

A. TOLSTOI
PEETER
ESIMENE

ROMAAN

Siin siin.
16.10.59a.

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1959

Originaali tiitel:
А. Толстой, Петр Первый
ОГИЗ, Москва — 1947.

Tõlkinud Fr. Tuglas
Eessõna tõlkinud E. Silmson
Kunstiliselt kujundanud
H. Laretei

LUHIKE AUTOBIOGRAAFIA

Ma kasvasin üles väikeses stepimõisas, mis asus üheksakümne versta kaugusel Samaarast. Mu isa Nikolai Aleksandrovitš Tolstoi oli Samaara kubermangu mõisnik. Ema — Aleksandra Leontjevna, sündinud Turgeneva, Nikolai Ivanovitš Turgenevi¹ vennapoja tütar, läks mu isa juurest ära enne minu sündi. Ema teine mees, minu võõrasisa Aleksei Apollonovitš Bostrom oli tol ajal Nikolajevskis (praeguses Pugatšovskis) semstvo liige.

Ema jättis isa juurest ära minnes maha kolm väikest last — Aleksandri, Mstislavi ja tütre Jelizaveta. Teda ootas ees raske elu, tuli katkestada sidemed ümbruskonna aadlikega, samuti ka perekonnaga. Mõhe juurest äraminekut loeti kuriteoks, inimest ennast langenuna. Seltskonna silmis muutus ta korralikust abielunisest naiseks, kelle käitumine oli süüdsusetu. Nii vaatasid sellele kõik, kaasa arvatud ta isa Leonti Borissovitš Turgenev ja ema Jekaterina Aleksandrovna.

Mitte ainult sügavad tunded A. A. Bostromi vastu ei sundinud teda elus astuma säärast rasket sammu, vaid ka asjaolu, et ta oli kirjanik ja tolle aja kohta kõrgesti haritud. (Talle kuuluvad romaan „Väsimatu süda“ ja jutustused „Kolgas“. Hiljem kirjutas ta rea lasteraamatuid, milledest tuntum on „Sõbratar“.) Selle ajani, mil Samaarasse tulid väljasaadetud marksistid, kujutas kaheksakümnendate aastate Samaara endast kõige masendavamalt pilti inimlikust rämpsuusest. Rikkad kaupmehed-veskiomanikud, aadlimõisate kokkuostjad-kaupmehed, laostuvad stepimõisnikud, kes jäid jõuetuks tegevusetä olekust ning igavusest, ja üldiseks taustaks väikekodanlus, keda Gorki on kujutanud niivõrd tabavalt ja äärmise vihkamisega.

Inimesed selles hirmsas, tolmuses, inetus, agulitega ümbritsetud linnas jõid ja muutusid seaks. Kui sinna tuli väikemõisnik Aleksei Apollonovitš Bostrom, kena nooruk, liberaal, raamatutearmastaja, nõuetega inimene, siis kerkiis mu ema ette küsimus elust või surmast: kas kõduneda rämpses soos või minna ülevasse, vaimesse ja puh-tasse ellu. Ja ta läks uue mehe juurde, uude ellu — Nikolajevskisse. Seal mu ema kirjutas kaks jutustust kogust „Kolgas“.

Aleksei Apollonovitš, liberaal ja kuuekümnendate aastate revolutsionäärade järeltulija (seda mõistet nimetati meil kodus alati kui midagi püha, kui midagi kõrget), ei suutnud läbi saada stepimõisnikuga Nikolajevskis, teda ei valitud enam semstvosse ja ta läks koos

¹ N. I. Turgenev (1789—1871) — dekabrist ja majandusteadlane.

ema ja minuga, kes ma olin tollal kaheaastane, tagasi oma mõisa Sosnovkasse.

Seal möödus minu lapsepõlv. Aed. Tiigid, ümberringi hõbepajud ja kõrkjad. Stepiljõeke Tšagra. Sõpradeks külalapsed. Ratsahobused. Stepid, kus ainult kurgaanid segasid horisondi ühetaolist vaatevälja. Aastaaegade vahetused, mis olid suurteks ja alati uuteks sündmusteks. Kõik see ja iseäranis asjaolu, et ma kasvasin üksikuna, aitas kaasa minu unistava iseloomu kujunemisele.

Kui tuli talv ja aed ning maja olid lund täis tuisanud, kostis õõsiti huntide ulgumist. Kui tuul laulis ahjutrupid, süttis kehvalt sisustatud, lubjatud söögitoas ümmarguse laua kohal laelamp ja võõrasisa luges sageli meile ette Nekrassovit, Leo Tolstoid, Turgenevit või midagi tollal äsjailmunud „Euroopa Teataja“ numbrist.

Ema kuulas ja kodus sukka. Mina joonistasin. Mingisugused juhtumid ei suutnud häirida nende õhtute vaikust vanas puumajas, kus lõhnas lubjatud ahjude kuumusest, mis olid köetud sõnnikuga või õlgedega, ja kus pimedais tubades tuli kätä küünlaga.

Lasteraamatuid ma peaaegu üldse ei olnud lugenud, arvatavasti mul neid ei olnudki. Minu armsamaks kirjanikuks oli Turgenev. Juba seitsmeaastasena kuulasin ma talveõhtutel, kui teda loeti. Hiljem meeldisid mulle Leo Tolstoi, Nekrassov, Puškin. Dostojevskisse kui „julma“ kirjanikku suhtuti meil kartusega.

Võõrasisa oli võitlev ateist ja materialist. Ta luges Buckle'i, Spenceri, Auguste Comte'i ja armastas üle kõige põhimõttelisi vaidlusi. Ent see ei seganud teda pidamast töölisi savipõrandaga pooleldi kokkuvarisenud peretoas, kus tarakane oli niivõrd palju, et seinad neist kihasid, ja sööta inimesi haisva soolalihaga.

Hiljem, kui Samaarasse tulid asumisele saadetud marksistid, tutvus ta nendega ja pidas ägedaid vaidlusi, kuid „Kapitalist“ ei saanud ta kunagi jagu ja üldiselt ei jõudnud kaugemale Comte'ist ja inglise ökonomistidest.

Ema oli samuti ateist, kuid mulle tundus, et rohkem põhimõtteliselt kui olemuselt. Ta kartis surma, armastas unistada ja kirjutas palju. Kuid võõrasisa mõjutas teda liiga halastamatult „ideelisuse“ suunas ja tema näidendites, mis kunagi ei jõudnud lavale, esitasid õpetajad, maa-ämmaemandad ja semstivotegelased juba liiga „programmilisi“ monolooge.

Alates kümnendast eluaastast lugesin ma palju ja ikka neidsamu klassikuid. Aga kolme aasta pärast, kui mind suurte raskustega (sest sisseastumiseksameil sain ma peaaegu kõigis aineis kahe) pandi Sõzrani reaalkooli, ulatusid linnaraamatukogus mu kätte niisuguste autorite nagu Jules Verne'i, Fennimore Cooperi ja Mayne Reidi teosed ja ma lugesin neid valmistusega, ehkki ema ja võõrasisa neid raamatuid lahtvalt tühjaks-lühjaks nimetasid.

Enne Sõzrani reaalkooli minekut õppisin ma kodus. Võõrasisa tõi Samaarast õpetaja — armilise, tulipunase näoga seminaristi Arkadi Ivanovitš Slovoohhotovi, suurepärase inimese, kellega ma väga hästi läbi sain, kuid kes õpetamisele ei pannud suurt rõhku. Hiljem tuli Slovoohhotovi asemele keegi sundasumisele saadetud marksist. Ta elas meil ühe talve, tundis igavust, õpetas mulle algebrat, vaatas hajameelselt, kuidas aknas pöörles plekist ventilaator, põhimõttelistes vaidlustes võõrasisaga andis harva alla ja kevadel sõitis ära.

Ühel talvel — olin tollal kümneaastane — hakkasin ma ema

ettepanekul kirjutama jutustust. Ta tahtis väga, et minust saaks kirjanik Mitmed õhtud istusin ma poisikese Stjopka seikluste kallal. Peale lause, et lumi sätendas kuupaistel nagu briljandid, ei mäleta ma midagi sellest jutustusest. Briljante ei olnud ma kunagi näinud, kuid mulle see meeldis. Jutustus Stjopkast oli arvatavasti ebaõnnestunud, sest ema ei sundinud mind enam kunagi kirjutama.

Enne reaalkooli minekut, kuni kolmeteistkümnenda eluaastani, elas in ma vaatlevat-unistavat elu.

Muidugi mõista ei takistanud see mind päevade kaupa heinateol, viljalõikusel, rehepeksul viibimast, külapoistega jõe kadumast, talvel tuttavate talupoegade juurde minemast, et kuulata muinasjutte, jutukesi, laulu, mängida kaarte — turakat, kuningat, omatrumpi, kossimängust lõbu tunda, lumehangedes rivi rivi vastu kaklemast, jõuluajal mardisandiks käimast ja sissesõitmatid hobustel päitseteta ning sadulata ratsulamast.

Kuni tänaseni püsivad mu silme ees kolm nälja-aastat — 1891 kuni 1893. Maapind oli pragunenud, kõik, mis oli roheline, oli enneaegselt närbunud, puud olid lehtedest paljad. Põllud kõrbenud — kollased. Horisondil ähmane põuasomp, mis põletas kõik.

Külades olid majade katused paljad, õled nendelt olid antud loomadele, järelejäänud kõhnad loomad olid seotud sedelgavõõga põikpuu külge (sarade alla). Need aastad elas võõrasisa mõis vaevu üle. Kuid mõne aasta pärast tuli tal siiski mõis ära müüa. Kõgu Samaara kubermang läks suurmaaomanik Šehhobalovile, kes ostis üles kõik mõisnike maad ja võttis talupoegadelt säärast aastarenti, mis ta hõlpsalt arvas.

1897. aastal ma lahkusime jäädavalt Sosnovkasi, mille ostis „postipoiss“ — kulak, kelle suur rikkus sai alguse osavast postiröövimisest. Riisunud raha ta varjas kümme aastat (kuni aegumise tähtajani). See lugu oli üldtuntud. Me kolisime Samaarasse, Sargatovi tänaval asuvasse majja, mille kasuisa ostis võlgade tasumisest ülejäänud raha eest, olles õiendanud vekslid ja obligatsioonid.

1901. aastal lõpetasin ma Samaara reaalkooli ja sõitsin Peterburi, et valmistuda võistluseksameiks. Ma astusin S. Voltinski ettevalmistuskooli Terijokis. Sooritasin võistluseksamid tehnoloogia instituudis ja astusin mehaanika teaduskonda.

Esimesi kirjanduslikke katsetusi tegin kuueteistkümnenda-aastaselt. Need olid luuletused — Nekrassovi ja Nadsoni abitu jäljendamine. Ei mäleta, mis mind õhutas nende kirjutamisele, võib-olla sihitu unistamine, mis ei leidnud väljendust. Laulukesed olid hallid ja ma jätsin nad sinnapaika.

Kuid ikka ja jälle veetles mind loominguline tegevus, leidmata veel õiget kirjanduslikku vormi. Ma armastasin vihikuid, tinti, sulgi... Hiljem, üliõpilasena, tegin ma korduvalt kirjanduslikke katsetusi, kuid need olid millegi algmed, mis ei suutnud vormi leida ega valmis saada.

Ahjellusin varakult, üheksateistkümnenda-aastaselt, arstiteaduskonna üliõpilasega, kellega elasime tavalist üliõpilaste töörohket elu kuni 1906. aasta lõpuni. Nagu kõik teised, võtsin ka mina osa üliõpilaste streikidest ja rahutustest, kuulusin sotsiaaldemokraatlikku fraksiooni ja tehnoloogia instituudi sööklä komisjoni. 1903. aasta demonstratsiooni ajal Kaasani peakiriku juures pidin peaaegu surma saama visatud munakivi läbi. Mind päästis raamat, mille olin pistnud sineli põue.

Kui 1905. aastal suleti kõrgemad õppeasutused, sõitsin ma Dresdeni, kus õppisin sealses polütehnikumis ühe aasta. Seal hakkasin jälle kirjutama värse. Need olid niihästi revolutsioonilised (milliseid kirjutab tol ajal Tan-Bogoraz ja ka noor Balmont) kui ka lüürilised katsetused. 1906. aasta suvel, olles jälle Samaaras, näitasin neid emale. Ta vastas nukralt, et nad on väga armetud. See vihik pole säilinud.

Igale ajajärgule vastab oma vorm, mis on kohane mõtetele, tunnetele ja kirgedele. See uus vorm mul puudus ja seda luua ma veel ei osanud.

1906. aastal suri ajukelmepõletiku tagajärjel mu ema Aleksandra Leontjevna. Ma sõitsin Peterburi, et jätkata õpinguid tehnoloogia instituudis.

Algas reaktsiooni-ajajärk, ja ühes sellega ilmusid lavale rambituled valgusse sümbolistid.

Sümbolistide Vjatšeslav Ivanovi, Balmonti, Belõi ja teiste loomingu tutvustas mind esmakordselt teedeministeeriumi ametnik ja jahisõidusportlane, veldrik ja unistaja Konstantin Petrovitš Vander Flit. Otsiti Vassili saarel ärklitoas petrooleumilambi valgelt lugeda mulle sümbolistide luuletusi ja kõneles neist võrratu fantaasia hooga.

Samal ajal, 1907. aasta kevadel, kirjutasin ma esimese kogu „dekadentlike“ luuletusi. See oli epigooniline, nalivne ja halb raamat. Kuid sellega lõin ma iseenese jaoks tee kaasaegse luulevormi mõistmiseks. Aasta pärast oli mul kirjutatud juba teine luuletuskogu — „Siniste jõgede taga“. Sellest ma ei loobu kuni tänase päevani. „Siniste jõgede taga“ on vene rahvaluule, vene rahvusliku loomingu esimese tutvumise tulemus.

Samal ajal tegin ma oma esimesi katsetusi proosa alal. „Haraka muinasjutudes“ püüdsin ma muinasjutu vormis edasi anda oma lapsepõlve muljeid. Kuid hoopis enam õnnestus see mul aastaid hiljem jutustuses „Nikita lapsepõli“.

Novellide kirjutamist alustasin ma tänu luuletajale ja tõlkijale M. Vološinile, kellega ma sain hästi läbi. 1909. aastal kuulsin ma, kuidas Vološin luges oma tõlkeid Henri de Régnier'ist. Mind üllatas kujude plastilisus. Sümbolistid oma vormiotsinguis ja sellised esteetid nagu Régnier andsid mulle vormi ja tehnika algmed, mida mul tollal veel ei olnud ja milleta looming ei ole võimalik.

1909. aasta sügisel ma kirjutasin oma esimese jutustuse „Nädal Turenevis“. See on ühe nädal, mis läks pärastpoole kogusse „Volga-tagune“, aga veelgi hiljem täiendatud kogusse „Vanade pärnade all“. See on raamat selle osa mõlsanikest-maaomanikest epigoonide kohta, kes purustati nute suurmaaomanike-šehhobalovite poolt. Kõvasti maa küljes kinni olevat aadlit, kes oli üle läinud intensiivsele majapidamisvormile, ma oma raamatus ei puudutanud, sest seda osa ma ei tundnud.

Siis järgnesid kaks romaani: „Lonkav härra“ ja „Veldrikud“. Nendega lõpeb minu jutukirjanduse esimene etapp, mis oli tihedalt seotud mind noorusaastail ümbritsenud miljöoga.

Ma olin ammutanud tühjaks oma mälestuste varasalve ja hakkasin nüüd tõsiselt lähenema kaasaegsetele teemadele. Ja siin tabas mind lullasaamine. Novellid ja jutustused kaasajast olid ebaõnnestunud, ei olnud tüüpilised. Praegu ma mõistan selle põhjust. Ma elasid sümbolistide ringis, kelle reaktsiooniline kunst ei leppi-

nud kaasaegse tegelikkusega, mis liikus tormiliselt ja võimsalt revolutsiooni poole.

Sümbolistid eemaldusid abstraktsusesse, müstikasse, istusid „elevandiluu tornis“, kus nad kavatsesid kõrvale jääda sellest, mis oli tulemas.

Ma armastasin elu, olin kogu oma meelelaadiga abstraktsiooni, idealistliku maailmavaate vastu. See, mis mulle oli kasuks 1910. aastal, kahjustas ja pidurdas mind 1913. aastal.

Ma mõistsin täiesti, et nii see enam edasi kesta ei või. Ma olin elati palju töötanud, nüüd töötasin ma veelgi suurema visadusega, ent tulemused olid haledad, ma ei näinud meie maa ja rahva tõelist elu.

Algas sõda. „Vene Teataja“ sõjakirjasaatjana olin ma rindel, käisin Inglismaal, Prantsusmaal (1916. a.). Oma sõjapilte ei andnud ma kaua aega välja. Tsaaritsensuur ei lubanud mul mingil juhul avaldada seda, mis ma nägin ja tundsin. Ainult mõned üksikud jutustused tollest ajast läksid minu teoste kogumikku.

Kuid ma nägin tõelist elu, olin osake sellest, kiskusin maha sümbolistide kurguni kinninõõbitud musta saterkuue. Ma nägin vene rahvast.

Esimestel kuudel pärast Veebruarirevolutsiooni ma asusin Peeter Suure teema juurde. Arvatavasti pigemini kunstnikuinstinkti varal kui teadlikult püüdsin ma selles teemas lahti mõtestada vene rahvast ja vene riiklust. Minu uues töös aitas mind palju kadunud ajaloolane V. V. Kallaš. Tema tutvustas mind arhiividega ja Salakantselai ning Preobraženski prikaasi aktidega, nimetatud „Sõna ja tegu“ toimikutega. Minu ees avanes täies hiilguses, kogu geniaalses jõus vene keele suur aare. Mulle selgus kunstipärase lause ülesehitamise saladus. Lauseehitus on tingitud jutu-, novellikirjaniku sisetundest, millele järgneb liigutus, žest ja lõpuks — sõna, kõne, kus sõnade valik ja paigutus on adekvaatne žestiga.

Oma draamatilise töö alguseks loen ma esimesi sõjapäevi. Enne seda, 1913. aastal, ma kirjutasin komöödia „Vägivallatsejad“, mis lavastati Moskva Väikeses Teatris. See kutsus esile osa pealtvaatajate hulgas tormilise reaktsiooni ja varsti keelati näidend keiserlike teatrite direktori poolt.

Ajajärgul 1914 kuni 1917 ma kirjutasin ja lavastati viis minu komöödiat: „Lask“, „Paha valm“, „Pääsuke“, „Rakett“ ja „Mõru õis“.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni pöördusin ma jällegi proosa juurde. Esimeseks visandiks oli jutustus „Peetri päev“. Kirjutasin jutustuse „Halastust!“, mis oli esimeseks katseks arvustada vene liberaalset intelligentsi oktoobrikuma valguses.

Kahesateistkümnenda aasta sügisel ma sõitsin perekonnaga Ukrainasse. Talve veetsin Odessas, kus kirjutasin komöödia „Armastus on kuldne raamat“ ja jutustuse „Cagliostro“. Odessast sõitsin koos perekonnaga Pariisi. Ja seal, 1919. aasta juulis, alustasin epopöat „Kannatuste rada“.

Emigratsiooni ajajärk oli kõige raskem minu elus. Seal ma mõistsin, mis tähendab olla paaria, inimene, kes on lahti kistud oma kodumaast, kübemeke, viljatu, ei ühelgi juhul kellelegi vajalik.

Täis indu kirjutasin ma romaani „Kannatuste rada“ esimese osa „Oed“, jutustuse „Nikita lapsepõli“ ja alustasin suurt tööd, millest mulle jätkus mitmeks aastaks, nimelt kõige selle väärtusliku, mis ma olin seni kirjutanud, ümbertöötamist.

1921. a. sügisel ma kolisin Berliini ja astusin ajalehe „Nakanune“ smenavehlaste rühma. See põhjustas kohe kõigi sidemete katkemise kirjanike-emigrantidega. Endistele sõpradele olin ma surnud. 1922. aasta kevadel sõitis Berliini Nõukogude Venemaalt Aleksei Maksimovitš Peškov, kellega me saime sõpradeks.

Berliini ajajärgul ma kirjutasin romaani „Aeliita“, jutustused „Must reede“, „Anton Rivo tapmine“ ja „Käsikiri, mis leiti voodi alt“, mis on võrreldes teistega kõige enam tähelepanuvääriv oma temaatika poolest. Seal viimistlesin ma lõplikult jutustuse „Nikita lapsepõli“ ja romaani „Kannatuste rada“.

1922. aasta kevadel vastuseks sõlmule, mis kostis Partisist, avaldasin ma „Kirja Tšaikovskile“ (see avaldati „Izvestijas“) ja sõitsin koos perekonnaga tagasi Nõukogude Venemaale.

Pärast tagasipöördumist kodumaale olid minu esimesteks töödeks jutustus „Iibikus“ ja lühem jutustus „Sinised linnad“, mille ma kirjutasin pärast Ukrainasse sõitu (ma ei hakka nimetama mõningaid väiksema tähtsusega jutukesi).

„Kiri Tšaikovskile“, mille kirjutasin armastusest kodumaa vastu ja soovist anda kõik oma jõud kodumaale ja tema ülesehitusele, oli mulle dokumendiks, mis oli vastuvõtmatu trotskistidele, pahempoolsetele, kes liitusid nendega, ja hiljem paljudele RAPP-i juhtidele.

1924. aastal ma pöördusin tagasi draama juurde, mul valmisid komöödia „Pahareti väljajamine“, näidendid „Keisrinna vandenõu“ ja „Azef“, teatri jaoks ümbertöötatud „Masinate mäss“ ja „Tege-linski“ (Hasencleveri järgi).

Raplaste surve suurenes iga aastaga ja lõpuks võttis sellise kuju, et ma olin sunnitud mõneks aastaks loobuma draama alal tööta-mast.

1926. aastal ma kirjutasin romaani „Insener Garini hüperboloid“ ja aasta pärast alustasin „Kannatuste raja“, teise osa — romaani „Kaheksateistkümnes aasta“ kirjutamist.

Samal ajal jätkasin kõige selle ümbertöötamist, mis ma varem olin kirjutanud.

1929. aastal ma pöördusin tagasi Peetri teema juurde näidendis „Piinapingil“, kus ma veel täiesti ei olnud vabanenud mõningatest „traditsioonilistest“ tendentsidest epohhide kirjeldamisel. 1934. aastal ma töötasin näidendi põhiliselt ümber (Aleksandriteatri lavastuses) ja 1937. aastal töötasin ta ümber kolmandat korda, seekord juba lõplikult (Aleksandriteatri uues lavastuses).

1930. aastal ma kirjutasin romaani „Peeter I“ esimese osa. Pool-teise aasta pärast ma kirjutasin romaanipamflieti „Must kuld“, mille ma 1938. aastal ümber töötasin ja avaldasin „Emigrantide“ nime all. „Peetri“ teise osa ma lõpetasin 1934. aastal.

„Peetri“ mõlemad osad, nii esimene kui teine, ilmusid enne, kui ma asusin kolmanda osa juurde, mille kallal ma nüüd juba töotan (sügisel, 1943. aastal).

Mis pani mind kirjutama epopöat „Peeter I“? Ei ole õige, et ma valisin selle ajajärgu kaasaja projektsiooniks. Mind kiskus kaasa

¹ RAPP, õieti РАПП, lühend sõnadest Российская ассоциация пролетарских писателей.

² A. Tolstoi töötas romaani „Peeter I“ kolmanda osa kallal kogu 1944. aasta ja 1945. aasta alguses. Raske haigus ja surm 1945. a. veebruaris ei lasknud tal romaani lõpetada.

tolle elu „klanimatuse“ ja loominguliste jõudude tühuse tundmine, kus erilise selgusega tuli nähtavale vene iseloom.

Nell ajajärku veetles mind kirjutama samadel põhjustel: Ivan Groznõi ja Peetri epohh, kodusõda aastail 1918—1920 ja meie tänapäev — enneolematu oma ulatuselt ja tähtsuselt. Kuid sellest edaspidi. Et mõista vene rahva olemust, tema suurust, tuleb hästi ja põhjalikult tunda tema minevikku: meie ajalugu, tema põhilisi sõlm-punkte, kannatusrohkeid ja loovaid epohhe, milles kujunes vene rahva iseloom.

Minu kaks või kolm katset pöörduda kolmekümnendail aastail tagasi teatri juurde leidis trotskistliku ajakirjanduse ja RAPP-i poolt otsustavat vastupanu. Alles pärast RAPP-i laialisaatmist, pärast meie ühiskonna puhastamist trotskistidest ja trotskistlikust elemendist, kõigest, mis oli sallimatu meie kodumaa vastu ja kahjustas teda, tundsin ma, kuidas kauges minust vaenulik ringkond. Nüüd võisin ma rakendada kõik oma jõud kirjanduslikule ja ühiskondlikule tegevusele. Viis korda esinesin ma antifašistlikel kongressidel välismaal. Mind valiti Leningradi Tööraha Saadikute Nõukogu liikmeks, hiljem NSV Liidu Ülemnõukogu saadikuks ja veelgi hiljem NSV Liidu Teaduste Akadeemia tegevliikmeks.

1935. aastal ma alustasin jutustuse „Leib“ kirjutamist, mis oli vajalikuks vahelüliks romaanide „Kaheksateistkümnes aasta“ ja tol ajal kavatsusel oleva romaani „Pilvine hommik“ vahel. „Leiva“ lõpetasin 1937. aasta sügisel. Selle jutustuse puhul heideti mulle palju ette peamiselt seda, et ta oli kulv ja asjalik. Enese õigustamiseks võin öelda ainult ühte: „Leib“ oli katseks, kus püüdsin kunstipäraselt ümber töötada konkreetset ajaloolist materjali; see tingis kahtlematult fantaasia sheldamist. Kuid võib-olla kunagi kellelegi meeldib sõbrane katsetus. Ma kaitsen kirjaniku õigust katsetada ja teha vigu, mis tekivad paratamatult sellega ühenduses. Kirjaniku katsetustesse tuleb suhtuda lugupidavalt — ilma julgete taotlusteta ei saa olla kunsti. Huvitav, et „Leib“ ja samuti „Peeter“, võib-olla isegi suuremal arvul kui teised teosed, on tõlgitud peaaegu kõigisse maailma keeltesse.

1938. aasta kevadel ma kirjutasin näidendi „Tee võidule“ ja sama aasta sügisel poliitilise antifašistliku pamflieti „Kuradisild“.

Paralleelselt nende kirjanduslike töödega redigeerisin Laste-kirjanduse Kirjastusele viis köidet vene rahvaluulet. Ma keeldusin muinasjuttude ümbertöötamisest ja ümbertegemisest. Säilitades suusõnalise jutustuse värskust, viisin ma muinasjutu süžee mitmed variandid ühele süžeele, säilitades rahvakõne kõiki iseärasusi, puhastades süžee neist üksikasjadest ja prahist, mis on pärit kas jutustaja mehaanilisest juurdelisamisest teistest muinasjuttudest või jutustaja ebatäiuslikkusest või kohapealseist mitteseloomulikest kõne iseärasustest.

22. juunil 1941. aastal — päeval, mil algas sõda, lõpetasin ma oma romaani „Pilvine hommik“. Seades trükivalmis kogu triloogia, redigeerisin ma uuesti epopöa kaks esimest osa. Triloogia valmis mul kahekümne kahe aasta töö tulemusena. Tema teemaks on tagasitulek koju, teekond kodumaale. Ja see, et viimased read, viimased leheküljed „Pilvisest hommikust“ on kirjutatud päeval, mil meie kodumaa oli võitlustules, veenab mind selles, et selle romaani suund on õige.

Vaadates praegu tagasi kahele hirmsale ja laastavale sõja-aastale, ma näen, et ainult usk meie rahva väsimatusse jõusse, usk meie raske ja vaevarikka ajaloolise tee õigsusesse, õige ja inimliku tee õigsusesse, mis viis avarasse ellu, ainult armastus kodumaa vastu, sügav valu tema kannatuste puhul, viha vaenlase vastu andsid jõudu võitlusteks ja võiduks. Ma uskusin meie võidusse ka kõige raske-
matel 1941. aasta oktoobri-novembri päevadel. Ja siis Zimenskis (Gorki lähedal, Volga kaldal) alustasin dramaatilist jutustust „Ivan Groznõi“. See oli minu vastus alandustele, mis sakslased olid lask-
nud osaks saada minu kodumaale. Ma kutsusin olematusest ellu Ivan Groznõi, suure kirgliku vene hinge, et relvastada oma raevu-
nud südametunnistust. Töötades näidendi kallal, ma jätkasin artik-
lite avaldamist. Suuremat heakskiitu leidsid artiklid „Mida meie
kaitseme“, „Kodumaa“, „Rahva veri“. Artiklid, mis ma sõja ajal
avaldasin ajalehtedes, on kogutud kahte kogumikku. „Groznõi“ esi-
mese osa „Kotkas ja emakotkas“ ma lõpetasin neljakümne teise
aasta veebruaris, teise osa „Rasked aastad“ neljakümne kolmanda
aasta aprillis. Peale nende kirjutasin „Ivan Sudarevi jutustused“ ja
teisi...

A. Tolstoi „Kogutud teoste“ I köite järgi (1951).

ESIMENE RAAMAT

ESIMENE PEATÜKK

I

Sanka hüppas ahju pealt, müksas tagumikuga tursunud ust. Sanka järel ronisid väledalt alla Jaška, Gavrilka ja Artamoška: äkki tahtsid kõik juua, — hüppasid läpasest onnist ühes auru- ning suitsupilvega pimedasse eeskotta. Vaevalt sinerdav valgus tungis läbi lume aknast sisse. Pakane. Oli jääs veetoober, oli jääs puukapp.

Lapsed hüppasid ühelt jalalt teisele, — olid kõik palja jalu, Sankal pea seotud rätikuga, Gavrilka ja Artamoška ainult nabanl ulatuvais särkides.

„Uks kinni, te pöörased!“ kisendas ema tarest.

Ema seisis ahju juures. Lõuka kohal löid pürrud heledalt lõkendama. Tuli valgustas ema kortsulist nägu. Kõige jubedamalt valgatasid katkise rätiku alt äranutetud silmad, — just nagu ikoonil. Sanka lõi miskipärast kartma, virutas ukse kõigest jõust kinni. Siis võttis külmahõngu list vett, neelas, hammustas jääkildu ja andis vendadele juua. Sosistas:

„Kas on külm? Muidu jookseksime õue vaatama, — taat rakendab hobust...“

Õues rakendas isa hobust ree ette. Sadas vaikselt helbeid, taevast oli lumine, kõrgel teivastaral istusid hakid, ja siin polnud nii külm kui eeskojas. Isal Ivan Artemjitšil, — nii kutsus teda ema, aga inimesed nimetasid teda nagu ta isegi Ivaškaks, hüüdnimega Brovkin, — isal oli kõrge müts surutud vihastele kulmudele. Ruske habe juba maarjapäevast saadik sugemata... Kindad tolknesid vammuse põuest, vammus seotud madalalt niinenõõriga, viisud rudisesid tigidalt sõnnikusel lumel: taadil ei läinud asi rakmetega hästi... Määdad olid need riistad,

ainuüksi sõlmed. Pahameele pärast karjus ta musta hobusekronu peale, kes oli niisama nagu taat ise lühijalgne, punnis maoga:

"Mis sa hullad, kurivaim!"

Lapsed õiendasid trepi juures oma asja ja surusid jäätunud künnisel kägarasse, kuigi külm läbi tõmbas. Artamoška, kõige väiksem, hääldas vaevalt:

"Medas see teeb, ahju peal saame sooja..."

Ivan Artemjitš rakendas hobuse ette ja hakkas seda raandast jootma. Hobune jõi kaua, karvaseid külgi puhevile ajades: "Mis teha, söödate mind viletsalt, joon siis vähemalt, nii et jätkub..." Taat tõmbas kindad kätte, võttis reest õlgede alt piitsa.

"Käige tuppä, ma teile näitan!" hüüdis ta lastele. Langes külili rekke, mis väravast välja jõudes libastus, ja sõitis sõrgis, lumega kaetud kõrgetest kuuskedest mööda, aadlimees Volkovi mõisa.

"Küll on aga pakane!" ütles Sanka.

Lapsed tormasid pimedasse tarre, ronisid ahju peale, plagistasid hambaid. Musta lae all keerles soe, kuiv suits, voolas liikuva röpna kaudu ukse kohal välja: onn oli korstnata. Ema segas tainast. Majapidamine oli siiski jõukas: hobune, lehm, neli kana. Ivaška Brovkinist öeldi: kõva mees. Pirru söed langesid pilakust vette, susisesid. Sanka sikutas lambanahkse kasuka enese ja vendade peale ning hakkas kasuka all jälle igasuguseid hirmulugusid sosistama: neist, kelle nimegi ei öelda, kes öösiti põranda all kõhistavad...

"Kuidas ma ennist kokkusin, tabagu mind välk... Kün-nise ees prügi, prügi peal viht... Ma vaatan ahju pealt, — sa issanda vägil Viha alt tõuseb — karvane, kassi vurrudega..."

"Oi, oi, oi!" võbisesid kasuka all väikesed.

2

Vaevalt sissesõidetud tee viis läbi metsa. Põlised män-nid varjasid taeva. Tuulemurd, tihnik — tülikad kohad. Selle maa oli Vassili Volkov saanud tunamullu, eraldi isast, Moskva teenistusaadlikust. Maadeprikaas mõõtis talle nelisada viiskümmend tiinu, millele oli kinnistatud kolmkümmend seitse hinge ühes perekondadega.

Vassili ehitas mõisa, kuid langes raskustesse, pool maad tuli pantida kloostri-le. Mungad võtsid laenu suurt sintsi — kakskümmend kopikat rubla pealt. Aga teenis-tuskohuslasena pidi ise tsaariväes olema hea hobuse, raudrüü, mõõga ja püstoliga ning pidama ülal kolme maakaitseväelast, samuti hobustega, sõjarüüs, mõõka-dega, nooletuppedega. Hädavaevalt suutis kloostri raha-dega sellise relvastuse muretseda. Kuid millest ise elada? Millega orjasid toita? Kust munkadele sintse maksta?

Kroonu ei tunne halastust. Iga aasta uued käsud, uued maksud — sööda- ja teerahad, andamid ning obrokid. Palju siis enese osaks langeb? Ja ikka nõutakse mõisniku käest, — miks ta laisk on renti välja pigistama. Kuid ega sa talupojalt mitut nahka võta. Riik on õndsas tsaari Aleksei Mihhailovitši ajal sõdade, segaduste ja mässude tõttu ära kurnatud. Sellest peale kui neetud mässupealik Stenka Razin maal ringi märatses, on talupojad jumala unustanud. Kui neid aga pisut kõvemini pigistada, — kohe näitavad hundi kombel hambaid. Põgenevad orjuse eest Doni äärde, — ei too neid sealt käsu ega mõõgaga tagasi.

Hobune liikus sõrkides, kattus üleni härmaga. Oksad hakkasid loogasse kinni, varistasid lumetolmu. Surudes end vastu tüve, vahtisid kahusabalised pravad mööda-sõitjat, — oli pööraselt palju metsades neid oravaid. Ivan Artemjitš lamas reel ja mõtles, — ega talupojale muud enam jäänudki kui ainult mõelda...

"Noh, hüva... Seda anna ja toda anna... Sellele maksa ja tolele maksa... Kuid seesugune riik on täit-matu, — kas ta kunagi küllalt saab? Egas me töö eest põgene, kannatame ära. Kuid bojaarid on hakanud Mosk-vas kuldtõldades sõitma. Anna ka tõlla ostmiseks talle, söönud saatana-le. Noh, hüva... Nõua, võta, mis sulle vaja, kuid ära häbematuks mine... Aga see, et kaks nahka nülitakse, see, vennad, on jultumus. Neid tsaari-sulaseid on nüüd pööraselt siginenud: sülitä kord, ja seal istub juba djakk või alamdjakk või maksunõudja ning kirjutab... Aga maamees on ju ihuüksi... Oh, ven-nikesed, parem laseksin jalga, kiskja murraks mu metsas maha, kuid pigemini surm kui säärane jõledus... Sedasi te kaua meie turjal ära ei ela..."

Ivaška Brovkin mõtles vahest nõnda, aga vahest ka mitte nõnda. Seistes põlvili reel, sõitis metsast maan-

teele mees, hüüdnimega Mustlane — samuti Volkovi talupoegi, must, hallikiulise peaga. Aastat viisteist oli ta jooksus, hulkus ühest kohast teise. Kuid siis tuli käsk: kõik põgenenud teoorjad mõisnikele tagasi anda, ükskõik kui kaua nad jooksus olnud. Mustlane võeti Voroneži juures kinni, kus ta oli jõukas talumees, ja anti vanemale Volkovile tagasi. Ta tahtis jällegi jalga lasta, tabati, ja siis kästi Mustlast halastamatult piitsutada ning türmis hoida, — ikka sealsamas Volkovi mõisas, — ja kui haavad on paranenud, välja tuua ja teine kord halastamatult piitsuga peksta ning uuesti türmi heita, et sel kelmil ja vargal tulevikus põgenemishimu kaoks. Mustlane pääseski ainult seetõttu, et ta Vassili mõisa saadeti.

„Tervist,“ ütles Mustlane Ivanile ja istus üle tema reele.

„Tervist.“

„Ega ole midagi kuulda?“

„Nagu poleks midagi head...“

Mustlane võttis labaku käest, silus vurrusid, habet, kavalat muiet varjates:

„Kohtasin metsas üht meest: tsaar, ütleb, olevat suremas.“

Ivan Artemjitš ajas end reel püstakile. Hakkas jube...

„Tpruu...“ Tõmbas mütsi peast, lõi risti ette:

„Kes siis nüüd tsaariks kuulutatakse?“

„Ega ole kedagi muud, ütleb, kui see poisijõmpsikas, Peeter Aleksejevitsš. Aga tema on vaevalt nänni suust lasknud...“

„Noh, vennas!“ Ivan tõmbas mütsi sügavale pähe, ta silmad läksid valgeks. „Jah, vennas... Nüüd oota muudkui bojaaride valitsust. Oleme kõik kadunud...“

„Vahest kadunud, aga vahest pole ka midagi, — nõndaks.“ Mustlane libus ligidale. Pilgutas silma. „Too mees ütles: läheb mäsuks... Vahest elame veelgi ja sööme leiba, — egas me tänased ole.“ Mustlane paljastas oma haldjahambad ja puhkes naerma, köhatas, nii et mets kajas.

Orav hüppas puutüvelt, lendas üle tee, lumi varises, lüngis valguses mängles kübemetes sammast. Suur vabarnakarva päike rippus tee lõpus künka, Volkovi mõisa kõrgete püsttarade, järskude katuste ning suitsusammaste kohal...

Ivaška ja Mustlane peatasid hobused kõrge värava ees. Selle kohal oli murdkatuse all issanda püha ristikuju. Mõisa ümber käis ülepääsmatu pistandtara. Paneb kas või tatarlastele vastu... Mehed tõmbasid mütsid peast. Ivaška võttis jalgvärava rõnga pihku ja lausus, nagu oli kombeks määratud:

„Issand Jeesus Kristus, jumala poeg, heida armu meie peale...“

Rudistades viiskudega väljus vahimees Averjan, vaatas pilu vahelt, — omad. Lausus „aamen“ ning hakkas väravat avama. Mehed talutasid hobused õue. Seisid ilma mütsita, piiludes kõõrdi härrastemaja maarjaklaasist akna-keste poole. Sinna, häärberisse, viis järsu trepiga rõdu. Ilus nikerdatud puust rõdu, sibulakujulise katusega. Rõdust ülemaol oli häärberi telgitaoline katus, kahe poolkaarega, kullatud harjaga. Maja alumine kord — poretuba — oli vägevaist palkidest. Vassili Volkov ehitas ta laoruumiks talviste ja suviste tagavarade — vilja, soolaliha, igasuguste hoidiste jaoks. Kuid — talupojad teadsid — tema kraamiladudes on üksnes hiired. Aga rõdu — andku jumal kas või mõnele vürstile; tore rõdu...

„Averjan, miks härra meid ühes hobustega kutsus, — kas mõni tegu teha või?...“ küsis Ivaška. „Pole meil vist midagi tegemata jäänud...“

„Küüditate sõjamehi Moskvasse...“

„Jälle hobuseid tappa?“

„Aga mis siis kuulda,“ päris Mustlane liginedes, „sõda kellegagi? Või mäss?“

„Ei ole see sinu ega minu taibu asi.“ Hallipäine Averjan kummardas. „Kui kästakse, siis küüditad. Täna toodi teietaoliste jaoks koorem vitsu...“

Averjan komberdas kangeil jalul vahimajakesse. Talvistes videvikus õhkus siin-seal mõni aken. Õue oli kuhjatud palju ehitisi: karjaaiad, keldrid, elumajad, sepi-koda. Kuid kõik see poolenisti kasutamata. Mõisateenijaid oli Volkovil ainult viisteist hinge, ning needki viirelesid vaid vee ja leiva varal. Orjasid muidugi, — kündsids kuidagimoodi, külvasid, vedasid puid. Kuid kas sellest ära elad? Orjatöö. Räägiti, nagu oleks Vassili ühe neist Moskvasse saatnud kirikutrepil kerjama, — see toob raha. Ja kaks teist käivad samuti Moskvas harjuskikas-

tiga, müütavad lusikaid, viiskusid, vilespille... Aga kõige põhjaks on ikkagi vaesed talupojad. Nemad toidavad...

Ivaška ja Mustlane mõtisklesid hämaras õues seistes. Kiirustada polnud kuhugi. Head oodata mitte kuskilt. Muidugi, vanarahvas rädgib, varem olnud kergem: kui ei meeldinud, läksid teise mõisniku juurde. Nuüd on see keelatud, — kus kästakse, seal ka ela. On kästnud Vassili Volkovit toita, — tee mis tahad, kuid toida. Kõik on ju orjadeks muutunud. Ja oodata on, et elu läheb veelgi raskemaks...

Kuski kääksus uks, üle lume lendas lähemale paljapäine mõisatüdruk, lõõpivanäoline:

„Härra käskis hobused lahti võtta. Käskis öömajale jääda. Kuid jumal hoidku teid hobustele mõisa heinu andmast...“

Mustlane tahtis tüdrukut piitsaga mööda siledat tagumikku nähvata, — laskis jalga... Rakendasid kiirustamata lahti. Läksid vahimeheonni ööbima. Kaheksakond teenijat, kes olid härra tagant rasvakuunla üle lõõnud, virutasid vihaselt kaarte lauale, — mängisid üksteiselt kopikaid käest... Kisa, vaidlus, üks puüab raha suhu toppida, teine rebib ta huuli. Loodrid, aga ometi — söönud!

Eemal lavitsal istus pikas lõuendsärgis ja lagunenud viiskudes poisike, — Aljoška, Ivan Artemjitši poeg. Sügisel tuli ta nälja tõttu, võlgu olevate maksude pärast anda härrale igavesse orjusse. Poiss oli suuresilmaline, ema järgi. Nagu tukast näha, pektakse teda sin. Vaatas Ivan kõõrdi poja poole, hale hakkas, ei lausunud midagi. Aljoška kummardas vaikides sügavalt isale.

Ta kutsus poja viipega lähemale, küsis sosinal:

„Kas juba õhtust söödud?“

„Söödud.“

„Oh, et ma ei võtnud kodunt leiba kaasa.“ Luiskas, — räbalasse mässitud leivatükk oli tal põues. „Sa juba katsu kuidagimoodi... Vaat mis, Aljoška... Tahan hommikul härra jalge ette langeda, — mul on palju tegemist. Vahest halastab, — sõida minu asemel Moskvasse.“

Aljoška noogutas väarikalt:

„Hüva, taat.“

Ivan hakkas jalgu lahti päästma ja lausus kiirelt-reipalt, nagu oleks temagi lõbus ning söönud:

„Kas teil, poisid, igapäev sihuke pidu on? Oi, küll peab teil olema kerge elu...“

Üks pikakasvuline orl viskas kaardid käest, pöördus:

„Aga sina kes oled, et teise suhu vahid?“

Ivan ei jäänud ootama, kuni talle mööda kõrvu käädatakse, ja ronis polutile.

4

Vassili Volkovi poole oli jäänud külaline ööbima — naaber Mihhaila Tõrtov, väikemõisniku poeg. Sõid varakult õhtust. Laiadele lavitsatele, vaabatud ahjule lähemale olid laotatud viltvaibad, padjad, karunahksed kasukad. Kuid nooruse tõttu ei saanud magada. Oli kuum. Istusid lavitsal paljas aluspesus. Vestlesid videvikus, haigutasid, tegid ristimärke suu kohale.

„Sinu peale,“ rääkis külaline väarikalt ja tasa, „sinu poole, Vassili, on veel paljud kadedad... Aga poe sa minu nahka. Meie isal on meid neliteistkümme. Seitsmele on etaldi kohad antud, maadlevad puustustel, kellel kaks, kellel kolm teoorja, — kõik teised on jooksus. Mina, kaheksas, saan homme oma koha. Antakse mulle mahapõlenud külakene, konnasoo... Kuidas elada? Ah?“

„Nüüd on kõigil raske.“ Vassili sõrmitses ühe käega põlvede vahel rippuvat küpressipuust roosikrantsi. „Kõik heitleme... Kuidas elada?“

„Mu vanaisa istus Golitsõnist kõrgemal,“ rääkis Tõrtov, „veetis ööd ja päevad Mihhail Fjodorovitši surnukirstu juures. Kuid meie käime kodus viiskudes... Oleme juba harjunud oma häbiga. Pole siin mahti aule mõelda, vaid kuidas hinges püsida. Isa on Maadeprikaasis kummardades oma otsmiku ära peksnud: egas nüüd ilma ranga meelega midagi saa. Djakile anna, alamdjakile anna, nooremale alamdjakile anna. Ja ega igakord võtagi vastu — halvaks peavad... Palusime ühe väikese asja pärast alamdjakki, Stjopka Remezovit, saatsime talle meelega, kümme altõni¹ rahas, — hädavaevu saime sellegi kokku, — ja puuda kuivatatud kokresid. Raha võttis ta vastu, see janune ja purjus lõust, aga kogred käskis välja õuele visata... Mõned, kes osavamad, saavutavad

¹ Altõn — kolm kopikat. Tõlk.

ju... Volodka Tšemodanov läks oma palvekirjaga kuni tsaarini, kaks küla anti talle igaveseks omanduseks. Aga Volodka, — kõik teavad seda, — putkas viimases sõjas pohlakate eest kabuhirmus lahinguväljalt, ja tema isa putkas kolm korda Smolenski all... Selle asemel et neilt maa ära võtta ja nad mõisatest välja lüüa, antakse veel külasid... Ei ole õigust maailmas..."

Vaikisid. Ahjust hõõgus kuumust. Kilgid krigistasid kuivalt. Vaikus, igavus. Isegi koerad lõpetasid haukumise. Volkov lausus mõtiskelles:

"Kui mõni kuningas võtaks oma teenistusse — Venedigus, Roomas või Viinis... Ma läheksin taha vaatamata... Vassili Vassiljevitš Golitsõn andis mu ristlisaale raamatu, ma võtsin selle siis lugemiseks... Kõik rahvad elavad jõukuses ja rikkuses, ainult meie oleme kerjused... Olin hiljuti Moskvast, otsisin relvaseppa, saadeti mind siis Kukui-Külla, sakslaste manu... Noh, ega nad ole õigeusklikud, — jumal ise mõistku nende üle kohut... Aga kui läksin läbi nende valliaia, — tänavad on pühitud, majad puhtad, rõõmsad, aedades lilled... Liigun aralt ringi, — otse ime, noh, nagu oleks unes... Inimesed on lahked, ja elavad ju siinsamas, meie kõrval. Ja rikkust! Kukui üks on rikkam kui kogu Moskva ühes ta agulitega..."

"Asuda ärialale? Jällegi on vaja raha." Mihhaila heitis pilgu oma paljastele jalgadele. "Või astuda streletsid¹ hulka? Pole ka suuremat tulutoov asi. Kuni tõused sadakonna pealikuks, on su luud-kondid murtud. Hiljuti külastas tsaari tallipoiss Danilo Menšikov mu isa, tema jutustas: kroonu on streletsipolkudele kahe ja poole aasta palga võlgu. Aga hakka kisa tõstma, — pistetakse pokri. Polkovnik Põžov ajab streletse oma Moskva-lähedastesse mõisatesse, ja seal nad töötavad nagu orjad... Kui aga läksid kaebama, siis peksti palujaid vojevoodi kantselei ees piitsaga. Ol, streletsid on vihased... Menšikov rääkis: oodake, küll nad veel näitavad..."

"Nagu kuulda, räägitakse: kellel bojaari-kasukas seljas — see ärgu sõitkugi Moskva jõe taha."

"Aga mis sina tahad? Kõik on vaeseks jäänud..."

¹ Tsaar Ivan Groznõi poolt asutatud püsiv jalavägi, 40—50 tuhat meest suur. Rahvajal asusid streletsid ühes perekondadega neile määratud Moskva agulis, elatudes peamiselt käsitööst ja kaubitsemisest. Tõlk.

Andamid, obrokid ja muud maksud koormavad nii, et lase taha vaatamata jalga... Menšikov jutustas: välismaalased — nemad äritsevad, Arhangelskis, Holmogorõs on neil kivimajad. Ostavad välismaal rubla eest, müüvad meile kolme eest... Aga meie kaupmehed ainult mäendavad ahnuse pärast kaupa. Agulirahvas põgeneb halastamatute maksude eest linnadest kas maale või metsikusse steppi. Nüüd hakati jääaugumaksu võtma, aukude eest jõel... Aga kuhu lähevad rahad? Menšikov jutustas: Vassili Vassiljevitš Golitsõn ehitas enesele Neglinnaja jõe palee. Väljast on see vaskplaatidega kaetud, seest aga — kullatud nahaga..."

Vassili tõstis pea, vaatas Mihhailale. See tõmbas jalad pingi alla ja vaatas samuti Vassilile. Just äsja istus siin rahulik inimene, nüüd on vahetatud, — muigab irvitavalt, võputab jalga, lavits ta all oli hakanud kõikuma...

"Mis sa mõtled?" küsis Vassili tasa.

"Möödunud nädalal on Vorobjovi küla all jälle voor paljaks riisunud. Oled kuulnud?" Vassili kortsutas kulmu, võttis roosikrantsi. "Kalevigildi mehed vedasid riidekaupa... Kippusid õhtusöömaks Moskvasse, aga ei jõudnud pürale... Uks kaupmees oli ellu jäänud, see teatas. Kihutati rõõvleid püüdma, ainult jäljed leiti, ja needki kinni tuisanud..."

Mihhaila väristas õlgu, puhkes naerma:

"Ära karda, ega mina seal olnud, Menšikovilt kuulsin..." Ta kummardus Vassili juurde. "Räägitakse, jäljekesed toonud otsejoones Varvarkasse, Stjopka Odojevski õue... Vürst Odojevski noorema poja poole... On meiega üheeline..."

"Peab pikali heitma, aeg on magada," lausus Vassili süngelt.

"Noh, oleme naljatanud, heitkem magama."

Tõusis kergesti lavitsalt, ragistas ringutades luujätkeid. Kallas kalja puukannu ja jõi kaua, vaadates üle kruusiserva Vassilile.

"Stjopka Odojevskil on kakskümmend viis orja varustatud mõõkade ja tuleriistadega... Hulljulge rahvas... Ta on nad välja õpetanud: üle aasta ei andnud süüa, — ainult öösiti laskis väravast välja saaki otsima... Hunded..."

Mihhaila heitis lavitsale, tõmbas karusnahkse kasuka peale, pistis käe pea alla, ta silmad välkusid:

„Kas lähed nüüd mu juttu üles andma?“

Vassili riputas roosikrantsi seinale, heitis vaikides pikali, nagu vastu männiselna, millest nõrgus vaiku. Vastas pika aja pärast:

„Ei, ma ei anna üles.“

Muldvalli väravate taga hakkas hangeline tee keerlema mööda tänavaid, kahekordsete kõrgete ning kitsaste palkmajade vahel. Kõikjal tuhahunnikud, raiped, katkised potid, kulunud räbalad, — kõik pilluti ju uulitsale.

Hoides ohje, astus Aljoška ree kõrval, millel istus kolm holoppi puuvillriidest, takkudega vooderdatud sõdurimütsidega, kõrgete kaelustega, paindumatu is vammustes — tigelejades. Need olid Vassili Volkovi maakaitseväelased. Ei piisanud raha raudrüüdeks, riietas nad siis tigelejadesse, kuigi kartis, — kas ei hakata teda ülevaatusel häbistama ja sõimama: ei sa näita ettekirjutusekohast varustust, kelmust teed...

Vassili ja Mihhaila istusid Mustlase reel. Orjad talutasid taga hobuseid: Vassili oma uhke vaiba ja pärsia sadulaga ning Mihhaila lonkavat, kehvalt-viletsalt saduldatud ruuna.

Mihhaila istus, kulnud kortsus. Neist ajas kisades ja hobuseid nüpeldades mööda palju aadlikke ning bojaari-poegi, vanaisade rõngasturvistes ja raudrüüs, äsjaõmmeldud pikk-kuubedes, lühikäiselistes terlikutes, nahkvammustes, — kogu maakond sõitis Lubjanski väljakule, ülevaatusle, arvestusele ning ümberarvestusele. Inimesed naersid kuni viimseni, vaadates Mihhaila ruuna: „Hei, sina, — kas viid raipemäele? Vaata ette, ei jõua pärrale...“ Nüpeldasid mööda kihutades piitsadega, — ruun tõmbus küüru... Naer, irvitus, vile...

Sõitsid silda mööda üle Jauza, mille järsul kaldal keerlesid sajad väheldased veskid. Lasksid traavi saanide ja koormaregede järel üle väljaku, piki valgelaigulist müüri, millel neljakandilised tornid ning suurtükid müürisakmete vahel. Madalas Mjasnitski väravas kisa, sõimlus, rüselus, — igaüks peab esimesena läbi pääsma, virutatakse rusikatega, mütsid lendavad, reed ragisevad, hobused ajavad püsti. Värava kohal loidab igavesti kustumatu lamp tumeda ikooni ees.

Aljoška lahmiti piitsadega läbi, ta kaotas mütsi, — ime, et veel ellu jäi! Jõudsid Mjasnitskajale... Ninalt verd pühkides vaatas ta ringi: oh sa mu meiel!

Rahvas vajus murruna mööda kitsast sõnnikust tänavat. Kaupmehed sirutuvad laudputkadest, kisendavad, haaravad kuuehõlmadest, kisuvad möödaminejail mütsipeast, — kutsuvad sisse. Kõrgete tarade taga kivimajad, järsud punased ja hõbedased katused, kirikute kirevad kuplid. Kirikuid on tuhandete kaupa. On suuri viiekuphlisi ja ristteedel pisuke si — vaevalt pääseb inimene uksest sisse ja sees ei saa kümme meest ringi pöörata. Avatud eesruumides küünalde kuumad tulukesed. Põlvedel magama jäänud eided. Kohutavad sasipäised kerjused soputavad räbalaid, haaravad möödujate jalgadest, paljastavad inisedes oma verist ja kõntsast ihu... Teenistuskohata jubedasilmalised papid topivad möödujate nina alla rõngassaia, kisendavad: „Kaupmees, lähme jumalateenistusele, või muidu pistan saia kinni...“ Haki-parved kirikute kohal...

Hädavaevu rüsesid läbi Lubjanka, kus kogu väljal parvlesid salkadena ratsamaakaitseväelased. Kaugel Nikolski väravate juures paistsid bojaari soobelmüts, kõrge nagu korsten, djakkide nahkmütsid, valitud meeste tumedad vammused. Seal kisendas kõhn pikk päratu suure habemega mees, vehkis paberiga. Siis sõitis aadlik ette, kas hästi või halvasti relvastatud, kas üksi või koos maakaitseväelastega, ning ratsutas laua juurde. Hüppas hobuselt, kummardas sügavalt bojaari ja djakkide ees. Need vaatasid üle ta relvastuse ja hobused, lugesid märkmeid, — kui palju oli talle maad antud. Vaieldi. Aadlik vandus jumala nimel, rebis oma rinda, aga mõned nutsid halsedes, et on lõplikult oma koha peal alla käinud, et kõngevad nälja- ning külmasurma kätte.

Nii toimus iga aasta põlise kombe kohaselt enne kevadisi sõjaretki tsaari teenistusrahva — aadlike maakaitseväge ülevaatus.

Vassili ja Mihhaila istusid hobuste selga. Mustlase ja Aljoška hobused rakendati lahti, asetati nendele kaks Volkovi holoppi ilma sadulata, aga kolmandal, jalamehel, kästi öelda, et hobune on tee peal oma jala vigastanud. Reed jäeti sinnapaika.

Mustlane sai vaid jalarauast kinni haarata: „Kuhu te mü hobuse viite? Härra, halastage!“ Vassili ahvardas

nuudiga: „Katsu sa mul lärmata...“ Kui ta aga eemale sõitis, vandus Mustlane ropul kombel, virutas rangid ja looga reele ning heitis sinna isegi, kaevelde meelepahast õlgedesse...

Aljoška unustati ära. Ta koristas rakmed reele. Istus, külmetas ilma mütsita, viletsas kasukaräbalas. Mis teha — teoorja asi, tuleb taluda. Siis tundis ninas äkki sööma-hõngu. Möödus jänesenahkse mütsiga agulimees, paks, pisukeste silmadega. Ta kõhu kohal kandelaul aurasid räbala all ahjupirukad. Kuramus! — ta heitis kõõrdi pilgu Aljoškale, tõstis räbalanurga, — „krõbedad, kuumad!“ See hõng kiskus Aljoška pirukate poole:

„Palju maksavad, onukene?“

„Pool tenga¹ paar. Keele neelad kaasa.“

Aljoškal oli suus pool tenga, — kui läks holopiks, andis ema selle ta õnnetu elu lohutuseks. Nüüd oli kahju rahast, kuid ka kõhul väänles näljast.

„Eks anna siia,“ lausus Aljoška kareda häälega. Ostis pirukad ja sõi. Polnud eluilmaski seesugust sõõnud. Kuid kui tuli tagasi ree juurde, polnud ei piitsa, ei looka ega rangisid leidega, — üle löödud. Tormas Mustlase manu, — see sõimas läbi, ise õlgede all. Aljoškal kadus jõud jalgadest, peas kumises. Istus hetkeks reepardale, et nutta. Hüppas üles, tormas möödaminejate kallale: „Kas pole näinud varast?“ Naeravad ainult. Mis teha? Jooksis üle väljaku bojaari otsima.

Volkov istus hobuse seljas, käsi puusas, vaskkübar peas, rinnal ja vatsal raudrüü plaadid külmast härmatises. Ei või Vassilit äragi tunda — kotkas. Tema taga ratsa kaks holoppi nagu vaati, tigelejades, õlal piigid. Mõistsid isegi: no on aga sõjamehed! Narrimad kui narrid. Muhelesid.

Pisaraid pühkides, haledalt vingudes hakkas Aljoška oma häda kaebama.

„Ise oled süüdil!“ káratas Volkov. „Isa annab sulle naha peale. Ja kui isa uusi rakmeid ei muretse, annan mina temale naha peale. Kái minema, ära keerle hobuse ees!“

Sealsamas hüüdis pikk djakk teda ette, vehkides paberiga. Volkov pani kapates minema ja holopid tema järel, tagudes hobuseid viiskudega, kihutasid Nikolski vāra-

¹ Teng — pool kopikat. Tõlk.

vate juurde, kus istus laua taga kohutav vürst Fjodor Jurjevitsš Romodanovski, peas karusnahkne müts ja seljas kaks kasukat — üks sametist ning teine pealiseta, lambanahkne.

Mis nüüd teha? Pole mütsi ega rakmeid... Aljoška halises tasa, vankudes mööda väljakut. Teda hüüdis, tal haaras õlast kinni Mihhaila Tõrtov, kummardudes hobuse seljas:

„Aljoška,“ lausus, ja enesel pisarad silmis ning huuled vabisevad, „Aljoška, jookse jumala pärast Tverskoi vāravate juurde, küsi, kus on tallipoiss Danilo Menšikovi maja... Mine sisse ja kummarda kolm korda Danilo ees maani... Ütle — Mihhaila laseb tervitada... Ütle, tema hobune osutus viletsaks... Häbiasi, ütle... Kui ta annaks mulle üheks päevaks ükskõik missuguse hobuse — ettenäitamiseks. Kas jääb meelde? Ütle — küll ma tasun... Olen valmis hobuse pärast kas või inimest tapma... Nuta, palu...“

„Küll ma palun, aga kui ta ei anna?“ küsis Aljoška.

„Taon su kaelani maa sisse!“ Mihhaila ajas silmad punni, sõõrmed laiuli.

Aljoška platis kabuhirmus jooksuma, kuhu oli kästüd.

Mihhaila oli sadulas läbi külmunud, söömata kogu päeva jooksul. Päike kaldus pakasesse hämarusse. Lumi sinerdas. Hobuste kabjad krudisesid heledamalt. Laskus videvik, ja üle kogu Moskva hakati kellatornides õhtusele jumalateenistusele helistama. Sammu sõitis mööda Vassili Volkov, pea süngelt norus, Aljoška ei saabunud ikka veel. Ja ta ei saabunud üldse mitte.

6

Madalas, kuumaks köetud kijas loitsid lambikesed ikoonide ees, valgustasid madalat võlvi ja tumedaid maale sellel: paradiisilinde, rohuvanikuid.

Pühapiltide all laial lavitsal, vajunud oma kõhetu kehaga luigesulgedest patjadesse, oli suremas tsaar Fjodor Aleksejevitsš.

Seda oodati juba ammu: tsaar põdes skorbuuti ja ta jalad paistetasid. Täna ei suutnud ta hommikust jumalateenistust välja seista, istus toolile ja vajus siis pikali. Hüpati juurde, — süda vaevalt veel tyksub. Asetati pühapiltide alla. Ta jalad olid veest tursunud nagu pakud, ja

kõhtki hakkas tursuma. Kutsuti sakslasest arst. See laskis vee välja, ja tsaar rahunes — hakkas vaikselt lahkuma. Silmakoopad tumenesid, nina läks teravaks. Kord ta sosistas midagi, ei suudetud mõista, — mida. Sakslane kummardus ta veretute huulte juurde: Fjodor Aleksejevitš sosistas ebaselgelt, ainult hingusega midagi ladina keeli, nagu oleks värsse lugenud. Arstile viirastus tsaari sosinas Ovidiuse salm... Surivoodil — Ovidius? Tsaar oli kahtlemata meelemärkuseta...

Nüüd polnud isegi ta hingamist kuulda. Härmatanud akna juures, kus ümmargustes ruutudes mängis kuuvalgus, istus kokkupandaval itaalia järil patriarh Joakim, vali ja vahakarva, seljas must mantel ja peas kaheksanurkse valge ristiga papimüts, istus küürus ning liikumatult nagu surma nägemus. Seina ääres seisis üksikuna tsaarinna Marfa Matvejevna, — vaatas läbi pisarateudu sinna, kus sulgpattjade kuhjast paistis sureva mehe väike otsmik ja teravaks tõmbunud nina. Tsaarinna oli ainult seitsmeteistkümne-aastane, ta võeti valitseja õue kehvast Apraksinite perekonnast üksnes ilu pärast. Ainult kaks kuud sai ta tsaarinna olla. Tema mustakulmuline rumalavõitu näokene oli pisarast tursunud. Ta vaid nuuksus lapse kombel, naksutas sõrmi, — kartis häält tõsta.

Koja teises otsas sosistas võlvide hämaruses tsaari suur suguvõsa — õed, tädid, onud ja lähemad bojaarid: väike, priske, heasüdamlik, muhe, väga osav mees ja õuekommete sügav tundja Ivan Maksimovitš Jazõkov; pahuranaoline ja vagaimeline rauk, kirjatundja, esimene kamerteener Aleksei Timofejevitš Lihhatšov ning vürst Vassili Vassiljevitš Golitsõn — piltilus mees: hõredavõitu lokkis habe, kikkis vurrud, poola moodi lühikeseks lõigatud juuksed, poola pealiskuuuga ja pehmete kõrgekannaliste saabastega, — vürst oli keskmist kasvu.

Tema sinised silmad välkusid ärevalt. Oli otsustav tund, — tuleb välja kuulutada uus tsaar. Kes? Peeter või Ivan? Narõškina või Miloslavskaja poeg? Mõlemad on alles vähese taibuga poisikesed, kummagi jõud on nende suguvõsas. Peeter on tulise mõistusega, kehalt tugev, Ivan — nõrgaaruline, haige, punu temast kas või nõõri... Mida eelistada? Keda?

Vassili Vassiljevitš asetus küljega kahepoolse, vasega karratud ukse juurde, surus kõrva vastu ust, kuulatas: selle taga sumisesid troonisaalis bojaarid. Hommikust

peale, ilma söömata, ilma joomata, higistasid nad kasukaits — Narõškinid oma kambaga ja Miloslavskid oma kambaga. Saal on tulvil — larisevad omavahel, meenuvad haavusi, tunnevad kõik: täna kerkib neist mõni kõrgele, mõni lendab maapakku.

„Lõuake, mu panid,“ sosistas Vassili Vassiljevitš, ja astudes Jazõkovi juurde, lausus talle tasakesi poola keeli: „Kas sa, Ivan Maksimovitš, siiski ei küsiks patriarhi kaest, — kelle poolt tema on?“

Uleni ruugetesse juustesse kasvanud kahune Jazõkov naeratas õhetavalt, magusalt, vaadates alt üles, — ta higistas kuumusest, lõhnas roosiõli järele:

„Nii patriarh kui meie ootame sinu sõna, vürst... Meie omalt poolt arvaksime nagu...“

Juurde astus Lihhatšov, õhkas, asetas ettevaatlikult valge käe oma habemele:

„Seesugusel suurel hetkel ei tohi mõtete lahkuminekut olla, Vassili Vassiljevitš. Meie kaalusime sedasi: Ivanil oleks raske tsaar olla, pole kindlust — põdur. Meie vajame jõudu.“

Vassili Vassiljevitš langetas ripsmed, naeratas oma ilusate huulte nurgaga. Mõistis, et nüüd oleks hädaohtlik vatelda.

„Olgu nõnda,“ lausus, „olgu tsaariks Peeter.“

Tõstis oma sinised silmad, ja äkki need võpatasid ning udustusid õrnalt. Ta vaatas sisseastunud tsaaritar Sofjale, tsaari kuuendale õele. Mitte luige kombel liuglevalt, nagu oleks kohane tütarlapsele, — ta sisenes ägedate liigutustega, tema kirju, täidlase rinna kohalt sulgemata suvekleidi siilud löid laiali, lehvisid sarvilise kroonpärja punased lindid. Ilutul näol paistsid puudri ja pumati läbi laigud. Tsaaritar oli laiakondiline, tuse, tugev, suure peaga. Kumer otsmik, rohekad silmad, kokkupigistatud suu ei paistnud tütarlapselikenä, — olid mehelikud. Ta vaatas Vassili Vassiljevitšile, ja nagu näha, mõistis, millest see just praegu rääkis ning mis vastas.

Tema ninasõõrmed võbisesid halvaks panevalt. Ta pöördus surivoodi poole, lõi käed kokku, pigistas ühte ja laskus põrandavaibale, surus lauba vastu voodit.

Patriarh tõstis pea, tema tuhm pilk peatus Sofja kuklal, ta allalangenud juuksepalnikuil. Kõik kambris olivad muutunud erksaks. Viis tsaaritari hakkasid risti ette lööma. Patriarh tõusis ja vaatas kaua tsaarile. Lõi pikad varru-

kad tagasi, ja õnnistanud tsaari ristiga, hakkas suripalvet lugema.

Sofja haaras kuklast kinni ja karjatas läbilõikavalt, metsikult, ulgus madala häälega. Pistisid karjuma ta õed... Tsaarinna Marfa Matvejevna langes kummuli lavitsale. Tema juurde astus ta vanem vend, Fjodor Matvejevitš Apraksin, suurekasvuline ja tüse, kuni kanda-deni ulatuvas kasukas, — hakkas tsaarinna selga paitama. Jazõkov jooksis patriarhi juurde, suudles selle kätt ja tõmbas teda kättpidi. Patriarh, Jazõkov, Lihhatšov ja Golitsõn astusid kähku troonisaali. Bojaarid tulid karjana neile vastu, vehkides kätega, ajades habemeid ette, pööritades häbitult silmi:

„Noh, kuidas on, püha isa?”

„Tsaar Fjodor Aleksejevitš lahkus vaikselt... Bojaarid, leinakem!”

Teda ei kuulatud, — tungeldes, uksele trügides ruttasid bojaarid surnu juurde, langesid põlvili, peksid otsmikke vastu vaipa, ja tõusnud, suudlesid tsaari juba kokkupan-dud vahaseid käsi. Ikoonilambid hakkasid läpases õhus praksuma ja kustuma. Sofja talutati välja. Vassili Vassil-jevitš oli kadunud. Jazõkovile lähenesid vennaksed võrs-tid Pjotr ja Boriss Aleksejevitš Golitsõnid, must, suure-kulmuline, jubeda välimusega võrst Jakov Dolgoruki ja tema vennad Luka, Boriss ning Grigori, Jakov ütles:

„Meil on pussid kaasas ja raudrüü rõivaste all... Kui-das on, kas kuulutada Peeter tsaariks?”

„Minge rõdule, rahva juurde. Sinna tuleb ka patriarh, seal kuulutamegi... Kui aga hakatakse hüüdma Ivan Aleksejevitši, siis virutage mässajaid pussidega...”

Tund aega hiljem astus patriarh paraadtrepile, ja õnnis-tanud tuhandepäist rahvahulka — streletse, bojaaripoegi, väeteenijaid, kaupmehi, agulielanikke, — küsis: kes tsaaripoegadest peab riiki valitsema?

Pölesid tuleriidad. Moskva jõe taga loojus kuu. Tema jäine valgus välkus kirikukupleil.

Rahvahulgast karjuti:

„Tahame Peeter Aleksejevitši...”

Ja veel kärisev hää:

„Tahame tsaariks Ivani...”

Hääle suunas tormasid inimesed, ja ta vaikis, ning veelgi valjemini kisendati rahvahulgas: „Peetrit, Peet-rit!”

Danilo õues kargasid kaks ketikoera Aljoškale vastu, lokastasid vihast. Kärnaste huultega, üle pea visatud kasukaga plika käskis tal minna mööda jäätunud treppi ülakorrale, kambrisse, ise aga itsitas korraks, asja ees, teist taga, lipsas trepi alla tarre, kus pimedas põlesid puud ohjus.

Tõustes treppi mööda kuulis Aljoška, kuidas keegi üle-val vastiku häälega karjus. „Noh,” mõtles ta, „elavana ma siit ei pääse...” Haaras nõõri otsas rippuvast hõõvel-datud puuklotsist — hädavaevu tõmbas tursunud ukse valla. Ninna löi köetud toa kuumus, rõika ja puskari hõng. Kaetud laua juures ikoonide all istus kaks meest: üks juuksepatšikese ja punase vihthabemega papp ning teine lühike, rõugearmiline, terava ninaga.

„Uha talle tarkust tagaväravast sissel” karjusid nad, pörutades viinatopsidega vastu lauda.

Kolmas — lahtise vabarnavärvi särgiga kerekas mees — hoidis kedagi põlvede vahel ja nahutas rihmaga mööda paljast tagumikku. Kõhn triibuline tagumik keerles ja vingordas. „Al-al, taadikenel” vingus pekstav.

Aljoška kivines.

Rõugearmiline pilgutas paljaste silmaläugudega Aljoška poole. Papp avas suure suu, hüüdis rämedalt:

„Veel üks lapsuke, koori juba korraga sellegi nahk!”

Aljoška toetas viisud vastu, sirutas kaela välja. „Noh, nüüd olen kadunud...” Kerekas mees pöördus. Tema jalgade vahelt lipsas välja ümmarguste valkjassiniste sil-madega poisike, haarates pükste järele. Kargas ukse juurde, kadus. Siis heitis Aljoška, nagu oli kästud, põlvili ja toksas kolm korda laubaga vastu põrandat. Kerekas mees tõstis ta kraedpidi üles, lähendas oma higisele vase-karva näole, ujutas üle puskari kuuma hõnguga.

„Milleks sa tulid? Vargile? Luurama? Maju pidi nuh-kima?”

Aljoška hakkas hambaid lõgistades Tõrtovist rääkima. Vaskinimese sooned paisusid, — ei saanud millestki aru... „Misuke Tõrtov? Mihukest hobust? Ah et tulid hobuse järele? Hobusevaras?...” Aljoška puhkes nutma, vandus jumala nimel, tegi kolme sõrmega ristimärke... Siis haaras vaskinimene tal juustest kinni, lohistas saa-

bastega trampides, lõi jalaga ukse lahti ja virutas Aljoška jäätunud trepist alla.

„Kihutage varas õuest!“ kisendas ta vaarudes. „Šarok, Brovka, äss, äss!“

Kummardudes uksele nagu härg, pöördus Danilo Menšikov laua juurde tagasi. Täitis nohisedes viinatopsi. Haaras näppudega mädarõigast:

„Sina, papp, oled kirja lugenud, sina pead teadma,“ kõmistas ta. „Poeg on mul käest ära läinud... Lõplikult hukas, lita äbarik. Kas pean ta maha lööma või? Kuidas see on pühakirja järgi? Ah?“

Papp Filka lausus väarikalt:

„Pühakirja järgi on nõnda: pea oma poega vitsahirmu all, et temal elulõpul võiks hea meel olla. Ja ära hoia mitte poisit karistamist tagasi; ei ta sest sure, vaid saab tervemaks. Sa peksad teda küll vitsaga, aga kisud tema hinge põrgust välja. Suurenda tema haavade arvu, et päästa ta hinge hukatusest...“

„Aamen,“ õhkas teravaninaline.

„Oota, tõmban hinge tagasi, siis kutsun ta jälle siia,“ ütles Danilo. „Oh, vilets lugu, vennad... Aasta-aastalt üha viletsam... Lapsed lähevad ülekaite, ei ole endist jumalakartust... Tsaari palka pole enam kaks aastat saadud... Ei ole midagi hamba alla panna... Streletsid ähvardavad Moskva neljast servast põlema pista... Suur käärimine on rahva seas... Varsti oleme kõik otsas...“

Rõugearmiline ja teravaninaline lugija Foma Podštšipajev ütles:

„Nikonianlased¹ hävitasid muistse usu, aga sellest,“ ta tõstis sõrme, „elas maa... Uut usku ep ole... Lapsed sünnivad patus, — peksa ta kas või surnuks, mis kasu sellest: temas ep ole hinge... Need on selle aja lapsed...“

¹ Ühes tsaarivõimu keskendumisega algas XVII saj. vastav liikumine ka Vene kreeka-katoliku kirikus. See on seotud peamiselt patriarh Nikoni (1605—1681) nimega. Välistelt muudeti jumalateenistuse korda, võeti revideerimisele kirikuraamatute vanaslaavikeelsed tõlked, nõuti ristimärgi tegemist mitte kahe sõrmega nagu varem, vaid kreeklaste kombel kolme sõrmega, ikoonide maalimist kreekakeelsete järe järgi jne. Tsaar Aleksel Mihhailovitš toetas Nikoni reforme kiriku kindlustamisel, kuid sattus vastuolule kiriku ülemvõimu taotlemisega riigivalitsemise alal. Lõpuks langes Nikon põlu alla ja tagandati, kuid tema algatatud kirikureformid jäid ametlikult jõusse. Kõrgema vaimulikkonna ja kloostrite võim kasvas nende läbi igatahes. Seevastu kannatas aga alam vaimulikkond ise kirikuülemuse

nikonianlased. Kari ilma karjaseta, saatana roog... Protohierei Avvakum kirjutas: „Kas tahad sina, nikonianlane, ahvatleda Kristuse pärisosa ja ühes enesega oma isale saatanaale ohvriks tuua...“ Saatanaale! Tõstis jälle sõrme. „Ja edasi: „Kes oled sina, nikonianlane? Roojus oled sa, raipolehk oled, haisev koer oled sa...““

„Penid!“ Danilo virutas vastu lauda.

„Nikonianlaste papid ja protohiereid käivad siidkuubedes, põsed tursunud söömast lõhki, neetud koerad!“ ütles papp Filka.

Foma Podštšipajev ootas, millal teised söimamise lõpetavad, ja lausus jälle:

„Ja ka sellest on öeldud protohierei Avvakumil: „Mu sõber Ilarion, Rjazani arhipiiskop! Tuleta meelde, kuidas elas Melkisedek Tabori mäe tammikus. Ta sõi puu-urbi ja lakkus jooma asemel kastet. Oli õigemeelne mees, ei tema otsinud reini ja romanja veine, ei vodkasid ega kurnatud viina või õlut kardamomiga. Mu sõber Ilarion, Rjazani arhipiiskop! Vaata, kuidas elas Melkisedek. Ei tema lõbutsenud, sõites mustade täkkude veetud tõllas. Ja oli ise veel kuningate soost. Aga kes oled sina, papi-tsurea?... Istud tõllapadjale, ajad enese laiali nagu mull veepinnal, soed oma juuksed nagu lirva, ja nii sõidadki, larhv väljaku poole õieli, et sind nunnad-petised armatseksid. Oh, oh, sind viletsat... Ilmselt on saatana ise sind pimestanud... Ep ole sina näinud ega tunne sa vagade elukäiku!““

Sulgenud silmad, raputas papp Filka põski, puhkes naerma. Danilo kallas veelgi viina. Rüüpasid.

„Streletsid rebivad juba nikonianlaste raamatuid lõhki ja pilluvad minema,“ lausus ta. „Andku jumal — streletsid astuvad endise eest välja.“

omavoli all. Selle alama vaimulikkonna, samuti kui kõigi alalhoidlikumate rahvamasside häälekandjaks sai preester Avvakum, kes esines ägedalt Nikoni reformide vastu: Avvakum pagendati küll nagu Nikongi ja põletati viimaks tuleriidal, kuid sellest peale jäi vene kirikusse lõhe, mida tuntakse raskol'i nime all: ühel pool olid raskolnikud-vanausulised, teisel pool ametliku kiriku nikonianlased. Kui nüüd Peeter I kogu riigielus põhjanevaid reforme algatas, siis kasutasid alalhoidlased ka usulisi eelarvamusi, et laiades hulkades tema vastu vaenu õhutada. Nii sai Peetrist eriti Põhja-Venemaa met-sadesse põgenenud raskolnikute silmis otse piiblis ennustatud antikristus. Ometi tuleb märkida, et talupoegade massis võitlus ametliku kirikuga ühines ka võitlusega feodaal-pärisorjusliku süsteemi vastu. Tõlk

Ta pöördus. Koerad pistisid haukuma. Rõdu astmed kriuksusid. Ukse taga loeti issameiet. „Aamen!“ vastasid kolm vestlejat.

Sisse astus pikk Põžovi polgu strelets, Danilo naisevend Ovsei Ržov. Lõl pühapiltide ees risti ette. Viskas juuksed üle pea.

„Või pidutsetel“ lausus rahulikult. „Aga mihukesed lood on üleval lahti, kas te ei tea? Tsaar on surnud... Narõškinid koos Dolgorukidega kuulutasid Peetri tsaariks... Vaat see on alles õnnetus, mida ei oodanud... Saame kõik bojaaride ja nikoniaanlaste orjadeks.“

Aljoška veeres järepeakaela trepilt lumehange. Kollakihvalised koerad tormasid kallale, otse lendasid. Ta peitis pea. Sulges silmad... Ja nad ei käristanudki teda lõhki... See oli alles ime, — jumal päästis! Koerad eemaldusid urisedes. Keegi kükitas Aljoška kohale, torakas sõrmega vastu pead:

„Hei, kes sa oled?“

Aljoška vabastas ühe silma. Koerad hakkasid lähedal jälle urisema. Aljoška kõrval kükitas seesama poisike, keda äsja nahutati.

„Mis su nimi?“ küsis ta.

„Aljoška.“

„Kelle poeg?“

„Me oleme Brokvinid, külast pärit.“

Poisike vaatles Aljoškat koera kombel: kallutas pea kord ühele, kord teisele õlale. Kuu valgustas üle kuuri katuse ta suuresilmalist nägu. Oh, on vist küll vahva poiss...

„Lähme soojendama,“ ütles ta. „Aga kui ei tule, siis hoia, et ma sind... Kas tahad kakelda?“

„Ei,“ Aljoška pöördus väledalt tema poole. Ja jälle nad vahtisid teineteisele otsa.

„Lase mind,“ venitas Aljoška, „ei ole vaja... Ma pole sulle midagi teinud... Ma lähen...“

„Aga kuhu sa siis lähed?“

„Tea isegi, kuhu... Mind ähvardati õlgadeni maasse taguda... Ja kodus lüüakse mind maha.“

„Kas taat peksab?“

„Isa müüs mu igaveseks orjaks, nüüd ei peksa. Mõisapere muidugi peksab. Kui aga kodus elasin, siis teadagi peksti...“

„Kas oled jooksus või?“

„Praegu veel mitte... Aga mis on sinu nimi?“

„Aleksaška... Me oleme Menšikovid... Mind pargib isa vahel kaks, vahel kolm korda päevas. Mul on tagumikule ainult luud jäänud, liha puha maha pekstud.“

„Oh sa, poju...“

„Kas läheme õige soojendama...“

„Olgu pealegi.“

Poisikesed jooksid keldrikorrale, kus Aljoška ennist nägi tuld ahjus. Siin oli soe, kuiv, lõhnas sooja leiva järele, põles rasvaküünal vint-raudjalal. Nõgistel palkseintel liikusid prussakad. Poleks tahtnud eluilmaski siit lahkuda.

„Vassenka, ära sa taadile midagi lausu,“ ütles Aleksaška väledalt lühikesele köögidele. „Aljoška, võta jalad lahti.“ Ta tõmbas ise vildid maha. Aljoška kängitaski jalad lahti. Ronisid ahjule, mis võttis enese alla poole keldrituumi. Seal vahtisid pimedas kellegi silmad ilma pilgutamata. See oli äsjane tütarlaps, kes Aljoškale ukse avas. Ta tõmbus kõlge kaugemasse nurka, korstna taha.

„Ajame millestki juttu,“ sosistas Aleksaška. „Minu memm on surnud. Taat on iga päev pommis, tahab uuesti naist võtta. Kardan võõrasema. Praegugi pekstakse, aga siis raputavad küll hingekeese välja...“

„Välja raputavad,“ kinnitas Aljoška takka.

Tütarlaps kortsna taga nõõksatas.

„Sedap ma räägingi. Nägin hiljuti Serpuhhovi väravate juures, — mustlased seisavad laagris, ühes karudega. Mangivad vilespilli. Tants, laul... Nema kutsusid eneste juurde. Kas läheme koos mustlastega rändama? Kuidas oleks?...“

„Mustlaste juures on näljaelu,“ ütles Aljoška.

„Või siis palkame kaupmeeste manu midagi tegema... Suvel aga laseme jalga. Metsas võib karupoja kinni püüda. Ma tunnen üht agulimeest, — ta püüab neid, tema juhatab... Sina talutad karu, mina aga laulan, tantsin... Ma oskan kõiki laule. Ja minust vängemat tantsumeest polegi Moskvast.“

Tütarlaps korstna taga hakkas ägedamalt nõõksuma, Aleksaška müksas teda vastu külge:

„Ole vait, tüütu... Aga vaat mis, me võtame temagi kaasa, eks ole.“

„Eitedega on palju tulinat...“

„Me võtame ta suveks, seeni korjama, — ta on loll mis loll, kuid seente peale maru vahva... Varsti tuleb õhtulobi, mind kutsutakse üles palvet lugema, siis pek-sule. Pärast seda tulen ma tagasi. Heidame magama. Aga varavalgel jookseme Kitaigorodisse¹, lidume Moskva jõe taha, vaatame ringi. Mul on seal tuttavaid. Ma oleksin juba ammu jalga lasknud, kuid ei leidunud seltsimeest...“

„Kui leiaks mõne kaupmehe, saaks tema juurde teenis-tusse — pirukatega kauplema,“ ütles Aljoška.

Rõdul paukus uks, — külalised lahkusid, raksutades trepiastmeid. Danilo ähvardav hää l kutsus Aleksaškat ules.

9

Varvarkal seisab madal kuueaknaline maja, nikerdatud harjaga, kuked katusel: joomapaik — tsaarikõrts. Värava kohal on oina pealuu. Väravad on pärani, — astugu sisse, kes aga tahab. Õues lamavad reostatud hangedel ja sõnnikul joobnud, — kellel nagu veriseks taotud, kellel saapad või müts üle löödud. Palju rakmeis laamitsregesid ja kirjatud kresladega kaupmeeste saane seisab värava ees ning õues.

Majas seisab leti taga mustade kulmudega valjuilme-line kõrtsmik. Riiulil on toobid, tinakruusid. Nurgas lambikesed pühapiltide ees. Seinte ääres lavitsad, pikk laud. Vaheseina taga teine, puhas kamber kaupmeeste jaoks. Kui sinna mõni pätt või purjus passatski oma nina pistab, käratab kõrtsmik kortsus kulmul; ja kui heaga sõna ei kuula — haarab tagant kraest kinni ning virutab ühe hingetõmbega kõrtsist välja.

Seal teises toas käib väarikas jutt, seal joob kaup-meeskond ingverõlut, kuuma mesijooki. Tingivad, sõlmi-vad lepinguid, löövad käsi kokku. Arutavad asju, — praegu on lood sellised, et kukal sügelema hakkab.

Eestoas leti ees on kisa, kära, sõim. Joo, lõbutse, ainult maksa. Kroonu on vali. Pole raha — kasukas seljast. Ja

¹ Linnaosa Moskvast Kremli idaküljel — vana ärala ja omaaegne bojaaride elamispiirkond. Tõlk.

kui inimene on kõik maha joonud — kõrtsmik pilgutab silma alamdjakile, see istub laua äärde, — hanesulg kõrva taga, tindipott kaelas, — ja muudkui sirgeldama. Oh, vaata ette, pommispeal! Sirgeldab sulle tark alam-djakk orjakirja. Tulid vaba mehena tsaarikõrtsi, lahkud alasti orjana...

„Nüüd on kergem juua,“ kõneleb kõrtsmik, nõristades rohelist viina tinatopsikusse. „Nüüd tuleb sõber sulle järele, jookseb sugulane või naine, talutab minema, enne kui oled hinge maha joonud. Nüüd laseme seesugused minema, ei püüa viimast kätte saada. Mine jumala nimel. Aga õndsas tsaari Aleksei Mihhailovitši ajal juhtus, et tuleb seesugune sõber joobnut ära viima, et ta viimast krossi maha ei jooks... Seis!... Sellest on kroonule kahju... Sedagi krossi vajab kroonukassa... Sedamaid kisendad karauli järele. Valvurid nabivad selle, kes joo-mist keelab, kinni ja — muudkui Kaelakohtuprikaasi. Aga seal raiutakse tal pärast asjaarutamist vasak, käsi ja pa-rem jalg otsast ning visatakse jää peale... Jooge, kotka-pojukesed, jooge, ärge kartke ühtigi, nüüd me käsi-jalgu ei rahu...“

10

Täna pressis rahvas kõrtsi juures üksteise kukile, pii-lus akendest sisse. Õues ja trepil polnud võimalik läbi trügida. Palju oli näha streletsikuubesid — punaseid, rohelist, jõhvikakarva. Kitsikus, rüselus. „Mis lahti? Keda? Mis eest?...“ Seal, kõrtsi saksakambris, seisid stre-letsid ja kaubahoovi ärimehed. Õhk oli kitsalt-läpane, — aknailt voolas higi ojadena. Streletsid tõid poolsurnud inimese sisse, — ta lamas põrandal ja oigas südantlõhes-tavalt. Rõivad rābalaiks rebitud, keha hästi toidetud. Hallides juustes tardunud veri. Nina, põsed — kõik lõhki pekstud.

Streletsid karjusid, temale osutades:

„Teiega sünnib varsti sedasama...“

„Mis te tukute? Aga nemad Kukui-külas ei tuku...“

„Poisid, miks sakslased peksavad meie omi?“

„Hea, et mööda läksime ja vahele astusime... Muidu oleksid surnuks lõõnud...“

„Kas õndsas tsaari ajal seesuguseid asju juhtus? Kas meie omadele lasti neetud välismaalastel liiga teha?“

Põžovi polgu strelets Ovsei Ržov taltsutas seltsimehi, kõneles kaubahoovi rahvale kummardades:

„Oma kehvuse tõttu tulime teie juurde, auväärt isandad, kõrged kaubahärrad. Ep ole meil enam kuhugi minna ühes naistega, väetite lastega... Oleme lõplikult viletsaks jäänud... Palka pole enam teist aastat saanud. Polkovnikud on meid kurnava tööga ära vintsutanud. Kuid millest elada? Linnas meil kaubitseda ei lubata, aguleis on aga kitsas... Sakslased on kõik eneste kätte kiskunud. Tänavu on juba lina ja kedrusegi juure pealt üles ostnud. Nahad ostavad kokku, ise saatavad Kukuis pargivad. Naised ei taha meie aguli-kingi ilma eestki osta, nõuavad aga saksa omi. Elu on võimatuks muutunud... Aga kui te meie — streletsid eest välja ei astu, siis olete teie, kaupmehed, varsti ise ka otsas... Narõškinid pääsesid lõpuks tsaarikassa manu... Nüüd ahmivad... Oodake siitpeale sihukesi makse ja andameid, — oma elu panete välja... Ja oodake Moskvast veel hullemat — bojaar Matvejevit, — sõidab nüüd maapaost tagasi... Süda on tal vihast lõhkemas. Terve Moskva õgib ära...”

Pekstud inimese oiged olid jubedad. Jubedad ja tumedad olid streletsi sõnad. Kaubahoovi mehed vahetasid pilkusi. Ei tahtnud just uskuda, et Kukui sakslased oleksid selle kaupmehe läbi peksnud. See oli tume asi. Kuid streletsid kõnelevad ometi ka tõtt. Elu on raskeks muutunud, — iga aastaga läheb ikka kehvemaks, rahutumaks... Olgu milline tahes uus käskkiri: „Tsaar ütles, bojaarid otsustasid“ — ikka uus häda: maksa, küta raha nagu põhjatusse aukku... Kellele sa kaebad, kes sind kaitseb? Ülembojaarid? Nad teavad ainult ühte: kuidas kroonule raha välja pressida, aga kuidas seda raha muretseda — neil ükskõik. Võta viimased hilbud maha, — anna ära. Otsekui vaenlased Moskvast.

Läbipekstu ümber seisvasse ringi trügis kaupmees, ütles, keerutades hõbesõrmustes näppe:

„Meie, see tähendab Vorobjovid, tõime Arhangeliski laadale toorsidi. Ka meil, see tähendab sakslased, rääkisid omavahel kokku, et seda sildi ei osta kolme kopika eestki. Ja nende vanem, see tähendab Wulfius, karjus meile: „Küllap me nii teeme, et Moskva kaupmehed võlgade pärast meie ees piinapingsis Istuvad, ja tulevikus sunnime neid, see tähendab meid, moskvalasi, ainuüksi viiskudega kauplema...”

Kambris tõusis kisa. Streletsid: „Aga mida siis meie teile räägime! Ja varsti pole enam viiskusidki!” Noor kaupmees Bogdan Žigulin hüppas ringi keskele, raputas käharaid juukseid.

„Mina tulen Pomorjest¹,“ ütles reipalt, „sõitsin sinna traani tooma. Aga nagu tulin, nii ka läksin — tühjade regedega. Välismaalased Makselin ja Birkopov olid randlastelt kõik hülgerasva kümne aasta peale ette ära ostnud. Ja kõik randlased on nende juures üleni võlgades. Välismaalased võtavad neilt rasva veerand hinna eest ega luba kellelegi teisele peale eneste müüa. Ja randlased on kehvaks jäänud, ei käi enam merel loomi püüdamas, vaid on üksikult laiali valgunud... Meil, venelastel, pole nüüd põhjas enam mingit hakkamist...”

Streletsid pistid jälle kisama, käärides varrukaid üles. Ovsei Ržov haaras mõõgast kinni, kõlistas seda, ajas hambad irvi:

„Oodake aga, küllap tuleb meil polkovnikutega arveid õiendada. Ja siis asume ka bojaaride kallale... Põrutame üle Moskva hädakella. Kõik agulid on meie poolt. Tete, kaupmehed, vaid toetage meid... Noh, poisid, tõstke ta üles, mingem edasi.”

Streletsid haarasid läbipekstu — see pistis ulguma, viseldes peaga: „Ol, ära ta-a-a-apsid“, ja lohistasid, rahvast kõrvale tuupides, majast välja, et näidata teda Puna-sel väljakul.

Kaubahoovi mehed jäid kõrtsi, — tumedad! oh, tumedad ning jõledad on loodi! Kuid samuti ka, kui end streletsid mesti anda: ega neil lõuameestel midagi kaotada ole... Kui jälle ühes ei lähe, — bojaarid õgivad niikuinii ära.

Aleksaška nahutati seekord, pärast õhtupalvust, halasamatult läbi, — hädavaevu roomas alumisele korrale. Kattis enese kinni, vaikis, kiristas hambaid. Aljoška tõi talle ahju peale putru piimaga. Haletses teda üpris: „Oh sa, vennike, kuidas sind ometi...”

¹ Mõeldakse üldse mereäärset maad, siin aga just Valge mere rannikut, Tõlk.

Aleksaška lamas ööpäeva kuumas kohas korstna juures ja — toibus, hakkas rääkima:

„Seesugune isa tuleks rattale tõmmata, sihuke pasiliskimadu... Sina, Aljoška, võta tasakesi pühapildi tagant õli, — ma määrin sellega tagumikku, hommikuks kuivab ära, siis laseme jalga... Koju ma tagasi ei tule, kas või kraavis kõngeksin.“

Kogu öö mühises palkseina taga maru. Ahjutrubis ulgusid kojuste hääled. Kõõgleide tütar nuttis tasakesi. Aljoška nägi unes ema, — seisab hurtsikus keset suitsu ja nutab, silmi pilutamata, tõstab ühtesoodu käsi näo juurde, kaebab... Aljoška ahastas unes.

Varavalgel müksas Aleksaška teda: „Küllalt magamisest, tõuse üles.“ Sügasiid end, kängitsesid pisut hoolikamalt. Leidsid pool kannikat leiba, võtsid kaasa. Vilistasid koortele, lükkasid väravaaluse laua kõrvale ja ronisid õuest välja. Hommik oli vaikne, hämune. Rõske. Jääpurikad rabisevad, langevad. Kõverad, palksillutisega tänavad on mustad. Puulinna taga, siinsamas lähedal, puhkeb koit uduste verilintidena.

Laisad vahid koristavad tänavailt kärbiseid, mis olid ööseks hulguste ja varaste vastu asetatud. Vastastikku sõimeldes venisid kerjused, vigased, lollikesed — et juba varakult sisse võtta kohad kirikutreppidel. Mööda Vozdvizenkat aeti sõnnikusel teel möögivaid elajaid — jooma Neglinnaja jõe.

Poisikesed läksid koos loomadega kuni Borovitski väravate ümara tornini. Malmist suurtükkide juures tukkus lambanahkses kasukas sakslasest musketär. „Siin kõnni ettevaatlikult, siin on tsaar lähedal,“ ütles Aleksaška. Neglinnaja järsku kallast pidi, tuha- ja prahihunnikuid mööda jõudsid nad Iverski silla juurde, ületasid selle. Läks valgeks. Linna kohal loivasid hallid pilved. Kremli müüride ümber oli sügav kraav. Siin-seal tõrutasid hiljuti lammutatud vesiveskite mädanenud alusvaid. Kaldal seisis völlad — ikka kaks posti ristpuuga. Ühel rippus pikk viiskudes mees, taha nõõritud küünarpeadega. Ta langetatud nägu oli lindude poolt ära nokitud. „Aga seal on veel kaks,“ lausus Aleksaška: kraavi põhjas vedelesid poolenisti lumme tuisanud korjused, — „need on vargad, tskae, kuidas neid...“

Kogu väljak kuni siniste soklite ja siniste kuplitega valge Vassili Blažennõi kirikuni oli tühi. Reete vinger-

das seda mööda Spasski väravateni, millest kõrgemal, harkjalgse kuldkotka kohal tiirles varesteparv, kraaksudes rahutult, kevadiselt. Musta kella osutid jõudsid kaheksani, välismaine kellamuusika hakkas mängima. Aljoška tõmbas mütsi peast ja hakkas torni ees risti-märke tegema. Siin oli jube.

„Lähme, Aleksaška, muidu meid veel nähakse...“

„Lollike, minu seltsis ära karda midagi.“

Nad läksid üle väljaku. Selle teisel pool kuhjusid tiheidalt laudputkad, palaganid, rogusktelgid. Kaubahoovi ärimehed avasid juba ukسلukke, riputasid kaupu teivaste otsa. Saiaturul suitsesid ahjukased, — lõhnas pirukate järele. Kõigist kõrvaltänavast voolas rahvast.

Aleksaška ei hoolinud, kas talle võmm kuklasse antakse või ta läbi sõimatakse: tal oli kõigega asja. Trügis läbi rahva poodide juurde, alustas juttu kaupmeestega, päris hindade järele, heitis nalja. Aljoška, suu pärani, jõudis vaevu talle järele. Silmates kalevist kasukaga ja rätiku peale asetatud rebasenahkse mütsiga paksu naisterahvast, hakkas Aleksaška jalga taga lohistama, roomas kaupmehemoori juurde, vöbises, kokutas: „Emakene bojaariina, andke vaesele-e-e orvukesele-e-e, suren nää-äl-jast...“ Kaupmeheleki tõstis seeliku üles, võttis kõhu alla riputatud kukrust kaks poolekopikalist, andis, lõi aeglaselt risti ette. Jooksid pirukaid ostma, tulist mesivett jooma.

„Ma ju räägin sulle — minuga sa juba hätta ei jää,“ lausus Aleksaška.

Rahvast voolas ikka juurde. Ühed tulid inimesi vaatama, kuulama, mis räägitakse, teised — et oma välimusega uhkeldada, kolmandad aga, et üle lüüa, mis ripakil. Kõrvaltänaval, kus püगतud juuksed vildikorrana lumel vedelesid, kutsusid juuksurid rahvast sisse, lõgistades kääridega. Mõni oli juba püstiseisvate pakule kükakile pandud, pott ta pähe asetatud, püगतi. Kõige kangem kära oli lõngaturul. Siin kisendasid naised nagu tulekahjul, ostes, müües niiti, nõelu, nõõpe, igasuguseid õmblusmanuseid. Et mitte kaotsi minna, hoidis Aljoška Aleksaška vööst kinni.

Kui nad jälle väljakule jõudsid, jooksis keegi mööda, karjuti midagi. Varvarkalt lähenes suur rahvasumb. Hülali, vilistati läbilõikavalt. Streletsid kandsid läbipekstud inimest kätel.

„Õigeusklikud," rääkisid nad pisarhääli igasse suunda, „vaadake, mis on kaupmehega tehtud..."

Asetati ta kellegi puutohikust reele. Strelets Ovsei Ržovronis sinnasamasse, hakkas rääkima ikka samast: kuidas õelad sakslased hea kaupmehe peaaegu surnuks löönud ja kuidas ülemad bojaarid varsti kogu Moskva välismaalastele maha müüvad... Aleksaška ja Aljoška tungisid otse reeni.

Kükakile laskunud Aljoška tundis pekstud inimeses kohe ära sellesama lihava, pisukeste silmadega, jänese-nahkse mütsiga agulimehe, kes talle Lubjankal kaks ahjupirukat müüs. Ta lõhnas viina järele. Ta oli väsinud oigamisest. Lamades küljeli, nina õlgedes, kordas ta vaid tasakesi:

„O-oh... Laske mind minna, Kristuse nimel..."

Ovsei Ržov kummardas kirikute ja rahva poole, heitis risti ette. Streletsid sosistasid rahvasummas. Viha lõi lõkendama. Akki kisendati: „Tulevad, tulevad..."

Spaski väravate poolt kihutas kaks ratsanikku mööda reejälgi. Esimene oli streletsi jõhvikakarva kaftanis, müts kuklas. Tema teemantidega ülekülvatud kõver mõök peksis vastu sametist sadulatekki. Vähendamata hoogu, ratsutid käest lastud, kihutas ta rahvaparvesse. Ehmunud käed haarasid hobusel päitseist. Ratsanik pööritas väledalt pead, näitas harvu kollaseid hambaid, — laiialubaline, aukus silmadega, kareda habemega... See oli Tararui, — nagu teda Moskvast kutsuti, — vojevood vürst Ivan Andrejevitš Hovanski, — põllest soost bojaar ning tõusiklike Narõškinite suur vihkaja. Streletsid, nähes, et ta kannab nende kuube, panid karjuma:

„Meiega, meiega, Ivan Andrejevitš!" — ning jooksid tema juurde.

Teine, kes mitte nii ruttu ei lähenenud, oli Vassili Vassiljevitš Golitsõn. Ta küsis, patsutades hobust kaelale:

„Mässate, õigeusklikud? Kes on teile liiga teinud, mis pärast? Rääkige, rääkige, ööd ja päeva valutab meie süda rahva pärast... Tsaar nägi teid ülevalt, ehmatas oma nooruse tõttu, saatis järele kuulama."

Inimesed vahtisid pärani sui tema brokaatkasukat, — pool Moskvast võis osta säärase kasuka eest, — vahtisid kalliskividega sõrmuseid ta käel, mis patsutas hobust, — tuli piserdas sõrmuseist. Inimesed taganesid, ei vastanud

midagi. Muheldes sõitis Vassili Vassiljevitš juurde ja peatus Hovanski kõrval, jalaraud jalaraua vastu.

„Andke polkovnikud meie kätte, küll me ise kohut mõistame: pea ees, kirikutornist allal" karjusid talle streletsid. „Mis need bojaarid seal üleval mõtlevad? Miks sokutati meile poisikene tsaariks, Narõškinite vördjas?"

Hovanski silus kinda äärega poolhalle vurre. Tõstis käe. Kõik jäid vait.

„Streletsid!" Ta kergitas end sadulas, läks pingutusest punaseks, tema kurguhäält kuulsid kõige kaugemadki. „Streletsid! Nüüd näete isegi, millises talumatus bojaaride orjuses te olete... Nüüd valiti kes teab missugune tsaar... Ei mina küll olnud teda välja kuulutamas... Ja küll te näete, — mitte ainult raha, vaid isegi toitu ei anta teile... Ja töötama peate nagu orjad. Ning teie lapsedki lähevad Narõškinite juurde igavesse orjapõlve. Veel sellestki hullem... Müüakse teid ja kõiki meid välismaalastele... Moskva hävitatakse ja õigeusk juuritakse välja. Eh, oli kord vene vägevus, kuhu see on jäänud?!"

Sel kohal pistis rahvas nii koledalt karjuma, et Aljoška ehmus: „Nüüd trambivad sootuks sodiks..." Aleksaška Menšikov vilistas, kaks sõrme suus, hüpeldes ühelt reelt teisele. Ja ainult seda võis kuulda, kuuls Tararui hobust kannustades kisendas:

„Streletsid! Mis muud kui üle jõe polkudesse, seal räägime."

12

Väljakule jäid ainult lahtirakendatud reed ja Aljoška ühes Aleksaškaga. Läbipekstud agulimees ajas enese üles, vaatas tursunud silmapragudega ringi ja nuuskas kaua nina.

„Onukene," ütles talle Aleksaška, pilgutades Aljoškale silma, „me viime su koju, meil on sust hale."

Agulimees polnud veel täies taibus. Poisikesed talutasid teda, — ta pomises enese ette, komistas. Akki: „Seis!" — tõukas poisikesed kõrvale ja ähvardas kedagi, trampis vettinud viltidega. Liiguti Serpuhhovi väravate poole üle jõe. Teel said teada, kuidas teda kutsutakse: Fedka Zajats. Ta majapidamine agulis polnud suur, aias üksainus puu hakipesadega, kuid värav ja maja olid uued. „Vaata need pirukad ja saiakesed," rõõmutses Za-

jats, nähes oma maja, „vaat need mesileivakesed-paikesed päästavad mind.“

Jalgvärava avas ühe väljajooksnud silmaga rõugearmiline naine. Zajats tõukas ta kõrvale, ja Aleksaška koos Aljoškaga lipsasid ta järele. „Teie kuhu? Misjaoks?“ tahtis Zajats nende kallale karata, kuid lõi siis käega ja astus majja. Istus uue roguskiga kaetud lavitsale, hakkas ennast silmitsema, — kõik rebitud. Kõngutas pead, puhkes nutma.

„Tapsid mu ära,“ lausus ta ühe silmaga eidele. „Kes peksis, mis eest, ei mäleta. Anna midagi puhast selga panna.“ Ja äkki röökis, pörutas rusikaga lavitsale: „Küta saun, ma käsin sind, sa ühe silmaga koeri!“

Eit krimpsutas nina, läks. Poisikesed surusid ahjule lähemale, mis võttis poole tuba enese alla. Zajats hakkas rääkima:

„Päästsite mind, poisid. Nüüd — mida soovite, seda paluge... Kogu mu keha on puru, tervet küljeluud ei leidu. Kuidas ma lähen nüüd kandelauga kauplemas? Oh sa mu mele... Aga äri ei oota.“

Aleksaška pilgutas jälle Aljoškale silma. Lausus: „Pole meile mingit tasu vaja, lase ainult õõ siin olla.“ Kui Zajats enese sauna lohistas, ronisid poisid ahju peale.

„Homme läheme tema asemel pirukaid müüma,“ sosistas Aleksaška. „Ma ütlen sulle, minuga sa juba hätta ei jää.“

Varavalgel hakkas ühe silmaga eit küpsetama tainast kukleid, karaskeid ja nätskleibu ning paastupirukaid — herneste, naerite, soolatud seentega, samuti ka jänese-liha, peki ja nuudlitega. Fedka Zajats oigas lavitsal kasuka all, — ei võinud ainustki jäset liigutada. Aleksaška pühkis toa puhtaks, lendas õue vee ja puude järele, kandis tuhka ning solki välja, saatis Aljoška Zajatsi loomi jootma: ta käte vahel kõik otse põles ja kõik — naljahetmisega.

„Käbekäsi-pojukene,“ oigas Zajats, „oh, saadaksin su pirukatega turule. Aga kui ära müüd... lased rahadega jalga, üle lööd... Juba liiga käbe oled.“

Siis hakkas Aleksaška kaelaristi suudlema, et ei varasta raha, võttis seinalt ikooni ja suudles seda. Polnud midagi parata — Zajats jäi uskuma. Eit pani kakssada pirukat kandelaudadele rābala alla. Aleksaška ja Aljoška sidu-

sid põlled ette, pistsid kindad vöö vahele, ja võtnud kandelaud, lahkusid õuest.

„Ahjupirukad, süües keele järele sirutad, pool tenga paar — asi on klaar!“ kisendas Aleksaška heleda häälega, vaadates möödaminejaid. „Jookske, võtke!“ Nähes salgana seisvaid streletse, ta leelutas tantsides: „Tsaaride, bojaaride pirukad, Kremli söödi, kuid kuklasse mulle löödi, Narõškinid sõid, kõhuvalu said.“

Streletsid naersid, haarasid lennult pirukaid. Aljoška kuulutas kaupa samuti kõnekäändudega. Ei jõudnud jõenigi, kui pidid juba uue kauba järele-tagasi tulema.

„Teid, poisid, on jumal ise mulle saatnud,“ imestles Zajats.

Mihhaila Tõrtov hulkus juba nädalapäevad Moskvat mööda: polnud teenistust ega raha. Tookord paersid Lubjanski väljakul djakid ta välja. Ei antud maad ega talupoegi. Vürst Romodanovski sõimas ja häbistas teda, käskis tulla järgmisel aastal, kuid juba ilma kelmuseta — korralikul hobusel.

Väljakult sõitis ta kõrtsi ööbima. Teel kohtas vanemat venda, ja seegi sõimas teda õnnetuse puhul ning võttis ruuna ära. Ei märganud võtta mõõka ja vanaisa triibulisest siidist hõbenaastudega vööd. Samal õhtul kõrtsis, kuumenedes küüslauguga viinast, pantis Mihhaila kõrtsmikule nii mõõga kui vöö.

Mihhailale löid külge kaks osavat moskvalast: üks ütles enese olevat kaupmehepoja, teine alamdjaki, pigemini olid lihtsalt kõrtsiloodrid, — hakkasid Mihhailat kiitma, huultele suudlema, lubasid lõbustada. Mihhaila mürgeldas nendega terve nädala. Nad vedasid ta pöranda alla ühe kreekase manu — vees leotatud lehmasarvedest tubakat suitsetama: suitsetasid kuni mõistuse pimenemiseni, — hakkas viirastuma vanakurja enese õudõndsus.

Vedasid tsaarisauna — lihtrahva jaoks Moskva jõel, — mitte niipalju vihtlema kui vahtima, naerma, kui üldisse eesruumi hüppasid aurupilvist alasti naised, varjates end vihtadega. Seegi paistis Mihhailale mõistuse pimenemisenä, tubakast mitte halvemana.

Ahvatlesid minema kupeldaja. — lodevuse pakkuja manu. Kuid Mihhaila argles oma nooruse tõttu veel kee-

latut. Talle meenus, kuidas isa vahel pärast õhtupalvust, nuusanud näppudega kütinlatahti, avas nahkkaantega ja vasklukuga raamatu, pööras nurgast rasvunud lehti ning luges naistest:

„Mis on naine? Üks inimese ahvatlemise võrk. Kaunis näo poolest, pilgutab ta oma suuri silmi, ta mängib oma jalgadega, võrgutab üpris sellega ja süutab luis-liikmeis julma tuld... Mis on naine? Üks ussipesa, tõbi, kuradi praepann, otstarbetu viha, põrguhaua ahvatlus, saatana hellitus...”

Kuidas seejärel mitte areldal Kord viisid nad ta Pokrovski väravate juures kõrtsi. Ei jõudnud veel mahagi istuda, kui roguskist eesriide tagant hüppas välja lühikasvuline lahtiste juustega tüdruk: mustad kulmud peale maalitud — ninajuurest kuni oimudeni, ümmargused silmad, pikad kõrvad, põsed peediga kuni sinerduseni hõõrutud. Heitis enese ümbert lapilise palaka ja hakkas — alasti, rasvane, valge — Mihhaila ümber kepslema, — ahvatlema teda kord ühe, kord teise vask sõrmustes, kõlisevais võrudes käega.

Paistis ta Mihhailale kuratlikuna, — seevõrra jube, — kuni kabuhirmuni, — tema alastus... Haiseb viinahõngu, lõhnab kuuma higi järele... Mihhaila hüppas üles, juuksed liikusid peas, karjatas metsikult, äigas tüdruku poole ja kargas, ilma et oleks lõõnud, tänavale.

Kollane kevadeha kustus vaikinud tänava kauguses. Purjus õhk. Jääkirmne rudiseb saabaste all. Sinkjashalli, raudlipukestega kindlusetorni terava katuse tagant ronib kuuketas — vaskpunane, — läigib Mihhailale näkku. Jube... Hambad plagisevad, rinnas külm... Kõrtsi uks kääksus, ja trepil harkjalul valge varjuna seesama tüdruk: „Mis sa pelgad, tule tagasi, kallike.”

Mihhaila pistis meeletult põgenema.

Rahad lõppesid varsti. Kaaslased kadusid. Kahetsedes söödut ja joodut, nähtut ning puutumata jäänut, hulkus Mihhaila majade vahel ringi. Tagasiminekuks maale isa juurde ei tahtnud mõeldagi.

Lõpuks meenus eakaaslane, ristiisa poeg Stjopka Odojevski, ja ta koputas selle maja ees. Holopid võtsid vaenulikult vastu, lõustad kõigil rõõvellikud: „Mida's sa mütsiga rõdule trügidi!” — üks haaras Mihhaila peast mütsi. Siiski — larisesid küll, aga sisse lasksid. Avaras soojas, metsloomanahkadega ehitud lavitsatega eeskojas

võttis vastu präänik-ilus nooruk, atlass-särgis, imeilusais safiansaapais. Vaatas häbematult silma, küsis hiilivalt:

„Mis asja bojaari juurde?”

„Ütle Stepan Semjonõtšile — tema sõber Miška Tõrtov laseb kummardada.”

„Ütlen,” laulis nooruk, läks laisalt, raputades kuldkiharaid. Tuli oodata. Vaesed ep ole uhked. Nooruk ilmus jälle, tõmbas sõrmega: „Astu sisse.” Mihhaila astus vastuvõtupalatisse. Arastunud, tegi hardaid ristimärke nurga poole, kus ikoonid olid varjatud kuldnarmalise brokaatkatega. Heitis pilgu ringi, — vaat sedasi need rikkad elavad. Milline lossi toredus! Seinad lõõdud kahuse sametiga. Põrandal vaibad ja vaibakesed — kirendus. Samestist pealised lavitsail. Aknalaudadel pärlitega õmmeldud katted. Seinte ääres siidi ja sametiga kaetud kirstud ning kastid. Ei näe uneski, et saaksid seesuguse kätte enesele kuue või vammuse jaoks... Akende vastas puutornike kellaga, selle peal vaskne elevand.

„Ah Miša, tervist,” lausus Stjopka Odojevski uksest seistes. Mihhaila lähenes talle, kummardas, nii et sõrmed põrandavaibani ulatusid. Stjopka noogutas vastuseks. Ometi mitte nii nagu orjale, vaid nagu aadlivõsule andis niiske käe — pigistamiseks.

„Istu, ole külaliseks.”

Ta istus, mängides kepikesega. Ka Mihhaila istus. Stjopka raseeritud peas oli vääriskividega õmmeldud mütsike. Kumer otsmik, ilma kulmudeta, silmalaud punased, kõveravõitu nina, väikesel lõual harv uдемik. „Sihukese vördja nuuskad tatiga surnuks, ja sihukese käes on — rikkus!” mõtles Mihhaila ja hakkas alandlikult, nagu kohane kehvale, jutustama oma ebaõnnestumistest ja vaesusest, mis on mürgitanud ta noore elu.

„Stepan Semjonõtš, õpeta mind, oma orja, jumala pärast, kuhu pean pea panema... Mine kas või kloostrisse... Kas või rõõvlinuiaga suurele maanteele...” Stjopka tõmbas nende sõnade juures pea seina poole, tema kumerad silmad klaasistusid. Kuid Mihhaila ei teinud väljagi, — nagu oleks nuiast nõnda ainult oma meelelihtsuses öelnud. „Sest, Stepan Semjonõtš, pole enam jõudu taluda seda neetud vaesust.”

Vaikisid. Mihhaila õhkas tasa — viisakalt. Stjopka sirgendas tigidalt naeratades kepiotsaga mööda vaiba tiivulist kiskjat.

„Mida sulle soovitada, Miša... Targale on palju abinõusid, aga lollile muudkui kerjakott või vangikong... Näe, kas või seesama Volodka Tšemodanov, — kaks tublit külakest protsessis naabri käest välja... Leonti Pustoroslev protsessis hiljuti hea maja Moskvast Tšizovide käest.“

„Kuulsin, imestasin... Aga kuidas sa haarad sihukesest protsessist kinni? See pole naljaasi!“

„Vaata enesele küla välja ning kaeba siis selle mõisniku peale. Kõik teevad nõnda.“

„Kuidas — kaeba?“

„Aga sedasi: osta turudjakilt kopika eest paberit ja tinti ning sirgelda salakaebus...“

„Kuid milles teda süüdistada? Mille kohta kaebus?“

„Noor oled sa veel, Miša, kõrvatagused alles märjad... Vaata, Levka Pustoroslev läks Tšizovi poole nimepäevale, kuid ei joonud niipalju, kui kuulas ja, kui tarvis, lükkas veel tagantki. Tšizovi-taat võtab ja pahvatab laua juures: „Andku jumal suurele tsaarile Fjodor Aleksejevitsšile tervist, muidu aga räägivad, et ega ta paastu lõpunigi ela, sest möödunud ööl laulnud Kremlis kana kuke kombel...“ Pustoroslev polnud loll, kargas püsti ja hüüdis: „Sõna ja tegu!“¹ Kõik külalised ja nimepäevalaps nabiti sedamaid kinni — ja muudkui salaasjade prikaasi. Pustoroslev: „Nõnda ja nõnda, seesugused teotavad sõnad ütles Tšizov valitseja kohta.“ Tšizovil väänati käed õlgadest välja ja tõmmati plinapingile. Ning nõnda keerutatigi protsess kanast, kes laulis kuke kombel. Pustoroslev sai truu teenistuse eest Tšizovi maja, aga Tšizov ise läks eluks ajaks Siberi. Vaat kuidas targad talitavad...“ Stjopka tõstis oma pilkumatud, otsekui kala silmad Mihhailale. „Volodka Tšemodanov tegi veelgi lihtsamalt: ta kaebas, et naabri õues tahetud teda ära tappa, ja lubas djakkidele kolmandiku saagist. Naaber andis rõõmuga viimsegi ära, et aga kohtust pääseda.“

Pisut järele mõtelnud, lausus Mihhaila, keerutades mütsi käes:

„Pole mul kohtu asjus kogemusi, Stepan Semjonõtš.“

„Aga kui sul oleks kogemusi, siis ma ei õpetakski sind...“ Stjopka naeris nii õelalt, — Mihhaila tõmbus

¹ Vanaaegne pealekaebamise vormel tähtsate toimade puhul. Selle hüudmisel vangistati igaüks ja kuulati üle. Tõlk.

eemale, vaadates tema väikesi, katkisi hambaid. „Kohtuid pidi käimiseks vajatakse oskust... Muidu vaata ette — satud ise plinapingile... Sedasi, Miša, ära mine vägevate vastu, aga nõrka — peksa... Sina, nagu näen, tulid minu manu ilma hirmuta...“

„Stepan Semjonõtš, kuidas ma siis hirmuta...“

„Vaiki, peab õppima vaikima... Ma vestlen sinuga sõbralikult, kuid kas sa ka tead, kuidas on lugu teiste juures?... Vaata, mul on igav. Plaksutan käsi. Kambrisse kargavad holopid... Lõbustage mind, truud teenrid... Ja nüüd haaraksid nad sul käekestest ning lohistaksid su õue, — et mängida nagu kass hiirega.“ Ta naeris jälle üksnes suuga, kuna silmad püsisid surnutena. „Ära karda, täna naljatan ma juba hommikust peale.“

Mihhaila tõusis ettevaatlikult, kavatsedes jumalaga jätta. Stjopka puudutas teda kepiotsaga, sundides istuma.

„Vabanda, Stepan Semjonõtš, kui rumalast peast midagi üleliigset ütlesin.“

„Üleliigset ei öelnud, aga julge oled sa küll — mitte vastavalt auastmele, kohale, päritolule,“ vastas Stjopka külmalt ning tähtsalt. „Noh, jumal annab andeks. Teinekord oota mind eeskojas, aga kui sisse kutsutakse, — tõrgu vastu, ära tule. Ja kui käsin istuda, — ära istu. Ning minu ees ei pea sa suurt kummardust tegema, vaid põlvili langema.“

Mihhaila ninasõõrmed hakkasid võbisema, kuid ta sai enesest siiski võitu, hakkas õpetuse eest alandlikult tänama. Stjopka haigutas, tegi suu kohale ristimärgi.

„Tuleb, tuleb sind su viletsuses aidata... Mul on üks mure. Kas sa vaikida oskad?... Noh, hüva. Ma näen, sa oled taibukas poiss. Istu lähemale...“ Ta koputas kepiiga, Mihhaila istus väledalt ta kõrvale. Stjopka laskis terava pilgu temast üle. „Kus sa peatud, kõrtsis? Tule minu poole õobima. Ma lasen sulle anda kuue, vammuse, püksid, uhked saapad, aga oma kehv vara pane esialgu kõrvale. Tuleb üht bojaariemandat rahuldada.“

„Sel alal?“ Mihhaila nagu valgus punaseks.

„Selsamal alal, — vanakurja rõõmuks. Ilma vaevata topid taskud jefimkasid¹ täis... On üks suurtsugu emand... Istub rahakirstudel, aga kurat muudkui ajab

¹ Jefimok — taalri nimetus venelastel, tekkinud poola sõnast joachimik (joachimstaler). Tõlk.

kihelema... Mõistad, Miška? Kui oled sõnakuulelik, siis on see su õnn... Aga teed kelmust, — käsin su hauda karude juurde visata, — su luidki ei leita." Ta vabastas pihud pärlikätistest ja plaksutas. Sisse astus äsjane häbematu nooruk. „Feoktist, vii see aadlipoeg sauna, anna talle hea aluspesu ja rõivad... Öhtust sööma tood minu juurde."

14

Tsaaritar Sofja saabus päevaselt jumalateenistusest, oli väsinud. Ta seisis täna kaks paastupalvust läbi. Sõi musta leiba ja kapsaid — ning sedagi väga napilt. Istus isa välismaalt toodud toolile, laskis tikitud rätikukeses kirikuleiva põlvedele. See toolike toodi hiljuti tema käsu peale Granovitaja paleest. Lesk tsaarina Natalja kisendas sellest kuuldes: „Nii käsib tsaaritar varsti ka trooni oma kambriksse lohistada." Las see tsaarina Natalja vihastab.

Paastukuu päike lõi kuumalt mitmevärvilisi kiiri läbi kahe akna tihedate ruutude. Kambrikeses on puhas, kõik lihtne, lõhnab rohtude järele. Seinad valged nagu nunnakongis. Kahhelkividest virustega ahil on kõvasti köetud. Kõik majariistad, lavitsad, laud on lõuenditega kaetud. Aeglaselt liigub püstikella osuti roosidega ilustatud numbrilaul. Raamatukapile on loor ette tõmmatud: on suur paast — ei ole nüüd aeg raamatuile ega lõbudele.

Sofja asetab kalevist kingades jalad pingikesele, silmad poolsuletud, kõigutas end suikudes. Kevad, kevad, magus patt liigub maailma mööda, tungib neitsikambrikesse... Isegi suure paastu päevill... Kui laseks eesriided akende ette, kustutaks kirjud kiired, — ei viitsi tõusta, ei viitsi tüdrukut kutsuda. Veel laulavad meeles muistse vagaduse viisid, kuid juba püüab kõrv rahutult, — kas ei naksunud trepiaste, kas ei tule mu elu valgus, ah, kas ei saabu patt... „Noh, mis siis, palun andeks... Kõik pühad paigad käin jalgsi läbi. Las ta tuleb."

Kambris on unine, ainult kellapendel tiksutab. Siin on palju pisaraid valatud. Mitte üks kord pole Sofja ahastanud nende seinte vahel. Kisenda, näri käed veriseks, — ükskõik, aastad veerevad, noorus õitseb ära. Tsaari tütar on mõistetud igavesele neitsilikkusele, mustale nunnamütsile... Kambrist viib välja uks — kloostriksse. Kui palju neid tsaaritare on siin öösiti metsiku häälega pad-

jasse kisendanud, oma palmikuid rebinud, — keegi ei kuulnud ega näinud.

Kui palju on neid oma viljatu ea elanud, kloostri hauakivi all uinunud. Nende kibestunud neitsite nimed on unustatud. Ainult ühele langes õnn osaks, — põgenes nagu meeletu lind oma neitsilikust vanglast. Andis voli südamele — armasta... Ja ta silmade valgus Vassili Vassiljevitš on kaunis, pole mõni mats piitsa ning saapakolakatega, — on magusakõneline armuke, meelitav ja kärsitu kallike... Oh, patt, patt! Lastes lahti kirikuleiva, vehkis Sofja nõrgalt kätega, nagu oleks teda eemale peletanud, ja naeratas silmi avamata akna soojadele kiirtele, tulistele nägemustele...

15

Astmed nagisesid. Sofja ajas end sirgu, vahtides pinevalt uksele, nagu oleks sealt sel hetkel kuldrüüs tulitiivaline hingehukutaja sisse lendamas. Huuled hakkasid värisema, — ta toetus taas sametist küünarpea-padjale, langetas näo pihule. Süda peksis valjusti.

Vassili Vassiljevitš Golitsõn sisenes ettevaatlikult, kummardudes madala ukseilluse all. Peatus sõnatult. Sofja oleks ta oma hellunud kehaga hõlmanud nagu merelaine. Kuid teeskles, et tukub: see oli viisakam, — tsaaritar on väsinud pärast palvusel seismist, tukub nüüd naeratavi huuli.

„Sofja," kutsus mees vaevalt kuuldavalt. Kummardus, krabistades brokaadiga. Sofja huuled avanesid. Siis kõditasid lõhnavad vurrud ta põski, soojad huuled lähenesid, surusid tugevasti vastu. Sofja värahtas, sõnumatu iha läbistas ta selja, sulas tulise krambina ta laiades puusades. Tõstis käed, et haarata Vassili Vassiljevitši pea ümbert kinni, — ja lükkas ta eemale:

„Oh, mine... Mis sa ometi, eks ole see patt reedesel päeval..."

Avas oma targad silmad ja imestles nagu ikka Vassili Vassiljevitši ilu. Tundis, et ta on kärsitu. Vangutas pead, täitudes üleni rõõmust...

„Sofja," ütles Vassili, „all on Ivan Mihhailovitš ja Ivan Andrejevitš Hovanski tähtsate teadetega sinu juurde. Tule välja. Asi on edasilükkamatu."

Sofja haaras ta käed, surus vastu täidlast rinda ja suudles neid. Ta silmaripsmed olid armuküllusest niisked. Lähenes peeglile, et kohendada pärga, ja laskis hajameelse pilgu libiseda üle oma vastupeegelduse — ei ole ilus, aga ometi armastab...

„Mingem.“

Põikakna juures, ulatudes laevõlvini oma karusnahksete mütsidega, seisis Hovanski ja Ivan Mihhailovitš Miloslavski, tsaaritari onu, — laiade põsenukkide, pragusilmaadega, läbi higine, uues kinkkasukas, üleni verekas heast söömast ning ärevusest. Ruttu lähenedes kummardas Sofja nunna kombel pea. Ivan Mihhailovitš sirutas niipalju kui vähegi võimalik habeme ja huuled ette, — lähemale tulemist takistas kõht.

„Matvejev on juba Troitises¹.“ Sofja rohekad silmad laienesid. „Mungad võtsid ta nagu tsaari vastu... Kahe-teistkümnendal mail on teda Moskvasse oodata. Just praegu kihutas Troitsest ratsa siia minu vennapoeg Petka Tolstoi... Tema jutustab: Matvejev laimas ja mõnitas pärast jumalateenistust kogu rahva ees meid, Miloslavskaid: „Kaarnad, ütleb ta, on tsaari kassa kallale kokku lennanud... Streletsipiikide varal tahavad nad lossi hüppata... Kuid seda ei saa olemal Hävitan mässu, saadan streletsid polgud teistesse linnadesse ja piiridele. Ülembojaaridel murren tiivad. Suudlen truudusvandeaks tsaar Peeter Aleksejevitsi ees risti. Aga tema alaealisuse tõttu valitsegu ema, Natalja Kirillovna, ja ma ei sure mitte enne, kui kõik pole nõnda sündinud.“

Sofja nägu läks halliks. Ta seisis, pea ja käed langetatud. Ainult sarviline pärg vabises ja paks juuksepalnik liikus seljal. Vassili Vassiljevits seisis eemal, varjus. Hovanski vaatas süngelt oma jalgade ette maha, ütles:

„Sünnib, aga mitte sedasi... Ei pea Matvejev Moskvasse pääsema...“

„Aga halvemini kui teisi,“ sosistas Miloslavski veelgi kiiremini, „teotas ja mõnitas ta vürst Vassili Vassiljevitsi. „Golitsõni Vaska haarab tsaari krooni järele, kuid ilma peata ta jääb...“

Sofja pöördus aeglaselt, kohates Vassili Vassiljevitsi

¹ Troitse-Sergijevo klooster (asut. 1340. a.), Moskva ja Jaroslavli vahel. Etendanud Vene ajaloos tihti tähtsat poliitilist osa, nii ka Peeter I aegseis sündmusis. Tõlk.

silmi. Mees naeratas, — nõrk, hale korts värises suunurgas. Sofja mõistis: otsustatakse tema elu üle, kõne käib tema peast... Selle kortsukese pärast põletaks ta praegu kas või kogu Moskva. Neelanud alla oma ärevuse, küsis Sofja:

„Ja mida räägivad streletsid?“

Miloslavski hakkas nohisema. Vassili Vassiljevits läks tasa läbi saali, vaatas uste taha, tuli tagasi ja asetus Sofja selja taha. Ennast taltsutamata katkestas viimane rääkima hakanud Hovanski:

„Tsaarina Natalja Kirillovna januneb verd... Mispärast? Või ei suuda ta veelgi oma madalat sünnipära unustada, — käis isa ja ema juures elades viiskudes... Kõik teavad, et kui Matvejev ta haleduse pärast enese juurde lossi võttis, siis polnud tal vahetussärkigi... Aga naistepaleed pole ta eluilmaski näinud, ühes matsidega jõi sama laua taga viina.“ Pärlise särgikaelusega kitsalt ümbritsetud Sofja tüse kael punetas vihast, põsed kattusid laikudega. „Lõbusalt veetis tsaarina oma elu õndsas isakesega, ega naljatanud vähe patriarh Nikoniga... Meie, naistepalee elanikud, juba teame... Eks ole vennakene Petruša otsekul ime ise — ei näolt ega teolt pole põrmugi isa moodi.“ Sofja kõlksutas sõrmuseid kokku, pigistas käed ühte, surus vastu rinda. „Mina olen tütarlaps, häbenen teiega riigiasjust rääkida...“ Aga kui Natalja Kirillovna verd tahab, siis peab ta seda saama... Või kõigil teil pead maha, mina aga hüppan kaevu...“

„On meelepärane kuulda seesuguseid sõnu,“ lausus Vassili Vassiljevits. „Sina, vürst Ivan Andrejevits, jutusta tsaaritarile, mis sünnib polkudes...“

„Peale Stremjannõi on kõik polgud sinu poolt, Sofja Aleksejevna,“ ütles Hovanski. „Iga päev kogunevad streletsid suurehulgaliselt väevalitsuse maja ette, pilluvad kivide ja kaigastega aknaid, söimavad polkovnikuid litsideks...“ — „Khml!“ läkastas selle sõna juures Miloslavski, Vassili Vassiljevits pilgutas ehmunult silmi, kuid Sofja ei liigutanud kulmugi... „Polkovnik Buhvostovi ja sadakonnaülema Boborõkini, kes hakkasid karmilt kõnelema ja manitsema, lohistasid streletsid kellatorni ja virutasid sealt alla ning kisendasid: „Paras, paras!...“ Ja käskusid ei taha nad kuulda; aguleis, Belõi- ja Kitaigoro-dis kogunevad salkadesse ja ässitavad turgudel rahvast ja käivad avalikke saunasid mööda ning kisendavad: „Ei

me taha, et meid vahitseksid Narõškinid ja Matvejev, kaela neil me käänamel..."

"Karjuma on nad vahvad, kuid me tahame neilt suuri tegusid näha." Sofja tõusis varvastele, kortsutas vihaselt kulme. "Ärgu nad kartku oma odasid tõsta Artamon Matvejevi, Jazõkovi ja Lihhatšovi — minu vaenlaste, Narõškinite — kogu nende suguseltsi vastu. Et nad seda poisiklutti, kutsikat, jalaga äiata ei kardaks... Võõrasema, võõrasema!... Neetud sisikond... Säh, võta..." Sofja kiskus kõik sõrmused sõrmest, pigistas rusikasse, ulatas Hovanskile. "Saada neile... Ütle neile, — nad saavad kõik, mida soovivad... palka ja maad ja eesõigusi... Ärgu nad kartku, kui vaja tuleb. Ütle, et nad mu valitsejaks kuulutaksid."

Miloslavski ainult vehkis ehmunult kätega Sofja peale. Hovanski paljastas hambaid, lõkendades meeletusest... Vassili Vassiljevitš kattis pihuga silmad, mõistmata, miks, — vahest ta ei tahtnud, et nende sõnade puhul nähakse ta kõrki nägu...

16

Aleksaška ja Aljoška nuumasid end kevade jooksul pirukate peal. Elu, millest paremat ei tahagi. Lihus ka Zajats, jäi laisaks: "Olen töötanud oma jagu, nüüd nähke teie, poisid, minu eest vaeva." Istus päevade kaupa välis-trepil, vaadeldes kanu, varblasi. Armastas pähkleid närida. Laiskusest ja lihavusest hakkasid tal mõtted tulema: "Aga kui poisid äkki raha varjavad? Pole võimalik, et nad kas võl pisutki ei varastaks."

Õhtuti sissetulekut lugedes hakkas ta pärima, norima, taskuid tuustima ja suhu vahtima, otsides varjatud raha. Üsiti hakkas halvasti magama, üha mõtles: "Inimene peab varastama, kui on juba kord raha juures." Jäi vaid üks abinõu: poisikesi hirmutada.

Aleksaška ja Aljoška tulid kord lõbusas tujus õhtusöögiks koju, — andsid sissetuleku ära. Zajats luges üle ja hakkas norima, — kopikas puudub... Ära varastatud! Kus on kopikas? Võttis juba hommikul valmis lõigatud toore kepi, kahmas Aleksaška tutist kinni ja hakkas manitsusi korrates vihtuma: üks Aleksaškale, teine Aljoškale. Poisid läbi võtnud, käskis õhtusöögi lauale tuua.

"Nõndaks," lausus ta äädika ja pipraga vürtsitatud sülti suhu toppides, "üks pekstu on nüüdsel ajal kahest peksmatust kallim. Küll ma teist mehed teen, poisiklutid, pärast ütlete ise aituma."

Zajats sõi kapsasuppi sealihaga, kana mälve vürtsitud meega, kana nuudlitega, praetud liha. Õgis putru piimaga. Asetades lusika linata lauale, rõhitis peenelt. Ta põsed vöbisesid rammust, silmad uppusid rasva. Avas püksinööri.

"Palute kord minu eest jumalat, mu armsad lapsukesed. Mina olen hea inimene... Sööge, jooge, — tundke, et olen teie isa."

Aleksaška vaikis, virildas suud, ei vaadanud silma. Pärast õhtusööki ütles Aljoškale:

"Isa juurest läksin peksu pärast ära, selle juurest lähen juba ammugi. Nüüd ta orikas harjubki peksma."

Jube oli Aljoškal söönud elust loobuda. Paremini on muidugi ilma peksuta! Kuid kust leida maailmas seesugust kohta, — kõik peksavad. Nuttis salaja ahju peal. Kuid ei võinud ju seltsimehest lahku lüüa. Hommikul, võtnud kandelauad pirukatega, astusid poisikesed tänavale.

Maihommik oli karge. Sinihallid loigukesed. Kaskedel lõhnava lehestik. Kuldnokad vilistavad, sirutades päid päikese poole. Väravate taga seisavad ulatüdrukud, — ei viitsi tööd teha. Mõnel paljasjalgsel seljas vaid kanepist särk, kuid peas tohikust pärg, juuksepalnikuis linnid. Silmad metsikud. Kuldnokad katustel laksutavad ööbikutena, meelitavad tüdrukuid saludesse, murule. Vaat see on kevad!... "Ahjupirukad meega..."

Aleksaška hakkas naerma:

"Saab nüüd Zajats tänast sissetulekut oodata."

"Oi, Aleksaška, see on ju vargus."

"Külatobu... Aga kas ta saatan meile palka maksis? Kaks kuud mürdsime tema heaks ilma eest konte... Hei! Osta, strelets, jänesealihaga pikitud ega ole hinnaga rikutud."

Ikka rohkem kohtas väravate ees eitesid ja tüdrukuid, ristteel parvles rahvas. Seal möödusid streletsid jooksu-jalu, kolistades hellebardidega, — rahvas andis teed, vaadeldes neid hirmunult. Mida lähemale Vsehsvjatski sillale Moskva jõel, seda rohkem oli streletse ja rahvast. Kogu kallas oli inimesi nagu kärbeid täis, — ronisid sõnniku-hunnikuile, et vaadata Kremli poole. Peegelsiledas, voo-

lust vaevalt liikuvast vees peegeldusid rahulikult rohelise-
tipulised tornid, tellismüüride hambad ja Kremli kirikute,
kabelite ning katedraalide kuldakuplid.

Kuid rahutud olid jutud rahva keskel. Seal kindluse-
müüride taga, kus kirendasid bojaarimajade ja tsaari lossi
imeväärsed, uhked katused, — seal toimus ses maikuu
vaikuses midagi kahtlast... Mis just, — seda veel ei tea-
tud. Streletsid käratsesid, ületamata silda, mis oli Kremli
poolt küljest kaitstud kahe suurtükiga. Sealt paistsid jala
ja ratsa kohalikud mehed — bojaaripojad, kes teenisid
valitseja isiku juures. Valgete vammuste peale oli neil
seljale vaskvibudel kinnitatud luigetiivad. Neid oli vähe,
ja nad nähtavasti arglesid, vaadates, kuidas Baltšugi poolt
valgus tuhandetena rahvast.

Aleksaška keerles nagu pöörane silla juures. Nad müü-
sid kähku pirukad, viskasid kandelauad minema. Polnud
nüüd aeg kaubitsemiseks. Oli jube ja lõbus. Rahvahulgas
hakkasid kord siin, kord seal inimesed karjuma. Kõik
vahutasid vihast. Elu oli seesuguse korra juures vasti-
kuks muutunud. Ähvardati Kremli torne. Prügihunnikule
roninud ja kiilaspeast mütsi võtnud agulitaat rääkis aeg-
laselt:

„Õndsas Aleksei Mihhailovitši ajal tõusis samuti rah-
vas... Leiba ei olnud, soola ei olnud, raha läks odavaks,
kroonu valas hõberubla asemel vasest. Bojaarid jõid ah-
nelt rahva verd. Rahvas hakkas mässama, tõmbas Alek-
sei Mihhailovitši hobuse seljast ja rebis ta kasuka
lõhki... Siis rüüstati ja põletati palju bojaarimaju, bo-
jaare löödi maha... Ja all lõunas tõusis suuremeelne ka-
sakas Razin... Ja oleks siis tulnud priius, rahvas oleks
elanud vabalt ning rikkalt... Ei toetatud... Rahvas on
nõrk, ainult lõuata oskab. Ja ka nüüd, lapsed, ilma üks-
meeleta — oodake ainult tapalava ning võllast, bojaarid
saavad teist jagu...”

Kuulati teda suud-silmad pärani... Ja asi muutus veel
tumedamaks ning jubedamaks. Ainult seda mõistsid, et
Kremlis pole võimu, ja aeg oleks kohane, et põlist kind-
lust kukutada. Aga kuidas?

Teises kohas hüppas strelets rahva ette:

„Mis te ometi ootate? Bojaar Matvejev jõudis varaval-
gel Moskvasse... Kas te ei tea siis Matvejevit? Kuniks
bojaarid Kremlis, ilma peata, üksteise vastu larisesid —
võis veel elada... Nüüd ilmus tõeline valitseja, — ta

tõmbab ohjad pingule. Paneb kõigile sellised maksud-
koormused peale, milliseid pole veel nähtudki! Mässama
peab täna, homme on hilja.”

Pead käisid ringi sellistest kõnedest. Homme on hilja...
Silmad valgusid verd täis. Kangastusena paistis laisalt
jões peegelduv Kreml, — vana, suletud, sõnamurdlik,
kulda täis... Müüridel kahurite juures — mitte ainustki
suurtükimeest. Kõik nagu surnud. Ja kõrgel Kremli kohal
ujuvad raisakotkad...

Äkki hakkasid sealpool silda ärevalt askeldama tiivu-
lised vahid, kostsid nende nõrgad hüüded. Nende vahele
ilmus ratsanik, pööreldes lumivalgel hobusel. Teda ei las-
tud edasi, vehiti laiateraliste hellebardidega. Ta rõhus
peale, tõmbas hobuse püsti, pääses vabaks, kaotas mütsi
ja kihutas meeletult mööda nahksilda, — laudade vahelt
pritsis vesi, — lurts-lurts, — peenesääreline täkk raputas
lõbusalt lakka.

Rahvatuhanded jäid vait. Teiselt kaldalt kostis üksik
lask kihutajale järele. Lõikudes rahvamassi, tõusis ta
jalaraudadel püsti, — ta siniseks raseeritud peal liikus
nahk, pikk, pikaninaline nagu hõõgus kihutamise, lõõt-
sutades valgutas ta pruune silmi laiade, nagu söega tõm-
matud kulmude alt. Ta tunti ära.

„Tolstoi... Pjotr Andrejevitš... Miloslavski šepoeg...
Tema on meie poolt... Kuulake, mis ta ütleb.”

Kõrge, murduva häälega kisendas Pjotr Andrejevitš:

„Rahvas... Streletsid... Õnnetus... Matvejev ja Na-
rõškinid kähistasid just praegu tsaaripoja Ivani... Kui te
jaole ei saa — kähistavad veel Peetrigi... Minge ruttu
Kremlis — muidu on hilja...”

Rahvamass pistis urisema, käratsema, karjuma, — tor-
mas mõirates silla poole. Kõikusid tuhanded pead, keerles
nende keskel Tolstoi valge hobune. Sild ragises, vajus
alla, — joosti põlvini vees. Rahvast laiali pressides, vai-
kides läksid metsistunud streletsid — sadakond sada-
konna järel. Kuskil pörutas kell — põmm, põmm,
põmm, — tihedamini, ärevamalt... Vastasid teised tornid,
loosklesid kellad, ja kõik nelikümmend korda neliküm-
mend Moskva kirikut löid hädakella...

Vaikses Kremlis pahvatas siin üks, seal teine aken
kinni, väljatades vastu päikest.

Kärsitusest segunenud polkudena jooksid streletsid Granovitaja paleeni ja Blagoveštšenski katedraalini. Paljud mahajäänud mürdsid bojaariõuede tugevaist väravaist sisse, ronisid kirikutornidesse, et lüüa hädakella, — tuhandepuudase bassiga mõirgas Ivan Veliki. Kitsais põik-tänavais õuede, kivist kloostriaedade ja pika prikaasidema kollaste seinte vahel lamasid tapetud ning roomasid oiates haavatud bojaari-teenrid. Kihutasid hirmunult mõned saduldatud hobused, neid püüti naerdes. Karjades peksti kividega aknaid sisse.

Streletsid, rahvas, poisikeste parved (ka Aleksaška ühes Aljoškaga) vahtisid kirjut tsaarilossi, mis võttis enese alla veerandi Kremli väljakust. Kivi- ja puupaleed, kõrged naistekambriid, madalad ametimajad ja eeskojad, tornid ja tornikesed, maalitud punase, roheline, sinisega, palkidest, kanditud õhukeste laudadega, — ühendatud paljude vahekäikude ning treppidega. Sajad telk- ja sibulkatused, kaunid harjad — roidelised, pungis, sakilised nagu kukeharjad — läikisid kuldselt ja hõbedaselt. Siin elas maa valitseja, jumala järel esimene...

Ikkagi pisut jube. Mitte ainult et lihtnimene siia sõjariistaga ligi ei pääsenud, vaid bojaargi jättis hobuse värava juurde ja sõtkus jala läbi pori, tõmbas mütsi peast, piiludes tsaari akende poole. Seisid, vahtisid, Ängistavalt tagus rinda Ivan Veliki hääl. Valdas kohmetus. Siis aga hüppasid rahva ette väledad vennikesed:

„Mida's te, poisid, suud pärani ajate? Tsaaripoeg Ivan on kägistatud, tsaar Peetrile teevad vahest praegu otsa peale. Hei, redelid püsti, murdke rõdule!“

Koha käis läbi paljutuhandelise rahvahulga. Teravalt ragistasid trummid. „Hei, hei!“ karjusid metsikud hääled. Paarkümmend streletsi sööstis esile, ronisid üle võrestiku, tõmbasid välja kõverad mõõgad — ronisid paraadtrepile. Põrutasid vaskuksele, viskusid õlgadega vastu. „Hei, hei!“ käis mõirgena läbi rahvahulga. Kõikusid peade kohal kuskilt haaratud redelid. Need asetati Granovitaja palee akende juurde, rõdu külgekäsi puudele. Roniti. Karjuti, plaksutades hambaid:

„Siia Matvejev, siia Narõškin!“

„Nad tapavad ju, tapavad! Mis teha, Artamon Sergejevitš?“

„Jumal on armulik, tsaarinna. Lähen välja, kõnelen nendega... Hei, kas saadeti patriarhi järele? Jooksku veel keegi...“

„Artamon Sergejevitš, need on nemad, nemad, mu vaenlased... Jazõkov ise nägi, — kaks ümberrõivastatud Miloslavskit, koos streletsidega...“

„Oled naine, mis sul teha, — palveta, tsaarinna...“

„Tuleb, tuleb!“ hüüti eeskojast. Lüües oma sauateravikuga tammepuust põrandasse, astus patriarh Joakim sisse. Tema raevunud, tumedais koopais silmad pöördusid madalate akende poole võlvide all. Teiselt poolt liibusid värviliste ruutude vastu streletside pead, kes olid redeleid mööda üles roninud. Patriarh tõstis luise käe ja ähvardas. Pead pörkasid tagasi.

Natalja Kirillovna sööstis patriarhi juurde. Tema rammus nagu mustrebasest mütsikese all oli kahvatu nagu valge rätik. Haaras patriarhi jäise käe, halises, seda ühtjärgi suudeldes:

„Päästa, päästa, käskija...“

„Käskija, asjad on halvad,“ lausus Artamon Sergejevitš karmilt. Patriarh pööras tema poole oma suurenenud silmaterad. Matvejev nokutas neljakandilise, laigulis-halli habemega. „Salanõu, lausa mäss... Ei tea nad isegi, mida karjuvad...“

Kotkasilmaline, teravaninaline, muistset viisi maalitud ikooni sarnane Matvejev oli rahulik: oli näinud palju oma pika elu jooksul, enam kui üks kord olnud surmasuus. Amult üks tundmus oli tal säilinud — kõrk võimuiha. Ütles, taltsutades viha, mis võbises raugalikes silmalau-gudes:

„Kui saaksime nad ainult Kremlist välja, küllap siis juba arved õiendame.“

Akende taga kostsid hoobid ja karjumised lõikavamalt. Ühest uksest teiseni jooksis paleed mööda kikiarvabail see, keda streletsid ja bojaarid saatanastki rohkem vihkasid, — iludus ja eüvik, kahekümne nelja aastane, kuid juba bojaar, tsaarinna vend Ivan Kirillovitš Narõškin, kellest räägiti, et ta olevat juba tsaarikrooni enesele pähe proovinud. Ta mustad vurrukesed näisid kleebituina rohe-

liseks tõmbunud näole: justkui oleks ta näinud juba hom-
seid piinamisi ja oma koledat surma hukkamisväljal. Veh-
kides poola varrukatega, hüüdis:

„Sofja saabusi!“ — ja kadus ukse taha. Tema järel kom-
berdas kõverail jalul lapsesuurune kääbus. Hoides käega
oma narrimütsi, nuttis ta kogu kortsulise näoga, nagu sa-
muti aimates, et homme annab oma isanda ära.

Paleesse astusid kiiresti Sofja, Vassili Vassiljevitš Go-
litsõn ja Hovanski. Sofja põsed olid paksult mingitud. Ta
oli üleni kuldbrokaadis, kõrge pärlipärjaga. Tõstes käed
rinnale, kummardas sügavalt tsaarina ja patriarhi ees.
Natalja Kirillovna pörkas nagu ussist tagasi, hakkas silmi
pilgutama, — vaikis.

„Rahvas on vihane, ja küllap on põhjustki,“ ütles Sofja
valjusti. „Ehk läheksid koos vendadega välja rahva
juurde, tsaarina... Nad karjuvad jumal teab mida, nagu
oleksid lapsed tapetud... Manitse neid, luba neile hea-
tegusid, — muidu vaata, et tungivad paleesse...“

Rääkis, aga ta valged hambad löid ühte, rohelised sil-
mad vilkuskid rõõmsast ärevusest. Matvejev astus tema
juurde:

„Ei ole aeg naiste arvete õiendamiseks...“

„Siis mine sina nende juurde välja...“

„Ma ei karda surma, Sofja Aleksejevna.“

„Ärge vaielge,“ ütles patriarh, koputades sauaga. „Näi-
dake neile lapsi, Ivani ja Peetrit...“

„Ei!“ karjatas Natalja Kirillovna, haarates meelekohta-
dest kinni. „Käskija, ma ei luba... Ma kardan...“

„Viige lapsed paraadtrepile,“ kordas patriarh.

Ja nii siis ragises paraadtrepil vaskukse lukk. Rahva-
hulk pressis lähemale, vaikis ahnelt vahtides. Vaikisid
trummid.

Aleksaška rippus, klammerdunud käte ning jalgadega
trepil mõhuka samba külge. Aljoška ei jäänud temast
maha, ehkki tundis kangesti hirmu.

Uks pahvatas lahti. Nähti tsaarina Natalja Kirillovnat
pikkade hõlmadega mustas leserüüis ja kuldbrokaatses
mantlis. Vaadates vastu tuhandele, tuhandele silmile,
mis teda sihtisid, tsaarina vankus jalul. Kellegi käed
ulatasid talle kirjus ja kitsas kuuekeses poisikese. Tsa-

rinna tõstis selle üles, pingutades kõhtu, asetab rõdu
käsipuule. Monomahhi müts¹ vajus poisikesel kõrva peale,
paljastades mustad pügatud juuksed. Pungispõseline ja
nürininaline, nii sirutas ta kaela välja. Silmad ümmargu-
sed nagu hiirel. Väike suu hirmust kokku pigistatud.

Tsaarina tahtis midagi öelda ja tegi liigutuse, heitis
pea tagasi. Tema selja tagant tungis esile Matvejev. Läbi
rahvamassi läks möirgamine... Ta hoidis käest pisut va-
nemat, kõhna ükskõikse näoga, rippuva huulega poisi-
kest.

„Kes teile valetas,“ hakkas Matvejev raugaliku, kuid
tugeva häälega rääkima, kortsutades halle kulme, „kes
valetas, et tsaar ja tsareevitš on kägistatud... Vaadake,
siin on tsaar Peeter Aleksejevits, tsaarina kätel... Terve
ja rõõmus... Siin on tsareevitš Ivan,“ ta tõstis ükskõikse
poisikese üles ja näitas rahvahulgale. „Mõlemad elavad,
jumal tänatud...“ Rahvahulgas vaadati kohmetult ringi,
käis kõmin: „Just nemad, pole siin mingit pettust.“ —
„Streletsid! Minge rahulikult koju... Kui on midagi
vaja, — kui on mingeid palveid ja kaebusi, — saatke
esindajad...“

Rõdult laskusid rahva hulka Hovanski ja Vassili Vas-
siljevitš. Asetades käsi streletside ja lihtinimeste õlgadele,
manitsesid laiali minna, kuid rääkisid nagu pilkeliselt.
Rahunenud rahvahulgast kostsid tigidad hääled:

„Noh, mis sellest, et nad elavad...“

„Näeme isegi, et elavad...“

„Ikkagi ei lahku me Kremlist...“

„Leidsid kah lolle... Tunneme teie magusaid sõnu...“

„Pärast aga rebivad prikaasi-valitsuses ninasõõr-
meid...“

„Andke meile Matvejevid ja Narõškinid välja...“

„Ivan Kirillovitš Narõškin... Tema passis tsaarikrooni
enesele pähe...“

„Vereimejad, bojaarid... Jazõkov andke meile välja...
Dolgoruki...“

Ikka tigidamalt karjusid hääled, loetelles bojaaride
vihatud nimesid. Natalja Kirillovna läks jälle näost val-
geks, haaras poja ümbert kinni. Peeter keerutas oma
ümmargust pead, — kellegi hääle karjus irvitades: „Vaa-
dake, — lausa kõutsi!“ Rõdult jooksis alla üleni hele-

¹ Muistne tsaaride kroon. Tõlk.

punases sametis, sooblinahkades, kõlisevate relvadega vürst Mihhaila Dolgoruki, streletside ülema poeg, muki- tud ja kõrk, karjus streletside peale, vehkides nuudga. „Rõõmutsete, koerapojad, et mu isa haigena maas lamab. Naha peale teile! Käige sut minema, penid, holopid...”

Streletsid nagu hakkasid taganema vihiseva nuudi ees... Kuid ajad polnud enam endised, — mitte nii poleks pidanud rääkima... Ahkisid, nohisesid, sirutusid tema poole:

„Kas sa pole veel kellatornist alla lennanud?... Kes sa meile oled, kutsikas?... Andke talle, poisid!”

Haarati ta mõõgarihmast kinni, rebiti maha, rabalaiks lendas sametkuub. Mihhaila Dolgoruki tõmbas mõõga välja ning taganes vehkides rõdule. Streletsid soostsid torkevalmis odadega talle järele. Haarasid kinni. Tsaarinna kiljatas metsikult. Dolgoruki harali keha lendas alla ja kadus teda tallavas, rebivas rahvahulgas.

Matvejev ja tsaarinna taganesid ukse juurde. Kuid oli juba hilja: Granovitaja palee eeskojast hüppas välja Ovsei Ržov oma seltsimeestega.

„Anna Matvejéville!” kisendasid nad.

„Paras, paras!” ulgus rahvamass.

Ovsei Ržov ründas tagant Matvejevit. Tsaarinna vehkis pikkade varrukatega, surus end Artamon Sergejevitsi vastu. Kõrvale paisatud tsarevits Ivan kukkus maha ja hakkas nutma. Peetri umar nagu moonduis, tõmbus virilaks, ta haaras mõlema kaege Matvejevi laigulisest habemest kinni.

„Kisu lahti, ära karda, rebi,” karjusid streletsid, tõstes piike, „viska meile!”

Keegi kiskus ära tsaarinna, virutas Peetri nagu kassipoja kõrvale. Matvejevi suur pärani suuga keha tõusis äkki kõrgele, jaad harkis, ja vajus torkevalmis odadele.

Streletsid, rahvas, poisikesed (ka Aleksaška Aljoškaga) tungisid lossi, jooksid sadasid tuhasid pidi laiali. Tsaarinna ühes mõlema tsarevitsiga lamas ikka veel meele- märkusetult trepil Hovanski ja Golitsõn läksid jälle nende juurde, kes olid jäänud platsile, ning rahvahulgas karjuti:

„Tahame tsaariks Ivani... Mõlemaid... Tahame Sofjat... Tore, tore... Tahame valitsejaks Sofjat... Tahame Punasele väljakule mälestussammast — et meie vabadus oleks igavene...”

TEINE PEATÜKK

Mürgeldasid streletsid. Hävitasid bojaare: tsaarinna vennad Ivan ja Afanassi Narõškini, vürstid Juri ja Mihhaila Dolgoruki, Grigori ja Andrei Romodanovski, Mihhaila Tšerkasski, Matvejevi, Pjotr ja Fjodor Saltõkovi, Jazõkovi ja teisi — madalama päritoluga. Said streletsid palga — kakssada nelikümmend tuhat rubla ja peale selle veel kümme rubla autasu igale streletsile. (Lüh koopa kõigist linnadest kuld- ja hõbelauanõusid, valada rahaks umber, et maksta streletsidele.) Punasele väljakule püstitati sammast, mille neljale küljele kirjutati tapetud bojaaride nimed, nende suud ja kurileod. Polgud nõudsid kinkeürikut, milles bojaarid tõotasid, et nad nüüd ega edaspidi ei nimeta streletse mingisuguste haavavate sõnadega, mässajaiks ja äraandjaiks, ilmaaegu ei trahvi ega välja ei saada.

Söönud ja joonud Kremli tagavarad, läksid streletsid laiali oma ärialeveisse, agulirahvas — aguleisse. Ja kõik jätkus endist viisi. Ei sundinud midagi. Moskva, teiste linnade, sadade maakondade kohal, mis laiuvad üle ääretu maa-ala, kopitas sajanditepikkune videvik — vaesus, orjus, viletsus.

Pargitud tagumikuga talupoeg koukis kuidagimoodi vastikuks muutunud maad. Ulgus talumatute maksude ja andamite pärast aguhelanik oma tühjas õues. Oigas väikekaupmeeskond. Vaesestus väikekoha-aadel. Maa oli kurnatud kolmgi seemet — issand olgu tänatud. Agasid isegi bojaarid ja suurkaupmehed. Kas vajasid bojaarid vanaisade aegadel palju? Sooblinahast kasukas ja karusnahkne müts — seal kogu auhiilgus. Aga kodus vihtus kedasama kapsasuppi soolalihaga, magas ja palus juma-

lat. Nüüd on silmad ahnemaks muutunud: ei taheta elada halvemini kui poola panid või liivimaalased või sakslased: juba on kuulnud ja nähtud mõndagi. Süda köeb ahnusest. Hakkasid bojaarid pidama saja hingeni ulatuvat teenijaskonda. Aga neid kängitseda, rõivastada vapiga kaftaneisse, süüta täitmatut karja, — selleks on vaja teistsugust raha. Muutus ebaviisakaks elada puuonnides. Varem sõitis bojaar või bojaariemand õuest saanis, üks hobune ees, holopp istus ratsa, looga taga. Rangidele, valjaile, leidele riputati rebasesabasid, et inimesed kades-taksid. Nüüd — telli aga Danzigist kullatud tõld, rakenda neli hobust ette, — muidu pole küllalt austust. Kust aga raha võtta? Kitsik lugu, üpris kitsik. Kaubitseda pole millegagi ega kellegagi. Oma rahvale müüa ei saa, — oma on paljas. Välismaale ei saa vedada, — ei ole millega, omi merešid pole. Kogu äri välismaaga on võõrad enda kätte kiskunud. Aga kui kuuled, kuidas muil mail äritsetakse, — lööksid pahameele pärast kas või pea lõhki. Misuke neetud maa see Venemaa, — kunas sa ometi liikuma hakkad?

Moskvasse sai kaks tsaari — Ivan ja Peeter, kuid ülenende oli valitsejanna — tsaaritar Sofja. Ühed bojaarid vahetati teistega. See oli ka kõik. Igavus. Aeg peatus. Pole midagi oodata. Mälestussamba kõrval Punasel väljakul seisis mõnda aega vahistrelets tapriga, kuid kadus siis kuhugi. Lihtrahvas kuhjas samba ümber igasugust rämpsu. Ja jälle hakkasid inimesed turgudel nurisema, tekkis sosistamine. Hakkasid streletsid kahtlema: ei viinud tookord asja lõpule, kära oli palju, kuid villa vähe. Kas ei peaks lõpule viima, kuni pole veel hilja?

Taadid jutustasid, — oli hea endisel ajal: odavam, söönum, väarikam elu. Külades tegid poisid ja tüdrukud ringmänge. Aguleis rasvus rahvas laiskusest. Röövimistest ei kuuludki. Oh, olid ajad, kuid kadusid!

Streletsid agulisse ilmus kuus raskolnikut, kuivanud nagu luu ja nahk, vankumatud mehed. „On üks pääsemine,“ rääkisid nad streletsidele, „üks teie pääsemine: kukutada nikoniaanlasest patriarh ja kogu bojaaride nikoniaanistunud ning poolastunud sinod ja tagasi pöörduda vana jumalakartliku usu, vana elu juurde.“ Raskolnikud lugesid Solovetsi vihikuid — sellest, kuidas hoiduda nikoniaanliku ahvatluse eest ja päästa oma hinge ning ihu. Streletsid nutsid kuulates. Rauk-raskolnik

Nikita Pustosvjat, seistes püsti vankris, luges turul rahvale Solovetsi vihikust:

„Mina, mu vennad, nägin antikristust, tõesti, ma nägin... Kord, kui olin üpris kurb ja mõtlesin antikristuse tulekust, lugesin palveid ja jäin tukkuma, ma jõle. Ja vaata, siis nägin ma välja peal suurt rahvahulka. Ja minu kõrval seisab keegi. Mina ütlen temale: miks on nii palju inimesi? Tema aga vastab: seal tuleb antikristus, seisa, ära karda. Ma toetusin kaesarvelisele sauale, seisn vapralt. Aga vaata — seal talutatakse alasti inimest, — tema ihu on üksainus hais ja üpris läila, ta hingab tuld, tema suust, ninasõõrmeist ja kõrvadest käib lehkav leek. Tema järel astuvad meie tsaar ja valitsus ja bojaarid ja okolnitsid ja duuma aadlikud... Ja ma sülitasin tema peale, mu süda pööritas jäledalt... Ma tean kirja põhjal — varsti peab ta tulema. Tema vördjaid, marukoeri, on juba palju...“

Nüüd oli selge, mida nõuda. Streletsid söötsid Krem-lisse. Streletsid prikaasi ülem Ivan Andrejevits Hovanski lõi lahkusu poole. Kuus luukõhna raskolnikut, ühes Nikita Pustosvjatiga, kes kolm päeva polnud kübetki süüanud ega tilka joonud, tõid Granovitaja paleesse lugemispuldid, puuristid ja vanad raamatud ning mõnitasid ja teotasid Sofja silma all patriarhi ja valimulikkude seisust. Streletsid karjusid paraadtrepil juures: „Tahame vana usku, tahame vanu kombelid!“ Aga mõned rääkisid ka kindlamalt: „Aeg oleks valitsejannal kloostriksse asuda, küllalt riigiasjadega mässamisest.“ Jäi üle üks abinõu, ja Sofja ähvardas vihaselt:

„Kas tahate meid kuue munga — harimatu matsi vastu vahetada? Säärasel korral ei saa meie, tsaarid, siin elada; me läheme teistesse linnadesse, kuulutame kogu rahvale meie laostamisest, teie äraandmisest.“

Streletsid mõistsid, millega Sofja ähvardas, — löid kartma:

„Kui ta, vennad, ei saada vahest aadlimaakaitset Moskva peale?...“ Taganesid. Hakkasid sobitama. Aga Vassili Vassiljevits Golitsõni käsul kanti tsaari keldrist juba viina- ja õlletoobreid välja. Streletsid nõtkusid, pead käisid ringi. Keegi hüüdis: „Keda's kuradimast meil vanast usust, see on pappide asi, anna raskolnikutele naha peale!“ Ühel luukõhnal mehikesel löödi sunnimas pea

maha, kaks kägistati ära, ülejäänud said hädavaevalt jalga lasta.

Täis jootsid neetud bojaarid lihtrahva, välja rabelesid. Moskva sumises nagu mesipuu. Igaüks kisendas omaette. Ei leidunud sis ühist pead, — murgeldati eraldi. Ruustati tsaarikõrtsed. Puuti alandjake prikaasidest, rebiti tukkideks. Polnud Moskvast ohutu liikuda ei jala ega sõites. Käidi püramas bojaaride maju, hädavaevu suutsid bojaarid vastu tulistades end kaitseda, — suured olid noil päevil löömingud. Löömasid terved majarühmad. Koristamata laibad vedelesid tänavail ja turgudel. Kais kuuldus, et bojaarid on maakaitse Moskva alla koondanud, — tahavad korruga massu hävitada. Ja veel kord läksid streletsid ühes põgenenud holoppide parvega Kremlisse, loonud oda otsa nõudmise, et kõik bojaarid viimse neile kohtumõistmiseks ning karistamiseks välja antaks. Sofja tuli paraadtrepile, vihast valgena: „Valetatakse meie peale, pole mõtteski seesugust maakaitset olnud, suudlen selle tõenduseks ristil“ hüüdis ta, rebides kaelast sõnada teemantristi. „Seda valetab meie peale tsareevitš Matveika.“ Ja trepilt visati streletsid odade otsa ainult üks — armetu tatari-tsareevitš Matveika: lakastage!

Matveika rebiti väikesteks tükkideks, — sellega rahuldati raev, ja jälle lahkusid streletsid tühjade katega... Kolm öödpäeva märatses Moskva, varesteparved paiskusid hädakella kõmast kõrgemale ta kohal. Ja siis tekkiski kõige meeleheitlikumal mõtel: raiuda just tipud maha, tappa mõlemad tsaarid ja Sofja. Ent kui Moskva neljandal päeval arkas, oli Kreml juba tühi: polnud ei tsaare ega tsaaritari, — põgenesid ühes bojaaridega. Rahvast haaras hirm.

Sofja sõitis Kolomenskoje külla ja saatis tahveteid maakondadesse aadlimaakaitset kokku kutsuma. Kogu lühikuseks ajaks la Moskva ümber kulasid ja kloostreid pidi, halses knikutreppudel, kaebas haavuste ja üekohtu üle. Kremlisse ja streletsidega Ivan Andrejevits Hovanski. Hakati juba kaaluma kas ei peaks teda tsaariks kuulutatama, — sõbralik inimene, vanast suguvõsast, vanade kommetega. Oleks lihtrahva jaoks oma tsaar.

Lootes rikkalikke armuavaldu, hüppasid aadlikud reipalt hobuste selga. Päratu suur kahesajatuhandelne vägi koondus Troitse-Sergijevo juurde. Aga Sofja tiirles ikka veel nagu lind Moskva ümber, Mikhlikuus ründas

tema poolt saadetud ratsasalk Stjopka Odojevski juhtimisel koidu ajal Puškino küla. Tehes ühes streletsidega Moskva ümbruse ülevaatus, ööbis seal mäekünkal telgis Ivan Andrejevits Hovanski. Streletsid magasid muretult. Nad raiuti kõik unistena mõõkadega surnuks. Ivan Andrejevits kargas telgist aluspesus välja, vehkides tapriga. Mihhaila Törtov hüppas otse hobuse seljast talle kaela. Nõõrinud Ivan Andrejevitsi sadula külge, viidi ta Vozdvizenskoje külla, kus Sofja oma nimepäeva pühitses. Küla väravas istusid väljatoodud pinkidel bojaarid, rõivastatud sõjaaja kohaselt — kiivreis, laiades käisteta mantlites. Mihhaila Törtov viskas Hovanski sadulast maha, ja see laskus murest ja häbist, aluspesus, põlvili rohule ning hakkas nutma. Duumadjakk Šaklovitši luges ette ta pattude registri. Ivan Andrejevits kisendas ägedalt: „Vale! Kui poleks mind olnud, oleks Moskva ammugi põlvini veres käinud.“ Raske oli bojaaridel otsustada valada nii vana suguvõsa verd. Vassili Vassiljevits istus, lumest valgem. Nii tema kui Hovanski olid Gediminovitšid, ja nüüd mõistsid Gediminovitši üle kohut madalast noost hiljutised tõusikud. Nähes seesugust kõhklemist, laks Ivan Mihhailovitš Miloslavski ratsanike juurde ja sosistas midagi Stjopka Odojevskile. See kihutas kuis hobu võttis läbi küla tsaaritar Sofja siidtelgi juurde ja tuli samasuguse hooga tagasi, tallates kanu ja väikesi lapsi. „Valitsejanna käskis mitte kõhelda, vaid vürstile ots peale teha.“ Vassili Vassiljevits läks kähku eemale, kattis silmad rätikuga. Hovanski karjus metsikult, kui Mihhaila Törtov ta juustest kinni haaras, teda maantee tolmu lohistades. Siinsamas värava juures raiuti Hovanskil pea maha.

Jäid ilma peata streletsid. Kuuldes hukkamisest, sööstsid kabuhirmus Kremlisse, sulgesid väravad, laadsid suurtükid, valmistusid piiramise vastu.

Sofja ruttas Troitse-Sergijevo vallutamata müüride varju. Maakaitseväge juhtimise andis Vassili Vassiljevitsi kätte. Ja nõnda seisis ähvardades mõlemad pooled, oodates, kumb varem kartma lööb. Kartma löid streletsid ja saatsid Troitsesse andekspalujad. Kahetsesid pattu. Ja sellega lõppeski nende vabadus. Sammas Punasel väljakul lammutati. Vabaduskirjad võeti tagasi. Streletsiprikaasi ülemaks määrati Šaklovitši, kes kähku arveid õiendas. Paljud polgud saadeti linnasid mööda laiali.

Rahvas jäi vait nagu vits vees. Ja jälle laskus Moskva ning kogu maa kohale lõppematu vaikus. Venisid aastad.

2

Videvikus jooksis Aleksaška tänavat mööda, piki plankaedu. Ta südant lõi, hige kattis silmi. Kaugel lõõmav maja valgustas süngelt lompe rattarööpais. Paarikümne sammu kaugusel Aleksaška taga jooksis joobnud Danilo Menšikov, müdistades saabastega. Mitte rihm polnud seekord ta käes, — välkus kõver nuga. „Seis!“ karjus Danilo koleda häälega. „Tapan sul...“ Aljoška oli aminugi maha jäänud, kuskil puu otsa roninud.

Üle aasta polnud Aleksaška oma isa näinud, ja nüüd kohtas rüüstatud ja põlema pistetud kõrtsi juures, ning Danilo kihutas kohe pojale järele. Kogu selle aja olid Aleksaška ja Aljoška elanud kuigi poolnäljas, siiski lõbusalt. Aguleis tunti poisikesi hästi, lasti lahkelt ööbima. Suvel hulkusid nad mööda metsi ja jõekesi Moskva ümbruses. Püüdsid laululinde, müüsid kaupmeestele. Varastasid aedadest marju ja aedvilja. Ikka mõtisklesid, kuidas püüda karu ja õpetada veiderdama, kuid metslooma ei saanud kergesti kätte. Öngitsesid kalu.

Kord, visanud õnge vaiksesse ja selgesse Jauza jõkke, mis jooksis Lossinõi saare põlismetsadest, nägid nad vastaskaldal poisikest, kes istus, lõug kätele toetatud. Rõivastatud oli ta imeväärselt: valged sukad ja roheline mitte-vene kuuekene punaste käänistega ning heledate nõõpidega. Mitte kaugel kerkisid kingul pärnade varjust Preobraženski lossi sakilised katused. Kunagi oli loss tervena näha, peegeldudes jões, uhke ja kirju, — nüüd oli kasvanud lehestikku, oli laostumas.

Väravate lähedal ja niidul jooksid naisterahvad, hüüdes kedagi, — otsisid vist poisikest. Kuid tema istus vihaselt takjate taga, ei liigutanud kõrvagi. Aleksaška sühtas ussile ja hüüdis üle jõe:

„Lh, hirmutad meie kalu... Kae, kui ajame püksid maha ja ujume üle, — küll me siis sulle...“

Poisike amult nuusatas ninaga. Aleksaška uuesti:

„Kelle pojuke sa oled?...“

„Vaata, käsin sul pea maha raiuda,“ lausus poisike tumeda häälega, „küll siis teada saad.“

Kohe sosistas Aljoška Aleksaškale:

„Mis sa ometi, see on ju tsaar,“ ja viskas õngevabe, et taha vaatamata põgeneda. Aleksaška sinistes silmades välgatas vembutuju:

„Oota, põgenemisega on aega.“ Heitis õnge vette, hakkas naerdes poisikest vahtima. „Küll sa meid ehmatasid, üks seesugune juba raius pea maha... Aga mis sa istud? Sind otsitakse...“

„Istun, olen eite eest peidus.“

„Vaatan sind, — oleksid nagu meie tsaar. Või kuidas?“

Poisike ei vastanud kohe, — nähtavasti imestles, et räägitakse nii julgelt.

„Noh — olen tsaar. Aga mis sinul sellega asja?“

„Kuidas mis... Aga kui sa võtaksid kätte ja tooksid meile suhkrupräänikuid.“ Peeter vaatles Aleksaška teraselt, naeratamata. „Jumala eest, jookse, ja kui tood, — näitan sulle üht kunsttükki.“ Aleksaška võttis mütsi peast, tõmbas voodri vahelt nõela. „Näe — on see nõel või mitte?... Kas tahad — ma tõmban nõela ühes niidiga läbi põse, ja see ei tee mitte kui midagi.“

„Valetad?“ küsis Peeter.

„Vaata — lõõn selle peale risti ette. Aga kui tahad — lõõn jalaga risti.“ Aleksaška istus väledalt maha, haaras paljast jalast kinni ja lõi jalaga risti ette. Peeter imestas veel enam.

„Või tsaar peaks sul präänikute järele jooksuma,“ ütles ta urisedes. „Kuid kas raha eest tõmbad niidi läbi?“

„Hõbetenga eest tõmban kolm korda läbi, ja midagi ei tee.“

„Valetad?“ Peeter hakkas uudishimust silmi pilgutama. Tõusis, vaatas takjate tagant lossi poole, kus ikka alles segiti, teda mingid naised hüüdsid ja huikasid, ning jooksis siis sealpoolset kallast mööda purde poole.

Jõudnud üle purde, oli ta kolme sammu kaugusel Aleksaškast. Vee kohal põristasid sinised kiilid. Peegeldusid vastu pilved ja valgust purustatud halapaju. Seistes paju all, näitas Aleksaška Peetrile kunsttükki, — kolm korda tõmbas nõela musta niidiga läbi põse, — ja see ei teinud mitte kui midagi: mitte piiskagi verd, ainult kolm ligast täppi põsel. Peeter vahtis öökulli silmil.

„Anna nõel siia,“ ütles kärsitult.

„Aga kuidas siis rahaga?“

„Säh!“

Aleksaška haaras visatud rubla lennult kinni. Võtnud temalt nõela, hakkas Peeter seda põsest läbi tõmbama. Torkas, tõmbas läbi ja puhkes naerma, viseldes lokkis peaga: „Sinust mitte halvemini, mitte halvemini!“ Unustades poisikesed, jooksis lossi poole, — vist selleks, et õpetada bojaare nõelu põsest läbi tõmbama.

Rublatükk oli uus, — ühel pool kahepäine kotkas, teisel — valitsejanna Sofja. Aleksaška ja Aljoška polnud eluilmas nii palju teeninud. Sellest päevast peale sai neil kombeks Jauza kaldail käia, kuid Peetrit nägid ainult kaugel. Vahel ta ratsutas kääbushobusel ja tema taga ratsutasid paksud teenrid; vahel ta sammus trummiga poisteparve ees, kes olid rõivastatud saksa kuubedesse, puust muskettidega, ja jälle needsamad teenrid sekeldasid ümber, vehkides kätega.

„Tühiasjadega tegeleb,“ lausus Aleksaška, istudes murdunud paju all.

Suve lõpul õnnestus tal ometi mustlastelt poole rubla eest viletsa karupoja osta, kes oli küürakas nagu siga. Aljoška hakkas teda ninarõngast-pidi talutama. Aleksaška laulis, tantsis, maadles karuga. Kuid saabus sügis, Moskva tänavail ja platsidel ulatus vihmadest sõtkutud pori põlvini. Polnud kuskil tantsida. Loomaga majadesse ei lasta. Ja karu õgis ka nii palju, — pani kõik nahka, ning kippus kõige lisaks veel talveks magama heitma. Tuli ta kahjuga maha müüa. Talvel palus Aljoška armuande, rõivastatud võimalikult viletsalt. Aleksaška võppus pakase käes kirikute juures, võõni alasti, — nagu oleks tumm ja halvatud, — teenis haledusega palju raha. Ei võinud jumala peale nuriseda, — talve elasid hästi üle.

Ja taas kuivas maa, metsatukad läksid rohelisteks, linnud hakkasid laulma. Tegemist oli kaelani: koiduajal udusel jõel kalu püüda, päeval hulkuda turgusid mooda, õhtul — metsa, et püüniseid seada. Palju kordi rääkisid inimesed Aleksaškale: „Vaata ette, isa otsib sind ammugi Moskvat mööda, ähvardab ära tappa.“ Aleksaška ainult sülitas läbi hammaste kolme sülla kaugusele. Ja siis ootamata, etteaimamata — kukkusidki vastamisi...

Läbi kogu vana Basmannaja tänava jooksis Aleksaška, — kramp hakkas juba jalgadesse. Ei vaadanud enam taha, — kuulis: üha lähemal trampisid selja taga saapakolaskid, Danilo lõõtsutas vilistades. Noh — nüüd on ots peall „Karauul“ kisendas Aleksaška piiksuvalt.

Sel hetkel pööras Razguljaile viivast põiktänavast, kus asus tuntud kõrts, vaarudes välja kõrge tõld. Kaks päras-tikku rakendatud hobust lasksid väledat traavi. Esimesel hobusel istus pikkade sukkade ja laiaäärelise kaabuga sakslane. Aleksaška lipsas kohe tagumiste rataste juurde, klammerdus telje külge, ronis tõllapäralt. Danilo röökis seda nähes: „Pea kinni!“ Kuid sakslane äigas tagantkätt teda piitsuga ja Danilo langes sõimuvalangust läkastades porri. Tõld sõitis edasi.

Istudes tagapukil tõmbas Aleksaška hinge tagasi, — sellest kohast tuli võimalikult kaugemale sõita. Pokrovski väravate taga pööras tõld siledale teele, liikus kiiremini ja peatus varsti kõrge tara ees. Värava juurest astus esile võõramaise välimusega mees, küsis midagi. Tõllast sirutus välja otsekui papi pea — pikkade lokkidega, kuid habe aetud. „Franz Lefort,“ vastas pea. Värav avanes ja Aleksaška osutus olevat Kukuis, saksa agulis. Rattad kahisesid liival. Sõbralik valgus langes väheldaste majade akendest madalatele taradele, püगतud puukestele, keset liivaseid jalgradu postidel seisvatele klaaskuulidele. Aedades majakeste ees valendasid ja lõhnasid imehästi lilled. Siin-seal istusid pinkidel ja välistreppidel kootud tuttmütsides sakslased, hoidsid pikki piipe.

„Sa heldus, küll elavad puhtalt,“ mõtles Aleksaška, pöörates pead tagapukil. Silmades sirendasid tuled. Sõideti nelinurksest tiigist mööda, — kallastel seisis ümmargused puukesed rohelistes toobrites ja nende vahel põlesid rasvalambid, valgustades mõnd paati, milles istusid, — pealmisõid seelikud üles kääritud, et neid mitte kortsutada, — naisterahvad küünarpeani paljastatud kätega, lahtiste rindadega, suliskübaratega, naersid ja laulsid. Siinsamas, tuuleveski juures, valgustatud austeeria ehk meie keeli kõrtsi ukse ees tantsisid tüdrukud ja mehed paarikaupa teineteisest kinni hoides.

Kõikjal kõndisid musketärid, — Kremli olid nad karmid ja sõnatud, siin aga lahtiste kuubedega, ilma relvadeta, üksteise käe alt kinni, kõõrutasid laulda, naersid valjusti — ilma tigiduseta, rahulikult. Kõik oli siin rahulik, sõbralik: polekski nagu maa peal, — hõõru kas või silmi...

Äkki sõideti suurde õue, mille keskel purskas ümmargusest tiigikesest vesi. Õue tagapsas paistis punane, telliskivitaoliselt värvitud maja tema külge kinnitatud valgete

sammastega. Tõld peatus. Pikkade juustega mees ronis sellest välja ja nägi tagapukilt maha hüpanud Aleksaškat.

„Kes sina oled, misjaoks, kust siia tulnud?“ küsis ta, naljakalt sõnu hääldades. „Ma küsin sinult, poiss. Oled sa varas?“

„Mina — varas? Siis peksa mind surnuks, kui olen varas.“ Aleksaška vaatas lõbusalt tema raseeritud, püstise ninaga ja väikese naeratava suuga näkku. „Kas sa ei näinud, kuidas Razguljail isa noaga mu järel jooksis?“

„Aha! Jah, nägin... Ma naersin: suur väikese järel.“

„Isa tapab mind niikuinii. Võta mind, palun, oma teenistusse... Onukene...“

„Teenistusse? Kuid mis sa teha oskad?“

„Oskan kõike. Kõigepealt — laulda, ükskõik missuguseid laule aga tahad.“ Mängin pajupilli, lutusarve, klõbis- teid. Võin lõbustada, — mõnigi kord on inimesed naerust lõhkenud, vaat kuidas lõbustan. Tantsin — koiduajal algan, videvikus lõpetan — ega lähe higisekski... Mis aga käsid — seda ka võin.“

Franz Lefort võttis Aleksaška teravast lõuast kinni. Poisike nähtavasti meeldis talle.

„Oo, sina oled tubli poiss... Võta seep ja pese end puhtaks, sest sa oled räpane... Ja siis annan ma sulle rõivad. Sa hakkad teenima. Aga kui sa peaksid varas- tama...“

„Ei me sel alal tegutse, küllap meil ka mõistust peas on, või mis te arvate,“ vastas Aleksaška nii kindlalt, et Franz Lefort jäi uskuma. Hüüdnud midagi Aleksaška kohta tallipoisile, läks ta viilistades maja poole, keeru- tades labajalgu ja kütles nagu tantsusammul — vist küll sellepärast, et lähedasel tilgil mängis muusika ning üle- meelikult kiljusid sakslannad.

„No piisab sulle juba, Nikita Moissejevitsš, pea's see lapse peakene valutama ei hakka...“

Vaevalt oli Natalja Kirillovna nõnda õelnud, kui tsaar „Apostlite tegude“ lugemise poole sõna pealt katkestas, tindiste sõrmedega kähku ristimärgi tegi, ja ootamata, kuni õpetaja ning djadka Nikita Moissejev Zotov ettekir- jutuse kohaselt temale maani kummardab, suudles ta

ema väikest kätt, mis abitult tuksles, et poega kinni haa- rata, teda hetkeks peatada, — ja juba lendas ta lohma- kate sammudega kärsitult mööda loendamatute vahekäi- kude ja treppide krigisevaid põrandalaudu ning astmeid, ehmatades armuleivasööjaid-eitesid Preobraženski lossi pimedais nurkades.

„Muts, võta müts, päike põletab su peal“ hüüdis tsaa- rinna nõrgalt järele.

Nikita Zotov seisis tema ees hardalt ja sirgelt nagu kirikus — soetud, puhas, pehmeis saapais, peenest kale- vist pikas tumedas kuues — kaelus ulatus tagant üle pea. Auväärt nagu pehmete huulte ja lõkkis habemega oli hardusest taha kallutatud. Alandlik-truu inimene — mis seal rääkidagi. Utle talle: torma, Nikita, noa otsa, — tor- mab. Koerastki ustavam, ainult juba liiga leebe, kerge- vaimuline. Mitte seesugune ei peaks olema isemeelse poisikese kasvataja.

„Sina, Nikita, loe temaga rohkem vaimulikku kraami. Ta ei tuleta ju muidu tsaari meeldegi... Näe, ei saa ümbergi vaadata, — juba tuleb talle naine võtta... Siia- maale pole õppinud sammu astuma — ikka jookseb, nagu lihtnimene... Noh — näed nüüd...“

Tsaarinna lõi nõrgalt pihkusid kokku, vaadates aknast välja. Peeter jooksis mööda õue, komistades kärsitusest. Tema taga pikad poisid lossi teenijaskonna hulgast, — muskettide ja pikavarreliste tapritega. Lossi ette ehitatud mängukindluse muldvallil seisis tara taga külast kokku- aetud mehed laiades saksa kaabudes. Neil oli kästud ka piipusid tubakaga suus hoida. Ehmunult vaadeldes keps- levalt jooksvat tsaari, unustasid nad, kuidas tuleb män- gida. Peeter kisendas vihaselt oma kukehäälega. Natalja Kirillovna vabises, nähes Petjakese ümaraid, meeletuid silmi. Peeter ronis kindluse harjale ja lõi mitu korda vihaselt musketikesega üht mängusõdurit, kes tõmbas pea õlgade vahele.

„Kui pole meelega järgi, siis kas või tapab,“ lausus Natalja Kirillovna. „Kust tal ometi seesugune tuline ise- loom?“

Mäng algas uuesti. Rivistades tapritega varustatud poisikolaskeid, vihasas Peeter jällegi, et teda halvasti mõistetakse. Häda oli selles, et ta ägestudes hakkas sega- selt rääkima, kärsitusest läkastas, nagu oleks tahtnud öelda palju rohkem, kui leidis sõnu keeles.

„Miks ta pea on hakanud sedasi tõmbema?“ lausus Natalja Kirillovna, vaadeldes hirmuga poega. Ja äkki kattis ta kõrvad. Kindlusemehed veeretasi välja tamme-puust kahuri, mis laeti tsaarinna valju käsu peale võimalikult kergema kraamiga: hautatud naeriste või õuntega, ja lasksid. Ning kohe selle järel, visanud relvad, tõstsid mehed käed üles — alistumismärgiks.

„Ei tohi alistuda! Peate võitlema!“ karjus Peeter, keerutades ja raputades pead. „Otsast peale! Kõik algusest peale!...“

„Nikita Moissejevitš, sule aken, kätsevad juba liiga, pea hakkas valutama,“ lausus tsaarinna.

Värviline aken sulgus. Natalja Kirillovna kummardas pea ja liigutas vaevalt näppe, sõrmitsedes Athose roosikrantsi, pühi teokarpe. Oli igav. Murest ja pisaraist oli Natalja Kirillovna neil aastail vananenud, ainult kulnud ja tumedad, kord tulised silmad olid säilinud ta endisest ilust. Ikka oli ta mustas, kaetud musta rätikuga. Nii elas kord Uglitšis tsaarinna Marja Nagaja õnnetu Dimitriga¹... Kui ei peaks siingi seesugust õnnetust juhtuma... Valitsejanna Sofja istub ja unistab Golitsõniga abielumisest ning troonile astumisest. On enesele saksa meistreilt isegi juba krooni tellinud.

Preobraženski lossis on vaikne, ainult teenijad jooksevad kikiarvul ja pimedais nurkades sosistavad eided — endised lapsehoidjad, ammed. Peeter on küll nooruke, kuid ei talu eitede hõngu: näeb, kuidas mõni vaha täis tilgutatud memm seinaveeri mööda hiilib, kohe klähvab, — eldekene ronib vaevalt meelemärgmel järgmise nurgani.

Bojaarid ei külasta Preobraženskojet, — siit pole au ega kasu loota. Kõik parvlevad Kremlis, päikesele lähemal. Et päris pilulik poleks, selleks käskis Sofja tsaar Peetri õues olla neljal bojaaril: vürst Mihhaila Alegukovitš Tšerkasskil, vürst Lõkovil, vürst Trojekurovil ja vürst Boriss Aleksejevitš Golitsõnil. Kuid mis neistki kasu? Laisalt ronivad nad trepi ees hobuste seljast, tulevad tsaarinna kätt suudlema, istuvad ja — vaikivad, õhkavad. Vähe leidub, millest põlualse tsaarinnaga

¹ Tsaar Ivan Groznõi noorim poeg, pärgendati tsaar Fjodor Joannovitš ajal ühes emaga Uglitši linna, kus tapeti a. 1591, arvatavasti asevalitseja Boriss Godunovi käsul. Tõlk.

kõnelda. Peeter jookseb tuppa. Bojaarid kummardavad mittevalitseva tsaari ees, pärivad tema tsaariliku tervise järele ja jälle õhkavad, kõigutavad päid: juba liiga krap-siks on muutunud tsaar, — näe, põsel on kriimustus, käed ohatanud. See ep ole viisakas.

„Nikita Moissejevitš, mulle räägiti — Mõtištšites elab vanapoor Vorobjihha, ennustab kaljapära pealt, — just täpselt, — kõik läheb täide...“ kõneles tsaarinna. „Kui õige tema järele saatal... Aga kardan nagu midagi... Kui ennustab viimati halba...“

„Emakene valitsejanna, mida's halba võiks teile alatu Vorobjihha-eit ennustada?“ vastas Zotov laulva, meeldiva häälega. „Säärasel puhul oleks Vorobjihha tukkideks kiskumisest veel vähe.“

Natalja Kirillovna tõmbas näpuga, kutsus lähemale. Zotov astus oma pehmete saabastega kuulmatult juurde.

„Moisseitš... Ennist köögis, — üks streletsilek tõi sõelataie marju, — raakis: Sofja olevat lossis hiljuti kisendanud, ja kõik kuulnud: „Kahju, et streletsid tookord hundikutsikat ühes emahundiga ära ei kägistanud...“

Natalja Kirillovna huuled värisesid, värises musta rätikuga piiratud kahekordne lõug, suured silmad täitusid pisaraist.

Mis talle vastata? Millega teda lohutada? Sofjal on streletsipolgud, Sofja poolt on aadlimaakaitsevägi, aga Peetril vaid kolmkümmend mängusõdurit, lollakat poisikolaskit, ja naeristega laetud puukahur... Nikita Zotov laiutas pihkusi, viskas pea nii selga, et see kuklaga vastu kardkõva kaelust toetus...

„Saada Vorobjihha järele,“ sosistas tsaarinna, „las juba ütleb tõtt, muidu on veel jubedam...“

Pikk, igav suvepäev. Valged pilved ujuvad ega uju Jauza kohal. Kuum. Kärbsed. Läbi põuakangastuse paistavad Moskva loendamatud kuplid, kindluste tornide tipud. Lähemal — saksa kiriku peenike torn, Kukui tuulikud. Kanad kõõrutavad, ajades une peale. Köögis plögistatakse nugadega.

Aga Aleksei Mihhailovitši ajal — Preobraženskojes naer ja kära, trügib rahvas, hirnuvad hobused. Ikka mingi lõbustus — jaht või karuvõitlus või ratsavõistlus. Kuid nüüd vaatad — kivist värava juurest tulev teegi on roh-tunud. Elu on möödas. Istu — ja sõrmitse roosikrantsi.

Vastu ruutu visati midagi, Zotov avas akna. Peeter hüüdis, seistes pärna all, — üleni tolmune, mullane, higine, nagu külapoiss:

„Nikita, kirjuta ukaas... Minu mehed ei kõlba kuhugi, sest nad on vanad, rumalad... Kähkul“

„Mis üle käsid ukaasi kirjutada, tsaarilik kõrgus?“ küsis Nikita.

„Vajan sada tublit, noort poissi. Ruttu...“

„Aga kas kirjutada, milleks vajatakse neidsinatseid poisse?“

„Sõjamänguks... Et saadetakse terveid muskette, mitte katkisi, ja püssirohtu nende jaoks... Ja kaks malmkahurit, et lasta... Ruttu, ruttu... Ma kirjutan alla, saadan tahvetiga...“

Tsaarinna kummardus aknast välja, painutades pärnaoksa kõrvale:

„Petjake, mu südameke, saab sulle sõdimisest... Puhkaksid ometi, istuksid mu kõrval...“

„Memmeke, pole aega, memmeke, pärastpoole...“

Ta jooksis minema. Tsaarinna saatis poega pika ohkega. Zotov tegi ristimärgi, võttis taskust hanesule ja noa ning teritas hoolikalt sule, proovis küüne peal. Veel kord palveliselt risti ette lüües lükkas varruka tagasi ja asus kirjutama poolpüsti tähtedega: „Meie jumala armust kõige hiilgavam ja kõige võimsam valitseja ning suurväürst Peeter Aleksejevitš, kogu Suur- ja Väike- ja Valge-Venemaa isevalitseja...“

Tsaarinna hakkas igavuse pärast Petruša õpivihikut lugema. Aritmeetika. Vihik oli tindist plekiline, risti ja põiki läbi kirjutatud, segaselt: „Üks aditsioni eksempl... Või on palju ent rahha on minnol sest võlast vähhem, sempärrast välja arvata kui palju on veel maksta. Ja se pannakse niida: võlg üllespole, aga rahha sene alla ja võetakse ärra igga allumino arv üllemisest. Nagu nenda: üks kahhest jääb üks. Aga kirjutada ülles kaks, tema alla üks, aga ühhe alla tõmmata rohkendamise kribs ja kribsu alla se arv mis saab ellik rohkendamisse number...“

Tsaarinna haigutas, — tahaks nagu süüa ja tahaks nagu midagi muud...

„Nikita Moissejevitš, olen unustanud, kas me täna õhtuoodet oleme võtnud või mitte.“

„Emakene tsaarinna, Natalja Kirillovna.“ Zotov, pan-

nud sule kõrvale, tõusis ja kummardas. „Pärast lõunat suvatsesite puhata, aga üles tõustes võtsite õhtuoodet, anti teile magustatud marju, pirnikeedist ja kloostri-mett...“

„Küllap jah... Varsti tuleb juba õhtupalvus...“

Tsaarinna tõusis laisalt ja läks magadiskambri. Seal istusid ikoonilampide valgusel (aken oli eesriidega varjatud) seina ääres kaetud kirstudel õelad eided-armuleivasööjad ja meenutasid sosinal vastastikuseid solvusi. Tõustes korraga nagu luutud räbalapuntrad, kummardasid nad tsaarinna ees. See istus ikoonide alla kõrge seljatoega veneetsia toolile. Voodi tagant ronis välja rähmaste silmadega naiskäabus, kõssitas tsaarinna jalgade ette, nuuksudes lapse kombel, — armuleivasööjad olid teda kuidagi haavanud.

„Jutustate õieti unenägusid, eided-tobud?“ ütles Natalja Kirillovna. „Ons mõni üksik sarvikut näinud?“

Lossikiriku tornis lõi aeglaselt kell, lõpetades päeva. Eeskojas treppidele ilmusid väikemõisnike, madalaseisuslike bojaaride pojad, kes Sofja poolt Peetri õukondlasteks määratud, — tursunud silmi hõõrudes. Oli siin ka Vassili Volkov, — ta isa peksis kummardades lauba lõhki, kuni saavutas pojale selle au. Elu oli rammus, kerge, palka — kuuskümmend rubla aastas. Kuid — igav. Õukondlased magasid peaaegu ööpäeva läbi.

Kell helistas õhtupalvusele. Tsaari polnud kuskil. Õukondlased lonkisid teda õue, aedadesse, jõe äärde niidule otsima. Tsaarinna saatis neile paarkümmend kõvahäälelist amme appl. Otsiti, huigati läbi kogu ümbrus, — tsaari polnud kuskil. Issakene, ega ta ometi uppunud ole? Õukondlaste unisus kadus nagu käega pühitud. Kihutati saduldamata hobustel, paiskuti laiali üle väljade, kisen-dades, kelli helistades. Lossis tõusis üldine segadus. Eidekesed sosistasid õhinal kõigis nurkades: „See on kindlasti tema — Sonka¹ kätetöö... Eks käinud hiljuti üks mees lossi ümber... Ja saapasääres nähti tal nuga. Ära tapsid, ära tapsid meie isakese-toitjakese...“

Natalja Kirillovna viidi selle kurjaennustava sosinaga niikaugele, et ta meeletuna rõdule sööstis.

Pimedalt põldudelt kandus uduvina, räägud ragistasid niuskeis nõgudes. Kaugel musta Sokolnitsi metsa kohal

¹ Sofja Aleksejevna. Tõlk.

ilmus nähtavale tuhm täht. Läbistas valu Natalja Kirilovna südame; käsi murdes kisendas ta:

„Petjake, mu poegi“

Hobusega piki jõekallast kihutades sattus Vassili Volkov kalameeste lõkketulele, — mehed hüppasid hirmunult üles, kiisakatel kummus tulle. Volkov päris lõõtsutades:

„Mehed, kas te pole tsaari näinud?“

„Kas ei sõitnud ennist mitte tema paadis mööda?... Küllap sõudsid õkva Kukuisse... Otsige teda sakslaste juurest.“

Aguli väravad polnud veel suletud. Volkov kihutas tänavat mööda sinna, kus parvlesid sakslased. Ta nägi hobuse seljast tsaari ja tema kõrval pikajuukselist, keskmist kasvu meest, kelle lühikese kuue siilud olid kohevil nagu kalkuni tiivad. Ühes eemale sirutatud käes hoidis ta kaabut, teises keppi ja rääkis tsaariga vabalt naerdes — koe-rapoeg sihuke. Peeter kuulas, näris küünt. Ja kõik sakslased seisid häbiväärselt vabalt. Volkov hüppas hobuse seljast, trügis juurde ja heitis tsaari ette põlvili:

„Armuline valitseja, emakene-tsaarina ahastab: on juba jumal teab mis teie puhul mõelnud. Suvatsege koju tulla — õhtupalvusele...“

Peeter nõksas kärsitult peaga kõrvale — õla poole:

„Ei taha... Käi siit minema!“ Ja kuna Volkov jätkas põlvitades hardalt tema poole vaatamist, süttis tsaar vihaga, virutas talle jalaga: „Käi minema, holoppi!“

Volkov kummardas madalalt ja süngelt, vaatamata naerjatele, ning ratsutas vädrikas traavis tsaarinnaile ettekannet tegema. Kahekordse roosa lõuaga, vesti, kootud tuttmütsi ja väljaõmmeldud tuhvliitega heasüdamlik sakslane — veinikaupleja Ivan Mons, väljunud austeeriast, et näha noort tsaari, võttis portselanpiibu suust:

„Tsaarilikule kõrgusele meeldib meie juures rohkem kui kodus, meie juures on lõbusam...“

Ümberringi seisvad välismaalased, võttes piibud suust, kõigutasid pead, kinnitasid heasüdamliku naeratusega:

„Oo-jaa, meie juures on lõbusam...“

Ja nihkusid lähemale — kuulama, mida rääkis pikale, pika lapsekaelaga tsaarile elegantne mees uhke lokitud parukaga — Franz Lefort. Peeter kohtas teda Jauzal: sõit-

sid raske venega, teenrid sõudsid korratult, ragistades karihvidega. Peeter istus käilas, jalad konksus. Aeglaselt lahenesid ehist valgustatud telliskatused, teravad harjad, püगतud puude ladvad, tuulikud lipukestega, tuvilakad. Kukuist kostis imelik muusika. Otsekui ilmsi paistis muinasjutulinn, millest Peetrile juba kätkis olid lapsehoidjad pomisenud.

Kaldal, prügihunnikul ilmus nähtavale kohevil siiludega sametkuues, mõõga ja kolmest servast üleskäänatud musta kaabuga mees — kapten Franz Lefort. Peeter oli teda näinud Kremli, kui välismaisi saadikuid vastu võeti. Sirutades vasaku käe ühes keppiga kõrvale, võttis Lefort kaabu peast, astus sammu tagasi ja kummardas, — paruka lokikahlud varjasid ta näo. Ta ajas enese niisama reipalt sirgu ja lausus väänatud vene keeles, naeratades ülestõstetud suunurkadega:

„Tsaariliku kõrguse teenistuses...“

Peeter vaatas, kael välja sirutatud, teda nagu imet, — sel määral oli see mees nõtke, lõbus, mitte kellegagi sarnanev. Lefort rääkis, raputades juukselokkisid:

„Ma võin näidata vesiveskit, mis hõõrub nuusktubakat, jahvatab hirssi, ajab ümber kudumistelgi ja vinnab vett päratu suurde vaati. Võin näidata ka veskiratast, milles jookseb koer ja teda tiirlema paneb. Veinikaupleja Monsi majas on mängutoos, mille kaanel kaksteistkümmend kavaleri ja daami ning kaks täitsa loodusele vastavat, kuid küünesuurust lindu. Linnud laulavad ööbiku kombel ja raputavad saba ning tiibu, kuigi see kõik ep ole muud kui mehaanika üliosavad seadused. Näitan pikksilma, mille läbi vaadatakse kuu peale ja nähakse seal meresid ning mägesid. Apteekri juures võib näha naissoost lapsukest, kes elab piirituses, — näo mõõt põiki kuus versso- kit, kogu keha karvane, kätel kaks sõrme, jalgadel kaks varvast.“

Peetri silmad laienesid uudishimust ikka ümmargusemaks. Kuid ta vaikis, pigistades väikese suu kinni. Miski pärast näis, et kui ta kaldale ronib, — kõrgekasvuline, pikakäeline, — siis Lefort ta välja naerab. Häbelikkuse pärast nohises ta vihaselt läbi nina ega sõandanud välja ronida, kuigi vene juba randa müksas. Siis jooksis Lefort vee äärde, — lõbus, ilus, heasüdamlik, — haaras Peetri kriimustatud, näritud küüntega käe ning surus oma südame vastu:

„Oo, meie head kukuilased on südamest õnnelikud näha teie kõrgust. Nad näitavad teile üpris naljakaid kunsttükke...”

Osav, kaval oli Lefort. Peeter ei saanud veel toibudagi, kui sammus juba kätega vehkides tema kõrval saksa aguli väravate poole. Siin ümbritsesid teda söönud, punapõksed kukuilased, ja igaüks tahtis näidata oma maja, oma veskit, kus koer jooksis rattas, oma aeda liivaste tee- radade, pügatud pöösastega ja ainsagi üleliigse rohulib- leta. Näitasid kõiki vaimukaid kunsttükke, millest oli rääkinud Lefort.

Peeter imestles ja küsitles üha: „Aga milleks see? Aga misjaoks see? Aga kuidas on see ehitatud?” Kukuilased võngutasid pead ja rääkisid heakskiitvalt: „Oo, noor Pee- ter Aleksejevitsš tahab kõik teada, see on kiiduväärt...” Lõpuks lähenesid nelinurksele tiigile. Oli juba pime. Lahtisest austeria¹ uksest langes veele valgust. Peeter nägi väikest paati tuulevaikuses rippuva väikese purjega. Selles istus noor tütarlaps valges ja uhkes nagu roos riietuses. Tema juuksed olid üles tõstetud ja ilustatud lilledega, ta hoidis paljaste käte vahel lautot. Peeter imestas koledasti, — hakkas miskipärast isegi jube. Hämaruses imeilusana paistvat nagu tema poole pöörates hakkas tütarlaps keeltel mängima ja peene häälega mi- dagi nii haledat ja meeldivat saksa keeli laulma, et kõik ninas kõdi tundsid. Rohelisteks pallideks ja koonusteks põetud puude vahel lõhnasid magusalt valged tubaka- õied. Käsitamatust muljest hakkas Peetri süda metsikult taguma. Lefort ütles talle:

„Ta laulab teie auks. See on väga hea tütarlaps, jõuka veinikaupleja Johann Monši tütar.”

Johann Mons ise, piip suus, tõstis lõbusalt kae ja vibu- tas Peetrile pihuga. Lefortil ahvatlev häälsosistas:

„Kohe kogunevad tütarlapsed austeriasse, algavad tantsud ja Feuerwerk ehk tulelõhu...”

Mööda pimedat tänavat kihutasid metsikult hobuste kabjad. Salkkond tsaari õukondlasi trügis tsaari juurde, tsaarinna valju käsuga — koju tulla. Seekord tuli alis- tuda.

Välismaalased, kes olid Kremli käinud, rääkisid imes- tusega, et tsaari õu — hoopis vastupidi kui Pariisi, Viini, Londoni, Varssavi või Stokholmi oma — sarnles kõige- pealt kaubakontoriga. Ei galantseid lõbustusi, ei ballipidu- sid, ei teatrimängusid ega muusika peent meelelahutust. Kuldkasukais bojaarid, kõrgid vürstid, kuulsad väepeali- kud muudkui arutasid Kremli madalais ja läpaseis koda- des äritehinguist kanepi, potase, kalarasva, vilja, na- haga... Vaidlesid ja purelesid hindade üle. Ohkasid, et vaata, maa on küll rikas ja kõike küllalt, aga äri on kehv, bojaaride mõisad on suured, kuid müüa pole sealt midagi. Mustal merel on tatarlased, Balti mere manu ei pääse, Hiina on kaugel, põhjas aga kõik inglaste käes. Tuleks mered vallutada, kuid jõud ei jaks.

Ja lisaks olid ju venelased ka pikatoimelised. Elasid karu kombel vägevate väravate, ülepääsamatute teivas- tarade taga oma Moskva majades. Kolm korda päevas seisid jumalateenistusel. Sõid neli korda tugevasti ja ma- gasid veel päevalgi kombe kohaselt ning tervise pärast. Vaba aega jäi vähe — bojaarile lossi sõitmiseks ja oota- miseks, kunas tsaar heaks arvab tema teenistust nõuda, kaupmehele poe uksel istumiseks ja möödujate sissemee- litamiseks, prikaasidjakile paberite kallal nohisemiseks.

Kaua oleksid vene inimesed veel külgi süganud, ägise- nud ja hädaldanud, kui poleks juhtunud ootamatut sünd- must — õnn ise sülle langenud. Poola kuningas Jan So- bieski saatis Moskvasse suursaadikud, et rääkida liidust türklaste vastu. Mahedalt rääkisid poolakad, et ei või ju lubada, et püretud türklased piinavad kristlasi, et õige- uslikel venelastel ei kõlba elada rahus Türgi sultani ning Krimmi khaaniga. Moskvast märgati kohe, et poola- kail on kibe käes ja on õige aeg nendega tingida. Ning nii see oligi: Poola ühes oma liitlase Austria keisriga suu- tis vaevalt türklastele vastu panna, põhja poolt ähvarda- sid teda rootslased. Kõigil oli veel mees laastav Kolme- kümne-aastane sõda, kui Austria keisririik lõi vankuma, Saksamaa jäi inimlagedaks ja Poola sai peaaegu Rootsi pärusmaaks. Mere isandaiks osutusid prantslased, hol- landlased ja türklased, kogu Balti mere rannikul aga rootslased. Oli selge, mida praegu taotlesid poolakad: et kaitsta vene vägedega Ukraina steppe Türgi sultani eest.

Tsaari suure pitsati hoidja ja välisasjade ajaja ning Novgorodi asevalitseja vürst Vassili Vassiljevitš Golitsõn nõudis poolakailt Kiievi tagasiandmist. „Andke meile tagasi igipõline tsaarimaa Kiiev ühes teiste linnadega, siis saadame tuleval aastal sõjaväe Krimmi khaaniga sõdima.“ Kolm ja pool kuud vaidlesid poolakad: „Parem on meil kõik kaotada kui Kiiev käest anda.“ Venelased ei rutanud, püsisid oma nõudmise juures, lugesid poolakatele ette kõik kroonikad — Venemaa ristimisest peale. Ja võitsid oma visadusega, oma vaidlustega.

Jan Sobieski, kes türklaste poolt Bessaraabias lüüa saanud, kirjutas Moskvaga igavese rahu ja Kiievi ühes teiste linnadega tagasiandmise lepingule nuttes alla. Saak oli suur, kuid pääseda polnud ka kuhugi, — tuli koguda sõjaväge, minna khaani võitma.

5

Golitsõni õu Ohhotnõi turu vastas oli puhas ja korras. Kuumalt sätendasid maja vasega ülelöödud seinad katuselt kuni maani. Sissekäigu juures seisid vaibakestel kaks lüsedat musketimeest-šveitslast, raudkiivreis ja härjanahast sõjarüüs. Kaks teist valvasid võrelisi kullatud väravaid. Selle tagant jõllitas salk Ohhotnõi turul hulkuvat lihtrahvast šveitslaste sõõnud nägusid, värviliste plaattidega sillutatud avarat õue, toredat, üleni akendega tõlda, mille ette rakendatud neli rusket hobust, ja valitsejanna armukese ning pitsatihoidja vasksest sätendavat maja.

Vassili Vassiljevitš ise istus sel lämmataval ajal avatud akna lähedal tuuletõmbuses ja vestles Varssavist saabunud välismaalase de Neuville'iga ladina keeli. Külaline oli parukas ja prantsuse rõivais, milliseid just äsja oli hakatud kandma Louis Neljateistkümnenda õukonnas. Vassili Vassiljevitš oli ilma parukata, kuid samuti prantsuspäraselt rietatud — sukkade ja punaste kingadega, lühikestes lintidega sametpükstes, — kõhu peal ja külgedel tungis sametkuue alt esile peen pitsidega pesu. Habet ta ajas, kuid vurrud jättis alles. Ta ees prantsuse laakesel lamasid kirjarullid ja kaustikud, pärgamentkõites ladinakeelsed raamatud, kaardid ning arhitektuursed joonised. Kullatud nahaga kaetud seintel rippusid näopildid

ehk — nagu nüüd öeldi — portreed, vürstide Golitsõnite omad, ning toredas veneetsia raamis kahepäise kotka kujutus, kes hoidis küünte vahel Sofja pilti. Prantsuse gobelääni ja itaalia kuldkoelise pealisriidega tugitoolid, kirjud vaibad, mitu seinakella, pärsia relvad, vaskgloobus, inglispärane kraadiklaas, valuhõbedast küünlajalad ja kroonlühtrid, raamatute kõited ja võlvitud laes kulla, hõbeda ning sinisega maalitud taevalaotus, — kõik see peegeldus vastu akendevahelisis ja uksepealseis peegleis.

Külaline vaatles heakskiitva uudishimuga seda poolenisti aasialikku, poolenisti euroopalikku sisseseadet. Vassili Vassiljevitš rääkis, mängides hanesulega, hoides üht jalga teise peal ja suuremeelselt naeratades (ainult ajuti takerdudes ladina sõnades ning hääldades neid Moskva moel):

„Härre de Neuville, ma seletan teile. Meie riigi aluseks on kaks seisust: üks toitja, teine riigiteenija — nimelt talupojad ja mõisnikud. Mõlemad need seisused elavad suures kehvuses, ja seepärast ei ole neist riigile mingit kasu, vaid üksainus häda. Oleks suureks õnneks, kui mõisnik talupojast eraldada, sest nüüd õgib mõisnik ainult omakasu pärast teoorja, ja talupoeg on seepärast kehv ja mõisnik on kehv ning riik on kehv...“

„Need on mõtterikkad ja üpris targad sõnad, härre kantsler,“ lausus de Neuville. „Kuid mil moel mõtlete teostada seda rasket ülesannet?“

Nägu naeratuseta tõmmates võttis Vassili Vassiljevitš laualt seemisnakksete kaantega vihiku, mis kirjutatud ta enese käega: „Riigikodaniku elust ehk kõigi asjade parandamisest, mis puutuvad kogu rahvast...“

„See on suur ja vaevaline asi, kui saaks kogu rahva jõukaks teha,“ lausus ta ja hakkas vihikust lugema: „Paljud miljonid tessatinid maad seisavad harimata. See maa tuleks üles künda ja täis külvata. Karja suurendada. Vene vilets lambatõug kõrvaldada ja kohustada selle asemele soetama inglise peenevillalised lambad. Harjutada inimesi kõiksuguste elukutsete ja kaevandusandusega, lastes neil sellest õiglast kasu saada. Palju ülejõulisi koormusi, tegusid, maksusid ja kohustusi kaotada ning maksustada kõik isikliku tagasihoidliku pearahaga. Seesinane on võimalik ainult ses mõttes, kui kõik maa mõisnikelt ära võetakse ja sellele vabad talupojad asetatakse. Kõik seni olnud orjused ära kaotada, nii et edaspidi kogu

rahvas kellegi orjuses ei oleks, — välja arvatud vahest ainult väike arv majateenijaid...

„Härra kantsler,“ hüüdis de Neuville, „ajalugu ei tunne näiteid, et valitseja oleks nii suuri ja otsustavaid plaane kavatsenud.“ Vassili Vassiljevits langetas kohe silmad ja tema kahvatud põsed löid roosaks. „Kuid kas mõisnikuseisus on nõus ilma nurisemata oma maad talupoegadele andma ja orjasid vabastama?“

„Maa asemel saavad mõisnikud palka. Sõjavägi koostatakse ainult aadlikest. Me kõrvaldame nekrutite võtmise teenijate ja teorjade hulgast. Las talupoeg töötab ainult oma asja kallal. Aadlikud ei saa aga oma teenistuse eest maatükke ega teoorje, vaid suurendatud palka, mida kroonu võtab üldisest maamaksust. Riigi sissetulek peab enam kui kahekordselt tõusma.“

„Mulle näib, nagu kuulaksin ma muistset filosoofi,“ sosistas de Neuville.

„Alaealisi aadlilapsi tuleb saata sõjakunsti õppimiseks Poolasse, Prantsusmaale ja Rootsi. Peab asutama akadeemiaid ja arendama teadusi. Me kaunistame ennast kunstidega. Rahvastame usinate talupoegade oma puustused. Muudame metsiku rahva kirjaoskajaks, räpased hurtsikud — kivipaleedeks. Arad muutuvad vapraiks. Me rikastame kerjused.“ Vassili Vassiljevits piilus akna poole, mille taga loivas tolmusammas, kandes sulgi ja õlekõrsi. „Me sillutame tänavad kividega. Me ehitame Moskva granlidist ja telliskivist... Tarkus lööb vaese maa kohal särada.“

Hanesulge käest panemata tõusis ta leentoolist ja kõndis mööda vaipasid ning väljendas veel palju haruldasi mõtteid külalisele:

„Inglise rahvas purustas ise ülekohtuse korra, kuid läks oma tigiduses suurte kuritegudele — puutus salvitud pead... Neid koledusi kartes lgatsome ühtevõisi head kõigile seisustele. Kui aadel hakkab meie ettevõtete vastu punnima, siis murrame jõuga nende põlise kangekaelsuse...“

Kõnelus katkestati. Teener livrees, silmad hirmust ümmargused, lähenes kikivarvul, ja sosistas midagi vürstile. Vassili Vassiljevitsi nägu muutus pingsalt tõsiseks. Seda märgates võttis de Neuville kübara ja hakkas jumalaga jätma, lähenedes tagurpidi uksele. Vassili Vassiljevits järgnes talle, samuti kummardades ja tehes sõr-

mustes ning pitsides käega ümaraid liigutusi, südamest allapoole:

„Olen väga kurb ja suurimas meeleheites, härra de Neuville, et suvatsete nii ruttu lahkuda.“

Üksi jäädes heitis ta enesele pilgu peeglis ja läks, karsitult kandadega kopsides, magamistuppa. Seal, kaheinimese voodil helepunase siideesriide all, mida üleval ilustasid jaanalinnusuled, istus valitsejanna Sofja, toetudes meelekohaga vastu keerduvat sammast. Ta oli, nagu ikka, suletud tõllas salaja tagaukse ette sõitnud.

„Sonjakene, tere, mu valgus...“

Sofja ei vastanud, tõstis sünge näo, vaatas teraselt oma rohelisel talupoja-silmil Vassili Vassiljevitsile. See peatus kõheldes, jõudmata voodinl.

„Ons juhtunud mõni õnnetus, valitsejanna?...“

Sel talvel kõrvaldas Sofja salaja oma suguvilja. Ta täidlaseks muutunud, suu kõrval tugevate lihastega näol ei manginud enam endine puna, — hooled, mõtted, mured heitsid sellele põgliku ilme. Ta rõivastus uhkelt, ikka veel tütarlapselikult, kuid ta esinemine oli tüheda, enesekindla naise oma. Teda vaevas vajadus peita oma armastust Vassili Vassiljevitsi vastu. Kuigi sellest teadsid kõik kuni lihtsa nõudepesijani ja viimasel ajal leidis patuse ning häbiväärse „armukese“ nime asemele viisakas välismaine sõna „amant“, siiski oli mürgitav, halb seadusevastaselt, laulatamata, sidumata anda oma juba mitte noort keha armsamale. Sel kevadel oleks ta kõige oma naiseliku jõu ja magusa valuga sünnitanud... Inimesed sundisid vilja hävitama... Ja isegi ta armastus Vassili Vassiljevitsi vastu polnud rahulik, ta ea kohane: nii on hea armastada seitsmeteistkümneaastaselt plikakesel, — igavese rahunusega, peitmisega, lakkamatult mõeldes, oositi voodis lõkendades. Ning vahel on isegi viha kerana kurgus, — sest tema pärast oli kogu see piin, temalt hävitatud vili... Aga mehel — ükskõik, kohendab end pisut ja astub kõrvale...

Istudes voodil — lai, põrandani ulatumatute jalgadega, kuumniiske oma raskete rõivaste all, heitis Sofja ebasõbraliku pilgu Vassili Vassiljevitsile.

„Oled enese naeruväärselt ehtinud,” lausus ta. „Mis see sul seljas on — prantsuse värk? Kui poleks pükse, oleks päris naiseriietus... Naeravad su välja...” Ta pööras pilgu kõrvale, surus ohke maha. „Jah, häda, häda, isakene... Vähe on, mille üle võiksite rõõmustada...”

Viimasel ajal sõitis Sofja ikka sagedamini tema juurde süngena, lõpuni sõnastamata mõtetega. Vassili Vassiljevitš teadis, et kaks Sofjale lähedast eite-kojanarri kogu päeva mööda lossi urkaid hiilivad, bojaaride kõnelusi ja sosistusi kuulavad ning talle kõik õhtul enne magaminekut ette kannavad.

„Tühja kah, valitsejanna,” ütles Vassili Vassiljevitš. „Paljudgi, mis inimesed lobisevad, ära muretse, jäta see...”

„Või jäta?” Ta truümeldas küüntega vastu voodisammast, ta hambad avanesid tasakesi tigidalt. „Aga kas sa ka tead, millest Moskvast räägitakse? Meie olevat riigivalitsemiseks nõrgad... Suuri tegusid polevat näha...”

Vassili Vassiljevitš puudutas kätega vurrusid, kehitas õlgu. Sofja vaatas temale kõõrdi: oh, ilus on ta, oh, mu valu... Kuid nõrk, naise lihased... Ehtinud enese pitsidega...

„Nii jah, isakene... Raamatuid lugema oled sa vahva ja kirjutama vahva, mõtted nii selged, — tean isegi... Aga eile ütles onu Ivan Mihhailovitš pärast õhtust jumalateenistust sinu kohta: „Luges mulle Vassili Vassiljevitš oma vihikust orjadest ja talupoegadest, — imestas: kas peaks vürstikese peavärk veel korras olema?” Ja bojaariid naersid...”

Vassili Vassiljevitš lõi õhetama nagu tütarlaps, välgatas taevassiniste silmadega pikkade ripsmete tagant:

„Pole nendetaoliste taibu jaoks kirjutatud!”

„Jah, nagu nad juhtuvad olema, — pole meile targemaid teenreid antud... Isegi kannatan: tahaksin minagi tantsida, nagu tantsib Poola kuninganna, või pistrikuga jahile sõita hobuse seljas, istudes küljetsi pikas seelikus... Vain ometi... Ei ma tohi midagi, — öeldakse: ketser. Patriarh pistab mulle juba niikuini käe nagu labida pihku.”

„Elame koletiste keskel,” sosistas Vassili Vassiljevitš.

„Vaata mis ma sulle, isakene, ütlen... Võta maha need pitsid ja sukad ning aja raudrüü selga, võta mõök kätte. Näita suuri tegusid.”

„Mis... Kas jälle oli juttu khaanist?”

„Praegu on kõigil ainult üks mõttes — Krimmi vallutamine... Sellest ei pääse, mu tuvikene. Tuled võitjana tagasi, siis tee, mis tahad. Siis oled vägevaist vägevam.”

„Saa ometi aru, Sofja Aleksejevna, — me ei või sõdida... Raha on muuks vaja...”

„Muu tuleb pärast Krimmi,” ütles Sofja kindlalt. „Ma valmistasin juba käskkirjagi: sinust saab suur väepealik. Päeval ja öösel meenutan sind palvetes, jalad põlvitan valusaks, kõik kloostrid käin jalgsi läbi, mu isand... Saabud võitjana, — kes siis veel piiksatabki? Pole meil enam tarvis ennast häbi pärast peita... Ma usun, ma usun, — jumal aitab meid khaani vastu.” Sofja laskus voodilt ja vaatas alt üles mehe kõrvalepööratud silmadesse. „Vasja, ma kartsin sulle öelda... Kas tead, mis veel sosistatakse? „Preobraženskojes,” öeldakse, „kasvab tugev tsaar... Aga tsaaritar kulutab ilmaaegu nirginahast mantlit.” Sa halasta mu mõtete peale... Ma mõtlen kurja.” Ta haaras vürsti värisema hakkava käe oma kuumadesse pihkudesse. „Ta saab juba viieteistkümnenda-aastaseks. Nagu verstapost pikaks veninud. Läkitas käsu — kõik talli- ja jahipoisid mänguroodu saata... Aga mõõgad ja suurtukid on neil ju rauast... Vasja, hoia mind patuteo eest... Mulle sosistatakse kõrvu, sosistatakse Dimitrist, Uglitšist... Eks ole see ometi patt?” Vassili Vassiljevitš tõmbas oma käe ta käte vahelt. Sofja naeratas aeglaselt, haledalt. „Muidugi, ma ütlen, patt on säärasele asjadele mõeldagi... See oli ennevanasti... Kogu Euroopa kuuleb su vägitegudest. Siis ei tarvitse teda enam karta, las ta mängib...”

„Meie ei saa sõdida!” hüüdis Vassili Vassiljevitš kibedusega. „Ei ole head sõjaväge, ei ole raha... Suured plaanid! — oh, kõik asjata! Kes neid hindab, kes mõistab? Issand, kui saaks ainult kolm, kas või kakski aastat ilma sõjata elada!”

Ta heitis lootusetult pitsilise mansetiga... Rääkida, veenda, vastu panna, — kõik oli ühte viisi asjata.

7

Natalja Kirillovna manas Nikita Zotovit:

„Jookse ometi ta järele, otsi ta üles, — vara hommikul laskis õuest jalga, risti ette löömata, toiduiva suhu saamata...”

Peetrit leida polnud niisama lihtne, — ehk olgu vahest, kui kuskil metsatukas algab laskmine, trummipõrin, see tähendab siis, et ka tsaar on seal: hullab oma mänguväega. Kui mitugi korda võeti Nikita vangi, seoti puu külge, et ta ei tüütaks oma palvetega — tulla koju jumalateenistusele või mõnd Moskvast saabunud bojaari kuulama. Et Nikita puu juures igavust ei tunneks, selleks käskis Peeter ta ette viinatoobi asetada. Nii hakkas Zotov tasapisi napsiga harjuma ja kiippus juba vahel isegi kase alla vangi. Tagasi Natalja Kirillovna juurde jõudes laotas ta nukralt käsi: „Ei suuda, valitsejanna-emakene, ei see meie kotkapojukene tule...“

Mängimise peale oli Peeter vahva, — võis ööpäeva ilma magamata, ilma söömata ükskõik mida mängida, kui oleks ainult kära, lusti ja lõbu, — kui paugusid suur-tükid, põriseksid trummid. Nüüd oli tal tsaari talli- ja jahipoistest ning isegi peenemate perekondade poegadest mängusõdureid juba tükki kolmsada. Nendega võttis ta ette sõjaretki Moskva ümbruse külladesse ja kloostritesse. Mõnedki mungad hirmutati poolsurnuks: keskpäevases kuumuses, kui kase otsas leht ei värise, ainult mesilased raskelt pärnade all sumisevad ja uni peale kipub, tormavad metsatukast saatanliku kisaga äkki esile mingid rohelistes kuubedes olevused, välimuselt mitte-venelased, ja — trah-trah-põmm — põrutavad kahureist puukuulidega rahuliku kloostri müüride pihta. Ja veelgi jubedam oli munkadel, kui nad pikas, pori ja püssirohunõega määratud rahutus noorukis tsaari enese ära tundsid.

Teenistus mänguväes oli raske — napilt magada, napilt süüa. Olgu vihm, olgu talumatu kuumus, — kui aga tsaaril pähe pistab — mine, pagan teab kuhu ja milleks, et häid inimesi hirmutada. Vahel äratati mängusõdurid keset ööd: „On kästud vaenlane ümber piirata. Jõest ujudes üle minna...“ Juhtus sedagi, et mõned öisel ajal jõgedes uppusid.

Laiskuse või kõrvalehoidmise eest — kui mõni, tüdinud mõttetust marssimisest mööda teid, kõrvale puged, tahtis koju joosta — peksti keppidega.

Viimasel ajal oli sõjaväe ülemaks pandud vojevood või — nagu öeldi moodsalt — kindral Avtamon Golovin. See oli üpris rumal inimene, kuid tundis hästi sõjaväe drilli ja seadis valju korra sisse. Tema juhtimisel hakkas

Peeter mõttetu jandamise asemel esimeses pataljonis, mida kutsuti Preobraženski pataljoniks, päris tõsiselt sõjakunsti läbi võtma.

Franz Lefort polnud Peetri teenistuses, kuna oli kinni oma Kremli ametis, kuid ratsutas tihti sõjaväe juurde ja andis nõu, mis või kuidas teha. Tema vahendusel võeti teenistusse saksa kapten Theodor Sommer, tulirelvade ja granaadivõitluse asjanduse peale, ning ülendati samuti kindraliks. Suurtükiväe-prikaasist muretseti kuusteistkümmend kahurit, ja siis hakati mänguväge õpetama laskma malmpommidega, — õpetati tõsiselt: Theodor Sommer ei tahtnud ilma eest palka saada. See polnud enam naljaasi. Palju tapeti põldudel loomi ja vigastati inimesi.

8

Kukui-küla välismaalased kõnelesid tihti noorest tsaarist Peetrist. Kogunedes õhtuti liivaga riputatud platsile — keset pügatud puid — löid nad pihkudega laudadele:

„Hel, Mons, kruus õlul!“

Kootud tuttmütsi ja rohelise vestiga Mons ujus valgustatud kõrtsiuksest välja, kummaski käes viis savikruusi. Kruuside kohal vahukübarad. Õhtu oli vaikne ja meeldiv. Vene taevast süttivad tähed, mis pole, tõsi küll, nii heledad ja toredad kui Thuringenis, Badenis või Württembergis, — kuid nendegi tähtede all võib päris hästi elada.

„Mons! Jutusta ometi, kuidas sind tsaar Peeter külastas.“

Mons istus lauakese juurde mugavasse seltskonda, rüüpas lonksu võõrast kannust, pilgutas silmi ja jutustas:

„Tsaar Peeter on üpris uudishimulik inimene. Ta oli kuulnud imeväärsest mängutoosist, mis on minu söögitoas. Mu äi ostis selle Nürnbergist...“

„Oojaa, me tunneme kõik su ilusat toosi,“ kinnitasid kuulajad, heites pilgu üksteisele ja võngutades rippuvaid piipusid.

„Ma pisut ehmusin, kui Lefort ja tsaar Peeter kord mu söögituppa astusid. Ma ei teadnud, mis pean tegema... Venelased heidavad säärastel puhkudel põlvili. Mina ei tahtnud. Kuid tsaar päris kohe minult: „Kus on su toos?“ Ma vastasin: „Ta on siin, teie salvitud kõrgus.“ Siis ütles

tsaar: „Johann, ära hüüa mind teie salvitud kõrguseks, see on mind kodus tüüdanud, vaid kutsu mind, nagu oleksin ma sinu sõber.“ Ja Lefort ütles: „Oojah, Mons, me hakkame teda kõik kutsuma — Herr Peter.“ Ning me naersime kolmekesi kaua selle nalja üle. Pärast seda kutsusin ma oma tütre Anncheni ja käskisin tal mängutoosi üles keerata. Harilikult paneme ta ainult kord aastas käima, jõulu ajal, sest see on väga kallis mängutoos. Annchen vaatas mulle otsa — ja ma ütlesin: „Pole midagi, keera üles.“ Ja ta keeras selle üles, — kavalidid ja daamid tantsisid ning linnukesed laulsid. Peeter imestas ja ütles: „Ma tahan vaadata, kuidas ta on tehtud.“ Mina mõtlesin: „Nüüd on mängutoos mokas.“ Kuid Annchen on väga tark tütarlaps. Ta tegi kauni kummarduse ja ütles Peetrile, ning Lefort tõlkis selle talle vene keelde. Annchen ütles: „Teie kõrgus, ka mina oskan laulda ja tantsida, kuid kui te sooviksite vaadata, mis on minu sees, mispärast ma laulan ning tantsin, — mu vaene süda oleks pärast seda kindlasti murtud...“ Neid sõnu tõlkides hakkas Lefort naerma, ja mina naersin kõvasti, ja Annchen naeris nagu hõbekellukene. Kuid Peeter ei naernud, — ta läks punaseks nagu härja veri ja vaatles Annchenit, nagu oleks see olnud väike, väga väike linnukene. Ja mina mõtlesin: „Oh, sel noormehel istub tuhat kuradi keret.“ Annchen punastas samuti ja jooksis minema, pisarad siniseis silmis...“

Mons hakkas nohisema ja rüüpas võõrast kruusist. Ta oskas ilusasti ja liigutavalt lugusid jutustada. Meeldiv õotuuleke kõigutas ta kaaslaste kootud mütside tutikesi. Valgustatud uksele ilmus Annchen, tõstis oma süütud silmad tähtede poole, ohkas õnnelikult ja kadus. Popsides oma piipusid rääkisid sakslased, et jumal on andnud Johann Monsile hea tütre. Oh, seesugune tütar toob rikkust majja. Vägevakasvuline, pika habemega ja punane sepp Gerritt Kist, sünnipäralt hollandlane, pärit Zaandamist, ütles:

„Mulle näib, — kui targalt asja kallale asuda, — võib noorest tsaarist palju kasu saada.“

Vana Ludwig Pfeffer, kellassepp, vastas talle:

„Oh ei, selleks on vähe lootust. Tsaar Peetril pole võimu. Valitsejanna Sofja ei lase teda kunagi valitsemise juurde. Ta on karm ja kindlameelne naisterahvas... Praegu kogub ta kahtsada tuhat sõjameest Krimmi khaani

võitmiseks. Kui sõjavägi Krimmist tagasi tuleb, siis ei annaks ma tsaari eest kümnet pennigi...“

„Asjata te sedasi arutate, Ludwig Pfeffer,“ vastas talle Mons. „Nii mõnigi kord on mulle jutustanud kindral Theodor von Sommer, kes alles hiljuti oli lihtsalt Sommer...“ Mons avas suu pärani ja pistis naerma, ning kõik naersid tema nalja üle. „Nii mõnigi kord on ta jutustanud: „Oodake, andke meile aasta või paar aega, ja tsaar Peetril on kaks pataljoni seesugust sõjaväge, et Prantsuse kuningas või isegi Saksimaa prints Moritz ei häbeneks seda kamandada...“ Vaat, mis ütleb Sommer.“

„Oh, see on hea,“ lausuvad kaaslased ja vahetasid tähendusrikkaid pilke.

Seesuguseid vestlusi oli õhtuti puhtaks pühitud platsikesel Johann Monsi kõrtsi ukse ees.

9

Ööprikaasi võlvitud kodades on kuum, läpane — riputa kas või kirves õhku. Pikkade laudade taga krabis-tavad kirjutajad sulgedega, pea kallakil, juuksed silmle langenud. Tindis on kärbsed. Huultele, märgadele ninadele kleepuvad kärbsed. Djakk on enese pirukaid täis õginud ja istub tukkudes lavitsal. Kirjutaja Ivan Vaskov kannab lehe pealt raamatusse üle:

„... kõrgete valitsejate käsu peale on tehtud saksa ülikond kõrgele tsaarile ja suurvürstile Peeter Aleksejevitsšile, kogu Suur- ja Väike- ja Valge-Venemaa isevalitsejale, ning sel puhul võetud kindral Franz Lefortilt järgmised kaubad: kaks rulli kuldniiti, — makstud üks rubla 13 altõni ja 2 tenga, üheksa tosinat nõöpe — kuus altõni tosin, aluskuue jaoks 6 tosinat nõöpe — 2 altõni ja 4 tenga tosin, ning siidi ja linast riiet 10 altõni eest, lisaks lahtised juuksed — kolm rubla...“

Peletades puhumisega kärbest, tõstis Vaskov oma juhmunud laud:

„Kuule, Petruhha, kuidas kirjutada „lahtised juuksed“ — kas suure või väikese tähega?“

Vastas istuv alamdjakk mõtles ja vastas:

„Kirjuta väikesega.“

„Kas sel nooremal tsaaril siis omi juukseid ei ole, või mis?“

"Sina — vaata ette sihukeste sõnadega..."

Painutades pead vasakule, et parem oleks kirjutada, vingerdas Ivan Vaskov vaikselt naerus, — juba üpris veider näis tema meelest, et tsaarile ostetakse saksa aguli sakslannade käest juukseid ning makstakse sihukese rämpsude eest kolm rubla.

"Petruhha, aga kuhu ta need juuksed riputab?"

"See on juba tema majesteedi asi, — kuhu tahab, sinna ka riputab. Ja kui sa veel pärid, siis kaeban djakile..."

Djakk vaevasid samuti kärbsed. Võttes välja siid-rätiku, vehkis ta sellega enese ümber, pühkis oma nägu ja kitsehabet.

"Hei, magatel..." hüüatas ta lalsalt. "Kas teie olete kirjutajad, kas teie olete alamdjakid? Muudkui ilma eest kroonu raha kinni pista. Hirmu pole teil, jumala olete unustanud, kasutud loodrid... Vaat, kui lasen kogu pri-kaasi viisadega läbi võtta, — küll siis teate, kuidas kokku-hoidlikult töötada... Tinti ei jõua teile ära muretseda, paberit läheb pööraselt... Et teid äike tabaks, te juuda-sugu..."

Loiult rätikuga vehkides uinus djakk jälle. Oli igav aeg — polnud palujaid ega pistiseandjaid. Moskva oli tühjaks jäänud, — streletsid, bojaaripojad, mõisnikud — kõik olid läinud sõjaretkele Krimmi. Ainult kärbsed ja tolm ning pisikesed kroonuasjad.

"Petruhha, kui saaks praegu kalja!" lausus Vaskov, ja piiludes djaki poole, sirutas ning ringutas nõnda, et kõdu-nenud kuub kaenla all kärises: "Õhtul lähen ühe lese poole, vaat siis joon kalja." Ta raputas pead ja hakkas jälle kirjutama:

"...k. v. ja s. v. Peeter Aleksejevitš, kogu S. ja V. ja V. V. isevalitseja käsu peale saata Kolomenskoje külla k. v. ja s. v. ning kogu S. ja V. ja V. V. isevalitseja juurde tallipoisid: Jakim Voronin, Sergel Buhvostov, Danila Kar-tin, Ivan Nagibin, Ivan Ijevlev, Sergel Tšertkov ja Vassili Buhvostov. Needsinased tallipoisid kästakse võtta kahur-väe kirja ja määrata nelle palgaks — viis rubla raha ini-mese peale, viis setverikku rukist leivaks, samuti kaeru..."

"Petruhha, näe, kuidas inimestel veab..."

"Kes seal veel räägib, hei, teie kiilmased koerad," ähvardas djakk läbi poolune.

Saksa ülikonna ja paruka võttis kviitungi peale vastu stolnik¹ Vassili Volkov ning viis ettevaatlikult tsaari magamistuppa. Hakkas alles valgeks lööma, aga Peeter hüppas juba vildiga kaetud lavitsalt, kus oli maganud kasuka all. Ta haaras kõigepealt paruka, passis pähe, kitsas! Tahtis kääridega oma tumedad lokid maha löi-gata, — Volkov suutis hädavaevalt palvega seda tege-mast takistada, — sai siiski hakkama — tõmbas paruka pähe ja mähkas peeglist naerda. Ta pesi seekord käsi seebiga, puhastas mustuse küünte alt, riietus rutates uude ülikonda. Sidus, nagu oli teda õpetanud Lefort, valge rätiku kaela ja kohevil kuue peale puusadele samuti valge siidsalli. Volkov imestles teda teenides: ei olnud Peetril kombeks oma rõivastega jännata. Kitsaid kingi jalga pas-sides kiristas ta hambaid. Kutsuti teener Stjopka Medved, suurekasvuline poiss, et kingi laiemaks venitada, — Stjopka toppis oma jalakolaskid nendesse, jooksis mööda treppe. Kell üheksa (uue ajaarvamise järgi) tuli Nikita Zotov varasele jumalateenistusele kutsuma. Peeter vastas kärsitult:

"Ütle emale — mul on viivitamatu riiklik asi ees... Küll ma üksi palvetan. Ja — vaat mis — tule ise otse-maid tagasi, lase traavi, kuuled sa."

Ta viskas äkki pea selga ja puhkes naerma, nagu ikka otsekui kiskudes enesest naeru. Nikita mõistis, et tsaar oli jälle mõne tembu välja mõelnud, nagu neid talle roh-kesti saksa agulis õpetati. Kuid ta alistus alandlikult, jooksis oma pehmeis saapais minema ja tuli varsti tagasi, teades, et enese õnnetuseks. Ja nii oligi. Peeter andis talle käsu, pööritledes silmi:

"Sa sõidad helleenide jumala Bacchuse suursaadi-kuna — nimepäevalast tervitama."

"Kuulen, isand Peeter Aleksejevitš," vastas Zotov innu-kalt. Käsu kohaselt ajas ta koheselt pahupidi pööratud jänese-nahkse kasuka selga, pani pähe nuustiku, selle ümber saunavihast pärja, võttis karika kätte. Et ei tuleks üle-aruseid kõnelusi emaga, väljus Peeter lossi tagauksest ja jooksis tallide juurde. Seal püüdis teenijaskond naerdes

¹ Kõrgem ametnik õues, peamiselt tsaari söömalaua eest hoo-t-keja. Tõlk.

nelja tugevat metssiga. Peeter kargas aitama, kisendas, kakles, sekeldas. Sead saadi kinni, pandi neile leid ümber ja rakendati nad madala, nikerdatud ratastega kuldtõlla ette. (See oli kadunud Aleksei Mihhailovitši pruudikink. Seda käskis Natalja Kirillovna hoida enam kui silmatera.) Talliülem vaatas seda hävitust ja mõnitust vabisevail huulil. Teenrite vilistamise ja naerulagina saatel topiti Nikita Zotov tõlda. Peeter istus pukki. Volkov, mõök vöö ja kolmnurkne kübar peas, astus ees, heites sigadele porgandeid ja naereid. Tallipoisid nüpeldasid kahelt poolt piitsadega. Sõideti Kukuisse.

Agulivärvavas oli neil salk välismaalasi vastas: „Tore, tore, väga lõbus!“ hüüdsid nad käsi kokku lüües. „Võib naerust lõhkeda.“ Peeter istus sirgelt pukis, punane, kokkupigistatud suugä, tigea näoga. Kogu agul jooksis kokku. Naerdi, puusadest kinni hoides, osutati sõrmega tsaarile ja nuustikus peale tõllas — hirmust poolturnud Zotovile. Sead sikutasid eri suunda, ajasid rakmed segi. Akki haaras Peeter tallipoisilt piitsa ja hakkas metsiku jõuga sigu nüpeldama. Need panid vingudes minema... Keegi löödi jalust maha, keegi sattus rataste alla, naised haarasid lapsed süle. Peeter, seistes püsti, nüpeldas endiselt, ise näost õhetav, lühikese nina sõõrmed laiali. Ümmargused silmad olid punased, nagu oleks ta pisaraid tagasi hoidnud.

Leforti õueväravas peatasid tallipoisid kuidagi seäsoiduki, pöörasid lahtisse väravasse. Üle õue jooksis nimepäevalaps — Lefort, vehkides kepi ja kübaraga. Tema järel kirjult ehitud külalised. Peeter hüppas kohmakalt pukist ja kiskus Zotovi kraedpidi tõllast välja. Ikka veel metsikult Leforti silmadesse vahtides, nagu kartes kõrvale vaadata, kedagi rahvahulgast näha, ütles Peeter lõõtsuva häälega:

„Mein lieber General, ma tõin suure fölletõga helleenide jumala Bacchuse suursaadiku...“

Suured higipisarad ilmusid ta näole, ta limpsas keelega huuli, ja ikka veel silmadesse vaadates, vaevalliselt: „mit herzlichem Gruss... Teiste sõnadega, ta kummardab maani... Sead ja tõlla saadab kingituseks...“ Ikka veel kramplikult Zotovit kinni hoides, sosinal: „Lange pölvili, kummarda.“

Roosas sametis ja pitsides, puuderdatud ning lõhnastatud kaunis Lefort mõistis kohe seisukorda. Käsi kõrgele

tõstes lõi ta pihkused kokku, puhkes lõbusalt naerma, ja pöördudes kord Peetri, kord külaliste poole, ütles:

„See on suurepärane nali, — lõbusamat nalja pole ma näinud... Me kavatsesime talle lustlikke naljasid õpetada, kuid tema ise õpetab meid naljatama. Hei, moosekandid, marss Bacchuse saadiku auks!“

Sirelipõõsaste taga pistsid trummid ja litaunid pörise, pasunad mängima. Peetri õlad laskusid, punane õhetus kadus ta näolt. Pead selga visates naeris ta valjusti. Lefort võttis tal käe alt kinni. Siis laskis Peeter silmadel üle külaliste käia ja nägi Annchenit, — see naeratas talle läikivate hammastega. Ölgadeni paljas, nagu oleks valgeist, roosina uhkeist seelikuist talle vastu sirutunud.

Jälle haaras metsik kohmetus Peetrit kõrist. Ta läks külaliste ees, Leforti kõrval, maja poole, tõstes jalgu nagu kurg. Trepiesisel platsil seisis lauljad helepunastes vene särkides. Nad laskisid lahti tantsuloo, vilistuste-huiletega. Üks siniste silmadega, jultunud näoga hüppas esile ja laskis kükkantsu, huilates „heidi-heidi“, tagudes saaparaudadega takki, lüües pihkudega vastu liiva, pöörangutega, üleshüpetega, keerles kui vurr: „Juhhel, juhhaa!“ „Juhhel, Aleksaška!“

Viiul, bratšed, oboed ja litaunid mängisid rõdul vanu saksa laule, vene tantsulugusid, tseremoniaalseid menuette, lõbusaid angleese. Tubakasuits keerles kiirtes, mis tungisid läbi kahekülgse valgustusega saali ümmarguste akende. Vintis külalised laskisid käia säärastel sõnadel, et tütarlapsed koiduna punastasid, kuna tündritaoliselt lopsakate krinoliinide ja raskete kleidisabadega õhetavad iludused nagu hullud naersid. Peeter istus esimest korda ühes naistega lauas. Lefort pakkus talle anisiviina. Peeter katsus esimest korda alkoholi. Viin voolas nagu leek soontesse. Ta vaatles naervat Annchenit. Muusika pani temas kõik tantsima, ta kael paisus. Lõualuid kokku pigistades murdis ta eneses talle veel tumedaid, julmi igatsusi. Ta ei kuulnud, mida hüüdsid läbi kära külalised, sirutades klaase tema poole... Anncheni hambad läikisid kavalalt, ta ei pööranud temalt oma võrgutavaid silmi.

Pidu venis, nagu ei lõpeks päev iialgi. Kellassepp Pfeffer pistis on nina, pika nagu porgandi, nuuskutubakatoosi ja hakkas aevastama, kiskudes peast paruka ja vehkides sellega palja kolba kohal. See oli naljakas, et naera või lõhkil Peeter õõtsus, kummulades oma pikkade katega sööginõusid enese umber. Kaed näsid olevat nii pikad, — tarvitseb vaid sirutada üle laua ja võib pista sõrmed Anncheni juustesse, pigistada ta pead, katsuda huultega ta naorvat saud... Ja jalle paisus ta kael, pimedus langes silmle.

Kui päike tuulikute taha laskus ja avatud akendesse puhus jahedus, ulatas Lefort oma käe kaheksapuudalisele möldriemandale Frau Schimmelpfennigile ning algas temaga menuetti. Ta keerutas lookas kaega, raputas kuldpuudriga riputatud lokke, niksutas ja kummardas, pooritades unistavalt silmi. Frau Schimmelpfennig, rahuldatud ja õnnelik, ujus oma tohufuis seelikuis nagu neljakümnekahuriline, lippudega ehitud laev. Selle paari jarel liikusid kõik külalised saalist aeda, kus olid klumbililledest koostatud nimepäevalapse monogrammid, põõsad ja puud seotud kuld- ja hõbepaberist lillpaelttega ning jalgrajakesed jagatud malekvadraatideks...

Menuetiga lõpule jõudes alustati lõbusat kontertantsu. Peeter seisis eemal, näris küünt. Mitu korda daamid, tehes ta ees sügava nixu, kutsusid teda tantsima. Ta raputas pead, pomisedes: „Ei, ma ei oska, ei, ma ei saa...“ Siis Frau Schimmelpfennig, saadetud Lefortist, ulatas talle lillekimbu, — see tähendas, et ta on valitud tantsukuninaks. Oli võimatu keelduda. Ta heitis kõõrdi pilgu Leforti lõbusasse, kuid kindlasse silmusse ja haaras kramplikult daami kae. Lefort lendas lookas jalgade varvastel Anncheni puurde ja asus temaga Peetri vastu kontertantsu figuuri jaoks. Annchen, hoides langetatud kates ratikut, vaatas nõnda, nagu oaks midagi palunud. Korvulukustavalt pörises litautide vask, muutus trumm, laulsid viiulid, pasunad, lõbus muusika tõusis ohutaevasse, hirmutades nahkhiiri.

Ja taas (nagu ennist sigade puhul) rebones kõik Peetris, hakkas kuum, meeletu. Lefort kisendas:

„Esimene figuur! Daamid astuvad ette ja taganevad, kavalereid keerutavad daamid!“

Haarates Frau Schimmelpfennigi külgedest kinni, keerutas Peeter teda nõnda, et ta kleidid-krinoliinid tuulis-

peana keerdu löid. „Ach, mein Gott!“ õhkas ainult möldriemand. Jättes tema kõrvale, tantsis Peeter üks, nagu oleks muusika ise teda kätest ja jalgadest tõmmanud. Suu kokku surutud ja ninasõõrmed laiali, tegi ta sääraseid samme ning hüppeid, et külalised teda vaadeldes kõhust kinni haarasid.

„Kolmas figuur!“ kisendas Lefort. „Daamid vahetavad kavalereid!“

Anncheni jahe käsi langes Peetri õlale. Peeter tõmbus kohe kokku, ta märatsemine taltus. Ta vabises tasa. Ja jalad kandsid teda juba ise, keereldes ühes sulgkerge Anncheniga. Puude vahel jooksisid õlilambikeste tuled, mida suutasid pussirohuniidid. Vihaselt susisedes lendas rakett üles. Kaks tulipaela kajastusid Anncheni silmis. „Ah,“ sosistas ta peene häälega. „See on imekaunis!... Ah, Peter, te tantsite hasti!“

Igalt poolt aiasid tõusid raketid. Hakkasid pöörlema tulirattad, süttisid transparendid. Nagu kahurid plahvatasid loomad, ragisesid vigurraketid, purskasid tulifontäänid. Viibak tõi püssirohusuitsuga. Kas polnud see uni Peetri tantsu lõpp? Hakkasid tõusma igavuses? Hüppeldes möödusid Anncheni ja Peetri vahel, kes oli pikk nagu sõdur. „Cupido läbib nooltega südameid!“ hüüdis ta Peetrile. Tantsust õhetav Annchen lõhnas meeparast veetlust. „Ah, Peter, ma olen vaimus,“ õigas ta veelgi peenema häälega, rippudes tema kael. Peade kohal plahvatas vigurrakett, tuliussid valgustasid väsimusest kõhnunud kaunist tutarlapsenägu. Teadmata, kuidas seda tehakse, haaras Peeter ta paljaste õlgade ümbert kinni, pilutas silmad ja tundis ta huulte niisket puudutust. Kuid nad liisid ainult mööda. Annchen rabeles enese lahti. Metsiku raginaga lõhkesid tuhanded tuliussid. Annchen oli kadunud. Suitsupilvest ronis välja jänesenahkne kasukas ja Bacchuse saadiku nuustikust pea. Põhjalikult purjus Nikita Zotov tuigerdas, pomisedes mõttetusi, karikas ikka veel käes. Peatus, taarus.

„Pojukene, rüüpa,“ — ja ulatas Peetrile karika. „Joo, loukas oleme niikuinii... Oleme oma hinge reostanud, paastu ajal pattu teinud. Võta põhjani, sinu majesteetlik kõrgus, kogu Suur- ja Väike- ja...“

Ta tahtis kedagi ähvardada ja kukkus põõsasse. Peeter viskas tühjaks joodud karika kõrvale. Rõõm pöörles temas tulevärgirattana. „Annchen!“ hüüdis ta. Jooksis... Um-

berringi ujusid maja valgustatud aknad, õlilampide tuled, transparentid. Ta haaras peast kinni, asetades jalad laiali.

„Lähme, ma näitan, kus ta on,“ lausus sala-meelitav hää tagant kõrva. See oli laulja helepunases särgis, läbitungivate silmadega, Aleksaška Menšikov. „Ta läks koju...“

Peeter jooksis vaikides ta järel kuhugi pimedusse. Ronisid üle aia, sattusid koerte peale, hüppasid üle pistandi platsile veski ja kõrtsi vahel. Üleval õhetas üks pikk aken. Aleksaška sosinal:

„Ta on seal!“ Ja viskas aknasse liiva. Aken avanes, Annchen küünitas välja, — rätik õlgadel, kogu pea täis paberist sarvekesi.

„Kes seal on?“ küsis ta peenikese häälega, uuris silmadega, nägi Peetrit, raputas pead: „Ei tohi... Minge magama, Herr Peter...“

Ta oli veel armsam nende sarvekestega. Lõi akna kinni ja laskis pitskardina alla. Valgus kustus.

„Ettevaatlik tüdruk,“ sosistas Aleksaška. Ta vaatles uurivalt Peetrit, võttis siis kõvasti selle õlgade ümbert kinni ja viis ta pingi juurde. „Sa istu parem siia... Ma toon hobused. Sa võid ju ometi ratsutada?“

Kui ta kaht hobust ratsmeidpidi talutades tagasi jõudis, istus Peeter endiselt küürus, rusikaiks pigistatud käed põlvvedel. Aleksaška vaatas talle näkku:

„Kas sa oled purjus, või mis?“ Peeter ei vastanud. Aleksaška aitas ta sadulasse, hüppas kergelt ka ise, ja toetas teda, sõitis sammu agulist välja. Luhtade kohal levis udu. Uhkelt olid laiali paisatud sügisesed tähed. Preobraženskojes kiresid juba kuked. Peetri jääne käsi, mis oli klammerdunud Aleksaška õla külge, oli tardunud nagu elutu. Lossi lähedal ajas ta äkki selja sirgeks, pea viskus taha, ja ta haaras Aleksaška kaela ümbert kinni, surus enese tema vastu. Hobused peatusid. Peetri rinnas vilistas ja luud ragisesid.

„Hoia mind kinni, hoia kõvasti,“ ütles ta kõhiseva häälega. Lühikese aja pärast ta käed nõrkesid. Ta ohkas oigega: „Sõidame edasi... Ära ainult minust lahku... Heidame koos magama...“

Trepi ees hüppas Volkov juurde:

„Valitseja! Oh, issand... Ja meie...“

Stolnikud ja tallipoisid jooksid juurde. Peeter virutas ülevalt jalaga sellesse salka, ronis ise hobuse seljast, ja

laskmata Aleksaškast lahti, läks lossi. Pimedas koridoris kahistas ja lõi risti ette vanaeit, — Peeter müksas teda. Teine lipsas nagu rott trepi alla.

„Vastikud, läilad keelekandjad, et te lõhki läheksite!“ pomises Peeter.

Magamistoas tõmbas Aleksaška tal kingad jalast, võttis kuue seljast. Peeter laskus voodile, käskis Aleksaškale kõrvale heita. Pani pea Aleksaška õlale. Vaikis, ütles siis:

„Sa jääd mu kammerteenriks... Hommikul ütled dja-kile, — ta kirjutab ukaasi... Oli lõbus, oh, kui lõbus... Mein lieber Gott...“

Mõne aja pärast nuuksatas ta nagu laps ja uinus siis.

KOLMAS PEATÜKK

1

Talv läbi kogunes aadlimaakaitsevägi. Raske oli mõisnikke maakolgastest kätte saada. Suur väepealik Vassili Vassiljevitš Golitsõn läkitas vihaseid käske, ähvardas põluga ja varanduse võtmisega. Mõisnikud ei rutanud soojade ahjude pealt maha ronimisega: „Tskae, mis pähe tulnud, — Krimmi vallutada. Tänu jumalale, meil on khaaniga igavene rahu, maksame talle viisakat sõjamaksu, milleks asjata aadlikke tülitada. See on Golitsõnite ettevõtte, — tahavad võõra naha peal au teenida...”

Vabandasid haiguste, kehvusega, osutusid jäljetult kadunuiks. Mõned hakkasid ulakusi tegema, — igavuse ja laiskuse pärast torkab talvisel ajal mõnigi temp pähe. Võimata sõjakäigust kõrvale hoida, rõivastasid stolnikud Boriss Dolgoruki ja Juri Štšerbatõi oma maakaitseväelased mustisse rõivaisse ja ise mustadel hobustel, kõik mustad nagu hauast tõusnud, saabusid sõjaväe juurde, — ehmatasid kõiki poolsumuks. „Õnnetus tuleb,” räägiti polkudes, „ega elavalt sõjakäigust tagasi tulla.”

Vihastades kirjutas Vassili Vassiljevitš Moskvasse Fjodor Leontjevitš Šaklovitšile, kelle oli pannud Sofjale abiks: „Ole nii armulik, muretse, et minu mõnitajate vastu antaks ukaas, et neid selle määratsemise eest hävitataks, igavesti kloostrisse saadetaks, nende maad vaestele jagataks, — seesugune valjuse eeskujut antaks, et kõik vabiseksid.”

Ukaas valmistati, kuid oma südameheaduse pärast andestas Vassili Vassiljevitš mõnitajatele, kes pisarsilmi halastust palusid. Vaevast suudeti see asi summutada, kui levis sõjaväes kuuldus, et öösel oli vürst Golitsõni eeskotta asetatud surnukirst. Inimesed võbisesid, sosistades seesugusest kohutavast asjast. Räägitakse, et Vassili Vas-

siljevitš sel päeval enese täis jõi ja purjus päi eeskotta soostis ning mõõgaga tühja pimedust raius. Ei olnud head need märgid. Saabuvad voorid nägid valgeid hunte, kes jubedalt stepi kurgaanidel ulgusid. Hobused kõngesid teadmata põhjusil. Tuulisel märtsiööl kisendas polgu sikk inimhääli — paljud kuulsid seda —: „Häda, häda!” Sokku taheti teivastega surnuks lüüa, kuid ta lipsas steppi.

Kadus lumi, lõunast puhus magus tuuleke, pajud jõgede ja järvede kaldail löid haljendama. Vassili Vassiljevitš liikus äikesepilvest süngemana. Moskvast saabusid pahad teated, nagu oleks Kremli hakanud kõva häält löstma Mihhail Alegukovitš Tšerkasski, tsaar Peetri lähedane bojaar, ja nagu oleksid bojaarid oma kõrva tema poole kallutanud, — naeravad Krimmi sõjakäigu üle: „Krimmi khaan on juba tüdinud Vassili Vassiljevitši ootamisest; Krimmis, Tsargradis¹ ja kogu Euroopas on sellele sõjaretketele käega visatud. Kalliks lähevad need Golitsõnid tsaarikassale...” Isegi patriarh Joakim, endine Vassili Vassiljevitši toetaja, viskas, asja ees, teist taga, Golitsõni nnnetatud preestrimantlid ja kuued Barašõ kirikust välja ning keelas neid jumalateenistusel kanda. Vassili Vassiljevitš kirjutas Šaklovitšile ärevaid kirju selle üle, et see valvsa pilguga jälgiks Tšerkasskit ja peaks silmas, et patriarh käiks vähem ülal Sofja pool... „Aga mis puutub bojaaridesse, siis närib neid igavene ahnus, nii et nad suure asja heaks ei raatsi krossigi enese küljest lahti kiskuda...”

Tüütud teated saabusid välismaalt. Prantsuse kuningas, kellelt suursaadikud Jakov Dolgoruki ja Jakov Mõšetski palusid kolm miljonit livri laenuks, ei andnud raha ega tahtnud isegi saadikuid näha. Saadik Ušakovist Hollandis kirjutati, et „tema ja ta teenrid on päris põhja läinud: paljudes kohtades on nad pidutsenud ja joonud ja rääkinud palju roppe sõnu, mis häbistavad tsaarilikku kõrgust...”

Mai lõpus asus Golitsõn sajatuhandelise väega viimaks teele lõunasse ja ühines Samaara jõel ukraina hetmani Samoilovitšiga. Aeglaselt liikus sõjavägi, vedades enese taga arvutuid voore. Lõppesid linnakesed ja vahipostid, — jõudsid Dikoje Pole steppidesse. Kuumus valitses tühjal lagendikul, kus inimesed kahlasid õlani rohus. Tiirlesid

¹ Konstantinoopoli vana venekeelne nimi, Tõlk.

raisalinnud tulises taevas. Kauget taevaranda mööda liikusid lainetena terendused. Öhtuehad olid lühikesed — kollased, rohelised. Stepp täitus vankrite kägina, hobuste hirnumisega. Igiaegset igavust hõngas kuivanud sõnnikust lõkketulede suits. Öö langes ruttu. Lõomasid jubedad tähed. Stepp oli tühi — ei teid ega radu. Eelpolgud läksid kaugele ette, kohtamata elavat hinge. Nagu näha, avatlesid tatarlased vene väehulki liivastele ja veetuile aladele. Ikka sagedamini sattusid ette kuivanud uurakunõod. Siin teadsid üksnes igikasakad, kust vett saada.

Oli juba juuli keskpaik, kuid Krimm ikka ainult viirastus silmipimestavas kangastuses. Polgud venisid stepis äärest ääreni laiali. Valguse helendusest, rohutirtsude kuivast raginast käisid pead ringi. Laisad linnud lendlesid langenud hobuste roietele. Palju vankreid oli maha jäetud. Palju trossimehi jäi vankrite juurde, surres janust. Teised lohistusid põhja poole Dnepri juurde. Polgud nurisesid...

Vojevoodid, polkovnikud, tuhatkonna-pealikud kogunesid lõuna paiku Golitsõni lõuendist telgi juurde, vaatasid ärevalt loiu rippuvale lipule. Kuid keegi ei sõandanud minna ja öelda: „Peab tagasi minema, kuni pole veel hilja. Mida kaugemale, seda koledam, ja Perekopi taga on surnud liiv.“

Vassili Vassiljevitš puhkas neil tundidel telgis, — lamades vaipadel, rõivad seljast võetud, jalad lahti, luges ladinakeelset Plutarchost. Suured varjud kinnitasid tema piinatud hinge julgusega, tõustes raamatu lehekülgedelt. Aleksander, Pompeius, Scipio, Lucullus, Julius Caesar vehkisid rohutirtsude västava sirina saatel rooma kottkastega. — Kuulsust, kuulsust! — Ja veelgi ammutas ta jõudu, lugedes üha uuesti Sofja kirju: „Mu valgus, vennake Vasjake! Tervist, mu isake, paljudeks aastateks! Andku issand sul vaenlast võita. Aga mina, mu valgus, ei suuda uskuda, et sa veel meie juurde tagasi tuled... Siis alles usun, kui näen sind oma kaisutuses, mu valgus... Miks sa kirjutad mulle, mu valgus, et ma palvetaksin: nagu oleksin ma jumala ees patune ja vääritud. Aga kui olengi patune, siis usaldan loota tema heldusele. Oh! palun ühtesoodu, et näeksin oma valgust ja rõõmu. Selle järel ela hästi, mu valgus, igavesest ajast igavesti...“

Kui kuumus langes, pani Vassili Vassiljevitš kivi pähe ja käisteta mantli õlgadele ning väljus telgist. Teda nähes

hüppasid polkovnikud, tuhatkonna-pealikud ja jessaulid hobustele. Pasunad mängisid, venitades laulsid sarved. Sõjavägi liikus nüüd öösiti kuni keskpäevase kuumuseni.

Nüüd oli tänagi. Kurgaani kõrguselt heitis Vassili Vassiljevitš pilgu üle loendamatu lõkketulede suitsuvina, sõjaväe tumedate laikude, mis kadusid vooriliinide hämarusse. Tana oli vinetus omapärane, tolmuval seisis ümber silmapiiri. Oli raske liikumatut õhku hingata. Ehapuna voolas sombuse õhetusena üle poole taeval. Lendasid linnuparved, nagu põgenedes... Päike tursus laskudes, sombune, jube... Vaevalt hakkasid tähed vilkuma, kui neid udu varjas... Laiudes üle kõgu silmapiiri, õhetas suitsune eha. Tõusis lämmatav tuul. Olid selgemini näha tule tantsivad keeled, — need piirasid rõngana kogu sõjaväge.

Salk ratsanikke peatus kurgaani juures. Uks kihutas taskete hüpetega telgi manu. Tuli maha, kohendas kõrget müssi. Vassili Vassiljevitš tundis ära hetman Samoilovitši rasvase näo ja hallid vurrud.

„Õnnetus, vürst,“ ütles ta tasa, „tatarlased on süüdanud stepi.“

Hetmani rippuvate vurrude alt polnud näha pilkavat naeratust, varj langenud silmadele.

„Ümberringi põleb,“ lausus ta, osutades nuudiga.

Vassili Vassiljevitš vaatles kaua õhetust:

„Mis siis, — asetame jalaväe hobustele, läheme läbi tule.“

„Kuidas aga minna üle tuha? Pole sööta ega vett. Hukume, vürst.“

„Pean ma taganema?“

„Tee, nagu arvad... Kasakad ei lähe läbi põlenud stepi.“

„Nuutidega kihutada läbi tule!“ Vassili Vassiljevitš oli taltsutamatu vihas. Jooksis edasi-tagasi mööda kurgaani, trampides raudkandasid kuivanud maasse. „Näen juba ammu, et kasakad tulevad vastumeelselt meiega kaasa... On naeruväärt vaadata, — tukuvad sadulas... Küllap nad Krimmi khaani virgemalt teenisid... Ja sinagi vigurdad, hetman... Vaata ette... Moskvas on suuremaidki tuttipidi tapalavale lohistatud... Aga sina, papipoeg, — kas sa ammu alles küünalde ja kaladega kaubitsesid?“

Paks Samoilovitš hingas nagu härg, kuulates neid solvanguid. Kuid oli tark ja kaval, — vaikis. Ronis ähkides

hobuse selga, laskus kurgaanilt, kadus vankrite taha. Vassili Vassiljevitš hüüdis pasunameest. Pasunad hakkasid suitsuses stepis kahedalt laulma. Ratsavägi, jalavägi, voodrid liikusid läbi tule.

Koidu ajal nähti, et on võimatu edasi minna, — stepp laius ees, must, surnud. Ainult tolmusambad ekslesid kee- reldes ta kohal. Kasvas lõunatuul, kihutas pilvedena tuhka. Oli näha, kuidas eemal kasakate eelsalgad esimestena tagasi pöördusid. Keskpäeval kogunesid vooride juurde vojevoodid, polkovnikud ja atamanid. Süngena sõitis hetman, pistis oma valitsuskepi saapasäärde, süütas piibu. Asetades sõrmustes käe raudrüüle, lausus Vassili Vassiljevitš pisarsilmil, võites oma uhkust:

„Kes võib minna issanda käe vastu? On öeldud: inime- ne, talitse oma ülbust, sest sina oled surehk. Issand on raske katsumise meie peale saatnud. Sadade verstade kaupa pole sööta ega vett. Ma ei pelga surma, ma pelgan häbi. Vojevoodid, mõelge, öelge — mis teha?“

Mõelnud, vastasid vojevoodid, polkovnikud, atamanid:

„Taganeda Dnepri juurde, viivitamata.“

Nõnda lõppes Krimmi sõjakäik kuulsusetult. Sõjaväed liikusid suure kiiruga tagasi, kaotades inimesi, jättes voore maha, ning peatusid alles Poltaava lähedal.

2

Polkovnikud Solonina, Lizogub, Zabela, Gamalei, jessaul Ivan Mazepa ja peakirjutaja Kotšubei, tulles salaja Vassili Vassiljevitši talle, ütlesid talle:

„Stepi süütasid kasakad, stepi süütama saatis hetman. Ja siin on sulle hetmani peale kaebus, loe läbi ja saada Moskvasse, ära viivita, sest meie ei suuda tema omavoli enam taluda: on rikkaks läinud, laostanud šlahta¹, isegi jõukamad kasakad ei tohi tema ees mütsiga seista. Haugub kõigi peale. Valetab venelastele, mehkeldab poolakatega ja valetab nendelegi, tõeliselt tahab aga Ukraina igaveseks enese voli alla saada ning meie vabadused võtta. Las saadavad Moskvast ukaasi, et me teise hetmani valiksime, Samoilovitš aga kõrvaldada...“

¹ Väikeaadel Poolas (szlachta) ja Ukrainas. Tõlk.

„Kuid miks hetman ei taha, et ma tatarlasi lööksin?“ küsis Vassili Vassiljevitš.

„Aga sellepärast ta ei taha,“ vastas jessaul Ivan Mazepa, „et seni kui tatarlased on tugevad, olete teie nõr- gad, aga kui te tatarlasi loote, saab varsti Ukrainagi Moskva pärusmaaks... Kuid see kõik on loba... Meie oleme teie, venelaste väiksemad vennad, üht ja seda- sama usku, ja oleme kõik õnnelikud, kui saame elada Moskva tsaari all.“

„Hästi öeldud,“ kinnitasid lillakakolbalised tutiga² pol- kovnikud. „Kui ainult Moskva meie šlahta eesõigused kin- nitaks.“

Vassili Vassiljevitšile meenusid mustad tuhapilved, steppidesse jäetud loendamatud kalmud, hobuste roided kõigil teedel. Lõkendavil põsil meenutas ta oma unel- maid Aleksander Suure sõjaretkedest. Meenutas Kremli lossi kitsaid vahekäikusi, kus bojaarid-vaenlased tulevi- kus kummardavad, kattes sõrmedega vürrusid, et var- jata lrvitust.

„Niisii — hetman süütas stepid?“

„Jah,“ kinnitasid polkovnikud.

„Ilhva. Sundigu teie tahtmist mööda.“

Samal päeval kihutas Vassili Törtov kahe hobusega Moskvasse, kaebekiri hetmani peale mütsisse õmmeldud. Kui lähenesid Poltaavale ja leeri üles lõid, saabus suur- valitsejalt vastuskiri. „Olgu Samoilovitš väeülemate ja kogu väikevene sõjaväe pealt ära heidetud, — suurvalit- sejate lipp ja valitsuskepp ning kõik valitsemismärgid temalt ära võtta ja ta saata valju valve all suurvene lin- nadesse. Aga tema koha peale hetmaniks panna, keda väeülemad ühes kogu väikevene sõjaväega selleks välja valivad...“

Selsamal ööl piirasid streletsid hetmani staabi vooriga ja vangistasid hommikul hetmani välikirikus, viskasid viletsasse vankrisse ning viisid Golitsõni juurde. Seal korraldati ülekuulamine. Hetmani pea ümber oli märg räbal mässitud, silmad põletikus. Ta kordas hirmunult:

„Nad ju luiskavad, Vassili Vassiljevitš. Jumala eest, luiskavad... Need on mu vaenlase Mazepa riukad...“ Nähes sisseastuvat Mazepat, Gamaleid ja Soloninat, läks

² Kasakad ajasid pea habemenõaga paljaks, jättes ainult keset lagipead pikema juuksetuti. Tõlk.

ta tulipunaseks, hakkas vabisema: „Ja sina kuulad neid? ... Need koerad ainult ootavadki seda, et Ukrainat poolakatele maha müüa.“

Tõmmanud mõõgad välja, söötsid Gamalei ja Solonina ta kallale. Kuid streletsid-sotnikud kaitsesid hetmanit. Öösel viidi ta ahelais põhja poole. Pidi ruttama uue hetmani valimisega: kasakapolgud rüüstasid vooris viina-vaadid, tapsid hetmani teenrid maha, ajasid piigi otsa kõigist vihatud Gadjatši polkovniku. Ule kogu laagri kostsid karjumised ja laulud, püssilaskmine. Hakkasid käärima ka Moskva polgud.

Ilma kutsumata saabus Vassili Vassiljevitši telki Mazepa. Ta oli halli pikkmantli ja lihtsa lambanahkse mütsiga, ainult kuldketi otsas rippus kallis mõõk. Ivan Stepanovitš oli rikas, põlvnes tähtsast šlahta-soost, oli kaua Poolas ja Austrias elanud. Sel sõjaretkel oli lasknud enesele habeme kasvada nagu moskulane, pügas juukseid Moskva moel. Kummardanud väärikalt — nagu samaväärse ees, istus. Näppides pikkade luiste sõrmedega lõuga, keskendas ta oma targad pungis silmad Vassili Vassiljevitšile.

„Vahest soovib pan vürst ladina keeli rääkida?“ Vassili Vassiljevitš nokutas külmalt. Madaldamata häält hakkas Mazepa ladina keeli rääkima: „Sul on raske Väike-Vene asjades selgust saada. Väikevenelased on kavalad, kinnised. Homme peab valima uue hetmani, ja käib kuuldus, et tahetakse valida Borkovski. Säärasel puhul oleks parem olnud Samoilovitš kohale jätta: Moskvast pole ohtlikumat vaenlast kui Borkovski ... Ma räägin kui sõber.“

„Sa tead isegi, — meie ei taha teie Väike-Vene asjadesse segada,“ vastas Vassili Vassiljevitš. „Meile on iga hetman hea, kui on vaid sõber.“

„On magus kuulda tarka juttu. Meil pole põhjust salata, — oleme Moskva kaitse all nagu jumala selja taga ...“ Naeratanud kähku, langetas Vassili Vassiljevitš silmad. „Teie ei võta meie šlahta-maid ära, olete meie kommete vastu heatahtlikud. Mis seal salata: on ju meie keskel kahjuks sääraseid, kes kisuvad Poola poole ... Kuid need on lausa Ukraina laostajad omakasu pärast. Kas me ei tea: alistugem aga Poolale, — panid kihutavad meid maa pealt minema, ehitavad katoliku kirikuid, teevad kõik orjadeks. Ei, vürst, me oleme tsaaride truud sulased ...“ Vassili Vassiljevitš vaikis silmi tõstmata.

„Noh, jumal pole mind oma heldusega maha jätnud ... Mullu matsin ma Poltaava lähedal salapaigas ankrukese — kümme tuhat rubla kullas, mustade päevade jaoks. Meie, väikevenelased, oleme lihtsad inimesed, suure asja heaks pole meil kahju ka elu anda. Mis on hirmus? Et võtab valitsuskepi reetur või lolipea, — vaat see on hirmus ...“

„Mis seal's ikka, Ivan Stepanovitš, jumala õnnistus kaasa, — valige homme hetman.“ Vassili Vassiljevitš tõusis ja kummardas külalisele. Viitvas, ja võtnud tal õlgadest kinni, suudles kolm korda.

Teisel päeval lamasid hetmani valitsuskepp, lipp ja teised valitsemismärgid lõuendist välikiriku juures papi-kuuuga kaetud laual. Kaks tuhat kasakat seisis ümber. Kirikust väljus pärsia raudrüüs, mantlis ja vaarikavärvi sulgedega kiivris vürst Golitsõn, tema taga kogu kasakate juhtkond. Vassili Vassiljevitš astus pingile, hoides ühes käes siidrätikut, teine pandud mõõgale, — ütles lahemale nihkuvaile kasakaile:

„Suur Väike-Vene sõjavägi, nende tsaarilikud kõrgused lubavad teil vana vöökombe kohaselt hetmani valida. Olge, kes teile meeltemööda, ja nii sünnib ... Kas on meelmööda Mazepa või mõni teine — see on teie asi ...“

Polkovnik Solonina hüüdis: „Tahame Mazepat!“ Teised hääled löid sekka, kogu väli mühises: „Mazepa hetmaniks! ...“

Samal päeval töid neli kasakat Golitsõni telki mullast musta ankrukese kullaga.

Paari aasta eest Jauzale, Preobraženski lossist allapoole ehitatud kindlus tehti sel sügisel kindralite Franz Leforti ja Theodor Sommeri plaanide järgi ümber: vallid laiendati ja kindlustati vaiadega, kaevati sügavad kraavid, nurkadele püstitati tugevad tornid laskeavadega. Pajuvitsadest põimitud fašiinid ja liivakotid varjasid pronks-suurtükkide, mortiiiride ning kahurite ridu. Kindluse keskele ehitati söökla viiesaja inimese jaoks. Peatornis, värava kohal, mängis kellavärk.

Nali naljaks, see oli küll mängukindlus, kuid hädakorral võis selles ka piiramisele vastu panna. Laial niidetud

luhal toimusid koidust kuni ehani kahe pataljoni — Preobraženski ja Semjonovi — harjutused, — Theodor Sommer ei hoolinud oma kõrist ega rusikaist. Soldatid marsisid nagu üleskaānatud, hoides enese ees muskette. „Seis, halt!“ — soldatid peatusid, tagudes parema jalaga viimase takti, — tardusid kohale. „Parrem õlg — marss! Vorwärts! Mitte õigel Lumpen! Lontruss! Kulleel...“ Kindral punetas nagu kalkun, istudes hobusel. Isegi Peeter, nüüd allohvitser, lõi enese sirgu, ajas silmad hirmunult pungi, möödudes temast.

Saksa agulist palgati veel kaks välismaalast: Franz Timmermann, kes oskas matemaatikat ja astrolaabi käsitlemist, ning vanamees Karsten Brant, kes tundis hästi mereasjandust. Timmermann hakkas Peetrile matemaatikat ja fortifikatsiooni õpetama, Karsten Brant asus ehitama laevu Izmailovi külas kolikambrist leitud imevaarse purjepaadi järgi, mis liikus küljepurjega vastu tuult.

Ikka sagedamini sõitsid Moskvast bojaarid, et vaadata oma silmaga: mis mängu seal Jauzal mängitakse? Kuhu läheb nii palju raha ja sõjariistu Relvapalatist?... Üle silla nad ei sõitnud, peatusid jõekese vastaskaldal: ees istus hobusel bojaar, kallis kasukas seljas, paks nagu sulgmadrats, habe vihana turris, põsed rammust pungis; tema taga aadlikud, kolm või neli kallimat kaftanit selga kistud. Seisid liikumatult tunni või rohkemgi. Siinpool jõge venivad liiva- ja haakoormad; soldatid tassivad palke; kõrge kolmejalgse rammi ja plokkide abil vinatakse üles raske tamp ja — trahh! — virutab ramm palgi pihta; muld lendab labidalt, välismaalased askeldavad plaanidega, sirklitega, pauguvad kirved, vinguvad saed, jooksevad kümnikud stülpapuudega. Ja siis — oh issand, oh pühakud! — tsaar ei vaatle seda mängu mitte mõnelt künkalt kuldtoolil istudes, ei — vaid ta lükkab sörkides käru laudu mööda, jalas ainult saksa aluspüksid ja seljas määrdunud särk...

Bojaar võtab neljakümnest sooblinahast mütsi peast, paljastavad pea aadlikud, kummardavad sügavalt teiselt poolt jõge. Ja vahivad, laotades käsi... Nende isad ja vanaisad seisid lammutamatu müürina tsaari ümber, valvasid, et tolmukübe ei langeks või kärbes ei istuks tema salvitud kõrgusele. Peaaegu nagu elavat jumalat talutati harukorral rahva ette, jälgiti muistset bütsantsi toredust... Aga mis see on? Mida's ta tembutab? Orjadega

nagu ori, nagu tühine tola, jookseb mööda laudu, häbitu, — suus piip vastiku rohuga, mis ep ole muu kui tubak... Vapustab aluseid... See pole enam mäng, pole vallatus. Näe, kuidas orjad teisel pool jõge hambaid irevile ajavad...

Mõni bojaar, kogudes julgust, raputab habet ja kisen-dab vabiseva häälega:

„Nuhtle mind, valitseja, tõe ütlemise pärast, olen valkimiseks vana, — jõle on vaadata, häbiväärt, ennenägematu...“

Pikk nagu teivas, ronib Peeter vitsadest punutud fašii-nile, vidutab silmi:

„Ah, see oled sina... Kuule... Mida's Golitsõn kirjutab, — kas on juba Krimmi vallutanud või sõdib ikka alles?“

Ja hakkavad õökuma, naeru lagistama neetud välismaalased, aga nende järel ka omad, kes peaksid tsaarile nii lähedast inimest nähes põlvili heitma, mitte aga lõugu pünkima. Juhtus ka nii, et mõni bojaar muutub jonnakaks, — ükskõik, pea niikuinii läinud, — ei tagane, manit-sob ja hühistab: „Hoidsin su isa põlvedel, ööd-päevad veotain valitseja kiristu man, meie suguvõsa põlvneb Rju-rikuul, istusime ise suure laua taga. Sa mõtle meie au peale, jata vallatus, paranda meelt, mine sauna, mine jumalakotta.“

„Aleksaška,“ lausub Peeter, „anna sütik siia.“ Ja sihti-nud, pörutab kaheteistkümnenaelasest suurestükist her-nestega bojaari pihta. Pistab naerma kindral Sommer, hoides kõhtu, naerab Lefort, lõbusalt muheleb vaikne Timmermann; üleni naerukortsudes nagu küpsetatud õun rappub lühike, jändrik Karsten Brant. Ja kõik välismaa-lased ning venelased kargavad välja vallidele kaema, kui-das lendas peast karusmüts, kuidas vajus ligemate aadlike kätele poolsurnuks ehmunud bojaar, laiali pahvasid, perutasid hobused. Kogu päevaks piisab naeru ja jutte.

Kindluse nimeks sai — residentslinn Prešpurg.

Aleksaška Menšikov, nagu sattus tol ööl Peetri juurde magamistuppa, nii jäigi. Osav oli ta pörguline, väle, aimas mõtteidki ära: lokid muudkui lendlesid, — pöörab

ringi, sööstab, ja — juba asi tehtud. Käsitamatu, kunas ta magas, — tõmbab vaid pihuga üle näo, ja nagu pestud — lõbus, selgesilmaline, naerutujuline. Kasvult peaaegu Peetri pikkune, kuid õlgadest laiem, vöö kohalt peenike. Kuhu Peeter, sinna ka tema. Lüüa trummi, lasta musketti, raiuda mõõgaga hagu, — temale naljaasi, Hakkab veiderdama — naera lõhki, kuidas karu ronis puuõõnde mee järele, sattus aga mesilaste nõelte otsa, või kuidas papp kaupmehe eite hirmutab, et kutsuks palvust pidama, või kuidas kaks kokutajat söimlesid... Peeter nuttis naeru pärast, vaadates, noh, otse armunult Aleksaška. Esialgu arvasid kõik, et saab tast tsaari õuenarr. Tema aga sihtis kõrgemale: ikka küll vembud ja tembud, kuid vahel, kui kogunesid kindralid, insenerid, kaaluvad, et kuidas seda või toda teha, silmad pööratud plaanidele, ning Peeter närib kärsitusest küüsi, — juba sirutubki Aleksaška üle kellegi õla ning võristab ruttu, et mitte minema ei kihutataks:

„No seda peab ju nõnda tegema, — lihtsam kui lihtne.“

„Ohool“ ütlevad kindralid.

Peetri silmad välgatavad:

„Õigel“

Kui pidi midagi kähku muretsema, — Aleksaška võttis raha ja lendas ratsa Moskvasse, üle pistandtarade, läbi aedade, ja tõi vajaliku nagu maa alt. Siis, esitades Nikita Zotovile (kes juhatas Mängude-prikaasi) arvekest, õhkas väarikalt, nohises, pilgutas silmi: „Olgu mis on, kuid siin pole juba krossi võrragi pettust.“

„Aleksaška, Aleksaška,“ kõngutas Zotov pead, „kas on seesugust nähtud, et kuuselattide eest makstakse kolm altõni? Nende kõrgemgi hind oleks üks altõn... Ah, Aleksaška...“

„Kui pole kiiret, siis muidugi altõn, aga need siin on sellepärast kallid, et kähku vaja. Et ma ruttu lattidega tagasi olin, vaat see on kallis, — et Peeter Aleksejevitsi mitte oodata lasta.“

„Oh, kord sind puuakse su kelmuste eest.“

„Jumaluke, mida's te ometi, miks asjata haavate, Nikita Moisseitš...“ rääkis Aleksaška haledaid sõnu, pöörates näo kõrvale, pigistades siniseist silmist pisaraid.

Zotov muudkui vehib sulega ta peale:

„Noh, hüva, mine. Seekord veel usun, aga hola sa...“

Aleksaška ülendati tentsikuks. Lefort kiitis teda Peetrile: „See poju läheb kaugele, truu nagu koer, tark nagu kurat.“

Aleksaška jooksis ühtesoodu Leforti poole saksa agulisse ega tulnud kordagi ilma kingituseta tagasi. Kingitusi armastas ta ahnelt, — ükskõik mis anti. Kandis Leforti kuubesid ja kübaraaid. Esimesena venelaste hulgast tellis saksa agulist paruka — suure, ruske nagu leek, — pani pidupäeval pähe. Raseeris huuli ja põski, puuderdas. Mõni teenrite hulgast hakkas teda austavalt juba Aleksandr Danilovitšiks kutsuma.

Kord tõi ta Peetri juurde tagasihoidliku, puhast särki, uusi pastlaid ja lõuendpükse kandva nooruki:

„Myn Herz!“ (nii kutsus nüüd Aleksaška tihti Peetri) „käsi tal näidata oma trummi-oskust. Aljoša, võta trumm...“

Aljoška Brovkin pani mütsi kiirustamata kõrvale, võttis laualt trummi, vaatas igava pilguga lakke ja lõi siis, puistas nagu herneid — trummeldas kokkukutset, ehasignaali, lahingumarssi, „jookse, torka, raiu, hurraa“ ning virutas siis tantsuloo, — oh sa mu meiel Seisis nagu puuslik, ainult kämblad ja kepid lendasid — isegi näha polnud.

Peeter sööstis ta juurde, haaras kõrvust kinni, vahtis imestades silmadesse, suudles mitu korda.

„Trummimeheks esimesse roodu!“

Nii oli Aleksaškal pataljoniski oma mees. Kui päevad lühenesid, maa kattus kiilasjääga, madalaist pilvist poetas rahet, siis algasid agulis ballid ja õlleõhtud muusikaga. Välismaalased andsid Aleksaška kaudu kutse edasi tsaar Peetrile: kaunil paberil, sammastest ja viinapuuväätidest raamis istub vaadi otsas paksuvatsaline alasti mees, üleval laseb alasti lapsuke vibu, all on rauk vikati enese kõrvale asetanud. Keskel kuldtindiga värsid:

„Palume teid südamliku kummardusega osa võtma õllekruusist ja tantsudest“, aga kui lugeda ainult algustähti, siis tuleb välja — „Herr Peter“.

Vaevalt läks hämaraks, kui Aleksaška juhtis trepi ette ühehobuse vankri (Peeter ei armastanud ratsa sõita, oli liiga pikk). Kahekesi kihutasid nad Kukuisse. Teel rääkis Aleksaška:

Mein Herz — mu süda.

„Ennist jooksin ma austeeriasse, myn Herz, et tellida poolõlut, nagu käskisite, — nägin Anna Ivanovnat... Lubas täna ilmtingimata kohal olla...”

Peeter vaikis, nuusatades ninaga. Kohutav jõud kiskus teda neile õhtutele. Rautatud rattad ragisesid mööda jäänud rõopaid, pimedas ei seleta silm teed, raagus oksad undavad tammi kohal. Ja siis — sõbralikud tulukesed. Aleksaška rääkis, vahtides pimedusse: „Vasakule, vasakule, myn Herz, pööra põiktänavasse, siit ei pääse läbi...” See valgus voolab madalaist hollandi aknaist. Pudelikleasist ruutude tagant paistavad tohutud parukad. Naistel paljad õlad. Muusika. Paarid keerlevad. Kolmeharulised peeglitega küünlajalad seintel heidavad naljakaid varje.

Peeter ei sisenenud lihtsalt, — ikka kuidagi iseviisi silmi pungitades; ta ilmus äkki künnisele, pikk, ilma põskede punata, väike suu kinni pigistatud... Tõmbas värisvail ninasõrmeil sisse naiste magusaid lõhnaõli hõngusid, piibutubaka ja õlle meeldivaid lõhnu.

„Peter!” hüüdis peremees valjusti. Külalised hüppasid üles, lähenesid heasüdamlikult väljasirutatud kätega, daamid tegid reveransi imeliku nooruki — barbarite tsaari ees, näidates sügava niksu juures oma lopsakaid rindu, mis kangete korsettidega kõrgele tõstetud. Kõik teadsid, et esimesele kontertantsule palub Peeter Annchen Monsi. See lõi iga kord rõõmsast ootamatusest õhetama. Annchen muutus iga päevaga ikka kaunimaks. Tütarlaps elas oma õilmitsemisaega. Peeter oskas juba küllaldaselt saksa ja hollandi keelt, ning Annchen kuulas tähelepanelikult tema katkendlikke, ikka kiirustavaid jutlemisi ja lisas targalt oma sõnakese.

Kui teda, tohutult kannusoid kõlistades, kutsus tantsule mõni uljas musketär, siis varjutas Peetri sunge pilv, ta tõmbas taburetil vimma, jälgides kõõrdi pilguga, kuidas muretult tantsiva Anncheni seelikud lendlevad, pöörleb tumeblond peakene, paindub musketäri poole kael, mille ümber kuldsüdan kandev sametpael.

Ta süda valutab valjult, — tütarlaps oli nii igatsusväärne, nii saavutamatu ahvatlev.

Aleksaška tantsis auväärt daamidega, kes oma ea tõttu istusid seina ääres, — nägi — ilus poju — seitsme mehe eest vaeva. Kella kümne paiku lahkus noorsugu, kadus ka Annchen. Tähtsamad külalised istusid õhtulauda, et

süüa verivorste, seapäid täidisega, hämmastavaid maaõunu, mille magusus ja toiteväärtus imeväärne, — nimega kartul... Peeter sõi palju, jõi õlut, raputanud enesest armutardumuse, näris rõigast, suitsetas tubakat. Hommiku eel upitas Aleksaška ta vankrisse. Uuesti vilistas jääne tuul üle pilkaspimedate väljade.

„Oleks mul seal agulis veski või asutatud nahavabrik nagu Timmermannil... Vaat siis...” rääkis Peeter, haarates vankriraudadest kinni.

„Leidis ka, mida kadetseda... Hoidke kõvemini kinni, — seal on kraav.”

„Lolpea... Nägid ju, kuidas nad elavad? Paremini kui meie.”

„Ja siis te abielluksite...”

„Suu kinni, või muidu annan vastu vahtimist...”

„Oota'nd... oleme jälle teelt eksinud...”

„Homme anna memmele aru. Sauna mine, pihile mine, armulauale, — oled ju püretatud. Homme peab Moskvasse sõitma, — ma ei tea midagi hullemat... Pane paraadkrae kaela, pool päeva palvust, pool päeva istu ühes vennaga troonil — Sonkast madalamal... Vanjakosel-vennasel tuleb ninast halba lehma. Need bojaaride unksed koonud, — olse valaks neisse saapaga... Vaiki, kannata... Tsaar! Nad võtavad mul pea maha, ma tean...”

„Aga ilmaaegu te sedasi — pommis peast.”

„Sonka on aiaalune uss... Miloslavskid — ahne rohutirtsude parv... Ma ei unusta nende mõõku, piikisid. Tahtsid mind rõdult alla heita, kuid rahvas hakkas hirmsasti kisendama. Kas mäletad?”

„Mäletan!”

„Vaska Golitsõn hävitas ühe sõjaväe stepis, nüüd on kästud teine kord Krimmi minna... Sonka ja Miloslavskid ei suuda ära oodata, kunas ta sõjaväega tagasi jõuab... Neil on sada tuhat... Osutavad neile mind, pörutavad hädakella...”

„Prešpurgis paneme vastu...”

„Nad kord juba tahtsid mind mürgiga tappa... Saatsid mõrtsuka noaga.” Peeter hüppas üles, vahtides ringi. Pilkanne pime, mitte ainsat tulukest. Aleksaška haaras teda vööst, pani istuma. „Neetud, neetud!”

„Tpruu... vaat kus see tamm on.” Aleksaška äigas ohjadega. Rummelgas huugas. Tubli hobune tõmbas jär-

sule kaldale. Hakkasid paistma Preobraženskoje tuled. „Ega streletse nüüd enam hädakellaga liikuma pane, myn Herz, need ajad on läinud, küsi, kellelt tahes, küsi Aljoška Brovkinilt, tema käib aguleis... Ega nad teie õekesega ka liialt rahul ole...”

„Jätan teid kõiki kus kurat, põgenen Hollandisse, hakkameelsamini kellassepaks.”

Aleksaška vilistas:

„Ei te näe siis Anna Ivanovnat nagu oma kõrvugi.”

Peeter kummardus alla põlvedeni. Köhatas äkki ja puhkes naerma.

Aleksaška naeris rõõmsal laginal, äigas hobust.

„Küll emake võtab teile varsti naise... Naisemees seisab — teadagi — omil jalul... Ega kaua enam, kannatage veel pisut... Oh, üks häda, et ta on sakslanna, luterlane... Mis oleks aga muidu lihtsam ja parem... Mis?...”

Peeter nihutas end talle lähemale, külmast vabisevate huultega, püüdis pimedas näha Aleksaška silmi...

„Aga miks ei saa?”

„No mida sa veel ei taha! Anna Ivanovna tsaarinnaks? Siis oota küll hädakella...”

5

Anncheni ahvatlevad seelikukesed keerlesid üksnes pühapäeviti, — kord nädalas oli joomist ja lõbu. Esmaspäeval panid kukulased oma koolud tutimutsid pähe, tõmbasid tikitud vestid selga ja töötasid nagu mesilased. Nad suhtusid suure auslusega töösse, — olgu see kaupmees või lihtne käsitöölane. „Ta teenib ausalt oma leiba,” rääkisid nad, tõstes lugupidavalt sõrme.

Esmaspäeval varavalges äratas Aleksaška Peetri ja teatas, et saabusid juba Karsten Brant, meistrid ning sellid. Uhes Preobraženskoje ruumis oli sisse seatud laevatöökoda: Karsten Brant ehitas laevamudeleid Amsterdami jooniste järgi. Sakslased-meistrid ja õpilased-sellid, kes valitud käsukohaselt lähimate stolnikute ja osavamate soldatite hulgast, hõõveldasid, treisid, naelutasid, liimisid väikeste galeeride ning laevade mudeleid, varustasid neid, õmblesid purjesid, lõikasid ilustusi. Siinsamas õppisid venelased arvutamist ja geomeetriat.

Paugutamine, valjud hääled nagu turul, laul, Peetri terav naerulagin kandusid läbi unise lossi. Eidekesed tardusid hirmust. Tsaarinna Natalja Kirillovna, igatsedes rahu, kolis lossi kaugemasse otsa, kõrvalehitisse ja seal uha mõlles ning palvetas Petruša eest viirukisuutsus, õlilampide vilkumises.

Ustavate naiste kaudu teadis ta kõik, mis Kremlis sunnib: „Sonka vihtus reedel jälle kala süüa, ei ta karda pattu... Tuurakalu toodi talle Astrahanist — süllapikkusi. Ja oleks ta kas või kõige viletsamagi sammakese, emake, sulle saatnud... On muutunud ahneks, näljutab teenreid...” Jutustasid, et Sofja, Vassili Vassiljevitsi järele igatsedes, on võtnud enda juurde õpetatud munga Silvester Medvedevi, ja tema on nagu galandi ning astronoomi asendis: käib siidist papimantlis, teemantristiga, välgutab sõrmuseid, pügab habet, see on tal nagu rongal ja lõhnab hästi. Külatab Sonkat igal kellaajal ja nad harrastavad nõidust, Silvester ronib aknale, vahib toru läbi tähti, joonistab märke, ja asetades näpu ninale, loeb neist ennustusi, aga Sonka toetub rinnaga ta vastu, pärib üha: „Noh, kuidas, jah, kuidas siis?” Eile nähti — tõi kotis inimese väljalõigatud jalajälje, kondid ja nõiajuured, süütas kolm küünalt, — sosistas võlusõnu ning põletas küünlatules kellegi juukseid... Sonka vabises, pungitas silmi, istus sinisena nagu laip.

Natalja Kirillovna kummardus jutustaja juurde, naksutades sõrmi, päris sosinal:

„Kelle juukseid ta siis põletas? Olid need tumedad?”

„Tumedad, emakene-tsaarinna, tumedad, jumala eest.”

„Lokkis?”

„Nimelt lokkis... Ja me arutame kõik: ega ta ometi meie isakese Peeter Aleksejevitsi juukseid põletanud...”

Silvester Medvedevist jutustati, et ta õpetab armulaualeiva kummardajate väärusku, mis on saanud alguse kadunud Polotski Simeonilt ja jesuiitidelt. On kirjutatud raamatu „Manna”, milles targutab ja ütleb, nagu ei peaks mitte sõnade „ja õnnistas” ning need teised, vaid ainult sõnade „Võtke ja sööge” juures leib Jeesuse ihuks muutama. Moskvas ei räägita ega vaieldagi nüüd muust, nii vaesed kui rikkad, nii suurtes kodades kui turgudel, kui ainult leivast: missuguste sõnade juures see Kristuse ihuks muutub? Pead käivad ringi, — ei teata, kuidas pal-

vetada, et õigel ajal tabada ümbermuutumist. Ning üpris paljud langevad sellest väärdõpetusest ketserlusse.

Moskvat mööda hulgub punapeaga papp Filka, ja kui tema ümber kogunetakse, siis hakkab märatsema: „Mind on issand saatnud, et teile õiget usku õpetada, apostlid Peetrus ja Paulus on mu sugulased. Et teie teeksite risti-märki kahe ega mitte kolme sõrmega: kolmes sõrmes peitub Kika-kurat, seesinane on trääs ja temas terve põrgu, — trääsaga heidate teie risti ette...“ Paljud hakkavad temasse sedamaid uskuma ja langevad õigelt teelt. Ning mitte mingi kavalusega ei saa teda tabada.

Krimmi sõjaretke heaks võetud maksudest vaesestusid kõik. Räägitakse: teise retke puhul nülitakse viimane nahk seljast. Alevid ja agulid tühjenevad. Rahvas põgeneb tuhande kaupa raskolnikute manu — Uurali kivimäe taha, Pomorjesse, Volga äärde, Donile. Ja need, raskolnikud, ootavad antikristust, — on sääraseid, kes on teda juba näinudki. Et vähemalt hingesid päästa, käivad vanusulistest jutlustajad külasid ja talusid mööda ringi ning manitsevad rahvast end elavana rehtedes ja saunades ära põletama. Kisendavad, et tsaar ja patriarh ning kogu vaimulikkond on saadetud antikristuse poolt. Sulguvad kloostreisse ja võitlevad tsaariväe vastu, kes on saadetud, et neid raudu panna. Paleostrovski kloostriks tapsid raskolnikud kakssada streletsi, kui aga enam ei suutnud vastu panna, siis sulgusid kirikusse ja põletasid end elavaina. Mägedes Hvalõnski juures ehitasid kolmkümmend raskolnikut enestele rehes äketest kaitsevall, süütasid ja põlesid samuti elavalt. Ja Nižni-Novgorodi ümber põlevad inimesed metsaonnides. Donil, Medveditsa jõel nimetab jooksik mees Kuzma end paavstiks, teeb ristimärke päikese poole ja räägib: „Meie jumal on taevas, aga maa peal ep ole enam jumalat, maa peal valitseb antikristus, — Moskva tsaar, patriarh ning bojaarid on tema sulased...“ Kasakad sõidavad selle paavsti juurde kokku ja usuvad... Kogu Don käärib.

Seesugused kõned kohutasid Natalja Kirillovna surmani. Petjake lõbutses, pidas lusti, ailmamata, missugune pilkane pimedus tema peakese kohale koguneb. Rahvas on kaotanud sõnakuulmise ja kartuse... Elavana hüppavad tulle, — eks ole seesugune rahvas kohutav!

Natalja Kirillovna vabises, meenutades Stenka Razini verist mässu. Otsekui eile oleks see olnud... Siis oodati

samuti antikristust, Stenka atamanid heitsid risti kahe sõrmega ette. Kabuhirmus vahtis Natalja Kirillovna värviliste õlilampide tulukesi, laskus oiates põlvili, surus kauaks lauba vastu kulunud vaibakest.

Mõtles: „Peaks Petrušale naise võtma, — on juba pikaks sirgunud, ulatseb, joob viina, — ikka sakslannadega, tüdrukutega. Võtab naise, rahuneb... Kui käiks ühes tema ja noore tsaarinnaga mööda kloostreid, et paluda jumalalt õnne, kaitset Sonka nõiatempude eest, jõudu rahva viha vastu.“

Jah, naise peaks Petrušale võtma. Varem juhtus, et saabuvad lähemad bojaarid, — istub vähemalt tunnikese koos nendega isa troonil luitunud troonisaalis. Aga nüüd kõige peale: „Ep ole aega...“ Troonisaali on paigutatud kahetuhandaambrine toober, — et mängulaevu ujutada, lõõtsadega paisutavad purjesid, põmmutavad kahurelst tõelise püssirohuga. Trooni kõrvetasiid läbi, akna löid katki.

Tsaarina halises nooremale vennale Lev Kirillovitšile. See õhkas nukralt: „Mida's siis, õekene, võta talle naine, ega halvemat ikka tule... Seal on okolnitšil Larion Lopuhhinil tüdruk Jevdokia saada, paremas õies — kuuetekümne-aastane... Lopuhhinid on laia kõriga rahvas, suur suguvõsa, vaesestunud... Nagu truud koerad seisavad siis su ümber...“

Esimese lumeteega sõitis Natalja Kirillovna näopärast palverännakule Novodevitši kloostrisse. Usaldatava naisterahva kaudu anti Lopuhhinitele märku. Need kihutasid oma suure suguseltsiga — inimest nelikümmend — kloostrisse, panid kiriku täis, — kõik kõhetud, tigidad, lühikasvulised, kõigi silmad muudkui õgisid tsaarinnat. Kinnises saanis toodi suure ettevaatusega Jevdokia, kes oli hirmust poolsurnud. Natalja Kirillovna laskis ta käesuudlusele. Vaatas üle. Talutas käärkambrisse ja seal, jäädes tüdrukuga kahekesi, vaatas ta üleni läbi, salaja. Tüdruk meeldis talle. Kuid sel korral ei öeldud veel midagi. Natalja Kirillovna sõitis minema, — Lopuhhinite silmad põlesid...

Üks rõõmus sündmus oli keset muret ja meelehärmi ometi: Vassili Vassiljevitši nõbu, vürst Boriss Aleksejevitš Golitsõn, kes saabus valitsejanna sünnipäeval Krimmi sõjaväest Poltaava alt, võttis põhjalikult joobnud olekus Sofja enese silma all hommikusest jumalateenistusest osa,

hiljem aga sõimas lauas istudes Vassili Vassiljevitsi: „Teotas meid kogu Euroopa ees, ei peaks ta polkusiid juhtima, vaid istuma lehtlas ja kirjutama kaustikusse oma õnnelikke mõtteid,“ mõnitas lähemaid bojaare see-eest, et „vatsaga mõtlete, silmad on rasva uppunud, ainult laiskvorst ei valluta Venemaad praegu paljaste kätega.“ Ja hakkas sellest peale sagedamini Preobraženskojet külastama.

Vaadeldes Prešpurgi ehitamist, preobražensklaste ja semjonovlaste harjutamist, ei kõngutanud Boriss Aleksejevits muiates pead nagu teised bojaarid, vaid uudishimutses, kiitis. Vaadeldes laevaehitustöökoda, ütles Peetrile:

„Actiumi juures vallutasid roomlased meriröövlite laevad, kuid ei teadnud, mis nendega teha, — lõikasid nende vaskkäälad maha ja naelutasid rostrate elik sammaste külge. Kuid niipea kui õppisid ise laevu ehitama ja varustama, vallutasid mered ning — kogu maailma.“

Ta rääkis kaua Karsten Brantiga, katsudes tema teadmisi, ja soovitas ehitada mängu-laevatehase Perejaslavskoje järvele, mis on sada kakskümmend versta Moskvast. Saatis töökotta koormatäie ladina raamatuid, jooniseid, vasetrukilehti, pilte, mis kujutasid Hollandi linna, laevatehaseid, laevu ja merelahinguid. Raamatute tõlkijaiks kinkis Peetrile õpetatud moorlasest kääbuse Abrami ühes selle kaaslaste Tomosi ja Sekaga, — samuti kääbused, üks kaksteist ja teine kolmteist ning veerand verssokit pikk, rõivastatud veidraisse kuuekestesse ja paabulinna-sulgedega turbanitesse.

Boriss Aleksejevits oli rikas ja vägev, mõistuse erilise teravuse ja õpetatuse poolest ei andnud järele oma nõole; iseloomult aga oli ta viinavõitlik ja armastas üle kõige lõbustusi ning lustlikku seltskonda. Natalja Kirillovna kartis teda esiotsa, — kas pole mitte Sofja poolt saadetud? Miks peaks seesugune tähtis aukandja tugevate juur- rest nõrkade poole kalduma? Kuid — iga päev ragiseb Preobraženskoje õues lai neljahobuse tõld, kaks kohutavat moorlast tagapukis. Boriss Aleksejevits esimeseks kohuseks oli tsaarina-emakese käe suudlemine. Puna-põskne, suure ninaga, — silmade all vöbisevad tursunud kotikesed, — üles keeratud vurrud ja pügatud hallikiudu habe lõhnavad muskuse järele. Vaata ta hambaid, — ise hakkad naerma: nii valged, nii lõbusad on need...

„Kuidas suvatsesite magada, tsaarina? Kas nägite jälle ükssarvikut unes? Aga mina külastan taas teid, ikka teid... Kui olen tüüdanud, andesta...“

„Tühi jutt, isakene, ikka rõõmutseme sind nähes... Mis Moskvast kuulda?“

„Igav, tsaarina, Kremli on juba üpris igav... Kogu loss on ämblikuvõrguga kaetud...“

„Mis sa räägid? Oh sind küll...“

„Kõigis kodades tukuvad bojaarid lavitsail... Iga-av... Asjad on halva-ad, keegi ei hooli... Valitsejanna ei näita juba kolmas päev oma näokest, on end luku taha pannud... Läksin, et tsaar Ivani kätt suudelda, — lamab tema tsaarilik kõrgus ahjujalal, rebase-nahkses kasukas, vildikestes, nukrutseb sedasi: „Miks, Boriss,“ ütleb mulle, „miks on meie pool nii igav? Tuul undab korstnais, nii et kole. Mida see ennustab?...“

Natalja Kirillovna taipas viimaks, — ikka vaid naljatab. Sähvas pilguga teda, puhkes naerma...

„Ega saagi mujalt ergutust kui teie juurest, tsaarina. Tubli poja oled sünnitanud, osutub targemaks kui teised, anna aega. Tema silm ei tuku...“

Lõhkub, aga Natalja Kirillovna silmad läigivad veel kaua. Kõnnib erutatuna magadiskambrit mööda, mõtleb. Nõnda vaatab läbitungimatu saju ajal äkki läbi pilvede lendav taevast, meelitab päikesega. Tähendab — ei ole kindel troon Sonka all, kui juba seesugused kotkad eemale lendavad...

Peeter hakkas Boriss Aleksejevitsi armastama; kohtamisel suudles huultele, küsis mõneski asjas nõu, palus raha, ja vürst ei keeldunud milleski. Sagedasti meelitas Peetrit ühes kindralite, melstrite, tentsikute ja kääbustega pidutsema ning mürgeldama Kukuise, mõtles välja harukordseid lõbustusi. Korduvalt hüppas viinast kuumaks köetuna üles, — üks kulm rippu, teine kõrgel, hambad valkusid, nina punetas...

Ja luges ladina keeli Vergiliust: „Ulistagem jumalaid, kes täidavad viinaga heldelt karikad, ja südamed rõõmuga ning hinge magusa toiduga...“

Peeter vaatles teda joovastunult. Akende taga mühises tuul, lennates tuhandete verštade tagant — üle lagendike, puustuste, soode, — rebib ainult kuskil suitsuonni katusel õlgi, lükkab purjus talumatsi lumehange ja kolksutab jäätunud kella viltuvajunud kellatornis. Aga siin — kohe-

vil parukad, punased näod, suits tõuseb pikkadest piipudest, praksuvad küünlad. Mürge! Lõbu...

"Purjuspea-sinod käigu pidevalt koos!" Peeter käskis Nikita Zotovil kirjutada ukaasi: "Sestsinasest päevast peale tuleb kõigil joodikuid ja santlaagreil koguneda pühapäeviti, et ulistada uheskoos kreeka jumalaid." Lefort pani ette, et kogunetaks tema pool. Ja see saigi kombeks. Kõige kibedamale vinavennale Zotovile annetati ülemkarjase aunimi ja plasku, ketiga kaelas kandmiseks. Aleksaška asetati kõiges ta puretuses õllevaadi otsa, ja ta laulis seesuguseid laule, et kõigi vatsad naerust vabisesid.

Kuuldus neist kooskäimisist ulatus Moskvani. Bojaarid sosistasid hirmunult: "Neetud sakslased on tsaari Kukuks lõplikult põhja jootnud, teotavad jumalat ja teenivad kuradit." Vaga taat vürst Priimkov-Rostovski sõitis Preobraženskojesse, kummardas Peetri ees maani ja rääkis terve tunni — keerukalt, vanaslaavi keeles — sellest, kuidas säilitada bütsantsi suuremoelisust ja auvaarsust, üksnes mille peal Venemaa seisab. Peeter kuulas vaikides (mängis soogisaalis Aleksaškaga malet, oli videvik). Siis lukkas laua viguritega eemale ja hakkas kõndima, närides küünt. Vürst raakis üha, tõstes raske kasuka varrukaid, — pikaparraline, kuiveljas... Pole inimene, vaid tüütav vari, hambavalu, igavus ise! Peeter kummardus Aleksaška kõrva juurde, see turtsatas nagu kõuts, lahkus hambaid paljastades toast. Varsti sõitsid hobused ette ja Peeter käskis vürstil saani istuda, — sõidutas Leforti poole.

Laua taga istus kõrgel toolil Nikita Zotov, paberist kroon peas, hoidis käes piipu ja hanemuna. Peeter kummardas ta ees tõsiselt ja palus õnnistust ning ülemkarjane õnnistas teda vaarikalt pübu ja munaaga — napsivõtmiseks. Siis laulsid kõik (paarkummend meest) misevate haältega salme. Kartes immutada tsaari ja suurvursti ees oma harimatust, tegi vürst Priimkov-Rostovski kasukasiilu all salaja ristimärgi, sulistas salaja. Kui aga vaadi otsa ronis alasti mees, karikas kaes, ja tsaar ning kogu Suur- ja Väike- ja nii edasi Venemaa suurvürst, osutades käega alasti mehele, valju häälega lausus: "Seesinane on meie jumal Bacchus, keda me kummardame." — siis kangestus, lõi taaruma vürst Priimkov-Rostovski. Vanamees viidi meelemärkusetult saani.

Sellest päevast peale käskis Peeter Zotovit kutsuda kõige purjuspäisemaks paavstiks, jumal Bacchuse ülempreestriks, aga kooskäimisi Leforti pool — kõige hullupöörasemaks ning kõige vintispäisemaks kirikukoguks.

Jõudis sellest kuuldus ka Sofjani. Vihahoos saatis ta Peetriga rääkima lähema bojaari Fjodor Jurjevitsš Romodanovski. See saabus Preobraženskojest sügavalt mõtliskuna.

Kandis valitsejannale ette:

"Vallatusi ja vempusid tehakse seal palju, kuid ka palju tööd... Preobraženskojes ei tukuta..."

Viha, tume hirm haaras Sofja südame. Näis, et ei saadud veel ümbergi vaadata, kui hundipoeg juba suureks sirgus...

Ootamatult saabus Poltaavast Vassili Vassiljevitsš. Hakkas vaevalt koitma, kuid lossi eeskodades ja käikudes põlnud enam võimalik läbi trügida. Sumin nagu mesipuu. Sofja oli kogu öö magamata. Kullaga väljaõmmeldud, pärlivõrguga kaetud rüü — kaaluga üle puuda, kalliskivides, smaragdides ja teemantides hõlsti, keed ning kuld-kelt koormasid õlgu. Ta istus akna juurde, huuled kokku surutud, et hoida neid värisemast. Kammerneitsi Verka hingas külmunud klaasile:

"Emakene, tuvikene, — sõidabi!"

Haaras tsaaritari küünarpea alt, ja Sofja nägi: öö jooksul maha tulnud lumes lähenes Nikolski väravate poolt väledas traavis kuuehobu sõiduk, hallid laigulised hobused, peas suletutid, sametleidest maani lukitud tupsud; hobuste ees jooksevad valgeis kaftaneis virgatsid, kisendades: "Alt ära, alt ära!"; madala, brokaadiga kaetud kummsaani uste kõrval ratsutavad raudrüüs lühikeste mantlitega ohvitserid. Peatusid paraadtrepil ees. Aadlikud sõõstsid, üksteisel roideid, muljades, vürsti välja aitama...

Valitsejanna silmad pöördusid pahupidi. Verka haaras jälle tast kinni, — "näe, kuidas on igatsusest nõrkenud!" Sofja kähises:

"Verka, ulata Monomahhi müts."

Ta nägi Vassili Vassiljevitsši alles siis, kui tõusis Granovitaja saalis troonile. Kroonlühtreis põlesid küünlad.

Bojaarid istusid pinkidel. Vassili Vassiljevitsš seisis, tore-
dais rõivais, kuid üleni nagu koidest söödud: habe ja
vurrud pikaks kasvanud, silmad sügavale vajunud, nägu
kollakas, hõredad juuksed peas hisunud...

Sofja talitses vaevu pisaraid. Kiskus käetoelt rammusa,
randme kohalt kitsa varrukaga ümbritsetud kuuma käe.
Laskudes põlvele, suudles vürst kätt — puudutas seda
krobeliste huultega. Mitte seda polnud Sofja oodanud ja
võpatas, otsekui ohtu aimates...

„Meil on rõõm näha sind, vürst Vassili Vassiljevitsš.
Tahame kuulda, kuidas on sinu tervis...” Ta kõhatas
pisut, et hää ei kähiseks. „Ons jumal olnud armulik neis
asjus, mis oleme sulle usaldanud?”

Ta istus — kuldne, tüse, mingitud — isa mursuluuga
ilustatud troonil. Neil ihukaitsevaelast seisis ettekirju-
tuse kohaselt oma hõbetaprikestega taga — õnnis-vaiksed
noorukid, valgeis rõivais, kärbimütsides. Bojaarid piirasid
kahelt poolt, nagu pühakud paradiisis, kolmeastmelist
punase kaleviga kaetud troonilava. Kõik toimus piduli-
kult, bütsantsi keisrite muistse kombe kohaselt. Vassili
Vassiljevitsš kuulas, toetudes põlvele, longus päi, käed
laiali...

Sofja lõpetas. Vassili Vassiljevitsš tõusis ja tänas armu-
like sõnade eest. Kaks väärikat duumapristavit asetasis
talle kokkukäiva tooli. Lugu lähenes peaasjale, mille-
pärast ta oli saabunud. Uurivalt ja umbusklikult heitis ta
kõõrdi pilgu tuttavate nägude ridadele, — kuivad nagu
ikoonidel, vaskpunased, tigedad, laiskusest tursunud,
laubad kortsus, — seisis pingul, oodates, mis ütleb vürst
Golitsõn, hiilides nende rahakukrute kallale... Vassili
Vassiljevitsš juhtis oma jutu keerdkäike mööda... „Eks
ma ole ju teie, suurte valitsejate, tsaaride ja suurvürstide
ja nii edasi ori ning sulane, kummardan maani teie ees,
suured valitsejad, et teie, suured valitsejad, mulle, teie
orjale Vaskale ühes kaaslastega, avaldaksite ka edaspidi
nagu seni teie, suurte valitsejate, armulikkust ja käsiks-
ite ülipuha ja ülipuhta jumalaema, halastaja kuninganna ja
igineitsiliku Maarja kuju saata Donskoi kloostrist teie
tsaariliku, võitmatu ja võidurikka sõjaväe juurde, et üli-
puhas jumalaema ise juhiks teie polkusi ja igasuguste
õnnetuste eest varjaks ja teie vaenlaste üle kuulsaid või-
tusid saavutaks ning imeväärselt üleolemist avaldaks...”

Vürst kõneles kaua. Lämmastavast õhust, bojaaride

higistamisest seisis virvendav udu nõretavate küünalde
kohal. Lõpetas oma jutu Donskoi jumalaema-kujust. Viisi-
päraselt järele mõtelnud, otsustasid bojaarid: saata.
Ohkasid kergendatult. Siis hakkas Vassili Vassiljevitsš
juba kindlal häälel peaasjast rääkima: juba kolmas kuu
pole sõjavägedele palka makstud. Välismaised ohvitse-
rid, — näiteks polkovnik Patrick Gordon, — on solvunud,
viskavad vaskrahad maha, paluvad maksta hõbedaga,
hädakorral kas või sooblitega... Inimesed on rābala-
is, puuduvad viidid, kogu sõjavägi on viiskudes ja neidki ei
piisa... Kuid küünlakuul peab taas sõjaretkele asuma...
Kui lugu jälle häbiväärselt ei lõpeks...

„Palju sa meilt siis raha palud?” küsis Sofja.

„Umbes viissada tuhat hõbedas ja kullas.”

Bojaarid jahmatasid. Mõnedel kukkusid kepid ja kar-
gud käest. Pistisid kisama. Lõid üles karates enesele
varrukatega vastu külgi: „Oh, hädal...” Vassili Vassil-
jevitsš vaatas Sofjale, see vastas põleva pilguga. Golitsõn
rääkis veelgi julgemalt:

„Olid minu juures laagris kaks meest Varssavist,
mungad, jesuitid. Neil on kiri Prantsuse kuninga käest,
et noid peab usaldama. Nad teevad suurepärase ette-
paneku. Telle,” — tõusis, kummardas Sofja poole — „üli-
huljav valitsejanna, peaks sellest asjast olema suur
kasu... Nad räägivad nõnda: merede on praegusel ajal
palju röövleid, prantsuse laevadel on ohtlik ümber maa-
ilma liikuda, asjata saab palju kaupa hukka. Aga läbi
Venemaa on idasse otsene ja kerge tee — Pärsiasse ja
Indiasse ja Hiinamaale. Ega teil, ütlevad nad, niikuinii
pole millegagi kaupasi välja vedada, teie Moskva kaup-
mehed on rahata. Aga prantsuse kaupmehed on rikkad.
Ja selle asemel, et ilma kasuta oma piirisi valvata, laske
meie kaupmehed minna Siberisse ja kaugemale, kuhu nad
tahavad. Küllap nad teedki soodesse rajavad ja versta-
postid püsti panevad ja postijaamad ehitavad. Siberis
ostavad nad karusnahku, maksavad nende eest kullaga,
aga kui leiavad maake, siis panevad ka sulatusahjud
käima.”

Vana vürst Priimkov-Rostovski, suutmata taltsutada
oma südant, hüüdis Vassili Vassiljevitsšile vahele:

„Ei me tea, kuhu oma Kukui ketserite eest põgeneda.
Nuüd aga tahad sa veel võõraid kaela tuua... See on
õigeusu ots!”

„Hädavaevu pääsesime õndsas tsaari ajal inglased,” hüüdis duuma aadlik Boborõkin, „ja nüüd peaksime prantslaste alla saama?... Ei seda ole!”

Teine, Zinovjev, rääkis raevunult:

„Me peame kõvasti sellest kinni pidama, et välismaalaste vana ülbust lõpuni murda... Aga mitte sellest, et tööd ja ärid nende kätte anda... Et neid alandlikkusele sundida... Meie oleme kolmas Rooma...”

„Õige, õigel” käratsesid bojaarid.

Vassili Vassiljevitsš vaatas ringi, ta silmad helenesid vihast, ninasõõrmed värisesid...

„Ega mu süda riigiasjade pärast vähem valuta kui teie oma...” Ta tõstis häält. „Oma rinna...” Lõi sõrmustega vastu raudrüüd. „Oma rinna kiskusin küüntega lõhki, kui kuulsin, kuidas Prantsuse ministrid häbistasid meie suursaadikuid Dolgorukit ja Mõšetskit... Läksid tühjade kätega raha paluma, — sealsamas kaotasidki au...” Paljud bojaarid hakkasid tumedalt nohisema. „Aga kui oleksid läinud kasuliku ettepanekuga Prantsuse kuninga juurde, — kolm miljonit livri oleks juba ammu Suure lossi prikaasis lamanud. Jesulidid vandusid evangeeliumi peal: kui ainult suured valitsejad nende ettepanekuga nõus oleksid ja duuma nõnda otsustaks, — siis vastutavad nad juba oma peaga kolme miljoni livri eest, mis saaksime veel enne kevadet.”

„Nõndaks, bojaarid, mõelge sellele,” ütles Sofja, „see on suur asi.”

Kerge öelda — mõelge sellele asjale... Oli tõesti kord aeg, — pärast suurt sisesegadust, — kui välismaalased soostsid nagu raisakullid Venemaale, haarasid eneste kätte tööstuse ja kaubanduse, löid kõik hinnad alla. Mõisnikud pidid peaaegu ilma eest lina, kanepi, vilja ära andma. Ja samuti õpetasid just nemad, välismaalased, venelasi kandma hispaania sametit, hollandi lõuendit, prantsuse siide, sõitma tõldades, istuma itaalia toolidel. Kadunud Aleksei Mihhailovitši ajal heideti võõraste ikel — tahame ise oma kaubad üle mere vedada. Hollandist kutsuti välja meister Karsten Brant, ehitati suure vaevaga laev „Orjol”, — kuid sellega lugu lõppeski, — ei leidunud meresõiduks sobivaid inimesi. Ja ka raha oli vähe. Ning ka muidu oli tülikas. „Orjol” mädanes ära, seistes Volgal Nižni-Novgorodi juures. Ja jälle ronivad välismaalased, püüavad käed kuni küünarpeani pista

vene taskusse... Mis siin mõelda? Pane aga viissada tuhat rubla sõjaks khaani vastu välja, — ega Golitsõn ilma rahata minema ei sõida... Vaat, kui kavalasti meelitab kolme miljoniga. Higi tuleb otsaette, kui mõtlema hakkad...

Zinovjev, haarates habeme pihku, lausus:

„Kui paneks veel mõne maksu agulite ja alevite peale... Noh, kas või soola peale...”

Terase ajuga taat Volkonski vastas:

„Viiskude peal pole veel maksu...”

„Tõepoolest, tõepoolest,” hakkasid bojaarid kihama, „maamehed kulutavad kuni kaksteist paari viiskusid aastas; kui paneks kaks tenga maksu iga viisupaari peale, — olekski khaan võidetud...”

Bojaaride süda läks kergeks. Asi oli otsustatud. Ühed puhkisid higi, teised keerutasid sõrmi, ähkisid. Mõned lasksid kergendustundest paha haisu kašukasse. Trumposid üle Vassili Vassiljevitsši. Kuid see ei alistunud, — hüppas üles, koputas kepiga, rikkudes seatud kommet.

„Meelemõistmatud! Ise sandid, — viskate varanduse porril Naljased, — lükate tagasi käe, mis leiba ulatab... Kas issand ise on teie mõistuse pimedusega lõõnud? Kõlgis kristlikes riikides, — aga neid on säärasedki, mis ei kaalu meie maakondagi üles, — õitseb äri, rahvad rikastuvad, kõik otsivad oma kasu... Ainult meie tukume ülesärkamatult... Nagu katku ajal — rahvas jookseb hajali, — meeheheites... Metsad on täis röövleid... Ja needki kaovad, kuhu jalad kannavad... Varsti kutsutakse Venemaad kõrbeks! Tule, rootslane, inglase, türk-lane, — võta omaks...”

Ülisuure pahameele pisarad purskasid Vassili Vassiljevitsši silmist. Sofja kummardus üle trooni ääre, surudes küüned käetugedesse, — tal enesel vabisesid põsed.

„Pole vaja prantslasi sisse lasta,” lausus bojaar vürst Fjodor Jurjevitsš Romodanovski jämeda häälega. Sofja puuris oma pilgu temasse. Bojaarid jäid vaik. Romodanovski kõigutas vatsa, et laskuda pingi äärelt, tõusis: lühijalgne, laia seljaga, õlgade vahele kadunud väikese silutud peaga. Oli kõhe vaadata tema tumedaisse kõõrd-silmadesse. Habeme oli ta hiljuti maha võtnud, vurrud olid üles käänatud, kongus nina rippus paksude huulte kohal. „Prantsuse kaupmehi pole meile vaja, need võtavad viimase sargi seljast... Jah... Vaat hiljuti olin ma Preob-

raženskojes tsaari juures... Nali, vallatus... Tõsi... Kuid ka nali võib olla arukas. Sakslased, hollandlased, meistrid, laevaehitajad, ohvitserid — tunnevad oma asja... Kaks polku — Semjonovi ja Preobraženski — midagi hoopis muud kui meie streletsid. Välismaa kaupmehi pole meile vaja, kuid ilma välismaalasteta läbi ei saa... Tuleb enestele sisse seada raua-, lõuendi-, naha-, klaasitööstus. Veskeid ehitada lauasaagimiseks, nagu Kukuks. Asutada laevastik — vaat, mis on vaja. Aga kui me täna otsustame maksustada viiskusid, siis käige, kus... aga otsustage, mul ükskõik..."

Ta raputas nagu vihastades paksu nägu ja üleskäänatud vurre, taganes, istus pingile... Sel päeval ei otsustanud bojaaride duuma lõplikult midagi...

7

Pakasel õhtul kogunes palju külalisi austeeriasse. Teenertobu viskas üha kasehalgusid koldesse lisaks. „Oh, on aga sinu juures soe, Mons!“ — külalised mängisid täringuid ja kaarte, naersid ning laulsid. Johann Mons avas kolmanda õllevaadi. Ta viskas seljast vateeritud vesti ja jäi ainuüksi kampsuniga. Ta kael oli sinakashall. „Hei, Johann, kas sa ei läheks pisut välja külma kätte seisma, sul on liiga palju verd.“ Mons naeratas hajameelselt, isegi mõistmata, mis tal viga. Häälte suma kandus nagu kuskilt kaugelt, pisarad nõrgusid silma. Tahtis haarata korraga kümme õllekruusi, — ei suutnud neid tõsta, loksutas maha. Roidumus valgus kontidesse. Ta lükkas ukse lahti, astus külma kätte ja toetus vastu katusealuse sammast. Jäine kuu seisis kõrgel, ümbritsetud kolme vikerkaarelise sõõriga. Ohk oli täis pakase sillerdavaid nõelu... Maas, põõsastel ja katustel lumi. Võõras maa, võõras taevast, surm kõige kohal. Ta hakkas ägedalt hingama... Miski lähenes talle uskumatu kiirusega... Ah, kui veel kordki saaks näha sünnimaad Tüüringit, kus on mägede vahel järve ääres kodune linnake!... Pisarad voolasid mööda ta põski. Lõikav valu haaras ta südame... Ta kobas ukse järele, avas vaevaga, ja küünalde valgus, külaliste värisevad näod paistsid tuhakarvalistena. Rind vappus, surudes enesest oige, ja ta langes maha...

Nii suri Johann Mons. Leina ja imestusega rabas tema

surm kauaks ajaks kõiki sakslasi. Tõsi jäid maha lesk Mathilde, neli last ja kolm äriettevõtet — austeeria, veski ning juveliriasjade pood. Vanema tütre Modeste õnnestus, jumal tänatud, sel sügisel korralikule inimesele — leitnant Theodor Balckile mehele panna. Orbudeks jäid Anna ja kaks väikest, Philimon ja Willim. Nagu tihti juhtub, ei osutunud äri seisukord pärast majaise surma kaugeliki nii hea olevat, leidsid võlakirjad. Veski ja juvelirikauplus tulid võlgade eest ära anda. Sel raskel ajal toetas Lefort nii raha kui hoolitsusega palju. Maja kõrtsiga jäid lesele, ja seal valasid nüüd Mathilde ning Anna ööd-päeva kibedaid pisaraid.

8

„Emake, — kas kutsusite mind?“

„Istu, mu Petjake-inglike.“

Poeter müksatas taburetile, lastes pilgu pahaselt üle oma magamistoja käia. Natalja Kirillovna, istudes ta vastas, naeratas sõbralikult. Oh, on ta aga räpane, rõivad rebitud. Sõrm seotud nartsuga. Juuksed tuttis püsti. Silmalaukude all varjud, silmad rahutud...

„Petruša, mu ingel, ära vihasta — kuula lõpuni...“

„Ma kuulan, emake...“

„Tahan sulle naise võtta...“

Peeter hüppas järsku üles, jooksis kätega veheldes valgustatud pühakunägu juurest kuni ukseni, risti ja põiki mööda tuba. Istus. Nõksas peaga... Ta suured labajalad pöördusid varvastega sissepoole.

„Kelle?“

„On juba välja vaadatud, meeltmööda valitud kassikäpake, — valge tuvike...“

Natalja Kirillovna kummardus poja kohale, tõmbas üle juuste, — tahtis silma vaadata. Poja kõrval valgusid tumepunaseiks. Sukeldus ta käe alt välja, hüppas jällegi üles:

„Aga mul pole aega, emake... Tõepoolest, üks asi on oes... Noh, kui vaja, võtke naine... Minul pole selleks mahti...“

Riivates õlaga uksepiita, — vimmas seljaga, kõhetu, — väljus ja jooksis nagu meeletu mööda vahekäike, paugutas kaugel uksega.

NELJAS PEATUKK

1

Ivaška Brovkin (Aljoška isa) tõi reeteega Preobraženskojasse koorma külmutatud linde, jahu, herneid ja tündri kapsaid. See oli lauamaks Vassili Volkovile, — valitseja kogus selle küla pealt, ja et kraam ei laheks hukka, käskis viia isandale ta teenistuskotta, kus Volkovil kui stolnikul oli lossis oma kambrike ühes sahvriga.

Õue sõitnud, lõi Ivaška Brovkin kartma ja võttis mütsi maha. Hulk uhkeid saane ja koormaid seisis paraadtrepies. Hommikuses pakases jutlesid hästi rõivastatud holoppide salgad; rebase- ja hundisabadega ehitud hobused kaapisid vallatades puhast lund, seisnud takud hiuklesid tigidalt. Aurava sõnniku ümber segisid varblased.

Lahtist treppi mööda tõusid ja jooksid alla kuldkaftaneis stolnikud ja lokkis naisejuustega ohvitserid, seljas välismaised, punaste revõandega kuued. Ivaška Brovkin tundis ka oma isanda ära, — Vassili Volkov oli tsaari sööma peal priskeks läinud, pard lõi lokki, ta astus tähtsalt, käsi siidvööl.

„Oh, pokri nad mu pistavad, sandil silmapilgul olen tulnud!“ mõtles Ivaška. Valjastas hobuse lahti, viskas talle heinu ette. Lähenes tsaari koer, vaatas kollaste silmadega Ivaškale, hakkas trisema. Ivaška laskis magusas naeratuses kõik näokortsud siledaks: „Penikene, kullakene, no mis sa, no mis sa ometi...“ Eemaldus, söönud lojus, ei hammustanud, jumal tänatud. Möödus turjakas tallipoiss:

„Mis sina siin, hulgas, — oled enese hobust söötma seadnud?...“

Kuid sel hetkel kutsuti tallipoissi, jumal tänatud, muidu poleks Ivaška terve nahaga pääsenud. Ta koristas heinad,

valjastas jälle hobuse. Sel ajal hakati lossitornikeses pehmelt kelli helistama. Holopid löid liikvele: ühed hüppasid juhthobuste selga, teised kargasid tagapukkidele, laiade tagumikkudega kiskjataolised kutsarid õiendasid ohje. Trepil igale astmele asetust stolnikud, lükates mütsi peas viltu. Lossist valgus välja saajarahvas: poisikesed ikoonidega, noorukid tühjade liudadega, — kallid mütsid, rohelised brokaadist, punasametist kaftanid ja kasukad lõkendasid lumel härmapeites leinakaskede all. Tundes viisakusnõudeid, hakkas Brovkin ristimärke tegema. Väljusid bojaarid... Nende keskel häine hulga kasukatega, üks kallim kui teine... Ta kulmud sarvilise tanu all olid raskult valgeks vööbatud, sinakad silmalaud kuni meelekohtadeni maalitud, põsed kuremarjaliselt punaseks minotud... Pale nagu pannkook... Käes — pihlakaoks. Ilus, lõbus, nagu näha — vintis... Teda talutati käe alt kinni hoides trepist alla. Teenijatüdrukud rääkisid, Ivaškast mööda joostes:

„Näed sa, kosjamoor.“

„Sõitja pruudikoda korraldama...“

„Noorte mängi soputama...“

Ilutlased tallipoissid, õhk lõi kuljustest laulma, jalased vingastid, varises härm kaskedelt, — rong venis üle lagendiku Moskva sinihallide suitsude poole. Ivaška vahkis, suu pärani. Teda hõigati karedalt:

„Ärka, sa molul...“

Tema ees seisis Vassili Volkov. Nagu on kohanegi isandale: kulmud vihaselt koos, silmad valjud, läbitungivad.

„Mis sa töid?“

Ivaška kummardas lumeni maha, ja võtnud põuest valitseja kirja, ulatas selle. Vassili Volkov asetas ühe jala ettepoole ja hakkas kulme kortsutades lugema: „Armulik härra, ülihelde isand, saadame ühes sellega sinu heldusele lauataagavara. Anna jumala nimel andeks, et mitte mulluse aasta kohaselt kokku ei saanud: tapetud hanesid on vähem, aga kalkuneid ep ole hoopiski mitte. Rahvas sinu helduse külas on sootuks sandiks jäänud, viis hinge on jooksus, ja me ei teagi enam, kuidas sinu ees vastutada... Aga mõnel on nälja tõttu vaevalt enesel elu sees, leiba piisas hädapärast maarjapäevani, söövad maltsa. Seesinase põhjuse pärast on tulnud puudujääk.“

Vassili Volkov sööstis vankri manu: „Näita!“ Ivaška tõmbas koorma lahti, värisedes hirmust... Haned kõhnad, kanad sinised, jahu klimpis...

„Mis oled sa toonud? Mis oled sa kärnane koer mulle toonud!“ karjus Volkov meeletus vihas. „Varastatel Lausa kelmid!“ Tõmbas koormast piitsa ja hakkas Ivaškat lahmima. See seisis ilma mütsita, ei põigelnud kõrvale, pilgutas vaid silmi. Oli kaval mees, taipas: häda läheb üle, las lahmib, poolkasukas pole valus...

Piitsavars murdus. Volkov haaras, uha rohkem ärritundes, Ivaškal juustest kinni. Sel hetkel jooksis lossi poolt kaks sõjaväe-kaftaneis meest. Ivaška mõtles: „Tulevad temale appi, noh, — nüüd olen otsas...“ Esimene, kasvult lühem, sööstis äkki Volkovi kallale, virutas talle vastu külge... Vabastanud Ivaška juuksed, oleks isand peaaegu pikali kukkunud. Teine, pikem — sinisilmaline, pikanäoline, puhkes valjusti naerma. Ja kõik kolm hakkasid tülitsema, sõimlema. Ivaška ehmus rangasti, laskus jälle põlvili... Volkov räuskas:

„Ma ei talu solvamist! Mõlemad on mu orjad! Käsineid halastamatult peksta... Tsaar pole minu käskijal!“ Siis rääkis sinisilmaline talle vahele, pilutades silmi:

„Oota, oota, — ütle veel kord... Tsaar pole sulle — käskija? Aljoša, kuulsid sa neid mässusõnu?“ Ja Ivaškale: „Sina kuulsid?“

„Pea, Aleksandr Danilõtš...“ Vaska Volkovi viha lahtus sedamald. „Meelemõistusest olekus ma need sõnad laususin, jumala eest, meelemõistusest olekus... Sest mu enese ori oleks mu siin peaaegu surnuks löönud...“

„Läki Peeter Aleksejevõtši manu, seal arutame.“

Aleksaška sammus lossi poole, Volkov — tema järel, — poolel teel hakkas varrukast kinni haarama. Kolmas ei läinud nendega, jäi koorma juurde ja ütles tasa Ivaškale:

„Taat, see olen ju mina... Kas sa ei tunne? Mina — Aljoša.“

Ivaška lõi hoopiski kartma. Vaatas villu. Seisab puhas noormees, kallid kalevis, heledate nõõpidega, kunstjuuksed kuni õlgadeni, mõõk küljel. Võib ju ka olla, et on Aljoša... Mis sa tahad teha? Ivaška vastas kahemõtteliselt:

„Muidugi, miks me ei tunne... Ikka nagu isa poolt...“

„Tere, taat.“

„Tere, auväärt noorsaks.“

„Kuidas on lood kodus?“

„Tanu jumalale.“

„Kuidas elate ka?“

„Tanu jumalale...“

„Taat, sa ei tunne mind ära...“

„Kõik on võimalik...“

Ivaška, nahes, et peksmist ja kannatust enam ei tule, pöördus mütsi pahe, koristas murtud piitsa, hakkas lahtikisitud koormat vihaselt kinni nõõrima. Nooruk ei läinud minema, ei jätnud rahule. Aga vahest on see tõepoolest kadunud Aljoška? Kuid mis sellestki, — tähendab, kõrgemale on see lind lennanud. Kas see ongi suur tarkus teda ära tunda, — vahest on viisakam mitte tunda... Ometi hakkas Ivaška silm kavalalt pilutama.

„Peaksin siit Moskva minema, eit käskis soola osta, aga ep ole mul poolt kopikatki... Kui annaksite viis altõni või kui kaheksa kopikat, ega see kaotsi lähe, omad inimused, maksan tagasi...“

„Tandikene, isakene...“

Aljoška haaras taskust pihutäie — aga mitte vaske, vaid hobedat: rublat kolm või rohkemgi. Ivaška jahmus nõrkemisele. Ta küübis oma kopsikutaolisse korpunud kätte need rahat, sus hakkas vahisema, ja põlved paindusid iseenesest, et kummardada... Aljoša lõi käega, jooksis minema... „Oh pojake, oh pojake,“ halises Ivaška tasa. Ta pilukil silmad vaatasid kähku ringi, — kas ei näinud keegi teenijaist seda raha? Kaks tenga pistis igaks juhuks suhu, teised mütsi. Laadis kraami kähku maha, andis isanda sulasele tähekeste vastu üle, ja vehkides ohjadega, kihutas Moskva poole.

Halvasti oleks Vaska Volkovil läinud sõnade pärast: „Tsaar pole minu käskija,“ — oleks tal tulnud tutvuda timukatega Salaasjade prikaasis... Kuid hüpanud Aleksaška järel eeskotta, riputas ta end selle käe otsa, lohistus pisut mööda põrandat ja palus nuttes võtta vastu kalliskivisõrmus, — tõmbas selle sõrmest...

„Pea meeles, aadlipoja-lurjus,“ lausus Aleksaška, pistes kallist sõrmust oma keskmisse sõrme, „viimast korda päästan su välja... Ja lisaks tasud sa Aljoša Brovkinile teotamise eest raha või kaleviga. Mõistad?“

Lõi pilgu vääriskivile, raputas pilkelise muigega paru-

kat ja läks voolitud kandadel, hõõritades õlgu... Ammuks see oli, kui inimesed teda turgudel tutist kiskusid, nuusutanud roiskunud jäneselihaga pirukaid? Ah, millist võimu hakkas omandama inimesel Volkov lonkis nukralt oma kambrikesse. Avanud häirekellaga kirstu, võttis ettevaatlikult tüki kalevit välja. Oli pisarateni kahju, solvav... Kellele? Matsipojale, holopile, kellele peaks piit-saga üle lõngade tõmbama — selle meeleheaks! Mõlgutas murelikult. Hüüdis siis teenri:

„Vii Preobraženski polgu esimese roodu trummalile Aleksei Brovkinile, — ütle, et lasen tervitada, et meie vahel oleks sõprus...“ Akki kätt rusikasse tõmmates vihaselt teenrile: „Ära aja hambaid irevile, valan vastu vahtimist... Aljoškaga räägi tasa, inimese moel, ettevaatlikult, — tema, lurjus, on nüüd ohtlik...“

Aleksaška Menšikov otsis Peetrit kõigis ruumides, kus teenijad katsid pidurüüga lavitsaid ja aknalaudu, laotasid vaipasid, riputasid paljude aastate vältel seiskunud eesriideid ja pärlitega õmmeldud ikoonikatteid... Täitsid õhlampe. Kopsimist ja jooksmist oli täis kogu loss.

Ta leidis Peetri üksinda, just äsja kosjamoori poolt ehitatud mõrsjatoas — ilma muldlaeta kõrvalehitises (et noorpaar ei heidaks magama mitte maa alla nagu hauda). Peeter oli väiksemate pidulikkuste jaoks tehtud tsaarirüüs. Ta käes oli ikka veel siidrätik, mis talle anti, kui kohtas kosjamoori. Rätik oli hammastega räbalaiks kistud. Peeter riivas pilguga Aleksaškat, puna valgus näole.

„Sisseseade on tore,“ lausus Aleksaška laulva häälega, „valmistatud justkui inglitele paradiisis...“

Peeter surus hambad lahti ja laksatas naerda. Osutas voodile:

„Missugune narrus.“

„Kui noorik on mõnus, tuline, siis polegi narrus. Löögu mind väik, myn Herz, sellest ei ole midagi magusamat.“

„Sina muudkui luiskad.“

„Mina tunnen seda juba neljateistkümne aasta vanuselt... Ja veel missugused nahksed naised kätte sattusid... Aga sinu oma öeldakse olevat üpris kaunis...“

Peeter õhkas lühidalt. Lõi jälle pilgu palkseinalisele, kõrgele kolme külge raiutud värviliste aknakestega mõrsjakambrile. Akende vahel Teherani vaibad, põrand kaetud lindusid ja ükssarvikuid kujutava vaibaga. Nurkadesse torgatud neli noolt, igaühe peale riputatud neli-

kümmeend sooblinahka ja — rõngassai. Kahele kokkukukatud lavitsale, kahekümne seitsmele rukkivihule, seitsmele sulgkotile, oli tehtud siidvoodi paljude pärlpuurides paljadega, nende peal seisis karusnahkne müts. Jalutsas nugisenahast vaibad. Voodi kõrval seisis pärnapuust tündrid nisu-, rukki-, kaera- ja odrateradega...

„Noh, sa ei nainudki teda siis?“ küsis Peeter.

„Me otsime Aljoškaga teenijad ära ja ronisime katukole. Pole kuidagi võimalik... Mõrsja istub pimedas, mina ei lahe tast sammugi eemale, — kardavad kurja silma, äratagemist... On keelatud prahti ta kambrist välja kanda... Onud Lopuhhinid käivad ööd-päevad õues püstolite ja mõõkadega ringi...“

„Sofjast midagi kuulsid?“

„Noh, maruvihane, kuid kas tema saab sinul naisevõtmist keelata? Sa vaata ette, myn Herz, kui istud noorikuuga lauda, ära sa midagi söö ega joa... Kui aga juua tahad, heida pilk minu poole, ma ulatan kruusi, sellest juua joo...“

Peeter pures jälle käristatud rätikut:

„Kas mõidame agulisse? Nii et keegi ei teaks... Tunni-keele... Kuidas oleks?“

„Ära palugi, myn Herz, ära mõtlegi praegu Monsikule.“

Peeter venitas kaela välja, ajas ninasõõrmed laiaks, lausus kahvatades:

„Kust oled võtnud voli minuga nõnda rääkida!“ Haaras Aleksaškal rinnust kinni, — nõõbid lendasid eest. „Kust sul julgus?“ Raputas veel kord, nohatades, kuid vabastas siis ja — rahulikumalt: „Too mõni lihtsam kasukas... Lähen aiamaale, sinna tood saani...“

Pulmad peeti Preobraženskojes. Külalisi, peale Narõškinite ja mõrsja sugulaste, oli vähe: mõni lähedam bojaar ja Boriss Aleksejevitsš Golitsõn ning Fjodor Jurjevitsš Romodanovski. Natalja Kirillovna kutsus viimase isameheks. Tsaar Ivan ei saanud haiguse pärast osa võtta, Sofja sõitis sel päeval palverännakule.

Kõik toimus muistse kombe kohaselt. Mõrsja toodi juba hommikul lossi ja hakati rõivastama. Saunas puhtaks pestud, kroonu peapärgades ja kampsunites pulmaneitsid

laulsid lakkamatult. Nende laulude saatel panid bojaarinnad ja pruutneitsid mõrsja selga kerge särgi ja sukad, punasiidise, pärlpalistusega pika hame, hiina siidist avarate, kuni põrandani ulatuvate, lillede ja loomadega imeväärselt väljaõmmeldud varrukatega suvirüü, kaela üle õlgade ulatuva, teemantidega kaunistatud piibrinahast kaelaehete, mis nõnda kaela pigistas, et Jevdokia oli nõrkemas. Suvirüüle pandi lai, pikkade hõlmadega jõhvika-karva kalevist suvimantel saja kahekümne emailnööbiga, selle peale veel väike, kerge karusnahkse voodriga hõbekoeline, raskelt pärlitega tikitud mantlike. Sõrmed lükiti täis sõrmuseid, kõrvad koormati tilisevate rõngastega. Juuksed kammiti nii ligi pead, et mõrsja ei saanud silmi pilgutada, palmikusse põimiti rohkesti linte, pähe pandi kõrge linnakujuline pärg.

Kella kolme paiku Jevdokia Larionovna vaevalt veel elas, — istus nagu vahakuju sooblinahksel padjakesel. Ta ei suutnud isegi vaadata peigmehe poolt tammises kastikeses kingituseks toodud maiustustele: suhkrust loomakesed, praänikud sissepressitud pühakupiltidega, mees keedetud kurgid, pähklid ja rosinad, kõvad Rjazani õunad. Kombekohaselt oli siin ka luukastike käsitööga ja teine, kullatud vasest, sõrmuste ning kõrvarõngastega. Kõige peal lamas kimbuke kaseoksi — vitsad.

Isa, okolnitsi Larion Lopuhhin, keda sellest päevast peale kästi kutsuda Fjodoriks, astus ikka aeg-ajalt sisse, limpsates kuivanud huuli: „Noh, kuidas on, kuidas on lugu mõrsjaga?“ — tema sooniline nina oli luustunud... Tammunud jalgadel, jahmus, lahkus kähku. Ema Jevstigneja Anikitovna oli ammu tüma, toetudes selna najale. Juba koidust peale söömata pulmaneitsid hakkasid kähisema.

Jooksis sisse kosjamoor, vehkis kolmearssinaliste käistega:

„Kas mõrsja on valmis? Kutsuge pulmarahvas... Võtke leivapätsid, süüdake laternad... Kus on tantsuneitsid? Oi, vähe... Bojaaride Odojevskite pool tantsis kaksteist tüdrukut, aga siin peame ju tsaari pulmi... Oh, mu armsad, ülesrääkimata kaunis on mõrsja... Kus oloks veel seesuguseid, — ei ole neid... Oh, mu armsad, hindamatu, mis te olete teinud, ilma noata mu tapnud... Mõrsja on ju katmata... Kõige tähtsama unustasite... Sõba, kus on sõba?“

Ule mõrsjapärja seati valge rätik, selle all pandi ta kätel rinnal risti, pea kasti hoida madalal. Jevstigneja Anikitovna halises tasa. Sisse jooksis Larion, kandes enese ees nagu rünnakule õnnistavat ikooni. Tantsutüdrukud lehvitasid rätikutega, kõpsutasid jalgu, hakkasid keerlema:

Humal tantsib tare mööda,
humal ise ennast kildab;
Ei ole minust paremat,
pole poolestki lõbusamat...

Teenijad tõstsid liuad leibadega üles. Nende järel astusid laternamehed, maarjaklaasist laternad keppide otsas. Kaks küünlahoidjat kandsid mõrsja puudalist küünalt. Pulmapoiss Petka Lopuhhin, mõrsja nõbu, kandis tirinat humalate, siidrätikute, soobli- ja oravanahkadega ning pihutäie tšervoonetsitega, enesel seljas hõbekaftan, mille ola ümber seotud käterätik. Tema järel juhtisid kaks pulmaonu — kõige väledamad Lopuhhinite hulgas — rõngkasku: jälgisid, et keegi ei jookseks mõrsjal üle tee. Nende järel talutasid kosjamoor ja moori abi käe alt hoides Jevdokiat, — raskesti rõivaist, paastust ja hirmust nõtkusid ta vaevakese jalad. Mõrsja taga kandsid kaks vana bojaarlannat liudasid: ühel sametine naise tanu, teisel vööd — kingitusteks külalistele. Larion astus kogu suguvõsalt kokkulaenatud karusnahkades, sammu võrra taamal Jevstigneja Anikitovna, lõpuks marssis kogu mõrsja suguselts, trügides kiirustavalt kitsaste uste vahel ja vahekäikudes.

Nii astusid Krestovaja palatisse. Mõrsja pandi pühapiltide alla istuma. Humala-, nahkade ja rahatirin ning leivahuad asetati lauale, kuhu olid juba järjestatud soolatoesid, vürtsinõud ja äädikapudelid. Istusid seisusekohaselt. Vaikisid. Lopuhhinite silmad pungistusid, kuivasid, — kartsid, kas ei tee mingit eksisammu. Ei liigahtanud, ei hinganud. Kosjamoor tõmbas Larioni varrukast: „Ära viivita enam...“

Larion tegi aeglaselt ristimärgi ja saatis peiupoisi tsaarile teatama, et aeg on tal mõrsja järele tulla. Petka Lopuhhinil võbises minnes raseeritud lohkjaskukal. Prakasid õlilampide tuled, ei liikunud küünlaleegid. Tuli kaua oodata. Kosjamoor kõditas aeg-ajalt mõrsjat roiete kohalt, et ta hingaks.

Kriuksatasid vahekäikude trepid. Tulevadi Kaks ihukaitseväelast, ilmudes kuulmatult, asetused ukse kõrvale. Sisse astus isamees Fjodor Jurjevitš Romodanovski. Pungitades silmi helkivate ikooniraamide poole, tegi ristimärgi, teretas kättpidi Larioni ja istus mõrsja vastu, pistes sõrmed vaheliti. Vaikisid jälle lühikest aega. Fjodor Jurjevitš ütles jämeda häälega:

„Minge, paluge tsaari ja kogu Venemaa suurvürsti, et ta suvatseks ilma viivitamata asja kallale asuda.“

Mõrsja suguselts pilgutas silmi, neelas sülge. Üks pulmaonu väljus valitsejale vastu. See juba lähenes, — oli noor, ei kärsinud... Uksest pahvatasid sisse viirukisuitsu pilved. Sisenesisid — Ilmutamiskiriku pikk, metsikujuukseline protohiere, hoides pühimusjäänustega vaskristi ja õõtsutades laialt viirukipanni, ning noor lossipapp, keda vaevalt keegi tundis (teati, et Peeter kutsus teda Bitkaks), piserdas püha veega punasest kalevist teed. Tema taga astus Igivana, nõrga häälega metropoliit kogu omas pühas toreduses.

Mõrsja suguselts hüppas üles. Larion jooksis laua tagant välja, langes keset palatit põlvili. Pulmaülem Boriss Aleksejevitš Golitsõn talutas käe alt Peetrit. Tsaar kandis laia paraadkraed ja isa kuldrüüd, mis ulatus temal vaevalt põlvini. Monomahhi krooni oli Sofja keelanud anda. Peeter oli palja päi, tumedad juuksed lahku kammitud, kahvatu, silmad klaasistunud, pilkumatud, kokkupigistatud hambaist kühmud kahel pool suud. Kosjamoor haaras Jevdokia kõvemini kinni, — tundis, kuidas ta käe all hakkasid roided vabaks.

Peigmehe järel astus sõimeülem Nikita Zotov, kellele oli ülesandeks tehtud holda pulma nõiduse eest ja valvata kommete järele. Ta oli kaine, puhas ja rõõmus. Vanemad Lopuhhinid vaatasid üksteisele otsa: vürst-paavst, joomavend, riivatu, — ei oodanud sellist sõimeülemat... Lev Kirillõtš ja vana Strešnev talutasid tsaarinnat. Selleks päevaks olid kirstust välja võetud ta vanad ehted: armas virsikuvärvi suvimantel ja välismaiste helmestega, õrnade lilledega õmmeldud pikasiiluline rüü... Kui pani selga — nuttis Natalja Kirillovna oma kadunud noorust. Ja astus praegu, ilus, sale, nagu oli endistel aegadel...

Boriss Golitsõn, lähenedes sellele Lopuhhinile, kes istus mõrsja kõrval, ja kõlistades mütsis tšervoonetseid, lausus kõvasti: „Tahame vürstile kohta osta.“

„Odavalt ei müü,“ vastas Lopuhhin, ja nagu oli kombeks, sirutas käe mõrsja kaitseks.

„Rauda, hõbedat või kulda?“

„Kulda.“

Boriss Aleksejevitš raputas tšervoonetsid taldrikule, ja võttes Lopuhhinil käest kinni, viis kohalt eemale. Bojaaride keskel seisev Peeter mühatas naerda, teda hakati tasakesi edasi müksama. Golitsõn võttis ta küünarpeast kinni ja asetaski mõrsja kõrvale istuma. Peeter tundis ta puusa sooja ümarust, nihutas jala eemale.

Teenijad tõid sisse ja asetaski kohale esimese toitumise korra. Metropoliit luges palve ja õnnistas sööki ning jooki, pööratades silmi. Kuid keegi ei puudutanud vaagnaid. Kosjamoor kummardas võõri Larion ja Jevstigneja Anikitovna ees:

„Õnnistage mõrsjat kammimiseks ja juuste seadmiseks.“

„Jumal õnnistab,“ vastas Larion. Jevstigneja liigutas ahnult huuli. Kaks küünlakandjat tõmbasid peigmehe ja mõrsja vahelise lähipaistmatu rätiku. Pulmatüdrukud ukse peal ja bojaaride emandad ning tütreid laua taga hakkasid noomameelselt laule laulma — kurbi, pikatoonilisi. Peeter nägi kõõlides, kuidas hõljuva katte taga kosjamoor ja moori abi sekeldavad ning sosistavad: „Korista need linnid ometi... Aseta palmik, keeruta... Andke tanu, tanu andke...“ Jevdokia hakkas tasase lapsehäälega nutma... Peetril hakkas süda kuumalt taguma: seal nuttis ta kõrval keelatud, naiselik, niiske, valmistus saladuslikult millegi vastu, millest pole magusamat maailmas... Ta lähenes tihedalt vahepätile, tundis mõrsja hingamist... Ülevalt kargas välja kosjamoori mingitud nägu, lõbus suu kuni kõrvuni.

„Oota, valitseja, ei ole kaua kannatada...“

Kate langes, mõrsja istus jälle varjatud näoga, kuid juba abielunaise ehteis. Kosjamoor võttis tirinast mõlema käega humalaid ja raputas nendega Peetri ning Jevdokia üle. Raputanud, lehvitaski nende peale sooblinahaga. Tirinas olevaid rätikuid ja tšervoonetseid hakati külalistele pilduma. Naised alustasid lõbusat laulu. Tantsijad pistisid keerlema. Uste taga mürtsatasid tamburiinid ja timpanid. Boriss Golitsõn lõikas leivapätsi ja juustu ning jagas koos käterätikuga istujatele, alates auväärsemaist.

Siis tõid teenijad teise toidu sisse. Ükski Lopuhhinist

ei söönud, et mitte näidata, nagu oleksid nad näljased, — lükkasid vaagnad eemale. Sedamaid toodi kolmas toit sisse, ja kosjamoor lausus valjusti:

„Õnnistage noorpaari laulatusele minekuks.“

Natalja Kirillovna ja Romodanovski, Larion ning Jevstigneja tõstsid pühakutepildid üles. Peeter ja Jevdokia, seistes kõrvuti, kummardasid põrandani. Õnnistanud, päästis Larion Lopuhhin vöö küljest nuudi ja lõi tütrele kolm korda üle selja — valusalt:

„Sina, mu tütar, tundsid seni isa nuuti, nüüd annan su üle mehele, mitte mina ei peksa sind siitpeale sõnakuulmatuse pärast, — peksab sind mees selle nuudiga.“

Ja andis kummardades nuudi Peetrile. Künlakandjad tõstsid laternad, pulmapealik haaras peigmehe küünarnuki alt kinni, kosjamoorid — mõrsja. Lopuhhinid valvasid teed: üht tüdrukut, kes tahtis oma asja pärast ähmiga üle noorpaari tee joosta, müksasid nõnda, et teenijad ta vaevalt elavana eemale lohistasid. Kogu pulmarong liikus vahikäikusid ja treppe mööda aeglaselt lossikirikusse. Kell oli juba kaheksa peal.

Metropoliit pidas kiirustamata jumalateenistust. Kirikus oli külm, tuul puhus läbi palkseinte. Külmunud aknavõrede taga pilkane pime. Tuulelipp kriuksus heledalt katusel. Peeter nägi ainult temale tundmatu looritud naise kätt — nõrka, kahe hõbesõrmusega, värvitud küüntega. See värises, hoides tilkuvat küünalt, — sinised soonekesed, lühike väikesõrm... Vabiseb nagu lambahänd... Peeter pööras silmad kõrvale, pilutas neid madala ikoonstaasi tulede poole...

...Eile ei õnnestunudki Anncheniga jumalaga jätta. Nähes lihtsaanis kohalesõitvat Peetrit, tormas lesk Mathilde juurde, suudles kätt, nuttis häälekalt, et nii nad nüüd hukuvadki vaesusest, pole puid ega seda ja toda, aga vaene Annchen lamab juba kolmandat päeva sonides, palavikus... Peeter lükkas lese käega kõrvale ja jooksis treppi mööda tütarlapse juurde... Magamiskambrikeses — õlilambi tuluke, põrandal vaskkauss, jalast visatud tuhvlikesed, lämmitav õhk. Tüllise eesriide taga padjale laiali heidetud juuksed tuliste kahludena, Anncheni laup ja silmad kaetud märja käterätikuga, kuum suu kesten-dav-kuiv... Peeter väljus kikivarvul ja raputas lese kramplike käte vahele pihutäie kuldraha (Sonka pulma-kink Peetrile)... Aleksaškal oli kästud ööd ja päevad

lese juures valvata, kui on vajadust — kas apteeki minna või haige tahab mõnd meretagust toitu, — seda kas või maa alt muretseda...

Protopierei ja papp Bitka ei säästnud viirukit, küünlad paisasid nagu udus, diakon röökis Jeeriku pasunana „palju aastaid“. Peeter vaatas taas kõõrdi, — Jevdokia käsi väriseb lakkamatult. Ta rinnas kasvas nagu külm vihamull... Ta haaras ruttu Jevdokialt küünla ja pigistas tema habrast, elutut kätt. Läbi kiriku käis ehmunud sosin. Metropoliidi kiilas pea hakkas vabisema, Boriss Golitsõn huppas ta juurde, sosistas midagi. Metropoliit hakkas rututama, lauljad laulsid kiiremini. Peeter jätkas Jevdokia kae tugevat pigistamist, vaadates, kuidas naise pea katte all ikka madalamale kummardub...

Talutati kantsli ümber. Peeter sammus tormakalt, Jevdokia haarasid kosjamoorid, muidu oleks „maha langenud... Said meheks ja naiseks... Ulatati suudlemiseks külm vaskrist. Jevdokia laskus põlvili, vajus näoga mehe kottasaapaid vastu. Jälgendades inglil kuulutamislaulu, lausuu metropoliit poollauldes tasa:

„Läpasta oma hinge, selleks haavaku mees sauaga oma naise, sest liha on patune ja nõrk...“

Jevdokia tõsteti üles. Kosjamoor võttis katte otsadest kinni: „Vaata, vaata, valitseja,“ — ja hüpates taha, rebis katte noorelt tsarinnalt. Peeter heitis aine pilgu, Madalale kummardatud, vaevatud poollapselik näokene. Pisaraist tursunud suu. Pehme ninake. Et peita kahvatust, oli mõrsja mingitud ja puuderdatud... Häbenedes varjas ta mehe ümmarguse kuuma pilgu eest oma nägu varrukaga. Kosjamoor hakkas käist kõrvale tõmbama. — „Näita end, tsarina, — see pole hea... Tõsta oma silmakesed...“ Kõik ümbritsesid tihedalt noorpaari. „Nagu liiga kahvatu,“ lausus Lev Kirillovitš. Lopuhhinid hingasid valjusti, valmis vaidlema, kui Narõškinid hakkavad noorikut mõnitama... See tõstis oma pisaraist täitunud sõstrasilmad. Peeter puudutas suudlusega ta põske, tema huuled liikusid nõrgalt vastates... Muheldes suudles Peeter teda huultele, — naine nuuksatas.

Tuli minna uuesti samasse saali, kus toimus juuste seadmine. Teel külvasid kosjamoorid noorpaari üle lina- ja kanepiseemnetega. Linaseemne tera kleepus Jevdokia alumisele huulele — ja jäigi sinna. Otse selleks Tverist kohale aetud puhtad punastes särkides talumehed mängi-

sid pidulikult ja süvenenult vilespilli ning kurinaid. Tantsutüdrukud laulsid. Pakuti uuesti külmi ja sooje toite, — nüüd vihtusid külalised juba täie suuga. Kuid noorpaaril oleks söömine olnud ebaviisakas. Kui toodi sisse uus toidukord — luiged, siis asetati nende ette praetud kana. Boriss võttis selle kätega liualt, käänas laudlinasse, ja kummardades Natalja Kirillovnale ja Romodanovskile, Lopuhhinile ning Lopuhhinale, lausus lõbusalt:

„Õnnistage noorpaari magamaminekuks...“

Juba vintis sugulased ja külalised saatsid tsaari ning tsaarina ühes kambas mõrsjakambri. Tee peal pimedas keegi naeru lagistav naine pahupidi kasukas — võimatu mõista, kes see oli, — külvas nad ämbrist jälle lina- ja kanepiseemnetega üle. Lahtisel uksele seisis Nikita Zotov, hoides paljast mõõka. Peeter võttis Jevdokial õlgadest kinni, — see pilutas silmi, lõi pea taha, tõrkus vastu, — lükkas ta mõrsjakambri ja pöördus järsult külaliste poole: neil kadus naer, kui nägid ta silmi, taganesid. Ta virutas ukse enese taga kinni, ja vaadates naisele, kes seisis voodi juures, rusikakesed vastu rindu surutud, hakkas küünt närima. Kurat teab, kui vastumeelt, kui paha see oli, — tusk otse kees rinnas... Neetud pulmi Lõbutsesid muistsel kombel! Ja siin seisab veel plikakene, — võibseb nagu lammas! Ta rebis enesel paraadkrae maha, tõmbas rüü üle pea, viskas toolile.

„Aga sa istu ometi... Avdotja... Mis sa kardad?“

Jevdokia nokutas alandlikult, kuulekalt, kuid ei suutnud säärasele päratu kõrgele voodile ronida ja kohmetas. Toetus nisutündrile. Püüas hirmunult mehe poole ja punastas.

„Kas tahad süüa?“

„Jah,“ vastas ta sosinal.

Voodijalutsis seisis liual seesama praetud kana. Peeter murdis järsult selle küljest kolva ja hakkas sööma — ilma leivata, ilma soolata. Rebis tliiva:

„Säh.“

„Tanan.“

Küünlakuu lõpul läks vene sõjavägi jälle Krimmi poole liikvel. Lettevaatlik Mazepa soovitas minna Dnepri kallale mooda, ehitades kindluslinnakesi, kuid Vassili Vassiljevitsile ei võinud piksatadagi seesugusest viivitusest: ruttu-ruttu tahtis ta jõuda Perekopini, et pesta lahingus oma luusaamishäbi.

Moskvas sõideti veel saanidega, kuid siin vaibastusid kurgaanid tulililledega, tuul kibrutas roheliseks läinud laqendikul luhajärvede pinda, hobused Mikusid neis põlvini. Ikka aeg-ajalt pimestas päike läbi kevadpilvede pragude. Ah, oli aga siin maa, must, viljarikas, — kuldne põhil kul ajada siia metsade ja soode talupoegi, — upuksid kõrvuni viljas. Kuid ümberringi — mitte elavat hingegi, ainult kurgede kolmnurgad lendasid venivalt kisendades kõrguses. Vangide pisaratega olid niisutatud need stepid, — sajandist sajandisse liikusid siin tatarlaste poolt orjusse viidavad miljonid vene inimesed, — Konstantinopoli galeeridele, Veneetsiasse, Genuasse, Egiptusse...

Kasakad kiitsid steppi: „Siin on lõikus naljaasi — kaks-kümmeend meetrit sügav — kasvab puu. Kui poleks neetud tatarlast, kull mo siin allos talusid asutaksime.“ Põhja-poolsete kubermangude maakaitseväelased imestlesid seesugust toredat maad: „See on õiglane sõda,“ rääkisid nad. „Kas on lubatav, et säärane maa seisab kasutult.“ Mõisnikest maakaitseväelased vaatasid välja mõisakohti, tülitsevad jagamise üle, jooksid Vassili Vassiljevitsi telki kummardama: „Juhul kui jumal laseb vallutada need maad, kui siis valitseja annaks selle ja selle maalapikese sellest noost tolle kivipuuslikuga kurgaanini...“

Maikuus jõudis saja kahekümne tuhandeline Moskva ja Ukraina sõjavägi laia, karjamaade- ning veeküllase Zeljonaja Dolinani. Siin töid kasakad Vassili Vassiljevitsi juurde „keele“ — toeka, päikesepõletusest kiilava, punaparralise, vattvammusega tatarlase. Vassili Vassiljevits tõstis rätiku nina ette, et mitte tunda tatari oina lehka, käskis üle kuulata. „Keele“ seljast kisti halat, — tatarlane keerutas sinakaks raseeritud pead, väikesi hambaid irevile ajades. Sünge kasakas tõmbas talle nuudiga tagantkätt üle ruskete õlgade. „Esäke, esäke, minu kõik rääkinud,“ vadistas tatarlane. Kasakad tõlkisid: „Paljaspea utleb, et hord seisab siin lähedal ja khaan ise on selle

juures..." Vassili Vassiljevitsš tegi ristimärgi ja saatis Mazepa järele. Öhtul läks lahingukorda hargnenud sõjavägi tatarlaste vastu liikvele, ratsavägi paremal ja vasakul tiival, voor ning kahurid keskel.

Vaevalt tõusis madala äratallatud lagendiku kohale oranživärvilise päikese sõõr, kui venelased nägid tatarlasi. Nende ratsasalgad sõitsid kord ühte, kord lahku. Seistes koorma otsas, vaatles Vassili Vassiljevitsš läbi pikksilma kirjuid halatte, teravaid kiivreid, sarnakaid tige-lõbusaid nägusid, hobusesabu piikide otsas, väarikaid mullasid rohelistes turbanites. See oli hordi eelosa.

Ratsanike salgad pöördusid, sõitsid vastamisi, kihutasid ühte tihedasse hunnikusse. Tõusis tolmu. Läks lahti! Tatarlased hargnesid kihutavaks hajarünnakuks. Kostis läbilõikav ulgumine. Nad peitusid tolmu, mis kandus venelastele näkku. Pikksilm värises Vassili Vassiljevitsši käes. Tema koorma külge seotud hobune hakkas rabelema, rebis valjaid, — tema kaelas tolknes sulgpäraga nool... Viimaks ometil — rebivalt raksatasid kahurid, ragistasid musketid, — kõik kattus valge suitsu pilvedega. Vastu Vassili Vassiljevitsši raudrüüd raksas nooleraud — otse südame kohale. Võpatades tegi sellele kohale ristimärgi...

Lasti üle tunni aja. Kui suits hajus, rabelesid lagendikul mõned hobused, lamas ligi sada inimlaipa. Tulega tagasilöödud tatarlased kadusid silmapiiri taha. Kästi lõunat keeta, hobuseid joota. Haavatud asetati vankritele. Enne päikese loojangut liiguti suurima ettevaatusega jälle Tšornaja Dolina poole, kus Kolontšaki jõel asus khaan oma hordiga.

Öösel tõusis mere poolt kange tuul. Tähed peitusid. Kauguses kõmises, ragises. Läbipaistmatuis pilvis avanesid ennenähtamatud põuavälgud, valgustades halli lagendikku — liiva, koirohtu, soolasoid. Sõjavägi liikus aeglaselt. Kella viie paiku lõhenes taevas ja voorile langes tulisammas, — sulatas suurtüki, tappis suurtükimehed. Üllatas tuulekeeris, — lükkas pikali, rebis mantleid ja kübaraid, heina vankreilt. Silmi sõgestades vehkisid välgud. Kästi võtta Doni jumalaema kuju ja läbi sõjaväe kanda.

Koidu ajal hakkas vihma valama. Läbi selle tunne kihutatud loori nähti sõjaväe paremal tiival hordi: tatarlased lähenesid poolkuu kujuliselt. Laskmata venelastel toibuda, löid nad ratsaväe segamini ja kihutasid eelpolgu

vooril selga. Suurtükkide sütikud ei põlenud, püssipannidel oli rohi märg. Vihmaladin lämmatas haavatute kisa. Kolmekordse vankriteraa ees tatarlased peatusid. Nende vibunöörid olid vettinud, ja nooled langesid jõuetult.

Vassili Vassiljevitsš rabeles jalamehena voori keskel, peksis nuudiga suurtükimehi, sikutas rattaid, kiskus käest mutikuid. Vihm peksis silmadesse, suhu. Suurtükimehed löid siiski nõu, — tõmbasid kasukad üle pea, löid tule üles, raputasid kuiva püssirohtu juurde ja — kahurid raksatasid tinakuulidega tatarl hobuste pihta... Vasakul tiival ralus Mazepa meeleheitlikult koos oma kasakatega. Ja siis kisendasid mullad venitades, — tatarlased taganesid, kadusid vihmasesse pimedusse.

4

"Mu isandale, mu rõõmule, tsaar Peeter Aleksejevitšile... Ole terve, mu valgus, palju-palju aastaid..."

Jevdokia väsis kirjutades. Määris tindiga näpud, kõik kolm sõrme, millega hoidis kõvasti hanesulge otse selle alumisest otsast. Rikkus juba kolmanda lehe, — kas ei tulnud tähed õieti välja või tegi plekke. Aga oleks tahtnud kirjutada nii sõbralikult, et Petjake, oleks kirja üle rõõmustanud.

Kuid kas suudad seda paberil tindiga öelda, millest süda täis? Oues on aprill. Kased nagu kanapoja-udemeis, rohetavad. Ujuvad sinise põhjaga lumepilved.

Jevdokia silmitses neid, silmitses ja ripsmed täitusid pisarast, — vist küll rumalast peast... Piilus ukse poole, — kui mitte ämm ei tuleks ega näeks... Pühkis varrukaga silmad kuivaks. Kortsutas laubakest:

...Mida talle veel kirjutada? Sõitis, kallike, Perejaslavskoje järvele ja ei teata, kunas teda tagasi oodata... Ühes siis paastuksime-palvetaksime, hommikupalvusel seisaksime... Sööksime paastu järel... (Jevdokiale meenus kana, — kuidas sõid seda pärast laulatust, — punastas ja hakkas omaette naerma...) Esimesel päeval võiks kutsuda tüdrukuid — niidul mängima, mune veeretama... Laulud, ringmängud. Kiigel naerda, pimesikku joosta. Kas vahest sellest kirjutada?... Petjake, armsakene, kallikene, sõida-a-a, mul on iga-a-a... Kuidas sellest kirjutada! — tähtigi selliseid ei leidu.

Ta võttis jälle sule näppude vahele ja sirgeldas, liigutades huuli:

„Palume alandlikult: suvatse, valitseja, meie juurde tulla, aega viitmata... Sinu naisuke, Dunka, kummardab...“

Luges läbi ja rõõmutses, — väga hästi kirjutatud. Issakene, otse meelest ära, sest ämma ju ei maininudki. Kirjuta nüüd neljas kord ümber... Ah, ämm — emakene Natalja Kirillovna on karmivõitu!... Kuidas sa ei meelisklekski, — ikka leiab midagi, mis pole korras... Miks oled kõhn? Ja ta polegi ju kõhn: kõik, mis vaja, on ümmargune... Miks Petruša juba teisel kuul sinu juurest Perejaslavskoje järvele putkas? Mis sa's oled: kopitanud või vahest igav lollikene, nii et mees peab sinu nagu katku eest maailma äärde põgenema?... Ei ole loll ega ole katk... Ise olete süüdi, — miks lasksite tema juurde Leforti, Aleksaška ja sakslased, need ta meelitasidki Perejaslavskoje järvele, ning meelitavad vahest veel pahemasegi paika.

Jevdokia kastis vihaselt sulge. Kuid siis tõstis silmad, — läbi kaskede roheluse langes sula valgus avatud aknasse, aknalauaual tammus, paisutas kõri tuvike ja vilistasid veel mingid linnud... Lõhnas niitude järele... Ja neljandale lehele langes suur pisar... Küll on nuhtlus!...

5

Iga päev kiri naiselt või emalt: ilma sinuta on igav, kas varsti tagasi tuleb? Läheksid ometi koos Troitsesse... Igavene igavus! Peetril polnud mahti mitte üksnes neile kirjadele vastata, vaid isegi neid lugeda. Ta elas värskelt ehitatud onnis otse laevatehases laia Perejaslavskoje järve kaldal, kus kaks penaaugu lõpuni valmis laeva seisis ellinguil ja tugiprussidel. Tehti laevatekke, lõpetati kaal-las puukujude nikerdamist. Kolmas laev, „Residentslinn Prešburg“, oli juba vette lastud, — süvisejoone kohalt kolmkümmend kaheksa sammu pikk, jürsu käilaga, mida ilustas kullatud merineitsi, kõrge päraga, kuhu ehitatud ühisruum. Selle lamedal, voolitud võrega ümbritsetud katusel — admiralisild ja suur klaaslatern. Ülemisel tekil ulatusid kummaltki poolt laskeavaustest välja kaheksa suurtükki. Ültalt koomale hoiduvad laevapardad läikisid mustalt tõrvast.

Hommikuti, kui järv vaevalt udutses, rippus kolmemastiline laev otsekui õhus, nagu imeilusail hollandi piltidel, mis Bortss Golitsõn kinkis... Oodati ainult tuult, et esimest reisi teha. Just nagu kiuste ei liikunud juba teist nädalat lehekenegi puus. Laisalt ujusid järve kohal sini-põhjalised pilved. Heisatud purjed ainult loperdasid laisalt, rippusid. Peeter ei lahkunud Karsten Branti juurest. Vanamees oli juba küünlakuust peale põdur, — märg koha käristas rinda. Sellest hoolimata oli ta kasukasse massituna kogu päeva laevatehases, — vihasas, karjus, aga vahel kippus mõne laiskuse või rumaluse pärast käsitsigi kallale. Erilise ukaasiga oli poolteistsada kloostitalupoega laevatehasesse käsutatud: puuseppi, laualõikajaid, seppi, labidamehi ja usaldusväärseid naisi — purjesid õmblema. Poolsada mängusõdurit, kes polgust välja kirjutatud, õppisid siin mereasjandust: kõite järelelaskmist ja kinnitamist, mastidele ronimist, komando täitmist. Neid õpetas välismaalane, Portugalist pärit, Pamburg — kongusninaline, harimustade vurrudega, tige kui saatan, meri-roovel. Venelased rääkisid tast, nagu oleks teda senim enam kui üks kord ta tempude pärast poodud, aga ikka kurat altan teda — ellu jäi ja sattuski meie juurde.

Peeter oli pööraselt kärsitu. Töölisi äratati varasel koidikul trummipöörinaga, aga vahel ka keppidega. Kevadööd on lühikesed, — paljud inimesed nõrkasid väsimusest. Nikita Zotov ei suutnud kirjutada tema s. v. t. ja s. v. kogu S. V. ja V. V. isevalitseja ukaase naabermõisnikule, et nad muretsesid moonat, — veaksid laevatehasesse leiba, lindusid, liha. Mõisnikud vedasidki hirmu pärast. Raskem oli raha muretseda. Kuigi Sofja rõõmutses, et vennakene oli Moskvast veelgi kaugemale kolinud, — kus ta võiks oma mängulaevaga kummuli minna, — kuid raha polnud Suure lossi prikaasis nimepoolestki: kõik neelas Krimmi sõda.

Kui Franz Lefortil õnnestus ametist pääseda ja Perejaslavskoje laevatehasesse kihutada, — siis algas lõbutsemine. Ta tõi kaasa veine, vorste, maiustisi ja — silmapilgutamisega — tervitusi Anna Monsilt: on paranenud, veel kenamaks muutunud ja palub Herr Peterit võtta kingitusena vastu — kaks sidrunit.

Asjavalminud onnis tõsteti lõuna- ja õhtulauas ohtralt klaase suure Perejaslavskoje laevastiku terviseks. Mõeldi sellele välja eriline lipp — kolmest riideribast: valge, si-

nine ja punane. Välismaalased jutustasid endisaegseist meresõitudest, tormidest ja merelahinguist. Ajades jalad harki, ligutades vurrusid, karjus Pamburg portugali keeli, just nagu tõepoolest meriröövlite laeval. Peeter ahmis neid jutte silmade ja kõrvadega. Millest temal, kuivamaamehel, seesugune mere-armastus? Kuid lamades õösiti Aleksaška kõrval lavitsal, nägi ta unes laineid, pilvi veeavaruse kohal, kihutavate laevade viirastusi.

Ei saanud teda saiaagagi Preobraženskojesse meelitada. Kui juba väga kirjadega tüütasid, siis vastas:

„Kõigearmsamale ja elustki kallimale emakesele tsaarinnale Natalja Kirillovnale, sinu vääritu poeg Petrunka, kes viibib töö, — palun su õnnistust, igatsen kuulda teateid sinu tervisest. Aga käsu asjas, et ma peaksin Preobraženskojes olema, siis oleksingi valmis minema, kuid jumala eest, on takistus: laevad on ikka viimistlusel, viibivad kõite pärast. Ja seepärast palun seda lahkust osutada, et Suurtüki-prikaasist viivitamata neid kõlsi saadetaks. Ja jätkugu nõnda meie elu. Ja seejärel palun õnnistust, Vääritu Petrus.“

6

Kui nüüd Ivaška Brovkini onnist mööduti, siis võeti müts maha. Kogu küla teadis: „Ivaška poeg Aleksei on vägev mees, tsaari parem käsi, Ivaškal tarvitseb vaid silma pilgutada, ja sedamaid kütab raha, niipalju kui aga vaja.“ Aljoška rahaga (kolm ja pool rubla) ostis Brovkin tubli õhvakese — poolteise rubla eest, lamba — kolmkümmend viis kopikat, neli pörsast — igaüks üheksa kopikat, muretses rakmed, ehitas uue värava ja rentis talumeeste käest tõuvilja alla kaheksa tiinu maad, andes rubla raha, pange viina ja lubades iga viienda vihu lõikusest.

Tõusis jalule mees. Ei võotanud end enam niinekoorega puusa kohalt, vaid Moskva vööga rinna alt, nii et söönud kõht oleks pungil. Mütsi lükkas otse kulumudele, ajas habeme püsti. Seesuguse ees juba kummardad. Ja rääkis veelgi: „Oota aga, sügisel sõidan poja poole, võtan raha, ehitan veski.“ Volkovi valitseja ei sinatanud teda enam Ivaškaks, vaid nimetas põiklevalt Brovkiniks. Teopäevist vabastas.

Ja pojad — abimehed — sirgusid. Jakov käis kogu selle talve naaberkülas köstri pool — õppis kirjatarkust, Gav-

rilka sirgus kauniks noormeheks, noorim, tasane Artamoška, oli samuti nutikas. Ei olnud jumal Ivaška vastu laste suhtes ülekohtune olnud. Tütar Sankat kositi juba, kuid anda teda praeguses olukorras omataolisele — pastlakandjale matsile, — selle üle tuli veel järele mõelda...

Heinakuus käis kõma, et sõjavägi saabub Krimmist tagasi. Hakati ootama maakaitseväelasi, isasid ja poegi. Ohtuti laksid eided künkale — teele vaatama. Rändavalt kerjustaadilt kuulsid, et naaberkülades on tõesti tagasi tulnud. Hakkasid eided ikma: „Meie omad on tapetud...“ Lõpuks ilmus külla maakaitseväelane Mustlane, üleni raudhabemesse kasvanud, silm peast löödud, sark ja pükid ihu peal mädanenud.

Brovkin sõi õues oma perekonnaga õhtust, lürpisid kapsasuppi soolalihaga. Koputati väravale: „Isa ja poja ja püha vaimu nimel...“ Ivaška langetas lusika, vaatas kahtlevalt väravale.

„Aamen,“ vastas. Ja valjemalt: „Vaata, meil on viha-koed koorad, ole ettevaatlik.“

Jaška lukkas puurilvi eest, ja sisse astus Mustlane. Heitlik pilgu üle õue, perekonna, ja avades väljalöödud hammastega suu, kraaksatas kõhedalt:

„Tervist!“ Istus pakuotsale laua juurde. „Vabas õhus võtate õhtust? Kas majas kärbsed tüütavad või?“

Ivaška liigutas kulme. Kuid seal lukkas Sanka omavoliiselt supikausi Mustlase ette, pühkis põllega lusikat, andis sellegi.

„Söö, taadikene, meiega.“

Brovkin imestas Sanka julgust. „Vaata,“ mõtles, „kui tõmban su juustest kinnil Sedasi igaühele meie varandust pillata...“ Kuid oli piinlik riielda. Mustlane oli näljane, sõi, — vidutas silmi.

„Sõdisite?“ küsis Brovkin.

„Sõdisime...“ Ja jälle — kapsasupi kallale.

„Noh, ja kuidas siis?“ küsis jälle Brovkin, pingil keeldes.

„Nagu harilikult. Nagu sõditakse, nii ka sõdisime.“

„Saite tatarlastest jagu?“

„Saime... Omi panime Perekopi all paarkümmend tuhat magama, ja niisama palju, kui tagasi tulime...“

„Ah, ah,“ kõngutas Brovkin pead. „Aga meie pool räägitakse: khaan alistus meie omadele...“

Mustlane paotas kollased hõredad hambad.

„Küsi neilt, kes jäid Krimmi mädanema, kuidas khaan meile alistus... Kuumus, vett pole, vasakul — Mäda meri, paremal — Must meri, juua seda vett ei või, tatarlased on kaevud raipeid täis ajanud... Seisime Perekopi juures, — ei edasi ega tagasi. Inimesed, hobused kärvasid nagu kärbsed... Jah, sõdisime...”

Mustlane lükkas vurrud kahele poole, pühkis suud, vaatas verd täis silma ja teise surnud laugudega Sankale: „Aituma, plikakene...” Toetas küünarpead lauale.

„Ivan... Kui ma sõtta läksin, jäi minust lehm maha...”

„Me ütlesimegi valitsejale: kui tagasi tuled, kuidas sa siis ilma lehmata? Ei kuulunud, ära võttis.”

„Nõndaks... Aga sead? Orikas, kaks siga, — ma palusin kogukonda nende järele vaadata...”

„Vaadati, kullakene, vaadati... Valitseja vaevast meid lauamaksuga üpris, väga... Mõttlesime, — vahest sind tapetakse sõjas...”

„Ja Volkov õgis mu seadki?”

„Sõi, sõi.”

„Nõndaks...” Mustlane pistis käpa pulstunud traatujuustesse, sügas. „Hüva... Ivan!”

„Mida's?”

„Sa vaiki, et ma sinu pool käisin.”

„Aga kellele ma peaksingi rääkima? Ma vaikin niikui nii alati!”

Mustlane tõusis. Heitis kõõrdi pilgu Sankale. Astus tase värava juurde. Ja seal ähvardavalt:

„Vaata, et sa suu pead, Ivan... Jumalaga.” Ja kadus. Sellest peale ei nähtudki teda enam külas.

7

Ovsei Ržov seisis taarudes Varvarkas oleva kõrtsi ukse ees, luges pihu peal raha. Juurde astusid streletsid poolsadakonna pealikud Nikita Gladki ja Kuzma Tšormnõi.

„Tervist, Ovsei.”

„Jäta raha lugemine, tule meiega kaasa.”

Gladki sosistas:

„On tarvis rääkida, halbu asju kuuldu...”

Tšormnõi kõlistas taskus hõbedat, pistis naerma.

„Pitab loobumiseks...”

„Ega te ole kedagi paljaks röövinud?” küsis Ovsei. „Ah, streletsid, mis te ometi teete!”

„Lollpea,” lausus Gladki, „me seisime lossis karaulis. Mõistad?” Ja mõlemad pistsid jälle naerma. Talutasid Ovsei kõrtsi. Istusid nurka. Valjuilmeline rauk-kõrtsmik lõi toobi viina ja küünla. Tšormnõi kustutas aga kohe küünla ja kummardus laua kohale, kuulates, mida sosistas Gladki.

„Kahju, et sina polnud ühes meiega karaulis. Seisame... Astub välja Fjodor Levontjevitš Šaklovitši. „Tsaaritar,” ütleb ta, „annab teile truu ja ausa teenistuse eest igauhele viis rubla...” Ja ulatab hõbedakotikese... Meie vaikime, — kuhu ta tüürib? Ja tema õhkab kuidagi kibedalt: „Ah,” ütleb, „streletsid, truud teenrid, ei jää teile enam kaua elada ühes naistega Moskva jõe taga jõukals majades...”

„Kuidas — mitte kaua?” küsis Ovsei ehmunult.

„Aga vaat kuidas... „Tahetakse,” ütleb ta, „teid, streletse, lalali saata, üle viia väikestesse linnadesse, mind Streletsipriikansist välja tõsta, aga tsaaritar saata kloostri... Ja kõike seda segadust teeb vana tsaarinna Natalja Kirillovna... Ta võttis selleks Peetrile naisegi... Tema ässitusel,” ütleb, „joodavad teenrid tsaar Ivani aeglase mürgiga, — ainult me ei saa jälile, kes, — tema uks aeti puuhaigudega kinni ja ta käib tagatrepi kaudu... Tsaar Ivan pole eluloom ses maailmas. Kes teid, streletse, edaspidi armastab? Kes teie eest välja astub?”

„Aga Vassili Vassiljevitš?” küsis Ovsei.

„Uhteainust inimest nad kartsid — Vassili Vassiljevitši. Kuid nüüd tahavad bojaarid teda Krimmi äparduse pärast ühes peaga välja anda... Ajavad Peetri meile kaela...”

„Noh, seda veel... Küllap ootavad! Ega me esimest korda hädakella peale üles tõuse...”

„Lõuga tasemini.” Gladki sikutas Ovseid kraedpidi lähemale ja — vaevalt kuuldavalt:

„Ainult hädakella abil pole meil pääsemist, — kui me ka kõiki peksame, nagu seitsme aasta eest, kuid juuri välja ei kisu... Peab vana emakaru kõrvaldama... Ja mida sest karupojastki hoolida? Mis on takistuseks? Ka tema torkame oda otsa, — peab ennast päästma, poisid...”

Tumedad, jubedad olid Nikita Gladki sõnad. Ovsei hakkas vabisema. Tšormnõi valas toobist tinatopsikuisse.

„See asi tuleb ilma kärata korda saata... Koguda pool-sada ustavat inimest ja öösel Preobraženskoje lõõmama panna. Tules teeme nugadega puhta töö...”

8

Streletsipolgud olid juba ammu asetunud aguleisse, mõisnikest maakaitseväelased tagasi läinud mõisatesse, kuid Kurski ja Rjazani maanteid mööda venisid haavatud, vigased ning jooksikud ikka veel Moskva poole. Tungel-des kirikutreppidel näitasid kohutavaid paiseid, haavu ja sirutasid ulgudes halaštavate inimeste poole käekõnte, pöörasid pahupidi surnud silmalaugusid.

„Kobage, õigeusklikud, — seal ta rinnas on, see nool...”

„Heategijad, mu mõlemad silmad on välja jooksnud, mind peksti halastamatult härjakaraga pähe — o-ool!”

„Nuusuta, kaupmees, vaata, käsi on kunī küünarpeani mädanenud...”

„Aga minul lõigati selja pealt rihmasid...”

„Märapiimast paised... Halastage mu peale, heategi-jad!”

Kohkusid head koguduseliikmed seesugusest ennenäh-tamatust sandikslöömisest, jagasid poolekopikalisi. Aga öösiti leiti üksildastes kohtades inimesi äralõigatud pea-dega. Rööviti teedel, sildadel, plmedail põiktänavail. Ve-nisid vigastatud sõjamehed salkadena Moskva turgudele.

Kuid oli toidupuudus Moskvaski. Kaubahoovis suleti palju poode, mõned kaupmehed laostusid maksude pä-rast, teised peitsid oma kaubad ja raha kuni paremate aegadeini. Kõik läks kalliks. Raha polnud kellelgi. Vilja toodi — segamini prahiga, liha — ussitanud. Isegi kala muutus pärast sõda nagu pisemaks, paastulisemaks. Kõi-gile tuntud pirukamees Zajats tõi kandelaulal välja seesugust lõga, — südame pani pöörutama. Ilmus kuri kär-bes, — selle salvamisest tursusid inimestel põsed ja huu-led. Turgudel ei saa läbi trügida, aga vaatad — ainult saunavihtu müüakse. Tigedalt, laisalt, näljaselt sumises tohutu suur linn.

9

Mihhail Törtov, peatades täkku, kohendas mütsi. Ilus, elutud, hõlsti kaelus peast kõrgem, huuled värvitud, sil-mad maalitud kuni oimudeni. Kõver mõõk kõlksub vastu parda jalust. Stjopka Odojevski kummardus rõdult Mih-haili poole:

„Sa kuulata, mis räägitakse... Ilma kuulamata — ära karju...”

„Ilüva.”

„Muudkul aga raiu: tsaarinna ja Lev Kirillovitš on vilja kokku ostnud, näljutavad meelega Moskvat... Ja ära sa tigatedat kärbest unusta, — see on nende nõidumi-sest...”

„Ilüva.”

Vaadates külmil silmil üle täku kõrvade, kummardus Törtov ja kihutas täies kapakus pärani väravaist välja. Uulitsal haaras teda tolm ja hais. Keegi võõni alasti, punastes laikudes hulgas röögatas, rahvast laiali surudes, et hobukapjade alla viskuda. Törtov lahmas teda nuu-diga. Kõikjalt roomati rikka bojaari poole, sirutades mullakarva, kärnaseid pihkusid... Kulme kortsutades, känd puusas, liikus Mihhail aeglaselt tihedas rahvasum-mas.

„Tore polss, jaga...”

„Viska poolekopikaline...”

„Vaata, suuga võtan kinni...”

„Anna teng, anna, anna...”

„Vaata, et su roojaga määrin, — anna parem heaga...”

„Müün pihutäie täisid! Osta — ilma eest annan!”

„Talla mind, talla, süüa tahan...”

Hobune näris rahutult suuraudu, kõõritas uhke silma-teraga lehvivaid räbalaid, tolmuheid turris juukseid, kohutavaid nägusid. Uha häbematumalt ronisid kerjused ja hulgused peale. Nii ujus ta Iljinka lõpuni. Siin oli tul-bale pühakuju alla naelutatud teadaanne. Keegi väarika välimusega mees luges, üle karjudes:

„Meie, suured valitsejad, nimetame sind, lähimat bojaari ja kaitsjat, vürsti Vassili Vassiljeviti Golitsõnit sinu rohke ja hoolika teenistuse eest, selle eest, et sa seesugused püha risti ja kogu ristiusu metsikud ja igipõlised vaen-lased oma teenimisega raskel ja ennekuulma-tul kombel nende paganlikes pesades meie tsaari-

likkude sõjavägede abil oled võitnud ja alla heitnud ning minema kihutanud..."

Kähisev hää rahva hulgast:

"Kes on löödud, kes võidetud? Meie või tatarlased?"

Rahvahulk pistis kohe vihaselt kõmisema:

"Kus ja kunas me siis tatarlasi võitsime?"

"Me ei näinudki neid Krimmis nägupidi."

"Nägune, kui nende eest meeletult põgenesime..."

"Aga kes see sihuke loll on, kes seal loeb?"

"Alamdjakk Kremlist..."

"Golitsõni ori, kõige ustavam koer..."

"Noh, sikuta teda siilupidi..."

Väärika välimusega mees luges, katkestades häält:

"...tatarlased olid iseeneste ja oma eluasemete laastajad, põletasid Perejõpõis alevid ja külad ning täis meeletumist ja hirmu ei näidanudki end sulle oma roojaste hordidega... Ja seepärast, et sina oma sõjaväega ülemal kirjeldatud maailmakuulsate võitude järel, mitte halvemini kui Mooses, kes tõi iisraeli rahva välja Egiptimaalt, jälle tervena meie piiridesse tagasi tulid, — seepärast kiidame sind armulikult ja üliarmulikult..."

Ühesilmaline traatjuustega mees hüüdis jälle:

"Lugeja, kas pole minustki kirjas midagi öeldud?"

Pahvatati naerma. Mõned läksid vandudes eemale. Poritükk lendas käskkirja pihta. "Valvurid!" kisendas lugeja, varjates end käega. Tõrtov hakkas ühesilmalise poole liikuma, pressides hobusega rahvast kahele poole. Kuid Mustlane ainult ajas hambatüükad ta poole irevile ja kadus. Keegi haaras valjastest kinni: "Vaata seesugune kuluks paljaks koorida..." Keegi torkas naaskliga hobust, — see pistis norsates rabelema, ajas püsti. Vilistati rõõvli kombel. Mõödavihisev kivi kriimustas põske. Ulgumise, vile ja hullgamise saatel lendas Tõrtov rahvaparvest välja.

Nikolski väravate juures nägi ta ratsahobustel Stjopka Odojevskit ja kahvatut kongisninalist ilusate vurrudega meest. Rõivaste elutuist voltidest paistis, et ta hõlsti all on raudrüü. Tõrtov tõmbas mütsi peast ja kummardas kuni hobuse lakani Fjodor Levontjevits Šaklovitõi ees. Selle tark nagu oli sünge, alumine huul kattis tihedalt ülemist. Piilus tigidalt rahvaparve. Odojevski küsis:

"Sa ässitasid neid, Miška?"

"Katsu ise ässitada..." Tõrtovi põsed hõõgusid. "Neile,

nälgaselle kuradeile, on ükskõik — kas tsaaritar Sofja või Peetor... Kui tuua siia paarsada streletsi, et seda rahvast lollalt kihutada, — seal kogu jutt..."

"Nõnda juurde peaks osavama inimese saatma," ütles Šaklovitõi läbi hammaste, "et neid ässitada Preobraženskijesse minema leiba paluma... Las mängusõdurid võtavad neid vastu... Tsaar Peetri käsu peale peksavad sakslased venelasi, — nõnda me siis ütleme..." Odojevski puhkes naerma. "Minge viivitamata ja karjuge seda streletsile. Aga mina saadan turgudele usaldatavaid inimesi. Rahvas tuleb Moskvast kõrvaldada, suurt häda-kella löömist pole meile tarvis, tuleme paljalt streletsidega toime."

10

Üleni tolmune tõld, ees segamasti hobuneljak, sõitis metsatünnikust Perejaslavskoje järve kaldale. Väärikas kutsar ja paljajalgne talumees, kes istus vasaku juht-hobuse seljal, vaatasid ringi. Kõikjal olid palgid ja lauad, laastuhunnikud, purustatud tõrvavaadid laiali paisatud. Ja — millegi ahnust elaval hingel, ainult siit-sealt kostis jamedat norskanust. Ranna lähedal seisis neli tõrvatud laeva, nende kõrged ahtrid, ilustatud puunikerdiste ja neljakandiliste aknakestega, peegeldusid rohekas vees. Mastide vahel lendlesid kajakad.

Tõllast ronis välja Lev Kirillovitš, hõõrus nagu krimpulades ristluid, — jäsemed surid teel; ta polnud küll veel vana, kuid oli joomakalduvusest tüse. Ootas, et keegi juurde astuks. Puhkis, viitsimata ise kutsuda. Kutsar, pilutades silmi päikese ees, lausus:

"Puhkavad... Lõuna aeg..."

Tõepoolest, palkide ja vaatide tagant varjust paistsid kord viiskudes jalad, kord paljail nimmeil üleskistud määrdunud särk, kord kammimata pea. Et laiska isandat olukorrast päästa, hüüdis ratsamees reipalt:

"Hei, kellel siin elu sees on, ristirahvas..."

Siis tõusis tõlla lähedal kõite tagant ärajoonud võõra-meine nagu, veerandsüllaste mustade vurrudega, urises viigaselt: "Mis sinu röökima, lollpea..."

Kutsar heitis pilgu isandale, — kas mitte piitsaga tõmmata. Kuid Lev Kirillovitš oli vastu: kes neist jagu

saab, — tsaar Peetri kindralidki vedelevad purjus päi pikali. Küsis, kaotamata väärikust, kus on tsaar.

„A kurrat teda teadma,” vastas vurrukas pea ja vajus jälle kõitele. Lev Kirillovitš läks mööda kallast, otsides vene välimusega inimest, ja müksas, juba ilma tagasihoidlikkuseta, üht viiskudes. Talupojast puusepp hüppas üles, vastas silmi vidutades:

„Hommikul Peeter Aleksejevitš purjetasid, lasksid suu-restükkidest, nüüd vist väsinud, puhkavad.”

Peeter leiti olevat lootsikus, — ta magas, pea kaftanisse mässitud. Lev Kirillovitš saatis kõik lootsikust eemale ja ootas, kuni šepoeg suvatseb ärgata. Peeter norskas magusalt. Laiadest hollandi pükstest tolknesid tema paljad, kõhetud sääred, ainult kingad jalgade otsas. Hõõrus neid paar korda, peletades läbi une kärbsed. Ja see tusastas Lev Kirillovitši veel eriti... Riik ripub juuksekarva otsas, aga teda, näe, tülitavad kärbsed...

Bojaarid rääkisid Kremlis juba valju hääli: „Peetri õige tee on kloostriksse. Pummeldaja, soldatite semu, mängib tsaarikrooni kõrtnis täringutega maha.” Jälle vaarusid Kremlit mööda joobnud streletsid, käed häbematult puusas, kui neist mõni kõrgem möödus. Sofja märatses, hädahohtlik nende purjus mõõkade tõttu. Kurikuulus väepealik Golitsõn istus oma vasega löödud palees, sünge nagu ronk, laskis oma palge ette üksnes Šaklovitšid ja Silvester Medvedevit. Kõik mõistsid, et praegu peaks ta kas riigiasjade juurest häbiga eemalduma või verrega enesele trooni võitma. Kremli kohal rippus äikesepilv...

Aga see magab lootsikus, — talle üks kama kõik...

„Ah, onukene Kõuts Kirillovitš, tere!”

Peeter istus lootsiku äärel, päevitunud, määrdunud, õnnelik. Silmad pisut tursunud, nina kestendab, vaevalt tärkavate vurrude otsad üles käänatud.

„Milleks sa sõitsid?”

„Sinu järele, valitseja,” vastas Lev Kirillovitš karmilt, „ega mitte mõnd armuavaldust paluma; sest nüüd on sääraised lood lahti, et sa ilmtingimata pead Moskvast olema, ilma sinuta ma tagasi ei lähe.”

Lev Kirillovitši rasvane nägu võblises, mütsi alt ilmus oimude kohale higi. Peeter vaatas imestades: ohoh, asjad on seal nähtavasti halvad, kui laisk onu on nii üles raputatud. Peeter kummardus üle paadiveere ja jõi pihuga vett, kehtas pükse.

„Noh, hüva, sõidan neil päevil...”

„Mitte neil päevil, — täna. Tundigi ei tohi kaotada.” Lev Kirillovitš lähenes, vaevalt ulatudes šepoja kõrvani. „Möödunud õel avastati otse Preobraženskoje külje all, teepool Jauzat, põõsastes üle saja streletsi varitsemas.” Peetri kõrv ja kael läksid silmapilkselt veripunaseks. „Mõel põletasid preobražensklased kogu õõ sütikuid, puhusid sarve... Need siis kartsid üle jõe tulla... Aga pärast siis juba Moskvast kuuldi, — strelets Ovsei Ržov jutustas: neil on nõnda kokku räägitud, — kui Preobraženskoje lossis õõsel kisa kostab, siis peavad nad valmis olema, ja keda neile lossist välja antakse, seda raiuma, ükskõik, kes see oleks.”

Peeter kattis äkki käega silmad, — sõrmed tungisid otsekui sisse. Lev Kirillovitš jätkas jutustamist sellest, kuidas Šaklovitšid kisakõrsid turgudele seadab — ässitama naljast rahvast Preobraženskojet rüüstama.

„Rahvas on muutunud pööraseks, ainult üks mõte — kuidas pääseda röövima. Aga Sofja ainult ootabki uut meenust... Tema ligemad streletsid on Spasski torni lähikella külge juba nõõriki sidunud. Nad oleksid seda juba ammugi lõõnud, kuid streletsipolgud, kaubahoovi sadakonnad ja agulid kõhklevad: hädakell on kõiki tüüdanud... Soesugune aeg, — bojaarid istuvad nagu ümberpiratunud oma majades... Aga mu õeke, Natalja Kirillovna, on juba päris meeleheitel...” Lev Kirillovitš toetus Peetri õlale, nuuksatas sugulaslikult. „Petruša, palume sind jumala nimel: näita ennast kogu oma tsaarilikus hiilguses, pöruta nende peale. Tunnevad igatsust tsaari järele, — pöruta jalaga, aga meie juba aitame... Mis meist, — meie vaenlasigi tüütab Vaska Golitsõn, Sonkast on isu kõrini täis...”

Peeter oli palju kordi seesuguseid jutte kuulnud, kuid täna ajas onu nuuksuv sosin talle hirmu peale. Nagu oleks kuulnud uuesti sääraseid karjeid, nii et juuksed püsti tõusid, näinud põiki pärani suid, paisunud kaelu, vastu asetatud piigiteri, raskelt nendele langevat Matvejevi keha... Lapsepõlve-päevade kehalik hirm!... Ja ta enesegi suu kiskus kõrvale viltu, silmad läksid punni, nähtamatu piigitera tungis kõrva alt kaelasse.

„Petjake! Valitseja, issand olgu sinugal!” Lev Kirillovitš haaras šepoja võppuvate õlgade ümbert kinni. Peeter rabeles ta käte vahel, pritsides sülg. Viha, hirm, meelte-

segadus avaldus ta sidumatu is karjetes. Inimesed ruttasid juurde, piirasid ehmunult määratseva Peetri. Vurrukas Pamburg tõi potitükis viina. Peeter ei joonud, ainult pritis ringi nagu väike laps, — nii olid ta hambad kokku pigistatud. Ta lohistati Lev Kirillovitš. tõlla juurde, kuid põtkides kaskis ta end maha rohule panna. Rahunes... Siis istus, haaras kondiste põlvede umbest kinni. Vaatas heledale järvepinnale, kus lendlesid kajakad laevamastide kohal. Kuskilt ilmus taarudes Nikita Zotov. Hommikuse mängulahingu tõttu oli ta oma vurst-paavstlikus hõlsts, kammimata, salkus juustes ja habemes — heinakõrred! Istunud Peetri kõrvale, vaatas temale otsekui habemes naine haledalt:

„Peeter Aleksejevitš, kuula mind lollpead.“

„Käi kus kurat.“

„Lähen, isakene... Aga vaat, milleni oleme mänginud... Peab lõpetama... lapsemängud...“

Peeter pöördus kõrvale. Nikita roomas põlvedel, et teiselt poolt talle näkku vaadata. Peeter lukkas teda ja ronis vaikides tõlda. Lev Kirillovitš lõi juurde joostes kähku risti ette...

11

Uspenski katedraalis lähenes hommikune jumalateenistus lõpule. Patriarhi koor altari vasakul ja tsaari teenistujate oma paremal pool täitsid tumekukise võlvistiku vaheldumisi kord noorukihaarte maigusa heliga, kord tugevate kõride röökimisega. Kuunalde tulerindad ikoonide kuldkatete ees valgustasid vaikse praksumisega bojaaride õhetavaid nägusid. Teenistust pidas patriarh, — otsekui oleks Suzdali maalikooli usukannataja pühapildilt alla laskunud, olavad olid ainult silmad ja jõuetud käed ning kuni nabani ulatuv kitsas habe, mis liikus raskel preestri tüül. Kaksteist hiiglast-diakoni, lopsaka juukselised ja metslooma-sarnased, kõlksutasid rasked suutsutamispanne. Patriarh ja metropolid ning peapuskopid kahel pool tema kõrval ujusid viirukisuitsu pilvedes. Kogu katedraal täitus peadiakoni hüüetega nagu kange viinaga. Seesinane oli kolmas Rooma. Rõõmutses kõrk vene süda.

Tsaari kohal helepunase baldahhiini all seisis Sofja. Tema paremal käel — tsaar Ivan, — silmalaud pooleldi

avaldatud, ta põsenukid haiges näos hõõgusid. Vasakul seisnud kõhutu Peeter, — just nagu oleks maapoiss vastlapäeval mallekasvukohaseisse tsaarirõivaisse riidetatud. Bojaarid vahtlesid teda muigega, tõstes rätikuid suu ette: tolp nooruk, isegi seista ei suuda, tammub nagu hani, kolmekas, ei hoia kaela... Sofja tunneb vähemalt valitsemajalikkude auväärsust. Jalge all, et kõrgem olla, pingike. Nagu rahulik, pihud rinnal kokku pandud, ja käed ning rinnad, õlad, kõrvad, kroonipärg hõõguvad kuumalt kalliskividest. Just nagu seisaks Kaasani jumalaema ise baldahhiini all... Aga sellel Kukul-küla joomavennal on kolmud huulenurkades, nagu tahaks just praegu hammustada, kuid hammustuski oleks nõrk... Silmavaade ilge, kõrk. Ja — kõigest näha — mõtteiski pole väärikust...

Jumalateenistus lõppes. Kirikuteenrid hakkasid askeldama. Kõikusid ülestõstetud kirikulipud, maarjaklaasist laternad, ristid ja ikoonid. Kõrvaletõmbunud bojaaride ja nadlike vahelt liikus ristikäik. Diakonite poolt toetatud patriarh kumunardas tsaaride ees, paludes neid võtta kogu kaasa Kukul-küla jumalaema kuhu ja minna Puna-kolme väljakule Kaasani katedraali juurde. Moskva metropoliit ulatas kuhu Ivanile. Tsaar näpitses oma hõredat habemekest, hõlts pilgu Sofjale. See vaatas nagu puukuhu liikumatult klirekest vilgukivist aknas...

„Ei mina suuda päralt viia,“ lausus Ivan leebelt, „lasen maha kukkuda...“

Siis andis metropoliit, Peetrist möödudes, ikooni Sofjale. Selle sõrmuseist rasked käed avanesid ja haarasid kuhu tugevasti, ahnelt. Pööramata pilku valguskiirelt, laskus ta pingikeselt. Vassili Vassiljevitš, Fjodor Šaklovitš, Ivan Miloslavski — kõik sooblinahkses kasukas — liginesisid kohe valitsejannale. Kirikus jäi vaikseks.

„Anna siia...“ Kõik kuulsid, kuidas seda keegi ebaselgelt ja summutatult ütles. „Anna...“ Juba kõvemini, vihasemalt. Ja kui vaatasid Peetrile, siis mõistsid, et see oli tema... Nägu punane, pöörlev pilk nagu öökullil, — haaras baldahhiini kuldsest keerdsambakesest kinni, ja baldahhiin kõikus sinna-tänna...

Kuid Sofja peatus vaevalt, pöördumata, ärevuseta. Peeter ütles üle kogu kiriku, järsult, matsi kombel:

„Ivan ei lähe, mina aga lähen... Sina mine oma

poole... Anna kuju siia... See pole naiste asi... Mina ei luba..."

Silmi tõstes lausus Sofja magusalt, nagu mitte siit maailmast: „Lauljad, laulge suureks väljaminekuks..."

Ja laskunud alla, astus aeglaselt bojaaride rivist mööda, madal ning uhkemoeline. Peeter vahtis talle järele, kael pikale sirutatud. (Bojaarid rätikuisse: hada ja habi!) Ivan, laskudes ettevaatlikult õe järel, sosistas:

„Mis sa nüüd, Petruša, lepi temaga ära... Mis te riidlete, mis te jagate..."

12

Šaklovitõi, kummardudes toolil ettepoole, vaatas teraselt Vassili Vassiljevõtši. Vaarikavärvi siidmantlis Silvester Medvedev, võttes ettevaatlikult oma rongatiiva-karva ravitud habet ja purres seda, vaatas samuti Golitsõnit. Magamistoas laual põles üksainus küünal. Jaanalinnusuled voodi baldahhiini kohal heitsid varje üle kogu lae, kus tiivulised hobused, lendavad lapsukesed ja paljasäarelised neitsid pärjatasid Vassili Vassiljevõtši näolist kangelast. Vassili Vassiljevõtš ise lamas lavitsal karunahkadel. Ta lõdises külmtõvest, mille oli saanud juba Krimmi sõjakäigul. Mässis enese kuni ninani oravanahk-sesse kasukasse, toppis käed varrukaisse.

„Ei," lausus ta pärast pikka ootamist, „ma ei või neid jutte kuulata... Jumal on elu andnud, üksnes jumal selle temalt ka võtab..."

Šaklovitõi lõi pahaselt mütsiga vastu oma põlve, heitis pilgu Medvedevile. See ei viivitanud mõtlemisega:

„Oeldud on: „Ma saadan kättemaksja", — seda tuleb nõnda mõista: mitte jumal ei võta elu, vaid tema tahtmisel inimese käsi..."

„Karjub jumalakojas nagu kõrtsis," haaras Šaklovitõi ägedalt kinni. „Sofja Aleksejevna ei toibu siamaale, — nõnda hirmutas ära... Kasvatasid hundipoja üles, — kurjaga ta algab... Oodake teda ühes ta manguõduritega Moskvast, — neid on tuhandet kolm, kui mitte rohkem... Puhanud täkud... Räägin ma õieti, Silvester?"

„Oodake temalt inimeste hävitamist ja õigeuskliku kiriku haavamist ning valatud vere ojasid... Kui koostasin tema horoskoopi, tõusid mu juuksed tuustina püsti,

„nõnd, nunnulid, jooned tursusid verest... Jumala eest... On oeldud annu: oodake seda horoskoopi..."

Vassili Vassiljevõtš tõusis küünarpeale, kahvatu, mulla-

„Kas sa ei valeta, papp?" Silvester raputas rinnaristi. „Millest sa õieti räägid?"

„Luba kaua ootasime seda horoskoopi," kordas Medvedev meenõrta veidralt, et Vassili Vassiljevõtšil läks kogu juba mööda selgrootsu. Šaklovitõi hüppas üles, raputades hõbekettidega, haaras mööga ja mütsi kaenla alla.

„Hiljaks jääme, Vassili Vassiljevõtš... Vaata, et meie poolt tulevate otsas ei tolkne... Viivitad, argled, — ja oled sidunud meiegi käed..."

Vassili Vassiljevõtš lausus, sulgedes silmi:

„Ma ei tee teie käsi..."

Itokem elsaadud temalt sõnagi. Šaklovitõi lahkus, kostis läbi akna, — kihutas metsikult hobusega väravast välja. Medvedev, istunud peatsi juurde, hakkas rääkima mõtetute Joakimist: olevat silmakirjalik, rumal, nõrk. Kui teda kättakambriks tõlvastatakse, — metropoliidid tõukavad teda, näitavad tagant enese lõhuks trääsa. On vaja noori, õpetatud palnikke, et kirik võiks õitseda rõõmsalt uude viimast...

„Sinu krooni palmitseks selle jumaliku viinapuuga, viinat..." Kõditas sandli ja roosiõliga niisutatud habemega kõrva. „Ütleme, mina, — ei, ei, ma ei keelduks palnikke rüüst... Lööks õitsele... Selgelnägija Vaska Silin vaatas Ivan Veliki kellatornist kahe sõrme prao vahelt päikest ja nägi kõike sedasinast päikesemärkides... Sa räägi Siliniga... Aga mis puutub Joakimisse, — siis tuuakse talle igal laupäeval salaja neli ämbritäit kokri Preobraženskojast... Ja ta võtab vastu..."

Medvedev lahkus. Siis avas Vassili Vassiljevõtš oma kuivad silmad. Kuulatas. Ukse taga norskas vürsti vooditeener. Õues sammusid kivitahvleid mööda tunnimehed. Võtnud küünla, avas Vassili Vassiljevõtš voodi eesriide taga salaukse ja hakkas mööda järsku treppi alla laskuma. Külmtõbi raputas, mõtted seginesid. Peatus, tõstis küünla pea kohale, vaatas hirmuga alla, pimedusse...

„Loobuda suurist unistustest, sõita oma pärusmõisa? Las mööduvad segadused, las purelevad, määratsevad ilma tomata... Noh, aga häbi, aga ahandus? Kord juhtis polku-

sid, öeldakse, nüüd karjatab hanesid, seesama vürst Vassili..." Künal värises külmaks tõmbunud käes. „Haaras krooni järele, — nüüd kobab kanu..." Jooksis hambaid lõgistades mõned astmed allapoole. „Mis see siis on, — jääb üle teha, nagu tahavad Sofja, Šaklovitši, Miloslavskid? ... Tappal Kui mitte teda, siis tapab tema? Noh, aga kui me jagu ei saa? Tume asi, käsitamatu asi, ebakindel asi... Issand, valgusta..." Lõi risti ette, toetudes vastu telliskivist seina. „Kui haigestuks palavikku selleks ajaks..."

Laskunud lõpuni, lükkas Vassili Vassiljevitš vaevaga raudriivi eest ja astus võlvitud keldrisse, kus nurgas viltidel lamas nõid Vaska Silin, needitud jalgapidi ahelasse...

„Halastaja bojaar, mis eest sa mind ometi?... Näis juba, et ma..."

„Tõuse..."

Vassili Vassiljevitš asetas küünla põrandale, tõmbas kasuka kõvemini ümber. Mõne päeva eest käskis ta kinni võtta Vaska Silini, kes elas Medvedevi majas, ja ahelasse panna. Vaska hakkas ülehüüa lobisema, et temalt selle ilma vägevad armurohtu võtavad ja seda nii kõrges kohas tarvitavad, et seda isegi hirm öelda, ning et temale selle eest antakse Moskvast maja ning voli rahata juua...

„Kas vaatasid päikest?" küsis Vassili Vassiljevitš.

Vaska vajus pomisedes põlvili, suudles ahnelt kahes kohas muldpõrandat vürsti jalgade all. Tõusis jälle, — lühike turjakas, karu koonuga, kiilaspäine, — ninajuure mant kerkisid tihedad kulmud viltu kuni käharate juusteni kõrvade kohal, aukulangenud silmad põlesid taltsutamatus trotsist.

„Varahommikul vlti mind kellatorni ja teine kord otse keskpäeval. Mida nägin, seda ei salga..."

„Kahtlane," lausus Vassili Vassiljevitš, „taevakeha — mis märgid võiksid temal olla? Lulskad sa..."

„Märgid, märgid... Me oleme harjunud sõrmede vahelt vaatama, ja siis ilmub see minust otsekul ennustus, vaatan nagu raamatusse... Muidugi, tersed näevad ka kaljapäras ja läbi sõela vastu kuud... Kui oskad, — miks mitte... Oh, isake," Vaska Silin nohises akki oma karuninaga ja hakkas kõikudes läbitungivalt vürstile vahtima. „Oh, heategija... Kõik ma nägin, kõik tean... Seisab üks tsaar, pikk, tume, ja kroon tolkneb tal selja peal..."

Tume tsaar — hele... ah, öeldagi on hirm... kolm küünalt on ta pea peal... Aga tsaaride vahel on kaks, teineteist kiini hakanud ja keerlevad rattana, keerlevad, nagu mees ja naine... Ja mõlemad on krooniga, ja päike mõnikul kõrvetab nende vahelt..."

„Ma ei mõista, mis sa sonid," — Vassili Vassiljevitš lõpetas, tõstes küünla üles.

Kõik sõnnub sinu tahtmise järgi... Ära karda midagi... Seisa kindlalt... Aga minu rohkest riputa juurde, riputa juurde, — on kindlam... Ära anna tüdrukule rahu, kuumuta teda, kuumuta..." Vassili Vassiljevitš oli juba ukse juures. „Heategija, aga ahelad käsi minu küljest ära võtta..." Ta rapsas nagu ketikoer. „Bakene, kasi toitu saata, eilsest saadik pole sünnud..."

Kui üks kiini paugatas, pistis ta ulguma, ragistades ahnelt, manades vastiku häälega...

Streletsid poolandakonna pealikud Kuzma Tšormnõi, Nikita Čladki ja Ohtrosim Petrov pingutasid nahast välja, ahelates streletanguleid. Astusid majadesse, rebides vihmalt uksti. „Mida te siin — eiledega magate, aga varsti katkukaks kõigil pead otsast..." Kõrisesid jubedalt nissosõiduhoovisi. „Tõkatiga märgime ära bojaaride majad ja kaubasakste poed, neid me röövime, krempli ja game ära... Nüüd on jälle vabadus..." Turuplatsidele pildusid salakirju ja siinsamas lugesid neid rahvale, ägedalt vandudes...

Kuid streletsid, nagu toored puud, ei võtnud tuld — ei süttinud mässu kuma. Ja kartsid ka: „Vaata, kui palju on Moskvast vürst-rahvast, löö siin hädakella, — kõik teevad maatasa, omagi vara ei suuda kaitsta..."

Kord vara hommikul leiti Mjasnitski väravate juures neli valvestreletsi — meelemõistuseta, pea lõhki, jäsmed läbi raiunud. Lohistati nad Stremjannõi polku, vaekantseleisse. Saadeti Fjodor Levontjevitš Šaklovitši järele, ja selle juuresolekul nad jutustasid:

„Seisame väravate juures valvel, jumal hoidku, kaine peaga. On koiduaeg... Akki kihutavad puustusest ratsanikud, ja asja ees, teist taga, hakkavad meid peksma kirvesilmadega, raudpulkadega, käsiniadega... Kõige

tigedam oli üks paks, valges atlasskaftanis, bojaari mütsiga. Teised taltsutasid teda: „Jäta juba peksmine, Lev Kirillovitš, päris ära tapad...“ Aga tema karjub: „Tuleb veel hullemat, maksan neetud streletsidele oma vendade eest kätte.“

Šaklovitšil kuulas muheldes. Vaatles haavu. Võtnud maharaiutud sõrme, näitas seda trepil kõrvalistele inimestele ja streletsidele. „Jah,“ rääkis, „on näha, et varsti teidki jalgupidi lohistatakse...“

Imeväärt. Ei tahtnud uskuda, et Lev Kirillovitš oleks hakanud äkki nõnda mürgeldama. Aga Gladki, Petrov ja Tšormnõi juba levitasid aguleis, et Lev Kirillovitš ühes kaaslastega sõidab öösiti ringi, silmitseb, — kui tunneb ära, kes seitsme aasta eest Kremli märatses, selle peksab surnuks. „Teadagi,“ vastasid streletsid taltsalt, „ega mäsamise eest pead paitata...“

Möödus kolm päeva, ja jällegi needsamad ratsanikud koos paksu bojaariga ründasid Pokrovski väravate juures valvet, peksid raudpulkade, nuutide, mõõkadega, haavasid paljusid... Siin-seal löödi polkudes hädakella, kuid streletsid olid lõplikult hirmunud, ei tulnud välja... Hakkasid öösiti vahilt põgenema. Nõudsid, et neid saadetaks valvele mitte alla saja mehe ja ühes kahuriga... Otsekui äratehtud — hoopis taltsaks olid muutunud streletsid...

Siis aga levis kuuldus, et neist ratsamürgeldajaist juba mõned ära tunti; Stjopka Odojevski, Miška Tõrtov, kes tema juures tüdruku asemel elas, Pjotr Andrejevõtš Tolsi, aga vaat see valge kaftaniga polnudki nagu bojaar, vaid alamdjakk Matveika Šošin, tsaaritari lähedane inimene. Laotati käsi, — mida nad säärase märatsemisega taotlevad?

Ei olnud head lood Moskvast, rahutu oli. Igal öösel saadeti Kremli viiesajameheline vahtkond. Saabusid sealt joobnutena. Oodati tulekahjusid. Raagiti, et on valmistatud keerulise ehitusega käsigranaadid, ja Nikita Gladki vedas neid salaja Preobraženskojessa, pildus teede peale, kust pidi tsaar Peeter minema, kuid nad ei lõhkenud ometi. Kõik ootasid midagi, olid valvel.

Preobraženskojes laskisid Peetri saabumisest peale suurtukid, järelejätmata. Teedel kärbiste taga seisis lagedaks aetud nägudega ja naiste juustega soldatid, kaabudes, rohelistes kuubedes. Mõnel korral üritas hulkuv rahvas,

tingudel ennast kuumaks karjunud, minna Preobraženskoje kaitsele, rüüstama aitasid, kuid jõudmata Jauzani pooleksid kõikjal soldatitele, ja need ähvardasid lasta. Kõik olid tühjad, — kui aga üks teise rutemini neelaks: kas Sofja Peetri või Peeter Sofja... Kui aga miski kindlamini

Võnust Volkov liikus ratsa mööda Mjasnitskaja uulitelt kaitse vahelt. Igal sammul teda peatati, ta vastas: „Ma olen Peetri stolnik, tsaari ukaasiga...“ Lubjanski väljakul valgustas tuleriitade õhetus madalat torni, kõõmet ajavahel hambulisi müüre, mis kadusid pimedusse Neglinnaja suunas. Mustemana paistis taevas lõikuskuu tähtedega, tihedamad puupadrikud tarade ja plankude taga valjaku ümber. Välgusid madalate kirikukeste ristid. Enamik kaubapulkasid oli hilise aja tõttu suletud. Paremal pool, katemajannõl polgu pika maja juures istusid mehed tapetööga.

Volkovil oli kätetud (ta saadeti tühise asja pärast krombi) järele vaadata, mis toimub linnas. Käskis Boriss... ta oli maad ood päeva Preobraženskojes, seal oli unne olnud lõppenud. Peeter kihutas Perejarslavskoje järve äärest nagu ä ävaholetatu. Endistest lubustustest ei võinud piiksatadagi. Kaasani päeval, kui koju saabus, märatses nõnda, et hädavaevu saadi rahustada... Ligemad olid talle nüüd Lev Kirillovitš ja Boriss Golitsõn. Sulgunud koos nendega, sosistasid lakkamata, — ja Peeter kuulas neid. Mänguväele lisati söömanormi, anti uued võõd ja kindad, — raha selleks laenati kukuist. Ilma kümme-konna relvastatud stolnikuta ei läinud Peeter õue ega väljale. Ja ikka nagu piilus üle õla, nagu poleks usaldanud, igaüht torkis pilguga. Täna, kui Volkov hobuse selga istus, hüüdis Peeter aknast:

„Kui Sofja minu üle pärib, — ole vait... Tõmmatakse plinapingile, — vaiki...“

Heitnud pilgu üle tühja väljaku, laskis Volkov traavi... „Seis, seis!“ karjuti pimedusest jubedalt. Põiki teele poosis pikk strelets, kiskudes haakpüssi seljast. „Kuhu sa sihuke...“ — haaras hobuse valjaist kinni...

„No-noh, hoia eemale, olen tsaari stolnik...“

Strelets vilistas sõrme suhu pistes. Veel viis meest jooksid juurde... „Kes see on?“ — „Stolnik?“ — „Teda ongi meil vaja...“ — „Ise lendas pihku...“ Piirasid ümber, viisid väemaja juurde. Seal tundis Volkov tule valgel pika streletsi olevat Ovsei Ržovi. Tõmbus kõssi, — asi oli halb. Ovsei, — valjaid käest laskmata:

„Hei, mõni väledam, jookske, otsige üles Nikita Gladki...“

Kaks meest läksid vastumeelselt. Streletsid tõusid tule juurest, väemaja muldrikult, ronisid vankreist välja, visates roguskid eest. Kogunes neid umbes poolsada. Seisid rahulikult, nagu poleks asi neisse puutunud. Volkov kogus julgust:

„Toimite halvasti, streletsid... Kas teil kaks pead otsas on?... Ma viin tsaari käsku — võtate kinni: see on mäss, äraandmine...“

„Ole vait...“ — Ovsei ähvardas haakpüssiga.

Vana strelets peatas teda:

„Ära puutu, temagi on käsualune.“

„Just nii, et olen käsualune. Ma olen tsaari sulane. Aga kelle teenrid olete teie? Vaadake ette, streletsid, ärge laske viltu. Oli ju hea Hovanski, kuid mis temaga tehti? Olite teiegi head, aga kus on Punase väljaku sammast, kus on teie vabadused?“

„Küllalt luiskamisest, koerapoegi!“ karjus Ovsei.

„Teist on mul kahju. Kas teid Golitsõn vähe steppe mööda vedas... Toetage teda, toetage, ta viib teid veel kolmandalegi sõjaretkele... Hakkate majasid pidid armuande paluma...“ Streletsid vaikisid veelgi süngemalt. „Tsaar Peeter pole enam väike... See aeg on möödas, mil teda hirmutasite... Kui nüüd tema teid ei hirmutaks... Oh, streletsid, — taltsutage seda märulit...“

„Ii-aahl!“ rõõgatas keegi nii metsikult, et streletsid võpatasid. Volkov rõgises, tõstis käed, vajus maha. Tagant hüppas Nikita Gladki täie hooga tema hobuse selga, haaras kaelast kinni, kukkus ühes Volkoviga pikali. Pöörates ringi istus tema peale, virutas vastu hambaid, lõi mütsi peast, rebis mõõga küljest. Hüppas üles, pistis täiest kõrist naerma, vehkides mõõgaga, — laiialubaline, rõugearmiline, suuresuine.

„Nägite, — see on tema mõõk... Küllap ma tsaar Peetriga samuti lõpetan... Võtke ta, tassige Kremliasse Fjodor Levontjevitši juurde...“

Streletsid tõstsid Volkovi üles, viisid Kitaigorodi müüri alla, pidi künkalt alla, mööda varesepesadega ülekülvatud aedikast ja põllustest hõbepajudest, mööda limastunud rööpmeeja kallast, mööda võllaist ning postide otsas olevat rullatut. Taga astus Gladki, haisedes puskari järele. Nad läksid Kutafja torni kaudu. Varavate taga põlvitati tulustid. Mõnisada streletsi istus lossi seina ääres, vaadates rohul, lonkisid kõikjal. Volkov lohistati läbi püüde vahetäigu ja lükatil madalasse tuppa, mida valvurid puhapildi-lambid. Gladki läks lossi. Ukse juurde seisis kantsusnäoline, vaikne valvur. Toetudes taprile, lau-

„Ära vihasta, vaata — me ei pääse ka ise kuhugi... Kustakaa, — lood... Näljaelu, bojaar... Perekonda on mõeldud hõlgu... Varem sai kaubitsetud, aga nüüd, — ole armust antakse, sellest elamegi... Kuid kas me tsaar Peetri vastu mässame... Meile ju ükskõik, kes kaman- dab, — vaata, kedagi on nüüd lood...“

„Kas teie Sofja, — tütarlapse kombel — katmata kott, muudat kooblinahkadega sametist suvikuues. Istus mõnele laua taha. Tema taga — iludus Šaklovitõi, valge- t... Sofja oli nõgesekarva stre- letikalt. Istus Sofja kõrval. Nikita Gladki taganes kohalt, istus alla, — oli noor teener. Šaklovitõi kee- rulis sõrmede vahel Peetri kirja, mis võetud Volkovi kätte.

„Valitsejanna luges kirjakese läbi, asi on tühine. Miks mind nii rutuliselt öisel ajal teele aeti?“

„Luuraja,“ lausus Sofja läbi hammaste.

„Me ajame sinuga meeleldi juttu, tsaari stolnik... Kas tsaar Peeter on terve? Kas tsaarinna on terve? Kas kavat- sevad kaua meie peale viha kanda?“ Volkov vaikis. „Sa vasta, või muidu sunnime...“

„Sunnime,“ kordas Sofja tasa, raskelt, mehelikult, Vol- kovile otsa vaadates.

„Kas mänguvägedel on küllalt varustust? Kas neil pole millestki puudu?... Valitsejanna tahab kõik teada,“ pä- ris Šaklovitõi. „Aga miks te valvurid teedele asetate, — kas lõbu pärast või kardate kedagi? Varsti ei pääse teie pärast isegi enam Moskvasse... Kaapate viljavoore, — kas see on kord?...“

Volkov vaikis, nagu oli kästnud, — langetas pea. Oli jube vaikida. Kuid mida käreltumalt päris Šaklovitõi,

mida ähvardavamalt tusatses Sofja, seda jonnakamalt pigistusid ta huuled kokku. Tal oli endalgi halb oma seesuguse trotslikkuse üle. Palju oli kogunenud Preobraženskojes logeldes jõudu. Ja süda trotsis: piina, ole hea, piina, — midagi ma ei ütle... Sööstku praegu Šaklovitõi noaga kallale, et seljanahast rihmu lõigata, — vaataks talle väljakutsuvalt, lõbusalt näkku. Ja Volkov tõstis pea, hakkas vaatama jultunult ning lõbusalt. Sofja kahvatas, ta ninasõõrmed laienesid. Šaklovitõi lõi meeletult jalga vastu maad, hüppas üles:

„Kas tahad piinapingil vastata?“

„Pole mul midagi teile vastata,“ lausus Volkov (kohkus isegi), jala tõstis ette, keerutas õlgu. „Sõitke ise Preobraženskojessse, küllap teil saatjaid-streletse ikkagi jatkub...“

Šaklovitõi virutas talle kogu jõuga rinna alla. Volkov laskas, taganes ja nägi, kuidas Sofja tõusis laua juurest, paks, viha täis valgunud nägu vabisemas.

„Pea maha raiuda,“ lausus ta kähinal. Nikita Gladki ja valvur lohistasid Volkovi õue. „Timukad!“ karjus Nikita. Volkov jäi kätele rippu. Ta lasti lahti, kukkus silmili. Mõned streletsid lähenesid, hakkasid pärima: kes see säärane ja mispärast pead raiuda? Heitsid nalja, hakkasid kutsuma, hüüdes üle kogu pimedada väljaku, — timukat — vabatahtlikku. Gladki pidi juba ise mõõga tupest kiskuma. Talle öeldi: „Pisut nagu häbiväart, Nikita Ivanõtš, seesuguse asjaga mõõka veristada.“ Jooksis vandudes lossi. Siis kummardus vanamees valvur, püüdnud kangestunud Volkovit õlast:

„Lase nüüd jalga. Ära mine värava kaudu, vaid jookse müüri veert pidi ja roni kuskil üle...“

Tuleriidad Lubjanski väljakul kustusid (üks veel hingitses väemaja ees), — keegi ei talunud puud kanda, kui palju Ovsei ka ei kamandanud. Pimeduses laksid paljud streletsid koju. Mõned magasid, Vus meest jutlesid tasa, eemaldunud tara juurde, varjuliste pärnade alla.

„Gladki rääkis: Boriss Golitsõnil on tema Rjazani aguli majas peidetud kuuskümmend potitait kõlisevat hõbedat... Jagame, ütleb ta, prassime maha...“

„Mis Gladkil muud kui rõõvida, kuid vaevalt saab ta kedagi selleks meelitada.“

„Ei ole uskunud, nemad rõõvivad, meie aga vastutagu.“
„Jalutatakse tänuliku õieti, — kui me mitte varsti ei pea tsaar festivali kaotama...“

„Täna ole kangel kartusest...“

„Aga mis, meie tsaaritar, — ühtede kingib raha, kuid teised loiknege ööd-päeva vahikorras, kodus kogu meeskoostöö korrast ära...“

„Mina aga, jumala eest, läheksin ilma taha vaatamata meeskoostöö...“

„Kuid, poisid, ta võtab võimust...“

„Vaga lihtsalt...“

„Hinnake sinu ootame... Ootame enesele silmuse kaudu...“

Volkov, vaatasid ringi. Kremli poolt kihutas keegi kapten, „Jalle Gladki... Mis teda, kuradi, ringi veab...“
Aptel hobuse purjus päi tulle, hüppas Gladki maha, kiirustas.

„Miks pole streletsid koos? Miks pole saadetud linna-vaatamist Kremli on kõik valmis, kuid teid ei põle isegi tühed maitse Magavadi Saatanadi Kus on Ovsei? Saata agulid! Nikita kui põrutame Spasski tornis hädakella, — kõigil peab alla astuma...“

Vandudes, jagu hargnades jooksis Gladki väemajja. Nii ütlesid pärnade all seisjad üksteisele:

„Hädakell...“

„Täna ootame...“

„Ei nad saa mehi kokku...“

„Ei...“

„Aga mis oleks, vennad, kui... ah?“

Nihkusid peadega lähemale, ja vaevalt kuuldavalt:

„Aga need seal oleksid tänulikud...“

„Isenesestki mõista...“

„Ja autasu ning kõik muu...“

„Poisid, aga siin on asi mäda...“

„Teame juba... Poisid, kes läheb? Oleks kahte vaja...“

„Noh, kes?“

„Dmitri Melnov, kas lähed?“

„Lähen.“

„Jakov Ladõgin, lähed?“

„Mina või? Hüva, lähen.“

„Trügige — tema eneseni... Visake põlvili maha ja — et nii ja sedasi on asjad... On kavatsusel sinu vastu,

suur valitseja, mõrtsukatöö... Meie nagu su truud sula-
sed, kuna oleme risti suudelnud..."

"Ära õpeta, teame isegi..."

"Juba me ütleme..."

"Jookske, poisid..."

15

Võidelda kahe pataljoniga — Preobraženski ja Semjo-
novskiga — polnud mõeldagi. Kolmkümmend tuhat stre-
letsi, maakaitse, välismaa jalavägi, kindral Gordon sõdu-
ripolk oleksid mänguväe nagu kərbse lomastanud. Boriss
Golitsõn andis tungivalt nõu: rahulikult Preobražensko-
jes kevadet oodata. Varsti on sügisene teelaagunemine,
kulmad, — streletse ei aja ka malgaga ahju pealt maha
sõdima. Eks siis kevadel näe. Ega lugu halvemaks muutu,
peab arvama, et muutub halvemaks Sofjale ja Vassili Vas-
siljevitšile: talve jooksul lähevad bojaarid omavahel lõp-
likult riidu, hakkavad Preobraženskojesse üle lüüma;
palka streletsitele ei maksta, — kassa on tühi. Rahvas
nälgab, agulid, kasitöölised on laostunud, kaupmeeskond
oigab. Kui aga Sofja sõjaväe hädakellaga suski lükvele
paneb, — siis tuleb koos mänguvaega minna Troitse Ser-
gijevo vallutamata müüride varju, — see on äraproovi-
tud koht, võib kas aasta või veel rohkemgi vastu panna.

Boriss Golitsõni nõuandel saadeti Preobraženskojast
arhimandriit Vikentile Troitsesse salaja kingitust. Boriss
Aleksejevõtš sõdis kaks korda ise sauna ja raskis arhi-
mandriidiga, paludes kaitset. Kindral Sommer korraldas
iga päev ülevaatusi ja harjutusi, — kahuripaukudest pu-
runesid peaaegu kõik lossi aknad. Kuid kui Peeter hak-
kas Moskvast lahkuma, siis Sommer ainult nohises tusa-
selt vurrudesse: „Noh, eks me sus kaitse end..." Vahel
sõitis kohale Lefort, kuid mitte tihti, — kaine, galantne,
argliku naeratusega, ja tema ilme hirmutas kõige rohkem
Peetrit... Ta ei usaldanud isegi Leforti enam. Tihti peale
äratas Peeter Aleksaška keset ood, tõmbasid kiruga kaf-
tanid selga, jooksid vahtkondi kontrollima. Seisid kaua
oises niiskuses Jauza kaldal, Peeter vahtis Moskva poole,
— pilkane pime, mitte tulukestki, ja kurjakuulutav vai-
kus.

Jahedusest võpatades kutsus tuseselt Aleksaškat, lon-
kis magama.

158

Ainult mõnemed ööd pärast tagasitulekut ta magas koos
naisega. Hiljem käskis enesele aseme teha lossi kõrval-
toas, mudalasse uhe aknaga kongitaolisse tuppa, —
toas oli lavitsala, Aleksaškale põrandale, viltvaipadele.
Jevdokla nuttis silmad peast, oodates oma kallimat, —
oli ta, neljandat kuud, — ootaski ära, kuid pisaraid ei
saanud niiki kuivatada. Mehe tulekul tahtis maanteele
võtta joosta, kuid eided ei lasknud. Rabeles lahti, sööstis
pehkele kalli mehe juurde, — see sisenes, pikk, kõhetu,
vaatavõitu, — naine surus end näo, käte, rinna, kõhuga
tema vastu... Mees suudles karedate huultega, — oli
tuhati, tubakahaisuga läbi imbunud. Küsis ainult, tõmma-
tas ruttu pihuga üle ta paisuma hakanud kõhu: „No-noh,
aga miks sa meesugusest asjast ei kirjutanud..." — ja het-
keks pohmelenas ta nägu. Läks koos naisega ema tervitama.
Hakkas katkendlikult, käsitamatult, tõmbles õlaga ja üha
sügavamalt. Natalja Kirillovna ütles lõpuks: „Valitseja,
mu Peeter, juba hommikust peale kütame sauna." Vaa-
tas veldralt emale: „Emake, egas see mustuse pärast ki-
heda." Natalja Kirillovna mõistis, ja pisarad roomasid üle
ta põskedele.

Ainult kolm korda öösel Jevdokla ta magamistuppa, —
kuldne tolm, kuldne armastus, kuidas lootis hellitada!
Kuid loll araks, kolmetas hullumini kui ööl pärast laula-
mist, ei teadnud, mille üle isegi pärida kallimalt. Ja lamis
põlilega õmmeldud patjadol lausa lollikesena. Mees võ-
patles, sügas end unes. Naine kartis end liigutada. Aga
kui ta korkasse magama läks, — siis ei teadnud naine,
kuhu inimeste ees häbi pärast oma silmad panna. Kuid
Peeter nagu unustaski naise. Kogu päev õiendusi, jooks-
misi, sosistamisi Golitsõniga...

Nii algas lõikuskuu... Moskva oli kurjaennustav, Preo-
braženskoje — hirmul, valvel.

16

„Myn Herz, aga kui sa kirjutaksid Rooma keisrile, et ta
annaks sõjaväge?"

„Lollpea..."

„Mina või?" Aleksaška hüppas vildil neljakäpukile.
Roomas juurde. Ta silmad hüppesid. „Ma ei räägi kau-
geitki rumalasti, myn Herz. Ja paluda tuleks kümme kord

159

tuhat jalameest. Mitte rohkem... Sa räägi õige Boriss Aleksejevitsšiga."

Aleksaška istus peatsi juurde. Peeter lamas külili, põlved kronksus, vaip pea peale tõmmatud. Aleksaška näris huulenahka:

"Muidugi, meil pole selleks raha, myn Herz... Raha on vaja... Aga me petaksime... Kas me siis tõesti keisrit üle ei löö? Ma lendaksin kas või ise Viini... Oh, ja siis alles müttaksime Moskvat, streletse, jumala eest..."

"Käi kuradile..."

"Noh, hüva..." Aleksaška kobis niisama ruutu kasuka alla. "Ma ju ei ütle, et läheksime rootslasi või tatarlasi paluma... Ma mõistan ju ka. Kui ei taha, — pole tarvis... See on teie asi..."

Peeter lausus vaiba alt, segaselt, nagu kokkupigistatud hammaste vahelt: "Liiga hilja oled välja mõtelnud."

Vaikisid. Kongis oli kuum. Ahju all kraapis hiir. Kaugelt kostis: "Tähelepanu!" — seal karjusid valvurid Jauzal. Aleksaška hakkas ühetasaselt hingama.

Peetrit vaevas neil õil unetus. Vaevalt hakkab pea padjasse vajuma, kui viirastub hääletu hädakisa: "Tulekahju, tulekahju!" Ja süda hakkab puperdama nagu lambahand... Uni on kadunud. Rahuneb, kuid kõrv püüab, — nagu nutaks keegi kaugel majas palkseinte taga... Palju sai neil õil labi mõeldud... Meenutas: olgugi et kitsikuses ja nagu tagaõues, kuid ometi möödusid muretult need aastad Preobraženskojes — lõbusalt, larmakalt, mõttetult ja üpris lollilt... Osutus: oled kõigile võõras... Hundi-poeg, sõdurite semu... Tantsis, mängis läbi, — ja nüüd on roimarlik nuga juba südame kohal...

Uni lendas taas minema. Peeter tõmbus vaiba all kõvemini kerra.

... Õeke, õeke, häbitu, verejanuline... Laiapuusaline, rasvase kaelaga... (Meenus, kuidas seisis kirikus baldahhiini all). Mingitud matsmagu, — lühunikunamel Kaskis granaate tee peale pilduda... Saadab pussimehi... Kõõgis leiti eile kaljaankruke, — hea, et anti esiteks koerale lakkuda, — kärvas ära.

Peeter vehkis mõtete vastu... Kuid viha purskas ise oimusoontesse... Elu võtta! Ei metsloom ega kindlasti mitte ükski inimene tahtnud sellise aplusega elada kui Peeter...

"Aleksaška... Kurat, magad või, anna kalja..."

Aleksaška hüppas juhmunult kasuka alt välja. End süüguks loll ja kopsikuga kalja, rüüpas kõigepealt ise, andis ühe Hätgutale, Rääkisid pisut. "Kuula!" — kostis kaugelt hirmust unetult

"Lähene õige magama, myn Herz."

Peeter laskis paljad kõhnad jalad lavitsalt maha... Hauda see ei viirastunud, — rasked sammud müdisid rutata läbi vahekäikude... Hääled, hüüatused... Aleksaška näsis paljas aluspesus ukse juures, kaks püstolit käes

"Myn Herz, siia joostakse..."

Peeter vaatas ukse poole. Jooks läheneb... Peatuti ukse taga... Värisev hää:

"Valitseja, ärka, hädahoht..."

"Myn Herz, see on Aljoška."

Aleksaška lukkas riivi eest. Raskelt hingates astusid uksele Nikita Zotov, palja jalu, silmad valged; tema järel pöördunud mehed, Aleksei Brovkin ja vurrukas Buhvostov... Peeter streletse nagu ilma luudeta kotti, — habemead, junkvad naised, huuled rippu, pilgud õnnis- tobedad

Zotov, kes oli hirmuga hääle kaotanud, kähistas:

"Melnov ja Ladõgin, Stremjannõl polgu mehed, põgenesid Moskvast siia..."

Streletsid viskusid kohe künniselt habemetega viltidesse ja röökisid meeleheitlikult, võimalikult koledalt:

"O-oi, o-oi, tsaar isakene, kadunud on su peakene, o-oi, o-oi... Kurja nad sulle kavatsevad, isakesele, koguneb ääretu rahvaparv, ihutakse väitsi vahedaid. Kõmab Spasski torni hädakell, jookseb rahvas igast kandist..."

Vabisedes üleni, vehkides higist kleepunud lokkidega, põtkides vasaku krambis jalaga, kisendas Peeter strelet- tidele veel koledamalt, lükkas Nikita kõrvale ja jooksis, nagu oli, ainult särgi väel, läbi vahekäikude. Kõikjal siru- tasid eidekesed päid uuest välja, hirmust tardudes.

Tagaukse juures parvles hirmunud teenijaskond. Nägid, kuidas keegi välja hüppas — valge, pikk, sirutas nagu pune käed enese ette... "Issakene, tsaar!" — mõned lan- gesid hirmust pikali. Peeter tormas inimeste vahelt läbi, haaras valveohvitseri käest ratsmed ja piitsa, hüppas sa-

dulasse, tabamata labadega jalaraudu, ja pistis hobust lahmides kihutama, — kadus puude taha.

Aleksaška oli rahulikum: suutis kaftani selga ja saapad jalga tõmmata, hüüdis Aljoškale: „Võta tsaari rõivad, aja järele,“ — ja kihutas teisel valvurihobusel Peetrile järele. Sai ta kätte alles Sokolnitši metsas, kihutamas ilma jalaraudade ja ratsmeteta.

„Pea, pea, myn Herz!“

Salus satendasid läbi kõrgete latvade tähed sügisese hõledusega. Kostis krabinat. Peeter vahtis võpatades ringi, peksis paljaste kandadega hobust, et jälle kihutada. Aleksaška haaras ta hobuse järele, kordas vihasel sosinal:

„Oota nüüd ometi, kuhu sa ilma püksata, myn Herz!“

Sõnajalgades rabistas valjusti teder, takerdudes tiibadega, lendas üles, liikus varjuna tähtede taustal. Peeter haaras ainult paljast rinnast südame kohalt kinni. Aleksei Brovkin ja Buhvostov tõid ratsa rõivad. Kolmekesi riietasid nad rütates kuidagimoodi tsaari. Kohale kihutas veel paarkümmend stolnikut ja ohvitseri. Väljusid ettevaatlikult metsast. Moskva kandist võbises nõrk kuma ja kostis nagu hädakell. Peeter lausus läbi hammaste:

„Troitsesse...“

Kihutasid metsaradu, tühje põldusid mööda Troitse tee. Peeter kappas, heitnud ratsmed käest, — kolmnurkne kübar lükatud silmle. Aeg-ajalt lahmis ägedalt piitsaga hobuse kaela. Tema ees ja taga — kaksikümmend kolm meest. Hooga peksid kabjad kuiva teed. Künkad, nõod, haava- ja kasetukad. Idas lõi taevast rohekaks. Hobused norskasid, tuul vihistas kõrvades. Uhes kohas pahvatas mingi varj kõrvalle, — ei saanud selgust, kas metsloom või viskus õitsile tulnud talumees meeletus hirmus rohusse...

Pidi jõudma enne Sofjat Troitsesse. Ohetas koit, kollane ja lage. Mõned hobused langesid. Järgmises jaamas saduldasid ümber, kihutasid edasi, ilma puhkamata. Kui eemal hakkasid paistma kindlusetornide teravad katused ja lõõmav koit peegeldus kirkukuplitel, peatas Peeter hobuse, pöördus ringi, paljastas hambad. Sõitsid samnu kloostri väravast sisse. Tsaar võeti hobuse seljast maha, viidi häbist ja väsimusest poolsurnuna arhimandriidi kambri.

„Mida ei oodatud ei Moskvast ega Preobraženskaja Solja ei suutnud koguda streletse, hädakella pekski tõmba ei löödudki, Moskva magas ükskõikselt sel teel. Preobraženskoje oli maha jäetud... Kõik — Natalja Kirillovna ühes raseda miniaga, lähedased bojaarid, stolnikud, kodakondsed ja teenijad ning mõlemad mängupolkud ühes suurtükkide, mortiiride ja sõjavarustusega läksid Troitsesse.“

Kui Solja järgmisel päeval lossikirikus hommikupalvusel astus, tungis Šaklovitši bojaaride vahelt läbi. Ta nägu oli kolo. Solja tõstis lüestades kulnud. Šaklovitši kummardus virila naeratusega tema poole:

„Tsaar Peeter kihutati Preobraženskojast minema, läks, jooan, paljalt sargiväel, teadmata kuhu...“

Sofja pigistas huuled ühte, lausus süngelt:

„Iga tal ole marru minnes vabadus joosta.“

Poleks nagu midagi tähtsat juhtunud. Kuid samal päeval sai teatavaks, et Lavrenti Suhharevi streletsipolk on terve konna eest Troitsesse läinud, — käsitamatu, kunas ja kas loobi suutis ära meelitada, kuid arvatavasti Boriss Golitsõn, Lavrenti põlvne napalkaanelano. Moskvast algas suur kordumatu, õnnitlused kerkusid väravad, kord siin, kord seal mõliti välja bojaari tõllalobudik ja kihutas raginal mööda palksillutat täies hoos Jaroslavl tee.

Vassili Vassiljevitš Golitsõn veetis ööd koos Medvedeviga, püüdes oma saatust nõidumise abil ette aimata. Päeval aga rändas unisena lossi mööda, oli kõigega nõus. Šaklovitši viskles polkusid mööda. Sofja ootas, varjates metsikut viha...

Ootamatult laks Troitsesse ühes pooltuhatkonna ja sadakonna pealikute ning osa streletsidega polkovnik Ivan Tsõkler, kes seitse aastat tagasi kiskus kiriku salaruumist altari alt välja tsaarinna venna Ivan Kirillovitši. Ta oli Sofja usaldusosaline. Ja muidugi, anudes Peetrilt andestust, paljastas kõik tsaaritari kavatsused.

Kuuldes Tsõklerist, kaotas Sofja pea. Kelle peale nüüd veel loota, kui seesugused ustavad koerad lahkuvad? Aga Troitsest hakkasid saabuma kõigisse üheksateistkümmesse streletsipolku saatjalad kirjadega (mis olid kirjutatud Boriss Golitsõni käega ja tindiplekkide saatel põiki alla kirjutatud tähtedega „Ptr“), milles kästi polkovnikutel ja ur-

jadnikutel viivitamatult tsaar Peetri juurde sõita — tähtsa riigiasja pärast.

Saatjalgu peksti linnavärvavil ja kirjad võeti käest, kuid mõned suutsid läbi lipsata ning polkudes ukaasi ette lugeda. Siis käskis Sofja kuulutada: „Kes võtab julgust Troitsesse minna, — sellel pea maha.“ Polkovnikud ütle-
sid seepeale: „Hüva, me ei lähe.“ Vassili Vassiljevitš tuli mõttele saata nende streletsinaiste juurde, kelle mehed olid Peetri juurde jooksnud, usaldatavaid inimesi ja hirmutades meelitada naisi kirjutama meestele, et need tagasi tuleksid. Nii tehtigi, kuid kasu oli sellest vähe.

Saadeti Troitsesse patriarh Joakim — lepitusele manitsema. Patriarh sõitis meeleldi, kuid jäigi sinna, ei andnud Sofjale isegi aru. Saabusid uued kirjad Peetrilt polkudesse, kaubahoovide ja lihtrahva sadakondadesse, aguleisse ja aleveisse... „Ilma viivitamata Troitse kloost-
risse ilmuda; kes aga ei ilmu, sellele surmanuhtlus.“ Tuli nii välja: nii siin kui seal lendab pea otsast. Polkovnikud Netsajev, Spiridonov, Normatski, Durov, Sergejev, viis-
sada urjadnikut, palju rivistreletse, kaupmeeskonna ja agulite volinikud läksid suures hirmus Troitsesse. Tsaar Peeter, seistes trepil, riietatud vene rõivaisse, — temaga Boriss Golitsõn, mõlemad tsaarinnad ja patriarh, — kosti-
tas saabujaid viinaklaasiga, ja nad mangusid haleda hädal-
dusega, paludes lõpetada segadust. Samal päeval karjuti Suhharevi polgus: „Lähme Moskvasse romnareid puudmal“

Vassili Vassiljevitš teeskles enese haigeks. Šaklovitõi, kartes nüüd end näidata, viibis lossi salaruumides. Gladki varjas end ühes kaaslastega Medvedevi majas. Kremli suleti kõik väravad. Veerelati suurtükid müüridele. Sofja, leidmata enesele kohta, hulkus mööda tühjaks jäänud ko-
dasid, — ta sammud olid rasked, käed rinna all kokku pigistatud. Parim avalik võitlus, ülestõus, kõrilõikamine, kui see surev valkus lossis. Nagu uni mälust — nii ka-
dus võim, kadus elu.

Kuid linnas oleks kõik nagu rahulik olnud. Käratsesid, nagu ikka, väljakud ja turud. Öösiti kostsid valvurite lokulauad ja kiresid kikkad. Sõdida ei tahtnud keegi. Kõik näisid olevat unustanud Sofja, kes istus üksikuna Kremli müüride taga.

Siis ta otsustas, ja kahekümne üheksandal lõikuskuu päeval sõitis ise tõllas ainult toatüdruk Verka ning väi-
kese kaitsesalga saatel Troitsesse.

Päeval ja öösel seisis tolmupilv Jaroslavli tee kohal, —
laskid juba ja ratsamehed, veeresid tõllad. Troitse kloostri
müüridel lagna, aleveis ja väljadel kuhjusid voodid, suitse-
vad tulekud, — iga hetk kära ja kaklused koha pärast, leiva
pärast leibakesõõda pärast. Kloostris ei oodatud säärast
rahvarundamist, ja aidad tühjenesid peagi, kuhjad välja-
del tõusid laiali. Aga streletse ja kroonurahvast pidi hästi
toitma. Lähedastesse küladesse saadeti salkasid moona
pärast, ning seal polnud varsti enam kanapoegagi. Ja
omast oli Troitses elu kitsas ning näljane. Paljud kõrged
hõimad olid telkides, kes õues, kes otse tänaval.
Toitlustamist oodati, istudes trepil päikeselõõmas, siin-
samas moodi kuiva toitu. Raske oli vahetada rahulikke
Moskva majasid, — kuhu võõras lindki ei lennda, — see-
suguse rannaku vastu. Kuid kõik mõistsid, — otsusta-
takse suuri asju, vahetub valitsus. Kas parema poole?
Pabulab, nagu ei võiks praegusest pahemat ollagi: kogu
Moskva, kogu rahvas, kogu Venemaa on paiseis, räba-
lala, on korjuna. Istudes õhtuti tulede ümber, lamades
vankrite all, juttuolid inimesed vabalt ja nii, et himu täis
sõlt, kõik väljad kloostri ümber kõmasid häälest, punasid
tuledest. Ilmuksid kuskilt kunstimehed, — laotasid väikese
taliku maa peale, istusid, pilgutades veidralt silmi, sega-
sid ube mütsis, — nõlud kellele tahes ubadega: viskab
need kolme hunnikusse, tõmbab käega ja kuulutab tasa,
mumvliisil:

„Mida tahtsid, seda saad; millest mõtled, selles ära
kahtle; karda seda, kes viiskudes ei käi, lambanahka ei
kanna ja näolt on valge. Kolmandast õuest ära möödu,
kolme tähe peale ära lase vett. Saavutad oma — vahest
varsti, vahest mitte, aamen. Ära ütle aituma, anna teng
suust.“

Ajasid udujuttu kunstimehed, roomates pimeduses
vankrite vahel.

„Tsaaritaril on seljaüdi kuivanud,“ sosistasid nad,
„vürst Vassili Golitsõn ei ela esimese lumeni... Oli tark,
et nende juurest ära tuli... Tsaar Peeter on veel haljas,
kuid tema eest mõtlevad tsaarinna ja patriarh, nemad
on kogu asja kroon... Nemad seisavad asja tuuma-
rest... Aga tuum ise on vaat seesugune: bojaaridel ei
lubata enam tõldades sõita ja jäetakse igaühele vaid üks

majapidamine, et ära elada. Ja kaubahoovi rahvas ja agulite valitud paremad mehed lähevad lossi ning raagivad julgelt: seda, vaat, tehke, aga seda pole vaja... Välismaalased peetakse kõik Venemaalt minema ja nende majad antakse rüsumiseks. Talupoegadele ja orjadele tuleb vabadus, — ela, kus tahad, ilma vaevata, ilma maksudeta."

Nii rääkisid nörad ja võlurid, nii mõtlesid need, kes neid kuulasid. Kloostri kohal kõmas lakkamatult pidulik kellahelin. Kirikud ja katedraalid olid avatud, kuunaldega valgustatud, karm kloostri laul kostis ööd-päeva.

Varavalgel laskus tsaar Peeter trepilt, — paremal pool tsaarinna-ema, vasakul patriarh, — et kuulata palvust. Hiljem rahva ette ilmudes kostitas tsaarinna ise uustulnukaid klaasi viinaga; jumalateenistustist ja paastust kuivanud, kuid vaimult ühendatud patriarh rääkis:

"Teete jumala meelepärast, et massajate juurest lahkute, et tsaari kardate," ja valgutas Peetri poole silmi. Tsaar, rihetatud vene rõivaissse, — puhtais kätes siidrati-kuke, oli taltsas, pea langetatud, nagu kõhn. Juba kolmandat nädalat ei võtnud piipu suhu, ei joonud viina. Mis ta olema või patriarh või Boriss Golitsõn ütles, seda ka tegi, kloostri müüride vahelt välja ersõitnud. Pärast hommikupalvust istus arhimandriidi kambris ikoonide all ja laskis bojaaridel kätt suudelda. Jättis jutuvõristamise, silmade jõllitamise, — vastas auvaarselt ning vaikselt, ja mitte oma aru, vaid vanemate nõuande järgi. Natalja Kirillovna kordas uhelugu ligematele bojaaridele:

"Ei tea, kuidas jumalat tänada, — valitseja võttis meele pähe, muutus nii tõsiseks, nii korralikuks..."

Välismaalastest lasti tema juurde ainult Leforti, ja tedaagi mitte vastavõtule või soomalauda, vaid õhtuti tuli tsaari juurde mungakambri, sattumata patriarhi silma alla. Peeter haaras vaikides ta põskedest, suudles, õhkaskergendatult. Istusid lahestokku kõrvuti. Lefort rääkis sosinal, vigasel keelel ühest ja teisest, lõbustas ja julgustas ning lisas veiderduste vahele asjalikke mõtteid.

Ta mõistis, et Peetril on piinavalt häbi oma sargiväel põgenemise pärast, ning tõi näiteid Broniuse „Historiast“ kuningaist ja kuulsaist väepealikunst, kes kavalusega oma elu päästsid. „Üks prantsuse duc pidi naisteõivad selga panema ja meesterahvaga voodi heitma, aga järgmisel päeval vallutas seitse linna... Sõjapealik Nectarius,

nahe, et vaenlased ülevõimu saavutavad, hirmutas ja pani nad põgenema oma kiilaspeaga, aga hiljem ei pääsenud habist ning ilustas oma kiilaspea sarvedega, kuigi see kuulust ei vähendanud," — nõnda ütleb Bronius... Naendes pigistas Lefort tugevasti Peetri küünlavaha täis-tilgutatud käsi.

Peeter oli kogemusteta ja äge. Lefort kordas, et kõige-
gi valatakse Sofjaga võideldes ettevaatust: mitte kak-
kama klippuda, — kaklus on praegu kõiki tüüdanud, —
vaid kloostri õndsusliku kellahelina saatel töötada Mosk-
vaal kohale valgunud rahvale rahu ja heaolu. Sofja lan-
geb ta, nagu läbimädanud post. Lefort sosistas:

"Kõnni väärilt, Peeter, kõnele leebelt, vaata vaikselt,
mõelge palvustel niipalju kui jalad vastu peavad, — oled
kõigi meelepärane. Vaata, ütlevad, seesuguse tsaari
on jumal meile saatnud, seesuguse puhul tõmbame hinge
tagasi... Aga karjuda ja kakelda — las seda teeb Boriss
Golitsõn."

Peeter imestles oma südamesõbra Franzi arukust.
„Prantsuse keeli kutsutakse seda politique — tunda oma
kaaslast," seletas Lefort. „Prantsuse kuningas Louis Ühe-
teistkümnendal läks ka madalast seisusest mehe poole külla,
— kui mees oli talu tarvilik, — aga kui vaja, raius halas-
amatult maha kuulsad hertsogi või krahvi pea. Ei sõdinud
niipalju, kui haristas politique'i, oli rebane ja oli lõvi,
vaenlast hävitas ning riiki rikastas."

Oli ime teda kuulata: oli tantsulööja, mürgeldaja, vei-
derdaja, aga siin kõneles äkki sellest, millest venelased
ei piiksatanudki: „Teie juures veab igaüks ise poole, kuid
riigiga pole kellelgi asja: ühele on kasu kallis, teisele au,
kolmandale — ainult kõhtu täita. Nii metsikut rahvast
võib vahest ainult Aafrikas leida. Ei käsitöid, ei sõja-
väge ega laevastikku... Ainult — kolm nahka nülvida,
ja needki on viletsad."

Ta rääkis sääraseid sõnu julgelt, kartmata, et Peeter
võiks Kolmanda Rooma kaitseks välja astuda... Nagu
küünlaga tungis ta Peetri metsiku, ahne, rahutu mõistuse
rägastikku. Juba noolis tuluke püha Sergei ikooni lambi-
keses rohelist klaasi ja akna taga vaikisid valvurite sam-
mud, — aga Lefort, lõbustanud naljakesega, käänas jälle
oma suunda:

"Sa oled väga tark mees, Peeter... Oo, ma olen palju
maailma mööda hulkunud, olen näinud mitmesuguseid

inimesi... Sulle ma annan oma mõõga ja elu..." Vaatas armatsevalt Peetri pruunidesse pungis silmadesse, kes oli vaikne ja oleks nagu palju aastaid nende päevade jooksul läbi elanud. "Sa vajad ustavaid ja tarku inimesi, Peeter... Ära rutta, oota, — me leiame uusi inimesi, sääraseid, kes asja eest, sinu sõna eest tulle lahevad, oma isast ega emast ei hooli... Aga bojaarid las riidleavad omavahel koha, au pärast, — ega neile saa uusi paid otsa panna, aga seniseid maha raiuda pole kunagi hilja... Oota ara, kindlusta end, oled veel nõrk bojaaridega võitlemiseks. Küllap saame lõbustusi, mürgleid, ilusaid tütarlapseid... Kuni veri kuum — lõbutse, — kassast piisab, — oled tsaar."

Lähedal sosistasid ta peened huuled, üleskeeratud vurrukesed kõditasid Peetri põske, kord sõbrahikud, kord valjud silmad hõõgusid arukust ja ulemeelikust... Südame lähedane inimene luges mõtteid, väljendas sõnadega seda, mis tumeda igatsusena käiris Peetri peas.

Natalja Kirillovna ei suutnud küllalt imestleda, kust Peetril nii palju arukust; ei suutnud küllalt rõõmutseada tema vaarikusest: austab ema ja patriarhi, kuulab lähemaid bojaare, magab naisega, käib saunas. Natalja Kirillovna puhkes kloostriis nagu roos sügisel: viisteist aastat elas unustatuna, aga nüüd tõuklevad jalle suursugused vürstid küünarnukkidega, et saada kummardada emakese-tsaarina ees; bojaarid, okolnitsid vaatavad huultele, et joosta mõnd soovi täitma. Palvusel seisab esimesel kohal, esimesena talle patriarh risti suudlemiseks ulatab. Esinemistel väljub rahvas kumunuli maha, vaimust vaevatud, vigased, kerjused ulistavad teda valju kisaga, haaravad ta rüü ääre järele. Natalja Kirillovna hääli muutus rahulikuks ja aeglaskõlaliseks, pilk kuninglikuks. Tema mungakambris istusid paraadkasukais bojaarid lavitsail ja kirstudel, kuuma pärast liigutamata; ligem inime, kes oli juba lapsukese Peetri juures alamdjadkaks — Tihhon Nikitjevitš Strešnev, huulil õndsalik naeratus, silmad kulmudega varjutatud, et inimesed asjata ei arutaks: kas on ta kaval, kas tark; vali, punapäine, laianäoline vürst Ivan Borissovitsš Trojekurov; külimees Pjotr Abramovitš Lopuhhin, — tal põlesid pingul põsenukid ja paljad silmalaud olid punased, — nii kippus lühike, kuiv vanamees valitsema; toetudes vastu ahju, kaed rahulikult kokku pandud, tukkus kongisninaline, mustlasemoeline

vinat Mihhaila Alegukovitš Tšerkasski. Kuu keskpaiku andis Fjodor Jurevitš Romodanovski ja hakkas samuti tsaarina pool istuma, siludes vurre, pööritates pungis, nagu klaasist silmi, õhkas, kõigutades oma tohutut kõhtu.

Tsaarina nimetas kambrisse astudes igauht ees- ja isanime järgi, istus lihtsale toolikesele, hoides käes armutoola. Kõrval — vend Lev Kirillovitš, punapõskne, paks, vadrakas, ja bojaarid vestlesid temaga kiirustamata riigiasjast: kuidas toimida Sofjaga, mis teha Miloslavskitega, keda maapakku, keda kloostrisse, kes bojaaridest peab juhatama missugust prikaasi...

Boriss Aleksejevitsš Golitsõn oli harva tsaarina pool, — vahest ainult äärmise vajaduse puhul, — tal oli häbi oma onupoja pärast ega olnud ka aega: ood ja päevad kirjutas kirju, pidas läbirääkimisi Moskvaga, meelitas polkuseid ole, juhtis ülekuulamisi, muretses moona sõjavägedele. Ei kuulnud kellegi nõuandeid, — oli Vassilistki upsakam ja kõrgim. Kerges kullatud raudrüüs, punaste sulgedega tiatlia kilvris, tore, vintis, vurrud üles keeratud, nii sõitis ta polkuseid mööda tulisel, ägedal määral, kelle lakk ja saba palmitsevad kuldpachtega. Kummardudes sametsadulas, annetas ajakambrunud polkovnikuid. Kihutas, käsi puusas, streletsid juurde, kes vajusid nagu niidetud rohi põlvili:

"Tervist, tublid mehed!" kisendas käheda kõriga, ja löi punelama killas koht ta lõua otsas, "Jumal andestab, tsaar annab armu. Rakendage voor lahti, keetke putru, valitseja annetab teile ankru viina."

"Tskae, kui lõbus see Boriss on," ütlesid streletsid oma naistele vooris, "näib, et siin lahevad asjad ülespidi, hea, et üle tulime."

Boriss Golitsõn juhtis üksi kõigi eest asju. Bojaarid ei tahtnudki muretseda, — oli rahulikum mungakambris tsaarina juures istuda, mõelda. Üksnes Dolgorukid, Jakov ja Grigori, kes elasid vaiptelgis metropoliidi õues, tigetsesid Borissi peale: "Seitse aastat kannatasime Vassili all, ja nüüd peame Borissi taluma! Vahetasime käo kulli vastu." Ei armastanud teda ka patriarh prassimise pärast ühes Peetriga Kukui-külas, ladina keele, kõige välismaise armastamise pärast. Kuid esialgu vaikis ka patriarh.

Kahekümne üheksandal lõikuskuu päeval kihutas kloostri rautatud varavate ette mütsita strelets, kaftan lõhki, tolmunud näol näha ainult pungis silmavalged.

Ajas sassis panthabeme väravapealse torni poole ja kisendas koleda häälega:

„Tsaari asil“

Avati ragisevad väravad, võeti strelets äraaetud hobuse seljast, — oli tüse mees, kuid ei suutnud enam nagu käia, — nii oli tuma, rutates tsaari asja pärast, ja viidi ettevaatlikult kaenla alt hoides Boriss Golitsõni juurde. Läks, keerutas peaga. Nähes Borissi trepil, sööstis vürsti jalgade ette:

„Sofja on kümne versta kaugusel, Vozdviženskojes...“

19

Eelpost Vozdviženskoje külas peatas valitsejanna tõlla. Sofja avas klaasukse, ja tundes nägupidi ära mõne streletsi, hakkas neid sõimama reetjaks ning juudasteks, ähvardas rusikaga. Streletsid ehmusid, võtsid mutsid maha, ent kui tõld jälle lukuma hakkas, lõkestasid tee hellebardi-vartega, haarasid hobused kinni. Siis lõi Sofja kartma ja kaskis viia end ükskõik missugusesse majja.

Talumehed ja eided pistsid pead jalgväravaist välja, poisikesed ronisid katustele vahtima, koerad klähvisid tõlla peale. Sofja viskus tagasi, istus kahvatuna, surnud hääst ja vihast. Verka langes ta jalgade ette, vardjas-kääbus Ignaska, — arssinapikkune, müts kurmatega, — kes igavuse pärast kaasa võetud, nuttis oma kortsulise näokosega. Viidi rikka kõrtsniku õue. Sofja nõudis, et pererahvas kõik kaoks, ja astus kambri, kus Verka sedamaid kattis tsaari ratikutega voodi, kustusid, lavitsad, süütas ikoonilambid, ja Sofja heitis pikali. Õnnetuse aimus pigistas raudvõruna ta pead.

Ei möödunud kaht tundigi, kui kostis hobukapjade plagin, mõõga kõlin vastu jalust. Luba palumata, just nagu kõrtsi astus kambrisse stolnik Ivan Ivanovitš Buturlin, käed taskus, müts kuklas:

„Kus on tsaaritar?“

Verka sööstis ta juurde, sõrmed laiali, tõukides:

„Mine, mine ära, häbematu... Ta ju magab...“

„Ah või magab, — noh, siis ütle tsaaritarile, et ta kloostrisse ei läheks...“

Sofja kargas üles. Vaatas Buturlinile, kuni see mütsi peast võttis.

180

„Ma lähen kloostrisse... Ütle vennale, et lähen...“

„Sinu asi... Kuid valitseja käskis, et sa pead siin ootama saadikut, vürst Ivan Borissovitš Trojekurovit, ja kuni ta pole saabunud — sind siit mitte välja lasta.“

Buturlin lahkus. Sofja heitis jälle pikali. Verka kattis ta kosukaga, et ei vabiseks. Tuhmus kambri maarjaklaamist aken. Kostis karjase piitsa plaksumine, lehmad ammuud, väravad kääksusid. Ja jälle vaikus. Tilisesid haledalt kuljused Ignaska mütsil, — narriks istus nukralt kirstul, jalad rippu. „Juba on seegi asunud mind matma...“ Viha vapustas Sofjat. Kui ulatuks käega temani, — küll ta siis lendaks kirstult... Kuid käed lamasid nagu tinased...

„Verka,“ lausus ta tasa, madalalt, „ära unusta mulle meenutada Vanka Buturlini, kui olen kloostris...“

Mööda kätt libisesid Verka külmad huuled. Hallis videvikus hakkas viirastuma Vanka alasti selg, taha väänatud siniseks tõmbunud käed, välgatas kirvetera, ajasid üles ja laskusid abaluud, pea asemel — verine mull... Ara ole häbematu!... Sofja õhkas tagasihoidlikult.

Troitsest sõidab saadikuna Trojekurov. Kahe nädala pealt naatim Sofja ise ta Kremlist Peetri juurde, — saabus tühjalt tagasi, ilma milleski kokku leppimata. Sofja ei lasknud teada anda vihastades kätt suudlema. Kas ta haavus või lõi kartma? Bojaar on keskmise taibuga, ainult näolt kohutav. Sofja laskis täidlased jalad voodist alla, õiendas rõiva häält sametist kingade kohal:

„Verka, anna kastike siia...“

Verka asetaski sulgpadjale rautatud kastikese, kinnitas selle nurga külge vahaküünla, täksis nii kaua tulerauda, et Sofja õlad hakkasid taas pahameelest vabisema... Tael hakkas hõõguma, süütas paberitüki, süütas küünla, ja Sofja kummardus tule kohale, lükates allavajuvaid juukseid põselt. Luges uuesti läbi haige venna, tsaar Ivani kirja, — ta kirjutas Peetrile, et nad ära lepiksid, et pole vaja rohkem verd, palus patriarhilt halastavat abi: juhtigu Peetri ja Sofja kahestunud südameid armastuse poole.

Lugedes muigas tighedalt. Kuid ükskõik, — tuleb sellestki alandusest läbi käia. Kui saaks vaid hundipoja Troitsest välja meelitada... Jäi nii sügavasti mõttesse, et ei kuulnudki, kui väravast sisse sõideti. Kui eeskojas Trojekurovi jäme hää küsis tema järele, haaras Sofja voodilt musta rätiku, viskas pahe ja võttis vürsti seistes

181

vastu. Trüginud kitsast uksest, külg ees, sisse, kummar-
das see — sõrmedega kuni põrandani, ajas enese sirgu, —
pikk kuni laeni, nagu vaskne, silmad varjus, ainult suur
nina välkus küünlakese valgelt... Sofja päris tsaari ja
tsaarinna tervise järele. Trojekurov kõmistas, et tänu
jumalale, kõik on terved. Tõmbas üle habeme, sügas
lõuga ega pärinudki Sofja tervise järele. Mõistes seda,
tundis Sofja külma. Ja oleks pidanud istuma, mitte edasi
end alandama, ning ei istunud ometi. Ütles:

„Õõbida tahan kloostri, siin on olemine näljane, eba-
mugav.“ Ja ikka püüdis vaadata läbi varju ta silmadesse.
Ta uhkus oigas selle all, et tema, valitsejanna, kardab
seda kolme kasukaga tohmanit, ja et pea tõmbub juba
unustatud naiselikust hirmust õlgade vahele. Trojekurov
lausus:

„Asjata, tsaaritar, üritasid sõitu meie juurde ilma sõja-
väeta... Teed on ohtlikud...“

„Minul pole põhjust karta: mul sõjaväge rohkem kui
teil.“

„Aga mis neist kasu...“

„Sellepärast sõidangi ilma kaitseta, — ei taha verd,
tahan rahu.“

„Mis verest sa, tsaaritar, räägid, verd ei tule... Kui
vahest reetur ja mässaja Fedka Šaklovitš ühes kaaslas-
tega ikka veel verd januneb, siis selle eest me nad ka
kinni püüame...“

„Milleks sa tulid?“ karjatas Sofja surutult. Mees tõmbas
taskust kirjarulli, punane pitsat paela küljes. „Ukaasi
tõid? Verka, võta bojaari käest ukaas. Aga minu ukaas
on seesugune: käsi hobused rakendada, ma õõbin kloost-
ris.“

Lükanud kõrvale Verka käe, avas Trojekurov rulli ja
hakkas aeglaselt, pidulikult rääkima:

„Tsaari ja suurvürsti ning kogu Suur- ja Väike- ja
Valge-Venemaa isevalitseja ukaasiga kästakse sinul vii-
vitamata Moskvasse tagasi minna ja seal oodata tema
valitsejalikku otsust, mis tema, valitseja, sinu puhul
ütleb...“

„Koer!“ Sofja tõmbas tema käest kirjarulli, kortsutas
kokku, virutas maha... Must rätik langes ta peast. „Tulen
ühes kõigi polkudega, sinu pea lendab esimesena!“

Trojekurov kummardus ägisedes, tõstis ukaasi üles, ja
nagu poleks Sofja märatsenudki ta ees, lõpetas karmilt:

„Aga kui hakkad jonnima, kloostriksse kippuma, siis on
kostud tarvitada sinu vastu vägivalda... Nõndaks!“

Sofja tõstis käed ules, lõi kuüned kuklasse ja langes
lao hooga voodile. Trojekurov asetaski ettevaatli-
kult lavitsa äärele, rehitses jälle habet, arutades, — kui-
das temal, saadikul, säärasel juhul talitada: kummardada
või mitte kummardada? Kõõritas Sofja poole — see lamas
kummuli, nagu surnul paistsid ta seeliku alt sametkinga-
des jalad. Pani aeglaselt mütsi pähe ja pressis enese
uksest välja, ilma kummardamata.

20

... Aga et sa seesuguses suures asjas viivitad, siis pole
sellest pahemat...“

Kiri värises Vassili Vassiljevitši käes. Tõmmanud
küünla lähemale, vaatles ta kiiruga krütseldatud sõnu.
Luges ikka uuesti ja uuesti, püüdes mõista, koguda oma
mõtteid. Nõbu Boriss kirjutas: „Polkovnik Gordon tõi
butõrski polgu Troitsesse ja lasti käesuudlemisele, Peeter
Aleksejevitsš kaisutas teda ja suudles mitu korda pisarsil-
mil, ning Gordon tõotas teda kuni surmani teenida...
Ühes temaga saabusid ka välismaa ohvitserid ja tragunid
ning türgi- ja araabia sõjaväelased... Kes on siis teie juurde jäänud?
Väike osa sõreleb, kellel on omad poed ja ettevõtted või
kes ei taha lahkuda avalikest saunadest... Vürst Vassili,
veel pole hilja, võin sind päästa, — homme on hilja...
Homme hakkame Fedka Šaklovitši luid piinapingil
murdma.“

Boriss kirjutas tõtt. Sellest päevast peale, mil Sofjat ei
lastud kloostriksse, ei saanud enam millegagi peatada sõja-
väelaste ja kroonuteenijate põgenemist Moskvast. Bojaar-
id sõitsid ära keset valget päeva, trotsivalt. Ustav ja
karm sõdur Gordon tuli Vassili Vassiljevitši juurde ning
näitas Peetri käsku Troitsesse ilmuda.

„Mu pea on hall ja keha kaetud armidega,“ ütles Gor-
don süngelt, tõmmates raseeritud põsed kortsu, „ma van-
dusin piibli peal ja ma teenisin ustavalt Aleksei Mihhai-
lovitši ja Fjodor Aleksejevitsši ning Sofja Aleksejevna.
Nüüd lähen Peeter Aleksejevitsši juurde.“ Hoides nahk-
kindais käsi pika mõõga pidemel, lõi ta mõõgaga vastu
põrandat enese ees. „Ma ei taha, et minu pea tapalaval
otsast lendaks.“

Vassili Vassiljevitsš ei rääkinud vastu, — oli asjatu: Gordon mõistis, et Peetri ja Sofja vahelises tülis Sofja oli kaotanud. Ja ta läks samal päeval lehvivate lippude ning trummipõrinaga. See oli viimane ja raskeim hoop. Vassili Vassiljevitsš elas juba palju päevi nagu raske une kütkeis: nägi Sofja asjatuid pingutusi ja ei suutnud teda aidata ega teda maha jätta. Kartis häbi ja tundis, et see on lähedal ning vältimatu nagu haud. Troonikaitsja ning suure väepealiku võimuga oleks ta võinud kokku kutsuda vähemalt kakskümmend polku ja minna Troitsesse — Peetriga rääkima... Kuid võimust võttis kahtlus, — aga mis siis, kui sõnakuulmise asemel polkudes hüütakse: „Reetur, mäs-saja“? ... Ei teinud kõheldes midagi, hoidus Sofjaga nelja silma alla jäämast ja tegi enese sellepärast haigeks. Saatis usaldatava inimese kaudu salaja Troitsesse nõbu Borissile ladinakeelseid kirju, milles palus mitte alustada sõjalist tegevust Moskva vastu, esitas mitmesuguseid abinõusid Sofja ning Peetri lepitamiseks ja ülistas oma teeneid ning kannatusi tsaariteenistuses.

Kõik oli asjata. Otsekui unes vajus keegi nähtamatu ja käsitamatu ta peale, hing oigas ja hädaldas, kuid tal polnud jõudu ühtki jäset liigutada.

Pooleni põlenud vahaküünla tulukesele lendas kärbes; pistis maha langedes keerlema. Vassili Vassiljevitsš pani küünarnukid lauale, haaras pea ümbert kinni...

Eile öösel käskis ta pojal Alekseil ja naisel Avdotjal (kes elas juba ammu mahajäetult ja unaruses) viivitamata Moskva-lähedasse Medvedkovo mõisa sõita. Maja jäi tühjaks. Aknaluugid ja rõdud naelutati kinni. Kuid ise ta viivitas. Oli päev, mil paistis, et õnn veel tagasi pöördub. Sofja, tagasi jõudnud Troitse juurest, — käsi ei pesnud, toiduiva ei neelanud, — laskis saata käskjalgu ja kuulutajaid, et kutsuda streletse, kaubahoovi ja turu sadakondi, agulirahvast ning kõiki häid inimesi Kremlisse. Talutas paraadtrepile tsaar Ivani, — see ei suutnud seista, istus samba kõrvale, naeratades haledalt (oli juba näha, et pole selle maailma elanik). Sofja ise, nagu oli teelt tulles, — must rätik õlgadel ja juuksed korrastamata, — hakkas rahvale rääkima:

„Meile on rahu ja armastus kõigest kallim... Meie kirju Troitses ei loeta, saadikud kihutatakse minema... Ja sellepärast, palvetanud, istusin ma hobustele ja sõitsin ise — et vennakese Peetriga sõbralikult läbi rää-

kida... Ainult Vozdviženskojeni lasti mul minna... Ja seal häbistati ja teotati mind, nimetati tüdrukulipakaks, nagu ma polekski tsaaritar, — ei mõista, kuidas elavana tagasi tulin... Öö-päeva jooksul sõin ainult niipaljukesest omulaualeiba... Umbruskonna külades on Lev Narõškini ja Boriss Golitsõni käsul kõik röövitud... Nad on vend Peetri mõistusetuks jootnud... Päevad läbi magab ta purjus päi sulendis... Nad tahavad sõjaga Moskva peale tulla, vürst Vassilil pea maha raiuda... Meie elu on lühikeseks jäänud... Ütelge, — kui te ei vaja meid, siis laheme vend Ivaniga kuskilt kaugemalt enestele kloostrikongi otsima...“

Ta silmist purskasid pisarad... Ei suutnud rääkida, võttis pühakusäilmega risti, tõstis pea kohale. Rahvas vaatas risti, seda, kuidas tsaaritar valjusti nuttis, kuidas tsaar Ivan silmi pilutas, pea langetas... Võeti mütsid maha, paljud õhkasid, pühkisid silmi... Kui tsaaritar küsis — „Kas ei lähe teiegi Troitsesse, kas võib teie peale lootä?“

hüüdsid: „Võib, võib... Ega me reeda...“

Läksid lalalt. Meenutades, mis tsaaritar rääkinud, keerutasid minaga. Muldugi, ei peaks laskma ülekohut teha, kuid — kuidas sa takistad? Leib oli Moskvast väheseks jäänud, — voodid pööravad Troitse poole, linnas on röövitud, pole korda. Turgudel — ei seal ole kauplemisele mõelda. Kõik asjad seisuvad, — segadus. On tüüdanud. Oleks aeg lõpetada. Aga kas Vassili või Boriss Golitsõn — ühtleviisi vahe neist rõõmu...

Täna valgus kümme tuhat inimest kõigi väravate kaudu Kremlisse, vehkisid Peetri kirja ära kirjadega, kus oli öeldud, et tuleb ässitaja ning mässaja Fedka Šaklovitõi ühes kaaslastega kinni võtta ja ahelais kloostrisse viia. „Andke meile Fedka välja!“ karjusid ja ronisid akende juurde ning paraadtrepile, just niisama nagu paljude aastate eest. „Andke välja Mikita Gladki, Kuzma Tšormnõi, Obroska Petrov, papp Seliverstka Medvedev!...“ Valvurid viskasid relvad, jooksisid laiali. Teenijaskond, lossi eided ja tüdrukud, narrid ja kääbused pugesis peitu treppide alla ning keldritesse.

„Mine välja, ütle neile metsloomadele, — ma ei anna Fjodor Levontjevitsši,“ ütles Sofja lõõtsutades, sikutas Vassili Vassiljevitsši varrukapi ukse poole... See ei mäletanud, kuidas läks paraadtrepile, — kuumust, viha, küüsi-iaugu lõhna hoovas ligidale pressinud rahvast, torkisid

silmi ettesirutatud odade, mõõkade, nugade terad... Ta hüüdis midagi — ei mäletanud, mida — ja ronis siis tagurpidi eeskotta tagasi... Sedamaid ragises üks pealepressivate õlgade all... Ta nägi kahvatut Sofjat, — silmad peatunud, ilma teradeta... „Ei saa teda päästa, anna välja,“ ütles. Ja üks läks raginal lahti, inimesed vajusid sisse... Sofja surus end seljaga tema vastu, ikka raskemini vajutas ta keha. Tahtis teda kinni haarata. Ulgudes, madala häälega karjatas Sofja, lükkas eemale, jooksis minema... Kui mõlemad seisid Granovitaja palees, kuulsid nad Fedka Šaklovitši vastikut kisa. Ta võeti tsaaritari saunas kinni.

Kuid Vassili Vassiljevitsš viivitas veel ikkagi põgene misega. Reisitõld seisjs juba õhtust peale tagatrepi juures, majavalitseja ning mõned vanad teenrid tukkusid eeskojas. Vassili Vassiljevitsš istus küünla juures, hoides pead. Kõrvetatud tiibadega kärbes lamas, jalad püsti. Suur maja oli vaikne, surnud. Vaevalt välkusid zodiaagi märgid laes, ja kreeka jumalad vaatasid läbi pimeduse vürsti peale. Elavad olid ainult kahetsused, mis karistasid Vassili Vassiljevitsši. Ei suutnud mõista, miks kõik nõnda juhtus. Kes on selles süüdi? Ah, Sofja, Sofja!... Nüüd ei varjanud ta enam enese eest, — suletud salaurkaist tõusis ehtimatu naise, ahne armukese raske, ebaarmas nägu, — käskiv, toores, kohutav... Tema kuulsuse nägu!

Mida öelda Peetrile, mida vastata vaenlastele? Eidega magas enesele välja võimu, kuid häbistas end Krimmis, kirjutas vihiku: „Riigikodaniku elust ehk kõigi asjade parandamisest, mis puutuvad kogu rahvast...“ Tõmmates rusikad kukla tagant, virutas ta vastu lauda... Häbi! Häbi! Hiljutisest kuulsusest on jäänud vaid häbi!

Aknaluukide pragudest õhetas tuhmilt... Kas tõesti juba koit? Või kerkis Moskva kohale verine kuu? Vassili Vassiljevitsš tõusis, vaatas võlvid saali välgatlevat hämarust, zodiaagi märkidega tema pea kohal... On petnud astroloogid, võlujad, nõiad... Ei ole halastust... Ta tõmbas mütsi aeglaselt otse kulmudele, pistis kaks püstolit tasku ja vaatas veel, kuidas küünal jalas lõpule põles, — taht vajus sulanud vahasse, — kustus praksudes...

Pimedas õues hakkasid laternatega inimesed segima. Läbi kauge tulekahjukuma puhkes vaevalt koit. Vassili Vassiljevitsš, istudes reisitõlda, andis majavalitsejale võtme:

„Too ta sinu...“

Tõlda asetati kohvreid, seoti taha kastikesi, Valitseja tuli tagasi, lükates enese ees ahelaid kõlistavat Vaska silmit. Nõid ohkis valjusti, tegi igasse nelja külge ja tähtede poole ristimärke. Teenijad tõukasid ta Vassili Vassiljevitsši jalgade ette.

„Jumala nimel!“ lausus kutsar tasa-tähtsalt.

Kuus puhanud tuhkrut hobust lasksid valedas traavis palksillutisele. Poõrati Tverskaja uulitsale vastu mäge. Tänavail oli veel vähe inimesi. Lehmakarjane puhus narve, lonkides tolmusel teel väravate ees, kust ammudes väljusid lehmad. Kirikutreppidel ärkasid külmast kanged kerjused, sügasid end, söimlesid. Siin-seal avas kõster haigutades madalaid kirikuuksi. Põiktänavas karjus mees üttekoormal: „Sü-si... sü-si!“ Naised kallasid uulitsale kolki, viskasid tuhka välja. Vahtisid, suud pärani, kihutavalt lumivalgeid hobuseid, kõrgeis sadulais hüplevaid paubulinnusulgedega ratsakullereid; kiskjataolist kutsarit, kes hoidis väljasirutatud käekolakais kahteistkümmend valgest siidist ohja; kaht paljaste mõõkadega hiiglast tõlla tagapukis. Ja naistel kukkus ämber käest, mõõdaminejad tõmbasid mutsid peast, mõned laskusid ettevaatusest põlvili.

Viimast korda lendas Vassili Vassiljevitsš nõnda läbi Moskva. Mis tuleb homme? Maapagu, klooster, piinamine? Ta tõmbas näo reisikasuka krae vaele. Näis tukuvat. Aga kui Vaska Silin püüdis end liigutada, virutas vürst talle kõigest jõust jalaga...

„Vaat kuidas,“ imestas Vaska. Vürstil tõmbles põsk suletud silma all. Kui sõitsid linna piirest välja, lausus Vassili Vassiljevitsš tasa:

„Vale, reetmine, röövimine on sinu nõidus... Koer, hukatuse poeg, kelm... Piitsaga sind lõhkuda — sellest on vähe...“

„Ära, ära, ära sa kahtle, isakene, kõik, kõik sa saad ja isaari kroonigi.“

„Suu kinni, kaabakas, litapoeg!“

Vassili Vassiljevitsš viskus seljatoe najale ja trampis metsikult nõida, kuni see ohkima hakkas.

Versta võrra Medvedkovost eemal hakkas märguandja-talumees tõlda nähes mütsiga vehkima, kasesalu juures vastas teine, künkal uurise taga — kolmas. „Sõi-

dab, sõidab!..." Vürsti võttis vastu umbes viissada inimest mõisaperest, seistes põlvili, kummardades muruni. Ta talutati käe alt kinni hoides tõllast välja, suudeldi kasuka palistust... Ehmunud näod, uudishimulikud silmad. Vassili Vassiljevitš heitis pahase pilgu kodakondsetele, — juba liiga sügavalt kummardavad, kiirustavad, sekeldavad... Vaatas palkmaja kuue akna tihedaile aknaruutudele neljakaldelise hollandi katuse all, avatud rõdu ja kahe poolümara trepiga... Avara õue ümber tallid, keldrid, lõuendivabrik, triiphooned, linnumajad, tuvilakad...

"Homme," mõtles, "kihutavad kohale alamdjakid, kirjutavad üles, pitseerivad kinni, laostavad... Kõik läheb nagu tolmi..." Väärrika aeglusega astus Vassili Vassiljevitš majja. Eeskojas sööstis ta juurde poeg Aleksei, kasvult ja näolt, mis kaetud esimeste udemetega, isa sarnane. Surus värisevad huuled kätt vastu, nina külmi. Sõogitoas lõi Vassili Vassiljevitš otsekuu pahaselt risti ette, istus laua juurde, veneetsia peegli vastu, milles tõistusiid hõõveldatud seinad, akende vahel pikad vaibad, riulid kalliste nõudega... Kõik läheb nagu tolmi... Kallas klaasi viina, murdis tüki musta leiba, pistis soolatoosi, kuid ei joonud ega söönud, — unustas... Toetus küünarnukidele, langetas pea. Aleksei seisis kõrval, hinge tõmbamata, valmis sööstma, midagi jutustama...

"Noh?" küsis Vassili Vassiljevitš karmilt.

"Isakene, käisid juba siin..."

"Troitses?"

"Kakskümmend viis tragunit ühes leitnandi ja stolnik Volkoviga..."

"Ja mis teie ütlesite?"

"Ütlesime, — isa on Moskvast ega mõtlegi siia tulla. Stolnik ütles: las vürst ruttab Troitsesse, kui ei taha alanust..."

Vassili Vassiljevitš naeratas virilalt. Jõi klaasi tühjaks, näris leiba ega tundnud maitset. Nägi, et poeg vaevast ennast taltsutab, — üks õlg rippu, jalalabad orja kombel sissepoole, põrandalaud vabiseb kergelt ta all. Vassili Vassiljevitš oleks peaaegu käratanud pojale peale, kuid vaatas hirmunud näkku ja hakkas temast hales:

"Ära vabista põlvi, istu."

"Ja minulgi, isakene, kästi ühes sinuga Troitsesse minna."

Siis läks Vassili Vassiljevitš tumepunaseks, kergitas end, kuid siingi taltsutas teda ta uhkus. Varjas silmad ripsmetega. Valas teise klaasi, lõi kas küüslauguga sülti. Poeg lükkas kähku äädikapudeli lähemale.

"Sea end valmis, Aljoša," lausus Vassili Vassiljevitš. "Puhkan pisut, — öösel sõidame... Jumal on armulik..." Naris, mõtles kibedalt. Äkki tungis higi laubale, silmaterad hakkasid hüplema. "Vaata, mis on vaja, Aljoša: ma tõin enesega uhe mehe kaasa... Mine vaata, et ta viidaks jõe äärde sauna ja sinna kinni pandaks, nagu silmatera hoitaks..."

Kui Aleksei lahkus, langetas Vassili Vassiljevitš noa ühes selle otsas võbiseva sülditükiga, tõmbus kühmu, — nagu kiskus kortsudesse, kotikesed laugude all venisid välja, huul vajus rippu...

Vaska Silin istus saunas, — jõe ääres järjaku all. Kogu päeva karjus ja ulgus, et antaks talle süüa. Kuid ilma mumbingeta kahisesid ümberringi põõsad, hupisid särke jõe keses, põgenedes havige eest, ja kuldnokaparr, valmis tudes ärilennule, lendles ning küütles tiibadega taevast, mida nõi nägi labi räpna. Väsisid linnud, istusid karapuule, viidistasid, vilistasid, pelgamata inimohkohl...

"Mu kodune Poltaavamaa," sosistas nõi, "kurat ise tõi mu neetud Moskoovlasele! Et teid katk võtaks, et kõik koos lõhki läheksite, et kõik teie linnad kärvaksid..."

Loojuv päike kallas oma valgusega üle kitsa akna ja laskus metsalatvade taha. Vaska Silin mõistis, et süüa ei anta, ja heitis külmale lavale, pani viha pea alla. Tukastas — ja äkki hüppas üles, ajas ehmatusest habeme õieli: künnisel seisis Vassili Vassiljevitš. Peas must kolmnurkne kaabu, reisikasuka all mustad välismaised rõivad, mõök tolkneb nagu händ.

"Mis sa nüüd ütled, prohvet?" küsis vürst imeliku häälega.

Rumalasti tegi Vaska Silin, — hakkas värisema, vabiseb... Oleks aga pidanud mõistma, et on vürstil säilinud veel usku tema ettenägevusse... Oleks pidanud haarama tugevasti vürsti kätest kinni ja kisendama: "Lähed tsaari juurde surmavaevassel! Kuid mine, ära karda... Neli kiskjat laskisid küüned lahti... neli kaarnat lendasid minema... Surm taganes... Näen, kõik näen..." Selle

asemel ajas aga Vaska hirmu ja nälja pärast ikka sedasama lora tsaarikroonidest, pistis nutma, hakkas paluma:

„Lase mind jumala nimel tagasi Poltaavamaale... Ei ole minust mingit kahju ega kurja.“

Vassili Vassiljevitš vaatas künniselt metsikute silmadega tema peale. Hüppas äkki välja, lõi saunaesise ukse taha puuhalu, riputas luku ette. Hakkas jooksuma sauna ümber. Vaska mõistis: kuhjab hagu!... Kisendas: „Ära tee!...“ Vürst vastas: „Liiga palju tead, kaol!...“ Ja puhus kõhides, lõõtsus taela hõõguma. Tundus kõrbelõhna. Vaska haaras kibu, purustas selle vastu ust, kuid ust maha ei löönud. Pistis pea räpnast viltu välja, hakkas kisendama, — suitsi lõi kurku... Hagu ragises, kohises süttides... Palkide vahel valgustusid praod. Tuli tõusis mühiseva seinana. Vaska ronis madalale lava alla, — et pääseda kuumusest. Katus kiskus kägarasse. Seinad lõõmasid...

Oises tuuletuses kõikus leek kõrgel jõe kohal, kustutades tähti. Ja kaua veel lendasid kuue tuhku hobuse ning Jaroslavl'i tee poole kihutava musta nahktõlla punakad varjud põldusid mööda, kord venides röske uurise sügavusse, kord hüpates küngastele, kord murdudes libamisi kasesalu tüvedel.

„Kus põleb? Isa... Kas mitte meie pool?“ küsis Aleksei mitu korda.

Vassili Vassiljevitš ei vastanud, tukkus tõllanurgas.

Härjatara maa-alustes käikudes, kus Segaduste ajal olid püssirohukektrid, nüüd aga kloostri moonalaod, puhastasid puusepad koha madalate võlvide all, kinnitasid telliskivisammaste vahele põikpuu plokiga ja silmusega, all oli pikali palk klambritega — piinapink; asetasi pingi ja laua ülestunnistusi kirjutavate djakkide jaoks ja teise, punase riidega kaetud pingi kõrgematele, ning parandasid järsu trepi, mis viis keldrist üles kiviaita, kus Fedka Šaklovitš juba teist päeva ahelais istus.

Juurdlust juhtis Boriss Aleksejevitš. Moskvast Kaelakohtuprikaasist toodi timukas Jemeljan Svežev, kes oli kuulunud selle poolest, et pani esimese piitsahoobiga rää-

kima. Turu karistustel häbiposti juures võis ta lüüa kergelt, kuid kui peksis halastamatult, siis lõi viieteistkümnenda hoobiga inimese kuni selgrooni lõhki.

Kuulati üle palju igasugust rahvast, mõned kaebasid ise ja andsid tunnistusi. Õnnestus kinni võtta Kuzma Tšormnõi. Kavalusega saadi kätte Sofja lähedane inimene, pristav Obrossim Petrov, kes oli kaks korda enese laprite ja odade vahelt mõõgaga vabaks raiunud. Kuid Nikita Gladki ja papp Medvedev põgenesid, ning nende pöödmiseks saadeti kirjad kõigisse vojevoodkondadesse.

Järjekord jõudis Fjodor Šaklovitšini. Eile vastas Fedka ülekuulamisel kõigile süüdistustele, mis talle pealekaebamiste, tunnistuste ja järelekuulamiste põhjal ette loeti, ägedalt: „Valekaebus, mu vaenlased tahavad mind hukutada, ei tea ma mingit süüd enesel olevat...“ Täna oli tema jaoks tagavaras Jemeljan Svežev, kuid ta ei teadnud seda ja valmistus endiselt salgama, et ta pole mingit mässu teinud ega valitseja elu vastu kurja mõelnud...

Peeter ei võtnud juurduse algul ülekuulamistest osa, — õhtuti tuli Boriss Aleksejevitš ühes djakiga tema juurde, ja see lugos küsimuslehed ette. Ent kui Tšormnõi ja Petrov ühes koltaimest — Ogrōzkovi, Šestakovi, Jevdokimovi ning Tšetšetkaga kinni võeti, kui hakkasid rääkima muumavaenlastest, siis tahtis Peeter ise nende juttusid kuulda. Talle toodi keldrisse tool, ja ta istus eemale, hallitanud võlvi alla. Toetudes küünarpeadega põlvedele, lõng rusikal, ei küsinud, ainult kuulas. Kui piinavõllas esimest korda ragises ja sellel rippu jäi võõni alasti, laiarinnaline ja tugevate lihastega Obrossim Petrov, — rõugearmiline nagu läks halliks, kõrvad laskusid lonti, paljastuvad hambad ragisesid valust, — taganes Peeter oma tooliga telliskivisamba taha varju ning istus kogu piinamisaja liigutamata. Kogu selle päeva oli ta kahvatu ja mõttes. Kuid kord-korralt ta harjus ega peitnud end enam.

Täna pidas teda kinni Natalja Kirillovna hommikusel palvusel: patriarh pidas jutlust, õnnitledes mässu õnneliku lõpetamise puhul. Tõepoolest, — Sofja oli küll veel Kremliis, kuid juba jõuetuna. Moskvasse jäänud polgud saatsid esindajaid — Peetrilt andeksandmist ja halastust paluma, olles valmis minema kas või Astrahani, kas või piiridele, ainult kui neid jäetaks ellu ühes nende perekondade ning ettevõtetega.

Peeter läks kirikust jalgsi. Härjatara oli täis streletse. Pistid kisama: „Valitseja, anna meile Fedka välja, me räägime ise temaga...“ Kummardades pea alla, vehkides kärsitult kätega, jooksis neist mööda vana aida juurde, laskus trepiastmeil komistades keldri rõskesse pimedusse. Lõhnas nahkade ja hiirte järele. Läänud roguskpakkide, kottide ja vaatide vahetsi, lükkas madala ukse lahti. Kütunal laual, mille ääres kirjutas djakk, valgustas kollaselt ämblikuvõrku võlvidel, prahti muldpõrandal, piinavõlla värsked palke. Djakk ja teisel pingil reas istuvad Boriss Aleksejevitsš, Lev Kirillovitš, Strešnev ning Romodanovski kummardasid tähtsalt. Kui uuesti istuti, nägi Peeter Šaklovitšid: ta põlvitas neist sammu kaugusel, lokkis pea longus, kallis kaftan, — sellega ta lossis vangistati, — kaenla alt käristatud, sark määrdinud. Fedka tõstis aeglaselt lohkulangenud näo ja kohtas tsaari pilku. Vähehaaval laienesid ta silmaterad, ilusad huuled venisid, vöbisesid nagu hääletus nutus. Vajus tervena ettepoole, pööramata silmi Peetrilt. Piilus tsaari poole ka Boriss Golitsõn, mühatas ettevaatlikult:

„Kas käsik jätkata, valitseja?“

Strešnev lausus läbi paksude vurrude:

„Mässa, kuid mõista ka vastust anda, — mis me sinuga sedasi jahime? Valitseja tahab tõtt teada...“

Boriss Aleksejevitsš tõstis häält:

„Tal on üks vastus: pole sihukesti sõnu rääkinud ega sääraseid tegusid teinud... Aga juurduse järgi põleb müts ta peas... Tuleb piinata...“

Šaklovitš, otsekui oleks teda tõugatud, jooksis põlvedel nagu hiir kõrvale, — oleks tahtnud peita end nahalasu, soolakala järele haisvate tünnide taha... Ja — langes kummuli. Tardus. Peeter astus ta juurde, nägi oma jalgade ees Fedka jämedat, siledaksaetud kaela. Pistis käed pika brokaatkuue taskutesse. Istus — tähtis, halvaks panev, ja lausus murduva noorukihäälega:

„Las ütleb tõtt...“

Boriss Aleksejevitsš hüüdis: „Jemelja...“

Piinavõlla tagant väljus võlvistikust pikk, kitsaste õlgadega, kuni põlvini ulatuva punase särgiga mees. Šaklovitš ei oodanud teda vist nii ruttu, — istus kandadele, — pea tõmbus õlgade vahele, vaatas Jemeljan Sveževi üksikõiksele hobusenäole, — otsmikku peaaegu ei olegi, ainult kulmupealsed, suur lõualuu. Astus ligi, tõstis

Fedka nagu lapse üles, raputas, asetas jalgadele. Sikutas des ettevaatlikult ja osavalt varrukaist, tõmbas kaftani seljast, vallandas pärltikandusega krae; käristas valge sõrmega kuni nabani lõhki, kiskus seljast, paljastas ta kuni vööni... Fedka tahtis ausalt kisendada, — tuli välja kahisevalt, segaselt:

„Issand, ma ütlen kõik...“

Bojaarid pingil raputasid kõik üheaegselt pead, habet, põski. Jemeljan tõmbas Fedka käed taha, sidus randme kohalt kokku, viskas nahksilmuse nende ümber ja tõmbas kõie teist otsa. Šaklovitš seisis pöurutatuna. Plokk kagises, ja käed tema selja taga hakkasid tõusma. Liha-keed pingutusid, õlad umardusid, ta tõmbus looka. Siis muksas Jemeljan teda kõvasti nimmesse, kükitas, sikutas. Käed väändusid õlgadest välja, kerkisid pea kohale... Fedka aietas surutult, ja ta keha avatud suuga, avardunud silmadega, sissevajanud kõhuga jäi rippu arssina kõrgusele maapinnast, varbad sissepoole pööratud. Jemeljan kinnitas kõie ja võttis naela otsast lühikese varrega pulsa...

Boriss Aleksejevitsš märguande peale djakk, pannud taudraamidega prillid ette ja lähendanud terava nina kinnale, hakkas lugema:

„Ja edasi ütles seesama kapten Filipp Sapogov juurd-lusel: „Möödunud aastal, heinakuus, aga missugusel päeval — seda ei mäleta, tuli suur valitsejanna Sofja Aleksejevna Preobraženskoje külla, aga sel ajal ep olnud suur valitseja Peeter Aleksejevitsš mitte Preobraženskojes, ja tsaaritar jäi sinna ainult keskpäevani. Ja temaga olid Fjodor Šaklovitš ja palju mitmest polgust mehi, ja Fjodor oli nad selleks kaasa võtnud, et tappa Lev Kirillovitš ning samuti suurt valitsejannat Natalja Kirillovna... Sel ajal tuli tema, Fjodor, lossi eeskotta ja ütles temale, Filipp Sapogovile: „Pange tähele, niipea kui kuulete lossist kisa...“ Aga sel ajal mõnitas tsaaritar tsaarinnat sõnadega ja sees oli kära üpris suur. „Kui kuulete kisa, siis olge kõigeiks valmis: keda me teile tubadest kätte anname, neile tehke ots peale...““

„Sääraseid sõnu pole ma rääkinud, Filipp valetab ilmaaegu,“ pigistas Šaklovitš kõrist.

Boriss Aleksejevitsš märguande peale Jemeljan taganes, vaatas — kas on mugav? — lõi käe taha, võttis piitsaga hoogu ja lõi vihinal, isä ette kaldudes. Kramp

läbistas Fedka kollakasõrna keha. Karjatas. Jemeljan lõi teine kord. (Boriss Aleksejevitš lausus ruttu: „Kolm.“) Lõi kolmas kord. Šaklovitõi karjus ulgudes, pritsides sülge:

„Joobnud olin, purjus päi rääkisin, meelemõistuse...“

„Ja edasi,“ jätkas djakk lugemist, kui kisa oli vaikinud, „rääkis ta Filipile niisama tsaar Peeter Aleksejevitšist märatsevaid sõnu: „Joob ja sõidab Kukui-külla, ega saa teda mingisuguste abinõudega rahule sundida, sest lakub enese täis... Ja oleks hea käsigranaate salamahti tema eeskotta panna, et nende granaatidega teda, valitsejat, tappa...““

Šaklovitõil vaikis. „Viis!“ käskis Boriss Aleksejevitš karmilt.

Jemeljan võttis hoogu ja langetas hirmunult kolme-arssinalise piftsa. Peeter hüppas Šaklovitõi juurde, seisis, silmad vastamisi, — oli nii pikk, — vahtis Fedka meele-tuisse silmisse... Ta selg, käed, kukal vöbisesid...

„Räägi tõtt, koer, peni...“ Haaras ta roideist kinni. „Kahetsete, et mind väiksenä ei tapnud? Eks ole nii, Fedka?... Kes tahtis tappa? Sina? Ei? Kes?... Granaatidega saatsite? Keda? Utle... Miks ei tapnud, ei veristanud?...“

Fedka pomises tsaari ümmargusse, laigulis-punasesse näkku, väikesse virildunud suhu vabandusi, — ta sooned paisusid pingutusest...

„... ühed sõnad mäletan tõepoolest: „Miks ep ole tsaarinnat ühes ta vendadega varem hävitatud?...“ Aga seda, et noa või granaatidega, — seda polnud, ei mäleta... Aga tsaarinnast rääkis reetvalt Vassili...“

Vaevalt ta nimetas Vassili Vassiljevitši nime, kui Boriss Aleksejevitš pingilt üles kargas, metsikult timukale kisendas:

„Löö!“

Jemeljan, kartes riivata tsaari, lahmas plitsa neljakan-dilise otsaga Fedkat rebivalt abaluude vahele, — käristas naha kuni lihani... Šaklovitõi ulgus, ajades kõrisõlme ette... Kümnenäda hoobi järel võnkus ta pea loiult, lan-ges rinnale.

„Võta maha,“ ütles Boriss Aleksejevitš ja pühkis siid-rätikuga huuli, „vii ettevaatlikult üles, hõõru viinaga, hoia nagu väikest last... Et ta homme räägiks...“

Kui bojaarid keldrist härjatarasse jõudsid, küsis Tihhon Nikitjevitš Strešnev Lev Kirillovitšilt, sosistades kõrva:

„Kas nägid, Lev Kirillovitš, kuidas see vürst Boriss?...“

„E-ei... Aga mida nii?“

„Pingilt üles kargas... Et Fedkal suud sulgeda...“

„Miks?“

„Fedka ütles üleliigset, neil ühine veri — Borissil ja Vassilil... Oma veri on neile vahitseja asjast muidugi kallim...“

Lev Kirillovitš peatus just sõnnikuhunnikul, imetles ülemääraselt, vehkis kätega, lõi endale reitele:

„Ah, ah... Ja meie usaldame Borissi...“

„Usalda, aga pea silmad lahti...“

„Ah, ah...“

Suitsutares küdes ahi, suits oli nii paks, et inimest nägi ainult vööni, aga magamislaval ei näinud üldse mitte. Nõrgalt vilkus pürrutuli, sisesid söed, langedes vee-moldi, jooknud latistud mudilased palja nabaka kõhuga, ligase tagumikuga, kukkusid alatasa, röökisid. Rase, nimekooresst nõõriga vöölatud naine rebjs neid kättpidi uksest välja: „Et te kärvaksite, ära on mu söönud, pöö-rased!“

Vassili Vassiljevitš ja Aleksei istusid juba eilsest saa-dud, onnis, — kloostri väravast ei lastud neid sisse: „Suur tsaar käskis teil esialgu agulis olla...“ Ootasid oma tundi. Söök ega jook ei läinud kaelast alla. Tsaar ei taht-nud vabandusi kuulda. Kõike ootas Vassili Vassiljevitš, valmistus teel kõige halvemagi, kuid mitte suitsutare vastu.

Päeval astus sisse polkovnik Gordon, lõbus, aus, — tundis kaasa, laksutas keelt ja patsutas Vassili Vassilje-vitši nagu omaväärset põlvele... „Pole midagi,“ lausus, „ära ole mõttes, füst Fassili Fassiljevitš, jahvatab see veski, — saab see jahu.“ Läks, vaba õnnelaps, kõristades suuri kannuseid.

Pole kedagi kloostriisse järele kuulamagi saata. Aguli-rahvas ei võtnud tsaaritari endise armukese ees isegi mütsi maha. Oli häbi tänavale astuda. Haisust, laste viri-semisest käis pea ringi, suits lõi silmi. Ja enam kui üks

kord meenus miskipärast neetud noid, kõrvadesse oli takerdunud ta kisa (aknast läbi tule): „Tee lahti u-u-uks, hukka saad, hukka saad...”

Hilja õhtul vajus hurtsikusse urjadnik ühes valvuriga, pistis suitsust kõhima, ja siis rasedale naisele:

„Kas peatub teie juures Vaska Golitsõn?”

Naine osutas katkenud küünarpeaga:

„Seal ta istub.”

„Sul on kästud lossi ilmuda, vürst, tule.”

Jalgsi nagu moonakad, ümbritsetud valvureist, astusid Vassili Vassiljevits ja Aleksei läbi kloostrivärvate. Streltšid tundsid ära, huppasid üles, pistsid naerma, — mõni lükkas mütsi nina peale, mõni haaras habemest kinni, mõni ajas habematuult jalad harki:

„Tee lõbusam nägu... Vojevood sõidab kahe kabjaga... Aga kus on ta hobu? Eks ikka jalge vahel... Ah, kui ei peaks vojevood ometi ninuli porri langema...”

Möödusid habistusest. Metropoliid rõdule laks Vassili Vassiljevits jooksujalu üles. Kuid uksest tuli tähtsalt vastu tundmatu, kehvis rõivais djakk, peatas Vassili Vassiljevitsi nimetissõrmega, ja käänanud lahti kirjarulli, luges seda kõvasti, aeglaselt, — iga sõnaga lõi lagipähe:

„... kõigi eelnimetatud süütegude pärast suured valitsejad Peeter Aleksejevits ja Ivan Aleksejevits käskisid sinult, vürst Vassili Golitsõn, võtta ära su aunimed ja bojaariseisuse ning saata sind ühes naise ja lastega igavesse maapakku Kargopoli. Aga sinu mõisad, parusmaad ja Moskva majad ning vara kirjutada eneste, suurte valitsejate nimele. Aga sinu inimesed, tingorjad ja parisorjad, välja arvatud talupojad ning nende lapsed, — vabaks lasta...”

Lõpetanud pika lugemise, pööras djakk kirjarulli kokku ja osutas pristavile Vassili Vassiljevitsi, — see seisis hädavaevu, ilma mütsita, Aleksei hoidis teda kääle alt kinni.

„Vahi alla võtta ja toimida, nagu kästud...”

Võtsid. Viisid. Kirikuõue taga asetati isa ja poeg vankrisse, roguskile, taha huppasid pristav ja tragun. Katkenud vammuses ja viiskudes voorimees keerutas ohje, ning vilets hobusekronu vedas vankri sammu kloostrist väljale. Oli öö, niiskus varjutas tähti.

Troitse sõjakäik lõppes. Nagu seitsme aasta eest, nii võitis klooster nüüdki oma visadusega Moskva. Järele mõtelnud, kirjutasid bojaarid koos patriarhi ja Natalja Kirillovnaga Peetri nimel tsaar Ivanile:

„... Aga nüüd, vennakene-valitseja, tuleb aeg meie mõlema isikul meile jumala poolt antud riiki enestel valitseda, kuna oleme juba täisealisteks saanud, aga kolmandal, kõlvatul isikul, meie õel, ei luba me mitte meie kahe meesisikuga oma aunimesid ja õigusi jagada.”

Sofja viidi ilma erilise kärata öösel Kremli Novodevitsi kloostrisse. Šaklovitšil, Tšormnõil ja Obrossim Petrovil raiuti pead maha, teisi mässajaid peksti piitsaga aguliväljakul, lõigati neil keeled suust, saadeti eluks ajaks Siberisse. Papp Medvedev ja Nikita Gladki võeti hiljem Dorogobuži vojevoodi poolt kinni. Neid piinati koledasti ning raiuti siis pead otsast.

Autasu anti — maa ja rahaga: igale bojaarile 300 rubla, okolnitšile — 270, duuma-aadlikule — 250. Stoinikutele, kes tulid koos Peetriga kloostrisse — 37 rubla raha, kes tulid hiljem — 32, kes tulid kuni 10. lõikuskupäevani — 30 rubla, aga pärast 20. lõikuskupäeva tulnutele — 27 rubla. Linna-aadlikele anti samas korras 18, 17 ja 16 rubla. Kõigile rivistreltšidele ustavuse eest — üks rubla, ilma maata.

Enne Moskvasse sõitu jagasid bojaarid prikaasid omavahel: esimene ja tähtsaim — Saadikute-prikaas — anti Lev Kirillovitšile, kuid juba ilma riigihoidja tiitliga. Pärast sõja- ning muude vajaduste möödumist oleks võinud Boriss Aleksejevits Golitsõnist täitsa loobuda, — patriarh ja Natalja Kirillovna ei võinud talle mõndagi andestada, eriti aga seda, et ta päästis Vassili Vassiljevitsi piitsa ning tapalava eest, kuid bojaarid pidasid kõlbmatuks seesuguselt vanalt suguvõsalt au röövida: „Kui sellele teele astume, siis lüüakse varsti meie enestegi alt prikaasid ära; igasugused kaubasaksad, tõusikdjakid, välismaalased ja alaminimesed ei teegi muud, kui trügivad Peetri juurde saagi ning kohtade järele.” Boriss Aleksejevitsile anti ülalpidamiseks ja auks Kaasani lossi prikaas. Sellest kuuldes Boriss sülgas, jõi sel päeval enese täis, karjus: „Kurat nendega, mulle piisab omastki küllalt,” ja kihutas

purjus päi oma Moskva-lähedasse pärusmõisasse — välja magama...

Uued ministrid, — nii hakkasid neid välismaalased kutsuma, — löid prikaasidest välja ühed djakid koos alamdjakkidega ja panid teised asemele ning hakkasid vanal viisil mõtlema ja valitsema. Erilisi muudatusi ei sündinud. Ainult Kremli lossis kõndis nüüd mustis sooblnahkades, paugutas valitsejalikult uksi, trampis naksuvalt kandasid Ivan Miloslavski asemel Lev Kirillovitš...

Need olid vanad, tuntud inimesed, — midagi muud peale laostamise, liigkasuvõtmise ja korratuse ei võinudki neilt oodata. Moskvas ja Kukuis — kõigi gildide kaupmehed, ülesostjad, äri- ja käsitöö-rahvas agulis, välismaised ärimehed, hollandi, hannoveri ja inglise laevakaptenid — kõik ootasid suure kärsitusega uut korda ning uusi inimesi. Peetri kohta käisid mitmesugused kuuldused, paljud panid kogu lootuse temale. Venemaa — kuldne põhi, lamas igipõlise kõntsakorra all... Kui uus tsaar elu ei tõsta, kes siis veel?

Peeter ei rutanud Moskvasse. Kloostrist läks ta sõjakäigul Aleksandrovskaja alevisse, kus seisis ikka veel tsaar Ivan Neljanda jubeda lossi mädanenud seinad. Siin korraldas kindral Sommer näitliku lahingu. See kestis kogu nädala, kuni jätkus püssirohtu. Ja siin lõppes ka Sommeri teenistustee, — kukkus vaeseke hobuse seljast ja jäi vigaseks.

Viinakuus läks Peeter üksnes mängupolkudega Moskvasse. Kümme versta eemal, Aleksejevskoje kulas, võtsid teda suured rahvahulgad vastu. Hoidsid käes puhapilte, kirikulippe, soola leiba liudadel. Kahel pool tee ääres vedelesid palgid ja pakud sisselöödud kirvestega ja niiskel maal lamasid streletsid — esindajad neist polkudest, kes polnud Troitses, — laelad pakkude peal... Kuid noor tsaar ei raiunud päid, ei väljendanud viha, kuigi polnud ka sõbralik.

VIIES PEATÜKK

1

Lefortist sai suur mees. Välismaalased, kes elasid Kukuis või Arhangelskist ja Vologdast äriasjus sõitsid, väljendusid tema puhul suure lugupidamisega. Amsterdamis või Londoni kaubamajade esindajad kirjutasid temast sinna ja soovitasid, kui on mõni asi ajada, saata talle väikesi kingitusi, — kõige parem head veini. Kui talle Troitse sõjaretke järel kindrali aukraad anti, siis annetasid kukuilased talle ühise korjandusega mõõga. Tema majast möödumisel pilgutasid üksteisele paljutabendavalt silma, lausudes: „Oo jaa...“ Ta maja jäi nüüd kitsaks, — nii paljud inimesed tahtsid ta kätt pigistada, temaga sõnakese rääkida, lihtsalt end meelde tulelada. Hoolimata hilisest sügise algasid rutulised maja juurdeehitamise- ja laiendamistööd: rajati kivistõdu kahelt poolt juurdesõiduteedega, ilustati esikülg sammaste ning nikerdatud mehekujudega. Õue kohale, kus enne purskas fontään, kaevati järv vee- ja tulemängude jaoks. Kahele poole ehitati vahtkonnaruumid musketäridele.

Lefort poleks vahest omal soovil sõandanudki seesuguseid suuri kulusid teha, kuid seda tahtis noor tsaar. Troitses oleku ajal sai Lefort Peetrile vajalikuks nagu tark ema lapsele: Lefort mõistis poolelt sõnalt ta soove, hoia- tas ohtude eest, õpetas nägema kasusid ja kahjusid, ja näis, nagu oleks ise teda palavalt armastama hakanud, oli pidevalt tsaari kõrval — mitte selleks, et midagi paluda, nagu bojaarid — süngelt laubaga maani lüües — külakesi ja pärisorjakesi, — vaid neile mõlemale ühiste ettevõtete ning ühiste lõbude pärast. Nägus, lobisev, heasüdamlik nagu hommikupäike aknas, ilmus ta — kummarduste, naeratustega — Peetri magamistuppa, — ja nõnda algas

päev rõõmuga, lõbusate kavatsustega, õnnelike ootustega. Peeter armastas Lefortis oma magusaid mõtteid meretaguseist maist, kauneist linnadest ja sadamaist laevade ja julgete kaptenitega, kes tubakast ning rummist labi imbunud, — kõigest sellest, mis talle juba lapsepõlvest peale viirasid välismailt toodud piltides ja trükkirjades. Isegi Leforti rõivaste lõhn oli eriline, mitte-veneline, üpris meeldiv.

Peeter tahtis, et tema lemmiku maja oleks tükike seda avatlevat välismaad, — tsaari lõbude jaoks ehiti Leforti lossi. Rahast, nii palju kui seda võis emalt ja Lev Kirilovitšilt välja pigistada, ei hoolitud. Nüüd, mil Moskvast kõige kõrgemal istusid omad inimesed, viskus Peeter taha vaatamata lõbustustesse. Ta kired purskasid välja, ja siin läks eriti vaja Leforti: ilma temata oleks tahtnud, kuid ei teadnud, mida... Mida aga võisid soovitada omad, venelased? — Noh, kullijahti või pimedate meeste laulujoru... Ptüil Lefort mõistis poole sõna pealt ta soove. Ta oli nagu humalalible Peetri kirgede tumedas õlles.

Samal ajal algasid uuesti tööd residentsilinna Prešpurgi ehitamisel, — kindlusekest valmistati kevadiste sõjamaagude jaoks. Polkudele õmmeldi uusi ülikondi: preobražensklastele rohelised kaftanid, semjonovlastele — taevasseinised, Gordoni Butõrski polgule — punased. Kogu sügis möödus pidude ja tantsudega. Välismaised kaupmehed ja töösturid ajasid Leforti lossi pidude vahel visalt omi asju...

2

Uuesti ehitatud tantsusaal oli alles röske, kahe suure kolde kuumusest higistasid kõrged poolumarakad aknad ja nende vastas umbseinal olevad aknakujulised peeglid. Tammeparketist põrand oli värskele vahatatud. Kuunlad kolmeharulistes tagapeeglitega seinalühtreis süüdatud, kuigi videvik alles algas. Langes pehme lumeke. Õue, täistuisanud savi- ja laastuhunnikute vahele sõitsid saanid, — hollandi omad — luigekujulised, musta ja kullaga kirjatud; vene omad — pikkade kastide taolised, kuhjatud patjade ja karusnahkadega; rasked nahkkummiga sõidukid, kuus hobust ees, ja lihtsad voorimehe-saanid,

kus istus, põlved kronksus ja naerdes, mõni välismaalane, kes oli Lubjankal palganud kahe kopika eest mehe kuni Kukuini.

Kivirõdul, lumiseks tallatud vaipadel võtsid külalised vastu kaks narri, Tomos ja Seka, üks vööni ulatuvas mustas hispaania mantlis ja varesetiibadega õlgkübaras, teine — türklane kahe arssina kõrguse roguskist turbaniga, mille ette õmmeldud sea kõrv. Hollandi kaupmehed naersid erilise mõnuga hispaania rõivaist narri üle, lasksid nippi ta ninale, pärisid Hispaania kuninga tervise järele. Valges eeskojas, kus tammepuust seinad olid ehitatud aluste fajansstaldrikutega, andsid külalised kasukad ja mütsid livreedes haidukkidele. Tantsusaali uksele võttis vastu Lefort, hõbedaga tikitud valges atlasskaftanis ja hõbepuudriga riputatud parukas. Külalised astusid kuuma kolde manu, jõid ungari veini, panid plibud suitsema.

Venelased häbenesid oma tummust (vähe oli veel neid, kes oskasid hollandi, inglise või saksa keelt rääkida) ja naabusid hiljem, otse söömaajaks. Külalised soojendasid tule juures vabalt oma tagumikku ja sukasse tõmmatud sõrmi, ajasid ärijutte. Ainult peremees lendles nagu liblikas ühe külalase juurest teise juurde, kõigutades kohevilt kaftanikülgi, — tutvustas, päris tervise, teekonna järele, — kas peatus mugavas siissõidukohas, hoiatas varguse ja röövimise eest...

„Oo jaa, mulle on palju räägitud vene lihtrahvast,“ vastas külaline, „nad on kergesti valmis röövima ja isegi tapma rikkaid reisijaid.“

Metsakaupleja inglase Sydney lausus läbi hammaste:

„Maa, mille elanikkond mureseb enesele ülalpidamist kelmusega, on halb maa... Vene kaupmehed paluvad jumalat, et see aitaks neid kavalamalt petta, nad nimelevad seda osavuseks. Oh, ma tunnen hästi seda neetud maad... Siia peab tulema, relv hõlma all...“

Kukui päriselanik, kehvapoolne kaupmees Hamilton, selle peer Hamiltoni pojapoeg, kes põgenes kord Cromwelli õudude eest Moskooviasse, lähenes aupaklikult vestlejaile:

„Isegi omades õnnetust siin sündida on raske harjuda venelaste tooruse ja ebaaususega. Nad oleksid kõik nagu kurjast vaimust vaevatud!“

Sydney, heites pilgu sellele väljarändajale, kes hääldas inglise keelt halvasti ja oli jämedalt ning vanamoeliselt

rõivastatud, virildas põlglikult huuli, kuid lugupidamisest maja vastu vastas siiski Hamiltonile:

„Meie ei kaväitse siia elama jääda. Aga suuremöödulises hulgikaubanduses, mida meie harrastame, on vene-laste ebaaususel vähe tähtsust.“

„Te kauplete metsaga, sir?“

„Jah, ma kauplen metsaga, sir. Me omandasime Arhan-gelski juures suure metsakontsessiooni.“

Kuuldes sõna „metsakontsessioon“, lähendas holland-lane Van Leyden vestlejatele oma ripsmeteta, terava his-paania habemega ülipunase näo, mille kolmekordne lõug hõõrus targeldatud kraed.

„Oo jaa,“ lausus, „vene mets — see on hea, kuid saa-tanlikud tuuled Jäämerel ja norra piraadid — see on paha.“ Avas suu, lõks veel punasemaks, pilutatud silmist tungis esile kaks pisarat, — pistis naerma.

„Pole viga,“ vastas pikk, kondine ja kollane Sydney, „mastipuu lähed malle maksma kakskümmend viis kopi-ka, Newcastle'is müüme ta üheksa šillingi¹ eest... Võime riskida...“

Hollandlane laksutas keelt: „Üheksa šillingit palgi eest!“ Ta oli sõitnud Moskooviasse linaste lõngade, lõuendi, tõkati ja potase ostmiseks. Kaks tema laeva sei-sid talvitusel Arhangelskis. Asjad läksid loiult, suured Moskva kaupmehed, valitsuse esindajad, kes ostsid kroo-nule kaupa, said haisu ninna kahest laevast ja muutusid meeletult kalliks; väikeste eraülesostjate kaup ei kõlva-nud aga kuhugi. Kuid kae, inglase tegi nahtavasti head äri, kui ei valeta. Väga kahju. Piiludes ringi, kas vene-lasi pole läheduses, ütles Van Leyden:

„Vene tsaar omab kolmveerandit kogu maailma tõka-tist, kõige paremat mastimetsa ja kogu kanepit... Kuid seda on niisama raske kätte saada kui kuu pealt... Oh ei, sir, teie ei teeni palju oma kontsessioonilt... Põhi on tühi, kui te ei õpeta vahest — karusid metsa raiuma... Peale selle, teie kolmest laevast, sir, uputavad kaks nor-ralased või rootslased, kolmas aga hukkub ujumas jões.“ Ta naeris jälle, tundes juba, et tegi meeleharmi kõrgile inglasele. „Ja-jah, see maa on rikas nagu Uus Maailm, rikkam Indiast, kuid nii kaua, kui seda vahitsevad bojaar-id, kannatame meie kahjusid kahjude peale... Moskvast

¹ Neli rubla viiskümmend kopikat.

ei mõisteta eneste kasu, moskoviidid kauplevad nagu metslased... Oh, kui neil oleks sadamaid Balti merel ja korralikud teed ning nad äriga tegeleksid nagu ausad bürgerid, siis võiks siin suuri asju korda saata.“

„Jah, sir,“ vastas Sydney tähtsalt, „ma kuulasin teid mõnuga ja olen teiega päri... Ma ei tea, kuidas teie pool, kuid arvan, et teil nagu meil Inglismaalgi ei ehitata enam väikesi merelaevu... Kõigil Inglismaa ellinguil on asunud nelja- ning viiesajatonniste laevade ehitamisele... Nuüd vajame viis korda rohkem puud ja lina... Igale laevale on tarvis vähemalt kümme tuhat jardi purjelõuen-dit...“

„O-oo!“ laususid hämmastunult kõik, kes seda juttu kuulasid.

„Aga nahk, sir! Te unustasite vajaduse vene naha järele, sir,“ segas vahele Hamilton.

Sydney vaatas põlastavalt sellele ebaviisakale inime-sele. Siludes luisse lõua kortsusid, vahtis ta mõne aja silmi pilutades tulele.

„Ei,“ vastas, „ma ei unusta vene nahka, kuid ma ei kauplo nahaga. Nahka veavad välja rootsi kaupmehed. Tänu jumalale, Inglismaa rikastub, ja me peame omama väga palju ohutusmaterjali... Inglased, kui tahtsid — omaski. Ja me omame ka edaspidi.“

Ta lõpetas jutu, istus tugitooli, ja pannud kinga paksu talle kaminavõrele, ei pööranud enam kellelegi tähele-panu... Juurde lendas Lefort, sikutades käe alt Aleksaška Menšikovi. Poisil oli seljas punaste käänistega ja vask-nööpidega sinisest kalevist kaftan, ratsasaabastel tohutu suured hõbekannused, lopsaka parukaga ümbritsetud nägu puuderdatud, pitslipsus teemantnõel; lõbusad, läbi-paistva vee värvi silmad heitsid kohmetuseta pilgu küla-listele. Kummardas osavalt, võbistas nagu külma pärast tugevat õlga, asetus seljaga kamina ette, võttis piibu.

„Valitseja suvatseb otsekohe saabuda...“

Külahsed hakkasid sosistama, tähtsamad asetusid ette, näoga ukse poole... Sydney, käsitamata, mis ütles Alek-saška, avas isegi pisut suu, vaadeldes imestusega seda poisiklutti, kes auväärt inimesed hooletult kolde juurest remale tõrjus. Kuid Hamilton sosistas talle: „Tsaari lem-mik, kes hiljuti tentsikust ohvitseriks ülendatud, väga tarvilik,“ — ja Sydney, tõmmates silmade ümber hea-südamlikud kortsud, pöördus Aleksaška poole:

„Ma olen alati unistanud õnnest näha suurt valitsejat... Ma olen ainult vaene kaupmees ja tänan meie issandat ootamatu juhuse eest, millest saan jutustama oma lastele ning lastelastele.“

Lefort tõlkis, Aleksaška vastas:

„Küll näitame, küll näitame,“ ja avas naerdes valged, ühtlased hambad. „Aga kui sa juua ja naljatada oskad, — siis lõbutsed temaga, nii et küll saab. On siis, mida lastelastele jutustada...“ Lefortile: „Küsi talt, millega ta kaupleb. Ah metsaga... On tulnud vist mehi paluma, puuraiujaid...“ Lefort küsis, Sydney nokutas naerata-des. „Miks mitte, kui valitseja Lev Kirillovitšile täheke-se annab... Las see muretseb...“

Uksele ilmus ootamatult Peeter, samasuguses preobra-žensklase kaftanis nagu Aleksaškagi, — õlgadest ja rin-nust kitsas, — üleni lund täis tuisanud. Roosatavail põs-ke-del lohukesed, suu kokku surutud, kuid tumedad silmad naersid. Võttis kolmnurkse kaabu peast, tram-pis künnisel rohmakate, üle põlve ulatuvate otseninaliste saabastega, raputades lund.

„Guten Tag, meine Herrschaften,“ lausus nooruki bas-sikesega. (Lefort juba lendas tema poole, poolkummaras, üks käsi ees, teine väljasirutatult lookas.) „Hirmsasti tahaks süüa... Lähme, lähme laua juurde...“

Pilgutanud hinge kinni pidavatele välismaalastele silma, pöördus ta, — kühmakas, peaaegu uksekõrgune, — ja läks Speisesaali — söögituppa.

3

Külaliste näod juba õhetasid ja parukad olid viltu vajunud. Aleksaška, võtnud rätiku kaelast, vihtus tre-pakki tantsida ja jõi jälle, ainult kahvatudes viinast. Narrid, kes teesklesid teistest rohkem purjus olevat, rii-vasid külaliste päid härjapõitega, milles oli kuivi herneid. Kõik rääkisid korraga. Küünlad olid pooleni põlenud. Varsti pidid Kukui daamid tantsudeks kohale sõitma.

Sydney, sirge ja tagasihoidlik, kuid punetavate ja kõõrdi vaatavate silmadega, rääkis Peetrile (Hamilton tõlkis, seistes nende toolide taga):

„Oelge, sir, tema kõrgusele seda: meie, inglased, ar-vame, et meie maa õnn on merekaubanduse edus...“

Sõda — see on kallid ja kurb paratamatus, kuid kauban-dus — see on issanda õnnistus...“

„Nii, nii,“ kinnitas Peeter takka. Teda rõõmustasid kära ja vaidlused ning eriti need välismaalaste arutlused riig-st, kaubandusest, kahjust ja kasust... Õnnest! Ime-väärt! „Noh, edasi, räägi edasi, ma kuulan...“

„Tema kõrgus Inglise kuningas ja auväärt lordid ei kinnitaks ühtki billi, kui see võiks kuidagi kaubandust kahjustada. Ja seepärast on tema kõrguse kassa täis. Ing-lise kaupmees — see on lugupeetud isik riigis. Ja me kõik oleme valmis valama oma verd Inglismaa ning oma kuninga eest... Ärgu tema kõrgus, noor valitseja, vihas-tagu, kui ma ütlen, et Venemaal on palju halbu ja mitte-kasulikke seadusi. Oo, hea seadus — see on suur asi! Ka meil on rangeid seadusi, kuid nad on meile kasulikud ja me austame neid...“

„Vaata, mis kuradimast ta räägib!“ Peeter lükkas kõrge linnulalaga peekri naerdes ümber. „Kui ta Kremli sedasi räägiks... Kas kuuled, Franz, nad langeksid seal mines-tusse... Noh, hüva, ütle, mis on meil paha? Hamilton, tõlg!“

„Oo, see on väga tõsine küsimus, ma pole kaine,“ vas-tas Sydney. „Kui tema kõrgus lubab, võiksin ma homme, valitsedes tavalikult oma mõistust, jutustada halbadest vene kommetest, kuid samuti ka sellest — millest rikastub riik ja mida selleks vajatakse...“

Peeter jõllitas tema kõõritavasse, võõrapärastes sil-madesse. Paistis, — kas ei naera viimati kaupmees ruma-late venelaste üle? Kuid Lefort sosistas, ruttu ta öla juurde kummardudes:

„Oleks huvitav kuulda — seda vilosohviat, kuidas rikastada riiki.“

„Hüva,“ ütles Peeter, „kuid las ta ütleb, mis on meil vastikut.“

„Hea küll.“ Sydney hingas pea selgitamiseks. „Teel meie lahke peremehe poole ma sõitsin üle mingi väljaku, kus on võllas, seal on väike koht lumest roogitud ja sei-rab üks soldat.“

„Pokrovski väravate taga,“ seletas Aleksaška, istudes oma tooliga juurde.

„Nii... Ja äkki ma näen, — maa seest paistab naise pea ning pilgutab silmi. Ma ehmušin väga ja küsisin oma kaaslaselt: „Miks pilgutab see pea?“ Tema ütles: „Ta

elab veel. See on vene surmanuhtlus, — mehetapmise pärast kaevatakse seesugune naine maa sisse, ja mõne päeva pärast, kui sureb, puuakse jalgupidi üles..."

Aleksaška mühatas: „Hõõ!“ Peeter vaatas temale, õrnalt naeratavale Lefortile.

„Kuid mis siis? Ta ju tappis... Nii karistatakse ammu-sest ajast... Kas peab selle eest pead paitama?"

„Teie kõrgus," ütles Sydney, „küsi sellelt õnnetult, mis viis ta selle kohutava kuriteoni, ja ta kahtlemata pehmendab teie vooruslikku südant..." Peeter naeratas. „Ma olen Venemaal üht-teist kuulnud ja tähele pannud... Oo, välismaalase pilk on terav... Vene naise elu naistekambris on looma elu taoline..." Ta pühkis rätikuga üle higistava lauba, tundes, et räägib üleliigset, kuid uhkus ja viin olid juba keele vabastanud. „Missugune eeskuju tulevasele kodanikule, kui tema ema on maasse kaevatud, pärast aga häbiväärselt jalgupidi üles poodud! William Shakespeare, üks meie kirjamehi, kirjeldab liigutavalt oma kaunis komöödias, kuidas rikka itaalia kaupmehe poeg armastusest ühe naisterahva vastu enese mürgiga ära tapab... Aga venelased peksavad oma naisi piitsade ja keppidega poolsurnuks, seda toetab isegi seadus... Kui ma Londoni tagasi jõuan, oma koju, siis võtab mu tubli naine mind armsa naerutusega vastu ja mu lapsed sööstavad ilma kartuseta mu juurde, ning ma leian oma majas rahu ja kombelisust. Mu naisel ei tule ilal pähe mind tappa, kes ma olen ta vastu hea."

Inglane vaikis liigutatult ja langetas pea. Peeter haaras ta õlast kinni.

„Hamilton, tõlgi talle..." Ja hakkas Sydney kõrva valjusti vene keeli karjuma: „Me näeme isegi kõik... Me ei kiitle, et meil oleks hästi. Ma rääkisin emale, — tahan saata välismaale poolsada stolnikut, kes neist nutikamad — teie juurde õppima... A, b, c — vaat, millest peame õppimist algama... Sa torkad otse silma, — metsikud, kerjused, lollid ja elajad... Tean, kurat! Kuid oota ära, oota..."

Ta tõusis, visates minnes tooli kõrvale.

„Aleksaška, käsi hobused ette anda."

„Kuhu, myn Herz?"

„Pokrovski väravate juurde..."

Pea tõstis aeglaselt silmalaud... Ei ole surma, ei ole... Maa külmus koormas keha... Ei suuda maad soojendada... Ei suuda end hauas liigutada... Kuni kõrvadeni matsid maasse... (Pehme lumeke langes ülespööratud näole.) Kui vähemalt pööritus jälle silmad sumestaks, — ei oleks enesest nõnda hale... Inimesed on kiskjad, oh — kiskjad...

...Elas tütarlapsuke, nagu nurmelilleke... Daša, Dašaake, — kutsus emake... Miks mind, sünnitasid?... Et inimesed elusana maha mataktsid... Ma pole süüdi... Kas sa näed mind, kas näed?...

...Pea kiskus huuled lahti, kutsus kuiva keelega: „Ema, memmeke, ma suren..." Pisarad veeresid. Ripsmeile langesid lumehelbed...

...Pea taga pimedal väljakul kriiksus võllakõie rõngas... Ja kui suredki, — ei sa rahu saa, — keha puuakse üles... Valusalt, valusalt on maa peale vajunud... Maakamakad tungivad nimmeisse... Oi, valu, vaat see on — valul... (Pea ajas suu pärani, vajus kuklasse.) „Issand, kallso... Memmeke, ütle talle, memmeke... Ma pole süüdi... Tapsin meelemõistuseta... Koergi pureb vastu... Hobune — temagi..." Pole millegagi karjuda. Valu tõusis imestusest. Lalenesid silmad, ähmused, Pea kaldus küljele...

...Jällegi... Lumehelbeke... Veel pole surm... Varsti kolmas päev... Tuul, tuul kääksutab köit... „Lehm vist kolmas päev lüpsmata... Mis see on — punane valgus?... Oh, jube... Tunglad... Saanid... Inimesed... Tulevad siia... Kas veel uusi piinu?" Tahtis rahelda jalgadega, — maamäed koormasid neid, varvastki ei liiguta...

„Kus ta on, ma ei näe," ütles Peeter valjusti. „Kas koe-rad on otsast närinud?"

„Valvuri! Magad või? Hei, vaht!" karjusid inimesed saanide juures.

„Si-i-in!" vastas venitav hääl, — läbi langeva lume jooksis vaht, takerdudes lambanahksesse kasukasse... Jooksu pealt — pehmelt, karu kombel — langes Peetri ette kummuli, jäi kummardades põlvili...

„Siin on naine maetud?"

„Siin, isakene tsaar..."

„Elab?”

„Elab, valitseja...”

„Mis eest hukati?”

„Tappis mehe noaga.”

„Näita...”

Vaht jooksis, laskus kükakile ja älgas teenistusvalmilt kasukasiiluga lume naise näolt, kokkukülmunud juustelt.

„Elab, elab, valitseja, pilgutab...”

Peeter, Sydney, Aleksaška, inimest viis Leforti külalistest lähenesid peale. Kaks musketäri, välgutades raudkübaratega, hoidsid tunglaid kõrgel. Lumest vaatas inimeste peale suurte sisselangenud silmadega lame nägu, valge nagu lumi.

„Miks tapsid sa oma mehe?” küsis Peeter.

Naine vaikus. Vahf müksas vildiga tema põske:

„Tsaar ise küsib, loll.”

„Mis, kas ta sind peksis, piinas?” Peeter kummardus tema juurde. „Kuidas teda kutsutakse? Darja... Noh, Darja, ütle, kuidas see oli...”

Vaikus. Sekeldav vaht laskus kükakile — ja talle kõrva:

„Tunnista üles, vahest antakse armu... Sa vead ju minu sisse, eit...”

Siis ajas pea musta suu pärani — ja kähisevalt, tumevalt, põleva vihaga:

„Tapsin... Ja tapaksin veelgi kord ta, kiskja...”

Sulges silmad. Kõik vaikisid. Sisinal langes vaik tunglaist. Sydney hakkas ruttu midagi rääkima, kuid ei leidunud tõlki. Vaht müksas naist jälle vildiga, — võnkus nagu surnu. Peeter kõhatas järsult, astus saanide poole... Ütles tasa Aleksaškale:

„Käsi maha lasta...”

5

Vaikiv ja labikülmanud, saabus ta Leforti heledasti valgustatud majja tagasi. Tantsusaali rõdudel mängis muusika. Kirjud rõivad, näod, küünlad tõistusiid peegleis. Läbi sooja vina nägi Peeter kohe ruugejuukselist Anna Monsi. Tütarlaps istus seina ääres, — mõtlik nägu, paljad õlad längus.

Sel hetkel kostis muusika, — aeglane tants, — ja rõdudelt laulsid vaskpasunad talle Annchenist, tema uhkest roosakast kleidist, süütuist kätest, mis lamasid põlve-

del... Miks, miks kärises meeletust nukrusest ta süda? Nagu oleks ise kaelani maasse kaevatud ja hüüaks läbi tuisu ilmvõimatust kaugusest oma armastust...

Anna silmad võpatasid, nägid enne kõiki teisi teda uksel. Tõusis ja lendas üle vahatatud põranda... Ja muusika laulis juba lõbusalt heast Saksamaast, kus puhastuhaste akende ees õitseb roosa mandel, kus head papad ja mammad vaatavad sõbralike naeratustega Hansu ja Gretelit, kes seisavad sellesinase mandlipuu all, mis tähendab — igavest armastust, aga kui nende päike kaldub õõ sinerduse taha, — siis lähevad nad mõlemad vaikse ohkega hauda... Ah, ilmvõimatu kaugus!

Peeter haaras sooja roosas südise Anncheni ja tantsis vaikides ning nii kaua, et moosekandid lõpuks segi läksid.

Ta ütles:

„Anna?”

Tütarlaps vaatas usaldavalt, selgelt ja puhtalt tema silmadesse.

„Te olete täna kurb, Peter?”

„Annuška, sa armastad mind?”

Selle peale Anna ainult langetas ruttu pea, ta kaela oli seotud sametpael... Kõik tantsivad ja istuvad daamid mõltsid nii seda, mida küsis tsaar, kui ka seda, mida vastas Anna Mons. Tehes ringi üle saali, ütles Peeter:

„Sinuga on minu õnn...”

6

Patriarh talutati käte alt hoides sisse. Önnistades vana tsaarinnat ühes venna ja bojaaridega, torkas ta karmilt kondilise mungakäega näkku. Tsaar Peetrit polnud ikka veel. Joakim istus karedale kõrge seljatoega toolile ja laskus sügavalt kummargile, — mungamüts kattis ta näo. Päikesekiired tungisid sisse sügavaist aknaraamest Granovitaja palee kirjude võlvide all. Kõik vaikisid, käed koos, silmad maas. Rahu segas vaid tiivuline vari tuvist, kes istus väljaspool lumisele aknalauale. Sinisest glasuuritud ahjust hoovas kuumust, lõhnas viiruki ja vaha jälle. Oli esimeseks ja tähtsaimaks ülesandeks — nõnda pidulik-pühalikus vaikuses istuda, säilitada auvaarsust ja kommet. Selle kõikumatuse vastu las purunevad inimlained — kõik tühi töö. Piisab ahvatlusest ja uuendusest.

Venemaa tugi on siin, — las oleme vaesemad, kuid ehtsad... Muu suhtes aitab aga issand...

Vaikisid, ootasid valitseja ilmumist. Natalja Kirillovna tukastas hardalt, — oli viimaste kuude jooksul lihunud, terviselt kehvaks jäänud. Strešnev tõstis ettevaatlikult, ähkides ta põlvilt vaibale langenud roosikrantsi. Sofja ajal seisis palatis püstikell. See kästi ära koristada, — ärritas oma tiksumisega, lisaks on ka öeldud: „Ukski ei tea oma tundi...“ Aja arvestamine — see on enesepete. Las ta lendab aeglasemalt üle Venemaa, tasemini...

Eeskojas paugatasid ukсед, pakased hääled segasid rauget vaikust, tsaarina, peatades haigutust, tegi ristimärgi suu kohale. Ihukaitsevaelane, vaikne nooruk, teatas alandlikult saabumisest. Bojaarid võtsid aeglaselt karusnahksed mütsid peast. Natalja Kirillovna vaatas nagu krimpsutades ukse poole, kuid, tänu jumalale, Peeter oli vene rõivais, taltsutas juba ukse taga naeru ja astus vägagi väarikalt sisse... „Kure jalad teisel, eks ole tal, tulevikesel, raske väarikalt...“ mõtles tsaarina, lüües sõbralikult särama. Peeter astus patriarhi õnnistust saama, päris haige venna tervise järele...

Ta vajab kähku raha, seepärast sõitiski sõnakuulelikult ema kirja peale Joakimi kuulama. Istus troonile ja vajus otsekui sulgpadjusse palati suigutavasse vaikusse, toetudes küünarpeale, varjates pihuga suu — juhaks, kui peaks haigutus kallale kippuma.

Joakim võttis musta mantli alt vihiku, — ta käsi vabises raugalikult, pööras aeglaselt lehti, lõi silmad üles, surus kauaks käed kaheksaharulisele mütsiristile, hakkas ristimärki tehes lugema, tasa, nätskelt, aeglase igavusega:

„... Ärge petke end sellega, et hävitades mässi olete toonud rahu inimestesse ja eluasemetesse... Mu hing haliseb, nägemata üksmeelt ja õitsmist rahva hulgas. Pealinn — püsipaigata nunnad ja mungad, vääritud ja oskuseteta papid ning diakonid, aga nõndasama igasugused hulkuvad inimesed, — nende nimi on leegion, — sidudes kinni oma käed ja jalad, aga mõned ka pilutades ja varjutades silmi, longivad mööda uulitsaid, manguvad silmakirjaliku kavalusega armuandi... Kas see on õitsev viinamägi? Ja edasi näen ma, — majades on prassimine, unenägemine, nõidumine ja pime hooraclu. Mees kisub oma naisel hiuksed peast välja ning kihutab tema alasti värava taha, aga naine tapab mehe, ning lapsed kasvavad

meelemõistusega otsekui umbrohi... Kas seesinane on õitsev viinamägi?... Ja edasi näen mina, — bojaaripoeg, käsitöoline ja talumees võtavad käsinuia ning, süüdanud oma eluaseme, lähevad metsa oma raevu pärast. Talumees, kus on sinu ader? Kaupmees, kus sinu mõõdud? Bojaaripoeg, kus on su au?“

Nõnda luges ta hädadest, mis kõikjal valitsesid. Peeteril kadusid haigutused, Natalja Kirillovna vaatas kannatades kord pojale, kord bojaaridele, nemad aga, nagu kord ja kohus, vaikusid, habemed sorgus. Kõik teadsid, asjad on riigis üpris halvad. Ent kuidas aidata? Ainult ära kannatada — see on kõik... Joakim luges:

„Me otsustasime oma nõrga mõistusega teile, suured valitsejad, tõtt öelda... Nii kaua ei saa olema korda ja küllust maal, kui temas kasvavad uskumatus ja jõledad rooma väärõpetused, luterlaste, kalvinistide ning juutide omad... Kannatame oma pattude pärast... Olime Kolmas Rooma, muutusime Teiseks Soodomaks ja Komoraks... Suured valitsejad, ei tule lasta välismaalastel ehitada oma palvekodasid, aga mis juba ehitatud — maha lõhkuda... Keelata ära neetud ketseritel olla polkudes pealikuteks... Mis abi võib neist olla õigeusklikule sõjaväele? Ainult jumala viha toovad peale... Hundid juhiavad talleid! Keelata õigeusklikel ära sõprusepidamine ketseritega... Ei tule sisse tuua mingeid välismaa kombeid ega muudatusi ihukattes... Aga aja jooksul, toibudes ja tõstes õigeusklikku vaimu, võõrad Venemaalt välja kihutada ning pörgulik ja ahvatlev saksa agul maha põletada!“

Patriarhi silmad põlesid, nagu vöbises, vöbises kitsas habe, lillakad käed. Bojaarid löid silmad maha, — Joakim võttis asja juba liiga järsult, ei saa säärases asjas ülepea kaela...

Romodanovski silmad olid pungis nagu vähil. Natalja Kirillovna, midagi mõistmata, jätkas ka pärast lugemise lõppu naeratades pea noogutamist. Peeter istus lodevalt troonil, huuled torus, nagu väike laps. Patriarh peitis vihiku ja lausus, tõmmates sõrmedega üle silmade:

„Alustagem suurt ülesannet väikese asjaga... Sofja Aleksejevna ajal võeti minu pisarsilmise palve peale Kukuks kinni rüvetu ketser Quirin Kuhlmann... Juurdlusel ütles: „Ilmunud tema juurde Amsterdamis keegi valges rüüs ja käskinud minna Moskvasse, sest seal hukuvad

inimesed uskmatuse käes...“ Joakim vaikis pisut ärritusest. „Ja teie,“ ütles tema ülekuulamisel, „olete sõgedad: ei näe, — minu pea on ümbritsetud aupaistusega ja minu huulte kaudu räägib püha vaim...“ Ja tõi tekste Jakob Böhme ning Christophor Bartuti¹ ahvatlevaist õpetusist... Aga ise, muuseas, ahvatles Moskvast tüdruku Marja Selifontova, riietas selle — ettevaatuse pärast — mehe rõivaisse, ja ta elab tema juures sulendis... Päevad läbi on nad mõlemad purjus, mängivad viiuli ja simbli peal, mees sirutab pea aknast välja ning kisendab metsiku häälega, et tema peale on tulnud püha vaim... Ja tema juurde tulnutele kuulutab ta ette ning käsib end suudelda allapoole kõhtu... Issand, kuidas võib olla minutitki rahulik, kui siin juba saatan hõiskab!... Palun suuri valitsejaid oma ukaasiga Quirin Kuhlmann hukka mõista, — põletada elusana ühes ta raamatutega...“

Kõik pöörasid pea Peetri poole, ja ta mõistis, et Quirin Kuhlmanni asi on juba ammu otsustatud. Ta luges seda ema rahulikest silmist. Uksnes Romodanovski liigutas lahtvalt vurre. Peeter ajas enese istudes sirgu, käsi tõusis, et küünt närida. Nõnda nõuti esimest korda elus riiklikku otsust. Oli jube, kuid juba tungis viha külm viirg südameni. Talle meenusid hiljutised vestlused Leforti juures, välismaalaste targad, väarikust täis näod... Viisakas põlgus... „Venemaa on liiga kaua olnud aasialik maa,“ rääkis Sydney (järgmisel päeval), „teie juures kardetakse eurooplasi, kuid teil pole ohtlikumaid vaenlasi kui teie ise...“ Mäletas, kuidas oli häbi kuulata... (Käskis siis Sydneyle kinkida sooblinahkse kasuka ja — et ta Leforti juures enam ei käiks, vaid Arhangelski sõidaks.) Mis aga oleks öelnud inglase, kuulates seesuguseid kõnesid? Lammutada luteri ja katoliku kirikud saksa agulis? Meenus — suvel kandus lahtisse aknasse saksa kiriku kella kõmin... Ses varases helinas oli ausus ja kord, Kukui puhaste majade lõhn, pitskardin Anna Monsi akna ees... Sa põletaksid temagi, elav laip, must ronk! Tuhahunniku jätaksid Kukui asemele! (Nüüd põletas juba Peeter silmadega patriarhi.) Kuid vihast tugevamaina tõusid visadus ja kavalus (kas mitte Leforti õppetundide mõju?). Hüva, bojaarid-valitsejad — habemikud! Lihtne on nende peale karjuda, — vajuvad koonudega vaibale pikali, emake puh-

¹ Jakob Böhme ja Christophor Bartut — müstiliste teoste autorid,

keb nutma, patriarh longutab nina põlvini, aga teevad ikkagi oma tahtmist mööda, lisaks pigistavad teda veel rahade poolest...

„Püha isa,“ lausus Peeter viisaka vihaga (Natalja Kirillovna kerkisid kulmud imestusest), „on kibe, et meie vahel pole üksmeelt... Meie ei tegele sinu vaimulikkude asjadega, aga sina tegeled meie sõjalistega... Meie kavatsused on võib-olla tohutud, — kas sina tunnend neid? Meie tahame meresid vallutada... Me arvame meie maa õnne olevat merekaubanduse edus. See on issanda õnnistus... Mina ei saa sõjaasjanduses ilma välismaalasteta kuidagi läbi... Aga katsu, — puuduta nende kirikuid ja pühakodasid, — nad jooksevad kõik laiali... Mis see siis on...“ Ta hakkas ükshaaval bojaare vahtima. „Kas tahate mul tiivad murda?“

Imestlesid bojaarid, et Peeter nii mehiselt rääkis. „Ohoo,“ vaatasid üksteisele otsa, „vaat, missugune ta on! Järsuvõitu!...“ Romodanovski noogutas: „Nii, nii, tõepoolest.“ Patriarh nihkus oma luise ninaga trooni poole ja hüüdis suure ägedusega:

„Suur vahtsejal! Ära võta minult saatanlikku ketserit Quirin Kuhlmanni.“

Peeter kortsutas kulmu. Tundis — ses asjas peab habemikele järele andma... Natalja Kirillovna lalises: „Valitseja, isakene,“ — ja pani pihud paluvalt kokku... Kõõritas Romodanovski poole, — see laiutas kergelt käsi.

„Kuhlmanniga pole meil asja,“ ütles Peeter, „annan tema pea sinu kätte.“ Patriarh istus, sulges raugelt silmad. „Aga nüüd vaat mis, bojaarid, — ma vajan kaheksa tuhat rubla sõjalisteks ja laevanduslikeks otstarveteks...“

... Väljudes lossist võttis Peeter Fjodor Jurjevitš Romodanovski oma saani ja sõitis tema majja Lubjankale lõunastama.

Mõtištši külast toodi vanaeit Vorobjihha noore tsaarinna jaoks lossi. Jevdokia rõõmutses tema üle nõnda, — käskis eide kohe saanist oma magadiskambri tuua. Tsaarinna magamistuba asetses ülemises palkidest kõrvalehitises, — kahe pimedavõitu aknakesega, mis päikese eest kardinaga varjatud. Kuumal virusel tukkus alaliselt

ämmamoor, viltides ja kasukas. Jevdokial pidi iga hetk algama sünnitus, ja juba mitu päeva ei tõusnud ta luigesulgseilt patjadelt. Muidugi oleks tahtnud lämmatava kongi järel hinge tõmmata, — sõita saaniga mööda lumist Moskvat, kus sinihallid korstnasuitsud, madal päike ja hõbedased nõreoksad, mis põiktänavais looka riivavad... Kuid vana tsaarinna ja kõik naised ta ümber, — jumal hoidku, mis sõitmist siin veel! Lama, ära liiguta, hoia oma kõhtu, — sa kannad ju tsaarilikku vilja... Oli lubatud ainult vaimuliku lõpuga muinasjutte kuulata... Nutta — sedagi ei tohi: lapsuke kurvastab...

Vorobjihha astus alandlikult, kuid vapralt sisse. See oli puhas eit, uute viiskudega, kandis lõuendist seeliku all hea lõhna pärast salvei-kimbukest. Pehmed huuled, hiire pilk, ja kuigi vana, kuid ometi roosa nägu, ning rääkis vahetpidamata... Juba künniselt vaatas kõik teraselt üle, pani kõik tähele, langes voodi ette põlvile ja sai armu osaliseks: noor tsaarinna sirutas talle niiske käe:

„Istu, Vorobjihha, jutusta... Lahuta mu igavust...“

Vorobjihha pühkis puhast suud ja algas lugusid moorist ja vaarist, papitütarest, kuldsarvedega sokust...

„Oota, Vorobjihha,“ Jevdokia ajas enese üles, vaadates, kas ämmamoor tukub, „kuuluta mulle ette.“

„Oh, punapäikseke, ei ma oska.“

„Luiskad, Vorobjihha... Ega ma kellelegi ütle, ennusta kas või ubadel...“

„Oh, nende ubade pärast pekstakse praegusel ajal piit-saga nahk seljast... Kui vahest kama pealt, kui see pühitsetud veega vedelaks teha?“

„Kunas mul algab? Kas varsti? On hirm... Üösi mu süda sureb, sureb, jääb seisma... Hüppan üles, — kas lapsuke veel elab? Oh, issand!“

„Siputab jalakestega? Kuhu kohta?“

„Vaata siia lööb ta jalakesega... Vähkreb — just nagu tasa taoks põlvekeste ja küünarpeakestega.“

„Kas pöörleb päri- või vastupäeva?“

„Niis üht- kui teistviisi... Vallatuloomuline...“

„Poiss.“

„Oh, kas tõesti?...“

Vorobjihha, pilutades magusalt oma hiiresilmi, sosistas:

„Aga millest veel ennustada? Näen, sa imeiludus, saladud asi su huuhle kipub... Sosista mulle kõrva, tsaarinna...“

Jevdokia pöördus seina poole; roosatas ta nagu ruskete täppidega laubal ja oimudel, punsunud suuga...

„Kas olen inetuks muutunud või mis, — ei tea...“

„Kuid säärast ilu, seesugust sõnul rääkimatut...“

„Ah, jätka juba...“ Jevdokia pöördus, sõstrasilmad täis pisaraid. „Kas mees haletseb, kas armastab? Ütle... Mine, too kama.“

Vorobjihhal osutus olevat kõik kaasas, kotis: savitaldrikuke, pudelike veega ja tume pulber... (Sosistas: „Sõnajala seeme, jaaniööli kogutud.“) Segas seda, pani taldriku voodi ette järile, võttis arusaadamatu lausumise-ga Jevdokialt kihlasõrmuse, laskis taldrikule, käskis vaadata.

„Mõttele oma salatumat, kui tahad, kõvasti, kui tahad, ka nii... Millest sul kahklused?“

„Nagu tuli kloostrist tagasi, — muutus,“ sosistas Jevdokia vaevalt huuli liigutades. „Ei kuula mind, nagu oleksin viimane inetus...“ „Sa loe midagi histsoorilist... Õpi hollandi, saksa keelt...“ Katsusin, — ei mõista midagi. Naist armastatakse vist ilma raamatutagi...“

„Kas juba kaua koos ei maga?...“

„Kolmas kuu... Natalja Kirillovna keelas ära, — kardab lapse pärast...“

„Vaata otse sõrmuse sisse, mu ingliske, — kas näed midagi tumedat?“

„Nagu kellegi nägu...“

„Vaata veel... Kas naise nägu?“

„Nagu oleks... Naise oma...“

„See on tema.“ Vorobjihha pigistas suu teadvalt kinni, vaatas nagu praost pärilsilmil... Jevdokia ajas enese raskelt hingates üles, käsi libises kõrgelt kõhult rinna alla, kus püütud linnuna rabeles süda...

„Mis sa tead? Mida sa varjad minu eest? Kes ta on?“

„Noh, kes, kes — aiaäärne uss, sakslanna... Sellest sosistab kogu Moskva, ainult öelda ei julge... Teda joodetakse saksa agulis armujoogiga... Ära sa, kallike, ehmata, vara veel hädaldada... Küll me aitame... Võtan nõela...“ Vorobjihha tõmbas väledalt pearätikust nõela, ulatas sosistades tsaarinnaele: „Võta sõrme vahele, ära karda midagi... Ütle minu järele: „Mine, mine, pisuhänd, kurimadu Anna, maa-alune, veealune, luuvalu, kuivhääda, kao ümber kaemata Fafer-mäe taha, kus päike ei tõuse, kuu ei paista, kaste ei lange, — vaju mustasse“

mulda, kolme sülla sügavusse, seal sulle, tigidale, kurjale ussile Annale paras koht, igavesest ajast igavesti, aamen..." Torka, torka nõelaga sõrmuse keskele, torka talle näkku..."

Jevdokia torkis, kuni nõel murdus vastu taldrikut. Heitis pea tagasi, varjas käsivarrega silmad, ja ta tursunud huuled värisesid nutust...

...
Ohtul ammed ja hoidjannad, ämmamoorid ja õue naisnarrid kriiksutasid ärevalt uksi ning põrandalaudu: „Tsaar saabus..." Vorobjihha viskas viirukiterakese küünlatulle, — et õhku värskendada, ja lipsas ise kuhugi. Peeter jooksis üles, võttis iga sammuga kolm astet. Hõngas temast pakase ja viina järele, kui kummardus naise voodi kohale.

„Tere, Dunja..." Kas pole veel pääsenud? Ja mina mõtlesin..."

Mühatas naerda, — kauge, lõbus, silmad ümmargused — võõrad... Jevdokia käis külm läbi rinna. Lausus selgelt:

„Oleksin rõõmus teie meelepärast olla... Näen — kõik on tüdinud ootamast... Vabandust..."

Peeter kortsutas nägu, püüdes mõista — mis temaga on. Haaranud pingi, istus, kriimustas kannusega vaipa.

„Lõunastasin Romodanovski pool... Noh, õeldi, nagu oleks iga silmapilk... Arvasin, — juba on alanud..."

„Suren sünnitades — siis kuulete... Inimesed ütlevad..."

„Sellest ei surda... Jäta see..."

Siis viskas Jevdokia kõige jõuga vaibad ja palakad eemale, asetades kõhu nähtavale:

„Vaata, näed... Vaevlema, kisendama pean — mina, mitte sina... Ei surda! Kuuled sellest kõige hiljem... Naera, lõbutse, joo viina... Sõida, sõida neetud agulisse..." Peeter avas suu, vaatas pärani silmil. „Inimeste ees on häbi, — kõik juba teavad."

„Mida teavad kõik?"

Peeter tõmbas jalad kronksu, — tige, kõutsisarnane. Ah, nüüd oli Jevdokiale ükskõik... Karjus:

„Sinu ketseritüdrukust, sakslannast! Kõrtsilirvast! Millega ta su ära on teinud?"

Siis hakkas Peeter kuni higistamiseni õhetama. Virutas

pingi kõrvale. Muutus nii kohutavaks, et Jevdokia tahtmatult käe näo ette tõstis. Seisis, jõllitades antikristuse silmil naise peale...

„Lollpea!" seevõrra ainult lausus. Jevdokia lõi käed kokku, haaras peast kinni. Vabises hääletust nutust. Laps pöördus pehmelt, kärsitult kõhus. Kärstav, sikutav, kohutav valu piiras käsitamatu jõuga niudeid...

Kuuldes madalat loomalikku kisa, jooksid ammed ja hoidjad, ämmamoorid ning naisnarrid noore tsaarina kambri. Ta karjus meeletuil silmil, suu inetult pärani... Naised hakkasid ärevalt sekeldama... Võtsid pühakujud maha, süütasid lampe. Peeter lahkus. Kui möödusid esimesed tuhud, talutasid Vorobjihha ja ämmamoor Jevdokia, teda käte alt hoides, palavaks köetud sauna — sünnitama.

8

Valgesilmaline hakk, milleski hirmunud, lendas õlgkatusealusest välja, istus puu otsa, — varises härmatis. Uhesilmaline Mustlane tõstis pea, — lumiste okste taga vooja vaarikavärvil talvine koit. Suitsud tõusid aeglaselt, — perenaised kütsid ahjusid. Kõikjal viltide rudisemine, kohatamine, — kriiksusid jalgvärvad, toksis kirves. Selgemalt tõusid hõbedaste kaskede vahel esile järmed katused, roosakate suitsujugadena auras kogu Zaretšje: streletside tugevad majad, kaubahoovlaste kõrged aidad, igasuguse agulirahva onnid, — parkalite, suka-kudujate, kaljategijate omad...

Rahutu hakk hüppas oksi mööda, tolmutas lund silmi. Mustlane ärgitas teda vihaselt labakuga. Vinnas kaevust jäatunud ämbri, valas külmahõngulist vett moldi. Seesugusel kargel pühapäevahommikul kaebles süda kibe-das valu. „Neetud saatus, viisid mu orjapõlveni... Ükskõik, kas loom või inimene... Ei ma õiendaks ise halve-mini oma majapidamises..." Raand kolises raudselt, kaevuling kääksus, jõlkus selle otsa seotud katkine ratas.

Trepile väljus peremees, laskur Ovsei Ržov, punane villast vöö seotud pealiseta kasukale. Kääksatas pakas-esse, õiendades mütsi, tõmbas käpikud kätte, kõlistas võtmeid.

„Kallasid vett?"

Mustlane ainult välgatas oma ainsat silma, — viisud

libastusid jääkümmul kaevu juures. Ovsei laks lauda ust avama: hea peremees peab ise oma loomi jootma. Minnes müksas valge, punatopilise vildiga roigast, mis polnud oma kohal:

„Pole selle roikaga sulle veel küüru mööda antud, hädavares. Jälle kõik õue pidi laiali pillanud...”

Avas ukse, pani selle toeks teibatüki, talutas lakkapidi välja kaks lihavat ruuna, patsutas, vilistas, — ja need jõid raudkülma vett, tõstes pead, — vaatasid koitu, vesi jooksis soojadelt mokaadelt. Üks hirnahtas, vappudes... „Vigurda aga vigurda,” lausus Ovsei tasa. Ajas lehmad ja hiiruka sõnni laudast välja, nende järel jooksid tiheidalt lambad, rudistades sõrgadega. Mustlane ammutas üha, pingutas, kallas püksid märjaks. Ovsei ütles:

„Head on sinus vähe, aga kurja palju... Ega seda ole, et loomadega sõbralikumalt, — ainult silmaga puurib... Ei tea, mis inime sa oled...”

„Nagu oskan, nii teen...”

Ovsei mühatas pahaselt, — no-noh!... Käskis oma silma all loomadele toitu anda, värsket põhku alla visata. Mustlane käis kümmekond korda õue kaugemas otsas lumme tuisanud kuhjade juures, kus ülespööratud aganail askeldasid varblased. Lõhnas, kandis puid. Taevasinat valgustusid päikesest kaskede lumised ladvad. Kirikuis helistati kell. Ovsei tegi aeglaselt ristimärgi. Rõdule hüppas väike ümaranäoline tütarlaps, sinised silmad nagu hakil.

„Taat, tule ruttu sööma...”

Ovsei trampis vildid puhtaks ja astus madalast uksest sisse, paugutades seda peremehelikult. Mustlast ei kutsutud. Ta ootas, nuuskas, pühkis kaua räbaldunud kuue siiluga nina ja läks ilma kutsumata sooja, pimedavõitu keldriruumi, kus sõi pererahvas. Kükitas ukse juures küljetsi lavitsale. Lõhnas libaga kapsasupi järele. Ovsei ja tema vend Konstantin, samuti strelets, lüripisid aeglaselt puukaunist. Toitu tõi lauale pikk karmiilmeline, surnud pilguga eit.

Vennad pidasid niineturul poodi, Baltõugis avalikku sauna ja tuulikut ning rentisid vurst Odojevski käest kaksteistkummend tiinu põllu- ja heinamaad. Varem töötasid ise (Krimmi retkel ei käinud), aga nüüd ei andnud tsaar Peeter rahu: iga päev oota käsku kas valvele või rivisse. Streletsidel oli keelatud poodides ja saunades ise

äri ajada. Kuid sulastele ei või loota. Töötama peavad naised ja õed, ühe sõnaga naisterahvad. Aga meeste jõud laheb tsaari lõbuks.

„Kuidas suvel viljakoristamisega saab, seda ei võta mu mõistus kinni,” rääkis Ovsei. Surus leivapätsi rinnale; rabistades sellega vastu lõuendist särki, lõikas vennale ja onesele. Öhkasid, hammustasid ja asusid, raputades liha lusikais, jälle kapsasupi kallale.

„Sulastega on lugu lainud hädaohtlikuks,” ütles Konstantin, „uus ukaas... Ilmtingimata välja anda hulkurid, kes elavad ilma käenduseta aguleis või kõrtsides, saunades, kivilöövides...”

„Aga kuidas siis, kui ta tööd teeb?”

„Noh, vastuta siis tema eest, niisama hästi kui röövli eest... Kas sa Mustlaselt käenduskirja võtsid? Kes ta seesugune on?”

„Pagan teda teab... Vaikib...”

„Kas mitte ettevaatuse pärast minema saata?”

Kui Mustlane sisse astus ja habemest jääd kiskudes vendad silmaga puuris, ütles Ovsei kõvasti:

„Ta on mind ennastki tüüdanud...”

Vaikisid. Sõid. Mustlane lõdises leiva ja kapsaste lõhnatundes. Visanud jälpurikakesse künnisele, lausus ta käheidalt:

„Tühondab, minust on jutt?”

„No kas või sinustki.” Ovsei pani lusika kõrvale. „Juba seitsemes kuu õgid leiba, aga kes sa oled, kurat seda teab... Palju longib teid nimetuid ühest majapidamisest teise...”

„Kuidas ma siis nimetu olen... Kas olen sinult varastanud?” küsis Mustlane.

„Noh, seda ma veel ei tea...”

„Just ei tea.”

„Aga vahest olekski parem, kui oleksid varastanud. Kuid mispärast mul kaks lammast lõppesid? Miks lehmad on nukrad, piim haiseb, nii et ei saa suhugi võtta. Miks?...” Ovsei vajus laua serva vastu, virutas rusikaga. „Miks meie mooridel kogu sügis kõhud valutavad?... Miks? Siin on äratagemisel Must silm puurib...”

„Jäta märatsemine, Ovsei,” lausus Mustlane väsinult. „Ise veel tark mees.”

„Konstantin, sa kuulsid, haugub minu peale? Märatsemine...” Ovsei ronis laua tagant välja, liigutas sõrmi,

painutades neid rusikasse. Mustlane ei tohtinud riielda, — vennaksed olid tugevad, nuumatud. Ta tõusis ettevaatlikult.

„Kui ei passi, ega paku... Olen su majapidamises konte murdnud, Ovsei, — aituma...“ Kummardas. „Mõttele minust, mis sa tahad, mulle ükskõik... Maksa ainult teenitud raha välja...“

„Mis raha?“ Ovsei pöördus venna ja vanaeide poole, kes vaatles riidu surnud pilgul. „Kas ta oma kassa meile hoiule andis? Või ma laenasin temalt?“

„Ovsei, karda jumalat, pool rubla kuus, — kokku kaks ja pool minu teenistust...“

Siis kargas Ovsei tema juurde, karjus meeletult:

„Või raha sulle! Ja tahad veel eluga minema pääseda! Litapoeg, seda sulle!“

Haarates kuuekaelusest kinni, virutas vastu kõrva, karjatas metsikult ja kui Mustlane poleks alla kummardunud, oleks teise hoobiga surnuks löönud. Konstantin haaras venda taltsutades selle hüplevaist õlgadest kinni, ja Mustlane väljus vaarudes. Konstantin jooksis talle järele ja lükkas seljahoobiga tänavale. Kaua vaatas Mustlane oma ainsa silmaga väravale, — oleks selle nagu läbi põletanud... „Noh, oota, oota,“ lausus kurjaennustavalt. Tõmbas üle põse — veri. Mõõdusid inimesed, vaatasid taha, naersid. Ta viskas pea selga ja lonkis minema, tampides viiskudega, — kuhugi poole...

9

„Pressi peale, pressi peale, trügi labi...“

„Kuhu see rahvas jookseb?“

„Vaatama: inimest põletatakse...“

„Mõni hukkamine või?“

„Egas ta siis omal soovil, — tohoo...“

„On ka seesuguseid, kes end ise põletavad.“

„Need on usu parast — raskolnikud...“

„Aga see misparast?“

„Sakslane...“

„Tänu jumalale, tähendab, on kord ka nende kallale asutud.“

„Ammugi juba aeg — neid neetud tubakakärsse... On meie higist rasva läinud.“

„Vaata, juba suitseb...“

Läks ka Mustlane kaldale, kus agulielanikud tuhahunnikuil tunglesid. Ta märkas juba ammu kaht samasugust kodutut nagu ta isegi. Ta hakkas nende lähedale hoiduma: vahest kujunebki midagi sööma suhtes. Need mehikesed olid nähtavasti kogenud, vintsutatud. Uhel, rõugearmihisel, oli põsk räbalaga seotud, — varjas tulise rauaga põletatud häbimarki. Teda kutsuti Juudaseks. Teine oli seljast peaaegu pooleks murtud, toetus kahele lühikesele karkkepile, kuid kõndis väledalt, habemetuust püst. Silmad lõbusad. Lapitud vammuse peal — rogusk. Kutsuti Ovdokimiks. Ta meeldis väga Mustlasele. Ja Ovdokimigi märkas varsti, et nende ümber tiirleb must ühe silmaga, lõhkilöödud näoga mees, — ajas end keppidel sirgemaks ja lausus lahkelt:

„Ega pudene meist midagi, tuvike, ise varastame...“

Juudas lausus suud virildades, huuled koos:

„Eks nühinud sedasi üks salakantselei meeski külge, — jäänaku ta lasti...“

„Ohoo,“ mõlles Mustlane, „need on julged mehed...“ Ja veel rohkem tahtis ta nendega koos olla...

„Nõutud inim mind ei võta,“ ütles ta, pilgutades härmatunud silmapäemelt, „tähendab, peab kuidagi elama... Kui võlakaitse mind oma arstoli, poisid... Koos on kerget...“

Juudas jälle hammaste vahelt Ovdokimile:

„Kas pole mitte „must silm“? Mis?“

„Ei, ei, nagu näha,“ laulis Ovdokim, pööras pead, vaatas alt üles Mustlase silma...

Nad ei rääkinud midagi rohkem. All jää peal trampisid külmunud streletsid saabastega, peksid kindaid vastamisi; nad piirasid kuidagi kokkulöödud palkrakkeid, mille vahe oli puuhalge täis aetud. Selle kõrval seisis avaliku karistuse kaak ja ajas valget suitsu tulelõke, millel kuumutati rauda. Rahvas oli oodates läbi külmunud...

„Tuuakse, tuuakse... Pressi peale, trügi läbil!“

Linna poolt tulid nähtavale ratsatragunid. Laskusid jälle. Nende taga lihtreel, selg hobuse poole, istusid sakslane ja keegi tüdruk mehe mütsiga. Edasi olid ratsa bojaar, stolnikud, djakk. Lõpus — kohmakas mustast nahast kummsaan.

Streletsid astusid kahele poole, lastes rongkäigu läbi. Djakk ronis hobuse seljast maha. Kummsaan pööras

juurde sõites külje ette, kuid keegi ei väljunud sellest... Kõik vahtisid seda kummsaani, — imestlev sosin läks läbi rahva.

Puuriida tagant ilmus Jemeljan Svežev punase mütsiga, piits õlal. Ta abilised võtsid reelt tüdruku, lohistasid müksude saatel kaagi juurde, rebisid tal kasuka seljast ja sidusid ta posti ümber sirutatud käed kinni. Djakk luges valjusti lahtikeeratud kirjarulli, kõigutades pitsateid. Kuid ta hää oli paukuvas pakases vaevalt kuulda, saadi vaid seevõrra aru, et tüdruk oli Maška Selifontova, aga sakslane — Kulkin või kuidagi sedamoodi... Reelt paistsid ta kõrgele tõstetud õlad ja kiilas kukal.

Jemeljani hobusenägu naeratas liikumatult. Ta lähenes kiirustamata kaagile. Võttis piitsa. Ja kuuldi vaid teravat vihinat, nähti punast piitsajälge põiki üle tüdruku palja selja... Ta kisendas pörsa kombel. Talle anti viis hoopi, ja needki poole jõuga. Päästeti posti küljest, viidi tuikuvana tule juurde, ja Jemeljan, haaranud süte keskelt raua, litsus selle vastu ta põske. Tüdruk ulgus, istus maha, rabeles. Tõsteti üles, rõivastati, pandi reele ja viidi sammu mööda Moskva jõe kloostrisse.

Djakk luges ikka veel kirja. Siis asuti sakslase kallale. Ta ronis reelt, madal, rütsakas ja läks ise rakete juurde. Pani äkki vabisevad pihud kokku, tõstis tursunud, tumeda harjasega kattunud näo ja — koerapoeg sihuke, sakslane — pistis patrama, patrama ning valjusti nutma. Haarati kinni, lohistati puuriidale. Seal rebis Jemeljan tema seljast kõik, kuni oli täitsa alasti, lukkas pikali, pani tema roosale rasvasele seljale ta ketserlikud raamatud ja vihikud ning süütas alt ulatatud tuletukiga... Nõnda oli kästud kirjas: raamatud ja vihikud põletada tema seljal...

Kaldalt (kus seisis Mustlane) hüüti:

„Kulkin, soojenda nüüd...”

Kuid selle — paksumokalise poisi peale nuriseti:

„Ole vaib, häbematu... Soojenda end ise nõnda...”

Paksumokaline kadus kohe.

Neljast nurgast süüdatud puuriidast pahvas hall suits. Streletsid seisis, toetudes odadele. Oli vaikne. Suits ujus aeglaselt taevasse.

„Ta lambub enne vingi kätte, puud on ju toored...”

„Sakslane on sakslane, aga siiski — elavalt põleda... oh, issand...”

„Oppis kirjatarkust, kirjutas vihikuid, ja — säh sulle nüüd...”

Nahkkummi alt, — nüüd seletasid seda kõik, — vaatas läbi aknakese suitsu, üleslõmpsavaid tulekeeli surnud, otsekui muistselt ikoonilt laskunud nagu...

„Näe, silmi välgutab, — jubel!”

„Ei passi patriarhil hukkamistele sõita...”

„Põletavad inimesi usu pärast... Kah karjased!”

Seda ütles Ovdokim, — selgelt, kartmatult... Kõik, kes seisis tema ümber, taganesid; ei eemaldunud ainult Juudas ja Mustlane... Tema, tongides keppidega, jällegi:

„Mis sellest, et ketser... Nagu oskab, nii ka usub... Ütleme, et meie moodi ta ei mõista... Ja sellepärast siis põle... Elame valudes, piinades...”

Tohutu tuleriit kohises ja ragises, sädemed ning suits keerlesid lehtrina. Mõned oleksid nagu läbi tule näinud, et sakslane veel liigutab.

Kummsaan traavis minema. Rahvas läks aeglaselt lahki. Juudas kordas:

„Läki, Ovdokim...”

„H, ei, poleld...” Ta silmad naersid, kuid puhas, nagu nausast tulnud, punane nagu nuttis üleni, sokuhabe võbina. „Argo otsige tõtt... Karjased ja ülemad, tõlnerid, kes kulda kõlmitavad, — kõik on oma metsikuse rüü selga tõmmanud... Põgenege, lapsed, kes te olete piinatud, põletatud, rattale tõmmatud, põgenege taha vaatamata põlismetsadesse...”

Alles hiljem õnnestus Ovdokimi ära viia, — läksid kolmekesi põiktänavasse, kõrtsi.

Lõpuks ometi võttis Mustlane lusika, — käsi vabises, kui tõstis suu juurde leivatükile tilkuvat paastu-kapsasuppi. Ta kartis väga, et teda kõrtsi kaasa ei võeta, ja kurtis teel elu üle, pühkis kindaga silmi. Ovdokim jooksis vaikides oma sandikeppidel nagu tarakan. Värava juures küsis äkki:

„Kas varastada oskad?”

„Mina — kui ühes kampsal — lähen kas või nuiaga metsa...”

„Oh, kui vahva...”

„Mis sa meist mõtled, kes me oleme?” küsis Juudas.

Mustlane lõi kartma: „Tahavad minust lahti saada.” Nukralt vaatas viltuvajunud väravaid, solgist jäätunud lumehange õues, roguskiga üleloõdud ust, kust tuli sää-
rast soomalõhna, et pea ringi käis. Ütles tasa:

„Te olete täitsa õiglased inimesed... Mis sest, kui va-
raslate, siis häda pärast, mitte omal süül... Pool rahvast
laheb nüüdsel ajal metsa... Kallikesed, ärge ajage mind
minema, andke mulle midagi süüa...”

„Meie, mu isand, vahel halastame, aga vahel oleme ka
halastamatud,” ütles Ovdokim. „Vaata ette!” ja võttes
mõlemad kepid vasakusse kätte, ähvardas teda: „Kui kord
meie kampa oled lõõnud, — ära tagane... Juudas, tuvike,
kas sul saaki on?”

Juudas tõmbas taskust kukru, raputas pihule vaskraha-
sid. Lugesid kolmekesi varastatu üle. Ovdokim ütles
lõbusalt:

„Linnuke ei külva ega lõika, aga issand toidab teda.
Palju pole meile vaja, — ainult kõhutäitmiseks... Tule
meiega, ühesilmaline...”

Istusid kõrtsis kaugemasse nurka, kuhu vaevalt ulatus
rasvaküünla valgus letilt. Rahvast oli küllalt, — mõned
lärmasid purjus päi, avanud higistavad poolkasukad, tei-
sed magasid lavitsail. Ovdokim tellis pool toopi viina ja
kausi kapsasuppi. Kui ette toodi, koputas lusikaga:

„Söö, ühesilmaline, see on jumalaand...”

Rüüpas toobist, närilis ruttu, jänese kombel. Silmad hel-
kisid naerust:

„Jutustan teile, lapsukesed, tähendamissõna... Kas ta-
hate kuulda või mitte? Elased kord kaks meest, — üks
lõbus, teine nukker... See lõbus oli vaene, mis tal oli, —
kõik võtsid bojaarid, djakid ja kohtunikud tema mitme-
suguste tempude eest, plinapingil murti selg, — käis ta
küürus... Noh, hüva... Aga see nukker oli bojaaripoeg,
rikas, — kitsi... Orjad põgenesid tema juurest nälja pä-
rast, õu kasvas maltsa täis... I-i-istub päevast päeva üksi
kulla-, hõbedakirstul. Nõnda nad siis elasidki. Lõbusal
pole midagi, — kastega pesi, kännu ees lõi risti ette,
süüa tahtis — varastas või palus Kristuse nimel: mõned
kehvemat ikka annavad, — need saavad aru... Ja —
rändab, veiderdab, — öö ja päev — ikka surma poole. Aga
nukker muudkui muretses, kuidas oma rahadest ilma ei

jääks. Ja ta kartis, lapsukesed, surma. Oh, raske on ri-
kastele surra... Ja mida rohkem raha, seda raskem. Ta
annetas kirikule puudalisi küünlaid ja kullatud ikoonikat-
teid, — Ikka lootis, et jumal ta surmatunnikese eemale
lukkab...”

Ovdokim puhkes naerma, nühkides habemega lauda.
Strutas pika käe lusikaga, võttis suppi, näris jänese moel
ja jällegi:

„Aga see rikas oli sama mees, kes vaevas lõbusat, saa-
tis ta korjakotiga maailma... Vaat ükskord hiilis lõbus
toma poole varastama, võttis nuija kaasa. Ikka ühest tore-
dast kambrist teise, — näeb — magab rikas lavitsal, aga
kui oli lavitsa all. Ta ei märganud kirstu, haaras rikka
juustest kinni: sina, ütleb, tegid kord mu paljaks, anna
mulle nüüd natuke äraelamiseks... Rikkale on surm kole
ja rahast kahju, ajab vastu, — ei ole ega ole... Vaat siis
võttis lõbus malaka ja hakkas teda külgi ja vahtimist
mooda ühtma...” Juudas paljastas hambad ja hakkas
hüüema pärast õõkuma. „Noh, heakene küll, — vihtus,
vihtus, kuni lugu onesel naljakaks muutus... Hüva,
ütles, tulen mõnel teisel ööl, pane mulle mütsitais raha
valmis...”

Rikas polnud loll ja kirjutas tsaarile, — saatis tsaar
talle valvamehe... Aga lõbus mees oli osav... Ta tüssas
omelt seda valvet, tungis rikka juurde, haaras ta juustest
kinni: kas panid raha valmis? See võibse, vannub jumala
nimel: ei ole ega ole... Jälle hakkas lõbus teda malakaga
tuuseldama, — rikkal püsis hing vaevalt sees... Hüva,
ütles, tulen kolmandal ööl, pane nüüd kirstutais raha
valmis...”

„See oli õiglane jutt,” ütles Mustlane.

„Küll ta teda tuuseldas,” naeris Juudas.

„Noh, heakene küll... Seekord saatis tsaar terve polgu
rikast kaitsma... Mis nüüd teha? Aga lõbus oli kaval
mees. Rõivastus streletsiks, tuli rikka õue ja ütles:
„Vahid, kelle vara te valvate?...” Need vastavad: „Rikka
mehe oma, tsaari käsu peale...” — „Aga kas teile selle
eest palju palka on antud?...” Need vaikivad... „Noh,”
räägib lõbus, „lollid olete: valvate võõrast vara mitte mil-
legi eest, aga rikas selle raha otsas kord ka nagu koer
kõngeb, teie pühite ainult nina.” Ja nõnda küttis nad
kuumaks, — läksid need soldatid, rebisid lukud keldrite
ja panipaikade eest, asusid sööma, pead täis jooma, ja

muidugi läks meel kibedaks, — öösel murdsid ukse maha ja näevad, — rikas vabiseb kirstu peal, labipekstud ning reostatud. Nüüd haaras meie väle strelets tal juustest kinni: „Ei sa andnud,“ ütleb, „kui ma oma osa palusin, nüüd annad kõik.“ Ja virutas tema soldatite kätte, need rebisid ta tükkideks. Aga lõbus võttis enesele nii palju, kui vaja äraelamiseks, ja läks tasapisi eemale...”

Laua juurde, kus jutustas Ovdokim, istusid inimesed, kuulasid — kiitsid heaks. Üks, tea kas pommis peast või meele poolt pisut vigane, üha nuuksus, lautas käsi, haaras suurest paljast laubast kinni... Kui talle mahtis anti rääkida, siis hakkas nõnda kiirustama, sülg lendas, midagi ei saanud aru... Inimesed pistsid naerma:

„Käis Kuzma bojaaride jutul... Riputati talle mõistust tagumisest väravast sisse...”

Letil nuusati küünlatahti, et oleks valgem naerda... Selle Kuzma nosuninaline puhmashabemega nägu oli üleni tursunud, näha, et vaeseke vahetpidamata jõi. Jalas ainult aluspüksid ja seljas rebitud särk pükste peal.

„Ta jõi kaelaristigi maha.”

„Juba nädalapäevad siin õiendab.”

„Kuhu ta peab minemagi — palja jalu pakases...”

„Mu mure on ülerahvalik — vaat mis!” kisendas Kuzma, haarates pükste järele. „Bojaar Trojekurov pani käe külge!” Paljastas väledalt ja näitas paistetunud, sinistes vermetes ning verilaikudes tagumikku... Kõik otse prahvatasid naerma. Isegi kõrtsmik nuuskas jälle küünlatahti ja sirutus üle leti. Kuzma, pükse kergitades:

„Kas tundsite sepp Kuzma Žemovit, sepikoda usukanataja Varvara kiriku juures?... Seal ma viisteist aastat... Sepp Žemov! Ei leidunud veel säärast varast, kes minu tehtud lukud oleks lahti muukinud... Minu sirbid ulatusid Rjazanini. Kelle sirp? Žemovi oma... Minu tehtud raudüürid ei läbistanud kuul... Kes rautab hobuseid? Kes naistel, meestel hambaid välja kisub? Žemov... Kas seda teadsite?”

„Teadsime, teadsime,” karjuti talle naerdes, „jutusta edasi...”

„Aga seda te ei teadnud, — Žemov õid ei maga...” Haaras paljast pealuust kinni. „Žemovil on jõhker mõistus. Mõnes teises riigis oleks mind ülistatud... Aga siin võib mu mõistusega sigu sööta... Ehh, küll teil kord meelde tuleb!...” Pigistades suurt rusikat, ähvardas

lehtlase neljarundulise akna poole, talvisesse öösse. „Teie haavad kasvavad nõgestesse... Aga Žemovit peetakse meheks...”

„Iga Kuzma, mis eest sind siis peksti?”

„Jutusta... Meie ei naera...”

Imedades, nagu oleks alles praegu märganud, hakkas ta vahetama enda ümber kogunenud läikivaid ninu, pulsunud habemeid, pärani suid, mis valmis naerma prahvatama, kümneid etendusjanuseid silmi... Näha — kõik ta ümber ujus, oli segamini...

„Poisid... Kokkulepe — mitte naerda... Minul valutab ju hing...”

Kaua otsis kaltsast kokkumurtud paberilehte. Laotas selle lauale. (Letilt toodi küünal.) Vajutas küünega lehele, kuhu oli joonistanud kaks tiiba, mis sarnanesid nahkhiire omadele, hingede ja hoobadega. Ta tursunud põsed läksid punni.

„Haruldane ja imeväärne mehaanika,” hakkas ta enesest uhkelt rääkima, „maaraklaasist tiivad, kumbki kolm otsestul pikk, arssin kaksteist verssokit lai... Lehitavad hoobade abil nahkhiire kombel — ainult jalgade ja käte jõul... On kindel, — inimene võib lennata. Ma põgenen luuglennata... Seal teen ma need tiivad... Hüppan ilma hõltsuuta kollatormist alla... Inimene saab lendama nagu kurg!” Jälle metsikult — märja akna poole: „Trojekurov, bojaar, sa oled viltu lasknud!... Jumal lõi inimese roomavaks ussikeseks, mina õpetan ta lendama...”¹

Ennast sirutades patsutas Ovdokim teda sõbralikult:

„Jutusta järgemööda, sõbruke, — kuidas sulle ülekohtu tehti?”

Kuzma kortsutas kulmu, hakkas nohisema:

„Tegin nad liiga rasked, eksisin tsipake... Olen vaene inimene... Olid mul tehtud väikesed tiivad, — ühest ja teisest materjalist, puukoorest, nahast... Hüppasin õues onni katuselt vastu tuult, — sammu viiskümmend kandsid edasi... Aga pea mul juba hõõgub... Juhatati mind, — laksin Streletsi-prikaasi ja karjusin: karaul... Nabiti kinni ja taheti muidugi naha peale anda. Ei, ütlen ma, ärge lööge, vaid viige mind bojaari juurde, mina tean riikliku tahtsusega asja... Viidi... Istub, saatan, — larhvi ei suuda kolme päevaga ära reostada, Trojekurov...”

¹ Siin kirjeldatu juhtus Moskvas a. 1694.

Utlen talle, — võin lennata kure kombel, — andke mulle umbes kakskümmend viis rubla, andke maarjaklaasi, ja kuue nädala pärast ma lendan... Ei usu... Utlen, — saatke alamdjakk minu õue, näitan väikesi tiibu, ainult et nendega on ebaviisakas valitseja ees lennata. Sinna-tänna, ei fa pääse kuhugi, — mu karauli-karjumist kuulsid kõik... Sõimas mind, haaras juustest kinni, käskis evangeeliumi peal vanduda, et ma ei peta. Andis kaheksateist rubla... Ja ma tegin tiivad veel enne tähtaega... Rasked said. Alles siin, kõrtsis, mõistsin... Purjus — aga mõistsin!... Maarjaklaas ei kõlba, vaja on pärgament puuraamill... Vedasin nad Kremliisse katsumiseks... Noh, ei ma lennanud, — silmnäo lõhkusin puruks... Utlen Trojekurovile, — katse ei õnnestunud, andke mulle veel viis rubla, ja siis võite mu pea otsast raiuda, — lendan... Bojaar ei usu midagi: varas, karjub ta, kelml Ketser! Tahab jumalašt targem olla... Käskis enese juuresolekul anda kakssada keppi... Kannatasin välja, vennikesed, kõik kakssada, — ainult hambad ragisesid... Ja kästi minult kulutatud kaheksateist rubla välja nõuda, sepikoda, riistad ning onn maha müüa... Mis ma nüüd alasti peale hakkan, — kas lähen nuiaga metsa?"

"Pole sa muud kui kannataja," lausus Ovdokim tasa, selgelt.

Kuzma Žemov lõi Ovdokimi kampa. Osteti talle vana-kraamiturult vildid, vammus. Käisid nüüd neljakesi Moskvaat mööda, — turgudel, avalikes saunades, Kitaigorodi kitsais põiktänavais. Juudas tühjendas taskuid. Mustlane õpetati silmamuna pahupildi pöörama, nii et see koledalt laugudest välja tungis, ja nutulaule laulma. Kuzmale pandi nöör kaela, ja Ovdokim talutas teda nagu hullumeelset ja langetõbist: "Andke hullumeelsele elatuseks, — teelt ära, teelt ära, kullakesed, muldu võib kallale karata..." Korjasid päeva jooksul leivaraha, aga vahel ka topka jaoks. Vaeva oli palju, aga hirmu veel rohkem, sest seesuguseid nüüd tsaari käsul püüti ja tassiti Kaelakohtu-prikaasi.

Suur paast lõppes. Ikka kõrgemale tõusis kevadpäike Moskva kohal. Päikesepaistelises kohtades tilkus, sulas, hakkas haisema. Sõnnikuga segatud lumi ei rudisenud enam reejalaste all. Kord õhtul hakkas Ovdokim kõrtsis rääkima:

"Kas poleks aeg, lapsukesed, juba teele asuda... Ega

meil ole kahju siit lahkuda... Las ainult künkad kuivavad läheme vabadusse..."

Juudas lahtis vastu vaielda:

"Väikene salgaga, ilma sõjariistata, — hukkume näljast maha..."

"Aga molo," ütles Ovdokim, "katsume enne lahkumist õnne kurjema asjaga..." Kõik vaatasid hirmunult temale. "Mida vaja — kõik muretseme... Meie piinasid üks patt ei ületa... Ja kui ületab, — noh, siis tähendab see, et puhakirjaski pole õiglust... Ärge võbisege, mu tulevikuks, kõik võtan enese peale."

11

Kovadel algas see, — kassile naljaks, hiirtele nutuks. Kuulutati välja kahe kuninga — Poola ja residentslinn Prešpurgi — sõda. Prešpurgi kuningale anti mängusõdurid, Butšanski ja Leforti polk, Poola kuningale — paremad ahtolotkade osad — Stremjannõi, Suhharevi, Tsõkleri, Krovkovi, Netšajovi, Durovi, Normatski, Rjazanovi omad. Prešpurgi kuningaks pandi Fjodor Jurjevitsš Romodanovski, ahtlast nimemega Fridericus, Poola kuningaks — Ivan Ivanovitš Butuulin, joomamees, kahjurõõmutseja ning altkõdemakku kliskuja, kuid lõbustuste ja mürglite peale meister. Tema pealinnaks määrati Sokolnitši loss Semjonovskoje väljal.

Esiagu arvati, et need on endised Peetri naljad. Kuid iga päev ikka uus ukaas — üks teisest tülikam. Bojaarid, okolnitšid ja stolnikud pandi kummagi kuninga õukondade kirja. Peeter hakkas ebaviisakalt mängima. Paljud bojaaridest olid haavunud: ei tulnud perekonna-kroonikais seda veel ette, et oleks aunimedega nalja heidetud... Käidi tsaarina Natalja Kirillovna juures ja kaevati ettevaatlikult pojakese peale. Tema laiutas oma lihavaid käsi, ei saanud millestki aru. Lev Kirillovitš rääkis pahaselt: "Aga mis võime meie teha, — on ilmunud suure valitseja ukaas, pitsatitega... Sõitke ise tema juurde, paluge ära muuta..." Peetri juurde sõitmisest hoiduti. Arvati, ehk läheb ometi kuidagi mööda... Kuid Peetri puhul ei läinud. Uhe või teise bojaari juurde mürdsid öösel soldatid sisse, sundisid jõuga õukondlikult rõivastuma, viisid Preobraženskojesse narri-teenistusse...

Vana vürst Priimkov-Rostovski sai jalust halvatud. Mõned katsusid haigust teeselda, — ei aidanud. Polnud kuhugi pugeda. Tuli sõita häbiks ja teotuseks...

Prešpurgis, — juba kaugelt paistsid ta kaheksakandilised palktornid, mätasvallid, täis kahureid, valged telgid ümberringi, — seal võis vene inimene hulluks minna. Nagu mingi mõttetu uni, — oleks nagu mäng ega ole ka, vaid kõik kui tõeline. Kirjuks maalitud saalis istub kulutatud troonil vaarikavärvi baldahhi all lodevalt kuningas Fridericus: peas vaskkroon, valge atlaskaftan täis autähti, selle peal jänesenahast mantel, ratsasaabastel kõlisevad kannused, hammaste vahel — piip... Välgutab ilma mingi naljata silmi. Aga vaatad terasemalt — Fjodor Jurjevitš. Tahaksid sülitada, — ei tohi. Duumaadlik Zinovjev sülitaski nõnda vastikuse pärast, — samal päeval sõidutati ta, aukraadist lahti, talupojavankris maa-pakku... Natalja Kirillovna pidi ise sõitma Preobraženskojesse paluma, et talle andeks antaks, tagasi toodaks...

Aga tsaar Peeter ise, — siin tuleb ainult käsi laotada, — on täitsa ilma aukraadita — soldatikaftanis. Lähenedes Fridericuse troonile painutab põlve, ja see põrgu-kuningas, kui nii juhtub, karjub tema nagu lihtmehe peale. Bojaarid ja okolnitšid istuvad — mõtleavad narri-palees, võtavad saadikuid vastu, koostavad Prešpurgi ukaase, ise häbist põledes... Aga öösiti — pidu ja purjutamine Leforti lossis, kus juhatab teine, õine valitseja, — jumalale vastik, kelle peale vaadata on tülgestav, mats Mikitka Zotov — Kukui kõige narrilisem vürst-paavst.

Siis — vist küll juba täielikuks laostamiseks, neetud välismaalaste õssitusel — aeti Moskvast tuhande võrra djakke ja alamdjakke, võeti neid prikaasidest, nooremaid, relvastati, pandi hobuste selga, õpetati neile halastamatult sõjakunsti. Fridericus ütles duumas:

„Varsti asume kõigi kallale... Ei saa tarakanid enam kaua oma pragudes istuda. Kõik söövad meil peaqi sõduri-putru...“

Peeter, kes seisis ukse juures (ei julgenud kuninga juuresolekul istuda), pahvatas nende sõnade peale valjusti naerma. Fridericus trampis meeletult ta peale kannuseid, — tsaar varjas suu... Nutma oleks siin pidanud, kõiki oma patte meenutades ühise palvega tsaari palge ette langema: „Raiu meie pead otsast, piina, toimi metselajana, kui ei saa ilma mängimiseta olla... Kuid sina, Büt-

mantel kolari järglane, millisesse kuristikku kisud sa Vonnam... Kas pole viimaks antikristuse vari su selja taga?...“ Kuld näe, — ei olnud julgust, ei suutnud bellda.

Samavõrd õu oli Poola kuningal, Vanka Buturlinil Smolnovskojas. Kuid seal ei tarvitsenud vähemalt nõnda plingulada, teenistus oli rahulik: bojaarid ja okolnitšid, istudes mänguduumas seinte ääres lavitsail, haigutasid vaarikaisse, kuni videvik aknais sinama löi, siis sõitsid Moskvasse ööbima. Kuningas, Vanka Kain, püüdis oma õeluse ja ulakuse pärast sundida kõiki poola keeli rääkima, kuid ei suutnud bojaaride kangekaelsust murda, ja teda ennastki tüütas nendega mängimine, — jättis nad lakkuma, kuidas tahavad.

Ei suutnud veel ära harjuda, juba uus piinamine: vaevalt kattusid metsad rohelise vinaga, kui Buturlin läkitas saadiku kuningas Fridericusele sõda kuulutama, ja ühes polkude, vooride ja bojaaridega liikus Prešpurgi peale. Streletsid asusid sõjaretkele tigidatena, — oli külviaeg, kja päev kallis, aga siin ässitas kurat ise tsaari mängima.

Piinamist kästi toimetada kõigi reeglite järgi, — kaevata kante ja kaevikuid, teha miinikäike, käia tormijookudel. See ol kujunenud korgeks lõbuks. Püssirohtu ei sõlalatud. Tulistati mortiidest savipottidega, mis lõhkesid nagu pommid. Kindlusest valati kaela muda ja roojavett, torgiti rülvadega, mille otsas põlesid takud, raiuti nitrude mõõkadega. Kõrvetati koonusid, loodi silmi välja, murti luid. See ei maksnud palju vähem raha kui tõeline sõda. Ja nõnda vältas nädalate kaupa, — kogu kevad läbi. Vaheaegadel mõlemad kuningad pidutsesid Peetri ja tema lemmikutega.

Suvi möödus. Buturlin, vallutamata Prešpurgi, taganes kolmekümne versta kaugusele metsa ja kaevus seal laagrisse. Fridericus omakorda tungis tema peale. Streletsid, maruvihased säärase elu pärast, ei võidelnud enam naljaviluks. Tapetuid loeti juba kümnete kaupa. Mortiiri pott pörutas kindral Gordonil pea lõhki, — hädavaevu pödes välja. Peetril kõrvetati nägu ja kulmud, ning ta käis ringi, kleebitud plaastritega. Pool sõjaväest vaevles verise kõhutõve käes. Ja alles siis, kui oli põletatud kogu püssirohi, relvad purustatud, soldatite ja streletside rõivad räbalaiks kulunud; kui Lev Kirillovitš vana tsaarina kirjaga laagrisse sõitis ja pisarsilmil palus mitte enam raha pinnida, sest kassa oli ilma selletagi juba tühi — alles siis

rahunes Peeter, ja kuningad käskisid sõjavägedel aguleisse minna.

Rahva hulgas räägiti palju mänguretkedest: „Muidugi, nii tohutut raha ei hakata lihtsa lõbu peale pillama. Siin on kellegi tagamõte. Peeter on alles noor, rumal, — mis talle õpetatakse, seda ka teeb... Keegi, nagu näha, tahab selle laostumise pealt teenida...”

12

Elati kehvalt, igavalt. Sofja ajal olid veel mingisugused kammitsad, nüüd aga raputasid vägevad ja vähem vägevad hallist inimesest hinge välja. Valitses väärkohtumõistmine ja suur väljapressimine ning riigi varastamine. Palju inimesi põgenes metsadesse röövima. Mõned läksid neetud elust põlispadrikuisse, põhjamaa jõgedele, et mitte vedada oma turjal vojevoodide, mõisnike, djakkide ja alamdjakkide, maksunõudjate ja ringkonnavanemate ilma seaduse ning halastuseta verejanulist kampa. Seal, põhjas, elasid unaruses, toitudes jõest ja metsast. Raadasid ralesmikke, külvasid otra. Onnid ehtasid põlismändidest, sammastele, avarad, kaugele üksteisest, — maamehe pa-leed. Igaveseks mahajäetud kohtadest tõid sellesse üksindusse ainult muinasjutte, kangelaslugusid ja kaeblikke laule. Uskusid maja- ning metsahaldjaid. Palvetamas käisid karmide raukade-raskolnikute juures, kes andsid armulauda jahu ja palukate näol. „Maailmas valitseb antikristus,” rääkisid neile erakud, „lunastust leiavad üksnes need, kes on põgenenud tsaari ja patriarhi eest...”

Aga juhtus, et isegi põlispadrikutesse, selle maailma piirini tungisid antikristuse sulased, kes saadetud otsima vastuhakkajaid ja trotsijaid. Siis mehed ühes naiste ja lastega, jättes majad ja loomad, kogunesid eraku õue või kirikusse ja lasksid soldatite pihta, kui aga polnud, millega lasta, — siis lihtsalt lõugasid vastu ega allistunud, ja et end mitte kätte anda, põletasid endid onnides või kirikus, karjudes ning ulguvalt lauldes...

Väledamad mehed, kes viletsuse ja orjuse eest metsadesse röövima põgenenud, valgusid tasapisi sinna, kus soojem ja rammusam, — Volgale ning Donile. Kuid sealgi lõhnas veel vene hõngu järele, lendasid tsaari ukaasid ja tegutsesid õigeusklikud papid, ning paljud siir-

duid relvastatud salkadena veelgi kaugemale — Dages-tani, Kabardasse, Tereki taha, või palusid end türgi sul-tani alamaleks tatarlaste juurde Krimmi. Avaras lõunas ol unustanud enam hämarasse majahaldjasse, vaid rohkem juba kõverasse mõõka ja tublisse hobusesse.

Et olnud armas, ei olnud kodune vene maa — oli halvem kühedamast orjusest, — maa, mis tuhande aasta jook-sul viiskudega läbi tallatud, nukrameeli harkadruga urgit-satud, kaetud hävitatud külade tuhaga, jäljetute hauda-doga. Armetu, metsik.

13

„Taadike, mis see on? Nagu poleks õige kellahelin...”

„Kuidas mitte õige?...”

„Ol, taadike, mitte see... Muidu helistatakse aeglaselt, aga see... Taadike, kui viimaks on midagi juhtunud, kui õige ära minna...”

„Een nääd, rumaluke...”

Brovkin, Ivan Artemjev (inimesed olid unustanudki, millal teda Ivanõkaka kutsuti), seisis igivana kirikukese trepit Mjaskitskajal. Uus lambanahkne, sinise kaleviga kaetud poolkasukas oli kohevil ta seljas, uued, otse liis-tult võetud viikid, uus villane sall nõnda kaela ümber kee-ratud, et pea tõmbus kuklasse. Puhus läbilõikav tuul, peksis nakku. Mõõda musta tänavat ajas kahinal lume-sõmerat, täitis külmunud rattarööpaid. Palju rahvast seisis poodide ees, kuulasid: kõigis kirikuis algas väikeste kel-lade helin, korratu, kooskõlatu — virutati kuldagimoodi, otsekui õelast meelest...

Sanka Brovkina (ta oli juba ligi kaheksateistkümnne aast-tane), hästi rõivastatud, ilus, söönud, mõrsjaikka jõudnud, tõmbas jälle isa varrukast, et ära minna: Moskvast käis harva, ja kui käis — ikka süda tagus, kartis, et jalust maha lüüakse. Täna sõitis koos isaga koti jaoks sulgi ostma — kaasavaraks. Kosjaid muudkui keerlesid Brovkini maja ümber, kuid Ivan Artemjev, mida kauge-male aeg venis, seda kõrgemat taotles. Poeg Aljoška oli juba vanemkahurväelane ja tsaari juures heas kirjas. Volkovi valitseja sõitis vahel Brovkinite juurde nende uude rikkasse majja külla. Ivan Artemjev rentis Volko-vilt niitusid ja põllumaad. Äritses metsaga. Ehtas hiljutit veski. Tema loomad käisid eraldi karjas. Vedas lihapoo-

list Preobraženskojesse tsaari lauale. Kogu küla kummardas voõni ta ees, kõik olid talle võlgu, aga tema kas kannatas mõnega või ei kannatanud ka, — kümme-kond meest töötas talle orjuskirja alusel.

„Noh, mida's me ootame?“ ütles Sanka.

Sellal lähenes kirikutrepile punaparraline papp Filka (kümme aasta jooksul oli papp paksuks läinud, nii et karusnahkse voodriga papikuub ta seljas oli peaaegu kärisemas). Ta tõukas kõhetut, nukra ninaga salmilauljat selga:

„Mine, sa neetud lakekauss, mine, Peltsebub...“

Salmilaulja komistas, haaras lukust kinni, hakkas kirikuksi avama. Filka müksas teda:

„Käed vabisevad — sa marujoodik... Juba õhtul, juba õhtul, juba õhtul (tagus salmilaulja vimmas küürule) sai sulle õeldud: mine helista... Sinu pärast jälle mina vastaku...“

Salmilaulja surus enese raudukse avatud poole vahelt sisse ja ronis kellatorni. Filka jäi kirikutrepile. Ivan Artemjev võttis mõlema uutes nahkkinnastes käega mütsi peast, kummardas väärikalt.

„Ons täna midagi nagu pühataolist? Meie siin tütreka kahtleme... Utle, isakene, ole nii lahke...“

Filka pilutas silmi piki tänavat, lumesõmerase tuule vastu, mis tuustis ta habet, lausus valjusti, nii et paljud kuuleksid:

„Antikristuse tulek.“

Ivan Artemjev otse istus oma vastsetele viltidele. Sanka haaras rinnust kinni, tegi sedamald ristimärgi, kahvatas valgeks, mõistis ainult, et on kole. Mjasnitski väravate juurest tulvas rahvas, karjuti midagi. Kostis vilistamine, metsik naerulagu. Seisev rahvas vahtis valkides. Poed suleti. Kustki ronisid räbalais sandid, värilhalvatud, võõni alasti, ninatud... Hallipäine pühak-hull, ragistades aהלaid ja kette oma rinnal, ulgus: „Nebukadnetsar, Nebukadnetsar!“

Ivan Artemjitši süda langes viltidesse. Sanka vajus vastu kiriku võrelist aknakest kustumatu püha lambikese all, tasa — sosinal aietades. Tüdruk oli liiga õrnatundeline.

Ja siis nad nägid... Venides kogu uulitsa pikkuselt, sõitsid saanidega sead — kuus tükki ees; saanid, mida vedasid tõkatiga määratud ja sulgedega üleriputatud leh-

mad, madalad üherakmelised vankrikesed, ees sokud ja kummad. Saanides, vankritel, kaarikuil istusid niinekoorest kaabudes, naustikukottidest kasukais, õlgedest saabastes, tõlmahast kinnastes inimesed. Mõnede seljas olid kirjudest lappidest kaftanid, kassisabade ja -käppadega.

Pilvad plaksusid, sead vingusid, koerad haukusid, mar-
disandutatud inimesed näugusid, määgisid, — punanäoli-
sed, kõik purjus. Keset rongkäiku vedasid laigulised kro-
onad, kaunavihad kaelas, tsaari kuldtõlda. Läbi aknaklaa-
side oli naha, — ees istus noor papp Bitka, Peetri napsi-
kaaslane... Ta magas, pea longus. Tagaistmel lamas
latult kaks inimest: suure ninaga, kalli' kasuka ja paabu-
linnusulis mütsiga mees, ning tema kõrval ümar, turd,
mõnitud näo ja värvitud juustega, kõrvaripatsite ning
soohlitega ehitud naine, viinatoop käes. Need olid Jakov
Lugenev — uus tsaari narr, endiste Sofja stolnikute hul-
gast, kes oli põlusoleku vahetanud narrimütsi vastu, ja eit
„Mõõra“, salmilaulja lesk. Kolm päeva tagasi laulatati Tur-
genev Sukeraga ja nüüd veeti neid väsimatu ühelt võõr-
di õhtu terale.

Lõlla taga astusid mõlemad kuningad — Romodanovski
ja Buturlin ning nende vahel vürst-paavst, „Prešpurgi
kõige pühama kirikupea Janikita“ — karrast piiskopimütsi
ja punase mantliga, kättes kaks ristamist pandud piipu.
Lõdast astusid ühes kambas mõlema kuningakoja bojaarid
ja okolnitsid. Tunti ära Seremetjevid, Trubetskoid, Dolgo-
rukid, Zinovjev, Boborõkin... Seesugust häbistamist pol-
nud veel Moskva asutamisest peale nähtud. Rahva hulgast
osutati nendele, imestleti, ahhetati, tunti jubedust... Aga
mõned astusid lähemale ja kummardasid trotsivalt bojaa-
ride ees.

Bojaaride taga veeti ratastei laeva, tuisutuul kõigutas
selle maste. Hobuste ees astus Peeter kahurväelase-kafta-
nis. Alumine lõualuu ette aetud, pööritades ümaraid silmi
inimeste peale, lõi trummi. Kardeti ta ees kummardada, —
kui pole vahest lubatud. Pühak-hull, nähes teda trummiga,
pistis taas ulguma: „Nebukadnetsar!“ — kuid vaimuhaige
lõmmati rahva hulka, varjati ära. Laeval seisis hollandi
madrusteks rõivastatuina — Lefort, Gordon, vurrukas
Pamburg, Timmermann ja vastnimetatud polkovnikud
Weide, Mengden, Krage, Bruce, Livingstone, Salm, Schlip-
penbach... Nad naersid ülalt alla vaadates, tormutasid
piipudega, trampisid pakase käes jalgu.

Kui Peeter kiriku kohale jõudis, tõmbas Ivan Artemjitš elutut Sankat ja vajus ise põlvili. „Lollpea, kummarda,” sosistas ta kähku, „ei ole see asi minu ega sinu aru otsustada.” Papp Filka avas oma suure suu ja pistis bassihäälega naerma (isegi tsaar pöördus tema poole ümber), tõstis naerdes käed üles, pööras selja ning astus nõnda, ülestõstetud kätega, kirikusse...

Rongkäik möödus. Ivan Artemjitš tõusis põlvedelt, tõmbas mütsi sügavalt pähe:

„Jah,” lausus mõttikult, „muidugi... Jah... Igatahes... Oi, oi... Noh, hüva!” Ja vihaselt Sankale: „Noh, jätkub juba, ärka üles... Läki, ostame sulgi...”

14

Imestleti — kust ta pörguline selle jõu võtab. Teine, ealt ja jõult küpsemgi, oleks juba ammu koivad välja sirutanud. Iga nädal veeti teda kindlasti vähemalt kaks korda purjuspäisena saksa agulist koju. Magab tundi neli, toibub ja juba vahib ringi — millist uut lõbu veel välja mõelda.

Jõulu ajal mõtles välja sõita ühes vürst-paavsti, mõlema kuninga ja kindralite ning ligemate bojaaridega (need võttis jällegi valju ukaasiga kaasa) suursuguseid maju pidi. Kõik mardisandistatud, maskides. Jõulupealikuks oli nimetatud Moskva aadlik, jõleduste kehastis, protsessija ning lõugaja — Vassili Sokovnin. Anti talle „prohveti” aunim, — ehtis enese kaputsiinlaseks, tagumik lõhki. Neil näärtsõitudel toimus auväärt majade, eriti vürsti- ja vanade bojaarikodade lõplik teotamine ning mõnitamine. Sadakond inimest murdis villistamise ja metsiku karjumisega sisse, käes dombrad, vilespillid, litaunid. Jumalakartlikul majaisal tõusid juuksed püsti, vaadates neid hüppeid, neid karglemisi, neid pärani kärssasid. Tsaari tunti kasvu ja hollandi kipri rõivastuse järgi, — kalevist püksid põitena kuni põlvini, villased sukad, puukotad, ümar turgimoeline müts. Nägu kas kirju rätikuga seotud või pikk nina ette kleebitud.

Muusika, trampimine, naerulagin. Kogu kamp sööstis ilma kohta valimata laudade juurde, nõudis kapsaid, praetud mune, vorsti, pipraviina — tantsutüdrukuid... Maja käis ringi kui karussell, joodi piibusuitsus ja vingus

meelekaotusest, aga peremees jõi kahevõrra, — kui ei suutnud — valati väevõimuga sisse...

Mida suursugusem peremees, seda veidramaid nalju mõeldi tema jaoks välja. Vürst Beloselski võeti tõrkumise pärast ihualasti ja tambiti tema palja tagumikuga pesu- ja kanamune katki. Boborõkinit — tema paksuse mõnitamiseks — veeti toolide alt läbi, kust oli võimatu kõhnalgi läbi roomata. Vürst Volkonskile löödi küünal päramikku, ja kuulunud selle, lauldi ta ümber kanoonilisi laule, kuni kõik naurust pikalt vajusid. Määriti tahma ja vaiguga, pandi pea peale seisma. Aadlik Ivan, Akakijevitš Mjasnõlla puhuti lõõtsaga tagaotsast tuult sisse, millest ta vaistlikult surigi.

Jõululõhubud olid sedavõrd rängad, et paljud nende päevade nagu surma vastu valmistusid...

Alles kevadel hingati kergemalt. Peeter kihutas Arhangelskisse. Sel aastal saabusid jälle hollandi kaupmehed Van Leydon ja Henrik Peltenburg. Nad ostsid eelmise aastaga võrreldes kaks korda rohkem kaupu: kroonult musta kalamarja, külmutatud lõhe, igasuguseid karusnahku, kalalõhki, toorsildid ja endist viisi tõkatit, kanepit, lõuendit, petart. Käsitööstest võtsid vene nahast ja luust nikerdatud tooteid. Lev Kirillovitš, kes oli välismaalastelt Marseliselt ostnud Tuula relvatehase, toppis hollandlastele mitmesuguseid taotud relvi, kuid käristas neesuguseid hindu, et need kõrvale holdusid.

Kevadeks lastiti kuus laeva. Oodati ainult, kunas Põhjameres jääd lähevad. Ootamatult andis Lefort (hollandlaste palve peale) Peetrile mõista, et oleks hea teha lõbusõit Arhangelskisse — vaadata tõelisi merelaevu... Ja juba teisel päeval kihutasid Vologda maanteed mööda vahetusküüdi hobused ning urjadnikud käskkirjadega vojevoodidele. Peeter läks liikvele ikka sama kambaga — vürst-paavst Ianikit, mõlemad kuningad, Lefort, kummagi kuninga bojaarid, kuid lisaks võeti ka asjalikke mehi: duuma-djakk Vinius, Boriss Golitsõn, Trojekurov, õndsas tsaari Fjodori naisevend Apraksin ja poolsada soldatit ulja Aleksaška Menšikovi juhatuse all.

Sõideti hobustega Vologdani, kus tuli linna taha vastu vaimulik seisus ja kaupmeeskond. Kuid Peeter kiirustas, ja juba samal päeval istuti seitsmele karbassile ning sõideti Suhhoni mööda kuni Veliki Ustjugini, sealt aga Põhja-Dvinat pidi Arhangelskisse.

Peeter nägi esmakordselt säärase tulvavate jõgede avarust, säärast ääretute metsade vägevust. Maa avanes ta pilgu ees, — ei olnud sel äärt. Süngete ahelikena ujusid pilved. Lindude karavanid tõusid karbasside ees lendu. Karmid lained löid vastu pardaid, purjed paisusid täies tuules, mastid nagisesid. Rannakloostreis helistati tervituskelli. Aga metsadest, varjates end padrikute taha, jälgisid raskolnikute valvsad silmad antikristuse paate.

15

Vaibaga kaetud laual põles kaks küünalt. Vaigupisarad roomasid mööda äsjaõhõveldatud palkseinu. Puhastel põrandalaudadel märjad jäljed, — nurgast nurka, akna ja voodi juurde. Külgekleepunud poriga kingad vedelesid — üks keset tuba, teine laua all. Akende taga, valge öö tähtsus videvikus kohises tundmatu niiske tuul, laksusid lained vastu lähedast randa.

Peeter istus voodi äärel. Ta aluspüksid olid põlvini märjad, paljad labajalad sissepoole pööratud. Toetudes küünarnukkidega põlvedele, väike lõug surutud vastu rusikaid, nii vaatas ta midagi nägemata aknale. Vaheseina taga norskasid kaks kuningat teineteise võidu. Kogu majas, mis tsaari saabumiseks suure kiiruga Massejevi saarele ehitatud, magati hunnikus koos. Peeter oli sel päeval kõik lõpuni väsitatud...

...Täna koidu ajal jõuti Arhangelskisse. Peaaegu kõik olid esimest korda põhjas. Seistes tekkidel vaatasid, kuidas ennenägematu koit süngete kihtpilvede taga puhkes... Mustade metsapiirjoonte kohal tõusis enneolematu suurusega päike, kilred paiskusid mööda taevast, löid kaldasse, kividesse, mändidesse. Dvina käänu taga, kuhu sikutusid karbassid aerude abil, laius nagu kindlus kuue torniga, vallide ja palktaraga, pikk ehtis — välismaalaste asundus. Nelinurga keskel — tugevad aidad, puhtad telliskatustega majad, vallidel — kahurid ja mortiid. Piki kallast venisid maabumislautrid postidel, puust kaldapealsed, värikatused pakkide, kottide ja vaatide kohal. Koierullid. Saetud metsamaterjali virnad. Lautrite ääres seisis paarkümmend ookeanilaeva, aga kolm korda rohkem jõel, ankrus. Metsana tõusid tohutud mastid ühes taglaste ämblikuvõrguga, kõikusid kõrged, nikerdustega

ilustatud ahtriosad. Peaaegu veeni rippusid suured lipukangad — Hollandi, Inglise, Hamburgi omad. Tõrvatud, lüüa valge triibuga laevakülgedel sirutusid avatud luukidest suutükid...

Portaal — idapoolisel — kaldal helistasid kirikukellad vastuvõtuka. Seal oli seesama Venemaa — kellatornid ja nagu lausa igavuse pärast laiali pillatud hurtsikud, tarad, õõnkuhunnikud. Kaldal — sajad paadid ja pordingud, lastitud toormaterjaliga, kaetud roguskitega. Peeter heitis kõõrdi pilgu Lefortile (seisid kõrvuti ahtris). Lefort, kekk nagu ikka, koputles kepikesega, — vurrukeste all — nagu naeratuseke, tursunud silmalaukudes — naeratuheke, puuderdatud põsel — lohuke... Rahulolev, lõbus, õnnelik... Peeter hakkas nohisema, — nõnda oleks tahtnud sõdamesõbrale Franzile vastu vahtimist anda... Isegi habematu Aleksaška, kes istus sõudepingil Peetri jalgade ees, võngutas pead, korrates: „Ai, ai, ai...“ Rikas ja kaalukas, ohvardav oma kulla ning kahuritega, vaatas Euroopa kallast halvakspaneva imestlusega nõnda juba ühe aja jooksul idakaldale, nagu isand orjale...

Lähima laeva pardalt pahvatas üles suitsupilv, kõmises murtu murtu kellabelina. Peeter sööstis ahtrilt, sõtkudes õõnkuhunniku jalgu, jooksis kolmenaelase suurtükikese juurde, tõmbas kahurimehelt süttiku. Lask plaksatas, kuid kas võis seda võrrelda merekahuri äikesemürinaga? Vastuseks tsaari saluudile peitusid kõik välismaised laevad suitsusse. Näis — kaldad löid vabisema... Peetri silmad põlesid, ta kordas: „Tubli, tubli...“ Nagu oleksid elustunud ta lapsepõlve pildid... Kui suits hajus, siis tulid nähtavale vasakul kaldal, maabumissillal, välismaalased, — lehvitasid kübaraid... Van Leyden ja Peltenburg... Peeter tõmbas peast kolmnurkse kaabu, lehvitas rõõmsalt vastuseks, hõikas tervituseks... Kuid kohe, — nähes Apraksini, Romodanovski, ülitarga djaki Viniuse pingul nägusid, — pöördus vihaselt kõrvale...

...Istudes voodil, vaatas ta halli poolvalgust akna taga. Kukui-külas olid omad, taltsutatud sakslased. Aga siin ei saanud aru, kes on tõeliselt peremees. Ja juba nii armetud paistsid olevat omatehtud karbassid, kui ujusid laevade kõrgeist pardaist mööda... Häbil Seda tundsid kõik: süngestunud bojaarid, sõbralikud välismaalased kaldal, kaptenid, skanssidele rivistunud tugevad, ookeanist tulnud meremehed... Naeruväärt... Häbiväärt...

Bojaarid (võib-olla ka Lefort, kes mõistis, mida pidi tundma Peeter) tahtsid ainult üht: säilitada väärikust. Bojaarid ajasid endid kõrgilt kohevile, püüdes kas või sellega näidata, et Suur-, Väike- ja Valge-Venemaa tsaaril pole kes teab kui huvitav vaadelda kaubasakste laevukesi... Kui vaja, — muretseb ka endale, pole mingi imeasi... Aga kui ta tahab, et need laevad edaspidi Valgesse merre ei tuleks, — siis pole teil midagi parata, meri on meie oma.

Kui Peeter poleks saabunud pikkadel paatidel, vahest oleks temassegi kõrkus nakanud. Kuid ta mäletas hästi ja nägi uuesti kõigi nende lääne inimeste uhket, sõbralike naeratustega varjatud halvaksapanu — alates halli habemega, väljalöödud hammastega madrusest ja lõpetades hispaania sametisse ehitud kaupmehega... Näe — seal kõrgel ahtril, laterna kõrval seisab toekas, pruun, karm mees kulddressideš, jaanalinnusulega kübaras, siidsukades. Vasakus käes puusa vastu surutud pikksilm, parem toetub kepile... See on kapten, kes on lõõnud lahinguid kõigi merede kaaprite ja piraatidega. Rahulikult vaatab ta ülalt alla pikale veidrale noorukile kohmakas paadis — barbarite tsaarile... Nõnda vaatas ta ülalt alla ka kuskil Madagaskaril, Filipiini saartel, käskides laadida kahurid kartetšiga...

Ja Peeter tundis aasialiku kavalusega, millisena ta peab esinema nende inimeste ees, millisel ainsal moel neist üle saama... Neid peab panema imestama, et nad räägiksid kodus enneolematust tsaarist, kes sülitab selle peale, et ta on tsaar... Las bojaarid mossitavad, — see on isegi parem, aga tema — Peeter Aleksejev, Perejaslavskoje laevastiku allkipper, käitubki nõnda: me olome töötavad inimesed, vaesed, aga nutikad, tulime oma kehvusest teie juurde paluma, — olge nii lahked, õpetage, kuidas kirvest käes hoida...

Ta käskis kohe randa sõuda. Hüppas esimesena põlvini vette, ronis lautrile, kaisutas Van Leydenit ja Peltenburgi, teistel surus kõvasti kätt, patsutas selga. Segades saksa ja hollandi sõnu, jutustas purjetamisest, osutas naerdes karbassidele, kus bojaarid seisid alles puuslikena... „Teie pool pole sääraseid paadikesi vist uneski nähtud.“ Vaimustus ülemääraselt paljukahurilistest laevadest, trampis, plaksutas oma kõhetute reite vastu: „Oh, kui saaksime enestele kas või ainult paar tükki seesuguseid!...“ Siin-

namas lihas, et rajab Arhangelskis viivitamata laevatehase! „Ise hakkab töötama puusepana, oma bojaare kinnitama naelu sisse taguma...“

Ja nägi silmanurgaga, kuidas libisevad teesklevad naeratused nägudelt, auväärt kaupmehed hakkavad imestama: lõepoolest, seesugust pole nad veel näinud... Ise toppis ennast nende poole lõunale, pilgutas silma: „Kostitatu hästi, — ja räägime ka äriasjust kasulikus suunas...“ Hüppas lautrilt karbassi ja sõitis Massejevi saartele hõjatatud majja, kus issanda hirmus võttis teda vastu vojevood Matvejev... Kuid temaga rääkis Peeter juba teatavasti: lõi ta poole tunni pärast raevuka jalahoobiga ukse taha. (Juba teel saadi Matvejevi peale kaebus välismaalastelt väljapressimise asjas.) Seejärel läks koos Lefort ja Aleksaškaga purjevenel vaatama laevu. Ohtul pidutsesid välismaalaste asunduses. Peeter lõi nõnda tantsu inglannade ja hannoverlannadega, et kingakannad alt lendasid. Jah, seesugust nägid välismaalased esimest korda...

Ja nüüd — unotu õõ... Tõsi küll, ta pani ju imestlema, kuid mis sellestki? Nagu oli, — unine, vaene, liikumatu, — sellisena lamab Venemaa edasi. Mis seal veel häbist! Häbi on rikkatel, tugevatel... Aga siin ei mõista, missuguste jõududega inimene õikvõle raputada, neil silmad avada... Kas olete inimesed, või olete tuhande aasta jooksul pisaraid ja verd valades kaotanud lootuse tööle ja õnnele, — madanenud nagu puu, mis kummardub sambla kohale?

Kurat laskis seesugusel maal tsaariks sündida!

Meenus, kuidas ta sügisööl Aleksaškale karjus, jäist õhku ahmides: „Parem on Hollandis olla õpipoisiks kui siin tsaariks...“ Aga mis on tehtud nende aastate jooksul, — mitte kuradimast: ainult vallatas! Vaska Golitsõn ehtas kivimaju, ja kuigi õnnetult, kuid pidas sõdu, tingis välja Poolaga rahu... Nagu küüntega haaras südamest kinni, — nõnda vaevas kahetsus, ja viha omade, vene-laste, ning kadedus enesega rahulolevate kaupmeeste vastu, — löövad lahti vabad purjed, sõidavad koju imeväärsesse maadesse... Aga sina — oma Moskva armetusse... Kas õige mõni kohutav ukaas välja anda? Ules puua, läbi rookida... Kuid keda, keda? Vaenlane on nähtamatu, tabamatu, vaenlane on kõikjal, vaenlane on — temas eneseski...

Peeter avas tormakalt ukse kõrvaltuppa:

„Franz!” Lefort kargas lavitsalt, jõllitades tursunud silmi. „Kas magad? Tule siia...”

Lefort istus paljas särgis Peetri juurde voodile:

„Sul on halb, Peeter? Kui sa vahest oksendaksid.”

„Ei, mitte see... Franz, ma tahan Hollandist kaks laeva osta...”

„Noh, mis siis, see on hea.”

„Ja siin ehitame ka... Ise veame kaupu...”

„Upris hea.”

„Aga mis sa mulle veel soovitaksid?”

Lefort vaatas imestades talle silma, ja nagu ikka, orienteerus kergemini tema tormakate mõtete vassingus kui ta ise. Naeratas:

„Oota, ma tõmban püksid jalga, toon piibud...” Rõivastudes ütles oma kambrikesest imeliku häälega: „Ma ootasin seda ammu, Peter... Sa oled suurte ettevõtete eas...”

„Missuguste?” hüüdis Peeter.

„Rooma kangelased, kellest nüüdki eeskuju võtame...”

Ta tuli tagasi, õiendades oma paruka lokkisid. Peeter jälgis teda lõõtsutavate silmateradega. „Kangelased otsisid oma kuulsust sõjas...”

„Kellega? Kas jälle Krimmi kippuda?”

„Ilma Musta ja Aasovi mereta sa läbi ei saa, Peter... Äsja küsis Peltenburg minult kõrva sosistades, kas vene-lased ikka veel Krimmi khaanile maksu maksavad...” Peetri silmaterad hüppasid, peatusid nagu nõõpnõelad armsal sõbral. „Ja ei saa sa, Peter, ilma Balti mereta... Kui mitte ise — siis sunnivad selleks hollandlased... Kümme korda rohkem senisega võrreldes, ütlevad nad, veaksime kaupu välja, kui sa Balti merele sadamaid rajaksid...”

„Rootslastega sõdida? Hulluks oled läinud... Kas sa naljatad või? Keegi maailmas ei või neid võita, ja sina...”

„Kuid ega siis mitte homme, Peter... Sa külsid minult, mina vastan: viruta suurema pihta, väikesega vigastad ainult rusikat...”

„Kaupmeestele ja kaubahoovi sadakondadele ja kogu agulirahvale ja kõigile kauba- ning tööstuse-inimestele paljudes nende asjaajamistes ja kauplemistes ja ettevõt-

misten tehakse kahju ja kurja vojevoodide, prikaasi-teenijate ning mitmesuguste ametnikkude poolt. Otsekui lõukoonad noelavad nad meid oma lõualuudega, just nagu luudid. Halasta, suur valitseja...”

„Lalle kaebus vojevoodide peale?” küsis Peeter.

Ja sõi laua serva juures. Just praegu saabus laeva-tõhasest, ei tõmmanud alla isegi tõrvaga määratud lõuend-kõrgi kuunarpeadeni üles kääritud käiseid. Kastes leiva-tükke savikaussi, kus oli praetud liha, närides kähku, — vaatas kord tinakarva Dvina kobrutavat virvendust, kord raugeparralist, valgenäolist, lihavat djakki Andrei Andrejevitš Viniust, kes istus laua teises otsas.

Andrei Andrejevitš luges Moskva posti — ümmargused pildid kõval ninal, teineteisest kaugel asetsevad sinised pilnad, külmad ja targad. Viimasel ajal hakkas ta mõjule pääsena, eriti siis, kui Peeter pärast õist jutlemist Lefortiga käskis enesele Moskva posti lugeda. Kogu see pabeitajandus käis varem Trojekurovi kaudu. Peeter ei meenunud vahelo, kuid nüüd tahtis ise kõik kuulda. Posti loeti talle lõuna ajal, — muud aega polnud: ta veetis terve päeva laevatehases koos välismaiste meistritega, kes paljutud laevadelt... Tegi puusepa- ja sepatööd, pan-nos valitamaalast loostama, pinnis neilt metsinimese ahnu-sõja kõik vajaliku välja, sõimles ja kakles kõigiga. Töölisi oli laevatehases juba üle saja. Neid otsiti kõigist aleveist ja aguleist, võeti viisakalt — lepingu alusel, aga kui vastu punnisid, siis ka ebaviisakalt — ahelais...

Lõunatunnil saabus Peeter purjepaadil Massejevi saa-rele, näljane nagu metsloom. Vinius luges talle tähtsal häälel ette ukaase, mis saadeti tsaarile allkirja saamiseks, palvekirju, kaebusi, kirju... Põlist igavust hoovas neist ilukõnelisist pabereist, orja oietena halisesid kaebused. Valetas, varastas, vägivallatses, kantseleitas ametliku ilu-kirjaga igiaegne teenistuslik Venemaa, ahkis täidest ja tarakanidest puretud raskepärane massiiv.

„Kaebus vojevoodi peale,” vastas Andrei Andrejevitš, „jälle Stjopka Suhhotini peale.”

Õiendanud prille, jätkas ta Kunguri vojevoodi kohta saadetud pisaraküllase hädakisa lugemist... Laostab kaubandust maksustamisega oma tasku kasuks ja peab kaupmehi ning aguliinimesi enese juures sulendis kinni ja peksab kepiga, mille tõttu üks süütult suri. Kaubavoo-ridelt võtab tolli oma tasku, talvel kaheksa altõni koorma

pealt, suvel üks altõn lodjalt. Rikast töösturit Zmijevit vaevas kirstus, puurides selleks, et ta ära ei lämbuks, kaande augud... Ja omastab maakassa ja maksurahad ning ähvardab kogu Kunguri laostada, kui tema peale peaks kaevatama.

„See koer Kunguri turul üles puua!“ hüüdis Peeter. „Kirjuta!“

Vinius vaatas rangelt üle prillide temale:

„Puua on lihtne, — kuid vähe neid sellega taltsutad... Ma räägin juba ammugi, Peeter Aleksejevits, et vojevoodid ei tohiks üle kahe aasta ühel kohal istuda. Harjuvad ära, õpivad kõik võtted tundma... Aga uus vojevood rõõvib muidugi vähem... Peeter Aleksejevits, kõigepealt hoia äriinimesi. Annavad sulle naha või kakski, — võta neilt ainult ülemäärased koormad... Mõni kardab ju kaht paari viiskusidki turule viia, — haaratakse kinni, pekstakse, raha kistakse tal käest... Aga millest siis sinul rikastuda kui mitte kaupmeeskonnast... Aadlikelt pole midagi võtta, õgivad ise kõik nahka. Aga talupoeg on ammu paljas. Kuula näiteks...“

Otsinud paberite hulgas, luges Vinius:

„...Ning jumala tahtmisel on meil ikka viljaikaldus, meie põllud võtab alati külm, ja tänavu ep ole meil leiba, ei puid ega loomi, me kooleme nälja ning külma kätte... Heida oma silmad, valitseja, meie viletsuse ja vaesuse peale, käsi meil maksta meie kehvuse kohaselt... Sea- ja lehmalihha ja lindusid ning kogu lauamoona ep ole meil kerjustel ja abitutel kuidagi võimalik mõisnikule anda... Sööme maltsa, keha palstetab... Halasta...“

Kuulates tagus Peeter vihaselt tulerauaga vastu ränitükki, lõi sõrme veriseks. Süüdanud piibu, hingas suitsu sügavalt sisse... Lahendamatu olukord!... Läbi lendavate pilvede kilgendas päike sinerdaval jõel. Teisel kaldal kerkisid ellingul ehitusel oleva laeva rolded. Kirved kopsisid, saed vingusid. Seal lõhnas tubaka, tõkati, laastude, meretõu järele... Meretuul puhus südamest läbi... Tookord öösel ütles Lefort: „Venemaa on jube maa, Peter... Tema peab nagu kasuka ümber pöörama, uuesti ehitama...“

„Välismaal ei varastata, ei rõövita,“ ütles Peeter, pilutades virvenduse ees silmi, „ons seal inimesed teist tõugu või mis?...“

„Inimesed on samasugused, Peeter Aleksejevits, kuid

varastamine pole neile kasulik, mis ausam, see on kasulikum... Kaupmeest seal hoitakse, ja ka kaupmees holab ennast... Minu isa saabus siia Aleksei Mihhailovitši ajal, ehitas Tuulas tehase, tahtis töötada ausalt. Ei lastud, — paljalt asjaajamisvenitamisega laostasid... Meil — kui pole varas, siis, tähendab, on rumal; ja au pole mitte ann, vaid ainult selles, et teistest üle olla. Kuid ka meil omade keskel on arukaid inimesi...“

Andrei Andrejevitsi valged, pondunud sõrmed kudusid nagu amblikuvõrku, päike välgatas tema prillidel, ta rääkis pehmelt, sootult. „Sa ülen da äriinimesi, tõmba nad endast välja, anna neile jõudu, ja kui kaupmehe au on ühes ainas sõnas, — siis võid julgelt neile toetuda, Peeter Aleksejevits...“

Samasuguseid sõnu rääkisid ka Sydney, Van Leyden ja Lefort. Midagi ennetundmatut aimas neis, Peeter, nagu oleksid jalgad tundnud juba kandepinda... See poleks ommagi mingi kolm mängupolku, vaid mass, jõud... Asetunud kütüarnuki aknalauale, vaatas ta õlise päikesena hõljuvaid laineid, laevatehast, kus tamp virutas hääletult rannapaljile ja kaua aja pärast kostis hoop... Pilgutas silmi, sõda lõi lootusrikkalt, ärev-rõõmsalt...

„Võlguja kaupmees Ivan Žigulin tõi isiklikult oma palvekirja, palub sinu palga ette lasta,“ lausus Andrei Andrejevits eriti selgelt.

Peeter nokutas pead. Vinius läks kergelt oma tüsedat keha kõigutades ukse juurde, hüüdis kedagi, istus kähku oma kohale. Tema järel sisenes turjakas kaupmees, põetud Novgorodi kombel — juuksed otsmikul, nagu võimas, terav pilk kulmude alt. Teinud laia liigutusega ristimärgi, kummardas maani. Peeter osutas piibuga toolile:

„Käsin — istu...“ Žigulin liigutas ainult kulmusid, istus suure ettevaatusega. „Mis sa palud?“ Žigulin vaatas kõõrdi Viniusele. „Räägi niisama...“

Žigulin nähtavasti taipas, et siin ei tule laubaga pörandat peksta, vaid oma kukrule osutada; ta õiendas väarikalt vurrusid, vaatas oma kitsenahast saabastele, kõhatas jämeda häälega:

„Kummardame suure valitseja ees... Kui kuulsime, et ka Dvina jõel laevu ehitad, — issake, missugune rõõm! Tahaksime, et sa keelaksid meil kauba müümise välismaalastele... Jumala tõsi, ilma eest anname ära, valitseja... Traan, hülgenahad, soolalõhe, vaalaluu, pärlid...

Käsi meil sinu laevadele vedada... Inglased on meid täiesti laostanud... Halasta meie peale. Küll me juba püüame, selle asemel, et võõraid kuningaid — teenime oma."

Peeter välgutas talle silmi, sirutas end lähemale, patutas õlale, paljastas rõõmsalt hambad:

"Sügiseks ehitan kaks laeva ja kolmas on ostetud Hollandis... Tooge oma kaubad, kuid ilma pettusega, — pane tähele!"

"No meie, issand, meie..."

"Aga kas sõidad ise ühes kaubaga?... Esimene Kommerzientrat... Amsterdami müüma?..."

"Ep ole keeli õpetatud... Aga kui käsid, miks mitte... Kaupleme ka Amsterdamis, tüssata ei lase."

"Tubli mees!... Andrei Andrejevitš, kirjuta ukaas... Esimesele negotsiandile-navigaatorile... Kuidas su nimi, — Žigulin Ivan, aga isanimi?..."

Žigulin avas suu, tõusis püsti, silmad läksid punni, habe turri.

"Ah et isanimega kirjutad meid?... Kuid selle eest kas või mis!"

Ja nagu lunastaja ikooni ees, kelle ees palvetas ettevõtte õnnestumise pärast, vajus tsaari jalgade ette...

Žigulin lahkus. Vinius krabistas sulega. Peeter muheles, joostes tuba mööda. Seisatas:

"Noh, mis sul veel on?... Loe lühemalt..."

"Jälle röövimisasjad. Troitse teel rööviti voor kroonu raha, kaks meest löödi surmaks... Uurimise jarel võeti kodus kinni Stjopka Odojevski, vürst Semjon Odojevski noorim poeg, toodud lihtvankris kaelakohtu-prikaasi ja seal tunnistas üles, ning määratud talle karistuseks: priikaasi keldris peksta patsaga ja võtta temalt ara Moskva maja ning nelisada talupoja majapidamist... On antud isa, vürst Semjoni vastutuse alla... Aga tema, Stjopka teenreist viisteistkümmend meest üles poodud..."

"Andrei Andrejevitš, vaat seal on need vürstid, bojaarid — nui pihus, röövivad..."

"Tõepoolest, röövivad, Peeter Aleksejevitš."

"Söödikud, parranäod!... Tean, mäletan... Igaühel neist on nuga minu jaoks valmis..." Käänas kaela. "Aga minul on igaühe jaoks — kirves..." Sülitas, tõmbas

kramplikult jalaga. Haakus laialiaetud sõrmedega laudluusale, sikutas. Vinius haaras kahku tindipoti ja paberi taldri. "Mul on nüüd jõudu... Küll pörkame kokku... Ilma halastuseta..." Astus ukse juurde.

"Valanda, Peeter Aleksejevitš, on veel kaks kirja... Isanimiandelt..."

"Loo, oleksõik..."

Ja tuli tagasi akna juurde, uuristas piibu kallal. Vinius luges poolkummardusega:

"...Tere, mu rõõm, isake, tsaar Peeter Aleksejevitš, palju aastaid..." Peeter pööras imestlema kulmu tema poole. "Su pojake Aljoška, palun sinult õnnistust, mu rõõmu valgus. Suvatsse, valitseja, meie rõõm, viivitamata maha juurde sõita... Palun sellepärast seda armu, et olen vanaema, valitsejannat, suures mures viibivat... Ara kurvasta, mu rõõm, et kiri on kehv: pole veel hästi õppitud..."

"Kelle käega on kirjutatud?"

"Suure valitsejanna Natalja Kirillovna väriseva käega, ohnehalt..."

"Noh, sa vasta midagi... Ütle, et Hamburgi laevu ootab... Olen terve, merel ei käi, ärgu nad muretsegu... Ja ei nad tulla ei ootaks, kuuled sa..."

Vinius lausub tassiga ohkega:

"Tšarovitš Aleksei Petrovitš on kirjale isiklikult oma lindise sõrmekese alla pannud..."

"Noh, hüva, hüva, — sõrmekese..." Turtsatas ninaga, võttis Viniuselt teise kirja. "Sõrmekenel..."

Naise kirja luges ta paadis läbi. Värske meretuul täitis purje, nõrk paadike laskus ja tõusis nagu elav, vahused lainel löid vastu külgi, vahune vesi lendas käilas. Peeter luges täispritsitud, põlve vastu surutud kirjakest, istudes tüüri juures...

"Tere, mu isake, palju aastaid... Palun sinult armu, mu valgus, rõõmusta mind, isake, teata oma tervisest, et oleks mul minu kurbuste keskel rõõmustada... Nagu sa, mu valgus, suvatsesid lahkuda, ep ole sa sellest peale mulle aimustki reakest kirjutanud... Mina vaene olen õnnetu maailmas, et sa ei suvatse, ei kirjuta oma tervisest... Vasta mulle, mu rõõm, — kunas suvatsed mu juurde saadada... Aga mina olen ühes Oljošakesega elus..."

Paat haaras küljega vett. Peeter asetas tüüri kähku vasakule, suur vahust kohisev laine laksatas vastu paati,

ujutas pealaest jalataldadeni üle. Peeter puhkes naerma. Tarbetu kirjake, mille tuul ta põlvelt haaras, lendas üles ja kadus kaugel laineis...

17

Natalja Kirillovna nägi lõpuks poega, just sel päeval, mil talle otsekui nael südamesse torkas. Lamades kõrgel luigesulgseil padjul, vaatas ta laienuvad silmateradega seina, kuldkeerist pressitud nahal. Kartis pilku pöörata, liigutada, kurjemini kui mingi janu vaevas tühjus rinnas, — ei piisanud õhku, ent kui vähegi hingamist pingutas — tungisid silmad jubedusest peast välja.

Lev Kirillovitš astus ikka aeg-ajalt kikkivarvul magamistuppa, päris tubastelt bojaarinnadelt:

„Noh, kuidas on? ... Mu jumal, mu jumal, ära lase sel sündida ...“

Istus sülge neelates voodiservale. Alustas juttu, õde ei vastanud. Tsaarinnale paistis kogu maailm kangastusena ... Ainult ühte tundis — oma südant ühes sissetorjatud naelaga ...

Kui Kremli kühutisid märguandjad vahuleaetud hobustel, kisendades: „Sõidab, sõidab!“ — ja kellamehed ronisid ristimärke tehes tornidesse; kui avanesid Arhangeliski ja Uspenski kiriku ukse, protohiereid ja diakonid kiirustades juukseid kirikurüü kaeluse vahelt sikutasid; kui lossiametnikud trepil tunglesid, kiirkullerid kihutasid palja jalu igale poole Moskvat pidi kõrgematele teadet viima, — siis kummardus Lev Kirillovitš angistunud õe kohale:

„Meie punapäike on saabunud! ...“

Natalja Kirillovna neelatas äkki õhku, tursunud käed hakkasid särki rebima, huuled läksid siniseks, ta heitis pea taha. Lev Kirillovitš ise hakkas meelelt suud parani ajama ... Bojaarinnad sööstisid pihi-isa järele. Laheduses nurkades ja sulendeis hakkasid armulervasoojad oiglema ... Kogu loss lõi kihama.

Kuid nüüd kostis Ivan Veliki vaskne hää, hakkasid helistama kirikud ja kloostrid, käratses teenijaskond, keset kõma ja hüüdeid kostis saksa ohvitseride karedad hääled: „Achtung ... Muskett jala juurde ... Halt ... Nõnda hoida.“ Tõllad, vankrid kihutasid täie hooga sõja-

viidet ja rahvast mööda paraadtrepil juurde. Otsiti silmadega, kuid ei nähtud kalliste pikk-kuubede, kindrali-brokatide ja suliskubarate keskel tsaari.

Peeter jooksis otse ema juurde, — vahekäikudes suutis hõlpsalt vaevalt kõrvale põigata. Päevitunud, kõhn, punkaid lühikeseks põetud, kitsast mustast sametist pihtlõuna, põletaolistes pukstes, nii kihutas ta treppe mööda,

mõned vastutulijad arvasid, et see on tohter Kukuikuland (ja tagantjärele ära tundes löid hirmu pärast risti alla). Et teda veel oodatud, kui ta, rebinud ukse lahti, hüppas madalasse, sumbunud, Kordova napaga tapetseeritud magamistuppa ... Natalja Kirillovna ajas enese patjadel üle, püües sõrama loonud silmaterad sellesse kõhetusse kalland madrusesse ...

„Mennekene,“ hüüdis see, nagu kaugest lapsepõlvest, kallid ...“

Natalja Kirillovna sirutas käed:

„Põljake, kullake, mu poeg ...“

Liinuhedusega võitis südant torkiva naela, ei hinganud, ent kui Peeter tema peatsisse langedes suudles ta õlga ja nappi, nappi alles napp, kui rinda läbistas surmlik tõmme, — valustas käed, langetas kaela ...

Peeter vaatas üle hõpates otsekui uudishimuga tema pöördumise poole, kuid Bojaarinnad, kartes ulguda, loopisid rätikuid suhu. Lev Kirillovitš vahtis tasa. Kuid need hakkasid värisema Natalja Kirillovna silmaripsmed. Peeter ütles kähinal midagi, — ei saadud aru, — sööstis akna juurde, raputas tinaraami, varisesid ümmargused klaasid ...

„Blumentrosti järele saksa-agulissel“ Ja kui jällegi aru ei saadud, haaras bojaarinnal õlgadest kinni. „Loll, arsti järele!“ Lükas ta uksest välja.

Vaevalt elus, koperdas bojaarinna trepist alla, kaagutades.

„Tsaar käskis! Tsaar käskis! ...“ Aga mida käskis, — seda ei suutnudki öelda ...

Natalja Kirillovna toibus ja kolmandal päeval seisis taagi palvusel, sõi hästi. Peeter sõitis Preobraženskojesse, kus elas Jevdokia ühes tsareevitš Alekseiga (kolis kevadel minna, et ämmast kaugemal olla). Ootas meest alles neil päevil ja polnud valmis ega ehitud, kui Peeter ilmus lii-

vasele jalgrajale puuviljaalas, kus pärna varjus keedeti antonovkaõuntest moosi. Valitult kauninäolised, pikkade juuksepalnikutega, pärgadega, roosades suvikleitides kojatüdrukud puhastasid Vorobjihha järelevalve all õunu, mõned kandsid hagu ahjukese juurde, kus magusalt kees vasknõu, mõned lõbustasid mahalaotatud vaibal tsarevitšit — kõhna, suurelaubalist, tumedate, tõsiste silmadega ning nutulise suuga poisikest.

Keegi ei mõistnud, mis ta tahab. Tüsed tagumikuga tüdrukud näugusid kassi kombel, haukusid koera viisi, roomasid käpuli, ise väsisid naerust, kuid laps vaatas neid vihaselt, — iga silmapilk nutma hakkamas. Jevdokia pahandas:

„Teil lollidel on teised asjad mõttes... Steška, miks oled enese üles käärinud? Vaat kui tõmban sulle sedasama kohta mööda haovitsaga... Vasjenka, näita talle kitse... Otsige mardikas, pistke talle õlekõrs sappa, ise leiutage... Sööda teie karja, — lastki ei suuda lõbus-tada...“

Jevdokia oli kuum, tüütasid sügisesed kärbsed. Võttis peast tanupärja, käskis enesel juukseid kammida. Päev oli kristallselge, pärnade kohal — tuuletu taevasinna. Kui poleks rukkimaarjapäev möödas, — oleks sobiv suprema joosta, kuid juba on hirm sarved vette kastnud, — ei tohi, patt...

Ja äkki teerajal — pikk, tõmmu, üleni mustas mees... Jevdokia haaras põskedest kinni. Nii kiiresti hakkas süda pekslema, — mõtted löi segamini... Tüdrukud ainult kiljatasid ja — kes kuhu sai — sööstisid sireli-, kibuvitsapõõsaste taha, lehvitasid juuksepalnikuid. Peeter astus juurde, võttis Jevdokia kaenla alla, suudles suule, surudes hammastega... Jevdokia pilutas silmi, ei vastanud. Peeter hakkas läbi avatud suvirüü ta niisket rinda suudlema. Jevdokia ahhetas, õhkudes häbist, värises... Oljoshake, istudes üksi vaibal, hakkas peenikese häälega nutma, nagu jänese poeg... Peeter haaras ta kätele, viskas õhku, ja poisike pistis rõökima.

Halvasti kukkus kohtumine välja. Peeter pärlis millegi järele, Jevdokia vastas sohu ja rappa... Palja peaga, ehtimata... Laps keedisega määratud... Muidugi — meheke tiirles mõne hetke ja läks siis. Lossi juures ümbritsesid teda meistrid, kaupmehed, kindralid, sõbrad-napsikaaslased. Kaugelt kostis ta katkendlik naerulagin. Siis

läks jõule Jauza laovastikku vaatama. Sealt Kukuisse... Ah, Dunja, Dunja, mööda lasksid oma õnnel...

Vorobjihha ütles, et asja võib veel parandada. Asus rüppalt selle kallale. Ajas tüdrukud sauna kütma. Ammedel käskis Oljoshake ära viia, pesta, koristada. Ja sosis-tas taandumale:

„Hana, lutsupojake, ära öösel pead kaota. Me vihume sinu saunas möle möle, talupoja kombel, kaljaga heidame teid, viirukiga peseme, — nii et nuusuta sind ükskõik kust kuhast tahes... Aga meestele on peamine asi — lõhn... Ja sina, ilusakene, naera lga ta sõna peale, nii et sinus kõik võltsib, naera tona, kiiresti — rinnaga... Surnugi muutub sest meeleluks“

„Vorobjihha, ta sõitis sakslanna juurde...“

„Oh, tsaarina, sellest ära piiksatagi... Kah mul ime — sakslanna: tuulispea, omakasupüüdlik aru, must hing, kleepuv nahk... Aga sina oled uhke nagu luik, võta ta voodis vastu, õrn, lõbus, — noh, mis siin veel sakslanna...“

Jevdokia mõlatis, hakkas kiirustama. Saun köeti talle kuum. Tüdrukud ja Vorobjihha panid tsaarina lavale, lehvitasid ta peale viitadega, mis niisutatud mündi ja viirukiga. Lehtitasid ta, tona ja roldunud, magamistuppa, kammitsid, mähkisid, varvtsid, asetasid voodi, tõmbasid kulumud reitridel ette, ning Jevdokia hakkas ootama...

Hiired krabistasid. Saabus õõ, vaikis loss, valvates löi vaht õues kola, tagus süda vastu patja... Petjake ei tulnud ikkagi veel... Mäletades Vorobjihha sõnu, lamas plimedas, — naeratades, ehkki kõht vihast sakslanna vastu vahises ning jalad olid nagu jää.

Nuüd lakkas vaht tagumast, hiired jäid vaht. Homme on häbi isegi kojatüdrukute silma alla minnal... Jevdokia püüdis ometi vahva olla, kuid meenus, kuidas ta koos Petrušaga esimesel ööl kana sõi, ja pistis ulguma, pea padjas, — niisutas pisaratega patja...

Teda äratas kuum hingeõhk. Ta hüpatas: „Kes on, kes on?...“ Unisest peast ei taibanud, kes peale vajus... Selgusele jõudnud, oigas sest värskest haavusest, surus rusikad vastu silmi... Petruša polnud inimese sarnane, joobnud, tubakahaisuline, otse saksa-lirva juurest — tema, igatsusest närtsiva manu... Ei hellitanud, vägistas, vahtides, jubedalt... Kas maksis end viirukiga pesta!

Jevdokia tõmbus voodi äätele. Petruša mõmises

midagi, jäi nagu purjus talumats kraavis magama... Eesriiete taga lõi sinetama. Jevdokia, häbenedes Petruša pikki paljaid jalgu, kattis ta, nuttis tasa, — Vorobjihha sõnad läksid tühja...

Moskvast saabus kihutades kuller: Natalja Kirillovna tervis on taas halvem... Soosteti tsaari otsima. Ta istus uues Preobraženskoje alevi soldat Buhvostovi onnis ristsetel. Soodi pannkooke. Olid ainult omad: leitnant Aleksandr Menšikov, Aljoška Brovkin, kes hiljuti Peetri poolt tentsikuks võetud, ja vürst-paavst. Naljatati, lõbutseti. Menšikov jutustas, kuidas ta kaheteistkümne aasta eest koos Aljoškaga kodunt ära jooksis, kuidas Zajatsi juures elasid, hulkusid, varastasid, kuidas kohtasid Jauzal poisi-jõnglast Peetrit ja õpetasid talle nõela tõmbamist läbi põse.

„Nii olid see siis sina? ... Sina? ...“ hüüdis Peeter imetades. „Pärast seda otsisin ma ju sind pool aastat... Selle nõela pärast armastan sind, Aleksaška!“ Ja suudles teda suule ning igemetele.

„Aga kas mäletad, Peeter Aleksejevitš,“ küsis vürst-paavst, ähvardades sõrmega, „tuleta meelde mu vemmalt, kui sind su vempude eest vihtusin? ... Aga olid alles vallatu... Juhtus vahel...“

Ja Nikita Zotov hakkas jutustama, kuidas Peeter, — noh, alles poisipõngerjakene, ei näegi teist veel maa peal, aga oli tal juba riigimehe taipu... Juhtus vahel, et esitab bojaaridele küsimuse, ja need mõtlevad ning mõtlevad — ei suuda vastata, aga tema amult, vehib sedasi käekesega ja — säh sulle — juba vastus... Imeväärt...

Kõik laua taga kuulasid neid meluqusid, suud lahti, ja Peeter, kuigi ei mäletanud enesest midagi seesugust, kuid — kui teised kord usuvad — siis kiinnitas ka ise takka...

Buhvostov täitis klaasid. Ta oli kavalavõitu mees, välselt lihtne ja omakasupüüdmatu, mõistis Peetrit nu purjuspäisena kui kainena, kuid Aleksaškaga muidugi võistelda ei suutnud, — ealtki polnud enam seda ning mõistustki juba tuim... Naeratas, võõrustas rõõmsalt, ei topinud end vestlusse.

„Aga vaat,“ rääkis Menšikov, krabistades vaarika-karva, kullaga õmmeldud varrukakäänisega mööda laud-

luna (istus sirgelt, sõi vähe, viin temale ei mõjunud, ainult silmad läksid siniseks), „aga vaat me kuulsime, et tsaari tootakul Aleksei Brovkinil on iludusest õde mehele jäänud... tõllesse asjasse peaks vahele segama...“

Isaanduslik Aljoška pilgutas silmi ja kahvatas õhki... Ilakalt toda pinnima, — kõige rohkem Peeter; ja Brovkin kiinitaski: tõsi küll, õde Aleksandra on meeloluliseja, kuid pole kohast peigmeest. Isa, Ivan Ahtanpiti, on meevõrra uhkeks läinud — ei taha praegu isegi enam keskmise kaupmehe peale vaadata. Muretses mehele vorokort, inimesed kardavad õuest mööda minna. Kõrvaohitajad kihutab kus seda ja teist. On Sanka juba nikkaukela vilnud, et see ulub õöd ja päeva: on paitunud aastad, kardab, et lugu isa kõrkuse pärast mõisajalana asemel nunnamütsiga lõpeb...

„Kuidas, pole peigmeest?“ ägestus Peeter. „Leitnant Menšikov, muutsuge abilelluda...“

„Lõ vdi, myn Herz, olen noor, ei saa eidega hakkama...“

„Aga mis, kõige põham kirikupea Anikita? Kas tahad abilelluda?“

„Pojukene, olen plaan vana noorukese jaoks! Mina ikka ootame! Hida...“

„Hida, lo purjus meenud... Aljoška, kirjuta isale, et ma ise hakkas isameheks...“

Aljoška võitis peast tohutu suure musta paruka ja kummardas väärakalt maani. Peeter tahtis sedamaid külasse Brovkinite poole sõita, kuid käskjalg Kremlist astus sisse, ulatas Lev Kirillovitši kirja. Tsaarina oli surnud. Kõik lõusid laua tagant ja võtsid samuti parukad maha, kuni Peeter kirja luges. Ta huuled vajusid alla, hakkasid vabime... Võttis aknalaualt kaabu, surus silmadele. Mööda põski jooksid pisarad. Väljus vaikides, astus läbi aguli, lõstes kingadega tolmu. Poolel teel jõudis talle tõld vastu, — ronis sisse ja kihutas tuhatnelja Moskvasse.

Sellal kui teised arutasid ja eietasid, et mis nüüd saab,

oli Aleksandr Menšikov suure uudisega juba Leforti pool: Peeter saab ainuvalitsejaks peremeheks. Rõõmustunud Lefort kaisutas Aleksaška, ja nad sosistasid salaja sellest, et Peeter peab nüüd riigiasjust eemalehülimise jätma, — tema kätes on kogu kroonukassa ja kogu sõjavägi, ning keegi ei pea tema tahtmise vahele segama, välja arvatud omad, kõige lähemad inimesed. Suur õu

tuleb Preobraženskojesse üle tuua. Ja Anna Monsile tuleb öelda, et ta vigurdamise jätkaks, tsaarile lõplikult alistuks... Seda on vaja...

Kuni tsaari saabumiseni ei puudutatud Natalja Kirillovnat. Ta lamas imestleva, lämbunud-sinise näoga, silmalaud kõvasti suletud, tursunud kätes pühakujuke.

Peeter vaatles seda nägu... Näis, — ema oli nii kaugelge lainud, et kõik unustas... Peeter otsis, — oleks kas või suunurgaski säilinud armastust... Ei, ei... Iial polnud need huuled nii võõralt suletud... Kuid eks hüüdnud ta alles hommikul lõõtsutades: „Petrušat... et õnnistada...“ Tundis Peeter: nüüd olen üks, võõrastega... Hakkas endast, mahajäetust, surmlikult hale...

Peeter tõstis õlgu, ajas enese turri... Magamistoas oli peale pisaraist nõretavate bojaarinnade veel uus patriarh Adrian — väike, ruugejuukseline, napaka uudishimuga tsaari vaatlev mees, ja õde, tsaaritar Natalja Aleksejevna, kes Peetrist aastat kolm vanem, — sõbralik ning lõbus tüdruk. Ta seisis, vanaelde kombel norgu vajununa — põsk toetatud pihule, tema hallides silmades hõõgus emalik haledus.

Peeter astus ta juurde.

„Nataša... Memmekesest on kahju...“

Natalja Aleksejevna haaras ta pea, surus vastu rinda. Bojaarinnad pistsid tasa halisema. Patriarh Adrian, et paremini näha, kuidas tsaar nutab, pööras selja lahkunu poole, avas suu... Lev Kirillovitš astus tuikudes sisse, täitsa märja habemega, toorliha-näoliseks tursunud põskedega, langes lahkunu ette, tardus, ainult tagumik võppus.

Natalja Aleksejevna viis venna üles oma kambrisse, seniks kui lahkunut pestakse ja rõivastatakse. Peeter istus kirju akna juurde. Siin polnud lapsepõlvest peale peaaegu midagi muutunud. Needsamad kirstukesed ja vaibakesed, laudkappidel hõbedast, klaasist, kivist loomad, südamekujuline peegel venedigu raamis, värvilised pühakirja-lehekesed, meretagused teokarbid...

„Nataša,“ küsis Peeter tasa, „aga kas mäletad, kus on su jubedate silmadega türklane?... Murdsime tal veel pea otsast.“

Natalja Aleksejevna mõtles järele, avas kirstukese, võttis selle põhjast türklase ja tema pea. Näitas, ja ta

silmaekumand kaardusid. Istus venna kõrvale, haaras tugevasti ta tuubert kinni, mõlemad puhkesid nutma.

Siis muutati Natalja Kirillovna, kuldrüüsesse ehituna, tuubertaja püksesse. Peeter luges kirstu juures tumedal tootel, kummardudes küünalde vahel puldi kohale. Kahe akna juures seisis paarikaupa valged ihukaitsevaelased, kaitsevad õlgadel, vahetasid kuulmatult jalgu. Lev tõusis üles, ta jalutsis põlvili... Kõik magasid lossis, rüüskult vahtunud...

Kõikõik patku kriuksatas uks, ja sisse astus Sofja, musta kätela mantli ja musta mütsikesega. Vaatamata vennale, suudutas huultega Natalja Kirillovna sinakat laupa ja las- kus samuti põlvili. Peeter pööras vabast kleepunud lehti, tuupas lase madala häälega. Pikkade vaheaegade järel kos- tis kollasest Sofja vaatas kõõrdi vennale. Kui aken suudutas lül, tõusis Sofja pehmelt, lähenes puldile — ja

„Ma tulen ka asemela... Puhka...“

Peeter kõrvad tõmbusid seda häält kuuldes vaistlikult üles, ta lakordus lugemises, kehtas õlga ja läks üles. Sofja tõusis peale tema pealt, nuuskas lugedes kätt. Peeter tõusis selna vastu, kuid peal hakkas võlvi all ebameeldiv, latus laadikule, toetus põlve- le, kallus nina mõõnaga. „Kõikõik, ma ei andesta...“ tõusis mõõnaga viltuud endisele õde Kremlil lossis...

Kohmandal päeval sõitis Peeter otse matuselt Preobraženskojesse ja heitis magama. Jevdokia saabus hiljem. Teda saatsid sõidul bojaarinnad, — ta ei tundnud neid eegi nunnepidi. Nüüd kutsusid nad teda emakeseks-tsaarinnaks, meelisklesid, ülistasid, palusid luba kätt suudelda... Hädavaevu vabanes neist. Läks Oljošakese juurde, pärast magamistuppa; Peeter lamas nagu oli — rõivais — valgel atlassvoodil, ainult tolmused kingad oli ta visanud. Jevdokia kortsutas kulmu: „Oh, need Kukuikula kombed, nagu täis joovad, nii ka vedelevad...“ Istunud peegli ette, hakkas lahti rõivastuma, et puhata lõuna- pel... Meelest ei läinud õue bojaarinnad, nende meelisk- levad jutud. Ja äkki mõistis: nüüd on ta täisvõimeline boaarinna... Pilutas silmi, pigistas huuled tsaarinnalikult kokku... „Anna Mons — igaveseks Siberisse — see on vaimene asi. Siis asuda mehe kallale... Muidugi, kadu-

Lefort tõstis sõrme üles. Aias rudises liiv. Sisse astus Annchen, kohevil kleidis, vasakus käes viljapeade vihk, paremaga surus vastu puusa liuda porgandite, salati, rōigaste, õuntega. Juuksed käänatud kõrgesse sõlme ja selles roosid. Tema nägu oli küünalde valgel imekaunis.

Peeter ei tõusnud, ainult sirutas enese välja, haarates käetoest kinni. Anna asetaski liua tema ette, tegi kummadades reveransi, nähtavasti oli teda õpetatud seejuures midagi ütlema, kuid ei õelnud midagi, läks segamini, ja see tuli isegi parem välja...

„Ceres toob sulle viljasid, mis tähendab: surma ep ole... Võta vastu ja elal“ hüüdis Lefort, nihutades tooli Anna jaoks. See istus Peetri kõrvale. Kallati prantsuse vahutavat sekti. Peeter ei lasknud pilku Annalt. Kuid ikkagi oli laua taga veel piinlik. Anna pani oma sõrmed tema käele:

„Ich kondolieře, Herr Peter.“ Ta suured silmad niiskust pisaraist. „Annaksin kõik, et teid lohutada...“

Veinist, Anncheni lähedusest hoovas soojust. Vürstpaavst pilgutas juba silma. Aleksaška pakitses lõbutsema. Lefort saatis kääbuse aeda, ja seal hakkasid keelpillid ning tamburiinid mängima. Annuška kleit kahises, ta silmad olid kuivanud nagu taevas pärast vihma. Peeter raputas enesest kurbuse:

„Sekti, Franz, sektil“

„Sedasi, pojuke,“ lausus Anikita, säratades kortsudega, „kreeka ja rooma jumalate abil on lugu lihtsam...“

Põlismetsades Okaa taga (kus elasid kogu suve) osutus armetu Ovdokim olevat nagu kala vees, — menukas ja julge. Ta kogus väikese salga osavaist ja proovitud meestest: surma ning verd ei kartnud, kuid asjata kurja ei teinud. Laager oli soosaarel, kuhu ei pääsenud inimene ega metsloom muidu kui ühtainust õõtsuvat jalgrada mööda. Sinna kanti kogu saak: leib, loomad, viin, rōivad, hõbe rōõvitud kirikuist. Elased okstega kaetud koobastes. Põlispedaja otsas vahikoht, kuhu Juudas ronis ümburst jälgima.

Üldse oli rōõvleid saarel üheksa meest ja kaks kõige hulljulgemat hulkusid luurajatena kõrtse ning teid mööda.

Et sõltada kaupmehevoor Moskvast Tuulasse, või bojaar oli ühe küla kätte, või kõrtsmik purjus päi hoopis meeleheitel tahakruusiga, — kohe läks külastura, piitsa sellesse kätte, mustavasse metsa ning lidus seal, ajasid kuni jalad kandsid, saare poole. Vilistas. Vaate-... vastu Juudas. Muldonnist ronis välja küün-... Põliske viidi üle soo saarele ja päriti seal... Kõigis asundustes suure tee lähedal olid... vahetajad. Lõika nad kas või... — vaikivad... Ovdokim hellitas neid, söötis, andis kopika, käsitles isa-ema järele, kuid nii lapsed kui... rahulik ja lõbus, kuid tema... jubedalt.

Oli aeg, nagu elada. Ohtuti tõusis udu nagu piim. Kõikidest... valutasid. Oõsiti ei lubanud... Kord õõsel hakkas üks rōõv-... — õõ oli nagu kelder: „Vähe on meie... ja mõnikorda, et veel üks kurat lisaks...“ ning hakkas tuld lõõtsuma. Ovdokim läks sõb-... võttis kargud vasakusse kätte ja... keele välja ning silmad... laulid ta suhu.

Põliske tõusis kullasena, ilma soojuseta. Puuladavad sei-... rōõvleid kõhtaid, pūgasid pekstud... katlakesi.

Li ole õõget tegevust. Hea, kui teatetooja metsast vilis-... kuni ogaruseni. Iga-... lauldi sunnitöõliste laule, mis ahistasid südant. Enesest meenutasid harva, vähe. Peale Juudase ja Žemovi olid kõik mõisnike juurest looksnud, — neid pūiti, neediti ahelaisse ja nad põge-... vanglast uuesti.

Tihti peale algatas Ovdokim jutustamist, istudes sam-... kivile. Teda kuulati metsa suigutavas vaikuses... — Ovdokim keerutas käsitamatusse suunda. Oleks parem juba lausa luisanud, nagu mõned, näiteks: vau, poisid, varsti leitakse tsaari kuld kiri ja siis tuleb kõigile vabadus, — ela, nagu tahad, vaikselt, sõõnult, rahulikult... Muidugi, selge muinasjutt, kuid magus oli temast mändide niiskes kohinas mõtiskella... Ei, ta ei... lohutuseks...

„Oli kord aeg, pojukesed, kuid möõdus, — vara oli veel... Kõõdisin siis kalevist kaftanis, vahe mõõk küljel,

mässukirjad mütsis... See aeg, pojukesed, tuleb uuesti tagasi, selleks teid metsas peangi... Kogunes igialastus, juuretu verivaesus, nagu kaarnad kokku lendasid, — pilvena, loendamatult... Kandsid kuldkirja enesega, õmmeldud kasakas Stepan Timofejevitsi kaftanisse... Kiri verrega kirjutatud, verd võeti meie haavadest, kirjutati vaheda väitsuga... Oeldi selles: et ep oleks halastust, — teha lõpp kõigile rikastele, kõigile ulikutele ühes nende mõisatega, linnadega ja alevitega, ühes pealinna Moskva... Ning panna tühjale kohale vaba kasakate nõukogu... Oh, ei õnnestunud see, mü tuikesed... Kuid peab, peab saabuma see aeg... Nii on Tuvi-raamatus öeldud...”

Toetades habemetuti karkkepile, vaatas veekarva silmil soolaugastele, tappis tasa saase põsel, naeratas mahedalt. „Maarjapäevani elame välja, seeni on siin palju... Aga tuleb esimene lumi — viin ma teid, pojukesed, kuid mitte veel Moskvasse... Seal on praegu raske. Kaelakohtuprikaasi peale on pandud vürst Romodanovski, aga temast räägitakse: missugusel päeval verd joob, sel päeval ja tunnil ta rõõmus on, aga kui ei joo, — ei talle siis leibki maitse... Viin ma teid Võga-jõe, põlismetsa, raskolnikute asulasse. Seisab seal suur mungakamber lavitsatega, ja sellesse on tehtud aknaavad, mille kaudu saab end väljasaadetud tsaarimeeste vastu kaitsta. Tulelukke ja pussirohtu on palju. Elab ses kambris pisuke munk, hall ja eakas. Tema all on paarsada mungahinge, laiali Võga-jõel... Seisavad nende koad sanumastel, ja kumuvad nad ilma hobuseta, ja mis neile vanamunk ütleb, seda ka teevad, ning kasvab nende arv pidevalt. Ja ükski ei või midagi enese jaoks salajas hoida, iga nädal pihivad nad tema ees, aga tema, võttes põlhamatju ning rukki- või odrajahu ja segades ühte, võtab sellega neid armulauale. Viin ma teid salaradu mööda sellele videvale vaimamäele, ja seal me, pojukesed, puhkame oma veretegudest.”

Kuulates Võgast õhkasid rõõvlid, kuid vähe kes uskus, et nad elavana sinna jõuavad. Seegi — vaid muinasjutt.

Rõõvlitoost võttis Ovdokim harva osa, — jaades uksi saarele keetis putru, pesi aluspükse, särke. Kuid kui ise välja läks, pistes taha vöö vahele rautatud nui, siis teati, et asi on tõsine. Kogu oma armetuse juures oli ta väle nagu ämblik, kui öösel, vilistades nii, et juuksed peas püsti tõusid, hobuste kallale kargas ja neile nuiaga otsa-

... Kuid sõitis üllas või rikas, — ei ta halastust tundnud, ta loodi inimestele otsa peale. Käsualused laskis maha, need enne hirmutanud, aga õnnetud olid need, kes teda nägupidi ära tundsid.

... hobusega teel noist roimadest Tuula teel ja saadeti ühe konda sõdamehi koos leitnandiga — salka hävitama. ... midagi ei saanud metsast tagasi, soldati kurba silmad tundsid vaid kõikuvad soolaukad, kuhu Ovdokim

... alla elaskid, polnud viha — kõht täis. Suve lõpul ... ja saalis Mustlase, ... ning Zemovi suurele turule Tuulasse — maha

... juha, lavikesed, ühes rahaga tagasi, ärge ... peale... Muldu te niikuini elavana ei ... Kõik on üles leian...”

... Juudas üksinda tagasi, lõhki lõõ- ... padeta, ilma rahata. Saar oli tühi, — ... rüü- ... Ootas, hüü- ... kuhu Ovdokim ... leidnud varandust.

... ja punasena, lendlesid ämmelga- ... Juudase hing, ... vahest Mosk- ... männimetsas ... tingorjale Fjodor

Oli see Fjodor vaikne, suurepereline ja nurisematu nagu hobune, elas raske koormuse all ja, võiks öelda, toiti omaenese kehaga suurearvulist lastekarja. Uks vaid ajas roopast välja, — viina mõjul kargas viha talle pähe, käis teha mööda küla, ähvardas Narõškini valitseja pooleks hüüa. Kas tema või mõni teine tappis valitseja, igalvõõrandus Fjodor lastele, et tema hing on jumala ees puhas, ja põgenes. Praegu rippus ta männioksa kül- ... käänatud, pea kõrvale pööratud, ... Juudas vaatamagi... „Oh, seltsi- ... nutma ja lahkus läbi rägas- ... kohtadest...”

Kui ülemad bojaarid, kes istusid Kremli lossis tsaari-duumas, lootsid veel elada, nagu jumal annab, — „küll see noor tsaar oma määratsemised lõpuni määratseb, küll asjad arenevad, pole põhjust rahutust tunda, tulgu mis tuleb, üks talupoeg meid ikka toida“; kui Peeter Preobraženskojes koos igasuguste uute ahnits-tõusikute, kaupmeeste ja aadlikega, kes esiisade au pika paruka vastu vahetanud, — nüüd kroonukassat ilma mingi ohelduseta sõjaliste ja muude lõbude, laevade, sõduriagulite ja armualuste losside ehitamise peale kurnas, jõledaid tükke tegi ning muretult lõbutses; kui riik endiselt nagu koorem mudas kägises, — siis pöördusid asjad läänes (Veneetsias, Rooma keisririigis, Poolas) sedasi, et ei suudetud enam Moskva tukkumist ning kahepaiksust taluda. Põhjamerel mängisid rootslased peremeest, Vahemeres — türklased, — neid toetas salaja Prantsuse kuningas. Türgi laevastik kaaperdas Veneetsia kaubalaevu. Türgi janitšarid rüüstasid Ungarimaad. Krimmi tatarlased, sultani alamad, märatsesid mööda Poola lõunasteppe. Aga Moskva riik, kes oli lepingu järgi kohustatud sõdima tatarlaste ja türklaste vastu, ainult vahetas kirju, viivitas ja keerutas: „Me ju saatsime kaks korda sõjaväe Krimmi, aga liitlased ei toetanud meid, kuid tänavu on halb lõikus, — peaks ootama järgmise aastani, ega me sõdimisest keeldu, aga ootame, et te ise algaksite, ning meie toetame teid, jumala eest.“

Moskvas istusid Krimmi khaani saadikud, nad polnud kitsid kingitustega bojaaridele, manitsesid sõlmima Krimmiga igavest rahu, vandusid, et venelaste maid ei rüüsta ega endist häbistavat maksu ei nõua. Lev Kirillovitš kirjutas Viini, Krakovisse ja Veneetsiasse Vene suursaadikutele, et ei tule uskuda keiserlikke, kuninglikke ja doodžilikke lubadusi ning enestel lubada põiklevalt. See venitamine kestis juba kolmandat aastat. Türklased ähvardasid minna tulega läbi kogu Poola, pustitada poolkuu Viinis ja Veneetsias. Ning siis saabus Viinist Moskvasse keiserlik saadik Johann Curtius. Bojaarid ehmusid, — pidi otsustama. Saadik võeti vastu suure pidulikkusega, sõideti läbi Kremli, majutati uhkesse tubadesse, toidumoonna määrati talle kahekordselt, võrreldes mõnede teiste saadikutega, ja hakati segama, luiskama ning asju

vahtuma, vahandades sellega, et tsaar on mängusõjas, aga tema lemmik ei saa midagi otsustada.

Kuid teadmine pidi siiski. Johann Curtius surus bojaarid vastu lepinguga vastu seina, saavutas otsuse: sõda tuleb, ja sõda kiirelt tuleb. Curtius sõitis rõõmsalt koju. Rooma keiser ja Poola kuningas saatsid kirjavahetuse läbi, milles nimetasid tsaari „kõrguseks“ ja kogu tüliga, kuni „Iveri, Gruusia ja Kabardamaa kaitsejaks ja Poola oblasti valitsejani“. Parast seda otsustati veel mõne aja venitada. Kuid oli juba selge, et sõjad mööda ei lähe...

Parast vahtlunadamat, kui suure paastu kellahelin pehnenud kordumata rahutunud Moskva kohal ujus, räägiti ühest kaupluse turul, nguleis ja aleveis sõjast. Nagu oleks seal juba kuulnud tatarlaste kõrvast sosistatud: „Sõda tuleb — sõda tuleb, Aga kui Krimm on meie oma, — sõdime kogu maailmaga... Meri on suur, seal juba sõdime kogu pärale kuhu ei roni.“

Siis, kui, Dolgorodi juurest niskuvooridega saadunud mehed talupoegade ja talupoegade kehvikuudest kuulustasid, et steppides ei suudeta sõda tatarlastega ära oodata. „Meie stepid ulatuvad lõuna ja ida poolt tihedalt verestatud. Stepp on nagu küps tüdruk, — rüüsta ta kohal ainult aluspükse — ja juba sa kõnnid kaadani viljas... Tatarlane ei lase... Oh, kui palju on meie rahvast Krimmi vangi aetud!... Aga missugune vabadus on stepis, missugune vabadus! — mitte sihuke nagu teie, moskalite juures...“

Kõige rohkem vaieldi sõjast Kukuis. Paljud ei kiitnud heaks: „Musta merd me ei vaja, ega saa türklastele või Veneetsiasse metsa, tõkatit ja traani vedada... Peab vallutama põhjapoolsed mered...“ Kuid sõjaväelased, eriti nooremad, olid palavalt sõja poolt. Möödunud sügisel kaeti kahe armeega Kožuhhovo küla all, ja seal sõideti kõigi teaduse nõuete järgi, mitte nii nagu eelmistel aastatel. Leforti ja Butõrski polgust, preobražensklaste ja samjonovlaste mänguvägedest, mis nüüd olid ihukaardiks nimetatud, ütlesid valismaalased, et need ei anna järele rootslastele ja prantslastele. Kuid Kožuhhovo sõja-

retke kuulsusega võis uhkustada vahest ainult pidudel tervisejoomisekõnede, litaaside ja kahuripaukude saatel. Kaarenmustade parukate, maani ulatuvate siidsärpide ja tohutu suurte kannustega ohvitserid kuulsid tihtipeale järele hüütavat: „Kožuhoovlased! — vahvad paberpom- midega sõdima, aga proovige tatari kuulikesi...“

Kõhklesid üksnes kõige lähemad, — Romodanovski, Artamon Golovin, Apraksin, Gordon, Vinius, Aleksandr Menšikov: ettevõtte paistis kohutavana... „Aga kui äkki — kaotus? Siis ei pääse keegi, kõiki uputavad ärrit- tatud rahvamassid... Kui aga sõda jälle mitte alata — on veelgi halvem, niikuinii juba nurisetakse, et sakslased on tsaarid oma võrku saanud — nende hinge vahetanud, raha läheb hulluste peale pööraselt, inimesed kannata- vad, kuid suuri tegusid pole näha.“

Peeter vaikis. Sõjajuttudele vastas kahemõtteliselt: „Hüva, hüva, hullasime Kožuhoovo all, nüüd läheme tatarlaste juurde mängima...“ Ainult Lefort ja Menšikov teadsid, et Peeter varjas kartust, samasugust kartust, nagu tol unustamatul Troitsesse põgenemise ööl. Kuid teadsid ka, et ta siiski otsustab sõdida.

Kaks mooramaa munka töid Jeruusalema patriarhilt Dossifeilt kirja. Patriarh kirjutas pisarsilmi, et Adrianoo- polisse oli saabunud Prantsuse saadik kuninga lakitusega puhade paikade asjus, kinkinud suurvesiirile seitseküm- mend tuhat kuldtukatit, aga samal ajal Adrianopolis olnud Krimmi khaanile — kumme tuhat tukatit, ning palu- nud, et türklased annaksid puhad paigad prantslastele... „Ja türklased võtsid meilt õigeusklikelt puha hana ja andsid prantslastele, melle jätsid ainult kakskümmend neli õlilampi. Ja võtsid prantslased meilt poole Kolgatat, kogu Petlema kiriku, puha koopa, ruüistasid kõik kolm- ainsuse ikoonid, lammutasid refektooriumi, kus jagame puha valgust, ning tolmisid Jeruusalemas õelamalt kui pärslased ja araablased. Kui teie, jumalapärased Moskva isevalitsejad, puha kiriku maha jätate, mis kiitust te siis kuulete?... Ilma selleta ärge sõlmige türklastega rahu; — las annavad õigeusklikele tagasi kõik puhad pai- gad. Aga kui türklased peaksid ära ütleva, — siis alus- tage sõda. Nüüd on kohane aeg: kolm sultani armeed sõdivad Ungaris keisriga. Vallutage kõigepealt Ukraina, siis Moldaavia ja Valahhia, samuti võtke ka Jeruusalema ning sõlmige siis rahu. Sest te palusite ju jumalalt, et

... et tatari lastel oleks sõda sakslastega, — nii- da... aeg on praegu, ja teie ei pea hoolt! Vaa- ta... muhameedlased teie üle irvitavad: tatarla- ste... inimesi — hooplevad, et võtavad teilt... tatarlased on Türgi alamad, ja nii tuleb välja, et ka teie olete Türgi alamad...“

... Moskvas seda kirja lugeda. Kogunes suur... Peeter istus troonil, vaikides, süngelt, —... Bojaarid kergendasid südant ilukõ-... vanadele kroonikatele, hahsesid puha-... Juba hakkas õhtu sinama aknais,... valgus nägudele, — bojaa-... ja koha järgi, viskasid rasked... raakisid, liigutasid valgeid... kaetud otsmikud, valjud pilgud,... mis keerlesid nagu... Peetri ajus. Keegi ei... selle ümber ringi, vaa-... kes kahe alamdjaki... Kartsid lausuda... olemasolu sega-... ja luostumine? Ootasid... kuidas tahes, nii...

... Peetri oli juba... otsusega ainu-... oli alles noor ja noorusest peale... Ootas, pillutas silmi. Lõpuks hakkasid raakima... teisiti — otse asjast enesest. Tih- hon Strojnev ütles:

Muidugi, sündigu tema, valitseja tahtmine... Kuid... bojaarid, peame kas või oma elu andma issanda... Jeruusalemas juba... mis häbi oleks veel sügavam?... Ei, bojaa-... maakaitseväge kokku kutsuda...“

Lev Knillovitš tahtis oma aeglase aru kohaselt kaugelt... Venemaa ristimisest Vladimiri ajal, kuid heitnud... Peetri hapult kortsus näole, laotas käsi:

Noh, pole meil karta midagi, bojaarid... Vassili Golit-... Krimmis. Kuid millega tema sõjavägi... Kaigastega... Nüüd, tanu jumalale, on meil sõja-... kullalt... Võtke kas või minu tehas Tuulas, —... halvemad türki omadest... Aga tulelud ja püstolid on minul paremad... Kui valit-

seja käsib, — maikuuks muretsen kas või sada tuhat oda-otsa ja saablit... Ei, sõja eest ei või me taganeda..."

Romodanovski, ajanud enne kõrist kähinat, lausus:

"Kui elaksime üksi, siis vahest veel kaaluksime... Kuid kogu Euroopa vaatab meie peale... Ega me või kohal tammuda, — see oleks meile paratamatuks hukatusiks... Need pole Gostomõshi ajad, saabuvad karmid ajad... Ja esimeseks ülesandeks oleks — lüüa tatarlasi..."

Madalate punaste võlvide all muutus vaikseks. Peeter nämis küüsi. Sisse astus Boriss Aleksejevitsš Golitsõn, paljaks raseeritud, kuid vene rõivais, lõbus, — ulatas Peetrile lahtirullitud lehe. See oli Moskva kaupmeeskonna palvekiri: palusid kaitsta Kolgata mäe ja issanda hauda, puhastada teed lõunasse tatarlastest, ja kui võimalik, rajada ka linna Musta mere randa. Vinius, lukanud prillid laubale, luges paberi selgelt ette. Peeter tõusis — ulatudes Monomahhi mutsiga peaaegu baldahhimini:

"Noh, bojaarid, — mis otsustate?"

Ja vaatas vihaselt, pigistas suu kana päranipuks. Bojaarid tõusid, kummardasid:

"Sündigu su tahtmine, suur valitseja, — kutsu maa-kaitssevägi kokku..."

21

"Mustlane... Kuula mind."

"Noh?"

"Sa ütle temale, — olid minu poisiks sepikojas... Ja suudle selle kinnituseks ristl..."

"Kas maksab?"

"Muidugi... Küll me veel elame... See on ju sihuke õnn..."

"Olen tüdinud, Kuzma. Kui teeksid rutem lõpu peale..."

"Lõpul Oota aga... Kisuva ninasõõrmed välja, lõhuvad pitsaga liha luudelt ja siis Siberisse..."

"Jah, see... tõepoolest... See oleks meeleheitlik..."

"Lev Kirillovitši valitseja oli Moskvas ja võttis voli-kirja, et valida türmidest vajalikke inimesi — viia teha-
sesse. Aga see on just minu amet, — ma siis hakkasingi
rääkima... Nad mäletavad mind veel... Oh, hüvakene,

266

...kuzma Zemovlt kergesti unusta... Anti mulle süüa, kappasuppi loomaliha... Ja ümberkäimine ilma pek-
... küll — vali... Kui ette kutsutakse, siis nii
... olid minu juures pealelööjaks..."

"Kappasuppi loomaliha?" kordas Mustlane järele

Mustlane ja Zemov rääkisid nõnda Tuula vangla keld-
... seal juba ligi kuu aega. Neid oli pekstud
... kord, kui tabati turul röövitud kraa-
... (lõudadel õnnestus siis põgeneda.) Nad ootasid
... ja püüamist. Kuid Tuula vojevood koos djak-
... ja alamjakkidega sattus ise juurdluse alla. Vangid
... muutusse. Vanglavahid talutas neid iga päev jalapak-
... needituna turule armuandi paluma. Sellest ela-
... ja elatust vahitigi. Ja nõnda siis ootamatult — Siberi
... Lev Kirillovitši relvatehasesse. Igatahes jäävad
... terveks.

Mustlane rääkis anekdot, nagu Zemov oli õpetanud.
... seal juba ligi kuu aega. Neid oli pekstud
... kord, kui tabati turul röövitud kraa-
... (lõudadel õnnestus siis põgeneda.) Nad ootasid
... ja püüamist. Kuid Tuula vojevood koos djak-
... ja alamjakkidega sattus ise juurdluse alla. Vangid
... muutusse. Vanglavahid talutas neid iga päev jalapak-
... needituna turule armuandi paluma. Sellest ela-
... ja elatust vahitigi. Ja nõnda siis ootamatult — Siberi
... Lev Kirillovitši relvatehasesse. Igatahes jäävad
... terveks.

Vuol värava kaudu rauda täiskuhjatud tagaõue. Ragin,
... vingumine, vasarate paukumine. Läbi nõgiste uste
... — lendavad sädemed sulatusahjust, seal on vööni
... alasti inimesed, keerutavad ringi, taovad raudlatti, seal
... langeb paljupuudane vasar vesiratta võimul tulisele tera-
... ja tagemed purskuvad nahkpõlled vastu, seal on
... loopinkide juures lukussepad... Väravaist venivad
... mööda laudu madala ahju kohale söekärud, tuli ja suits
... purskuvad sulatusahjust. Zemov müksas küünarnukiga
Mustlast:

"Küll nad Kuzma Zemovit tunda saavad..."

Puhta telliskivimaja aknast, sepikodadest eemal, vaatas

267

välja roosa, nagu pärast sauna, paljaks aetud nägu, peas sirnita müts. See oli vabrikujuhataja — sakslane Kleist. Ta koputas piibuga vastu aknaruutu. Vaht talutas kähku Žemovi ja Mustlase ta juurde, seletas — kes nad on ja kust. Kleist tõstis akna alumise osa üles, sirutus välja, surudes huuled kokku. Mütsitutt kõlkus rasvase näo ees. Mustlane vaatas vaenulikult, hirmuga seda tutti... „Oh, hingevõtjal“ — mõtles.

Kleist taga laual seisis praetud loomaliha, pruunikad kuklikesed ja kullatud tass kohviga. Meeldiv piibusuits vingerdas aknast välja. Kleisti silmad, hingetud nagu jää, tungisid venelase sisenasse sisemusse. Küllalt vaadelnud mõlemat vangi, lausus aeglaselt:

„Kes petab, sellel olema halb. Saadavad siia kõlbmatuid tallomehi, neid sigapoegi... Ei oska midagi, — oh neid lurjus... Olema sina üks hea sepp — hea... Aga kui sinu petma — ma võima su üles puua...“ Koputas piibuga aknalauale. „Jah, minu võima ka üles puua, mulle antud seadus... Vaht, viima need lollid kinni...“

Teel ütles vaht neile õpetlikult:

„Sedasi, pojukesed, temaga peab olema ettevaatlik... Olgu kui vähe — kas lõhacus, maha maganud või laiselnud, tema on halastamatu.“

„Ega me suud maigutama tulnud!“ ütles Žemov. „Me õpetame veel teie sakslastki...“

„Aga kes te olete? Nagu kuulda — vargad-röövlid? Mispärast teid õieti?“

„Mina, jumala hingeke, püüdsin koos selle ühesilmalisega minna raskolnikute juurde õndsast elu elama, aga kurat kiusas...“

„Aa, no see on hoopis teine asi,“ vastas vaht, avades lukku madala ukse ees. „Vaata, meil on seesugune kord, et te teaksite... Astuge sisse, ma läidan küünla...“ Laskusid keldrikorrale. Valguskütrekesed läbi raudlaterna augukeste valgustasid roomavalt narisid, planklaudu, nõgist ahju, räbalaide nõõridel. „Vaata sihukene kord... Hommikul kell neli lõõn ma trummi, — palve, ja siis — tööle. Kell seitse — trumm, — hommikusöök — pool tundi... Kell on minu juures — nägite?“ Tõmbas välja vaskuuri, tubli naeri suuruse, näitas. „Jälle, tähendab, tööle. Keskpäeval — lõuna ja tund aega magamist. Kell seitse õhtusöök — pool tundi, ja kell kümme — puhkus...“

„Aga kas ei katkesta end ära?“ küsis Mustlane.

„Hõned muidugi, ega ilma selleta. Aga, mu armas, — see on ju sunnitoo: kui sa poleks varastanud, lamaksid muidugi kodu ahju peal... On meil poolteistkümme vaba meest, paljalt, — need lõpetavad kell seitse ja magavad rahult, puhkades ajal käivad kodus.“

„Ja kullas,“ küsis Mustlane veelgi kähisevamalt, istudes natil, „mille on see eluks ajaks?“

Žemov, silmad suunatud ümmarguse laterna heledatele augukestele, hakkas tihedalt kõhima.

Vaht muhatas midagi vurrudesse. „Lahkudes võttis laterna kaasa“

Lõkalt hallijärg negatud auväärt habe kammitud, juuksed määritud võlga, neljakümne pühaku nimega siidvöö seotud rinnale alla üle roosa särgi... Ja isegi, mitte sellele, vaid Ivan Artemjitš Brovkin ümarale, sõnumaist sõnumaist kohale valitud maamehed — endised vaderid, isamehed, mehed... Aga need ei olegi, et — endised... Ivan Artemjitš istub lavilal, kaed pistetud tagumiku alla, talinud — valjud, ilma pilgutamata, pükaid peenest kalevilt, kinnavad saapad, kinnatud too, ninad konksuna ülespoole. Aga maamehed seisid ukse juures uuel roguskil, et oma viiskudega puhtas kambri järgi ei jäta.

„Noh,“ kõneles neile Ivan Artemjitš, „mina pole teie vaenlane, mehed. Mis ma võin — seda võin, aga mis ma ei või — ärge pange pahaks...“

„Ei ole kanakest kuhugi välja lasta, Ivan Artemjitš.“

„Ega saa loomale öelda, tema läheb muidugi kurja poole, sinu niidukestele.“

„Aga karjase nüpeldame juba kogu külaga läbi, sinu teiviseks.“

„Nõndaks, nõndaks,“ kordas Ivan Artemjitš.

„Lase loomad vabaks.“

„Meil on juba nõnda kitsik, nõnda kitsik...“

„Minul on teist, mehikesed, vähe kasu,“ vastas Ivan Artemjitš, ja vabastanud kaed tagumiku alt, pani need alalpool kõhtu kokku, sõrmed vaheliti. „Kord on mulle kallis, mehikesed... Olen teile raha jaganud, — oi-oi kui palju...“

„Jagased, Ivan Artemjitš, mäletame, mäletame...“

"Oma headusest... Kuna olen siin sündinud, ja mu isa suri siin. Nii et jumal on minu heategija, aga mina teie oma. Missuguse sintsiga teile raha annan, — naeruväärt... Kümme kopikat rubla pealt aastas, — ai-ai-ai... Mitte kasu, vaid korra pärast..."

"Täname sind, Ivan Artemjitš."

"Varsti sõidan siit hoopis ära... Võtan suuri asju ette, suuri asju... Hakkan Moskvast elama... Noh, hüva..." Sulges õhates silmad. "Kui peaksin ainult teist elama, kehvalt siis elaksin, kehvalt... Vana mälestuse tõttu, oma hingekeste pärast teen teile head... Aga teie? Kuidas te mind tänate? Loomad põllul. Jonnikaebused. Ah, ah... Noh, olgu, jumal teiega... Kolm kopikat lehma pealt, pool kopikat lamba pealt, — võtke oma kari..."

"Suur tänu, jumal andku sulle tervist, Ivan Artemjitš."

Mehed kummardasid, lahkusid. Ta oleks tahtnud veelgi vestelda. Oli tänarlahke. Poeg Aljoša kaudu õnnestus tal pääseda leitnant Aleksandr Menšikovini ja seda kahesaja rublaga tervitada. Menšikov viis ta kokku Lefortiga. Nii kõrgel polnud Brovkin seni veel liikunud, — lõi araks, kui nägi väheldast meest, kel juuksed vooni, üleni siidis, sametis, sõllerdavate kividega sõrmustes... Vali, nina püsti, silmad nagu naasklid... Kuid kui Lefort kuulis, et tema ees on Aljoška isa ja ühes Menšikovi kirjaga, — tõmbas ta näo naerule, patsutas õlale... Nii sai Ivan Artemjitš volikirja sõjaväele kaeru ja heinu muretseda.

"Sanja," hüüdis ta, kui maamehed olid läinud, "korista see rogusk... Vaderid on ära määrinud..."

Ivan Artemjitšil silmade juures kiirlesid muhelevad kortsukesed. Rikas võib ju ka naerda, — titapõlvest kuni halli habemeni ei olnud juhust. Sanka sisenes rohirohelises suurte nõõplidega siidist suvirüüs. Tumeruuge juuksepalnik — käsivarre paksuno — kuni põlveõndlani, kõht pisut ees, — juba liiga lopsakas oli rind, nii et isegi häbi. Silmad sinised, rumalad...

"Päh, viiskudega pori täis kandnud!" — pööras ilusa näo roguskist kõrvale, võttis sõrmeotstega nurgast kinni, viskas eeskotta. Ivan Artemjitš vaatles kavalalt ilmel tütar. Sihukest poleks häbi isegi kuningale mehele panna.

"Ma tahan Moskvasse kivimaja ehitada... Esimesse kaupmeeste-gildi tõuseme... Sanja, sa kuula... Vaata, ongi hea, et me sinuga ei rutanud... Küll saame kuulsasse suguseltsi... Mis sa keerutad?... Lollpeal..."

"Ia ei!" Sanka viskas juuksepalnikuga üle toa, väljast toa poole silmi. "Ärge puutuge mind..."

Kandis — ärge puutuge? Minu voli... Vihastan — pean ka juuksele mehele."

Tänan kolleegagi sigu hoida, kui teie rumaluse pärast...

Ivan Artemjitš virutas puust soolatoosiga Sanka pihta. Oleks pidanud peksma, — ei viitsinud tõusta... Sanka hakkas ilma piisarata ulguma. Sel hetkel pöörati nii kõvasti vastu varavat, et Ivan Artemjitš suu lahti ajas. Viiskused platsid ulguma.

"Sanja, mine vaata..."

"Ma kaitan. Minge ise."

"Ma ma noida mõrtsukatutele..." Ivan Artemjitš võttis taskust lüüa, laskus õue. "Ma teile, häbematu teie... Kõik need on! Ma päästan koerad lahti..."

"Aval" karjuti mehekult värava taga, lauad ragisesid.

Brovkin lõi kaitma. Sõotlis jalgvärava juurde, — käed valtsusid. Hõlvavaru tõmbas riivi eest, — värav paiskus pöörit, ja kinni sõitvad ratsanikud, uhkelt rõivastatud, paljad mõõgad käes. Nende järel kullatud tõld, neli hobust ees, — lüüepükid mooramehed — kääbused. Tõlla järel kaarikud — Peeter ja Lefort, kolmnurksed kaabud, ja kaitseka lüüepüü eest talupoja-vammustes... Trauplind, naer, kisa...

Brovkinid koidasid jalgadest. Sellal kui ta põlvitas, hüppasid ratsanikud hobuste seljast, tõllast rõhis välja vund-paavst, tursunud, unine, saksa rõivais, ja tema järel noor bojaar hõbekaftanis. Peeter, tõustes ühes Lefortiga trepile, hüüdis bassihäälel:

"Kus on peremees? Andke ta siia — elavana või surnuna!"

Ivan Artemjitš tegi püksid märjaks. Nüüd teda märgati, hüpati juurde, — Menšikov ja poeg Aljoša, — tõstsid kaenla alt üles, vedasid trepi juurde. Ja hoidsid kinni, et ta põlvili ei heidaks. Peksmise või veel millegi pahema asemel võttis Peeter kaabu peast ja kummardas talle sügavalt:

"Tere, äia-taadike... Me kuulsime, et sinul olevat peenemat kaupa... Tõime ostja... Ega me' hinnas kitsid ole..."

Ivan Artemjitš ajas suu hääletult lahti... Riivamisi lendasid läbi pea meeletud mõtted: "Kas mõni kelmus

avalikuks tulnud? Peab salgama, salgama..." Tsaar ja Lefort pistsid laginal naerma, ning teised kõhisid naerust. Aljoška suutis isale sosistada: "Sõitsime Sankale kosja..." Kuigi Ivan Artemjitš juba naeru järgi taipas, et ei tulnud kurja pärast, jätkas ta ikkagi tobeduse teesklemist. Oli nutikas mees... Ja nõnda, nagu hirmust halvatud, läks ta koos külalistega kambrisse. Ta asetati ikoonide alla: paremale käele — tsaar, vasakule — vürstpaavst. Brovkinil praakil silm piilus, — kes on siis peigmees? Ja siis, tõepoolest, tardus: peipupoiste — Aljoška ja Menšikovi — vahel istus hõbekaftanis tema endine isand, Vassili Volkov. Juba ammu oli Ivan Artemjitš oma orjakirjad kinni maksnud ja oleks võinud nüüd Volkovi enese ühes kõigi selle pärusmaade ning orjadega ära osta... Kuid mitte ta mõistis ei lõõnud kartma, vaid läbipekstud tagumik.

"Kas peigmees ei meeldi, või mis?" küsis äkki Peeter. Jälle — naerulagin... Volkovi huuled üleskeeratud vurrude all virildusid. Menšikov pilgutas Peetrile silma:

"Vahest meenusid mõned vanad solvused?" Pilgutas Brovkinile silma. "Vahest on peigmeespoju sind kunagi juustest rebinud? Või piitsavarre su pihta puruks peksnud? Anna talle jumala pärast andeks... Leppige ära..."

Mis selle peale vastata? Käed-jalad vabisesid... Ta vaatas Volkovile, — see oli kahvatu, alandlikult vaikne. Ja äkki meenus, kuidas Preobraženskojes Aljoša ta eest välja astus ja kuidas Volkov lund mööda Menšikovi järel jooksis ning pabis, kinni haarates, pea-aegu nuttis...

"Ohoo," mõtles Ivan Artemjitš, "pealoll pole siin vist mitte mina..." Heitis pilgu Volkovile ja rõõmustus sel määral, et oleks peaaegu kogu asja ära rikkunud... Kuid teadis juba, mida temalt oodatakse: ohtlikku nalja — ritva mööda üle kuristiku minekut... Noh, hüva!

Kõik vahtisid temale. Ivan Artemjitš tegi laua all salaja naba kohale ristimärgi, kummardas Peetrile ja vürstpaavstile.

"Aituma au eest, isamehed... Vabandage jumala pärast meid küla-tohmaneid, kui oleme teid kuidagi kogemata haavanud... Me oleme muidugi ärirahvas, toored matsid, õpetamata. Kõneleme lihtsal kombel. Tüdruk on käes vanaks läinud — vaat mis häda... Oleksime õnne-

likult viimasele lakekausile andma..." Kõõritas hirmu-
nult Peetri poole, kuid — polnud häda — tsaar turtsatas
kõrvalt kummit naerda. "Mõistus ei võta kinni, miks kosi-
lased mööda õuest mööda lähevad. Tüdruk on ilus, ainult
nõust silmad plimedavõitu, teine aga on terve. Ja näoke-
sed on kummitid hõrnerehte peksnud, kuid näokese võib ju
rõõksuga kinni katta..." Volkov puuris ahastava pilgu
Ivan Artemjitšile. "Ja jalakest lohistab taga, pead väris-
tada ja küljest on kõver... Kuid muud viga pole ühtigi...
Volkov, unustad kosilased, mu kallim lapsuke..." Brovkin
oli nõnda hõõn — hakkas nohiseema, pühkis silmi. "Mu
lapsuke, Aljoška, hädas ta haledal häälel, tule
mööda juurde... Aljoška, mine ära järele... Tea, kas istub
tema nunnukana, — kõhu poolest põdur, vaat selle unu-
stuse, vabandage... Too mõrja sisse..."

Volkov lahiti laua tagant üles hüpata. Menšikov hoidis
tada juurde tagasi. Kõrgi ol naernud, — ainult Peetri lõug
võlvus.

"Muu tütu, kallid isamehed," rääkis Brovkin, "peig-
mees meeldib mõne õpet. Kullap olen talle omaks isaks:
tööd teeb heiditan, juba eest õpetan. Kas tõmban piitsaga
või sukutab jumatel, — ära na, välimeespoju, vihasta: talu-
poja peetesse au võtame..."

Kõik laua taga pehvatatsid naerma, haarasid külgedest
kinni. Volkov pigistas hambad kokku, hõbi põletas ta
põski, — silmad täitunud pisaratega. Aljoška sikutas tõrkuva
Sanka veskojast sisse. See varjas nägu varrukaga. Peeter
happas üles ja eemaldas ta käe. Ja naer vaikis, — nii ilus
nais Sanka: kulmud nagu nooled, silmad tumedad, ripsmed
kahvased, ninakene püsti, lapselikud huuled vabisesid,
uhklased hambad plagisesid, puna — nagu õuna põsel...
Peeter suudles teda huulte, hõõguvatele põskedele.
Brovkin hüüatas:

"Sanka, tsaar ise, kannata välja..."

Sanka heitis pea tagasi, vaadates Peetrile näkku. Oli
kuulda, kuidas ta süda tagus. Tsaar võttis ta õlgade üm-
bert kinni, talutas laua juurde ja — osutades sõrmega
Vassili Volkovile:

Mis — kas tõime sulle halva kosilase?"

Sanka juhmistus: oleks pidanud häbenema, aga tema
nagu meeletu sihtis tuksuvad silmaterad peigmehele.
Äkki õhkas ja — sosinal: "Oh, sa mu emake..." Peeter
haaras ta jälle, et suudelda...

„Hei, isamees, see ei passi,“ ütles vürst-paavst. „Lase tüdruk lahti...“

Sanka peitis näo seeliku hõlma. Aljoša talutas ta naerdes minema. Volkov näpistas vurre, — näha, et süda läks kergeks. Vürst-paavst inises:

„Mu vennad, armastagem üksteist meie isas Bacchuses... Palume viina ja suupoolist...“

Ivan Artemjitš ärkas äkki, hakkas askeldama. Õues püüdsid tööliselised kanu. Aljoša, süüdlaslikult naeratades, kattis lauda. Kostis Sanka murdunud hää: „Matrjona, võta võtmed, — kambris neljakümne usukannataja all...“ Peeter hüüdis Volkovile: „Täna tüdruku eest, Vaska.“ Ja Volkov suudles tal kummardades kätt... Ivan Artemjitš tõi munapudru panniga sisse. Peeter ütles talle ilma naeruta:

„Aituma nalja eest, — lõbustasid tõesti... Kuid, Vanka, pea meeles oma kohta, ära ülbeks mine...“

„Issakene, kas ma oleksin julgenud — kui poleks olnud sinu tahtmine... Juba niigi on mul süda hirmu pärast ammu saapasääres...“

„No-noh, tunneme teid pörgulisi... Aga pulmadega tee kähku, — peigmees peab varsti sõtta minema. Tütrel juurde võta saksa-külast preilna — viisakaid kombeid ja tantse õpetama... Kui tuleme sõjaretkelt, võtan Sanka õue juurde...“

KUUES PEATÜKK

Kuudolakuus aastal 1695 kuulutas duuma-djakk Vinius tsaritudult kõigile sõjakutele, õuemõisnikele, ametnikule, Moskva ja teiste linnade aadlikele, et nad oma maakaitseks ning malovatega koguneksid Belgorodis ja Sevskis krahvi Boris Petrovitš Šeremetjevi juurde — sõjakäigeks kutsutud vastu.

Šeremetjev oli kogunud ja otlovaatlik väepealik. Jüri-koos kogunud nende kakskümmend tuhat maakaitseväge-dest ja ühikunool väiksema kasakatega, lähenes ta aeglaselt Dnepri alamjooksule. Seal sõitsid muistne kindlus Čirakov ja kindlustatud linnad Kizikerman, Arslan-Čirak, Buhkerman ning Dnepri suudme saarel — Sokol-ikil linn, mille juurest kuni kaldani olid tõmmatud raud-keelid, et takistada pärsu merole.

„Suur Moskva sõjavägi, jõudnud linnakesteni, heitles nende kallal kogu suve. Vähe oli raha, vähe sõjariistu, ol püüdnud suurtükkidest, pikaldane oli kirjavahetus Moskvaga iga pisiasja pärast. Kuid lõikuskuus õnnestus omelt Kizikerman ja kaks teist linnakest rünnakuga val- lutada. Sel puhul oli Šeremetjevi laagris suur pidu. Iga torvitusklaasi puhul lasksid kahurid kaevikuis, hirmuta- des türklasi ja tatarlasi. Kui võidust kirjutati Moskvasse, oodati seal kergendustundega: „Lõpuks ometi — vähemalt takikenege Krimmi küljest kistud, — seegi aul...“

Samal kevadel, salaja, ilma sellest avalikult teatamata, palgutati kakskümmend tuhat paremat sõjaväge — Preob- raženski, Semjonovski ja Leforti polk, streletsid, linna- sõdurid ning djakiroodud — Vsehvjatski silla juures Moskva jõel lotjadele, galeeridele ja venedele, ning kara-

van, mis venis paljude verstade pikkuseks, ujus muusika ja kahurimürina saatel Okaasse ning sealt Volgat mööda kuni Tsaritsõnini.

Kindral Gordon liikus kaheteistkümnentuhandelise salgaga läbi steppide Tšerkasski poole.

Mõlemad sõjaväed suundusid Aasovi mere ääres oleva türgi kindluse Aasovi vastu. Siitkaudu läksid türklaste kaubateed idasse ja viljarikaste Kuubani ning Tereki steppide poole. Aasovi diversioon määrati kindlaks sõjanõukogus ehk konsiliumis — Leforti, Gordoni, Artamon Golovini ja Peetri poolt. Et asi jääks salajaseks ja et ka türklastele liiga palju au ei osutataks, selleks kästi Peetrit sõjaväes nimetada bombardöör Peeter, Aleksejeviks... (Ja häbigi oleks vähem — kui ettevõtte peaks ebaõnnestuma.) Konsiliumis mõlgutati palju selle üle, — kelle hooleks jätta Moskva? Rahvas oli rahutu. Otse pealinna külje all luusisid röövlisalgad, — teed kasvasid rohtu — nii hädaohtlik oli sõita. Kohutav vaenlane Sofja istus Novodevitši kloostri, tõsi küll, tasa, vaikselt... Ent kui kaua?

Uhele mehele võis ilma kõhklemata loota, üks oli ustav ilma kavaluseta, ainult üks võis rahvast hirmul hoida — Fjodor Jurjevitsš Romodanovski, mänguretkede ja ülinarilise kirikukogu vürst-tseesar. Tema hoolde jäetigi Moskva. Aga et tema üle ta mineviku puhul varrukasse ei itsitataks, selleks kästi teda ilma naljata nimetada vürst-tseesariks ja kõrguseks. Bojaaridele meenus, et samasugune lugu oli saja aasta eest, kui Ivan Groznõi, sõites Aleksandrovskaia alevikku, pani Moskvasse pooleldi narri, pooleldi peletise, tatari vürsti Simeon Bekbulatovitši „kogu Venemaa tsaariks“. Meenutasid ja alistusid. Rahvale oli aga ükskõik, kas vürst-tseesar või vanakurat ise, teati vaid, et Romodanovski on halastamatu ega karda verd.

Bombardöör Peeter Aleksejev sõitis karavani eesotsas Leforti paljuaerulisel galeeril. Teel said küllalt häda tunda. Vened, lodjad ja pordingud, mis ehitatud kaupmeeskonna ja välisärimeeste poolt, lekkisid ning uppusid. Uduseil kevadööl ekslesid luhtadel, leetseljakuil. Nižni-Novgorodis tuli Volga pargastele üle istuda. Peeter kirjutas Romodanovskile:

„Myn Herr König... Teie valitsejaliku armu eest oleme valmis oma viimast veretilka valama, milleks oleme ka

teie meelest... Siinsest olemisest mina teatan, et teie vürst, kindralitele Artamon Mihhailovitšile ja Franz Jakovlevitšile ühes kõigi sõjavägedega on jumal andnud teie... Ja on kavatsus hommepäev teie minna... Aga vürstlõuakse selleparast, et mõned laevad hädavaevu kodanipäevaga päralt jõudsid... Kaupmeeste tehtud laevad on üpris viletsad, mõned jõudsid suure vaevaga pärida... Aga sõjaväelastest on tänase päevani väike arv saanud... Seejärele annan enese teie lahkuse hoolde... Teie hiljajamane kõrguse alatine orl Bom Bar Döör Peter.“

Peetumata sõdadel mööda Kaasanist, kus suurvesi valgepõhine uhtis. Mõeldud kõrgekaldalisest Simbirskist ja tšingana linnakesest, mis oli kaitseks rändrahvaste eest teostatud puutaraa muldvallidel. Saraatovi taga uppusid rohtunud kaldad pikese vlvendusse, sinine jõgi jooksis lausa, atepikuumus löömas nagu ahjust.

Lefort, Lefort, Aleksaška ja vürst-paavst, kes oli retke meelest ümber puutamisest jaoks kaasa võetud, suitsetasid püüesid läbi galeeri kõrgel ahtril plipu. Vaadates optimeerimisele, nendidega väljatulevate laevade kaevandite, patiste, naku, nagu oleks jätkunud seesama linnas sõjandus. Mis kindlus see Aasov on? Ja kuidas teie vallutatud linnas et teatud külgi hästi: eks koha pool... Peetumata ja lahkeloomuline vürst-paavst raskes, usklikuolus kinnituse oma elukajapunaselt ninalt nühkida.

„Nao, pojake, milleni oleme elanud... Ammuks see oli, kui ma sulle numbreid õpetasin... Nüüd sõidame sõtta... Oh, sa mu kullake...“

Lefort imestles jõe ulatust ja vägevust — ilma otsa ümber adreta.

Mis on Prantsuse kuningas, mis Austria keiser,“ rääkis ta. „Oh, Peter, kui sul ainult rohkem raha oleks... Palgata Euroopast võimalikult palju insenere, võimalikult palju ohvitseri, võimalikult palju tarku inimesi... Milline suur maa, metsik ja tühi maal...“

Tsaritsõnis peatus karavan. Ja siin algasid hädad. Hobuseid osutus olevat ainult viissada. Soldatid, kes olid käed aerudel ära vandanud, pidid omal jõul kahureid ja voore vedama. Oli puudus leivast, nisust, õlist. Väsinud ja näljane sõjavägi läks kolm päeva steppi mööda Doniäärse Panšino linnakeseni, kus olid varustuse pealaod. Palju inimesi katkestas enese, hukkus. Lootsid Panšinos

kirjad: „Frantšiška Lefort... Olehsaška Menšikov... Fetka Trojekurov... Petruška Aleksejev... Artamoška Golovin... Varenoi Madamkin...”

Nädalapäevad sõitsid mööda kasakalinnakestest, mis olid saartel keset Doni, moodusid Goluboist, Zimoveiskist, Tsõmljanskist, Razdorõst, Manõtšist... Kõrgel paremal kaldal nägid Tšerkasski valle, tarasid ja tammepalkidest seinu. Siin heideti ankrusse ja oodati kolm päeva maha- jaanud pordinguid.

Karavani kokku tõmmanud, liiguti Aasovi poole. Oo oli sume, pilkaspime, lõhnas vihma ja rohu järele. Rohu- tirtsud siristasid. Veidralt karjatasid oõhnnud. Leforti juhtgaleeril ei maganud keegi, piipu ei suitsetatud, nalja ei heidetud. Aeglaselt sulpsutasid aerud.

Peeter tundis esimest korda kogu nahaga hädaho- du. Lähedal kaldal liikus pimedus, mingid piirjooned. Pingutades tähelepanu, kuulis lehestiku kahinat. Sealt pimedusest vingatab just sel hetkel tatarlase vibunõori Varbad tõmbusid kokku. Kaugel lõuna pool sahvas pil- vis äikesevalgus. Kõuemürin ei ulatunud kuulmiseni. Lefort ütles:

„Hommiikul kuuleme kindral Gordoni kahureid.”

Hommiiku eel selgis taevast Kasakast tüürimees juhtis galeeri Koissoga jõe — ja tema järel pöördus kogu karavan. Don jäi paremale käele. Tõusis tuline päike, jõgi muutus nagu veerikkamaks, kaldad tõmbusid kau- gemale, sulas udusomp luhtade kohal. Ees liivaluidete taga ilmus taas sätendav Doni triip. Mäenõlvakuil paist- sid lõuendtelgid, vankrid, hobused. Lehvitsid lipud. See oli pealaager, mille oli rajanud Gordon, — Mitiševi sa- dam, — viisteist versta Aasovist eemal.

Peeter ise tulistas käilakahurist, — kuul hüples nagu pall vett mööda. Kogu karavanis algas laskmine suurtuk- kidest ja püssidest. Peeter karjus katkeval bassihäälel: „Sõua, sõua...” Aerud paindusid lookadena, soldatid sõudsid, pead longus.

Mitiševi sadamas laaditi sõjavägi välja. Väsinud sol- datid uinusid otse liival, allohvitserid ajasid neid keppi- dega jalule. Varsti löid valendama telgid, lõkketulede suitsud kandusid jõe. Peeter, Lefort ja Golovin kihuta- sid kolme kasaka-sadakonnaga kungaste taha Gordoni kindlustatud laagrisse — poolel teel Aasovisse. Kindrali kirju telk kurgaanil paistis eemalt.

Need voolelaadid nooltest läbistatud hobused, purustatud vankrid. Nooli kolrohusse oli langenud väike, vööni- alalt võetud, pankunud kuklaga tatarlane. Hobune Peetri- ni hakkas nootama, vahtides kõõrdi. Kasakad jutusta- di.

Liugu lahkuvad meie voorid Mitiševist, — laseb tatar- lase nooltepidi. Need kohad on kõige raske- mad... „Jakas,” osutasid nuutidega, „seal kungaste taga- maal tõrjendavakki... Just nemad... Vaata, kohe lase- vad!”

Ulkantund kihutasid hobused kurgaanil juurde. Telgi- riid tõstis Gordon torustit, peas sulgedega kiiver, pikk- im lootatud vastu puusa. Kortsuline nägu oli vali ja tõhhi. Sarved hakkasid puhuma, suurtükid raksatasid. Kurgaanilt oli nagu peopesal näha kogu laht, mida val- gustas õitupaika, pooned minaretid ja Aasovi hall-kolla- riid. Mäetõid, ahervaremed aguli kohal, mille türklased voolavate saabuspidelval maha põletanud; kindluse ees- voolid hõlpsapruunidel kungastel kaevikute sakilised pooned ja tühjalt viisnurgad. Tuuletu lahe kauguses- voolid kõrged paljukaunilt laevad langenud purje- dega. Gordon osutas nendele.

„Mõeldumud näolal löid türklased mere kaudu Kafast- puudutat tühjalt jantla. Täna saabusid need laevad- saamuti sõjaväega... Ise võidame kinni „keele”, — tea, kas valitab või mitte, — kindluses on umbes kuus tuhat sõjaväge, lisaks tatarl ratsavägi stepis. Puudust pole neil- milleski, — meri on nende käes... Näljaga kindlust ei- valluta...”

„Vallutame rünnakuga,” ütles Lefort, vehkides kin- daga.

Golovin kinnitas veendunult:

„Ilurraaga võtame... Kus ka ime...”

Peeter vaatas võlutuna Aasovi mere pinda, müüre, pool- kuude sädelust minarettidel, laevu, loojangu toredat val- gust. Paistis, nagu oleksid elustunud lapsepõlve kõige- armsamad pildid, siin ta oli ilmsi — see tundmatu maal.

„Noh, aga mis sina arvad, Pjotr Ivanovitš? Mis sa vai- kid? Kas vallutame Aasovi?”

„Peab vallutama,” vastas Gordon, tõmmates suu karmilt- kortsu.

Telgist toodi kaart, laotati trummile. Kindralid kum- mardusid. Peeter märkis küünega kohad, kus peavad sõja-

väed asetsema: Gordon keskel — sammu viissada kindlusest, Lefort — vasakul, Golovin — paremal pool.

„Siin oleks tormipatarei, siin mortiidrid... Siit tõmbame kaevikud... Eks ole nii, Pjotr Ivanovitš?”

„Võib ka nii, miks mitte,” vastas Gordon. „Kuid meie selja taha jääb tatari ratsavägi.”

„Tuleb purustada... Saadame nende kaela kasakad...”

„Jah, võib ka purustada... Ma ütlen — raske on meil Mitiševi sadamast varustust kohale toimetada, iga voo- riga suurt sõjaväge kaasa saata, — see on raske...”

„Aga kuulge, kindralid, miks ei peaks me varustust lootsikuil tooma?”

Kindralid langetasid oma parukad kaardi kohale. Gordon ütles:

„Lootsikutega on veelgi raskem, — Don on ahelatega suletud. Suudmes on kaks vahitorni väga suure kahur- väega...”

„Vahitornid vallutadal Või kuidas, härrad kindralid?”

„Kus asi — kaks vahitornil” puhkes Golovin naerma ja pilutas oma ilusaid rumalavõitu silmi lääne poolt kün- gaste tagant paistva ümmarguse sakilise torni tipu poole. Gordon, järele mõelnud, vastas:

„Miks mitte, võib ka tornid vallutada...”

„Noh, jumala nimel, Pjotr Ivanovitš.” Peeter tõmbas Gordoni põskedest enese poole, suudles. „Homme asu kindluse ette. Aga meie liigume viivitamata kogu sõja- väega. Päeva või paar pillume pomme ja siis — tormi- jooksule.”

Türgi laevadelt kostis nõrk sarvehüü: puhuti ehasig- naali. Ohtuvari kattis lahe. Punasid veel minarettide tipud, kuid needki kustusid. Ohus kostis, vaid riitsikate kuiva raginat. Peeter astus telki, kus põles kaks küünalt rikkalikult kaetud laual. Istuti trummidele. Auras liud lambapraega... Peeter lõi sellesse ahnelt mõlemad käed. Lefort, kes võtnud raudrüü seljast, et oleks mugavam lõbutseda, kallast tinapeekreisse ungari veini. Kui purpur- selt õhetav Golovin rõõgatas: „Esimese bombardööri ter- viseks!” — siis jooksis telgi juurest mööda hõredat sõ- duriahelikku alla pimedusse: „Terviseks! Terviseks!...” Küünlad võbisesid suurtükipaukudest. „Hüva!” karjus Peeter. Lefort naeris, täites karikaid:

„See on mõnus elu, Peter...”

„Kas sul markitandi-tüdrukuid laagris on, härra kind-

ral?” küsis Golovin, kiskudes samuti raudrüüd lahti. Lefort ja Peeter puhkesid laginal naerma:

„Don suudmes on Varenol Madamkin asjatundja...”

„Tatari intendantkõrjal Varenol järele...”

Hobustelkõl asus Gordon, tugevdatud kahe streletsipol- kuuga, talle Aasovi poole. Kasakate eelsadakonnad tra- vitsid kindluse ees olevale pruunile kõrgendikule — ja hakkasid sadamaid hobuseid tagandama. Mõned kasakad kihutasid tagasi jalaväe juurde, mis liikus neljas kolon- nis, karjades: „Tatarlased!... Ettevaatust! Kahurid välja!” kõrgendikust vasakut kätt hargnes tatari ratsavägi pool- konna. Need oli kuni kümme tuhat. Nad liikusid üha kil- levatsel, ikka paksemaks tõusis tolm. Lendasid nooled. Kasakate sadakonnad läksid segamini. Üksikud ratsani- kud, laskudes rõõtsakile hobustele, kihutasid tagasi. Aasovi kaskadid polkovnikud buntšukkidega¹ vehkida, — kogu kasakate lavil kihutas mõõka paljastamata kõrgen- dikult alla kuni tatarlased möödusid juba paremalt poolt, nende vahelised karjused hobused katsid maa, kõverad mõõpad kerkisid pea kohal. Vihumine. Tolm. Osa kasa- kadid pöördusid ümber, et mõõkadega vastu raiuda. Segu- natsid, ajasid troppi. Jalavägi jooksis juurde, reastus neli- nakkadega. Streletsid kihutasid kõige ahil kahureid. Tatarlaste poolkonn otsad sulguvad. Korraldus kostis lasud. Kõrgendik kattus suitsulinikutega. Lendas mööda raevu- nud hobune. Tatarlane viskles maas. Kahurikuul vilistas. Lõhkesid laengud. Meeletuks muutunud inimesed tulista- vad, karjusid. Ohvitserid rabelesid sinna-tänna. Kogu kära katsid piiramiskahurid. Keegi ei võinud midagi mõista, — kes keda peksab? Ja siis sündis midagi, muutus äkki kergemaks. Suits kandus kõrvale, polnud näha ei tatar- last ega türklasi. Ainult langenud hobused rabelesid ja palju inimkehi, liikumatuid ning tõmblevaid, oli pillatud maa peale. Eespool künkal seisis ratsa mustal hobusel kindral Gordon. Tema raudne selg välkus. Pikk- silm vastu külge toetatud. Väike hall pea ulatus pallike- rona raudrüüst välja, — ta kiiver oli peast löödud. Ägas meelalt mõõgaga ja hakkas sammu künkalt Aasovi poole laskuma. Läbi sõjaväe kostis hüüded:

¹ Hobusesaba ridva otsas — helmani, paša võimusümbol, Tõlk.

„Edasi, edasi, julgemalt!...“

Gordoni vägi kaevas kindluse lähedal piiramiskraave, kaitses ennast tõkke-kärbistega. Türklased tulistasid muuridelt kahuritest laagrit, tekitades suurt hirmu. Kui pomm langes sihises ja keerles, viskusid polkovnikud, ohvitserid, stolnikud ja igasugune lossirahvas pikali, tõstsid varukad näd ette... Need pommid polnud naljasõja hernepotid, — nad lõhkesid sellise marinaga, muld paiskus sambana üles, nii et naost valged sõdurid ainult risti ette heitsid, võimetud millekski... Üksnes Gordon, karm ja rahulik, liikus laagrit mööda, pooramata tahelepanu pommide õelale vilistamisele, karjudes soldatitele, et nad ei kummardaks türgi pallikeste ees:

„Kummarduste eest trahvin... Pole hea argpüks olla... Schande, Schandel Häbi!... Ja ise veel vene zoldat!...“

Nagu ta ennustaski, muutus lugu toidumoonas, eriti aga joogiveega halvaks: tatarlased purustasid ränkade rünnakutega voore, mis venisid Mitiševi sadamast. Polnud võimalik kergehobuselistest tatarlastest jagu saada, — ilma lahingut vastu võtmata kulvasid nad venelased nooltega üle ja kadusid steppi. Viimaks oli laagri ehitamine lõpule viidud, inimesed varjasid end sügavais kaevikuis pommide eest. Leforti ja Golovini väed asusid alles neljandal päeval positsioonile — muusika, trummipõrina, lehvivate lippudega.

Peeter sammus tähtsalt kahurväelaste roodu ees. Reameestena läksid seal Menšikov, Aljoša Brovkin, Volkov, hiljuti teenistusse võetud osav suurükimees — hollandlane Jakob Janssen. Peetri ees kookas jalgadega, tagus vasktaldrikuid tohutu suur karuninaga ja paksude huultega mees — tsaari uus joomakaaslane — litaurilooja, hüüdnimelt Varenol Madamkin, nalstekütt ning joodik, milliseid polnud veel nähtud.

Peeter läks ühe osa kahurväelastega Gordoni laagrisse. (Leforti väed vasakul ja Golovini omad paremal tiival tegid enesele kiiresti kaevikuid.) Haoste ja mullakottidega ümbritsetud reduudid asetsesid umbes viissada sammu kindluse kivimüüridest eemal. Seal paistsid müürihammaste vahel türgi laskurite fessid ja terased silmad. Toetudes Aleksaška õlale, hüppas Peeter haosele. Gordon haaras ruttu temast kinni:

„Achtung! Ettevaatust!“

Pikk püssitoru müürihammaste vahel pahvas suitsu,

...kõhates tõusis Peetri käest. Ta hüppas kaevikusse, kummardus alla, hõõruti ta juurde. Ta paljastas tardunud püssitoru hambad.

„Tõttagi koorad!“ lausus ta vaevaga. „Anna sütik!...“

Tõttavõelased veeretasid kohale lühikese vaskmortiiri, mille suu vahitas taevasse. Peeter pani osavalt sisse (ta sõnustasid huplased inimestel) kotikesetäie püssirohtu, kopsutas kahelkümnenaelast kuuli ühest käest teise, õienõu laet, lukkas mortiritorusse. Kükitanud maha, sihtis:

„Lõueta inimel, esimese... Taganege eemale!“

Peeter rõhutas leegitseva pilvega. Umapik pomm lendas püües kaare ja langen kindlusemüüri lähedale. Türklased, arutades müürihammaste vahelt välja, karjusid tõdegi mõnitaval. Peeter laks tunepunaseks. Talle veeretati kohale teine mortir...

Asuval kõrgema müüriks oli häbi meenutadagi hiljuti lõhkenud — et vallutavad kindluse lennult. Piiramiskraav, sõltades patarolaid ja reduute, pildus kaks röövelat pommide. Lühemad puhkesid tulekahjud. Varises üks vaateltistest, pool puhul oli Peetri muldonnis suur mürgel. Kuid türklastele tuli meelt jälle kakskümmend püüetud tulestava. Tulekahjud kustusid. Üsiti roomastid jahtasid nagu uuesti vene kaevikutel, kõverad need kaks, ja tapasid tunnimisi. Aga müürid püsisid meelehohtlikult ligipääsmatuina. Kõige halvem oli moonas püüdeveega. Konsiiliumil otsustasid kindralid välja kutsuda vabatahtlikke, lubades vahitornide vallutamise eest maksata igaühele kümme rubla. Kuni kakssada Doni kasakat andsid end üles, neile toetuseks määrati soldatipolk, ja õksel hiilisid kasakad vasakkalda torni juurde, katkestasid väravaid õhku lasta, — ei õnnestunud, purustasid need kangidega müüri, tungisid sisse. Türklasi oli umbes kolmkümmend meest. Neli tükki raiuti surnuks, teistel nooriti käed kinni. Vallutati viisteist suurtükki. Ja tulistati neist nõnda teist torni üle Doni, et türklased sealtki minema läksid. See oli suur asi: Don oli vaba. Laagreis peeti tänujumalateenistusi, vürst-paavst saabus Mitiševist peole.

Kuid siis juhtus ootamatult suur õnnetus. Olid kuumad ilmad. Keskpäeviti lonkisid inimesed nagu keedetud, otsides varju. Ei tahtnud sõdida, polnud mingit viha.

Toidukatlakestes kanti ringi kapsasuppi kuivatatud kalaga, anti tops viina. Kahune päike kallas talumatut kuumust, rohutirtsud siristasid, karbsed kleepusid, roojus haises, Aasovi müürid ja tornid näisid kuumusest virvendavat. Igipõlise kombe järgi heitsid laagris kõik pärast lõunat puhkama, — magas, norskas vene armee kindralist kuni pudrukeetjani. Tukkusid tunnimehed.

Säärasel unisel tunnil kadus bombardöör hollandlane Jakob Janssen. Esimesena leidis ta puudu olevat Peeter, kui kella kahe paiku oma muldonnist välja ronis, haigutades ja heleda valguse ees silmi pilutades. Ennist kavatsesid kolme pommiga minaretti puruks lasta. Janssen väitis, et laseb... Peeter prahvas:

„Kas kurat on ta ära viinud, või mis!“

Otsiti kogu laager läbi. Üks soldat rääkis, nagu oleks ta näinud, kuidas keegi punases kaftanis mees koti ja asjadega kindluse poole jooksis. Peeter andis ägedusehoos soldatile vastu vahtimist. Kuid muldonnis ei leitud tõepoolest Jansseni asju. Kas jooksis türklaste poole üle?... Hommikul kästi kõigis polkudes neetud hollandlasele anateemat lugeda. Gordon, väga rahutu reetmise pärast, nõudis konsiiliumi kokkukutsumist ja teatas, et Golovini ning Leforti laagreis teostatakse kaitsetoid lohakaalt, muretult, et laagrite vahel pole uhendusi, ja et kui türklased peaksid sooritama väljatungi, siis lõpeb see õnnetusega.

„Sõda pole naljaasi, härrad kindralid. Me vastutame inimeste elu eest. Aga meie juures ikka nagu mängitakse ja tehakse nalja.“

Leforti huuled kahvatasid vihast. Golovin vaatas haavununa nagu härg Gordonile. Kuid see nõudis tungivalt kaitseleini viivitamatut kordaseadmist:

„Sõjas, härrad kindralid, peab kõigepealt vaenlast kartma.“

„Meie peaksime neid kartma?“

„Lõmastame nad nagu kärkse.“

„Oh ei, härrad kindralid, Aasov ei ole kärbes.“

Kindralid hakkasid Gordonit argpuksiks ja koeraks sõimama. Kui poleks Peetrit olnud, — nad oleksid tal paruka peast rebinud. Selsamal päeval, tunnil, mil kogu sõjavägi pärast lõunat raskelt magas, avasid türklased kindluse väravad ja söötsid ilma kärata just lõpetamata kaitsekraavide juurde kahe laagri ühinemiskohas.

Turklased alustasid tapeti une pealt maha. Teised, visates kivid, tapeti ja põrand, jooksid kuueteistkümne-kahurilise laadiga, mis oli ka kuidagimoodi kindlustatud.

Alustasid edasimüüda lastagi: türklased kihutasid streptotilise moodi, ronisid oma kõverate mõõkadega reduudide, ulgudes, pond madalas, söötsid hunnikusse jooksnud kahurivõltside kallale, kus Gordoni poeg, polkovnik Jakob võitis kahuritaraga...

Laageris tõusis segadus, laskmine. Peeter seisis muld-õnni lael, turkad kokku pigistatud, — nuuksus ärevuse pärast... karjuda, kamandada, — see oli asjata. Une-õnni inimesed rabelesid nagu meelest ära. Ta nägi: üle laagrivalli ronis Gordon ülestõstetud püstolitega, jooksis rümpelkõne kõrgis reduudile — päästma poega. Tema poole voolas korratu salk rohelisi, punaseid, siniseid kaftanid. Leforti laagri vallil vehiti meeleheitlikult lipuga, seal joosti samuti suure salgaga appi. Kogu väli kattus sõdalatega. Kõnnatud reduut mattus suitsusse, — türklased tulistasid, kallates oma taganemist: nad vedasid ära kahureid, jooksid mööda kindluse nõlvakut. Veeresid reduutid vallidelt, enesekaltseks vehkides, lastes, — väljaltasid oma punaste kottipäskedega. Välja mööda laiailjaltatud venelased tõmbusid natid ebatahtsaks liiniks, ja see lükkas kiiresti türklaste järel kindluse poole. Muld-õnnil, kust vaatas Peeter, nähtavasti see kõik mänguga... Mõte mehed võidavad!... Türklased ja nende järel vene-
lased veeresid kindluse kraavi.

„Andke hobune!“ hüüdis Peeter. „Tormijooks! Pasunamehed!“

La trampis kandadega. Kuid teda ei kuulunud keegi. Mõõda kihutas klaasistunud silmadega Aleksaška Menšikov. Lahmas mõõgaga hobust, hüppas üle kraavi. „Hurr-ia!“ röökis ta pärani suu... Trummid põrisesid. Ja siis puhus äkki midagi. Türklased jooksid kuni müürini. Väravad avanesid. Välja kihutas janitšaride salk, ja keegi valgel hobusel, ise üleni punases, suure turbaniga, — viiskas püsti käed laiail... Läbi püssiragina kostis nii kohutav ulgumine, et Peeter võpatas... Venelased jooksid juba tagasi, nende järel ratsa ning jala türklased... langesid, langesid, Peeter haaras meelekohtadest kinni... nägi uuesti Aleksaška: see kihutas tolle punase turbanimehe poole, — raksatasid kokku... Püssirohusuitsu pilved... Pommide lõhkemine... Märatsevad hobused.

Inimesed kasvavad lähenedes, — näod hirmust moondunud... Véerevad üle rinnatise kaevikusse. Löödud, löödud...

Kaotasid selles loos kuni viissada meest, ühe polkovniku, kümme ohvitseri ja kogu patareid. Mitu päeva ei vaadanud Peeter kindluse poole, kus türklased hambaid irevile ajasid. Aleksaška hooples, kelle ees aga vähegi sai, oma verise mõõgaga, — Aleksaška oli juba kangelane... Laagreis jäadi süngeks... Vaat sedasi alles magatid Lefort ja Golovin ei näidanud nägu, — nüüd nende laagreis muud ei näinudki kui seda, kuidas muld labidailt lendas...

Peetrit pani see õnnetus hämmastama. Käis süngena, kõneahtrana, nagu oleks neil päevil täisealisemaks saanud. Oli nagu talv peas: Aasov tuleb vallutada! Kuulsusrikkalt või mitte, — kas või kogu Venemaa neljakäpuli panna, — Aasov vallutatakse! Öhtuti, istudes muldonni lähedal tähtede all ja suitsetades, küsitles ta Gordonit sõja, õnne, kuulsate väepealikute üle. Gordon rääkis:

„See väejuht on õnnelik, kes pudru ja labida abil võitleb, kes on visa ning ettevaatlik... Kui zoldat väepealikut usaldab ja kui zoldat on söönud, — siis sõdib ta hästi...”

Peeter ei mänginud enam, tulistades kahureist kindluse pihta. Ta kulutas oma päevad mullatööl kaevikutes, mille kaudu sõjaväed samm-sammult kindlusele lähenesid. Visanud kõrvale kaftani ja paruka, kaevas ta maad, punus haoseid, sõi siinsamas ühes soldatitega.

Aasov asetses jõe pool mäenõlval. Gordon soovitas kindluse vastu saarele patareidga reduudi ehitada. Selle hädaohtliku ettevõtte peale läks vabatahtlikult Jakov Dolgoruki, vihane ja jonnakas mees. Kas või pea otsast, — kuid ta pidi sõjas kuulsust saavutama. Öösel võttis ta saare kahe polguga enese alla ja kaevus maasse. Hommikul taipasid türklased hädaohtu ja hakkasid tugevate väesalkadega ning tatari ratsaväega Doni paremale kaldale siirduma, et sedakaudu venelasi saarelt minema lüüa. Gordon saatis mõlemale kindralile palve, et nad läheksid Dolgorukile appi, ja ise, seda ära ootamata, läks kahur- ning ratsaväega liikvele ja peatus allpool saart tõkete taga.

Türklased löid kartma, peatusid. Ja nõnda seisisidki — Gordon vasakul kaldal, Dolgoruki hirmul saare peal, türk-

... ja kogu hirmuõngus, paremal kaldal... Lefort ja ... ja siis otsustasid üldse mitte laagrist ... Gordonist kõrini villand. „Las saab

... reduudi kõrgusest vägede liikumist ega ... nagu teisedki, mis toimub. Kartis vahele ... Ja äkki — tatari ratsavägi sööstis vette ja ... janišarid hoidsid hobuste sabadest kinni. ... tagasi kindlusse. ... ning lehvivate lippudega. Lahing ... paukuta.

... Aasovile, mis paistis nagu ... purustasid maju, süütasid tulekahjusid. Oli ... end päästes müüride varju jooksid. ... rünnakust ... Gordon holdis seegikord tagasi meeleto ... vahest kindluse ... alistub headel tingimustel. ... Aasov suitses, saadeti ... juurde. Vaadati, mis sünni ... ja kirjaga, ... häbiväärsele ... Nad tõid kirja ... kirjutatud vene ...

Golovint teatati lõõnada Gordon asjata, et sõjateaduse kohaselt peab esiti piiramiskaevikute kaudu müüridele lähenema ja augu müürisse pommitama ning alles siis rünnakule asuma. Teda ei tahetud kuulda. Kindralid istusid vilnaklaaside juures. Peeter, haaranud peast kinni, vaatas küünlatulesid: talle viirastusid juba võidulapasunate hääled Aasovi müüridel. Gordon koputas mõõgaga:

Ühikuulsal marssalil Condél oli ikka viisiks...

Condé, Condé, inises Golovin vahele, „aga käi sina kõige oma Condéga!... Sinuga on ainult aega pillatud ja valitseja au määritud.”

Lefort naeratas häbematult näkku. Peeter soovis jonnakalt viibimatut rünnakut. Tormijooks määrati viiendale lõkuskuu päevale.

Kutsuti vabatahtlikke välja. Ohvitseridele lubati kakskümmend viis rubla, soldatitele — kümme, kes vallutavad kahuri. Palvusel manitsesid polgupapid inimesi kannatusele. Soldatite ja streletside polkudes ei leidunud vabatahtlikke. Pöörasid süngelt selja: „Leidsid lolle seesuguse jubeduse jaoks...“ Kuid Doni kasakad saatsid jessaule Peetri juurde ütlema, et kaks ja pool tuhat kasakat on valmis müüridele ronima, aga kui vaja — siis leidub rohkemgi, kui ainult pärast seda antaks neile Aasov kas või üheks päevaks — rõõvimiseks.

Peeter, aga tema järel ka kindralid kaisutasid jessaule, lubasid loovutada kindluse kolmeks päevaks. Appi ma-
rati viis tuhat streletsit ja soldatit. Ool enne rünnakut läks
Gordon muldonni, kus Peeter sulanud küünlajupi valgu-
sel välikaardi kohal plipu imes.

"Kas soldatitega rääkisid? Noh, Pjotr Ivanovitš, tähendab, jumala nimel!..."

Gordon istus, hoides kiivrit põlvil. Vanamees oli väsinud. Sisselangenud põskedel hall harjas. Hingas raskelt, avades suured kollased hambad, millest ees kaks puudusid. Vaatas sõbraliku nukrusega enesekindlale poisikele. Aga vahest on nõnda vajagi, et noorus läheb rünnates...

„Talvel hakkame ehitama suurt laevastikku Voronežis,“ ütles Peeter, tõstes punetavaid silmi. „Homme peame valutama Aasovi, Pjotr Ivanovitš.“ Osutas piibuvarrega väikesele lahele Doni suudmest lääne pool. „Vaata, siia rajame teise kindlusekese. Talve jooksul ei pista türklasted nina Aasovi merele, aga kevadel sõidame siia suure laevastikuga... Vaata, — lahte Kertši juures ehitame kindluse ja — kogu meri on meie oma... Ehitame mere-laevu ja, — siis Mustale merele.“ Piibuvars lendas kaarti mööda. „Siin oleme juba vabaduses. Vallutame Krimmi mere poolt. Krimm on meie oma. Jäävad üle Bosporus ja Dardanellid. Olgu sõja või rahuga, kuid me tungime Vahemerele. Ujutame üle siidiga, nisuga... Vaata — millised maad: Veneetsia, Rooma... Aga siin — näe, — Moskva, — veame kaubad veeteed mööda Tsaritsõnini, aga siia, kus me laevu maad mööda lohistades Panšinoni tulime, kaevame kanali Donini. Otsetee — Moskva—Rooma. Ah? Siis alles oleme kaupmehed... Pjotr Ivanovitš, kas vallutame Aasovi?“

Mõtelnud, vastas Gordon:

Ma ei tea hästi... Ma nägin zoldateid... Paljud on väga rumalad, — nad arvavad, et võib minna tormijooksu ilma redelita. Ma nägin paljude nägudel kahetsust, teigi meeleheidet. Kuid ma ütlesin: meest sõnast, härga teest, — kes end ules andsid, lähevad kõik, — argpüksid loota maha. Muide, kõik on valmis: redelid ja haosed ning kaalipommid. Palugem jumalalt abi..."

Peeter polnud rahulik. Kell üks öösel äratas ta Menšikovi, ja nad ratsutasid kasakate leeri. Seal oli vaikne, kinnised magasid muretult koormatel. Vastu võttis atavani tugevust peaga, tugevanäoline, hüplevate silmadega Aetlan Peetri tule äärde sadula peale istuma, ise istus tungi kombel. Kasakad kogunesid nende ümber. Tohtis kutsutatud kala, viina. Algas vestlus — julge, tõeline. Naapi naha, et kartnud kasakad kuraditki. Tungi-
ad tule jõe, mis valgustas musti habemeid, trotsivaid
õlgu, raskaid mulhedeid.

... lüüsi jant, lümsoo lüeline mahl, — see on kasak-
 tan. Kuid mis lüetakse meist Moskvast? Et olevat aina
 rohelised... kanded... Kandletakse mole juurde vojevood,
 ja see rohelis tõukem... Vaat see on hea, valitseja, et
 oled meid juurde ka vanti meid hästi. Kas me oleme
 kandle mees? Kandle on kokaal ilo-hoo... Meid
 peab hoidma..."

Kui idalaevad sohekaks tõmbus, lendasid läbi leeri laevad hõlled. Sajad kasakad hakkasid üle muldvalli tõrjuma ja kadusid nagu kassid pimedal väljal kaldaäärsete kuulusemüüride poole. Teised istusid lotjadele. Tasandid haakidega varustatud kõisi, kergeid redeleid. Laager lühenes kuulmatult.

Lohtu avaras taevas kahvatasid tähed. Kiresid vööri-
kuked. Hommikueelne tuuleke pani õlad võbisema. Põhja
pool valgatas lühike valgus, mürtsatas suurtükk. Seal
laksid kindral Gordoni Butõrski ja Tambovi polgud rün-
nakule.

Müürile tungida õnnestus ainult butõrsklastel ja tambovlastel. Nende järel minevad streletsid kuulsid metsikut heitlust, raua kõlinat, — löid kartma ja viskusid mahapõletatud aguli kirsiaedades pikali. Kasakad ründasid meeleheitlikult jõe poolt, kuid reedelid osutusid olevat lühikesed, türklased veeretasiid müürit kive, valasid

kuuma tõrva. Kasakad tulid midagi saavutamata laagrisse tagasi. Rünnak oli tagasi löödud.

Kui päike tõusis, nähti kindluse ääres palju surnukehi. Türklased, võttes hoogu, virutasid venelasi müüridelt alla, laibad veeresid kraavi. Hukkus üle poolteise tuhande. Soldatid õhkasisid kaevikuis:

„Eile naljatasime Vanjuškaga, — näe, linnud nokivad teda...“

„Ja mida's me ronimegi türklaste manu... Mis imet me seal näeme...“

„Kas meie suudame sõdida... Kõik lüüakse maha...“

„Uksnes kindralid lähevad Moskvasse tagasi...“

Kindralid kogunesid tsaari juurde Golovini telki. Gordon oli kurb ja vaikne. Lefort surus igavalt haigutust tagasi, ei vaadanud silma. Näost otsajaanud Golovini pea nõksatas aeg-ajalt alla. Uksnes tsaariga koos tulnud Menšikov hoidis kangelaslikult käsi puusas, — pea räbalaga seotud, mõõk jalle verine: oli müüridel... Teda põrgulist juba surm ei võtnud...

Peeter istus, enese vihaselt sirgu ajanud. Kindralid seisisid.

„Noh?“ küsis ta. „Mis ütlete, härrad kindralid?“ Lefort pigistas märkamatuks Gordoni küünarnukki. Golovin heitis lootusetult kätega. „Lõplikult teotatud? Mis on — kas lõpetame piiramise?“

Nad vaikisid. Peeter trummeldas küüntega, põsk tõmbles. Menšikov astus laua juurde, silmad häbematud... Sirutas käe:

„Peeter Aleksejevitš, luba... Ma ei tohi oma aukraadi kohaselt siin küll rääkida... Kuid kuna olin ise müüridel... Ma totkasin „aga“ mõõgaaga läbi, muidugi... Ma ütlen nende kommetest... Türklase kohta peab arvestama meie soldateid — viis ühe vastu. Otse ime, kui metsikud nad on... Juba „agagi“ — on mul mõõga otsas, aga rõõgib, neetu, viha pärast nagu orikas, haarab hammastega rauast kinni. Ja relvastusk on meie omast parem: jätganid — nagu habemenoad, — kui tahad teda mõõga või tapriga äiata — tema võtab sul kolm korda pea maha... Seni kui me müüre läbi ei murra, ei saa me türklastest jagu. Peab müürid purustama. Aga soldatitele pika relva asemel — käsipommid ja kasakamõõgad...“

Aleksaška liigutas kulme, astus uljalt varju. Gordon ütles:

„Tõepoolest on meie asja väga hästi seletanud... Kuid me peame valmis olema ainult miinidega, — tähendab, tuleb kaevata maa-aluseid käike... See on aga väga töömahukas ja väga pikaldane töö...“

„Kuid meil lõpeb leibki,“ ütles Golovin. „Kõik tagavarad on lõpukorral.“

„Kas ei tuleks tulevaks aastaks edasi lükata?“ lausus Lefort järeleandlikult.

Lefort, viakunud tagasi, vaatas klaasistunud silmil oma talupidajate sõpradele-joomakaaslastele.

„Tuleb otsustada kindraliteks,“ käratas ta, punaseks minnes.

„See hakkab juhtuma piiramist. Ise. Täna öösel alata miinide kaevamist. Ja et leiba oleks... Üles poon... Tõepoolest peab algama sõda... Aleksaška, too...“

Tolki astusid vananenud ja pundunud Franz Timmermann ning jakk lühne noormees, targa avala näoga, välismaalane Adam Wolde.

„Tuleb otsustada,“ Peeter astus pihkudega kaarti, tõmbas kummita lahemoale. „Mihhlikuiks peab müürid õhku laskma... Vaadake, mõtelge järele... Annan miinikäigu kaevamiseks kuni noka.“

Ja tõusta, astuda kummita peal pihku ja väljus telgist — et vaadata tolki. Aleksaška noolistas miksagi ta õla taga. Kindralid jäid tolki astuma, hõimastunud Rom Bar Dööri omavõimatuks käitumiseks.

Pühapäev jätkus. Türklased, rünnaku ebaõnnestumisest julgustatud, ei andnud nüüd ööl ega päeval rahu, hävitasid toid, tungisid kaevikuisse. Tatarlaste ratsavägi keerles lohuupilvis otse laagrite külje all. Rüüstati voore. Palju kasakaid hukkus kokkupõrgetes temaga. Vene armee sulas. Oli puudus kord ühest, kord teisest. Musta mere poolt tulid äikesepilved, — seesuguseid äikesi polnud Moskva inimesed veel näinud: valgud langesid lõõmavate sammastena, maa vabises kõuemürinast, vihmaojad uputasid kaevikud äärteni ja õonestasid kaitsevalle. Äikeste järel hiilis äkki juurde sügis külmade ja hallide päevade. Sooja rõivastusega polnud armee varustatud. Algasid haigused. Streletsipolkudes algas sosistamine... Ja lühiaegne võrsusid mere jahenevast pinnast purjed: türklastele saabus pidevalt toetust.

Lefort püüdis enam kui üks kord Peetrit piiramise lõpetamisele kallutada. Kuid Peetri tahe oli nagu kivilinenud. Ta muutus karmiks, järsuks. Muutus nii kõhnaks, et roheline kaftan lotendas ta seljas nagu teiba otsas. Jättis naljatamise. Vürst-paavsti, kes ilmus joobnuna laagrisse, peksis labidavarrega läbi.

Keegi ei arvanud, et võib töötada sellise pingega, nagu nõudis Peeter. Kuid selgus, et võib. Mihklikuu keskel teatas Adam Weide, et on jõudnud juba päris bastioni alla ja et töötajad kuulevad miinikäigus mingit müra: kas ei valmistu türklased vastumiiniks? Siis on kogu ettevõtte luhtunud. Peeter roomas küünlajupiga miinikäiku ja kuulis samuti müra. Siinsamas otsustati mitte enam viivitada ja panna plahvatama kas või seesama üks miin. Asetati kohale kaheksakümmend kolm puuda püssirohtu. Anti sõjavägedele käsk valmistuda tormijooksuks. Kolme kahuripauguga anti teade töölistele ja soldatitele. Peeter läitis süütenööri ja jooksis laagri keskele, tema järel Aleksaška ning Varenoi Madamkin. Türklased sööstsid müüridelt sisekindlustiste taha. Muutus erakordselt vaikseks. Ainult varesed kraaksusid, lennates üle Doni. Äkki kerkis maa kindluse müüri all kühmuna, kostis raske mürin, kahele poole langenud kühmust tõusis laialivalguv, haraline tule, suitsu, mulla, kivide, palkide sammas, ja hetk hiljem hakkas see kõik vene kaevikute peale langema. Puhus kuum tuulispea. Põlevad palgid lendasid sisinal kuni laagri keskele. Kolm sammu Peetrist eemal langes Varenoi Madamkin purustatud pealuuga. Kuni poolsada soldatit ja streletsi, kaks polkovnikut ning üks alampolkovnik said surma ja haavata. Sõjaväe peale langes kirjeldamatu kabuhirm. Kui tolm hajus, nähti puutumataid müüre ja nendel metsikult naervaid türklasi.

Peetrile ei juletud läheneda. Ta kirjutas ise (risti ja põiki, tähti vahele jättes, pritsides tinti) käskkirja, et mitte hiljem kui selle kuu lõpul peab toimuma üldine rünnak nii vee kui maa poolt. Viidi lõpule kaks vigastamata jäänud miinikäiku. Sõjavägedel kästi pihtida ja armulaual käia. Ning kõik valmistusid surma vastu.

Nüüd nähti Peetrit karvasel hobusenässil lakkamatult laagreid mööda ringi sõitvat. Rohi peksis vastu ta kõhnu jalgu. Vihmadest luitunud kolmnurkne viltkaabu oli

karvadele tõmmatud. Alati ta taga ratsa — Menšikov võõrastele püstitatud püstolitega ja Aleksei Brovkin pasuna otse nukketoja. Inimesed peitsid end kaevikuisse: mitte et tülitsada ebameeldiva sõna, vaid kui märkavad mitte-tolmuist silmanägu, — need kolm saatanat hakkavad kogu maailma, kutsuvad allohvitseri ja — ülekuulamine. Kui karvavõrdki midagi — nuut. Mõnd streletsi, kes oma vahel teadis, et „aeti siia — türgi kaarnaid vene lihaga toetama“, peksis Peeter vastu nägu ja käskis vooris püstitatud alade vahel üles puua.

Uul vastu kahekümne viiendat mihklikuu päeva laks Peeter Jakob Dolgoruki juurde saarele, et sealt lahingut alustada. Kõikjal langrets oli sõjavägi ärkvel. Polgupapid istusid lakkotulade juures, — nii oli kästetud, — kõikjal lakkotulid allohvitseride vurrud. Kargel koiduajal astusid polgud välja. Kostis kaks plahvatust. Sünge leek valgustas lohkoka kindluse minaretti, künkaid, jõge... inimvõimad, jubedusest pärani silmi... Venelased läksid tormijooksule.

Butõrskid polk tungisid müürimurrust sisse ja heitles sisekindluse taha kaevikute, tabatud käripommidest.

Peeteri sõjaväelased ja armijonovlased sõudsid lootsikuis kohale, asetastid teadeti, tõmbati müüridele. Türklased lahutasid need teadeti, tõmbati teadeti. Inimesed langretel kaevikute kaupa teadeti. Mõnused metsloomadeks, tõmbati, lakkotulid kolledate vandesõnadega. Ronisid üles. Murtoza-paša ise koostis ebainimlikult ulgivate janitšari-dega vastu rahuma...

Looned polgud tulid müürideni, karjusid ja segisid, kuid ei püüanud raevu suuremiseks. Ei roninud. Streletsid ei lasknud taas vallidest kaugemale. Siis käskis Gordon luua trummidel taganemissignaali. Butõrsklastest tuli müürimurrust ainult pool elavaina tagasi. Mängusõdurid võitlesid juba üle tunni, ahistades Murtoza-pašat, tungides kindlusesse tänavatesse, kus poolpõlenud varemete tagant lendasid nooled, pommid, kivid. Kuid keegi ei toetanud. Peeter märatses saarel, kihutas käskjalgu, et vägesid tagasi tuua, uuesti müüridele paisata. Kuldses soomusrüüs ja sulgedes Lefort kihutas anastatud türgi lipuga keset tulilainud polkuseid. Golovin peksis nagu pime odatükkina inimesi... Gordon — üks vallil noolte ja kuulide all — kähises ning kutsus... Sõjavägi tuli kraavini ja taganes. Paljud, heitnud püssi või oda käest, istusid maha,

katsid näo: tapke juba niisama, me ei lähe, ei suuda... Trummid põristasid uuesti taganemissignaali.

Kõik vaikis nii kindluses kui laagrites. Linnud lendasid korjusehunnikutele kokku. Kolmandal ööl lõpetati piiramine. Süütamata tulesid, ilma kärata rakendati suurtükid ja liiguti Doni vasakut kallast mööda: ees voorid, nende taga sõjaväe jäänused, järelväs — kaks Gordoni polku... Kindlustatud vahitornidesse jäeti kolm tuhat soldatit ja kasakat.

Hommikul üllatas hirmus raju merelt. Don muutus mustaks ja paisus... Tehti katset Krimmi-poolsele kaldale pääseda — uputati palju vankreid ja inimesi. Jätkati liikumist Nogai-poolset kallast mööda, tatarlaste silma all. Gordon pidi lakkamata nende rünnakuid tagasi lööma: pöörati suurtükid ümber, rivistuti nelinurkadeks ja kaitsti end kogupaukudega. Kuid Sverti soldatipolk, kes öösel ära eksis, hukkus ometi tervena tatari mõõkade all, ühes polkovniku ja lippudega, — elavad viidi vangi.

Tserkasski taga jäid tatarlased maha. Nüüd mindi mööda inimlagedat, paljast steppi. Söödi viimaseid kuivikuid. Ei olnud millestki tuld süüdata, kuskil öise külma eest varju leida. Sügispilved ronisid ahelikena. Puhus põhjatuul, tõi kahutust. Maa jäätus. Hakkas sadama tihedat lund, keerutas tuisk. Paljajalgseid, suvikaftaneis soldatid tuikusid mööda valendavaid lagendikke. Kes langes, — ei tõusnud enam. Hommikul jäeti paljud leerikohale lamama. Sõjaväe taga liikusid hundid, ulgudes läbi tuisu.

Kolme nädala pärast jõuti Valuikini, — ainult kolmandik armeest oli alles. Siit sõitis Peeter koos lähematega ette — Tuulasse — Lev Kirillovitši relvatehasesse. Tsaari järel veeti kaht vangilangenud türklasi ja anastatud lippu.

Peeter kirjutas teelt vürst-tseesarile kirja:

„Myn Herr König... Vallutamata jäänud Aasovi juurest tagasi tulles tehti mulle kindralite konsiiliumil ülesandeks tulevase sõja jaoks valmistada laevu, kaljaseid, galeere ja teisi veesõidukeid. Millisel tööil saame nüüd viibima lakkamata. Aga siinseist asjust teatan, et teie tsaarilik isa, kõige püham Ianikit, Prešpurgi ülempiiskop ja kogu Jauza ning terve Kukui patriarh on ühes oma orjadega, jumal tänatud, hea tervise juures, Peeter.“

Nii kuulsusetult lõppes esimene Aasovi-retk.

SEITSMES PEATÜKK

1

Möödus kaks aastat. Kes lõugas, — taltsutas keelt, kes naeris, — jäi vait. Suured ja kohutavad asjad toimusid sel vaheajal. Vastupandamatult tungis lääne nakatis lakkuvasse olustikku. Sügavamatenä paljastusid selle mõrad, kaugemale lahku kiskusid lepitamatud jõud.

Hojankond ja maa-aadel, vaimulikud ja streletsid kartasid muudatust (uued ajad, uued inimesed), vihkasid kõige ümberkaudse rutulisust ning halastamatust... „See pole enam maailm, vaid kõrts, kõik lammutatakse, kõiki hävitatakse... Tõunik-kaupmees haarab võimu järele... Ei nad ela — kiltumavad. Tsaar on andnud riigi valitsemise tšingise altkamernakamvõitjate kätte, kel pole jumalakartust... kuislikku me lendame...“

Kulid need, tõusikud, osav-kärmed, kes tahtsid muudatust, kes sirutusid võlutult Euroopa poole, et saavutada kas või kübemekese sellest kuldtolmust, mis ümbritses loojangumaid, — need rääkisid, et nad pole eksinud nooruse tsaaris: ta osutus just selleks inimeseks, keda oodati. Aasovi äpardusest ja häbist Kukui prassija mehistus äkki, ebaõnnestumine taltsutas teda halastamatute suuraudadega. Isegi lähimad ei tundnud ära, — teine inimene: vihane, jonnakas, asjalik.

Pärast Aasovi mitte-vallutamist ta ainult näitas end korra Moskvas, kus kõik itsitasid: „See polnud sulle Kotuhhovo mäng,“ — sõitis otsekohe Voroneži. Sinna hakati kogu Venemaalt ajama töölisi ja ametimehi. Mööda sügistoid venisid voorid. Voroneži ja Doni metsades vabisesid kirvehoopide all põlistammed. Ehitati laevatehaseid, aitauid, barakke. Kahele laevale, kahekümne kolmele galeerile ja neljale süütepraamile oli alus pandud ellinguil. Talv tuli pakane. Kõigest oli puudus. Inimesed hukkusid

sadade kaupa. Uneski ei või näha seesugust orjapõlve, põgenikke püüti, taoti ahelaisse. Tuisutuul kõigutas võl-lais külmunud laipu. Vihast meeletud inimesed süütasid metsi Voroneži ümber. Vooridega käivad talupojad tapsid saatevalvesõdureid, röövisid, mis võimalik, kadusid, kuhu silmad kandsid... Külades vigastati end, raiuti sõrmi otsast, et mitte Voroneži minna. Kogu Venemaa punnis vastu, — tõepoolest olid tulnud antikristuse ajad: vähe oli veel endisest koormusest, orjusest ja teopäevist, nüüd lohistati uuele käsitamata tööle. Vandusid mõisnikud, makstes laevade ehitamiseks raha, oigasid, vaadates külvamata jäänud põldusid ja tühje aitasid. Upris halvaks panevalt sosistas nii must kui valge vaimulikkond: jõud läks ilmselt nende käest välismaalaste ja igasuguse värskest väljaotsitud tõusikliku rämpsrahva kätte.

Raskelt algas uus aastasada. Ja ometi oli kevadeks laevastik valmis. Hollandist on kohale tellitud insenere ja polgukomandöre. Panšinosse ja Tšerkasskisse veetud suured moonatagavarad. Sõjaväed täiendatud. Lehekuus ilmus Peeter laevastiku eesotsas uuel galeeril „Principium“ Aasovi alla. Mere ja maa poolt ümberpiiratud türklased panid meeletult vastu, löid kõik tormijooksud tagasi. Kui kõik leib ja kõik püssirohi otsas oli, siis alistusid võitjate armu peale. Kolm tuhat janitsäri ühes bei Hassan Araslaniga lahkusid purustatud Aasovist.

Esmajärjekorras oli see võit omade üle: Kukui oli Moskva jagu saanud. Sedamaid saadeti ilukõnelised kirjad keiser Leopoldile, Veneetsia doodžile, Preisi kuningale. Moskva jõele, Kamennõi silla sissesõidu kohale ehitati Andrei Andrejevitš Vinjuse hoolitsusel au- ehk triumfi-värvavad. Nende peal lippude ja relvade keskel istus kahepäine kotkas, selle all kiri:

„Jumal on melega, kes võib meie vastu. Ep ole seni nähtud.“

Nende värvate katust holdsid kullatud Herkules ja Mars, kolmesünlased mehed. Nende all — puust, värvitud: ahelais Aasovi paša ning tatarlase murza, samuti kettides, nendel allkirjaks:

„Varem steppides sõdisime, nüüd aga Moskva eest vaevalt põgenemisega pääsesime.“

Värvate külgedel suurtele lõuenditele maalitud pildid: merejumal Neptun, allkirjaga: „Ka mina õnnitlen Aasovi vallutamise puhul ja alistun teile...“ Ning teine pilt —

kuldas venelased tatarlasi löövad: „Ah, Aasovi me kaotama ja sellega hätta jääme.“

Mihhlikuu lõpus katsid rahvapilved kaldaid ja katuseid: üle silla ja läbi värvate saabus Zamoskvoretšjest Aasovi armee, kes sõitis kuuel hobusel vürst-paavst, käes mõõk ja kilp. Tema järel — lauljad, vilemehed, käabused, djakid, bojaarid, sõjavägi. Edasi talutati Leforti neljateistkümme rikkalt ehitatud hobust. Ta ise, raudrüüs, käes Aasovi plaan, sõitis tsaari kuldsaanis mööda kiilasjääd. Talutati — bojaarid, djakid, sõjavägi, madrused, uued ase-olukorrad Lima ja de Lozière. Suure tõredusega, ümbritsetud müristavaist litauriloojaist, sõitis kreeka vankris laheldane, ennast täis, kahele poole paisunud näoga bojaar Selin, generalissimus, kellele see aunimi oli antud tema Aasovi retke eel, et bojaaride suid sulgeda. Tema peal talutati maad mooda kuuteteistkümme turgi lippu. Peet vanqilangenud tatarlase vägilast Alatõkki, — ta pilutas rahvahulga poole kõõrdsilmi, paljastas metsikult hambaid, — teda hassetati. Preobraženski polgu taga vedasid need hobust võllast, selle all seisis, silmus kaelas, reetur Jakob Janakoon, kaks linukat kahel pool teda lõgistasid pühaaustlase, raputuseid plüsu. Läksid insenerid, laevamehed, puusepad, sepad. Streletsid taga ratsa — kindral Chodou, ees — türgi vangid surnurüüs. Kaheksa tubakat hobust vedasid laevakujulist kuldvankrit. Selle ees astus Peeter merevõhelas kahtlase, jaanalinnaulgu kolmnurksel viitkaabul. Inimestele tema ümmargust nägu ja üleilmlikult pikka keha, ning paljud meenutasid ristimärki tehes jubedaid ja salapäraseid kuuldusi sellest tsaarist.

Sõjaväed läksid läbi Moskva Preobraženskojesse. Varsti kutsuti bojaaridel sinna kokku sõita nõupidamiseks. Suures duumas, millest kõigi kommete vastaselt osa võtsid välismaalased, kindralid, admiralid ja insenerid, ütles Peeter bojaaridele mehisel häälel:

Et fortuuna meie keskel viibib ega ole kunagi nii lähedal lõunas olnud, siis on õnnis see, kes tal juustest kinni haarab. Seepärast otsustage, bojaarid: purustatud ja mahapõletatud Aasov uuesti üles ehitada ja teda küllaldase sõjaväega asustada, ja sealt mitte kaugel, kuhu olen rajanud kindluse Taganrog, seesinane kindlus samuti välja ehitada ning asustada... Ja veel on vaja, — kuna meil oleks kergem merd kui maad kaudu sõda pidada, — ehi-

tada merekaravan, mis koosneks neljakümnest või rohkemast veesõidukist... Laevad tuleb teha kõige tarvilikuga, suurestukkide ja väikeste tuliriistadega, nagu nad peavad olema sõjas. Ja teha neid nõnda: patriarh ja kaheksa tuhande taluperega kloostrid — üks laev. Bojaarid ja kõik kumne tuhande taluperega sõjateenistujad — üks laev. Kaupmehed ja kaubagildid, vaikekaupmeeskond ja agulid teevad kaksteist suurt laeva. Ja selleks peavad bojaarid ja vaimulikud ja sõjateenistujad ning ärirahvas kokku astuma kompaniideks, see on seltskoppideks, ja peab kõiki seltskoppe olema kolmkümmend viis.

Bojaarid otsustasidki nõnda, olgugi et paljudel silmad pungi läksid ja kasukad higistama hakkasid. Kompaniid kästi jõuludeks koostada, pärusmaade, mõisate ja majade tsaarile võtmise ähvardusel. Iga kompani pidi peale vene puuseppade ja -saameeste omal kulul ülal pidama häid välismaisi meistreid, tõlkisid, seppi, uhe nikerdaja ning ühe tubli tisleri ja ühe maalikunstniku ning arsti koos apteegiga.

Ja edasi — Peeter käskis määrata erilise maksu Volga-Doni kanali ehitamiseks ning kaevata see kanal viivitamata. Laotasid käsi, ilma vastuvaidlemata määrasid. Raske oli bojaaridele säärane ruttamine, kuid nägid, — vaidle vastu või mitte, Peetril on kõik ette ära otsustatud. Ta ei räägi troonilt, vaid haugub karmilt, ta raseeritud nägudega kindralid raputavad ainult parukatega... Oh, kui käre! Preobraženskoje ümber — sõjaväelaager, pasunad, trummid, sõdurilaulud. Ja tuleb nii välja, et bojaaride duuma higistab siin ainult põlise kombe tõttu, — tsaar aga ajab varsti ilma tematagi läbi.

Tõepoolest, varsti toimus suure tähtsusega asi mitte bojaaride otsustamise põhjal, vaid niisama lihtsalt: tsaari isikliku kantselei djakk ja vürst-paavst sebitses ning saatis soldatite abil laiali tsaari ukaasi viiekümnele parimale Moskva bojaarile, et need läheksid välismaale — õppima matemaatikat, fortifikatsiooni, laevaehitamist ja muid teadusi (ilma milleta, tänu jumalale, elati pühast Volodimerist peale). Algas ulgumine paljudes Moskva majades, kuid kardeti paluda käsu tagasivõtmist või enese vabandamist haigusega. Noormehed valmistati teele, neid õnnistati, jäeti nagu surmaminejaid jumalaga. Igauhega saadeti kaasa soldat, teenijaks ja hoolitsejaks, ning nad sõit-

sid kavadisel teelagunemisel ahvatlevaisse kaugetesse maadesse.

Üks neist oli stolnik Pjotr Andrejevitš Tolstoi, Trojekurovi valmees. Ta tahtis ükskõik mis hinnaga heaks teha oma oravõltu streletside mässust.

Annovi vallutamine oli äärmiselt kergemeelne ja hädalilik asi: venelased kutsusid välja suure sõja kogu Türgi luupoorlumiga. Aga jõudu leidis hädavaevalt nii palju, et hakkama saada üheainsa kindlusekesega, ja Peeter ning kindralid mõistsid seda väga hästi võitluses Aasovi all. Lühkest Kožuhhovo trotsist ei jäänud jälgegi. Mõtetki polnud nüüd vallutamistest, vaid et esialgu kuidagi püsti püüda, kui turklased suvatsevad asuda Venemaaga mere ääres ja poolt sõdima.

Pidi olema lihtlast, kõige suurema rutuga parandama ja tervastama armeed ning laevastikku, ümber korraldama labid, tootelanud riigimarkina uues, euroopalikus suunas ning muudkui raha, raha, raha...

Seda kõike võis anda uksest Euroopa, Sinna oli vaja kaata luimeel, ja nõnda kaata, et seal antaks. Ülesanne oli keeruline, edasilükkamatu, rutuline. Peeter (koos lähemataga) lahendas selle aasialiku kavalusega: läkitada kõige toredusega suur saatkond ja ühes sellega sõita ka ise — ümberrõivastatuna, nagu maskeraadil — Preobraženski polgu urjadniku Peeter Mihhailovi nime all. Tuli nii välja: „Te pidasite meid kivinenud barbariteks, aga meie, olgugi et oleme tsaarid ja nii edasi ning türklaste võitjad Aasovi all, me pole siiski upsakad inimesed, vaid lihtsad, liikuvaloomulised, ja tuimust on meis vahest vähemgi kui teie, — me võime põrandal magada, sööme matsidega samast kausist, ja meil on ainult üks mure — hajutada meie pimedust ja rumalust, õppida teie juures, meie heategijakesed...“

Arvestus oli muidugi õige: kui oleks viinud Euroopasse kalasabaga merineitsi, siis poleks seal nõnda imestletud... Oli meeles, et veel Peetri venda austati jumala koinbel... Aga see — süllapikkune, krambist moonutatud tore poiss sülgab tsaariliku hiilguse peale oma uudishimu

pärast kaubanduse ja teaduse vastu... Seesinane asi on uskumatu ja imeväärne.

Täievolilisteks saadikuteks valiti Lefort, Sibiiri asevalitseja Fjodor Aleksejevitš Golovin, kes oli terava mõistusega ja keelteoskaja mees, ning duumadjakk Prokofi Voznitsõn. Nende juurde kakskümmend Moskva aadlikku ja kolmkümmend viis vabatahtlikku, nende hulgas — Aleksaška Menšikov ning Peeter.

Arasõit viibis ootamatu pahanduse pärast: avastati mässunõu Doni kasakate keskel, eesotsas osutus olevat polkovnik Tsökler, seesama, kes Peetri Troitses olemise ajal tõi esimesena tema juurde streletsipolgu. Peeter ei saanud kunagi unustada, et Tsökler oli ustavamaid Sofja teenreid, ega usaldanud jonnakalt tema meelisklusi. Pärast Aasovi vallutamist saatis ta Tsökleri Taganrogi kindlust ehitama, — auahnele mehele võrdus see maapaoga. Taganrogis leidis ta eest sundtöödest ärritatud kasakonna, — nende stepivabadus hävis tsaari valju käe all, — ja seal, otsekohe mässumeelseks muutudes, hakkas Tsökler kasakatele rääkima:

„Riigis on praegu sellepärast suur ärevus, et valitseja sõidab mere taha ja läkitab suursaadikuks meie vaenlase, neetud välismaalase Leforti, ning selleks saatmiseks kisub tohutult kroonu raha... Tsaar on kangekaelne, ei taha kedagi kuulda võtta, elab kõlvatuis lõbudes ja kohtleb kõiki armetult ning nutuväärselt ja pillab ainult asjata raha... Oõsiti käib ta üksipäini sakslanna pool, ja teda võib kergesti varitseda, talle noaga ots peale teha. Aga kui ta tapetud on, — ei takista siis teid, kasakaid, keegi, tehke, nagu tegi Stenka Razin... Aga kui olete nõnda teinud, siis valige pärast tsaariks kas või mind: mina olen vana usu poolt ja armastan lihtsald, mitteaadlikke inimesi.“

Kasakad hüüdsid selle peale: „Anna aega, kui valitseja sõidab võõrale maale, — küll siis teeme nagu Stenka Razin...“ Streletside poolsadakonna pealik Jelizarov kihutas hobuseid säästmata Moskvasse ja teatas sellest mässust. Juurdlusel selgus, et Tsökleriga olid ühenduses Moskva aadlikud Sokovnin ja Puškin ning pidasid sidet Novodevitši kloostriiga. Peeter piinas ise Tsöklerit, ja see jutustas valu ning surmahirmu meelegeites palju uut Sofja ning Ivan Mihhailovitš Miloslavski endistest mõrvaplaanidest (Miloslavski suri aastat kolm tagasi). Uuesti tõusis

juba lapsepõlve aastaist kohutav Miloslavski vari, elustus lõpuks muserdamatu endisaeg...

Donski kloostriis murti lahti Miloslavskite perekonna hauakamber, võeti kirst Ivan Mihhailovitši jäänustega, pandi lihtreele, ja kaksteist pikakärsalist küürakat siga, viinjudes piitsahoopide all, lohistasid kirstu üle sõnniku-lookude labi terve Moskva Preobraženskojesse. Rahvas läks suurte salkadena järel, teadmata — kas naerda või piibedusest karjuda.

Preobraženskoje soldatiaguli platsil nähti sõjavägede nelimurka, musketid käes. Trummid põrisesid. Keskel — lava tapapakuga, kõrval kindralid ja Peeter, ratsa, kolmekandilise kübaraga, mustas hõlstis. Ta käsi rebis suu- ja harjunud hobune seisis vaikselt, — jalusest valjakargav jalg põtkis, valge nägu virildus kõrvale, vaandus otseku naerust. Kuid ta ei naernud. Kirst avati, seal sinetas poolkõdunenud brokaadis kolp ja koost varisenud käerusemed. Peeter, juurde sõitnud, sülgas Ivan Mihhailovitši jäänustele. Kirst lohistati laudlava alla. Veeti kohale plinades purustatud Tsökler, Sokovnin, Puškin ja kolm strelets-urjadnikut. Meelemõistmatuseeni purjus viidud paavai luges kohtuotsuse ette...

Timukana tõmmati Tsökler juukseldpidi järsku treppi moolda lavale. Robid rõivad seljast, viisati alasti tapakula. Timukad, puhkides valjusti, raius tal kirvega maha parema ja vasaku kae, — oli kuulda, kuidas need laudadele langesid. Tsökleri jalad hakkasid rabelema, — karati peale, tõmmati sirgu, raiuti mõlemad jalad kuni kubemoteni maha. Ta karjus. Timukad tõstsid lava kohal üles ta pulstunud habemega kehatüüka, viskasid tapapingile, raiusid pea maha. Veri voolas läbi lavapragude Miloslavski kirstu...

Ruk jäeti bojaaride hoolde, eesotsas Lev Kirillovitši, Strojnevi, Apraksini, Trojekurovi, Boriss Golitsõni ja djakk Viniusega. Moskva — ühes kõigi tema mässu- ja nooviasjadega — anti Romodanovski kätte. Paastukuu keskel sõitis suursaatkond ühes Peeter Mihhailoviga Kuusamaale.

Palmesil aprillil kirjutas Peeter salatindiga:

„Myn Herr Vinius... Eilsel paeval jõudsimme Riiga, tänu jumalale, hea tervisega, ja härrad saadikud võeti suure auavaldusega vastu. Selsinasel sissesõitmisel oli laskmine 24 suurtükist, kui lossi sisse läksime ja välja tulime. Düüna jõe leidsime veel jääga kaetud olevat ja seepärast oleme sunnitud mõne aja siin viibima... Ole hea, tervita kõiki tuttavaid... Ja tulevikus kirjutan salatindiga, — hoia tule kohal, siis võid lugeda... Aga näopärast kirjutan musta tindiga, kus kohane on, seesugused sõnad: „Palun, tervita mu härra kindralit ja palu alandlikult, et tema lahkesti minu majakest maha ei jäta...“ Kõik muu on salatindiga, sest siinne rahvas on üpris uudishimulik.“

Selle peale vastas Vinius:

„... Sel puhul, et härra suursaadikult ja tema kaaslastelt esimene post ilmus, langesin mina säärasesse seltskoppi neil tundidel, ja sai nõnda võetud saadikute ja vaprate kavaleride, iseäranis aga valitseja terviseks, et Baccus ühes oma pojapoja Ivan Pohmelpeaga naerust istuli kukkus. Kindralid ja polkovnikud ja kõik pealikust inimesed, urjadnikud ning kõik soldatid tervitavad teie armulikkust. Esimeses roodus suri trummilööja Luka. Mooramees Hannibalka elab nüüd, tänu jumalale, rahulikult, on keti otsast lahti lastud, õpib vene keelt... Aga teie kodudes on kõik terved...“

Nädala pärast saabus Moskvasse teine kiri:

„Herr Vinius... Täna sõitsin siit Mitause... Elasime aga jõe taga, mis otse lihavõttepühal jääst vabanes... Me elasime siin orja kombel ja saime ainult silmadega sõõnuks. Arinimesed käivad siin mantlites ja näivad olevat üpris õiglasel, aga kui meie voorimehed hakkasid neile saane müüma, siis larisesid ja õnnistasid kopika pärast ropul kombel... Hobuse eest ühes saaniga pakuvad kümme kopikat. Kui aga ükskõik mida küsid, — käristavad kolmekordset hinda...“

Palun, tervita mu härra kindralit ja palu alandlikult, et tema lahkesti minu majakest maha ei jäta... (Edasi kõik salatindiga.) Aga kui Riist lahkudes läbi linna ja lossi sõitsime, siis seisis soldatid müüridel, ega olnud neid alla kahe tuhande... Linn on hästi kindlustatud, aga see pole lõpule viidud... Siin kardetakse üpris väga, ja linna ja mõnedesse paikadesse ei lasta isegi mitte koos valvuriga, ning on vähe vastutulehikud... Aga maal on suur nälg, — ikaldus.“

Ja veel kolme nädala pärast:

Täna sõidame siit mere kaudu Königsbergi... Siin, lühikesel, nagu ma imelooma, mida meil võltsiks peeti... lühel mehel on apteegis piiritusepurgis salamander, kelle ma välja võtsin ja käe peal hoidsin. Sõna-sõnalt just sääraselt nagu kirjutatakse: salamander on loom — elab tuleloogis... Siit saatsime kõik voorimehed tagasi. Aga need voorimehed, kes ära kargasid, käsi üles otsida ja piitsaga korraltikult läbi peksta, talutades turgu mööda, ja raha neilt nälge nõuda, et teised tulevikus kelmust ei teeks.“

4

Meeldiv tuul täitis nelja suurt sirgpurje groot- ja fokk-mastil ning kaht käila kolmnurkset purje pikka pukspriidi mastil... Pisut pakpoordi poole kallakil, libises laev „Püha Georg“ mööda kevadist päikesepaistelist halli merd. Siinmaal palatsid haprad jääpangad, ümbritsetud vahust. Toritööliste kohmakal ahtril lehvis Brandenburgi lipp. Laevalekk oli puhast, postud, läikis hõõrutud vask. Lõbus lühike aeg vaata linnepuust Neptunit, lendas käilas puksipriidi all vikerkaarevärvi tolmuna.

Peeter, Aleksaška Monšikov, Aljoša Brovkin, Volkov ja kõhela, püüdnud habemega suurepärase papp Bitka, — kõik riietatud hallist kalevist saksa rõivaist, niitsukkadega, raudpannaldega juhtnahast kingad jalas, — istusid tõrvatud tõupuntrail, suitsetasid piipudes head tubakat.

Peeter, asetanud küünarpead püstiaetud põlvedele, lõbus, heasüdamlik, rääkis:

„Friedrich, Brandenburgi kuurvürst, kelle juurde Königsbergi sõidame, on oma vend, — küll näete, kuidas ta vastu võtab... Oi, kuidas ta meid vajab... Elab alatises hirmus: ühelt poolt pigistavad teda rootslased, teiselt poolt — poolakad... Oleme selle kõik juba välja uuri- nud. Palub meiega sõjalist liitu, — küll te näete, poisid.“

„Noh, meie omalt poolt mõtleme veel järele,“ ütles Aleksaška.

Peeter sülitas merre, pühkis piibupitsi vastu varrukast:

„See'p see on, et meile pole seda liitu millekski vaja. Põhja Preisimaa türklastega sõdima hakka. Kuid, poisid, et te Königsbergis märatsema ei hakkaks — pea kaksan otsast... Et meist paha kõma ei tekiks.“

Papp Bitka lausus pohmeluse pingutusega:
„Meie ülalpidamine on alati korralik, asjata ähvardada... Aga seesugust auastet — kuurvürst — pole kuulnud.“

Aleksaška vastas:

„Kuningast madalam, hertsogist kõrgem, — tuleb välja — kuurvürst. Kuid teadagi, selle mehikese maa on laostunud, — elab peost suhu leiva ja kvassi peal.“

Aljoša Brovkin kuulas, heledad silmad ja vurrudeta suu pärani... Peeter puhus talle suitsu suhu. Aljoša hakkas kõhima. Pistis naerma, teda ribidesse müksama.

Aljoša ütles:

„No, mida's te, mida's te... Aga eks ole ikka pisut jube, — meie — ja äkki nende juurde.“

Vana soomlasest kapten vaatas imestledes neile kõite keskel hullajatele. Ei tahtnud uskuda, et üks neist lõbusaist poistest on — Moskva tsaar... Kuid kas on maailmas vähe imeväärseid asju...

Kaugel vasakul küljel ujusid liivased kaldad. Harva paistis mõni puri. Lääne taevaranna taha kadus purjesid täis laev. See oli viikingite, Hansa kaupmeeste meri, nüüd — rootslaste võimualune. Päike laskus. „Püha Georg“ lõdvendas škotte ja ujus pärituules, lobistades pehmelt laineil, pika liivaluite poole, mis eraldas kinnist Frischhaffi lahte merest. Kerkis majak ja Pillau kindluse madalad ffordid, mis kaitsesid sissekaiku lahte. Pärale jõudes lasti suurtukki, heideti ankur välja. Kapten palus moskoviidid õhtueinele.

5

Hommikul roniti kaldale. Midagi erillist siin polnud: liiv, männid, Paarkümmend kalalaeva, teivastel kuivavad võrgud. Madalad, kehvad, tuultest säsitud onnid, kuid aknais klaaside taga — valged kardinad... (Peeter meenutas magusalt Annchenit.) Pühitud künniste ees lõuen-dist tanudega naised koduses töös, mehed nahkmütsides — süüdvestreis, huuled paljaks aetud, habe ainult kaelal. Käivad meie omadest vahest kohmakamalt, kuid näha on, et igaüks läheb asja pärast, ja on lahked ilma arguseta.

Peeter küsis, kus on neil kõrts. Istusid puhaste tamme-puust laudade äärde, imestledes kasinust ja head lõhna,

hakkasid õlut jooma. Siin kirjutas Peeter kuurvürst Friedrichile venekeelse kirja, paludes kokkusaamist. Volkov elas kindluse soldatiga viis selle Königsbergi.

Kalamehed ja nende naised seisisid ustel, vahtisid aken-del sisse. Peeter pilgutas lõbusalt nendele headele ini-ma tele silma, päris, mis on kellegi nimi, kas on palju lasta saanud, kutsus siis kõiki lauda ja kostitas õllega.

Esimesel veeres kõrtsi ette kullatud tõld, mille ka-lusel jaanalinnusuled, väledalt hüppas välja puuderda-tud, uleni taevakarva siidis kammerjunker von Prinz; kalamehi ja naised kõrvale lukates lähenes ta hirmunud meel moskovitidele, kes kolksutasid tinakruusidega. Esimene sammu lauast eemal võttis peast laiaäärelise kaabu ja puhkis sulgedega mööda põrandat, seejuures taganes, kätt kaelkooguna, jalg kõveraks käänatud.

„Tema hiilgusel, minu käskijal, suurel Brandenburgi kuurvürstil Friedrichil on rõõm paluda teie...“ Siin ta talendus Peeter ähvardas sõrmega. „Paluda kõrget ja vaimuoodatud kulalist saabuda sellest vilétsast onnist temale määratud seisusekohasesse viisakasse korter-isse...“

Aleksaška Monšikov puuris silmad sinisesse kava-lisse, — mükas laua all Aljoškale:

„Vaata — see on politess... Selsab varvastel, — nagu pilt... Parukas, näe, on lühike, aga meil — kuni na-bani... Oh sa koerapoeg!...“

Peeter istus koos von Prinzigiga tõlda. Poisid sõitsid taga hõlvankri. Linna paremas osas, Kneiphofis, oli külalistele määratud üks kaupmehemaja. Königsbergi sõideti sisse vldovikus, rattad ragisesid puhtal sõiduteel. Ei plankusid, ei tarasid — imeväärt! Majad esiküljega otse tänava poole, suured väikeseruundulised aknad kaeulatuse kõrgu-sel. Kõikjal sõbralik valgus. Uksed lahti. Inimesed kõn-olivad ilma kartuseta... Oleks tahtnud küsida — kui-das te ometi röövimist ei karda? Kas teil siis röövleid ei olegi?

Kaupmehemajas, kuhu korterisse asusid, pole jälle mi-dagi peidetud, head asjad seisavad lahtiselt. Ainult loll ei tõi sisse. Vaadeldes tumedast tammest söögituba, mis rikkalt ehitud piltide, lauanõude, tóurasarvedega, lausus Peeter tasa Aleksaškale:

„Ütle kõigile kõige valjemalt, et kui keegi raasukestki himustab, — poon värava külge üles...“

„Tõsijutt, myn Herz, minul eneselgi hakkas kõhe... Seni kui ära harjuvad, käsin kõigil taskud kinni õmmelda... Noh, hoidku jumal, et mõni purjus peast...”

Von Prinz saabus taas tõllaga. Peeter sõitis ühes temaga lossi...

Sinna mindi läbi salavärava aia kaudu, kus sulises purskkaev ja murul mustasid põõsad, mis püगतud kord kera-, kord kuke- või püramiidikujuliseks. Friedrich võttis külalise vastu aias, klaasuste vahel, ulatas talle pitskätisega kaetud sõrmeotsad. Siidparukas raamis ta üpris läbitungivat, terava nina ja suure palja laubaga nägu. Sinisel ülerinna-lindil sillerdasid briljanttähed.

„Oo, mu vend, mu noor vend,” lausus ta prantsuse ja kordas sedasama saksa keeli. Peeter vaatas ta peale ülalt alla nagu kurg ega teadnud, kuidas teda kutsuda — kas vennaks? Pole tiitli kohane... Onukeseks? Ebamugav. Hiilguseks või veel kuidagi teisiti? Kui ei trehva täppi — haavub veel...

Vabastamata külalise käsi ja astudes ise tagurpidi, talutas kuurvürst ta vaipa mööda väheldasse ruumi. Peetril hakkas pea ringi käima, — nagu oleks elustunud üks lapsepõlve armsamaid pilte, mis rippusid tal Preobraženskojes. Lõbusalt küdeval marmorkaminal vehkis pendliga imeväärt peenelt meisterdatud kell, mis ehitud taevaskäsi, tähtede ja kuuga. Kolmeharulised tagapeeglitega seinälühtrid kallasid pehme valgusega üle seinte viilpildid, haprad toolikesed ja pingikesed ning palju ilusaid ja lõbusaid asjakesi, millele raske leida otstarvet. Oites õuna- ja kirsipuuoksad seebimulliliselt õhukesis, kõrgeis karikais.

Kuurvürst keerutas käes nuuskutubakatoosi, ta teravad silmad olid heasüdamlikult poolsuletud. Asetas külalise tule juurde nii kergele kuldtoolikesele, et Peeter toetus rohkem jalalihastele, kartes seda asjakest purustada... Kuurvürst puistas saksakeelse kõne üle prantsuskeelsete sõnadega. Lõpuks mainis sõjalist liitu. Nüüd Peeter mõistis. Ta kohmetus lahtus pisut. Seletas hollandi-saksa madrusekeeles, et ta on siin inkognito ega räägi poliitilistest asjadest, aga nädala pärast saabuvad suursaadikud — ja rahust tuleb juba nendega rääkida.

Kuurvürst plaksutas käsi. Hääletult avanes see, mida Peeter oli pidanud aknaks, — peegeluks, — ja punastes livreedes teenrid tõid sisse söökide ning jookidega kaetud lauakese. Peetri soolikad löid nurru näljast, — muu-

tus kohe lõbusaks. Kuid toitu osutus olevat armetult vähe: mõned vorstiviilud, praetud tuvilinnuke, pasteediga pirukad, salat... Kuurvürst pani külalisele elegantse käelikutusega ette lauda istuda, pistis targeldatud salvrätiku vasti kaeluse vahele ja rääkis peene naeratusega:

„Kogu Euroopa jälgib imetlusega teie tsaariliku kõrguse relvade hiilgavat edu ristiisu vaenlaste vastu. Paraku, ma olen sunnitud teile ainult käsi plaksutama, nagu roomlane amfiteatri pingilt. Minu õnnetu maa on ümbritsetud vaenlastest — poolakad ja rootslased. Niikaua kui Saksonis, Poolas, Balti merel ja Liivimaal mängivad pere-meest need röövlid rootslased, seni pole rahvaste õitseng võimalik... Mu noor sõber, te mõistate varsti, — meie ühine, meile jumala poolt meie pattude pärast saadetud vaenlane — pole mitte türklased, vaid rootslased... Nad võtavad Balti merel iga laeva pealt maksu. Meie kõik lõõtame, — nemad elavad nagu vapsikud röövimisest. Ei kannata üksnes meie, vaid ka Hollandi staadid ja Inglismaa... Aga türklased, türklased! Nad on tugevad ainult Prantsusmaa toetusel — selle täitmatu türanni, kes sirutab usurpaatorlikult käe Habsburgide Hispaania krooni järel... Kallis sõber, varsti saate näha suurt koalitsiooni Prantsusmaa vastu. Kuningas Louis Neljateistkümnnes on vana, tema kummalid marsallid on haavas, Prantsusmaa on laostatud üle jõu kõlvamat maksudest... Tal ei jätku jõudu Türgi kultanit aitamiseks... Türgi kaart lüüakse rahvusvahelises mängus... Kuid Rootsimaa, oo, see on hädahohtlikem vaenlane Moskoovia selja taga.”

Toetudes kergelt küünarnukkidega lauale, näppis kuurvürst õunapuuõit. Ta veekarva silmad välgatlesid. Küünaldest valgustatud raseeritud nägu oli kuratlikult tark.

Peeter tundis, — sakslane veab ta sisse.

Jõi põhjani suure klaasi veini:

„Ma tahaksin teie inseneridelt suurtükilaskmist õppida...”

„Kogu suurtükipark on teie kõrguse käsutuses...”

„Danke...”

„Proovige lonks seda mooseli veini...”

„Danke. Meil on veel pisut vara end Euroopa pudrusse segada, — meile teevad türklased palju pahandust...”

„Ärge ainult arvestage Poola abi, mu noor sõber, — seal tantsitakse Rootsi pilli järgi...”

„Aga mooseli vein on hea...”

„Must meri ei anna teile kaubanduse arendamises mitte midagi... Seevastu avavad mõned sadamad Balti mere rannikul Venemaale äraarvamatud varandused.“

Kuurvürst hammustas õunapuukoisi, ta teraspilk libises nähtamatu muigega üle moskoviidi kohmetanud näo...

Kogu järgneva nädala kuni saatkonna saabumiseni veetis Peeter linna taga, lastes kahureist märki. Suurtükiväe peainsenerilt Steitner von Sternfeldilt sai ta tunnistuse:

„... Härra Peter Mihhailov tunnistada ja lugeda väljaõppinuks pommide laskmises, nii teaduse teoorias kui ka praktikas, ettevaatlikuks ja osavaks tulistamiskunstnikuks, ning arvestades tema suurepäraseid teadmisi osutada talle igasugust võimalikku abi ning meeldivat heatahtlust...“

Suursaadikud sõitsid Königsbergi nii toredalt sisse, nagu polnud seda veel kuskil ja kunagi juhtunud. Rongkäigu ees talutati kalliste sadulavaipade ja tekkidega ratsahobuseid, nende taga — prelsi kaardiväelased, paažid, kavalierid ja rüütlid. Kõrvulukustavalt rōkkasid vene pa-sunamed. Nende taga astus kolmkümmend vabatahtlikku rohelistes hōbedaga tikitud kaftanites. Ratsa — saatkonnaliikmed vaarikavärvi kaftaneis, kuldvapid rinnal ja seljal. Taaruvad, üleni klaasist tõllas sõitsid kolm saadikut — Lefort, Golovin ja Voznitsõn — sooblinahkse voodriga valgeis atlaskasukais, briljantidest kahepealised kotkad torutaolistel piibrinahksetel mütsidel. Nad istusid sirgelt, liikumatult nagu puuslikud, särades kalliskivisõrmustega kätel ja sauatistel. Tõlla taga — Moskva aadlikud, kes olid selga ajanud kõik, mis aga kallim.

Sellal kui toimusid vastuvõttud ja läbiraakimised kuurvürstiga, läks Peeter jahiga Frischhaffile lõbusõidule. Olulist siin polnud: olgu kuurvürst kui kaval tahes, — liit Poolaga oli vajalikum kui temaga. Hoopis erinevalt endisest aegadest ei takerdunud suursaadikud sõnadesse ega kirjatähtedesse, olid kommetes vastutulelikud, ei tahtnud ainult põlvitades kuurvürsti kätt suudelda, sest see pole ju veel kuningas. Soovitasid mitte sõjalist, vaid sõbralikku liitu, ja selle juures punnisidki. Kuurvürst hakkas pressima. Saadikud ütlesid: hüva, olgu sõjaline liit, kuid

õeldi ainult nende riikidega, kes ei võta osa sõjast Türgi vastu. Ka see otsus oli vastumeelt kuurvürstile, ta mõttis jahile Peetri juurde ja rääkis temaga kogu öö. Kuid poisijõnglane nāris vaid musti küüsi. Lõpuks lausus:

„Noh, hüva... Ainult paberit meie ei kirjuta... Kui sul, kuurvürst, häda käes, küll me aitame, vannun risti juures... Kas sa usud?“

Sõlminud salajase suusõnalise liidulepingu (mis tuli ikkagi paberil kinnitada), asus suursaatkond ärasõidule, kuid tuli viivitada kolm nädalat Pilläus ühe kõige tähtsama teate pärast: Poolas algasid uue kuninga valimised. Seimidel ja seimikestel raius šlahta mõõkadega ning laskis püstoleist, kaitstes oma kandidaate. Neid leidis üle kümne mehe, kuid peamisteks ja tõenäolisemaks olid August — Sakseni kuurvürst, ning prints Conti — Prantsuse kuninga vend.

Prantslane Poola troonil — see tähendas Poola väljatangemist türklaste vastasest liidust ja sõda Moskoo-vlaga. Alles siin, Euroopa rannikul, mõistis Peeter, mis tähendas poliitiline mäng. Ta saatis Pilläust Viniuse juurde kulleri käsuga kirjutada poolakatele seesugune kiri, et nii palju kui võimalik hirmutada prantsuse printsi parteid, Moskvas sepišetigi kiri Gniezno kardinal primasele. Selles öeldi: „... Kui prantslane saaks Poola riigis kuningaks, siis poleks üksnes liit pūha risti vaenlase vastu, vaid ka igavene rahu Poolaga üpris raskelt vigastatud... Seepärast meie, suur valitseja, tundes alalist sõprust teie poola kuningate, samuti kui ka panide ja Rzecz Pospolita vastu, seda prantsuse ja türgi partei kuningat ei soovi...“ Kiri kinnitati sooblinahkade ja lšervoonetsitega. Pariisist saadeti samuti kulda. Albid poolakad valisid kuningaks nii Augusti kui Conti. Algas segadus. Panid relvastasid teenijaskonna ja talupojad, hävitasid üksteise majapidamisi, põletasid aleveid. Peeter kirjutas ärevuses Moskvasse, et pandaks sõjavägi Leedu piiri poole liikvele, appi Augustile. Kuid August ise ilmus kaheteistkümnentuhandlise sõjaväega Poolasse, et troonile istuda. Prantsuse partei oli lõõdud. Panid sõitsid oma lossidesse laiali, väike-šlahtkond — kõrtsidesse. Prints Conti, — nõnda kuuldi Euroopas, — sõitnud ainult Boulogne'ini, kehtas õlgu ja pöördus tagasi oma löbustuste

juurde. Kuningas August vandus vene residendile Varsavis, et hoiab Peetriga ühte.

Suur asi lõppes hästi. Saadikud ja Peeter koos vabatahtlikega lahkusid Pillaust.

7

Peeter sõitis posthobustega saatkonna ees, ilma peatamata, läbi Berliini, Brandenburgi, Halberstadti. Pöörduti sisse ainult kuulsatesse rauatehastesse Ilsenburgi lähedal. Siin näidati Peetrile malmi väljalaskmist sulatusahjust, raua keetmist, püssiraudade tagumist õhukestest liistakutest, treimist ja puurimist tööpinkidel, mis käisid vesirataste jõul. Töötasid sumptimeistrid ja -sellid oma sepi ning töökodades. Saadused toodi Ilsenburgi lossi: püssid, püstolid, mõõgad, lukud, hobuserauad. Peeter ahvatles kaht head meistrit peaaegu juba Moskvasse sõitma, kuid sumpt ei lasknud neid ära.

Sõideti teid mööda, mille äärde olid istutatud pirni- ja õunapuud, keegi elanikest ei varastanud neid vilju. Ümberringi — tammesalud, põldude nelinurgad, kivitaraade taga — alad ja keset rohelist — telliskivist katused, tuvilakad. Väljadel — ilusad rammusad lehmad, välguvad ojakesed kallaste vahel, põlised tammed, vesiveskid. Sõidad kaks-kolm versta — linnake, — telliskivist teravatipuline kirik, prügitatud plats kivikaevuga, rae-koja kõrge katus, vaiksed, puhtad majad, õllepoe lõbus silt, vasktaldrik habemeajaja ukse kohal. Sõbrahukult naeratavad kootud mütside, lühikeste kuubede, valgete suk-kadega inimesed... Vana hea Saksamaa...

Soojal heinakuu õhtul sõitsid Peeter ja Aleksaška esimeses dormöösis Koppenbrügge alevisse, mis on Hannoveri lähedal. Koerad haukusid, aknad heitsid maanteele valgust, majades istuti õhtulauda. Keegi põllega mees ilmus trahteri valgustatud uksele, mis kandis silti „Kuld-põrsa juurde“, ja hüüdis midagi kutsarile. See peatas väsinud hobused, pöördus Peetri poole:

„Teie hiilgus, trahteripidaja on sea tapnud ja täna on tal pekkvorste... Paremat õomaja me ei leia...“

Peeter ja Menšikov ronisid tõllast välja, sirutades jalgu.

„Kuidas on, Aleksaška, kas seame kord enestegi juures säärase elu sisse?“

„Ist te, myn Herz, — vist mitte niipea...“

„Arman eluviis... Kas kuuled, isegi koerad hauguvad sinu ilma tugevuseta... Paradiis... Meenub Moskva, — oleks maha põletaksin ta...“

„Kajalaut, see on tõsi...“

„Kukilavad vana peal, — tagumik on ära pehkinud... Pole tuhande aasta jooksul õppinud maad kündma... Millest see tuleb? Kuurvürst Friedrich on tark mees: pane tungima Balti mereni — vaat mis... Ja ehitama uue linna — tõelise paradiisi... Vaata, — tähedki on sinu meie omadest heledamad...“

„Aga meie pool, myn Herz, oleks siin ümberringi kõik ära reostatud...“

„Oota, Aleksaška, lähen tagasi — kihutan haisu Moskvast välja...“

„Ainult nii ongi võimalik...“

Astusid trahterisse. Suure kolde kohal ja tämmepuust tala küljes lae all rippusid singid ning vorstid, põlevate lagude valgusel läikisid vasknõud. Trahteripidaja kummardas mugavalt, muheldes oma kastrulpunase näoga. Tellisid õlut, kuid vaevalt olid istunud einestama, kui kavalersid äärmiselt kiiresti astus.

Tal oli peaaegu kõrge — koonusetaoline — laiaäärelise kaabu, õll kalvialt mantel, mis riivas kannuseid. Nokutas trahteripidajale, et see lahkuks, hüppas juurde, haaras kaabu esiäärest ja hakkas kummardama, tõstes mõõgaga mantli äärt, lenneldes mööda kööki. Peeter ja Aleksaška vahtisid teda pärani sui. Kavalersid ütles pehmelt murrakul:

„Tema hiilgus Hannoveri kuurvürstinna Sophie koos oma tutre Brandenburgi kuurvürstinna Sophie Charlotte ja poja kroonprintsiga, inglise trooni suursuguseima pärija Georg Ludwigiga, ning Celle hertsog, samuti ka tema hiilguse õukondlased, daamid ja kavalersid, — lahkunud Hannoverist, ruttasid vastu teie tsaarilikule kõrgusele ainsa sihiga, et tutvudes Moskva imeväärse ja kuulsa tsaariga tasu leida väsitava teekonna ning ebamugava öömaja eest...“

Koppenstein — nii oli kavalersid nimi — palus Peetrit ilmuda õhtueinele: kuurvürstinna ja ta tütar ei istu lauda, oodates külalist... Peeter sai ainult poolest öeldust aru ja ehmus sel määral, et oleks peaaegu tänavale lidunud...

„Ma ei või,“ ütles ta kokutades, „mul on väga kiire...“

Ja aegki on hiline... Kui Hollandist tagasi sõidan, vahest siis..."

Koppensteini mantel ja kaabu lendasid taas kööki mööda. Ta käis kohmetamata peale. Aleksaška sosistas vene keeli:

"Ega tast lahti saa... Parema mine tunnikeseks, myn Herz, — sakslased haavuvad kergesti..."

Peeter rebis pahameelest nõõbi vesti eest. Nõustus tingimisel, et neid koos Aleksaškaga viidaks kuidagi taga-teid mööda, ilma inimeste nägemata, ja et lauas oleks ainult kuurvürstinna, äärmisel juhul koos tütrega. Tõmbas tolmu kaabu silmle, vaatas igatsevalt vorstidele kolde kohal.

Tänaval ootas tõld.

8

Kuurvürstinna Sophie istus ühes tütre Sophie Charlottega õhtusöömaks kaetud laua juures, kamina ees, mis viimase inetuse pärast oli varjatud hiina sirmiga. Ema ja tütar talusid kannatlikult kõiki ebamugavusi selles kesk-aegses lossis, mis oli neile kasutada antud kohaliku mõisniku poolt. Mõned kaasaegsed lõuendid ja vaibad varjasid hädavaevu tellisseinu, mille kohal kõrgel võlvide all elutsesid kahtlemata öökullid. Peremehe poolt rutuga muretsesid siidleentoolikesed seisid tahvelpõrandal, mis punaparraliste rüütlite saabastega ja rüütlitakkude raudadega kulutatud. Kõikjal lõhnas hiirte ja tolmu järele. Daamid võpatasid, mõeldes kommete toorusele, mis tänu loojale on igaveseks kadunud. Nende pilku lohutas suur pilt, mis rippus kilpide ja raudrõivaste jaoks määratud roostetanud konksu otsas. See kujutas lopsakat küllust: lett merekalade ja langustide virnaga, tapetud lindude puntrad, aed- ja puuviljad, odadega läbistatud mets-sead... Värvide kiirgasid päikesevalgust...

Maalikunst, muusika, luule, elava mõistuse mänglus, mis juhitud kõige peenendatu ja maltseka poole, — see on kiiresti kaduva elu ainus väärikas sisu: nii mõtlesid ema ja tütar. Nad olid haritumaid naisi Saksamaal. Mõle-mad olid kirjavahetuses Leibniziga¹, kes ütles: "Nende

¹ Gottfrid Wilhelm Leibniz — kuulus saksa filosoof, matemaatik, füüsik, ajaloolane ja diplomaat.

naiste mõistus on nii uudishimulik, et vahel tuleb kapitu-latsioonida nende sugavamõtteliste küsimuste ees." Nad sooviksid kunsti ja kirjandust. Sophie Charlotte asutas Berli-ni teaduste akadeemia.

Neil päeval avaldas kuurvürst Friedrich kirjas neile heatahtliku teravmeelsusega oma muljeid barbarite tsaari-ala, kes reisib puusepa nime all. "Moskoovia, nagu näha, ärkab aasialikust unest. On tähtis, et tema esimesed sam-mud oleksid juhitud õnnistusväarsesse suunda." Ema ja tütar ei armastanud poliitikat, neid tõi Koppenburgi kõige olikam uudishimu.

Kuurvürstinna Sophie pigistas kõhnade sõrmedega leen-tooti kaetuge. Ta kuulatles, — õise aia poole avatud akna taga kostis läbi lehtede kahina rataste raginat. Värisesid pulikeed ta valgel parukal, mis tõmmatud nii kõrgele vaataluust võrestikule, et ta isegi käsi üles sirutades poleks saanud selle tippu puudutada. Kuurvürstinna oli kohn, uleni kortsudes, puudujääd alumiste hammaste vahel kitud vahaga, lillaka kleidi väljalõikes peitsid pit-sad selle, mis ei võinud enam ahvatleda. Ainult ta suured muudat ilmad hiilgasid elavat vaimureipust.

Sophie Charlotte nagu omaigi tume, kuid rahulikuma pilguga, oli ilus, suuremooline ja valge. Tark laup puu-dendatud paruka all, sõravad õlad ja rind, mis peaaegu nibudeni avatud, pooned huuled, tugev lõug... Ta pisut ulespoõratud nina sundis teraselt ta näkku vaatama, var-jatud kergemeelsust otsima.

"Viimaks ometi," ütles Sophie Charlotte tõustes, "nad kaabusid."

Ema ennetas ta. Mõlemad lähenesid siidi kahinal süga-vale aknatühemele müürimassiivis. Aiateekest mööda astus kähku pikk vari, vehkides kätega, selle järel ruttas teine — mantli ja koonusekujulise kaabuga, pisut eemal kolmas.

"See on tema," lausus kuurvürstinna, "mu jumal, see on ju hiiglane..."

Ukse avas Koppenstein:

"Tema tsaarilik kõrgus!"

Ilmus liibakas jalg tolmuses kingas ja villases sukas, — Peeter sisenes, külg ees. Nähes kaht küünlaist valgusta-tud daami, pomises ta: "Guten Abend..." Tõstis käe ots-mikule nagu pühkimiseks, laks hoopis segamini ja varjas näo pihuga.

Kuurvürstinna Sophie lähenes kolme sammu kaugusele, kergitas sõrmeotsadega kleiti ja tegi reveransi, kergusega, mis ei vastanud ta aastaile:

„Teie tsaarilik kõrgus, tere õhtust...“

Sophie Charlotte, astudes tema kohale, painutas oma kaunid käed luigeliku liigutusega kõrvale, kergitas kohevil seelikuid, tegi samuti reveransi.

„Teie tsaarilik kõrgus andestab meile selle õigustatud kärsituse, millega püüdsime näha noort kanglast, loendamatu rahvaste valitsejat ja esimest venelast, kes on purustanud oma esivanemate hukatuslikud eelarvamusel.“

Võttes käe näo eest, Peeter kummardas, painutas enese kokku nagu teivas, ja nägi, et on niivõrd naeruväärne, — daamid võivad iga hetk solvavalt naerma pahvatada. Ta kohmetus oli äärmine, saksakeelsed sõnad lendasid peast:

„Ich kann nicht sprechen... Ma ei saa rääkida,“ pomises ta langenud häälega... Kuid rääkida ei tarvitsenudki. Kuurvürstinna Sophie esitas sada küsimust, ootamata vastust: ilmast, teekonnast, Venemaast, sõjast, reisimuljeist, pistis käe ta kaenla alla ja talutas lauda. Kõik kolm istusid näoga tumedate võlvidega sünge saali poole. Ema tõstis ette praetud linnu, tütar valas veini. Naised lõhnasid magusate lõhnaõlide järele. Vanaeit puudutas rääkides sõbralikult nagu ema oma kuivade sõrmekestega tema kätt, mis oli veel kramplikult rusikasse pigistatud, sest ta häbenes oma küüsi lumivalgel laudlinal, lillede ja kristalli keskel. Sophie Charlotte kostitas teda meeldiva tähelepanelikkusega, tõustes, et ulatuda kannuni või liuani, — pöördus võluva naeratusega:

„Maitske seda siin, teie kõrgus... Tõepoolest, see väärrib, et te sööksite...“

Kui ta poleks olnud nii ilus ja alasti, kui poleks kahtsenud lõhnastatud kleiti, — olnuks otse oma õde. Ja häälgigi oli neil nagu omastel. Peeter lakkas turritamast, hakkas küsimustele vastama. Kuurvürstinnad rääkisid talle kuulsaist flaami ja hollandi kunstnikest, suurtest dramaturgidest prantsuse õue juures, filosoofiast ning ilust. Tal polnud paljust aimugi, küsitles, imestas...

„Moskvas — teadused, kunstid!“ ütles ta, põtkides jalaga laua all. „Ise nägin neid siin esimest korda... Meil pole neid harrastatud, kardeti... Meie bojaarid, aadlikud — need on matsi-mühkamid, mugavad, õgivad, palu-

vad jumalat. Meie maa on sünge. Teie ei elaks seal päevagi hirmu pärast. Istun praegu siin teiega, — on õudne tulla vaadata... Amult Moskva umbruses on kolmkümme tuhat röövlit... Minust räägitakse, — ma valavat palju verd, öeldakse mässuviikuis, ma ise piinavat...“

Ta suu virildus, põsk hakkas hüplema, pungis silmad klaasistustid helkeks, nagu naeks ta enese ees mitte lauda tootudega, vaid verest murastunud ilma akendeta ehitist Ptrobraženskoje agulis. Tõmbas järsult kaela ja õlaga, peletades nagemust... Mõlemad naised jälgisid hirmunud uudishimuga ta näo moondumisi...

„Teie arge uskuge seda... Ma armašidn kõige rohkem taevu ehitada... Galeer „Principium“ on mastist kuni kolmühele nende katega ehitatud...“ Tegi lõpuks rusikad lahti, näitas rakkusid. „Ma armastan merd ja armastan väga teha tulevarki. Oskan neljateistkümme käsi toot, kuid veel halvasti, sellepärast sõitsingi siia... Aga sellest, et ma olen õel ja armastan verd, — valetatakse... Ma pole õel... Kuid kui elada meie omadega Moskvas, — igauks lahkeb marru... Venemaal tuleb kõik lammutada, kõik alpused peale... Aga meie inimesed on alles kumprakad, — mone seljas narmendab liha kuni luudeni, —“

„Tähele, vaatas naistele silma ja naeratas neile sõbralikult. „Teie jumes kuningaks olla — see on uuhmameest... Aga mina, mammakene,“ haaras kuurvürstinna Sophie käest kinni, „mina pean kõigepealt ise õppima puusepatööd tegema.“

Kuurvürstinnad olid vaimustatud. Nad andestasid Peetile tema mustad küüned, selle, et ta laudlinasse käsi puhkis, valjusti suud matsutas, Moskva kombeist jutustas, madruste sõnu vahele poetas, oma ümmargust silma pilgutas ja jutu ilmekuse tõstmiseks nii mõnigi kord Sophie Charlottet küünarnukiga muksata püüdis.

Kõik, — isegi ta aimatav julmus ja mõnede humanisuseavalduste looduslapselik mittemõistmine, — paistis neile olevat, kuigi jubedavõitu, siiski võluv. Peetrist hoo-vas nagu tugevast metsloomast urgset värskust. (Hiljem kirjutas kuurvürstinna Sophie oma päevikusse: „Ta on väga hea ja ühtlasi ka väga halb inimene. Kõlbelises mõttes on ta oma maa täielik esindaja.“)

Kihisevast veinist, säärase tarkade ja ilusate naiste

lähedusest muutus Peeter lõbusaks, Sophie Charlotte soovis talle esitleda oma onu, venda ja õukonda. Peeter pistis kae tasku piibu järele, nokutas, naeratades veidralt oma väikese suuga: „Hüva, las käia...“ Sisse astusid Celle hertsog, kuivetonud vanamees, halli hispaania habemekesega, milliseid nüüd enam ei kantud, ja naisteküti ning duellandi üleskäänatud vurrudega; kroonprints — loid, kitsanäoline noormees mustas sametülikonnas; kirjud ja toredad daamid ning kavalierid; õuepreilidest ümbritsetud laiaõlaline iludus Aleksaška, — tema oli kõikjal kodus; — ja saadikud: Lefort ning paks Golovin, Siberi asevalitseja. (Nad jõudsid tsaari dormoosile järele Koppenburgis, ja kuuldes, kus on Peeter, ruttasid ilma sõmata ning ümberrõivastumata suures hirmus lossi.)

Peeter kaisutas hertsõgit, tõstes ta kaenla alt üles, suudles põsele tulevast Inglise kuningat, tõmbas kae kaelkooguna kõverasse ja kummardas vapralt õukondlastele. Daamid tegid üheaegselt reveransi, kavalierid huplesid oma kaabudega.

„Aleksaška, pane üks kõvemini kinni,“ ütles Peeter vene keeli. Kallas ligi toobisuuruse karika veini täis, kutsus pealiigutusega lähima kavalieri juurde — ja jälle veidra naeratusega:

„Vene kombe järgi ei või tsaari-karikast keelduda, tuleb kõigil põhjani juua — nii daamidel kui kavalieridel...“

Uhe sõnaga, algas pidu nagu Kukuis. Ilmusid itaalia lauljad mandoliinidega. Peeter tahtis tantsida. Kuid itaallased mängisid liiga tasa, pikaldaselt. Peeter saatis Aleksaška trahterisse oma voori moosekantide järele. Saabusid Preobraženskoje villespilli- ja sarvepuhujad — kõik vaarikavärvi särkides, kausi järgi püगतud — asetusid nagu puuslikud seina äärde ja pörutasid oma kuitiste ja taldrikutega, mängisid lemmasarvedega, puuviledega, vaskpillidega... Keskaegsete võlvide all polnud veel eluilmaski kostnud seesugune pörgulik muusika. Peeter trampis kaasa, pööritas silmi:

„Aleksaška, lase lahti!“

Menšikov võbistas õlgu, võbistas kulmusid, tegi igava näo ja laskus saapaninadelt kandadele. Sophie soovis näha, kuidas tantsib Peeter. See võttis eide sõrmist kinni, talutas teda luigena. Kuid asetanud ta istuma, valis paksukese, kuid noorema, ja hakkas jalgadega kurbette sir-

goldama. Sophie Charlotte valis paksu Golovini. Aiast tule rutanud vabatahtlikud jagasid daamid ja lasksid talitajaid, jalameidete, metsikute tatari vingatustega. Tulead seelikud, sasinesid parukad. Aeti alles sakslanad hupstanad. Ja paljud imestlesid, — miks on daamidel nii kõvad küljeluud? Päril seda Peeter ka Sophie Charlottelt järele. Kuurvürstinna ei mõistnud esiti, pärast naeris kuni pisarateni:

„Need ep ole roided, vaid meie korsettide vedrud ja luud...“

9

Koppenburgis mindi lahku. Suursaadikud liikusid ringi Amsterdam poole, Peeter väikese vabatahtlike salgaga kihutas otsejoones Reinile ja ilma Xanten linnakeseni minemata istus laevale ning ujus pärivett alla. Schenkenschanzi taga algas kauaigatsetud Holland. Pöörati Rein parempoolsele harule ja Forti küla juures siirduti läbi lüüside kaevandesse ehk kanalitesse.

Lamedapõhjalist pargast vedasid kaks laia tagumikuga mustjoorset, kõrgete rangidega hobust; taltsalt pead raputades astusid nad rohtunud rannal liivast jalgrada mööda. Kanal vonis sirge paelana läbi tasandiku, mis oli ruudustatud nagu kaardil aedade, karjamaade, lilleistandustega ja kraavide ning kanalite võrguga. Päev oli kuum, pisut põuadune. Levkoid, hüatsindid, nartsissid olid juba ära õitsenud, siin-seal lõigati nende jäänuseid mustunud peenardel ja pandi korvidesse. Kuid tulbid — must-lillakad, punased nagu leegid, kirjud ja kuldsed — katsid sametina maad. Kõikjal laiskas tuules keerlevad veskite tiivad; mõisad, talud, järskude telliskivikatustega majakesed toonekurepesadega, madalate pajude ridadega kanalite kallastel. Sinakas vines — linnade, kirikute, tornide piirjooned ning — tuulikud, tuulikud...

Paat heintega ujus kraavipidi aedadest mööda. Mõisa katuste tagant ilmus puri ja libises tasa tulpide vahel... Hallitusest roheline lüüsi juures vaaditaoliselt laiade pükste, kitsapihaliste kuubede ja puukingadega hollandlased (nende lootsikud aedviljaga seisid kraavis, mis kadus seal, kus päike läikis vinetuses) ootasid rahulikult piipu suitsetades lüüsi avamist.

Paiguti ujus pargas ülalpool põlde ja ehitisi. All paist-

sid viljad puude otsas, mis surutud okstega vastu telliskivimüüre, pesu nõoridel, puhaste õuekeste liival jalutavad paabulinnud. Nähes elusaina neid lindusid, venelased ainult ahhetasid. Ilmsi unena paistis see maa, mis imeväarse vaevaga merelt vallutatud. Siin austati ja hellitati iga maalapikest... Mitte nii, nagu meie metsikus stepis!... Peeter rääkis vabatahtlikele, tubrutades pargase käilas savipiipu:

„Mõni õu meil Moskvas on avaram... Aga et võtaks luua ja pühiks õue puhtaks ning rajaks nii meeldiva ja kasuliku aia, — see ei tule kellelegi mõttessegi... Maja variseb, aga teie, saatana, ei roni ka siis ahju pealt maha seda toetama, — ma tunnen teid... Oma asjaõiedusele ei viitsi viisakasse kohta minna, vaid reostate otse läve ees... Mispärast on see nõnda? Istume keset tohutuid avarusi ja — oleme kerjused... Sellest on meel meil kibe... Vaadake, — siin on maa muretsenud merepõhjast, iga puu tuleb eemalt tuua ja istutada. Ning on rajatud tõeline paradiis...”

Pargas läks suurest kanalist läbi lüüside väikestesse. Liiguti edasi rüüvade abil, ühtesoodu müksates raskelt koormatud lotjasid. Idas avarus Zuiderzee — Hollandi mere piimjas-hall pind. Ikka rohkem paistis sellel purjesid. Ikka rahvarikkamaks muutus ümbrus. Hämarus, läheneti Amsterdamile. Laevad, laevad roosataval merepinnal. Ehavalguses lõõmavad mastid, purjed, kirikute ja majade teravad katused... Purpurpunased pilved nagu mere tagant tõusvad mäed, kuid valgus kustus kiiresti, nad kattusid tuhaga. Tasandikul süttisid tulukesed, libisesid kanalitel.

Peatusid õhtust sööma kaldal sõbralikult valgustatud trahteris. Joodi džinni ja inglise ale'i. Siit saatis Peeter kõik vabatahtlikud koos tõlkide ja kraamiga Amsterdamis, ise aga istus ühes Menšikovi, Aljoša Brovkini ja papp Bitkaga purjepaati ning sõitis edasi Zaandami külakesse (möödudes pealinnast).

Kärsitumalt kui kõike muud maailmas tahtis ta näha seda juba lapsepõlvest peale armast kohta. Sellest jutustas vana sõber, sepp Gerritt Kist (kui ehitasid mängulaevu Perejaslavskoje järvel). Töötanud mõne aja, sõitis Kist jälle tagasi kodumaale, kuid Zaandamist saabusid (Arhangeliskisse, hiljem Voroneži) teised sepad ja laevapuusepad ning rääkisid: „Kui juba kuskil laevu ehitatakse,

Peeter Aleksejevitš, siis Zaandamis: kerged, kiired, tugevad, — kõigi laevade laevad.”

Kummekond kilomeetrit Amsterdamist põhja pool, Zaandami, Koogi, Oostzaani, Westzaani, Zaandijki külas oli varemalt viiskümmend laevatehast. Nendes töötati ööd ja päevad sellise kiirusega, et laev valmis viie-kuue nädalaga. Umberringi — rohkesti vabrikuid ja tehaseid, mida panid käima tuuleveskid ja mis valmistasid kõik laevatehastele vajaliku: treitud osad, naelad, klambrid, lõud, purjed, anumad. Neis eratehastes valmistati keskmise suurusega kauba- ja vaalapüügilaevu, — sõja- ning suured kaubalaevad, mis käisid asumaades, ehitati Amsterdamis kahel suurel admiraliteedi ellingul.

Kogu öö jooksul nähti lootsikust, mis ujus mööda sügavat ja kitsast lahte, randadel tulesid, kuuldi vasarate mütsumist, palkide kolinat, raua raginat. Lõkketulede valgusel eraldusid risttalastiku roided, laeva achter ellinguil, puumasina võrestik, mis tõstis plokkidel lauakimpe, raskesti palle. Olendasid edasi-tagasi paadid laternatega, kootud kahedad hääled. Lõhnas männilaastude, tõrva, jõe- ja kütuse lõhna... Neli tüsedat hollandlast kääksutasid aegumid, lüüsid rippuvaid piipu.

Kõrkuul sõideti noogima ja puhkama. Sõudjad vahetusid. Vaabur nitske, hallivõitu hommik. Majad, veskid, pargad, pikad barakid, — kõik see, mis öösel paistis nii suurena, madalduks sinkjashalli kastega kaetud randadel. Uduse vee kohale kummardusid nõrepajud. Kus on see kuulus Zaandam?

„Vaata seal ta on, Zaandam,” ütles üks sõudja, osutades peaga väheldaste, järskude katuste ja lamedate esikülgedega puust ning tuhmunud telliskividest majakestele. Paat ujus neist ligasevõitu kanalit nagu uulitsat pidi mööda. Kulas ärgati, siin-seal põles juba tuli koldes. Naised pesid ruudukujulisi pisikeste, vanadusest vikerkaareliste ruutudega aknaid. Hõõrusid lüngunud uste vaskseid käepidemeid ja linke. Mättaga kaetud kuuri katusel kires kukk. Läks valgemaks, vesi kanalis auras. Põiki ta kohal rippus nõoridel pesu: päratu laiad püksid, lõuendsärgid, villased sukad. Läbi sõites pidi kummardama.

Pöörduti põikkraavi, mööda mädanud postidest, kanakongidest, kuuridest, mille küljes väljakäigukohad, õnnaist remmelgaist. Kraav lõppes väikese abajaga, selle keskel lootsikus istus kootud mütsiga mees, pea õlgade

vahele tõmmatud, — õngitses angerjaid. Teraselt vaadates hüppas Peeter üles, hüüdis:

„Gerritt Kist, sepp, oled see sina?”

Mees tõmbas õnge välja ning vaatas alles siis, ja kuigi oli nähtavasti külmavereline, imestas: juurdesõitvas paadis seisis hollandi tööliseks rõivastunud noormees — lakeeritud kaabuga, punase kuuena, lõuendpükstes... Kuid teist seesugust nägu ta ei tundnud — käskiv, aval, meeletute silmadega... Gerritt Kist ehmus, — Moskva tsaar ujus udusel hommikul lihtsas lootsikus kanalist välja. Pilgutades Gerritt Kist oma ruskeid ripsmeid, — tööpoolest, tsaar, ja hüüdis just teda...

„Hei, oled see sina, Pieter?”

„Tere...”

„Tere, Pieter...”

Gerritt Kist pigistas oma krobelistest sõrmedega ettevaatlikult ta kätt. Nägi Aleksaškat:

„Ee, oled see sina, poiss?... Sestap ma vaatangi, et oleksid just nagu nemad... Vaat see on tore, et tulite Hollandisse...”

„Kogu talveks, Kist, et laevatehases töötada... Kohe täna jookseme tööriistu ostma...”

„Jakob Oomi leselt võib osta head riistad ja odavalt, — küllap ma räägin temaga...”

„Juba Moskvast ma mõtlesin, et peatun sinu pool...”

„Minu pool oleks kitsas, Pieter, mina olen kehv inimene — ja majake on hoopis vilets...”

„Egas mulle laevatehaseski kes teab kul kõrget palka maksta...”

„Heh, sa oled ikka sama naljahammas, Pieter...”

„Ei, nüüd on meist nali kaugel. Kahe aastaga peame laevastiku ehitama, lollidest tarkadeks saama! Et poleks meil riigis hellitatud käsi.”

„See on sul hea mõte, Pieter.”

Sõuti rohtunud kaldale, kus seisis lõmitava telliskivikatuse ja kahe aknaga puumajake ühes kõrvalehitisega. Pikast lapergusest korstnast tõusis vana vahtra okste alla suitsulint. Viltuvajunud ukse ette, mille kohal võreline aken, laotatud puhas pörandariideke, kuhu pannakse puukingad, sest Hollandis astuti majja sukkades. Künni- selt vaatas saabujaid kõhn vanaeit, käed puhta põlle all ristis. Kui Gerritt Kist aerusid rohule visates talle hüüdis:

„Hoh, need on meie poole Moskooviast”, kummardas ta viltakalt oma kõrvulist tärgeldatud tanu.

Pootrilo meeldis korter väga, ta võttis kaheaknalise kambri, vaheldase pimedat sulendi voodiga (enesele ja Aleksaškale) ja pooningu (Aljoškale ning Bitkale), kuhu vana kambri lahtine redel. Samal päeval ostis ta Jakob Oomi leselt tublid tööriistad, ja vedades neid kärul koju, kohtas puusepp Renseni, kes oli ühe talve Voronežis töötanud. Paks heasüdamlik Rensen avas seisatades suu ja kahvatas äkki: see kärul taga kõndiv kuklasse lükatud lakeeritud kaabuga noormees meenutas Rensenile midagi juba, — suda tõmbus kokku... Mällu tõusis pilt: lendav lumi, tulekahjukuma ja tuules kõikuvad vene tööliste lühid.

„Tere, Rensen,” Peeter laskis kärul lahti, pühkis varrukast hõlget nägu ja sirutas kae. „Nojah, see olen mina... Kuidas sa elad? Asjata lasksid Voronežist jalga... Aga muna tootab iga päevast peale Lynst Rogge laevatehases... Vaata, et sa välja ei räägi... Minu nimi on siin...”

Ja jälle valgustasid tema terav-kumerad silmad Voroneži tulekahjukumaga.

10

„Myn Herr König... Teie käsu järgi õppusele saadetud navigaatorid on kõik kohtadele määratud... Ivan Golovin, Pleštšev, Krapotkin, Vassili Volkov, Vereštšagin, Aleksandr Menšikov, Aleksei Brovkin ja päevad läbi pommitas papp Bitka, kelle juures minagi olen, on antud — ühed Zaandami, teised Ida-India kompaniisse laevaehitamist õppima... Aleksandr Kikin ja Stepan Vassiljev — naste tegema; maaler Jakov ja diakon Krivosõhhiin — kvasuguseid vesiveskeid; Borissov ja Uvarov — paatide ehitamist; Lukin ja Kobõlin — plokke tegema; Konšin, Skvortsov, Petelin, Muhhanov ja Sinjavin läksid mitmele poole laevamadrusteks; Artšilo sõitis Haagi kahurilaskmist õppima... Aga stolnikud, kes enne meid olid siia saadetud, tahtsid, ainult kompassi selgeks õppinud, tagasi Moskvasse sõita, arvates, et — see ongi kõik... Kuid me muutsime nende arvamise, käskisime minna mustatööliseks Oostzaani laevatehasesse...”

Härja Jakov Bruce sõitis siia ja andis teie hiilguse kirja edasi. Näitas haavu, mis ep ole siamaale kinni kasvanud, ja kaebas, et oli saanud need teie hiilguse juures peol... Metselajast! Kui kaua pead sa veel inimesi kõrvetama? Siiaagi on teie juurest haavatuid sõitnud. Lõpeta kord läbikäimine Ivaška Pohmelpeaga... Tema pärast võid veel vastu vahtimist saada... Pieter..."

„... Sinu kirjas, mu isand, on mulle kirjutatud, nagu käiksin ma Ivaška Pohmelpeaga läbi, aga see, mu isand, on vale... Jakov sõitis teie juurde otse Moskva peatäiega ja rääkis meelemärkuseta olekus... Kunas mul aega Ivaškaga läbi käia, — ühtesoodu lõugamine ja haukumine, veres kogu aeg end peseme... Teie võite ajaviiteks Ivaškaga sõbrustada, aga meil pole selleks mahti... Nagu ma sulle, mu isand, juba kirjutasin, on tollest röövlisalgast jälle kaheksa meest kinni püütud, ja need röövlid on agulikauplejate, lihunikkude, voorimeeste ning bojaari-rahva hulgast — Petruška Selezén ja Mitka Pitsuga ja Popugai ja Kuska Zaika ning aadliku poeg Miška Tõrtov... Nende peiduurgas ja röövitud kraami jagamise koht oli Tveri väravate taga. Aga mis puutub Bruce'isse, või kui tulevad teised minu peale kaebama, — siis teevad nad seda kõik purjus peaga... Tervitan, Fetka Romodanovski..."

„Myn Herr König... Sinu valitsejalik kiri on mulle kätte antud, milles kirjutatakse võõramaalasest Thomas Fadenbrachtist, — et kuidas peab tema edaspidi tubakaga kauplema? Sellest valmistati juba talvel ukaas, et esimesel aastal kaubeldu oma kasuks, teisel oma kasuks ühes maksuga, kolmandal aastal väljapakkumine: kes rohkem pakub, sellele ka anda... Taas mina imestan — kas teie valitsuse bojaarid ei võinud ise seda mõelda, sest asjad on ju vist keskpärased... Teie riigiteenistuse jaoks on siin ostetud 15 000 püssi ja 10 000 on tellitud, samuti on kästus teha teie teenistuse jaoks 8 haubitsat ja 14 kahurit. Rauameistritest olen siin palju kordi rääkinud, aga leida ep ole võinud, tublid on siin kõvasti kinni, aga kehvi pole meile tarvis... Palun, tervita mu harra kindralit ja palu alandlikult, et tema lahkesti minu majakest maha ei jäta... (Edasi salatindiga.) Aga siin on seesugused tea-

ted! Prantsuse kuningas valmistab Brestis jälle laevasid, kuld misjooks — keegi ei tea... Eile on saadud Viiburi teade, et Spanjamaa kuningas on surnud... Aga mida pärast tema surma tuleb, — seda tead sa, teie armulikud, ise..."

„Sa kirjutasid samuti suurtest vihmadest, mis on meil praegu. Ja seda me imestame, et teie suurtes lossides loobvõrk on seesugune muda... Aga meie elame siin veepluust madalamal — ja ometi on kuiv... Pieter..."

Vassili Volkov, pidades Peetri käsul päevikut, märkis ol

Amsterdamis nägin naissoost lapsukest, poolteist aastat vana, õleni karvane ja üpris paks, nagu kuus versso-kuu laps, — oli toodud laadale vaadata. Siinsamas nägin olevat, kes mängis menuette, puhus turgi kombel pasu-uid, laste muusikatoimist ja sõbrustas koeraga, kes viibib tema küljes, — üpris väga imestamisväärne...

Nägin praegu tehtud inimesepead, — ta räägib! Kääna-tahes nägu kollilõu, ja mis ka siis ütled, seda ütleb ka see pool. Nägin kaht puuhobust ratastel, — istutakse nende selga ja sõidetakse ruttu mööda tänavaid kuhu tahes... Nägin klaasi, mille läbi võib sulatada hõbedat ja tina, sellega polevat ka puud vee all, veelt oli umbes nelja sõrme sügavusel, — vesi hakkas keema ning puu põletati ära...

Nägin tohtri juures anatoomiat: kogu sisikond on lahti võetud, — inimese süda, kopsud, neerud, ja kuidas neerudes sünnib kivi. Soon, mille otsas kops elab, on vana rübala sarnane. Sooned, mis ajus elavad, on nagu niidikesed... Üpris huvitav...

Amsterdami linn seisab mere ääres madalas kohas, kõiki tänavaid mööda on pandud jooksva kanalid, nii suured, et nende kaudu võib vedada laevu, kanalite kõrval on laiad uulitsad, — mõnes kohas võib kaks tõlda sõita. Kummalgi pool kõrval suured puud kraavi ääres ja nende vahel laternad. Kõigil tänavail laternad, ja igaüks on kohustatud oma maja vastas seisva lambi iga öö põlema panema. Mainitud tänavail on plaisir elik suur lõbutsemine.

¹ Hispaania pärlussõda.

Kaupmeeskond on siin väga rikas, mida Euroopas kõige rohkem hinnatakse, ja rahvas elab ärist ning on üpris jõukas. Lähivad nõnda edasi nagu mitte kuskil pool mujal... Börsimaja, mis on tehtud läbini valgest kivist ja seestpoolt üleni kaunistatud alabastriga, on üpris imeväärt... Põrand on tehtud nagu malelaud, ja iga kaupmees seisab oma ruudu peal... Ja iga päev on siin palju rahvast, nõnda et tervel sellel platsil liigutakse suure kitsikusega... Ja seal on suur karjumine... Mõned inimesed, — kes on vaeste juutide hulgast, — käivad kaupmeeste keskel ringi ja lasevad nuuskutubakat nuusutada, kellel väga ruttu vaja, — ning toidavad oma pead sellega..."

Jakob Nomen, teadmishimuline hollandlane, märkis oma päevikusse:

"... Tsaar ei suutnud üle nädala inkognito elada: mõned, kes Moskoovias olnud, tundsid ta nägupidi ära. Kõma sellest levis varsti üle kogu meie kodumaa. Amsterdami börsil panid inimesed suuri summasid välja ning löid kätt, — kas on see tõesti suur tsaar või ainult üks ta saadikuist... Härra Houtman, kes ajab Moskooviaga äri ja on mitu korda tsaari Moskvas võõrustanud, sõitis Zaandami, et avaldada tsaarile oma sügavat lugupidamist. Ta ütles temale:

"Teie pühitsetud kõrgus, kas olete see tõesti teie?"

Selle peale vastas tsaar küllaltki karmilt:

"Nagu näed."

Pärast seda vestlesid nad kaua teeraskustest Moskooviasse põhja kaudu ja Balti mere sadamate paremusest, — misjuures Houtman ei usaldanud tsaarile otse näkku vaadata, teades, et see võib teda vihastada: ta ei kannata, kui temale otse silma vaadatakse. Oli seesugune juhus: keegi Alderston Block vaatas kord tänaval õige jultunult tsaarile silma, nõndaviisi, nagu oleks ta ees olnud midagi väga veidrat ja imestusväärset. See-eest lõi tsaar teda käega kõvasti näkku, nii et Alderston Block tundis valu ja jooksis häbistatuna minema, sellal kui jalutajad tema üle naersid:

"Bravo, Alderston, sa oled rüütliks löödud."

Teine ärimees tahtis tsaari töö juures näha ja palus laevatehase meistrit, et see tema uudishimu rahuldaks.

Maaler tentas ette, et see, kellele ta ütleb: „Pieter, Zaandami puusepp, tee seda või teist,“ — see ongi moskovii-tse tsaar... Uudishimulik kaupmees läks tehasesse ja nägi, kuidas mõned toolised kandsid rasket palki. Siis tundis ta ära ehk meister:

"Pieter, Zaandami puusepp, miks sa ei aita?"

"Ei, üks puuseppadest, ligi seitse jalga pikk, tõrvaga määritud rõivais, olsmikule kleepunud kiharatega, — tok-son kivi puusse, ja sõnakuulelikult juurde jooksnud, pani oma õla palgi alla ning kandis seda ühes teistega, määritud kaupmehe suureks imestuseks.

Pärast lood külastab ta armetut sadamasööklit, kus istub õllekruusi juures, suitsetab pilpu ja vestleb lõbusalt kõige harimatute inimestega ning naerab nende naljatohtluse, hoolimata säärasel puhul vähimalgi määral lugupidamist enese vastu. Ta külastab tihtipeale nende tööliste naad, kes teenivad praegusel ajal Moskoovias, joob maitsetud kodukavliina, patsutab neid ja naljatab... Tema meelepealsetest veldustest jutustab järgmine juhtum... Ta nägi ploome, pani need oma kaubusse, võttis selle kaenla alla ja kui need tänaval, üle tänami Zujdijki minnes, Tema kaubasse lõi paarv potakest. Mõned lastest meeldisid talle, ta ütles:

"Pojakesed, kas tahate ploome?"

Ja andis nalle mõned. Seda lähenesid teised ja ütlesid: „Anna meile kah ploome või midagi muud.“ Kuid ta tegi nalle grimassi ja sülitas ploomikiviga, tundes lõbu, et oli neid ärritanud. Mõned poisikesed vihastasid nii kangesti, et hakkasid teda mädanud õuntega, pirnidega, heintega, tšasuguse prahiga pilduma. Ta läks neist naerdes eemale. Üks poisikestest tabas teda kiviga selga, tehes valu, ja see juba katkestas ta kannatuse... Lõpuks sattus lüüsi juures mullatükk talle pähe — ja ta karjus maruvihaselt:

"Mis — kas teil purjermeisterid pole, et korra järele valvatal..." Kuid ka see ei kohutanud poisikesi sugugi...

Pühapäeviti teeb ta lähel lõbusõite väikese purjepaadiga, mille ostis maaler Harmensenilt neljakümne kuldna ja kruusi õlle eest. Kord, kui ta purjetas Kerkrakki mööda, hakkas tema paadile lähenema reisijate laev, mille tekile oli kogunenud palju inimesi, kes põlesid uudishimust vaadata tsaari lähemalt. Laev lähenes küljega peanagu purjepaadi vastu, ja tsaar, tahtes vabaneda pealelungivusest, haaras kaks tühja pudelit ja virutas need

üksteise järel otse reisijate salka, kuid ei riivanud õnneks kedagi...

Ta on äärmiselt teadmishimuline, pärib igal puhul: „Mis see on?“ Ja kui vastatakse, — ütleb ta: „Ma tahan seda näha.“ Ja vaatleb ning küsitleb, kuni aru saab. Utrechtis, kuhu ta osa oma kaaslastega sõitis, et kohata Hollandi asehaldurit, Inglise kuningat Oranje Wilhelmit, — tuli teda talutada mööda kasvatusmaju, hospidale, mitmesuguseid vabrikuid ja töökodasid. Eriti meeldis talle professor Ruyschi anatoomiline kabinet, — ta vaimustus suurepäraselt konserveeritud lapselaibast, mis naeratas nagu elav, nõnda et suudles seda. Kui Ruysch kõrvaldas palaka teiselt anatoomiliseks uurimiseks koost võetud laibalt, siis märkas tsaar oma vene kaaslaste nägudel vastikutunnet ja vihaselt nende peale karjades käskis neil hammastega võtta laiba muskleid ning neid katki rebida...

Selle kõik olen ma mitmete inimeste juttude järgi üles kirjutanud, kuid eile õnnestus mul teda näha. Ta väljus Jakob Oomi lese kauplusest.

Ta läks ruttu, vehkides kätega, ja kummaski neist hoidis ta suurt uut kirvest. See on pikakasvuline mees, sale, tugeva kehaehitusega, liikuv ja osav. Ta nägu on ümmargune, valju ilmega, kulmud mustad, juuksed lühikesed, lokkis ja tõmmud. Ta seljas oli seržist kuub, punane särk ja peas viltkaabu.

Sellisenägiid teda sajad inimesed, kes olid tänavale kogunenud, aga samuti ka minu naine ja tütar...

„Myn Herr König... Eilsel päeval saatsid keiserlikud saadikud Viinist meie saadikute juurde aadlimehe seesuguse teatega, et issand jumal andis keiser Leopoldile türklaste üle säärase võidu, et türklased ei suutnud kolme valli taga vastu panna, vaid kõigist välja löödi ja purustati ning üle silla põgenesid, aga keisri väed hakkasid neid patareidest tulistama. Türklased hakkasid vette hüppama, aga keisri vägi tagant raiuma, ja nõnda purustasid nad türklased lõplikult ning võtsid nende voori. Selles võitluses tapeti 12 000 türklast, nende hulgas suurvesiir, aga räägitakse, et sultangi on tapetud.

Keisri vägede generalissimuseks oli Savoia hertsogi vend Eugen, noor mees, räägitakse — 27-aastane, ja see oli tema esimene lahing...

... ja selle triumfiga teid, mu valitseja, õnnitleks palume — et igasugune lõbutsemine suurtüki- ja püssilaskmise saatel saaks toime pandud... Amsterdami, kol nühklituu 13. päeval... Pieter...”

Nadrikuus sõitis Peeter üle Inglismaale ja asus umbes kolme võela kaugusele Londonist — Deptfordi linnakese laevatehasesse, kus nägi seda, mida asjata püüdlas Hollandi laevaehitamiskunsti kõigi teaduse reeglite järgi ehk laevade geomeetrilist proportsiooni. Ta õppis kaks ja pool kuud matemaatikat ja laevaplaanide joonistamist. Moskvaoli asutamiseks Moskvast võttis oma teenistusse ootatud matemaatika-professori Andrew Fergharsoni ja laevatehase kapteni John Perry — kanali ehitamiseks Volga ning Doni vahel. Meremehi-inglasi ahvatleda ei suutnud, olid liiga kallid, aga raha oli saatkonna kassas vähe. Moskvaoli saadeti ühtemoodu soobleid, brokaati, isegi üht tüüpi tšeremise varukambrist: kerikaid, kaelakeesid, hiina tassid, kuid neilest kõigist ei piisanud suurte tellimiste tähtsuseks ja inimliku palkamiseks.

Päevata armastusväärne inglase lord Pregrine, Carmartheni markk, pani ette anda talle tubakaga kauplemise aluudiguks kogu Moskoovias ja õiguse eest sisse tuua kolm tuhat vaaditait seda nicotiana-rohtu, — kaaluga viiskada inglise naela igaüks, — maksis ette kakskümmend tuhat naelsterlingit... Sealsamas õnnestus palgata teenistusse ka kuulsaim hollandi kaugesõidukapteni Cornelis Cruysi: kangekaelne ja jonnakas, kuid osav meremees: paljaks määrati talle 9000 kuldnat, — meie järgi 3600 jefimokit, — maja Moskvast ja täielik ülalpidamine, aseadmiraali aunimi ja õigus saada kolm protsenti vaenlaselt võetud saagist, aga kui peaks juhtuma, et ta vangi võetakse, siis kroonu kulul ta välja osta.

Arhangelski ja Novgorodi kaudu saabusid Moskvasse välismaised komandörid, tüürimehed, pootsmanid, arstid, madrused, laevakokad ja laeva- ning relvameistrid. Tsaari ukkaasiga majutati nad aadlike ja kaupmeeste majadesse.

Moskvast algas suur korterikitsikus. Bojaarid ei teadnud, mis seesuguse välismaalaste parvega peale hakata.

Venitsid voorid relvade, purjelõuendi, mitmesuguste

puu- ja rauatööriistade, vaalaluu, pakkimispaberi, korgi, ankrute, raud- ja saarepuu, marmoritukkide, lapsukeste ja vördjatega kastides piirituse sees, kuivatatud krokodillide, linnutopistega... Rahvas elab peost suhu leiva ja kalja varal, Moskva on kerjuseid täis, röövlikki tursuvad nälja pärast, aga siin veetakse taevas teab midagi... Ja siin tormavad kokku klanitud, jultunud välismaalased... Kas pole õige tsaari mõistus korrast ära?

Mõne aja eest hakkas Moskva turgudel liikuma kõma, et tsaar olevat mere taga uppunud (teised rääkisid, et olevat vaati pandud ja kinni naelutatud), ning Lefort leidnud ühe temaga sarnaneva sakslase ja esitab teda nüüd Peetri pähe, selle nimel hakkab nüüd valitsema ja piinama ning vana usku välja juurima. Nuhid nabisid seesuguseid kiskõrisid kinni, tirisid Preobraženskoje prikaasi, Romodanovski kuulas neid ise piitsa ja tule abil üle, kuid ei jõudnud jälile, kust tulevad need mässulikud kuuldused, kus on pärispesa. Kõvendati valvet Novodevitšis, et poleks mingeid salaläkitusi tsaaritar Sofja poolt.

Romodanovski kutsus bojaare ja suuraadlikke enese poole pidutsema, ei säästnud viina. Musketärid pandi uste manu, et külalised püsiksid paigal, ja pidutseti nõnda päevade kaupa ning kauemgi, kääbused ja narrid ronisid laudade all, kuulates kõnelusi, kõndis joobnute vahel õpetatud karu, ulatas peekri viinaga, et külaline jook, aga kes ei tahtnud juua — karu, pillanud peekri, rebis teda ja, ronides peale, püüdis nagu imeda. Vürst-tseesar, lihav, vasinud, tukkus poolpommis troonil, kuulates erksalt, nähes teraselt; kuid külalised ei rääkinud purjus päigi midagi üleliigset, kuigi ta paljudest teadis, et nad muud ei ootagi, kui et Peetri ja kaaslaste all maa vappuma hakkaks...

Vaenlane paljastas end ise varsti avalikult. Moskvasse ilmus poolteistsada streletsi, kes ära karanud sõjaväest, Leedu piirilt. Sinna oli saadetud vojevoodile, vürst Mihhail Romodanovskile toetuseks neli streletsipolku, polkovnikute Hundertmarki, Tšubarovi, Kolzakovi ja Tšermnõi omad. Need olid samad polgud, kes pärast Aasovi vallutamist jäid kindlustustöödele Aasovis ja Taganrogis ning tunamullu sügisel massasid koos kasakatega, ähvardades toimida Stenka Razini kombel. Neid oli surmani tüüdanud raske teenistus, tahtsid tagasi Moskvasse, oma naiste, rahuliku ärikese ja käsitööde manu, kuid puhkuse

saanud nad nad nagu liht-maakaitseväelased Leedu piirile, saaduse, näljatoidule.

Nahtavasti ootas Moskvas keegi streletse. Nende palvel hõlpsalt pääses kähku (lossieide kaudu) Kremli, naistekambrisse, kus Sofja õde, tsaaritar Marfa võrdlemisi valetas. Sama eide kaudu saabus Marfalt ruttu vastus:

„Meil siin üleval on asjad segased: mõned bojaarid, kes mõeldavad tihti Kukuisse ja välismaalastega vennastada, et lahavad tsaarevitš Alekseid ära kagistada. Kuid me vahetaksime ta ära, nemad aga vihastasid, peksid noort tsaaritruud vastu põski... Mis tuleb, seda me ei tea... Aga tsaarist ei tea, kas on elus või surnud... Kui teie, streletid, ei ruita Moskvasse, siis ei näe te Moskvat ülejäänud mitte, teie kohta on ukaas juba valmis kirjutatud...“

Selle kirjaga jooksid streletsid turgusid mööda ja karjused, kus vajati: „Tsaaritar Sofja toitis vanasti kaheksa korda aastas kuni kolmsada inimest ja tema õed tsaaritarid kutsid kuni, andsid lihavõtte ajal lihtrahvale loomadeid ja suuli, hanepooli, kanaliba pudruga ning pirukaid, loomaliha ja munadega, pärast aga anti soolatud sealiba ja suuri kala kõhuliha ja lindikala ja viina küllalt, kaheksa korda kuniatud mõdu... Vant, missugused tsaarid meil olid... Aga nüüd õpitvad ainult välismaalased hästi, kuid teie kõik peate nälja kõnema, teie kõhplüüde eest ostetakse mõne tagant krokodilli.“ Nad tulid inäratsema Streletsiprikaasi juurde, ei kartnud isegi bojaar Ivan Borisovilt Trojekurovit, aga kui mõnda kisakõri taheti kinni võtta, türmi viia, — vabastasid neid seltsimehed.

Vürst-tseesar kutsus kindralid Gordoni ja Artamon Golovini enda juurde ning nad otsustasid — viivitamata põgenenud streletsid Moskvast välja lüüa. Fjodor Jurjevitš laks suures ärevuses kaardi- ja soldatipolkusid revideerima, kuid kõikjal oli vaikne, rahulik. Valiti sada semjonovlast ja kutsuti vabatahtlikke agulikaupmeeskonnast. Nõsel läksid vaikselt agulisse, streletsiasulate juurde, hakkasid väravaist sisse murdma, streletse üksikhaaval välja ajama. Kuid ükski neist ei pannud vastu. „Ah või teie, semjonovlased, Mis te kätsete, me läheme nii-ammagi minema...“ Võtsid koti pirukatega, räbalasse mõssitud püssi, lahkusid naerdes, nagu oleksid selle sooritanud, misjaoks Moskvasse tulid.

Streletsid viisid Leedu piirile kaasa tsaaritar Sofja kirja. Samal päeval saatis Marfa kääbusnaisega Sofjale Novo-

devitšisse streletside palvekirja. Sofja andis kääbuse kaudu vastuse:

„Streletsid... Mulle sai teatavaks, et väike arv mehi teie polkudest käis Moskvast... Ka teie peate Moskvasse tulema kõige nelja polguga ja asetuma Devitši kloostri ette laagrisse ja mind paluma, et lähaksin Moskvasse senise asemel valitsema... Aga kui soldatid, kes asuvad kloostri juures, ei peaks Moskvasse laskma, — siis peate neist jagu saama, neid lööma, ning peame Moskvasse pääsema... Aga kes ei peaks laskma, — rahva või soldatite abil, — nendega peate võitlusesse astuma...”

See oli käsk Moskvat võitlusega vallutada. Kui põgenikud tsaaritari kirjaga Leedu piirile polkudesse saabusid, algas seal mäss.

12

Ei Peeter ega suursaadikud taibanud kuigi hästi Euroopa poliitikat. Sõdida — see tähendas moskoviitidele: kaitsta steppe rändrahvaste eest, taltsutada Krimmi tatarlaste röövretki, kindlustada voori- ja veeteid itta, tungida mere juurde.

Euroopa poliitika paistis neile tumeda asjana. Nad uskusid kindlalt kuningate kirjalikke kokkuleppeid ja vandeid. Teadsid, et Prantsuse kuningas ja Türgi sultan hoia- vad ühte ning et Oranje Wilhelm kui Inglise kuningas ja Hollandi asehaldur lubas Peetrit sõjas türklaste vastu toe- tada. Ja äkki, — otsekui külm vesi kaela, — saabub käsi- tamatu teade (selle tõi Poolast Augusti käest väikeaad- lik), — Austria keiser Leopold on astunud rahuläbirää- kimistesse türklastega, ning selle rahusobituse heaks töö- tab eriti Oranje Wilhelm, hoolimata nii moskoviitidest kui ka poolakatest.

Aga kõik tema hiljutised kinnitused kaasatundmisest kristliku relva edule võitluses issanda haua vaenlaste vastu? Mis see's on? Kinkis Peetrile jahl... Nimetas ven- naks... Pidutsesid üheskoos... Mis siis nüüd peab mõt- lema?

Oli veel arusaadav, et keiser Leopold räägib türklas- tega rahu üle: tema ja Prantsuse kuninga vahel algas sõda hispaania pärandi pärast, see tähendab (nagu käsitasid saadikud) — kumb neist oma poja Madridi kuningaks

saab... See on muidugi tähtis asi, kuid mis puutuvad siin Inglise ja Holland?

Peetril ja suursaadikul oli raske seda mõista, et inglise ja hollandi kaubanduse- ja tööstuse-inimesed olid juba ammu kõige lähemalt huvitatud sõjast Prantsusmaa kau- bandusliku ja sõjalise jõu purustamiseks Atlandi ookea- ni ja Vahemerele, et hispaania pärand — see pole troon- uue või teise kuningapoja jaoks, mitte Karl Suure kalli- tannatuse kroon, vaid vabad teed kalevit ja rauda, siidi ja vürtsi tähtsustatud laevadele, rikkad turud ja vabad sada- mused, ning et hollandlastele ja inglastele on mugavam mitte ka sõdida, vaid selleks teisi ässitada...

Ja veelgi keerulisem paistis, et inglased ja hollandla- sed, püüdes vabastada Austria keisri käsi sõjaks Prant- susmaaga, tungivalt soovivad, et venelased jätkaksid sõda suhtumata... Seesinane on kahemõtteline ja suur Euroopa poliitika.

Peeter tuli Amsterdamist tagasi. Pürjermeisterid, kellelt edasimõeldavate Viini kuulduste kohta järele päriti, vasta- sid põiklevalt ja juhtisid jutu äriasjadele. Samuti põikle- sid nad kõrvale tehes moskoviitidele tähtsast asjast...

Uus mees avaldas meelemeistri Demidov Uuralis mag- netmaagiat... Viinus kirjutas Peetrile:

„... Kellest maagist paremat ei või olla! Ega ole olnud keegi maailmas, nii rikas, et sajast naelast maagist tuleb ühtkümmend naela mahni. Palun, käi saadikutele peale, et otsiksid häid rauameistreid, kes oskavad terast teha...”

Inglased ja hollandlased kuulasid üpris tähelepanelikult juttu Uurali magnetmaagist, kuid kui asi jõudis heade meistrite otsimiseni, hakkasid põiklema, keerutama, ütle- sid, et ega te ise säärase tehastega hakkama saa, me sõi- dame sinna, vaatame koha peal järele, vahest asume ise oma kallale... Nii ei õnnestunudki rauameistreid palgata ei Inglismaal ega Hollandis.

Kõigile rahutustele lisandus teade streletside mässust Moskvast. Viinist kirjutas salavahendaja suursaadikuile, et kellest sealgi juba teatakse, — keegi katoliku papp on linna mööda, nagu oleks Moskvast mäss, vürst oli Golitsõn maapaost tagasi toodud, tsaaritar Sofja on talle tõstetud ning rahvas talle truudust vandunud...

„Myn Herr König... Teie valitsejalikus kirjas oli tea- tatud streletside mässust ja et see teie valitsuse ning sol-

datite hoolega on maha surutud. Rõõmustame üpris. Amult mul on väga paha meel sinu peale, — miks sa ses asjas juurdlust ei toimetanud ja kelmid piirile lasksid... Jumal mõistab su üle kohut... Mitte nõnda ei lepitud kokku linnataguse maja eeskojas...

Aga kui arvate, et me oleme otsa saanud, seepärast et post siit on viibinud, — siis, tanu jumalale, meil pole ukski inimene surnud, kõik on elus... Ma ei tea, kust teil seesugune naiste argus... Ole hea, ära vihasta: kirjutan tõesti südamevalu pärast... Me sõidame siit sel nädalal Viini... Seal polegi muud juttu kui meie otsasaamisest... Pieter..."

13

Suvistepüha selgel ja vaikselt päeval olid tänavad pühitud. Väravatel ja ustel närtsisid kaseoksad. Kui nägigi mõnd inimest, siis oli see vaht oma nuiä või odaga puudaste ripplukkudega suletud poodide juures. Kogu Moskva oli jumalapalvusel. Kuum viirukiõhk hoovas madalaist, kaskedega kaunistatud ustest. Kerjuste salgad — ka need olid kirikutreppidel kellahelinas seesugusel sinisel päeval rauged, — pidulik päike kõrvetas pulstunud päid, kehi räbalate all... Lõhnas viinahõngu järele...

Sellesse vaiksesse õndsusse tungis rataste ragin, — mööda Nikolskajat kargles metsikult palksillutisel tubli raudtelgedega vanker, söönud hobune kihutas hüpates, vankris raples mütsita kaupmees, tolmunud sinises kافتanis, — nüpeldas hobust, silmad pungis... Kõik tundsid ära Ivan Artemjitš Brovkini. Punasel väljakul heitis ta külgi puheville ajava hobuse juurderutanud kerjuste hoolde ja sööstis, — ise tuline, vaskne, — Kaasani katedraali, kus ülemad bojaarid seisisid palvusel... Trügides sääraseid inimesi kõrvale, keda jube isegi mõttes puudutada, nägi vürst-tseesari jässakat brokaatselga: Romodanovski seisis kõige ees vaibakesel, altari tihse keskvärava ees, ta kollakas ja paks nägu uppus pärlkraesse. Läbi trüginud, heitis Brovkin vürst-tseesarile vööni kummarduse ja vaatas julgelt ta ähmastesse, vihaselt tursunud laugude tõttu koledaisse silmisse...

"Valitseja, ma kihutasin kogu öö Sõtšovkast, — mu külake on Uue Jeruusalema juures... Hirmsad teated..."

"Sõtšovkast?" Midagi käsitamata jõllitas Romodanovski taskelt Ivan Artemjitšile. "Mis — kas oled purjus, et ei tunne aukraade?" Viha hakkas ta kaela paisutama, rippuvad vurrud liikusid. Brovkin ligines kartmatult ta kõrvale.

"Tulevad tulevad nelja polguga Moskva peale. Jeruusalemast paari päevatee kaugusel... Tulevad aeglaselt, vooridega... Vabanda juba, valitseja, et sind säärase loetu pärast segasin..."

Loetades saua enese vastu, haaras Romodanovski Ivan Artemjitšilt käest kinni, pigistas tugevasti, heitis punetades pilgu toredalt ehitatud bojaaridele, nende uudishimutsevale nägudele... Kõik langetasid silmad vürst-tseesari ees. Aeglase peanokutusega kutsus ta Boriss Aleksejevitš Goltšõni:

"Minu juurde — pärast jumalateenistust... Käsi arhiividele palvusega kiirustada... Ütle Artamonile ja Viitasele, et minu poole, viivitamata..."

Ja muutis, tundes bojaaride sosistamist selja taga, pöördus ta ülakeha, äärm kadus silmist... Inimesed unustasid loetu pärast keegi ristimärgi tegemise... Oli kuulda, kuidas kõlbas viirukipann ja tuvike rabeles tiibadega tolmunud aknael võlvi all.

14

Neli polku — Hundertmarki, Tšubarovi, Kolzakovi ja Tšeremnõi omad — seisis rõskes nōos Uueks Jeruusalemaks kutsutud Voskressenski kloostri müüride ees. Rohelises ehataevas pilgutas astmelise paabeli kellatorni taga taht. Klooster oli pime, väravad suletud. Pime oli ka nōos, lõkketuled kinni trambitud, vankrid kägisesid, kostsid karmid hääled, — streletsid tahtsid öösel koos vooridega üle kitsa Istra jõekese Moskva maanteele minna.

Nad peatusid kloostri juures ja Sõtšovka külas moona päikst. Luurajad, kes Moskva juurest tagasi saabunud, teatasid, et seal on suur segadus, bojaarid ja suurkaupmehed põgenevad küladesse ning pürusmõisatesse. Agulid oodatakse streletse, ja niipea kui nad sinna jõuavad, lastakse väravavahid maha ning lastakse polgud linna. Tõenäolisimuse Šein on kogunud tuhandet, kolm mängu-

sõdureid, butõrsklasi, lefortlasi ja hakkab võitlema, kuid — peab arvama — kogu rahvas toetab streletse, aga streletsinaised ihuvad juba praegu odasid ja kirveid, jooksevad nagu poolhullud agulit mööda, ootavad — mehi, poegi, vendasid...

Kogu päev vaieldi polkudes, — ühed tahtsid otse Moskvasse murda, teised rääkisid, et peab ringi ümber Moskva minema ja kas Serpuhhovis või Tuulas laagrisse heitma ning sealt käskjalgu Donile ja Ukraina linnadesse saatma, — kasakaid ning streletse appi kutsuma.

„Milleks Serpuhhovi... Koju, aguleisse...”

„Ei me taha laagris istuda... Mis tähendab meile Šein... Kogu Moskva tõstame vastuhakule...”

„Ukskord ei tõstnud... Hädasohtlik ettevõtte...”

„Neil on Gordon ja polkovnik Krage sõjaväe juures... Need ei tunne nalja...”

„Kuid meie oleme väsinud... Ja püssirohtu on vähe... Parema laagrisse heita...”

Vankrite ronis Ovsei Ržov. Ta oli valitud pooltuhatkonna pealikuks. Juba Toropetsis, kus algas mäss, tehti lõpp kõigile ohvitseridele ja polkovnikutele, Tihhon Hundertmark ainult pääses, tänu hobusele. Purustatud peaga Kolzakov jõudis purret mööda hädavaevu teisele kaldale. Sedamaid kutsuti nõupidamine kokku ja valiti streletsid juhivad... Ovsei, pingutades häält, karjus:

„Kellel on särk ihu peal? Minul on mädanenud, juba möödunud aastast peale pole habet kamminud, pole saunas käinud... Kellel on särk, — istugu laagrisse... Aga meil on üks mõte — koju...”

„Koju, koju!” karjusid streletsid, ronides koormatele.

„Olete unustanud, mis Sofja meile kirjutas? Nii ruttu kui võimalik minna päästma. Aga kui me ei kiirusta, on meie asi kaotatud... Kuni surmatunnini upitame Frantšiška Leforti enesele kaela... Parema on meil praegu sõdida ja rutata Sofja tsaarinnaks kuulutamisega... Saame nii palga kui ka moona ja vabadused. Taas asetame posti Punasele väljakule. Bojaarid virutame kellatornide alla, — nende majad jagame omavahel, tsaarina annab kõik meile... Aga saksa agul, — inimesed unustavad, kus ta isegi seisis...”

Ovsei juurde vankrite hüppasid streletsid-ninamehed — Tuma, Proskurjakov, Zorin, Jerš... Plaksutasid mõõkade vastu tuppesid...

„Mehed, alake jõest üleminekut...”

„Kas Moskvasse ei tule, — need oda otsa...”

Paljud looksid vankrite juurde, karjusid metsikult hobust peale. Voor ja streletsiparved liikusid aurava jõe poole... Kuid vastaskalda segastes põõsastes lehvitati kollektiiv — nagu märgulipukesega, ja katkestuv hääl...

„Koju, koju...”

Teravalt vaadates seletasid vee kohal raudrüüs mehed, sulgedes kiivriga. Tundsid ära Gordoni. Jäi vaik...

„Streletsid!” kuuldi ta häält. „Minuga on neli tuhat meest oma tsaarile ustavat sõjaväge... Me oleme suurepärases lahingupositsiooni sisse võtnud... Kuid ma ei taha kuldagi venna verd valada. Oelge mulle, mis te mõeldate ja kuhu lahete?”

„Moskvasse... Koju... Oleme nälginud... Oleme...”

„Miks te ei mõi aliskotusse metsadesse ajasite?...”

„Kas meil vähe Aasovi all maha löödi... Kas me vähe talupidid võime, kui Aasovi all tulime...”

„Oleme tapetud kindlustöödega...”

„Lasku mõi Moskvasse... Päeva kolm elame kodus,...

Kui olid küllalt karjunud, pani Gordon pihud suu äärde:

„Upis hea... Kuid ainult lollid lähevad öösel üle jõe. Lollid... Istra on sügav jõgi, te uputate voorid... Oodake parema sealpool kaldal, meie aga siinpool, ning homme raagime...”

Ta ronis suure hobuse selga ja ratsutas õöhämarusse. Streletsid kõhelesid, käratsesid ja hakkasid tulesid süütama, putru keetma...

Kui pilvitus ehataevas tõusis päike, nägid Istra taga kindral Preobraženski polgu ühetasaseid ridu ja ülalpool neid — kahteistkümmend kahurit rohelistel alustel. Süti- kuld suitsesid. Vasakul tiival seisis viis traguni-sadakonda oma lipukestega. Paremal — kärbiste ja kitsuste taga, loksed väed, tõkestades Moskva teed.

Streletsid tõstsid kisa, rakendasid kiiruga hobuseid ette, asetaskid vankreid nelinurgana — kasakate kombel... kindlalt laskus sammu Gordon, koos kuue traguniga, jõeti jõe äärde, ta must hobune nuusutas vett ja kahlas

suurte hüpetega üle siinpoolsele kaldale. Streletsid ümbritsesid kindrali.

„Kuulge...“ Ta tõstis raudkindas käe. „Te olete head ja mõistlikud inimesed... Mispärast peaksime sõdima? Andke meile välja ninamehed, kõik mässajad, kes Moskva jooksid.“

Ovsei sööstis tema hobuse poole, habe tuustis, silmad punased:

„Meil pole mässajaid... Need olete teie, kes vene inimesi mässajateks ristite, lurjused! Meil on kõigil rist kaelas... Kas Frantsiška Lefortile see rist ei meeldi, või kuidas?“

Ajasid hunnikusse kokku, kõmisesid vihaselt. Gordon sulges poolenisti silmad, istus liikumatult hobusel:

„Moskvasse me teid ei lase... Kuulake vana sõjameest, jätke mässamine, läheb halvasti...“

Streletsid süttisid, karjusid juba rõvedat sõimu. Pika-kasvuline, tõmmujuukseline, kotkasilmaline Tuma, roninud suurtükile, vehkis paberiga...

„Kõik teie ülekohtud on kirja pandud... Laske meid üle jõe, kas või kolm meest, me loeme kaebekirja suures polgus ette...“

„Las loeb praegu... Gordon, kuula...“

Takerdudes, raiudes kokkupigistatud rusikaga õhku, luges Tuma:

„... olles Aasovi all, ketser Frantsiška Lefort, et vene vagadusele suurt kurja teha, viis paremad Moskva streletsid enneaegu müüride alla, ja pannes need kõige verisematesse kohtadesse, hukkas suure hulga... Ja niisama tehti tema kurja nõu järgi õõneskäik ja selle käiguga ta hukkas kolmsada ning enamgi streletsil...“

Gordon kannustas hobust, tahtis kirja haarata. Tuma pörkas tagasi. Streletsid karjusid raevunult. Tuma luges:

„... Niisama tema, Frantsiška nõu järgi tehakse tervele rahvale jultumust, habemeajamist ja tubakasuitsetamist, et täielikult endist vagadust alla kiskuda...“

Lootmata enam streletsidest üle karjuda, tõmbas Gordon hobuse tagajalgadele ja kihutas läbi kahele poole tõmbuva inimparve jõe äärde. Nähti, kuidas ta generalisimuse telgi ees maha hüppas. Varsti löid seal päikese lüngis kiirte all pappide rüüd lõkendama. Siis käskisid ka streletsid lahingueelset palvust pidada. Kaeti kahurialus hobusetekiga, asetati kohale hobusejootmise ämber

veega — pühaks ripsimiseks. Võeti mütsid peast. Paljajalused, rahalals papid algasid hardalt palvust... „Anna, loand, võitu bagariide ja vilistite, valeusklikkude paganaile üle...“

Siinpool, Seini telgi juures, mindi juba risti suudlema, kuid streletsid põlvitasid ikka veel, laulsid kaasa. Läksid rüütmilisele tehes püsside järele, hammustasid padroneid, lootsid. Papid pöörasid rābaldunud stoolad kokku ja kukkusid vankrite taha. Siis raksatasid künkalt korraga kõik kaksteistkümmend kahurit... Kuulid lendasid sisinal üle vööri ja hakkasid kloostrimüüride ääres lõhkema, paisates mullakamakaid üles...

Ovsei Ržov, Tuma, Zorin, Jerš vehkisid mõõkadega:

„Vennad, lähme rinnult rünnakule...“

„Saavutame Moskva rinnaga...“

„Rüüstuge roodudeks...“

„Kahurid, kahurid välja veeretada...“

Streletsid jooksid ebakorrapärasteks roodudeks kokku, pildusid mütsi õhku, karjusid kokkulepitud märgusõna:

„Сергий! Сергий!“

Polkovnik Krage käskis sihi madalamalt võtta, ja patarei pööras vööri pihta, — lendasid laastud, hobused platasid rāhelema. Streletsid vastasid püssipaukude ja pommitusega neljast suurtükist. Kolmas kord lasti kingult otse polkude tihemikku. Osa streletse sööstis kārbiiste ja kutsaste juurde, kuid seal võtsid neid vastu butõrsklased ning lefortlased. Neljas kord mürisid kahurid, paks suits mattis künka. Streletsiroodud läksid segi, lõjale keerlema, pistsid jooksmas. Visates maha lipud, relvad, kaftandid, mütsid, põgenesid, kuhu keegi sai. Jõe ületanud traunid kappasid taga ajama, kihutades põgenejaid nagu koortekarja tagasi vööri juurde.

Samal päeval tõi generalissimus Šein oma leeri kloostrimüüride juurde ja alustas juurdlust. Ukski strelets ei paljastanud Sofjat, ei maininud tema kirja. Nutsid, näitasid oma haavu, raputasid rābalaids, rāakisid, et läksid Moskvasse kohutava vahkviha pärast, kuid nüüd on meelemõistusele tulnud ja näevad isegi, et on süüdi.

Rippudes piinasambas, selg piitsaga rābalaiks lõhutud, ei lausunud Tuma sõnagi, vaatas vaid õelal pilgul ülekuulajatele silma. Tuma, Proskurjakov ja viiskümmend kuus kõige õelamat streletsi poodi Moskva tee äärde. Ülejäänud saadeti türmidesse ja kloostritesse vahi alla...

Seesuguseid riukalist ja valelikke inimesi, nagu Viini keiserlikus õues, polnud venelased veel varem näinud... Peeter võeti austavalt vastu, kuid nagu eraisik. Leopold nimetas teda armastusväärseks vennaks, kuid nelja silma all, ja kohtamistele tuli inkognito, õhtuti, poolmaskis. Kantsler nõustus kõigega, juteldes rahust Türgiga, ei eitanud midagi, lubas kõike, kuid kui jõuti otsustamiseni, siis käänas enese nagu seebitatu välja. Peeter ütles talle: „Inglased ja hollandlased hoolitsevad üksnes ärikasude eest, mitte igas asjas ei tule neid kuulda võtta... Aga meile kirjutab Jeruusalema patriarh, et me kaitseksime issanda hauda... Kas siis keisrile issanda haud kallis pole?...“ Kantsler vastas: „Keiser ühineb täielikult nende kõrgete ja auväärt mõtetega, kuid viieteistkümnenda aastases sõjas on kulutatud nii tohutud summad, et ainsaks väärtsammuks praegusel ajal on rahu...“

„Rahu, rahu,“ rääkis Peeter, „aga prantslastega kavatsete ometi sõdida, — kuidas siis sedasi?“

Kuid kantsler vaatas vastuseks ainult oma lõbusate veekarva mõistmatute silmadega. Peeter rääkis, et ta vajab türki kindlust Kertši, ja las keiser Türgiga rahu sõlmides nõuab Kertši Moskva jaoks. Kantsler vastas, et seda nõudmist jagab kahtlemata kogu Viini õukond vaimustusega, kuid ta näeb Kertši küsimuses ette suuri raskusi, sest türklased pole harjunud loovutama kindlusi ilma lahinguta.

Uhe sõnaga, Viini külastamisest ei tulnud midagi mõistlikku välja. Saadikule ei antud isegi pidulikku audientsi kirjade ja kingituste üleandmiseks. Saadikud nõustusid juba minema läbi vahtkonnaruumide ilma mütsideta ja piirduma neljakümne kaheksa lihtkodanikuga kingituste kandmiseks, kuid nõudsid tungivalt, et saali astumisel ülemkammerherra valju häälega lausuks tsaari tiitli, kas või lühendatud kujul, ja et tsaari kingitusi ei asetataks vaibale keisri jalgade ette... „Me pole tšuvašid ega keisri maksualused, vaid samaväärne rahvas...“ Õuemeister naeratas, laiutas käsi: „Seesuguseid ennekuulmatuid pretensioone ei või kuidagi rahuldada...“

Siin said veel kibedamalt kui Hollandis tunda, mis on Euroopa poliitika. Sõitsid meelepaha pärast ooperisse, imestlesid. Külastasid linnataguseid losse. Olid suurel

õnnunakkorradil... Peeter kavatses üldse ära Veneet-
lasega sõltu. Moskvast saabusid Romodanovskilt ja Viniu-
st kütjad streletsimässust Uue Jeruusalema all.

Myn Herr König... Sinu jaanikuu 17. päeval kir-
jutatud kiri on mulle edasi antud, milles sa, teie armulik-
kud, lootate, et Ivan Miloslavski pere kasvab, — mis puhul
palun teid olla tugev, sest ilma selleta ei saa seda tuld
mitte millegagi ära kustutada...

Kuigi meil on üpris kahju praegust kasulikku asja poo-
lelt jätta, kuid selle põhjuse pärast ilmume teie juurde
ni ruttu, et te ei või aimalagi... Pieter...

lunulasteenistuse ajal Uspenski katedraalis vürst-tsee-
mar, muudelnud risti, tõusis altariesisele, pöördus boja-
are poole, koputas sauaga põrandatahvlile:

„Suur valitseja Peeter Aleksejevitsš suvatseb olla teel
Moskvasse.“

Ja laski taarudes läbi rahvahulga. Istus kullatud tõlda,
mille tagapükis kaks süllapikkust kiskjatapolist haidukki,
tagustas läbi Moskva.

See teade pörutas äikesena bojaare. Olid enese lohuks
istunud, harjunud poolteise aasta jooksul vaikselt hea-
oluga... Nüüd siis tuleb kotkapojukel Tähendab, juma-
laga uni ja tukkumine, — tõmba jälle mardisandirüü
selga. Aga vastuseandmine streletside mässu eest? loiu
kõja eest tatarlastega? tühja kassa eest? kõigi asjade eest,
mille kallale pidid just asuma, kuid millegipärast ometi
pole asunud? Oi, issake, häda!

Polnud nüüd puhkusest, enesehellitusest juttu. Suur
tsaariduma tuli kaks korda päevas kokku. Kästi kõigil
poemütajail kauplused sulgeda, minna Suure kassa pri-
kaasi — lugema vaskrahasid, nii et kolme päevaga olek-
sid kõik loetud... Kutsuti prikaaside djakid, — paluti
jumala nimel, — et kui on prikaasides mingit korralage-
dust, siis kuidagimoodi korda seada, väikesi alamdjakke
ja kirjutajaid ööseks mitte koju lasta, vastupanelikud
jalgapidi laua külge siduda...

Bojaarid valmistusid tsaari vastuvõttude jaoks. Mõned

kiskusid kirstudest välja vastikud saksa rõivad ja parukad, mis koide tõrjeks üle riputatud piparmündiga. Käsikisid söögitubadest koristada üleaurused ikoonid, seintele riputada ükskõik missuguseid peegleid ja näopilte. Jevdokia koos tsareevitši ja Peetri armastatuima õe Nataljaga tulid kiiresti Troitsest tagasi.

Neljandal mihklikuu päeval peatus õhtu eel vürst-tseesari maja raudvärava ees kaks tolmut tõlda. Väljusid Peeter, Lefort, Golovin ja Menšikov. Koputasid. Õues pistsid kohutavad koerad ulguma. Värava avanud soldat ei tundnud tsaari ära. Peeter müksas teda rinda ja läks ühes ministritega läbi mudase õue madala, keradel ja keerulistel postidel seisva tinakatuses rõdu juurde, mille sissekäigul istus ahela otsas taltsutatud karu. Ulal, tõstnud aknaraami, vaatas välja Romodanovski, — tema tursunud nägu hakkas rõõmust võbisema.

17

Romodanovski juurest sõitis tsaar Kremli. Jevdokia teadis juba mehe saabumisest ja ootas ehituna, mingituna. Vorobjihha seisis valvel tsaarinna külgrõdul, uhkes liistikus, pilutades silmi, naeratades. Jevdokia vaatas iga hetk akna kaudu Vorobjihhale, kellele langes praotatud ukse vahelt valgus, — ootas, kunas ta rätikuga lehvitab. Akki sööstis eit magamistuppa:

„Saabus!... Kuid ronis kohe tsaaritari trepi ees välja... Jooksin, kuulan järele...“

Jevdokia pea lõi kohe tühjaks — ainas paha. Laskus jõuetuna istukile. Akna taga — tähtis sügisöö. Poolteiseaastase lahusoleku jooksul ei saanud ainsatki kirjakest. Ja saabunud, — sööstis kohe Natalja juurde... Rudistas sõrmi... „Elati-olli jumala rahus, lakkamatus rõõmus. Nüüd saabus — piinama!“

Hüppas üles... Kus on siis Aljošake? Joosta ühes sellega isa juurde!... Uksel pörkas kokku Vorobjihhaga... Eit sosistas valjusti:

„Oma silmaga nägin... Läks Natalja juurde... Kaisutas teda, — ja see kui pistab nutma... Aga temal — nagu vali... Põsed vabisevad... Vurrud üles käänatud. Välismaine kaftan, hall, taskust tolkneb rätik ja piip, päratu suured saapad — mitte meie maa töö...“

„Loll, loll, kõnole, mis siis juhtus...“

„Ja ütleb tema Nataljale: kallis õeke, igatsen näha oma pojakest ainsamat... Ja nagu see pöördus, nii jooksis välja Aljošakese...“

„Haa, haa, Nataška,“ sosistas Jevdokia vabisevail huulil.

Ta tema haaras Aljošakese, surus vastu rinda ja siis muudkui, hellitama... Ja nagu ta põrandale maha paneb, valbonatka kaabu pähe tõmbab: „Magama,“ ütleb, „sõidan Preobraženskojesse...“

„Ja sõitis?“, haaras peast kinni.

„Sõitis, tsaarlanna-omakene, ingl-mahedakene, — sõitis, sõitis, tea kas magama sõitis või kas saksa aguli...“

18

Luha hommikuehas hakkasid Preobraženskoje poole voolama tõllad, vankrid, ratsanikud... Bojaarid, kindralid, polkovnikud, kõik maa-suursugused, duuma djakid — tullaad kummardama taasleitnud valitsejat. Trügides läbi rahvast tabatuhtitud eeskodade, pärisid ärevalt: „Noh, noh, noh, kuidas — valitseja?...“ Neile vastati veidra naeratusega: „Valitseja on lõbus...“

Ta võttis vastu suures uuesti sisustatud saalis pika laua taga, mis oli täis pudeleid, klaase, kruuse ja taldrikuid kulmade suupistetega. Päikesekiirtes küütles tubakasuits. Ei paistnud venepärasena tsaari välimus, — peenest kalevist välismaine kaftan, kaela ümber naistepitsid, lahjunud, üles keeratud mustade vurrukestega, siidise parukakesega, istus võõramoeliselt, korrutatud villase sukaga jalgi tooli all kronksus.

Pikis kasukais, habemed ees õieli, silmad pungis, lähenesid inimesed tsaarile, kummardasid aukraadi kohaselt, — kas maani või vööni, ja alles nüüd märkasid Peetri jalgade juures kaht vastikut kääbust, Tomost ja Sokat, kummalgi käes lambarauad.

Võttes kummarduse vastu, tõstis Peeter mõned üles ja muudles, teistele patsutas õlale ning rääkis kõigile lõbusalt.

„Tskae — missuguse habeme enesele kasvatanud! Mu tšand, Euroopas naerdakse habemete üle... Loovuta ta mulle ses kohtamisrõõmus...“

Bojaar, vürst, vojevood, vana või noor, seisis jahmunult, laiutades käsi... Tomos ja Seka sirutusid varvastel üles ja naksasid kammitud, hoolitsetud habemed lamba-raudadega maha. Põline ilu varises isaari jalgade ette. Jüratud habemega bojaar varjas käega vaikides näo, vabises, kuid tsaar ise ulatas talle suure klaasi kolmekordset pipranapsi:

„Joo meie pika ea terviseks... Ka Simsonil lõigati hiuksed...“ Heitis särava pilgu õukondlastele, tõstis sõrme. „Kust sai habemeajamine alguse? See on naissoole meelepärane, — Pariisist on ta pärit. Ha, ha!“ — kaks korda puist naeru. „Aga kui on habemest hale, — käsi kirstu kaasa panna, teises ilmas hakkab külge...“

Oleks ta olnud karm või vihane, oleks karjunud, oleks rebinud neistsamust habemeist, ähvardanud millega tahes, — poleks olnud nii kohutav... Käsitamatu, täitsa võõras, äravahetatud, — naeratas nõnda, et südant läbis-tas külm viirg...

Laua otsas askeldas poolakas-habemeajaja, vahustas ärilõigatud habemeid, raseeris... Peegli asetaski ta, neetu, ette, et nuditud bojaar võiks vaadata oma paljale, virila lapsesuuga, häbiväärsele näole... Siinsamas laua taga nutsid aetud habemega joobnud... Uksnes rõiva järgi võiski ära tunda generalissimus Šeini, bojaar Trojekurovit, vürste Dolgorukisid, Beloselskeid, Mstislavskide... Tsaar võttis põetu põest kahe näpuga kinni:

„Nüüd kas või keisri õukonda — pole häbi...“

19

Lõunastama sõitis Peeter Lefortile poole. Armas sõber Franz ärkas alles keskpäeval ja istus haigutades avaras ning päikeseküllases, kullatud nahaga tapetseeritud magamistoas peegli ees. Teenrid õiendasid ta ümber, rõivastades, lokkides, puuderdades. Vaibal naljatasid Hamburgist toodud mees- ja naiskääbus. Valitseja, tallmeister, valveülem seisis aupaklikult eemal. Sisse astus Peeter. Surus Franzil õlgadest alla, et see üles ei tõuseks, heitis temale pilgu peegli kaudu:

„See polnud neil juurdlus, vaid kuritegelik lohakus ja mängimine... Šein jutustas praegu, — ega mõista, lollpea, isegi, et niidiotsa pihus hoidis... Strelets Fala-

lejev, kui teda poornisele viidi, karjus soldatitele: „Havi kaitse kuni ära, aga hambad jäid alles...“

Peetri meeliskud silmad tumenesid peeglis. Lefort, pöördudes, hakkis inimestel välja minna...

„Franz... Murgihammas pole välja kistud!... Pügasin talle bojaare, — kogu mu sisikond kees... Ma mõtlen sellele verejanelisele rohutirtsuparvele!... Nad teavad, kõik teavad, — vaikivad, salatsevad... See polnud hari-lik mäss, streletsid ei rutanud oma naiste juurde... Siin valusid jubedad asjad... Kogu riik on gangreenist nakatunud... Mädanuvad liikmed tuleb rauaga otsast raiuda... Aga bojaarid-habemikud kõik siduda verise lapaliskaga... Miloslavskite suguselts! Franz, kohe täna kutsu ukasid, — streletsid türmidest-kloostritest tuua Pribraženskojasse...“

20

Lõunalaual oleks ta jälle nagu lõbusamaks muutunud. Mõned markasid tomas uut omadust, — tume, terav vaade: koonat kõnelust ja nalju äkki vaht jäädes puurida pilk uhkuse või tehesse, — läbitungivalt, uurivalt, — ebainim-lik pilk... Võibstap ninasõõret, ja — muheleb uuesti, joob, lagistab puist naeru...

Välismaalased — sõjaväelased, meremehed, insenerid istusid lõbusalt, hingasid kergelt. Venelastel oli raske olla sel lõunal. Mängis muusika, oodati daame tantsuks. Aleksaška Menšikov vaatas aeg-ajalt laual lamavatele Peetri kätele, — need tõmbusid rusikasse ja läksid lahti. Lefort jutustas mitmesuguseid veidraid lugusid Prantsuse kuninga armukestest. Muutus kärarikkamaks. Äkki hüppas Peeter üles, karjatades kõrgelt kuke häälega, kum-mardus metsikult üle laua Šeini poole:

„Kelm, kelm!“

Virutas tooli kõrvale, jooksis välja. Külalised hämmel-dusid, tõusid üles, Lefort sööstis kõigi juurde, rahustades. Muusika mürtsus röödudel. Eeskotta ilmusid esimesed daa-mid, kohendades parukaid ja rõivaid... Kõigi pilgud tõmbas enese poole toredakujuline sinisilmaline iludus, kõrgole üleslöödud tubkhallide juustega, — tema kuld-piltidega siidseelikud olid mõõtnud, paljad õlad ja kätad valged ning kuni äärmuseni ahvatlevad. Kellelegi

vaatamata astus ta saali, tegi aeglaselt, õpetusekohaselt reveransi ja seisis nõnda, vaadates üles, käes roos.

Välismaalased pärisid ärevalt: „Kes see on?“ Selgus, et rikkaima kaupmehe Brovkini tutar — Aleksandra Ivanovna Volkova. Lefort, suudelnud ta sõrmeotsi, palus teda tantsima. Kujunesid paarid, meeste jalakraapimiste ja naiste kummarduste saatel. Ning uuesti segadus: Peeter tuli tagasi, ninasõõrmeid puhkides, ta silmaterad leidsid Šeini, — tõmbas mõõga välja ja virutas sellega kõrvale põiganud generalissimuse näo ees täie hooga vastu lauda. Lendasid klaasikillud. Lefort hüppas juurde. Peeter lõi talle küünarpeaga näkku ja äigas teist korda mõõgaga Šeini eest mööda.

„Kogu sinu polgu, su enese, kõik su polkovnikud raiun sodiks, kelm, litapoeg, lollpea...“

Aleksaška jättis daami sinnapaika, astus julgelt Peetri juurde, hoolimata mõõgast, võttis ta ümbert kinni, sosistas kõrva. Mõõk langes, Peeter lõõtsutas Aleksaška parukasse:

„Lurjused, ah, lurjused... Ta äritses polkovniku-austmetega...“

„Pole midagi, myn Herz, läheb mööda, joo ungari veini.“

Mööduski. Jõi ungari veini, pärast seda ähvardas Šeini sõrmega. Kutsus juurde Leforti, suudles teda paistetanud ninale:

„Aga kus on Anna? Kas kuulasid järele? On ta terve?“ Vaatas, virildades kokkupigistatud suud, punakaskollast eha kõrgete akende taga... „Oota, ma lähen ise ta järele...“

Monsi lese majakeses joosti küünaldega, paugutati uksi, ja lesk ning teenijatüdrukud põisisid vaevalt jalul, — häda: Annchen vihastas, et alusseelikud olid halvasti tärgeldatud, tuli uuesti tärgeldada ja triikida. Anna istus üleval, puuderdatud parukaga, kuid rõivastumata, tualett-mantlis, nõelus sukka. Seesugusena tabas ta Peeter, joostes ehmunud lehest ja tüdrukuist mööda üles.

Annchen tõusis, viskas pea selga, karjatas tasa. Peeter haaras ahnelt tema — poolalasti, armsa — järele. Madalas toakeses tuksus häälekalt Anncheni süda.

Kõikjalt vooli aheldatud streletse Preobraženskoje ale-
vise, pandi majadesse ja keldreisse valve alla.

Amblikkude lõpus algas juurdlus. Ulekuulamist toimetati Peeter, Romodanovski, Tihhon Strešnev ja Lev Kirilovitš. Kõik sõid läbi põlesid lõkketuled alevis majade
võrk, kus tolmusid piinamised. Neljateistkümmes piina-
kambris tõmmati streletse piinavõllasse, peksti piitsaga, ja maha võetud, lohistati õue ning hoiti põlevate õlgede
kohal. Antil viina juua, et inimene elustuks, ja tõmmati
taas väljavahetatud käsi pidil üles, pärises mässu nina-
mõõga nimesid.

Paari nädala pärast õnnestus jälgedele sattuda... Ovsei
Hšov, kes ei suutnud taluda valu ja enesehaletsust, kui
punaseks kuumutatud tangidega hakati ta roideid
murdma, rääkis Sofja kirjast, nimelt tema käsu peale nad
läinudki Novodevitšisse — teda troonile asetama. Ovsei
võeti Konstantin ütles kolmandal peksmisel, et kirja ole-
vat noman, streletsid, Uue Jeruusalema keskmise torni
järele... nimesid trampinud. Paljastus tsaaritar Marfa,
lähem Avdotja ning Sofja ligidase naise Verka osavõtt.

Kuld noid, kes piinamistel rääkisid, oli vähe. Strelet-
tid tunnistasid oma süüd üksnes relvastatud mässus, mitte
aga kaugemale minevais kavatsusis... Selles surmlikus
nõukuses tundis Peeter kogu viha jõudu enese vastu...

Üks veetis ta piinakambreis. Päevad — asjaajamises
välismaiste inseneride ja meistritega, sõjaväe ülevaatus-
tel. Ohtul sõitis Leforti, mõne saadiku või kindrali poole
lõunastama. Umbes kell kümme tõusis keset naeru, muu-
elkat, vürst-paavsti veiderdusi üles, — sirge, õlgade
vahele tõmmatud peaga, — astus peosaalist pimedasse
õue ja sõitis kaarikul mööda kiilasjääd, varjates nagu
kootud salliga jäise tuule eest, Preobraženskojesse, —
mis paistis kaugelt lõkketulede kahvatu kuma järgi.

Üks keisri saatkonna sekretär märkis oma päevikusse
seda, mis ta neil päevil nägi, ja seda, mis talle jutustati...

...Taani saatkonna ametnikud, kirjutas ta, „läksid
mullu pärast Preobraženskojesse. Nad käisid läbi
mullusegused vanglaruumid, pöördusid sinnapoole, kus
kõige jubedamad karjumised osutasid kõige kurvema

tragöödia kohta... Õudusest vabisedes suutsid nad juba kolm maja läbi vaadata, kus põrandal ja isegi eeskodades paistsid verelombid, — kui senistest läbilõikavamad kargjed ja erakordselt valulised oiged äratasid neis soovi heita pilku jubedustele, mis toimusid neljandas majas...

Kuid vaevalt olid nad sinna sisse astunud, kui ruttasid hirmunult välja, sest nad sattusid tsaari ja bojaaride peale. Tsaar, kes seisis lakke riputatud alasti inimese ees, pöördus sissetulijate poole, nähtavasti äärmiselt pahane, et välismaalased teda seesuguse tegevuse juurest tabasid. Narõškin, kes nende järel välja kargas, küsis: „Kes te olete? Milleks siia tulite?“ Ja kuna nad vaikisid, siis teatas, et nad sedamaid läheksid vürst Romodanovski majja... Kuid ametnikud, tundes end puutumatuina, jätsid selle küllaltki häbematu käsu täitmata. Igatahes kihutas neid ohvitser taga ajama, kavatsedes neist mööda pääseda ja nende hobust peatada. Kuid jõud oli ametnike poolel, — neid oli palju ja nad olid valmilt vahvamad... Märgates ometi, et ohvitser kavatseb otsustavaid abinõusid kasutada, jooksid nad ohutusse kohta... Hiljem sain ma teada selle ohvitseri nime, — Aleksaška, — ta on tsaari lemmik ja väga hädaohtlik...”

... On määratud uus rahaline maks: iga prikaasis teeniv ametnik peab maksma sedamööda, millist ametit ta peab...

Õhtul olid Leforti palees mitmesugused lõbustused tsaariliku toredusega. Koosolijad nautisid tulevargi vaatlemist. Tsaar, nagu mingi tulevalm, jooksis lehtedest lagedat aeda mööda ja läitis transparente ning sädemeid pilduvaid fontaane. Tsareevitš Aleksei ja tsaaritar Natalja vaatlesid ka neid tulesid, kuid erilisest toast... Korraldatud ballil tunnistati üksmeelselt kõige ilusamaks daamiks Anna Mons, kes, nagu räägitakse, asendab tsaaril seaduslikku abikaasat, keda ta kavatseb kaugesse kloostrisse saata...”

„Kümnendal viinakuu päeval, asudes hukkamise teostamisele, kutsus tsaar kõik välismaised saadikud. Preobraženskoje alevi on kasarmuehitiste kõrval kõrgem väljak. See on hukkamiskoht: seal seisavad harilikult kaagid ühes nende otsa torgatud hukatute peadega. Seda kün-

net jättes kaardiväepolk täies relvastuses. Palju moskvalast oli jäänud katustele ja väravatele. Välismaalast, kes olid lihtvõitlejate hulgas, ei lastud hukkamiskoha lähedale.

Kõik olid tapapakud juba valmis seatud. Puhus kõle tuul, kõrgel kulmetasid jalad, tuli kaua oodata... Lõpuks astus tema tsaarilik kõrgus tõllas, koos tuntud Aleksandri ja viia roninud, peatus tapapakkude kõrval. Vahetpeal oli hukkamõistotute hulk täitnud õnnetu väljaku. Kirjula ja, tõustes mitmesugustes kohtades väljakul pingile, milles asetas tallo soldat, lugus mässajate puhul tehtud kohutava rahvata ette. Rahvas vaikis, ja timukas algas oma teod.

Õnnetud pidid jätkama korda, nad läksid üksteise järel hukkamisele... Nende nagudel polnud märgata ei kurtust ega jubedust eelseisva surma ees. Ma ei loe mehi-
kõrgus tsaaril kõrgus tõllas, koos tuntud Aleksandri ja viia roninud, peatus tapapakkude kõrval. Vahetpeal oli hukkamõistotute hulk täitnud õnnetu väljaku. Kirjula ja, tõustes mitmesugustes kohtades väljakul pingile, milles asetas tallo soldat, lugus mässajate puhul tehtud kohutava rahvata ette. Rahvas vaikis, ja timukas algas oma teod.

Õhtul olid palees tapapingini ta naine lastega, — nad olid juba läbi lõikavad. Mees aga andis rahulikult naisele ja lastele mähkumiseks oma kindad ja kirju rätiku ning astus pea tapapakule.

Tema, minnes timuka juurde ja möödudes lähedalt tsaarist, ütles valjusti:

„Tagane pisut, valitseja, mina heidan siin pikali...”

Mulle jutustati, et tsaar kaevanud sel päeval kindral Gordinile streletside visaduse üle, kes isegi kirve all ei tahtnud oma süüd tunnistada. Tõepoolest, venelased on väga jonnakad...”

„Novodevitši kloostri juurde püstitati nelinurgana kolmekümmend võllast, millele poodi 230 streletsi. Kolm nunnast, kes esitasid palvekirja tsaaritar Sofjale, poodi kloostrimüüri otse Sofja nunnakongi akende ees. Keskel rippuja hoidis surnud käte külge seotud palvekirja.”

Tema tsaarilik kõrgus viibis mässust osavõtnud papade hukkamise juures. Kahel neist purustas timukas kangaga käed ja jalad ning seejärel asetati nad elavatena tallale, kolmandal raiuti pea otsast. Alles elavad papid

nurisesid õudsel sosinal, et kolmas nende hulgast pääses nii kerge surmaviisiga...

„Soovides ilmselt osutada, et linna müürid, mille taha streletsid tahtsid jõuga tungida, on pühad ja puutumatud, käskis tsaar Moskva müüride laskelavedesse palgid pista. Iga palgi otsa poodi kaks mässajat. Säärasel viisil hukati sel päeval üle kahe saja inimese... Vaevalt on selline haruldane tara piiranud ühtki muud linna, nagu oli see, mida kujutasid enesest ümber kogu Moskva poodud streletsid...”

... 27. viinakuu päeval... See hukkamine erineb teravalt eelmisest. Ta pandi toime mitmesugustel ja peaaegu uskumatutel viisidel... Kolmsada kolmkümmend inimest värvisid üheaegselt oma verega Punast väljakut. Seda tohutut hukkamist võis korda saata üksnes seepärast, et tsaari käsul pidid kõik bojaarid, tsaari duuma senaatorid ja djakid timuka ameti eneste peale võtma. Tsaari umbusklikkus on äärmiselt terav; näib, et ta kahtlustab kõiki kaasatundmises hukatavaile mässajaile. Ta võttis nõuks kõiki bojaare verise vastutusega siduda... Kõik need kõrgeisündinud härrad ilmusid väljakule, juba eeskätt vabisedes eelseisvast katsumisest. Igaühe ette neist asetati roimar. Igaüks pidi tema ees seisjale ette lugema kohtuotsuse ja pärast selle täide saatma, oma käega hukkamõistetud pead maha ratudes.

Tsaar istus lossist toodud leentoolis ja vaatas kuivade silmadega seda kohutavat tapatalgut. Ta pole terve, — ta mõlemad põsed on hambavalust paistetunud. Teda vihastas, kui ta nägi, et enamikul bojaaridest, kes polnud harjunud timuka ametiga, käed värisesid...

Kindral Leforti oli samuti palutud enese peale timuka kohust võtta, kuid ta rääkis enese sellega lahti, et tema kodumaal pole see kombeks. Kolmesaja kolmekümnel inimesel, kes peaaegu korraga tapapingile visati, raiuti pead maha, kuid mõnel mitte just osavasti: Boriss Golitsõn ei lõõnud oma ohvrile mitte kaela, vaid selja pihta; sel kombel peaaegu kaheks osaks raiutud strelets oleks kannatanud talumatuid piinu, kui mitte Aleksandr, toimides osavalt kirvega, poleks rutanud õnnetul pead maha raiuma. Ta hoopis sellega, et raius sel päeval maha

kolmkümmend pead. Vürst-Iseesar surmas oma käega üht inimest, Mõningaid bojaare tuli käe alt kinni hoides minema talutada, nii kahvatud ja jõuetud olid nad.”

Kogu talve läbi jätkusid plinamised ja hukkamised. Vastuotsuse plahvatusid mässud Arhangelskis, Astrahanis, Tsimli ja Aasovis. Tähtsaid pinnakambrid, ja tuisk kõigutas need tuhanded laipu Moskva müüridel. Kogu maa oli rahulolevalt haaratud. Vana puged plinedausse nurkadesse jätti. Lõppes bütsantiline Venemaa. Päästukuu tuules viirastunud Balti mere rannikute taga kaubalaevade kannadused.

TEINE RAAMAT

KSIMENE PEATÜKK

1

Isikud kiirustasid ahnaseks aovalguses. Visalt puhkes kinnitatuks hommik. Ülevahid koristasid uulitsatelt tõkke-
puid, kinnitades oma lambanahksote kasukate hõlma-
daks. Aljuda sulle laskus maha, kõverais põiktänavais
laskus nooja leiua järele lõhnama. Sõitsid mööda ratsa-
valvurid, paistis vahikidelt, — kas oli öösel röövimisi?
"Lõhnas sulle ilmselt röövimata," vastasid vahid, "eks kõik-
jal nautub."

Visalt viigus Moskva unust. Kellamehed ronisid torni-
deks, puhkades kinnitust, ootasid, millal põrutab Ivan
Veliki kott. Anglaselt, raskelt ujus rompus tänavale kohal
suure jaanika kollahallu, Raginendid — avanestid kirikute
ukseid, hõimudele salitades nuuskas salmilaulja igipõle-
vate ikoonide tulukost. Loivasid kerjused, vigased ja
vaidjad, et asetuda kirikutreppidele. Sõimlesid tühja kõhu
jaanika lasahääl. Tehes ristimärke õõtsutasid keha kiriku
röökoja hamaruses põlevate soojade küünlatulede poole.

Palja jalu, hüpeldes jooksis kerjusvagatseja — haisev,
suhk paljas, takjanupud veel suvest saadik juustes. Kiriku-
treppil otse ahhetati: vagamehel oli käes kamakas toorest
liha... Küllap nüüd ütleb jälle midagi seesugust, et käib
nõu labi kogu Moskva. Istus otse kiriku ukse ette, pistis
rõugearmilised ninasõõrmed põlvede vahele, — ootab,
kuni rohkem rahvast koguneb.

Tänavail hakkas juba nägema. Jalgvärvavad paukusid.
Laka Kaubahoovi rahvas, vööd pingul ümber. Avasid ilma
endise sudiduseta poode. Rongad lendlesid tuuliste pil-
vede all. Tsaar oli talve jooksul lindusid toore lihaga
nautunud, — ennenähtamatul arvul oli kaarnaid kuskilt
kokku lennanud, olid kõik kirikuuplid reostanud. Ker-

jused rääkisid kirikutrepil ettevaatlikult: „Tuleb juba sõda ja katk. Kolm ja pool aastat — nii on öeldud — kestab see väärvalitsus...”

Varemail aastail oli sel kellaajal Kitai-gorodis kisa ja kâra — trügimine, Moskvoretšjest saabuvad viljavoorid, Jaroslavli teed mööda veetakse pudulojuseid, puid, Možaiski teel — kaupmehed troikades. Vaata aga nüüd, — paar koormakest lahti nõõritud, kauplevad raibetega. Poodidest pooled kinni naelutatud. Aga aguleis ja Moskva jõe taga on kõrb. Streletsimajadel isegi katused pealt kistud.

Jumalakojadki hakkavad tühjaks jääma. Palju rahvast hakkab selga pöörama: õigeusklikud papid on pirukate peale maiaks läinud, — on ühes mestis nendega, kes sel talvel Moskvast hukkasid ja poosid. Mõneski kirikus ei alusta papp palvust; kisendab, habe püsti, kellamehele: „Põruta suurt kella, lollepa, viruta vägevamalt...” Aga löö või ära löö, rahvas läheb mööda, ei taha kolme sõrmega ristimärki teha. Lahkusulised õpetavad: „Kolm sõrme — see on trääs, aja sõrmed laiali, pista põial vahele. Teadagi, kes õpetab trääsaga ristimärke tegema.”

Ometi saalib rahvast uulitsail: bojaariteenreid, armuleivasööjaid, mitmesuguseid öötegelasi, majade vahel hulkujaid. Paljud piirlesid kõrtsi ees, oodates, kunas avatakse, — nuusutasid: lõhnas küüslaugu, paastupiruka järele. Neglinnaja tagant lukusid püssirohu, malmpommide, kanepi ja raua vooresid. Jõnkudes hangedel laskusid üle Moskva jõe Voroneži teele. Uute ilma pealisriideta poolkasukate, võõramaiste kaabudega ratsatragunid, — vurrukad, just nagu mitte-venelased, läkustusid ropust vandumisest, vehkisid nuutidega voorimeeste peale. Rahva seas räägiti: „Sakslased ässitavad meie oma jälle sõtta. Meie oma on Voronežis sakslannade ja sakslastega lõplikult hukka läinud!”

Kõrts avati. Trepile ilmus kõigile tuntud kõrtsmik. Kivinesid, keegi ei pistnud naerma, mõistsid, et tegemist on õnnetusega: kõrtsmikul oli nagu paljas, — eile võeti habe semstvokantseleis käsukohaselt maha. Pigistas huuled nagu nuttes ühte, tegi viie madala kirikukupli poole ristimärgi, lausus süngelt: „Astuge sisse...”

Poolpõiki vastas hakkas hullpuhak kirikutrepil koera kombel hüplema, rebis hammastega liha. Jooksid eidedtaadid kokku — imestlema... Oli õnneks kirikule, mille

juures pühajõel raskust võttis. Kuid ka hädasohtlik... Vana-Pimeni kiriku juures... hakkas sõrmedega... rahva poole ulguma: „Kummaliselt... ei tunne?...” Soldatid koristasid... viisid Preobraženskoje... Fjodor Jurjevitš Romodanovski

„Alti kâra, alti äral!” Rahvaparve kohal hüppasid... raseeritud... rahvas... klaustris... sõjajärgel... Anna Monalku. Kihutas Kaubategevust... jooksid... sameteid...

Anna... Jevdokla Fjodorovna viidi... lihtsaanis Suzda...

„Võnnakomul, head inimesed, kostilage... Jumala eest, olgu olgu... Eile jõin kaelaristi maha...”

„Kas sa sihuke oled?...”

„Ikoonimaalija, Palehhist, me oleme muistsest ajast... Nüüd on lood sihukesed, — lausa laostumine...”

„Kuldasu su nimi on?”

„Ondi juška...”

Mehel pole mütsi, pole särki — auk augu peal. Silmad põlevad, nagu kitsas, kuid — viisakas, ligines inimese kombel lauale, mille juures viina joodi. Seesugusele on raske keelata...

„Istu maha, mis seal's ikka...”

Kallati sisse. Jätkati juttu. Upris kavala näo, sõgedavõitu silmade, peene kaelaga mees jutustas:

„Lukati streletse. Heakene kull. See on tsaari asi.” Lõstis kõveravõitu sõrme enese ees üles. „Ei puutu mehe... Kuid...”

Pehmeloomuline agulimees streletsikaftanis (paljud kandsid nüüd streletsikaftaneid ja -mutse, — streletsieided andsid ulgudes peaaegu ilma eest vana pudipadi), see agulimees koputas küüntega vastu tinatopsi:

„Just et — kuid... Vaat — just!...”

Kaval mees, teda sõrmega ähvardades:

„Meie istume vaikselt... See on teie juures Moskvas, et kui vähegi on — kohe hädakell... Tähendab, küllap oli põhjust, mispärast streletse müüridele riputada, rahvast hirmutada... Ep ole sellest kõne, agulimees... Teie, kullakesed, imestate, miks pole Moskvasse juurdevedu. Ja ärge oodakegi... Veel halvemaks läheb... Tänapäeval — lausa häda ja häbi... Tõin mina pütikese soolakala... Enese jaoks soolasin, kuid hõngu võttis manu. Asusin turule, — mõtlen, et annavad selle haisu pärast veel naha peale, — aga tunni-paari jooksul oli kõik käest haaratud... Ei, Moskva on praegusel ajal mäda koht...”

„Oh, tõsi!” — Ikoonimaalija nuuksatas.

Maamees heitis pilgu temale ja — asjalikult:

„Käsk: võinädalaks streletsid müüridelt maha võtta, linnast välja vedada. Kuid neid on oma kaheksa tuhat. Hüva. Aga kust saada küüti? Tähendab, maamees, pinguta end jälle? Aga milleks on agulid? Pane agulite peale veokohustus.”

Agulimehe pehmed põsed hakkasid võibisema. Noogutas etteheitvalt maamehele:

„Ehh, sa adramees... Kui oleksid talv otsa müüridest mööda käinud... Tuisk haarab, hakkavad kõikuma... Jätkub meile sellestki jubedusest...”

„Muidugi oleks lihtsam neid kohe maha matta,” lausus maamees. „Paastupühapäeval tulime kaheksateistkümne koormaga, ei jõudnud veel lahtiigi teha — soldatid kallal: „Reed tühjaks!” — „Kuidas? Miks?” — „Ära suud pruugil!” Ähvardavad mõõkadega, pööravad regesid kummuli. Tõin tündrikese väikesi seeni, — kummuli viskasid, saatanad. „Sõida,” karjuvad, „Varvara väravate juurde.” Aga Varvara väravate juures on kolmesaja võrra streletse hunnikusse aetud... „Aja reele, sina see ja teine...” Ilma söömata, ilma joomata, hobuseid söötmata vedasime kuni ööni neid korjuseid... Tulime külla tagasi, — häbi omastele silma vaadata.”

Laua juurde astus tundmatu mees. Asetas kolksatades lauale viinatoobi.

„Loll saad kükikski pekka,” lausus. Istus julgelt maha. Aetas laudalt kõrgile. Pilgutas prassiva silmaga: „Teie hõltsate?” Hakkas vurrusid pühkimata küüslaugu-nutti otsima. Tõlgu porgitud, kuun, tuhkur-laiguline habe krätsid m.

Maamehele maamees võttis temalt ettevaatlikult kätt vastu.

„Tõsi on loll, aga loll mats, kas tead, saab aru...” Aetas kätt jahu, rüüpas, rögisest mõnuga. „Ei, mu kullakesed...” Strutsus küüslaugu järele. „Hommikul — see tõlgu... läks voor Voroneži? Kolmandat nahka koorivad talupoja seljast, Renti — maksa, orjust — maksa, muna laaditla — aana, maamaku kroonule — maksa, sõltsala — maksa, turule sõltsad — maksa...”

Ikoonimaalija njan hambulise suu lahti, pistis naerma. Maamees katkestas, — nussatas nlaaga:

Hüva... Nüüd anna hobuseid tsaari voori jaoks. Ja etatakse veel kütvikuid mett... Ei, mu kullakesed... Sõõpaga ole kullatõus, — kui palju majapidamisi on veel sõõpalt? Kuid on talvad? Otsake... Praegu on peaaegu kõik valmiste juttu. Talupoeg on niikaua loll, kui ta ei ole tala. Aga kui ta juba sõltsad, et taqumiku alt viimast sõõpata... — võtta oma habemest klund, kummardas. „Maamees paneb viimast jalg ja läheb, kuhu tal tarvis!”

„Puhjamaale... Järvede juurde... Põltslaandel...” Ikoonimaalija nihkus ta juurde, kaanle end tomasse tume-dale silmadega.

Maamees tõusis teda tagasi: „Ole vait!” Agulimees, heitnud pilgu ringi, vajus rinnuli lauale:

„Patsid,” sosistas, „tõepoolest, paljud löövad kartma, lahovad Belojärvele, Voljäärvele, Matkajärvele, Vögajärvele... Seal on vaikne.” Võbistas tursunud põski. „Üks need, kes lähevad, need jäävadki ellu...”

Ikoonimaalija mustad silmaterad laienesid silmasuurele, — hakkas pöörduma kord ühe, kord teise vestlaja poole.

„Ja raägib õiget juttu... Me maalisime Palehhis suureks paastuks kuussada ikooni... Endistel aastatel oli sel- hool vähegi. Nüüd ei müünud Moskvas ühtki ära. Kogu Palehhis on üksainus ulgumine. Mispärast? Meie ikoonid on heledat kirja, Jeesuse nimi kirjutatud kahe e-ga. Kasi annab kolme sõrmega. Ja risti joonistame nelja haruga. Kõik õigeusu kombe kohaselt. Mõistate? Aga need, kes

meilt ikoone võtavad, on Kaubahoovi mehed. Korzinkin, Djatškov, Vikulin, — nad ütlevad meile: „Jätke seesugune maalimine. Need lauad tuleb ära põletada, nad võrgutavad: neile on maalitud, ütlevad, käpp...“ — „Kuidas nii — käpp?“ Ikonimaalija nuuksatas lühidalt. Agulimees, kummardudes madalale laua kohale, hakkas hambaid plagistama. „Aga sedasi, ütlevad, tema käpa jälg... Kas olete linnu jälge maa peal näinud — neli joont?... Teilgi on ikoonidel seesama...“ — „Kus?“ — „Aga neljajaharuline rist... Kas mõistate? Teie ärge, ütlevad, seda kraami Moskvasse vedage. Nüüd on kogu Moskva aru saanud, kustpoolt raipehais tuleb...“

Maamees pilgutas laugusid, polnud aru saada, kas ta uskus või mitte... Laikhabemeline näris muheldes küüslauku. Agulimees noogutas, kinnitas takka ja äkki, ringi vaadanud, sirutas huuled välja, sosistas:

„Aga tubak? Missuguses kirjas on öeldud, et inimene peab suitsu neelama? Kelle suust käib suits välja? Mis? Neljakümne kaheksa tuhande rubla eest on kõik linnad ja terve Siber antud rendile inglasele Karmartenovile — et müüa tubakat. Ja käsk, et seda pörgurohtu-nikotiini suitsetataks... Kelle kätetöö see on? Aga tee, aga kohv? Aga kartuhvel — ptüi, olgu ta neetud! See on valekristuse iharus, kartuhvel! Kõik need rohttaimed on mere tagant ja kaubitsevad meie pool nendega luterlased ning katoliiklased... Kes joob teed — ei leia õiget teed... Kelle joogiks kohv — selle hingel on kehv... Jah — ptüi! — ennem ma kärvan, kui võtaksin oma poodi seesugust...“

„Millega sa kaupled?“ päris laikhabe.

„Mis kauplomit praegu ongi... Sakslased kauplevad, aga meie ulume. Kas Ovsei Ržovi ja tema venda Konstantini tundsid?... Hundertmargi polgu streletsid... Seal on minu pood, seal nende ühissaun. Seesuguseid mehi praegu enam polegi. Mõlemad tõmmati rattale... Rohkem kui kord rääkis Ovsei: „Kannatame sellepärast, et tookord, kaheksakümne teisel aastal, seal Kremli pühamehi ei kuulunud. Meie, streletsid, oleksime pidanud siis üksmeelselt vana usu eest välja astuma... Poleks ühtki välismaalast Moskvasse jäänud, ja usk oleks võidu saanud ja rahvas oleks söönud ning rahul... Aga nüüd ei tea, kuidas oma hinge päästa...“ Vaat missugused õiglased inimesed kõlkusid kogu talve linnamüüridel... Ei

eda atundeta — võid moid paljaste kätega võtta... Kõik... atundeta paljaks, kõiki sunnitakse kohvi... atundeta...“

„Täna kui helva lõpuni sööme, jookseme kevadeks...“

„Enne!“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. „Vaata, põhjamaal on imeväärsed põlismetsad, valged polkupõlksed, õnnia olemine...“

„Täna muutus õha kärelikkamaks ja kuumemaks, apuukhvi voodeldatud ukse murtsun. Joobnud vaidlesid, et...“

„Täna...“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. „Vaata, põhjamaal on imeväärsed põlismetsad, valged polkupõlksed, õnnia olemine...“

„Täna...“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. „Vaata, põhjamaal on imeväärsed põlismetsad, valged polkupõlksed, õnnia olemine...“

„Täna...“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. „Vaata, põhjamaal on imeväärsed põlismetsad, valged polkupõlksed, õnnia olemine...“

„Täna...“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. „Vaata, põhjamaal on imeväärsed põlismetsad, valged polkupõlksed, õnnia olemine...“

„Täna...“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. „Vaata, põhjamaal on imeväärsed põlismetsad, valged polkupõlksed, õnnia olemine...“

„Täna...“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. „Vaata, põhjamaal on imeväärsed põlismetsad, valged polkupõlksed, õnnia olemine...“

„Täna...“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. „Vaata, põhjamaal on imeväärsed põlismetsad, valged polkupõlksed, õnnia olemine...“

„Täna...“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. „Vaata, põhjamaal on imeväärsed põlismetsad, valged polkupõlksed, õnnia olemine...“

„Täna...“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. „Vaata, põhjamaal on imeväärsed põlismetsad, valged polkupõlksed, õnnia olemine...“

„Täna...“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. „Vaata, põhjamaal on imeväärsed põlismetsad, valged polkupõlksed, õnnia olemine...“

möödas? Jube isegi meenutada: oli kord ometi rahu ja auväärsus... Näe, ripub laudvoodriga seinal, kus ei peaks midagi rippuma, — ripub pörgulikuks võrgutuseks maalitud ilge hollandi tüdruk ülespööratud seelikuser-
vaga. Tsaar käskis riputada magamistuppa, naeruks või nuhtluseks. Kannata ära...

Vürst Roman Borissovitš vaatas süngelt rõivastele, mis õhtul lavitsale visatud: villased põikitriipudega naistesukad, lühikesed püksid pigistavad eest ja tagant, roheline tressidega kaftan nagu karrast. Naela otsas must parukas, sellest ei peksa isegi keppidega tolmu välja. Milleks kõik see?

„Miška!“ kisendas bojaar vihaselt. Punase kaleviga löödud madalast uksest hüppas sisse väle poisike pikas õigusklikus särgis. Kummardas järsult, lõi juuksed tagasi. „Miška, anna pesuvett.“ Poiss võttis vaskkausi, valas vett. „Hoi korralikult kaussi... Vala kätele...“

Roman Borissovitš rohkem puristas pihkudele kui pesi, — oli vastik pesta seda pügatut, torkivat... Istus urisedes voodiservale, et pükse jalga tõmmata. Miška ulatas alustassi kriidiga ja puhta räbala.

„Mis see veel?“ hüüdis Roman Borissovitš.

„Hammaste puhastamiseks.“

„Ei tarvita!“

„Nagu soovite... Kuna tsaar-valitseja hiljuti rääkis, et tuleb hambaid puhastada, siis käskis bojaarinna igal hommikul anda...“

„Virutan sulle tassiga vastu vahtimist... Liiga jutukaks oled läinud...“

„Nagu soovite...“

Rõivastunud, liigutas Roman Borissovitš keha, — pigistab, kitsas, krae... Milleks? Kuid on rangelt kästud, — aadlikud peavad teenistuses olema kõik saksa rõivais, pika parukaga... Kannata!... Võttis naela otsast paruka (teadmata millise naise juuksed), pani vastikustundega pähe. Lõi Miškat (kippus tugevasti lokkis salkusid õien-dama) käe pihta. Astus eeskotta, kus praksus ahi. Alt, köögist (kuhu laskus järsk trepp), kandus kibedat kõrbe-lõhna.

„Miška, kust see hais tuleb? Kas jälle kohvi keedetakse?“

„Tsaar-valitseja käskis bojaarinnadel ja bojaaritaridel hommikuti kohvi juua, sellepärast keedamegi...“

„Jah... Aga aja hambaid trevile...“

„Tuleb muud...“

Liiska avas kaleviga löödud ukse palvesaali. Roman Borissovitš astus väarikalt ristimärke tehes palvepuldi otsa. Hammad olid avatud vahatilkadega kaetud palve-saali. Liiska kändalatahtli. Pani ette ümmargused raud-pettid. Leiti mõne muu märjaks, pööras lehte ja vajus mõttetu, valitsemis nuka, kus vaevalt läiklesid ikoonikat-tol. Juba tühine roheline tuluke Nikolai-imetegija...

„Tuleb muud...“ Sest kui nii edasi läheb, et tuleb kõik muud suguvõsast, vürstlikke ja aadlikke, laostundus, aga hääletusest ja kolvusest ei maksa rääki-dagi. „Näe, — aadlid aadlit välja juurima! Eks joo...“ Ivan Chornõi ajal kaotusid juba laostada vürst-likud suguvõsast... Tuli mõll, segadus... Ja nüüd tuleb aadlid mõll... Rõõp selgroog — see oleme meie... „Tuleb muud...“ ja rikkis pole, ei ole, milleks elada... „Sa tahad teada, mis teiega vahtseda?... Loral... Liiga on...“ aadlid mõrk, ja sellegi nähtavasti Kukuks maha...

Roman Borissovitš tõusis püsti, hakkas lugema — ini-
rovali laevakohaselt kuni mõtted ründasid ridadest

„Vürstlikumad lühidalt võeti teenijaskonnast soldatiks... Vürstliku tüdru võeti Voroneži laevastiku hõaks... Voroneži parameetrika võeti villi kroonide eest kroonule, — kõik aadlad tehti lahjaks. Oli kolme aasta nisulõikus, — aadlast, kuni hind tõuseks...“ Teravast pahameelest muutus see kibedaks. „Nüüd kuuldu, et kloostrite maad võetakse ära, kõik tulud võetakse kroonule... On kästud kumme lüürit soolaliha valmistada... Ah, sa mu jumal, milleks neid ometi soolaliha?...“

Luges. Tinaraamis maarjaklaasist aknakese taga rohe-tu hommik. Miška vehkis ukse juures kummardusi...

Võimadalal häbistati suuri suguvõsast... Keskööl, aga vahel hiljemgi ründas kuni kolmsada mardisandirõi-
vate lüüest. Otse jubedus! Silmnäod nõega määratud. Põrjus lii saa selgust, kes neist tsaargi on. Õgivad, laku-
vad oksendavad, rebivad majatüdrukui hõlmu... Röö-
pivad kokkudena, kukkedena, lindudena...

Roman Borissovitš tammus ühel jalalt teisele, meenu-

tas, kuidas viimasel päeval tal meelemõistmatuseni täis joodetuna püksid alla lasti, munade külimitule istuma pandi... Ega olnud isegi lõbus... Naine nägi, Miška nägi... „Oh, issand! Mispärast? Milleks see?“

Roman Borissovitš mõtles pingsalt: mis on õnnetuse põhjuseks? Kas pattude pärast või? Moskvast sosistatakse, — hingede võrgutaja on maa peale saabunud. Katoliiklased ja luterlased on tema teenrid, kõik võõramaised kaubad on antikristuse pitseriga. Olevat saabunud maailma lõpp.

Kõverdades punakat nägu küünla tulukese poole, kahtles Roman Borissovitš: „Uskumatu... Issand ei luba hukkuda vene aadlil... Tuleb ära oodata ja kannatada... E-he-he...“

Usinalt palvetanud, istus võlvi alla akna juurde vaibaga kaetud lauakese taha. Painutanud lahti paksuvõitu vihiku, kuhu oli märgitud kõik ses suhtes, et kellele on antud võlgu, kellelt sisse nõutud, milliselt külalt on võetud rahas või viljas või tagavarades. Lehitses aeglaselt, liigutas raseeritud huuli.

Kambrisse astus vanemkubjas Senka, kes valitud tingorjade hulgast ta nuuskiva mõistuse ja suure õeluse pärast inimeste vastu. Oli lausa ketikoer: kuni viimase krossini pigistas bojaarile kuuluva vara välja. Varastas muidugi, kuid mõõdukalt, südametunnistust mööda, ja — kas või tapa ta ära — ei tunnistanud ilal oma vargust. Nii mõnigi kord lohistas Roman Borissovitš teda ja peksis kuklaga vastu seinu, haaranud kinni ta habemepadrikust paksudel lõuapäradel: „Sa varastasid ju, varastasid, tunnista üles!“ Senka vaatas bojaarile nagu jumalale, pilgutamata punaseid silmi. Alles siis, kui peksmine järele jäetakse, tõstab ta oma vatmanist kaftani siilu, nuuskab pehmet nina, puhkeb nutma:

„Ilmaaegu sa oma teenreid sedasi peksad, Roman Borissovitš. Jumal annab sulle andeks, ma pole sinu ees milleski süüdi...“

Senka ronis, külg ees, pisut poikvel uksest sisse, tegi ristimärgi Nikolai-imetegija poole, kummardas bojaarile ja laskus põlvili.

„Noh, Senka, mis head sa ütled?“

„Kõik tänu jumalale, Roman Borissovitš.“

Seistes põlvili, silmad lakke tõstetud, hakkas Senka peast ette kandma, kellelt kui palju eilse päeva jooksul

saanud kuni ja milni toodud, kes võlgu jäänud. Kaks maa-
meest, toodud võhklased, Fedka ja Koska, tõi ta Ivankovo
kõhast napp jaot eile õhtul õues peksupinki.

Roman Borissovitš avas poolenisti suu, imestas, — kas
tõesti ei tule maksta? Pistis nina vihikusse: Fedka võttis
kõnnirauda napp kolmekümme rubla, — et uut hurtsikut
ostada ja hobusevõidetu ja uut kõnnirauda ning seemneid
ostada... Koska võttis kolmekümme seitse ja pool rubla,
kuid talitavasti valetas samuti, et majapidamiseks...

„Ah, lühjased, ah, kelmid! Kõik käskisid neid keppidega
peksuda!“

„Õhtust pole peksutakse,“ ütles Senka, „on pandud
kõnnirauda juurde kaks meest, et peksaksid halastama-
tult... Pole teil põhjust kurti, isakene Roman Borisso-
vitš, kui Fedka ja Koska ei maksa, siis on meil nende võla
asja ajama kviitungid, — võtame mõlemad kümme kon-
naka andaks ajusse. Oja on meil vaja...“

„Jaha on mulle vaja, mitte orjel!“ Roman Borissovitš
võttis hõõruda laulu „Sööda-jooda orje, — tsaar võtab
jõhki andaks...“

Kui raha vaja, siis tuleb nii, nagu on Ivan Artemjitš
õpetanud: sõltub loomulikkuse Zamoskvoretšesse, val-
mistab krommide purjetid, pang lõhkeb rahast...“

„Tah oled kuulnud... Kõllap sa viis puha lüskad...“

Õpetab loomulikkuse et andnud Roman Borissovitš-
ile oma ammu rahul. Senka meenutas seda peaaegu iga
päeva, et tahtis see ära tublisti varastada. Aga
võit Narõškin, Lev Kirillovitš (tsaari onu), see toimib
kindlamini: annab raha saksa agulisse ühe hollandlase
Van der Viki kätte, see saadab Amsterdamis börsile kasu
kandma, ja Narõškin saab sellest rahast kümne tuhande
poolt kuussada rubla üksnes protsenti. „Kuussada rubla
hile liigutamata...“

Vanaisad elasid, ei tundnud mingit muret, — lausus
Roman Borissovitš. „Aga riik seisis kindlamini.“ Pistis
kõed Senka poolt ulatatud lambanahkse kasuka varru-
kaksse. „Istusid koos valitsejaga, pidasid nõu, — sedavõrd
oligi muret... Aga nüüd pole mingit rõõmu hommikul
rõõmaga...“

Roman Borissovitš astus mööda treppe, üles ja alla, —
mööda külmi vahekäike. Teel avas tursunud ukse, sealt
hoovas haput, kuuma auru, taga oli põleva pirru valgel
vaevalt näha neli meest, — paljajalgseid, ainult sargi-

väel, — vanutasid lambavilla. „Noh, noh, töötage, töötage, ärge jumalat unustage,” lausus Roman Borissovits. Mehed ei vastanud midagi. Edasi minnes avas ukse käsitookambri. Tüdrukud ja tutarlapsed, kokku paarkümmend hinge, tõusnud laudade ja kudumisraamide juurest, kummardasid võõri. Bojaar keerutas ninaga: „Noh, on teil siin aga õhk, tüdrukud... Töötage, töötage, ärge jumalat unustage...”

Heitis Roman Borissovits pilgu ka õmblus- ja parkalitöökotta, kus tõrtes hapnesid ning parkusid nahad. Süngeid parkalid muljusid nahka kätega... Senka, läitnud rasvaküünla ümmarguses aukudega laternas, avas rasked lukud sulendite ja sahvrte ees, kus säilitati tagavarasid. Kõik oli korras. Roman Borissovits laskus avarasse õue. Oli juba valge, pilvine. Kaevu juures joodeti lambaid. Väravate juurest kupi küünini seisis heinakoormad. Talumehed võtsid mutsid maha. „Mehed, koormad on väikesevõrtul!” hüüdis Roman Borissovits.

Kõikjalt vanadest onnidest ja panipaikadest, mis olid ilma korstnata, tõusid suitsujoad, hälbisid tuules — katsid õue. Kõikjal tuha- ja sõnnikuhunnikud. Külmunud räbalad pekslesid nõoridel. Talli juures tammusid longus päi kaks mütsita meest, nagu seinu poole. Nähes peremeest trepil, jooksid tallist turjakad majateenrid rutates, haarasid maast kepid, hakkasid mehi püüdlilikult mööda tagumikku ja reisi peksma... „Oi, oi, issand, mis eest?...” oigasid Fedka ja Koska.

„Sedasi, sedasi, teenimist mööda, anna aga lisa,” ässitas Roman Borissovits trepilt.

Fedka, pikk, rõugearmiline, punanäoline mees, pöördus:

„Heategija, Roman Borissovits, meil ei ole ju... Jumala eest, juba enne jõulu sõime kõik vilja ära... Võtaksid vahest lojused, — ep ole võimalik seesugust piina kannatada...”

Senka lausus Roman Borissovitsile:

„Tõprad on tal viletsad, kõhnad, ta luiskab... Kuid temalt võiks võtta tüdruku, — poole võla eest. Muu osa aga töötagu tasa.”

Roman Borissovits krimpsutas nagu, pöördus eemale:

„Ma mõtlen järele. Öhtul arutame veel.”

Suitsude, raagus puude taga lõi paastuliselt kell. Roostetanud kuplite kohale tõusis vareseparv. „Oh, patud on

raakad!” juures Roman Borissovits, heitis veel kord pilgu majapõlde ja läks söögituppa — kohvi jooma.

Värske Avdotja ning kolm vürstitari istusid laua otsa juures kokkukolvasil hollandi toolidel. Brokaatlina olid kõik kinnised, et mitte ära määrada. Vürstinna istusid selja tagant karmelise avar vene suvirüü, peas välis-
vürstitari — klopiga saksa kleitides: Natalja — rohelises, Olga — roheline, vöödilises, vanem — Antonida — „unustamatu õhuke” värvi kleidis. Kõigil juuksed olid loodud, jahuga ole riputatud. Põsed üm-
mõõnitud, kulmud värvitud, pihud punased.

Värske polnud Avdotja ja tüdrukul söögisaaliga midagi midagi teinud. Istusid oma näputööga kambreis. Avdotja istus, arvates ajal õhtusid alas kiikedel. Saatus kaad taar oma juuksed kambaga. Laskis künniselt kätt ja jalgade alla kaad kida: „Kus tütre? Lauda taha...” hõlts tunda järele. Hirm, segadus, pisarad. Tõesti keda keda tunda — meelemõistusega. Tsaar istusid lauda taha, „Kas tantsida oskad?...” Mida's veel... tüdrukud pöördusid hõlts pärast pisarad silmist. Tõesti... Ei vaimulohaks tantsikad menuutti, polkat ja tantsutantsu... Vürstinna vürst Romanist kätt kinni, tantsutantsu... „Õppida majas korralikult viisakaid kom-
beid, — juba meeldi...” Pikkad pandi laua taha, sunniti võit jooma... Ja imeasi, — joovad, nurjatud... Varsti hakkasid naerma, just nagu polekski see neile ime...

Tuli sinu majas kombeid õppida. Vürstinna Avdotja oma juhusel ainult inestles kõike, kuid tüdrukud muut-
tusid kohe julgeks, nipsakaiks, norivaiks. Anna neile anda ja toda. Ei taha enam tikkida. Istuvad hommikust peale ehituina, teevad plesiiri — joovad teed ja kohvi.

Roman Borissovits astus saali. Põrnitses tütardele. Need ainult nokutasid pead. Avdotja tõusis, kummardas: „Tere, isakene...” Antonida sisistas emale: „Istuge, mutter...” Roman Borissovits oleks tahtnud külmast tulles juua klaa-
kese kalganinapsi, küüslauku peale hammustada... Viina veel kuidagi saab, kuid küüslauku ei anta...

Nagu ei taha täna kohvi. Kas tõmbas trepi peal läbi või mis... Ema, anna kangemat.”

„Teil, faater, on igal hommikul üks ja sama jutt — viina,” lausus Antonida. „Kunas te küll õpite...”

„Suu kinni, märavarss,” karjus Roman Borissovitš, „või võtan piitsa...”

Vürstitarid pöörasid ninad kõrvale. Avdotja pakkus muistsel kombel, kummardusega, klaasikese, sosistas: „Joo aga sina, isakene, tahtmist mööda...”

Jõi põhjani, puhatas. Näris kurki, tilgutas soolvett vammusele. Pole laual palukaga kapsaid, pole hakitud riisikaid sibulaga. Närides väikest pirukat, — kurat teab, millega, — päris poja järele:

„Kus Miška on?”

„Aritmeetikat õpib, isakene. Ei ma enam tea, mis ta peast saab...”

Rõugearmiline Olga, kõige osavam kommete alal, lausus huuli krimpsutades:

„Miška on ühtesoodu ainult matsidega. Eile aeles jälle balalaikaga tallis ja mängis nina peksmise peale kaarte...”

„Ta on alles lapsuke,” oigas Avdotja.

Vaikiti mõni aeg. Natalja, noorim — lõkerdaja, püsimatu — kummardus akna juurde (raamidesse oli hiljuti pandud vilgukivi asemele klaasid).

„Ah, ah, tüdrukud! Külalised saabusid...”

Tüdrukud sattusid ärevusse, hakkasid ülestõstetud kätega vehkima, et käelabad valgemaks läheksid. Jooksid kohale toatüdrukud, et mustad nõud laualt koristada, laud linaga katta. Majordoomus (endise nimega ülemteeneter), vana jumalakartlik teenija, paljaks aetud näoga ja ehitud nagu jõuludeks, koputas sauaga ning teatas, et on saabunud bojaarinna Volkova. Vastumeelselt ronis Roman Borissovitš laua tagant välja, et tervitada viisakalt külalist: vibutada enese ees kaabut, kaapida jalga-dega... Aga kelle ees pidi vürst Buinossov veiderdama! Seda bojaarinna Volkovat kutsuti seitsme aasta eest Sankaks, räbalas särgisabaga pühkis nina. Kõige armetumast matsiperest, mis olemas, Isa Ivaško Brovkin oli üksikkoha tingori. Tütar oleks pidanud kuni surmani suitsuahju ümber keerlema. Aga näe, — majordoomus teatab tema tulekust. Kullatud tõllas saabus! Ta mees on tsaari armuosaline... (See mees oli vürst Romani nõo-poeg.) Kurat ise aitas isa: ronis kaupmeheseisusse, räägitakse, tema kätte olevat antud kogu sõjaväe varustamine.

Majordoomus avas ukse (vanamoeliselt madala ja

... kollane kleit. Oõtsutades paljaid
... kaunist nngu taha heidetud, ripsmed lan-
... bojaarinna Volkova. Ja seisma keset
... võttis pitsilisist roosidega
... seelikuist kahelt poolt kinni, ase-
... — atlaskingakese kahe verssoki pikkuse
... kõigil prantsuse reeglite koha-
... Kõigutas puuderdatud
... — vasakule. Lõpetanud,
... hambaid:

„... .”

... tagumikud
... Roman Borissovitš võt-
... ning käed laiati.
... jooma. Ilakati sugulaste
... vaatle-
... ja soengut.

„Ah, ah, kuulad muldugi valaskala-luudel.”

„Aga mille pannakse alla raage ja räbalaid.”

„... .”

... kogu Moskva peale üks-
... järjekorda,
... tooli
... kuafööri
... .”

„Andke soovide Ivan Artemijale edasi minu tervitus,”
... „Kuldas lõhob tema lõuendivabrik? Ikka
... huvitav...”

„Tandike on Voronežis. Ja Vasjagi on praegu Vorone-
žis, isaari juures.”

„Kuukla oli, kuulda oli, Aleksandra Ivanovna.”

„Vasja saatis eile kirja.” Sanka pistis kaks sõrme
... (Roman Borissovitš hakkas
... võtab naine enese alasti),
... „Kui saadavad mu Vasja
... Pariisi...”

„Mis ta kirjutab?” küsis vürst pärast kõhatamist. „Mis
ta tsaarist teadustab?”

Sanka pööras kaua kirja lahti, — laup läks kortsu. Põ-
sed, kael valgusid punaseks. Sosinal:

„Pole kaua aega tagasi, kui lugema õppisin. Vaban-
dage...”

Vedades sõrmega mööda lopsakalt määratud ridu lühen-

dusmärkide ja keerunditega, hakkas lugema, hääldades aeglaselt iga sõna:

„Sašake, ole terve, mu valgus, kaua aastaid... Meil Voronežis on lood sedasi... Varsti hakkame laevastikku Donile laskma, ja sellega lõpebki meie elu siin... Ma ei taha sind hirmutada, aga kõrvalteed kaudu kuulsin, et tsaar tahab mind ühes Andrei Artamonovitš Matvejeviga Haagi ja sealt edasi Pariisi saata. Ei tea, mis pean sellest mõtlema: kauge ja pisut kohutavgi... Me oleme kõik, tänu jumalale, terved. Herr Pieter tervitab sind, — tuletasime hiljuti õhtulauas meelde. Ta orjab päevast päeva. Töötab laevatehases nagu lihtmees. Taob ise naelu ja klambreid, ise ka takkudega tihib. Isegi habet ajada pole mahti: nõnda kiirustab kõiki, inimesed on läbini väetunud. Aga laevastiku ehitamine valmis...“

Roman Borissovitš koputas küüntega laua pihta:

„Jah... Muidugi, laevastik, jah... Ise taob, ise tihib... Tähendab, pole tal oma jõudu kuhugi panna...“

Sanka lõpetas lugemise. Pühkis tasakesi huuli. Pani kirja kokku ja — jälle põue.

„Lihavõtteks tuleb tsaar tagasi, — langen ta jalgade ette... Tahan pääseda Pariisi...“

Antonida, Olga ja Natalja löid käsi kokku: „Ah, ja — ah, ja — ahl“ Vürstinna Avdotja tegi ristimärgi: „Otse ehmatasid, kullake, mõelda ainult — Pariisi... Eks seal ole jõle!“

Sanka sinised silmad tumenesid, surus sõrmused vastu rinda:

„Mul on Moskvas nõnda igav!... Otse lendaksin välismaale... Tsaarinna Praskovja Fjodorovna juures elab prantslane, — õpetab viisakaid kombeid, ta õpetab ka mind. Tema jutustab! Tõmbas pisut hinge tagasi. „Igal öösel näen unes, nagu tantsiksin ma voldilises vaarika-värvi kleidis menuetti, tantsin kõigist paremini, pea käib ringi, kavalierid taganevad kõrvale, mulle läheneb kuningas Louis ja ulatab roosi... Nii igav on hakanud Moskvas. Tänu jumalale, et vähemalt streletsid ära koristati, sest ma pelgan surnuid meeletult...“

Bojaarinna Volkova sõitis minema. Istunud pisut veel laua taga, käskis Roman Borissovitš hobused tõldsaani ette rakendada, et teenistusse — Suure lossi prikaasi

... et ole lihtne on kätud kõigil teenida. Nagu oleks Moskvas vana hantudohhvast. Aadlikud pandi sulgedega kra-
... Aga ta on ilusti tõkatis ja tubakas, toksib kir-
... pool kuuks mataldega puskarit...

... oh, oh, igav on,“ kägises vürst Roman Borissovitš, tõstes sõidukisse...

4

... peaski vüravala juures algava kraavla, kus jää kohal
... mõeldud alu seal maldanemud valad, nägi Roman Borisso-
... paarikümneks tagusikitega kätud rege. Kõhnad
... tühjused kolatid nurgas päl. Nõlvakul rahus talumees lai-
... et tühjuse lahti naga kõlge kühmunud streletsi laipa.
... tühj oli hall laud — hall. Punasel väljakul lonkisid
... tühjused hangudel hallvatilised inimesed, pead longus.
... tühjused tühjuse taga, kühmuse (aga mulste löi heledalt).

... tühjused tühjuse taga, kühmuse (aga mulste löi heledalt).
... tühjused tühjuse taga, kühmuse (aga mulste löi heledalt).
... tühjused tühjuse taga, kühmuse (aga mulste löi heledalt).
... tühjused tühjuse taga, kühmuse (aga mulste löi heledalt).

Roman Borissovitš peatus prikaasi trepi ees. Polnud kedagi, kes oleks vürsti tõldsaanist välja aidanud. Ronis ta Astus ähklides mööda välist kaetud treppi. Astmed lund talle kantud, täis sülitatud. Ulalt jooksid alla mingi-
... tühjused tühjused paljais poolkasukais, peaaegu vürsti
... mokaates. Viimane — laigulise habemega — riivas häbe-
... matult jultunud pilguga... Roman Borissovitš peatus
... poolal trepil, pörutas vihaselt sauaga:

Müts mahal Müts tuleb maha võtta!

Kuid karjus tühja tuulde... Seesugused kombes valit-
... id nüüd Kremli.

Prikaasi madalais ruumides — ahjuving, hais, pühki-
... mata põrandad. Pikkade laudade taga rabistavad kirju-
... lajad sulgedega, küünarpea vastu küünarpead. Selga
... nutades kratsib üks kammimata pead, teine sügab
... kaenlaaluseid. Väikeste laudade taga — ülinupukad riu-
... kamehed-alamdjakid, — igaühel uhkab versta taha

paastupiruka hõngu, — lehitsevad vihkuid, roomavad sõrmedega mööda palvekirju. Rápaste akende taga ähmane valgus. Mööda kantseleid jalutab laudade vahel lauaülem-djakk, prillid rõugearmilisel ninal.

Roman Borissovitš astus tähtsalt läbi ruumide ühest osakonnast teise. Asjaajamist oli Suure palee prikaasis palju ja asjad olid segased: valitsesid kroonu kassa, varakambri, kuld- ja hõbenõude üle, kogusid tolli- ja kasakaning streletsimaksu, jaamaraha ja lossi külade ning linnade renti. Selgust suutsid selles saada üksnes prikaasidjakk ja vanad lauaülemad. Värskest ametisse määratud bojaarid istusid kogu päeva väikeses kuumaks köetud kambris, vaevlesid kitsais saksa rõivais, vahtisid läbi ähmaste aknakeste tühjaks jäänud tsaarilossi, kus nad kord tagatrepil, bojaarirõdul uhkelt sooblinahkseis kasukais liikusid, siidrätikuid lehvitasid, suuri asju arutasid-otsustasid.

Palju jubedaid lugusid on vohanud üle selle väljaku. Vaat sellelt kõdunenud, nüüd kinninaelutatud trepilt algas pärimuse järgi Ivan Groznõi ühes opriitšnikutega oma teed Kremlist Aleksandrovskaia alevisse, et oma viha ja julmust pöörata vanade bojaarisuguvõsade vastu. Raius päid, praadis pannidel ja ajas teibasse. Võttis pärusmõisad ära. Kuid jumal ei lasknud lõpuni bojaare hävitada. Võrsusid suured suguvõsad.

Vaat sellest puutornist, millel vaskkuked sibulkuplil, hüppas alla neetud Griška Otrepjev — teine ülikuulsa vene bojaarkonna hävitaja. Kõrbeks muutus Moskvamaa, ahervaremed, inimluud maanteedel, kuid jumal kaitses, võrsusid suured suguvõsad.

Nüüd tõusis jälle äike — mele pattude pärast... „E-he-he,“ kägisesid igavalt bojaarid kuumas kambris akende juures. Näha on, ei saa võitu heaga, siis kurjaga... Pügati kõigil parrad maha, kästi kõigil teenida, pojad kirjutati polkudesse, määrati võõrastesse maa-
desse... „E-he-he, ei lase jumal seegi kord...“

Kambrisse astudes nägi Roman Borisovitš, et täna oli jälle midagi ülevalt poolt saadetud. Vana vürst Martõn Lõkov võibistas eidelikke põski. Duuma-aadlik Ivan Jendogurov ja stolnik Lavrenti Svinjin lugesid veerides käskkirja. Suutsid päid tõstes lausuda üksnes: „Ah, ahi!“

„Vürst Roman, istu, kuula," ütles vürst Martõn pea-
aegu nuttes. „Mis sellest ometi saab? Nüüd haugub ja

Uutisena kutsus veel oli, ja seegi võe-

... ja järelejätkajad hakkasid uuesti silbikaupa tsaari
... ja suurvürsti
... ja bojaarid, duuma ja
... auhaavamise asjus.

... ja pöördusid tema poole, kutsudes jne., esitatud võrre
... kutsus teda, kutsus teda poole palvekiri selle kohta, et
... ja mõeldud ja mõeldud, ning haukunud
... ja Pribruzenski polgu leitnant Oljõška
... Vallatropil karjus temale, võrre Martõnile:
... ja valitud kajak ja kombel, ma pole praegu
... ja võrre, võrre võrre, aga nüüd vaid — luu-

„... ja nii, ma olen, moonakas,” vurst Marlõn
 tapetud pükk, „lookordses meeleägeduses unustasin, et
 ootab veel inimestelki koju...”

„Aga miks ta auliku alla kirjutas, võlst Martõn?“ küsis

oh, mäh, mäh kapi, ja paljud kuulsid: „Mar-

1. et al. "Kõrgkooli õpetaja Roman Borissovitš
and "Kõrgkooli õpetaja Ivan Artemijevitš poeg
Hjorhert"

„työsti töitä töitä, kello pöyry la on...” i

Tõnu ja kinnivõet juu," lõpetas Jondogurov ja Svinjin ütles, "et teie omm ei lüüdataks noorususel riigile raskel ajal, käskis lüüdamis ja enese meelepaha pärast kaebata, võttis Martõnilt sisse nõuda kümme rubla ja see raha jagada vaestele ning siitpeale suhaavamise kaebused ära kuulata..."

lõpetanud lugemise, keerutasid ninadega. Vürst Martõn
ajastas jalle:

"Lummutis! Katsu mind käega, — mis lummutis ma siis olen? Meie suguvõsa põlvneb vürst Lõtškost. Kolmeteistkümneks sajandil lahkus vürst Lõtško Ungrumaalt meie tubande piigimehega. Ja Lõtškost põlvnevad Lõkovid ja vürstid Brjuhhatoid ja Taratuhhinid ning Suponjevad, aga nooremast pojast Buinossovid..."

„Luiskad! Lausa udujuttu ajad, vürst Martõn!“ Roman Iluissovitš pöördus kogu kehaga lavitsal, välgutas silmi, kulinud rippu (oh, kui poleks põsed paljad, lage kõvera- võltu suu, — oleks hoopis kohutav õlnud vürst Roman) . .

„Bojaarid, visake asjad kõrvale...” Ruttav Aljoška hoidis pärani uksest kinni... „Franz Jakovlevitš on suremas...”

Raputas parukat, välgatas jultunult silmi (nagu nad kõik — Peetri ilma päritoluta kasvandikud) ja pistis kihutama oma kandade, kannustega mööda prikaasimaja pehkinud põrandaid. Talle kõõritasid järele kiilaspäised asjaajajad: „Oleks vaja tasemini, sa kartmatu, siin pole tall.”

5

Nädal tagasi pidutses Franz Jakovlevitš Lefort oma lossis Taani ja Brandenburgi saadikuga. Oli saabunud sula, katused tilkusid. Saalis oli kuum. Franz Jakovlevitš istus, selg kaminas põlevate halgude poole, ja jutustas vaimustatult suurtest projektidest. Uha rohkem süttides tõstis ta kookospähklist karikat ja jõi tsaar Peetri ning Taani kuninga ja Brandenburgi kuurvürsti vennaliku liidu terviseks. Akende ees põrutasid kaksteist heleroheliste alustega kahurit korraga (kui majordoomus akna juures rätikut lehvitas) äikeselist saluuti. Püssirohusuitsu valged pilved katsid päikesepaistelise taeva.

Lefort heitis enese kullatud toolil tagasi, ajas silmad pärani, parukalokid kleepusid kahvatanud põskedele:

„Mastimetsad mühavad meil suurte jõgede ääres..., Kalaga üksi võime ära toita kõik kristlikud maad. Kas või tuhanded verstad võime lina ja kanepit täis külvata. Aga harimata maa — lõuna stepid, kus ratsanik kaob rohtul Lööme sealt tatarlased välja — ja meil on kariloomi nagu tähti taevas. Kas vajame rauda? — Maak on meil jalgade all. Uuralis on rauamäed. Millega panevad Euroopa maad meid imestama? Tele manufaktuurid? Kutsume inglasi, hollandlasi. Sunnime omi. Enne kui te suudate ümbergi vaadata, on meil juba igasugused manufaktuurid. Opetame aguhrahvale teadusi ja kunste. Tõstame kaupmehe, töösturi nii kõrgele, nagu pole aimatudki.”

Nõnda rääkis vintis Lefort vintis saadikutele. Nad satustid viinast ja tema kõnest joovastusse. Saalikeses oli umbne. Lefort käskis majordoomusel mõlemad aknad avada ja tõmbas mõnutundel niisket, külma õhku nina-sõõrmetesse. Kuni õhtuehani tühjendas ta karikaid suurte

... Lefort võitis Poola saadiku poole ja ...

... Lefort võitis Poola saadiku poole ja ...

... Lefort võitis Poola saadiku poole ja ...

... Lefort võitis Poola saadiku poole ja ...

... Lefort võitis Poola saadiku poole ja ...

... Lefort võitis Poola saadiku poole ja ...

kedel ja kõrgel kolbal oli pikaks kasvanud. Ta hingas kiiresti, vilistades, pingutades kollaseid rangluid, otsekui oleks ikka veel püüdnud ronida ellu nagu rangidesse. Lahtine suu oli palavikust kuiv. Elasid üksnes silmad — mustad, liikumatud.

Arst Pollicolo viis pastor Strumpfi kõrvale, pilutas tähendusrikkalt silmi, tõmbas põsed kortsu:

„Kuivad sooned,“ ütles ta, „mis, nagu on teada meie teadusele, ühendavad hinge ihuga, on käesoleval korral härra admiralil nii rohke limaga täidetud, et hing iga minutiga üha peenemaid kanalikesi mööda kehasse voolab, ja peab ootama nende täielikku sulgumist lima tõttu.“

Pastor Strumpf istus tasa surija peatsisse. Lefort oli hiljuti sonimisest ja meelemõistmatusest ärganud ning tundis millegi pärast nähtavat rahutust. Oma nime kuulates pööras ta pingutusega pilgu pastorile, hakkas aga siis jälle sinna vahtima, kus kamina suitses toores halg. Seal, kamina ornamentide kohal, lamas merejumal Neptunus oma kolmikhargiga, tema küünarpea alt voolas kullatud vaasist kuldvesi, joostes kuldkeermetena laiali. Keskel mustas augus suitses puuhalg.

Strumpf, püüdes admiralil pilku ristikujule juhtida, rääkis lootusest igavesele lunastusele, mis pole keelatud ühelegi elavale... Lefort pomises midagi ebaselgelt. Strumpf kummardus ta lillakate huulte juurde. Lefort — läbi kiire hingamise:

"Ära räägi palju..."

Pastor täitis ometi oma kohuse: võttis vastu tumma pihtimise ja andis surijale jumalaarmu. Kui ta väljus, ajas Lefort enese küünarnukkidele. Mõisteti, et ta kutsus majordoomust. Joosti selle järele, leiti nuttev vanamees köögist. Pisaraist tursunud, jaanalinnusulgedega kübar peas, käes ametikepp, asetus majordoomus voodi jalut-sisse. Franz Jakovlevitš ütles talle:

„Kutsu moosekante . . . Sõpru . . . Karlkad . . .“

Moosekandidid astusid kikiarball sisse, — poolenisti rõivais, nagu juhtusid olema. Toodi karikad veiniga. Asetunud voodi ümber, panid moosekandidid mängusarved huultele ja mängisid kuuekümnel hõbe-, vask- ning puusarvel menuetti, pidulikku tantsu.

Surnukahvatu Leforti õlad vajusid patjadesse. Ta oimukohad langesid lohku nagu hobusel. Halastamatult põlesid ta silmad. Talle ulatati peeker, kuid ta ei suutnud enam

hätt tõule, - - vastu voolas ta rinnaile. Ta langes muusika
- - - - - silmad lakkasid näge-

Tefort oli sunnud. Moskvas ei teatud rõõmu pärast, mis
 1944. aastal oli lõpp välismaisel võimul — Kukui-külal.
 teatud nõuandja on kärvunud. Kõik teadsid, kõik nägid:
 sõjakõõliga joolla ja taar Peetrit, — aga öelda ei tohti-
 tud teha. Need oli teatud streletside pisarate eest.
 Tefort oli teatud antideputse pisa. Tefort loss...

... kättel, lüpsid, tassid, kühvitassid, mullikannad, teekannad, tšaikad, suhkru- ja piimajääd, küpsised, šokolaad, vahukook, jäätis, karamellid, marmelaad, moos, marmelaad, mangida, keetud hapupiim, tantumatshukal, taastada ning ise —
• laime, lahtlik - lõppes voodist ja pisile karglema ...

a) kashyapachakshuḥ kashyapaśca śāstrīyaśca
 b) kashyapachakshuḥ kashyapaśca śāstrīyaśca

See poleva kätelid hojariid ja lüasugune ametirahvas
tati kätelid juures. Varjates rõõmu ja hirmu astusid
nõnda valjuhääga muuli. Nõnda kekkol seisid kõrgendi-
tati nati puudustel kätelid muuli siidmantliga. Neli
nati nati paljastatud mõõkadega kirstu juures,
nati kättõmbu nati. Tõnnõlvats lesk istus all
nati nati kekkõnnõlvats teelil

and natsudel nina lavale, joomale nina ja huuled
 kilevaks, et mitte niivõrd, — püüdnud põsega
 kinnitustest vabaneda, et loomade lahedes — võõri
 kinnitustest, võõrast püüdnud, ja — majast minema.

Kaladevõimel püüval kihtata küüthobuseid poolsurnuks
 ajades Võtomežist kohale Peeter. Tema nahkne kumm-
 koon, kuni hobust ees, lendas läbi kogu Moskva otse
 laetult loomale õue. Privärvilised hobused hingeldasid mär-
 gata roietega. Saaniteki tagant sirutus käsi, — kobas
 ühena, et lohti teha

lust nel' hetkel vihjus lossist Aleksandra Ivanovna Volkova, trepil ei juhtunud kedagi peale tema olema. Sanka arvati, et on saabunud keegi kehvseisusest, otsustades hobuste järgi. Vihastas, et lõkestati pääs tema tööla juurde. „Sõida eemale oma setukatega, mida's sa teeie mõnana jäid,“ ütles ta tsaari kutsarile.

Väljapistetud käsi, leidmata haaki, rebis vihaselt vaiba-
rihma katki, ja saanist ronis välja kõrvulise sametmütsi,
hallist kalevist lambanahkse kasuka ning viltidega mees.
Ronis välja, päratu pikk: Sanka äjas teda vaadates pea

selga... Ummargune otsalõppenud nägu, tursunud silmad, tumedad vurrukesed püsti. Issakene, — tsaar!

Peeter sirutas kordamööda oma ärasurnud jalgu, kulumud tõmbusid kokku. Tundis ära oma saajatütre, naeratas vaevalt pisikese suu kortsuga. Lausus tumedalt:

„Õnnetus, õnnetus...”

Ja astus lossi, vehkides kasukakäistega. Sanka — tema järele.

Lesk toolil, nähes tsaari, nõrkes kohmetusest. Hüppas üles. Tahtis põlvili langeda. Peeter võttis ta ümbert kinni, surus enda vastu, vaatas üle ta pea kirstule. Teenrid jooksid juurde. Võtsid tsaaril kasuka seljast. Peeter läks kohmakalt, oma viltides, jumalaga jätma. Seisis kaua, üks käsi pandud kirstu äärele. Kummardus ja suudles taevakirja¹ ning oma kalli sõbra laupa ja käsi. Olad rohelise kaftani all hakkasid liikuma, kukal tõmbus pingule.

Tema seljale vaatava Sanka silmad roidusid pisarast, — toetades eide kombel lõuga, ulgus tasa, peenelt. Oli hale, oli nõnda hale millestki... Tsaar laskus kõrgendilt, nohisedes nagu laps. Peatus Sanka ees. See noogutas talle haledalt pead.

„Teist seesugust sõpra ei leia enam,” ütles Peeter. Haaras oimukohtadest kinni, raputas tõmmusid, sõidul vanunud lokkis juukseid. „Ühised rõõmud ja ühised mured. Ühe ajuga mõtlesime...” Tõmbas äkki käe tagasi, vaatas ringi, pisarad kuivasisid, muutus kõutsi sarnaseks. Saali astusid kiiresti ristimärki tehes bojaarid — kümme meest.

Järjekorras — vanemad ees — lähenesid nad hardalt Peeter Aleksejevitšile, laskusid põlvili, ja toetudes pihkudega põrandale, peksid tugevasti lauba vastu tamme-parketti.

Peeter ei tõstnud ühtki neist üles, ei kaitsutanud, ei noogutanud isegi mitte pead, — seisis võõrana, kõrgina. Ta lühikese nina sõõrmed paisusid.

„Näen, olete rõõmsad, väga rõõmsad!” lausus mõistetamatult ja läks lossist jälle oma kummsaani.

¹ Surnu otsaesisepeal õigeusklikel. Tõlk.

... ja peeti elulati tükina aegulis luteri kiriku kõrvale...
... kaheksa akent tänava poole.
... kahe kuuga.
... Anna Ivanovna Monse, ühes oma ema ja noo-
... Villandiga.

... ja jäi tihti ööbima. Kuku-
... kutsuti teda maja tsaarinna los-
... Anna Ivanovna monse sõnad sõlmsed kombes: ma-
... kaks kuuikut
... juhuks.

... nagu varem
... „He-he,”

... kui sinisilmaline
... laudadele kan-

... heasüdamlik mehike
... rääkis: „Noh,

... mulle õlu...”
... üksnes

... ning sedagi kutse
... Naljatati muidugi,

... alati pastor

... või õpet-

... elu kadu-

... vää-

... Räägi, mis sa

... järele,

... aga

... teemantidega.

... Aga edasi

... või

... pidada?

Noh, aga mis siis, kui temasse kleepub mõni naisolend, südamesse sööbib? Käänles öid unetuna sulgkotil. Kõik oli kindluset, tume, kahemõtteline. Vaenlased, vaenlased ümberringi — ainult ootavadki, millal Monsik komistab.

Isegi lähim sõber Lefort, — niipea kui Anna Ivanovna ääri-veeri mööda juhtis jutu sellele, et kui kaua siis Pieter peab elama korratult, poissmehe kombel, — naerata, kohe ebamääraselt — näpistas õrnalt Anncheni põsekest „Lubatut oodatakse kolm aastat!...“ Ah, keegi ei mõistnud: isegi mitte tsaaritrooni, mitte võimu ei tahtnud Anna Ivanovna, — võim on rahutu, ebakindel... Ei, ainult kindlust, viisakust, korralikkust...

Jäi üle üks abinõu — võlumine, nõidus. Ema nõuandel õmbles Anna Ivanovna, tõustes kord raskelt magava Peetri kõrvalt voodist, tema vammuse palistusse riidetüki oma verrega... Peeter sõitis Voroneži, vammuse jättis Preobraženskojesse, ei pannud seejärel enam kordagi selga. Vana Monsik talutas nõiaetesid tagatubadesse. Kuid tunnistada neile, kelle suhtes tuleks nõiduda, — seda kartsid nii ema kui tütar. Nõidumise eest tõmbas vürst-tseesar Romodanovski piinapingile.

Näib, et kui Anna Ivanovnasse oleks praegu armunud lihtmees (küllaldase sissetulekuga), — ah, ta oleks kõik rahuliku elu vastu vahetanud. Puhas majakene, — olgugi et ilma majordoomuseta, — päike paistab poonitud põrandale, aknalaudadel lõhnavad meeldivalt jasmiinid, köögist tuleb praetud kohvi lõhna, sisendades rahutunnet, kirikutornis kõlksub kell, ja auväärsed inimesed tervitavad austusega Anna Ivanovnat, kes istub akna juures näputööd tehes...

Uhes Leforti surmaga langes nagu must pilv Anna Ivanovna pea peale. Ta nuttis nii palju selle seitsme päeva jooksul (kuni Pieteri saabumiseni), et vana Monsik kaskis arst Pollicolo tuua. See käskis loputust ja kõhupuhastust toimetada, et kõrvaldada üleliigseid nesteid, mis tekkinud veres kurvastuse pärast. Anna Ivanovna — isegi selgesti mõistmata miks — ootas hirmuga Pieteri saabumist. Talle meenus tema mullakarva nagu uhes hambavalust paistetunud põsega, kui ta pärast kõige kohutavamast streletside hukkamist istus Leforti pool. Pärani silmis oli tardunud viha. Pakasest punased käed lebasid tühja taldriku ees. Ei söönud, ei kuulanud lauanalju. (Naljatatigi hambaid

... ja ta hakkas arusaamatult

... ja ta hakkas arusaamatult ... Laskusid tapata teda kaks korda mõnega risti ette ... Muinas- ... Apollinariast Mitto Ansovist poleks tulnud ...

... Anna Ivanovna, kui talle ... et julma rahutusse tõukab ... Miks? ... valguvõrk, nagu, kordistavad vene- ... nut- ...

... hak- ... Mina ... lamada

... nii nägi ta ... hangelisel ... hädal- ... salliga. Läbi ...

... laubale. ... seinakella ... pend- ... tegi ...

... end ...

... teid

sööma jääda. Täna on just teie armastatud praetud vorstikesed...

Nägi nukrusega, et vorstikesedki teda ei ahvatlenud. Istus Peetri kõrvale, võttis ta lambanaha järele lõhnava käe, hakkas suudlema, Peeter sihtas teise käega ta juukseid öötanu all:

„Õhtul tulen tunnikeseks... Noh, jäta, jäta järele, — kogu käe tegid märjaks... Mine, too vorstike, klaas viina... Mine, mine... Mul on täna palju tööd...“

7

Lefort maeti suure tõredusega. Läksid kolm polku langetatud lippudega, kahuritega. Reasrakendis leinavankri taga (kuusteist musta hobust) kanti patjadel admiralikaabut, mõõka ja kannuseid. Sõitis ratsanik mustas raudrüüs ja sulgedes, hoides allapööratud tungalt. Sammusid suursaadikud ja saadikud leinarõivais. Nende jarel — bojaarid, okolnitšid, duuma ja Moskva aadlikud — ligi tuhat inimest. Puhusid sõjaväe trompetimehed, aeglaselt löid trummid. Peeter sammus ees Preobraženski polgu esimese rooduga.

Nägemata läheduses tsaari sörkisid mõned bojaarid välismaistest saadikutest tasapisi mööda, et olla esimesed rongkäigus. Saadikud kehtasid õlgu, sosistasid omavahel. Kalmistu juures suruti nad hoopis kõrvale. Roman Borissovitš Buinossov ja üpris rumal vürst Stepan Beloselski lonkisid otse rataste kõrvale, hoides surnuvankrist kinni. Paljud venelased olid vintis: kogunesid matusteks juba varavalgel, kõhud läksid heledaks, — ootamata ära peiepidu trügisid suupistetaldrikutega kaetud laudade ümber, sõid ja jõid.

Kui kirst hauast välja visatud külmunud savile asetati, astus Peeter kähku juurde. Heitis pilgu üle raseeritud, sedamaid kartlikuks lõõnud bojaarinägude, — läks nii turri, et mõned selgade taha taganesid. Kutsus pealiigutusega juurde tüseda Lev Kirillovitš:

„Miks nad saadikute ette ronisid? Kes käskis?“

„Ma juba häbistasin neid, sõimasin, ei kuula sõna,“ vastas Lev Kirillovitš tasa.

„Koerad!“ Ja kõvemini: „Koerad, mitte inimesed!“ Nõksatas kaelaga, keerutas pead, põtkis ratsasaapaga.

... ja aadlikud trügisid läbi kahele poole tõmmatud kaubahoovi kähku hana juurde, kus seisis tsaar... kõigile võõras, külmetav, ... kord vaatasid hirmuga, mis ta veel... laskus ta põlvili ja... järel jäänud targast sõbrast... ja truust seltsimehest.

... laskis hända...

... kahuritega, ... kahurituli... nagu... ”

... nagu... ”

8

... ja tööstustegelased, jätnud... kaetud... ja kauba... troikadel, ... rebase... Luhtunud... pilgul... helep... ja ustel:

... Kohe näha, milline on... ”

Kõigil oli äärmiselt suure kiiruga, nimekirjade järgi. Mõni üksik ei saanud, kartes, et vahest sunnitakse... Hiljuti oli duumad... saatel... suurt kahju ja hävitust kauplemises ja igasugustes... ”

Valitsuse soosikud rikaste kaupmeeste hulgast.

des inglise kaabusid kõhul. Peeter noogutas jälle nende poole:

„Vaata, kui meil sihukesi rohkem oleks... Tahan Ossipit ja Fjodorit avalikult tänada... Inglismaal ja Hollandis austatakse heade kaubanduslike ettevõtete, heade manufaktuuride eest, ning meie peame samasuguse kombe sisse seadma. Kas ma räägin õigust?“ Pöördus paremale, vasakule. Kergitas kulmu. „Mis te kõhklete? Kardate, et hakkate teilt raha nõudma? Uut moodi peab elama hakkama, kaupmehed, vaata, mis ma tahan...“

Momonov, rikas kalevikaupmees, küsis kummardades:

„See on — kuidas uut moodi elama, valitseja?“

„Tuleb loobuda omaette elamisest... Mu bojaarid istuvad oma majades nagu mägrad. Teie ei või, — teie olete äri-inimesed... Peab õppima kauplema mitte üksikult, vaid kompaniidega... Ost-India kompanii Hollandis — see on armas asi: ühiselt ehitavad laevu, ühiselt kauplevad. Teenivad tohutut kasu... Meie peame neilt õppima... Euroopas on selleks akadeemiad... Kui soovite — ehitame börsi, mis pole Amsterdamist omast halvem. Koostage kompaniisid, rajage manufaktuure... Aga teie olete ainult üks tarkus: kui ei peta, ega siis ka müü...“

Noor kaupmees, kes armunult tsaari vaatas, lõi äkki mütsiga vastu kätt:

„See on tõsi, meil on nõnda...“

Teda hakati siilupidi kaupmeeste salka tagasi sikutama. Tema aga — pead keerutades, õlgu kehitades:

„Kuidas? Kas pole tõsi? Tüüpsamisest elame, kõik on pettus, — petame kaaludes, petame mõõtes...“

Peeter pistis naerma (mütselõhusalt — bassihäälega, avades ümmarguselt suu). Lähedal seisjad naersid viisakalt ka pisut. Tema, naeru katkestades, karmilt:

„Kakssada aastat kauplete, — pole veel ametit selgeks õppinud... Käite rikkuse ümber ringi... Ikka seesama armetus, vaesus. Kopikas teenitud — kohe kõrtsi. Eks ole nii?“

„Mitte kõik ei tee nõnda, valitseja,“ lausus Momonov.

„Ei, nõnda!“ Ninasõormeid puhevile ajades: „Sõitke välismaale, vaadake sealset kaupmehti, — kuningad! Meil pole aega oodata, kuni ise õpite... Mõnd siga peab jõuga kärssapidi moldi suruma... Miks mulle välismaalased hingerahu ei anna? Anna neile see rendile, anna töö... Metsamaterjal, maagid, tööndus... Miks omad ei

... Votoneži saabus üks mees, kurat teab kust, laskis kogu oma lood lahti, sihukesed projektid! Teie, ütlete, et kuldne maa, kuid te olete vaesed inimesed... Miks? Ma vaatan... Küsin teilt, — või pole õiged inimesed meie maal?“ Illeitis pungil silmi pilgu üle kaupmeeste. „Ma pole teist andnud. Peab nendega läbi ajama, eks ole nõnda? Mulle on vene inimesed vahel — kõrist saadik... Sel määral kõrist saadik...“ Peetri kõrv tõmbus poole, kaelasoon oli iga hetk nõksatamas.

Tema Ivan Artemjitš, kes istus tema kõrval, lausus sõbralikult, lauldes:

„Venelast on palju pekstud, kuid mõttetult pekstud, veel kellest tulidki vördjad.“

„Lollpeal“ hüüdis Peeter. „Lollpeal“ ja müksas talle kaunamuki külge.

Ivan Artemjitš — veelgi lollakamalt:

„Joh, vaadake, seda ütlen ju minagi...“

Peeter vaatas hetke metsiku vihaga Brovkinil läikivale, lollakalt kihvatus, rumala naeratusega näole. Patsutas pehuga kergelt ta laubale:

„Vanka, sul pole veel kästut kojanarriks olla!“

Kuid talpaa nähtavasti isegi, et ägestuda ja vihastada kaupmeeste ees pole mõistlik. Kaupmehed pole bojaarid: need ei püüa kuhugi, aga neid püüavad taskus ära viia. Kaupmees on nagu lihtne kui aga midagi juhtub, kohe peatab oma kaltsarvud ja kaob kõlga kapitaliga... Tööpühad, kaalis muutus vaikselt, võõrdunuks. Ivan Artemjitš, oma kavalad silmapraod Peetri poole.

„Loe, Ljubim,“ ütles Peeter djakile.

Võnnaksed Baženinid langetasid taas väarikalt silmad. Ljubim Domnin luges kõrge häälega, kuivalt, aeglaselt:

... meesinane armulik kiri on antud usina töö ja hoole eest laevaehitamise alal... Läänud aastal ehitasid Ossip ja Fjodor Baženinid Vovtšugi külas saksa laadi saeveski, mis võõra maa meistrite abita, omal jõul, et selles vaskis metsa laudadeks saagida ja Arhangelskis välismaa ning vene ärimeestele müüa. Ja nemad saagisid palke ja vedasid Arhangelskisse ning saatsid välismaale. Ja neil on kavatsus selles oma tehases ehitada laevu ja praame, et laudu ning teisi vene kaupu mere taha vedada. Ja nende, kuur valitseja, oleme neid armulikult hinnanud, — kätkestame neil selles oma külas laevu ja praame ehitada

ja käsime nende materjalide pealt, mis nemad selleks laevaehituseks välismaalt toovad, nendelt tollimaksu mitte võtta, ja nemad võivad palgata meistreid, välismaisi ning vene meistreid vabal kokkuleppel omal kulul. Aga kui need laevad on valmis, siis võivad nemad nende peal kurjade inimeste ja välismaa kaubalaevade vastu pidada suurtükke ning püssirohtu..."

Djakk luges kaua. Käänas rippuva pitseriga üriku rulli kokku, asetab pihkudele, ulatas Ossipile ja Fjodorile. Võtnud selle vastu, lähenesid vennaksed Peetrile ja kummardasid vaikides maani, — ikka väärikalt, nagu kord ja kohus. Ta tõstis nad õlgupidi üles ja suudles kumbagi, kuid mitte enam tsaari kombe kohaselt — riivates põsega, — vaid huultele, tugevasti.

"Just algatus on väärt," ütles ta kaupmeeskonnale. Otsis väledate silmadega üles kõigile tundmatu mustlasehabemega ja palja otsmikuga agulimehe. „Demidõtš!“ See trügis ägedalt tõugeldes läbi rahvahulga. „Demidõtš, kummarda kaupmeeskonna ees... See Nikita Demidov Antufjev on Tuula sepp. Teeb püstoleid ja püsse, mis pole inglismanni omadest halvemad. Valab malmi, otsib maake. Kuid tiivad on tal lühikesed. Arutage temaga asja, kaupmehed, mõtelge järele. Aga mina olen tema sõber. Kui vaja — anname maad ja külakesi. Demidõtš, kummarda, kummarda, mina vastutan sinu eest..."

9

"Kes sa oled? Mis sa tahad? Keda sul siin vaja?"

Karm laiaõlaline eit vaatles kurja pilguga Andrei Golikovi (Palohti ikoonimaalijat). Kananahk ihul, võbises ta pruuni aukliku ja räbalas vatmani all. Puhus röske paastukuu-tuul. Vilistasid raagus põõsad variseval Belõgorodi müüril. Rahutult kraaksusid varesed, lenneldes prügihunnikute kohal, lohmakad ja näljased. Kaupmees Vassili Revjakini uletamatud tarad venisid piki nurka moodustavaid Moskva müüre. Koht oli sünge, põiktänavad kitsad, tühjad.

"Püha rauga Avraami poolt," sosistas Andrei ja asetab kaks sõrme ligistikku vastu laupa. Vanamoori selja taga, rõõpaid täis sõidetud õues, viltuvajunud aitade juures ajasid lahjad ketikoerad tagajalule... Andrjuška oli

alust jootunud, ainult silmad põlesid. Eit laskis ta viivitada õue, suutas mööda porri visatud laudu teed kõrge ja pika, lüha trepi ning rõduta ehitise poole. Otse katuse all paigutasid maaraklaasist aknakeste ees luugid.

Laskusid pimedasse eeskotta, kus haies tünide järele. Eit tõukas Andrjuškat: „Pühi jalad õlgedes puhtaks, ega sa laudas ole," ja, oodanud, ikka niisama vaenulikult: „Isa ja poja ühegi püha vaimu nimel." Avas madala ukse ühtlasele. Siin oli kuum, ahjusõed valgustasid nurgas tumedalt ikoonilauakesi. Andrei lõi muistsete pühakujade kohutavate silmade ees kaua risti ette. Jäi areldes ukse juurde. Vanamoor istus. Seina taga laulsid tumedalt paljud hääled.

"Milleks sind pühamees saatis?"

"Kahetsusteole."

"Miskesle?"

"Kolmeks aastaks pühamees Nektari juurde."

"Nektari juurde," venitas eit.

"Sina saad, et teed juhataks. Ei ma või ilmalikku elu elada, — koha nälgin, hingel on hirm. Kardan. Otsin kordumatu elu, paradilist elupõlve..." Andrjuška tõmbas talu üles. „Hilasta, omakene, ära aja minema."

Katkest pühamees Nektari nulle kõrbet teeb," lausus eit mõtlematuks. Tema silma valgol nähtavad silmad tõmbasid pilukile.

Andrei hakkas jutustama. Näe, juba üle poole aasta loobub ta majast majja, suremas nälga ning kõngemas pehmas käes. On sattunud igasuguste inimeste seltsi, ässitall teela kurjade tegude peale. „Ei ma või, hing kohkub." Jutustas, kuidas õõbis sel talvel lumetuiskudes linna-äärade viletsate katuste all: „Hangin õlgi, katan enese rüpsakiga. Tuisk ulub, lumi keerleb, surnud streletsid laulsivad kõie otsas, peksavad vastu seinu. Säärastel tadel hakkas mu hing igatsema vaikse varjupaiga, hääletu vagele järele..."

Pärinud lähemalt pühamees Avraami järele, tõusis eit hõates: „Astu mu järel." Viis Andrjuška taas läbi pimedate eekoja astmeid mööda alla. Käskinud seista kõige alatumasse paika, laskis keldrituppa, kus laulsid hääled. Lõhnas kuumalt vaha ja viiruki järele. Inimest kolmkümmend või rohkemgi põlvitas pühitud põrandal. Sametise palvepildi taga luges kõverõlgne mustas papi aluskuues ja kuufiaga mees. Pöörates vana käsitsi kirjutatud palve-

raamatu lehte, tõstis tuustilist habet küünlatulede poole. Kogu seina pikkuselt, isegi põrandal, põlesid vanal Novgorodi moel maalitud suurte ja väikeste ikoonide ees küünlad.

Palvust peeti vabakiriku kombel. Lauldi süngelt, inisevalt. Pühamehest paremal pool, palvetajate ees, põlvitas vaike sokuhabemega Vassili Revjakin. Sõrmitsedes palvepaela lõi ta kord silmad pühakujudele, kord vaatas ümber pöördudes kõõrdi, ja tema pilgu all tegid palvetajad agetamaid kummardusi, isegi veristades laupa vastu põrandat.

Kõverõlgne pühamees sulges raamatu, tõstis pea kohale, pöördus: tükati väljakistud habe, noorepoolne nägu lõmmilöödud ninaga. Jõllitades suurenenud silmateradega otsekui kohutavat nägemust, ajades väljalöödud hammastega suu pärani, kisendas:

„Tuletagem meelde õndsas rooma paapsti Innocentiuse sanasid: „Valekristuse tulekul langeb issanda kirik alan-
dusse ja vereta ohver saab kõrvale jäetud. Ja tuleb kiusatus linnade ja külade ja kloostrite ning üksildaste kohtade peale. Ja keegi ei saa ära päästetud, peale harvade...“

Hääl oli kohutav. Palvetajad langesid kummuli, vabistades õlgu. Pühamees seisis ülestõstetud raamatuga, kuni nutt muutus üldiseks.

„Vennad, vaat mis ma teile jutustan,“ rääkis pühamees, olles palvuse lõpetanud, haarates kinni puuristist rinnal. „Sai minule osaks jumalaarm. Tõi issand mind Vol-järvele, laande, rauk Nektari juurde. Kummardasin ma pühamehe ees ja tema küsis minult: „Mida sa tahad: päästa oma hinge või ihu?“ Mina ütlesin: „Hinge, hinge!“ Ja rauk ütles: „Ole õnnistatud, mu poeg.“ Ja ta päästis minu hinge, aga suretas ihu... Me sõime laanes leiva asemel sõnajalgu ja oblikaid ja tammetõrusid ning võtsime männipuudelt koort ja kuivatasime ning tampisime ühes kaladega peeneks, — seesisane oli meie roaks. Ja issand ei lasknud meil mitte nälga surra. Aga kuidas mina kannatasin oma ülema all esimesest päevast peale: kaks korda päevas sain mina tema poolt pekstud... Isegi lihavõtte esimesel pühäl sain ma kaks korda pekstud. Ja kõkku loetud kahe aasta jooksul oli mul kaks peksuaega

peksuaega — lubati nelisada kolmkümmend peksu. Aga kui juba haavu ja hoope oli tga päev tema ausatest kätest, ei saanud ma üles arvatagi. Karjane taltsutas minu ihu mitu korda kätte juhtus, sellega mind õnnistas, oma abiga ja linnupojakest. Opetas saua ja nuiaga, millega õmmikata tahtitakse, ahjuroobiga ja potiga, milles toitu keedetakse, ning hargiga, millega tainast segatakse... Kõik see mu peamees minu ihu purustas, et minu pime hing valjust saaks... Kaelkooguga, millega veeämbreid kantakse, nellosinase puuga on sääremari minu jala kül-
peel lahtil loodud, et minu jalad sõnakuulmiseks kohased oleksid. Ja mitte üksnes lügasuuguse puuga, vaid ka rauaga ja kiviga ja juustest kiskumisega, aga vahel ka tellis-
tega ja minu ihu taltsutas. Sellest peale on minu käe-
randmed liikumist välja löödud ja minu roided ning kondid kätkest murtud. Ja issand ei lasknud mul mitte nõrkeda. Hing olen ma keha poolest kehv, enge mu vaim on olge... Vennad, ärge olge laisad oma hinge eest hoo-

„Ärge olge laisad oma hinge eest hoolitsedes!“ kisendas pühamees kogu korda, sõnes halastamatult silmadega, mis loonud karja. Talupojad olid kõik Vassili Revjakinil kuulunud, hõimlased, orjad, kollid, laomehed ja poemüü-
jad... Kõik nad olid olnud tema all. Moned ei kannatanud välja pühamehe mõeldut pilku. Andrei Golikov palus üheksa aastat jooksul, haarates põskedest kinni, nuttes, künnlatulede kollased kiired hõljusid läbi pisarate üle kogu palvekambri, just nagu peainglite tiivad...

Pühamees kummardas karja ees vööni ja astus kõrvale. Tema asemel tõusis Vassili Revjakin ise, lüheldane, hallivõltu, silmade asemel kaks kortsu, milles tabamatult jookkud silmaterad. Hakkas rääkima tasa, inimese kombel, sõrmitsedes palvepaela:

„Mu kollid, unustamatud... On jubel Mu armsad, on hirmus! Oli hele päev, siis tõusis pilv, kattis kogu meie elu hahva vinaga...“ Heitis pilgu üle parema, üle vasaku olu, nagu kartes, et keegi ta selja taga seisab. Astus kummalt viltides pehmelt ettepoole. „Valekristus on juba min. Kas te kuulete? Istub nikoniaaniku kiriku kuplitel. Kõik sõrme — see on tema pitsar, kolme-sõrme-meestel ep ole lunastust: nemad on juba ära neelatud... Ka neil, kes juuvad ja söövad koos kolmesõrmelistega, ep ole lunastust. Kes võtab papi käest sakramendi — ei ole

lunastust, — nende armuleib on margitud ja nende pühadus ainult näilme... Kuidas peame ärapäästmist leidma? Me kuulsime, kuidas end paastetakse. Ma ei pea kedagi kinni, — minge, lahkuge, mu armsad, võlke vastu kannatusi, leidke valgust. Olete lisa-eestkostjateks meie, paaste ja nõrkade eest... Võib-olla lahen ma isegi... Sulel aidad ja poed, jagan kaubad ning vara vaestele. Ainus pääsemine on isaisade usk, sõnakuulmine ja hirm... Raputas kibedalt habemekontsu, puhkis silmaripsmeid kalevist varrukaga. Kogudus jäi vaik. Ei hinganud, ei liigatanud. „Õnnis on see, kellele antakse... Aga kellele ei anta, — ka see ärgu heitku meelt. Puhad raudgad paluvad nende patud andeks. Uht asja kartke rohkem kui surma — et kiusaja teid mitte küunarpeast ei hikkaks... Ajad ep ole enam endised: tema nägematud sulased piiravad igauhte, ootavad ainult hetke... Tee pattu, võltsi, varja kopikas peremehe eest... Eks see ole pisut? Kopikas! Ei... Tormavad su peale ja sa oled kadunud, — igaveses hukatuses... Kartke seda, et puhad raudgad ei jätaks järele teie eest palvetamast...“ Astus veelgi ettepoole, laksas roosikrantsiga enesele vastu kintsu. „Tskae, missugune ahvatlus. Burmistrite-palat!... Vaat, kus on põrgu, lausa põrgu... Muistsest ajast peale maksis kaupmeeskond kroonule maksusid, aga kõik, mis peale selle, on minu oma sala-asi: millega ma kauplen, kuidas kauplen... Issand andis mõistust — ja ongi kaupmees. Aga lollpea vireleb eluaeg tööorjana. Nüüd burmistreid validal! Ta ronib mu aita, ta ronib mu kirstu... Kõik talle ütle, kõik näita... Milleks? Kellele seda vaja? Valekristuse võrk visatakse kaupmeeskonna peale... Ja veel — post! Milleks? Ma saadan ustava inimese Veliki Ustjugi, jõuab postist kiiremini päralt ja ütleb, mis vaja — salaja... Aga postiga, — kas ma tean, missugune inimene minu kirja veab? Ei, meie ei vaja posti, ei vaja burmistreid, pole vaja kahekordseid maksusid ega koos välismaalastega, nikoniaanlastega tubakat suitsetada.“ Ei tahtnud, aga läks siiski vihaseks. Toppis lillaka väriseva käe tasku; võtnud välja rätiku, puhkis nägu. Võngutas pead, vaadates lõpunipõlenud küünlaid. Ohkas raskest ja lõpetas: „Mingem õhtust sööma...“

Kõik palvekambri olijad läksid läbi eeskoja ja kõõgi kõrvalolevasse keldrituppa. Istusid hõõveldamata laua taha, mis kaetud omakootud värvitud lõuendiga ikoonide-

ümber, kum sõid Vassili Revjakin ja kolm vana selli — tema unupojad. Taheti paluda pühameestki ikoonide-ümber. Kuid see sulitas äkki valjusti ja läks ukse juurde, kutsudes manu, kes istusid põrandal. Nende seltsis oli ka Andrei.

Kõik lauda põles rasvaküünal. Pimedusest tuli karmi-oluline vanamoor täis kaussidega. Aeg-ajalt langes laest tarakan. Soõdi vaikides, näriti väarikalt, asetati tasa lusikad lauale. Andrei nihutas end pühamehele lähemale. Taaski helps kramplike liigutustega, põletas end, hoides kaussil põlvedel, küürus, tilgutades habemetuustile, — tobi sõl pisikeste tükikestena. Söönud ja palvetanud, panti kaed kõhul risti. Tema ähmunud silmist võis näha, et oli leebunud.

Andrei tase talle:

„Isakone, ma tahan raud Nektari juurde. Lase mind.“

Pühamees hakkas hingeldama. Kuid silmad muutusid taas tühjaks.

„Oota, kui magama heidavad, — tule palvekambri. Ma annan sind.“

Andrei võpatas, — hakkas oma hingetuses, paratamatuna tundes kühalt vastu palkeina konarusi nühkima...

Linnast, Dikoje-pole poolt, puhus soe tuul. Nädala jookkul kaotas lume. Kevadlaevas sinas vastu suurveest, mis kattis tasandikku. Jõeakesed paisusid, Don vabanes jaanist. Uhe õõ jooksul tõusis Voroneži jõgi üle kallaste, uputas laevatehase. Linnast kuni Donini kõikusid ankuma laevad, brigantiinid, galeerid, sõudevened, lootsikud. Kuivamata tõrv tilkus laevakülgedelt, läikisid neptunuste kullatud ja hõbetatud lõustad. Tuul rebis kuivamiseks ulostõmmatud purjesid. Sogases vees rabisesid sukeldudes viimased jäätükid. Jõe paremal kaldal, Voroneži vastas, tõusid kindluse müüride kohal püssirohusuitsupilvekood, tuul käristas neid tükkideks. Ule vete veeresid kahuripaigud, nagu oleks maa ise kummi paisunud ja muldona lõhkenud.

Laevatehases käis töö ööd ja päeva. Lõpetati neljakümnekahurilise laeva „Kindlus“ viimistlemist. See kõikus oma kõrge nikerdatud ahtri ja kolme mastiga sadama-

hates kaisutas ja paitas teda Peeter Aleksejevitš ning lakutas oma kintsudele ja suvatses mitte üksnes naerda, vaid hirnus pisarateni... „Fedossei, ega see ole Amsterdam!“ Ja luges õhtulauas vürst-tseesari kirja kõvasti ette.

Söönud nuudiid, lükkas Fedossei kausi eemale, sirutus Oseph Ney poole tubaka järele.

„Noh, aitab juba sellest, olete küllalt naernud, saatanad,“ lausus toore häälega. „Kas täna ahtri-trümmi ronisite?“

„Ronisime,“ vastas Oseph Ney.

„Ei, ei roninud...“

John Day, võtnud aeglaselt savipiibu suust, langetanud sirsge suu nurgad, lausus kokkupigistatud hammaste vahelt vene keeli:

„Miks sa nõnda pärid, Fedossei Skljajev, nagu poleks me trümmi roninud?“

„Aga vaat miks... Selle asemel et mind tõgada — võtaksite parem laterna ja läheksite.“

„Lekib?“

„Nimelt, et lekib. Nagu hakati soolaliha-tündreid lastima, nii pressis risttalad laiali, ja alt tungib vesi sisse.“

„Seda ei või juhtuda...“

„Aga näe, võib. Millest muust ma rääkisin, kui et ahtri kinnitus on nõrk.“

Oseph Ney ja John Day vaatasid teineteisele otsa. Tõusid kiirustamata, tõmbasid kõrvaklappidega mütsid pähe. Tõusis ka Fedossei, mässis salli vihaselt kaela ümber, võttis laterna.

„Oh teid kindraleid!“

Laua juurde istusid ohvitserid, mereväelased, meistrid, väsinud, tõrvaga määratud, mudaga pritsitud. Rüübanud topsikutäie tulikanget viina savikannust, võtsid kätega, mis vaagnail ette sattus: praetud liha, pörsapraadi, veisemokki äädikas. Kähku söönud, läksid paljud taas minema, ristimärki tegemata, tänamata...

Laudvaheseina ääres toetus laia õlaga vastu uksepiita uniste silmadega, ühele kõrvale lükatud kõrge kalevist mütsiga madrus. Tema soonilise kaela ümber rippus sõlmiline piginöör — nuut. (Sellega ta kostitas, keda vaja.) Kõigile, kes uksele liiga lähedale tulid, rääkis tasa-lai-salt:

„Kuhu sa trügid, kuhu sa, puskiv lehm?“

Vaheseina taga, magamispoleel, istusid praegu riigi-

ministriks admiral Fjodor Aleksejevitš Golovin, Lev Kirillovitš Hladõkin, Admiraliteedi ülem Fjodor Matvejevitš Apolõhin ja Aleksandr Danilovitš Menšikov. Viimane ülen-dal kohe pärast Leforti surma kindralmajoriks ja Pihkva kuberneriks. Peeter olevat just nagu õelnudki, olles pä-rast matuseid lagasi Voroneži jõudnud: „Oli mul kaks kätt, nüüd on jäänud üks, näppaja küll, aga muidu ustav.“

Aleksaška seltsis tulise telliskiviahju juures, mugavalt ümbritsetuna kokkukõmmatud peenes preobraženski kaftanis, jannakas peas, terav lõug surutud pitsidesse.

Apraksin ja tülse Golovin istusid korrastamata voodil. Hladõkin, lootades laupa peopesale, — laua juures. Nad kuulasid duuma-djakkli ja suursaadikut Prokofi Voznitsõ-ni. Tema oli heja Karlowitzist Doonau äärest saabunud, kampaanilt, kus keisri, Poola, Veneetsia ja Moskva saa-dikud türklastega rahu üle tingisid.

Ja polnud veel isaari näinud. Peeter käskis öelda, et ootuleksid koguneksid ja asja arutaksid, tema tuleb kohe. Voznitsõn hoidis salakirja-märkmetega vihikuid põlvil, pillid teravalt silmaotsal, jutustas:

„Minu poolt on Türgi suursaadikute reisi-efendi Rami ja sala-nõunik Mavrakendatoga sõlmitud armistüts, s. o. ajutine rahu. Tuleb märkida mahapanoulna. Rohkem saavutada oli või-matu. Tuleb märkida, et, härrad ministrid: Euroopas keeb sõda. Prantsusmaa poole, millest jätkub viis kogu maa-duma. Hispaania kuningas on luterlik, sureb täna-homme ilma lasteta. Prantsuse kuningas püüab Hispaania troonile asetada oma pojapoega Philippe'i, on talle juba naisegi võtnud, hoiab enda juures Pariisis, oodates — iga hetk tuleb kroonimine. Teiselt poolt tahab Austria keiser oma poega Karli Hispaaniasse saata.“

„Me ju teame kõike seda, teame,“ segas Aleksaška käre-stalt vahele.

„Kannata ometi, Aleksandr Danilovitš, ma räägin, nagu ootkan.“ Voznitsõn suunas raskelt oma halli pilgu üle pril-lide keikarile. „On otsustamisel suur riid Prantsusmaa ja Inglismaa vahel... Kui Hispaania saab prantslasest kun-tinga, — siis saab Prantsuse ja Hispaania laevastik üle-võtmu kõigil meredel. Kui seisab Hispaania Austria keisri laua, — siis saavad inglased üksiolevast Prantsuse laevas-tikust jagu. Euroopa poliitiki segavad inglased. Nema-d viitadki austerlased ja türklased. Karlowitzis kokku. Et sõlida Prantsuse kuningaga, selleks peab Austria keiser

oma käed vabastama. Ja türklased teevad suure rõõmuga rahu, et puhata, jõudu koguda: Savoja prints Eugen on neilt palju maid ja linnu keisri heaks ära võtnud Ungari- maal, Siebenbürgenis ja Moreas, ning keisrimehed¹ vahivad juba otse Konstantinoopolisse. Türklastel on nüüd ainus mure — oma tagasi saada... Kuskil eemal — poolakatega või meiega — sõdida ei tule neil praegu mõttesegi... Niisamuti Aasov, — ei ole ta seda väärt, mis nad peaksid selle juures kaotama."

"On siis Türgi sultan tõesti nii nõrk, nagu sina rahustad? Kahtlane," lausus Aleksaška. (Golovin ja Apraksin muigasid. Lev Kirillovitš, nähes, et nemad muigavad, kõngutas samuti muiates pead.) Aleksaška — reit siputades, kannust kõlistades: „Aga kui ta nii nõrk on, miks sa temaga siis igavest rahu ei sõlminud? Või sa unustasid oelda reis-efendile, et meil talvitab Ukrainas nelikummend tuhat linnastreletsi, et Ahtõrkasse on koondatud suur Šeini ratsapolk ja et Brjanskis on laevad ülesõnduks valmis. Ega sind paljaste katega saadetud... Armistiitsi!"

Prokofi Voznitsõn võttis aeglaselt prillid eest. Raske oli harjuda uue korraga, — et teadmata kust parit poisiklutt nõnda räägib suursaadikuga. Tõmmates kuiva pihuga üle vihast vabisema hakanud näo, kogus Prokofi mõtteid. Purrelemisega ei saavuta siin muidugi midagi.

"Aga vaat, Aleksandr Danilovitš, mispärasest mitte rahu, vaid armistiits on sõlmitud... Keisri saadikud pidasid salaja, ilma meiega, poolakatega või veneetslastega läbi rääkimata, omaette, türklastega läbirääkimisi. Ja poolakad leppisid ilma meie teadmata kokku. Ning meid jaeti üksinda. Korraldanud asjad austerlastega rahulolevalt, ei tahtnud türklased meiega esiotsa raakidagi, nõnda olid ennast täis... Poleks seal olnud minu vana tuttavat Aleksander Mavrokordatot, — meil poleks isegi mitte armistiitsi... Teie, härrad ministrid, istute siin ja mõtlete — kogu Euroopa vaatab teie peale... Ei, meie oleme neile väike poliitik, võib öelda — mitte miski poliitik..."

"No seda vanaema lora..."

"Pea, ära ägestu, Aleksandr Danilovitš," peatas teda pehmelt Golovin.

"Saadikute laagris määrati meile kõige viletsam koht.

¹ Keisrimehed — austerlased; Savoja Eugen — Austria sõjapealik; Siebenbürgen ehk Transilvaania — Rumeenia idaosas; Morea — Kreeka lõunaosa.

Vahetl pandi juurde... Oli keelatud kuhugi minna, türklastele kokku saada, nendega läbi käia. Juba Viinis olles otsustati ma ühe tohtri, asjatundja poolaka. Seda tohtrit ed hakkasingi türklaste leeri Mavrokordato juurde läkitama saatma korra. Mavrokordato käskis tervitada. Saatsin teise korra. Mavrokordato käskis tervitada ja öelda, et talle on külmad. Mina rõõmutsesin. Võtsin oma mustjas-koostööst rebasenahkadest vabarnavärvi kaleviga kaffi, saatsin selle tohtriga, käskisin sõita saadikute laagriteni ning mööda — stepi kaudu. Mavrokordato võttis kaffi vastu tootel päeval saadab mulle tubakat, kaks suurt pipra, naela võrra kohvi ja kirjutuspaberit. Ah sind küll, mõtlen ma, või tasub kingitustega... Ja mina talle palju koormakeses — musta kaaviari, sammakala selgi, viis suurt beluga kõhutukki, igasuguseid nalivkasid... Ja saatsin ka ise öösel türgi laagrisse, üksi, lihtrõivais. Aga türklased kirjutasid just samal päeval keisriga rahu alla..."

"Lõhki" põtkas Aleksaška kannusega.

"Mavrokordato nimine! „Vaevalt," ütleb ta, „saab meil edevast teiega leppimiseks lõpu, kui te meile Dnepri-äärseid linnakesi tagasi ei anna, et võiksime Dnepri sulgeda ja teile igaveseks Mustale merele pääsu tõkestada, ning Aasov tuleb tagasi anda ja Krimmi khaanile tuleb teil vana viht maksa maksta..." Vaata, Aleksandr Danilovitš, kuidas türklased juba esimesel kokkupuutumisel nina pisteti ajasid... Aga mina olin ju üks! Lihlased lõpetasid oma asjad, sõitsid lalali... Ma ähvardan Voroneži laevastikuga. Türklased naeravad: „Kuuleme esimest korda, et tuhat versta merest eemal laevu ehitatakse; noh, võite ju nendega Doni mööda sõita, aga jõesuust te kaugemale ei pääse..." Ähvardasin ka Ukraina sõjaväega, aga nemad mind jälle tatarlastega: „Vaadake ette, tatarlaste käed on praegu vabad, kui nad teiega mitte samuti ei tee nagu Devlet-Girei ajal¹. Kui poleks türklastel muid muresid, tuleksid nad meie kaela sõjaga... Ma ei tea, Aleksandr Danilovitš, vahest ei suutnud ma oma aru nappuse tõttu rohkem saavutada, kuid armistiits pole ikkagi mitte sõda..."

¹ Krimmi tatarlased põletasid Ivan Groznõi ajal Moskva maha ja tapasid või viisid vangi umbes pool miljonit inimest.

Palju pisiasju polnud veel lõpule viidud. Oli puudus naeltest. Teelagunemise tõttu saabus Tuulast osa reevoorist rauakraamiga alles eile. Sepikodades töötati õõ läbi. Iga päev oli kallid, et jõuda suurvee ajal rasked laevad kuni Doni suudmeni alla viia.

Kõik ääsid lõõmasid. Auklikuks põletatud põlledega, higist soolaste särkidega sepad, tugevakasvulised, võõni alasti, kõrvetatud nahaga vasaramehed, lõõtsa tõmbavad nõgised poisikesed, — kõik püsisid vaevalt jalul, raputasid tuimunud käsi, näost mustad. Puhkajad (vahetus toimus mitu korda õõ jooksul) istusid siinsamas: kes naris kuivatatud kala, istudes avatud ukse juures, kes magas kasesüte hunnikul.

Vanem-meister Kuzma Žemov, kes saadetud Lev Kirilovitši poolt tema Tuula tehase (kuhu oli toodud Tuula türmist — igaveseks orjuseks), vigastas käe. Teine meister sai vingumürgituse ja oigas praegu õise tuuleõhu käes, lamades sepikoja kõrval rōskeil laudadel.

Keevitati „Kindluse“ suure ankru lesta. Ploki abil lae peatala külge riputatud ankur oli ääsis. Lõõtsamehed vinasid hīgi pühkides ja häälekalt hingeldades kuue lõõtsa hoobasid. Kaks vasarameest seisis valmis, pikavarrelised haamid jala juures. Žemov urgitses terve käega sütes (teine oli räbalaga kinni mässitud), kordas üha:

„Ära laiskle, ära laiskle, anna aga lisa...“

Määrduvad valge särgiga ja purjeriidedest põllega Peeter, nõelaigud otsalõppenud näol, suu kana pärani puks kokku pigistatud, pööras pikkade pihtidega samal ääsil ettevaatlikult ankrulesta. Oli vastutusrikas ja keeruline töö — seesuguse suure tüki keevitamine...

Žemov, pöördudes ploki kõie juures seisvate tööliste poole:

„Hakka kinni... Tähelepanu...“ Ja Peetrile: „Just paras silmapilk, muidu põletame üle...“ Peeter noogutas, pööramata pungis silmi sütelt, liigutas pihte. „Kähku kõige jõugal Lase käia!...“

Töölised sikutasid köit, vahetades ruttu käsi. Plokk hakkas kääksuma. Neljakümnepuudane ankur tõusis ääsis. Sädemed paiskusid tuisuna keereldes lae alla. Valgeks kuumutatud ankrutüvi jäi rippu alasi kohale, särisedes tagist. Nüüd tuli ta alla kallutada, kohale asetada, Žemov — juba sosinal:

„Lase järele, pane maha... Pane tihedamini...“ Ankur laskus alasile. „Tagi maha peksta.“ Hakkas põlema süttiva vihaaga tagi maha vihtuma. „Lest siia!“ Peetri poole pöördudes kiskendas metsiku häälega: „M.s sa vahid! Anna...“

„Hääl nii.“

Peeter tõmbas hoogsalt ääsisist puudased pihid ja ei sattunud otse alasile, — peaaegu oleks hõõguva lesta pihtide vahelt pillanud. Kükitades pingutusest, hambaid irevile ajades astas kohale...

„Tihedamini!“ hüüdis Žemov ja heitis ainult pilgu vasarameestele. Need hakkasid keerutades, tagasitõmmetega taguma, kahinal välja hingates. Peeter hoidis lesta, Žemov tilkutas haamrikesoga: tilks-kõlks-tilks, tilks-kõlks-tilks. Tulino tagi pritsis vastu põllesid.

Kuuvitasid kokku. Vasaramehed läksid puhkides eemale. Peeter viskas pihid tõrde. Pühkis varrukaga nägu. Ta silmad pilutasid lõbusalt. Pilgutas Žemovile. See tõmbas näo üleni kortsu:

„Mia teha, tuleb ette, Peeter Aleksejevitsš... Ainult teinud ette, võib nadasi pihtidega, — võib inimest riivata...“ Žemov tõusis ja keevitasanaga glasist mööda. Kahtluse pilgud kord neeruquata ajada eest.

Peeter ei vahtanud, pool tõrre kätt, kuivatas põllega, ajas kallant selga. Väljus sepikojast. Lõhnas teravalt keevadast rōksuse järele. Suurte tähtede all rabisest vaevalt hamulaval jõel jääpangad. Kõikus „Kindluse“ mastituli. Peeter astus kallast mööda, otse vee ääres, käed tasku piletatud, tasa vilistades.

Nahet tsaari, hüppas vaheseina juures valvav madrus, non ees, uksele, teatas ministritele. Kuid Peeter ei läinud talle sinna, — keerutades, soojusest ja tubakasuitsust mõnu tundes ninaga, kummardus laua kohale, vaatles tundu

„Kuule,“ ütles ta ratashabemelisele, imestunult ülestõstatud kulmudega mehele (pisukeses näos helesinised silmad, — see oli kuulus laevapuusepp Aladuškin), „Miška, ulata vaat see mulle,“ — ja osutas üle laua sissetehtud laua taga garneeritud loomapraele. Kükitanud magava aseadmirali vastu pingile, jõi klaasitäie viina, aeglaselt, nagu juuakse väsimuse pärast, — surin levis sooni mööda.

Sõna oli lausunud... Pikk, tahmane, vaatas laua pealt pungis silmil härradele ministritele. Need olid mossis. Sõdida tatarlastega, nojah, ka türklastega, on küll raske, kuid selle vaevaga on harjutud. Aga vallutada Balti meri? Sõdida liivimaalastega, poolakatega?... Võita rootslasi? Segada ennast Euroopa supisse? Lev Kirillovitš kobas ram-musa käega mööda rippuvat kaftanisilu, võttis pähkli-värvi siidrätiku välja, pühkis higi. Voznitsõn kõngutas kõhna nägu. Peeter — püksitaskust tubakakotti tõmma-tes:

„Türklastelt palume nüüd uuel moel rahu, mitte nagu Prokofi... Läheme sinna mitte ainult mustjaspruunist re-basenahast kaftaniga...“

„Muidugi!“ ütles äkki Aleksaška, välgutades silmi.

Sõideti mööda sogast kõrgveelist Doni vöödilistel pur-jedel, mida paisutas soe tuul. Kaheksateist kahetekilist laeva, nende ees ja taga kakskümmend galiotti ja kaks-kümmend brigantiini, skampaveid, jahid, galeerid: kahek-sakümmend kuus sõjalaeva ja viissada lotja kasakatega venisid jõe käänakuil pikaks karavaniks.

Kõrgeilt tekkidelt olid näha roheliseks lõõnud stepid, luhajärvede virvendus. Lindude karavanid lendasid põhja poole. Vahel valendasid kaugel lubjaseljandikud. Puhus süüd-ost, algul vastutuul, — ja palju tuli vaeva näha, kuni kaanati Doni mööda läände: kastsid end vette purjed, lae-vad trüvisid, kaptenid röökisid metsikult vasktorudesse. Laevastikule antud käsk oli siisugune:

„Keegi ei tohi komandõrilaevast maha jääda, vaid peab selle kiilvees järgnema. Kui keegi hilineb kolm tundi — veerand aastapalka maha, kuus tundi — kaks kolman-dikku, kui aga kaksteist tundi — aasta palk maha arvata.“

Pärast edelasse pöördumist oli purjetamine naljaasi. Lü-hikeseks ajaks puhkesid stepi kohal toredad ja niisked õhtuehad. Admiralilaevalt mürises kahurilask. Lõid laeva tunniklaasid. Tulukesed ronisid mastitippudesse. Purjed tõmmati kokku, sulpsudes langes ankur. Pimedaks läinud kaldail süttisid lõkketuled, venitavalt kisendasid kasakate hääled.

„Apustel Peetruse“ tumedalt hiigelkerelt (kus koman-dõr nimelust kandis tsaar) lendas kratina tähistaevasse takerd, viigudes ja ehmatades vutte. Laeva ühisruumi ko-poonid õhtust sööma. Lähemalt laevadelt sõudsid neil nii-ma juba uimastavail öödel admiralid, kaptenid, lige-nõel bojaarid.

Taganogorski kloostri lähedal ühinesid laevastikuga kuus laeva, mille ehitatud vürst Boriss Aleksejevitš Golitsõni kompanil poolt. Sel puhul heideti kriitkalda juures ank-ruisse, pühitseti kaks päeva kloostriaias vabas õhus. Kiu-sati munki pasunamängu ja kahemõtteliste naljadega, ohmatati tulistamisega kaheksasajast laevakahurist.

Õhtul pingutusid kogu jõel purjed. Sõideti mööda kargetel kaldal, mööda pununud tarade ja muldvallidega ümbritsetud linnakestest. Mööda uutest bojaaride ja kloostrite pärusasulast, kalapüügi-kohtadest. Panšino lin-nakus all nägid vasakul kaldal ratsa kalmõkkide pilvi pakkuda odadega, aga paremal — kasakaid voorisõidukite ühimega, kaho kohuriga. Kalmõkid ja kasakad olid kokku sõitnud sõdima, kuna ei saanud hakkama hobuse-karjaga ning sammavõrengute jaotamisega.

Vojevood Šeiti läks sõudepaadiga kalmõkkide juurde, kutsus Aleksejevitš Golitsõni — kasakate manu. Lepitati, et sel puhul pühitseti rohelistel kinkudel aeglaselt uju-vate pulvete, lendavate kurokaravanide all. Pohmeluses Cornelia Craya hakkis püüda kilpkonnid ja keetis ise neist suppi. Peeter laskis samuti kilpkonnid püüda ja võõrustas bojaarte linnaäärse roaga, aga kui need olid sõõnud, siis ootatas kilpkonnapäid. Vojevood Šeiti läks süda pahaks. Jäädid palju.

Kahetkümmend neljandal mail, kuumal keskpäeval, hakka-sid lõunas merevinast paistma Aasovi bastionid. Siin val-gus Don laiaks, kuid sügavusest ei piisanud ometi nelja-kümnekahuriliste laevade läbipääsemiseks jõesuudmest.

Sellal kui aseadmiral mõõtis Doni haru Kutjurma sü-gavust, Peeter aga käis jahiga Aasovis ja Taganrogis kindlusi ning forte üle vaatamas, — saabus Bahtšisaraist khaani saatkond ilusail hobustel, ühes ratsavooriga. Löödi üles vaipadest telgid, künkale püstitati buntšuk — hobuse-maha ühes poolkuuga pika oda otsas, — saadeti tõlk kü-nine, kas tsaar võtab vastu khaani tervitused ja kingid.

Saadikutele vastati, et tsaar olevat Moskvast, aga siin on tema asemikuks admiral Golovin ühes bojaaridega.

Kolm päeva lehvib buntšuk künkal. Tatarlased traavivad tulistel täkkudel kahurisuude ees. Neljandal päeval tule saatkond admiralilaevale. Laotasid maha valge anatoomia vaiba, asetasid sellele kingitused: taotud sadularübi, mõõga, pustolid, noa, hobuseriistu, — kõik keskpärane, hõbedaga ilustatud, odavate kalliskivikestega. Golovin istus tähtsa näoga kokkupandaval toolil, tatarlased vaibal, jalad kronksus. Rääkisid Voznitsõni poolt allakirjutatud vaherahust, ühest ja teisest, näppides hõredaid haralisi habemeid, nuuskisid kõikjal silmadega, mis olid väledad nagu merikoertel, laksutasid keelega:

„Hüva olema moskulane, hüva olema laevastik... Kuid ilmaaegu loodate, ega te suurte laevadega Kutjurma kaudu läbi pääse; mõne aja eest püüdis sultani laevastik niisama Donile pääseda, läks midagi saavutamata Kerts'i tagasi...“

Kõigest oli näha, et olid saabunud ainult luuramise tagamõttega. Hommikul polnud enam ei buntšukki, telke ega ratsanikke künkal.

Mõõtmised näitasid, et Kutjurma on madal. Doni tulv alaneks iga päevaga. Loota võis üksnes tugevale edelatuulele, mis oleks merevee jõesuhu ajanud.

Peeter saabus Taganrogist tagasi. Süngestus, kuuldes vee madalusest. Tuul puhus loitult lõunast. Algas kuumus. Laevakülgedelt tilkus tõrv. Talvel halvasti kuivatatud puu pragunes. Kiilruumidest pumbati vett välja. Liikumist, allalastud purjedega seisis laevad põuavinas.

Kästi pallast vette visata. Kisti trümmidest välja püssirohu- ja soolalihavaadid, lastiti üle lotjadele, veeti Taganrogi. Laevad muutusid kergemaks, Kutjurma vesi jätkas alanemist.

Kahekümne teisel jaanikuu päeval lõunaajal nägi schautbenacht Julius Rees, kes tuli saunpalavast laeva ühisruumist, et lasta vett üle laeva parda, ise tulipunane ja tüse, — nägi oma pöörleva silmaga edelas kiiresti kasvavat halli pilve. Omandanud oma asja, heitis Julius Rees veel kord pilgu pilvele, läks tagasi ühisruumi, võttis kaabu ja mõõga ning lausus valjusti:

„Torm tuleb.“

Peeter, admiralid, kaptenid hüppasid laua tagant üles. Kõrnenud pilved kihutasid kõrguses, valkja vesiloori taustal tõusis pimedus. Päike põletas sula raua helendusega. Kõrvalt rippusid lipud, vimplid, madruste pesu vantidel. Kõigil laevadel puhusid pootsmanid häiret — kõik üles! Kõnnitati purjesid, asetati tormiankruid.

Pilv varjas poole taevast. Vesi läks mustaks. Välgatasid valgus taevavaranna tagant. Taglases hakkas undama, ehk kõvemalt, ähvardavamalt. Vimplid plaksusid. Tuulehooj allatas kogu jõuga pöörlevais, laialipaisatud pimeduses. Mastid löid ragisema, lendasid vantidelt kistud aluspüksid. Tuul survas vett, rebis taglast. Madrused röövel haarasid sellest kramplikult kinni. Kaptenid trammasid jalga-dega, karjudes üle kasvava maru. Vahused lahed löid vastu laevakülgi. Taevas kärises äikese raksatulest, lünga lõhestavais kärgatustes, mürises lakkamata. Langesid tulesambad.

Peeter molis tõusval ja langeval ähtril, ilma kaabuta, lehvitades kallistatutega, klammerdunud reelingusse. Avastati kuigi kala muu, kurdiks löödud, pimestatud. Näis, nagu oleksid vähjud langenud laeva ümber laineharjadesse. Julius Rees karjus talle kõrvast:

„Kõne pole veel mähku! Varsti tuleb päris torm.“

Maru kihutas mõõda, tehes palju kurja. Välg tappis kaks madrust kaldal. Katkus ankrutrosse, murdis mitu masti, paiskas randa, uputas palju väikesi laevu. Kuid kuu-eest jäi püsima tugev edelatuul: see, mida oligi vaja.

Kutjurma vesi tõusis kiiresti. Koidu ajal hakati laevu välja viima. Poolsada sõudepargast, rakendudes pikkade kotte otsa, vedasid esimesena välja „Kindluse“. Ühest tähest teiseni, kordagi kiiluga riivamata, väljus ta Kutjurma kaudu Aasovi merele, tulistas kahurist ja heiskas kapten Pamburgi isikliku lipu.

Samal päeval viidi välja kõige sügavamalt vees istuvad laevad: „Apostel Peetrus“, „Voronež“, „Aasov“, „Goed Dragers“ ja „Vijn Dragers“. Kahekümne seitsmendal jaanikuu päeval seisis kogu laevastik Taganrogi bastionide ees ankrus.

Siin, muuli varjul, hakati lõhkikuivanud laevu uuesti tihkima, tõrvama ja värvima, parandama taglast, pallas-tiga täitma. Peeter rippus päevade kaupa ripptellinguil

„Kindluse” küljel, tagus vilest lastes vasaraga takkude pihta. Või ronis, kõhetu tagumik määrdunud lõuendpükses õieli, nõorredelit padi masti otsa, et kinnitada uut purjeraaga. Või laskus trümmi, kus tootas Fedossei Skljajev (kes oli ropul kombel sõimelnud John Day ja Osepl Neyga) Ta teostas ahtri kaarpuude üpris keerukat kindlustamist.

„Peeter Likseitš, ärge mind juba segage, jumala pärast,” rääkis Fedossei ebasõbralikult. „Kui mu kindlustus halb saab, — raiuge pea maha, kui soovite, kuid ärge toppige ennast vahele...”

„Hüva, hüva, ma ainult arvan...”

„Minge ja aidake seal Aladuškinit, aga siin me ainult läheme riidu...”

Töötati kogu heinakuu läbi. Schautbenacht Julius Rees korraldas lakkamatuid õppusi laevakomandodele, mis olid koostatud Preobraženski ja Semjonovski polgu sõdalastest. Nende hulgas oli palju aadlilapsi, kes polnud eluilmaski merd näinud. Julius Rees — oma raevu ja vapruse poolest tõeline meremees — sisendas nuudi abil madrustesse armastust purjetamise vastu. Sundis seisma poompraadraal, kaksteist sülda üle veepinna, huppama laevatekilt alla, pea ees, täies rõivastuses: „Kes upub, see pole meremees!” Jalad kaptenisillal laiali ajanud, käed keppiga selja taga, lõug nagu bulldogil, nägi see mereröovel kõike oma ühe silmaga: kes sõlme avades viivitas, kes köit õieti ei kinnitanud. „Hei, sinna seal steng-staakseilil, sinna porine lehma, kuidas sa seda falli lõdvendama?” Trampis kingaga: „Kõik tekile... Otsast peale!”

Moskvast saabus äsjamääratud saadik Jemeljan Ukraintsev, Saadikute-prikaasi osavamaid mehi; ühes temaga djakk Tšerodejev ja tõlgid Lavretski ning Botvinkin. Tõid sultanile ja pašadele annetamiseks sooblinahku, kihvu ja poolteist puuda teed.

Neljateistkümnendal lõikuskuu päeval tõstis „Kindlus” purjed ja väljus kogu laevastikust saadetuna tugeva kirdeuulega avamerele, hoides kurssi vest-suud-vesti poole. Seitsmeteistkümnendal ilmusid pakpoordil Nogai poolel nähtavale Tamani peened minaretid, laevastik ületas väina ja liikus tulistades, püssirohusuitsusse mattudes Kertši vaatekauguses ning asetus ankrusse. Linna müürid olid väga vanad, kõrged neljakandilised tornid paiguti varisenud. Polnud kantse ega bastione. Ranna läheduses

olids null laeva. Türklased olid ilmselt segaduses, — ei teadnud ega aimanud näha kogu lahte täis purjesid ja jalgastohukustku.

Kõikjal paša Murtaza, hellitatud ja laisk türklane, vahtis hirmunult ühe torni aknaavast. Ta saatis pristavid Moskva admiralilaevale — küsima, milleks on saabunud seesugune suur karavan. Kuu aega tagasi teatasid khaani tatarlased, et taanri lauvastik on vilets ja hoopis ilma kahuriteta ning et ta oluilmaski üle Aasovi leetseljaku ei pääse.

„Al-al-al, al-al-al,” halises Murtaza tasa, painutades kummitavalt akna eest, et paremini näha. Luges ja luges laeva. Jättis järele. „Kes uskus khaani salakuulajaid?” karjus ta ametnikele, kes seisis ta taga lindudest reostatud torniplatvormil. „Kes uskus tatari koeri?”

Admiral trampis tuhvlitega. Täissöönu ja vaikselt kolmas laevake läinud ametnikud surusid käed vastu südant, vangutades murekondunult lesse ning turbaneid. Nad mõistsid, et Murtaza on sunnitud kirjutama sultanile ebameeldiva kirja, ja kes teab, kuidas lugu veel läheb: sultan, olgu ta praegu veel ainult armulik anemik, on omagi äkiline, ja on võimeline juhtumiste, kus hoopis suuremadki paadid pidid ägitama, tõsta oma tütuma.

Olukorras kolmandikku päev ühes pristavillega eemaldus admiralilaevast. Murtaza saatis ametniku kaldale kiirustama oma saadikuid ja hakkas ise uuesti laeva loendama. Pristavid — kaks kreeklast — ilmusid, pööreldes silmi, sammudes pead õlgade vahele, laksutades keelt. Murtaza küsis raevukalt oma rasvase näo nende poole. Nad jutustasid:

„Moskva admiral käskis sind tervitada ja öelda, et nad saadavad saadiku sultani juurde. Me ütlesime admiralile, et mina ei või saadikut mere kaudu läbi lasta, — las ta sõidab nagu kõik, üle Krimmi Babasse. Admiral ütles: „Kui ta ei taha lasta üle mere, siis me saadame oma saadiku terve laevastikuga kuni Konstantinoopolini.”

Järgmisel päeval saatis Murtaza-paša tähtsad beid admiralile juurde. Ja beid ütlesid:

„Meil on teist, moskoviitidest, hale meel, te ei tunne meie Musta merd, — häda ajal lähevad inimsüdamed tema peal mustaks, sellepärast kutsumaksegi teda mustaks. Kuulake meid, sõitke maad mööda Babasse.”

Admiral Golovin ainult pööratses: „Nüüd alles hiimeldasid ära.“ Ja üks siinsamas seisev pikk, hollandi rõivastatud, läikivate silmadega mees pistis naerma ning kõik venelased naersid kaasa.

Mis siin peale hakata? Kuidas neid mitte lasta, kui Moskva laevad tõstavad hommikuse tuulekesega purjed ja teevad kõigi merereeglite kohaselt manöövreid, liiguvad mööda lahte, tulistavad ujukeil olevaid puldanist märklaudu. Keela sihukesti jõhkardeid? Murtaza-paša venitas läbirääkimisi, lootes ainuüksi Allahile.

Paat lähenes türki admiralilaevale. Tekile tõusid Cornelis Cruys ja kaks sõudjat hollandi madruserõivais — Peeter ja Aleksaška. Kastellil laskis türki meeskond aupauke Moskva aseadmiralile. Admiral Hassan-paša väljus tähtsalt ahtrikajutist, — oli valges siidbalatis, teemantpoolkuuga turban peas. Asetas sõrmed väarikalt laubale ja rinnale. Cornelis Cruys võttis kaabu peast, tõmbas taganedes Hassan-paša eest sulgedega labi.

Toodi kaks tooli. Admiralid istusid purjeriidest varju alla. Lühike rasvane mees — kastreeritud kokk — tõi kandmikul liuakese magusate suupistetega, kohvikannu ja tassid, mis olid sõrmkübarast ainult pisut suuremad. Admiralid alustasid viisakat vestlust. Hassan-paša päris tsaari tervise järele. Cornelis Cruys vastas, et tsaar on terve, ja päris ise sultanliku kõrguse tervise järele... Hassan-paša kummardus madalale laua kohale: „Allah annab sultanlikule kõrgusele elupaevi...“ Vaadates nukrate silmadega Cornelis Cruysist mööda, lausus:

„Meie ei pea Kertäis suurt laevastikku. Siin pole meil kedagi karta. Seevastu on meil Marmara meres vägevad laevad. Nende kahurid on nii suured, — võivad isegi kolmepuudaliste kivikuulidega tulistada.“

Cornelis Cruys, kohvi rüübates:

„Meie laevad ei tarvita kivikuule. Meie laseme kaheksateistkümnepuudaste ja kolmekümne-naelaste raudpommidega. Need läbistavad vaenlase laeva mõlemad kuljed.“

Hassan-paša kergitas pisut oma ilusaid kulme:

„Meie imestasime kaunist, nähes, et tsaari laevastikus teenivad usinasti inglased ja hollandlased — Türki-maa parimad sõbrad...“

Cornelis Cruys — lõbusa naeratusega:

„Oo, Hassan-paša, inimesed teenivad seda, kes rohkem meeldib.“ Hassan-paša kallutas väarikalt pead. „Holland ja inglismaa harrastavad tulusat kauplemist Moskova laega. Tsaariga on kasulikum elada rahus kui sõjas. Moskova on rikkam kui ükski teine riik maailmas.“

Hassan-paša — mõtlikult:

„Kust on tsaar saanud nii palju laevu, härra aseadmiral?“

„Moskoviitidid ehitasid need ise kahe aasta jooksul...“

„Al-ai-ai,“ kõngutas Hassan-paša turbanit.

Kõik, kui admiralid vestlesid, kostitasid Peeter ja Aleksaška türki madruseid tubakaga, naerutasid neid igatsemalt. Hassan-paša heitis ühtelugu pilku neile paratu pakkidele polstele, — olid juba liiga uudishimulikud. Näe, üks neist ronis mastikorvi. Teine sihtis silmadega inglise kütlaskekahurit. Kuid Hassan-paša vaikis viisakuse pärast, ka siis, kui madrused viisid moskoviitidid alumisele dekki.

Cornelis Cruys palus luba kaldale sõita, et osta puuvilla, malustust ja kohvi. Hassan-paša, järele mõeldes, ütles, et ta võiks härra aseadmiralile õieti ise kohvi tuua.

„Kas sa palju kohvi vajad?“

„Tahaksin kolmekümne tšervoonetsi eest.“

„Alhamdulillah Allah!“ hüüdis Hassan-paša, kopsas kannu, kohvikokki jooksis vaarudes kohale. Kuulanud ära, millist laagast kaaludega. Tema järel tassisid madrused kohvikotti. Hassan-paša nihutas tooli mugavamalt, kontrollis kaalu, tõmbas vöö vahelt merevaigust palvepaela, et mõõnust arvestada. Kaskis koti lahti nõõrida. Lastes kohvitorni läbi hellitatud sõrmede, sulges poolenisti silmad.

„See on Jaava parima lõikuse kohv. Sa ütled mulle Allah, härra aseadmiral. Ma näen, sa oled hea inimene.“ Tema kõrva juurde kummardudes: „Ma ei taha sulle karja, — soovita moskoviitidel mere kaudu mitte sõita: randades on palju veealuseid kive ja ohtlikke leetseljakuud. Meie ise kardame neid kohti.“

„Milleks piki randu purjetada,“ vastas Cornelis Cruys, „meie laeva kurss on otse üle mere, kui ainult tuul päri oleks.“

Ta luges välja seitsekümmend tšervoonetsit. Jätsid jumalaga. Astunud laevatrepi juurde, hüüdis Cornelis

Cruys karmilt: „Hei, Peeter Aleksejev!...” — „Siin” vastas hääl kähku.

Peeter ja tema järel Aleksaška hüppasid luugist välja, mõlemal punane fess peas. Aseadmiral lehvitas admiirali le kaabuga, istus tüüri juurde, paat kihutas kalda poole. Peeter ja Aleksaška ajasid lõbusalt hambaid irvi, pingutades painduvaid aerusid.

Koos maale jooksva lainega lõikus paat rannarihva. Pristavid ja toonased beid ruttasid kindluse varavate juurdest, mööda pehkinud venedest ja roheliseks tõmbunud vaiadest, paluma, et võõrad mingil tingimusel linna ei läheks; kui aga midagi vaja on, siis toovad kaupmehed siia, paati, igasuguseid kaupu... Peetri silmad hakkasid pöörlema, põsed, lõid vihast lõkendama, Aleksaška — püstiseisvat aeru hoides:

„Myn Herz, ütle neile ometi... Me tuleme laevastikuga laskekaugusele... Tõepoolest...”

„Mitte sisse lasta — selleks on neil õigus: see siin on kindlus,” ütles Cornelis Cruys. „Me jalutame kaldal müüride ääres, näeme kõik, mis vaja.”

12

Murtaza-paša ei suutnud enam midagi välja mõtelda: sõitke, Allah teiega.

Peeter pöördus ühes laevastikuga tagasi Taganrogi. Kahetkümmne kaheksandal lõikuskuu päeval, võtnud pardale saadiku, djaki ja tõlgid, pöördus „Kindlus” ümber Kertši neeme ja puujelas nõrga tuulega piki Krimmi lõunarannikut, saadetud neljast turgi sõjalaevast.

Türgi laevad järgnesid talle kiiluvees, ahtri taga. Esimesel laeval oli pristav, Hassan-paša jäi Kertši, — viimasel hetkel palus ta, et antaks talle vähemalt kirjalik tunnistus, et tsaari saadik sõidab omapead, aga tema, Hassan, ei soovita seda. Kuid keelduti ka seda tegemast.

Kui Balaklava juba näha oli, istus pristav lootsikusse, sõudis „Kindluse” kõrvale ja palus Balaklavasse sisse sõita — värsket vett võtma. Vehkis ägedalt halativarrukaga ruskete küngaste poole. „Hea linn, palun, lähme.” Kapten Pamburg pöristas ülevalt, toetudes käsipuule:

„Nagu me aru ei saaks, pristav tahab minna Balakla-

vanno, et elanikelt saadiku moonu eest head alikäemaksu võtta. Heel Meil on vaadid vett täis.”

Pristavile vastati eitavalt. Tuul paisus. Pamburg vaatles laevast ja käskis lisada purjesid. Rasked türgi laevad hakkasid märgatavalt maha jääma. Esimesel laeval lendas üles signaal: „Vähendage purjesid.” Pamburg sihtis läbi pikksilma, Vandus portugali keeli. Jooksis alla rikkalikele pahklipuuga ilustatud uhiskajutisse. Seal laua juures, poonitud pingil istus saadik Jemeljan Ukraintsev, kannotades merehaiguse käes, — silmad suletud, peast voolud parukas rusikasse pigistatud.

Pamburg — tulivihaselt:

„Need kuradid käsivad mul purjesid vähendada. Ma ei kuula seda. Ma lähen avamerele.”

Ukraintsev ainult viipas nõrgalt parukaga tema poole:

„Mine, kuhu tahad.”

Pamburg tõusis ahtrisse, kaptenisillale. Keerutas vurrud üles, et ol takistaks karjuda:

„Kõik üles! Kuulata komandot! Üles tõmmata voor-poombramseil... Choot... Kruis-poombramseil... Voor-poombramseil... Halssida vasakule... Halssida paremale...”

Pamburg ja kalanduse tege „Kindlus” kälänaku, võttis üles sõjajärgi. Laevad sõitsid üksteisele sugavike otseselt, komandantide poole, jättes türkklased nagu patjabotsad maha... Laev lendas tugeva kallakuga mööda tumedat merd, mida kortsutas nord-ost. Näis, nagu oleksid lained tõstnud vahuseid lakkasid, et näha, kas nad veel kaua peavad voogama päikesest põletatud rannadelt. Kuueistkümmne-meheline komando — hollandlased, rootslased, taanlased, kõik — merehulgused, — vaatasid laineid, suitsetasid piipu: purjetada oli kerge, naljaasi. Seevastu lamas pool sõjaväelisest meeskonnast

soldatid ja suurtükimehed — trümmis vee- ning soola-tilha-vaatide vahel. Pamburg käskis kõigile haigetele kolm korda päevas viina anda: „Merega peab harjuma!”

Liquiti ööd-päeva, teisel päeval rehvit purjesid, — laev andis tugevasti, rüüpas vett, vahuline lendas üle kogu teki. Pamburg ainult puristas tilku vurrudest.

Rangalt kannatas loksumise all suursaatkond. Ukraintsev ja djakk Tšeredjejev, lamades ahtrikambris — väike-

1 Pontus Euxinus — Must meri. Tõlk.

ses värskelt värvitud kajutis, tõstsid pead padjalt, vaatasid läbi neljakandilise aknakese... Vaat nüüd vajub see aeglaselt alla, sugavusse, roheline vesi kihiseb, tõuseb nelja ruudukeseni, varjutab raske kohinaga valguse kambrikeses. Vaheseinad ragisevad, madal lagi näib langevat. Saadik ja djakk sulgesid oiates silmad.

Teise mihklikuu päeva selgel hommikul karjus kalmõki poisikene marssvaadist: „Maa!“ Lähenesid Bosporuse kallaste taevakarva-sinakad künklikud piirjooned. Kauguses — kolmnurksed purjed. Lendasid kohale kajakad, keerlesid kisades kõrge nikerdatud ahtri kohal. Pamburg käskis kõik üles vilistada: „End pesta. Kaftanid puhastada. Parukad pähe panna.“

Keskpäeval kihutas „Kindlus“ kõigi purjede all vana-dest valvetornidest mööda Bosporusse. Kindlusevallil tõusis masti signaal: „Kelle laev?“ Pamburg käskis vastata: „Tarvis tunda Moskva lippu.“ Kaldalt: „Võtke loots.“ Pamburg tõstis signaali: „Läheme ilma lootsita.“

Ukrantsev pani selga kuldtressidega vaarikavärvi kaftani ja pähe sulgedega kaabu; djakk Tšeredesjev (luine, teravaninaline, Suzdali stiilis maalitud märtri taoline) ajas selga hõbeilustistega rohelise kaftani ning pähe pani samuti sulgedega kaabu. Suurtükimehed seisid suurtükide juures, soldatid — musketid käes — kastellil.

Laev libises peegelsiledal väinal. Vasakul, keset kuivi künkaid, — alles koristamata maisipõllud, veevargid, lambakarjad nõlvakul, kalurite maisivartest katustega kivionnid. Paremal kaldal — lopsakad aiad, valged tarad, telliskatused, veeäärde laskuvad trepid... Must-rohelised puud — küpressid, saledad nagu kedervarred. Põõsastesse kasvanud lossivaremed. Puude tagant — ümarik kuppel ja minarett... Lähenedes rannale nägid imeväärseid puuvilju oksel. Tundus õlipuude ja rooside lõhna. Venelased imetlesid Türgimaa toredust:

„Kõik räägivad — nudipäised paganad, aga nae, kuidas elavad!“

Puhkes kauge, nagu maailma äärelt, kuldne õhtueha. Kiiresti õhetama luues varvis veriseks Bosporuse veed. Kolm miili Konstantinoopolist eemal heideti ankrusse. Oõ sinas puhkesid suured tähed, milliseid polnud nähtud Moskvast. Uduna peegeldus Linnutee.

Laeval ei tahtnud keegi magada. Vahiti vaikseks jäänud kaldaid, kuulati kaevu kääksumist, tsikaadide kuiva

raginat. Isegi koerad haukusid siin teistsiti. Veesügavuses kandis vool imelikke hiilgavaid kalu. Soldatid rääkisid, istudes vaikselt kahureil: „Rikas maa, ja elatakse siin vnt kergelt...“

Vaandates mõttlikult küünlatulele, mis oma valgusega varjutas mitut suurt tähte ahtrikajuti mustas aknakeses, kaudu Jemeljan Ukrainitsev ettevaatlikult hanesulge, vaatas, kas pole otsas mitte mõnd karvakest (säärasel puhul puhkita noda parukasse) ja kirjutas kiirustamata, salakirjaga Pjotr Aleksejevile:

„Minu sõbrame umbes ööpäeva... Kolmandal kuupäeval jõudsid järele mahajäänud türgi laevad. Pristav tegi meile plaanilisi ettehoiteid, et miks me ette jooksimet, et sõltuvalt laskvat sultan tal pea maha raiuda, ja palus, et teada alla madalaksime; ta teatab ise sultanile meie saabumist. Ma nõustun, et meie vastuvõtt sultani juures kõige lihtsamaga. Ohtuks saabus pristav Tsargraad ja teatas, et sultan võtab meid auväärsest vastu meile alla järele sandalid — nende paadid. Nõustun, et ei, — ma nõustun omal laeval. Ja ma nõustun, et sõltuvalt, ja nõustun viimaks sandalites oma kuld sõjala, et see sõjala „Kindlus“.

Õhtupool päeval saadeti kolm sultani sandalit, vaipadega. Ma istusime paatidesse, ja meile ees sõitis „Kindlus“. Vastis sõitis Tsargrad, imestamisväärset linna. Minul ja tored on küll igivanad, kuid vägevad ehitised. Kogu linn on telliskivikatustega, seisavad üpris imeväärset ja imetorelaid valgest kivist minaretid, aga Sofja on liivakivist. Ja Istanbul ja Pera-agul paistavad veest vastu nagu peopesal. Kaldal tulistati meie saabumise auks ja kapten Pamburg vastas tulistamisega kõigist suurtükkidest. Me peatusime sultani seraili vastas, kust sultan ise minari pealt meid vaatas, tema kohal hoiti lehvikut ja talle lehvitati tuult.

Kaldal võttis meid vastu sada ratsatšaussi ja kakssada jantšari bambushutjadega. Minule ja djakile toodi uhkes rüütel hobused. Ja kui me lootsikust välja astusime, päris minule pealik meie tervise järele. Me istusime hobuste selga ja sõitsime paljude üpris kõverate ning kitsaste uulitsate kaudu peatuskohta. Kahel pool kõrval jooksis

Sinu laeva ei imestleta siin vähe: kes tema on teinud ja kuidas ta on madalas vees Donist välja tulnud? Päriti, kas sul on palju laevu ja kui suured nad on. Ma vastasin, et palju, aga nende põhjad pole mitte lamedad, nagu siin luisatakse, ja et nad hästi merel liiguvad. Tuhanded türklased, kreeklased, armeenlased ja juudid sõidavad „Kindlust“ vaatama, ja ka sultan ise käis, kolm korda sõitis paadiga ümber laeva. Aga kõige rohkem kiidetakse purjesid ja kõisi nende tugevuse pärast ning mastide puud. Aga mõned mõnitavad, et ei ole tugevasti tehtud. Mulle, vabanda mind, paistab, et me sõitsime merel mitte kõige kangema tuulega, aga „Kindlus“ raksus üpris väga ja kaldu küljele ning rüüpas vett. Tema ehitajad — Oseph Ney ja John Day, — ma arvan, pole mitte ilma omakasupüüdlikkuseta. Laev pole tühine asi, maksab hea linnakese hinna. Siin teda vahitakse, aga kaupa ei tehta, ostjat talle ei ole... Vabanda, ma kirjutan, nagu oskan.

Aga türklased ehitavad oma laevad üpris hoolikalt ja tugevasti ning löövad kõvasti kokku, — nad on kasvult meie omadest madalamad, kuid vett sisse ei võta.

Uks kreeklane rääkis mulle: türklased kardavad, et kui sinu tsaarilik kõrgus Musta mere suleb, siis tekib Tsargradis nalg, sest leib, õli, metsamaterjal, põletuspuud veeatakse siia Doonau linnadest. Siin liigub kuuldus, et sa käinud kogu laevastikuga juba Trapezundi ja Sinopi all. Minult päriti seeule, mina vastasin: ei tea, minu seal olles ei käinud...”

Pamburg ühes ohvitseridega sõitis Perasse mõnede euroopa saadikute poole tervise üle järele pärima. Hollandi ja Prantsuse saadikud võtsid venelasi lahkesti vastu, tänasid ja jõid viinamarjaveini tsaari terviseks. Kolmandaks sõitsid Inglise saadiku majja. Ronisid paraadtrepil ees hobuste seljast, koputasid. Väljus süllapikkune tulekarva habemega teener. Ust poikvel hoides küsis, mis vaja. Pamburgi silmad löid lõkendama, ütles, kes nad on ja mispärast. Teener lõi ukse kinni ja tuli mitte just väga ruttu tagasi, kuigi moskoviidid ootasid tänaval, — lausus pilkeliselt:

„Saadik istus lauda lõunastama ja käskis öelda, et temal pole põhjust kapten Pamburgiga kokku saada.“

„Säärasel juhul ütle sina saadikule, et ta enesele kondi kooki neelaks!“ hüüdis Pamburg. Hüppas tulivahasena hobuse selga ja kihutas lamedaid kivitreppe pidi, mööda laevakauplejaist, alasti lastest ja koertest, alla Galatasse, kus onnlat nägi söömapoodides ja kohvikuis ning avalike naatide uste ees oma ammuseid sõpru.

Jõid Pamburg ja ohvitserid enese kreeka dusik-voitluse meeleostmatuseni täis, mürgeldasid ja kutsusid teglase meroväelasi kahevõitlusele. Siia tulid tema sõbrad — kaugesõidutüürimehed, kuulsad meriröövlid, kes varjati end Galata urgastes, igasugused salapärased inimesed. Pamburg kutsus neid kõiki „Kindlusele“ pidut-

laukudel püüval hakkasid ruhtedel laeva juurde koguma mitmesuguseid rahvusest meremehed: rootslased, prantslased, portugallased, mooramaamehed, mõned parukas, siidsukis, mõõk puusal, mõnel olis püganil pea ümber seotud, paljaste jalgade vahel, latsa või vahel püstolid, mõned nahkkuubed, mõned lõunavater süüdvestrites.

Pidustuse algul all lahtisel tekil pidustustele laua — mitu loss, sünge, vana akordeon, tantsu pool väina — Skulari tantsud ning need Prantsuseaaklased ja samjonov-pidustused pööranud, mõnigi laulka laulsid tantsu-riigisid, viislasid mitmesuguste lindude häälel „Kevadel“.

Pamburg, peaaegu puudriga riputatud parukas, seljas vaarikavärvi, lintide ja pitsidega ehitud pihtkuub — ühes käes katikas, teises rätik — rääkis vaimustudes külalis-tele.

„Kui vajame tuhat laeva, ehitame ka tuhat... Oleme alustanud juba kaheksakümne, saja kahuriga laevade ehitamist. Tuleval aastal oodake meid Vahemerel, oodake Musta mere. Kõik kuulsad meremehed palkame eneste teenistusse. Väljume ka ookeanile...“

„Saluuti!“ karjusid näost õhetavad meremehed. „Aupau-ud kapten Pamburgile!“

Alustasid meremeeste laule. Trampisid jalgadega. Püüsuits hõljus kihtidena tuuletus õhus teki kohal. Ei morganudki, kui päike loojus, kuis attikalised tähed hakkasid paistma selle haruldase pidustuse kohal. Keskööl, kui pooled merekarudest norskasid, üks laua alla vaju-

nud, teine tormides halliks läinud pea taldrikute vahele kummardanud, sööstis Pamburg komandosillale:

„Kuulata komandot! Bombardöörid, suurtükimehed, kohtadele Laengud sisse! Suüdata sutikud! Komando... Kummaltki küljelt kogupauk... Tu-u-uld!“

Nelikümmend kuus rasket kahurit paiskasid korraga välja leegi. Magava Konstantinoopoli kohal oleks nagu taevast mürinast varisenud... Suitsusse mässitud „Kindlus“ andis teise kogupaugu...

Jemeljan Ukraintsev kirjutas salakirjaga:

...siis tuli sultani enese ja kogu rahva peale suur hirm: kapten Pamburg purjutas päev läbi laeval uhes meremeestega ja jõi üpris palju ning tulistas keskööl mitu korda kõigist laevakahureist. Ja seitsinasest laskmisest sündis kogu Tsargradis nurisemine ja suur kõma, et tema, kapten, olevat selle tulistamisega andnud märku sinu tsaarilikule merekaravanile, kes liigub Mustal merel, et ta sõidaks väina suudmesse...

Sultanlik kõrgus ehmatas sel ööl ja jooksis magamis-
toast välja nii nagu oli, ning paljud ministrid ja pašad
ehmatasid, ning kaks rasedat sultani naist ülemserailist
said sellest ootamatust kapteni kahurilaskmisest enneaeu
maha. Ja kõige selle pärast vihastas sultanlik kõrgus
üpris väga Pamburgi peale ning käskis meile öelda, et
meie selle kapteni kinni võtaksime ja tema pea maha
raiuksime. Mina vastasin sultanile, et mulle ep ole teada,
mispärast kapten tulistas, ja et mina seda temalt järele
pärin, ja et kul laskmine sultanlikule kõrgusele on mee-
härmi sünnitanud, siis keelan ma kaptenil edaspidi tulis-
tamise ära ning annan selleks karmi käsu, kuid teda kinni
võtta ep ole minul mingit põhjust. Sellega lugu lõppeski.

Sultan võtab moid te. si. päeval vastu. Türklased ootavad
sila kapten Mezzomorf-pašat, kes varem oli Alžeeria
mererööv, et nõu pidada, kas sinuga rahu sõlmida või
sõda alata."

TEINE PEATÜKK

1

Alhklitkuu pälke seisis madalal metsase kalda kohal. Päev-päevalt, mida kaugemale liiguti põhja poole, seda paratumaks muutus maastik. Linnuparved viskusid vaik-
selt pooli ääres. Tuulemurrud, sood, asustamatus. Harva
paistis kalurid muldloomi ja kaldale tõmmatud paat. Valge-
pääsodid jäi veel nädala teekond.

...õnneks ei olnud kahtlusi, et
 elulised muutused tõmbasid kõltpildi rasket viljaga lastitud
 ...eest laenu, känd alla rippu, pingutasid nad rinnaga
 ...õnne tõi, teel olis Jaroslavlist. Päike laskus
 ...selle murest meeltega laha, vaevles kaua-kaua sünges
 ...õnne tõi, teel olis Jaroslavlist. Päike laskus

Loonjäreelajad laupäeviti lohma maa alla või keevutavasid kõie
puit lindude kaunistusi lõkketule. Nõuad kaidal uppus kuu-
nah neelavalt pühjassa alla. Pikakaelse varjuna lendasid
elutavon paridid. Murdeu matkarsu, snabusid jõe ärde
põhjad, suured nagu hobused. Mets oli täis jahtimata, hir-
vutamat loomi.

Isel sulpsusid aerud, — peremees ise, pühamees Andrei Donskoy sõitis lodjalt kaldale, — viis töölistele kuivikuid, nisu, vahel ka kalapoolist, mitte-paastupäevil soolaliha. Vantag järelle, kas kinnitusköis on vastupidav. Käed nahkvoõ vahele pistetud, peatus tule juures, — priske mees, mungakuue, kalevist skuufiaga, loksas habemega, selgestilmaline.

„Voljed, olete ikka kõik elus?” päris. „Nähke vaeva. Jumal armastab tööd. Olge rõõmsad, — kõik pannakse teile arvele. Juba seegi on õnn, et nikonlaanlaste rüvetused teie eemal olete. Aga kui kord Onega-järvele jõuame vaat kus on alles maa! Tõepoolest paradüislik...”

Lõmmanud vöö vahelt käe, kükitas tule juurde. Väsi-
nud mehed kuulasid teda vaikides.

„Seal maal elas Võga-jõesel pühamees... Oli samuti antikristuse ahvatluse eest põgenenud. Aga enne seda oli ta kaupmees, olid tal maja ja poed ning kaubaaidad. Nägi ta nägemust: tuli ja inimene tules ning hääl hüüdis: „Olen ahvatletu, igaveses hukatuses...“ Andis kõik üle naisele, poegadele. Läks minema. Ehtas enesele mungakambri. Hakkas elama, võttis end ainult tulihardusega armulauale. Kündis ahjuroobiga põldu, kulvas kaks mütsitait otri maha. Rõivastus tooresse sikunahka, see kuivaski ta selga, ja nõnda kandis seda talvel ning suvel. Kogu ta majakraamiks oli puukauss lusikaga ja vanakirjaline palveraamat. Ning varsti sai ta seesuguse võimu kuradite üle, — ainult kärbesteks neid pidas... Hakkasid inimesed tema juures käima, — ta võttis neid pihile ja andis jumala-armu lehekese või marjakese näol. Opetas: parem on elusalt tules põleda kui igavese hukatuse osaliseks saada. Aasta või paari pärast — inimesed hakkasid ta ümber asuma. Metsa põletama, alet kündma. Metsloomi küttima, kala püüdma, seeni ja marju korjama. Kõik — ühisel jõul, nii aidad kui moonakeldrid — ühised. Ja ta jagas nad: naised — isepaika, mehed — isepaika.”

„See on hea,” lausus karm hääl, „ega naistega elamisest head tule.“

Denissov vaatas lõbusal pilgul rääkija otsa pimedusse.

„Pühamehe palvete mõjul andsid metsloomad end kätte, ja vahel tõmbasid säärase kalaloomuse välja, et imel Sigisid ka seened ja marjad. Ta juhatas, ja leiti vase- ning rauamaake, — ehtasid sepapajad... Tekkis tõesti püha klooster, vaikne, rahulik elamine...“

Metsarädist tõusis Andrjuška Golikov, ja istunud Denissovi lähedale, hakkas talle silma vahtima. Golikov läks koos lodjavedajatega töötuse põhjal. (Tookord pih-tis pühamees Andrjuškat Revjakini majas, peksis palve-paelaga ja käskis minna Jaroslavli Denissovi viljalotja ootama.) Siin oli neljateistkümnest mehest üheksa sama-sugust, kes läksid töötuse või patukahetsuse pärast.

Denissov jutustas:

„Oma surmatunnil õnnistas pühamees meid, kaht venda, Semjoni ja mind, Andreid, et oleksime Võga kloostri üle-mad. Võttis armulauale — ja me lahkusime. Aga tema mungakamber seisis eemal, nõokeses. Olime vaevalt eemale läinud, vaatame taha — valgus. Mungakamber on leekides, nagu tulises põõsas. Mina tahtsin tagasi joosta,

Semjon haarab käest kinni: püsi paigal! Tulest — kuu-
lenn — kostab mahedakõlaline laul... Aga üleval suit-
sime — kuradid, mustad nagu nõgi, keerlevad, vinguvad,

kas usute? Meie kahekesi heitsime põlvili, hakkasime
teie ka laulma... Tuleme hommikul sellele kohale, —
tulin alt voolab selge allikas... Ehtasime allika kohale
munkese ja katusealuse pühakujule... Aga vaat ikooni-
maaltjat ei leia, — tahaks nõnda maalida lasta.“

Golikov nuuksatas. Denissov silitas tasa ta kammimata
juuksekaulusid:

„Üks häda on, vennakesed, iga paari aasta tagant ikal-
dab meil vihi. Möödunud suvel leotas vihm kõik läbi,
olguks et pannud kokku. Tuleb kaugelt vedada... Aga see
on ju püha asi, lapsukesed. Ega te asjata vaeva näe.“

Denissov raskis veel pisut. Luges üldise palve. Istus
tööruumis ja mõttis läbi eha tuhmi joone jõel tagasi
lõdja juurde. Üöd olid vilud, jahe magada kehvast rõivas-
tuses.

Vahepeal mõeldes Denissov jälle kaldale, äratas
... et... end. Palvetanud, keetsid putru.
... kalvatu muilma udus, ronisid veda-
... vakkudega läbi kaldaäärse
... Vast vastu järel, päev päeva järel. Ahelikena
... põhja poole pilves, puhus lõikav tuul. Šeksna
... kullasta.

Pilved lendasid nüüd madalalt Valgejärve lainetavate
vete kohal. Pöördusid läände, Belozorski poole. Lained
... talpale rannale, tabasid lodjavedajaid jalust.

elamine muutus rängaks. Lõuna ajal kuivatasid end
kalamehe muldonnis. Siin läksid kaks palgalist Denisso-
viga lõdja pärast tülli, võtsid lõpparve — seitsekümmend
vile kopikat mehe kohta — ja läksid, kuhu jalad kand-
sid...

Lõdja seisis ankrus linna ees, leetseljaku kohal. Tuul
paleus, tõmbas luust ja lihast läbi. Meeleheide võttis
moodi, — mõelda ainult, — minna veokõiega põhja poole.
Kõik palgalised läksid Denissoviga riidu, kadusid mööda
kalameesteaquleid laiali. Ja teisedki: mõni kohtas tutta-
vat, mõni ringles niisama, ja äkki teda polnudki...

Kaldal istusid märgade kivide vahel, kummuli pööratud
võnol Andrjuška Golikov, Iljuška Dehtjarev (ärakaranud

talupoeg Kaširist) ja Fedka, hüüdnimega Pese-end-poriga, kühmakas mees, hulkur kloostri-talupoeg, palju vintsutatud ning kogenud mees. Vahtisid enese ümber ringi.

Kõik oli siin sünge: laineist lumine, ähmane järvepind, ridadena põhjast loimavad pilved, rannavalli taga lame lagendik ja sellel peaaegu pilvist kaetud igerik puulinn: tornide auklikud katused, kirikute roostetanud sibulkuplid, kõrged majad sisselangenud katustega. Tuul võngutas kaldal võrguteibaid. Rahvast polnud peaaegu näha. Nukralt kõmises kirikukell...

"Eks see Denissov ole ka osav sõnadega toitmä. Seniks kui tema paradiisini jõuad, ongi vahest ainult hing alles jäänud," lausus Pese-end-poriga, urgitsedes küünega rakku peopesal.

"Sina aga usu!" vastas Golikov talle vihaselt. "Sina aga usu!" Ja vaatas ahastusega valgeid laineid. Kõle, üksildane, külm... "Siitki on vist jumalani kaugel maa..."

Iljuška Dehtjarev (laia suuga, vintske, lõbusate silmadega mees) jutustas tasa, aeglaselt:

"...mina nõnda siis küsin sellelt mehelt: miks on teie alev tühi, pooled majad kinni naelutatud?... Sestap on alev tühi, vastab tema, et mungad märatsevad... Oleme Moskvasse enam kui ühe palvekirja saatnud, aga seal pole meiega nähtavasti midagi asja... Mis nad tegid lihavõttepühadel, — jõudu ep ole taluda... Sõitsid mungad kümnel reel ühes pühade ikoonidega välja — kes alevisse, kes agulisse, kes küladesse... Astuvad majja, — torkavad risti nina alla, tee kolmesõrmelist ristimärki, suudle paapsti-ristil... Ja nõuavad leiba ja koort ja mune ja kala... Pühivad nagu luuaga kõik puhtaks. Ja raha nõuavad... Sina, ütlevad, oled lahusuline, papivastane. Kus on sul vanad pühakirjad? Ja talutavad inimese vangikongi, panevad ahelasse ja piinavad."

Pese-end-poriga viskas äkki pea selga, pistis kähedalt naerma:

"Vaata kus söövad, vaata kus joovad! Ah, mungad, ükski hammas neile ka ei hakka!"

Dehtjarev müksas teda põlvega. Lootsikule lähenes vastu tuult mustlasehabemega munk, hoides kinni lehvi- vat kuube, skuufia laubale lukatud. Vaatas kohutavalt silmil lainetel kägisevat lotja, siis seda kolmikut siin:

"Kust see lodi pärit on?"

"Jaroslavli alt, isakene," vastas Dehtjarev lahkelt-lainalt

"Mis on lodjas?"

"Ei ole meile öeldud."

"Vili?"

"Nojah..."

"Kuhu viite?"

"Kes seda teab, — kuhu kästakse..."

"Ära valeta, ära valeta, ära valeta!" Munk hakkas kühku parema käe varrukast üles käärima. "See on Denissov! Lodi... Povenetsi te sõidate, yeate raskolnikute koostöös vilja, moonakad..."

Ja haaran äkki ettepoole sõostes Iljuška Dehtjarevil rinnast kinni, raputas arastunud meest ning karjus linna poole poordudes nii kuidas jõud kandis:

"Lodi!"

Andrjuška Golikov sõöstis paadilt, pistis jooksuma laine- poole mõnda kalameeste muldonnide poole.

"Karamull!" röökis munk teist korda ja täkerdus siis. Pese-end-poriga haaran tal juustest kinni, rebis Iljuškast välja, tõusis üles ja hakkas maad mooda ringi keetama, odades kivi. Munk hüppas väledalt üles, ründas teda külje poole, kuid Fedka muutus vihast läbini luiseks, ei liigutanudki, haaran meest ja laskis kinni, painutas alla, viirus kaala pihla. Munk kühkutas. Põiktänavast jooksis neli meest talvastele ranna poole.

Andrjuška Golikov vaatas hirmunult kaluri muldonni poole tagant. Pese-end-poriga võitles viie vastu: tõmbas ühe käest teha, ründas hüpeldes, karjus metsikult, — polnud Andrjuška seesugust viha inimeses veel kunagi näinud... "Kurati, lausa kurati..." Siis lõi ka Dehtjarev sekkumise hetke ja virutas mungale vastu kõrva, — see löndas kolmandat korda pikali. Tema abilised hakkasid tagant tõmbuma. Siin-seal ilmusid aguli väravaist inimesed, ohutasid tagant: sedasi, sedasi, sedasi...

Iljuška ja Fedka said võitu, ajasid vastaseid pisut taga, kuid tulid varsti kaldale tagasi, ja nuusanud verd, lahkest otsenemist onni juurde, kus võbises Golikov.

"Peaks aga siiski õieti südametunnistust mõõda õpetama," lausus talle Pese-end-poriga. "Lollpea oled sa, kuid tahad veel paradiisi pääseda..."

Tagaseinaga vastu järve seisva muldonni uksest ilmus nähtavale kammimata, otse silmadeni ulatuva tuhkhalli habemega pea. Pilgutanud pisut silmi, ronis välja jändrik, nõest must, paljajalgne mees. Heitis pilgu aguli poole, — seal polnud enam hingege näha.

„Astuge sisse,“ ütles ta ja ronis uuesti madalasse muldonni. Valgus tungis sinna ukse kohal oleva pilu kaudu. Lõhnas mõrkja kala järele, pool ruumi oli püüniseid täis kuhjatud. Ilja, Andrei ja Fjodor löid sisse astudes kahe sõrmega risti ette.

Kalur ütles neile:

„Istuge. Aga kas te ka teate, keda praegu peksite?“

„Mind on kogu eluaeg pekstud ega ole kordagi küsitud,“ lausus Pese-end-poriga.

„Te peksite Krestovozdviženski kloostri köstrit Feodosit. Röövel on ta, jah, röövel, saatani Marutõbine!“

Nähes, et need on omad inimesed, istus kalur nende vahele lavitsale, võttis enesel kaenla alt kinni ja rääkis, end kõigutades:

„Siin on kõige kalarikkamad kohad, mis muud kui ela ainult, aga ometi lähen ära... Pole enam võimalik, see saatani on kogu järve enese kätte kiskunud... Me andsime munkadele: talvel veerandi tindipüügist, ja igal püügihooajal anname. Temale on veel vähe. Nagu näeb purje, jookseb kohe randa, ja jätab sulle niipaljakese kala, et süüa saad. Kui ei anna, — tema sedamaid: „Kuidas sa risti ette lööd?“ Lähed siis muidugi patuteo peale, vihud kolme sõrmega. „Mitte sedasi, vigurdad! Tule kaasal!“ Aga minna temaga — teadagi: kloostri keldrisse, ahelais istuma. Aga kui palju on ta meil püügiriistu lõhkunud, paate purustanud... Käisime vojevoodi juures kaemas. Vojevood vahib ise, mida saaks kahmata. Neil on ju kloostri metropoliidi kinkekiri: vanausulisi välja juurida. Teie, vennad, peate ruttu siit lahkuma.“

„Oh ei, oleme ühes Denissoviga,“ lausus Golikov, vaadates hirmunult Iljuškale ja Fedkale...

„Denissov ostab enese välja, — see on vägev mees... Tuleski ei põle... Ta sõidab põhja poolt — karusnahkade, väärtluu, vasega, — ostab enese välja. Sõidab tagasi, — ostab välja. Ega see ole esimest korda... Temal, vennas, on igal pool omad inimesed...“

Pese-end-poriga — pilkeliselt:

„Kuldsuul Kogu tee toitis kuivikutega, aga räägib nii, nagu oleksime sõõnud kanapraadi.“

Golikov tõmbus üleni kipra, sellal kui kõneldi Võga pühamehest lihtsal moel. Meenutas, kuidas Denissov vahel tal kühalt-sõbralikult pead silitas: „Noh, pojukene, hing...“ „Noh, seegi on hea...“ Meenutas, milliseid imeannaid kõnesid ta pidas tule ääres, kuidas istus paati ja kuulles ta terav skuufia mustas ehast kumaval veel. Muist-kuul lükkudel maaliti seesuguseid pühamehi paadis. Tema poolt oleks Andrjuška praegu elavalt õlgedel põlenud...

„Istusid lavitsal, mõlgutasid — mis teha? Kuhu põgeneda? Kas ikkagi põhja poole minna? Kalur ei soovitanud minna jalgsi põhja poole, kuni Võgani, — paar kuud möödus, — saad hukka...“

„Prakata minema kergematesse kohtadesse, vahest...“

„Olla Dondi,“ kihises Pese-end-poriga, „pole seal enam midagi vabariiki. Stanitsamehed-kasakad annavad hulku-rid välja. Muud taati kaks korda raudu, veeti Voroneži...“

„Ta annab midagi rahalist välja mõtelda, käskisid Andrjuškale Denissovilt otsustada minna, — mis tema ütleb.“

Kal Andrjuška alles hiljuti tundis väävalt jõudis linna kaudu minna vabariiki, kui äkki kisas: „Pea kinni, pea kinni!“ Jooksis talalaste, paljajalgsete inimesed, — mõni viitas end üle tara. Neid kihutasid taga kaks rohelistes kaitseväe sõdurit, hoides kübaraid. Kadusid raskelt hingata kõverasse põiktänavas. Auväärt taat lausus jalg-vaatava juures: „Juba teist päeva püüavad.“ Golikov küsis tinnalt — kas ta tunneb kaupmees Andrei Denissovit, on teda näinud? Vanamees — järele mõelnud:

„Mine turuplatsile, otsi Denissovit vojevoodi majast.“

Väikesel sõnnikuhunnikuid täiskuhjatud väljakul olid kauppoed kinni naelutatud, sambad viltu vajunud, katused ripakil. Kauplesid kaks-kolm poodi — kringlitega, lahukinnastega. Vanal pragunenud seintega kirikul ei olnud aeda ümber. Selle madala kinnise eeskoja ees magasid kolm rüüralisse mässitud naiskerjused; püha narr, kes oli akotanud kolm ahjuroopi enese kõrvale, haigutas neid ja ütleni, raputas peakõju. Siin, nagu naha, elati tunda ja taigu.

Keset väljakut, kuhu oli püstitatud kaak, tammus valvur odaga; Golikov lähenes talle arglikult. Laudpoest sirutas rebaselik kaupmees pea vastu ja lausus mahedal häälel:

„Ah, millised magunakringlid!“

Golikov küsis, kummardades alandlikult valvurile, — kus on vojevoodi maja? Lühijalgne valvur kandadeni ulatuvas lapitud streletsikaftanis pööras süngelt selja. Posti külge oli naelutatud kardkiri kotkaga. „Käi minema!“ karjus valvur. Andrjuška piilus taganedes ringi, — pehkinud tarad, viltuvajunud onnid... Pilved takerduvad kirikuristidesse. Talle lähenes lühike vöötatud mees, vildid jalas, — tema kestendavad huuled olid janu-nevalt ette sirutatud. Valvur posti juures ja kaupmehed poodides vahtisid, ei mis nüüd juhtub.

„Kust oled tulnud? Kelle päralt oled? Mis sa maju mööda hulgud?“ Mees pahvis küüslaugu-leitsakut otse näkku. Golikov ei suutnud hirmu pärast muud kui kogelda, keelt vöbistada. Mees haaras tal kraest kinni.

„See on Denissovi mees,“ hüüti poest.

„Nad on üheksakesi, keda ta enesepöletamisele veab,“ öeldi teisest poest peene häälega.

Mees raputas Andrjuškat:

„Kas tsaari käsku posti peal lugesid? Tule mu järel, koerapoeg...“

Ja lohistas ta (kuigi Andrjuška vastu ei pannudki) väljaku teise otsa, vojevoodi majja.

Holdes lahitsanahkset mütsi põlvel, ehitud, kammitud, istus Andrei Denissov vojevoodi, allakäinud stolniku Maksim Lupandini kambris. Vojevood vaatles nukralt, millised head sikunahast saapad ja Hamburgi, aga vahest isegi inglise hiirekarva kalevist ning helepunase siidvoodriga kaftan oli kaupmehel. Vojevood ise istus kulanud oravanahkses kasukas — kõhetu, kiilaspäine, vistrikuuline. Oli õndsas tsaari Fjodor Aleksejevitsi juures olnud stolnikuks, Peeter Aleksejevitsi ajal sai hädavaevu söömakoha Belozerskis.

Vestlesid ääri-veeri mööda: ei Denissov ega vojevood pressinud lausa peale. „Tskae, missugune kaftan tal on,“ mõtles vojevood, „a'gu annabki ära?“ Ta saatis sulase

salaja Krestovozdviženski kloostriisse isa Feodossi järele, kuld ka Denissov hoidis üht-teist tagavaraks.

„Hnakene, ilmakene, jumal temaga,“ rääkis Denissov. „Niipea kui tuul pöörab, sõidame purjedel üle järve... Li poora, — eks kuidagi ikka kallast pidi pääse... Ränk on meil Kovža jõe jõuda, sealt saame inimesi kuni Puenteeni...“

„Teadagi, sinuga on lugu lihtne,“ vastas vojevood põiklevalt, silmitsedes kaftanit.

„Maksim Maksimõtš, ole armulik, — ära pea mu lotja üht inimest kinni.“

„Kul poleks käsku, — millest siis rääkidagi.“ Vojevood sikutas taskust torussekeeratud tsaari-käskkirja, vedas poolpimedana habemega seda mööda.

„... Kogu Venemaa suurvürsti ja tsaari käsul... On oodanud... Loodrid ja armuleivasööjad, kes elatuvad kloostri juures, ning igasugused kloostriteenrid tuleb võtta soldatiks...“

„Kloostrid ei puutu minesse, meil on äriettevõtte...“

„Tada...“ ja võtta soldatiks samuti tallipoisid ja lajupõlvajad ja kõik majast majja hulkujad, kerjused ning jänkajad... „Mis pean ma sinuga peale hakkama, Andrei?“ Alustas ta võtta kinni... Noh, kui mõni alamdžakk oleks selle käskkirja loonud... Selle tõi aga Preobrazenskist polgu lootanud Aleksei Brovkin koos sõduritega... Kas ta teab ka, kuidas praegusel ajal tuleb leitnantidega rääkida?“

Denissov, tõmmates kaftanishilu kõrvale, kõlistas taskust hõbedat. Vojevood ehmus, et liiga odavasti minema läheb, hakkas ukse poole piiluma, — kas Feodossi ei tule. „Kas sa ei ole paksuhuuleline käskjalg, tõugates enese ees Andrjuška Golikovi. Tõmbas mütsi peast, vihtus vööni kummardades.“

„Maksim Maksimõtš, veel ühe püüdsin kinni...“

„Põlvil!“ karjus vojevood vihaselt. Käskjalg lükkas laupul, Golikov kolksatas oma luiste põlvenukkidega põrandale. „Kelle poeg sa oled? Kelle ori? Kust karand?“ Käskjalale: „Vanka, anna tint ja sulg...“

Denissov ütles tasa:

„Tada ta rahule, Maksim Maksimõtš, see on minu...“

Vojevoodi silmad välgatasid, ta urgitses vasktindipoti kaanest lahti, püüdis sealt ähkides sule abil kärbest. „Oh,

et see köster juba ei tule," mõtles ta, ja just sel hetkel kriuksatasid eeskoja põrandalauad. Vanka avas ukse, — vihaselt sisenes toonane mustlasehabemega munk, üks silm tursunud. Nähes Denissovit pörutas sauaga:

"Tema mehed peksid mind, materdasid, oleksid pea-aegu surnuks löönud," hakkas kriiskavalt rääkima. "Aga sina, Maksim, panid ta enese kõrvale istuma! Kelle, kelle? küsin ma. Neetud lahkusulise! Anna ta välja, vojevood, anna välja, kolm korda ütlen seda!"

Asetanud käed pikale sauale, puuris metsikul silmil kord Denissovit, kord Maksim Maksimovitši. Golikov roomas poolsumnuna nurka. Vanka ootas janunevalt märki — et juurde söösta, küünarpead selja taha käämata. "Kaftan on minu oma," mõtles vojevood.

"Kes sa sihuke oled, munk, et tuled siia haukuma, seda ma ei tea ega tahagi teada," lausus Denissov. Tõusis püsti. (Feodossi käed saual tõmbusid siniseks.) Denissov avas särgi ja võttis kaheksaharulise vaskristi küljest kotikese. "Ma tahtsin sind, Maksim Maksimõtš, ausal viisil oma kehvadest kasudest kostitada... Kuid, nagu näha, meie jutust ei saa asja..."

Võttis kotist kokkupanud paberi, avas selle ettevaatlikult:

"Seesinane kaitsekiri on antud Burmistrite-palatist meile, Andrei ja Semjon Denissoville, et me kaupleksime, kus iganes tahame, ja et kahju ning laostamist keegi meile, Andreile ja Semjonile, teha ei tohi... Kaitsekirja on oma käega alla kirjutanud president Mitrofan Šorin..."

"Mis on mulle su Mitrofan," karjus Feodossi, tõmmates käe saualt, "vaat seda su Mitrofanile — trääsa!"

"Oh!" ohkas vojevood nõrgalt.

Denissovil tõusis puna põskedele:

"Sina näitad presidendile, parimale Moskva kaupmeeskonnast, trääsa? See on — mäss!"

"Et ta sul kurku kinni jääks, neetu, et sa lämbuksid!" kordas Feodossi metsikult, lähenedes, habe õieli, ja haaras Denissovi lahkusulise-vaskristist kinni. "Aga selle eest, papivastane, ma põletan su tuleriidal... Sinu nõrga kaitsekirja vastu on mul tugevam..."

"Oh, leppige ometi ära," oigas vojevood. "Andrei, anna mungale paarkümmend rubla, et järele jäta..."

Kuld munk ja Denissov paisutasid teda kuulamata uksevärssidele. Kaskjalg hakkas lähenema, külg ees. Siis astus Denissov, tõmmanud köstri käest risti, akna juurde, tõstis raami üles ja hüüdis õue:

"Lärra leitnant, valitseja sõna on minu käes!..."

Silmapiikselt valkiti toas, lakati nohisemast. Eeskojas hakkasid kannused. Aljoša Brovkin astus sisse — ratsa-aasapala, valge särp õlal, mõõk vööl. Nooruslikud põsed punased, kolmnurkne müts kulmudele tõmmatud.

"Minu kära see siin on?"

"Lärra leitnant, köster Feodossi ja vojevood mõnitavad presidendi kirja ning näitavad trääsa," rebisid mu rõivaid ja ahvardasid mind põletada..."

Aljoška silmad hakkasid ümmarguseks tõmbuma, punetama, — täpselt nagu Peeter Aleksejevitsšil. Laskis sõltu üle munga, üle vojevoodi (kes toetus kätega vastu laudale, et püsti tõusta). Koputas kepiga ja — tuppa hüpanud laudatile.

"Mõlemad vah! alla võtta..."

2

Kukul agulirahvas rääkis Anna Monnist: "Imeväärt! Kuid mul meelol tütarlapsel omalt seesugune elutarkus? Mõni teine oleks juba ammu oma pea kaotanud. Annchen on juhtkul õndsas Monst suust kukkunud."

Peeter, saabunud Musta mere äärest, oli väga helde. "Mu sõdameke," rääkis Annchen talle nii mõnigi kord õrna etteheltega, "te õpetate mind rumalate ehete peale raha pillama... Oleks palju mõistlikum, kui lubaksite mul kirjutada Tallinna, seal — nagu kuulsin — võib hea hinna eest osta lehma, kes annavad kaks ämbrit piima päevas. Te tuleksite vahetevahel minu puhtasse, lühikeses mõisa einestama ja sööksite vahukoort..."

Mõis rajati kasesalusse, kingitud maale, mis ulatus kulluna tagaõuest Kukui jõekese kaldalt kuni Jauzani. Seal seisid: väike, nõnda värvitud maja, et eemalt paistis telliskivisena, tellistega kaetud karjatarad, rehi, aidad. Iga aiares künkjal sõid rammusad laigulised lehmad, — tjaatid neist kutsuti mõne kreeka jumalanna nime järgi, — peenavillased lambad, inglise sead ja rohkesti iga-

suguseid linde. Aias kasvasid välismaised juurviljad ja kartul.

Varavalgel läks Annchen mööda liivast jalgrada mõisa poole, pehme rätik peas, lihtne kasukake seljas. Ta valvas lüpsi ja lindude söötmise järele, luges munad üle, lõikas ise eineks salatit. Oli vali teenijate vastu ja eriti nõudlik puhtuse suhtes. Saabus kapsaste sissetegemise aeg. Seesuguseid kapsapäid ei nähtud isegi pastor Strumpfi aias mitte. Sakslased käisid imestlemas: seesuguse kapsapea või seesuguse naeri oleks võinud saata Hamburgi, imeasjade muuseumi. Naljatati: „Küllap Annchen teab mõnd seesugust palvet, et maaviljad nii loksavalt sellel asjasel puustusel kasvavad.“

Vene tüdrukud raiusid lauldes uues pärnapuust mollis kapsaid. Annchen võttis oma teenistusse kõige tervemaid ja lõbusamaid tüdrukuid Menšikovi või admiral Golovini külast (kelle vastsed mõisad ja lossid olid Saksa aguli lähedal). Mürtsusid kapsarauad, punapõksed tüdrukud lõhnasid värskete kapsajuurikate järele; rohul, seal, kuhu langes kuuri pikk vari, lamas veel härmatis; lumivalged haned astusid linnumajast väarikal sammul kunstlikult kaevatud järvekese poole. Mõisa terava katuse kohal tõusis suitsulint sügissinasse. Kaks puhast pagaripoissi kandis üle pühitud õue korvi äsjakupsetatud saiadega.

Annchen oli õnnelik, — kõpsutades külmetavaid jalgu, ei jõudnud ta küllalt rõõmustada selle heaolu üle. Ah, see lõppes kohe, kui ta koju tuli: polnud päevagi rahu, ikka oota mõnd Peeter Aleksejevitsi uut vempu. Kord sõidavad purjus venelased, tallavad jälgi põrandale, suitsetavad toad täis, peksavad viinaklaasid puruks, poetavad tuhka lillepottidesse; või — kas tahad või mitte — sea end ehtesse, kihuta tantsupeole — kandu alt ära taguma.

Peod ja ballid on head vahel harva, süngeil sügisõhtuil, talvistel pühadel. Kuid vene suurhärradel on iga päev õgimine ja tantsulöömine. Kõige rohkem kurvastas aga Anna Ivanovnat Peetri enese janditamine: ta ei teatanud iial ette, kunas saabub lõunastama või einestama ja kui palju on ühes temaga oodata külalisi. Vahel kihutas õösel terve õgijate voor maja ette. Säärase karja jaoks pidi igaks juhaks valmis keetma ja küpsetama, — süda otse valutas, ning kõik see hüva visati pärast tihtipeale sigade ette.

Annchen palus kord ettevaatlikult Peetrit: „Mu ingliske, oleks vähem asjatu kuluseid, kui te suvatseksite

iga kord oma sõidust mulle ette teatada.“ Peeter vaatas talle imestades otsa, kortsutas kulmu, ei vastanud, ja kõik jätkus endist viisi.

Päike tõusis kaskede varisenud kolla kohale. Tüdrukud lõksid kööki. Anna Ivanovna heitis pilgu sarasse, kus purjoriidest kottides rippusid haned, pead välja pistetud, — kaks nädalat enne tapmist nuumati neid pähkli-õliga; Annchen toppis ise oma väikese sõrmega igale rasvast ogaraks läinud hanele koorega pähkli kõrisse; vaatan, kuidas pesti sulisjalgsete kanade jalgu, — seda pidi tegema igal hommikul; võttis lambalaudas tallekesi sülle, suudles nende loksik laubakesi. Siis tuli vastumeelselt tagasi koju. Ja nii oligi, — tänaval seisis tõld. Majordoom, kes Anna Ivanovnal tagatrepil vastas oli, teatas koostöö:

„Sakslamaa saadik härra Königseck.“

Noh, see polnud veel midagi... Annchen muigas, haaras neelikut kinni ja jooksis mööda kitsast treppi üles — et tühjalt tõlvastada.

Königseck istus, jalgu toot all kronksus, vasakus käes tubakaploom, parema vaba elegantse liigutuste jaoks, ja kuulas nakkavalt mõnu prantsuse omadega, lobises lühikest lühikest lühikest, naistest, poliitikast, oma kääklust — Saksa kuurvürstist ning Poola kuninga Augustist. Tema muskusega lõhnastatud parukas oli peaaegu lühem kui õlad. Kaabu ja kindad lebasid vaibal. Põlvne nina tõmbus naljade puhul lõbusalt krimpsu, murelult-häbematud veekarva silmad hellitasid Annchenit. See istus vastas (kamina juures, kus löid lõkkele puid), sirge, — paindumatus korsaažis, — käed langetatud looka, pihud ülespidi. Ta kuulas, silmalaud maas, suunurgad kerkisid kaval-lõbusalt, nagu seda nõudis hea toon.

Härra saadik jutustas:

„... Ei saa olla teda imestlemata. Ta on ilus, lõbus, julge... Kuningas August on jumalus, kes on võtnud tulumu... Ta on väsimatu oma kirgedes ja lõbustustes. Kui talle Varssavi tüütavaks muutub, kihutab ta Krakovisse, kütib teel metssigu, pidutseb luksuslikult magnaatide lossides või kingib õösel heinaküünis hämmastunud koolatüdrukule Phoebuse suudluse... Ta käsib enesele

küüdi passi kirjutada kavalier Winteri nimele ja läbib seiklusteotsija nime all Euroopa ning ilmub Pariisi. Selle sama mõõgaga olen ma nii mitugi korda pareerinud hoope, mis sihitud tema rinda, õistel löömingutel Pariisi risttanavail. Me kihutame Versailles'sse õisele peole, kuningas August on rõivastunud rändava ohvitserina. Oo, Versailles! Oo, te peaksite nägema seda maist paradiisi, Fräulein Mons... Tohutud aknad on valgustatud miljonite küünaldega, fassaadil sillerdavad ilutulelampide vastuhelgid. Terrassil jalutavad boskettide vahel daamid ja kavalierid. Puude otsas ripuvad hiina laternad nagu paradiisi puuviljad. Järve taga lendavad raketid üles, nende sädemed langevad vette, kus kostab paatide harfide ja violade muusika. Purskkaevud sulisevad, õõliblikad lendlevad. Marmorkujud paistavad labi lehestiku elustunud jumalustena. Kõige kristlikum kuningas Louis istub leentoolis. Paruka vari varjab ta lihavat nagu, kuid mul õnnestus siiski näha tema kõrki profiili — ettelükatud alahuule ja kogu maailmale tuttava vurrujoonega. Tema leentooli vastu toetus küünarnukkidega mustas doominos daam silmadele langetatud peakotiga. See oli madam de Maintenon. Tema paremal käel istus toolil Anjou Philippe — tulevane Hispaania kuningas, tema pojapoeg, masendatud melanhooliast... Kõik ümberringi, tuhanded näod poolmaskides, loss, kogu park näis olevat valgustatud kuulsuse kullaga...

Anncheni sõrme kesed värisesid, rindade ümarused kerkisid korsaazi kitsusest:

„Ah, ei ole võimalik uskuda, et see pole uni... Kuid kes on see proua Maintenon, kes seisib kuninga tooli taga?“

„Tema lemmik... Naine, kelle ees värisevad ministrid ja saadikud... Minu kaskija, kuningas August, möödus mitu korda madam Maintenonist ja pälvis tema tähelepanu...“

„Härra saadik, miks kuningas Louis ei abiellu madam Maintenoniga?“

Königseck häämastus pisut, hetkeks jäi tema liikuv käsi jõuetult rippu laialiaetud põlvede vahel. Annchen langetas pea madalamale, ta suunurka tekkis korts.

„Oo, Fräulein Mons... Kas võib kuninganna tähtsust kunagi võrrelda favoriidi vägevusega? Kuninganna — see on vaid dünastiliste sidemete ohver. Kuninganna ees nõt-

lutatakse põlvi ja rutatakse favoriidi juurde, sest elu — see on poliitika, aga poliitika — see on kuld ning kuulsus. Kuningas langetab õösel mitte kuninganna, vaid favoriidi voodi-eesriide. Keset kallistusi tulisel padjal...“ Nõrk puna levis Anncheni põskedele. Saadik nihkus oma lõhnastatud parukaga lähemale. „Tulisel padjal usaldatakse kõige salajasemaid mõtteid. Kuningat kaitsvav naine kuuleb tema südametukset. Ta kuulub ajaloolase.“

„Härra saadik,“ — Annchen tõstis oma sininiisked silmad, — „kõigest kallim on teadmise, et õnn on kaua kestev. Mis on mulle neist uhkeist rõivaist, neist kalleist pöögleist, kui pole kindlust... Olgu vähem kuulsust, kuid valitsegu mu väikese õnne üle üksainus jumal... Ma mõidan toredas, kuid hapras paadis...“

Ta tõmbas põuest aeglaselt pitsilise rätiku, raputas seda kergelt, tõstis näo ette. Huuled värisesid pitside all nagu lapud...

„Te vajate uslavat sõpra, mu kaunis laps.“ Königseck võttis tal küünarnoka kinni, surus õrnalt. „Teil pole kellegi oma saladust unaldada... Usaldage need mulle... Ma annan vastupidisega end teie kätte... Kõik mu kogemused... Teie peate vaatama Euroopa... Minu armuline mees on juba kirjutanud „Kukul jõe nõmmi“ järele...“

„Miks mõtlete te soovitada end, ma ei mõista teid...“

Annchen võttis rätiku näo eest, eemaldus härra saadiku liiga ohlikust lähedusest. Ehmus äkki, et ta tema jalga ette viskub... Tõusis järsku ja oleks peaaegu kumistanud, astudes oma kleidile.

„Ma ei tea, kas pean teid isegi kuulama...“

Annchen kohmetus hoopis, läks akna juurde. Äsjane taevasina oli kattunud pilvedega, oli tõusnud tuul, tõstes tolmu tänaval. Kuldses puuris pelargooniumide vahel aknalaua ajal õpetatud vutt — Pieteri kingitus — enese kõngestunud ilma tõttu turri. Annchen püüdis oma mõtteid koguda, kuid kas vahest sellepärast, et Königseck liigutamata tema seljale vahtis, — ta süda peksis ärevalt... „Päh, rumalus! Millest see ometi äkki?“ Oli hirm ümber pöörduda. Ja oli hea, et ei pöördunud: Königsecki silmad kiiskasid, nagu oleks ta alles praegu seda tüdrukut näinud... Kohevil seelikute kohal peen põlt, piimõrnad õlad, kõrgele kammitud tuhakarva juuksed, kukal suudluste jaoks...

Kuid ta ei kaotanud ometi aru: „Kui sel nümfil oleks pisut rohkem mõistuse teravust ja auahnust, — temaga võiks teha ajalugu.“

Annchen taganes äkki akna juurest, tema rabelevad silmaterad peatusid kohmetult Königseckil:

„Tsaar!...“

Saadik tõstis oma kaabu ja kindad üles, korraldas pitsilist pesu rinnal. Lilleaia pistandtara taga peatus kaarik, Peeter ronis maha, pilutades tolmu pärast silmi. Selle järel sõitis ette kaetud kummtõld, Peeter hüüdis midagi sellesse ja astus maja poole. Tõllast ronis välja kaks meest, — varjates end lendava tolmu eest mantlitega, jooksid nad rutates läbi lilleaia. Kaarik ja tõld sõitsid kohe minema.

Neid kaht nägi Anna Ivanovna esimest korda. Nad kummardasid väärikalt. Peeter ise võttis kaabud nende käest. Ühte neist — pikka, tigateda- ja kõrginäolist — võttes õlgadest kinni, raputas, patsutas selga:

„Siin olete mu kodus, Herr Johann Patkul... Lõunas-tame koos...“

Peeter oli kaine ja väga lõbus. Tõmbas punase revääri vahelt paruka välja:

„Annuška, võta kamm ja soe seda... Laua juures olen juustega, nagu sina käsid... Otse selle jaoks saatsin soldati järele...“ Ja siis teisele külalisele — kindral Karlowiczile (lillakas-õhetavate, lihavate põskedega mehele): „Pane missugune parukas tahes pähe, — ega kuningas Augustiga ikkagi võistelda ei saa; juba üpris tore ja üli-suurepärase... Meie aga töötame sepikojas ja tallis...“

Ta ratsasaapad olid tolmutud, kaftan lehkas hobusehigi järele. Minnes end pesema, pilgutas Königseckile silma:

„Vaata ette, härra saadik, oled nagu liiga tihti hakanud minu eidekest külastama...“

„Teie kõrgus,“ — Königseck tegi kaabuga õhus kaare, taganedes ja põlvele laskudes, — „surelike üle, kes toovad Veenuse altarile lilli ja ohvrituvikesi, ei mõisteta kohut...“

Seni kui Peeter end pesi ja puhastas, harrastas Anna Ivanovna peeni kombeid: võttis kandmikult köömnepüksiklaasid, ulatas külalistele, päris igaühe tervise järele ja — „kas juba ammu suvatsesite saabuda Moskvasse ja kas ei kannata mingi puuduse all?“ Meenutades, mis talle

oli rääkinud Königseck, asetas ta tõmbi kinganina ette, lõi seelikud laiali kahele poole tooli kõrvale:

„Euroopast saabujail on meie juures esialgu igav. Kuid vaistl, kui jumal annab, sõlmime türklastega rahu — kättme kõigil kanda ungari ja saksa rõivaid, sillutame müllivad kividega, kaotame Moskvast röövlid.“

Johann Patkul vastas talle jäise häälega, avamata kitsaid huuli. Moskvasse saabus ta nädala eest, Riist. Ta ei peatunud Saadikute-palees, vaid aseadmiral Cornelis Cruyeli majas, ühes kindralmajor Karlowicziga, kes saabus pisut varem Varssavist, kuningas Augusti juurest. Mingi puuduse all nad seni ei kannata. Moskva on tõepoolest sillutamata ja tolmune ning rahvas viletsalt riidega.

„Ma jõudsin tähele panna,“ — Patkul vaatas pilkeliselt Karlowiczile, kes kägises tasa oma paksuse ja sõjaväekaltant kitsuse pärast, mis oli tüseda kõhu ümber laia mülliga võlatud, — „ma panin tähele erilist võtet, millega Moskva lihtirahvas enesele pisut viinaraha teenib. Kui temalt midagi ostad ja raha tagasiandmist nõuad, siis peaks ta meiega enese kasuks ja palub kontrollida. Üle lugemisel ütled talle, et arve pole õige. Ta vannub jumala nimel, et just mina olen eksinud, hakkab tagasiandavat raha uuesti üle lugema ja loob kirikukuplite poole risti ette, et arve on õige. Ma loen teine ja kolmas kord üle, ja tema valdleb vastu ning loob jälle ise. Ja nii teeb ta kümnekond korda järjestikku, kuni sa tüdined ning minema lähed, heites käega oma kaotusele.“

„Tuleb käskida oma teenril seesugune inimene kinni võtta ja jaoskonda tassida, küllap ta seal keppidega hästi läbi uiditakse,“ lausus Anna Ivanovna kindlalt.

Patkul kehtas põlglikult õlgu.

Peeter astus sisse, värskenäoline, kammitud parukaga. Annchen pakkus talle väledalt köömnepätsi... Rüübanud, ta sirutas huuled ettepoole, suudles Annchenit lakmatades põsele. Majordoomus avas ukse, koputas sauaga. Mindi söögituppa, kus võlvitud laes hullasid pilvekeste vahel aamoriid, krohvitud seinad olid kaetud flaami tapeetidega, glasuuritud kamina kohal rippus kuulsa Snydersi maal — tapetud lindude ja maaviljade küllus.

Peeter istus seljaga põlevate puude poole, Patkul temast paremale, Karlowicz ja Königseck vasakule poole, murelik Annchen tema vastu. Kirjulõuendist laudlinal oli

ungari vein juba kristallklaasidesse valatud, keset lauda olid virnas veri-, peki- ja maksavorstid. Külmadest suupistetest tõusis vürtside hõngu. Akna taga lendas torkiv tolmu, visklesid raagus oksad. Siin oli soe. Kaunis laukate, külaliste rahulolevad näod, kamina tulukesed peegeldusid koduselt seinalühtrite peegleis...

Peeter tõstis peekri oma kalli südamesõbra — Poola kuninga Augusti terviseks. Külalised heitsid parukakahlud üle õla ja asusid sööma.

„Valitseja, me palume saladuse pidamist, sest asi ise on üpris salajane,“ ütles Patkul pärast neljanda roa — kreeka pähklitega garneeritud hanepoegade — serveerimist.

„Hüva.“ Peeter noogutas. Lükanud tinataldrikud küünarnukkidega laiali, vaatles pisut nokastanud Anncheni põsekesi, ise kortsutades naeratusest nägu. Kogu lõunaja ta naljetas, nõokas Anna Ivanovna perenaiselikku kitsidust, osutas silmadega Königsecki poole: „Kas laual olev kaste pole mitte tema tuilindudest, mida ta toob teie Veenuse-altarile?...“ Oli võimatu mõista, kas ta tõesti tahabki kuulda ülitähtsaid teateid, millede pärast Johann Patkul ja Karlowicz olid rutuliselt Moskvasse saabunud.

Kuni tänase päevani olid nad teda ainult kord näinud — aseadmirali pool. Peeter oli lahke, kuid vestlusest põikles kõrvale. Täna kutsus ta neid ise siia, favoriidi poole, salajasele lõunale. Patkul jälgis aupaklik-külma pilguga seda asiaati. Temaga oli tarvis viivitamatult rääkida. Noore Rootsi kuninga Karl Kaheteistkümnenda saatkond istus juba ammu Moskvast, pidades läbirääkimisi Rootsiiga sõlmitava igavese rahu üle Lev Kirillovitši ja bojaaridega, — ka rootslased polnud veel tsaari näinud, kuid lähemal päeval oli oodata Kremli vastuvõttu ning volikirjade üleandmist.

„Härra Karlowicz ja härra saadik võivad kinnitada, et mu sõnad on täielikus kooskõlas tema kõrguse kuningas Augusti südamesooviga. Ma räägin tõesti oma südamevalu pärast. Kogu Liivimaa rüütelkond ja kogu Riia auväärt kaupmeeskond paluvad teid, valitseja, meie sõnu kuulda võtta.“

Patkuli suur laup läks kortsu. Ta rääkis pikkamisi, ajuti viha tagasi hoides:

„Onnetu Liivimaa otsib puhkust ja rahu. Kord me olime Rzecz Pospolita osa, me säilitasime oma privileegid ja Riia linn oli kuulus üle kogu Balti mere. Inimsüdamed on muutad kadedusest. Rzecz Pospolita sirutas oma käe välja meie rikkuste järele, jesuiidid hakkasid meie usku, meie kreit ja kombeid taga kiusama... Jumal pimestas tol õnnetul ajal mõistused. Liivimaa rüütelkond andis ennem vahatahtlikult Rootsi kuninga kaitse alla. Söösteti poola kotka küünte vahelt lõvi hammaste vahele.“

„See oli ettevaatamatu,“ ütles Peeter. „Roots — see on kogu maailmas tuntud kiskja.“ Ta tõmbas taskust lühikese piibukese. Königseck tõusis kähku ja hakkas tuletahtlult lööma. Ulatas suitsva taelatükikese taldrikul Peeterile. Johann Patkul ootas viisakalt, kuni tsaar piibu viskas.

„Valitseja, te olete suvatsenud kuulda seadusest, mille tegi Rootsi senat ja kinnitas kadunud Rootsi kuningas Karl Kaheteistkümnend: reduktsiooniseadusest. Sellest on möödunud kakskümmend aastat. Rootsi senaatorid — puupõlled, hõbedad kaubavaksad — on ei tea mis nõiajooki kummitades otsustanud, asendades talle ennekuulmatut kuulsust oma võtta andlilt kõik maa, mis annetatud endiste kuningate poolt. Krahvid ja parunid olid sunnitud oma loomuliku maha jätma ja otjarihupa hakkas ülikute maad kandumine. Mallo, Liivimaa rüütelkonnale, anti vandeline tõetus, et reduktsioonil ei lüüendata meie peale. Kuid kahetset aastat hiljem käskis kuningas reduktsioonikomisjonil omelt meie maad, mis antud endiste valitsejate poolt, kroonule võtta. Ruuthite, ordu suurmeistrite ja piiskoppide õigust põliste maadele tuli tõendada vanade dokumentidega, kui aga neid dokumente ei leidunud, siis hakkid needki maad kroonule... Ivan Groznõi ja Stephan Bathori päevist peale on Liivimaad sõjad rüüstanud, meie paberid on kaotsi läinud, me ei saa oma põliseid õigusi tõendada... Ma kirjutasin reduktsioonikomisjoni kuritegevusest kaebekirja ja esitasin selle kogu Liivimaa rüütelkonna nimel Rootsi kuningale... Kuid ma saavutan ainult nii palju, et senat tegi otsuseks mu parema kätte ära raiuda, mis oli kirjutatud sellesinase kaebekirja, ja minu pea maha raiuda...“ Patkul kõrgendas häält, ta kõrvad tõmbusid pea liqi, kitsad huuled läksid valgeks.

„Selle pea maha raiuda, mis ei tahtnud kummardada kuriteo ees... Valitseja, Liivimaa rüütelkond on laasta-

tud. Pole kergem ka meie kaupmeeskonnal..." Sellest hetkest peale hakkas Peeter üpris tähelepanelikult kuulama. „Rootslased panid kõrgete maksude alla kõik, mis tuuakse või viiakse Riia sadama kaudu. Oma ahnuse ja rahahimuga laastavad nad tõepoolest mitte ainult meid, vaid iseennastki. Välismaa laevad pööravad nüüd Riist mööda Königsbergi, kogu vili Poolast voolab Brandenburgi kuurvürsti juurde. Meie põllud kasvavad umbrohtu. Sadam on tühjaks jäänud, linn sarnaneb surnuaiaga. Aga Tallinnas on rootslased veelgi sandimini talitanud. Jaab üle — kas peame lõplikult laostuma, või sõda. Kas nüüd või mitte kunagi, valitseja. Kogu rüütelkond kargab hobuste selga. Kuningas August töötab vandega võtta meid Poola valitseva käe alla..."

Patkul vaatas kindlal pilgul kindral Karlowiczile, pööras siis oma kollakad silmad Königseckile. Mõlemad lasksid tähtsalt parukad kummargile. Peeter — piibukaha pures:

„Kui te jälle vihma käest räästa alla ei satuks. Kuningas Augusti käsi on kerge, poola panide küüned on kisklikud. Suure suutäie murrate neile — Riia ning Tallinna..."

„Poola pole praegu see mis Stephan Bathory ajal. Poola ei taotle meie hukkumist," ütles Patkul. „Meil on merel ja maa peal üksainus vaenlane. Rzecz Pospolita ei ähvarda meie eesõigusi, meie usku..."

„Annaks jumal, annaks jumal... Seim otsustab täna nii, homme naa, — mis aga panidele pähe tuleb... Kui kuningas August oleks ainuvalitseja, — siis oleks asi kindel. Aga — panid!..." Peeter vestles mõnulevalt, poputades suutsu. Patkulil tõusid näole naha all esile, — nii puuris ta oma silmaterad tsaarisse. „Ja kas panid tahavadki veel sõdida?"

„Valitseja, kuningas Augusti saksid sõjaväele, mida tema üksi käsutab, on juba käsk antud Liivimaa piiri lähedale Šauliai ja Biržai maakonda talvekorterisse asuda."

„Kui suur on see sõjavägi?"

„Kaksteist tuhat valitud germaanlast."

„Pisut nagu vähe säärase ettevõtte jaoks."

„Kuid niisama palju Liivimaa rüütleid koguneb Riia alla. Rootsi garnison pole suur. Riia vallutame lennult. Aga niipea kui sõda algab — haaravad panid ise mõõga

paliku. Teine selle koalitsiooni liitlane on Taani kuningas Kristian. Valitseja, te teate, milline viha löömab temas hantagi ja rootslaste vastu. Taani laevastik on meile kaitsena meie poolt..."

Patkul oli jõudnud raske kohani. Tsaar, käsi rippu, koputas küüntega vastu lauda, tema ümar nägu ei peegeldanud soovi ega vastupanu. Algas videvik, akna taga paisus tuul, kääksutades luuke. Annchen tahtis küünlaid süüdata. Peeter — läbi hammaste: „Pole tarvis."

„Valitseja, pole olnud teist nii kohast silmapilku teil end Balti merel kindlustada, rootslastelt oma põliseid püüdnud — Ingerit ja Karjalat — tagasi võtta. Rootslasi võites ja end mere ääres kindlustades saavutada ülemaailmsed kuulsust, sõlmida kaubanduslikud suhted Hollandi, Inglismaa, Hispaania ning Portugaliga, kõigi põhja-, lõuna- ja lõunamaadega ning teostada seda, mida pole olnud suuteline teostama ükski Euroopa monarh, — avada Moskoovia kaudu kaubatee Ida ja Lääne vahel. Sõlmida sidemed kõigil kristlike monarhidega, oma sõnaõigust Euroopa asjus... Rajades ähvardava laevastiku Balti merel, saada kolmandaks mererõigiks... Ja selle kõigega tuleb maailmas kuulsust saavutada kui türklaste ning tatartaste alistamisega. Kas nüüd või mitte kunagi..."

Patkul tõstis käe, nagu jumalat tunnistajaks kutsudes. Kõhvakord kordas mõtelnult: „Kas nüüd või mitte kunagi." Kindral Karlowicz hakkas tähendusrikkalt nohisema...

„Miks siis just praegu! Kas katus põleb pea kohal või mitte? Sõdida rootslastega — see on suur ettevõte," lausus Peeter plibuvart närides. (Kaasvestlejate valvsaks muutunud silmis sätendasid kamina tuled.) „Kaksteist tuhat sakslast — see on tubli jõud. Taani laevastik... Hm... Rüütlid ja panid? Neid on alles kohvipaksul nähtud... Rootslased, rootslased... Esimene sõjavägi Euroopas... Raske on teile midagi soovitada..."

Ta hakkas jälle küüntega klõbistama. Patkul — tagasi hoitud ägedusega:

„Tänapäeval võib rootslasi paljaste kätega võita. Karl Kaheteistkümnend on noor ja rumal... Kah — kuningas! Elitud nagu plika, — ei tea muud kui pidusid pidada ja metsi mööda jäneste järel kihutada! On kroonukassa maskeraadide peale lagastanud. Hambutu lövi... Ega Rootsi riiklikond asjata kevadest saadik Moskyas istu ja igavest rahu palu... Naeruväärt öelda, — saadikud... Kogu

Euroopa teab — ühelgi neist pole siidsukki jalas. On end lagedaks elanud, söövad üksnes herneid... Jah, vaadake, valitseja, — kindral Karlowicz oli möödunud aastal Stokholmis, nägi küllaltki seda kuningat... Härra kindral, ehk jutustate..."

Karlowicz sirutas pisut oma kaela krae vahelt.

"Olin, just nii... Linn pole suur, kuid on juurdepääsmatu mere ja maa poolt, — tõeline lõvikoobas. Ma lahkusin laevast, väljamõeldud nime all ja erariides. Lähen turule, imestan: just nagu vaenlane oleks linnas, — suletakse poodide ja majade luuke, naised haaravad lapsi kaasa. Pärin möödamineja käest. Vehib käega, jookseb minema: „Kuningas!“ Olen mõndagi näinud sõjakaikudel ja paljudes linnades, kus korteris olime, kuid mitte seda, et rahvas oma kuninga nagu katku eest meeletult majadesse põgeneks... Näen — metsaselt mäelt kihutab — ma ei eksi — vähemalt sadakond kuthi, jahisarved selja taga, koerad nõoride otsas... Kihutavad üle kivisilla linna. Aga väljak on juba tühi. Ees musta taku seljas nooruk, aastat seitsmeteist vana, sõdurisaapad jalas, särgiväel. Kihutab, ratsutid käest lastud: kuningas Karl Kahe-teistkümmes... Lõvikutsikas... Kütid tema järel, — vihistamine, naerulagin. Tormasid nagu kuradid üle turu. Hea, et niigi läks, aga tuleb ette, et ka jalge alla tallavad..."

Olles uudishimulik, palusin ma uht tuttavat mind araabia lõhnaõlide kaupleja nime all lossi viia. Oli varajane hommik, kuid lossis pidutseti. Kuningas lõbutses. Söögi-saahs olid seinad inimese kõrguselt verega pritsitud, pörandal veri ojadena. Haisud, vedelevad joobnud. Kuningas ja need, kes veel jalul seisul, raiusid oinaste ja vasikate päid — uhe mõõgahoobiga võisteldes kümne rootsi krooni peale. Ma ei võinud jätta tunnustamata kuninga hoope tallipoisid lükkasid vasikat ta poole, kuningas jooksis sõrkimisi juurde, ja tehes mõõgaga ringi, raius vasikal pea otsast, osavalt kõrvale põigates, et veri ta saabastele ei purskaks.

Ma kummardasin viisakalt, kuningas viskas mõõga lauale ja ulatas mulle mäördinud kae suudlemiseks. Kuuldes, et olen ärimees: „Vaata parajal ajal,“ ütles ta, „kas sa ei võiks mulle viissada hollandi kuldnat laenata?“ Mind asetati laua taha ja sunniti ülemääraselt jooma. Keegi õukondlane sosistas: „Ärge rääkige kuningale vastu, ta on juba kolmas päev purjus. Eile võeti siin üks

nuväärit negolmlant ihualasti, määriti meega ja puistati sulgudega üle.“ Et häbistamisest pääseda, lubasin ma kuningale viissada kuldnat, mida mul polnud, ja istusin tooni ootulekuni laua taga, teeseldes joobnut. Õukondlased ärkasid, sõid, jõid, lõugasid laulda, tühjendasid taldrukuid teenijatele pähe ja vajusid taas pikali.

Üksnel lahkus kuningas kaaslaste salgaga lossist, et purustada aknaid, hirmutada magavaid kodanikke. Ma lahkusin pimedust ja kadusin. Kogu linn olgab kuninga mõrvaõnne all. Minu ajal rääkisid jutlustajad kolme tundi altari rahvale: „Häda maale, mille kuningas on teinud! Tema kodanikud saadavad valitud inimesi lossi — juba ei ole kuningas loobuks kõlvatust elust, asuks töö juures. Paljud pekstakse välja. Kadunud kuninga poolt teostatud tehtud krahvid ja parunid vihkavad valitsevat võimust. Senatis teetatakse veel kuningat, kuid rahalikud juba põgustatakse. Aga temale on see nagu hane selga kott — meelelul.“

Minu lahkuja mõndis ta senatisse tulles kakssada tuhat tundi võlvadlusest. Senat keeldus ühel häälel. Kuningas muutis kätt, võttes endale oma kepi: „Nii sünnib iga-aastane lõvikoobas.“ Aga järgmisel päeval tunnustasid nad kuninga võimust, — kolm lasti kätte pöördusid, — ja kuningas hakkas kallale...“ Tehtud võimust, — peale selle, — pühkes akka lõbusalt naerma. Kuningas raiusid aknalandadele, monede seljas kantsid koerad kaitseid lohki. Sibuke on see kuningas-võrude. — Hammustatav lõvipoeg!“

Kindral Karlowicz tõmbas varrukakäänisest peene siid-riide, puhkis naku ja kaela paruka all. Peeter, toetudes kinniseksidega lauale, jätkas naermist. Kõigile ootamatult lausus Anna Ivanovna põlastusega:

Pole midagi öelda, — kah kuningas! Seesuguse Kaarli võib annuiksi meie Preobraženski polgu abil kinni püüda..."

Kõik pöörasid ta poole pea. Königseck tõstis rätiku suu juurde. Peeter — mitte valjusti:

„Vaata see asi, Annuška, pole enam sinu aru kohane. Kuid parem kuünlad suudata.“

Samaluhkreis peeglikeste ees süüdati küünlad. Valati tootallpeekritesse vein. Isegi Johann Patkuli nägu pehmenes soojast valgusest. Annchen tõi väikese mängu-koost, keeras ules, avas kaane ja asetas kaminale. Toos

mängis peente häältega saksa laulukest sellest, et kõik ses maailmas on hästi, kus road on laual ja küünlad säravad ning naeratavad sinised silmad, — las ulub tuul akna taga... Peeter kõigutas muheldes taktis pead, trampis kingaga kaasa. Sel õhtul ei rääkinud ta enam sõnagi poliitikast.

3

Igal puhapäeval lõunastasid Ivan Artemjitš Brovkin pool tema uues telliskivimajas Iljinkal ta tütar Aleksandra ühes mehega. Ivan Artemjitš elas lesepõlves. Vanem poeg, Aljoša, oli praegu sõdurite värbamise reisil. Hiljutise ukaasiga kästi seesuguseid soldatipolkusid koostada kolmkümmend, — kolm diviisi. Varustamiseks asutada uus prikaas — „Proviandiamet“ — varustuskindrali juhtimisel. Muidugi ei saanud varustuskindral kaeru, heinu, kuivikuid ja muid toiduaineid ainult oma ametiasutise paberite vahelt hankida. Peamiseks varustajaks jäi jälle Brovkin, olgugi et ilma kohata ja aukraadita. Tema asjad läksid ülespidi, ja paljud nimekad kaupmehed võtsid osa ta ärist ning olid sellideks.

Teised pojad: Jakov teenis Voronežis, laevastikus, Gavriila õppis Hollandis, laevatehastes. Ja ainult kõige noorem, Artamon — ta hakkas kahekümne ühe aastaseks saama, — oli isa juures kirjade kirjutajaks, arvete pidajaks, mitmesuguste raamatute lugejaks. Ta oskas soravalt saksa keelt ja tõlkis isale kaubandusalaseid teoseid ning — ajaviiteks — Pufendorfi sündinud asjade ajalugu. Ivan Artemjitš õhkas kuulates: „Aga meie, issand halas-tagu, elame maailma äärel, — sead mis sead.“

Kõik lapsed — ikka aasta vanusevahet — olid nutikad, aga see viimane oli kuldaväärt. Näha, et kadunud ema on oma vere viimse piisani neile andnud, kogu oma hinge lõhki käristanud, — taotles lastele õnne. Vahel talviseil tuisuõil võristab suitsutares kedervart, vaatab põleva pirru valgust jubedate silmade nagu kuristikega. Väikesed norisevad ahju peal, tarakanid sahisevad pragudes, õlgkatuse kohal ulub aga tuisk ebainimlikust elust... „Miks peaksid need väetikesed süütult kannatama?“ Ega saanudki ta õnneaega näha. Ivan Artemjitš ei haletsenud teda siis, ep olnud mahti, kuid nüüd, vanas eas, meenutas ühtesoodu naist. Surres vannutas see teda: „Ära võta

lastele võõrasõna.“ Ja nii ta ei abiellunudki enam teist korda.

Brovkinil maja oli välismaise moe järgi sisse seatud: seina kolme barilliku kambri — magamis-, palve- ja söögi- — oli veel neljaski — võõrastetuba, kus hoiti külalisi kuni lõunani, ja mitte lavitsail seinte ääres, et nad seal igavusest vaarikasse haigutaksid, vaid hollandi toolidel keest tuba, muustrilise sametiga kaetud laua ümber. Ajaviiteks olid sein nahtjakad pildilehed, ennustustega kirikukalendrid, mangutoos, malemäng, piibud, tubakas. Seinte ääres — mitte kirstud ja kastid igasuguse kribu-krabuga mugu nahtikel, kes elasid veel vanamoodi, — seal seisid puhvetid või muuredapid, — külaliste puhul avati nende ääres, et kallid lauanõud näha oleksid.

Kõige alla seadis Aleksandra. Ta jälgis ka isa: et mõnede viisakalt, ajaks tihti habet ja vahetaks parukal. Ivan Artemjitš mõistis, et neis asjus tuleb tütre sõna kuulda. Kuid, tõtt öelda, elas igavalt. Ennast täis puhuda talnud mõel peaaegu mitte kellegi ees, — tsaari ennast meeldis kätt pihki. Mõnikord oleks tahtnud Varvarkal kõrtse pidada kogu kaubahoovi rahvaga, kuulata norivaid naitse, see kuult pekata. Aga ei võl minna, — ei sobi enam. Omad igavust tundma.

Ivan Artemjitš istus akna juures. Näe — seal jookseb Iveduikovi vanem koll meoda uulitsal, rüütab, koerapoeg. Uulitika peal. Hiljaks olud jäänud, kullake, — tollele liiale seal panime meie juba hommikul käpa peale. Seal laheb Revjakin uutes viitides, pööras kärsa akna poolt ära, — kindlasti tuleb ta kohtuprikaasist... Ja-jah, kullake, ära hakka Brovkiniga kohut käima...

Ohtuti — kui Sankat kodus polnud — võttis Ivan Artemjitš paruka peast ja spaania sametist kaftani seljast, laskus keldrikorrale, kööki, — et sellide ja töömeestega õhtust süüa. Vihtus kapsasuppi, tegi nalja. Eriti meeldis talle, kui sõitsid sisse endised omaküla-mehed, kes mäletasid toda peaaegu kõige armetumat kogu kolas — Ivaška Brovkin. Tuleb sihuke maamats kööki ja nähes Ivan Artemjitšit arastub poolsurnuks ega tea, kas põlvini kummardada või mis teha, ja punnib vastu — ei julge laua äärde istuda. Muidugi, ajapikka vabanevad keelepaelad, ääri-veeri mööda läheneb oma asjale, milles on saabunud.

„Ah, Ivan Artemjitš, vahest ainult hääle järgi, aga

muidu ei tunneks sind äragi. Kuid meil pole külas muud juttugi, — kogunevad mehed muldrikule ja — läheb lahti: sest sina, nagu mäletame, olid siis, noil endisil aastail, küll ühehobusemees, üle pea orjuses, aga siiski kotkas..."

"Kolme rublakesega, kolme rublakesega algasin peale. Jah, nii see oli, Konstantin."

Maamees ajas silmad rangelt pärani, keerutas pead:

"Tähendab, jumal peab inimest silmas, märgib ära. Jah...". Siis pehmelt, sõbralikult: "Sina, Ivan Artemjitš, näid aga mäletavat Konstantin Šutovit, kuid mitte mind. Mina pole Konstantin... Too elas sinu vastas, aga mina pisut pahemal, külje pool... Kehv hurtsikuke..."

"Meelest läinud, meelest läinud."

"Ei kõlba hurtsik kuhugi," rääkis talumees juba pisarsilmi, kurguhääli, "oota aga, et kaela langeb. Äsja vajus saraalune sisse, — kõik purumäda, — saad aru, õhvakese litsus lõmaks... Mis teha — ei ma tea."

Ivan Artemjitš mõistis, mis teha, kuid ei öelnud kohe: "Mine homme valitseja juurde, kannatan sinuga kuni maarjapäevani"; päris, kuni haigutus võimust võttis, kes kuidas elab, kes on surnud ja kellel on lapselapsed... Heitis nalja: "Oodake, lihavõtte järel tulen endale pruuti kosima."

Maamees jäi kõõki õõbima, Ivan Artemjitš läks üles, kuuma magamistuppa. Kaks livrees orja, kes olid kaua künnisel viltvaibal maganud, kargasid üles, rõivastasid ta lahti — lühikese ja tüseda. Teinud pühalambi ees vajaliku arvu kummardusi, süganud külgi ja kõhtu, toppis jalad viltkottadesse, läks külma käimlasse. Päev oli lõpul. Heites sulgkotile, õhkas Ivan Artemjitš iga kord sügavalt: "Möödas seegi päev." Ega neid nii palju enam jäänudki. Kuid kahju, — nüüd alles oleks paras aeg elama hakatagi... Hakkas lastele, ettevõttele mõtlema, — uni ajas mõtted segi.

Täna oodati pärast jumalapalvust tähtsaid külalisi. Esimesena saabus Sanka ühes mehega. Vassili Volkov suudles ilma igasuguste kummardusteta äia, istus süngelt lauda. Sanka, limpsanud huultega isa, sööstis peegli ette, hakkas õlgu, toredaid maasikavärvi seelikuid keerutama, vaadeldes uusi rõivaid.

"Taadike, mul oleks teiega üks jutt... Sihuke tõsine jutt." Tõstis paljad käsivarred, õiendades siidlillekesi puu-

...tut juures, li muutnud kuidagi peegli juurest lah-
...suurepärane jutt...". Ja loqi taas reveransi ning lehvitas sulg-

Volkov lausub süngelt:

...muutunud. On võtnud enesele
...Pariisi ja Pariisi... Just nagu aina oodatakski teda
...Misapärane praegu eraldi."

Ivan Artemjitš, istudes hollandi ahju juures, itsitas mõtles:

"At ei ul, peaks õppust andma..."

...kõige õpeta teada kisa kogu maja täis. Kui aga midagi
...Kaaban Peeter Aleksejevitsšile."
...kaotab hoo-

...peeglist, tõmbas silmad pilukile, tõstis
...juttu

"Kui sa võtad Peeter Aleksejevitsš ise käskis mul sõita."

...mida."

...Mida on?"

"Tõstke" lausub Sanka ja istub isa kõrvale, kohen-
...Bulnossovaga,
...Tema pole veel vanemagi
...kui mina...
...Tunneb politessi ja
...halvemini kui mina..."

"Mida's, kas vürst Romani asjad siis kehvad on või?"
...Ivan Artemjitš, sügades pehmet nina. "Sellepärast
...sest lõuendivabrikust juttu teeb..."

"Kehvad, kehvad. Vürstinna Avdotja nuttis. Tema ise
...nagu äikesepilv..."

"Ta toppis oma targa pea sõjaväe varustamise asja-
...meie omad aga pigistasid tal ribikonte..."

"Kuulus suguvõsa, taadike, — Bulnossovidl... Ei ole
...võib au seesugust vürstitari majja tuua. Kui me liiga
...järele ei jookse, — küll annavad ära. Ma rää-
...noorimast vennakesest — Artamošast." Ivan Artem-
...tahtis kukalt sügada, kuid parukas takistas. "Peaasi,
...et enne mu Pariisi sõitu Artamon ja Natalja oleksid paari
...pandud. Tüdruk piinleb juba väga. Ma rääkisin sellest ka
...Peeter Aleksejevitsšile."

„Rääkisid?“ Ivan Artemjitš lõpetas kohe nina sügamise.
„Noh, ja mis ütles tema?“

„Kena asi, ütleb. Ma tantsisin temaga eile Menšikovi pool. Kõditab vurrudega mu põske ja ütleb: „Tehke aga pulmad võimalikult kahku.““

„Miks kahku?“ Ivan Artemjitš tõusis ja vaatas pingsalt tütrele. (Sanka oli temast kasvult pikem.)

„Tea, kas sõda või... Ei pärinud temalt, polnud seesugused asjad peas... Eile rääkisid aga kõik, et sõda on tulemas.“

„Kellega?“

Sanka ajas ainult huule ette. Ivan Artemjitš pani lühikesed käed selja taga vaheliti ja hakkas vaarudes sammuma, valgeis sukkades, tõmbininalistes punaste kandade ja suurte lehvidega kingades.

Trepi juures mürises tõld, külalised sõitsid ette.

Missugune oli külaline, sedamööda võttis Ivan Artemjitš ta kas üleval ukse juures vastu, pungitades siidvestis kõhtu, või laskus otse alla välistrepile. Vürst Roman Borissovitši, kes sõitis ette tõllas, mille tagapukis orjad, võttis ta keset treppi vastu, — äigas pihi heasüdamlikult pihku. Vürst Romani järel kõpsutasid mööda malmastmeid Antonida, Olga ja Natalja, seelikud üles kergitatud. Lastes Nataljat enesest mööda, kobas Ivan Artemjitš teda pilguga, — neitsi oli juba üpris küps.

Buinossovi preilid istusid lärmakalt keset võõrastetuba laua juurde. Haarates kinni Sanka paljaist kuunarpäist, hakkasid lobisema kõige tulusemaist asjust. Soliidsed külalised — president Mitrofan Šorin, Svešnikov, Mamonov, — ei mitte astuda tüdrukute kleidisabadele, taganesid ahju juurde ja kõõritasid sealt altkulmu: „See on kõik muidugi nii: tsaari tahe — Euroopale järele jõuda, kuid ära tüdrukute võõrsil umbervedamisest palju head looda.“

Sanka näitas just asja Hamburgist toodud trükipilte — kuulsate hollandi meistrite gravuure. Tüdrukud hingasid labi nina rätikuisse, vaadates alasti jumalaid ja jumalanasid... „Aga kes see on? Aga mis see tal on? Aga mis tema teeb? Ai!“

Sanka seletas pahaselt:

„See lehmajalgadega meesterahvas on saatür... Teie, Olga, krimpsutate ilmaaegu suud: tal on ju viigileht

... Cupido tahab seda naist noor...
... pole rõõmu ilma...
... amuuri ja sõitis mi...
... Kutsutakse teda — „Hulja...
... peaksite pähe õppima...
... kreeka jumalate...
... nagu möödunud aas...
... tantsimagi minge...“
... Taadilt ei saa...
... Natalja õlgade ümber kinni, sosistas...
... Natalja lõi koi...

... võõrastetuppa Artamoša...
... Sankaga sarnanev...
... silmadega...
... Nataljat, et see vaataks...
... pea madalale, ase...
... pöörata...
... ees ja astus õe...
... kokku pigistades, kõrvalt reveranssi

... Artamošat...
... puuderdatud...
... kohaselt...
... Antonida, vürstilar Olga, vürs...
... reveransi, — iga...
... laua...
... põlvede vahele. Põsenukkidel süt...
... silmad õele. Sanka tõmbas...
... kokku.

... Nataljalt...
... reipalt...
... kolm korda...
... kuu...
... naha?“
... noor.“
... ütles

... ülekäte. Aga niipea kui...
... Kuid tantsima on ta...
... vaadake, et on häbelik...

Ja kui hakkab prantsuse keelt rääkima, siis ei tea, kuhu pead ise silmad pöörama."

Auvaärt kulahsed vaatlesid uudishimulikult noorsugu. „Noh, on aga lapsukesed!" Mitrofan Šorin küsis Brovkinilt:

„Kust sa poisile sihukese hariduse?"

„Opetajad käivad, ei saa muidu, Mitrofan Iljitš: paistame kõigile silma... Kui pole päritolu, siis tuleb teisiti tasa teha..."

„Tõsi, tõsi... Tuleb prao vahelt välja pugeda..."

„Ja tsaargi nuriseb: kui juba labidaga raha kokku kühveldad, siis pinguta ka teisiti..."

„Enesestki mõista. Need kulud tasuvad end ära."

„Mis see Sanka juba üksi mulle maksma läheb. Kuid eks ole eideke kõigi silma ees."

„Tragi naisolend. Kuid, Ivan Artemjitš, vaata ainult, et..."

„Muidugi, võiks ta kantsikuga üles naiste tuppa ajada — õmblusraami manu istuma," vastas Ivan Artemjitš pärast hetkelist vaikust. „Kuid kas on sel suurt mõtet? Et mehel oleks rahulikum? Tskae imet! Ma mõistan, pole pikka maad patuteeni. Issand jumal, tõsi... Patumõtted otse pressivad ta silmadest välja. Kuid, Mitrofan Iljitš, pole enam endised ajad... Inglismaal — oled kuulnud? — kamandab Marlborough' madam kogu Euroopat... Seisa siis kantsikuga seesuguse seeliku kõrval — narrim kui narr..."

Aleksei Svešnikov, valjunäoline, paksukulmuline, omaenese ehtsate mustalokiliste hallikiudu juustega kaupmees (avaras nooridega ungari kallamis), keerutas selja taga sõrmi, oodates, kuni president ja Brovkin lõpetavad tühiste asjade arutamise.

„Mitrofan Iljitš," lausus ta bassihäälega, „mina ikka jälle samast asjast: meie ettevõttega peaks ruttama. Käib kuuludus, nagu võidaks meist ette jõuda."

Presidendi teravaninaline, puhtaks pestud kaval nägu naeratas mesise suuga.

„Kuidas meie heategija Ivan Artemjitš otsustab, küsi temalt, Aleksei Ivanovitš..."

Brovkin hakkas samuti selja taga ruttu sõrmi keerutama, lühikesed jalad harki aetud, vaatas alt üles nende kotkaste — Šorini ja Svešnikovi — poole... Taipas sedamaid: kiirustavad, võllaroad, — tähendab, on midagi eri-

... (Brovkin veetis eile kogu päeva mehele olnud kodagi kõrgeist isikuist.) Jättes talle järele, et ta peaks kaalutles: mis peaks ta olema? Tõmbas käed selja tagant, et nina nina...

„Käib," lausub, „käib kuuludus, et kalev nüüd hinnas... Ega võl keegi rääkida."

Svešnikov ajas koha oma mustlasesilmad pungi:

„Kas tead, Ivan Artemjitš?"

„Tõsi, tõsi... Meie asi on — teada ja suud..."

„Ivan Artemjitš võitis kogu kaega oma näo... (Ivan Artemjitš võitis kogu kaega oma näo...)

„Kalev... (Ivan Artemjitš võitis kogu kaega oma näo...)

Ivan Artemjitš, kogu Moskva lobiseb juba."

„Kalev, võitnud kodant..."

„Kalev, võitnud kodant..."

„Kalev, võitnud kodant..."

„Kalev, võitnud kodant..." Svešnikov toppis küü-

Vaat mis nad on välja nuhkinud," taipas Ivan Artem-

... (Ivan Artemjitš võitis kogu kaega oma näo...)

„Kalev, võitnud kodant..." Svešnikov põlevi silmi.

President Šorin õhkas silmi pilutades:

„Ja meie oleme ometi valmis kas või elu kaalule panema, viimase annaksime ära...”

„Homme, homme peame aru.” Ivan Artemjitš ruttas ahju juurest ukse manu. Võõrastetuppa astus, ilma et keegi oleks olnud teda vastu võtmas, lühike, sinakaks raseeritud, lihav, laia ninajuurega ja kanakulli ninaga mees (mustas kalevist ülikonnas, kingad tolmused). Tema tumedad silmad hüplesid rahutult mööda külaliste nägusid. Märgates Brovkinit sirutas ta mittevenepäraselt oma lühikesed käed välja, paljastas virilalt hambad.

„Auväärt Joann Artemjevitš!” lausus ta iga tähte lauldes ja ruttas peremeest kaisutama, suudles kolm korda, otsekui lihavõttel, va veidrik. Siis sosistas, raputades oma tulirasket parukat kahele poole: „Martiensseniga pole seni veel midagi. Kohe saabub Aleksandr Danilovitš.”

„Rõõmustan su tuleku üle, rõõmustan, Pjotr Pavlovitš, palume lahkesti...”

See oli Saadikute-prikaasi tõlk Šafirov, juudi soost. Käis koos tsaariga välismaal, püsis aga kuni käesoleva aasta sügiseni varjus. Kuid nüüd, pandud Rootsi saatkonna juurde, kohtas Peetrit iga päev, ja temale vaadati juba nagu võimulolijale.

„Homme, Joann Artemjevitš, tule Kremlisse, lossi... Valitseja käskis tulla kümme meest Burmistrite-palati poolt. Võtame rootslaste volikirjad vastu...”

„On jõutud kokkuleppele?”

„Ei, Joann Artemjevitš, tsaar ei hakka vanduma evangeliumi peal Rootsi kuningale...”

Brovkin pidas kuulates hinge kinni, tegi kähku ristimärgi naba kohale.

„Tähendab, Pjotr Pavlovitš, need jutud on õiged?”

„Elame — näeme, Joann Artemjevitš, need on suured asjad, suured asjad...” ja pöördus Buinossovi preilide poole, et nende sõrmi suudelda — välismaa kombe kohaselt.

Vürst Roman Borissovitsš istus süngelt seina ääres toolil. Ei olnud suur au seesuguseid maju külastada. Vaatas tuhmilt oma tütreid. „Harakad, tobud. Kes neid küll peaks võtma? Issand, missugused kurjad ajad! Raha, raha! Nagu pühiks tuul seda taskust välja... Pea huugab hommikust peale mõttest, kuidas end välja käänata, kuidas edasi elada. Küladest on kõik välja pigistatud, ja sellestki ei piisa. Miks? Piisas ju varem... Oh, varem — istu akna

all... tahad — kuula kellahelinat...

...Tuli tormihoog, inimesed lohkkestid nagu kipelgad kupatatud pesast eemale... Ja — raha, raha. Mingisugused kassad, kompaniid...”

Vürst Roman kõrval istuv elatanud kaupmees Jevstrat... kaubahoovi sadakonnast, heietas...

...Isake vürst Roman Borissovitsš, me... kaupmehe kombel: kitsas on, ep ole võimalik... vähesuselased pigistavad meid, nagu... kauba, ta saadab kõigepealt... päeva pärast on ta kiri Ham... päeva pärast tuleb... kauba hind... Aga...

...pole ammu maailmas enam... on juba ammu meie maast akna...

...Ei, isake, sõjast... linnakesegi,...

...vähesele, vähe,” lausus Roman Borissovitsš põlglikult. „Sõdal Tskael Sõda... end sellesse...

...Momonov kohe... vähesuse tõttu...”

Roman Borissovitsš kõõritas oma soonelised silmavalged... tavaline nägu,...

„Kas palju poegi on?”

„Kuna tukki, Isake vürst Roman Borissovitsš.”

„Mehed?”

„Abielus, Isake, kõik abielus.”

Akenda taga mürises tõld palksillutisel. Ivan Artemjitš... kummar... vasaku

„Jäta Svešnikov ja Šorin sinnapaika, ei tasu ära... Martiessenile ei anna me midagi. Ise, ise peame kallale asuma... Räägi täna Šafiroviga.“

Nelja seina aäres istusid lavitsail bojaarid, Moskva aadlikud, valitud äri- ja kaubamehed. Kõik olid lihtsais kalevist ülikondades, paljud välismaa rõiva.s. Võlvitud saali kaugemas otsas, — seinad ja lagi maalitud tais rüütleid, kiskjaid ja linde, — istus väärsluust ja hõbedast troonitoolil Peeter nagu puushik, silmad liikumatult pungis, ilma kņibara ja parukata, hallist kalevist ilvesenahaga ilusta-

Saadikud ägestusid ja vaidlesid, kuid nende sõnad põrkasid kõrkust täis moskoviitidest tagasi, nagu hernerad põrkavad seinast. Saadikud ütlesid, et nad ilma kuninga loata ei või kuidagi seesugust igavese rahulepingu kirja vastu võtta ja et nad kirjutavad Stokholmi. Prokofi Voznitsõn vastas muigega oma raugasilmis:

„Tukholmi tee on teile tuttav, — te ei saa isegi nelja kuu jooksul vastust, ja kogu selle aja peate asjata Moskvas elama, omal moonal.“

Teisel ja kolmandal konverentsil kordus seesama. Saadikute-prikaas lõpetas isegi hobustele heinte andmise. Saadikud müüsid üht-teist kribu-krabu, et süüa saada, — parukaid, sukki, nõöpe. Ja alistusid lõpuks. Tsaar Peeter, istudes samuti oma ilyesenahkses kasukas Kremli troonil, andis kõhnaks jäänud saadikuile suudlemata lõpliku lepingu.

Udusel novembrihommikul sõitis poriga pätsitud nahkne kummtõld Preobraženski lossi tagatrepi ette. Rõske pimedus varjas lossi imepäraseid katuseid. Trepil trampis Aleksandr Danilovitš kärsitult ratsasaabastega. Nähes teenijatüdrukut, kes hiilis kuhugi, vammus üle pea visatud, käratas: „Käi minema, lirval!“ Tüdruk pistis peatult jooksmas, libastudes paljaste jalgadega märgadel lehtedel.

Tõllast ronisid välja poola kindral Karlowicz ja Liivimaa rüütel Patkul. „Tänu jumalale, päral,“ ütles Menšikov, raputades nende käsi. Tõusid inimtühjade vahekäikude ja treppide kaudu, mis lehkasid hiirte järele, teisele korrale. Aleksandr Danilovitš koputas ettevaatlikult madalale uksele.

Ukse avas Peeter. Langetas ilma naeratamata, vaikides pea. Viis külalised täissuutsetatud magamistuppa ühe maarjaklaasist aknakesega, mis laskis vaevalt udust valgust läbi. „Noh, olen rõõmus, väga rõõmus,“ pomises ta, minnes tagasi akna juurde. Siin, väikesel katmata laual, aknalaul ja põrandal olid laiali pillatud paberilehed, raamatud, hanesuled.

„Danilõtš!...“

Peeter imes tindiga määrdunud sõrme.

„Danilõtš, ma käristan sel kirjutajal ninasõõrmed lõhki, ütle talle seda. Pole tal muud tööd kui sulgi teritada, —

li kogu päeva, põrguline... Oh, inimesed, inimesed! Patkul ja Karlowicz seisid äraootavalt. Ta taipas Danilõtš, anna külalistele toolid, võta nende kaatid,“... Lõli küüntega risti ja põiki täiskirjutatud lehtede. „Millest peab algama: aa, bee, tsee-st... Kas vased Moskva õuades seesugused tolvaniid — süllapikkused klabakaga pead nalle tarkust pähe taguma... Oh, inimesed, inimesed!... Aga, härra Patkul, kas inglased Ferguson ja Chatin on kuulsad teadusemehed?“

„Nad on kuulsad inimesed,“ vastas Patkul. „Pole eriti midagi, et nad oleksid vana rohkem praktiliste teaduste alal...“

„Nüüd teoloogilast on meil täld selga siginenud... Meie teadused, matemaatilised teadused, Maetööstus, mehaanika, keemia on meil vaja...“ Võttis paberilehed ja viskas need laua peale. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise. Suutetas, toetudes küünepunktile, laevast pakatav Karlowicz pilgutaskähise...“ Patkul vahis mornilt enese ette mõnda. „Atuun hida,“ kähatas tagasihoidlikult. „Teie teadused on meil vaja...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Nüüd on meil vaja teise,“ ütles Patkul. „Atuun hida — kõik ülepeaka...“

„Kõik?”

„Kõik, teie kõrgus.”

Patkul ütles:

„Saades teie kõrguse nõusoleku, sõidan ma kohe homme Varssavi ja loodan detsembrikuu keskel tuua kuningas Augusti omakäelise allkirja.”

Peeter vaatas imelikult ta kollakaisse kalkidesse silmadesse, — nii ainiti, et pisarad tulid silmi. Nägu virildus muigest:

„Suur üritus... Noh, mis siis... Sõida, Johann Patkul...”

Katedraali tornis lõi kell kumedit kaksteist. Endast lugupidavad linlased valmistusid lõunaseks söömaajaks. Senaatorid hülgasid istungisaali leentoolid. Kaupmehed sulgesid poeüksed. Sumptimeister, pannes tööriista kõrvale, lausus sellidele: „Peske käed, pojukesed, ja siis — palvele.” Vana aristokraat võttis prillid eest, ja hõõrunud kurbi silmi, astus pidulikult söögisaali, mis oli tuhmunud möödunud kuulsuse suitsust. Soldatid ja madrused suundusid lõbusate salkadena söögimajadesse, kus imeväärselt lõhnasid ukse kohale riputatud vorstipuntrad või suitsusink.

Vist küll ainult üks inimene kogu linnas ei alistunud mõistuse häälele — kuningas Karl Kaheteistkümnes. Sokolaaditass jahtus ta voodi ees laual kuldse reinveini pudelite vahel. Purpursed eesriided kõrgete akende ees olid kõrvale lükatud. Aias langes lumi alles rohelistele põõsastele, mis olid püगतud palli-, püramildi- ja kuubikujulisteks. Kaminapeegel heitis tagasi lume valgust, peegeldusid kaks suurt küünlajalga lõpuni põlenud küünalde vahapurikatega. Praksusid männihalud. Kuninga püksid rippusid kuldse Cupido pea otsas voodijalutsis. Siidseelikud ja naistepesu oli toolidele laiali pillatud.

Toetudes küünarpeaga padjale, luges kuningas valjusti Racine'i. Salmide vahel sirutas käe lõhnava reinveini peekri järele. Tema kõrval, kuni ninaotsani kaetud vateeritud vaibaga, tukkus mustajuukseline naine, — ta lokid olid laiali, mink maha hõõrdunud, nagu näis kollakana, peaaegu nagu vein peekris.

See oli oma seikluste poolest kuulus kergemeelne Atha-

rahvanna Dommont. Tema elutee oli looklev nagu kühila lend. Uhesuguse elegantsusega kandis ta õuevaidel, näitlejanna kostüümi ja kaardiväeohvitseri. Ta oskas lohkuda aknaist nõõrredelit pidi, et päästa kateetliku või kuningliku politsei vastumeelse uudis-... Vana ooperis, kuid kaotas saladuslikult asjaoludel hääle. Tantsis Louis Neljateistkümnenä... Mille oli lavastanud Molière. Rõivastunud... oli ta marssal Luxembourg'iga kaasas Flandria... ajal, — kõneldi, et pärast Namuri... võitlusest osutus ta vältatku olevat täis väärtasju. Nähtavalt... õukonna nõudmisel ilmus ta Londonisse... oma ratsahobuste ja tualetti... mõned peerid ja viimaks... Mailborough, vahva iludus. Kuid krahvinnale... et hertsoginna Mailborough soovitas tal otse esimese laevauga Londonist lahkuda. Lõpuks kandis juhtumist... krahvinnaga voodi.

„Kõik on armastus,” lausub Karl, küünitades pudeli... „ja veel kord armastus... See tüütab lõppude lõpuks... Mõnede... kuningas Pyrrhos... kuid ta ajab viie... Plutar... kommenteerib. Kas tahad...?”

Krahvinnaga vastas, silmi avanemata:

„Istke mind rahule, teie kõrgus, mu pea lõhkeb, nähtavasti ei ole ma veel päeva üle.”

Karl muutus, rõõpas klaasist. Kraabiti ust. Ninapidi... „Sisse.” Sisenen naeratlev, siidis... Björkenhjelm, tema kõrguse kammerjunker. Väikese künakesega püstnina näis väljendavat tema... valmisolekut kõige värskemate uudiste aval-

... kummarduse kuninglike pükste ees ja hakkas... jutustama pisijuhtumitest lossis. Tema tähelepaneliku pilgu eest ei võinud miski varjule... nagu kahtlane kahin möödunud... Anna Boströmi magamis-... Athalia olgas, pöördudes paremale küljele:

„Mu jumal, mu jumal, milline loba...”

Parun ei kohmetanud, — nagu näha, oli tal midagi olu-... laqavaraks.

"Täna hommikul kell üheksa esitasid poodnikud sena-
tile uue palvekirja tsiviillehe¹ revideerimise kohta..."
Karl turtsatas ninaga. "Nende pürjelite ahnus ei tunne
piire. Ma just äsja nägin Prantsuse saadikut, — ta sõitis
kõige oivalisemate inglise hurtadega — jänesejahile vär-
kes lumes... Milline täkk on tal! Seesama, mille ta
Rehnsköldilt kaardimängus võitis... Ma jutustan temale,
— saadik kehitab õlgu: „Silmanähtavad hugenottide int-
riigid," need on tema sõnad, „need poodnikud ja käsitöö-
lised on üle kogu Euroopa laiali jooksnud. Nad viisid
Prantsusmaalt ära kuuskümmend miljonit livre'i... Need
ketserid on kangekaelsed ja õõnestavad kõikjal, kus vä-
hegi võimalik, kuningliku võimu põhialust. Nad on kõik
salajases ühenduses: Šveitsis, Inglismaal, Madalmaades
ja meie juures... Nad kasutavad iga juhust, et sisendada
pürjelitesse viha aadli ja kuningate vastu..."

"Mis sa veel kuulsid?" küsis Karl süngelt.

"Muidugi, ma olin senatis... Tänane petitsioon on
ainult üks ettekäändest. Ma vahetasin koridorides ühe ja
teisega mõne sõna. Nad valmistavad seadust kuninga
sõjakuulutamiseõiguse piiramiseks."

Karl lõi Racine'i "Andromaque'i" raevukalt kinni. Viru-
tas raamatu eemale. Tõusis istuli, mähkides vaipa enese
ümber.

"Ma küsin, mis sa täna kuulsid." (Björkenhjelm osutas
silmadega krahvinna kahusele kuklale.) "Lollus! Siin pole
üleliigseid kõrvu, räägi..."

"Eile saabus kaubalaeval Riist üks aadlik... Mul pole
veel õnnestunud teda näha... Ta jutustab, — kui võib
vaid uskuda, — ta jutustab, nagu oleks Patkul ootama-
tult Moskvassé ilmunud..."

Krahvinna kukal kerkis padjal. Karl näris nahka huu-
lel:

"Mine palu krahv Piper minu juurde."

Björkenhjelm lehvitas pitsides käelabade nagu tiiba-
dega ja lendas vaipa mööda toast välja. Karl vaatas lan-
gevat lund akna taga. Tema kitsas nägu kõrge laubaga,
naiselike huultega ja pika ninaga oli värvitu nagu talvine
päev. Ta ei märganud krahvinna iroonilist silma, mis väl-
kus juuksekaulu tagant. Jälgides lumeräitsakaid, pani

¹ Tsiviilleht — rahaline palk monarhile ja ta õukonnale. Tõlk.

... lahele uusi tundmusi: liginevat
... ja nivenavast ettevaatust.

... taga kostsid rasked sammud, haaras ta padja
... krahvinna pea peale.

"Vatjake aad, ma pean olema üks."

... võttis ammu jahtunud šokolaaditassi
(põhiline prantsuse õue traditsioon, pakuti kuningale
või aadlile šokolaadi):

"Täna"

... Karl Piper, hiljuti kuninga poolt
... — pikk, paksusäärelise, hoolikalt
... ametniku kortsunud ja
...

... Karl:

... kuulma õue keelepeks-

"Majesteed, nemad kuulavad neid minult." Piper ei nae-
... kunagi, ei kaotanud kunagi vaimset tasakaalu,
... millist lainetust.
... mida ma pean vajali-

... Karl tõstis häält:
... et
... "

... Karl-
... "

"Mida nad seal teevad?"

"Võib aimata... Täpselt teateid mul seni veel pole."

"Kuid Moskva istub meie saatkond..."

"Kõnati pealekälmisel läkitatud saatkond. Härrad senaa-
... maksab Idas rahu, las nad siis
... Meie ei ohverda-

"Ma tahaksin oma kassas ometi tolle ühe veeringu üles
... " ütles Karl. "Te kuulsite uuest petitsioonist? Te
... valmistavad?" Pi-
... Karl pani tassi kähku tagasi lauale. "Te
... et ma ei soovi enam sõnakuuleliku eesli osa eten-
... Nende mornide kitsipungade pärast laostas mu
... Nad eksivad!..." Noogutas
Piperi poole kitsa näoga. "Jah, nad eksivad. Ma tean kõik,
... mul on pöörane pea,

tühi tasku ja kuri kuulsus... Caesar sai Rooma enda valdusse võitude abil Transalpiinses Gallias. Caesar ei armastanud vähem kui mina naist, viina ja igasugust kõlvatust. Rahustuge, ma ei kavatse ratsaväega meie auväärt senatit vallutada. Euroopas on küllalt ruumi kuulsuse saavutamiseks..." Näris huuli. „Kui Karłowicz on Moskvas, siis on meil tegemist kuningas Augustiga?"

„Ma arvan, et mitte ainult temaga."

„See tähendab?"

„Meie vastu on koalitsioon, kui ma ei eksi..."

„Seda parem... Kes siis?"

„Ma kogun teateid..."

„Suurepärane. Las senat mõtleb omaette, meie mõtleme omaette... Teil pole midagi muud teatada? Täna, ma ei pea teid kinni..."

Piper kummardas kohmakalt ja väljus pisut jahmununa: kuningas võis keda tahes häärmastada oma ootamatute mõttekäikudega. Piper valmistas targu ette võitlust senatiga, kes kartis kõige rohkem maailmas sõjakulusid. Pärast lühikest vaheaega lõhnas jälle Reinist kuni Baltimaadeni mõrkjalt sõja järele. Sõda oli ainsaks teeks võimu juurde, Karl mõistis seda, kuid kippus liiga tulselt ja mitte õigeaegselt kaklusse: tema temperamendist üksi oli veel vähe.

Koridoris magamistoa ukse ees võttis krahv Piper Björkenhjelmil küünarpeast kinni ja — muretsevalt:

„Püüdke kuninga meelt lahutada. Korraldage suur ajajaht, sõitke mõneks päevaks Stokholmist ära... Raha ma muretsen..."

Karl jätkas voodis istumist, tema silmaterad olid laienenud nagu inimesel, kes vaatleb kujuteldavaid sündmusi. Athalia viskas padja vihaselt pea pealt, ja hoides särki hammastega üleval, korraldas juukseid. Tal olid ilusad käed ja tõmmud õlad. Muskuselõhn äratas lõpuks kuninga tähelepanu.

„Te olite tuttav kuningas Augustiga?" küsis ta. Athalia jäi ta otsa vahtima oma ümmarguste, tumedate silmade tühja pilguga. „Väidetakse, et see on kõige hiilgavam ka-valer Euroopas, õnnejumala lemmik. Ta kulutab kuni nelisada tuhat zlotti maskeraadide ja tulevärkide peale. Piper vandus mulle, nagu oleks August kord minust õelnud, ma olevat oma isa ratsasaabastesse kukkunud, kust oleks hea mind kraedpidi välja tõmmata ja viitsadega karistada..."

Athalia nauskes edgipitsi hammaste vahelt ja pistis lõbusalt, muudetult, pisut kähedalt naerma. Karli silmalaug hakkas värisebema.

„Ma ju ütlen, et August on teravmeelne ja sädelev..."

„Kui te ütlete, et August on seesuguse, isa ratsasaapais oleva kindlusega kalltsotu nagu lammas... Ma tahan endale etteki lubada lõbu, et meenutan Augustile seda anekdooti, kui mu tragunid ta selja taha seotud kätega minu telgi juurde toovad..."

„Ma arvan, mu polest" ütles Athalia. „Igasuguste ürituste ees ei ole tal järele jätlikku tüli lonksuga reinveini-peekri poolt ja palakapitaliga huuli."

„Kui te ütlete, et August on seesuguse, isa ratsasaapais oleva kindlusega kalltsotu nagu lammas... Ma tahan endale etteki lubada lõbu, et meenutan Augustile seda anekdooti, kui mu tragunid ta selja taha seotud kätega minu telgi juurde toovad..."

„Ma arvan, mu polest" ütles Athalia. „Igasuguste ürituste ees ei ole tal järele jätlikku tüli lonksuga reinveini-peekri poolt ja palakapitaliga huuli."

„Kui te ütlete, et August on seesuguse, isa ratsasaapais oleva kindlusega kalltsotu nagu lammas... Ma tahan endale etteki lubada lõbu, et meenutan Augustile seda anekdooti, kui mu tragunid ta selja taha seotud kätega minu telgi juurde toovad..."

„Ma arvan, mu polest" ütles Athalia. „Igasuguste ürituste ees ei ole tal järele jätlikku tüli lonksuga reinveini-peekri poolt ja palakapitaliga huuli."

„Kui te ütlete, et August on seesuguse, isa ratsasaapais oleva kindlusega kalltsotu nagu lammas... Ma tahan endale etteki lubada lõbu, et meenutan Augustile seda anekdooti, kui mu tragunid ta selja taha seotud kätega minu telgi juurde toovad..."

„Ma arvan, mu polest" ütles Athalia. „Igasuguste ürituste ees ei ole tal järele jätlikku tüli lonksuga reinveini-peekri poolt ja palakapitaliga huuli."

„Kui te ütlete, et August on seesuguse, isa ratsasaapais oleva kindlusega kalltsotu nagu lammas... Ma tahan endale etteki lubada lõbu, et meenutan Augustile seda anekdooti, kui mu tragunid ta selja taha seotud kätega minu telgi juurde toovad..."

„Ma arvan, mu polest" ütles Athalia. „Igasuguste ürituste ees ei ole tal järele jätlikku tüli lonksuga reinveini-peekri poolt ja palakapitaliga huuli."

kummi, puistasid üle lumetolmuga. Kõrvale tõmmatud nahkse saaniteki tagant vööni välja sirutunud Vassili hoidis ohje, karjus võika häälega. Pukist maha paisatud kutsar lamas kaugel teekäänaku taga... Üksteise järel rakendatud tublid hobused — must härmatanud aistes, teine, punakas, ja tige laiguline mära ees — kihutasid norsates. Saan hüples hangedel. Taga jooksid üksteise järel röövlid. Kogu metsas huilgasid, kajasid hääled...

Viis minutit tagasi seal käänaku taga, kus suurtee lõi kus metsavahelisega, väljusid läinudaastase heinakuhja tagant pikad mehed, kümme henge — kirvestega, tei-vastega. Ehmunud kutsar hakkas rumalast peast hobuseid peatama. Neli meest kargasid hobuste juurde, karjusid jubedalt: „Pea, pea!“ Teised jooksid lumme vajudes saani poole. Kutsar laskis ohjad käest, vehkis labakutega röövlite vastu. Talle virutati teibaga pähe.

Kõik toimus ühe hingetõmbega, ei jõudnud toibudagi... Päästis esimära: tõusis püsti, tõstis valjaidpüdi kaks meest õhku, hakkas jalgadega raiuma, hammastega purema. Sanka viskas saaniteki kõrvale: „Võta ohjad!“ Tõmbas mehe kasukapõuest püstoli, tulistas kellegi habemes näkku. Tulelöögist kargasid mehed kõrvale, peamiselt aga sellepärast, et imestasid naisolendit... Hobused kaksatasid. Volkov haaras ohjad, — söötsid edasi. Sanka peksis lakkamatult meest püstolipäraga selga: „Kihuta, kihuta!“

Tagaajamine lõppes. Hobused aurasid. Ees paistis suure voori saba. Volkov laskis hobused sammu. Vaatas ringi, otsides saanist mütsi. Nagi Sanka ümaraid silmi, puhevill ninasõõrmeid:

„Noh, oled rahul? Ei uskunud Jesmen Sokolit? Oh sa viimane loll! Kanapea... Mis me ilma kutsarita peale hakkame? Ja kahju, — oli tubli mees... Ning kõik sinu naiseliku ogaruse tõttu, saatana hing...“

Sanka ei märganudki, et teda sõimatakse. Ah, see oli elu — ei olnud tukkumine ja igavus!...

Iga päev sõitsid suured voorid kõigist Moskva väervaist sisse: veeti mehi regulaarvää jaoks, — mõnda seotud kätega nagu varast, kuid paljud tulid ka vabatahtli-

elust. Moskva väljakuil olid postidele kinnitatud teadaanded vabatahtlike värba-regulaarvääks. Soldatile lubati üksteist rubla aas-tet ja muu moona lagavara ning viinaportsjon. Ho-olid tingimustel, kes elasid poolnäljas suureperelistes „võimades“, olles valitsejaga tülli läinud või isegi saadud mõnede matel jalge ette virutanud, läksid Preob-razhensk. Sinna aeti iga päev kuni tuhat hinge kokku. Nõudeti taltsutid vahel videvikuni pakase käes, kuni ohvitserid trepilt kõiki nimekirjades järgi välja hüüdsid. Tõhked viidi looni keldrikorrale. Vürrikad preobražensk-keid kutsuti karmilt kõigil ihuolusti võtta. Mees argles, sõrmede lahti püüdes, end alasti võttes, — astus vastu-vaatamata, varjates pilvuga habedust. Põlevate küünalde vahel taltsutid pikajaukselised ohvitserid, voonanahksed matelid peana vaatasid nagu kullid sissetulijale: „Nimi? Vastust! Kuid vana?“ Aga kes sa sihuke oled, — kas sa oled või vana? — seda ei paritud. Mõõdeti pikkust, asti ühe lahti, käeti habedust näidata. „Kõlbab. Sinna ja sinna poole!“

Tõhked õue taga taltsutid lumistol väljadel äsjaehitatud sõjaväepuud. Kõikidele viidi malkade viisi majadesse. Tõhked olid rahvast tungil läin. Igatüüsi ülemaks noorem-ohvitserid kehtisid. Ühustubukaile ta ütles: „Kuulata mind! — siin on kõik. Kõik on minu. Ei hakka, tõmban naha maha. Ma olen teie jumal, isaar ja isa.“ Söödeti lahti, kuid velt ei antud, — hoopis teine lugu kui stre-let-põlvkude endistel aegadel. Sõduripõli!... Arutati trummpõlvkudega. Tühja välsaga kihutati trambitud väl-jale. Pandi neljakaupa ritta. Esmalt õpetati käsi eraldama: misuke vasak, misuke parem. Mõnele maamehele polnud ohvitseri mõttesse tulnud — mis sorti tal need käed on. Malu aeti malakaga sisse. Ilmus ohvitser, enamasti mitte-vonelone ja tihtipeale poolpurjus. Asetunud rivi ette, jõi-litas ahmaseil silmil vammustele, poolkasukaile, viisku-dole, viltidele, lambanahkseile mütsidele. Ajanud põsed pungi, hakkas röökima võõras keeles. Nõudis, et mõistak-sid, vehkis kepiga. Hädaga hakkasid pikapeale mõistma. „Maršiiiren“ — mine. „Halt“ — peatu. „Šveina“ või „rus-sia šveina“ — tähendab, et sõimab... Pärast einet — jälle väljale. Lõunastasid — kolmat korda malkade või mus-kettidega marssima. Õpetati katkematut rivi, nagu Savoja printsi sõjaväes, ühtlast sammu, üheaegset tulistamist,

ründamist otsa kinnitatud täakidega. Süüdlasi peksti siinsamas rivi ees halastamatult, püksid lumes maha aetud.

Masked olid sõjaväelised käsklused: „Laadida musketti!“ Tuli järjekorras meeles pidada: „Ava süütepann. Raputa rohtu pannile. Sule pann. Võta padrun välja. Hauka padruni ots. Pane rauda. Võta varb välja. Löö tropis peale. Tõmba kukk üles. Palgesse . . .“ Lasti osade kaupa, — üks rivi laadis põlvel seistes, teine püsti tulistades; lasti „niederfallidega“, mille juures kõik rivid peale ühe langesid järgemööda silmili maha.

Sõjaväeõppust juhtis austerlane — brigadiir Adam Ivanovitš Weide. Temal, kindral Artamon Mihhailovitš Golovinil ja vürst Anikita Ivanovitš Repninil oli kästud luua kolm diviisi, üheksa polku igaühes.

Leitnant Aleksei Brovkin kogus põhjamail pool tuhat polkudesse kõlbavat meest ja andis nad üle — kord vojevoodidele, kord landraatidele (endise nimega — maaülematele) — Moskvasse saatmiseks. Nüüd siirdus ta edasi Povenetsi taha, põlismetsa. Seal, nagu räägiti, varjas end eraklais palju jooksikuid ja logelejaid. Asjatundjad inimesed hoiatasid teda liiga kaugele minemast:

„Kuuldus on ulatunud erakumajadesse, raskolnikud on valvel. Neid on palju, teie aga kümnekest kolmel reel. Kaote jäljetult.“

Selle maakoha rahvas oli karmiloomuline — kütid, metsamehed. Elased suurtes ürgheitistes, kus ühe ja sama katuse all olid laut ning rehi. Külased kutsuti „pogostideks”. Ühest asulast teiseni — mitme päeva matk läbi teetute metsade. Aleksei mõistis, et eltevõtte on raske. Kuid ega ilma hirmu võitmata elust läbi saa. Aga vaat kui hakkad Peeter Aleksejevitšile aru andma, et jõudsin põhja piirile, kuid siis lõin kartma, — siis laseb ta oma õgijapilgu nagu kurg ülevalt alla, nõksab õlaga, — pöörab selja: see alles on jubedus, ja lõpp on su õnneteel, peksa kas või pead vastu seina. Aleksei oli noor, äge, jonnakas. Uneski ei unustanud, kuidas saabus kord Moskvasse, poolekopikaline suus, — valge ohvitserilindi oli ta saatusest hammastega välja käristanud.

Povenetsi turul kohtas Aleksei jahimeest Jakim Krivopalovit ja võttis tema enesele teejuhiks. Jakim töötas juba paarkümmend aastat pooletera peale kaupmeeste

muu juttu, — küttis mustjaspruune rebaseid, ol' muuvald, varemmail aegadel ka soobleid, kuid oli muudki veel maailma välja surnud. Andis oma pehme ja lõvemetallse peremõõne esindajale üle ja praaseldas, et kui oli enese puupaljaks joonud. Revjakini sell'ustas teda muudki rõivaste, arkebuusi ja laskemoonaga, mis muudki oli suuk kehv, arvetest ilmn'es, et Jakimil pole muu muudki muudki muudki, vaid et ta isegi kahe talvega muu muudki muudki muudki. Ta muudki tuli, jõi enese põhja, lebas muudki korjas ta kõrtel ees lumest üles, läbi- bati ja palja. Jakim muudki kirdaväär't meheks, kui muudki muudki muudki muudki muudki muudki muudki.

Jätku mõtte lühikestel aumakitel tegede ees, näidates teist. Mõned olid liigvõimused ja hirmsad. Tüvede vahelt astusid mõnede kallimud tohutud kivikoljud. Jõuti rapola juurde kaldale, — allmael oli valus lumise lageduse ees. Vahel kostis langeva vee tumedat kohinat. Jätku teadus teatlikult.

"Iga inimene elab inimesel loetud. On seesuguseid toetajaid, - - alati mina teen, kuidas läbi pääseda, kuid rahvas on alati julm, raske on tema kallale asuda."

Uusika hõruti mõne talvegaal vdi asundustalu juurde, jekoon kaitata, kuu lannu all lanneld mahavõetud puud.

upoleamurki. Vältuvajunud palk-
miste järele tekkimist hoides lahti, 'Soldatid raiusid
kõnnakut, tassidid tuppa. Muldpõrandal süüdati tuli.
Valkne suits vojus välja katuselaustest pragudest, tõusis
metsa kohal halli taevasse. Jakim sekeldas, kuni sai topsi
vina. Rahunenud, istus okstele tule lähedale — laiaha-
bemeline, paksuhuuleline, suurte ninasõõrmetega, silmad
umard, ürgpärased, ise — lausa metsahaldjas, — hakkas

„Mõistad sa, olen igal pool olnud, kogu Võga läbi
rüüganud, elanud Võga kloostriis nädalate kaupa, tean
mõnaseid kõnnumaid, kus ainult üks jalgrada, ja sedagi
mööda astud areldes. Kuid ei ma suuda kätte saada, kus
varjab end pühamees Nektari. Peidavad, ei ütle. Iitsata
ükskõik missugusele raskolnikule tema kohta, — jääb
võit, ja tapa kas või ära. Aga teie asja puhul oleks kasu-
lik teda näha: kui ta viimaks annaks teile kaasa paarsada
tublit poissi... Oh, suur jõud...”

„Mis ta neil on,” päris Aleksei, „midagi patriarhitaolist või?”

pühamees pole lõpetanud. Ta luges ahvardava häälega. Pimedast nurgast vaatas temale kulitav kurjast vaimust vaevatud mees, kes oli keha ümber oleva ketiga aheldatud raudpulga külge seinas. Ahju juures vana papikuuuga kaetud leivakünas kerkis tainas.

„Noh, mida's teie?“ Nektari pöördus meeste poole, lähenes neile oma halli habemega. Karu nad ei kartnud, põdra vastu läksid üksi, aga tema ees löid muidugi kartma. Stjopka hakkas kogeldes äsjasest loost jutustama. Petruška kinnitas süüdlaslikult takka.

"Tähendab sina, Petruša," lausus Nektari pehmel häälel, „sa tahtsid toda soldatit karuodaga läbi torgata, aga sina, Stjopa, kartsid pattu?"

Stepan selle peale — tuliselt:

„Isa, me oleme kaks nädalat nende kannul käinud. Neetud Jakim tunneb neid kohti, ta juhib otse siia. Küll mõtlesime nii ja teisiti... Nad on ettevaatlikud, aga muidu — kui kena oleks talveooni uksele tugi taha ja — tuli olsta. Oleksime palvetanud ja neid tulega ristinud... Neil hea ja meil hea... Aga näe, ei õnnestunud... Kuid mõrtsukalikult tappa — issand hoidku... Ainult kurat ise ajas nüüd sassi...”

„Kas ma teile seks põletamiseks oma õnnistuse andsin?“ küsis pühamees. (Mehed vaatasid imestades temale, ei vastanud.) „Tähendab, su palve oleks nii kuum, Stjopa, — eks ole? — et kümnet meest tulega ristida. Oh, oh! Kes sulle seesuguse voli andis? Näed sa, kurat lukkas Petrušat, aga sina said kuradeski võitu. Ah, mihuke pühadus! Ah, miksuke võim!“

Stepan mossitas nägu. Petruška pilgutats pühamehhe
poole silmi, vähe taibates.

„Porfisa, kalapojuke, pane süsi viirukipanni, puhu palvetades põlema,“ lausus puhamees. Lombak Porfiri võttis viirukipanni puunaela otsast, komberdades ahju juurde, ajas sõe seedrivaigus hõõguma, andis puhamehele, suudeldes selle kätt. Nektari hakkas oma pika käega, viirukipanni peaaegu maad mööda lohistades, meestele keti kõri-
nal suitsu pahvima, näkku ja külje pealt ning selja taga käies, sosistades, kummardades. Andis panni üle Porfirile, võttis nahkvöö vahelt palmitsetud palvepaela, lõi sellega valusalt Stjopal üle näo, siis Petruškal üle nao. Mehed langesid põlvili. Tema, sosistades siniseks tõmbunud huultega: „Kõrkus, neetud kõrkus“, peksis neid põske-

... Nõdrameelne hirvus äkki üle kogu
... tekkis alalooli rebilina, rabeldes nagu koer:
"Vihut, vihut, vihu, vanamees, vihu kurat välja."
... läks oemale, hingas raskelt.
... mis eest," lausus kõõksudes.
... nimel..."

Alaolul valjusid ettevaatlikult kongist. Kuuvalgus oli
 valge, - palvemaja, musta metsa taga paistis juba
 tuli kamps pakane. Mehed laotasid käsi: Milles nad
 olid? Mida? Mis nüüd teha?

„... katedr, kate vāhe sočūd,“ lausus Petruška

„Kuidas on tõuselt nüüd välja küsid?“

"What must be done?"

„Parem, kui talle midagi ei näita. Läki jälle oma teed.
Tappame teinva, sõdame . . .”

...mihel tallekoy rante abju peale, vabises kõigist luist-
...d... karkis puhamees tal kola-
... ei lasknud:
...jalad valutasid tulis-
...kummuli, haaras
...kõrvalda, kordas mõt-
...müda kui mäda
...nema koortega ja sigadega, nemad
...haisuga,
...haisuga ma justkui koeraraibe..."

Kui just valmest vaevatud mees lausus, liigutades end
nurga kelli otsas:

„Vannames õgis läna öösel jälle mett...“

Andrei ei kärtanud seekord ta peale: „Ära luiskal“, hõmmustas vaid tugevamalt aluspõhku. Ei olnud enam jõudu eneses hirmsat kahtlusekuradit taltsutada. See lural tekkis Andrjuškasse ühe väikese juhuse tõttu. Pannusid nad kolmekesi — Nektari ja mõlemad munk-teenijad — nelikümmend päeva, midagi muud maits- mata peale vee, ja sedagi väikeste lonksudena. Et Andrei ja Porfiri seadust lugedes ei tuiguks, käskis ta neil suud kolmaga niisutada ning rinda aurutada. Enesest aga rääkis: „Mulle pole seda vaja, ingel värskendab mu suud para- diisi kastega.“ Ja — imelik: Andrei ning Porfiri vaevalt

lalisestid nõrkuse pärast, — ainult silmad olid veel säili nudki, tema aga oli reibas.

Kuid kord öösel nägi Andrei, kuidas pühamees tasa ahju pealt alla ronis, potist lusikataie mett võttis ja pühit semata kirikuleivaga söi. Andrei jäsemed löid külmaks: paistis, et parem oleks, kui tema nähes praegu inimest tapetaks, kui see. Ega teadnud, kas vaikida nähtu üle või rääkida. Hommikul, nutma puhkedes, rääkis ometi. Nektaril jäi isegi hing kinni:

„Koer, lollpeal! See oli kurat, mitte mina. Aga sina juba rõõmustasid! Vaat sihuke on see neetud liha! Sina oleksid valmis ühe mee-lusikataie eest taevariigi ära müüma!”

Ta hakkas Andreid ahju potihargiga peksma, peksis ta kongist särgiväel välja lumme. Sellest rahunesid Andrei mõtted mõneks ajaks. Aga kui kedagi ei juhtunud kongis olema, siis ütles Andrjuškale kurjast vaivast vaevatud mees (kes istus juba sügisest peale siin keti otsas, soojas, tänu jumalale):

„Näe, lusikas on meega koos, aga eile oli puhtaks pestud. Laku ära.”

Andrei sõimas mehe läbi. Järgmisel ööl söi pühamees jälle mett, salaja, matsutas tasa nagu janes huultega. Kõidu ajal, kui kõik veel magasid, silmitses Andrei lusikat, — oli meenel Ja hall karvgi külge jäänud...

Hing mõranes suurest kahtlusest. Kes valetab? Kas ta enese silmad valetavad, — mesi lusika küljes, hiirekarva vurrukarv (ega see ole ometi kuradi karv)? Või valetab pühamees? Keda uskuda? Oli hetk — oleks peaaegu hül lunud: vassing, meeleheidel Nektari kordas ühtesoodu: „Valdkristus on saabunud maailma väravate ette ja taevaallane on täis tema vördjald. Ning melegi maal elab suur kurat, tema mõõduks aga on ülisügav põrgu.” Aga kui lugu on nõnda, mine ja usu siis veel, et Nektari ise pole kiusaja... Ka kurat võib ahjuhargiga mööda selga valada... Kõik on kahemõtteline, kõik on kõikuv nagu samblasoo. Jääb üle vaid see: mitte midagi mõtelda, lasta pea longu nagu pekstud koer ja — uskuda, uskuda tõmbilt. Aga kui ei saa uskuda? Kui kipud mõtlema? Ega mõtteid saa lämmatada, kustutada, — vilguvad põuaväl kudena. Kas see, tähendab, on ka antikristusest? Mõtted antikristuse pälgud? Ja äkki tardus Andrei sisikond: kuhu ma lendan, kuhu kõigun? Väike, vaene, armetu... Kui langeks pühamehe jalgade ette, — õpeta, päästa! Kuid ei

lõpetanud vihkamised meesed vurrud... Tuli laande otsima mõeldud elu, loetud kahtluse...

... Andrei mõtles Andrjuška oma ihunõrkuse pärast, mõtles unustust, talutsid. Talus igapäevast peksu nagu sõltumatu. Pühamees toorutses tema kallal päev-päevalt „hullemini”. Teisele: „Porfiša, kalapojuke,” aga teda — ei oot peksu hobustki. Kui õige minema minna... Aga kui jät last küll, Denissov rääkis Andrjuškale (kui tõi d mähku lõpul Võga eraklasse regedel vilja): „Ela meie mees, toota kiriku ilustamise kallal. Kui jää lähed, saa- baa sa kooliga Moskvasse. Ma usaldan sind.” Andrjuška mõeldus, — mitte seda ei igatsenud ta: vaikust, hardu- must... Jundus, nagu oleks otse silmaga näinud: eraku- paa hanes, aja hanes kivil vana pühamehike, kes räägib elomõtteid maailmast armsale noviitsile ja loomadele, kes valjund mõttest teda kuulama, ja lindudele, kes istu- nud oksade lo, ning põhjamaa päikesele, mis paistab tuht- mäh ukatlamal jõe vaiksele pinnale... Nüüd oli leidnud vaikusest loetud matu polnud ka siis mõtteis, kui tuisu-...

... Andrei mõtles Andrjuška lamas kummuli, rää- kis kurjast vaivast vaevatu.

„Iga mees alla kanna elu, — ilga hädine.” Vanamees pek- sab ka mees alla, — oled talle põikl kurku läinud. Oh, võimuhane vanamees, kõrkl! Ma anna talle võimalikud vallatavad hingerahu. On kiriku käsiraamatut pea täis lüpeid, ja nüüd muudkui mõllab!... Ta istuks kas või kummo aastat männi otsas, kui poleks pakaseid talvi. Ja peetak rahvast sellesama pärast, — armastab võimul- latsakuningast!... Ma näen teda läbi, mina, vennas, olen temast targem — jumala eest... Ma olen teist kõi- gult targem. Tõepoolest, minus istub kolm kuradi... Esi- mone — langetõbi, see on tugevavõitu kurat... Teine kurat on see, et olen laisk... Kui poleks laiskust, kas ma saan ahelais istuksin... Kolmas kurat — olen üleliia tark, kohutaval kombel! Selle eel, kui langetõbi hakkab mind murdma, noh, siis mõistan ma kõik. Ma muutun tige- daks, kõik on vastik... Igast inimesest tean, kust ta pärit ja milline loll ta on ning mida ootab... Ja ma räägin mee- lega loba, naljaviluks... Närin ketti, vähkren, — naeru- väärt, ustakse... Isegi vanamees vahib, silmad pärani...

Ta kardab mind, vennas. Kevadel lähen ma tema juurest jälle minema... Kuid sinul, Ondrjuška, taob ta har-giga maksa lahti, — sina kärvad. Kõige tõenäolisem on aga, et sa esimesel põletamisel esimesena põled..."

"Oh, vaiki, ma palun..."

Andrei ronis ahju pealt alla, pesi käed puhtaks, kääris varrukad üles, võttis leivamõhelt kaane. Teistes erakla-kambrites pandi tainasse üks kolmandik jahu, kaks kol-mandikku kuivatatud, peeneks tambitud puukoort, — sin oli tainas puhtast jahust, kerkis nagu kübar. Kurjast vai-must vaevatu küünitas vaatama. Rebis ketti, tõmbas ühes-pulgaga seinast välja. Andrei ehmus esiti. Mees ütles, kai-seid käärides:

"Ära karda... Ma teen tihti nii. Kui vanamees tuleb, pistan pulga tagasi, istun kohale..."

Ta pesi samuti käsi. Ühes Andreiga hakkas ta armu-leiba rullima, ahju panema.

"Ikkagi igav, Ondrjuška... Kui oleks siin praegu naise-poolist..."

"Ole vait... Ptüil" Andrei tahtis end seesuguste sõnade eest ristimärgiga kaitsta, — sõrmed olid tainased. "Ju-mala eest, ma kaeban pühamehele..."

"Ma sulle näitan kaebamist... Loll, kas arvad, et nai-sed eraklais tuulest tursuvad? Võga kloostris on neid tükki kolmkümmend, käivad kui tiined lehmad... Ja kui vali on juba sealne kord..."

"Puha sa luiskad..."

"Seda maiust, nagu näen, pole sa, Ondrjuška, veel proo-vinud?"

"Eluotsani ei reosta end..."

"Kui kutsuda üks sile eit ja panna põrandaid pesema. Tema peseb, sina istud lavitsal, lööd lõkendama... See on viinast kangem..."

Andrei kaapis kähku taina sõrmede küljest. Astus kon-gist välja, et seista pakase käes... Koit voogas laialt metsa taga, päike pidi iga hetk tõusma. Jäljed lumel olid täis sooja varju, suhkrused hanged kummardusid onnide ääres, tohutute kuuskede ladvad rohetasid. Palvemaja poikvel ukse vahelt kostis nukker laul. Stjopka ja Pet-ruška jooksid taas Andreist mööda, kisendasid:

"Tulevad siia! Väravad kinni!..."

Aleksandrovskini saatis Jakimi raskolnikutega läbi rää-kima mitu inimesed nad on ja kui palju neid on ning miks ei saa nad varavaid tsaari ohvitserile? Hobused jättis mõnda tee poole, ise lähenes ühes soldatitega eraklale, ja kinnid enno laadida musketid. Kõrge tara tagant säten-dasid kinnid kalustel, sinas kaheksaharuline rist aknavaht, — sealt kostis laulmine, kuigi jumalateenis-tus ei olnud enam moõdas.

Alkandrovskini pööras kaua jalgvärava vastu. Ronis tara otsa, vaatama, kas pole mitte koeri, ja hüppas õue. Aleksei pani kinnid ümber kolmnurkse kaabu pähe ja sidus lamba-nõelaga puukaruka peale särbi mõõgaga, — siin võis näha, kuidas inimesed värvata, kui neid pisut hirmutada. Vae-ralt on ohvitserid või Burmistrite-palati komissarid oma otse meelikesse kolkasse pistnud, kogudes kahekordset maksu kätte sõimega palvetajailt. Aeg kulds. Sõdurid värbasid madala patkese poole, — nad polnud hommikust mitte midagi söönud. Aleksei kõhatas aegajalt vihaselt kinnid peale.

"Võttes lasku enese suutpoolt üle tara.

Ivanovitš, mull vande Nektari on siin..."

Alkandrovskini vaadates vande, alla väravale ei aval

Alkandrovskini, talvane on alla vande palvemajja kinnid. Vande, lugu on nii, — ma kohtasin siin tutta-valt — kerge Nivgorodi kalamees istub nell ahela otsas... Ta jutustas, kogudust on paastada hinge, ja on ka solda-tite kohasest, kuid kätte saada on neid raske: pühamees tahab nad ära põletada..."

Aleksandrovskini pilgu valjult ja umbusklikult Jakimile:

"Kas on, kuldne põletada? Kes tal lubas? Meie ei lase. Inimesed pole tema, vaid tsaari omad..."

"Aga just, et metsades on tema nende tsaar..."

"Istkeb luskamisest!" Tusaselt kutsus Aleksei solda-tid, need hakkasid vastumeelselt lähenema, mõistes, et see pole harilik lugu. "Kaua me nendega rääkima ei loikka. Poisid, murdke väravad maha..."

"Aleksei Ivanovitš, peaks ettevaatlikum olema. Palve-maja on tihedalt ümbritsetud õlekuhjadega, ja ka sees on need õigl, tõrva ning püssirohu-tünder... Parem ma kut-sun pühamehe kuidagi välja. Ta mõistab ju isegi, — ei ole kerge kahtsada inimest seesugusele teole meelitada. Ko-

helge teda, Aleksei Ivanovitš, viisakalt, — vanamees on võimas, — ja leppige sõbralikult kokku...

Aleksei lukkas lobiseva mehe kõrvale. Astunud värava juurde, katsus — kas on tugev.

„Poisid, tooge palk...”

Jakim läks eemale. Jälgis silmi pilgutades, uudishimulikult, — mis nüüd tuleb? Soldatid võtsid palgiga hoogu, põrutasid vastu värava külmunud planke. Pärast kolmandat hoopit vaikus raskolnikute kaugelt kostev laul.

„Mine palvemajja...”

„Ei lähe, ütlesin sulle juba, jäta rahule,” kordas kurjast vaimust vaevatu sungelt.

Nektari astus õuest sisse, hingeldades, pikad vahatilgad habemes. Valgeks läinud silmade terad ahenesid magunaivadeks: Kas hirmutas või oli pigemini arust ära. Pistis ulguma lämbuva häälega:

„Jevdokim, Jevdokim, viimsepäeva-kohus on kätte jõudnud... Päästa oma hing! Üksainus tund on jäänud veel igaveste piinadeni... Oh koledus! Kuradid hõiskavad su sees! Päästa end!”

„Käi sohu!” karjus Jevdokim, keerutades vihaselt pead. „Missugused kuradid? Sündimisest saadik pole neid minus olnud. Mine ise ja veiderda lollide ees...”

Nektari tõstis palvepaela. Kurjast vaimust vaevatu vaatas nõnda kulmude alt, alla kummardudes, et pühamees rammestus hetkeks, istus lavitsale. Vaikisid...

„Kus Ondrjuška on?”

„Aga kurat seda teab, kus on su Ondrjuška...”

„Ei ole sulle, neetu, ei ole sulle lunastust...”

„Hea küll, ära jätka...”

Pühamees sööstis vaatama, kas vahest pole noviits ahju taha pugunud — hirmul oma elu pärast... Õuest kostis sellal murtsumine, ragin.

„Väravaid murtakse maha,” ütles kurjast vaevatu hambaid paljastades. Nektari komistas, ahjuni jõudmata, hakkas meeletult vabisema. Ta mantel lõi purjena laiali, kui ta õue ruttas. Ukse jättis pärani.

„Ondrjuška,” hüüdis nõdrameelne, „pane uks kinni, külm on.”

Keegi ei vastanud. Ta tõmbas pulga seina seest, läks vandudes ja lõi ukse kinni.

„Ilmad pole min oodata. Vaja minema minna.”

Ilm oli pilgu ahju taha. Seal, praos seina ja ahju vahel, seisis Andrijuška Gohkov, — nähtavasti meelemärkuseta, mõnest valpe luksus vaevalt kuuldavalt. Jevdokim tõmbas teda kätte.

Pole tahtnud surra või? Ei taha — pole ka tarvis: võin ilma tuletagi läbi... Kuule, otsi võti üles. Kuhu see vanamees võtme peitis? Tahan ahela ära võtta, Ondrjuška! Ära üles...”

Kõik põlvitavad. Naised nutsid sõnatult, pigistades lapsi rinnale vastu. Meestest mõni varjas nägu krobeline pihuga, mõni vaatas mõttelult kuumatulehukesi.

„Tahan surra lähikeseks ajaks palvemajast lahkunud. Nad puhkavad, — olid viitsutatud mitme tunni jooksul: talle oli kottist valpe, et kõik alistuvad nagu väikesed lapsed... Ta kinnitab kohutavalt altari ees: „Leiged ma, kes olen valpe oma suudel! Kuuma tahan ma! Mitte lamada, et aja ma paradist, vaid põlevaid pöösaid!”

„Ei taha, nagu teema nõudis: süttida hingega...”

„Mõned olid olid kõik viitsutatud, olid lahkunud vaevast suust, kus ei loodud kaupa kasvata, vaid ees just nagu lammas paljaks poole. Silt otsiti rahu. Mõni ütles, et tursuti soo raskusest, mõni tambitud, mõnendad loobus mõnne ja vahjadel olid ikka iseoma mõnne... Küll, nagu naha, keegi ei andnud rahu ilma peot. Nektari karjatas karmult hingi. Ohutas järelejätmatult viha maailma vahitseja — antikristuse vastu. Vihkavaloleku karistas või ajas hoopis minema. Maamees oli... tapad harjund... kastakse, pead tegema. Käs-atakse hingeliselt põleda, — ei pääse kuhugi — põle...”

Taan vaevab pühamees eriti, nähtavasti oli ise ka väsinud... Porfiri lugus altari ees maailmast loobunud kõrge häälega. Laudkupli all hõljus hingeaure. Laest tilkus...

Pühamees tuli ootamatult ruttu tagasi: „Te kuulete?” kinnitab ukse juurest. „Kuulete antikristuse sulaseid?” kõik kuulsid raskeid hoope vastu väravat. Ta läks tormakalt läbi palvesaali, riivates mantlisiluga inimpäid. Kergetades habet kummardas kolm korda hoogsalt mustade ikoonide ees. Pöördus sedavõrd raevukalt koguduse poole, et lapsed valjusti nutma puhkesid. Ta käes olid raudvasar ja naelad.

„Mu hing, mu hing, ärka üles, miks magad sa!“ pistis kisendama. „See on sündinud, — lõpp on lähedal... See võrra on jäänud meile maa peal ruumi kui ainult need seinad. Lennakem ules, mu lapsed... Lõõmavas leegis Jumala eest, ma nägin asja palvemaja kohal taevas uli suurt auku... Inglise laskuvad meie juurde, mu tulevikesed, rõõmutsevad, mu armsad...“

Naised, tõstnud silmad, puhkesid pisaraisse. Meestestki hakkas mõni raskelt nohisema...

„Millal veel teist seesugust aega oodata? Taevariik langeb ise suhu... Vennad, õed! Kuulete — murtakse varavaid... Saatana sõjavagi on sellesinase lunastussaares ümber piiranud... Seinte taga on pimedus, haisev tuulekeeris...“

Tõstes käes üles haamri ja naelad, lahenes ta uksele, kus oli varuks pandud kolm lauda. Kaskis meestel aidata ja hakkas ise laudu põiki ukse ette naelutama. Hingas vihmal. Palvetajad vaatasid temale jubedusega. Üks valge linikuga noor naine aietas üle palvesaali:

„Mis te teete? Kallid, armsad, ei ole vaja...“

„On vajal!“ kisendas puhamees ja läks taas altariesisele. „Kas ei peaks siis kristlane tulle minema. Põleme, kuid jääme igavesti elama.“ Peatudes lõi noorikule vastu põske. „Lollpeal Noh, mees on sul, maja on sul, kirst tais varandust on sul... Aga mis hiljem? Kas mitte surnukirst? Meil oli hale meel teist, mõistmatuist. Nüüd ei või... Vaenlane on värava taga... Verest purjus antikristus sorsab punase metslooma seljas värava taga. Raevukana hoiab käes karikat, täis jälkust ja rooja... Saage sest osal! Saage osal! Oh kolehus!“

Naine langetas näo põlvedele, hakkas vabisema, ikka valjemini kisendama vastiku haalega. Teised toppisid kõrvu kinni, haarasid oma kõri järele, et mitte ise ulguma hakata...

„Mine, mine ukse taha...“ Valjas jälle hoobid ja ragin. „Kuulete! Tsaar Peeter — see on lihaks saanud antikristus... Tema sulased murravad sisse meie hingedesse... Põrgu! Kas sa tead — põrgu?... Tühjas maailmalaotuses loodud... Ulisügav kuristik, pimedus ja allmaailm. Taevakehad voolavad tema ümber, seal on kohutav, väljakanatamatu külmus... Seal on kustumatu tuli... Maod ja koletised! Põlev tõrv... Valekristuse riik! Kas tahad sinna?...“

Ja hakkas süütama küünlaid, haaras neid kimpudena kokkukastet, jooksis valedalt, plätsis neid ikoonide ette kinni johtus. Kollane valgus levis heledalt palvesaali.

Vennad! Mo purjetame ära... Taevariiki... Lapsukesed! Andke lapsukesed lähemale, siin on parem, — nad on meil kaitseks... Vennad, õed, rõõmutsegem...“ Hakkas laulma, küünarnukkidega paisutades manitit: „Tulge kõik pühkama koos pühakutega...“

Ettepoole ajasid talle otsa vahtides habemed püsti, laulsi kaasa, roomasid põlvedel altarile lähemale. Roomasid ühesel, peetis laste päid rätikute alla...

Palvemaja kodnad võpatasid: laudadega kinnilöödud, teineteist tõmbatud ukse pihta löödi millegagi väljastpoolt. Tõdemööda ronis pingile, lihtsus näo vastu repnat ukse kolat

„Aga tulge hül... Elavatena me ei alistu...“

„Kas sina oled pahamees Nektari?“ küsis Aleksei Brovtšev. „Sina oled nad avanud, need püüdsid palvemaja eest kaitsta...“ Pühad aknad vaatasid valge rauganägu üht ja poolt. Aleksei talle... vihaga:

„Sa tead, mis nad teevad?“

„Nad teevad, mis nad teevad, nad teevad, tegi tsaari ohvitserid ja pooda kahesõrmelise ristimärgi. Sada häält oigas seina taga: „Tõusku üles jumal.“ Aleksei vihaslas veel enam: „Aga veel oma sõrmedega, ma pole sulle kurat, sina muud midagi papp. Tulge kõik välja, muidu peksan õuestki minema.“

„Aga mis mehed te olete?“ päris puhamees imelikult, pühakult. „Milleks olete sõitnud säärasesse tühja metsakohale?“

„Meie oleme mehed, kellel tsaari käskkiri. Kui te sõna ei kuula — seome kõik kinni, sõidutame Povenetsi.“

Vanamehe pea kadus, vastamata. Mis pidi tegema? Tõusis sosistas meeleheitlikult: „Aleksei Ivanovitš, jumala eest, nad põletavad endid ära...“

Ja hakkas seal venitama: „Puhkama pühakutega“. Aleksei lammus ukse ees, nohistades pahameele pärast minema. Noh, kuidas võiks siit minema minna? Ajavad koguks oraklais jutu laiali, et näe, kihutasid ohvitseri minema. Võttis labakud käest, hüppas õhku, haaras akna-

servast kinni, tõmbas end üles ja nägi: paljude küünalde kuumas valguses pöördusid tema poole hirmunud habemikud näod, kaitsesid end ristimärgiga, kähisesid: „Püha püha, püha“ Aleksei hüppas alla:

„Veel kord vastu ust...“

Soldatid löid korra. Jaid ootama. Siis ronisid pooninguaknast välja kolm meest (Jakim tundis ara Stjopka Barmini ja Petruška Koževnikovi), käes kütivibud, tagavara-nool vöö vahel, kolmandal — arkebuus. Ronisid katusele, vaatasid soldatitele. Arkebuusiga mees ütles ähvardavalt:

„Minge eemale, muidu laseme. Meid on palju.“

Seesugusest habematuses Aleksei Brovkin kohmetas. Olnuksid nad mõned aguli-vennikesed, — jutt oleks lühike olnud. Need olid kõige põlisemad maamehed, nende kangekaelsust ta tundis. Too arkebuusiga seal on täpselt tema kadunud ristisa, paksusäärehine, madalalt vöötatud, habe vihtidena, karu silmad... Ei saa ju särast omameest tulistada. Aleksei amult ähvardas teda rusikaga. Jakim segas vahele:

„Kuidas su nimi on?“

„Noh, Ossipiks kutsutakse,“ vastas arkebuusi-meest vastumeelselt.

„Kas sa, Ossip, siis ei näe, et härra ohvitser on ise ka käsualune. Peaksite temaga sõbralikult rääkima, kokku leppima.“

„Mida ta tahab?“ küsis Ossip.

„Andke talle kümme, viisteist meest sõjaväkke ja laske meie soldatitel end soojendada. Üösel läheme minema.“

Petruška ja Stepan kükitasid kuulates katuse servale. Ossip mõtles kaua:

„Ei, ei anna.“

„Miks?“

„Te saadate meid endistesse küladesse, tagasi orjusse. Elavatena me ei alistu. Tahame surra vanade palvete, kahesõrmelise ristimärgi eest. Ja sellega on jutt otsas...“

Ta tõstis arkebuusi, puhus süütepannile, raputas sarvest püssirohtu ja seisis jändrikuna ukse kohal. Mis pidi siin tegema? Jakim soovitas selle jandi peale käega lüüa: Nektarit ei murra.

„Ta on jonnakas, mina olen ka jonnakas,“ vastas Aleksei. „Ilma meesteta ma minema ei lähe. Vallutame nad piiramisega.“

Kaks soldatit saadeti hobuste juurde, — neid lahti valvestama ja kootma. Neli meest saadeti mungakambri — end soojendama. Ülejäänud pidid valvama, et palvemajja ei saaks vett ega toitu viia. Päev jõudis lõpule. Pakane tagavõtt, Raskolnikud laulsid matuseviise. Petruška ja Stepan istusid ja istusid katusel, omavahel sosistades, — mõistlesid, et asi venib pikale.

„Miks oleks vaja asjale minna,“ hakkasid paluma. „Siin katused oleks see patt, laske meid alla hüpata.“

Aleksei ütles: „Hüpace, me ei püütu.“ Ossip hakkas okkultselt oma tohutut habet nende poole raputama. Petruška ja Stepan kohmetusid, kuid ikkagi, läinud kupli alla, hüppasid alla õlgedele.

Pühamees Nektari mõistis nähtavasti samuti, et oli võetud valju piiramise alla. Kaks korda lähendas ta oma näo seinal, vaatas poolpimedas pilguga videvikku. Aleksei katsus juttu alustada, — too vaid sülitas. Ja jälle kostis palvemajast lõuna kähiseva hakanud hää, mis kajas üle laulu, palvete, laste nutu. Seal toimus midagi halba.

Kui elavpüha sootuks tuhmus, ronis pööninguaknast katusele kümme meest, palja päi. Vehkides kätega, mõistlesid katuseid nad:

„Minge minema, minema minema...“

Kõik hakkasid tulata lahti rõivastuma, võtsid maha pööninguaknad, vihtlid, nöögid, püksid...

„Nahkad!“ — haatasid rõivad, viskasid alla sõjameestele. „Võtke, tagakiusajad! Hõltske liisku. Alasti me sündisime, alasti läheme ka minema...“

Paljad, sinakad, nii viskusid nad silmili katusele, hõõrusid lumega nägu, nuuksusid, karjatasid, tõstsid üles hüpates käed ja ronisid lund täis habemetega taas pööninguaknast sisse. Kohale jäi ainult Ossip. Mitte lastes ukse lähedale, sihtis ta arkebuusist soldatite peale... Aleksei ehmus alasti mehi nähes väga. Jakim hüüdis ühtelugu nutuselt aknakese poole:

„Halastage ometi laste peale. Vennad! Halastage ometi naiste peale!“

Palvemajas algas karjumine, mitte vali, kuid ometi seline, et topi kõrvad kinni. Soldatid nihkusid lähemale, nende kõigi näod olid tõsised:

„Härra leitnant, asi läheb halvaks; las Ossip paugutab, me murrame ukse maha...“

„Murdke!“ hüüdis Aleksei hambaid kokku pigistades.

Soldatid panid püssid kähku kõrvale, haarasid jälle palgi. Kuppel ühes ehataevas vaevalt nähtava ristiga võpatas äkki. Maa vappus raskelt, raksatas plahvatus, õhk lõi kõigile rindu. Pragudest katuse all tuli nähtavale suits, pahvas paksemalt, muutus punaseks... Tulekeeled nilpsasid palkide vahelt...

Kui üks hoopide all purunes, hüppas sealt välja üleni põlev, söestunud peaga inimene, hakkas nagu ussikene lumes vingerdama. Palvemaja sees keerles suitsune leek, hüppasid, rabelesid tulest haaratud inimesed. Tuli lõõmas põranda alt. Juba suitsesid õlekuhjad ümberringi.

Soldatid taganesid talumatu kuumuse ees. Polnud või-
maik kedagi paasta. Võtnud peast kolmnurksed kaabud,
lõid risti ette, mõnel voolasid pisarad. Et mitte midagi
näha, mitte kuulda loomalikku valukisa, läks Aleksei
mahamurtud värava taha. Põlved vabisesid, okse kippus
peale. Toetus vastu puud, istus maha. Võttis mütsi peast,
jahutas pead, sõi lund. Tulekahjukuma valgustas heleda-
malt lumist metsa. Praetud liha lõhna eest ei pääsenud
kuhugi.

Ta nägi: pisut eemal tulid sisse vajudes kolm meest õhetavat lund mööda. Üks jäi maha ja vaatas otsekui käsi murdes, kuidas erakla kohal kaugel ülalpool metsalatvu kerkib voogava suitsu seest tulekeel, sööstab kõrgusse sädemete tuisk... Teine — kurjast vaimust vaevatud mees sikutab kätt pidi vaheldast pikahabemelist vana-meest, kellel pealisriideta poolkasukas talaari peal.

„Ta põgenes, põgenes, koerapöeg!“ kisendas kurjast
vaimust vaevatu, sikutades vanameest tsaari ohvitseri
poole. „Ta tuleks lõhki rebida... Põrandaalust käiku
mööda põgenes tulest... Mindki ühes Ondrjuškaga tahtis
ära põletada, saatanahing...“

Tsaari ukaasiga oli kästnud: „Kõigi kristlike rahvaste eeskujul tuleb aastaid arvata mitte maailma loomisest, vaid kaheksandast päevast peale Kristuse sündimist, ja uut aastat alata mitte esimesest septembrist, vaid esimesest jaanuarist sel 1700. aastal. Ja sellesinase hea algatuse ning uue aastasaja märgiks üksteisele lõbusalt uueks aastaks õnne soovida. Tähtsamatel ja käidavamatel täna-

valiti korraldada mõnesugust ilustamist puudest ja männi-, kask- ning kadakaokstest, seesuguste eeskujude järgi, mis on tehtud kaubahoovis alumise apteegi juures. Kehvad inimesed pangu kas või üks puu või oksakene oma värava kohale. Palatite, sõjaväeasutiste ja kaupmeeste omades tulistada väikestest suurtükkidest või püssidest laadi rakette, niipalju kui kellelgi juhtub käepärast olema, ning põletada tulesid. Aga kus on väikesed majapidamised, need lüüa kokku viis või kuus, — süüdata vanad lõivakannid, täites need õlgede või hagudega. Burmistite taskoja ees olgu samuti laskmine ja tulevärk nende rahulolemisel mööda...

Varanglast kellahelinat polnud Moskvas ammugi kuul-
duel. Kaagiti patriarh Adrian, usaldamata tsaarile üheski
asja vastu rääkida, andis kellameestele helistamise peale
tuhat rubla ja viiskümmend vaati kanget patriarhi kodu-
tut. Tantsu lüües helistati kellatornides. Moskva oli mä-
litud kultuuriga, hobuste ja inimeste higiaurusse. Kül-
lud kalgid tundid painduvad härmalise all. Ööd ja päeva
nõutud kordad lõppud, läbi kultuuri tõusis päike puna-
neen, kummutamatu, — sõna vastu tule juures seisvate
valgustite latadest helihelidest.

kuupl. Moskva raigataalid läbi kollahelina püssid, põm-
mutaand hantelid, suutakid. Tuhatselja kihutasid
mööda kinnud saand, tšis joobnuid ja maskeerituid,
nõoga maadituid, pahupidi pööratud kasukais. Pilluti üles
jalga, volkides vlnatoopidega, röögiti, märatseti, hange-
voetud vajuti saanist hunnikusse kellahelinast ja suitsust
jahummuud lihtrahva jalgade ette.

Kogu nädala kuni kolmekuningapäevani kõmises, rōk-
kas Moskva. Süttis tulekahjudes. Hea, et olid tuuletud
hinnad. Linna jooksis lähikonna metsadest kokku palju
raevu. Vaevalt hakkab kuskil lumiste katuste taga suits
tõusma, — juba kihutavad kurjad inimesed regedel
kohale — kuivalatud lambakoonudega, narrimütsides,
murravad väravad maha, sööstavad põlevasse majja, —
raevivad, rüüstavad kõik paljaks. Mõni puüti kinni, mõne
lõl rahvas surnuks. Käis kuuldus, nagu lõbutseks Jesmen
hükel ise Moskvast.

laur oma lähematega, väirst-paavsti, vana rõvetsesja Mihhila Zoloviaga, ülinarriliste ülempiiskoppidega — ülem-

diakoni talaaris kassihändadega, — sõitis mööda suursuguseid maju. Purjus ja kõrini täis söönud, — sellest hoolimata söötsid kallale nagu rohutirtsud, — ei soõnud niipalju kui pildusid laiali, röökisid vaimulikke laule, lasksid oma vett laua alla. Jootsid pererahva meelemõistuse kaotamiseni täis ja — hõissa, edasi. Et järgmisel päeval mitte eri kohtadest kokku sõita, selleks öobisid siinsamas ühes hunnikus, kellegi majas. Kaisid Moskva lõbutsedes risti ja põiki läbi, õnnitledes uue aasta ja uue sajandi saabumise puhul.

Aguli-inimesed, vaiksed ja jumalakartlikud, veetsid need päevad ahastuses, kartsid ninagi õuest välja pista. Oh arusaamatu, — milleks seesugune märatsemine? Kas kurat õige sosistas tsaarile kõrva, et rahva meeli segada, vanu kombeid murda — seda selgroogu, millest seni elati... Elati küll kitsalt, kuid ausalt, hoiti kopikat kokku, teati, et see on hea ja see pole mitte hea. Kuid kõik osutus halb olevat, mitte tema meele järgi.

Need, kes ei tunnustanud katoliku risti ja trääsa, kogunesid pörandade all öistele palvustele. Jälle hakati sosistama, et elada on jäänud vaid võinädalani: siis kajab laupäeva ja pühapäeva vahelisel ööl viimsepäeva pasun. Bronnaja agulisse ilmus mees, kogus rahvast sauna, keeles, peksis end pihkudega vastu nägu, kisendas lauldes, et tema olevat issand Seebaot, oma ihulikus olemises, ja langes üleni vahusena maha... Teine mees, karvane, alasti ja kohutav, ilmus rahva ette, hoides käes kolme ahjuroopi, rääkis segaseid ettekuulutusi, ahvardas viletsusega.

Kitai- ja Belõi-gorodi väravate juurde löödi teine tsaari prikaas: „Bojaarid, õukondlased, kroonu ja prikaaside teenistujad ning ärinimesed peavad silpeale ja püsivalt käima ungari rõivais, kevadel aga, kui külm väheneb, kandma saksa kaftaneid.“

Need kaftanid ja kaabud riputati konksude otsas välja. Soldatid, kes neid valvasid, rääkisid, et varsti kästavat kõigil kaupmehe-, streletsi-, aguli-, papi- ja diakoninaistel käia lahtiste juustega, lühikestes saksa seelikutes ning panna külgedele rõivaste alla vaalaluust roided... Inimeste salgad seisis väravate juures, jahmunult, tumedas hirmus. Anti sosinal edasi, et kolme ahjuroobiga tundmatu mees olevat pildunud vaat samasugust konksu otsas rippuvat kaftanit roojaga ja kisendanud: „Varsti keela-

taknu vene keeli rääkimine, oodake agal Sõidavad siia Moskva ja luteri papid, et kogu rahvast ümber ristida. Agulirahvas antakse sakslastele igavesse orjusse. Moskva saab uue nime — Tšortograd¹. Vanadest raamatutest on avalikuks tulnud: tsaar Peeter on juut Tanni suguharust².“

Kuulas mitte uskuda seesuguseid sõnu, kui kolme-kuunnapäeva eel kaupmees Revjakini sellid hakkasid — kaubahoovis ühest poest teise joostes — äkki jutustama kummit ja kohutavast ohvrist maailma lunastamiseks valeriuse käest: Võga järve lähedal põletasid end ennustada kahe sõrmega palvetajat³ elusalt. Tulekahju kohal avanen taevast ja sai nähtavaks klaasmeri ning taevane aujarg, mis seisis nelja elaja peal, aujärjel istuv tsaar, tema paremal ja vasakul käel neli kolmatkümmet vanemat ning keerubid tema ümber, — „nende tiivad olid oluast otsast ära lahutatud; igaühel oli kaks teineteise külge kinni, ja kahega katsid nemad oma kehasid“. Aujargi pealt tõusis lendu tuvike, ja tuli kustus, ja tulekahju kohalt jäi heaololuha hais.

1 Kuna pikaajaline viiskas lahkudes keegi hariliku kasvu ja tugevusega mees, kes jorandide talle hüüti järele: „Kõrgeks tõusnud, hoi!“ lühikeses platis ta jooksmas ja kadus kiiresti kadunud künka poolt seisis: „Viia kõrge valtskapi kätte, lahti tegemata.“ Djakk Pavel Vassiljevitsõ kuulab sel hädavaru oma värissevad käed kasukavarrustatuna. Ahvardades hõõskemehel naha seljast nülvida, kihutab Preobraženskojesse.

Valveohvitser silmitses lossi eeskojas djakki põlgliku pilguga tema kiilaspeast kuni karusnahaga safran-saabas-loodi „Tsaari juurde ei saa.“ Pavel Vassiljevitsõ, nõrkenud arevuseni, latus lavitsale. Tungles palju rahvast: jõhkrad sõjaväelased, venelased — kõik pikakasvulised, laiaõlased, terved nagu härjad; välismaalased — väiksemad, kuid mõeld meeldivamad (neid vaeseid hakati viimasel ajal rumaluse ja purjutamise pärast rohkesti teenistusest võtta kihutama); osavad Vladimiri, Jaroslavli, Orjoli asjamehed, töösturid, kaupmehed; kõrvuti istus kaks suursugust bojaari, üks — kinnimässitud peaga, teine —

¹ Kuudolinn. Tõlk.

² Põhli järgi seati selle suguharu linnades kuldvasika kummardamist aluse. Tõlk.

musta laiguga silma all: pärast mürgeldust olid tulnud temeteise peale kaebama; lühikeses ruskes kaftanis, lõngast parukas peas, käed selja taha pandud, jalutas, kellelegi vaatamata, lahke, näljase näoga välismaalane, prillid ees, — matemaatik, keemik, kuulus perpetuum mobile — igavese vesiratta — ja dambretti mängiva ning enesest loomukohaselt viina või õlut purskava vaskinimese-automaadi leiutaja. Matemaatik pakkus tsaarile enam kui sada patenti, mis võiksid rikastada Vene riigi.

Ühest prahvatas eeskotta purjus Nikita Zotov ühes ennenähtamatult paksu mehega: „Ära pelga, ta armastab vördjaid, ta ängab sulle raha.“ Vürst-paavst sikutas rasvajõmmi tsaari eluruumidesse. Süttides kohusekirest, astus Pavel Vassiljevitš valveohvitseri juurde ja ütles talle summutatud häälel näkku: „Sõna ja tegu!“ Eeskojas muutus silmapilkselt vaikseks. Ohvitser võttis valveseisangu, tõmbas ägedalt hingates mõõga välja: „Läki.“

Kiri, mille Pavel Vassiljevitš oli andnud tsaari enese kätte (Peetril valutas pea, — ta võttis djaki mossitades, kärsitult vastu), see kiri, mis kohe avati, oli alla kirjutatud Aljoška Kurbatovi, vürst Pjotr Petrovitš Šeremetjevi õueorja poolt. Kiiresti läbi lugenud, võttis Peeter enesel küüntega lõuast kinni: „Hm!“ — luges teist korda, heitis pea kuklasse: „Haa!“ — ja unustanud Suslovi, astus kähku söögisaali, kus lähikondsed lõunat oodates igavust tundsid.

„Härrad ministrid!“ — Peetri silmad selginesid. „Sööda teid, jooda teid küllastuseni, aga palju teist kasu on? ... Näel“ Raputas käes kirja. „Kehv mehike, ori, — aga mõtles väljal Kroonukassa rikastamine... Fjodor Jurjevitš...“ Pöördus nohiseva vürst Romodanovski poole. „Käsi Kurbatov sedamaid üles otsida ja siia tuua... Me ei istu ilma temata söömagi... Sedasi, härrad ministrid, — kroonukulliga paberit tuleb müüa: kõlgi kinnistusürrikute, palvekirjade jaoks — tempelpaberit, kopikast kuni kümne rublani. Mõistate? Pole raha sõdimiseks? Vaat siin need rahakesed on!“

KOLMAS PEATÜKK

11 koltnud veel, kuid juba paukusid kogu majas ukсед, ktitukusid trepid, — tüdrukud lohistasid õue kaste, pampo, relsikohvreid. Vürst Roman Borisovitš einestas tuluga kaetud laua taga, rasvaküünla valgel. Lüripides kappasuppi pöördus aeg-ajalt nurisedes ümber:

„Avdotja... Antonida... Olka!... Oh, issand!...“

Situtus kõhtu korgilades viinatoobi poole. Ja major-donna on samuti kuhugi kadunud. Noh, nüüd ragistas kogu ühepööskala trepist alla.

„Lõõnitud, kaalunud! Oh, issand!...“

Antonida jooksis peast sõraseda naise, — juuksed sas-
le ja vanu kassakke koljas.

„Antonida, lugu omelt, koo...“

„Oh, jäh, loadiko...“

Haaran pehme rätiku, sõstis eeskotta. Roman Borisovitš hakkas otsima, mida veel süüa. Pea kohal kambris lahustati midagi, pillati maha, — laudlaest varises prügi. Mis see siis on? Kas juba maja lammutavad?... Võttis pead kõngetades tuurakala ette. Uksest ujus sisse vürstlanna Avdotja, — kasukas seljas, soojad suurratikud ümber, — vajus selna lähes olevale veneetsia toolile. Oli hirmust otsa jäänud: kogu oma elu jaoks oli ainult kaks korda Moskvast välja sõitnud: Troitsesse ja Uude Jerusalenna. Ning nüüd äkki sõharane teekond ja veel ühepööskala...

„Mis sa end enneaegu oled rätikidesse mässinud? Haruta lahki, koo. Pga teel ole söömist, vaid silmavesi.“

„Roman Borisovitš, kas sõit on kaugele?“

„Veroneži, meenu.“

„Heldi ko...“

lite taga... Roman Borissovitš mõmises oma kere sügavusest, avamata suud. Oli kuulda, — õues tilises kelluke, tallipoisid karjusid ette rakendades hobuste peale...

Sõitsid vooriga kahes saanis välja (ja kaasas veel kolm rege majapidamisasjade ning pudulohustega). Kuljused tilisesid matkanukrust. Kolomna tee oli sisse sõidetud, kuid auklik. Iga versta tagant seisis punane post, nende vahel — hiljuti istutatud kased. Antonida ja Olga lugesid poste ja kaski (ei olnud millegi muuga teel meelt lahutada, — jääne lumekoorik paastukuu päikese all, eemal pruunid salud). Vareste järgi teeäärseil puudel ennustasid tüdrukud armukohtamisi. Teises saanis norises Roman Borissovitš, surudes õlaga vürstinna Avdotjat, ta huuled vappusid jõorakute kohal. Sõideti rahulikult.

Uljanino külas, versta viiskümmend Moskvast, oli otsustatud hobuseid sõita. Ei paistnud nõost veel õlgatused, kui Buinossovite voorist kihutas mööda kõrge kummsaan — kuue kõrvi hobuse ja kahe kutsariga. Klaasaknakesest heitis uudishimust kihelevate tüdrukute poole ükskõikse pilgu raage, musta sooblikasukasse mässitud iludus.

„Monsik, Monsik,“ erutus Antonida, kaela ema kasukast välja sirutades. „Olga, vaata, tal on kavalier kaasas...“ (Möödalendava saani sügavusest vilksatas tõesti paljaks aetud nägu ja kaabu kardpaal.)

„Königseck, kas või mädane.“

Antonida lõi käpikuid kokku:

„Mis sa ometi?... Oh toda habematuti!“

„Või tuli sulgi meelde... Eks ta ole mära, sakslanna... Kogu Moskva sosistab Königseckist, ainult tsaar on pime...“

„Piitsaga tuleks Monsikut turul nahutada...“

„Sellega ta lõpetabki...“

Külas seisis peaaegu igas õues voorid, avatud väravaist paistsid bojaaride saanid. Külalised jooksid mööda sõnnikusi hangesid, püüdes kanu. Roman Borissovitš vihastas Avdotja peale:

„Seal on teie lollid teelevaalmistused, — enne valget oleks pidanud välja sõitma... Otsi nüüd ulualust...“

Käskis sõita kroonutare juurde. Seesugused sissesõiduhoovid — neljaaknaline, viieastmelise esitrepiga maja — asutati tänavu iga jaamavahe kohta kuni Voronežini välja. Komendantidel kästi hoida söögi- ja joogi-tagavara

ning hoiduda kõige suurema valjusega tarakanide eest (need laar kardab üpris neidsinaseid onnielukaid).

Komandant huppas välja trepile, — mõök küljel ja jorukaa pens, — vehkis juurdesõitjate peale käega: „Täis, täis, ei saa.“ Roman Borissovitš lükkas ta tähtsalt kõrvale, astus otskotta, tema järel vürstinna ja neitsid. Komandant kahtles meeleheitlikult nende taga. Tõepoolest, oli võimalu kumbagi tuppa — eeskojast paremal ja vasakul — kinni tungida. Kasukad, vildid, kübarad, mõõgad vedelesid viltuud pörandal, seisisid teenijatüdrukud, lõhnas kapiituli järel.

„Laudika, etta on kõrgemad ülemused,“ sosistas Olga. Roman Borissovitš nägi laet, et peab ilma kärata lahutama, kuid äkki lausus parempoolsest laost, kus naesisid jorukalt kavalereid, saksa haäl vene keeli:

„Lauditar Olga, lursitar Antonina, pallume meie manu lauda.“

Tüdrukud nihkusid kahele poole. Kaetud laua juures — Anna Monn, punases kleidis, reisitanuga, hoides käes kinnipidatavat, pöördus naeratades, kutsus... Kavalereid, kellest kahtlik Königseck, Rootsi Moskva residendi Cnypercrona vennapoor Carl Cnypercrona ja veel keegi tühikutele tundmatu prantslane hüppasid juurde, et vürstlariidid kasukalt seljast võtta. „Ah, meie ise, la!“ — tüdrukud kiskusid kähku ema hilbud ümbert, toppasid kollekt kasukate laskusse. („Oota aga, memmeke, seda haäl mu peame meeles.“) Astusid kavaleridel käe all kinni hoides glasse, uimased — tegid reveranssi.

Lavilal istus, selg higistava akna poole, tumedajuukeline, suute silmadega, poolavatud huultega poisikene. Nõrk poe õlale langetatud, vaatas väsinult täiskasvanud, vaimul-paljakold hülmes, kes teda oma jutu ja naeruga nahtavasti ulinaseks teppid. Tal oli seljas ereroheline proobraženski kaitamika ja mõõgake õlarihma küljes, valge saapais jalad ol ulatunud pörandani.

Roman Borissovitš, nuuksatanud juba künnisel, astus bardalt kümneaastase poisikese juurde, laskus laubaga vastu laudpörandat ja palus nohisedes suurelt troonipärijalt, tsarevitš Aleksei Petrovitšilt käekest suudlemiseks.

„Anna, Aljošake, anna talle käekene,“ ütles laulvalt, lõbusalt punapõskne tsaaritar Natalja Aleksejevna. (Selles peale, kui tsaarinna Jevdokia viidi Suzdali, oli tädil Natalja poisikesele ema asemel.)

Aljošake vaatas talle aeglasel pilgul otsa, sirutas pitskäänisega kaetud sõrmed sõnakuulelikult vürst Romanile. See kleepus neisse paksude huultega. Tsareevitš puudis kätt tagasi tõmmata, — Olga ja Antonida ajasid kõige politessi kohaselt oma seelikud ta ees kohevile, pikad kavalierid raputasid parukaid, trampisid jalgadega, uhines Buinossovite perekonna kummardusega, — ta tumedad silmad täitusid pisaraist.

„Tule, tule minu juurde, Aljošake... Näe, kuidas nad sind on ümber piiranud.“ Natalja — tugevarinnaline, tumehlondide juustega, nagu vendki ümmarguse näoga, naeruline lohuke lõua otsas — tõmbas poisikese enese vastu, kattis udemelise rätiku otsaga.

„Egas midagi, ootame ära, — las sirgub, hakkab ise inimesi hirmutama... Eks ole, Aljošake?“ Tsaaritar suudles teda oimukohta, võttis taldrikult toreda mesi-prääniku, haukas ilusate hammastega katki, ulatas tsareevitšile. „Mis te, vürstitarid, seisate, istuge, maitske toitu... Aga sina, vürst Roman, seisa pisut ühes kavalieridega, teile kaetakse hiljem...“

Peale Natalja ja Anna Ivanovna istus laua juures veel pikk, targa kollaka näoga tüdruk, kulmud ja ripsmed naha värvi. Linakarva juuksed pingsaks sõlmeks pealaele käänatud. Ta oli juba soõnud, — taldrik ja poolik veiniklaas kõrvale lükatud, heegeldas ta väledalt värvilisest villasest lõngast käsitööd, ise naeratades. See oli tsaar Peetri sõbratar — Amalia Cnypercrona, Rootsi residendi tutar.

„Aleksi Petrovitš, lubama tere lahke naokene,“ lausus ta õrnalt vene keeli ja asetas heegelduse poisikese kaela vastu. „Oo... teie saama kandma see sall...“

Poisike hõõrus ilma naeratamata oma põske vastu ta suurt, peaaegu mehelikku kätt. Anna Mons, kes istus sirgena ja viisakana, suunurgad magusalt üles tõstetud, ütles samuti vene keeli:

„Saanisõit on tsareevitši läbi raputanud. Kuid me oleme kõik selles kindlad — tsareevitš on vapper zoldat... Kui vahvalt ta oma mõõka kannab...“

Poisike vaatas tädi küünarnuki alt udemelise rätiku tagant vaenulikult valgenäolisele sakslannale. Toolikorjude taga seisvad kavalierid hakkasid tõendama, et tsareevitš tõepoolest avaldab kõiki julge mehe tunnuseid.

„Sa me isake, me lootus-valitseja...“ pistis Roman Borissovitš äkki ulguma, ajas tagumiku õieli, tõmbas põl-

ved kronksu, vahtides poisikesele otse näkku. „Istu tubli hobuse selga, võta kätte vahe mõõk ja löö maha vaenlased lugematud väed... Kaitse sa õigeusklikku Venemaad, — uksi seisab ta maailmas, isakene...“

Tahtis poisikest pähe suudelda, ei sõandanud, suudles ta õlakest ja, väga rahul, ajas enese sirgu, hõõrudes ristluid... Natalja Aleksejevna vaatas teda miskipärast hirmuga. Anna Mons, kehitades õlakest, muigas heatahtlikult, lausus

„Kella peale te, vürst Roman, nõnda vihane olete? Tuleb, et meil muid vaenlasi pole peale türklaste, — ja meilegi tahame rahu... Sõda pole meil ette näha...“ (kõneldes poliitikatargalt Amalia Cnypercrona poole.)

Mida's sa, mida's sa, emake Anna Ivanovna... Las aga teed tahenevad, küll siis tõuseme suureks sõjasõidaks... Iga me asjata sõjaväge kogu, Lütitchi püssidega meid varustada... Egas see ole naljaviluks...“

Amalia Cnypercrona langetas heegelduse, ta silmad avanemad imestusest, suu tõmbus väikeseks, nagu venis pikaks kavalierid, vahetades pilke, kuulasid, kuidas Buinossov, vahustades hooplemisest, kirjeldas sõjalisi ettevalmistusi. Nakkel saadik Königseck haaras vestitaskust tubakatooni, toppis seda hirmuvalt Roman Borissovitšile. Kuid see vastas „No jätka nüüd oma tubakaga, oota.“

Id, emake Anna Ivanovna, kogu Moskva räägib sellest Valulstunnast... Rinnutal astume välja oma põliste liivi pärusmaade eest...“

Kuid nüüd astus Königseck vürst Romanile jala peale. Tsaaritar Natalja, nagu vihast lõkendamas, hüüdis:

„Kõllalt sul tühja lobiseda... Unes vist oled sõda ette näinud? Nagu näha, veel eilsest saadik pommis...“

Astus Aljošakest õlgadest hoides triibulise eesriide taha, kus puud ahjus praksusid. Tsaaritari järel ujus minema ka Anna Ivanovna ühes Olga ja Antonidaga, ning, viivitanud, lahkus ka Amalia Cnypercrona (sellel ei kadunudki imestus näolt). Kavalierid istusid laua juurde. Roman Borissovitš peale ei vaadatudki, nagu poleks teda olemaski. Ta sai aru — polnud märki tabanud... Aga mis vahtes ei tabanud? Tähendab, ei tohigi siis õigeuskliku Venemaa eest välja astuda? Vene inimene peab võõralaste ees suud pidama? Mossitades vaatas laua poole. Road kanti ette. Uks koht oli laua otsas vaba — viimane. Ja seegi on juba häbiväärt, et ootas nagu tohman, kuni

palutakse. Ah, käige kus ... Vürst Roman pöördus ümber, astus eeskotta. Seal istus vürstinna Avdotja alandlikult kasukate juures toolikesel.

„Mis siis sina siin ootad nagu alatu?“

"Ei kutsutud tuppa, isakene."

„Ei kutsutud! Oh sa vares... Oma päritolu oled sa unustanud... Läki teise tuppa...”

Tugevasti söönud ja joonud, rahunes Roman Borissovitš. Võib-olla pahvas tõesti midagi üleliigset tsareevitši ja tsaaritari ees... Need kõrgelolijad heputavad, välismaalaste ees aga veel eriti. Noh, pole viga, — ega vanale mehele pahaks panda...

Pärastlõunal, vajunud raskena ja unisena saani, Roman Borissovitsš haigutas, kohendas tagumikuga istmekohta pehmemaks ja uinus muretuna, tundes paastukuu sula tuulekest... Oleks tal olnud halb südametunnistus, ei, südametunnistus oli puhas, — kust võis ta aimata, millised rasked ja erakordsed asjad teda ootavad tolle näiliselt tühise juhtumuse tõttu kroonu postijaamas.

Enne Voroneži jõudmist said siiski häda näha. Kui poleks lakanud kõle tuul tuisuga, oleksid kuskil jõekest üleminekul uppunud. Kiirustades jätsid omad hobused maha, — sõitsid nüüd küüthobustel. Mida lähemale Donile, seda leppimatumaks muutusid talupojad teeäärseis külades, vahtisid süngelt — kiskja kombel, olid valmis alles kärkimise peale mütsi maha võtma. Roman Borissovitši hääl hakkas kähisema sõimamisest igas sisse-sõiduhoovis hobuseid nõudes. Astus ise onnidesse, raputas maamehi rinnust: „Kas sa ka tead, koerapoeg, kelle ees seisad? Laostan sul...“

Talupoeg, hambad õelalt kokku pigistatud, raputas pead, ahju peal välgutasid lapsed nagu hundipojad silmi, suurekondiline eit hoidis kurjalt poti- või ahjuharki käes: „Pole meid midagi laostada, bojaar, oleme juba laostatud, — ei ole meil hobuseid, mine jumala nimel.“

Uhes umbes kümneperelises kurjast ilmast üllatatud külas, — mäeveerul jõekese kohal, — pidid Buinossovid ööpäeva elama: külas olid ainult naised, ei mehi ega hobuseid. Ööbisid suitsutares (kus inimene seistes peaga suitsu uppus). Vürstitarid oigasid, lamades kasukate all, kokkulükatud pinkidel. Suits sõi silmi. Kodutult ulgus tuul.

Argates kuulis Roman Borissovitš tänavalt hääli, — koopti mõitis nähtavasti ette. Kägisedes, vastumeelselt tõusis kasuka alt välja. Õues oli valge, lendavate pilvede vahelt paistis tähti. Oiendanud oma asja, lähenes vürst Roman Borissovitš väravale. Selle taga tasased hääled: „...Kevadel jooksevad Žukovi talupojad kõik laiali, Ivan Vassiljevitš...“

„Llastame ikkagi veel kuni selle mudani, tänu jumalale... Siis saabus see Azmus, — või kuidas ta nimi oli, — see antikristus, ja siis läks lugu lahti... Tehti kogu, ja mis muud kui soost muda, tõstma, telliskive tegema, rehtedes kuivatama... Meie mehed veavad hommikuks ähtuni seda muda, kõik rehed on teda täis tuulitud... Hobused on vigaseks vaevatud... Ei ole sul kauduist ega külvamist...”

„Lisnar käis kohal... Sellest, ütleb ta, on vähe... Käskta ehitada koppadega veski, et põhjast muda vinnata... Põlolatil tema juuresolekul, — võeti rehest. Ei, seda orjust ei kannata me valla, Põgeneda ilma taha vaatamata...”

„Varjame ennast kristlikkudes, Ivan Vassiljevitš. Auhult (ahti) tulema löva järele. Kas see on siis elu?...”

„Atammis, kuu lahoh vana! lahti?”

Roman Hottasovitš, märkamata, kuldas kuul teda üle pool viantud kaanek all laht lümbab, surus silma vastu, mis ta teadma ei valguks): milu mees mõisab lõugus päl valbast pärakummiga ree juures; eelles, ohja hoides — latsalaline mees vammuses, kasaka- naha peas, habe nagu lubjaga pritsitud — lapiline. „Oi-oi, see on olen ma kuskil juba näinud,“ mõtles Roman Hottasovitš hirmunult.

Üks meestest — reepära üle kummardudes:

„Miks Doni poolt kuulda, ataman?“

Lapilise habemega mees vastas tähtsalt, õiendades

"Oodake suveni . . ."

Mohed nihkused lähemale:

"Kas ootavad sõda, või mis?"

"Jah, kui jumal annaks..."

„Kui see ainult rutemini millegagi lõpeks...”

„Lõpeb, lõpeb,“ põristas laikhabemeline ähvardavalt.

„Mõel on teravad hambad.“ Ta pöördus jõuliselt reel.

„Mehed, kelle juurde ma hobuse jätan?“

Ivan Vassiljevits, võiks ju minu juurde... Aga kurat

ise tõi eile bojaari ühes ta eitedega... Kuidas märatsevad... Heinad, õled pildusid laiali, kaerad olin ära peitnud — leidsid üles, sa ei usu — ämbritäiekaupa raputavad hobustele ette... Ja mis ma temast saan, — mitte kopikatki ei anna ta..."

Laikhabemeline avas suu:

"Haa..." naeris ta. "Ha-haa... Võta minu puki alt kotist nuga... Muretse ise enesele kopikas... Sedasi, orjad-mehikesed..." Tõmbas ohjad pingule. "Noh, kelle juurde siis?"

Üks eemaldus kiiresti saani juurest:

"Minu poole, minu juures on ruumi..."

Alles nüüd tundis Roman Borissovitš äkki kulma labi-tõmmet. Hambaid lõgistades ruttas ta pimedasse onni.

"Avdotja..." raputas ta unest juhmä vürstinnat. "Kuhu sa mu püstolid oled pistnud? Tõuske üles, Olga, Antonida... Süüdake tuli... Kuhu olete pannud räni ja tule-raua?... Miška, Vanka, tõuske üles — hobuseid ette rakendama."

Äsjaehitatud, palkidest tsaariloss asetses jõe taga, pool-saarel vana ja uue jõesängu vahel. Peeter seal peaaegu ei elanudki, — ööbis, kus öö üllatas. Lossi asusid Natalja Aleksejevna ühes tsareevitšiga ja lesktsaarinna Praskovja¹ tütardega — Anna Ivanovna, Jekaterina Ivanovna ning Praskovja Ivanovna. Sinnasamasse ühte hunnikusse paigutati pidustustele sõitnud bojaarinnad ja bojaaritarid. Lossist välja polnud kuhugi minna, — ümberringi sood, ojad. Akendest palstavad vaid laevastiku ladude laudkatused, laevade helekollased luustikud ellingeil (vana Voroneži kallastel), uurakud ligase lumega ja kändudest harjalised künkad.

Buinossovite tüdrukud tundsid ballide ja tulevärkide ootuses akna ees istudes igavust, — enam hullemat kohta ei leitud! Ei metsatukka — jalutamiseks, ei randa — istumiseks, ümberringi, — muda, prügi, laastud... Kaldalt, kollastelt laevadelt kajab paugutamine, meeste karjumine. Sinna sõitsid tihtipeale kavaleride salgad ratsa. Kuid tüdrukud ainult — ah!... — kaugelt saledaile ratsanikele. Keegi ei teadnud, millal algavad lõbustused.

¹ Tsaar Ivani lesk.

loodud sundati öösiti laevade juures tuleriidad, — tootati ood läbi. Tüdrukud riputasid kambris mõlema akna ette röövikud, et mitte kohutavaist leekide vastuhelkidest rüüta...

Kui muda palkseintega ümbritsetud õues kuivas, siis läksid trepile, päikesse paistele, — igavust tundma. Tõusis üheks võnnud aega viita tüdrukutega, kes istusid tolmel treppidel: peletise vürstitar Lõkovaga — laiem kui nikk, laegi silmad rasva uppunud; või vürstitar Dolgorubajaga — tõmmu ja upsakas (salga või mitte, kuid kogu Moskva teadis, et tal on karvased jalad); või Šahhovskaja kaheksa vürstitariga, — see õel pesakond muud ei teinudki, kui sosistas omavahel, peksis keelt. Olga ja Antonida ei armastanud naiste seltskonda.

Tõusis ühe salk töömehi, — ühe hommiku jooksul põlvitatil kiik ja karussell hobuste ning paatidega. Kuid raske oli nende lõbustuste juurde pääseda: kord tahtis laenuvõtta sõita, lukates eemale ammesid, et need teda võõrpooli kiini ei peaks, kord väikesed tsaaritarid Joanovnad. Kuus nendega väljus õpetaja, — tubakavärvi kallast sõita taskus müratik nina pühkimiseks, teises viisakimõnaka, — aakelane Johann Ostermann, suure, õpila tunnata, lahutamatu mõõda nööga, ümmargused prillid. Tõusis ühe poodi, — ta tuli poodi keldesse, ise istus maalitud hobukola, talle karussellil keerutatavale meelele: „Algama peab, aber langsam, langsam!“ — sulgenud silmad pillide taga, keerles kuni ogaruseni, kiibates tohutute taldadega.

Vahel veeresid suurelt trepilt puntrana alla pahupidi kaftantega narrid, nõgimustad mooramehed, kaks eide-õdivat rauka-tola, paksu tagumikuga tubased teenijad, ja treppastmeist allatulekul küünarpäist toetatuna ujus välja tsaarinna Praskovja avaras mustas sametist kleidis. Talle toodi tool, padjad, — ta istus, pöörates päikesest ära oma silmsilmalise, melonina ümmarguse, mingitud näo. Ta ei kandnud parukat, tema enese tumedad juuksed olid ilusad. Kääbused, narrid, veiderdajad istusid ta jalgade ette, ajades põsed punni. Seltsinaised asetusid härdalt ta tooli taha.

„Istuge, istuge,“ lausus tsaarinna laisalt bojaaritaridele, et need enam ei kummardaks, vaid jääksid treppidele

¹ Aeglaselt.

¹ Tulevikus kelsrinna Anna.

Kahetekiline viiekümnekahuriline laev „Predestinatsioon“ seisis laugel kaldal staapleil ja tugelel. Tema järsk ahler kolme rea ruudukujuliste akendega oli kunstipäraselt ilustatud tammepuust nikerdistega. Mustadele parrastele oli tõmmatud kaks valget triipu, vasksagarail kahuriluugid lahti löödud. Jämedast purjeriidest purjed raade külge rehvitud. Nüriil käilal, mis asetses ahtrist tunduvalt madalamal, hoidis alasti merineitsi vägevate palgi-
taoliste kätega pikka bugsprieti, mis kandis endistest lae-

lavaastmeile. Vürst-paavstile anti ühte kätte kahest piibust kokkuseotud rist, teise — toores muna. Roman Borissovitš asetati põlvili. Ulesraputatud vürst-paavst tõmbas sülge:

„Ülendada?“ küsis ta. „Ülendada, susi teda soogu...“

Ja toksas Roman Borissovitšile munaga lagipähe, — munakollane voolas mööda parukat laiali, — suskas piipudega naku ja tõukas siis jalaga eemale. Narrid pistsid kukkede kombel kirema. Vürst Roman asetati kaksiratsa toolile, anti seasingi äranäritud kont pihku ja lohistan pidulaudade vahele. Roman Borissovitš oli kivistunud, pigistades konti, suu pärani. Külalised vaarusid naerust, osutades talle sõrmedega. Heledalt naeris ka Amalia Cnypcrcona, — kõik ta kartused ja kogu südamevalu lõppesid naljaga.

Antonida ja Olga mõistsid alles siis tõelist õnnetust, kui ringi vaadates ei näinud enam enese kõrval kavalere, — Leopoldus Mirbach ja Bartholomäus Bram kummardasid tantsusaali ukse juures jonnakalt-purjuspäiselt ning sügavalt õelate Šahhovskoi vürstitaride ees. Kaheksa vürstitari vaatasid trotsivalt Buinossovi neitsikute poole, kõverdades paljaid käsivarsi, keerutades puuderdatud parukatega, tehes loendamatu reveransse.

Tol talvel ei jõudnudki Volkovid Riiani. Lai talvemaantee viis Smolenskist üle Orša Kreuzburgi. Poola piiri taga polnud lugu nii nagu Moskva ringis (ühest külast teiseni päevateekond läbi põlismetsade), — asulaid leidis tiheidalt: kõrgel kohal klooster või kirik ja härrastemaja, mõnes kohas ka loss kivimüüride ning vallikraavidega. Meil elasid külades ainult vaikeseveralised teenistusaadlikud, või istus juba mõni põlualune bojaar nagu mäger süngelt kõrge tara taga. Poola panid elasid lõbusalt, laialt.

Aleksandra Ivanovnal oli otse pöörane tahtmine pöörata teed mõnesse säärasesse imevaart lossi, mille teravad grafiitkatused ja suured aknad paistsid põliste pärnade tagant. Volkov vihastas: „Me oleme tsaari teenrid, sõidame ametlikkude paberitega, meil ei sobi ennast toppida, saa ometi lõpuks aru...“

Toppida polnud tarviski. Kord hilisel õhtul sõitsid nad

... ja tõusid üksteist kurnud, — koeraaki ei
... Sellaal kui peremees, te-
... juut, vaevaga vära-
... Ivanovna saanist välja, et
... Vantaa poolkuud, selle nuk-
... Sankal oli miskipärast
... Vähikesed
... ilma katuseta, —
... Jõudis häma-
... Suletud ukse
... nägu pihkude va-
... Sanka
... Talle viirastus ikka —

... pütte ja vaadi-
... Peremees näitas rasva-
... väikese näo
... saate
... „Alnult kui pan
... Oh, jumal,

... Kalkise eesriide
... last-
... pool
... hale

... tulli ja väljus peremees
... Laps nuttis alistuvalt...
... „Sanja, kas
... Viirastus poolik
... naise
... Viirastus
... silmad, kui ta suri... Põleb
... väikevennad, pea
... vahivad
... peene kae-
... „Sanja, Sanja,“ kutsus
... „Sanja, mul on neist hale...“

Volkov sõi aeglaselt nuudleid. Uks mürtsatas jälle, keegi
... Sanka neelas pisaraid:
... „Vaat sedasi sõidadki oma õrnest mööda.“ Mees — jäl-
... „Sanja, joo vähemalt piimagi.“

lud daamid naersid. Saani tagapukist ronis maha tuiakas pan, astus vaarudes kõrtsi poole, nägi ähmase klaasi taga Sanka nägu. „Ohoil“ viipas šlahtale käega. Pan ja tema taga šlahtapoisid, — mõned lihtsais lambanahkseis kasu-
kais, mõned päris räbalais, kuid kõik püstolite ning mõõ-
kadega, — tungisid kõrtsi. Pan, punane nagu vaskkatel,
jalad harkis, tõmbas pihuga üle vurrude, mis olid nii suu-
red, et ei mahtunud pihku. Tema tumepruunidest rebase-
nahkadest pealiskuub oli lumine, — nähtavasti oli pan
nii mitugi korda saanipäralt kukkunud. Kolksatades mõõ-
gaga, välgutades Sanka poole silmi, hakkas rääkima ilu-
kõneliselt, joobnu pingutusega:

* „Minu armuline pani¹ vürstinna, neetud kõrtsmik teatas mulle liiga hilja teie saabumisest. Kuidas! Et seesugune ilus suursugune pani ööbiks jälgis kõrtsis! Ma ei luba seda. Šlahta, lange põlvili, palu, et pani vürstinna tuleks lossi...“

Aadlikud, — oli nende hulgas ka hallipäisi, keda ilustasid mõõgaarmid põiki üle näo, — hakkasid Sanka ees ühele põlvele viskuma, tõmmanud mütsid peast, lüües pihkudega vastu rinda, täites kõrtsi viinabõnguga:

„Kõige armulisem pani vürstinna, kas või surm — ei ma tõuse teie jumalikkude jalgade eest, — suvatsege tulla pan Malachowski poole...”

Aleksandra Ivanovna, nagu oli laua juurest üles hüpanud, tõmmates õlgadelt reisisalli, nii seisiski põlvitava šlahta ees, kahvatu, kergitatud kulmudega, ainult nina-sõõrmed vabisesid. Kõrtnmik hoidis küünalt kõrgel. Pan Malachowski, vaadates seesugust iludust, müksas kord üht, kord teist aadlikku ja langes lähemale astudes ise raskelt põlvele:

„Palun . . .“

Sankal oli siiski küllalt mõistust, et heita pilku mehe poole. Vassili oli väga kohkunud, avas väriseval käel särgikaelust, otsides rinnalt kotikest kirjadega — tõenduseks, et tema isik on puutuma^{ku}. Sanka lausub pisut kogeldes, kuid laulva häälega:

„Olen õnnelik tutvumast...”

Juba teist nädalat pidutses pan Malachowski, mürge-
das üle kogu Orša vojevoodkonna. Pani Augusta, tema

¹ Pani — proua, emand (poola keeles). *Tõlk.*

meestele nõnda lohu ja tantsu, — tantsitas oma ka-
beel ümmustanud. Nõrkedes peitis mõni enese
... .., entusiastlik, — ja äratati, lohistati unisena sammus-
... .., kus meeskaunidid vääril oma viimse jõu välja pa-
kahetud, lapitud pikk-kuubedes, — veneetsia
... .., mis kellest maaltud lae all tiikus küünlavaha
... .., porukatide, lohviwaile seelikuile, kõrvaltuba-
... .., ja jät pe lõmpa alluv Alabla.

... ja veel mõni muu asi.
Tõsi, need olid ikkagi pool Augusta, — väike, kahupäine,
lühikesel põskedega, — mõelnud välja uue lõbu, plak-
etiga kaarte „Hüdamine.“ Vajuti saanidesse, kihutati tõrvi-
tte vahel mõnel poole, kus jälle kõrgute külaliste jaoks
oli valitud nakkunud, tervena püetud olnad, hhtšlahtale
ja suured haiged ripskedel küüslauguga. Tühjendati kari-

Wojciech J. Gierlikowski, *Pracownik Państwowej Agencji Wywiadu*

I mulles panti Augusta valla rõivastada oma külali-
-tehtasteks, kooklasteks, händudeks, lihtsamate šlah-
-maste nööd nöödile nööga. Lõhutsenud õõ läbi, läksid
-tehtast nööditehtasteks, nää kõlksutas sõbrali-

* pöördub laulu künkale. Võeti osa jumalatees-
* pöördi naja aastani mõdusid valges,
* pöördi naja aastani mõdusid valges,
* pöördi naja aastani mõdusid valges,
* pöördi naja aastani mõdusid valges,
* pöördi naja aastani mõdusid valges, ja igaks ju-
* pöördi naja aastani mõdusid valges.

enka muutis kogu oma hingepalanguga sellesse lõbut-
 eelses. Valutas vabid kletid ja mürqi särke, hõõrus end
 lohutava viinaga, ning alla muusik, — kõhnunud, kõrgekas-
 vatu, blond muusikast labi imbutud, — kummardas uh-
 kelt muusikale, keerles nagu meeletu polkat tantsides.

Vassili pani esalgu vastu, kuid tema juurde asetati kaks noomarit ning joomarit, kogu Poolas kuulsat vägi-
 bod — pan Chodkowski ja pan Domoracki. Need olid see-
 mused klahla-saksad, et ühe korraga jõid tühjaks nelja-
 kordilise õllekannu, sõid terve ploomidega hane, hauka-
 nel kõrvale kausitäie pirukaid, rüüpasid peale viis pude-
 li ungarl veini. Vassili vennastas nendega ööd-päevad
 läbi. Kui juhtus selgem silmapilk — otsis igatsedes naist.
 „Mu tüvike, Sanjake, on tarvis ära sõita, aitab juba.“
 „Kauka ei vaadanud ringigi. Pan Chodkowski võttis Vassilil
 oljades ümbert kinni, — laksid vaarudes edasi pidut-
 sevad...“

"Tänu jumalale, kindral Karlowiczi saabumisega sõjaväe juurde algas sõjaline tegevus," jutustas Pjotr Andrejevits, kortsutades raseeritud huuli ja valides sõnu. "Kuid Veenus ja Bacchus, paraku, jätavad kuulide vihina tähele panemata kindral Flemming otsib palavamaid lahinguid. Rootslaste ründamise asemel ründab ta vahvalt kauni poolatari kindlust, — viis selle juba Dresdenisse, ja varsti on seal pulmad..."

Kogu jutust mõistis Volkov, et kuningas Augusti asjad on halvad. Otsustas: et mõnest eksitusest hoiduda ja pärast Peeter Aleksejevitsi ees mitte vastust anda, tuleb pöörata Miitavisse.

"Kus on teie rüütlid, mu härra? Kus on teie kümme tuhat soomussärki? Kus on teie vanded, mu härra? Te olete valetanud kuningale."

August asetas läidetud küünlajala järsult peegli ette puudritupsude, kinnaste, lõhnaõlipudelite vahele, — üks küünal kukkus ja kustus. Hakkas sammuma mooda magamistoa hõbedast vaipa. Tema tugevad, pingsalt sukka-dest ümbritsetud sääremarjad värahtasid vihaselt. Johann Patkul seisis tema ees, kahvatu, sünge, mudides kaabut.

Ta tegi kõik, mis oli inimlikult võimalik: kirjutas kogu talve ässitavaid kirju, saatis neid salaja rüütlitele Liivimaa mõisates ja Riiga. Trotsides Rootsi seaduse ähvardust, läks kaupmeheks rõivastatuna üle piiri ja viibis von Benkendorffi, von Sieversi ja von Pahleni lossis. Rüütlid lugesid ta kirju ja nutsid, meenutades ordu muistset vägevust, kaebasid viljatolli üle, need aga, kes olid reduktsiooni tõttu kaotanud osa oma mald, vandusid oma elust mitte hoolida. Ent kui Saksi sõjavägi viimaks Augusti manifestiga Rootsi orjuse kukutamise kohta Liivimaale tungis, siis ei sõandanud ükski rüütel hobuse selga istuda, ja — veelgi pahem — paljud hakkasid koos pürjelitega kindlustama ning kaitsma Riia kuninga palgasõdurite vastu, kes ihaldasid rõõvima pääseda.

Täna tõi Patkul need troostitud teated Miitavisse. Kuningas katkestas lõunasöögi, haaras laualt küünlajala, haaras Patkulil käest kinni, sööstis magamistuppa...

"Te lükkasite mind sellesse sõtta, mu härra, — teiel... Ma paljastasin oma mõõga, toetudes teie vandelistele töotustele. Ja teie julgete öelda, et Liivimaa rüütelkond — need joodikud ja maksavorsti õgijad — veel kõhklevad."

... ja tema oma valges sõjakuues, tungis Patkul, poola, rüütlid kokku pigistatud, raputas ägedalt kätt, karjus ärrituses palju üleliigset.

"Kus on teie rüütlid? Te lubasite mulle seda. Kus on teie kümme tuhat soomussärki? Kus teie kakssada tuhat soomussärki? Poolakad, kurat võtaks, ootavad seda, et Poolakad ootavad minu edu, et mõõgad kätte võtta, et minna läbi kukkumist, — et alata ennekuulmatut kodu-"

... Vahel kuulab tema tähtlastelt, terava lõikega huultelt, hõõrutud nägu vahel... Patkul, pööranud silmad kõrvale, taltsutades raavu, mis tungis kõrisse, vastas:

"Vahel, rüütlid tahaksid saada kindlustust, et nad, kui nad lähevad ikka, ei satu mitte Moskva barbarite invaasiooni alla, ma arvan, on kõhkluse põhjus..."

"Lubad, lubad, kartused... Tsaar Peeter vandus rüütlitele, et ei lähe Jamburgist kaugemale, — venelased olid lubanud ja Karjalat. Nad ei taotle isegi mitte..."

"Lubad, ma kardan vandemurdmist. Ma tean, — on lubatud linnad Narva ja Tallinna kaitsmise eesmärgiga, — need on kätud teha nende..."

"Tema suu värvitud kõõltega käsi lan-"

"... tema lõug sirutus kõrgilt ette: "Tema rääkis tema oma kuningliku sõna: et Narva ja Tallinn, lihtlgi veel Riia ei näe venelasi. Tuleb, tuleb, ma kusun need linnad tsaar Peetri kaitse alla..."

Kuningas tundis Miitavis, hertsogilossis meeleheitlikku rõõmu. Tema viibimine sõjaväe lähedal ei kiirendanud sõjategevust. Onnestus vallutada ainult Koberschanzi kindluseks. Kaks korda tulistati Riia, kuid tagajärjetult. Liivimaa rüütlid mõtlesid ikka veel järele, — kas istuda hobuse selga. Poola magnaadid ootasid valvsalt, valmistades, nagu näha, eelseisval seimil kuningale järelepärimist, miliste eesmärkidega kiskus ta Poola sellesse häda-olukorda sõtta.

Ilm oli Miitavis sant. Raha vähe. Kuramaa mõisnikud — tohumatud, nende naised sarmanesid pigemini tiinete loomadega kui ahvatleva sugupoolega. Noor Kuramaa

hertsog Friedrich Wilhelm, upsakas joomavend, ajas talumatu igavuse peale. Kui poleks olnud uue sõbratari Athalia Desmonti pingutusi, kes oli koos kuningaga lõbusast Varssavist lahkunud, siis oleks Augusti tulist iseloomu ähvardanud melanhoolia.

Athalia Desmont algatas balle ja jahte, tellis Varssavist kohale itaalia näitlejaid, pillas raha seesuguse käsitamatu heldusega, — isegi August nohises vahel läbi nina, tehes õueministrile korralduse — leida krahvinnale nii ja nii palju kulddubloone. Karmi kliima tõttu itaalia näitlejad aevastasid ja kõhisid. Peenemaitseliselt kavatsatud ballidel kohalik aadel, kes ei tundnud rafineeritud naudinguid, ainult jõllitas silmi selle toreduse peale, arvutas mõttes, mis see kõik kuningale maksma läheb.

Kord oli kuningas lõunastamas. Ta sõi nagu tavaliselt üksinda väikese lauakese juures, selg pööratud kaminatele poole. Daamid istusid kullatud toolikestel poolringis ta ees. Kuningal oli peas väike galantne parukas, seljas kerge lilleline kuub, batistsärgi pitsid langesid allapoole kõhtu. Lauateenija, kuivetanud ning kortsunud näoga, värvitud vurrudega vanamees, kallas soojendatud veini. Täna viibisid vastuvõtul kuus peedikarva põskedega kohalikku parunessi, kuus lihavat parunit seisid pinguldatult nende jahuga riputatud parukate taga. Kaks toolikest olid vabad.

Närides pikitud jänest, heitis August tuhme pilke daamidele. Puuhalud praksusid. Parunid ja parunessid ei liigatanud, kartes nähtavasti ebaviisakaid häält nohiseamise näol. Vaikus venis liiga pikaks. August toetus küünarpeale, pühkis huuli, laskis salvräti lauale langeda:

„Mesdames ja messieurs, ma ei väsi kordamast seda suurt rahuldust, mida ma tunnen, olles teie kauni linna külaliseks.“ Kinnitas seda käelaba kerge liigutusega. „Peab seadma eeskujuks Kuramaa aadli kõrged kõlbelised omadused: õilsa mõttelaadiga ühendab ta õnnelikult kaine praktilisuse...“

Parunid lasksid väärikalt kummargile hobusejõhvist parukad, parunessid, pisut viivitanud (kuna nad halvasti aru said prantsuskeelsest kõnest), kergitasid oma lopsakaid tagumikke, tegid reveransi.

„Mesdames ja messieurs, paraku peavad meie praktilisel ajastul isegi kuningad, hoolitsedes oma alamate kõrgema heaolu eest, vahel maapinnale laskuma. Seda tõde

et mõista kõik, paraku,“ — lõi silmad õhates üles. „Mida ma peale kiireloomu võib äratada mõne kõrkust täis pani...“ ja järgemööda pillamine, kes loobib kulda pölvustulele ja lahile, joomarite ja loodrite toitmise peale, muud ajal kui tema kuningas nagu lihtsoldat ründab, mõõk käes, vaenlase kindlust...“

August rääkis volni. Parunid kuulasid pinevalt.

Pole kunibekka kuningate käest pärida. Kuid kuningad loovad alandamist oma alamate hingeliigutusi. Messieurs, ma alustan seda sõda üksi, oma kümne tuhande kaardiväega. Mesdames, ma algasin teada suure põhimõtte meel. Poola on kodusõjadest käristatud. Brandenburgist on meil hant, on meile hambad sisse löönud. Rootslased on lallid meie peremehed. Kuningas Karl pole meile peale, ta on jultunud. Kui mina poleks esimesena meile tunginud, oleksid rootslased juba homme siin, oleksid kuramaa vilja viiekordse tolliga ja laien-
sõda peale,“

August loovad alandamist peremehed. Parunid hakkasid nohida, mõned tõmbasid pead õlgade vahele.

August on pannud mõnu peale ülesande — panna meile ja heaolu lihtsust kuni Dneprini, Pommeri- ja Põhja-Prussia kuni Balti mereni — ühtlasi suurriigis. Kõik need riigid on meil. Rootsi, Brandenburgist on meile hant, on meile hambad sisse löönud. Rootslased on lallid meie peremehed. Kuningas Karl pole meile peale, ta on jultunud. Kui mina poleks esimesena meile tunginud, oleksid rootslased juba homme siin, oleksid kuramaa vilja viiekordse tolliga ja laien-
sõda peale,“

August loovad alandamist peremehed. Parunid hakkasid nohida, mõned tõmbasid pead õlgade vahele. August on pannud mõnu peale ülesande — panna meile ja heaolu lihtsust kuni Dneprini, Pommeri- ja Põhja-Prussia kuni Balti mereni — ühtlasi suurriigis. Kõik need riigid on meil. Rootsi, Brandenburgist on meile hant, on meile hambad sisse löönud. Rootslased on lallid meie peremehed. Kuningas Karl pole meile peale, ta on jultunud. Kui mina poleks esimesena meile tunginud, oleksid rootslased juba homme siin, oleksid kuramaa vilja viiekordse tolliga ja laien-
sõda peale,“

Parunid läksid näost punaseks, mõistes nüüd, mille p... August loovad alandamist peremehed. Parunid hakkasid nohida, mõned tõmbasid pead õlgade vahele. August on pannud mõnu peale ülesande — panna meile ja heaolu lihtsust kuni Dneprini, Pommeri- ja Põhja-Prussia kuni Balti mereni — ühtlasi suurriigis. Kõik need riigid on meil. Rootsi, Brandenburgist on meile hant, on meile hambad sisse löönud. Rootslased on lallid meie peremehed. Kuningas Karl pole meile peale, ta on jultunud. Kui mina poleks esimesena meile tunginud, oleksid rootslased juba homme siin, oleksid kuramaa vilja viiekordse tolliga ja laien-
sõda peale,“

„Majesteet, lubage mul omada õnne — esitleda teile Moskva Veenust...”

Tohutut kleidisaba järel lohistades lähenes ta uksele ja talutas kättpidi sisse Aleksandra Ivanovna: tõepoolest, kõigist ta tempudest oli see vahest kõige teravmeelsem. Kuuldes esimesena Volkovite saabumisest, ilmus Athalia nende juurde sissesõiduhoovi, hindas väarikalt Aleksandra omadusi, tõi ta üle enese juurde lossi, vaatas läbi ta rõivaste tagavara, — keelas kõige valjemalt midagi moskvapärast selga panna: „Mu sõber, need on samojeedide rõivad!” (Seda kõige paremate kleitide kohta, mis olid maksnud kuni sada tšervoonetsit tükk!) „Parukad! Kuid neid kanti ju möödunud sajandil. Pärast nümfide pidu Versailles's ei kanta enam parukaid, mu laps.” Kaskis toatüdrukul kõik parukad kaminasse visata. (Sanka lõi nii araks, — pilgutas vaid silmi, leppis kõigega.) Athalia avas oma kohvrid ja ehtis Aleksandra välja nagu „femme de qualité õhtu-robe'is”.

August vaatles meeldiva imestlusega Moskva Veenust, — kaks tuhk-ruuget lainet kummargile lastud peal, lokkis kihar, mis langes sügava dekolteega rinnale, pisut lilli juustes ja kleidil, mis oli lihtne, ilma voltideta külgedel, kreeka tuunika taoline, õlal — kuldrikandusega mantel, mis lohises mööda vaipa.

August võttis ta sõrmeotsakesed, suudles kummardudes. (Aleksandra nägi vaid vilksamisi parunesside punetavaid nägusid.) Nüüd on saabunud — see oodatud hetk. Kuningas oli nagu muinasjutumailt, nagu kaardipakist, — suur, tore, armastusväärne, punase suuga, kõrgete soobelmustade kulmudega Sanka vaatas võlutuna tema enesekindlalt läikima lõõnud silmadesse: „Ma olen kadunud.”

Varsti saab juba nädal, kui Vassili istub sissesõiduhoovis. Sanka viidi ära, tema aga unustati. Sõitis lossi järele kuulama, — kuninga adjutant tõendas iga kord lahkest, et kuningas ei viivitavat teda hommepäev vastu võtmast. Igavuse pärast lonkis Vassili päeval linna mööda, mööda kõveraid tänavakesi. Kitsad, sünged majad püstkatustega, raudustega — nagu surnud, — vahest ainult kõrgele üleval libub vastu aknaruute õõmutsis vihane nägu. Turuplatsidel on peaaegu kõik poed suletud. Vahel ragistasid neli kõhetut hobust mööda sillutise suuri munakive kahureid. Sünged ratsanikud varjasid end

hoovidega lahitudnurga tuule eest. Uksnes kerjujad, äraandetud nagudega naised, räbalais lap-
sukesed kaskadena mööda linna, vahtisid akende
tagant välja võetud.

August, jättes õhtusööki, istus Vassili käsipöskil
nende juures. Mõtleb naisele, Moskvale, rahutule teenis-
tusele. (Nagu õpetajad lapsed ja vanaisad, — ole alandlik,
ohkav, misa ülemad, — sellega ei pääse nüüd
...). Üle poole sajand need, kellel kuuned ja
... Aleksandr Menšikov — ühe, häbematu, —
... oli tõestatud, — nüüd kuberner, kavalier, ainult
... et kogu pea võrra teistest kõrgemale
... Aljoška Brovkin on sõjaväe värbamise eest
... edendatud sakutab pilgusti voje-
... Brovkin lohakas mats,
... kannab laeva... Sanka. Ah, Sanka,
... juba juba... juba mees tõmbaks ta selja piit-

... juba veel mõtlekski aru saama. Praegu pole
... juba juba... kuid roni...
... vaatles kauduhoovile... Hing tahaks
... juba juba... tuisu ulgu-
... Ah! ja kiltid ning
... kas hakata õige Pufendor-
... Aleksandr Menšikov
... juba juba... õppust saanud.
... Volkovid on küll taltsad,
... kes on esi-
... Aljoška Brovkinid?

Ühel aadressel mõtisklemisõhtul ilmus kuninga adjutant
... ja palus erakordse viisakusega ning
... lossi ilmuda.
... Sõitsid tõllas. August
... ei lask-
... pani enese kõrvale

„Ma ei saa millestki aru, mu noor sõber. Mulle jääb
... pärast mu
... kuulsin teie siiasõidust...
... Athalia, kergemeelseim naiste hulgas, oli võ-
... kiskus ta ära mehe kaisutusest ja
... varjates kõigi
... ”

Volkov ei jõudnud vastuseks kummardada, kippus tõusma, kuid August surus tema õlale. Rääkis valjusti, naerdes. Muide, lakkas varsti naermast:

„Te sõidate Pariisi, ma tean. Tahan teha teile ettepaneku, mu sõber, viia salakirjad vend Peetrile. Aleksandra Ivanovna jääb teid täielikus julgeolekus ootama krahvinna Athalia katuse all. Te teate viimaseid sündmusi?“

Tema näolt oleks naer otsekui pühitud, — õelad kort-sud tekkisid suunurkadesse...

„Asjad Riia all on halvad, — Liivimaa rüütelkond on mind reetnud. Parim mu kindralitest, Karlowicz, sai kolme päeva eest kangelassurma...“

Ta kattis näo pihuga, andis keskendumishetkega viimast au vaesele Karlowiczile...

„Homme sõidan ma Varssavisse seimile, — et lõpetada kohutavat mõtet käärimist... Varssavis annan ma teile kirjad ja paberid üle... Te ei säästa oma jõudu, te tõestate Vene armee viivitamatu väljaastumise vajadust...“

Athalia äratas keset ööd oma toaneitsi, — läideti küün-lad, süüdati kamin, toodi sisse lauake puuviljaga, pastee-diga, linnulihaga, veiniga. Athalia ja Sanka ronisid laia-st voodist välja — istusid ainult särgiväel, pitsilistes tanu-des einestama. Sankal oli pöörane tahtmine magada (või veel — kogu päeva jooksul mitte ainustki hetke hinge-tõmbamiseks, mitte ainustki sõna lihtsal moel, kõik pin-gutatult, alati valvel olles), kuid, hõõrunud tursunud silmi, jõi ta mehiselt veini klaasist, mis sillerdas nagu seebimull, naeratas kergitatud huulenurkadega. Ta ei sõitnud välis-maale tukkuma, — tuli õppima „rafineed“. Sedasinast „rafineed“ (nii seletas Athalia) ei mõisteta isegi igas ku-ningakojas: Versailles'iski on küllalt toorust ja sigadust...

„Kujutle ainult, mu südameke, niiskel õhtul ei või akent avada — niisugune hais käib ümber lossi, — pöösastest ja isegi palkonitelt... Õukondlased elavad kitsikuses, magavad kuidagimoodi, räpaselt, valavad end lõhnaõliga üle, et musta pesu lõhna lammata... Ah, meie sinuga peaksime Itaaliasse sõitma. See oleks imeväärt uni... See on kõige rafinee kodumaa... Sinu teenistuses oleksid luule, muusika, kirgede mäng, mõistuse peenendatud nau-dingud...“

Athalia puhastas hõbenoaga õuna. Asetanud ühe jala teisele, kõigutas tuhvlit, silmad poolsuletud, imes veini:

„... need on tõelised elu kuningad...
... Hea maamees astub
... istub oma telgede taga, julge
... oma laevaga purje oma laeval... Milleks
... Jumalad on ju surnud... Ei, —
... Olümposel roosatavat pilvede

... Athalia laubale
... „Kalla“, — rää-

... miks te kardate vastu
... Voorus — see
... varjab naine
... umbse
... Kuid teie olete tark, teie
... mehesse. Keegi
... tundmust avaldamast,
... Ärge olge naeruväärne,
... oma abikaasaga
... et keegi ei jul-
... Kuid meie oleme

... Sanka langetatud nägu.
... või õõpõeva labi,
... kreeka
... värsse
... ületada:
... kui Atha-
... naise kombel kuningat
... Kuidas seda seletada? Ei või ometi üles
... Parnassil sündinud, — et karjatas
... loobuma voorusest, kuid pole veel
... vahetada enesest midagi välja käristama, nagu valvaksid
... midagi püha, mingit

Athalia ei käinud peale. Näpistanud Sankat põsest, ...

... Ma suud-
... hoida vasarat ja
... Peeter meenutab mulle Herkulest — tema
... lohega, ta roogib Augiase
... Kas pole see mitte

muinasjutt, mu sõber, et tsaar Peeter on mõne aasta jook-
sul loonud vägeva laevastiku ja võitmatu armee? Ma
tahan teada kõigi marssalite, kõigi kindralite nime. Teie
tsaar on vaariline vastane kuningas Karlile. Euroopa
ootab, millal Moskva kotkas lõpuks lööb küüned Rootsi
lõvi lakasse. Te peate rahuldama mu uudishimu..."

Alati pööras Athalia jutu Moskva asjadele. Sanka vas-
tas, nagu oskas. Ta ei mõistnud, miks sõbranna valvsalt-
hiiliv hää muutus talle vastikuks... Hiljem, voodis, tõm-
manud vaiba kuni ninani peale, ei saanud kaua und, eru-
tatuna öistest vestlustest. Ah, ei olnud kerge seesinane
rafinee...

3

"...Ja lõpuks," kogu see koalitsioon pole rohkem kui
paberileht, mis võib hirmutada auväärt senaatoreid, —
mitte aga teie tulist vaprust... Taanlased ei julge rahu
rikkuda, — uskuge mu naiselikku läbinägevust. Tsaar
Peeter on seotud rahuläbirääkimistega, — ta ei astu enne
välja, kui türklased ta käed vabastavad. Kuid seda ei
juhtu. Djakk Ukrainitsev on kõik oma sooblinahksed
kasukad vesiiridele ära jaganud, — tal pole enam midagi
öelda. Tsaar Peeter püüdis türklasi oma uue Voroneži-
laevastiku vettelaskmisega hirmutada, — selle asemel
aga sundis üpris valvele inglased ja hollandlased. Nende
saadikud Konstantinoopolis ei taha kuuldagi Vene laeva-
dest Mustal merel. Kõige leppimatum on Poola saadik
Leszczynski, Augusti surmavaenlane. Ta palus sultanit
Rzecz Pospolita nimel aidata poolakail venelaste käest
ära võtta Ukraina ühes Kiievi ja Poltaavaga.

Need siin on viimased uudised või keelepeksud, — kui-
das teile rohkem meeldib, — neid on Varssav täis. Meie
Augustiga raiskame rohkesti raha ballidele ja lõbustus-
tele, — paraku, kuninga populaarsus jätkab langemist. Ta
on raevunud ja asetab enese naeruväärsesse seisukorda,
libitsedes uhe vene naiivitari umber...

Nüüsi ajaloo pärituul puhub teie purjedesse, vilistab
taglases lähedasest kuulsusest. Nüüd või mitte kunagi.
Teie truu Athalia."

Karl sai selle kirja Kungsõri metsas. Luges, toetudes
vastu puud. Männid mühisid, madalad pilved lendasid

... All, uduses kuristikus, klähvisid hagi-
... põhjal oli selge — jälitasid
... jägger laskus mõne sammu ma-
... vahel, poordus äraoota-
... kirja. Kuller,
... hobust, kes kõõritas lil-
... poole.

... tügevate hüpetega
... musketti.
... sarved selga
... lask — seal, kus
... kiri
... kortsud
... kohale —
... tah, kes oli oma
... nagu teivas.

... Karl.

... kau-

... kõr-

... olid
... här-
... äraoota-
... hagi-

... öelda?"

... —

... Hagijate
... karu
... üle

... Stokholmi. Oelge
... kunagi
... aju-
... Lewen-
... rutake."

... laigud.
... kuke üles. Astus
... jäänud
... poi-

sikeseseljale, isemeelselt pingutatud kuklale, — hüppas sadulasse, kadus hüpetega läbi sügava lume metsa.

Lasti maha ja aeti võrkudesse neliteist karu. Karl tundis nagu poisike lõbu võrkudesse sattunud karupoegade meeleheitlikust kisast, — nad seoti parkimata rihmadega kinni, et saata Stokholmi. Piper, Rehnsköld, Lewenhaupt ja Schlippenbach, kes olid saabunud sel päeval koidu ajal (nahkkuubedes, tedresulega kübarad peas), ajasid igaüks ühe metsloomade oda otsa. Prantsuse saadik Guiscard laskis oma käega maha seitsme jala pikkuše koletise.

Väsinud kütid saabusid palkseintega jahilossi — kose kaldal, mis kohises kuristiku põhjas jää all. Soõgisaaalis oli põlevaist männiokstest kuum. Seintel välkusid hirve- ja põdrapeade klaassilmad. Guiscard, lühike mees, täis punast viina, vurrud üles käänatud, jutustas vaimustatult, vehkides lühikeste kätega, kuidas metsloom lund tuisuna laiali paisates oma koopast välja kargas ja valmis oli teda juba ära õgima: „Ma tundsin juba oma näol tema haisvat hingeõhku! Kuid ma hüppan osavalt eemale, sihin. Tõrge!... Silmapilkselt möödub kogu elu mu silmade eest... Haaran tagavara-musketi...“

Vaikivad rootslased kuulasid, jõid ja naeratasid. Karl ei joonud õhtusöögi ajal isegi suutäit õlut. Kui Prantsuse saadik oli vaevaga magamistuppa saadud, käskis Karl tunnimehe ukse ette asetada ja istus ise tule juurde. Piper ja kindralid nihkusid ta tooli lähedale.

„Ma tahan kuulda teie arvamist, mu härrad,“ ütles ta ja pigistas huuled kõvasti kokku. Tema tuuldunud poisikesenina lõõmas tulekumast.

Kindralid langetasid laubad. Iga asja, eriti aga seesuguse puhul oli vaja hästi järele mõelda. Piper sügas aeglaselt oma neljakandulist lõuga:

„Senat kardab ega taha sõda. Meie ärasõidu eel oli erakorraline istung. Kuuldus Poola kuninga tungimisest Liivimaale ja eriti taanlaste vaenuliku tegevuse algus on Stokholmi ärevusse ajanud. Laevaomanikud, metsa- ja viljakauplejad läkitasid saatkonna senatisse. See kuulati tähelepanelikult ära, ja senaatorite keskelt ei kostnud ühtki häält sõja poolt. Otsustati saata saadikud Varssavi ja Kopenhaagenisse, et teha rahu, maksku mis maksab.“

„Aga nende kuninga arvamine sel puhul?“ küsis Karl.

„Kõikvõimalik arvab: teie majesteedi auahnus on juba kühveldaselt rahuldatud.“

„Nüüd“ Karl poostas ruttu nagu ilves oma kitsa mõelohki poole. Kindral Rehnsköld tõmbas õhku

„...“

„...“, vaadates siiralt oma ümmarguste silmadega, „ma arvan: sõjaväes pole vähe noori...“

„...“ Karl poostas ruttu nagu ilves oma kitsa mõelohki poole. Kindral Rehnsköld tõmbas õhku

„...“

„...“, vaadates siiralt oma ümmarguste silmadega, „ma arvan: sõjaväes pole vähe noori...“

„...“ Karl poostas ruttu nagu ilves oma kitsa mõelohki poole. Kindral Rehnsköld tõmbas õhku

„...“

„...“, vaadates siiralt oma ümmarguste silmadega, „ma arvan: sõjaväes pole vähe noori...“

„...“ Karl poostas ruttu nagu ilves oma kitsa mõelohki poole. Kindral Rehnsköld tõmbas õhku

„...“

„...“, vaadates siiralt oma ümmarguste silmadega, „ma arvan: sõjaväes pole vähe noori...“

„...“ Karl poostas ruttu nagu ilves oma kitsa mõelohki poole. Kindral Rehnsköld tõmbas õhku

„...“

„...“, vaadates siiralt oma ümmarguste silmadega, „ma arvan: sõjaväes pole vähe noori...“

„...“ Karl poostas ruttu nagu ilves oma kitsa mõelohki poole. Kindral Rehnsköld tõmbas õhku

„...“

„...“, vaadates siiralt oma ümmarguste silmadega, „ma arvan: sõjaväes pole vähe noori...“

„...“ Karl poostas ruttu nagu ilves oma kitsa mõelohki poole. Kindral Rehnsköld tõmbas õhku

„...“

„...“, vaadates siiralt oma ümmarguste silmadega, „ma arvan: sõjaväes pole vähe noori...“

„...“ Karl poostas ruttu nagu ilves oma kitsa mõelohki poole. Kindral Rehnsköld tõmbas õhku

liku Stokholmis, et senati tähelepanu neilt ettevalmistustelt kõrvale juhtida.

Koldesse visati uusi männijuurikaid, tunnimees võeti ukse juurest ära. Kaeti õhtulaud. Hästi suigatanud Guiscard ilmus soogituppa, hõõrudes käsi. Karl pakkus talle istet tule juures ja ütles, kõhatades, nagu oleksid sõnad kurku takerdunud:

„Kallis sõber, te võite olla kindel minu palavas ja truus armastuses mu venna ja teie käskija vastu...“ Guiscard hakkas hõõruma aeglasemalt üht pihku teise vastu, muutudes tähelepanelikuks. „Rootsi jääb prantsuse huvide ustavaks valvuriks põhjameredel. Tülis Hispaania trooni pärast ma annan oma mõõga Louis'le.“ Guiscard kummardas sügavasti, laotades lühikesi käsivarsi. „Kuid ma ei taha salata: inglased teevad kõik, et kallutada Rootsit eneste poole... Peale kuninga on Rootsis olemas ka senat, ja ma ei loe nende mõtteid... Paraku, praegune maailm on täis vastuolusid... Täna ma kuulen — Inglise laevastik on ilmunud Sundi... Et vältida saatuslikku viga, vajan ma materiaalseid tõendusid teie sõpruse kohta, monsieur Guiscard...“

Röökiivaid karupoegi veeti vankris Stokholmi tänavaid mööda. Taga sõitsid Karl, kütid ja jahipoisid ratsa. Puhuti vaskpasunaid, koortekari haukus. Head inimesed vangutasid akende juurde astudes pead: „Mitte just sobiva aja on kuningas valinud lõbutsemiseks.“

Ärevad kuuldused erutasid linna, mis oli harjunud paljuaastase rahuaga. Sundi vetesse olid ilmunud Inglise ja Hollandi laevastik, — milleks? Kas mitte taanlastega ühinemiseks, et teha lõpp Rootsi vägevusele põhjameredel? Ädretu Poolamaa ahvardab puhkida Balti mere rannikult Rootsi garnisonid. Idas on tuhandemiililine pur vastu Moskva riiki peaaegu kaitsmata, kui mitte arvestada Nevanlinna kindlusest Neeva suudme lähedal ja Pähkinalinn kindlust Laadoga jarvest valjumisel.

Oh jube mõeldagi — sõdida peaaegu kogu Ida-Euroopaga, omades vaid väikest kahekümnetuhandelst armeed ja meeletut kuningat. Muidugi rahu, rahu — kas või vähemat kaotades, et aga päästa olulist.

Karl ilmus senatisse, võtmata seljast jahikuube, — kuulas kõrgi hajameelsusega isalikke kõnesid jumala käest,

... lüüsi Rootsimaa kohale, mõisthkkul-
... Vastu- ... pöueoda luust päraga,
... korraldamisega Kungsöri
... oma arvamus välis-
... hulgas, tõustes sügava
... valitud lauseis kuningale muretu

... Mõne päeva pärast
... hobused,
... kaardiväehvitseri
... ei saast-
... asunud
... tema kired

... Rootsi laevad vie-
... Sundi. Keskpäeva
... nagu mere
... laevade, kuunarite
... viinplid. See
... laevastik.

... standard mastitippu
... andapvekesed
... loorina
... admiralid

... hall-
... kalevist
... saarelehtritega,
... jaoks. Parukas väi-
... palmikuks punu-
... pikale mõõgale
... teekonnale —

... noorukist,
... tagasi-
... solvust, mis talle
... poolt, ning oli
... võtma Inglise—Hollandi lae-
... eest.
... kursil
... purjedega.

djaki... Oleksin ma tookord Tuulas olnud, — ei oleks viitsada rubla lunarahaks seesuguste meistrite eest kahet-
senud... Ole armulik, — ometi kuidagimoodi... Kõik on
ju relvameistrid, inglismanni omadest mitte pahemad..."

Peeter — hammaste vahelt:

"Anna palvekiri sisse..."

"Kuulan... Ei, Peeter Aleksejevitš, inimesi leidub, mui-
dugi..."

"Hüva... Räägi asjalikult..."

Nikita lähenes ettevaatlikult. Ettevõtte oli suur. Sel tal-
vel käis ta Uuralis, võtnud enesega kaasa oma poja
Akinfi ja kolm asjatundjat talupoega-raskolnikut Danilovi
eraklast, kes töötasid maagi alal. Kolasid Uurali mäehar-
jad läbi Nevjanskist kuni Tšussovi linnusteni. Leidsid
raudmägesid, leidsid vaske, hõbedamaaki, asbesti. Varan-
dused seisisid kasutult. Umberringi — kõrb. Ainus malmi-
valamisvabrik Neive jõel, ehitatud kaks aastat tagasi
Peetri käsul, sulatas hädavaevalt poolsada puuda, ja se-
dagi vähest oli teede puudusel raske välja vedada. Juha-
taja, bojaaripoeg Daškov, oli igavuse pärast jooma haka-
nud, Nevjanski vojevood Protasjev oli enese samuti põhja
joonud. Tervemad töölised olid jooksus, jäid vaid jõuetu-
mad. Kaevandused varisesid kokku. Umber põlismetsad,
järvekestes ja ojakestes — ammuta ainult kopsikuga,
pese kulda kas või lambanahksel kasukal. Siin polnud
nõnda nagu Nikita Demidovi Tuula vabriku juures, kus
maak kehv ja metsa vähe (möödunud aastast peale on
keelatud tammesid, saari ja vahtraid sööpõletamiseks
raida), ning igasugune alamdjakk-riukamees ripub sul
kraes. Siin oli vägevat avarust. Kuid selle juurde pää-
seda on raske: tarvis suuri rahasid. Uural on inimtühi.

"Peeter Aleksejevitš, meil ei tule ju midagi välja. Ma
rääkisin Svešnikoviga, Brovkiniga, veel mõne teisega...
Ja nad kõhelevad — seesuguses tumedas ettevõttes osani-
kuks hakata... Ja minu meel on kibe, — kas ma nende
juures midagi selletaolist olen või... Nii palju peab
jõudu kulutama, et Uurali ellu äratada..."

Peeter lõi äkki jalga vastu maad:

"Mida sa vajad? Raha? Inimesi? Istu..." Nikita istus
kähku tooliservale, puuris oma sisselangenud silmad
Peetrisse. "Ma vajan sel suvel sada tuhat puuda malmi-
pommé, viiskümmend tuhat puuda rauda. Mul pole aega
oodata, kuni te seal — niiviisi ja naaviisi — mõtlete..."

...võta kogu Uural... Ma käsin!..."
...muudagi hahema ette ja Peeter lähenes
...mul pole, kuid selleks ma annan raha...
...võta kogu Uural... Käsin sul osta inimesi bojaar-
...Kuid pane lähele..." Tõstis pika
...Rootslastele mak-
...annad mulle kolme-
...Nikita kähku. "Ei tule välja. Pool

...jõuetu-
...Läksus:

...ma näen sind vargast
...kolme
...Pea meeles,
...sodinaga:
...jumala

...pole kuhugi
...süüda-
...akna-
...välja

...lähend
...Peeter tõm-
...mah-
...värin.
...märja.

...Mitte kuskil
...tunnimehe
...Kehas — raugus, nagu oleks
...vastu
...ainult

...Nagu mõni naisolend öövaikuses,
...viirastuvaid
...asi. Paluti
...Küllap seal
...Kunagi pole veel nii raske olnud, kogu
...õotamata,

nüüd jäidki Riia all küüned kinni... Ka Taani Kristian oodanud ära, — ise on süüdi...

„Ise süüdi, ise süüdi,” mõmises Peeter, jõllitades tumeda, vihmast raske sirelipõõsa poole. Keegi hülles seal, — vist tentsik plikaga... Täna saabus polkovnik Langen rahutute teadetega kuningas Augusti juurest. Rootsi lõvipoeg on ootamatult hambaid näidanud... Ilmselt tohutu laevastikuga Kopenhaageni kindlustuste ette, nõudis linna loovutamist. Hirmunud Kristian, laskmata minna lahinguni, alustas läbirääkimisi. Karl saatis vahepeal maale viisteist tuhat meest jalaväge Taani armee seadma, mis piiras Holsteini kindlust. Rootslased murdsid Taanisse sisse hoogsalt nagu maru. Ei omanud ega võõrad võinud arvatagi, et see võrukael, see hellitatud nooruk lühikese ajaga avaldab tõelise väepealiku mõistust ja julgust.

Langen andis edasi veel Augusti palve — saata raha: Poolamaad võivat ju sõdima panna, kui anda primasele ja kroonihetmanile paarkümmend tuhat tšervoonetsit panidele väljajagamiseks. Langen palus pisarsilmil Peeterit — mitte oodata ära rahu türklastega, vaid välja astuda...

Neist juttudest hakkas kogu nahk sügelema. Kuid — ei tohil Ei tohi ronida sõtta, seni kui Krimmi khaan su sabas ripub. Tuleb oodata, oodata oma tundi... Ennist käis Ivan Brovkin, jutustas: Burmistrite-palatis oli suur kisa: Svešnikov ja Šorin hakkasid salaja vilja kokku ostma, seda laeva- ja maateed mööda Novgorodi ja Pihkvasse vedama. Nisu hind tõusis sedamaid kolme kopika võrra. Revjakin karjus nendele: Mis te märatsete, — Ingerimaa pole veel meie oma, ja kunas saabki meie omaks? Asjata määndate vilja Novgorodis ja Pihkvas... Nemad aga vastasid talle: Süg sel on Ingerimaa meie oma, esimese saaniteega veame vilja Narva...

Märjad põõsad löid äkki kõikuma, varistasid vihma. Vilksatasid kaks varju... „Oi, oi, kallike... ei tohi, ei tohi...” Lühem vari taganes, jooksis kergelt — palja jalu... Teine, pikk (tentsik Miška), lohistas ratsasaabastega järele. Peatusid pärna all kõrvuti — ja jälle: „Oi, oi, kallike...”

Peeter küünitas enese peaaegu vööni aknast välja. Nõos hallide pajude taga tõusis suur kuu uduloorides. Tasandikul tulid nähtavale heinakuhjad, puusalud, jõe-

okasid ja vool. Kõik nagu igavesest ajast — liikumatu, läis rahutust... Ja need kaks varju seadsid järele all soistlasid ruttu ikka ühest ja

„Miška!” kinnas Peeter bassihäälega. „Miška! a lahkuma!”

Tentsik pööris ennast pärna tüve taha. Tentsik, — ei ootanud, — lendas kikiarvul kriiksuvast aknast, kühkles ukse taga.

„Peeter!” ütles Peeter. „Piip.”

„Peeter!” ütles Peeter. „Piip.” Võtnud laualt paberi, lähendas küün-
... Oli veider mõeldagi,
... Pihkvasist venis aknast välja, pain-
... värskesse õösse...

„Tentsik hüppas laas uksest sisse, — nagu sõda, nõuandjaline, silmad juhmid. „Vaata sa tüdrukutega! Mis sa mõtlod!” Nihkus talle lähemalt Miška, nagu näha, — viruta talle millega sa tüdrukutega juhm. „Jookso, lase mulle kaarik tüdrukutega kaasa!”

... alustas rohust säten-
... ohamäärastele
... Rahastelt lendas
... Kihutavalt mööda
... kum pihhtarade taga lõhnasid
... tubakaõied, niisama nagu pal-
... Anna Monni akendes, lopsakalt sirgu-
... helendavil südamekujulised avaused,
... hingepoolde.

... Ivanovna, pastor Strumpf, Königseck ja hertsog
... kahel küünla valgusel rahulikult kaarte.
... Strumpf, laadunud nina tubakaga, tõmbas
... ja soovatas mõnuga, — tema niis-
... üle kaasvestlejate. Hertsog
... vaadates pinevalt ripsmeteta
... mis olid olnud viieteist-
... kerkisid ettepoole sirutudes
... Anna Ivanovna, koduses sinises
... kätel küünarnukkidele paljaste lihunud käsivar-
... ja kaela ümber oleval

sametpaelal, kortsutas kergelt laupa, uurides kaarte. Püü-
gule tõmmatud, muktud, puuderdatud Königseck kord
naeratas õrnalt talle, kord püüdis huulte liigutusega teda
tahelepandamatult aidata.

Kahtlemata lendasid kõik tormid mööda sellest rahu-
likust toast, kus lõhnas meeldivalt vanilli ja kardamoni
järele, mida pannakse saiasse; kus leentoolid ja diivanad
seisid juba purjeriideist katete all ning seinakell tiksus
aeglaselt. „Meie ütleme tagasihoidlikult — ristid,“ õhkas
pastor Strumpf, tõstes pilgu lakke. „Pajad,“ ütles hertsog
de Croy, nagu roostetanud mõõka poolenisti välja tõm-
mates. Königseck, tõustes, et vaadata Anna Ivanovna selja
tagant tema kaarte, lausus magusalt: „Meie jällegi —
ärtud.“

Peeter, kes tuli tagatrepi kaudu, avas ootamatult ukse.
Kaardid kukkusid Anna Ivanovna käte vahelt. Mehed
tõusid kähku püsti. Kuidas ka Anna Ivanovna end talit-
ses, kuid ta karjatas rõõmsalt ja tegi naeratuses särava
lühes reveransi; suudelnud Peetri kätt, surus selle vastu
pearätikust pooleldi varjatud rinda, — Peetrile viirastus
ikkagi, nagu oleks ta helesiniseis silmis vilksatava vastu-
helgina paistnud hirm. Peeter pöördus külmakalt diivani
poole:

„Mängige edasi, ma suitsetan siin.“

Kuid Anna Ivanovna, jooksnud oma teravail kandadel
laua juurde, viskas juba kaardid segi.

„Mängisime igavuse pärast... Ah, Pieter, kui meeldiv
see on, — te toote alati rõõmu ja lõbu sellesse majja...“
Plaksutas lapse kombel käsi. „Asugem einestama...“

„Ei taha süüa,“ urises Peeter. Näris plibuvart. Arusaa-
mata miks, kuid viha hakkas kurku tõusma. Kõõritas
mööblikatteid, tikkimisraami villakeradega... Rasvane
voldike tõusis Anncheni siledale laubale (varem polnud
seda voldikest märgata).

„Oo, Pieter, siis mõtleme välja mõne lõbusa mängu...“
Ja jälle midagi haledat silmis.

Peeter vaikis. Pastor Strumpf, vaadanud seinakellale,
siis oma tasku-uurile: „Mu jumal, juba kolme peal,“ —
võttis aknalaualt palveraamatu. Hertsog de Croy ja Kö-
nigseck võtsid samuti oma kaabud. Annchen hüüdis
haledama häälega kui seda oleks vajanud viisakus, sõrmi
rudistades:

„Oh, ärge minge...“

... kuu nohiseuna — piibust lendasid sädemed.
... Hertsog de Croy pildus laua juures
... Annchen hakkas üha
... kätt näo rätikuga. Königseck ruttas
... Pastor Strumpf kõigutas ette-
... Hertsog de Croy pildus laua juures

... tahenevalt tänavailt, lombid
... Kollad helisesid, — oli püha-
... ja mesijoogi-
... — enamasti ikka
... sakkide vahel vehkisid
... mille otsa seotud nuus-
... Valged linnud võbisesid sini-
... Kõikjal — kõrgete
... ja hallide pajude all —
... juuksepalmi-
... kiilaspäine vana-
... kiljudes laual.
... Ta silmad olid
... Tantsik Miška,
... et
... kes tundsid
... tagantjärele

... Peeter Anna Moni poolt Menšikovi
... akendele, —
... „Käigu nad kus
... välja ning pöö-
... Sõitsid väledat
... kihutama.

... kus värava kohal tõr-
... Peeter viskas ohjad Miška kätte,
... trampis ta liitsuval sõnni-
... Avas naisterahvas. (Miška suutis
... tumedas sarafanis.)
... Peeter astus kummar-
... lõi jalgvärava kinni.

... värava taga kõrgel
... Seejärel väljus see
... hüüdis:

„Luka, Luka...”

Rauga hääl vastas:

„Au-u...”

„Luka, ära lase kedagi sisse, — kas kuuled?”

„Aga kui hakkavad sisse mürdma?”

„Aga sina, — kas sa mees polegi?”

„Hüva, küll ma neid siis hargiga.”

Miška mõtles: „Kõik on arusaadav.”

Natukese aja pärast väljusid põikuulitsast kolm streletsimütsidega meest, heitsid pilgu kuust valgustatud tühjale tänavale ja — kohe värava juurde. Miška ütles karmilt:

„Minge minema...”

Streletsid lähenesid vaenulikult kaarikule:

„Mis mees sina oled? Milleks seesugusel ajal agulis?”

Miška neile — tasa, ähvardavalt:

„Poisid, laske siit kähku jalga...”

„Aga mis siis?” hüüdis tigidalt üks, kes teistest rohkem purjus. „Mis sa hirmutatud? Teame, kust...” Teised kaks haarasid tal õlgadest kinni, sosistasid midagi. „Ka sinu pea ripub niidi otsas... Oodake, oodake...” Seltsimehed rebisid teda juba eemale, ei lasknud tal varrukaid üles käärida. „Ega kõik pole veel üles poodud... Meil on hambad... See seal võib veel teiba otsas jõlkuda...” Talle virutati kuklasse, — kaotas mütsi, — lohistati põikuulitsasse.

Valgus aknais kustus varsti. Kuid Peeter ei väljunud. Värava taga hakkas Luka aeg-ajalt uniselt lokku lööma. Varsti algas seesugune vaikus, — väsinud hobunegi laskis pea longu. Miška kuulis läbi suikumise, kuidas kirevad kuked. Kuuvalgus jahenes. Tänav lõpus kollendas, roosatas koft. Teine kord ärkas ta sosinast, — kaariku ümber seisis poisikesed, mõned püksata. Kuid niipea kui ta silmad avas — jooksid kõik laiali, vehkides varrukatega, valgutades musti jalakandu. Päike oli juba kõrgel.

Peeter väljus jälgväravast, kaabu silmle lükatud. Kõhatas jämedalt, võttis ohjad. „Seegi on õiendatud” põristas bassihäälega, laskis traavi.

Kui jõudsid Moskvast välja rohelisele nurmele, — kauguses Saksa aguli teravad katused, nende taga silmapiiril lumised pilved, — ütles Peeter:

„Sedasi on lugu teietaolistega — tentsikutega... Ja kui

...hakkad õnnit hullama — pistan su sulendisse
...lühki plätti naerma, lükkas kaabu kuklasse.

...õnne järele vormitult tumepruunides kaftanites sol-
...ta poodimisele, kelle kõigi jalgade külge olid seotud
...ja õlenukid, — nad astusid korratult, täakidega
...tõesti vastu pöörates. Seersant — meeleheitlikult: „Val-
...Peeter tõus kaarikust välja, — võttis õlgadest kinni
...kõik, keemlas ringi, kobas krobedat ka-

...miski” laudle, vistrikulisele seersandile otsa jõlli-
...kõik muretses kaftanid?”

...õnne bombardööri, kaftanid on saadud Suhharevi
...poodimisele.”

„Oota tükk aega,” Peeter haaras kinni kolmanda —
...vaenlase, kõhela soldati. Kuid see otsekui lämbus
...ast vaadates tema kohale kummardunud bombar-
...õnne õnnatunud, mustade vurrugarjastega nägu. Tema
...õnne sõjaväelased tõmbasid tal käest püssi,
...õnne õnne õnne, klõksusid kaftani seljast. Peeter
...õnne, võttes kaarikusse ja, lisamata enam sõ-
...õnne Menšikovi lossi poole.

...õnne sõjaväelased vaatasid kõigist jäsemeist vabi-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-

...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-

...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-
...õnne sõjaväelased tõusid kaugenovale kaa-

Aleksandr Danilovitš istus voodil, jõi kurgisoolvett
...õnne mürgelduse järel (pidutsesid kuni kella seits-

meni), — siniseis silmis pohmelus, silmalaud tursunud. Kurgisoolveekausikest hoidis ta ees kodune diakon, hää-nimega Pedrila — metslooma häälega ja metslooma valimusega mees, — süllast verssoki võrra lühem, ümbermöödult nagu vaat. Kaastundlikult halisedes toppis sõrmi kaussi:

„Sa võta kurki, säh...”

„Käi kuradile...”

Uhke voodi ees istus Pjotr Pavlovitš Šafirov imala, pliinina paksu targa näoga, avatud tubakatoos käes ootamas. Ta soovitas verd lasta — pool klaasi — või kaanid kuklasse panna...

„Ah, mu südameke, Aleksandr Danilovitš, te otse hävitate end põletavate jookide ülemäärase tarvitamisega...”

„Käi sina sinnasamasse...”

Diakon nägi esimesena aknast Peetrit: „Justkui oleks hirm ise saabuud.” Ei suutnud veel toibudagi, kui Peeter astus magamistuppa, ja ilma et oleks teretanud, otse Aleksandr Danilovitši juurde, — torkas talle soldatikaf-tani nina alla:

„Kas on Hamburgi omast parem? Ole vait, varas, ole vait, sa ei saa end vabandada.”

Haaras tal rinnust, pitsilisest särgist kinni, lohistas kuni seinani, ja kui Aleksandr Danilovitš, suu pärani, vastu puikles, hakkas teda kahele poole tuuseldama, — selle pea kõlkus vaid. Haaras raevunult kamina juures seisva kepi ja peksis selle kepi Aleksaška seljas katki. Jätnud tema, pöördus Šafirovi poole, — see seisis leentooli kõrval alandlikult põlvili. Peeter ainult lõõtsutas ta kohal.

„Tõuse üles.” Šafirov hüppas püsti. „Koqu selle viletsa kalevi müüd sa Poolasse kuningas Augustile sellesama hinnaga, mis mina teile maksin... Annan nädal aega. Kui ei müü — pekstakse sind alasti võetuna peksupingil puit-saga. Mõistad?”

„Müün, palju varem müün, teie tsaarilik kõrgus...”

„Aga minule muretsete koos Vanka Brovkiniga hea kalevi selle asemele.”

„Myn Herz, issand,” ütles Aleksaška pühkides sülge ja verd, „kunas me sind siis oleme petnud... Mis selle kaleviga ometi on juhtunud...”

„Hüva... Käsi einet anda...”

NELJAS PEATÜKK

1

„Tulemus. Konstantinoopoli telliskivikatused
...kohaal põuavina. Pole varju isegi
...tormes, tolmustes aedades.
...kividel peegelsileda vee ääres
...lamm on vaikseks jäänud.
...hakkavad karjuma venivad
...koerad

...Ukrainitsev
...Oli kokku
...kuid ei
...turklased
...Peetri juurest
...turklastele
...hauda
...katoliiklasi, ja
...kindlalt.

Ukrainitsev:
...Tsargradi veel
...süüdistage end
...võrrel-
...hirmutamiseks kolis
...„Kindlus” seisis
...kajut-
...laks
...rasva.

Ukrainitsev ja Tšeredejev ärkasid enne koitu, sügasid
...aluspesule
...alles
...pilvitu

koit, mis kätkes endas kuumust. Istusid einestama. Kui saaks keldrist pisut kvassi... Kust kuradimast! — sõid haisvat kala, jõid vett äädikaga, — kõik ilma maitseta. Kapten Pamburg, kes oli tühja kõhu peale visanud käraka, jalutas ainult aluspükstes mööda kuumusest pragunenud tekki. Tõusis ruugevärviline päike. Ja varsti oli talumatu vaadata voolavale veele, laisalt rannal kõikuvaile venedele arbuuside ja melonitega, mošeede krutjaile kuplitele, silmi torkivaile poolkuudele taevasinas. Kostis hääle käre, hõiked, kauplejate kellakõlin Galata kitsais põiktänavais.

„Jemeljan Ignatjevits, no mis kasu sul minust on,“ rääkis djakk Tšeredjejev, „lase mind minna... Kas või jalgsi läheksin minema...“

„Varsti, varsti saame koju, kannata, Ivan Ivanovitš,“ vastas Ukraintsev, sulgedes silmi, et mitte näha vastikuks läinud linnä.

„Jemeljan Ignatjevits, ühe asjaga oleksin nõus: lamada aiamaal, maitstade vahel, vilus...“ Tšeredjevi juba niigi pikk, kitsa habemega nägu oli kuumusest ja igavusest hoopis ära kuivanud, silmad sisse langenud. „Mul on Suzdalis majakene... Aiamaal kaks vana kaske, — näen neid unes... Tõused hommikul — lähed oma elajaloomakest vaatama, aga näe, see juba karjamaale aetud... Lähed mesilasse, — rohi vööni... Jõel lähevad mehed noodale... Naised mürtsutavad kurikatega. Nii sõbralik kõik...“

„Ai, ai, ai, jah, jah, jah,“ noogutas suursaadik oma kortsus näoga.

„Lõunaks — pirukas sägalihaga...“

Ukraintsev, end kõigutades, silmi avamata:

„Säga on pisut rasvane, Ivan Ivanovitš... Suisel ajal on parem — külma kalasuppi... Piparmündi-kalja...“

„Hea on kiisaleem, Jemeljan Ignatjevits...“

„Teda ei saa rookida, seda kiiska, tuleb keeta kõige sodiga. Ja kui on keedetud — võta ära ja kohe sterlett asemele...“

„Missugune riik, mu jumal! Noh, aga siin, Jemeljan Ignatjevits? Tõepoolest — ebajumalakummardajad. Nii, mingi lummutus. Ja kreeklannad siin — tõepoolest roojaastjad...“

„Vaata selle eest peaksid sa ennast hoidma, Ivan Ivanovitš.“

„Tõepoolest, suurel ninal tungis higi esile nagu hirsilõhnad vajusid sügavamale. Kaldalt lähenes laevale kummutavalt vaibaga kaetud sandal. Kapten Pamburg hakkas äkki kahisevalt:

„... kõik üles vilistadal Trepp alla lasta.“

„Mõtlesin juurde, ronis väledalt tuhvlitega plagis-...“ treppidel tõus Solomon, üks suurvesiiri kirjutajaid, ta oli mõttehilt kui liigutusilt, sarnaka näoga, lömmis aga laskis uuriva pilgu väledalt üle laeva, väledalt — quaa laubale, huulte, südamele, — hakkas rääkima te kooli.

„...võib loobu su tervise järele pärida, Jemeljan Ignatjevits...“ Kardab, et sul on laeval kitsas. Miks sa ei tulla poole vihatasid?“

„Teda, Solomon,“ vastas Ukraintsev võimalikult kiirus-... „...tõlla ka mina, kuidas on suurvesiiri tervis... Kas on talle talle pool, jumalale tänu, korras?“ Nende sõnade... „...põlvale terava silma. „Meil aga on siingi hea. Hak-...“ „...hakkama kodu järele. Seda kodu on siin küll...“ „...võib teha...“

„Jemeljan Ignatjevits, kas võib telega nelja silma all?“

„...võib ka nelja silma all.“ Kohatanud, lau-... „...Minge seemale.“ Ja

...ja jätke vaia

...avastatades oma krobetad igemed:

„Jemeljan Ignatjevits, ma olen teie tõeline sõber, tun-... „...oma vana...“ (Välgutas Ukraintsevi... „...võib...“ — see vald: „Nii, nii.“) „Ma naeran...“ „...salapärase üle...“ Kui poleks mind, oleks... „...telega...“ rääkimise lõpetanud... „Mul õnnestus...“ „...poorata, — suurvesiir kirjutab kas või hommepäev...“ „...alla...“ Ainult meehead tuleks ühele või teisele... „...“

„Vaata kuidas?“ kordas Ukraintsev. Kõik oli nüüd selge. Uku tema palgal olev kreeklane oli eile teatanud, et... „...on Konstantinoopolisse tagasi saabunud Prant-...“ „...aadik ja et on olnud Diivani — sultani ministrite...“ „...kõnele ning nad saanud suuri kingitusi. Jemeljan mõt-...“ „...koogu öö, vaeveldes kuumuse ja tarakanide käes:...“ „Milleks see? Ega muud, kui ässitavad türklasi uuesti...“ „...mõtta Austria keisriga. Aga selleks peavad türklased oma...“ „...Moskva asjadest vabastama...“

„Mis siis, meelega — see on lihtne asi... Sa ütle suur-

vesiirile nõnda: me ootame ainult pärituult. Tuleb rahu — on hea, ei tule — meile veelgi parem... Aga rahu peab seesugune olema..." Hakkas hallikate kulmude alt karmilt Solomonile otsa vaatama. „Dnepri linnakesed me lammutame, nagu juba kokku lepitud... Kuid see-eest peab Aasovi ümber olema kümnepäevase ratsasõidu ulatuses vene maa. See on kindel."

Solomon, hirmunud, et meelehea temast vahest täitsa mööda läheb, — venelased teadsid nähtavasti rohkem kui vaja, — haaras suursaadikul varrukast kinni. Hakkas vaidlema. Läksid kajutisse. Pamburg, teades, et palju silmi pikksilmadega „Kindluse" poole vahib, saatis madrused mastidele — nagu ärasõiduks purjesid korraldama. Jemelan ilmus hetkeks kajutist.

„Ivan Ivanovitš, see end valmis, sõidame linna."

Ja väljus ise varsti paruka ning möögaga. Solomon toetas teda küünarnukist, kui nad laevatreppi mööda sandalisse laskusid.

Pärast keskpäeva lõi esmakordselt paljude päevade järel kitsas vimpel laisalt laeva kohal lehvima. Kauged külnkad tõmbusid värvitusse vinasse. Taevasina näis täituvat tolmust, looris linna. Hakkas puhuma kõrbetuul. Järgmisel päeval kirjutati rahu alla.

2

Ivan Veliki tornikell huugas Moskva kohal, — kakskümmend neli kaubahoovi-poissi kõigutasid ta vaskset tila. Paluti vene relvadele võitu vaenlase üle. Täna pärast hommikupalvust väljus duuma-djakk Prokofi Voznitsõn muistse kombe kohaselt, — vene kasukas seljas, karusnahkne müts peas, saiansaapad jalas, — tagatrepile (mis oli juba nõgestesse ja takjatesse kasvamas) ning luges kokkujooksnud rahvahulgale selgel häälel ette tsaari ukaasi: maakaitsevägi mingu Sveamaa linnade peale sõjaga. Istugu hobuste selga kõik stolnikud, õukondlased, Moskva aadlikud ja elanikud ning kõik auastmed, kes on maakaitseõppuse kirjades.

Seda oodati juba ammugi, ja siiski lõi Moskva laine-tama kuni põhjani. Hommikust peale liikusid polgud ja voorid, mattes tänavaid tolmu. Soldatinaised jooksid kõrval, meeleheitlikult vehkides pikkade varrukatega. Aguli-

... laulu palksõlmisel hüplevate kahurite eest suuparva vastu tarasid. Vanade kirikukeste avatud laudadele diakonid valjul häälel... „Või-i-tul..." lihtsasti pärani bojaarimajade väravad, hüppasid välja teenikud, — mõned vanaaegselt raudrüüs ja hõlstiga, — teinud rahvaparvesse, kannustades hobuseid, virutasid mõndega pähe. Pörkasid kokku vankrid, ragisesid teljed, pöördusid, hulkusid hobused.

Uspenski katedraalis nuttis rohkete küünalde valguses katekumene patriarh Adrian, käed üles tõstetud, ümbritsetud vürkidega. Bojaarid ja nende taga tiheda müüritööga kaupmehed ning tähtsamad kaubahoovi omanikud olid põlvil. Kõik nutsid, vaadates pisaraid, teinud pöördumist mooda kupli poole pööratud nägu. Teinud katekumene, lõnad pärani, sooned meelekohtadel tursunud. Teinud vaimsepaeva-pasuna kombel oma võidukate patriarhi-koori. Must oli patriarhi mantel, mustid pühakute näod kuldraamides, — kullast ja aust hiilgas pühakute.

Teinud katekumene, lõnad pärani, sooned meelekohtadel tursunud. Teinud vaimsepaeva-pasuna kombel oma võidukate patriarhi-koori. Must oli patriarhi mantel, mustid pühakute näod kuldraamides, — kullast ja aust hiilgas pühakute.

Ivan Antonovitš Brovkin, nohmedes pisarast, kordas: „An...“ Ühes pool tema kõrval laulis president Mitrofan... Teinud katekumene, lõnad pärani, sooned meelekohtadel tursunud. Teinud vaimsepaeva-pasuna kombel oma võidukate patriarhi-koori. Must oli patriarhi mantel, mustid pühakute näod kuldraamides, — kullast ja aust hiilgas pühakute.

Mindl risti suudlema. Esimesena — paks, hall vürst-taas Fjodor Jurjevitš, — suudles minut aega risti, vöblatades vanu õlgu. Tema järel vürstid ja bojaarid, üks vanem kui teine (noored olid kõik juba teenimas ja sõjaniikl). Hardalt läks liikvele kaupmeeskond. Kirikuvanemad, kes hoidis suurt kandmikki, visati kõlinal tšervoo-nikuid, sõrmuseid, pärlkeesid. Väljuti katedraalist, pead püst. Teinud veel kord ristimärgi sissekäigu kohal rip-puva tohutu suure pühapildi ees, raputati juukseid, pandi

mütsid ja kaabud pähe, mindi üle laigulise, rohtunud väljaku Burmistrite-palatisse, — trambiti reipalt kanda dega, vaadati peremehelikult lihtrahvahulgale, prikaaside akendele.

Väljumisel haaras Ivan Artemjitši sametsiiludest kinni kümnekond musta, krobelist kätt: „Vürst, vürst... Anna kopikas... Anna tü-ki-ke!“ ulgusid sasised, hambutud, alasti, mädased... Ronisid lohinal jarele, soputasid räbalaid: „Vürst, vürst!“ Hirmunult vaatas Ivan Artemjitši ringi: „Mida's te, lollpead-sandid, mis vürst minna olen!...“ Pööras mõlemad taskud pahupidi, pildus kott-kaid... Kiilaspäine vaga hull ragistas ahjuroobiga, ulgus ebainimliku häälega: „Tahan tuliseid söekesi!“

Siinsamas seisis Vaska Revjakin, naerdes silmapiludega, näppides habemekarvu. Kuidagi siilud lahti kiskunud, Ivan Artemjitš — temale:

„Kas see pole mitte sinu sõjavägi, kaupmees? Teeksid seesuguse päeva puhul parem ristimärgi laubale...“

„Meie oleme rahurahas, Ivan Artemjitš,“ kummardas Revjakin, pannes käe kõhule, „alandlikud sessinatses maailmas... Ilm vaene ise, ilmaga on issa...“

„Ptüil Koerast kirjatark... Lausa penil!“ Ivan Artemjitš läks minema, vaga hull mõkitas talle siku moodi järele.

3

Soldatid pidid ühtelugu vankreid ja kahureid käte jõul porist välja kiskuma. Palju päevi puhus tuul lääne poolt, kuhu aeglaselt, sadakonna versta peale laiali venides, liikusid kindral Weide ja Artamon Golovini väeosad. (Repnini diviis ei saanud kuidagi veel Moskvast tulema.) Liikusid nelikümmend viis tuhat jala- ja hobusemeest ning kümnekond tuhat vankrit.

Külmad udud piirlesid metsalatvade kohal. Vihm peksis viimaseid lehti kaskedelt ja haabadelt. Ärasõidetud teede sinakas poris takerdusid rattad kuni rummuni, hobused mürdsid jalgu. Kogu tee ulatuses vedelesid kärvanud hobuste tursunud kered, jalad õieli. Mehed istusid vaikides kraavikallastele, — tapa või ära. Eriti õrnad näisid olevat valismaised ohvitserid, — ronisid juba ammu sadulaist, värisesid märgades mantlites ja

mitteparukatega kraamivankrite roguskkatete all koli

hõõkvaat väljusid sõjaväed ehituina, suled kübarail, ohustatuna kaitsele, roheliste sukkadega; Rootsi piirile pahemad palja jalu, kaelani porised, ilma rivikorrata. Kui tühjalt tühjalt ilmajarve, voolasid paisunud veed lühikalt, uputasid palju voorivankreid.

Enne korralageduse tõttu ei pääsenud voorid edasi, seepärast, Peatuskohtadel ei saanud tuld süüdata, — ülal vihm, all raba. Kurjast vaenlasest pahemad olid aadlikud, ratsaväelased, — nagu rohutirtsud rüüstasid kaitseta rüüstakonnad, — nagu umbruskonna kildadest. Moodudes jalaväe, kaitset kaitset: „Eest ära, pätajalad!“ Aleksei Brovkin — on kahvoolend eelpolgu kapten — pureles ja vahel kakleski keppi kasutades ratsamõisnikega. Vaeva ja raskusi oli palju, korda vähe.

Edvagi väljus porist alles Luuga jõel, piiri lähedal, ja see alla laaguma, oodates voore. Löödi üles telgid, kuitatati end kuldagimoodi. Soldatid meenutasid Aasovi-kehti, mõned meekallaväelased mäletasid Vassili Golit-ki, mõned kaitseki. Ilma vörreldagi, — minna mööda

laubale, nagu mäletati, kogu see mees mees on? Sõngad sood, pilved lühike valada palju püstitati — et vallutada seda

Soldatid süttasid lõkkeluud talukide sees. Soldatid paitsid sõjaväel, laskusid lähedast kaldast alla jõe juurde — raba peema. Kõnnu saapad olid kõigil lõplikult lagunenud, — õnnelik, kes sai kuskilt pastlad jalarättidega, teised määtsid jalad räbalaisse. Siin heidavad pooled talumehed ilma sõjatagi talvekuuks hinge. Ratsaväelased said vahel lingu otsas mõne suhkna¹ — keele. Koguneti tühjalt, pärit vene ja tatari keeli, — kuidas siin elatakse? Ei rumal rahvas, need suhknad, — ainult pilgutasi oma talumehesmeid. Viidi Aleksei Brovkini juurde telki — ülekuulamiseks. Seesuguseid keeli lasti harva vabaks, — need kiinniseotuna vooril, müüdi kolmveerand rubla eest, — mõni eriti tugev ka kallimalt, — moonamuretsejale, need aga müüsid edasi Novgorodi, kus istusid väe-juhtajate esindajad.

¹ Tšuhna ehk tšuhhonets — kollektiivne nimetus soome sugu rahvaste kohta. Tõlk.

Aleksei ei vastanud midagi, — hõõrus vihaselt käte-
rätikuga põski. Köhatas roiginal, õiendas Fedka poole
määrduvad sargiga selja: „Lase käia...“ — see hakkas
teda pihkudega peksma. „Kõvemini...“

Metsast sõitis sellal välja raske vanker võrudele tõm-
matud purjeriidedest kummiga. Eri värvi hobuste kuuikust
tõusis aur. Taga kümme konda ratsanikku poriga pritsitud
mantleis. Vanker ligines aeglaselt laagritele, vaarudes labi-
trambitud väljal. Aleksei haaras kaftani, — rutuga ei sat-
tunud käed varrukaisse, — haaranud mõõga, pistis
jooksma telkide poole:

„Trummarid, häire!“

Sõiduk peatus. Välja ronis Peeter — kõrvaklappidega
nahkmüts peas. Takerdudes tähekujuliste kannustega,
ronis välja Menšikov laias sooblinahkses, vaarikavärvi
pealisega mantlis. Ratsanikud hüppasid hobuste seljast.
Peeter vaatles kulmu kortsutades laagrit, pistis punased
käed poolkasuka taskutesse. Selges õhus kajas pasuna
haäl, löid ragisema trummid. Soldatid ronisid koormate
otsast, jooksisid telkidest välja, noõpisid rõivaid kinni,
tõmbasid mõõgarihma üle õla. Rivistusid karreena. Piki
rivi sörkisid lipnikud, torkides kepiga, vandudes saksa
keeli. Aleksei Brovkin — vasak käsi mõõgapidemel,
kaabu paremas — peatus Peetri ees. (Parukat ei olnud
rutuga leidnud.)

Peeter, vaadates üle ta salkus pea:

„Pane pähe. Retkel kaabut peast ei võeta, lollpea. Kus
on teie püssirohuvoor?“

„Jäi Ilmjärvele, kogu püssirohi on märg, härra bombar-
döör.“

Peeter pööras silmad Menšikovi poole. See tõmbas
raseeritud näo laisalt viltu.

„Suvatsege vastata,“ ütles ta, niisama üle Aljoška pea
vaadates, „kus on polgu teised roodud? Kus on polkovnik
von Schweden?“

„Seisavad jõe alamjooksu mööda laialt, härra kind-
ral...“

Menšikov kõngutas sellesama kõvera muigega pead,
Peeter ainult mossitas.

Nad mõlemad — süllapikkused — hakkasid mööda
kõrrepõldu sammuma ülesrivistatud karree poole. Käsi-
taskust välja võtmata vaatles Peeter nagu hajameelselt

soldatite halle, kõhnu nägusid, mida paha ilm vintsuta-
nud, halvasti vanutatud kaabusid, kulunud kaftaneid,
võhelnud, kottasid jalgade otsas. Üksnes lipnikud-välis-
mõeldud ajasid end reipalt sirgu.

„Hiljemal kaua rivi ees. Peeter — pead üles visates:

„Tervit, poisid!...“

Lipnikud pöördusid raevukalt rivi poole. Mööda ridu
käps korratult:

„Novina tervist, härra bombardöör.“

„Kellel on kaebusi?“ — Peeter astus lähemale.

Soldatid valkisid. Lipnikud (käsi kõrvale viidud kepil,
nakk raskesõjast ette lükatud) puurisid silmadega tsaari.

Peeter kordas teravamalt:

„Kellel on kaebusi, astugu ette, ärgu kartku.“

Kõrgi ohkas hkki sügavalt — nuuksega (Aleksei nägi
Menšikovi muskett võbises ta käes, kuid ta talitses end,

„Hõõru lähema Narva peale. Raskusi on palju, poisid.
Tervitades kuningas Carolus ise tuleb vastu. Tuleb tase
nagu anda. Ma ei võt oma isamaad ära anda. Siin on —
„Kogu maa kuni mereni
sõdime hõõrume. Varsti võidame ja varsti puhkame
„Tervitades härra rüü, poisid!“

„Kõik soldatid vaatavad talle valkides otsa.
„Võidame, sõdime jätkub meil.“ Menšikov
„Kõik sõdime võidame,“ — kes on ütles? (Alekseil
tõusis sõda saapandidele ütles Fedka Pese-end-poriga,
„Kõik kahtlase soldatid...“)

„Härra kapten...“ Aleksei hüppas juurde. „Täna sind
kõik eest roodud... Muus pole sa süüdi. Suvatsege anda
mõistele kolmekordne viinaportsjon.“

Peeter laks vankri juurde, pea longus. Menšikov pilgu-
tas Aleksele silma (seekord suvatses vana sõbra ära
tunda), sirutas hoolitsetud käe karusmantli alt välja, pat-
utas Aljoškat õlale ja — kõrva juurde kummardudes:

„Peeter Aleksejevitš on rahul, pole viga. Sinu juures
pole nii nagu mujal... Paista Narva all välja — hüppad
polkovnikuks... Nägin Ivan Artemjitšit Novgorodis, —
kõikis sind tervitada...“

„Palju tänu teile, Aleksandr Danilovitš...“

„Ila hästil“ Haarates mantlit eest, jooksis Menšikov
torkides Peetrile järele. Istusid vankrisse — sõitsid mööda

kallast sinna, kus külma taevast peegeldav jõgi pöördus kuusemetsa taha.

Paar versta Narvast jõge mööda allapoole, üle Narva jõe kahe haru, mis piirasid pikka ning soist Kamperholmi saart, oli ehitatud ujuv sild. Seda kaudu läksid üle Šeremetjevi ratsapolgud ja liikusid Tallinna maanteele, et tegutseda vaenlase maa-alal. Nende järel läksid vasakule kaldale Trubetskoi diviisi osad. Verst maad Narva kivi-bastionidest eemal kindlustasid nad end voorivankritega. Narva garnison ei takistanud üleminekut, — nähtavasti kartsid vähese arvu tõttu lagedale väljale tulla.

Kahekümne kolmandal septembrikuu päeval pöördus kogu peavägi Jamgorodi teelt künklikule lagendikule ja liikus Ivangorodj — omaaegse Ivan Groznõi kindluse madalate, rohtukasvanud tornide ja jõe taga sinerdavate teravatipuliste Narva kirikute ja telliskatuste nähtavusel Kamperholmi saare poole ning alustas mööda hapraid sildu üleminekut sogasest ja kiirejooksulisest jõest.

Ilm oli vaikne. Päike — tuhm, kasinavõitu. Narva ja Ivangorodi telliskivikirikuis paukusid hädakellad.

Mööda laiaks sõidetud liivast teed voolasid soldatid ilma rivikorrata sildade juurde; streletsid Peetrile vastumeelseis rebasenahksete ääristega mutsides; purunenud, kuidagimoodi kokkukõidetud vankrid vaadikete, pampude, kastide, roheliseks tõmbunud leivapätsidega; teel lõpuni rābaldunud voorivedajad lahmisid kõhnu hobusekronusid, kes sikutasid üle jõu nimekoorest rangisid, ujus mööda ridva külge kinnitatud lipp, või väeüksuse märk piigi otsas, või nühtis suurtükimehe õlal, kes oma väeosa kaotanud; koputades kepiga peade pihta trügis läbi ratsa ohvitser, mantel üle õla heidetud; huilates kihutas läbi bojaaripoeg, vanaisa raudrüü peal lahtine kasukas, ja tema taga hüplesid hobusekronudel ta mehed — nagu vaadid vattvammustes, tatari ammud ning nooletuped seljas...

Kõik pöörasid möödudes näo teest pisut eemal oleva lageda künka poole; künkal istus tsaar halli hobuse seljas, raudkürassis, vahtis läbi pikksilma. Otse tema kõrval musta täku seljas hoidis käsi puusas Menšikov, — vaatas lõbusalt, tuul mängles tema kullatud raudkiivri sulgedega.

Sõjavaed asetused poolringi — kahuri laskekaugusele

kindluse ette, toetudes tiibadega vastu Narva jõge; sinna asetused jõe äärde Weide diviisi osad, vasakule, Hermannimäe metsase künka jalamile — Artamon Golovini diviisi; vasakul tiival, üle Kamperholmi saare vilva silla juures — semjonovlased, preobražensk- ja Trubetskoi streletsipolgud. Siia oli püstitatud ka barbaag de Croy telk, kes sõitis kõrgeima nõuandjana sõjaväega kaasa. Peeter ja Menšikov peatusid saarel, kaluri-

kogu linna ulatuses hakati kaevama sügavat kraavi lüütmise, redaanide ja bastionidega, mis suunatud väljapoole — juhuks, kui rootslased lähenevad mööda Tallinna maanteed. Narva bastionide ette ehitati reduudid — maade paigutamiseks. Piiramistoid juhatas insektor Hallart. Kindluse kaitseehitistelt pahvisid üles suitsu-ahvud, sõjaväelaskuses raksatasid metsikult kahurid, kõrvale laskvate lookadena lendasid pommid, langetasid, plahvatasid vankrite ja telkide ligikal, kraavides, lüües hüpataid välja soldatid. Pommidest süttisid mõned mõtted puuvilla- ja kõõglivillanöödade keskel. Tulekahjude ja rühkete lõhketulade mure kandus halli pilvena linna poole, kus vahvatasid kahurilaskude tulekeeled. Narva kindluse ette oli kogunud neli jalg sõjamees polkovnik Hallart.

Hallart ja kogenud inimene (asjalik, rahulik, igavust tundev), kannustas õigeaegselt hobust, sõitis kõrvale. Tore Menšikov — tema pihta iga kord sihitigi — ainult raputas kilvri sulgi, karjus hooplevalt suurtükimeestele: „kohvavõitu, kamraadid“, patsutas tantsivat täkku kaetale. Poolsada vurrukat ja pikakasvulist tragunit ootasid lukumatult — kelle pihta patsatab must pall.

Kindluse müürid olid kõrged. Poolringis esileulatuvad bastionid olid laotud maakivist, mis nii kõva, et malmipommi purunes selle vastu nagu pähkel. Tornipragudest ja laskeavatest ulatusid välja rasked kahurid, — neid oli

kindluses mitte vähem kui kolmsada, garnisoni — paan tuhat — jalaväge, ratsaväge ja relvastatud kodanikke. Olid valetanud piilurid, et Narva võib vallutada hoog-rünnakuga.

Peeter ronis hobuse seljast maha, ja istunud trummile, laotas põlvedele paberilehe. Tentsik Miška ulatas tindi-poti. Hallart kükitas kõrvale, — arvutas silmamõõdu järgi kaugusi. Hanesulge hoidev Peetri suur käsi tõmbas ette-vaatlikult ebakindlaid jooni. Menšikov jalutas hobuseil istuvate tragunite poolringi ees.

„Iga bastioni kohta viisteist piiramiskahurit, kokku on läbimurdeks vaja kuuskümmend neljakümne kaheksa nae-last vaskkahurit,“ rääkis Hallart ühetoonilise, igava hää-lega. „Sada kaksikümmend tuhat kuuli, halvaks juhuks...“

„Tublisti!“ ütles Peeter.

„Linnas tulekahjude tekitamiseks tormijooksu eel läheb vaja mitte vähem kui nelikümmend mortiiri ja tuhat pommi igaühe jaoks...“

„Vaata, kuidas nad Euroopas arutavad,“ ütles Peeter, numbreid üles märkides.

„Kümme suurt vaati äädikat kahurite jahutamiseks... Ainult järelejätmatu tulistamisega, kõigi patareide tõelise põrguga murtakse piiratute vastupanu, — õpetab marssal Luxembourg... On vaja viisteist tuhat käsigranaati. Tu-hat kaheteistkümmend-arssinalist piiramisredelit, mis olek-sid nii kerged, et neid võiksid joostes kanda kaks meest. Viis tuhat kotti villa...“

„Milleks seda siis?“

„Sõdurite kaitseks musketikuulide eest. Dünkircheni piiramisel õnnestus marssal Vaubanil, varjates end see-suguste kottidega, läheneda otse kindluse väravateni, nii äge kui tulistamine oligi, sest kuul takerdub kergesti vil-lasse...“

„Hüva,“ lausus Peeter kõheldes, märkides lehekesele. „Danilõtš, vajatakse viis tuhat kotti villal...“

Menšikov, toetudes haraliaetud põlvedele, kummardus tuules lipendava paberilehekese kohale. Krimpsutas buuli:

„Vigurdamine, myn Herz. Ja villagi pole kuskilt saada.“ Hallartile: „Aasovi juures roniti paljaste mõõkadega müü-ridele ja vallutati linn.“

Tagapool — tragunite ridades — hakkas hobune rabe-leva, karjatas tumedalt inimene. Pöörduti vaatama. Uhe-

traguni tuhkur hobune vehkles pimedalt peaga, kergita-tu jalgu, — ülaltpoolt ninasõõrmeid voolas tal sõrmepak-sime tume verejuga. Vurrukad tragunid vahtisid pelgli-kult puhmaste poole, — sealt, sadakonna sammu kaugu-selt, pahvatasid suitsujoakesed. Nagu Peeter oli tõstnud kätt nulega üles, nii ka tardus, istudes trummil.

Märkamatult, kahurimürina varjul, oli kindlusetorni väravast (mis bastion Gloria nurga tagant siia ei paistnud) väljunud jäägrite salk, jätkates jooksu kõögiviljaaedade taga. Nende järel paiskus raskeil raudjail hobustel välja poolesaja võrra tingratsanikke raudkürassides, süga-vala pähe tõmmatud kiivreis. Nad kihutasid, mõõgad pöörati, hõrendades ridu kanarbikuväljal, et vasakult ümber

lühha sekundi — mitte kauem — vaatas Aleksandr Dani-lovitš pärast silmil vaenlase diversiooni, sööstis musta taku juurde, nõõpinud lahti, viskas mantli eemale, hüppas sadulasse. „Mõõgad — väljal!“ kisendas näost punetades. Lõmbas mõõga välja, kannustas tähekujuliste kannustega, lauges pistetajava taku kaelale, pani ta kohalt täie hooga kukkuma. „Tragunid, süüa järel!“ — ja kõik, Menšikov otse tragunite, kihutavate kaare ümber trummi juures seiseva Peetri, pöörati vastu tingratsanikule, kes hakkasid

ja hobuseid peatama ja ümber pöörama...

Hallart, kühvad hõlpsalt hõlpsalt kokku surutud, talu-tas Peetri juurde tooma hälli, mustalokalise, rahutu määra: „Palun teid lahkuda tulistamisest piirkonnast, teie kõr-gus!“

Peeter hakkas kekslema ühel jalal, hüpates sadulasse,

vaatas, kuidas lähenesid üksteisele tragunid ja tingrat-sanikud. Meie omad kihutasid tiheda salgana, kõige ees hüppesid suled Aleksaška sätendaval kiivril, rootslased olid välja mõõda kaugemale hargnenud, ja praegu äärmised, pöördunud järsult ringi, kannustasid ning peksid mõõka-dega hobuseid. Kuid ei suutnud koguneda. Peeter nägi: Aleksaška must takk pörkas rinnaga vastu rusket hobust, ratsanik kukkus, haarates lakast... Punased suled keer-tasid keset raudkiivreid. Kuid juba sööstis peale tragu-nid ja jätkasid peatumata kihutamist (vehkisid nagu män-qlides mõõkadega). Nende taha väljale jäid lamavad me-hed: üks kõngutas langetatud pead, püüdis tõusta, teisel tõmblesid ülestõstetud põlved. Mõned ratsanikuta hobu-sed jooksid hirmunult mööda välja.

Hallart sikutas visalt päitseist: „Teie kõrgus, siin on kardetav.“ Hall mära laskus kükakile, keerutas tagumikku. Peeter lõi teda kandadega. Sõitnud eemale, jätkas tahavaatamist. Tingratsanikud põgenesid nüüd kõigest jõust venelaste eest: paremalt poolt, lõigates neil ära teed linna, kihutasid üle pruunide kesavöötide kirjud mitut liiki ratsanikud, keerutades tatari uljusega kõveraid mõõku — mõned sadakonnad irregulaarsest aadlipolgust. Kindlusemüüri laudse varju alt ragisesid nende pihta musketilasud.

Jõudnud kasetukka, tõmbas Peeter täie suuga õhku. Laskis märal astuda sammu. „Jah, see ei saa olema kerge,“ vastas oma mõtetele. Hallart ütles:

„Võin teid õnnitleda, teie kõrgus, teil on suurepärased ratsaväelased.“

„Mis see ütleb, — see on ainult pool asja... Vihastada, kihutada, raiuda... Uksnes sellega ei vallutata kindlust...“

Tõusis künkale, tõmbas ratsutid pingule ja vaatas kaua, laupa kortsutades, ligikaudu seitsme versta peale veninud vägede ning vooride liini. Kõikjal lendasid kraavidest laisalt mullakamakad. Hüüded, vandumine. Mingid mehed tegevusetult tulede ja lahtirakendatud vankrite juures. Kõhetud hobusekronud kammitsais. Pesuräbalad puhmaste otsas. Näis, et kogu see tohutu sõjavägi liigub ja elab kohmakalt, suure vastumeelsusega.

„Enne novembrit pole mõeldagi,“ ütles Peeter. „Kuni külm ei tahenda, ei saa me piiramiskahureid kohale. Uks on asi paberil, teine — tegelikult...“

Lastes jälle sammu edasi, hakkas Hallartilt pärima kuulsaate marssahle Vaubani ja Luxembourg'i — sõjakunsti loojate — retkede ning piiramiste üle. Päril relva- ja kahuritehastest Prantsusmaal. Keerutas peenikest kaela, mille ümber pingul lõuendratik.

„Enesestki mõista... Seal on kõik korraldatud, kõik käeparast... Nende teed — ja meie teed...“

Hüpates üle kraavide, kihutas juurde Menšikov, alles üleni tuline, hambad lõbusalt irevil, metsikute silmadega... Kiivril tõrrutas üksainus sulg, vasksel kürassil — mõõgahoopide jäljed. Peatas raskelt kubemetega hingeldava hobuse:

„Härja bombardöör... Vaenlane on kaotustega tagasi löödud, — vaevalt pooled ratsanikest pääsesid meie

...“ Lulakas muidugi esimese hooga. „Meie omadest...“

Peeteril tõmbus nina Aleksaška vaatlemise lõbust kipra. „Häva,“ ütles, „tubli poiss.“

Õhtul kogunesid hertsog de Croy telki kindralid: en-... karm Artamon Golovin (mängusõjaväe...), vürst Trubetskoi — streletsipolkude lem-... rikas bojaar, kaardiväe komandör Buturlin, ... kōri ja raskete rusikate poo-... haige, kiilaspäine Weide, kes värises ... kasukas. Kui saabusid Peeter, Menšikov ja ... landa istuda, et sõjaolude kohaselt ... ja isegi seninähtamatuid roo-... kaskjalg muretses neid Tallinnast), rikka-... prantsuse ning reini veine.

Hertsog tundis end nagu kala vees. Kaskis süüdata palju ... jutustas kuulsaist la-... verise võitlusvälja kohal, ... kahurite, andis kāske: küras-... — muserdada ... põletas maha

... ja strass-... hertsogi pika-... näkku. Ilakkas sõrmedega ... abaluid, nagu oleks tal ... Peeter Aleksandrovitš juures seda hajameelset pilku.)

„Narval“ hüüatas hertsog, ulatades tentsikule tühja ... „Narval Uks päev tublit tulistamist ja lühike tor-... bastionidele... Narva võtmed ... väike ... ratsavägi tiibadele ... vastu Tal-...“

Peeter tõusis laua äärest, sammus edasi-tagasi, kummar-... et mitte riivata peaga telgiriidet, tõstis põrandalt ... voodile (mis oli toodud ... hambaid.

„Hallart andis mulle nimestiku,“ ütles ta, ja kõik pöör-... tema poole, katkestasid söömise. „Kui meil oleks

kõik, mis on nimestikus loetletud, siis vallutaksime Narva. On tarvis kuuskümmend piiramiskahurit..." Istudes voodile, tõmbas põuest välja kortsunud lehekese, viskas lauale — Golovinile. "Loe... Meil pole seni ühtainustki head kahurit reduutidel. Repnin heitleb piiramiskahuritega Tuula juures poris... Mortiirid, — täna kuulsin, — on takerdunud Valdais... Püssirohuvoor on siamaale Ilmjärvel... Mis teie arvate selle kohta, härrad kindralid?..."

Kindralid, lükanud küünla lähemale, kummardusid nimestiku kohale. Ainult Menšikov istus tigea muhelusega eemal, täidetud peekri juures.

"See pole sõjaleer, vaid mustlaslaager," lausus Peeter, pisut vaikinud, jälle karmilt, pikkamisi. "Kaks aastat tegime ettevalmistusi... Ja miski pole valmis... Viletsam kui Aasovi all. Viletsam, kui oli Vaska Golitsõn... Aleksaška kõlitas kannust, ajas hambad õelalt kuni kõrvaeni ireville. "Sõjaleeri! Soldatid longivad vooride vahel... Voorid on suhknanaisi täis... Lõugamine... Korralagedus... Töötatakse laisalt, — tahaks sülitada, kuidas töötatakse... Leib on roiskunud... Liha on mõnes polgus ainult kaheks päevaks... Kus on kogu liha? Novgorodis? Miks mitte siin? Tulevad sajud, — kus on muldonnid soldatite jaoks?"

Telgis oli kuulda vaid küünalde praksumist. Hertzog, kes mõistis kehvalt, millest on jutt, laskis pilgul uudishimulikult käia Peetrilt kindralitele ja tagasi.

"Kaks kuud tuleme Moskvast, ei jõua pärale. Sõjaretk! Te teate, kuningas Karl sundis Kristiani sõlmima häbitava rahu, sundis maksuma kakssada viiskümmend tuhat kulddublooni kontributsiooni. Nüüd on Karl kogu sõjaväega maabunud Pärnus ja marsib Riia poole... Kui ta nüüd kohe Riia all kuningas Augustit lööb, — siis tuleb teda novembris oodata siia, meie juurde... Kuidas me teda vastu võtame?"

Auastmelt vanim — Artamon Golovin, tõusnud, kummardas, langetas hallid kulmud:

"Peeter Aleksejevitš, jumala abiga..."

"Suurtükke on vajal" katkestas Peeter, soon tursus ta laubal. "Pommel Sada kakskümmend tuhat purustamis-pommil Liha, vana lollpea..."

talla tulid paariks nädalaks vihmad, merelt venisid lakkamatud udud. Soldatite muldonnid täitusid veega, telgid jooksid labi, — rõskuse, öise külma eest polnud kunagi pottu pageda. Kogu laager seisis vööni soos. Inimesed hõljusid kõhutõppe, puhkesid palavikud, iga õõ veeti kummote vankritega laipu väljale.

Kindlusest tulistati piirajaid lakkamatult kahureist ja väikesevärvadest. Enamasti koidu ajal toimusid väljatungid, — rootslased kõrvaldasid vahiposte, roomasid muldonnide juurde, pildusid magajatele käsigranaate. Peeter kuulis iga päev kogu kindlustusteliini läbi. Märjas mantlis, laul laskunud äärtega kaabu peas, vaikiv, karm, — nii tihedalt oma hallil märjal vihmalinikust — peatub, vaatab kinnistunud pilguga ja liigub ülestuhnitud välja mööda kummit edasi — uttu.

Voorid maabusid aeglaselt. Teelt teatati, et kogu häda on kaitsehoovuste pärast: talupoegadelt on kõik võetud, tulid võtta mõnikolt ja kloostritelt. Hobused on kõhnad, need olid, ja mida püüv edasi, seda raskemaks muutub liiga ülemääraste vihmade ning lagunenud teede pärast. Käis kuulama, nagu oleks Peeter oma kalurionnis saarel peaproovitud mõistlikult kättega meelemärkusetuseni läbi jookanud, selle eel aga kähkinud illes puna. Toit oleks olnud, ja see oleks olnud, ja kord, laugis paratamatult kummitõhki, mis kahvati venelased — aeglased, õppinud oma võitlusele kummitõhki ja juhmil. Vahismaadused teadeti ainult üht: niiskuse pärast viina juua ja puhkusega ning ilma põhjuseta vastu lõugu virutada.

Vaadi kindlad teated: kuningas Karl, maabunud Pärnus, pooldus Riia poole, tegi juba ainuüksi oma ilmutamisega Eilvinnu riütlid sõnakuulelikuks ja tõrjus kuningas Augusti vaed Kuramaale. August ise istus Varssavis sisetülitest erutatud panide keskel ja kihutas sealt kullereid Peetri juurde — palus raha, kasakaid, kahureid, jala- väge... Narva all saadi aru: rootslasi tuleb oodata esimeste külmade tulekuga.

Seremetjev, kes oli saadetud nelja irregulaarse ratsapolguga vaenlase vastu, jõudis Rakvereni ja peaaegu oleks rootsi tõkkesalka edukalt löönud, kuid taganes ootamatult Pühajõe mereäärsele kitsustikku, — versta nelikümmend Narvast, — ning kirjutas sealt Peetrile:

"... Ei ma taganenud sealt arguse, vaid suurema kindluse pärast. Rakvere ümber on sood sõnul kirjeldamatud

ja metsad ülisuured. Mitte ainult see moon, mis kaasas, vaid ka siin ümbruses on kõik söödud. Ja peale selle kartsin ma, et meist mööda Narva minnakse... Aga et sina oled vihane, et ma igasuguseid kulasid põletan ja suhknaid hävitan, siis ära kahtle: külasid on põletatud vähe ja sedagi vaid selleks, et vaenlasel poleks peavarju. Aga nüüd käskisin, et maad ilma käsuta hoopiski mitte ei ruüstataks. Kus ma peatusin Pühajõe juures, sealt ei saa vaenlane teadmata mööda minna ja enam ma ei tagane, siin oma elu ohverdamegi, selles ära kahtle..."

Lõpuks — kas õnneks või õnnetuseks — hakkas tuul puhuma põhjast. Ühe päevaga puhus ära märja udu, madal paike valgustas kitsilt mudasse uppuvat laagrit ja linnas süttis kuldne kükk kirikutorni tipus. Külma kahutas maad. Hakkasid saabuma laskemoonavoorid. Härgadel — kümme paari kummagi ees — veeti kohale kaks kuulsat — kaalult kumbki kolmsada kakskümmend puuda — suur-tükki „Lõukoer“ ja „Karu“, mis valatud saja aasta eest Novgorodis Andrei Tšohhovi ja Semjon Dubinka poolt. Nagu kilpkonnad ronisid haubitsad laiadel ja madalatel ratastel, lühikesed mortiiRID, mis paiskasid kolmepuudaseid pomme. Kõik sõjaväed seisid püssi all, kõik ratsapolgud hobustel, mõõgad paljastatud, rootslaste välja-sööstu puhuks.

Kakssada meest vedasid kõitega „Lõukoera“ ja „Karu“ keskmisele reduundile kindluse lõunabastionide vastas. Kogu öö asetati kohale haubitsaid ja mortiiRE. Ka kind-luses ei magatud, valmistuti tormijooksu vastu, — mööda müüre ronisid laternatuled, hõikusid tunnimehed.

Vienenda novembri koidu ajal sõitis Peeter uhes hert-sogi ja kindralitega Hermannimaale. Puhus lõikav tuul. Laager oli peidetud veel hämarusse, punane päikeseval-gus langes linna teravaile katustele ja tornide sakkidele. All sähvasid pikad leegid, kõmatasid, raksatasid kahu-rid, vapustades lagendikku, — sädemeliste lookadena len-dasid pommid linna. Suits varjas laagri ja müürid. Pee-ter langetas pikksilma ja paisutades ninasõõrmeid, noo-gutas Hallartile. See sõitis juurde, plaksutas keelt:

„Halb. Puudulennud. Püssirohi ei kõlba kuhugi..."

„Mis teha? Viivitamata..."

„Suurendada laengut... Kui ainult kahurid vastu peak-sid..."

Peeter laskus künkalt, kihutas üle tõstetava silla ja läbi

laenuvõrkidest värava püsttara ning kärbiste taha. Keskmisel patareil kastsid kahurväelased äädikaga segatud vooja „Lõukoera“ ja „Karu“ pikki torusid. Patarei koman-dan, hollandlane Jakob Winterschieverk, vana lühike me-teme, habe kaeluse all, lausus Peetrile lähenedes kül-mavõetlase:

„See ei kõlba kuhugi... Selle püssirohuga võib vaid vahtlasi lasta, — ainult suits ja nõgi..."

Peeter viskas mantli ja kaftani seljast, kääris varrukad alla, võttis suurtükimehelt nühitsa, tugeva liigutusega pu-lustas nõrgise toru...

„Laeng..."

Patarel koldrist hakati käest kätte hallis paberis püssi-rohu pakke pilduma. Ta rebis ühe paki lahti, raputas pulbri pilvu, ainult turtisatas vihaselt nagu kõuts. Lõi torusse kuu pakki...

„See on hädakohtlik," ütles Jakob Winterschieverk.

„Vaikl, vaikl... Kuul..."

Hõpitan käel puudast ümmargust mürsku, lükkas to-ru, toru sulatades suures, kõvasti kinni. Kükitas sihiku alla, keerutas kruvi...

„Tulik... kõik kahurid esmale..."

Kõrvulukustavalt süttis „Karu" tule, raskelt viskusid laepääl mähinatud, lühed tungi maasse. Külul lendas vähe-keeva pulbri pilv, lahtil Gloria tornil tuiskasid ki-vih, varises tõulhammas...

„Oo, see pole paha," ütles Jakob Winterschieverk.

„Nü-tuleb lasta..."

Visanud kaftani õlale, kihutas Peeter haubitsate pata-reille. Anti käsk kõigile patareidele — suurendada laen-gut pooltasekordseks. Unesti vabises maa saja kolme-kümne kahuri mürinast. Kohutav leek paiskus püstiseis-vaat mortiiRIDest. Kul suitsupilved hajusid, nähti: linnas põles kaks maja. Teine kogupauk oli õnnestunud. Kuid varsti kuuldi: läänepatareis lõhkes kaks haubitsat, mis hiljuti Lev Kirillovitši Tuula tehases valatud, mõnel suur-tükil purunesid lafeti teljed. Peeter ütles: „Hiljem selgi-tame asja... Leiame süüdlased... Kuid nii lasta..."

Nõnda algas Narva pommitamine ja kestis vahetpida-mata kuni viieteistkümnenda novembrini.

Tsaari kokk Felten praadis omaette pobisedes ahjukol-del pilbaste peal munarooga. Vaevaga saadi kummekond

muna, — köögipoiss kihutas ratsa peaaegu Jamburgini, — kõik osutusid olevat mädad...

„Mis sa pomised, uha neile rohkem pipart, Felten..."

„Kuulan, teie kõrgus... Pipart!"

Peeter istus kuuma ahju kõrval. Ainult siin oligi soo (sulendis seina taga, kus nad koos Aleksaškaga magasid, puhus läbi seinte). Praegu, keskööl, oli kuulda tuule ulgumist ja majakese kõrval saarel oleva tuuliku tiibade kääsumist. Meeldivalt praksusid kasepirrud. Lühike, vihane Felten laotas koldeservale oma tagavarad ja üha nuusutas, ta rasvasel ninal lõkendasid vihaselt vastuhelgid.

„Aga mis siis, Felten, kui rootslased su vangi võtavad?..."

„Ma kuulan teid, kõrgus..."

„Ahaa, ütlevad nad, tsaari kokk! Ja poovadki jalgupidi üles."

„Noh, poogu, ma tunnen oma kohust..."

Ta kattis vaaruva lauakese puhta käterätikuga. Asetas lauale savist plasku pipranapsiga, lõikas mustast kõvast leivast õhukesi viilakuid. Tasa piipu popsutades vaatas Peeter, kui osavalt, pehmelt, jõudsalt liikus Felten — viltides, vattvammuses, millele põll ette seotud.

„Ma ei naljata sinuga rootslaste suhtes... Paki oma majapidamine parem kokku."

Felten vaatas altkulmu — mõistis: ei naljata. Võttis tulepaistelt panni munaroaga, valas plaskust tinatopsi.

„Palun lauda, teie kõrgus..."

Kogu majake võbises tuule käes. Külinal kõikus. Tänavalt astus kärarikalt sisse Menšikov:

„No on aga ilm..."

Avas kulmu kortsutades vöö sõlme. Hakkas kolde juures pilbaste kohal käsi soojendama.

„Saabub varsti..."

„Kaine?" küsis Peeter.

„Magas. Ajasin ta ilma pikema jututa voodist jahule..."

Aleksaška istus Peetri vastu. Katsus, kas laud püsib kindlalt. Valas, jõi tühjaks, raputas pead. Sõid mõnda aega vaikides. Peeter — tasa:

„Hilja... Nüüd ei paranda enam midagi..."

Aleksaška, vaevaga neelates:

„Kui ta on saja versta kaugusel ja Šeremetjev teda kinni ei pea, siis on ta ülehommel siin... Kui minna lagedal väljal vastu, — kas me siis jagu ei saa, ratsaväega?"

Avas kaoluse, pöördus Felteni poole: „Kas sul kapsa-soppi veel on?" Kallas teise klaasi. „Kogu ta vägi on ainult kümnekond tuhat, — vangid vannuvad seda evangeliumi peal. Kas me siis tõesti säärased patajalad oleme?... See on solvav..."

„Solvav," kordas Peeter. „Ega sa inimesi kahe päevaga laupäeva tee... Peaks meil Narva all halvasti minema, — peatama ta Pihkvas või Novgorodis..."

„Myn Herz, patt on seda mõeldagi..."

„Hüva, hüva..."

Valkkaid. Felten puhus kükitades sütele, — soojendas vakkallakeses õlut.

Narva all olid asjad halvad. Kaks nädalat pommitasid, pommitasid miinidega, lähenesid ühenduskraavide kaudu,

muttus omelt läbi ei murdnud ega linna põlema ei süüdanud. Tormi joosta kindralid ei sõandanud. Saja kolmekümne kahurist lõhkesid ja muutusid kõlbmatuks pooleks lala hakkasid üle lugema, — keldritesse oli jäänud järele järele ja pomme üheainsa säärase pommitamispäeva jaoks, aga põuastrohuvõõrid venisid ikka veel seal kuskil...

Raudal nappi lähenev kilmarell mööda Tallinna maanteed ja praegu võitleb vahel juba Pühajõe kitsustikus omavahelise Venelased osutuvad nagu pihvide vahel...

„Kindralid kahuvad ja pealetungiva Karli vahel. „Mõeldakse palju... Seda ma suudame." Peeter viskas juurka kätt. „Sõdima pole veel õppinud. Ei asunud õiget otsust kallale... See asi ei kõlba veel kuhugi. Ei kahur siin tulistaks, selleks tuleb ta Moskvas laadida... Mõistad?"

Aleksaška ütles:

„Sõltain äsja, — esimeses roodus arutavad soldatid tule juures. Ootavad rootslasi, — kogu laager kõmab. Sarjavad kindralid, — sa mu meie... Uks ütleb — kuulen: „Lipnikule kihutan esimese kuuli..."

„Kindralid!" Peetri silmad löid välkuma. „Pühapiltidega mööda müüre käial Vojevoodid... vana pärm..."

Sis lausus Aleksaška ettevaatlikult, — sihtis silmaga:

„Peeter Aleksejevitš... Anna sõjavägi kolmeks järgmiseks päevaks minu kätte... Jumala eest... Ah?"

Nagu poleks kuulnudki, kobas Peeter taskust tubakakotti. Nohisedes muljus sõrmedega tubakapepri:

„Ülemjuhatajaks saab homsest päevast peale hertsog

de Croy. Suur tobu, kuid tunneb asja euroopalikult, lahingumees... Ka meie välismaalased tunnevad end tema juures reipamalt... Sea end valmis enne koitu, kuulled sa, — sõidame..."

Nohises. Tõmmanud küünla lähemale, süütas piibu. Aleksaška küsis tasa:

"Peeter Aleksejevitš, kuhu me sõidame?"

"Novgorodi."

Peeter vaatas, viimaks ometi, Aleksaška äärmisest imetusest pärani aetud läbipaistvalt-sinistesse silmadesse. Hakkas äkki näost sügavalt punaseks tõmbuma (hlgisei laubal paisus veresoon) ja — taltsutades viha:

"Tollel poisiklutil pole midagi kaotada, aga minul on... Sa arvad, et Narva all on algus ja lõpp? See on alles sõja algus... Me peame jagu saama... Aga selle sõjavaega me ei saa jagu... Kas mõistad? Peab alustama tagalast, voorivankritest... Kihutada, mõök käes, — see on viimases järjekorras... Lollpea, kas sa tahad Karlist vahvam olla? Löö silmad maha! Raev välgatas ta näol. "Ei tohi mulle otsa vaadata."

Aleksaška ei kuulanud sõna, ei langetanud pilku, põletavast häbist nõrgusid pisarad silmi, piisk veeres mööda pingul põske. Peeter puuris kitsaste silmateradega temasse. Kumbki ei hinganud. Peeter mühatas äkki. Laskudes vastu seinu, surus käed sügavale taskutesse.

"Myn Herz," osatas ta Aleksaška häälega. "Südamesõber... Minu pärast hakkas habi? Oota ära, juhtub veel midagi, — kõik käänavad kärsad kõrvale. Lõi kartma Karli. Jättis sõjaväe maha... Pulkas Novgorodi, just nussama nagu tookord — Troitsesse... Iluva... Puh! oma näoke pisaraist. Mine vastu, — härrad kindralid saabusid..."

Tunnimeeste hõiked. Hobuseraudade müdin külmunud maal. Akende taga — tõrvikute valgus. Kannuseid kõlistades astusid sisse hertsog ja kindralid — tuulest õhetavad, ärevil, — mis on juhtunud nii hilisel tunnil?... Peeter noogutas neile, astudes hertsogi juurde, kaisutas teda. Osutas Menšikovile — võtku küünal — ja läks laudvahe-seina taha punkrisse.

Siin asetas Menšikov küünla paberitega kuhjatud ja tubakat täisaetud lauakesele. Kõik seisid. Peeter istus,

võttis paberilehe, luges huuli liigutades karmilt endamisi lahti lubaga üleriputatud, läbikriipsutatud read. Kõhatas ja — kellelegi vaatamata:

"Ja gotanam, jumala nimel," hakkas lugema karmi ning kindla häälega. "Kuna tema tsaarilik kõrgus sõidab kõige lahutavlikumate asjade pärast sõjaväe juurest ära, seepärast anname meie sõjaväe tema vürstliku hiilguse hertsogi de Croy kätte alljärgnevate punktide kohaselt..." Hertsoq, kes seisis otse laua juures, hakkas reit võbistama. Peeter vaatas tema kõhetut reit valgetes pükstes, mis kulvetuid käsi, mis hoidsid kuldset mõõgapidet. "Esimene punkt: tema hiilgus saab olema ülemjuhatajaks... Teine: kõik kindralid, ohvitserid ja isegi kuni soldatini välja peavad olema tema otsekui tema tsaariliku kõrguse komando all... Kolmas..." Tõstis häält: "Valituda viivitamata Narva ja Ivangorod igasuguste abi-õnulega... Neljas... Kindralite, ohvitseride ja soldatite sõnakuulmatuse puhul mõista nende üle kohut nagu oma elamata üle, loogi kuni surma mõistmiseni..."

Hakkas hertsogist mööda kindralitele vaatama: Weide noogutas nõusolevalt, võrre Trubetskoj higine nägu turtsas. Puhkates lahti laskunud pükseid lukusid madala otsaku kohal, Artamon Golovin oli lasknud pea sügavale... nagu oleksid lahti ja häda juba tema õlgadele langesid.

"Nämm! peab tema hiilgus jälgima teraselt rootsi abi-õnule... Kui ta saab kindlad teated kuningas Caroluse sõnnukust ja kui see on tõesti tugev, siis peab ta... kindlamalt selle eest hoidma, et teda mitte Narva alla alla lasta, ja jumala abiga püüdma temast jagu saada... Kuid parem oodata, kui võimalik, toetuse saamist..." Langetas lehe ja — hertsogile: "Repnin ja leitnant ühes kasakatega ning laskemoonavoorid on mõne päeva teekonna kaugusel." Golovinile: "Istu, kirjuta puhalt tüher..."

Leskoja uksele koputati. Menšikov trügis ärevalt kõöki. Kõõgi tuli sisse, — avatud uksest kostis koos tuule kohinaga paljude häälte kauge kisa. Lükates kellegi kõrvale, astus Peeter kõöki.

"Mis on juhtunud?" hüüdis jubedalt.

Tema ees seisis noormees, — otsalõppenud, tütarlapselikult roosa nägu, püstine nina, julged silmad, kõrva kohal ruuged juuksed verest paakunud...

"Pavel Jagužinski, leitnant, Boriss Petrovitš Šeremetjevi juurest," lausus Mensikov ruttu.

"Noh?"

Noormehe nägu hakkas vabisema. Tõstnud nina Peetri poole, ütles:

"Valitseja, Boriss Petrovitš saatis küsima, — kuhu peavad polgud asuma?"

Peeter vaikis. Kindralid tunglesid hirmunult punkruksel.

Mensikov, poolkasukat kähku selga tõmmates:

"Jooksid häbiväärselt Pühajõest peale... Mütsid viskasid maha... Kah aadlikud..."

Kuuldes seitsmeteistkümnenda novembri hommikul vahtidelt, et rootsi luuresalgad on eelmisel ööl piki mereranda, vältides kitsustikku, nende tagalasse Tallinna maanteele läinud, sattusid aadlimaakaitse irregulaarsed polgud segadusse, ja kuulamata enam Boriss Petrovitš Šeremetjevit, hakkasid Pühajõelt taganema — hirmul, et nad peaväest ära lõigatakse. Ta kihutas seginenud sadakonnade juurde, haaras päitseist kinni, karjus hääle ära, peksis nuudiga hobuseid ja inimesi, — tagumised surusid peale, ta hobune rabeles taganejate massi keskel. Tal õnnestus koguda ainult mõned sadakonnad, et kaitsta taganemist ja päästa osa voore rootslaste käest, kes ilmusid päikesetõusul kõigile küngastele — raudkürassides ning serviliste kiivritega. Rootslased ei järgnenud neile. Aadlipolgud põgenesid galopis. Öösel ilmusid nad Narva laagri tõkketarade ette. Vahid vallidel, pidades neid pimeduses vaenlasteks, avasid tule. Ratsanikud kisendasid meeletult: "Omad, omad..." Kogu laager ärkas ja hakkas kõmisema.

Tõkketarade taha lasti leitnant Pavel Jagužinski, ta kihutas tsaari juurde. Märatses jäine tuul. Maakaitseväelased, tulnud hobuste seljast maha, seisid sealpool kraavi ülestõstetud sildade ees. Tõkketaradelt karjuti neile: "Mõisnikud, miks te nii ruttu tagasi jooksite?... Kas tahate piiramisrõngasse sattuda, te haledakesed?..." Kogu laagris hakkasid trummid põrisema, liikusid tulukesed, kihutasid ratsanikud laternatega. Polkudes ja sadakonnades loeti lippude all tsaari prikaasi sõjaväe andmisest ülikuulsa ja võitmatu keiserliku hertsogi de Croy käsutusse.

Väed vaikselt, rabatud imestusest ja hirmust. Varsti levis kuulokirul kuuldus, et tsaar polegi enam laagris ja et rootslased kogu oma väega viie versta kaugusel.

Koogi ei maganud. Süüdati lõkketuled, — tuul pühkis need laiali. Hommiku eel viidi Šeremetjevi ratsavägi peatuma tiivale. Tõkketarade taha minemata jäi ta peatuma otse kaldal, seal, kus Narva jõgi ülalpool linna saarte vahel kõrestikes metsikult kohises. Läks valgeks — rootslast polnud näha. Saadetud piilurid ei avastanud kuskil lipuduses vaenlast, kuigi šeremetjevlaste jumala nimel vandusid, et ta neil otse Pühajõest peale kannul oli.

Sarvede kähiseva hädakisa saatel toimetas hertsog, — totodes mantlis, vastu külge toetatud marssalisauaga, — laagri ülevaatus, ja tema järel — poole hobusekeha pikk võrra taga — kindralid: Golovin, Trubetskoi, Buttlin, Imeretia prints ja vürst Jakov Dolgoruki. Kergitades kinda ääreaga oma rippuvaid vurrusid, karjus hertsog aadlitele: "Tervist, poisid! Surema see isake tsaar eesti!" kõigile polkudes loeti trummipõrina saatel ette käskkiri:

Öösel peab pool sõjaväge püssi all seisma... Tõsta eel jaagada igale soldatile kätte kakskümmend neli padrunit õhes kuulidega. Päikese tõusul kogu armee üles elvatada ja kolme kahutalgaani järel muusikal mängima hakata, põristada trummi ja kõik lipud püstitada vallidele. Panna mitte tulistada, kui vaenlane on kolmekümne...

Öösel pöördus tuul läände — mere poole. Ilm läks soojemaks. Pimedas sõitis rootsi kindralmajor Ribbing, käsitledes hobuste kabjad vildisse mässida, koos kahe tingitabamukuga salaja otse tõkketaradeni, mõõtis ära kraavi sügavuse ja vallide kõrguse.

Aleksei Brovkin, pööraselt näljane ja tuulest üdini läbi lõõtsunud, kõndis mööda valli — kolm sammu edasi, kolm tagasi — roodu eraldusmärgi ümber. Vall venis seitsme versta pikkuselt, soldatid seisid kaugel üksteisest. Sarved olid puhunud, trummid põrisenud. Kahurid, musketid olid loetud, sütikud suitsesid. Tuul sakutas lippe vallidel. Oli kell üksteist hommikul...

Aleksei tõmbas vööd kõigest jõust koomale. Uus ülemjuhataja hoolitses kõige eest, unustas vaid toitmise. Kui mitu päeva juba närised soldatid — ja riviõhvitseridki —

hallitanud kuivikuid, raputasid leivapuru seljakottidest. Sel ööl ei antud isegi mitte kuivikuid. Soldatid tõrrutasid nagu hernehirmutised vallil (Brovkini roodust oli saanud kaheksakümmend tervet meest). Oli kord aeg, — oh, kus das Aleksei igatses sõdida! — juhtida roodu kahurisuitsu, ise haarata kinni vaenlase lipuvardast... („Täna, Aleksei, ülendan su polkovnikuks...“) Täna oleks tahtnud vaid ühte: ronida muldonni sooja haisusse, lürpida katla kesest vedelat kõrti, nii et kõri kõrvetaks...

Pilutades tuule ees silmi, karjus Aleksei kõige lähemal seisjale — Golikovile:

„Mis sa ajad suud pärani, reipalt seista.“

Too ei kuulnud, — narmendavad õlad püsti, teravanaline nagu pingul, nagu oleks surma näinud... Ja teisedki soldatid, nagu turtiskarvalised penid, vahtisid Hermannimäe poole. Selle kohal ilmus ja loorus kiiresti lendavate pilvede keskel madal päike. Kandude ja visklevate raagus kaskede vahel liikusid raskelt koormatud inimesed, — ikka rohkem väljus neid metsast. Nad viskasid õlalt kotid ja pambud, jooksisid ettepoole, rivistusid laiadeks, tihe- daiks kolonnideks. Kuuehobuserakendiga sõitsid lagedale kahurid, üks alla — otse keskmise reduudi vastu, teised — traavis üle ojakese — Weide tugevate kindlustiste juurde, kolmandad kappasid mööda lagendikku paremale poole. Kuus jalaväekoloni rivistusid Hermannimäel. Kahekordsete ähmaste raudridadena sõitis metsast välja ratsavägi. Aleksei kisendas võõra häälega:

„Trummarid, lahinguhäire!“

Vallile hüppasid vurrukad allohvitserid, liitsusid kolmnurkseid kübaraid tugevamini pähe, et tuul neid ära ei viiks. Trummid hakkasid ragisema... Leopoldus Mirbach, rõõmustudes ei tea millest, osutas sõrmega, karjus Aleksei: „Vaadake, vaat see hobuse seljas — see on kuningas Karl.“ Rootslaste kolonnid, kohutavad oma korrapärasuse ja distsipliiniga, nagu polekski inimesed, tundetud, surematud, laskusid must-siniste ridadena kõikudes künkalt... Seal, kõrgel kohal, seisis viis-kuus ratsanikku, ja üks, kitsukene, kõige ees — vehkis käega, tema juurde kappasid ratsanikud ning kihutasid alla kolonnide juurde. Tuul painutas vallil lippude ja eraldusmärkide vardaid, hinge masendades pörisesid trummid. Tinane lumepilv tõusis mere poolt, kattis kiiresti taeva. Neli kahurirakendit kihutasid paarisaja sammu kaugusele kraavist, selle

koha vastu, kus seisis Brovkini rood, pöörasid juba liikudes ringi, — võeti eest eelikud, kappasid manu rohelised laengukastid, pöörasid ringi. Hüppasid maha tugevad mehed tumesiniseis mundreis, asusid kahurite juurde. Lookuvalu, korrapäraselt rivi segi ajamata, ligines jalaväekolonn, — selle ette hüppasid mõned valgete käänistega mehed... Lääkivate mõõkade sähvatades hargnesid rootslaste read kaheks, venisid kahele poole patareid, laskusid maha, — paiskusid õhku mullatükid...

Pannud käe suu juurde, karjus Aleksei tuulest üle: „Härred lõputud... Edasi öelda allohvitseridele... Edasi öelda soldatitele... Surma ähvardusel ilma käsuta mitte tulistada...“ Leopoldus Mirbach jooksis pikis ratsasaapais mööda valli, karjudes saksa keeli, ähvardades kepiga... Looku Pese-end-poriga (habemes, ligane, lausa peletis) ajas hambad tigidalt irevile. Leopoldus virutas talle pähe. Tuul rebis kaftanisilusid, kellegi kaabu lendas kõrgele...

Aleksei pöördus meie patareid poole: „Noh, mis... Rullunud...“ Lõpuks pööras kahuripauk raskelt kõrvu... „Vaadanud, ei oska lasta...“ Vastuseks sülitasi neli roodit kahurit tuld, ise tagasi hüpates... Pool versta eemal, isootratlikult ja tähtsalt, mürtsatasid „Lõukoer“ ja „Karu“... „Oh, mure oma — lasta!“ Neli rakendit kihutasid mööda juurde, hakkasid kahurid kütke, vedasid valgeid lahutamatu kuurtukimõhkeid jookseid järjelt, — puhastasid tuul, laadusid, hüppasid eemale — kaks rataste juurde, üks kukitas mitikuuga. Valgete käänistega mees tõstis mõõga... Kogupauk... Neli kuuli tungis tõkketara männipalkklesse, käis raudselt kiunatav kärgatus, pilpad lendasid igale poole. Aleksei taganes, kukkus. Hüppas üle... Vilksamisi, kuid hirmus selgesti (mäletas hiljem kogu eluaja) nägi: lähedal, mööda mättalist põldu kihutab pikil kraavikallast hallil hobusel sirge, peenike nagu sõnn, nooruk väikese kolmnurkse kaabuga, selle all hupleb kuklas nahkkotike; ta jalad on mittevenepäraselt ette sirutatud, kuni kannani jalaraudadesse pistetud, kitsas nagu pilkavalt pööratud tõkketarast tulistajate poole; tema taga kihutab paarkümmend sirget rida kūrassiire väga luistel hobustel, pea pea küljes kinni... „Issand, halastal“ kostis Golikovi meeleheitlik kisa...

Madal pilv kattis kiiresti kogu taeva. Ilm pimenes ruttu. Lumeloor tõmbus üle laagri, üle kihutavate kūrassiiride ridade, üle liikuvate rootsi kolonnide. Tuule ulgumises

kärgatasid kahurid, — nende leek sähvis ähmase säraga. Ragises, rappus tõkktara. Kuulid vingusid raevukalt pea kohal. Hakkas keerutama tuisk, torkiv viltune lumi peksis näkku, mätsis kinni silmad. Polnud näha ei seda, mis eespool — teisel pool kraavi, ega seda, mis juba veerand tunni eest algas laagris.

Aleksei otsa pörkas keegi võõra roodu soldat, joostes meeletult, küürus... Aleksei haaras tal külgedest kinni... Soldat pistis metsikult kisama: „Oleme maha müüdnud!...“ — rebis enese lahti ja kadus tuisku... Alles siis märkas Aleksei, kuidas keerleva loori tagant hakkasid kraavi langetama otsekui haakood. Kaapides näolt lund, karjus: „Tuld!... Tuld!...“

Kraavis kihasid juba väledad mehed...

... (Rootsi grenaderid, kellele lumi tuiskas selja tagant, hakkasid juurde joostes kraave hagudega täitma ja ronisid neid mööda ilma redeliteta tõkktaradele...)

... Aleksei nägi veel: Golikov tulistas, taganedes, — torkis enese ette täägiga... Suur lumine mees heitis jalad üle tõkktara, haaras käega täägist kinni, — Golikov sikutas musketti enese poole, too enese poole... Aleksei kiurnatas, torkides teda mõõgaga nagu siga... Ikka ja ikka jälle hüppas mehi üle, — nagu oleks neid lumetorm ajanud... Aleksei raius mööda ja raius pehmesse... Valu purskas silmadest, — pealuu, kogu nägu läks lõõgist lämpguseks...

... Golikov ei mäletanud, kuidas ta kraavi veeres... Roomas neljakäpuli, — loomalikust hirmust... Temast mööda jooksis keegi, vehkides kätega, selle jarel kaks rootslast torkevalmis tääkidega, raevukalt, laiad... Golikov heitis pikali, nagu mardikas... „Oh, missugused inimesed!...“ Kergitas pead — lumi tungis suhu. Hüppas üles, vaarudes, sattus kohe kahe mehe peale... Fedka Pese-end-poriga lamas kõhuli Leopoldus Mirbach'i peal, kobades sõrmedega ta kõri järele... Leopoldus rebis Fedka habet... „Labi sinuga, sa saatan,“ kähises Fedka — vajus kogu õlgade jõuga peale... Andrei pistis jooksma... „Oh, missugused inimesed!...“

Rootslaste keskmine kolonn — neli tuhat grenaderi — sööstis kogu raevuga Artamon Golovini diviisi peale... Võitlus tõkktaradel kestis veerand tundi. Venelased, tui-

stid plinestatud, näljast kurnatud, usaldamata komandöre, mõistmata, milleks peab surema selles lumises põrgus, tulvades vallist eemale... „Poisid, meid on ära müüdnud...“ „Lapka ohvitserel...“ Korratult tulistades joosti mööda loopilt, trambiti üksteist täistuisanud kraavides ja patareide lüvakorvides... Lõid segamini ja tõmbasid enesega kaasa Trubetskoj polgud. Jooksid tuhandete kaupa siluda, üleminekukohtade juurde...

Rootslased ei jälitanud neid kaugemale, kartes ise eksida tühja keset nii tohutut laagrit... Kähisevad pasunad kutsusid kaskivalt — tagasi, vallile... Kuid osa grenadere sattus kärbistele, — nende taga seisid voorid... Grenaderid kiendasid: „Med Guds hjælp! — jumala abiga!“ — ja vallutasid rünnakuga voori. Leidsid siin lumme tuisanud rünnakute alt vaate roiskunud lihaga ja ankruid viinaga. Tüüa kui tuhat grenaderi jälgi kuni lahingu lõpuni purustatud ankrute juurde. Vankrite vahel ekslevad venelased kas pisteti surnuks või kihutati lihtsalt minema.

Alavõla jarel murdis purustatud väravaist laagrisse sisse ratsavägi — otse peareduudile. Kahurid „Lõukoer“ ja „Karu“ vallutati ratsariviga, — meeskond raiuti surnuks, juba haavatud komandör Jakob Winterschieverk andis mõõga ära. Kahurid poorati lüa poole ja hakati neist tulistama Weide kindlustist. Rootslased leidsid siin visa vastu-panu, — Weide oli muutunud kogu diviisi tõkktaradele, tihedalt nelja ritta, pokata lüa ohvitseri-odaga tagasi rootslast, kes ronisid tarale. Tagapoolsed soldatid laadsid musketit, eesrühmad tulistasid väledalt... Kogu kraav oli täis tapetuid ja haavatuid. Kui hakkasid lendama kahurikuulid peareduudilt ja tunti ära „Lõukoera“ ning „Karu“ hääled, kihutas Weide ratsa piki valli: „Poisid, seiske kindlalt!...“ Ta hobuse all lõhkes pomm, nähti — keset lendaval lund, suitsus tõusis ta hobune tagajalule, kukkus pikali.

Seremetjevi ratsapolgud seisis vastu jõge surutuina, Weide tõkktarade ja metsa vahel. Näkku lendasid lumelilled, taga möirgas Narva jõgi. Öudselt kohises mets. Seisid ilma midagi nägemata, midagi mõistmata. Paremaalt poolt, kaugelt, tulistasid ikka tihedamini kahurid... Hoo- pis lähedal tõkktaradel algas musketilaskmine, karjumine, säärane surmaeelne hädakisa, et juuksed hakkasid liikuma bojaaripoegade mütside all...

Boriss Petrovitš seisis künkal oma vägede keskel. Pikk-silma oli pannud tasku, — vaevalt võis eraldada hobuse kõrvugi... Oli käsitamatu, mis toimus meie laagris. Ootas asjatult ülemjuhataja käsku. Kuid see oli kas unustanud aadliratsaväe, või ei suudetud seda üles leida, või oli juhtunud midagi halba...

Tulistamine kostis vasakult tiivalt, arvatavasti metsast. Boriss Petrovitš kuulas, tõustes jalaraudades püsti. Kutsus juurde noore vürsti Rostovski:

„Võta, kullake, neli sadakonda, kihuta metsa, löö vaenlane sealt välja... Jumala nimel...”

Vürst, raudrüüs ja kiivris külmast kange, vastas midagi arusaamatut, sõitis künkalt alla... Ja metsast kargatas kahur. Kellegi hääl hakkas surmlikus ahastuses ulguma. Ja äkki — paremalt, vasakult, eest — plaksatasid musketipaugud. Boriss Petrovitš vaatas ringi, et käskida: „Mõõgad välja, edasi, jumala nimel...” Kuid käskida polnud kedagi: künka poole taganesid hobuste tagumikud... „Oleme kadunud, oleme kadunud, põgenege üle jõe!” karjusid tuhanded hääled. Boriss Petrovitšile jäi üle ainult, — et mitte ennastki maha ei trambitaks, ka ise hobune ümber pöörata: pigistas silmad kinni, hakkas nutma, rebides valjaid...

Möirgamine, metsik huilgamine... Püstitõmmatud hobusepeade, karuste lakkade, lumiste selgade lainetav segadik kihutas jõe poole. Kallas oli järsk, hobused liuglesid alla tagumikul, ajasid jalad vastu, tagumised tungisid kapates nende keskele, hüppasid üle kukkunute... Kollases vees tuisuloori all löid keerlema hobuste koonud, lakkastavad inimnaod, vekeeristest ilmusid käed, haarasid kramplikult õhku... Ikka uued ja uued ratsanike sadakonnad sööstisid Narva jõkke, — ujusid, heitlesid voogudes, uppusid...

Boriss Petrovitšil tubli hobune ronis saarekesele keset jõge, seisatas külgi puhevile ajades, astus ettevaatlikult taas vette, ujus hambaid irevile ajades, kandis välja teisele kaldale...

Lahinguvälja varjav tuiske oli rootslastele vahest ohtlikumgi kui venelastele. Katkes side ründavate kolonnide vahel, — käskjalad rabelesid asjatult lumekeerises, otsides kindraleid ja kuningat. Julge plaan, — äkilise hooga

loomutada vastase tiivad, piirata ta timber ja suruda kindluse juurde bastionide tule alla, — see plaan ei õnnestunud venelaste rinde keskus murti kohe läbi, — Artamon tšolovtšil väed taganesid korratult, kadusid tuisus, kuid tiivad kaitsesid end ootamatu visadusega, eriti parempoolne, kus asusid parimad polgud — Semjonovski ja Pjotrženski.

Kell oli juba nelja peal, laskmine ei lakanud. Sadas tiheidat lund, keereldes ilides. Enne pimedat pidi lahingu võiduga lõpetama, vastasel korral oleksid keskelt laagrisse tunginud neli rootslaste räsitud ja väsinud pataljoni võimul sattuda omakorda piiramisse ja hävingusse, kui venelased oleksid lõpuks sõندانud tõkketaradest väljuda, — tagaaholdliku arvestuse järgi oli neil tiibadel veel umbes viieteist tuhat meest värsket sõjaväge.

Lahingu alguses oli Karl kolme kūrassiiride eskadrooni Stenbocki ja Maydelli kolonnide vahel, et üheaegselt rünnata keskuse ja parempoolse tiiva rünnakut. Siin üllatas teda tuiske. Ründavad kolonnid kadusid Jumeliniku taha, jättes näha enam kahurite sähvatusigi. Nina püsti, hambad kokku pigistatud, kuulas Karl lahingu joobnustavaid hääli. Juurdekõlutanud kindral Rehnsköldi adjutant raporteeris, et grounderid on keskelt läbi murdnud ja ajavad venelast laagrisse ajavusse. Karl, haaranud ohvitseril õlast kiirelt, karjus talle kõrvalt:

„Oelge kindralile — kuningas käsib lõpetada tagaajamine, võtta enese alla keskroodud, valmistuda kaitses, oodata korraldusi...”

Ühe käskjala teise järel saatis ta paremale tiivale, Schlippenbach'i juurde, kes tulemuseta ründas Weide kindlustisteliini... „Oelge kindralile — kuningas imestab.” Ta saatis talle toetuseks kaks roodu reservist, kuid need ei leitud üles ega saadetud kohale. Rootslased ründasid raevukalt poolpurustatud tõkketara, kindral Weide ei pommikillust haavata, venelased jätkasid vastupanu kõnega, mis kätte sattus...

Hädaoht suurenes iga minutiga. Eile olid sõjanõukogus kõik kindralid sõna võtnud meeletu operatsiooni vastu Narva all: kümne tuhande näljase, vaevatud, kottidega koormatud (voorid tuli kiire liikumise tõttu maha jätta) soldatiga tungida tugevasti kindlustunud viiekümnetuhandelise armee kallale... See oleks ettevaatamatu... Kuid Karl ütles: „Mängu võidab pealetungija, hädaoht suuren-

dab jõudu, homme toote tsaar Peetri minu juurde telki...
Ta esitas kindralitele oma dispositsiooni, — selles oli ette nähtud ja arvesse võetud kõik peale lumetuisu...

Nina püsti, sadulas välja sirutunud, üleni lumiseks tuisunud, nii kuulas ta võitluse hääli. Hädaoht joobnustas teda. See mäng pole võrreldav isegi karujahiga Kungsõri metsas. Eriti tugevasti kandis tuul kohale tulistamishääli vasakult tiivalt, kus kindral Lewenhaupti kaks grenaderide pataljoni ründasid semjonovlaste ja preobražensklaste positsioone. Kas tõesti pole sealgi, kõige otsustavamas kohas, ikka veel edu?

Pöördudes haaras Karl valjaidpidi kinni kellegi hobuse peast (hobust ja ratsanikku polnud tuisus näha), karjus, et saadetakse neli roodu reservidest Lewenhauptile appi. Hobuse koon rapsas tagasi, kadus. (Ka neid rooduseid ei leitud ega saadetud kohale.) Tulistamine vasakul muutus üha meeletumaks. Lumepilvedest hüppas esile lumine ratsanik:

„Kuningas... Kindral Lewenhaupt palub toetust...”

„Ma saatsin talle neli roodu... Ma imestan...”

„Kuningas... Tõkketarad on purustatud, kraavid on täis hagu ja surnukehi... Kuid venelased läksid kärbiste taha... Nad on hirmust ja verest metsistunud... Karjuvad sõimu ja ronivad täagivõitlusse... Kindral Lewenhaupt on saanud mitu korda haavata ja jätkab jalamehena võitlust soldatite ees...”

„Näita teed!”

Karl müksas hobust, kummargil vastu lund ja tuult, kihutas saadetud ohvitseriga kõrvuti tulistamise suunas vasakul tiival. Tuul, puhudes läbi keha, näis südames laulvat... Selles joobumises tuulest, lumest ja paukude raginast pidi ta tundma elavasse kehasse tungiva mõõga vastupanu... Ohvitser hüüdis midagi, osutades ettepoole, kus lumes laius kollane laik... See oli lumme mattunud ojanõgu. Karl kannustas, hobune sõöstis raske hooga üle kollase lume ja takerdus mudasse, rabeldes vajus tagupool ikka sügavamale, — hakkas lumisesse tuulde ninasõõrmetega norskama. Karl hüppas maha, — vasak jalg vajus kuni kubemeni nätskesse mudasse... Pingutas, tõmbas jala ratsasaapast välja, kaotanud kübara ja mõõga, roomas neljakäpuli teisele kaldale, kus seisis hobuse seljast hüpanud ohvitser, sirutades kätt...

Nõnda — ühe saapaga, ilma kaabuta — ronis Karl oh-

vitseri variseva, jääkoorikuga kaetud kõhna hobuse selga, kihutas kannusega raiudes lähedaste paukude, metsikute karjete poole. Hobune hakkas üle lumiste mügerikkude liigutama, — need olid tapetud või haavatud... Ees vilkumid mingid segased varjud. Tuld pursates raksatas kahur... Ootamatult lähedal nägi ta oma grenaderide korratut rühma, — nad seisis süngelt, toetudes püssidele, vahtides sinna, kus trambitud, verise lume, tapetute kummuli liigutades taga tõrutasid viltu kärbiste teravad teibad. Nende taga kõikus venelaste-müür. Nad karjusid midagi ootamatult, ähvardades rusikate ja püssidega. Nagu näha, oli tunnak äsja tagasi löödud...

Ja ajas hobuse grenaderitele peale. „Mõõk mulle!” hüüdis, nagu oleks püssi lasknud... Tema poole pöörduti, ta tunti ära... Sadulast alla kummardudes sirutas käe, ajas sõrmed harali: „Mõõk!” Keegi pistis talle mõõga hõõrdele pihku.

„Sõdurid! Teie kuninga au on siin, peil kärbistel... Need tuleb vallutada... Te paiskate räpased barbarid Naiva jõkke.” Tõstis mõõga, ja kohe hakkas sarv venitades puhuma, siis teine ja veel kolmaski, — tuisu taga nähtamatult. „Sõdurid... Teiega on jumal ja teie kuningas... Ma looven teile vasa... Minu järel...”

Ja platis kihutama mõõda verist lund. Taga rõõgatasid sõdurid häälel „Jumala nimel!” Kärbiste tagant kostsid haavad lund. Ja valla ühe viija, — hiiglasel kasvuga venelane tõusis, pea kummargil, kärbiste vahele kahurikuubidega löödud augus... Mulates ajas Karl hobuse tagajalgade postil, venelane tõrkas metsistunud näol täägi nagu hõngu hobusele rindu... Karl liibus hobuse seljale, ajas alla liblades enese kogu jõust sirgu, pistis mõõga hiiglasel rindu...

Kuid hobuse seljast maha hüpates lõi ta vaaruma... (Ümberringi — rõõkivad suud, raua krigin, rudisevad hõõbid.) Teda tõugati, — ta kukkus. Raske saabas astus seljale, vajutas lumme... Sedamaid haarati kuningas kätte, tõsteti üles, kanti eemale. Ta mõtted seginesid. Karl tuli meelemärgusele kahurilafetil haisva sineli all. Sarved puhusid venivalt taganemist. Visanud sineli kõrvale, tõusis istukile:

„Tooge mulle kellegi saapad, ma olen palja jalu... Saapad ja hobune...”

Golovini ja Trubetskoj segiläinud polgud, kartes, et nad üleminekukohast ära lõigatakse, jooksid kaldale ning trügisid nii tihedalt sillale, et pontoonid alla vajusid, — läänetuulest paisutatud Narva jõe kollased vood hakkasid üle tugipuude paiskuma. Seal, vahuses vees, lumeliniku taga, ujusid Šeremetjevi ratsaväe hobuste ja meeste laibad (kes olid uppunud üleminekul viis versta ülalpool). Hobuste kered uhtusid, kuhjusid vastu allavajunud silda. Kaldalt pressisid peale röökivad inimesed. Ebakindel sild kaldus üha tugevamini paremale küljele, vesi tulvas üle laudkatte, käsipuud raksusid, kanepist kõied hakkasid katkema, keskmised pontoonid vajusid täiesti vee alla ja läksid koost lahti. Sillal olivad langesid möirgavaisse voogudesse, kus keerlesid hobuste ja inimeste laibad. Tõusis kisa, kuid tagant jätkati pressimist, — soldatid langesid sadadena Narva jõkke, kuni lahtirebitud sillapool vajus vastu soist kallast.

Seal, jõe lähedal, seisis hertsog de Croy telk — Preobraženski ja Semjonovski polgu seisukoha taga. Kolmandat tundi vältas juba meeleheitlik lahing kärbistel laagri lõuna- ja läänepoolses osas. Ei olnud juhtimist ega käsutamist selles lumises pörgus... Telgis laua juures, pea käte vahel, istus paks preobraženski polkovnik Blumberg, nohises aeg-ajalt. Tema vastas pilgutas igavust tundev Hallart vastu küünlavalgust silmaripsmeid, ootas rahulikult, millal tuleb mõök ära anda — käepide ees, kummardades — rootsi ohvitserile.

Telki astus hertsog, raudrüü peal lumine põdranahast kasukas, — silmik üles tõstetud, vurrud rippusid jääpurikatena, huuled vibisesid...

„Las kurat sõdib nende vene slgadega!“ hüüdis hertsog. „Major Cunningham ja major Gast on muldonnides kägistatud... Kapten Walbrecht lamab läbilõigatud kõriga siinsamas, kaksteist sammu telgist eemal... Tsaar teadis, mis mulle kaela jätta, — armeel Lurjuste kari...“

Hallart tõusis kähku ja tõmbas vaiba kõrvale, — telki paiskus tuisukeeris. Paljutubandilise inimhulga röökimine lämmatas tulistamise helid. Hertsog sööstis telgist välja. All olid näha randa kanduva silla piirjooned, sellesel karjusid inimesed. Paremal, seal, kus laagritara ulatus jõeni, määratsesid loendamatud inimsalgad...

„Keskelt on läbi murtud,“ ütles Hallart, „need on Golovini polgud...“

Soldatid ronisid üle tara, üksikud salgad jooksid telgi poole...

„Oh, kurat!“ hüüdis hertsog. „Hobuste selga, mu härjale!“ Ta kiskus põdranahast kasukat seljast, — raudrüü tõstis higutusi. „Aidake mind ometi, oh, kurat!“

Hertsog, Hallart ja Blumberg ronisid hobuste selga, tekkisid alla vee äärde ja kihutasid mööda mäda kallast laane poole, vastu rootsi paukudele, — end vangi andma, et kollega päästa oma elu raevunud soldatite käest.

Läks pimedaks. Tuul vaikis, sadas pehmet lund. Aeg-ajalt plaksatas mõni üksik lask. Vene laagris oli vaikne nagu surnuaial, mitte ainustki tuld... Ainult keskel, valutatud vooris, lõugasid purjus rootsi grenaderid käheldalt laulda. Põlevate vaatide leek valgustas lumelinikut, kes kattis surmani joobnuid ja tapetuid.

Artamon Golovin, Trubetskoj, Buturlin, Imeretia prints, Jakov Dolgoruki, kümme polkovnikut (nende hulgas kuulus kindral Gordon poeg ja Franz Leforti poeg), alam-polkovnikud, majord, kaptenid, leitnandid — kaheksakümme komandori — olid kogunenud ratsa ja jala muldonnid juurde, kus kindralid nõu pidasid. Just äsja olid saadetud kuningas kahi juurde parlamentäärid — vnaht Kozlov ja major Pael, — kuid need sattusid oma seltsilaste peale, tunni ära ja tapeti...

Artamon Golovin rääkis muldonnis pirru valgel:

„Kindlustused on läbi murtud, ülemjuhataja on põgenenud, sillad on purustatud, püssirohuvoovid rootslaste käes... Meie ei saa homme võitlust uuesti alustada... Ent kui rootslased ei näe öösel meie viletsust, võime kummit armulikumaid tingimusi saavutada, säilitada relvad ja sõjaväe... Sina, Ivan Ivanovitš (kummardas Buturlini poole), mine ise, isake, kuninga juurde, ütle talle, et me ei taha ristirahva verd valada, tahame ära minna: meie läheme omale maale, aga tema las läheb omale...“

„Aga suurtükid? Kas ära anda?“ kähises Buturlin.

Selle peale ei vastanud keegi, kindralid langetasid silmad. Uhke Golovini nägu tõmbus nutuselt kipra. Paksu-huuleline, tõmmu Jakov Dolgoruki lausus kulme tõstes:

„Mis asjata lobiseda... Joome häbi põhjani... Alis-tume armu peale.“

Buturlin klõpsutas kahe püstoli tulelukku, pistis püstolid vöö vahele, lükkas kaabu laubale, väljus muldonnist: „Pasunamees!”

Ohvitserid nihkusid ta juurde:

„Ivan Ivanovitš, noh, kuidas on? Kas alistume?”

„Me oleme valmis surema, Ivan Ivanovitš... Kuid surra siiski omade käe läbi...”

Versta võrra vene laagrist eemal, ühes mõisas, võtsid Karl ja ta kindralid Buturlini vastu. Rootslased kartsid samuti kui venelasedki homset päeva. Moepärast vastu vaieldud, nõustusid laskma kogu Vene väe ühes relvade ja lippudega üle Narva jõe, kuid ilma vooride ja kahuriteta. Pantvangidena nõuti kõigi vene kindralite ja ohvitseride mõisa saatmist, aga sõjavägi mingu jumala nimel koju... Buturlin katsus vastu vaielda. Karl vastas talle muirates:

„Armastusest oma venna, tsaar Peetri vastu päästan ma ta vahvad kindralid soldatite raevu käest. Narvas on teil rahulikum ja küllasem kui sõjaväe juures...”

Tuli nõustuda kõlgega. Rühm kūrassiire ratsutas pantvange võtma. Rootsi sapöörid, süüdanud kaldal lõkketuled, hakkasid silda ehitama, et võimalikult ruttu venelasi jõe taha saata. Esimestena lahkusid laagrist semjonovlased ja preobražensklased, — ühes lippude ja relvade, trummipõrina saatel läksid nad üle silla: soldatid olid kõik pikad, vurrukad, sünged. Nad kandsid haavatuid õlgadel. Kui hakkas mööduma Weide diviis, lähenesid rootsi kūrassiirid ähvardavalt, nõudsid relvade loovutamist. Soldatid viskasid vandudes musketid käest. Ülejäänud polgud kihutati minema juba lihtsalt — püssipaukudega.

Koidu ajal hakkasid neljakümne viie tuhandelise Vene armee jäänused — palja jalu, näljased, ilma komandõrideta, ilma rivikorrata — tulnud teed tagasi liikuma. Neile järele saatsid Ivangorodi kindluse bastionid mõned pommid...

4

Sõnum hävingust Narva all jõudis Peetrile järele päeval, mil ta sõitis sisse Novgorodi, vojevoodi õue. Tsaari vankri järel kihutas avatud väravast sisse tuukuva hobuse seljas Pavel Jagužinski, hüppas trepi juures maha ja vaatas läikivail silmil tsaarile otsa.

„Kunt?” küsis Peeter süngestudes.

„Soalt, härra bombardöör.”

„Miks seal on?”

„Kontuus, härra bombardöör...”

Peeter langetas kähku pea madalale. Jalgu sirutades lahenes Menšikov, — ta mõistis kohe kõik: mis oli küsitud, mis vastatud. Vojevood Ladõženski, pungissilmaline tank, ajas suu pärani, seistes trepi alumisel astmel, — kogu tuul kergitas ta harvu juukseid.

„Noh... Läki, jutusta.” Peeter asetas jala astmele ja pooldus äkki vojevoodi poole, vaadeldes nagu üpris muuta imestusega seda Novgorodi valitsejat:

„Kas sul on kõik kaitseks korras?”

„Suur valitseja... Üid ma ei maga, aina mõtlen, kuidas mu rahulolu ära teenida,” — vojevood Ladõženski laskus põlvili, anus koera silmil, vöbistas pahupidi pööratud laugusid. „Kuidas teda kaitsta?... Linn on vilets, kinnid kinni vajunud, sild üle Volhovi sootuks mäda... Ja ega saa mehigi küladest kokku ajada, hobused kõik vooluveoka ära võetud... Halasta...”

Vojevood ei rüüdnud, vaid ulgus, haarates tsaari jalgadest. Peeter raputas ta jala küljest lahti, jooksis ees-
lotta, seal lüppasid istmelt mungad, nunnad, papid, samuti mõnede raudade tangad. Üks, kõltsuvad ketid paljal ihul, tõusis lavitama alla...

„Miks inimesed need on?”

Mustamantlimehed ja papid hakkasid kehadega õõtsutama. Karmitäoline, sõõnud munk-preester hakkas rääkima, pöördades silmi:

„...Ära lase kloostritel ja jumalakodadel kehvusse jääda, suur valitseja. Sinu ukaasiga on kästud igalt kloostrikt võtta kümme ja enamgi küüti ning inimesi raudlabidatega nii palju kui võimalik, ja moona nendele... Ja iga kogudus peab andma samuti küüti ning inimesi... Tõesti, suur valitseja, seesinane käib üle inimliku jõu... Ukspäinis armuannist issanda nimel me elame...”

Peeter kuulas, hoides kinni ukselingist, — silmi pungi-
tades vahtis kummardajaid:

„Kas palujad on kõigi kloostrite poolt?”

„Kõigi poolt,” vastasid mungad ühel häälel, reipalt.

„Kõigi poolt, kõigi poolt, meie heategijakene,” laulsid nunnad kirikulikul häälel...

„Danilõtš, mitte kedagi välja lasta, pane vahipost välja!“

Astunud söögituppa, käskis ta Jagužinski rääkida õnnetusest. Istet võtmata sammus mööda madalat, kuuma tuba, võttis laualt soolatud kurgi, näris, esitas rutakalt küsimusi. Pavel Jagužinski jutustas kogu kahurväe kaotusest, tuhande Šeremetjevi ratsaväe ratsaniku hukkumisest Narva jões, viie tuhande soldati hukkumisest murdunud sillal, — sellest rohkemgi oli tapetud lahingu ajal, — seitsmekümne üheksa kindrali ja ohvitseri vangistamisest (nende hulgas ka haavatud Weide), sõjaväe viletsast taganemisest — ilma komandörideta ja voorideta (olid jäänud vaid nooremad ohvitserid ja allohvitserid, needki peamiselt kaardiväepolkudes)...

„Hertsog alistus esimesena? Keisri-mehe, kangelane, sa koerapoeg! Ja Blumberg ühes temaga? Aleksaška, kas sa võid seda mõista? Lihane vend — Blumberg — kihutas rootslaste juurde... Äraandja, reetur!“ Peetri suust lendasid kurgiseemned. „Seitsekümmend üheksa reeturit! Golovin, Dolgoruki, Vanka Buturlin, ma teadsin, et ta on loll, kuid et — reetur! Trubetskoi — rammus orikas! Kuidas nad alistusid?...“

„Kapten Wrangell sõitis kūrassiiridega muldonni ette, meie omad loovutasid talle mõõgad...“

„Ja mitte ükski — mitte midagi?...“

„Mõned nutsid...“

„Nutsid! Kangelased!... Mida's nad arvavad, — loodavad, et pärast seda õnnetust palun ma rahu?“

„Praegu rahu paluda — see on sama mis surm,“ lausus Aleksaška tasa.

Peeter peatus maarjaklaasist aknakese ees, — madala võlvialuse sügavuses, jalad harkis, pigistas selja taga sõrmi kokku, ajas laiali:

„Konfuus — see on hea õppetund... Ega me kuulsust otsi... Veel kümme korda võidetakse, siis aga saame meie jagu. Danilõtš... Annan linna sinu hoolde. Alustad kohe täna töid — kraave kaevama, tõkketarasid ehitama, — rootslasi ei või Novgorodist kaugemale lasta, kas sureme või kõik... Ja käsi, et kohe üles otsitaks ja siin oleksid Brovkin, Svešnikov, ning kes Novgorodi kaupmeeste hulgast tublimad — et ka need tuleksid... Aga vojevood — kohalt lahti...“ Aleksaškale järele: „Käsi õuest välja kihutada.“ Menšikov väljus kähku.

Peeter — Jagužinskile: „Sina mine otsi kolmsada küüdi-meest, laadi küpsetatud leib peale, õhtul sõida vooriga sõjaväele vastu. Said aru?“

„Saab tehtud, härra bombardöör...“

„Kutsu mungad siia...“

Istus ukse vastu lavitsale, — ebasõbralik, lausa antipaatne. Vaimulikud astusid sisse. Juba enne oli läpane, — muud oli raske hingatagi.

„Vaatamis, jumala vahemehed,“ ütles Peeter, „minge oma kloostritesse ja kogudustesse: kohe tänapäev asuvad kõik tööle — maad kaevama.“ Munk-preestrite, kes oma mungamütsi all paks kulme liigutas, — ähvardavalt: „Ole vait, isa... Välja peavad tulema ühes labidate ja hobustega mitte üksnes noviitsid, — kõik mungad, kõik ülemani, ja kõik nunnad ja papid ja diakonid ühes papide ning diakoninaistega... Töötage jumala auks... Ole vait, ma ütlen sulle, munk-preester...“ Ma palvetan ühel teie kõigi eest, seks juhuks salvis mind Konstantinopoli patriarh... Saadan leitnandi kloostritesse ja kirikutesse: kes leitakse ilma tööta, — turu peale, häbi-posti — viiskümmend kepihoopi... Sellegi patu võtan ma enda peale. Sest kui kraavid pole kaevatud, tõkketarasid ehitatud, ei ole kirikuis jumalateenistusi, peale sõja kättemaksu...“

Võttis lavitsa äärest klauvi, ajas kaela põlvi, — ümmargustel põkkudel pikaks kasvanud habemetüügas, vurrud püst. Oh, kool! Vaimulikud ronisid tagupooltega trügides uksest välja. Peeter hüüdis:

„Kes seal eeskojas on, — vahipost ära võtta!...“

Valas klaasi viina ja hakkas jälle sammuma... Pisut hiljem paukus välisuks. Eeskojas — poolsosinal: „Ja tema ise? Vihane? Oh, küll on lood...“

Tulid sisse Brovkin, Svešnikov ja viis Novgorodi kaupmeest, — need mudisid mütse, pilgutasid hirmunult silmi. Peeter ei lubanud käsi suudelda, võttis ise lõbusalt õlgadest kinni, suudles laubale, Brovkinit — huultele:

„Tere, Ivan Artemjitš, tere, Aleksei Ivanovitš!“ Novgorodlastele: „Tere, auväärsed... Istuge... Näete, söömapooline, viin on laual, peremehe käskisin minema kihutada... Ah, kuidas mind kurvastas vojevood: ma lootsin, et teil siin on kraavid ja vallutamatud tõkketarasid puha valmis... Kuid oleks labidaga torgatudki...“

Valas kõigile viina. Novgorodlased hüppasid vastu võttes püsti. Ta jõi esimesena, ähkis mõnusalt, koputas tühja topkaga:

„Jõime algatuse terviseks...“ Puhkes naerma. „Noh, mis, kaupmehed, olete juba kuulnud? Klobis meid pisut Rootsi kuningas... Alguseks — pole paha... Ühe pekstu asemele antakse kaks peksmatut, üks ole nii?“

Kaupmehed vaikisid. Ivan Artemjitš, huuled kokku surutud, vahtis lauale. Svešnikov, kohutavad kulmud viltu kistud, pööras samuti silmad kõrvale. Novgorodi kaupmehed vaevalt õhkasid...

„Rootslasi on nädala jooksul siia oodata. Kui anname Novgorodi ära, anname ka Moskva, — kõigil on siis ots peal.“

„Oh-oh-oh...“ õhkas Brovkin raskelt. Mustahabemelise Svešnikovi nägu muutus kollaseks nagu paastuõli.

„Peatame rootslased Novgorodis, — suveks kogume, õpetame välja endisest tugevama sõjaväe... Valame kaks korda rohkem kahureid... Need kahurid Narva all! Olge lahked, võtke need: olid rämps-kahurid... See-suguseid kahureid ei hakka me valamagi... Kindralid on vangis, — ma rõõmustan selle üle... Vanamehed olid mul nagu pommid jalus. On vaja noori, värskeid kindraleid... Kogu riigi tõstame jalule... Elasime üle äparduse, — hüval Nüüd alles alustamegi sõda... Kui annate sõja heaks rubla, Ivan Artemjitš, Aleksei Ivanovitš, — kahe aasta pärast annan kümme rubla tagasi...“

Viskudes kehaga tahapoole, pörutas rusikaga lauale:

„Eks ole nii, kaupmehed?“

„Peeter Aleksejevitš,“ ütles Svešnikov, „aga kust seda rublakest võtta? Kas meil on kirstudes raha? Hiired on seal...“

„Tõsi jutt, oh-oh-oh, tõsi jutt,“ oiutasid Novgorodi kaupmehed.

Peeter välgatas nende poole silmadega. (Tõmbusid kõssi.) Pani pihu raskelt Ivan Artemjitši lühikesele seljale:

„Mis sina ütled?“

„Jumal on meid ühe nööriga ühte sidunud, Peeter Aleksejevitš, kuhu sina, sinna ka meie.“

Brovkin paks nägu oli selge, aus. Svešnikov isegi kangetus: rääkisid ju äsja kokku — hoida oma rahakest, ja nüüd hüppas Vanka-välemees äkki ise esile... Peeter

võttis tal õlgade ümbert kinni, surus higise näo vastu tema rinda, vastu vasknööpe:

„Teist vastust ma sinult ei oodanud, Ivan Artemjitš... Ole oled tark, julge, küllap sa selle eest head tasu leiad... Kaupmehed, raha on sedamaid vaja. Nädala jooksul on tarvis kindlustada Novgorod ja asetada kindlusse Anikita Ropnini diviis...“

...Kraave kaevati ja kirikuid lammutati... Tõkke-
lambid laskeavadega ehitati, aga tõkketarade äärde ka-
hude poole pandi murumättad...

Aga tööil olid tragunid ja soldatid ja kõigi auastmetega
inimesed ja preestrid ja igasugusest vaimulikust auast-
mest — nii mees- kui naissoost...

Aga tornid täideti mullaga, peale pandi murumättad, —
aga oli vallitöö. Aga tornide puupealised ja müüride
laudkatused kisti kõik maha... Ja sel ajal ep olnud
kojunduste kirikuis, peale katedraali, teps jumalateenis-
tust...

Peteri kloostriis oli kästnud poolpolkovnik Šenšiniil tööil
olla. Ja valitseja tuli kloostriisse ja mitte leides Šenšini
meel kaska teda halastamatult piilsaga peksta kahuri-
laval ja manta polku, soldatiku...

Ja Novgorodis pooldi võlla ülem Aleksei Poskotšin
kollepeerant, et ta võttis raha küüdi pealt, — vile rubla
võitl loobumismaksu, et küüdikohustusest vabaneda...

5

Valveohvitser Preobraženski lossi välistrepil vastas
kõigile:

„On keelatud kedagi sisse lasta, minge edasi...“

Ühe oli kogunenud palju kummsaane ja tõldu. Det-
sembrituul täitis raheteradega musti rattarööpaid. Kohi-
kesid jäätunud puud, kriiksusid tuulelipud vanadel lossi-
katustel. Nõnda oma kummsaanides ja tõldades istusidki
hommikust peale ministrid ja bojaarid. Menšikov tahtis
oma kuuehobuselise kuldtõllaga ette kihutada, — ja sel-
legi aisad pöörati ümber...

Õhtul kella üheteistkümnne paiku saabus Romoda-
novski. Valveohvitser hakkas vabisema, nähes vürst-

tseesarit, — karunahkse kasukaga, mis lohises kord üht, kord teist siilu pidi mööda kulunud telliskiviastmeid. Lased sisse, — astud üle tsaari käsu, ei lase, — laseb vürst-tseesar oma võimuga, tsaarilt küsimata, su piit-saga läbi peksta...

Romodanovski astus lossi, — valve iga ukse juures, kuuldes tema raskeid samme, puges peitu. Teel kuni tsaari magamistoani puhkas kolm korda jalgu. Koputanud küünega, astus sisse, kummardas vana kombe kohaselt.

„Mida's sina, onu, siia kobisid?“ Peeter kõndis, piip käes, suitsupilves, pöördus rahulolematult, ei vastanud kummarduse peale. „Ma ju ütlesin — mitte kedagi sisse lasta.“

„Kedagi ei lastagi, Peeter Aleksejevitš. Aga mind laskis su isagi ilma ette teatamata.“ (Peeter kehtas õlga, jätkas kõndimist, närvides piibupitsi.) „Millest sa, Peeter Aleksejevitš, päevade kaupa mõtled? Su isa ja ema käskisid sind minu nõu kuulda võtta. Mõtelgem üheskoos... Näis — vahest mõtlemegi midagi välja...“

„Küllalt tühja lobisemisest... Tead isegi... millest...“

Fjodor Jurjevitš ei vastanud kohe, — istus, lõi kasuka eest lahti (vanamehel oli raske selles läpasuses hingata), pühkis värvilise rätikuga nägu.

„Vahest ma ei tulnudki tühja lobisema... Kes teab, kes teab...“

Ise oma häält kuulmata hakkas Peeter äkki nii kõvasti karjuma, et valvur seina taga pimedas troonisaalis ehmatusest püssi langeda laskis:

„Burmistrite-palalis hakkasid kaukamehed targutama: näitasime end juba Narva all, ega me rootslastega sõhida suuda... Peab rahu tegema... Ei vaata mulle otsa... Vaat kuidas mina nendega rääkisin...“ Võttis Fjodor Jurjevitšil rinnust, kaftanist kinni, raputas. „Nutavad: „Saada meid, suur valitseja, kas või tapalavale, aga raha meil pole, oleme vaeseks jäänud...“ Millest ma mõtlen!... Raha on vaja! Üöd-päeva mõtlen, — kust võtta?“ Laskis ta lahti. „Noh? Onu...“

„Kuulan, Peeter Aleksejevitš, minu sõna tuleb hiljem.“

Peeter tõmbas silmad pilukile: „Hml...“ Kõndis taas, kõõritades vürst-tseesari poole, ja — juba kergema häälega:

„On vaja vaske... Üleliigsed kirikukellad — tühine

...tamine, saab ilma selletagi läbi, — kellad võtame maha, valame ümber... Akinfi Demidov kirjutab Uurali vaskkummend tuhat puuda malmi pankades saab vaskadeks... Kuid — raha! Kas jalle agulirahvalt, talupidajadelt pigistada? Palju sa välja pigistad? Neil pole muudki õhku hingamiseks, ja ega enne aastat maksumad kokku ei kogu... Aga on ju olemas nii kulda kui raud, on, — seisab kasutult...“ Peeter Aleksejevitš polenud veel väljagi öelnud, kuid juba hakkasid Fjodor Jurjevitši silmad nagu vähil pungi minema. „Ma tean, onu, mis sa vastad. Sellepärast ma ei saatnudki su poole... Kuid need rahad ma võtan...“

„Kloostrite kassasid ei tohi praegu puutuda, Peeter Aleksejevitš...“

Peeter hüüdis kuke häälega:

„Miks?“

„Silmapilk pole kohane... Täna on — hädasohtlik... Ma ei hakka sulle juba rääkimagi, missuguseid inimesi peab iga päev minu juurde tassitakse...“ Fjodor Jurjevitši jamedad sõrmed, mis lebasid põlvel, hakkasid ruttu liikuma. „Moskva kaupmehed on seni su trund teinud... Noh, kokkusaad Narva pärast... Igaüks kohkub... Räägivad mis räägivad ja jülavad järele, — sõjast on neil kogu... Ja annavad ka raha, ainult ära ägetse... Aga puutuda peabgi kloostreid, nende seljalagust... Võtad hõlud peale ja võtad koagi viljakult kisas, mida toona Grigori Talitski¹ turul katuselt kisendas. Sa tead ju? Noh, nõndaks... Kloostrite kassat tuleb võtta tasahilju, ilma kärata...“

„Mangid rebast, onu...“

„Olen vana, — milleks mul rebast mängida...“

„Raha on sedamaid vaja, — kas või röövimise teel...“

„Aga kui palju sa vajad?“

Fjodor Jurjevitš küsis ja muigas pisut. Peeter jälle — „hm“, — jooksis üle magamistoa, süütas küünalt piibu, pahvis õhku paar suitsupilve ja lausus kindlalt:

„Kaks miljonit.“

„Kas vähemaga ei saa?“

Peeter istus kohe ta ette, hakkas vürsti põlvedest raputama:

¹ Grigori Talitski — kirjamees-raskolnik, „vihikute“ autor, milles Peeter 1-st nimetati „antikristuseks“. Hukati 1700. a

„Ara piina mind... Olgu nii, — ma ei puuduta esialgu kloostreid... Hüva? Aga ons raha? Kui palju?”

„Homme vaatame...”

„Otsekohe... Sõidame...”

Fjodor Jurjevitš võttis mütsi, tõusis raskelt:

„Noh, jumal sinuga... Kui on juba äärmine häda...”

Komberdas karu kombel ukse juurde. „Ainult ära kedagi kaasa võta, sõidame kahekesi...”

Spasski tornis lõi kell üks, vürst-tseesari nahktõld sõitis Kremli, tiirles mööda pimedaid ning kitsaid põik-uulitsaid vanade prikaasimajade vahel ja peatus madala telliskiviehitise ees. Madala välistrepi astmel seisis latern. Vajunud vastu raudust, norskas lambanahkses kasukas mees. Roninud Peeter Aleksejevitši järel tõllast välja, tõstis vürst-tseesar laterna (viltupõlenud rasvaküünlal suitses), müksas jalaga kasuka alt paistvat viisku. Mees — läbi une: „Medas sa, medas sa?” — kergitas end, painutas lambanahkse krae serva alla, tundis ära, hüppas üles.

Lükanud ta ukse eest, avas vürst-tseesar luku oma võtme, laskis Peetri mööda, astus ise sisse ja lukustas enese taga ukse. Hoides laternat kõrgel, laks taarudes läbi nii külma kui ka sooja eeskoja Salaasjade-prikaasi madalasse, võlvitud laega, kestendavate seintega palatisse, milline prikaas oli asutatud juba tsaar Aleksei Mihhailovitši poolt. Siin lõhnas tolmu, kuiva hallituse, hirtide järele. Kaks võretatud aknakest olid kaetud ämblikuvõrguga. Üks laks praokile, hirmunult vaatas välja sisemise, usaldusvalvuri raugapea:

„Kes siin on? Mis mehed?”

„Anna küünal, Mitritš,” ütles talle vürst-tseesar.

Kaugemas seinas olid madalad tammepuust kapid taotud lukkudega (surma ähvardusel oli keelatud mitte ainult kappidesse puutuda, vaid isegi uudishimutseda — mis asja neis õieti hoitakse). Valvur tõi raudjalal küünla. Vürst-tseesar — osutades keskmisele kapile:

„Nihuta seinast eemale...” Valvur raputas pead.

„Mina käsin... Mina vastutan...”

Valvur asetas küünla põrandale. Toetas kõhetu õla vastu, — kapp ei liikunud. Peeter viskas kähku poolkasuka seljast, mütsi peast, asus kallale, — kael lõi pune-

luna, — lükkas eemale. Kapi alt jooksis hiir välja. Kapi taga seinas oli tolmuste ämblikuvõrgu-tuustidega kaetud laud. Vürst-tseesar võttis välja kahenaelase võtme, nohises: „Mitritš, näita valgust, — pole näha,” toppis laudalt võtit lukuauku. Kolme aastakümne jooksul ei oleks roostetanud, ei andnud järele. „Kas peab seda võtme võti, — jookse, Mitritš, too.”

„Ei, — silmitsedes ust küünla valgust:

„Mis seal on?”

„Küll sa näed, pojuke... Lossi nimestikkude järgi loetakse seal saladokumente. Vürst Golitsõni Krimmi sõjaretkel ajal käis su õde Sofja siin kord öösel... Ja mina ei suutnud samuti lukku lahti pöörata...” Vürst-tseesar muigas pisut läbi tatari vurrude. „Seisis natuke ja laks minema, Sofja nimelt...”

Valvur tõi kangi ja kirve. Peeter hakkas luku kallal jahi, — murdis kirvevarre, veristas sõrme. Hakkas luku kangiga ukseprao vahele taguma. Hoobid kajasid kõmavalt läbi tühja maja, — vürst-tseesar astus rahutust tundes akna juurde. Viimaks õnnestus kangi otsa prakku plata. Rinnaga peale surudes murdis Peeter luku eest, — lauduke avanenud kriginal. Haaras kärsitult küünla, astus esimesena ilma aknast välja võlvitud varakambrisse.

Ämblikuvõrgud, tolm. Seinaläärseil riigul seisis Ivan Groznõi ja Boris Godunovi aegsed suured taotud vaskloogitud kõrgejalalised Itaalia karikad; hõbevaagnad tsaari kätte pesemiseks suurte vastuvõttude puhul; kaks kuldse lakaga ja elevandiluust hammastega hõbelõvi; viinad kuldaldrikuid; katkised hõbedast kroonlühtrid; suur valukullast paabulind, smaragdsilmadega, — see oli üks neist kahest paabulinnust, mis seisis kord kahel pool tsarsantsi keisrite trooni. Tema mehhanism oli katki. Alustel riigulitel lebasid nahkkotid, mõnedest olid läbi tõhunenud õmbluste välja pudenenud hollandi taalrid. Kõhude all sooblinahkade ja muu pehme pudi-padi, sameti, siidi kuhjad, — kõik koidest söödud, kõdunenud.

Peeter võttis esemeid kätte, tegi sõrme sõllega kokku, nohises: „Kuldi... Hõbe!...” Luges taalrite kotte, — kas nehkümmend viis või isegi rohkem... Võttis kätte sooblinahku, rebasesabasid, raputas:

„Onu, see kõik on ju kõdunenud.”

„Kõdunenud, pojuke, kuid mitte kadunud...”

„Miks sa mulle varem ei rääkinud?”

"Sõna oli antud... Su isa Aleksei Mihhailovitš sõitis mitmel puhul sõjaretkele ja usaldas minu kätte üleliigse raha ning väärtasjad. Oma elu lõpul kutsus su isa mind enda juurde ja käskis seda mitte ühelegi pärijale välja anda, või vahest siis, kui juhtub riigil sõja puhul äärmine häda olema..."

Peeter lõi enesele vastu reisi:

"Välja päästsid, noh — välja päästsid... Sellest jätkub mulle... Mungad ütlevad sulle aituma... Paabulind! — sellega võib polgu rõivastada, jalatsid muretseda, relvastada ja anda Karlile, nagu vaja... Kuid, onu, mis puutub kelladesse, — siis kellad tõmban ma ikkagi maha, — ära pahanda..."

VIIES PEATÜKK

1

Euroopas naerdi pisut ja unustati varsti barbarite tsaar, kes oleks Balti mere äärsetele rahvastele peaaegu hirmu teinud, — nagu lummutised kadusid ta täitanud sõjaväed. Karl, paisanud nad Narva lahingu järel tagasi metlikusse Moskooviasse, kus nad olid määratudki oma põlises harimatuses igavesti hingitsema (sest kuulsate reisijate juttude järgi on ju teada venelaste autu ja alatu loomus), — kuningas Karl muutus lühemaks ajaks Euroopa pealinnade kangelaseks. Amsterdams ehiti raekoda ja börs Narva võidu auks lippudega, Pariisis oli raamatukaupluse poodides välja pandud kaks pronksmedalit, — ühel oli kujutatud Kuulsus, kes kroonis noort Rootsi kuningat, "Lõpuks võidutses õige asi", teisel — Peeter põgenemas, kaotades oma kalmõki-mütsi; Viinis avaldas endine Austria saadik Moskvast Ignatius Guarentoni oma sekretäri Johann Georg Korbi märkmed ehk päeviku, milles erakordse elavusega kirjeldati Moskva ilu ja naeruväärseid ning harimatuid kombeid, aga samuti ka veriseid streletside hukkamisi 98. aastal. Viini õukonnas räägiti valjusti venelaste uuest lüüasaamisest Pihkva all, Peetri põgenemisest väheste kaaslastega, ülestõusust Moskvast ja tsaaritar Sofja vabastamisest kloostrist, kes võtnud riigivalitsemise uuesti enese kätte.

Kuid kõik need pisisündmused varjutas järsku viimaks ometi puhkenud sõjakäik. Hispaania kuningas suri, — Prantsusmaa ja Austria sirutasid käe ta pärandi järele. Segasid end hulka Inglismaa ja Holland. Hiilgavad marsalid: John Churchill krahv Marlborough, Savoja prints Eugen, Vendôme'i hertsog — hakkasid rüüstama maid ja põletama linnu. Itaalias, Baieris, kaunis Flandrias hakkasid kõigil maanteil hulkuma relvastatud salgad, tarvitades

vägivalda rahuliku elanikkonna kallal, hävitades toidu- ja veinitagavarasid. Ungaris ja Cevennides puhkesid mässud. Otsustati suurte riikide saatust, — kes, milline laevastik peab valitsema ookeane. Idamaa asjad tuli jätta nende eneste hoolde.

Karl kavatses pärast Narvat esimeses ägeduses Peetri järele Moskoovia sügavusse sõosta, kuid kindralid palusid teda — mitte teist korda saatusega mängida. Väsinud ja kurnatud sõjavägi viidi talvekorterisse Laiusele Tartu lähedal. Sealt läkitas kuningas senatile kõrgi kirja, nõudes täiendusväge ja raha. Stokholmis jäid sõjavastased vait. Senat määras uued maksud ja saatis kevadeks Laiusele kakskümmend tuhat meest jala- ning ratsaväge. Avaldati ladina keeles raamat — „Rootsi sõja põhjustest Moskva tsaariga“, — seda loeti Euroopa õukondades rahuldustundega.

Nüüd oli Karlil üks tugevamaid armeesid Euroopas. Tuli otsustada — kuhu hoop suunata: idasse, tühja Moskooviasse, kus harvad ja kerjuskehvad linnad vähe saaki ning kuulsust töötasid, või — edelasse, truudusemurdja Augusti vastu, — Poola sisemaale, Saksimaale, Euroopa südamesse? Seal juba mürisid suurte marssalite kaurid. Karli pea käis teise Caesari kuulsuse eeltundmusest ringi. Tema kaardiväelastele, meriröövlite järglastele, viirastusid Firenze toredad siidid, kuld Escoriali¹ keldreis, Flandria heledajuukselised naised, kõrtsid Baieri teeristmeil.

Kui teed tahenesid, eraldas Karl kaheksatuhandelise korpuse Schlippenbachi juhatusel, käskides sellel minna Vene piirile, ise aga laks kogu sõjaväega kiirmarsil läbi Liivimaa, kaks versta ülalpool Riia, vaenlase silma all, ületas lotjadel Väina jõe ja purustas täielikult kuningas Augusti Saksi väed. Selles lahingus, kaheksandal juulil, sai haavata Johann Reinhold Patkul, — suutes hädavaevu ratsa põgeneda kuninglike kūrassiiride eest, pääses ta seekord vangistusest ja hukkamisest.

Riia all ei purustatud mitte mingid täitanud venelased, vaid Euroopas kuulsaimad saksi soldatid. Näis, et Kuulsuse tiivad avanesid õlgade taga. „Kuningas ei mõtle enam millestki muust kui ainult sõjast...“ Nii kirjutas temast kindral Stenbock Stokholmi. „Ta ei kuula enam

¹ Escorial — loss, Hispaania kuningate residents Madridi lähedal.

mitte midagi nõuandeid... Ta räägib nõnda, nagu sisen-daks talle jumal ise vahenditult edaspidiseid kavatsusi... Ja on lais iseteadvust ja meeletust... Ma mõtlen, — kui palju jaoks järele tuhat meest, ta tormaks ka nendega terve armee kallale... Ta ei tunne muret isegi mitte selle pärast, mida ta soldatid söövad. Kui mõni meie hulgast tapetakse, — see teda enam ei liiguta...“

Riia juurest suundus Karl Augustit taga ajama. Poolas algas verine sisesõda panide vahel: ühed olid Augusti poolt ja rootslaste vastu, teised karjusid, et üksnes roots-lased suudavad korda luua ja aidata tagasi saada parema korda Ukraina ühes Kiieviga ning et Poola peab saama uue kuninga (Stanislaw Leszczyński). August põgenes Varssavist. Karl astus ilma võitluseta pealinna. August hukkus Krakovis kiiresti uut sõjaväge.

Algas haruldane jaht, — kuninga jaht kuninga peale. Uuesti plaksutati Euroopa õukondades noorele kangela-nale käsi, tema nime lausuti kõrvuti prints Eugen ja Marlborough' nimega. Räägiti, et Karl ei luba ühelgi naisele enesele läheneda, et ta isegi magab, ratsasaapad jalas, et lahingu eel ta ilmub sõjaväe ette — ratsa, ilma kaabuta, oma alati sees hall-rohelises, kaelani nõõbitud kuues — ja tormab jumala nimel esimesena vaenlase kal-lale, tõmmates sõjaväega omasega kaasa... Arveõienda-mine algas idas taas Peetri ja jätkis ta kindral Schlip-penbachi hoolde.

Peeter veetis kogu talve Moskva, Novgorodi ja Voro-neži vahel (kus käis pingeline laevade ehitamine Musta mere laevastiku jaoks). Moskvasse veeti kokku üheksa-kümmend tuhat puuda kellavaske. Uue kahurväe vala-mise tööde ülemaks määrati mäeasjanduse tundja, vana duuma-djakk Vinius. Ta asutas Moskvasse valukoja juurde kooli, kus kakssada viiskümmend bojaari- ja ngulirahva-poega ning alamast soost, kuid hakkajat poissi õppisid valamist, matemaatikat, fortifikatsiooni ning sün-dinud asjade ajalugu. Tuli puudus punasest vasest kella-vasele lisamiseks, — Peeter saatis Viniuse Siberisse — maaki otsima. Lüttichist ostis Andrei Artamonovitš Mat-vejev (Kreml'i paraadtrepil tapetud bojaar Matvejevi poeg) viisteist tuhat uusimat püssi, kiirlaskekahureid, pikksilmi, jaanalinnusulgi ohvitserikaabude jaoks. Mosk-vas töötas viis kalevi- ja lõuendivabrikut, — meistreid värvati hea raha eest kogu Euroopast. Koidust ehani käi-

sid soldatiõppused. Kõige raskem oli lugu ohvitserkon- naga: nad pidid nii soldateid õpetama kui ka ise õppima; antakse inimesele aukõrgendust — ta läheb võimust ogaraks või pistab mürgeldama, joob enese põhja...

Tookord, paar nädalat pärast Narva õnnetust, kirjutas Peeter Boriss Petrovitš Šeremetjevile, kes kogus Novgorodis ratsapolkude purustatud jäänuseid (mõni ilma hobuseta, mõni mõõgata, mõni aga — hoopis paljas):

„... Ei ole hea õnnetuse puhul kõik kaotada... See- pärast ma käsin sinul püsida enese peale võetud ja alus- tatud asjas ka edaspidi, see on — olla ratsaväe ülemaks, millega hoida lähemaid kohti tulevaseks ajaks ja minna edasi vaenlasele suurema kahju tegemiseks. Ega olegi põhjust äraütlemiseks: nagu mehi on küllalt, nii on ka jõed ja sood kinni külmanud... Veel tuletan meelde: ära puikle millegi pärast vastu, isegi haiguse pärast mitte... Paljud on saanud põgenemistõve, säärase seltsimees major Lobanov on üles poodud seesuguse tõve pärast...”

Kuid irregulaarne aadliratsavägi polnud usaldatav, — selle asemele värvati igasugusest seisusest rahvast, ka talupoegi ja orje — vabatahtlikena üheteistkümne rubla eest aastas ühes moonaga, — kümne tragunipolgu ula- tuses. Orjuse ja talupojavaevade pärast kippus nii palju inimesi ratsateenistusse, et tuli valida kõige tervemaid ning tüsedamaid. Väljaõpetatud tragunisadakonnad läk- sid Novgorodi, kus kindral Anikita Repnin korraldas ja õpetas Narva juures olnud diviise.

Üheks aastaks kindlustati Novgorod, Pihkva ja Petseri klooster. Põhjas kindlustati Holmogorõit ja Arhangels- kit, — sellest viisteist versta eemal, Berjzovi suudmes, ehitati rutuga kivikindlust Novo-Dvinka. Suvel sõitis Arhangelskisse heinakuulaadale palju kaubalaevu Inglis- maalt ja Hollandist. (Sel aastal olid välismaalastega kauplemiseks kroonule võetud senistele lisaks uned kau- bad, — mursuluu ja kalaliim, tökat, potas ning vaha... Tsaari ülesostjad võtsid kõik kroonule, erakaupmeestele jäi üle kaubitseda vahest ainult nahkesemete ja luuniker- distega.) Kahekümnendal juunil tungis Rootsi sõja- laevastik Põhja-Dvina suudmesse. Nahes asjaehitatud kindlust, ei julgenud sellest mööda Arhangelski peale minna, — avas kõigilt parrastelt Novo-Dvinka fortidele tule. Diversiooni ajal sattus üks neljast Rootsi fregatist otse kindluse ees madalikule, selle järel ka jaht. Vene-

lased söötsid paatidesse ja vallutasid võideldes nii fre- gati kui jahti, — ülejäänud laevad sõitsid kuulsusvaeselt laagast Valgesse merre.

Kogu suve läbi kestsid Šeremetjevi ja Schlippenbachi vaenlaskade kokkupõrked. Rootslased tulid Petseri kloostri juurde, kuid põletasid ainult ümbruskonnas külasid, kind- lust ei vallutanud. Schlippenbach kirjutas ärevuses ku- ningas Karlile, paludes veel umbes kaheksa tuhat lisa- väge, — venelased muutuvat iga kuuga üha jultunumaks, näib, et nad on Narva hoobist ootustevastaselt ruttu toibunud ja sõjakunstis ning relvastuses isegi edusamme teinud, — nüüd pole kerge kahe brigaadiga Vene väge lüüa... Karl vallutas sellal Krakovi ja kihutas Augustit Saksumaale, — ta oli mõistuse häälele kurt.

Nii läksid lood kuni tuhande seitsmesaja esimese aasta detsembrikuuni.

Keskjalvel kuulis Boriss Petrovitš Šeremetjev „keele“ klost, et kindral Schlippenbach on asunud Tartu juures Prastvere mõisa talvekorterisse. Kuulis — ja ehmus ise jultunud mõttest: minna ootamatult vaenlase maa taga- lasku ja üllatada vastast puhkusel. Haruldane juhus. Varemalt arvanud oleks Boriss Petrovitš muidugi eelis- tanud kahilast õnne mitte katsuda, kuid sel aastal oli Peeter Alekseevitš muutunud üpris karmiks: ei andnud kellelegi rahu ega puhkust, pani sulle süüks mitte üksnes seda, mida sa tegid, vaid ka seda, mis oleksid võinud head teha, kuid ei teinud...

Tuli katsuda õnne. Boriss Petrovitš rõivastas poolkasu- kintusse ja viltidesse kümme tuhat meest vastvärvatud ja väljaõpetatud sõjaväge, ning asetanud viisteistkümmend kergel kahurit regedele, — liikudes kiiresti, kuid suure alluvantusega, saates ette tserkesside, kalmõkkide ja tatarlaste kergeid ratsapolkuseid, — jõudis kolme päevaga Prastvere juurde. Rootslased märkasid hilja Ahja jõe kõrgel lumisel kaldal ratsanikke ambudega, hobuse- sabad odade otsas. Alampolkovnik Lieven tuli kahe roodu ja kahuriga jõe äärde. Vastaskaldal tõstsid viltu- silmalised barbarid pingul vibud, lasksid parve nooli, kostis nagu huntide paisuv ulgumine, — järskudest han- gedest alla, üle jõe, tõstes lumetolmu, kihutasid paremalt ja vasakult poolt vöödilised tatarlased kõverate mõõ- kadega, sinivammuselised tserkessid piikide ja lingudega, otse vastu söötsid vinguvad kalmõkid, — Lieveni kolm-

sada Eestimaa kütti ja alampolkovnik ise rafuti tükkideks, torgati läbi, kisti pesuväele.

Kogu rootsi laager lõi kihama. Uus salk kuue kahuriga tõrjus ratsaluurajad jõest eemale. Schlippenbach kihutas ühes sarvepuhujatega mööda laagrit, rootslased hüppasid majadest ja muldonnidest välja, — nagu keegi juhtus riides olema, — jooksid läbi sügava lume oma väeosade juurde. Kogu sõjavägi rivistus mõisa ette, võttis läheneva Vene armee kahuritulega vastu. Boriss Petrovitš, seljas vaid kalevist kaftan, kolmevärviline särp üle öla, sõitis ratsa karree keskel.

Rootslaste tuli viis segadusse esimesed tragunite sadakonnad, kes polnud veel lahingut näinud. Rootslased sööstisid ettepoole. Kuid regedel esile kihutanud viisteist kerget suurtükki avasid säärase kartetši-kiirtule, et rootslased jahmusid, nende read peatusid segaduses. Külgedelt kihutasid nende kallale Kropotovi, Zõbini ja Gulitsa toibunud tragunipolgud. „Vennad!“ karjus Šeremetjev karree keskelt kahedal häälel. „Vennad! Virutage hästi rootslastele!“ Venelased sööstisid täagistatud püssidega peale. Kiiresti saabus videvik, mida valgustasid laskude sähvatused. Schlippenbach käskis mõisahoonete varju taganeda. Kuid vaevalt olid kurvad sarved taganemist puhunud, kui tragunid, tatarlased, kalmõkid ja tšerkessid igalt poolt uue raevuga rootslaste tagurpidi liikuva, siilistuvate nelinurkade peale lendasid, need läbi mürdsid, lõmastasid. Algas veresaun... Pimeduses pääses kindral Schlippenbach kahe-kolme mehega hädavaevu ratsa Tallinna.

Moskvas põletati esimese võidu puhul ilutulesid ja transparente. Punasele väljakule olid pandud viina- ja õllevaadid, lõkketuledel praeti terveid oinaid, rahvale jagati saia. Spasski tornist rippusid alla Rootsi lipud. Menšikov kihutas Novgorodi, et Boriss Petrovitšile üle anda teemantidega ülekülvatud tsaari näopilt ehk portree ja seniiolematu kindral-feldmarssali auniml. Kõlgile soldatitele — võidu kaasosalistele — anti hõberubla (mis oli esmakordselt Moskva rahapajas loodud endiste rahade asemele).

Boriss Petrovitš tänas pisarsilmil ja saatis Menšikoviga Peetri kirja, paludes lubada teda pakiliste asjaõenduste pärast Moskvasse... „Mu naine elab siamaale võõras majas, vaja talle otsida ükskõik missugune maja-

hõbe tahes, et peavarju saada...“ Peeter vastas: „Teil, kindral-feldmarssal, pole vajadust Moskvasse tulla... Kuid — jatan selle teie enese otsustada... Aga kui ka tulete, — siis nii, et viimasel paastunädalal tuled, mitte ülestõusmispuhal — jälle tagasi...“

Kuue kuu pärast kohtas Boriss Petrovitš jälle kindral Schlippenbachi Hummuli mõisa juures, — seitsmest tuhanded mehest kaotasid rootslased ses verises lahingus viis ja pool tuhat tapetuina. Ei olnud enam kedagi eluvõimast kaitsmas, — tee mereäärsete linnade juurde oli avatud. Ja Šeremetjev läks rüüstama maad, linnu ja mõisaid ning vanu rüütlilosse... Sügisel kirjutas Peeter:

„...Kõikvõimeline jumal ja ülipüha jumalaema on täitnud minu soovi: rohkem pole võimalik seda vaenlase maad rüüstata, oleme kõik rüüstanud ja laastanud, tervele kohtadena on jäänud veel — Marienburg ja Narva, Tallinn ning Riia. Sellega on mulle muret lisaks tulnud: kuhu panna vangid-orjad? Laagrid ja türmid ja valitsusasutused — kõik kohad on maarahvast täis... Ning on teinud hädakohtlik neepärast, et need on üpris vihased inimesed... Lase anda prikaas: valida välja paremad eestlased, kes oskavad käsitada kirvest ja kes on meistermehed, — saata nad Voroneži või Ansovisse ehitustööle...“

2

Kakskümmend päeva saadeti pomme vanasse Marienburgi kindlusesse. Mitte kustki poolt ei pääsenud talle kallale, — seisis ta väikesel saarekesel (Aluksne jõel), kivimüürid tõusid otse veest, kaitsetorniga kindlustatud väravate ees oli puust sild sadakonna sülla pikkuses rootslaste eneste poolt lammutatud.

Kindluses olid suured rukkitagavarad. Rüüstatud Liivimaal nälginud venelastele oleksid need tagavarad väga hästi kulunud. Boriss Petrovitš käskis vabatahtlikke välja kutsuda, tuli nende juurde ja ütles nõnda: „Kindluses on viina ja naisi, — püüdke, poisid, ma annan teile ööpäeva lõbutsemiseks.“ Soldatid lammutasid väledalt mõned palkhurtsikud rannaäärses agulis, sidusid parvedeks, ja tuhande võrra vabatahtlikke sõitis ritvadega lükates

kindlusemüüride juurde. Rootsi pommid lõhkesid parvede keskel.

Boriss Petrovitš vaatas onni trepil seistes läbi piksilma. Rootslased on vihased, raevunud, — kas löövad tõesti tagasi? Vallutada piiramisega — oh, kuidas ei tahtnud seda, — jahid siin kuni hilissügiseni. Akki nägi: kindluseväravate lähedal paiskus maa seest suur leek, — palkidest pealeehitis tornil kõikus. Osa müüri varises alla. Parved lähenesid juba murrukohale. Siis tuli lossi aknast nähtavale ning jäi õhku rippu valge lina. Boriss Petrovitš pani lülilise pikksilma kokku, võttis kaabu peast ja lõi risti ette.

Purustatud silla väiu mööda hakkas kindluse elanikkond kuidagi kaldale ronima. Kanti kätel lapsi, kompe ja kaste. Naised vaatasid nuttes tagasi mahajaetud elamute poole, kõõritasid õudusega venelasi, kes silmitsesid saaki. Kuid vaevalt olid viimased põgenikud kindlusest lahkunud, kui rautatud väravad raginal kinni langesid, kitsaist laskeavadest pahvasid suitsupilvekesed, — esimesena tapeti leitnant, kes oli paadil juurde sõudnud, et heisata kindlusele Vene lipp. Vastuseks raksatasid kaldalt mortiiroid. Inimesed sillal pistsid rabelema sinna-tänna, pillates vette kompsusid ja kaste. Tohutu leek paiskas lossikatuse üles, plahvatus vapustas järve, langevad kivid hakkasid rabama inimesi. Tulekahju haaras kindluse ja laod. Selgus: lipnik Wulf ja taagijunkur Gottschlich olid jõuetus raevus jooksnud püssirohukeldrisse ning süüdanud süüdenööri. Wulf ei jõudnud plahvatus eest põgeneda. Kõrbenud ning verine taagijunkur ilmus nähtavale müürimurrus, vajus vee äärde, — ta koristati paati.

Kindluse komandant koos ohvitseridega astus majja, kus tähtsalt — selg akna poole — istus lõunaks kaetud laua taga kindral-feldmarssal Šeremetjev, — komandant võttis kaabu peast, kummardas viisakalt ja ulatas mõõga. Sedasama tegid ohvitserid. Boriss Petrovitš, visanud mõõgad pingile, hakkas kurjalt rootslaste peale karjuma: miks ei alistunud varem, tekitasid nii palju talumatut häda ja surma inimestele, lasksid salakavalalt kindluse

... Toas seisis habemesse kasvanud, päevitunud, raevunud ratsaväepolkovnikud, heitsid ähvardavaid pilke. Kuid komandant vastas ometi mehiselt kindral-feldmarssalile:

„Mõte hulgas on palju naisi ja lapsi, samuti superintendent, auväärt pastor Ernst Glück ühes naise ja tütardega... Palun lasta nad vabalt läbi, ilma soldatite kätte andmata... Naised ja lapsed ei tee sulle au...“

„Ma ei taha midagi teada!“ hüüdis Boriss Petrovitš. Tema pehme, pigemini kodususega harjunud raseeritud nägu oli higine vihast. Kõhtu sisse tõmmates ronis laua tagant välja.

„Härra komandant ja härrad ohvitserid vahi alla võttal!“ kohendas kolmevärvilist õlapaela, viskas sõjakalt ohjadole lühikese vabarnavärvi mantli ja väljus polkovniku kaatel sõjaväe juurde.

Must suits voogas kindlusest, varjates päikese. Umbes kolmenda rootsi vangl seisis norgus päi kaldal. Vene soldatid, veel mitte teades, mis kästakse teha vangidega, annuli kõndisid vihaste Liivimaa talumeeste ümber, kes paari nädala eest olid põgenenud sõjaretke eest kindlusest; kõndisid naist, kes istusid kompsudel, pead murelikult põlvedele lastud. Paan hakkas puhuma. Kindral-feldmarssal astus tähtsalt, kõltsades pikki tärnikujulisi kannusid.

Alustunud tragunite selga tagant vaatasid ta poole kollased allmad, — just nagu kaks tulukest — kõrvetasid komandant... Sõjaaeg, — vahel on naisesilmad mõõgaterast vahedamad... Boriss Petrovitš kõhatas tähtsalt — „hul!“ — ja pöördus... Tolmuste soldatikaftanite taga — astus meelik... Kortsutas laupa, ajades lõuga ette, ja — nägi noid silmi — musti, pisaraist ja palvest ning noorusest laukivaid... Soldatite selgade tagant vaatas kiki-varbaid seistes feldmarssalile umbes seitsmeteistkümnendaastane tütarlaps. Vurrukas tragun oli visanud talle kleidikesse peale kortsunud soldatisineli (augustikuu päev oli juba) ja püüdis teda praegu feldmarssali eest õlaga varjata. Tüdruk sirutas vaikides kaela, ta hirmust vaevatud lõõsk nagu püüdis naeratada, huuled tõmbusid kipra. „Ilm!“ kõhatas veel kord Boriss Petrovitš, läks mööda vangide poole...

Videvikus, puhanud pärast lõunat, istus Boriss Petrovitš lavitsal, õhkas... Onnis tema juures oli ainult Jagužinski, — krabistas sulega lauanurgal...

„Vaata ette — rikud silmad ära,” lausus Boriss Petrovitš tasa.

„Ma lõpetan, härra feldmarssal...”

„Noh, lõpetad, siis lõpeta...” Ja juba täitsa omaette: „Vaat sedasi see läheb melesugusega... Noh, noh... Ah sa, mu jumal...”

Patsutas pehmelt kogu pihuga laua pihta, vaatas tuhmist aknast välja. Järvel — kindluses ikka lõõmas veel... Jagužinski kõõritas lõbus-pilkavalt härra feldmarssali poole: tskae, kuidas ta on rõõpast väljas, kael tursunud, nagu hajameelne.

„Viid ukaasi polkovnikule kätte,” ütles Boriss Petrovitš, „ja käi õige ära teises tragunipolgus... Otsi üles see, kuidas ta nimi nüüd ongi, urjadnik Oskā Demin. Seal on temaga vooris — üks naisolend... Kahju — hukkub, tragunid tallavad ära... Too ta õige siia... Oota... Säh — anna Oskale rubla, — ütle, et kingin...”

„Kõik saab täidetud, härra feldmarssal...”

Boriss Petrovitš — üks hurtsikus — ägises, kõlgutas pead. Ja midagi pole parata: püüa kuidas tahes, kuid ilma patuta ei saa elada... Uheksakümne seitsmendale aastal käis Napolis... Südame külge jäi üks tõmmu plikake... Kas või nuta... Ronis Vesuuvi otsa, vaatas põrgutulle; ja ronis Capri saarel hirmsatele kaljudele, vaatas rooma pagana jumalate templeid; ja vaatles usinalt katoliku kloostreid, vaatles ja puudutas kätega: pingikest, millel oli istunud Jeesus Kristus, pestes jüngrite jalgu, ja püha õhtusöömaaaja leivatükikest ja puuristi — selles tükk Kristuse nabast ja ümberlõikamisnahast, ja üht Kristuse lagunud kinga, ja prohvet Sakaria — Ristiija Johannese isa pead, ja palju muud üpris imepärast ning imeväärset... Aga ei — kõik varjas ära teraste silmadega Džulka, tantsis tamburiini saatel, laulis... Tahtis teda kaasa Moskvasse võtta, põlvitas plikapõnni jalgade ees... Ah, mu jumal, mu jumal...

Jagužinski oli nagu ikka silmapilk tagasi, — lükkas tasakesi tuppa ennistise sinises kleidis, puhaste valgete sukkadega tutarlapse, — suurrätik põiki üle rinna seotud, tumedais lokkis juustes — ölekõrred (näha, et vooris kavatseti juba talle vankrite all kallale asuda)... Tütar-

laps lauges kõnnitöö juures põlvili, kummardas pea sügavalt alla — avaldas oma olekuga alandlikkust ja palvetust.

Jagužinski kõhatas reipalt ja väljus; Boriss Petrovitš mõnitas mõnda aega tütarlast... Tubli, nagu näha, ja osav, kaol ning käed — õrnad, valged... Üpris külgetombav, hakkas temaga saksa keeli rääkima:

„Kuidas su nimi on?”

Tutarlaps õhkas kergelt, lühidalt:

„Heleno Ekaterine...”

„Katariina... Ilus... Kes su isa on?”

„Vaenelaps olen... Teenisin pastor Ernst Glücki juures...”

„Teenisid... Väga hea... Pesu pesta oskad?”

„Pesta oskan... Paljutki oskan... Lapsi hoida...”

„Näed sa... Aga mul pole kedagi, kes pesu peseks... Noh, nõndaks, — oled neitsi?”

Katariina nuuksatas ja — pead tõstmata:

„Mitte enam... Hiljuti abiellusin...”

„Aa... Kollega?”

„Kunstiõpiku kuraator Johann Rabega...”

Boriss Petrovitš sõngusatas, Päris ohasõbralikult küras: „Mida tead, kui ta naine on, — vangide hulgas? Vahest tapetud?”

„Ma nägin, — Johann sõõniti koos kahe soldatiga üle jõe ujuma... Pärast seda pole teda enam näinud...”

„Miks ei nutta, Katariina... Oled noor... Leiad teha... Kas süüa tahad?”

„Väga,” vastas tüdruk peenikese häälega, tõstis kõhmunud näo ja naeratas taas — alandlikult, usaldavalt. Boriss Petrovitš astus ta juurde, võttis õlgadest kinni, tõstis üles, suudles pehmetele soojadele juustele. Ka õlad olid tüdrukul soojad, õrnad...

„Istu laua juurde. Küll me söödame. Liiga tegema ei hakka. Kas veini jood?”

„Ei tea...”

„Tähendab — jood...”

Boriss Petrovitš hüüdis tentsiku, käskis karmilt (et soldat midagi üleliigset ei mõtleks, jumal hoidku — ei muiqaks) õhtusöögiks laua katta. Ise lauas niipalju ei sõõnud kui vaatles Katariinat: tskae, kui näljane! Sööb korralikult, osavalt, — heidab niiske pilgu Boriss Petrovitšile,

avab tänulikult valged hambakesed. Söögist ja veinist on ta põsed roosatama lõõnud...

„Su riided põlesid vist kõik ära?...”

„Kõik sai otsa,” vastas tüdruk muretult.

„Pole viga, saame uued... Tuleval nädalal sõidame Novgorodi, seal on sul parem... Täna magame sõjaaja kohaselt — ahju peal...”

Katariina heitis ripsmete alt tumeda pilgu, punastas, pööras näo kõrvale, varjas käega...

„Tskae, missugune sa oled... Katariina, kallike...” Otse üle jõu meeldis Boriss Petrovitšile see toatudruk... Sirutades üle laua võttis tal randmest kinni. Tüdruk varjas end ikka veel, läbi sõrmede läikis imelikult ta silm.

„No-no-noh, ega me sind orjakirja pane, ära karda... Hakkad kambrites elama... Mul oli juba ammu majapidajat tarvis...”

3

Kui Narva all lõõnud sõjaväed olid tagasiteel Novgorodi, läks palju soldateid jooksu — kes põhja poole lahusuliste asulaisse, kes suurtele jõgedele: Donile, Volga taba, Dnepri alamjooksule... Läks ka Fedka Pesend-poriga, sünge, palju näinud mees... (Ta oleks leitnant Mirbachi tapmise eest niikuinii pea kaotanud.) Meelitas põgenema ka Andrjuška Golikovi, — olid ikkagi kord koos Šeksna jõel lotja sikutanud, kaua aega ühest pajast soõnud. Andrjuškale oli pärast Narva koledusi ükskõik kuhu minna, ainult mitte enam pussi alla...

Oõsel viisid nad peatuskohast ära polgu setuka, muüsid ta viiekümne kopika eest kloostrile, raha jagasid omavahel, mässisid nartsusse. Läksid suurest teest kõrvale hoidudes külast külla, ühes kohas armuandi paludes, teises aga ka varastades, — papi õuest viisid kanapoja, Ostaškovis burmistri õuest ehistega valjad ning sedelga, müüsid kõrtsmikule. Kaks korda õnnestus kiriku rahakarpi maha rebida, kuid — üks oli tühi, teises aga kopikas põhja peal.

Talve hingitsesid üle Valdais, lumme tuisanud surtsuonnides, ühes karmust juhmunud lastega, õise tuule ulgumise saatel kätkites karjuvate imikutega... Tihti ärkas Andrjuška Golikov keset ööd, tõusis istukile, hoides

... et jätquodli. Kõrval nurgas haisvail õlgedel... talumees norskab lavitsal. Põrandal... magab naino, põlved kronksus. Sonivad läbi... ahju peal. Tarakanid pure... ja põski. Imik kätkis — uaa-a, teadmata milleks, teadmata milleks... tarakanid...

... Andrei? kusib Fedka (temagi ei...)

... läki ära...”

... naino, nart, oõset, bursuga...”

... Fedja...”

... hõõpata. Elavad viletsamalt kui... norskab. Norskab isu täis, joob... nagu hobune — terve... — neil on kogu küla teo... sõjaväega minema, aga... tal on hea majapida... Võtab talupojad... Ja talupojad on tal kõik... ta kohe... maha,... veda... lapsedki lolli...

... labajalgu, ... mis And... aastal jooksul taluda tulnud... oma igemiku kehaga, vaid kus... pääseda... Otsekui ro... murtud metsa, ... aastal järel, verst versta... valgusemaa, kuhu ta... milline...

... Fedka tema... Kas... oksa... vabiseb, väriseb soojast tuulest... Ja polegi seda... Ujub lähemale... avab sil... elavast elavam... Naera...

tas, ujus edasi... Sinerdavas udus viirastub linn... Imekaunis, imeväärne, oh, milline linn! Kust aga otsida seesugust linna, kust otsida värisevate lehtedega kaske, naeratavat imeväärset nägu?

„Hommikul laseme otsejoones mõisa, luiskame harrale nii palju, kui ta tahab, vahest lasebki peretoas süüa anda,“ kähiseb Fedka. Rikastes majades alustas ta ikka lugusid lüüasaamisest Narvas, — luiskas sellest, mis oli, ja sellest, mida polnud, ning eriti härdaks tegi kuulajad (juhtus, et vahel astub ka mõisnik ise igavuse pärast peretuppa ja jääb nukrutsema, toetades põse käele) — eriti härdaks tegi jutustusega sellest, kuidas kuningas Karl, löönud maha musttuhat õigeusklikku sõjameest, sõitis mööda lahinguvälja...

...Nägu valge, vasakus käes riigiõun, paremas — vahe mõõk, ise kullas-hõbedas, hobu tema all tuhkur, tuline, inimvefega kõhuni koos, talutavad valjaidpidi kaks mehist kindralit... Ja sõidab kuningas otse minu peale... Aga mina lamen, muidugi, kuul rinnus... Mu ümber rootslased, nagu kotid laiali pillatud — tapetud. Sõitis kuningas minu juurde, peatus ja pärib kindralitelt: mis mees see siin lamab? Kindralid vastavad temale: siin lamab vahva vene soldat, võitles õigeusu eest, tappis üksinda kaksteist meie grenaderi. Kuningas vastab neile: mehine surm... Kindralid temale: ei, ta elab, tal on kuul rinnus. Ja nad tõstavad mu üles, ma tõusen, võtan musketi ja annan sellega au, nagu peabki kuninga ees. Ja ta ütleb: tubli poiss, — võtab taskust kuldtšervoonetsi, — säh, ütleb, vahva vene soldat, mine rahu oma kodumaale ja ütle venelastele: ärge võidelda jumala vastu, arge käige kohut rikkaga, ärge sõdige rootslasega...

Oli enam kui kindel, et pärast seesugust juttu jäeti Fedka, aga uhes temaga ka Andrei, peretuppa ööbima ja anti süüa. Kuid raske oli rikastesse kohtadesse sisse pääseda. Inimesed olid muutunud umbusklikuks. Aasta-aastalt põgenes ikka rohkem rahvast sõjaväkke värbamise, sõjaväeliste ja maavalitsuse kohustuste eest, — varjasid end metsades, röövisid üksikult ning salkades... Oli selliseid linnakesi, kuhu olid jäänud vaid taadid, eided ja väikesed lapsed, — küsi kellelt tahes: — see on võetud traguniks, see on mullatööli või viidud Uurali, aga too, — alles hiljuti pidas turul poodi — oli auväärne ja jumalakartlik, — jättis sinnapaika naise, pisikesed lapsed, kee-

...võetud... maantee ääres uurakus röövli-

...võetud... mõnigi kord, — kas mitte lüüa röövli... võetud... vallutada? Ja kui niigi mõtelda: kuhu... võetud... hulkuda majast majja, — ära... võetud... mitte miski hinna eest... Pun... võetud... maailma lõpuni... võetud... nõi, jõuadki sinna, aga sealgi on jälle... võetud... ei hakka, peab kasakate juu... võetud... orjaks minema, kuradi heaks... võetud... Aga rööviksid ja mässaksid pisut... võetud... kumbki sada rubla mütsi sisse... võetud... kaupmeheks tõusta. Ei hakka siis... võetud... ei alandjakk ega mõisnik külge, — oled... võetud...

...võetud... istusid eha ajal väljal. Kui... võetud... suitsuvina, tuul painu... võetud... vaatas kustuva eha... võetud... vaid tuhm joon maa äärel:

„Fedja, vaat mina ma mille kord ütlen... Minus on jõud, nõi, ... võetud... Kuulan, — tuul... võetud... nõnda mõistan kõike, ... võetud... videvik, ... võetud... taevast ühes... võetud... ja rõõm on minus...“

„Kui oli kullas, kolliko, hanekarjane,“ lausus Fedka, ... võetud... „ajas vahel... võetud... Mängis... võetud... Siis otsiti... võetud... ja, ... võetud... võeti temagi...“

„Fedja, mulle jutustas Narva all Boriss Petrovitši ori... võetud... Maalimeistritest... Kuidas nad ela-... võetud... hakkan viima-... võetud... värve se-... võetud... Võtta puulauake, tammine, ... võetud... segad potikestes värve, ... võetud... Võtad pintslikese...“ Goltšov rääkis väga tasa, ei summutanud tuule kahinat. „Fedja, päev on hele ja kustub siis, kuid minul põleb päev... võetud... mis on temas iseäralikku? Aga vaata minu lauakesele maali-... võetud... puhked nutma...“

„Kus see on, sihuke maa?”

„Ei tea, Fedja... Pärima järele, — juhatatakse.”

„Võib ju ka sinna... Ukskõik.”

4

Seitsmesaja teise aasta kevadel saabusid laevaga Arhangelskisse kümme lüüsimestrit, kes palgatud Andrei Artamonovitš Matvejevi poolt Hollandis suure tasu eest (seitsmeteist rubla kakskümmend kopikat kuus, kroonu toiduga). Pooled meistritest saadeti Tuula lähedale, Ivanovskoje järvele, et ehitada (nagu oli kavatsatud möödunud aastal) kolmkümmend üks kivilüüsi Doni ja Okaa vahele, üle Upa ning Šati. Teine pool meistreid sõitis Võšni-Volotšokki — ehitama lüüsi Tveritsa ja Msta vahele.

Võšni-Volotšoki lüüsi kaudu pidi Kaspia meri ühinema Laadoga järvega, Ivanovskoje lüüside kaudu — Laadoga järv, kogu Volga ala — Musta merega.

Peeter oli Arhangelskis, kus kindlustati Dvina suuet ja ehitati fregatte Valge mere laevastiku jaoks. Siinsed jahimehed jutustasid talle, et juba ammu ajast on tuntud tee Valgest merest Laadogale — üle Võga — Onega järve ja Sviri. Tee on raske — palju kannaseid ja kärestikke, kuid kui kanalid kaevata ja ehitada lüüsi kuni Onega järveni, siis hakkab kogu Valge mere rannik oma kaupu ilma ümber laadimata Laadogasse vedama.

Sinna — Laadoga järve — suundusid kõik kolm suurt teed kolme mere poolt, — Volga, Don, Svir. Neljandast — Balti merest — eraldas Laadogat lühike Neeva jõgi, mida kaitsesid kaks kindlust — Pähkinälinna ja Nevanlinna. Hollandi insener Isaak Abraham ütles Peetrile, osutades kaardile: „Kaevates lüüsidega kanalid, te elustate surnud mered, ja sajad teie jõed, kogu maa veed suunduvad Neeva suurde voolu ning kannavad teie laevad avarasse ookeani.”

Sinna, Neeva omandamisele, pöördusidki kõik pingu- tused seitsmesaja teise aasta sügisest peale. Apraksin — admiral poeg — laastas kogu suve Ingerimaad, läks kuni Ižoorani, ja kiire jõekese ääres, mis vingerdas mööda mereäärset nukrat lagendikku, lõi rootsi kindralit Cronh- jorti, paiskas ta tagasi Duderhofi küngastele, kust see

... Laadoga Nevanlinna kindlusekesse,

poolt

... Laadoga järve ja peatus Nazi (Nazi Petrovitš Sorometjev oli Novgorodist suure orjuna ja vaimudoga teel sinnasamasse. Peeter purjetas seepärast ja preobražensklaste pataljoniga elukolme Onega lahte ja maabus lamedal rannikul ... Onega lahel. Sealt saatis ta Sorokasse, elukolme asulasse, mis on Võga suudmes, kapten Alek- trovki. (Süüvel Ivan Artemjitš pingutas seni, kui sai alustada poja vangikoleva rootsi äärmispolkovniku vastu, kelle ta Narva, andis pealekauba veel kolmsada ... võeti ... venega kogu Võga läbi sõitma ja vaa- ... on jätetud on kohane lüüside ehitamiseks.

Juhitavate lüüside sõjaväed Pul-järve ja Vožmosalmi suuta kaudu Povenetši, — metsasihte, palkteid ning sildu ... kolme kuu jooksul seersant Šše- rolov, ajades kokku talupoegi ja kloostrivendi Kemist, ... raskolnikute asulaist ning eraklaist. Sõja- vaimu lohistasid rüütelid kaht taglastatud jahti. Mõnda üle ... kogu kaudu ... ja ... püüesid, sammal kat- ... kivi. Nägid imeväärset ... nende harjase- ... kollektuud päikesepaistelistest ... järele, järve ja ... elav enese tihnikusse

Võgoretsk-Danilovo kloostri, kümme versta sõjateest kõrval, kestsid ööd ja päeva jumalateenistused nagu liha- võtte-nädalal. Surisärkides mehed ja naised palvetasid ... põletasid lakkamatult küünlaid. Kõik neli väravat ... kinni, väravate vahimajakestesse ja palvesaalide ... valmis seatud. Neil päevil väljus puhamees Nektari eraklast. Pärast koguduse põletamist ja põgenemist asus ta kloostrisse, kuna polnud muud teha. Kuid Andrei Denissovi ei olnud ta vastu lahke ja rahva juurde ei lasknud. Nektari istus viha pärast vaikivana koopasse, istus vaikides kaks aastat. Kui keegi teivaste ja mätastega kaetud koopale lähenes, pildus rauk teda roojaga. Täna ilmus ta omavolitselt rahva ette, — kitsas habe põlvini kasvanud, mantel ussidest sõõdud, aukudest

Peeter järsule kaldale. Tuul kergitas ta lühikese kaftani siilusid. Ta sammus ähmaselt märgatava pika varjuna, — soldatid järgnesid talle rutates. Tema vasakul käel Menšikov püstolitega, paremal — Königseck. Akki nad peatusid. Esimene soldatite rivi, jätkates sammumist, jõudis neist ette. Peeter käskis: „Musketid laskevalmis... Kukek vinna... Lasta osade kaupa...“ Ridades naksatasid teravalt ränid... Teine rida astus ette, möödudes Peetrist. „Enese ette vaadata!“ karjus Peeter metsiku häälega. „Esimene viirg, tulistada!“ Püssituli valgustas üksikuid kõikuvaid männikesi ja lähedal lagendikul kändude taga — rootsi kantsi madalat valli. Sealt tulistati samuti, kuid ebakindlalt. „Teine viirg!... Tulistada!“ Teine rivi, samuti kui esimene, tulistanud, langes põlvili... „Kolmas... Kolmas!“ karjus murdunud hääl. „Täagid ette... Joostes...“

Peeter pistis jooksma mööda ebatasast välja. Soldatid sõostsid ridu segi ajades, ikka kõvemini ja vihasemalt karjudes, tuhandelise ägeda salgana, täagid ees, muld-kindlustisele. Kraavist tõrrutasid juba ahistujate ülestõstatud käed. Osa rootslasi jooksis metsa poole.

Kantsivallid paremal kaldal vallutati. Kui päris valgeks läks, viidi mortirid üle jõe. Ja samal päeval hakati kummaltki jõekaldalt pomme Pähkinälinna pilduma.

Kindluses, mis talunud kaks nädalat julma pommitamist, algas suur tulekahju ja kahurväe moonaladude plahvatused, millest varises idapoolne osa müürist. Siis nähti paati valge lipuga ahtris; ta sõudis kiiresti neeme poole, vallide juurde. Vene patarid jäid vaik. Veeqa ülevalata-vaist mortiridest tõusis aur. Paadist ronis välja pikk kahvatu ohvitser, — ta pea oli seotud verise rätikuga. Vaatas kõheldes ringi. Üle valli hüppas tema juurde Aleksei Brovkin, — vaadates ninakalt otsa, küsis: „Mis head teatad?“ Ohvitser hakkas kiiresti rootsi keeli rääkima, — osutas suurele suutsule, mis tõusis kindlusest tuuletu taeva poole. „Ütle vene keeli, — kas alistute või mitte?“ katkestas Aleksei teda vihaselt. Talle tuli appi Königseck, — elegantne, naerata, — võttis viisakalt kaabu peast — kummardas ohvitserile, ja järele pärinud, tõlkis: komandandi naine ja teiste ohvitseride naised paluvad luba neil lahkuda kindlusest, kus pole võimalik viibida suure suitsu ja tule pärast. Aleksei võttis ohvitserilt sellekohase kirja Boriss Petrovitš Šeremetjevile. Keerutas käes. Akki viril-

...võttis viisakalt kaabu peast — kummardas ohvitserile, ja järele pärinud, tõlkis: komandandi naine ja teiste ohvitseride naised paluvad luba neil lahkuda kindlusest, kus pole võimalik viibida suure suitsu ja tule pärast. Aleksei võttis ohvitserilt sellekohase kirja Boriss Petrovitš Šeremetjevile. Keerutas käes. Akki viril-

...võttis viisakalt kaabu peast — kummardas ohvitserile, ja järele pärinud, tõlkis: komandandi naine ja teiste ohvitseride naised paluvad luba neil lahkuda kindlusest, kus pole võimalik viibida suure suitsu ja tule pärast. Aleksei võttis ohvitserilt sellekohase kirja Boriss Petrovitš Šeremetjevile. Keerutas käes. Akki viril-

...võttis viisakalt kaabu peast — kummardas ohvitserile, ja järele pärinud, tõlkis: komandandi naine ja teiste ohvitseride naised paluvad luba neil lahkuda kindlusest, kus pole võimalik viibida suure suitsu ja tule pärast. Aleksei võttis ohvitserilt sellekohase kirja Boriss Petrovitš Šeremetjevile. Keerutas käes. Akki viril-

...võttis viisakalt kaabu peast — kummardas ohvitserile, ja järele pärinud, tõlkis: komandandi naine ja teiste ohvitseride naised paluvad luba neil lahkuda kindlusest, kus pole võimalik viibida suure suitsu ja tule pärast. Aleksei võttis ohvitserilt sellekohase kirja Boriss Petrovitš Šeremetjevile. Keerutas käes. Akki viril-

...võttis viisakalt kaabu peast — kummardas ohvitserile, ja järele pärinud, tõlkis: komandandi naine ja teiste ohvitseride naised paluvad luba neil lahkuda kindlusest, kus pole võimalik viibida suure suitsu ja tule pärast. Aleksei võttis ohvitserilt sellekohase kirja Boriss Petrovitš Šeremetjevile. Keerutas käes. Akki viril-

...võttis viisakalt kaabu peast — kummardas ohvitserile, ja järele pärinud, tõlkis: komandandi naine ja teiste ohvitseride naised paluvad luba neil lahkuda kindlusest, kus pole võimalik viibida suure suitsu ja tule pärast. Aleksei võttis ohvitserilt sellekohase kirja Boriss Petrovitš Šeremetjevile. Keerutas käes. Akki viril-

...võttis viisakalt kaabu peast — kummardas ohvitserile, ja järele pärinud, tõlkis: komandandi naine ja teiste ohvitseride naised paluvad luba neil lahkuda kindlusest, kus pole võimalik viibida suure suitsu ja tule pärast. Aleksei võttis ohvitserilt sellekohase kirja Boriss Petrovitš Šeremetjevile. Keerutas käes. Akki viril-

res seisisd vurrukad kapralid, — jagasid igaühele vabalt viina — nii palju kui hing igatseb.

Vabatahtlikud, kes polnud veel jahtunud kolmeteistkümnetunnisest lahingust, peaaegu kõik seotud veriste räbalatega, istusid kändudel, kuuseokstel lõkketuled juures ja jutustasid haledaid lugusid kasikähmust, haavadeist, seltsimeeste surmast. Ringis jutustajate selja taga seisisd, suud lahti, soldatid, kes lahingus polnud. Kuulates vahtisid jõel tuhmilt mustendavaid põlenud torne. Seal, tühjaks jaanud kindluse müüride aäres, lamasid hunnikus laibad.

Hukkus enam kui viissada vabatahtlikku, aga voorivankreis ja telkides oigaš ligi tuhat haavatut. Soldatid kordasid õhates: „Vaat sulle Pähklikene, — katki hammustasime.“

Oja tagant künkalt kostsid tsaari valgustatud telgist hüüded ja sarvede mäng. Tulistamist tervisejoomise puhul polnud, — päeva jooksul oli juba küllalt paugutatud. Aegajalt ronisid telgist välja purjus ohvitserid asjaõendusle. Üks neist — polkovnik — lähenes oja kaldale, jõllitas kaua soldatite tudelele teise pool oja, — röögatas purjuspäiselt:

„Tublid poisid, hästi tehtud...“

Keegi soldatitest tõstis pea, urises: „Mis sa lõugad, — mine joo edasi, sa vägilane.“ Telgist väljus Peeter, samuti asjaõendusle. Tolmetas seda vaarudes. Laagri tuled ujusid silmade ees: ta jäi harva purju, kuid täna oli pehmeks jäänud. Tema järel tulid välja Menšikov ja Königseck.

„Myn Herz, sulle peaks vahest küünla tooma, et nii kaua läheb?“ küsis Aleksaška purjus häälega.

Königseck puhkes naerma: „Ah, ah!“ — hakkas nagu kana keerutama, kaftanisiilusid tagant üles tõmmates.

Peeter temale:

„Königseck...“

„Olen siin, teie kõrgus...“

„Mis sa hooplesid lauas?“

„Ma ei hoobelnud, teie kõrgus...“

„Valetad, ma kuulsin kõik... Mis sa lobisesid Šeremetjevile? „Mulle on see asjake hingeõnnistusest kallim...“ Mis asjake see sul on?“

„...teie orjalüdrukuga, teie kõrgus, — mina nga ei mäleta, et oleksin...“

„...oleks paugupealt kainestunud...“
„...pilkavast muigest irevil, vaatas...“
„...kohkunud näkku...“

„...Ma meenulasin vist tubakatoosi —...“
„...mul asjade hulgas vooris...“

„...avastades ajakese poole, — avas hirmunult...“
„...Mu jumal, kuidas ta teada sai? Viivitamata! Ma pean, minema visata...“ Sõrmed takerdusid...
„...medaljonit siidpaela otsas, püüdis katki...“
„...paela kaus valusalt kaelasse...“ (Peeter seisis...
„...talle järele.) Königseck noogutas talle rahuldavalt, et — küllap ma kohe toon... Ule sügava...
„...seppade ja püüdnurakate vahel, oli visatud ühelt...“
„...Königseck läks seda mööda, saviga...“
„...Ta rebis ikka veel paela...“
„...meeldest hõltsid kättega, — lendas selipidi...“

„...purjus loll!“ ütles Peeter.

„...Aleksaška ahingutas, laskus muret tundes kindlalt...“

„...Aleksašovitš, näib olevat juhtunud õnnetus...“
„...olevat kutsuma...“

Königseck ei lollud kohe, kuigi oja oli vaid paar arssinot sügav. Nähtavasti pörkas ta kukkudes kuklaga vastu kivi ja läks otsakohe põhja. Soldatid kandsid ta telgi mööda, asotasid tule äärde. Peeter hakkas painutama ta koha, sirutama käsi, — puhus suhu... Rumalalt lõpetas oma olu saadik Königseck... Avades ta rõivaid avastas Peeter tema rinnal ihu peal lapse pihu suuruse medaljoni. Otsis taskud läbi, tõmbas välja paki kirju. Läks koha koos Aleksaškaga telki.

„Härrad ohvitserid,“ ütles Menšikov valjusti, „lõpetage pidutsemine, vahitseja tahab puhkama heita...“

Kulalised lahkusid kähku telgist (üht või teist tuli künla alt hoides välja lohistada — kannustega mööda minud). Sihasamasse toidujäänustega taldrikute ja lõpule jolevate küünalde vahele laotas Peeter märjad kirjad. Kiskus küünle abil kaane medaljoni, — see oli Anna Monsi portree, imekaunis töö: Annchen naeratas nagu

elav oma siniste süütute silmadega, ühetasaste hambakestega. Klaasi all põimus ümber portree lokike ruugeid juukseid, mida Peeter Aleksejevits oli nii tihti suudelnud. Kaane siseküljele oli nõelaga saksa keeli sisse kratsitud: „Armastus ja truudus“.

Lahti urgitsenud ka klaasi, sõrmitsenud juuksesalku, viskas Peeter medaljongi viinalompi laudlinal. Hakkas kirju lugema. Need olid kõik Anncheni poolt Königs-
eckile, rumalad, imalad, — vedelaks roidunud naisolen-
dilt.

„Nõndaks,“ ütles Peeter. Toetus küünarnukkidele, vah-
tis küünlale. „Noh, ütle nüüd, ole hea.“ Kõigutas muia-
tes pead. „Vahetas minu vastu... Ma ei mõista... Va-
letas. Aleksaška, kuidas ta ometi valetas... Kas kogu
elu läbi, esimesest korrast peale?... Ma ei mõista...
„Armastus ja truudus!“

„Raibe, myn Herz, lita, kõrtsitüdruk... Ma tahtsin juba
ammu sulle rääkida...“

„Ole vait, ole vait, seda sa ei tohi... Käi välja!“

Toppis piibu täis. Toetus taas küünarnukkidele, pahvi-
des suitsu. Vaatas lombis vedelevat pildikest. — „Sinu
juurde ronisin ma üle aia... kui palju kordi kordasin su
nime... uinusin usaldavalt su kuumal õlal... Loll oled,
loll... Peaksid kanu karjatama... Hüva... Sellega on
lõpp.“ Peeter heitis käega, tõusis, viskas piibu kõrvale.
Vajunud kääksuvale koikule, tõmbas lambanahkse
kasuka peale.

Pahkinälinna kindlus ristiti ümber Schlüsselburgiks —
võtmelinnaks. Aeti kinni läbimurrukoht, pandi laudkatu-
sed põlenud tornidele. Jaeti kohale garnison. Sõjaväed
läksid talikorterisse. Peeter pöördus tagasi Moskvasse.

Nimekad kaupmehed ja kaubahoovi sadakond võtsid
Peetrit Mjasnitski väravate juures kellahelina saatel kiri-
kulippudega vastu. Mjasnitski tänav oli saja sülla pikkus-
elt punase kaleviga kaetud. Kaupmehed pildusid mütse
õhku, karjusid välismaisel viisil: „Vivat!“ Peeter sõitis
püsti seistes kullatud Marsi-vankril, tema taga lohistati
mööda maad Rootsi lippe, sammusid vangid, pead longus.
Kõrgel sõidukilobudikul veeti puust lõukoera, selle sel-

...nikita Zotov, plekist piis-
...mantlis, hoidis käes mõõka ja

...Moskva, — nagu sobiski säära-
...mees haigestus ja suri
...väljakul küpsetati pirukaid
...linlasi. Levis kuul-
...kirjutud prääni-
...rahvast, — nende präänikute
...kokku. Igal oosel len-
...pöör-
...suure tule-
...päeval. Tuli puh-
...vali, tuletukid len-
...linna.
...poole. Nähti, kui-
...tule hollandi tuletõrje-
...päästa. Kreml põles
...Magasimaja ning Kokoškini
...hädavaevu läks korda
...Alekseiga),
...Ivan Veliki
...kaheksa
...„Valitse aga,
...“

Poeg Gavriila tagasijõudmise puhul Hollandist kogunes
...perekond
...Aleksi — hiljuti alampolkovnikuks ülen-
...Jakov — Voroneži tüürimees, sünge, toore häälega,
...Artamoša ühes naise Natal-
...— mees oli Šafirovi juures Välisasjade-prikaasis
...Natalja oli kolmandat korda rase, oli muutunud
...Ivan Artemjitš ei
...oli ka Roman Borissõvitš ühes
...Antonida oli õnnestunud sel sügisel mehele
...Belkinile, — see oli küll madalast soost,
...Olga kan-
...neitsipõlve igavust.

Roman Borissovits oli viimaste aastate jooksul nõdraks
...— peamiselt sellepärast, et tuli palju juua. Ei

juures õnnelikke pisaraid tagasi hoides.) Süüdanud pilbu, astus Peeter akna juurde.

„Artemjitš,“ ütles ta, „peab uue linna ehitama...“

„Küllap ehitavad, Peeter Aleksejevitš, — aasta pärast on jälle jalad all...“

„Mitte siin...“

„Aga kus siis, Peeter Aleksejevitš? Siin on juba soe koht, igipõline, — Moskva.“ Ajades pea selga, — lühikene, tõntsakas, — pilgutas väledalt silmi. „Mina juba, Peeter Aleksejevitš, asusin selle asja kallale... Viis tuhat külameest on kaubeldud metsa raiuma... Raiume onnid Šeksna ja Šeloni jõel kohapeal valmis, veame parvedel kohale, — võta, pane püsti, viis rubla onn ühes väravate ja jalgväravaga... Mis oleks meeldivam! Aleksandr Danilõtš hakkab mulle osanikuks...“

„Mitte siin,“ kordas Peeter, aknast välja vaadates. „Laadogal peab rajama linna, Neeva jõel... Sinna aja oma metsaraiujad...“

Ivan Artemjitši lühikesed käed otse ise kippusid selja taha, et sõrmi keerutada...

„Võib kah,“ ütles ta peenikese häälega.

„Myn Herz, vana Monsik käis jälle minu pool... Nutab, palub, et teda ühes tütreaga vähemalt kirikusse lastaks, jumalateenistusele,“ lausus Menšikov ettevaatlikult.

Sõideti õhtu eel Brovkin poolt, ahervaremeist mööda. Tuul pildus tuhka vastu tõlla nahkkülge. Peeter oli enese seljakile lasknud, — nagu ei kuulnudki Aleksaška sõnu...

Pärast Schlüsselburgi oli ta ainult üks kord, juba Moskvast, meenutanud Anna Monsi: käskis Aleksaškal tema juurde sõita, temalt kaelaskantav, teemantidega kaetud enese portree ära võtta, — muid väärtasju, samuti ka raha mitte võtta ja jätta ta sinna elama, kus elas (kui tahab — sõitku maale), kuid igatahes ärgu kuskil käigu ega end näidaku.

Ühes juurtega, ühes verega, nagu umbrohupuhma käristas ta selle naise oma südamest välja. Unustas ära. Ja praegu (tõllas) ei värahtanud ükski sooneke ta näos. Anna Ivanovna kirjutas talle, — ei mingit vastust. Ta saatis ema kingitustega Menšikovi poole, paludes luba, et võiks langeda tema tsaariliku kõrguse jalgade ette, keda üksi

... armastanud... Aga medaljongi ole-
... temalt varastanud. (Königsecki juurest lei-
... ta ei teadnud.)

... nägi, et myn Herz naiselikust hellitusest kan-
... tundus. Tsaari tentsikud (kõik Menšikovi
... teadud, et Peeter Aleksejevitš öösiti halvasti
... püüdes vastu seina peksab. Ta ei vaja-
... olendit, vaid head sõbratari. Praegu Alek-
... Anna Monsile vaid katseks. Peeter — mitte
... palksillutiselt pehmele maanteele, —
... hakkas äkki enese ette näerma, pead keeru-
... Peeter talle — külmalt:

„Tunestan, kuidas ma sind ometi talun, — ma ei tea...“

„Aga mis mina mina?... Jumala eest...“

„Lugu asja pead sa tingimata vahelt näppama... Prae-
... keerutad, — ma näen...“

Aleksaška nuusatas. Mõnda aega sõitsid vaikides. Ta
... hakkas:

„Ma läksin Boriss Petrovitšiga riidu... Ta kaebab
... veel... Ta ikka hoopis oma majapidajannaga...
... rubla eest tagasi käest ostnud... „Aga ei
...“ ütles, „kõigi kümne tuhande eest... Säärane,“
...“ ütles, „tragt, lõbus nagu tuli. Kõige peale hakkaja tüd-
...“ Noh, mina haarasingi kinni... Olime ta’ga nap-
... — näita... Punnib vastu. „Ta on,“ ütles, „ei
...“ Mina aga kallal... Vanamehel kitsas
... kütas, koorutas, koorutas ja kutsuski. Tüdruk meeldis
... kohe nõnda, — mitte seda, et oleks mõni piltilus
... Meeldiv, hää! hele, silmad väledad, kahus
... juuksed... Mina ütlen: peaks muistse kombe kohaselt
... külalisele peekri ühes suudlusega. Boriss Pet-
... süngestus, tüdruk naerab. Kallab karika täis — ja
... kummardab. Mina jõin ära ja — teda huultele. Suudlesin
... huultele, myn Herz, — põletas, ei saa millestki
... muust mõelda, veri keeb... „Boriss Petrovitš,“ ütlen,
...“ loovuta tüdruk mulle... Lossi annan vastu, viimase
... ärgi võtan seljast... Kas siis sina sihukesega hakkama
... saad? Tema vajab noort, kes teda kallistaks... Aga sina
... ainult ärritad asjata... Ja peale selle,“ ütlen, „on see
... ka patt: naine, lapsed... Ning kuidas veel Peeter
... peaks su lõbuelule vaatama...“ Surusin
... vastu seina... Nohisõb... „Aleksandr Dani-
... lõts, sa võtad minult mu viimse rõõmu...“ Heitis käega,

puhkes nutma... Jumala eest, lausa naera... Läks ära, hukustas enese üksinda magamistuppa. Ma rääkisin selle majapidajannaga kähku läbi, saatsin tõlla järele, laadisin ta ühes kompsudega peale ja — muudkui oma peatuspaika... Aga teisel päeval — Moskvasse. Ta nuuksus nädalapäevad, kuid — silmakirjaks, nagu ma arvan... Praegu on nagu linnuke minu jõures lossis..."

Peeter — võimatu mõista, kas kuulas või mitte... Loo lõpus — köhatas, Aleksaška tundis kõiki tema kohatusi. Mõistis — Peeter Aleksejevitsš kuulas tähelepanelikult.

6

Brovkin, Svešnikov, kaubahoovimees Zatraperznõi, kroonukaupmehed, — Dubrovski, Štšegolin, Jevreinov — ehitasid Jauzal ja Moskva jõel kalevi-, lõuendi-, siiditehaseid, paberivabrikuid, kõlekeerutamistöökodasid. Paljude tehaste juurde kinnistati igaveseks ajaks külakesed Maade-prikaasist (kuhu arvati sõjas langenud või ebasoosingusse sattunud mõisnike pärusmaad).

Kaupmeeskond ärkas uinakust. Kogunedes pärast tulekahju kähku ülesehitatud Burmistrite-palati suurele trepile, nad muust ei rääkinudki kui ainult äsjavallutatud Ingerimaast, kus peaks sel suvel tugevasti mere kaldal kanda kinnitama. Põranda alt kaevati välja vanaisade tservoonetsi- ja taalripotid. Saadeti käsilasi turgudele ning kõrtsidesse — töörahvast orjadeks kauplema.

Ivan Artemjitš paisutas oma ettevõtte sel talvel laiaks. Menšikovi kaudu saavutas ta õiguse võtta Romodanovski türmidest vange, kes kinnistati talle eluks ajaks, paigutas nad, mõned raudus, mõned niisama, oma kalevi- ja lõuenditehastesse, millede vesirattad mühisid Jauza jõel. Ostis seitsmesaja rubla eest välja Kaelakohtuprikaasi valduses oleva kuulsa sepameistri Žemovi (tõi ta troikaga Voronežist ära), ja see püstitas praegu Sokolnikis, Ivan Artemjitši uues saeveskis seninägematut tulinäginat, mis töötab aurukatla abil.

Töökätest oli igal pool puudus. Kinnistatud küladest põgenes palju rahvast uue orjapõlve eest metsikuile ääremaille. Raske oli töötada külas teoorjana, vahel oli hobuselgi kergem kui talumehel. Kuid veel lootusetum näis olevat orjapõli neis tehastes, — pahem kui türm nii van-

de kui vahetult algavale. Umberringi kõrge tara, väraval olid tipulamad kui koerad. Pimedais kongides, kummariduhava kangaspuu kohal, nii et laulgi ei lähe, — seal kopsiga üle õlgade välismaalasest meister, ahvareid, keda kulus saab talupoeg vähemalt talvel ühe kuu peada. Siin vehi talv ja suvi, päev ja öö, palk ja rõlvad — juba ammu ette maha jooksnud orjapõll. Kuid kõige koledamatena käisid mehed kuulnud Uurali tehastest ja Akinfi Demidovi kaevandustest. Temale kinnistatud maakondadest põgenesid tühjused meeletult ainuüksi hirmu pärast.

Akinfi Demidovi käsilased-värbajad käisid mööda turu- ja kõrtsi, võõrustasid ohtralt igaühte, kirjeldasid elu ja elu elu Uuralis. Seal on laialt maad — tootud aastakese, õmbled rahad mütsi sisse, ja mine jumala nimel, me ei takista... Tahad — tööta, otsi kulda, seal kulda nagu sõnnikut jalaga segada.

Umbiva inimene läis jootnud, pistis seesugune käsilane kaa poolekaimise või pettusega — kõrtsmiku kui tunustaja juuresolekul orjakirja ette: tõmba, hea mees, vaat alla liudiga plastikene. Ja kadunud oligi mehikene. Ta pandi vankrile, kui müratsen, löödi raudu, veeti tuhande vereta taha, Volga taha, kirgiti steppe taha, kõrgete metsade mägede taha — Novjanski tehasesse, kaevandustesse. Aga seal tuli juba harva keegi tagasi. Seal olid tühjad maaad, alad, valvahjude kulge. Tõrksaid jekati viisadeaga. Põgeneda polnud kuhugi, — ratsakaskad valvasid viskeoludega kõiki teid ja metsaradu. Aga need, kes püüdsid mässu tõsta, visati sügavasse kaevandustesse, uputati tiikidesse.

Pärast jõulusid algas uus sõjaväkke võtmine. Kõigis linnades kogusid tsaari värbajad puuseppi, müürseppi, mullatöölisi. Moskvast kuni Novgorodini pandi kõik eranditult voorikohuslaste kirja.

7

„Miks sa siis Katariinat ei näita?“

„Argleb, myn Herz... On nii minusse armunud, nõnda ripub minus kinni, — silmigi ei tõsta kellegi teise peale... Otse kas või abiellu temaga.“

„Miks sa siis ei abiellu?“

„Noh, kuidas seda ikkagi...”

Menšikov kükitas vahatatud põrandale kamina ees, segas põlevaid halgusid, nagu kõrvale poorates. Tuul undas korstnas, kolistas plekk-katusega. Kõrge akna ruutude vastu paiskus lund. Kahe vahakuünla leegid vöbisesid laual. Peeter suitsetas, jõi veini, puhkis salvrätikuga punast nägu, märgi juukseid. Ta oli just äsja saabunud Tuulast — tehasest — ja ilma Preobraženskojes kaimata — kohe Menšikovi poole, sauna. Leilitas tundi kolm. Istus õhtust sööma — Aleksaška lõhnastatud pesus, tema kaffitanis, ilma kaelarätikuta, lahtise rinnaga (käskis, et kedagi väikeses söögisaalis poleks, isegi mitte teenijaid), küsitles mitmesuguste tühiste asjade üle, itsitas naerda. Ja äkki küsis Katariina järele (pärast tookordset juttu tõllas meenutas teda esimest korda).

„Abielluda, Peeter Aleksejevitš, minu kehva päritolu juures ja veel vangiga... Ei tea...” Urgitses roobiga, raputas sädemeid. „Mulle sobitatakse Arsenjevi Avdotjat. Igivana suguvõsa, Kuldhordist peale... Varjaks ikkagi mu pirukad ära. Mul on ühtesoodu välismaalasi lossis, — pärivad ikka kõigepealt, kellega abielus, missugune mu tiitel. Meie omad — paksupäralised, suursugused — on kohe valmis neile kõrva sosistama: tema on ju tänavalt võetud...”

„Õigus,” ütles Peeter. Puhkis salvrätikuga nägu. Ta silmad särasid.

„Kui saaksin kas või mõne krahvi tiitligi.” Aleksaška viskas roobi kõrvale. Varjas tule vaskvõrestikuga, tuli tagasi laua juurde. „Tuiskab mis kole. Sul, myn Herz, pole mõeldagi kojusõidule.”

„Ma ei kavatsegi.”

Menšikov võttis klaasi, — see värises ta käes. Istus, ilma silmi tõstmata.

„Ega mina ei alustanud seda juttu, sina alustasid,” ütles Peeter. „Mine, kutsu ta siia...”

Aleksaška kahvatas. Tõusis jõulise liigutusega. Väljus. Peeter istus, kõigutades jalga. Majas oli vaikne, ainult tuisk ulgus suurteel pööningutel. Peeter kuulas, kulnud kõrgele tõstetud. Jalg kõikus nagu üles käänatud. Uuesti sammud, — rutulised, vihased. Aleksaška jäi tagasi jõudes seisma avatud uksele, näris huuli:

„Tuleb — kohe.”

Peetri kõrvad tõmbusid pea ligi, — kuulis: läbi maja

...nagu nälk, lõbusalt, muretult kerged
...kõrvalavad kontsadel.

„...sina kanda,” Aleksaška laskis Katariina
...ludruk pilutas pisut silmi koridori
...valgusse tulles. Heitis pilgu Alek-
...talle õlani, mustajuukseline,
...aslus samade kergete sammudega,
...tegi sügava reveransi, võttis
...nagu mingi eseme, suudles.
...soojust ja uhetasaste valgete
...Katarina pistis käed valge põllekese
...Peetri leentooli ees. Jalad ta seeliku all,
...olid pisut harkis.
...lõbusalt.

„Jah, Katariina.”

...kull vigaselt, kuid nii meeldiva
...Peeter hakkas kohe tundma kamina soojust,
...kodusust, kõrvad loidusid, jättis jala kõi-
...põlves.

„Katariina vastas:

„Mulle on täna...” Istus kohe tooliservale, hoides ikka
...all kõhul.

„Võin juua?”

„Joo, joo.”

„Kas sa ei halva dii vangipõlves?”

„Mitu halvasti, täna...”

Aleksaška lahenes kergelt, kallast kõigile kolmele
...võin.

„Mis sa korrutad ikka ühte ja sama: täna ja täna.
Kõigi midagi.”

„Mis ma võiksin rääkida, — nemad pole lihtnimene.”

Ta vabastas käe põlle alt, võttis klaasi, naeratas väle-
...Peetrile:

„Nad teavad ise — missugust juttu alata...”

Peeter puhkes naerma. Polnud ammu enam nii südame-
...Hakkas küsitama Katariinat, — kust ta
...kus elas, kuidas sattus vangi? Vastates istus Kata-
...sügavamini toolile, asetas paljad küünarnukid
...lauale, — läikisid ta tumedad silmad, nagu siid läikisid
...mustad, kahe salguna kergelt hingeldavale rinnale lan-
...gevad lokid. Ja näis, — niisama kergelt, nagu äsja siin
...treppidel, oli ta jooksnud läbi kõigi oma lühikese elu
...õnnetuste...

Aleksaška täitis üha klaase. Pani veel kaminasse puid. Tuisk undas kesköiselt. Peeter sirutas, krimpsutades lähikest nina, — heitis pilgu Katariinale:

„Noh, mis siis — kas minna magama või? Mina, lähen... Katjuša, võta küünal, näita mulle tuld...“

Sünge mees Fedka Pese-end-poriga, värske erepunane häbimärk laubal, paljad aheldatud jalad kõrgeil pukkidel harkis, virutas tammevasara pikka vart läbi pihu libistades vaia otsa pihta... Mees oli tugev. Teised, — mõni oli lasknud käru langeda, mõni seisis vööni vees, habe püsti, mõni oli visanud palgi õlalt, — vaatasid, kuidas vai iga hoobiga ikka sügavamale tūmasse kaldasse tungis.

Taoti esimest vaia väikese Jänissaari — mis soome keeli tähendab „Jäneseaar“ — kalda kindlustamiseks. Kolme nädala eest olid Vene väed vallutanud muld-kindluse Nevanlinna, mis asus paar versta Neevat mööda ülespoole. Rootslased lahkusid Neeva kallastelt ja läksid Sisarjoki taha. Rootsi laevastik, kartes madalikke, näitas vaid kaugel lahel päikese kilgenduse tagant oma tuhme purjesid. Kaks väheldast laeva usaldasid Neeva suudmesse tulla — kuni Hirvisaarini, kus metsasihil varjas end kapten Vassiljevi patareid, — kuid need mõlemad piirati ümber galeeride poolt ja vallutati lähirünnakuga.

Läbipääs Laadogalt ulgumerele oli veriste pingutustega avatud. Idast hakkasid venima loendamatud voorid, tööliste ja vangide salgad. (Peeter kirjutas Romodanovskile: „...inimestest on üpris suur puudus, käsi kõigis linnades, kõigi prikaaside ja raekodade kaudu koguda kurjategijaid ning nad siia saata.“) Tuhanded tööinimesed, kes tulnud tuhandete verstade tagant, veeti parvedel ja venedel Neeva paremale kaldale, Koivusaarile, kus seisis rannal telgid ja muldonnid, suitsesid lõkketuled, paukusid kirved, vingusid saed. Siia, maa äärele, voolasid ja voolasid inimesed ning siia nad ka jäid. Koivusaari ees — Neeval — soisel Jänissaaril hakati kõigi Venemaa kaubateede kallilt saavutatud suudme kaitseks ehitama kuuebastionilist kindlust. („...Neid peavad ehitama kuus pealikut: esimese bastioni ehitab bombardöör Peeter Aleksejev, teise — Menšikov, kolmanda — vürst Trubetskoi, neljanda — vürst-paavst Zotov...“) Pärast nurgakivipanekut — suurel mürgeldusel Peetri muldonnis,

... ja kahurimüra saatel, otsustati kindlus ehitada.

Vaade oli siit kätkestatud. Tuul kattis teda lõbusa ja rahuliku, Rootsi laevade purjede taga, seitsme meetri kõrgel murepilved, — otsekui mõne teise maailma vaade. Vaatlusid noid mitte-venepäraseid pilvi, veteavaid, mis kätkestatud tulekahjusid ainult vahisoldatult nähtavalt saarel. Oli puudus leivast. Laastatud laastid, kus algas katk, polnud midagi tuua. Söödi kaka ja lambli puukoort. Peeter kirjutas vürst-isele: „...puudus saata talle veel inimesi, — üpris põevad inimesed, paljud on ka surnud“. Tulid ja tulid voorid, tööliste vandeid...

... Fedka Pese-end-poriga, heites juuksed märjale põletatud laubale, virutas ja virutas tammevasaraga vaiade pihta...

KOLMAS RAAMAT

ESIMENE PEATÜKK

1

Ilmavaks muutus elu Moskvas. Lõuna ajal — heinakuu hommikul — hulkusid üksnes kodutud koerad mööda kõvaid lanavaid, sabad longus, nuuskides igasugust määsu, mida inimesed tarbetuse tõttu väravate taha visasid. Polnud endist sagimist ja kära väljaküül, kus mõni mees või naine kaubaputkasse kutsumisel kuuesilind ära rebilakse või taskud pahupidi pööratakse, enne kui ta veel midagi sooviguses keerisekohas osta suudab. Kõik see juhtus juba enne kodu kõlgist Arbat, Suhharevi ja Zamoskvoretskaja agulast terved koormad riide-, raua- ja keraamika, — pottid, kruusid, kausikastid, kringleid, marjapottid, — ja igasugused asivillju, kanti rida külge seotud kottid, kandeladud plukalega, asetati turgudel ja kottide vankritel ning putkaid. Tühjaks olid jäänud kolotsingulid, laostunud sealsed majad, plimnõgesed kasvunud. Palju rahvast töötas nüüd äsjaasutatud manufaktuurides ühes vangide ja orjadega. Lõuend ja kalavõtmine sealt otsejoones Preobraženski prikaasi. Kõigis Moskva sepikodades taoti mõõku, odasid, jaluseid ja kannusid. Kanepinööriestki ei saanud osta Moskvas, — kogu kanep oli võetud kroonule.

Ka endist — koidust ehani kostvat — kellahelinat polnud enam, — paljude kirikute suured kellad olid maha võetud ja valukotta viidud, suurtükkideks ümber valatud. Kui tubakast lehkavad tragunid Vana-Pimeni kellatornist suure kella alla lohistasid, jäi kellamees enesetais ja tahtis end põikpuu külge üles puua, hiljem aga, lamades kinniseotuna kirstu peal, karjus märatsemis- hoos, et kuulus oli Moskva oma maheda helina poolest, nüüd aga muutub elu lausa vaevaliseks.

Varem irvitasid iga bojaariõue väravas jultunud õue-

orjad, mütsid ühele kõrvale lükatud, mängisid svaikamangu, loopisid raha või lihtsalt — ei andnud rahu ratsa ega jalgsi möödujale, — naerulagin, hullamine, kassitsi kinnihaaramine. Nüüd on varavad kõvasti kinni, avaras õues vaikus, teenijad on võetud sõjaväkke, bojaaripojad ja koduväid on kas polkudes allohvitserideks või saadetud mere taha, alaeahsed aadlikud pandud kooli — õppima mereasjandust, matemaatikat ja fortifikatsiooni, bojaar ise aga istub tegevusetult avatud akna juures — rõõmus, et vähemalt lühemat aegagi, ärasõidu tõttu, tsaar Peeter ei sunni teda tubakat suitsetama, habet kaapima või jalgu keerutama ning siputama, valged sukad põlvini, peas kuni nabani ulatuv naistejuustest parukas.

Elukaugale oled jõudnud oma valitsemisega, Peeter Alek-
 sejovitš! Kindluse kraav on Troitski väravast peale, kus
 on need puukünnukud, täitsa soostunud, kanagi läheb
 sinna me arvame härs veel temast tõuseb! ... Ja Neglin-
 ni jõe üle on madalaks jaanud, tema parempoolsel kal-
 dal on vanakaupmehe-turg, kus igasuguse varastatud kraa-
 va peale kaet kättele kaubeldakse, aga vasakul kaldal
 on need muul laates määratud särkidega poisikesed õn-
 neks, kes ei aja neid sealt minema ...

2

jevits ei unustanud toda õhtut Menšikovi pool, kui tuli mässas ja Katariina, võtnud küünla, näitas tsaarile teed magamistuppa. Menšikovi majapidajannale kästi osta väike majake Arbatil, kuhu Aleksandr Danilovitš ise viis ta voodi, kimpsud ja kompsud; õige varsti aga viidi ta sealt Izmailovski lossi Anisja Tolstaja järelevalve alla.

Siin elas Katariina muretult, ikka lõbus, lihtsameelne värske, kuigi lebas omal ajal sõdurivankri all. Peeter Aleksejevitš saatis talle tihtipeale, kui juhust oli, luhi-kesi naljakaid kirju, — kord Svirilt, kus ta hakkas ehitama laevastikku Balti mere jaoks, kord uuest linnast Peterburgist, kord Voronežist. Ta tundis igatsust Katariina järele. Katariina veeris tema kirjakesi ja puhkes veel enam õitsele. Nataljat näris uudishimu: millega ta on Peetri ometi ära võlunud?

„Kas tahad, ma õmblen sulle tsaari saabumise puhuks samasuguse tüdleti?“ küsis Natalja, vaadates karmilt Katariinale. Too tegi reveransi ja lausus hämmeldunult:

„Vaga tahan... Tänan...“

„Ta argleb sinu ees, mu valgus Nataljake,“ sosistas Anisja Tolstaja, „ära põleta teda oma pilguga, ole ta vastu leebem... Ma räägin talle küll nii ja teisiti sinu headusest, kuid tema ikka ühte ja sedasama: „Tsaaritar on puhas, mina — patune; mina,“ ütleb, „pole tema headust millegagi ära teeninud... Et mind,“ ütleb, „tsaar on armastama hakanud, seegi on ime, nagu pikne selgest taevast, ma ei suuda toibudagi...“ Ka need kaks mu lollikest kipuvad aina ta kallale küsimustega, — mis temaga juhtus ja kuidas? Ma keelasin neil valjult ära sellest mõelda ja rääkida. Vaadake, ütlen ma, siin on kreeka jumalad ja aamoriid, nende seiklustest mõtelge ning rääkige... Aga ei, nii juurdunud on neisse need matsikombed — muudkui sädistada kõigest labasest... Hommikust õhtuni kordan neile: olite orjatarid, olete saanud jumalannadeks.“

Kuumuse tõttu ragistasid rohutirtsud niidetud heinas nõnda, et kõrvades tundus kuiv. Kaugel, teiselpool tiiki näisid musta männimetsa ladvad sulavat põuavinasse. Kiilid istusid tarnadel, ämblikud seisid kahvatul veel. Natalja läks telgi alla varju, viskas pihiku seljast, keerutas tumeruuged palmikud ümber pea, avas, laskis see-liku langeda, astus sellest välja, langetas peene särgi, ja täitsa nagu hollandi pildilehtedel, mida aeg-ajalt ühes

astus purdela.

Natalja, pöördudes telgi poole, nägi seal oma palmikuid. Marfa ja Anna edvisid, kuni Anisja Tolstaja nende peale tuli, et teie teie, malsakad, ega keegi teie võlu-... Katariina oli samuti hämmeldunud, mär-... et taaritar toda teraselt vaatleb. Natalja oleks... taaritanud, kuid ka imetlenud. Kui Katariina, juba langetatud, ettevaatlikult üle niidetud rohu... ja kuumuse toda kuldas — ümarõlalist, prinkpuusa-... ja jõudu, — siis mõtles Natalja, et vend... hõljuv õhitas poab muidugi selle naise järele... küllap talle viirastub läbi tubakasuitsu, ... oma ilusale kätega imikut kõrge... Natalja hingas rinna õhust tüh-... soostis külma vette... Ses ko-... allikad...

Natalja, külg ees, purdelt, sukeldu-... julgumalt, puhkes rõõmust naerma, ja alles nüüd... et on vbl valmis toda armas-... ja pan katariina juurde ja pani käd tema tõmmu-...

„Tahan, Katariina, ma olen rõõmus, et vennas...“

„Tahan, taaritar...“

„Võid kutsuda mind Natašaks...“

Ja suudles Katariinat jahedavõitu, ümarale, märjale põuele, vaatas ta kirsisilmadesse.

„Ole laik, Katariina, siis olen su sõber...“

Marfa ja Anna, kastes kord üht, kord teist jalga vette, läksid veel kartsid ja kiljusid purdel, — Anisja Tolstaja istas ja tõukas mõlemad lopsakad tüdrukud vette. Nad amblikud jooksid laiali, kõik kiilid tõusid tarnadelt ja tõeldesid, segisid suplevate jumalannade kohal.

Telgi varjus, märjad juuksed üles keerutatud, jõi Na-
talja äsja keldrist toodud marjamahla, pirnimõdu ja hapu-
kat kalja. Pistes suhu väikest suhkruprääniku-tükikest,
radkis:

kõrtsis Pokrovski väravate juures. Raha saamiseks saadavad tsaaritarid nende juures trepi all sulendis elava Kimrõ eide Domna Vahramejeva vanakraamiturule, ja eit müüb seal nende igasuguseid kantud rõivaid; kuid sellest rahast on neile vähe, ja tsaaritar Jekaterina unistab varauugu leidmisest, selleks käsib ta Domna Vahramejeval näha und varanduse peidupaikadest. Domna näeb selliseid unesid, ja tsaaritar loodab rikkaks saada.

Natalja kavatses juba ammu poolõdedega karmilt rääkida, kuid ikka polnud mahti, — kas tuli äikesevihma valang või segas miski muu. Eile jutustati talle nende uutest seiklustest: tsaaritarid olid hakanud Saksa agulis käima. Sõitsid lahtises tõllas Hollandi saadiku juurde; seni kui see imestades parukat pähe, kaftanit selga ja mõõka puusale pani, istusid Katka ja Maška tema saalis toolidel ja sosistasid ning itsitasid. Kui saadik hakkas nende ees kummardusi tegema, nagu on kohane kõrgete isikute ees — kaabuga üle põranda pühkides, siis ei osanud nad vastata, kergitasid ainult oma tagumikke toolide kohal ja patsatasid taas maha ning pärisid kohe: „Kus elab siin suhkru-sakslanna, kes müüb suhkrut ja kompvekke?“ — seda pärima olevatki nad tema poole sõitnud.

Hollandi saadik viis tsaarinnad viisakalt suhkrumüüjanna juurde, otse selle poeni. Seal need, haarates kätega üht ja teist, valisid enesele välja suhkrut, kompvekke, pirukaid, martsipanist õunu ja mune — üheksa rubla eest. Marja ütles:

„Viige kohe see tõlda.“

Suhkrumüüja vastas:

„Ilma rahata ma ei vil.“

Tsaaritarid hakkasid vihaselt sosistama ja ütlesid talle:

„Paki sisse ja pitseeri kinni, me saadame hiljem järele.“

Suhkrumüüja juurest sõitsid nad, juba täitsa häbi kaotanud, endise favoriidi Anna Monsi poole, kes elas ikka samas majas, mille Peeter Aleksejevits oli talle ehitanud. Selle juurde ei lastud kohe sisse, tuli kaua koputada, ja ketikoerad ulgusid. Endine lemmik võttis nad voodis vastu, oli vist meelega pikali heitnud. Nad ütlesid talle:

„Ela õnnelikult palju aastaid, kallis Anna Ivanovna, me kuulsime, et sa protsentide peale raha välja laenad. Anna meile vähemalt sada rubla, kuigi tahaksime kaks-sada.“

Monsik vastas kõige karmusega:

„Minu pandita ei anna.“

Jekaterina hakkas isegi nutma:

„Oh tädä, ei ole moll panti, arvasime niisama paluda.“

Ja tsaaritarid lahkusid favoriidi majast.

Need hakkasid nad süüa tahtma. Nad käskisid tõlla ees tulla maja ees, kus nägid läbi lahtise akna, kuid nad ei tahtnud tulla, — seal oli seersant Danila Juurest, kes oli kaotanud kaksikud ja need ristiti, sellal kui nad olid Lillimaal sõjas. Tsaaritarid astusid majja ning palusid süüa, ja nad võeti austusega vastu.

Siis kutsuti hiljem, kui nad seersandi naise poolt lahkusid, tundis need teed mööda sammuv inglise kaupmees William Peel tõllas ära, nad peatusid ja küsisid talt, kas ta ei tahaks neid lõunaga võõrustada. William Peel vastas kaabuga õhku ja vastas lõbusalt: „Suurima heameelega.“ Tsaaritarid sõitsid tema poole, sõid ja jõid inglismaal viina ning õlut. Aga tunni võrra enne õhtut, lahkusid Peel juurest, hakkasid nad mööda agulit ringi sõitma, valitud valguksutatud akendest sisse. Jekaterina tahtis end veel kuhugi õhtusöögile pakkuda, kuid Marja tahtis tulla. Nõnda loogestid nad kuni pimedani.

Edja tõld kihutas läbi Saksa aguli, mööda puumajade ja nende osavasti telliskivitaolisteks värvitud, mööda kanalate pikkest rautatud väravatega kaubaladudest, mööda naljakalt pügatud puudest majade ees; kõikjal rippusid maalitud sildid põiki tänava poole, poodide ja kaupadeks olid riputatud täis igasugust kaupa. Natalja istus, huuled kokku surutud, kellelegi vaatamata, nagu nukk, — sarvilise pärjaga, õlgadele heidetud suvirüüga. Talle kummardasid paksud traksid ja kootud mütsidega mehed; õlgkübaraid kandvad väarikad naised osutasid oma lastele tema tõlda; tee pealt hüppas kõrvale mõni kohevil külgedega kaftanis keigar ja varjas end kaabuga toimu eest; Natalja oli nutma puhkemas häbi pärast, hästi mõistes, kuidas Maška ja Katka olid kogu agulit lõbustanud ja nüüd muidugi kõik — hollandlannad, šveitslannad, inglannad, sakslannad — latravad sellest, et tsaar Peetri õed on metslased, näljased mangujad.

Ta nägi õdede lahtist tõlda kõveras põiktänavas, Preisi

saadik Keyserlingi maja punast ja kollast värvi triibulise õuevärava ees, sama saadiku, kellest raägiti, et ta tahab abielluda Anna Monsiga, kuid ikka veel kardab Peeter Aleksejevitsi. Natalja koputas sõrmustega tõlla eesakna pihta, kutsar pööras oma tõrvmusta habet, karjus kakes-tuvalt: „Tpruu, tuvikesed!“ Hallid hobused peatusid, hin-geldades raskelt külgedega. Natalja ütles lähedasele bojaarinnale:

„Mine, Vassilissa Matvejevna, ütle Saksa saadikule, et vajan hädapärast Jekaterina Aleksejevna ja Marja Aleksejevna... Ning ära lase neil suutäitki neelata, too kas või väevõimuga välja!“

Vassilissa Mjasnaja ronis tasa ohkides tõllast välja. Natalja laskus seljatoe najale, hakkas ootama, rudistades sõrmi. Varsti jooksis trepist alla saadik Keyserling, kõ-hetu, väike, vasika ripsmetega, surudes kiiruga kätte haaratud kaabut ja keppi vastu rinda, kummardas igal astmel, keerutas punastes sukkades jalgu, sirutas hardu-nult ette teravat ninakest, palus tsaaritari suvatseda tema poole sisse astuda, külma õlut jooma.

„Pole aega!“ vastas Natalja karmilt. „Ja ei tahagi ma sinu juures õlut juua... Häbiväärsete asjadega sa tege- led, mu isand...“ Ja — laskmata tal suud avada: „Mine, mine, saada tsaaritarid kohe välja minu juurde...“

Jekaterina Aleksejevna ja Marja Aleksejevna väljusid lõpuks majast, nagu kaks viljahakki — laiades ülespiistete ja volangidega kleitides, ümarad näod mõlemal hirmu- nud, rumalad, mingitud, oma juuste asemel süsimustad kõrgele üles keerutatud parukad, mis klaashelmeid täis riputatud. (Natalja isegi oigas läbi hammaste.) Tsaaritarid pilutasid pondunud silmi vastu päikest, nende taga sisis- tas bojaarinna Mjasnaja: „Ärge häbistage end, istuge ruttu tema juurde tõlda.“ Keyserling avas kummarduste saatel tõllaukse. Unustades temaga isegi jumalaga jatta, ronisid tsaaritarid sisse ja hädavaevu mahtusid pingile, Natalja vastu. Tõstes punaste ratastega tolmu ja vaaru- des ühelt küljelt teisele, kihutas tõld üle hoonestamata ala Pokrovka poole.

Natalja vaikis kogu tee, tsaaritarid vehkisid imestades rätikutega. Ja alles nende juurde üles kambrisse jõudnud ning käskinud ukse sulgeda, rääkis Natalja suu puhtaks:

„Teie, häbitud, kas olete päris arulagedaks jäänud või tahate lasta end kloostriisse sulgeda? Kas on vähe

... Aga olt teid ennast veel kogu maailma...
... teid saadikute juures käima?
... need on lõhkemas rammust, aga
... veel hollandi ja saksa peentoitel Kust
... kahesaja rubla parast kummar-
... Anna Monsovat? Kullap
... valja ajas. Key-
... Preisi kuningale,
... kogu Euroopal Suhkru-
... ähve, ärge vaieldge vastul
... ilma rahata. Issand, mis
... Nis peab ja naud teiega — leh-
... Nunnaks pugada ja Petšora

... Natalja
... arevuses käsi, pildudes tuli-
... — need esialgu seisis, siis
... nende ninad läksid puna-
... pungistusid hädakisast, kuid

... kurtistikust välja
... magamata, pooleldi
... kuulide,
... Ta
... hukka
... seda, mis
... ma muelsen sel-
... Saksa agulisse sõitma... Te olete
... vamatudrukud...“

Katka ja Maška pondunud huuli torru

... „kas või maa
...“

Natalja karatas talle:

„Valelad! Aga kes rääkis teile suhkrumüüjast? Aga
... et Monsik raha protsentide peale laenuks
...“

Marja ulgus samuti:

„Seda raakis meile Kimrõ eit Donma Vahramejeva. Ta
... seda suhkrumüüjat unes, me usume teda, me taht-
... martsipani...“

Natalja soostis ukse juurde, tõmbas selle pärani, —
ukse tagant hüppas eemale vanamees — naisterõivais

õuenarr, taganesid õueeided, eided-värdjad, eided-narrid juustesse pistetud takjatega. Natalja haaras musta rätikuga, korraliku välimusega pehme naise käest kinni.

„Sina oled Kimrõ eit?”

Naine tegi vaikides kogu kehaga harda kummarduse:

„Tsaaritar-valitseja, ma olen tõesti Kimrõst, vaene lesk Domna Vahramejeva...”

„Sina ahvatlesid tsaaritare sõitma Saksa agulisse? Vasta...”

Vahramejeva valge nägu hakkas vabisema, pikad huuled virildusid:

„Ma olen kurjast silmast kahetatud naine, räägin meelemõistmatuses rumalaid sõnu, tsaaritarid-heategijakesed tunnevad mu juhmist jutust lõbu, aga mulle teeb seegi rõõmu... Oõsiti näen imeväärseid unesid. Aga kas tsaaritarid-heategijad mu unesid usuvad või mitte — seda ma ei tea... Saksa agulis pole ma elulmaski olnud, mingit suhkrumüüjat ihusilmaga ilalgi näinud.”

Jälle Natalja ees sügava kummarduse teinud, jäi lesk Vahramejeva seisma, käed kõhul ratiku all ristis, kivines, — piina kas või tulega...

Natalja heitis sünge pilgu õdedele, — Katka ja Maška ainult ohkisid tasa, nõrkedes kuumusest. Uksest pistis pea sisse vanamees-narr, ainult sõõrmed nina asemel, vurrud ja habemeke turri aetud, huuled pahupidi.

„Hoi, kas peab lõbustama?”

Marja vehkis pahaselt ta peale rätikuga. Kuid juba haakus kummekond kätt väljastpoolt ukse külge, ja räbalais, lahtiste juustega, mõned narrikuubedes, niinekoo-rest tanudes naisnarrid ja -värdjad vajusid tuppa, lükates ees vanameest-tola. Väledad, häbitud, hakkasid nad karglema, hulgama, omavahel kisklema, sikutades juustest, plaksutades põskedele. Vanamees-narr ronis ratsa küüraka eide selga, pistes viisud lapilise seeliku alt välja, karjus inisedes: „Vaata sedasi sõitis sakslane sakslanna seljas õlut jooma...” Eeskojas lasksid jaole jõudnud lauljad vile saatel tantsuloo lahti. Domna Vahramejeva eemaldus ja asetus ahju taha, lastes rätiku kulmudele.

Pahameeles, vihas trampis Natalja oma punaste kingadega. „Kasige välja!” karjus ta selle uperpallitava pahna ja rämpsü peale. „Minema!” Kuid tolad ja narrid hakkasid vaid kõvemini vinguma. Mis võis ta üksinda selle kuratliku kamba vastu?! Kogu Moskva oli seda täis, igas

„Iga kütikutrepi ümber kihvas see pilkane Natalja tõelis jälestades oma seelikuääre, — olid kollega lõppeski tema jutt õdedega. Kuid lah-
da oleks rumal, — küll alles oleksid Katka ja Maška pead välja sirutades ta tõllale järele naer-

laid kinn ja lahtimise kostis õuest äkki kabjaplagin. Natalja lauljad eeskojas jäid vaht. Vanamees-
narr lauband neville ajades: „Laske jalg!” —
Natalja ja narrid soostsid nagu võhrud uksest välja. Katka ja Maška olid äkki otsakul sufnud. Puutrepp hakkas tantsu kummaliselt all rapisema.

Natalja ja narrid, tuse mees, hoides kars mütsi ja
lauljad laulid saaga. Ta oli tõvastatud vana-Moskva
põlvkonda — põrandani ulatuvasse — avarasse
saunas, vanamees-
narr lauband neville ajades: „Laske jalg!” —
Natalja ja narrid soostsid nagu võhrud uksest välja. Katka ja Maška olid äkki otsakul sufnud. Puutrepp hakkas tantsu kummaliselt all rapisema.

Natalja ja narrid, tuse mees, hoides kars mütsi ja
lauljad laulid saaga. Ta oli tõvastatud vana-Moskva
põlvkonda — põrandani ulatuvasse — avarasse
saunas, vanamees-
narr lauband neville ajades: „Laske jalg!” —
Natalja ja narrid soostsid nagu võhrud uksest välja. Katka ja Maška olid äkki otsakul sufnud. Puutrepp hakkas tantsu kummaliselt all rapisema.

Natalja ja narrid, tuse mees, hoides kars mütsi ja
lauljad laulid saaga. Ta oli tõvastatud vana-Moskva
põlvkonda — põrandani ulatuvasse — avarasse
saunas, vanamees-
narr lauband neville ajades: „Laske jalg!” —
Natalja ja narrid soostsid nagu võhrud uksest välja. Katka ja Maška olid äkki otsakul sufnud. Puutrepp hakkas tantsu kummaliselt all rapisema.

agulis mõnede saadikute majades ning astub sisse must-ruü-naise poole, kes käib Novodevitši kloostri, peseb seal põrandaid ja peseb ka endise valitsejanna Sofja Aleksejevna kongi põrandat... Vürst-tseesar rääkis tasa, aeglaselt, kambris ei hinganud keegi. „Ma jään nüüd lühemaks ajaks siia, armas Natalja Aleksejevna, aga sina juba ära määri ennast nende asjadega, mine aga õhtuvilus koju...“

TEINE PEATÜKK

1

...a taga latusid kolm venda Brovkinit — Aleksei, ja Gavriil. Juhus oli praeguse aja kohta haruldane, et nõnda kokku saada, viinaklaasi taga südamlikult rääkida. Nüüd on aina kiirus, aina ajapuudus, täna oled kiirne, homme kihutad saanis tuhande versta taha, tükki ei ole aega mõelda... Ilmnes, et inimesi on vähe, teadust on puudus.

...oli tulnud Voronežist, Gavrilä — Moskvast. ...oli kästnud Neova vasakule kaldale, ülespoole ...sinnel pühitada ladusid ehk kraamiasid, vee ...võtta vee poole palktõkkeld, ja kindlustada ...— osinosta Balti mere laevastiku ...mure rutuga ehitati Sviril Lodeinoje ...tööd käia möödunud aastal Aleksandr Dani- ...kõrval, kääkida taluda mastimetsa ja täpselt ...avõtta nädalal rajas osinose laevatehase. Sinna toodi ...puusepad Olonetsi maakonnast ja sepad Železo- ...Noored meistrid-navigaatorid, kes olid ...põlnud noid töid Amsterdamis, vanad meistrid Voronežist ja Arhangelskist, kuulsad meistrid Hollandist ja Inglismaalt ehitasid Sviril kahekümnekahurilisi fregatte, kuunareid, galeotte, brigantiine, väikesi purjekaid ja galeere. Peeter Aleksejevits kihutas sinna juba saanilooaga, ja varsti oodati teda siia, Pieterburgi.

Aleksei, ilma kaftanita, seljas ainult hollandi lõuendist, pühapäeva puhul puhas särk, pitskätised üles kääritud, tukeldas lauakesel noaga soolaliha. Vennaste ees seisis savikauss kuuma kapsasupiga, viinatoop, kolm tinatopsi, tjaühe ees lebas tükk jämedat rukkileiba.

„Kapsasupp soolalihaga pole Moskvast mingi imeasi,“ rääkis vendadele Aleksei — punapõskne, puhtaks rase-

ritud, heledate üleskäänatud vurrudega ja püगतud peaga (tema parukas rippus seinal, puupulga otsas), „kuid sunn ainult pühade ajal sööme liha. Aga hapukapsaid leidub Aleksandr Danilovitši keldris, Bruce'il ja vahest minul, ning see on kõik... Ja sedagi vaid sellepärast, et suvel taipasime — ise kasvasime aias. Kehv, kehv on meie elu. Kõik on kallid ja pole midagi saada.“

Aleksei viskas tükeldatud liha lauakeselt kapsasupikaussi, täitis igatüüpi viinatopsi. Vennakesed kummardasid tüksteisele, jõid õhates klaasid tühjaks ning asusid aeglaselt helpima.

„Kardetakse siia sõita, naisollust pole siin peaaegu olemaski, elame nagu kõrbes, tõepoolest... Talvel laheb veel kuidagi, — kohtuvad tuisud, pimedus, ja sel talvel oli töödki palju... Aga vaat nagu täna, puhub kevadine tuuleke, — ja pähe tükib seesugust, mida halb õeldagi... Ning nõutakse ju siin sinult, vennas, üpris palju...“

Jakov lausus, närides krõmpsluud:

„Jah, maastik pole teil siin lõbus.“

Jakov ei hoolitsenud vendade kombel enese eest, — ta ruske kaftan oli plekiline, nõõbid eest ära, must kaelaside karvasel kaelal rasvane, üleni läbi imbunud jaanikakra-tubakast. Juukseid kandis kuni õlgadeni, halvasti kammituina.

„Mis sa nüüd, vennas,“ vastas Aleksei, „maastik on meil vägagi lõbus: allpool, mererannal ja eemal, kus on Duderhofi mõis. Rohi vööni, kasesalud — nii et latvu vaadates müts peast langeb, ja rukis ja igasugune aedvil kasvab ning marjad... Neova suudmes eneses muidugi on mülkasoo ja metsikus. Kuid valitseja valis mullegipärast just siia linna asupaiga. Koht on sõjaliselt mugav. Ainult üks hada — rootslane segab vaga. Möödunud aastal langes ta Sõsarjõelt ja mere poolt laevastikuga nõnda meile peale, et hing oli meil niidiga kaelas. Kuid tagasi löime. Nüüd ta mere poolt juba oma nina ei pista. Naarikuus lasksime Kotlini saare juures jää alla kanderakke kividega ja kogu talve vedasime ning kuhjasime kive. Enne veel kui jõgi lahti laheb, on valmis viiekümne suurtükiga ümmargune bastion. Peeter Aleksejevitš saatis selleks Voronežist plaanid ja oma kaega tehtud mudeli ning käskis nimetada bastioni Kronšlotiks.“

„Muidugi, lugu on tuttav,“ ütles Jakov, „selle mudeli üle me läksime vaidlema Peeter Aleksejevitšiga. Mina

... laaditud on madal, tormi ajal ujutab suurtükid üle, ... tuleks kahelikümne verssoki võrra tõsta. Tema võtab ... mind malakaga. Hommikul kutsus minu enda ... „Sinult, Jakov,“ ütleb, „on õigus, aga minul mitte.“ ... mulla napsiklaasi ning kringli. Leppisime ära. ... mulla piibu kinkis mulle.“

Jakov tõmbas kõiksugu kribu-krabu täis topitud taskust ... kõrbenud piibu, kirsipuust, otsast äranäritud ... Leppisime ära ja hakkas nohisedes taelale tuld ... Noorim, Gavriila, kasvult vendadest pikem ja kõi- ... tüpavam, nooruki põskedega, tõmmude vurrukestega, ... Sanka taoline, hakkas äkki raputama ... kapsasuplika ja ütles — asja ees, teist taga:

„Aljoša, ma puudsin tarakani kinni.“

„Mina ka rumal, see on ju söetükike.“ Aleksei võttis ... lusikalt ja viskas lauale. Gavriila ... selga ja puhkes naerma, paljastades suhkur- ... hambad.

„Kas võta või jätta, nagu kadunud memmeke. Juhtus vahel, et ma viskas lusika lauale: „Jäledus,“ ütleb ta, „tarakan!“ Aga memmekas: „Söetükike, mu kallid.“ Ja ... vanem, aga Jakov ... kogu talve ilma püksata ahju peal ... jubeid lugusid. Jah,

... pöördusid lauale, loetusid küünarpea- ... vahtusid helkeka mõttesse, nagu oleks igatüüpe peale ... Aleksei täitis klaasid, ja ... vestlus. Aleksei hakkas kurtma: ta ... kindluses, kus saeti laudu ehitusel ... Peetruse ja Pauluse katedraali jaoks, — puudus oli ... raskem oli saada leiba, hirssi ... töliste jaoks; kõngesid toidupuudusel hobu- ... veeti reeteega kive ja palke Soome ranni- ... reega enam läbi, on vaja vankreid, — rattaid ei ole...“

Siis, võtnud igaüks klaasikese, hakkasid vennakesed ... Euroopa poliitiki. Imestlesid ja arvutasid. Näib, nagu oleksid haritud riigid, — võiksid ausalt töötada ja ... Prantsuse kuningas sõdib maal ja merel inglaste, hollandlaste ja keisriga, ning ep ole näha otsa sellel sõjal; türklased, pääsemata kokkuleppele Veneet- sia ning Hispaaniaga Vahemere jagamises, põletavad

üksteise laevastikke, üksnes Preisi kuningas Friedrich istub esialgu rahulikult ja keerutab nina, nuusutades — kust saaks kergemini tükikese kahmata; Saksimaa, Sileesia ja Poola ühes Leeduga lõõmavad äärest ääreni sõjast ning kodusõjast; kahe kuu eest käskis kuningas Karl poolakatel valida uue kuninga, ja nüüd on Poolas kaks kuningat — Saksi August ja Stanislaw Leszczyński, — tihed poola panid asetusi Augusti, teised Stanislawi poolele, raevutsevad, vehivad, seimidel mõõkadega, koguvad šlahtat, põletavad üksteise külasid ja mõisu, aga kuningas Karl hulgub oma sõjaväega mööda Poolamaad, elab selle kulul, röövib, laastab linnu ja ahvardab, et kui on kogu Poola alla surunud, siis pöördub tsaar Peetri vastu ja põletab Moskva maha, teeb lagedaks Vene riigi; siis kuulutab ta enese uueks Makedoonia Aleksandriks. Võib öelda: kogu maailm on hulluks läinud...

Äkki langes sävionni sügava tühemega neljaruudulise akna taga kõlinal suur jääpurikas. Vennaksed poordusid ja nägid põhjatut, sinist — nagu on ainult siin rannikul — niisket taevast, kuulsid tihedat tilkumist katusest ning varblaste segimist raagus põõsas. Siis hakkasid nad argiasjust rääkima.

„Näe, meid on kolm venda,“ lausus Aleksei mõtlikult, „kolm viletsat üksiklast. Mu särki peseb tentsik ja õmbleb ka nõõbid ette kui vaja, aga kõik see pole see... Ei ole naise kätt... Ja küsimus pole ka selles, jumal henedega, nende särkidega... Tahaksin, et ta mind akna juures ootaks, vaataks tänavale. Aga nüüd tuled, väsinud, ära külmanud, vajud kõvale voodile, ninaga padjasse, nagu peni, üksik maailmas... Aga kust teda leida?...”

„Vaata just — kust?“ ütles Jakov, asetades kuunar-nukid lauale ja lastes piibust järgemööda kolm suitsu-pahvakut. „Minu laul on lauldud. Mõne kirjaoskamatu tobuga ma ei abiellu, mul pole seesugusega midagi rääkida. Aga mõni pehmekäeline preilikone, keda assamb-leel keerutad ja kellele Peeter Aleksejevitsi kasul kom-plimente räägid, see ei tule ise minule... Nii siis ajangi ühe või teisega läbi, kui vajadus tuleb... See on muidugi paha, räpane. Kuid mulle on matemaatika kõigist maa-ilma naistest kallim...“

Aleksei talle — tasa:

„Üks ei takista teist...“

Kullap taktitab, kui ma seda juba ütlen. Näe — põõ-sa talu varblane, tal pole muud tegevust kui kabista-ma varblane-noorikut... Kuid jumal lõi inimese, et see... Jakov vaatas nooremale vennale otsa ja luris-
e pilgul, „Vahest ainult meie Gavrjuška on ses suhtes tõeline.“

Gavrila nagu valgus otse kaelast peale üleni punaseks. Ta lõi neelalt, silmad löid niiskeks, ei teadnud sõneldada, kuhu neid pöörata.

Jakov mõkkas teda küünarnukiga:

„Tulnuta, Ma armastan sääraseid lugusid.“

„Ah, jätke nüüd... Polegi mul midagi jutustada... tulin alles noor...“ Kuid Jakov ja tema järel Aleksei hakkasid peale: „Omade vahel ju, rumal, mis sa kardad...“ Gavrila punnis kaua vastu, hakkas siis õhkama, ja vaat-ma ta lõpuks vendadele jutustas.

Ühe jõulu eel, ühel õhtupoolikul, jooksis Ivan Artem-ijitš õue lossi kuller ja ütles, et „Gavrila Ivanov Brov-linil on käetud sadamaid lossi ilmuda“. Gavrila pani endale vastu, — kuller oli noor, kuid ometi juba arvesse võetav mees, taaril oes heas kirjas, liiatigi viimistles ta parajasti hilja tuluga kahetekillise laeva joonist Voroneži laevatehases jaoks ning tahtis seda pilti näidata oma õpilastele kuhharovi tornis asuvas Morekoolis, kus ta ise ka õpetas. Kuller ei tahtnud õpetaja aadlinoorukitele laeva-ehitamist näidata. Ivan Artemijitš ütles karmilt pojale: „Gavrjuška, pane prantsuse kaftan selga ja mine, kuhu sind käetud, säärase asjadega ei tehta nalja.“

Gavrila pani valge siidkaftani selga, särbi vööle, õien-das pitsid lõua alt välja, lõhnastas muskusega musta parukat, heitis pika, kuni kannusteni ulatuva mantli õlale ja sõitis isa troikal, mida kadestas kogu Moskva, Krem-lin.

Kuller viis ta mööda kitsaid treppe ja pimedaid vahe-käike üles vanaaegsetesse kivikambritesse, mis olid saili-nud suurest tulekahjust. Seal olid kõik toad madalad, võlvitud lagedega, maalitud igasuguste taime-de-lille-dega — kuldsel, helepunasel, rohelisel põhjal, lõhnas vaha, vana viiruki järele, oli kuum kahhelkivist ahju-dest, kus igal virusel tukkus laisk angoora kass, kapikeste maarjaklaasist uste taga välkusid vaskkruusid ja kannud, milledest jõi kord vahest Ivan Groznõi, kuid mida nüüd enam ei tarvitatud. Täis põlgust kogu selle vanavara

vastu tagus Gavrila kannustega vastu lihvitud kiviplaata. Kumardus viimasel uksele, astus sisse, ja teda haaranu võlu nagu kuum hoovus.

Tuhm-kuldse võlvi all seisis tiivulistel greifidel laud, selle peal põlesid küünlad, nende ees, asetanud paljad küünarnukid laialipillatud paberilehtedele, istus noor naine, paljastele õlgadele heidetud karusnahkne pihtkasukas; pehme valgus voolas ta õrnale ümaravõitu näole; ta kirjutas; pani luigesule kõrvale, tõstis sõrmustega käe ruuge pea juurde, korraldades pea ümber keerutatud paksu juuksepalnikut, ja tõstis oma sametised silmad Gavrila poole. See oli tsaaritar Natalja Aleksejevna.

Gavrila ei viskunud põlvili, nagu temalt vist nõudis barbaarne komme, vaid lõi kogu prantsuse politessi kohaselt vasaku jala enese ette ja lehvitas madalalt kaabuga, peitudes musta paruka koonlaisesse. Tsaaritar näeratas talle oma vaikese suu nurkadega, tuli laua tagant välja, kergitas külgedelt laia pärlatlassist seelikut, ning tegi sügava reveransi.

„Sina oled Gavrila, Ivan Artemjitši poeg?“ küsis tsaaritar, vaadates teda küünaldest säravate silmadega all üles, sest Gavrila oli pikk — ulatus parukaga peaaegu võlvini. „Tere. Istu. Sinu õde Aleksandra Ivanovna saatis mulle Haagist kirja, ta kirjutab, et sa võid minu ettevõtetes väga kasulik olla. Sa olid Pariisis? Teatreid Pariisis nägid?“

Gavrila tuli jutustada sellest, kuidas ta tunamullu koos kahe navigaatoriga sõitis võinudlale Haagist Pariisi ja milliseid imesid seal nägi, — teatreid ning karnevale. Natalja Aleksejevna tahtis kõike üksikasjaliselt teada, kõpsutas karsitult kontsaga, kui ta peatus — ei suutnud selgesti seletada; vaimustuses nihkus lähedale, vaadates laienenud silmateradega, avas isegi poolenisti suu, imestledes prantsuse kombeid.

„Näe,“ rääkis ta, „ei istu ometi mimesed nagu üksikud hundid oma urgastes, oskavad lõbutseada ja teisi lõbus-tada, tänavail tantsivad ning kometit kuulavad meel-eldi... Seesuguse peab ka meil sisse seadma. Sa oled insener, nagu räägitakse. Sinul ma käsingi ühe palati ümber ehitada, — ma valisin ta välja teatri jaoks... Võta küünal, lähme...“

Gavrila võttis raske küünlajala põleva küünlaga;

Natalja Aleksejevna läks lundloval kõnnakul, kahistades lund, läbi võlvitud palatite, kus katonadel istusid, selja arutasid angoora kassid ja lõõnades pikalt heitnud, kus võlvidelt — kord siit, kord seal — kalgid Moskva tsaaride näod leppimatu üheksa vaatajale järelt tsaaritar Nataljale, kes viis üheksa neli enese kul ka selle noormehe, kel peas järelt aru nagu kumakil, ning Moskva kogu püha

Natalja pimedusse laskuval trepil lõi Natalja Gavrila kätt, peitis palja käe Gavrila küünarpea tühjalt lundile ja õla soojust, juuste, ta pihiku ümbruse lõhnale. Natalja asetas seeliku ääre alt välja kummitavalt nähtavaks, kummardudes pimedusse — las- kus ikka ottevaatlikumalt, Gavrila hakkas seesmiselt ka lõhnama ja ta hääli muutus tumedaks; kui nad alla jõudsid, vaatas Natalja talle ruttu, teraselt silmadesse.

„Kas sa oled?“ ütles ta, osutades madalale koidest väljale, mis oli kummitavalt nähtav.

Natalja Aleksejevna astus üle kõrge künnise esime- kesse, mis oli lund, mis lõhnas hürte ja tolmu, mis oli lund, mis lõhnas hürte ja tolmu, mis oli lund, mis lõhnas hürte ja tolmu. Natalja Aleksejevna astus üle kõrge künnise esime- kesse, mis oli lund, mis lõhnas hürte ja tolmu, mis oli lund, mis lõhnas hürte ja tolmu. Natalja Aleksejevna astus üle kõrge künnise esime- kesse, mis oli lund, mis lõhnas hürte ja tolmu, mis oli lund, mis lõhnas hürte ja tolmu.

„Siia tuleb minu teater,“ ütles Natalja, „siia otsa ehitad komejantide lava eesriide ja õlilampidega, siia aga pin- gid vaatajaile. Võlvid tuleb toredalt kirjuks maalida, et kui on juba lõbu, siis olgu lõbu...“

Gavrila viis tsaaritar Natalja samal viisil üles, ja Natalja laskis ta minema — lubanud armulikult oma kätt suudelda. Gavrila saabus koju pärast keskööd ja, nagu oli paruka ning kaftaniga, vajus voodisse ja vahtis lakke, nagu oleks sulanud küünla ebaselges valguses ikka veel näinud ümaravõitu nagu uurivate sametsilmadega, väi- kest rääkivat suud, lõhnava karusnahaga poolenisti kae-

tud õrnu õlgu, ning ikka veel kahisesid pärlseeliku rasked voldid, lennates ta ees kuuma pimedusse...

Järgmisel õhtul käskis Natalja tal jälle enese pool olla ja luges ette „Ahju-mängu“ — oma alles pooleli oleva kometi kolmest noormehest tulises ahjus. Gavriila kuulas hilisööni, kuidas ta voolavaid värse lausus, vehkides luigesulega, ja talle näis, — kas ei olnud mitte tema üks kolmest noormehest, kes seistes alasti tulises ahjus oli valmis meeletult õnnest hõiskama...

Ta asus kogu ägedusega vana palati ümberehitamise kallale, kuigi Lossi-prikaasi ametnikud hakkasid koha talle igasuguseid takistusi ja kantseleilisi sekeldusi tegema puumaterjali, lubja, naelte ning muu pärast. Ivan Artemjitš vaikis, ehkki nägi, et Gavriila on hooletusse jätnud oma joonised ega sõida enam Merekooli, lõunalaualas vahib juhmide silmadega tühja õhku, puutumata lusikat, ning öösel, kui inimesed magavad, põletab ära terve kolmekopikalise küünla. Ainult kord, keerutades sõrmi selja taga, maigutanud huuli, manitses Ivan Artemjitš poega: „Uhte ütlen ma sulle, Gavrijuška, — liiga tule lähedal sa kõnnid, ole ettevaatlik...“

Suure paastu ajal kihutas tsaar Peeter Voronežist üle Moskva Svirile ja käskis Gavrilal ühes vend Jakoviga sõita Pieterburgi — sadamat ehitama. Sellega lõppesidki tema teatritööd... Ja sellega lõpetas Gavriila ka oma jutustuse. Ta ronis laua tagant välja, avas oma hollandi kuue nõõpidehulga, lõi kuue rinna eest lahti, ja pistnud käed oma lühikeste, põietaoliselt laiade pükste taskuisse, hakkas mööda savionni sammuma — ukse juurest akna juurde.

Aleksei ütles:

„Ja ei suuda teda unustada?“

„Ei... Ega tahagi seesugust unustada, ähvarda kas või tapalavaga...“

Jakov ütles, koputades küüntega lauale:

„See on memm, kes meile säärase meeletu südame on pärandanud... Ja Sanka on samasugune... Siin pole midagi parata, — seesugust haigust ei arsti millegagi. Võtkem, vennaksed, kallakem ja joogem — meie ema-kese Avdotja Jevdokimovna mälestuseks...“

Sellal hakati eeskojas saabastega trampima ja kannustega täristama, pori maha tagudes, rebiti uks lahti ning sisse astus poriga pritsitud mustas mantlis, must hõbe-

... ja polgu, Preobraženski polgu bombardööri-
tšind, Ingerimaa, Karjala ja Eestimaa kindralkuberner,
Chudskolnangi kuberner Aleksandr Danilovitš Menšikov.

2

„Laseko, kus on täis suitsetanud, just kui karukoopasi
...aga, latuga edasi, olge ilma tseremooniata. Tere!“
...tõnelt-lõbusalt Aleksandr Danilovitš. „Kas käime
...jõel ära või? Ah?“ Ja visanud seljast mantli, tõm-
...püksid kaabu ühes tohutu suure parukaga, istus ta
...juurde, vaatas seal vedelevaid näritud konte,
...polgu tühja kaussi. „Sõin igavuse pärast varakult
...muid, hõltsin tunnikeseks puhkama, aga ärkan üles —
...maja pole kedagi, ei külalisi ega teenijaid. Jätsid maha
...kuberner!... Oleksin võinud magades surra,
...ja kõrgi poleks teadnudki.“ Ta pilgutas Alekseile silma.
„Hüüa alampolkovnik, paku pipranapsi ja muretse kap-
...püksid, — pea valutab niskipärast... Noh, aga kuidas
...tule pool asjad, vennad lauvameelstrid? Peab, peab ki-
...Hommik küll veel ära, vaatan järele.“

Aleksandr lõi enesekohtu kapsaid ja viinatööbi. Aleksandr
...ja suure briljantsõrmusega, maniküüritud
...sõrmu ääri, valas ettevaatlikult ainult enesele,
...nõutud pakumehi kapsaid, jõi silmi
...utades, ja avanud need, hakkas rudinal kapsaid

„Pole midagi pühapäevast pahemat, mul on püha-
...pühapäevil nii igav, et kole. Või on siinne kevad sihuke
...mõneline, või mis?... Kogu keha on tüma ja tõmbleb...
Natal polo, — see'p see põhjus!... Kah mul vallutajad!
Kuhu välja jõudsid! Ehtasid linna, — aga naised ei ole!
Jumala eest, ma palun Peeter Aleksejevitšilt enese lahti,
pole mulle vaja, pole hoopiski vaja kindralkubeneri
ametit... Parem äritsen Moskva kaubahoovis millegagi,
ajan kuidagi läbi... Aga missugused tüdrukud on Mosk-
vas! Veenused! Silmad kavalad, põsed tulised, ise õrnad,
naljatlevad... Noh, läki, läki jõele, siin on umbne...“

Aleksandr Danilovitš ei võinud kaua ühel kohal istuda,
tal polnud kunagi aega, nagu kõigil teistelgi, kes tööta-
sid tsaar Peetriga; rääkis ta ühest asjast, ise aga mõtles
midagi hoopis muud. Temaga kohaneda oli üpris raske,

ja ta oli ohtlik inimene. Tõmbas jälle paruka ja kaabu pähe, viskas soobli kõhunahkadest mantli õlale ja väljus onnist ühes vennaste Brovkinitega. Sedamaid löi näkku tugev, röske kevadtuul. Kogu Fomini saarel, nagu kutsuti teda varem, nüüd aga Peterburi poolel, kohisesid männid nii pehmelt ja võimsalt, nagu oleks sinise taeva sügavast sügavusest voolanud jõgi... Kisendasid künnivaresed, keereldes härvade raagus kaskede kohal.

Aleksei savionn seisis metsast laastatud ja kändudest puhastatud Troitski väljaku kaugemas otsas, äsja ehitatud puust kaubahoovi lähedal; poeüksed olid laudadega põiki kinni löödud, kaupmehed polnud veel saabunud; paremal paistsid lumest paljastatud muldvallid ja kindluse bastionid; seni oli ainult üks bastionidest — bombardöör Peeter Aleksejevi oma — poolenisti kividega kaetud, seal plagises masti otsas Andrease ristiga valge merelipp — oodatud laevastiku eelteatena.

Kogu väljakul pani tuul vee virvendama; Aleksandr Danilovitš paterdas ratsasaabastega, ilma teed valimata, sammus põiki Neeva poole. Pieterburgi peaväljak oli olemas alles kavatsustes ja plaanidel, mida Peeter Aleksejevitš oma märkmikku joonistas; tõeliselt seisis siin ainult palkidest, samblaga tihitud kirikuke — Troitski katedraal, ja sellest mitte kaugel — jõe lähemal — Peeter Aleksejevitši maja, — kahetoaline puhtalt üleslöödud onn, väljast laudadega vooderdatud ja tellisetaoliseks värvitud, katusele, vareslaudadele asetatud värvitud puust mortiiir ning kaks pommi justkui põlevate sütikutega.

Väljaku teisel serval asetses madal hollandi maja, mis väga ahvatles sisse astuma, — tema korstnast kerkis alati suitsujoake, sees akna taga, läbi ähmaste klaaside paistsid tinanõud ja ripuvad vorstid, välisukse kohale oli maalitud meriröövli-habemega ülikohutav tüürimees, ühes käes hoiab ta õllekruusi, teises täringutopsi, sissekäigu kohal kääksus ridva otsas silt „Nelja fregati austeria“.

Kui jõe jõuti, haaras tuul mantlitest kinni, paiskas parukad üles. Jää Neeval oli sinine, suurte lahvandustega, juba kõrgele kerkinud sõnnikuste sõiduteedega. Aleksandr Danilovitš vihastas äkki:

„Kaks tuhat rubla on määranud kõigi tööde peale! Ah, tindihinged, ah, paastujad, seenesööjad! Ma sülitasin

õhkke, kroonukirjutajate, kõigi prikaaside peale, — oskvan võimalikse veerandkopika pärast, raisatakse, teadate! Mina olen siin peremees! Minul on raha, on teadate, häid töömehi võin saada niipalju kui vaja, kust nad nad saan — see on minu asi... Pidage meeles, venelastele Brovkinid, siia pole tulnud tukkuma... Kas maagata või noote, — kuid maikuu lõpuks peavad valmis olema kõik maabumissillad, palklõkked ja laohooned... ta mitte üksnes vasakul kaldal, kus teil on kästud... on, Peterburi poolel, peavad olema sisseseeded, et sinu laev saaks laheneda, randuda...“ Aleksandr Danilovitš sammus kiiresti kallast mööda, näidates, kuhu tulevad viad taguda, kus lautrid ehitada. „Pärast merevõitu saabub flagman, kahurite müri, lähilastud purjetega, — kas ta peab siis Fontanka suudmes randuma? et — ah!“ — ta trampis ratsasaabastega lombis. „Aga juhtub, et Inghismaalt või Hollandist purjetab kohale rikas kaupmees, — vaat, seal on Peeter Aleksejevitši maja, seal minu maja, — palume lahkesti...“

Aleksandr Danilovitš maja ehk kindralkuberneri loom. — sadakond sõjala isaari onnist eemal, ülesjõge — oli rutuga ehitatud, savist pästetud, krohvitud, kõrge hollandi katusega, mis paistis kaugole jõe; otse keset laevast oli kahela laamedala sambale ehitatud trepp portikusele, mille parempoolsel kaldel lammas puust kullatud, ümmargune kolmikhaugiga, vasakpoolsel toetus aga suurte lindudega murtud kummuti lõkatud potile; portikuse viitel — üssist ümberpõimitud tähed „A. M.“; katusel lipuvarde kindralkuberneri isiklik lipp; trepi ees seisis kaks suurtukki.

„Seda majakest pole häbi välismaalastele näidata. Toredad, ah, toredad on merejumalad! Näe, paistab, nagu oleksid nad otse merest tulnud ja minu trepi kohale pikali heitnud... Ja kui Svirist tulev laevastik siit mööda sõidab ja meie kahuritest tulistame... Ilus, ah, ilus!...“

Aleksandr Danilovitš vaatles mõnuga oma maja, pilutas siniseid silmi. Siis pöördus ja kõhatas pahaselt, vaadates kaugale vasakule kaldale, kus tuul kõigutas üksikuid mände kändude ning paljakute keskel.

„Ah, kahjul... Siin rikuti rutuga pisut asja...“ Ta osutas kepiga sinna kohta, kus Fontanka väljus Neevast. „Missugune väljavaade oli minu akendest, — mets seisis nagu sein, seal oleks võinud kohtaldada lõbustusi suvi-

seks mõnuks... Maha raiusid! Vaat, kurat, ikka läheneb nii... Noh, läki minu poole, ehk leiame midagi, teeme napsid..."

"Härra kindralkuberner," ütles Aleksei, "vaadake, ülevalt Neevat mööda läheneb palju regesid... Kas see mitte tsaar pole?"

Aleksandr Danilovitš heitis vaid pilgu: "Tema jahl" — ning hakkas korraldama. Vennaksed Brovkinid jooksid käskudega kohe eri suundadesse, ise ruttas ta koju, kutsudes valjul häälel teenijaid. Ja seisis natukese aja pärast taas kaldal, lautil — tohutu suurte kullaga õmmeldud punaste käänistega preobraženski mundris, siidsärp üle õla, küljel mõõk — seesama, millega ta tunamullu Neeva suudmes võideldes rootsi fregati tekile ronis.

Mööda Neeva tursunud jääd, mida oli jube vaadatagi, lähenes pikaks veninud voor. Poolsada tragunit hakkasid väsinud hobuseid ergutama ja kihutasid kalda poole, — kartes lahvandusi. Nende järel käänas läbi lahvavee raske kummsaan ja peatus maabumissilla juures. Vaevalt oli saani sisemusest, karusnahksete vaipade alt pikk ratsasaapas jalg välja sirutunud, kui kindralkubeneri maja juures raksatasid kaks kahurit. Ratsasaapa järel tulid nähtavale kaks kasukavarrukat, millest sirutusid esile tugevate küüntega sõrmed, haarasid kinni saani nahkpõllest, ning sealt kostis madalavõitu hääli:

"Danilõtš, tule appi, näe, kurat, — ei pääse välja..."

Aleksandr Danilovitš hüppas sillalt põlvini vette ja sikutas Peeter Aleksejevitši välja. Sel hetkel sähvatasid kõik Peeter-Pauli kindluse bastionid tuld, peitusid suitsu, mürin veeres piki Neevat. Tsaari maja juures tõusis standart masti otsa.

Peeter Aleksejevitš ronis sillale, ringutas, ajas enese sirgu, lükkas nahkmütsi kuklasse ja — kõigepealt — vaatas Danilõtšile, selle rõõmust punetavale pikale näole, hüplevatele kulmudele. Võttis ta põskedest käega kinni, pigistas:

"Tere, kamraad... Ei sa suvatsenud minu juurde sõita, aga mina ootasin... Noh, sõitsin siis ise... Kisu kasukas mul seljast. Tee on vilets, Schlüsselburgist allpool oleksime peaaegu uppunud, jõõretel kloppis täitsa läbi, jalg kirvendab..."

Peeter Aleksejevitši selga jäi oravanahkse voodriga kalevist kaftan; asetades ümara, raseerimata, turris vur-

...võitu tult, hakkas vahtima keerlevaid...
...tutulist varjo, mis lendasid üle lompide ja...
...hõõdat, läbi pilvelõhede paistvat tukku-
...põhust Vasalli naare laga; ta ninasõõrmed laie-
...võrkadele...
...ninkadesse ilmusid lohukesed.

"...tulen ta. Jumala eest, Danilõtš, paradiis, laevadik... Lõhnab mere järele..."

...võrkadele, lompide lalali pritsides, jooksid inimesed. ...trampisid raskelt kingadega, astusid rivis...
...sõjaväelased ja semjonovlased, kitsais rohelistes...
...valgete säärekateetega, — hoidsid täakidega

3

Vasavile, kardinal Radziewski lõunalauas, rääkis...
...Neevasse ühtki päklikoort, ärgu mosko-
...lõhkuvat mere hārde asuda... Kui aga Augustiga...
...Sanktpieterburhi nagu...
...välja..."

"...aga lollpea, susi teda söögul" Aleksandr...
...lavitsal ja seebitas pead. "Satuks...
...võitu, — ma näitaksin sellele kan-
..."

"...Arhangelskisse ei lase ma ühtki ing-
...Moskva kaupmeeste kaup...

"Aga miks kaup ei mädane ju, myn Herz, eks?"

"Kõhukõhmed kaks inglise laeva, kogunenud kara-
...saatel jumala abiga...
...Arhangelskisse, tõid rauda, terast, ka-
...tubakat tündrites ning palju muud, mida...
...aga ära osta."

"Noh, olgu pealegi, myn Herz, aga me kahju ei...
...Neil peab ka oma lõbu olema, — purjetasid...
...Nartovi" hüüdis Aleksandr...
...mooda muga värskest hõõvelda-
...sauna eeskoja madala ukse juurde. "Mis sa...
...Nartov, — karmust uimaseks jäänud või? Võta...
...viska tubli leil..."

Peeter Aleksejevitš lamas laval otse lae all, kõhnad...
...lehvitas endale vihaga. Tentsik...

Nartov vihtus teda juba kaks korda ja kallas jääkülma veega üle, ning praegu ta mõnuses. Sauna läks kohe pärast saabumist, et siis kogu isuga õhtust suia. Saun oli kerge pärnapuuehitis. Peeter Aleksejevitš ei tahtnud siit lahkuda, kuigi külalised kindralkuberneri söögitoas juba kaks tundi vaevlesid, oodates tsaari väljatulekut ning laudaasumist.

Nartov avas vaskse ahjuukse, viskas kibutäie kalja sügavale kuumadele kividele, ise kõrvale hüpates. Valja lendas tugev, pehme leilipahvak, lõi kuumalt vastu keha, lõhnas leiva järele. Peeter Aleksejevitš ägises, lehvitades kaseviha lehtedega oma rinnale.

„Myn Herz, aga vaat Gavriila Brovkin räägib, et näiteks Pariisis ei mõisteta leilitamisest ja liiatigi veel kaljaga mitte kui midagi, ning rahvas olevat nigel.“

„Seal mõistetakse muud, — mida poleks paha meilgi mõista,“ ütles Peeter Aleksejevitš. „Meie kaupmehed on lausa barbarid, — kui palju ma nendega Arhangelskis vaeva nägin. Kõigepealt peab ta roiskunud kauba maha müüma, — kolm aastat luiskab ta, vannub jumala nimel, nutab, topib aga oma mada värki, kuni ka värske käes raisku läheb... Kala on Põhja-Dvinas tohutult, — pista mõla vette ja ta jääb püsti, — seesugused on seal heeringaparved... Aga kalaladudest ei saa mööda minna — kole hais... Ma rääkisin nendega Burmistrite-palatis — esiti sõbralikult, — noh, pärast tuli vihaseks minna...“

Aleksandr Danilovitš õhkas masendatult.

„Sedasi see on meie juures, myn Herz... Pimedus... Anna neile saatana kaupmeestele voli, — nad häbistavad kogu riigi... Nartov, anna külma õlut...“

Peeter Aleksejevitš laskis pikad jalad rippu, istus lavaäärele, kummardas pea alla, tema tumedaist lokkis juustest voolas higi.

„Mõnus,“ lausus ta. „Väga mõnus. Nõndaks, kallid kamraad... Ilma Pieterburhita oleksime nagu keha ilma hingeta.“

Sun, vene maa äärel, vallutatud merelahe kaldal, Menšikovi laua taga istusid uued inimesed, — need, kelle seisust tsaar Peetri otsust mööda „siitpeale oskuse järgi arvestatakse“, — kes üksnes oma andekuse varal suitsu-

... meele pühitusest
... ja kes
... ja kes
... hakkasid nussima
... riigi-
... vennaksed Brov-
... ja Gavriila Avdojevitš Menši-
... Peeter Alek-
... ja
... kass ooteli
... —

... Peeter
... puna-
... ja peente,
... matemaatik ja raa-
... vennaksed sündisid
... Peeter Aleksejevitši juu-
... ja pidasid tema asja oma
... kõrg, kitsa nina alla
... polkovnik vürst
... Schlussemburgi
... nagu
... laua all
... aseadmi-
... kort-
... pilguaga nagu
... Chambers, tuse,
... samuti hulkur, üks
... Peetri õnne uskuma hakates andis talle kõik,
... oma mõõga, vahvuse ja sõduri-au; istus
... Gavriila Ivanovitš Golovkin, tsaari õõteenistus-
... kaugetaoliku ja kavalat mõistusega mees,
... abiline huna ning kindluse ehitamise alal.

Külalised rääkisid juba kõik korraga, kärarikalt, —
... hakkas meelega karjuma, et tsaar teda kuuleks.
Kõrges toas lõhnas niiske krohvi järele, valgetel seintel
põlesid küünlad kolmeharulistes vask-tagapeeglitega
küünlajalgades, põles ka palju tühjadesse pudelitesse
pistetud küünlaid, kirjul laudlinal, tina- ja savitaldrikute
vahel, millel oli rikkalikult kõike seda, millega võis
võõrustada külalisi kindral-kuberner: sink ja keeled,
suitsuvorstid, haned ja jänessed, kapsas, rõigas, soolatud

„Kuningas Karl on vapper, kuid pole tark, on vaid uppus kõrk,“ lausus ta aeglaselt, Moskva moel sõnu hääldades. „Aastal seitsesada laskis ta oma õnne käest. Aga tal oleks võinud õnnestuda, ja meie poleks siin mitte rem-
veini joonud. Narva-alusest häbist on meile suur kasu olnud. Tagumisest muutub raud tugevaks, inimene mehis-
tub. Oleme õppinud palju, mida me ei aimanudki. Meie kindralid, eesotsas Boriss Petrovitš Šeremetjevi ja Anikita Ivanovitš Repniniga, näitasid kogu maailmale, et rootsla-
sed pole mingi ime ja et neid võib lüüa nii lagedal võitlus-
väljal kui ka kindlusemuüridel. Teie, mu südame lapsed, vallutasite ja ehitasite selle puha koha. Jumal Neptunus, kes õõtsutab mere sügavusi, on laskunud sellesinase au-
kandja katusele, oodates laevu, mille kallal me kõik too-
tasime, nii et käed rakkus. Kuid kas on tark, kindlustanud end Pieterburhis, rootslasid igavesti Sõsarjõel ja Kotlini saarel eemale tõrjuda? Oodata, kuni Karl, tüdinud üks-
nes oma unistuste ja unenägudega sõdimast, oma sõja-
väed Euroopas meie vastu pöörab? Siis ei päästa meid siin vist isegi mitte jumal Neptunus. Siin on meie süda, kuid Karlile tuleb vastu astuda kaugeil ääremail, tugevais kindlustes. Meil peab olema julgust endal peale tungida. Niipea kui jää on läinud — minna Käkisalme peale, võtta see rootslastelt, nii et Laadoga järv oleks jalle nagu muist-
seil aegadel meie oma, et meie laevastik saaks liikuda põhjast ilma ohuta. Peab minema üle Narva jõe, vallu-
tama Narva seekord juba ilma häbisse jäämata. Valmis-
tuda sedamaid sõjakäigule, kamraadid. Viivitamine on niisama hea kui surm.“

5

Peeter Aleksejevitsš nägi läbi tubakasuitsu, läbi tiheda aknaraamistiku, et lõigatud servadega kuu, mis kogu aeg oli kihutanud läbi kärisenud udupilvede, peatus ja rippu jäi.

„Istu, istu, Danilõts, pole tarvis saata, lähen — hingan õhku, tulen tagasi.“

Ta tõusis laua tagant ja astus välistrepile Neptunuse ning kuldse kruusiga suurerinnalise neitsi alla. Teravalt lõhnas pehme tuul tungis ninasõõrmeisse. Peeter Aleksejevitsš pistis piibu tasku. Maja seina juurest — samba tagant — eraldus mingi ilma mütsita mees, vammuse ja

674

... de nouă teste, publicitate pe

...Pouter Aleksei Jovila. „Kes sa
...a konda el tunno?”

...vähän, lähilungiva hää-
...t... ja vaene inimene,
...Gichkov... Hukka

1861. aastal viimast 1861. aasta, võttis

... en hij bleef veel koud - 180000

17. a) 11. b) 12. c) 13. d) 14. e) 15. f) 16. g) 17. h) 18. i) 19. j) 20. k) 21. l) 22. m) 23. n) 24. o) 25. p) 26. q) 27. r) 28. s) 29. t) 30. u) 31. v) 32. w) 33. x) 34. y) 35. z) 36. aa) 37. ab) 38. ac) 39. ad) 40. ae) 41. af) 42. ag) 43. ah) 44. ai) 45. aj) 46. ak) 47. al) 48. am) 49. an) 50. ao) 51. ap) 52. aq) 53. ar) 54. as) 55. at) 56. au) 57. av) 58. aw) 59. ax) 60. ay) 61. az) 62. ba) 63. bb) 64. bc) 65. bd) 66. be) 67. bf) 68. bg) 69. bh) 70. bi) 71. bj) 72. bk) 73. bl) 74. bm) 75. bn) 76. bo) 77. bp) 78. bq) 79. br) 80. bs) 81. bt) 82. bu) 83. bv) 84. bw) 85. bx) 86. by) 87. bz) 88. ca) 89. cb) 90. cc) 91. cd) 92. ce) 93. cf) 94. cg) 95. ch) 96. ci) 97. cj) 98. ck) 99. cl) 100. cm) 101. cn) 102. co) 103. cp) 104. cq) 105. cr) 106. cs) 107. ct) 108. cu) 109. cv) 110. cw) 111. cx) 112. cy) 113. cz) 114. da) 115. db) 116. dc) 117. dd) 118. de) 119. df) 120. dg) 121. dh) 122. di) 123. dj) 124. dk) 125. dl) 126. dm) 127. dn) 128. do) 129. dp) 130. dq) 131. dr) 132. ds) 133. dt) 134. du) 135. dv) 136. dw) 137. dx) 138. dy) 139. dz) 140. ea) 141. eb) 142. ec) 143. ed) 144. ee) 145. ef) 146. eg) 147. eh) 148. ei) 149. ej) 150. ek) 151. el) 152. em) 153. en) 154. eo) 155. ep) 156. eq) 157. er) 158. es) 159. et) 160. eu) 161. ev) 162. ew) 163. ex) 164. ey) 165. ez) 166. fa) 167. fb) 168. fc) 169. fd) 170. fe) 171. ff) 172. fg) 173. fh) 174. fi) 175. fj) 176. fk) 177. fl) 178. fm) 179. fn) 180. fo) 181. fp) 182. fq) 183. fr) 184. fs) 185. ft) 186. fu) 187. fv) 188. fw) 189. fx) 190. fy) 191. fz) 192. ga) 193. gb) 194. gc) 195. gd) 196. ge) 197. gf) 198. gg) 199. gh) 200. gi) 201. gj) 202. gk) 203. gl) 204. gm) 205. gn) 206. go) 207. gp) 208. gq) 209. gr) 210. gs) 211. gt) 212. gu) 213. gv) 214. gw) 215. gx) 216. gy) 217. gz) 218. ha) 219. hb) 220. hc) 221. hd) 222. he) 223. hf) 224. hg) 225. hh) 226. hi) 227. hj) 228. hk) 229. hl) 230. hm) 231. hn) 232. ho) 233. hp) 234. hq) 235. hr) 236. hs) 237. ht) 238. hu) 239. hv) 240. hw) 241. hx) 242. hy) 243. hz) 244. ia) 245. ib) 246. ic) 247. id) 248. ie) 249. if) 250. ig) 251. ih) 252. ii) 253. ij) 254. ik) 255. il) 256. im) 257. in) 258. io) 259. ip) 260. iq) 261. ir) 262. is) 263. it) 264. iu) 265. iv) 266. iw) 267. ix) 268. iy) 269. iz) 270. ja) 271. jb) 272. jc) 273. jd) 274. je) 275. jf) 276. jg) 277. jh) 278. ji) 279. jj) 280. jk) 281. jl) 282. jm) 283. jn) 284. jo) 285. jp) 286. jq) 287. jr) 288. js) 289. jt) 290. ju) 291. jv) 292. jw) 293. jx) 294. jy) 295. jz) 296. ka) 297. kb) 298. kc) 299. kd) 300. ke) 301. kf) 302. kg) 303. kh) 304. ki) 305. kj) 306. kk) 307. kl) 308. km) 309. kn) 310. ko) 311. kp) 312. kq) 313. kr) 314. ks) 315. kt) 316. ku) 317. kv) 318. kw) 319. kx) 320. ky) 321. kz) 322. la) 323. lb) 324. lc) 325. ld) 326. le) 327. lf) 328. lg) 329. lh) 330. li) 331. lj) 332. lk) 333. ll) 334. lm) 335. ln) 336. lo) 337. lp) 338. lq) 339. lr) 340. ls) 341. lt) 342. lu) 343. lv) 344. lw) 345. lx) 346. ly) 347. lz) 348. ma) 349. mb) 350. mc) 351. md) 352. me) 353. mf) 354. mg) 355. mh) 356. mi) 357. mj) 358. mk) 359. ml) 360. mn) 361. mo) 362. mp) 363. mq) 364. mr) 365. ms) 366. mt) 367. mu) 368. mv) 369. mw) 370. mx) 371. my) 372. mz) 373. na) 374. nb) 375. nc) 376. nd) 377. ne) 378. nf) 379. ng) 380. nh) 381. ni) 382. nj) 383. nk) 384. nl) 385. no) 386. np) 387. nq) 388. nr) 389. ns) 390. nt) 391. nu) 392. nv) 393. nw) 394. nx) 395. ny) 396. nz) 397. oa) 398. ob) 399. oc) 400. od) 401. oe) 402. of) 403. og) 404. oh) 405. oi) 406. oj) 407. ok) 408. ol) 409. om) 410. on) 411. oo) 412. op) 413. oq) 414. or) 415. os) 416. ot) 417. ou) 418. ov) 419. ow) 420. ox) 421. oy) 422. oz) 423. pa) 424. pb) 425. pc) 426. pd) 427. pe) 428. pf) 429. pg) 430. ph) 431. pi) 432. pj) 433. pk) 434. pl) 435. pm) 436. pn) 437. po) 438. pp) 439. pq) 440. pr) 441. ps) 442. pt) 443. pu) 444. pv) 445. pw) 446. px) 447. py) 448. pz) 449. qa) 450. qb) 451. qc) 452. qd) 453. qe) 454. qf) 455. qg) 456. qh) 457. qi) 458. qj) 459. qk) 460. ql) 461. qm) 462. qn) 463. qo) 464. qp) 465. qq) 466. qr) 467. qs) 468. qt) 469. qu) 470. qv) 471. qw) 472. qx) 473. qy) 474. qz) 475. ra) 476. rb) 477. rc) 478. rd) 479. re) 480. rf) 481. rg) 482. rh) 483. ri) 484. rj) 485. rk) 486. rl) 487. rm) 488. rn) 489. ro) 490. rp) 491. rq) 492. rr) 493. rs) 494. rt) 495. ru) 496. rv) 497. rw) 498. rx) 499. ry) 500. rz) 501. sa) 502. sb) 503. sc) 504. sd) 505. se) 506. sf) 507. sg) 508. sh) 509. si) 510. sj) 511. sk) 512. sl) 513. sm) 514. sn) 515. so) 516. sp) 517. sq) 518. sr) 519. ss) 520. st) 521. su) 522. sv) 523. sw) 524. sx) 525. sy) 526. sz) 527. ta) 528. tb) 529. tc) 530. td) 531. te) 532. tf) 533. tg) 534. th) 535. ti) 536. tj) 537. tk) 538. tl) 539. tm) 540. tn) 541. to) 542. tp) 543. tq) 544. tr) 545. ts) 546. tt) 547. tu) 548. tv) 549. tw) 550. tx) 551. ty) 552. tz) 553. ua) 554. ub) 555. uc) 556. ud) 557. ue) 558. uf) 559. ug) 560. uh) 561. ui) 562. uj) 563. uk) 564. ul) 565. um) 566. un) 567. uo) 568. up) 569. uq) 570. ur) 571. us) 572. ut) 573. uu) 574. uv) 575. uw) 576. ux) 577. uy) 578. uz) 579. va) 580. vb) 581. vc) 582. vd) 583. ve) 584. vf) 585. vg) 586. vh) 587. vi) 588. vj) 589. vk) 590. vl) 591. vm) 592. vn) 593. vo) 594. vp) 595. vq) 596. vr) 597. vs) 598. vt) 599. vu) 600. vv) 601. vw) 60

[illegible]

et bleden omstikunstluk Golyko-

...le cadavre d'un palestinien, Voin putree-
ceci l'a rapporté et mal vanane ega

Uganda maanida mere-
tutakse lood pöördumiseks de suit-

— heet, koud, koud, koud, koud, koud

(c) *Table 1 and 2* and *Table 3* and 4

1000. *Uthalia* = built on female foot-

... Ep
... Varvide

... ja võime luua ühiseid poliitikesi, ja mõne
... ja võime luua ühiseid poliitikesi — kas

... ja lühikesel Paster Alekseyevilš oma lühia-

... ja tõstes näo kuu poole, mis val-
 valtskustest oli kriitisevate lohkude õhukest iääd

...tõrjuti välja, kui tal ei olnud piisavalt raha. Andrei Golikov ruti-
nalt tõi talle välja, kui tal ei olnud piisavalt raha. Andrei Golikov ruti-

1. *Inde, valaku, panchasid harvade, mandide alla*

... kutsuti, pöördusid narvade mandide alla, ...
... kutsuti, kus kaldal sorsid mataslega ka-
... kutsuti, ehlastasile, mullonnid lühke sellega eos

... ja puudub üksteise meele, kummardad teineteist. Pooler Aleksejeviti kummardas pooler

... ja kutsuti rohuskita alt tolknosid paljad isad. Pika

675

habemega, kuni vööni alasti mees istus madalal pingikesel pilaku juures, milles põles pird, — paikas särki.

Ta ei imestanud, nähes tsaar Peetrit, torkas nõela rindesse, pani särki kõrvale, tõusis ja kummardas aeglaselt, nagu kirikus ikooni ees.

„Kanna kaebus ette!“ lausus Peeter katkendlikult. „Tõit on halb?“

„Halb, valitseja,“ vastas mees lihtsalt, selgelt.

„Rõivad viletsad?“

„Sügisel anti rõivad, — näe, kuidas talve jooksul ära kantud.“

„Pöete?“

„Paljud põevad, valitseja, — koht on üpris kuri.“

„Apteek arstib teid?“

„Oleme kuulnud apteegist, seda küll.“

„Ei usu apteegisse?“

„Jah, kuidas sulle nüüd öelda, nagu iseenesest paranek-sime.“

„Kust sa pärit oled? Missuguse vahetusega tulid?“

„Tulin Kerenski linnast, kolmanda, sügisese vahetusega... Oleme agulirahvas... Siin muldonnis oleme kõik vabad mehed...“

„Miks jäid talvitama?“

„Ei tahtnud talveks koju minna, — niikuinii tuleb ahju peal nälja pärast ulguda. Jäin lepingu alusel, kroonu leiva peale, — veame metsa. Aga sina vaata, missugust leiba antakse.“ Mees tõmbas poolkasuka alt tüki musta leiba, mudis seda, murdis paindumatute sõrmede vahel. „Hallitus. Kas siin mõni apteck aitab?“

Andrei Golikov vahetas tasa pirru pilakus, — madal, saviga mätsitud, ainult paiguti lubjatud muldonn muutus valgemaks. Mõned kergitasid rohuski alt pead. Peeter Aleksejevitš istus narile, haaras kätega põlve ümbert kinni, vaatas läbitungivalt — otse silmadesse — habemikule mehele:

„Aga mis sa kodus, Kerenskis, teed?“

„Me oleme mesijoogimüüjad. Kuid nüüd juuakse vähe mesijooki, kellelgi pole raha.“

„Ja süüdi olen — mina, olen kõik paljaks koorinud? Nii?“

Habemik tõstis üles, laskis alla paljad õlad, kerkis ja laskus vaskrist ta kõhetul rinnal, — kõigutas muiates pead:

... me kardab telt raakida, ... Mindugi, enne ... olnud seesugu- ... muudkui anna ... Varem makati nullu pealt, adra pealt — ... oh võimalik kokku ... — see mugavus oli... Nüüd ... kõik hinged ... semstvo ... Aga viimastel aastatel ... Peterburil kolm vahe- ... Kas see kerge on? ... kurvega, ... Ülejälnud üheksast ... pere pealt kolm- ... Aga need peab ju ... „Siin ta ... vahest jookski, ... Mõ pojad sa võt- ... üks väik- ... paremini,

... lausus Peeter ... Ta võttis hal- ... „Kui ... Jahu ... „Ta pidi juba ... kuid see tegi ... et Peeter Alek- ... „Noh, jumalavõõpaja, näita ... silutud ja lubjatud. ... rohuski ettevaatli- ... pilaku, süntas veel lei- ... kuulutas kõrge ... Neeva jõesuus mar- ... kolmandal ad- ... suurestükiga kuunar ... admiralipaati „Gedan“ ... Peeter Aleksejevitšile ja ...

... osavalt, peenikese sõega kujuta- ... kahuri-

mini kui tatarlased; Rzecz Pospolita ei tee neile vahtmatki muret... Oh, mina õnnetu kuningas! Oh, parem oleks mul mõõk välja tõmmata ja selle otsa langeda!"

Vürst Dolgoruki, hea sudamega inimene, kuulas ja kuulas, pisarad tulid säärase õnnetuse puhul silma, ja andis talle oma rahadest ilma kvitungita kümme tuhat jefimokit. Kuningas kihutas sedamaid koju, kus tal marutses juba uus favoriit — krahvinna Kozelska, ning muudkui sellega pidutsema...

Aleksandr Danilovitš tõmbas raudlaterna ligemale, võttis kirja välja, ning asetades selle helendavate augukeste juurde, luges takerdudes, kuna polnud kirjatarkuses veel eriti tugev:

"Myn Herz, vaata näiteks, mis kirjutab meile Sandomi-rist vürst Grigori Fjodorovitš: „Poola vägi sõdib hästi kõrtsides viinakruusi taga, aga teda lahinguväljale vaenlase vastu viia on raske... Kuningas Augusti saksid vägi on tubli, kuid tal pole õiget viha rootslaste vastu. Pool Poolamaad on rootslaste poolt lõplikult laastatud, pole säästetud ei kirikuid ega haudu. Kuid poola panid ei hooli millestki: igaüks motleb ainult enesele. Ma ei tea, kuidas võib seesugune riik püsida! Ta ei too meile mingit abi, — vahest ainult meelitab vaenlast kõrvale..."

"Suuremat kasu ma ei loodagi," ütles Peeter Aleksejevitš, „aga Dolgorukile ma kirjutasin, et tehku, mis tahab, — nõudku ise kuninga käest tagasi kümme tuhat jefimokit, mina ei vastuta nende eest... Selle rahaga võib terve fregati ehitada!" Ta haigutas, plaksatades hammastega. „Eevatütred! Mis nad küll meiesugustega ära ei tee! Amsterdamis käis üks minu pool, trahterist, — luiskaja, elav, aga muidu — läks korda... Ja ega temagi vähe maksma läinud..."

"Myn Herz, kas saab sind sel alal siis Augustiga võrrelda. Uksnes Aurora Königsmark läks talle maksma pool miljonit. Aga trahteritüdrukule, — ma mäletan hästi, — kinkisid sa kas kolmsada või viissada rubla — ainult..."

"Kas tõesti — viissada rubla? Ai-ai-ai... Polnud kedagi, kes oleks mulle naha peale andnud... August pole meile eeskujuks, me oleme kroonu inimesed, meil oma raha ei ole. Ole ettevaatlik, Aleksaška, selle „ainult'iga", — räägi kroonu rahast tõsisemas toonis..." Ta vaikis hetke. „Sul on siin üks mees, veab palke... Vaat sellele on jumal annet andnud..."

„Poola Fjodorovitš või?"

„Jah, et teiepele õigel alal... Tarvis ta... Las maailb uhe naisisiku näopildi."

„...võib kõrda. Ei saanud hästi aru,

...Aleksaška hakanud hambaid irevile

...kui ma lõusen ja tõmban sulle, ven-

...teha tead, kuidas naerda... Ma igatsen

...on kõik... Sulen silmad — ja näen

...tunnen teda ninasõõrme-

...kõik ta mehed, sina kaasa

...ega ole muud öelda..."

...ja pöördus koitudust halli

...Aleksandr Danilovitš ajas enese vildil

...labi tuule kohina — algas teist-

...juhjuva jääd raske mühin.

...myn Herz!..."

...Aleksaška tõmbas jalad karunahkse vaiba alt

...ole meil nüüd enam magamist!"

1

lel vasak käsi on küljest ära rebitud ja selle asemele tehtud hõbedane. Tal on laevadel üle kahe saja suurtüki ja merejalaväge.

Ma ei teadnud, kas pidin uskuma kapten Holsteinovit selles üpris tahtsas ja üliohtlikus asjas, kuid näe, valitseja, — tana hommikul vara hajus udu mere kohal, ja me nägime kogu taevaranna olevat kaetud purjedega ning lugesime ara üle neljakümne vimpli. Minu jõud on nõrgad, ratsaväge kõige väiksem arv, suurtükke ainult üheksa, ja neistki lõhkes üks hiljuti laskmise ajal. Peale täieliku hukatuse ei oota ma midagi... Aita, valitseja..."

"Noh? Mis te ütlete?" küsis Peeter Aleksejevitš lugemist lõpetades.

Bruce surus raevukalt lõua musta kaelasidemesse. Cornelis Cruys ei avaldanud midagi oma pargitud näoga, üksnes pilutas silmi, nagu näeks ta juba siit pooltsada rootsi vimplit Narva lähel; Aleksandr Danilovitš, alati väle vastama, vaikis tana samuti, kulmud kortsus.

"Ma küsin, härrad sõjanõukogu liikmed, kas me peame arvama, et kuningas Karl on sessinases kavalas mängus ainult viguri võitnud: ühe osava retkega Narva peale ära kaitsnud Käkisalmi? Või peame olema jonnakad ja viima kaardiväe Käkisalmi peale, jättes Narva Schlippenbachile?"

Cornelis Cruys võbistas nägu, — võttis tubakatoosist tüki tema admiraliseisusele mittevastavat madruste tubakat, mis keedetud Cayenne'i pipra ja rummiga, ning pistis pöske.

"Eil" ütles ta.

"Eil" ütles Bruce kindlalt.

"Eil" ütles Aleksandr Danilovitš, lüües oma põlvele.

"Käkisalmi pole meil raske vallutada," lausus Gavriil Ivanovitš Golovkin rahuliku häälega, "kui aga kuningas Karl meilt sel ajal teist vigurit käest ei mängiks, ja seekord lippu."

"Nõndaks!" lausus Peeter Aleksejevitš.

Ning oli ilma sõnadetagi selge, et Schlippenbachi korpuse Narva laskmine tähendas loobumist peakindluste Narva ja Tartu omandamisest, ilma milleta jäid lahtisteks juurdepääsuteed Pieterburgile. Ei võinud tundigi viivitada. Varsti kihutasid käskjalad mööda Schlüsselburgi teed ja piki Neeva kallast käsuga — sõjaväed ning sõudelaevastik tagasi Pieterburgi pöörata.

... Jaagužinski, kes polnud kolm ööpäeva ...
... paluda tentsik Nartovilt ...
... ja tüki leiba soolaga ning ...
... Mitvejevitš Apraksini laagrisse, kel-
... oma mured issanda jumala peale ...
... kas või viimse hingetõmbeni kind-
... vastu seista. Jagužinskit minema ...
... Peeter Aleksejevitš tal kaest kinni, tõmbas ...
... laubale:

... edasi: nädala pärast olen ma kõigi ...
... Narva all."

2

... hele kukelaul; avanud telgi ...
... kuulas, kuidas kukk lõõtsu-
... kerkis; teda veeti vooris ...
... kuninga telgi kõrvale. ...
... hommikusignaali, — ...
... koerte ...
... verd... Otse ...
... hääle järgi ...
... enesega tõllas ...
... peale, koerake vin-
... kust see ...
... juures rabelesid hobu-
... Kuningas märkis: "Kahju, ...
... "Noptunus" ära ruunata." Tammu-
... sammud. Kuningas teritas ...
... vahiposti vahetusel. Ule ...
... vihmal õhku. Märkis: ...
... muutusid üha selgemaks. ...
... klavessindest magusam ...
... mehine muusika.

... suurepäraselt pärast lühikest ...
... järele lõh-
... meeldivam ...
... peale, kui teisel pool välja seisab vaen-
... kandub labi niiske udu tema lõkketulede ...
... — ainsa hüppega voodist — ratsasaapad ...
... hobuse selga ... Ning rahulikul sammul, talt-
... sõita oma sõjavägede juurde, kes

on juba lahinguks rivistunud ja seisavad, vurrukad, karmid...

Kurat võtku! Pärast õnnetut lahingut Kliszowi juures kuningas August, kaotanud kõik kahurid ja lipud, ainult taganeb, taganeb juba kogu aasta, segab jalgi nagu jännes mooda otsatut Poolamaad... Oh, argpüks, oh, valetaja, intrigaan, reetur, liiderdaja! Ta kardab avalikku kohta-
mist, ta sunnib oma vastast Narva, Riia ja Kliszowi all saavutatud võitude kuulsust vahetama saksi näljaste musketimeeste ning poola joobnud husaaride viljatu tagaajamise vastu... Ta sunnib oma vastast kurtisaani kombel kogu hommiku voodis vedelema!...

Kuningas Karl pani kaks sõrme huultele, vilistas. Seda-
maid tõmbus purjeriide äär kõrvale ja telki astusid kam-
merjunkur parun Björkenhjelm, tüugas püstise nina otsas,
ning käskjalg-ihukaitseväelane — pea otse telgi laeni;
viimane tõi sisse puhastatud ratsasaapad ja tumerohelise
kuue, millel mitmes kohas olid kuulide ning pommikildude
jäljed kinni nõelutud.

Kuningas Karl väljus telgist ja sirutas käed välja, — käskjalg hakkas hõbekruusist ettevaatlikult vett kal-
lama. Lendavate pommidega oli kuningas Karl enese ker-
gesti ära harjutanud, kuid kartis külma vett, kui see kae-
lale ja kõrvade taha sattus... Visanud käterätiku käsk-
jala kätte, hakkas ta sugema oma lühikeseks püगतud
juukseid — vaatamata peeglisse, mida talle hoidis Björ-
kenhjelm. Ta kohendas kaelani kinninööbitud kuube ja
heitis pilgu üle sirgete telgiridade — rohelisel oja poole
laskuval nõlvakul. Telkide taga lasipuude juures käis
harilik askeldus; suurtükimehed puhastasid nuustikutega
suurtükkide vasktorusid. Karl märkis põlglikult: „Kui
palju toredam on poripritsmed lafettidel ja püssirohust
suitsunud vask!“ All oja ääres pesid sõdurid särke, ripu-
tasid neid madalate remmelgate okstele. Teiselpool oja —
sood mööda — jalutasid tähtsalt toonekured, sarnanedes
usuteaduse professoritega. Kaugemal tõrrutasid mahapõle-
tatud küla korstnad, selle taga künkal kollendasid põliste
puude tagant kaks laigulist katoliku kiriku torni.

Kuningas Karl oli surmani tüdinud sellest nii palju kordunud, igavast maastikust! Kolm aastat keerelda mööda neetud Poolamaad! Kolm aastat, mis oleksid võinud anda talle pool maailma — Vislast kuni Uuralini!

„Teie kuninglik kõrgus suvatseb võtta hommikueinet.“

... eelolevat, osutades elegantset ravitse-
... radele. Seal lumi-
... taljal pussirohuvaadil asetses hõbe-
... vulukateks lõigatud leib, seisis
... porjanditega ja teine — sõdurite nisu-
... kuningas astus sisse, istus, laotas
... Parim aselus la selja taha, lakka-
... kuningas jonnakaid tujusid; hävitada
... paastulise toiduga! Võib-olla on
... munaande, jaoks? Kuningas on
... peekrisse — suure meistri Benve-
... kuningas Augusti kollektsioonist, anas-
... khezowi puures — on kallatud oja-
... kade jatele. Kahllemata, maailma-
... pole kõrge koorem!

... "tõde" peab Karl, narides porgandit.

... et osutate
... seda vardu."

1. $\text{C}_2\text{H}_5\text{Br}$ and $\text{C}_2\text{H}_5\text{I}$ are the best starting materials.

... ja lõpetanud oma
... l, lõpetanud oma
... vald, koristas salvrätiku
... pähk vankese kolm-
... kus on krah-
... suunas;
... vahelt kullatud Cu-
... sõndaki katust...

... ja piteles ka magas tõllas patjade ja pitside
... see oli lopsakas, alles värske naisterah-
... ja nuuete lokkidega, mis tungisid
... Arganud koerakese vingumisest,
... kuninga jahiisaapa alla, avas ta oma suu-
... slaavi salinad, mida kuningas Karl
... ja väikese naise juures, Krahvinna nägi
... klaasile lähendatud kõhna mullakarva nagu
... suu ja suure lihava ninaga, — ta
... end kallega.

"Kas te siia sõitsite?" küsis kuningas. "Käskige teid oma hobused ette rakendada ja sõitke võimalikult kiiresti tagasi, muidu peetakse teid röpase liiderdaja ja koonkas Augusti salakuulajaks... Kas te kuulete mind?"

— Kõikvõimeline oli poolatar, — teda polnud kerge hirmu-

tada. Liiatigi pööras kuningas loo algusest peale enesele ebakasulikku suunda: algas ebaviisakuse ja ähvardustega... Krahvinna kõrvaldas näo eest lihavad, kuni küünarpeadeni paljad käed, tõusis patjadel istukile ja näeras talle võluva lihtsameelsusega.

„Bonjour, sir,“ ütles ta gratsioosselt, „võtke vastu tuhat vabandust, et ma teid oma kisaga ehmatasin... Süüdi on Bijou, mu koerake, ta toob mulle nii palju pahandust, sattudes kohmakalt jalgade alla... Ma lasksin ta tõllast välja, et ta otsiks enesele mõne koorukese või kanakon-dikese... Sir, me oleme mõlemad nälga suremas... Kogu eilse päeva me sõitsime kõrbes, möödudes laastatud küla-dest ja põletatud lossidest, — meil polnud võimalik saada leivaraasugi, ma pakkusin tšervoonetsi kanamuna eest... Head poolakad, kes ronisid välja mingeist urgudest, tõstsid ainult käsi jumala poole... Sir, ma tahan einestada... Ma tahan enesele tasuda kõigi reisi kolduste eest, ma pöördun teie headuse, teie suuremeelsuse poole, — lubage mul einestada teie juuresolekul.“

Rääkides lakkamatult seesugust valitud prantsuse keelt, nagu oleks ta kogu elu veetnud Versailles's, suutis krahvinna samal ajal oma juuksed korda seada, huuled värvida, end puuderdata ja asendada öötanu hispaania pitsidega... Kuningas Karl püüdis asjatult sõna vahele lausuda, — krahvinna lendas tõllast välja ning võttis tal käe alt kinni:

„Oh, mu kuningas, kogu Euroopa on teist meeletult valmistatud, ei räägita enam Savoja printsist Eugenist, hertsog Marlborough'st, — Eugen ja Marlborough on sunnitud loovutama kuulsuspärja rootslaste kuningale... Võib vabandada minu ärevust, — et näha minut aega teid, meie unelmate kanglast, selle eest olen meeletult valmis andma oma elu... Suudistage mind, milles tahate, sir, ma kuulen lõpuks ometi teie häält, ma olen õnnelik...“

Krahvinna haaras sülle jalgade ees keerleva nosuninalise, hatuse koerakluti ja haakus nii kõvasti kuninga käsi-varde, et see oleks pidanud paistma naeruväärsena, püüdes end sellest daamist vabastada.

„Ma sõon aedvilja ning joon ainult vett,“ lausus Karl katkendlikult. „Kahtlen, et te võiksite sellega rahulduda pärast kuningas Augusti liialdusi... Minge minu telki...“

Kogu rootsi laager oli väga hämmastunud, nähes oma kuningat lohistavat sarapuupõõsaist välja toredat, hom-

tehtavat meelikuis ja pitsides iludust.

„Ma tean, mina õelalt püsti. Telgi juures on Björkenhjelm elegantises poosis, kuldlorn-ninga jorakaga, ja matsimoeline, turjakas, pil-

le krahvi Piperi.“

„Ma tean, mina õelalt püsti.“ ja Björkenhjelmile: „Ma tean, mina õelalt püsti.“

„Ma tean, mina õelalt püsti.“ ja Björkenhjelmile: „Ma tean, mina õelalt püsti.“

„Ma tean, mina õelalt püsti.“ ja Björkenhjelmile: „Ma tean, mina õelalt püsti.“

„Ma tean, mina õelalt püsti.“ ja Björkenhjelmile: „Ma tean, mina õelalt püsti.“

„Ma tean, mina õelalt püsti.“ ja Björkenhjelmile: „Ma tean, mina õelalt püsti.“

„Ma tean, mina õelalt püsti.“ ja Björkenhjelmile: „Ma tean, mina õelalt püsti.“

„Ma tean, mina õelalt püsti.“ ja Björkenhjelmile: „Ma tean, mina õelalt püsti.“

„Ma tean, mina õelalt püsti.“ ja Björkenhjelmile: „Ma tean, mina õelalt püsti.“

„Ma tean, mina õelalt püsti.“ ja Björkenhjelmile: „Ma tean, mina õelalt püsti.“

Krahvinna slaavi silmad muutusid niiskete smaragdide taoliseks. Kuid söögliisu ta ei kaotanud. Ta mõtted kihutasid neokunguse galopiga, et kuningas Karl hädavaevu mõne järele jõudis, ja vaevalt jõudis ta kavatseda pareema mõne teravusega, kui oli vaja vastata uuele lausele. Björkenhjelm hoidis tagasi ohkeid. Piper, rasked jalad telgi nurgas harki aetud, portfelli vastu kõhtu surutud, näeratas peenelt krahvinna sõnade peale.

„Rahu, üksnes rahu ihaldab kuningas August, kes on valmis kergendustundega puruks käristama häbistava lepingu tsaar Peetriga. Kuid valjemini kõigist palume teid rahu pärast meie — naised... Kolm aastat sõda ja segadusi, — see on liiga palju meie lühikese ea kohta...”

„Mitte rahu, vaid kapitulatsioon,” lausus viimaks kuningas Karl, puurides oma kollakate silmadega krahvinna. „Ma ei kavatse rääkida siin, Poolas, mis ei kuulu enam Augustile, vaid Saksimaal, tema pealinnas. Kas olete juba söönud, mu proua? Teil pole enam midagi mulle ette heita?...”

„Sir, ma olen hoopis arust ära,” ütles kähku krahvinna, lakkudes roosasid sõrmekesi, pärast seda kui oli lõpu teinud suurepäraselt praetud bekassile. „Ma unustasin teatada kõige tähtsama, mille pärast ülepeakaela teie poole kihutasin.” Ta avas kuldkarbikese, mis rippus ta käevõru küljes, võttis sellest paberitorukese ja rullis lahti. „Sir, siin on tuviposti teade, mis saabus eile hommikul. Tsaar Peeter on hakanud suurte jõududega Narva peale liikuma. Minu kohuseks on teatada teile sellest Moskva türanni hädaohtlikust marsist...”

Krahv Piper lakkas naeratamast, lähenes kuningale, ja nad hakkasid koos uurima tuvi-depeši peenikest kirja. Krahvinna pööras oma kaunid silmad Björkenhjelmile, õhkas kergelt, ja tõstnud Benvenuto Cellini peekri, jõi sellest lonksu.

3

Hiilgav kuningas August, kes näis olevat looduse poolt määratud toredaiks pidudeks, kunstide kaitsjaks, armulõbudeks Euroopa kauneimate naistega, Rzecz Pospolita alpuseks, kes soovis omada mitte halvemat kuningat kui oli Viinis, Madridis või Versailles's, — viibis praegu äärmiselt masendatud meeleolus. Tema õu asetses poolvarisenud lossis Lvovi vojevoodkonna armetus Sokali linnakeses ja kannatas puuduste all. Siin polnud isegi pühapäevast turgu, sest lähedaste külade ukraina elanikkond kas varjas ennast metsades, oodates sõja lõppu, või oli läinud pagan teab kuhu, kõige tõenäolisemalt Dnepri maile, kust tulid tumedad kuuldused alanud haidamakide-liikumisest...

Te tühi kõhuga magama heita, selleks pidi kuningas vastu võtma kohalike mõisnike kutseid, et, rahkuna prantsuse komplimente kõrvalise... ja jooma kõige viletsamat veini. Iga päev, toredad vurrud üles keerutatud ja vaadates... laia kaugemale — „hallile” — otsale, kus kerge... lahtakart kolistas mõõkade ja kruusidega, —... kuningana kui kuningas August. Vars... poolt oli ta troonilt heidetud. Tõsi küll, poola vojevoodkonnad ei tunnistanud seda, kuid... tema lossis istus ikkagi teine Poola kuningas... Lenzezyński, kirjutas solvavaid universaale ja... tema — Augusti — brokaatkuubesid ning Pariisi... teenitle. Kogu ida — Dnepri parempoolne... Viinist kuni Podooliani — lõomas talupoe... mässust, mis polnud vähem verine kui Bogdan... takt ajal. Ja sulgedes ringi, mitte väga kaugel siit, ... ja Jaroslavi vahel, seisis kuningas Karl valit... kõhuga vlla tuhandelise sõjaväega, lõigates Au... taganemistöö ta kodusele Saksimaale.

... oli kaotamas eneseusaldust vastiku hirmu pä... kuningas Karl — selle tolmuses kuues ja punakaks... lahustega, kohimehe näo ning tiigri sil... ... pulsklult ees, Karl polnud võimalik ära... ... meelitada, — ta ei soovinud elult muud mi... ... suutlikkide müüna ja suitsu, vastamisi raiuva... ... haavatud soldatite hädakisa ja trambitud, vere järele haisva välja, mida mööda ette... ... ole laipade — astub ta längus tagumikuga... ... Algas rünnak, mida Karl hoidis oma kõhetu... kommentaarid. Ta armastas sõda... Ta eelistas saada pähe kahe... et sõlmida rahu, kas... tema kuningas August kogu päeva krahvinna la...

... ... Ta ei lootnud, et krahvinna kogu oma naise... pures sundaks kallutada Karlit rahule. Kuid... saadetud teadust huvipostiga tsaar Peetri... ... liikvelaasumise kohta, olid sedavõrd tähtsad ja ähvarda... ... et Karl võis ka mitte lootma jääda kindral Schlip... ... enbachil ainsale korpusele ning kõhklema lüüa, — kas... ... mõttetut Augusti tagaajamist või pöörata oma... ... sõjaväed Baltimaadele, kuhu lükkasid teda Peetriga jõu...

katsumisele absoluutselt kõik: Austria keiser, kes tundis surmahirmu, et Karl sõlmib vahest liidu Prantsuse kuningaga ja viib oma sõjaväed Viini peale; ja Prantsuse kuningas, kes kartis, et Viini diplomaadid Karli vahest keisri poole kallutavad ja soovitavad talle sõjalist jalutuskäiku Prantsusmaa piirile; ning Preisi kuningas, kes üldse kõiki kartis, kõige rohkem aga meeletut Karli, kellele ei maksnud midagi Brandenburgi Preisimaale sisse tungida, Königsberg vallutada ning teda — kuningat — nõnda läbi lahmida, et ta enam kätt ega jalga ei liiguta.

Siis saabus, õel nagu kurat, Johann Patkul, kes paistis halvasti õmmeldud rohelises, punaste kaänistega vene kindralimundris veelgi paksemana. Ta kähises, tõmbas kõrge, tema rasvasé ning kõrgi náo jaoks liiga kitsa lauba kipra ja kurtis kehvas prantsuse keeles tsaar Peetri arguse üle, kes hoidub otsustava jõukatsumise eest kuninga Karliga.

„Tsaaril on kaks suurt armeed. Ta peaks Poolasse tungima ja teiega ühinedes Karli purustama, ükskõik milliseid ohvreid see nõuaks,“ rääkis Patkul, vöbistades sini-
verkjaid põski. „See oleks julge ja tark samm. Tsaar on ablas, nagu kõik venelased. Teda lasti Soome lahe juurde, kus ta nüüd poisikeseliku rutuga ehitab oma linna-niru; ta sai Ingerimaa ja kaks suurepärast kindlust — Jaania ja Koporje; lepi siis sellega ning täida oma kohust Euroopa vastul! Kuid tema isu käib Narva ja Tartu järele, ta ajab suud ammuli Tallinna ahmimiseks! Pärast seda tahab ta juba Liivimaad ja Riia! Tsaari tuleb vaos hoida... Kuid rääkida sellest tema ministritega on kasutu... Need on tahumatud matsid värvitud takkudest parukat-
tes, — Euroopa on nendele sedasama, mis puhas voodi porisele seale... Ma väljendun liiga järsult ja avameel-
selt, teie kõrgus, kuid mul on valus... Ma tahan ainult ühte, — et minu Liivimaa tuleks tagasi teie kuningliku kõrguse valitsuskepi alla... Kuid kõikjal — Viinis, Berliinis ja siin teie juures — kohtan ma täielikku ükskõik-
sust... Ma olen nõutu, — kes on siis lõppude lõpuks suurem Liivimaa vaenlane: kas kuningas Karl, kes ähvar-
dab mind isiklikult neljaksraiumisega, või tsaar Peeter, kes on avaldanud mulle nii meelitavat usaldust — kuni kindralleitnandi auastme andmiseni? Jah, ma panin selga vene mundri ja viin selle mängu ausalt lõpule... Kuid minu tundmused jäävad minu tundmusteks... Minu sü-

... "Kõrguse tardumus ja tegevuse-
... nõudke tsaarilt sõjaväge, nõudke vi-
... kaudu kaaliga..."

... ja tal oleks kuningas August selle jõhkardi
... tal vaikus. Praegu tuli tal vaikida, kee-
... tal lahkus lõpuks.
... rittmeister Tarnowski —
... (mida tal polnud)
... krahvinna Kozelska tagasi-
... tal rohelisteks tõmbunud koi-
... mis võetud arvatavasti sinagoo-
... ja hakkas mõtlikult vaat-
... nägu. See nägu ei tüü-
... elavalt, kuidas naised
... anliksele kupul teravalt löi-
... suud, suurt
... hinga laternate —
... kergitas parukat, — eks olegi,
... puurest jooksevad meelekohale
... kullil

"...pan ja pani ei istu
Neil on sellised road, et

... järele lõhnava siid-
... luigesulgse tupsuga üle
... ja tubaka maha, — kü-

... "militāri šķiet, ka mēs esam?"

... ta ütleb, et eilsest
... varistatakse linde,
... kõrquse peent
... kaand hanevere-

Anna mõnk, ma sõidan...

... Anna meesk, ma sõnades...
... et ole zarski maa oli tema lähedal. Aukesepilv
... ja hõnava chaviru, lahmas kangest teotolmu ja veel
... stunud vihma järele, kui August lähenes mõisale
... et, mis kõigis katsumistes küllalki kannatada
... ja sadumised teatas temast ette ratsutanud
... Polise allee tünedate okste all jooksid ini-
... t tärvikutega tõllale vastu. Tõld pöördus ümber

lillepeenra ja peatus koerte ulgumise saatel pika uhe-
kordse kõrkjatest katusega maja ees. Siin sekeldasid
samuti tungaldega paljajalgseid, räbalais sarkidega pant-
orjad, juuksed metsikult sassis. Otse trepi juurde oli ko-
gunenud poolsada kehvik-šlahtalast, kes elatusid pan
Sobieszczanski õue juures, — hallipäised pani loomingute
veteranid, kohutavad mõõgaarmid näol; paksuvatsa-
lised õgardid, kes uhkustasid pumatiga võitnud, okaskare-
date, ligi veerand arssinat pikkade vurrudega; võõra sel-
jast saadud narmendavais kuubedes, kuid sellepärast veel
mitte vähem trotslikud noorukid. Kõik nad seisis uhkel-
dades, kasi asetatud mõõgapidemele oma šlahtalise va-
baduse märgiks, — kui aga kuningas August tõllast välja-
ronis, kummardudes oma suure kehaga, karjusid nad
kõik korruga talle — ladina keeli — tervituse. Trepilt
laskus käsi laotades elatanud pan Sobieszczanski, valmis
sel hetkel — suurest poolapärasest külalislahkusest —
kinkima külalisele kõik, mida see aga sooviks: hagi-
jaid, hobuseid tallist, kõik oma majateenrid, kui ta neid vajab,
rukkilillesinisest kalevist, karusnahkse äärisega peahis-
kuue enese seljast. Poleks andnud vahest ainult noort
pani Sobieszczanski. Pani Anna seisis abikaasa taga,
nii armas, valge, püstise ninakesega, imestlevate silma-
dega, kõrgepõhjalise, sulega ehitud hispaania mütse-
sega, — et kuningas Augusti südamest kadus kogu me-
lanhoolia.

Sügavalt kummardades võttis ta pani Anna sõrmeots-
test kinni ja tõstis pisut ta kätt, — otsekui poloneesi tuu-
ris — talutas sõõgisaali. Nende järel astus pan liigutusest
niiskete silmadega, pani järel — pihusa, siku järele lõh-
nav, siniseks raseeritud, kõiega võõtatud paljajalgne
munk; edasi — auastmete järgi kogu šlahta.

Laud, millele lina alla oli laotatud heinu, peale aga
puistatud lilli, kutsus esile vaimustushuuatusi; üks pikk
šlahtamees, kel kuntuškuub oli tõmmatud palja ihu peale,
haaras isegi peast kinni, mõmisedes ja end kõigutades,
millega kutsus esile üldise naeru. Hõbe- ja tinataldrikuile,
kirjatud liudadele olid kuhjatud vorstide, praetud lindude
virnad, vasika- ja seakintsud, suitsutatud loomaküljed,
keeled, soolatud ja keedetud hoidised, keedised, leivake-
sed, rõngassaiad, kuklid, karaskid, seisis rohelisest klaa-
sist ukraina „karud“ viinaga, ankrukesed ungari vemiga,
kruusid õllega... Põlesid küünlad, ja neile lisaks valgus-

de taganud sullekovate tõrvikutega mõisateenrid,
olabid ahmaste ruutude, kui toredasti pidutseb

„August lootis, et tema juuresolek sunnib pe-
ri... kumbed külalised nõnda täis joota, et
... lahkuda. Kuid pan Sobiesz-
... poola tavandi alusel. Nii-
... kumbed külalised — ni mitu korda tõusis ta
... oma halle vurrusid, lausus val-
... lõpetades viimasega laua
... osutus olevat ka
... terviseks ungari veini
... karjus „vivat!“. Pere-
... külalised, ja see jõi omakorda
... terviseks oli joo-
... tõstes karika esi-
... Poola kuninga
... kellele me anname oma
... „vivat!“ „vivat!“ „vivat!“
... hoogne tervi-
... vabadusele. Seejuures
... külalised
... kuumlad kukku-
... hoidis:
... ja
... tohutu

... istus
... Ta suutis suure-
... kommete
... puuduta-
... ja pidas samal
... kuis mõni šlah-
... keelt või
... ning kutsus
... andes
...
... kord perenaise õrna
... pan Sobiesz-
... tervise,oomiseks: „Teie kätte,
... August püüdis mitte põhjani
... miski ei aida-
... kes seisis tooli

taga, või teine, kes istus pudeliga laua all. Lõpuks toodi kallile külalisele kuulus roog praetud verekaanidest, — perenaine tõstis neid oma kätega ette taldrikutäie.

„Tõepoolest, mul on häbi, kui te kiidate seesugust külatoitu,” ütles ta lihtsa häälega, kuid kuningas luges ta silmist midagi hoopis muud. „Selle valmistamine pole kes teab kui keeruline, kui ainult hani on noor ja mitte liiga rasvane... Kui nad on enese verd tais imenud, lükatakse nad ühes hanega praeahju, nad varisevad hane rindmikult ja asetatakse siis pannile...”

„Vaene hani,” lausus kuningas, võttes kaani kahe sõrme vahele ja hammustades teda rudinal. „Mis kull kaunid naised maiustamiseks kõik välja ei mõtle.”

Pani Anna naeris, sulg ta kõrgepõhjalisel, viltu asetatud kübaral vöbises ärritavalt. Kuningas nägi, et asi arneb hästi. Ta ootas vaid tantsude algust, et segamatult oma tundeid avaldada. Sellal sööstis sisse tolmust must, hiline, hirmunud, rebitud kuntuškuues mees, purjus šlah-tarahvast uksel kõrvale lükates.

„Pan, pan, õnnetus!“ hüüdis ta, pani tooli ette põlvile viskudes. „Sa saatsid mind kloostrisse vana mõdu juurele... Ma muretsesin kõik korralikult... Aga kurat ise juhtis mind tagasitulekul kõrvale — suurele maanteele... Kõik ma kaotasin, — mõduvaadi ja hobuse, mõõga ning mütsi... Vaevalt suutsin oma hingekeese ära päästa... Mind rööviti paljaks! Lugematu sõjavägi läheneb Soka-lile.“

Kuningas August kortsutas kulmu. Pani Anna puuris küüned ta käesse. Mis muu sõjavägi oleks võinud praequ tulla Sokalisse, — üksnes kuningas Karl oma jonnakas jahtamises... Šlahta pistis metsikute häältega kisen- dama: „Rootslased! Päästke end!“ Pan Sobieszczanski vi- rutas rusikaga nõnda laua pihta, et peekrid õhku huppa- sid:

„Vait, panid, mu härrased! Igaühele, kellel viin seda-
maid peast ei lahku, käsin vaibale sirgu tõmmates anda
viiskümmend piitsahoopi... Mind kuulata, koera-
pojad!... Kuningas on minu külaline, — ma ei kata iga-
vese häbiga oma halli pead... Tulgu rootslased siia kas
või kogu oma sõjaväega, — me ei loovuta neile mu ku-
lalist!...“

„Ei loovuta!“ kisendas šlahta, tõmmates mõõgad ragnal tupest.

... Laadige püstolid... Sureme,
..."

"... Viva! ... Viva! ..."

...võimalik oli selge, et ainsaks arukaks sam-
võimalik vaimutamata sadulasse hüpata ja põgeneda,
...Kuid et tema, August Suurepärane,
...maha nahti armetu argpuks, jättes maha lõbusa
...naise, kes ikka veel ei vabastanud ta
...alandusele Karl teda ei sunnil...
hüppa hõõrdile arukus!

...a bad, nii harrad, uuesti laua juurde asuda. Jät-
...a pahu" olles, ta ja istus, heites parukalokid hõõgu-
...a lode tsemale. Lõppude lõpuks, kui rootslased
...aavad, siis pendetakse ta kuhugi, viiakse ära, —
...a rööga ei juhtu midagi halba... Ta kallast veini,
...a peeti... ta suur, ilus käsi oli kindel... Pani Anna
...a talbe vaimulatu pilgu, — seesuguse pilgu eest
...a nad loopeolest kuningriigi anda...

— „Kõik need kassid ja kaskis sellel šlahtamehel, kes
 ... tühjalt istuda koos seltsimeestega suurele
 ... lauale — kuni
 ... ungarlaseid, punnat ungari veini ja juua,
 ... kuld- ja hõbe- ja sulen-
 ... majas, ning kutsuda kohale

Põhi töökatast kättina uue vaimustusega. Pani Anna läks
tantsima, ta tantsis nõnda, nagu oleks ahvat-
lenud, et ta tantsis nii, et see avaks talle väravad
tantsu maailma. Ta tantsis kuldse küljele, masurka helid
tantsu maailma. Tantsu maailma keerles ja sügles saledate
tantsu maailma poole. Tantsu maailma kingad kopsisid vahel
tantsu maailma tantsu maailma, nagu poleks põrandat
puudutanudki... Haudumise oli ka tantsu maailma kunin-
ga tantsu maailma tantsu maailma tantsu maailma...

"Tetapi pada saat itu, maka kaolan pada, kōiqi pū-
 nomol. "halastuq" konchos kun ngas labi ham-
 as pada vasbas palquqa, et hōlastust et ole ning et
 et. "awad on jaba ayatud...

Arvades laupäev pimedusest kostsid teenijate hirmu-
pud lüüesid, hobused norskasid... Muusika katkes...
Kõik need pimedused isegi mõõka haarata või püstoli kukke
võtta tõmmata... Ainult kuningas, kellel kõik silmade

ees ringi käis, haaras pani Anna ümbert kõvasti kinni ja tõmbas mõõga...

Pidusaali astusid kaks meest: üks tohutu suur, ühest silmast pime, peas kuldtutiga kõrge lambanahkne müts, suure nina all heledad rippuvad vurrud; teine — temast lühem — härraslik, meeldiv pehmus näos, seljas tolmunud munder, kindralisärp üle õla.

„Kas siin viibib tema kuninglik kõrgus kuningas August?“ küsis ta, ja nähes Augustit, kes seisis ähvardavas poosis, mõõk käes, võttis kaabu peast, kummardas sügavalt: „Kõige armulisem kuningas, võtke vastu raport: tsaar Peeter Aleksejevitsši korraldusel ilmusin ma teie käsutusse — üheteistkümne jalaväepolgu ja viie kasakate ratsapolguga...“

See oli Kiievi kuberner, abivägede ülemjuhataja Dmitri Mihhailovitš Golitsõn, Schlüsselburgi kangelase Mihhail Mihhailovitši vanem vend. Teine — pikk, jõhvikakarva kaftanis ja kuni kandadeni ulatuvas käisteta mantlis — oli määratud kasakateataman Danila Apostol. Šlahta vurrud hakkasid selle kasaka nägemisel ähvardavalt liikuma. Ta seisis künnisel, käsi hooletult puusas, mängides valitsuskepigä, ilusail huulil pilkav naeratus, kulmud nagu nooled, ainsas silmas — öö, mida valgustasid haidamakirünnakute tulekahjud.

Kuningas August puhkes naerma, langetas mõõga tuppe, süleles Golitsõnit ja ulatas atamanile käe suudlemiseks. Laud kaeti kolmat korda. Käest kätte läks liikvele karikas, millesse mahtus pool kvarti ungari veini. Joodi tsaar Peetri terviseks, kes täitis oma lubaduse — saata Ukrainast abi, joodi kõigi saabunud polkude terviseks ja rootslaste hukatuseks. Norivad šlahtamehed oleksid eriti tahtnud ataman Danila Apostolit täis joota, kuid see rüüpas rahulikult ühe peekri teise järel, kergitas ainult kulme, — teda pikali panna oli võimatu.

Koidu ajal, kui juba rohkesti šlahtamehi oli tulnud õue lohistada ja kaevu äärde asetada, lausus kuningas August pani Annale:

„Mul pole varandusi, mida teie jalgade ette panna. Ma olen maapagulane, kes elab armuannist. Kuid täna olen ma uuesti vägev ja rikas... Pani Anna, ma tahan, et te istuksite tõlda ja järgneksite minu sõjaväele. Tuleb otsekohe välja astuda, tundigi viivitamata!... Ma vean kuningas Karli nagu poisikest ninapidi... Jumalik pani

"...tuleks selle annetada liial minu Varssavi..." Ja
 ,...anecdotes käeliigutuse teinud, pöördus ta
 ,...tuleks liial ümber, kes veel silmi laiali ja puma-
 ,...anecdotes liial ajasid;

harrud, ma panen teile ette ja käsin: saduldage hõim, ma võtan teid kõiki oma isiklikku saatjaskonda." Niihulgas ka võttis Dmitri Mihhailovitš Golitsõn püüdis — kall ja õpetis inimlikult — talle tõendada, et sõjaväed ei saanud ühe päeva puhkama, hobuseid söötma ja pihude ootama, — kuningas August oli taltsutamatu. Kõik need veel karest ära kuivatanud, kui ta Golitsõni maale saatel Sokalskisse tagasi pöördus. Kõikjal linna ümbruses olid koormad, hobused, suurtükid, lakkavalid noorpoisid väsinud vene soldatid. Lõkketuled suitsetasid, kuningas vaatles tõlles aknast magavaid jalaväelasi, ja kui ta kord üht üht korda vaatas, nägi ta, kuidas nad, kes vedeleid maaltõlles koormatel.

„Millised sõdurid, vä-
gijad“

stukkool võitis ritimelator Tarnowski teda vastu hir-
di seelmaaga.

...lehtena on tagasi, et taha magama heita, üpris vi-

„millised tähtsed asjad!“ — kuningas astus lõbu-
 kaudu ühele magamistuppa, kus süinagoogist
 ja tema kolmest kaatlapäälisest lõpule põle-
 vast kütunud kütand, Krahvlinna võttis
 ühele kütandist vahtides näkku, oodates ainult
 üheksa, et vastata nii nagu vaja.

„omalt, kui oleks tahtnud. „Noh, kuidas on? Kas kuningas Karl?”

"Ja, ma nägin kuninga Karlit, tänan teid..." Kräh-
na tõlgu oli nagu jalniga õle riputatud ja näis pundu-
ma niuq loetuna, „Kuningas Karl ei lgatse midagi muud
ei, kui et teid osimese ettejuhtuva haava otsa üles
a, teie kõrgus... Kui te vajate kuninga ja minu vahe-
kõneluse üksikasju, siis ma jutustan teile... Kuid
ma tahaksin ma küsida: kuidas te ise hindate oma käi-
tust? — Te saadate mind nagu viimast nõudepesijat
sõrmpaseld asju korda ajama... Ma saan solvamiste
allale, ma olen teel tuhat korda hädaohus saada vägis-
tud, tapetud, paljaks rõõvitud... Teie aga samal ajal
nautute panti Sobieszczanska süleluses!... Selle väkese

n Millised tühised asjad, Sophie!"

Krahvinna lähenes talle — ja osavalt, nagu kass kdpaga — andis talle kõrvakiilu...

1

... kõik tema ma-
... viltavatu ja lõikesildadega, müürikää-
... laetud bastionide eendid, vana
... püstitatuna püstitatuna püstitatuna, linna look-
... tornid, mis nagu naelad
... kerkis kaheksa sün-
... kartud torni, ja kõrged, pommi-
... kindluse müürid, mis ehitatud
... poolt.

... Mõnede jaoks talle — läbi hammaste:

...nast pühtjõge allpool, seal kohal, kus Rosona jõel
...Pjotr Matvejevitš Apraksini muldkindlus, liikusid
...laasult voortid ja sõjaväed, mida raske oli eraldada
...toll nende poolt tõstetud tolmu. Nad läksid üle nahksilla,
...tatan ning jalaväepolgud asetsid vasakule kaldale,
...võeti linnast. Seal valendasid juba telgid, tuuletus
...tõusid suitsud, niidul hulkusid lahtisaduldatud ho-
...oil... Kontis kirveste kopsimine, — vabistasid latvu,
...võeti pikali põlised mehed.

„Oleme end ümbritsenud ainult vankrite ja kärbistega, kas sa ei käsiks ettevaatuse pärast veel kraave kaevata, tarakantsmikke ehitada?“ küsis vürst Anikita Ivanovitš Repnin. Ta oli ettevaatlik mees, arukas ja kogenud sõjaasjanduses, julge ilma trotsita, kuid valmis — kui vaja suure asja heaks — ka suurema taganemata. Polnud õnnestunud ainult näo ja keha poolest, ehkki pidas oma suguvõsa tsaar Peetri omast vanemaks, — oli armetu välimusega, nõrga nägemisega, kuid ta pisukesed silmad vaatasid pilukil laugude tagant üpris arukalt.

„Kraavid ja kaitsetarad ei päästa. Ega me selleks siia tulnud, et tarade taga istuda,“ pomises Peeter Alekseje vitš, pöörates pikksilma kaugemale läände.

Chambers, kellel oli kombeks juba hommikul meeleolu tõstmiseks tubli klaasike viina ära juua, kähistas kurgu-
põhjast:

"Võiks käskida soldatitel magada jalgu lahti võtmata, püss kõrval... Tühi asil Kui on tõsi, et kindral Schlippenbach viibib Rakveres, siis ei ole varem kui nädala pärast tema appijõudmist oodata..."

„Ma juba kord ootasin siin rootslaste appijõudmist... Täname väga, oleme õpetust saanud!“ vastas Peeter Aleksejevitsš veidra häälega.

Menšikov naeris lühidalt, toorelt.

Läänes, kuhu ahnelt vahtis Peeter Aleksejevitsš, laius meri, väiksemgi tuuleõhk ei pannud ta hallikat valguks. Valanguis tukkuvat pinda virvendama. Seal, mere ääreselgel joonel, võis vaadet pingutades eraldada palju rehvitud purjedega laevamaste. Seal seisid surnud tuulevaikuses hõbekäelise admiralide Proux' laevastik.

Apraksin, klammerdudes õõtsuva platvormi käsipuu külge, ütles:

„Härra bombardöör, kuidas ma ei oleks pidanud seesugust jõudu kartma lööma, — poolsada laeva ja sihuke vahva admiral... Tõesti, jumal päästis minu, — ei andnud talle, neetule, mere poolt tuult...”

„Kui palju hüva kraami läheb hukka, eh!“ Mensikov loendas küüne abil maste taevarannal. „Küllap on tal trümmid kuni laeni täis tuubitud suitsetatud angerjaid, lestakala, räimi, Tallinna suutsusinke... Nende sink, issakene! Kui juba kuskil süüakse, siis Tallinnas! Kõik läheb tal säärase kuumaga halvaks, kõik loobib too ühekäeline kurat üle parda... Apraksin, Apraksin, istud aga mere

...ajaga tagumik! Miks pole sul lootikuid?
...molevõnkuses asetaks roodu grenadere
de Proux ei pääseks kuhugi."

„Kõikub liivalol!“ hüüdis äkki Peeter Alekseje-
vitsa mees laskub!“ Ta nägu oli trotslik, silmad
— n kätt kumme jefimoki peale, — nüüd on
et andata... Kes tahab lüüa? Oh teid, mere-
daga, Danilõitš, on väga võimalik, et me saa-
meil mullusinski mailsta.”

... ja hakkas ta jooksupalu vahit
... Polkovnik Ronnõle, kes ruttas juurde,
... ütles ta: „Saada üks eskadron
... Ta vajus sadulasse ja pöördus
... kogu kogu suurt kõrvaadega kõrb ruun,
... kinkitus, kes oli selle hobuse
... juures, peaaegu nagu
... — laskis väledat traavi. Pee-

... ja kitarate salmadega hobune ning
... kord hakkas hobune
... kapjadega
... kale-
... Aleksandr
... ja siidsärbi
... — väikestes sa-
... linnud.

14. Republi, kes oli lapseeest peale õppi-
 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 8

• elor Aleksejovitš osutas temaga kõrvuti sõitvale
• koberg'ile kraave ja auke, kõrgesse rohtu ja põõsas-
• se koonunud kõrgeid valle, poolmädanenud teibaid, mis
• tulnuid kõikjal maa seest.

„Siin hukkus minu armee,“ lausus ta lihtsalt. „Selles paigas saavutas kuningas Karl suure kuulsuse, meie aga — jõu. Siin me õppisime selgeks, kummast otsast peab rõigast sööma, ja matsime igaveseks maha paadunud mehe neviku, mis oleks meid peaaegu lõplikult hukka saatanud...“

Ta pöördus Chambers'ist ära. Ringi vaadates märkas lähedal mahajaetud, sissevajanud katusega majakeid. Hakkas hobust tagasi hoidma. Ta ümar nägu muutus õelaks. Menšikov, juurde sõinud, ütles lõbusalt:

„Seesama majake, myn Herz. Kas mäletad?“

„Maletan...“

Kulmu kortsutades müksas Peeter Aleksejevitš hobust ja hakkas jalle sadulas huplema. Kuidas mitte mäletada toda unetut ööd enne lüüasaamist. Ta istus siis ses majakeses, vaadates sulanud küünlale; Aleksaška lamas viit vaibal, nuttis vaikselt. Raske oli võita eneses meeleheidet, habi ja jõuetut viha ning leppida sellega, et ta saab homme Karli käest paratamatult luua... Raske oli soandada ennekuulmatut, väljakannatamatut, — jätta seesugusel hetkel armee, istuda saani ja kihutada Novgorodi, et alata seal kõike otsast peale... Muretseda raha, leiba, rauda... Kavaldada, müüa välismaistele kaupmeestele särgi ihu pealt, et osta relvi. Valada suurtukke, pomme... Ja kõige tähtsam, — inimesed, inimesed, inimesed! Kiskuda inimesi välja põlisest soost, avada nende silmi, müksida neid ribide vahele... Kakelda, murda, õpetada... Kihutada tuhandeid versti läbi lume, läbi pori... Lammutada, ehitada... Valja rabelda tuhandeid ohtudest Euroopa poliitikas. Umber vaadates jubedust tunda: „Mihuke maaplaarakas alles puutumata...“

Eesmisel tragunil hüppasid mändide soojast varjust välja laiade müüride Narva müüride ees, mis tõusid veega täidetud kraavi taga. Ehmunud elanikud ajasid joostes ja karjudes loomi rutuga linna. Niit tühjenes, ahelsild raggis, tõusis raskelt ja lõi varavad kinni. Peeter Aleksejevitš sõitis sammu künkale. Kõik võtsid jälle pikksilmad välja ja vaatlesid kõrgeid, tugevaid müüre, mis olid kaetud kividevahelistes pragudes kasvava rohuaga.

Varavatorni otsas seisis rootslased, raudkiivrid peas, nahksete pantseritega. Üks hoidis kõrvalesirutatud käes kollast lippu. Teine, üpris pikakasvuline mees, astus torni äärele, toetas küünarnuki müürihambale ja hakkas sa-

da silma vahtima, juhtides seda esmalt üle künka ja siis suunates otse Peeter Alekseje-

vitši tugevad mehed kõik, — kui neid tornis nähti peale,“ lausus Apraksin tasakesi Anikita Repulnile, lehvitades kübaraga tuult. „Näed, mees, Narva jõesuus pidin välja kannatama, kui suurtukiga, kui laevastik mulle kaela va-
rastasid pikk, kes vahib läbi toru, — oh, mis-
sugune mees!... Otse enne teie saabumist koh-
tisin lahedal väljal, tahtsin tabada... No kus sa

see pikk mees tornis?“ küsis Peeter Alekseje-

vitš.

„See ta ise ongi, kindral Horn, Narva ko-

mandant. Apraksin selle nime lausunud, kui Alek-
sejevitš müksas hobust ja pistis üle niidu torni
lõel... „Lollpeal“ karjus Peeter Aleksejevitš
tornist, kuid ta ei kuulnud seda tuule vin-
naga kõrvades. Peatas hobuse peaaegu värava
peast ja pistis sellega vehkides täni-

kuksid tornis... Hei, härra komandant! Me la-
usime, et meid hõlmast välja, ühes lippude, püsside ja
muude heaga minema!...“

Apraksin langetas pikksilma, kuulates, mida karjub
võitluses hobusel maratsev venelane, ehitud nagu
tõeline rootslane poole, vist selleks, et talle
näha, et ta pole nagu tõmbus kipra nagu haput
meest, vaid on tõeline sõdur ja sülitas Menšikovi

„Lollpeal“ hüüdis ta.

Apraksin mõtles, et see on lollpeal, ja ütles:
„Lollpeal!...“

Apraksin mõtles, et see on lollpeal, ja ütles:
„Lollpeal!...“

Apraksin mõtles, et see on lollpeal, ja ütles:
„Lollpeal!...“

kis kaabuga ning näitas rootslastele hambaid, kuni telm pomm otse ta kõrval lõhkes ja hobune lõhkuma hakates ta tornist eemale viis.

Lõpetanud sõidu kindluse ümber, lugenud müüridel kinn vähemalt ligi kolmsada suurtukki, käänas Peeter Aleksejevitš tagasiteel mälestusväärse majakese juurde, ronis hobuse seljast maha, ja käskinud kõigil oodata, kutsus Menšikovi samasse tuppa, kus ta nelja aasta eest ohverdas häbi ja teotuse Vene riigi päästmiseks. Siis oli sunnitud ahi, nüüd vedeles hunnik suitsunud telliskive, põrandal — sõnnikused õled, — nähtavasti aeti siia ööseks lambaid ja kitsesid. Istus katkise akna lauale. Aleksaška seisis süüdlase näoga ta ees.

„Pea meeles, Danilõtš, jumala eest, kui ma veel kord sinu lolli edevust näen, annan sulle nuudiga korraliku keretäie,“ ütles Peeter Aleksejevitš. „Pea suu, ära vastal! Täna valisid sa ise oma osa... Ma arutasin: kelle kätte anda piiramisvägede juhtimine, — kas sinu või feldmarsal Ogilvy kätte? Oleksin tahtnud seesuguses asjas oma meest eelistada välismaalasele... Ise rikkusid kõik ära, armas sõber, — tantsisid nagu veiderdaja hobuse seljas kindral Horni ees! Häbil ikka veel ei suuda sa Moskva turgusid unustada! Tahad ikka nalja heita, nagu minu laua tagal! Aga Euroopa vahib ju sinu peale, lollpeal! Pea suu, ära vastal!“ Ta nohises, toppides piipu. „Ja veel teiseks: ma vaatasin jälle neid müüre, — kohmetusin, Danilõtš... Teist korda Narva alt taganeda ei või... Narva — see on kogu sõja võti... Kui Karl seda veel ei mõista, siis mina mõistan... Homme piirame kogu sõjaväega linna ümber, nii et lindki sealt välja ei pääseks... Kahe nädala pärast saabuvad piiramiskahurid... Aga mis edasi? Müürid on tugevad, kindral Horn kangekaelne, Schlippenbach tolkneb selja taga... Hakkame siin tammuma, — ahvatleme Karligi Poolast kogu armeega siia... Linn tuleb kiiresti vallutada, ja ei tahaks ka palju meie verd valada... Mis sa ütled, Danilõtš?“

„Võib muidugi mingi kavaluse välja mõtelda. See on tühine asi... Aga kuna feldmarssal Ogilvy on kord siin peamees, las ta siis ka oma raamatute jargi arutab — mis ja kuidas... Aga mis mina ütlen? Jälle mingi rumaluse — ribinal-ribinal — matsi moodi.“ Menšikov tammus, kõheles ja tõstis silmad, — Peeter Aleksejevitši nägu oli rahulik ning kurb, — sellisena oli ta teda harva näinud.

Ja tõusis haledus nagu noaga südamesse. „Myn Herz, kulme kibrutades, „myn Herz, noh, Anna õhtuni aega, tulen telki, mõtlen mõtlen... Nüüd pole meie inimesi ei tunne... Nüüd pole... Ära nukrusta, jumala pärast...“

Linna majakeses, nii olid Nartovi hoolitsusel asetatud vällilauale laetud sirklikastid, inst-... kaardid. Läbi ülestõste... kuumus nagu ahjust, ja... rohus ritsikad, — topi kas või...

... rind avatud, põl-... paketes, tuhvlid paljaste jalgade... laua tagant ja telginurgas valas... pähe. Nende Narva... — nagu mulde alati — oli kogu-...

... silmapaistmatu... asetas laua... selgesti... üle... Moskvas ja... tase... ukaasi... silmateradega... kirjutas lehe... tahti rutuga... juures habe-... habemeaja-...

... „Ukaas Pjotr Vassil-... ja vesiveskeid... Peeter Aleksejevitši kael jäi rippu paberi...

... „Ukaas on saadetud Moskvast vürst-tseesari poolt... allakirjutamiseks...“

... armuleivasoõjaid, istuvad akende... hapusid karusmarju, aga

asja peale inimesi ei leia... Hüva, katsume Kikiniga, varastab — lasen piitsaga läbi lahmida, — sa vastagi nii vürst-tseesarile, et ma kõhklen..."

"Pieterburgist on alampolkovnik Aleksei Brovkinilt kulleri kaudu ettekanne," jätkas Makarov. "Moskvast Tihhon Ivanovitš Strešnevilt on teie, armuline valitseja, aia jaoks Pieterburgi poolel saabunud kuus pojengipõõsast, tervetena, ainult et aednik Levonov, enne kui suutis neid maha istutada, ära suri."

"Kuidas — suri?" küsis Peeter Aleksejevitš. "Mis lora see on!"

"Neevas supeldes — uppus..."

"Noh, muidugi purjus päi. Vaat sedasi — head inimesed ei püsi elus... aga oli üpris osav aednik, kahju. Kirjuta..."

Peeter Aleksejevitš läks telgi nurka, et pähe vett valada, ja rääkis puristades Makarovile, kes püstijalu osavalt lauanurgal kirjutas:

"Strešnevile... Teie pojengid on korralikult kätte saadud, kahetseme ainult, et vähe saatsid. Ära viida aega, et saata Izmailovost igasuguseid lilli, aga peamiselt neid, mis lõhnavad: jaanikakraid, piparmünti ja reseedasid... Saada üks tubli aednik koos perekonnaga, et tal igav poleks... Ja teata jumala pärast, kuidas elab Izmailovos Katariina Vassiljevskaja ühes Anisja Tolstajaga ja teised koos nendega... Ära unusta sellest sagedamini kirjutada... Samuti suvatse teatada, kuidas on teil lugu sõdurite värbamisega tragunipolkudes, — üks polk võimalikult ruttu värvata — paremaid meestest — ja siia saata..."

Ta tuli tagasi laua juurde, luges Makarovi poolt kirjutatu läbi, kirjutas enese ette muheldes alla.

"Mis veel? Ära esita mulle järjekorras, anna tähtsamad asjad..."

"Grigori Fjodorovitš Dolgoruki kiri, Sokalist, meie sõjavägede õnneliku päralejõudmise kohta."

"Loel!" Peeter Aleksejevitš sulges silmad, venitas kaela välja, ta suured, tugevad, kriimustustega kaetud käed langesid lauale.

Dolgoruki kirjutas sellest, et Vene vägede Sokalisse saabumisega on kuningas August jälle üleliigsesse vahvushoogu sattunud ja igatseb kohtamist kuningas Karliga võitlusväljal, et jumala abiga pealahingus revanši saada

... ja kaotuse eest. Selle meeletuse peale ässitavad ... ja ravenid, — neid on tal nüüd kaks, ja tema on muutunud üpris rahutuks. Dmitri Mihhailovitš Goltštšikov on suure vaevaga teda tagasi hoida viivitanud, kuid Karliga (kes nagu verejanuline hunt ainult ootabki) ja juhatada talle teed Varssavisse, et tal jätta väikese kaitsega. Mis sellest võib välja tulla, ütleb jumal...

Peeter Aleksejevitš kuulas kannatlikult pikka kirja, ta ei võinud endale mõelda, et ta kirjutas nii palju. Põlvad ja põksatades: "Kah liitlasekenel" Tõmbas ... ja paberilehe, kraapsas küüntega kukalt ja ... mõtles, kuidas ta saaks järelle jõudes kirjutama ... Dolgorukile:

"Teie teate meelde teie armulikkusele, et sa ei ... tema kõrgust kuningas Augustit julma ... eest. Ta kirustab pealahingu otsimist ... peale, kuid seesinane on ... juhtida... Kuid meil inimestel on ... peale, sõllele, mis on maa ... — pealahingu otsimine on te ... on võimalik ühe tunni jooksul kõik ... pealahing, — mille eest hoidku ... — mis ei ole tema kõrgus ... poolt (sõjaväe) hea ... poolt, kes on kaota ... hõlpsa minema aetud ... end seesugusesse ... tema armulikkus kirjutab favo ... pole tõepoolest või ... Ainult — püüa nendes ... ning nendega allianssi

... võimalik tubakamaitset pilvedes hingata. ... kirjutab talle muheldes alla — "Ptr" ... talumatuses kuumuses. Siit künkalt oli ... maha tõstsid voorid ja sõja ... kindluse ... rinna, üle ... Siis hakkas ... klaassiledal merel ... admiral de Proux' laevad, täis ... Vene armeele. Maa,

„Härra bombardöör, trümmidest tõuseb hais, kuid kapten andis lootust, et heeringaid ja soolaliha võib ikkagi süüa.“

3

Sõjaväed piirasid Narva ümber hobuseraua-kujuliselt, toetudes jõele ülal- ja allpool linna. Teisel pool jõge piirati niisama ümber Ivangorod. Kaevati valle, seati tarasid ja kärbiseid. Vene laager oli käreplikas, suitsune, tolmune. Rootslased vahtisid süngelt kõrgetelt muuridelt. Pärast maru, mis de Proux' laevastiku laiali paiskas, olid nad väga tigedad ja tulistasid kahureist isegi üksikute ratsanikkude pihta, kes ähvardavaist bastionidest lühimat teed üle niidu mööda kihutasid.

Peetri käsu peale toodi pargastelt lossitud heeringa- ja libatünnid rootslaste silma all laagrisse, — roheliste oks-
tega ilustatud vankrite taga kandsid soldatid paksu, mereheina mässitud alasti meest ja lõugasid laulda rõve-
dat laulu admiral de Proux'st ning kindral Hornist. Vaa-
did jagati roodude ja patareide vahel. Soldatid, vehkides
taagi otsa pistetud heeringa või rasvatükiga, karjusid:
„Hei, roots, suupistet on!“ Siis ei pidanud rootslased
enam vastu. Sarved hakkasid puhuma, trummid põrisema,
rippsild laskus alla, ja suurte hobustega läbi värava trü-
gides sõitis välja kūrassiiride-eskadron, — pead randi-
listes kiivrites alla kummardatud, laiad mõõgad hobuste
kõrvade vahele asetatud, kihutasid nad raskelt Vene
kantside poole. Tuli huva rooga kõrvale visates vastu
virutada, millega aga juhtus, — teivaste, kahurinühitsate,
labidatega. Algas käsikähm, tõusis kisa. Kūrassiirid nägid
traguneid, kes tagant nende kallale kihutasid, nägid üle
tara ronivaid kohutavaid grenadere ja pöörasid hobused
ümber — ainult mõni mees jäi niidule lamama ja veel
kaua kihutasid hirmunud hobused ilma ratsanikkudeta
ringi ning nende järel jooksid vene sõdurid.

Peale säärase väljatungide ei avaldanud rootslased erilist rahutust. Kindral Horn, — nagu teadsid „keeled“, — olevat öelnud: „Venelasi ma ei karda, las nad aga sõandavad oma Georg-Võidutooja abiga rünnakut alata, — ma kostitan neid paremini kui seitsmesajandal aastal...“ Leiba, püssirohtu ja kuule oli tal küllalt, kuid kõige rohkem lootis ta Schlippenbachile, kes ootas toetust, et teha

... ja vastu talustamatu rünnakut. Ta peatus Tallinnas, Tallinn linnakeses. Selle tegi kindlaks Aleksei Ilvitski, kes ise luurel käis.

...suured müüripurustamiskahurid ja müüsrüd
... — venisid ikka veel läbipääsmatuil
... Ilma raskete relvadeta ei võinud
... mõeldagi.

d mõeldagi.
 d tõdemarssal Boriss Petrovitš Šeremetjevilt pol-
 t... jukustavad: ta oli Tartu ümber piiranud,
 ... laevuud, enese tõketega ümbritsenud, kae-
 ... purustamiseks ja hakkas linna
 ... tüulavad rootslased," kirjutas
 ... Aleksandr Danilovišile, „siamaale ei
 ... suurtüki- ja mürsutulid,
 ... kogupauke,
 ... pommi meie patareidesse, aga
 ... võore. Samuti oleme hädas —
 ... ainult kaks inimest on
 ... ei tea midagi täpsemalt,
 ... Schlippenbach julgustab linna

"Kas sa ei pööraks mille puul võimalikult
 lähemale, et saaks teada kõik Peeter Alek-
 sejevi elu lüpsidest ja peidust, tulnud
 ja läinud, ja teadlaste arv, ta jutustas,
 et ta ei ole eelnevalt öelnud ei volla kindral
 ei ka peidust, et ta loota Peeter Aleksejevitš
 ei ole teinud, et ta ei püüa paratamatult välja mõel-
 da, et ta ei ole teinud, et ta ei püüa tobrutades
 et ta ei püüa et ta ei püüa"

[illegible][illegible]

lahinguvälja. Talle näis koguni, nagu oleksid rootslastel kartetširahe all kõikuma löönud... Kuid ta ootas ära. Viimaks ometi! — metsast veeresid välja kollaste eelika fega rootsi suurtükid ja alustasid oma vägevat juttu. Siis — seda nägi ta selgesti — segunesid Menšikovi rivid... On aegi Horn pööras oma kortsus näo pikksilma juurest ära ja, näidates kuni igemeteni kollasest hambaid, ütles oma abile, polkovnik Marquardtile:

„Käsin: avada väravad ja rünnata vaenlaste paremat tiiba.“

Hakkasid ragisema sillad, üheaegselt sõitsid neljast väravast välja kürassiiride eskadronid, nende järel joostes — jalavägi. Polkovnik Marquardt juhtis kiilutaoliselt rivistatud Narva garnisoni nõnda, et hooga üle vene kaitsekraavide ja kərbiste sööstes rünnata Menšikovi selja tagant tiivalt, suruda ta vastu Schlippenbachiga ning purustada raudses kaisutuses.

See, mida Horn nägi läbi pikksilma, esmalt rõõmustas teda, siis aga pani kohmetama. Polkovnik Marquardtil salk ronis kiiresti, ilma suuremate kaotusteta, venelaste kərbiseid laiali paisates üle kaitsetarade vallide taha. Tema järel väljusid väravaist — jala ja vankritega — Narva elanikud, et vene laagrit riisuda. Korratult pussidest tulistavad Menšikovi pataljonid hakkasid ootamatult sooritama vähe arusaadavat ümberpaigutust: nende parem tiib, mille vastu suundus Marquardt, hakkas suure kiiruga oma kaitsetarade ja kərbiste juurde taganema, kuid vasak — kaugem — sööstis säärase rutuga Schlippenbachiga rootslaste poole, nagu oleks kavatsenud end vangi anda. Mõlema poole suurtükid vaikisid äkki. Hingavalt atakeeriv Marquardt osutus olevat lagedal väljal, Menšikovi ja Schlippenbachiga vägede harude vahel. Tema välkuvate pantseritega kürassiiride eskadronid hakkasid hobuseid peatama, poolringiks keerduma ja peatusid kõheldes. Peatus ka nende juurde jooksnud jalavägi...

„Ma ei saa millestki aru! Mis on ometi juhtunud, kurat võtaks seda Marquardtil!“ hüüdis Horn.

Kõrval seisev adjutant Byström vastas:

„Ka mina ei saa täiesti aru, härra kindral.“

Siis, nihutades pikksilma ikka rahutumalt ühest kohast teise, nägi Horn Menšikovi, — see kukk kihutas, mis hobune jaksas, rootslaste poole. Milleks? End vangi

teda ära tundes sööstis Marquardt ühes kahe jala tiiva poole vastu. Kuid Menšikov jõudis juba huppas rohusel kunkal ohvitseride salga- hobuse seljast maha, — otsustades nende jalgade ajava löviga kollase lipu jargi oli see jalgade staap... Aga kus on siis Schlippenbach? — pikksilma liigutus — ja Horn nägi, kuidas jalgade Menšikovi taga ajades oli sellesama jalgade juurde jõudnud, imelikult käega veh- nuda, nagu kaitstes end viirastuse eest, ja püüdis jalgade, kuid siis joosti tema juurde ning rebiti jalgade... Kunkale tõusis ratsanik suure lont- kade... lipp laskus kallakile ta ees. — amalt Schlippenbach... Pisar tumestas... ta puhkis selle vihaselt ära ja surus... ratsanik lonkõrvalise... Schlippenbachiga... Ta... on pettust!“ lausus adjutant Byström

„Nägi, et see on rootsi mundrisse riie-... on tublisti ninapidi veetud,... Kaskige anda mulle... jättis nüüd juba kasu-... ja jooksis nagu... mööda alla. — mis pidigi... Rootslasteks... Assafjevi... metsas varjanud,... raevukalt... kes... kiivri... peab hääbist... hukkuh... kolman-...“

„Tema kiivri... taganesid... kaitstes end lühikeste... kihutas... Rönne oma... Tulistamine...“

kas ähkimine, hukkuvate rootslaste kähisevad karjatused, mõõkade kliriseimine vastu kürasse ja klivreid. Ajasid püsti purelevad hobused. Langes maha kuninglik lipp. Kähmlusest väljakaranud üksikud ratsanikud kihutasid nagu sõgedad moõda niitu, pörkasid kokku, kukkusid käsi laiali visates... Kogu Vene sõjavägi ronis valludele, nagu vastlapühal, kui rahvas jookseb kokku karuvõitlust vahtima... Soldatid õssitasid takka, keksisid, pildusid kaabusid õhku.

Ainult väikesel osal Rootsi väesalgast õnnestus end Narva labi raiuda. Kõik, mida suutis teha kindral Horn, oli väravate kaitsmine, et venelased jälitamishooga linna sisse ei tungiks. Välja riisuma sõitnud elanikud rabelesid oma vankritega kraavi taga. Soldatid hüppasid üle tarade ja, kartmata võitlusehoos müüridelt tulistamist, haarasid kinni rohkesti Narva elanikke ühes vankrite ja hobustega ning tõid nad laagrisse, et harradele ohvitseridele maha müüa.

Õhtul oli Menšikovi suures telgis lõbus õhtusöök. Joodi admiral de Proux' tulist rummi, söödi Tallinna sinki ja väheste poolt seni nähtud suitsulesta. Kalakene lehkas pisut, kuid oli hea. Aleksandr Danilovitši selg patsutati valusaks, juues tema kavala tembu terviseks.

„Tegid ülitargale Hornile üpris pika nina. Tõesti sa oled täna nimepäevalaps!“ rääkis tublisti purjus Peeter Aleksejevitš bassihäälega, õlgade hüpeldes naerust, — ja tagus talle rusikaga nagu vasaraga abaluude vahele.

„Ma vean kihla, — sa võiksid isegi kuningas Odüsseust tüssatal“ karjus Chambers ja virutas samuti kindralkubernerile vastu selga. „On raske kujutleda kavalamaid inimesi, kui on venelased!“

Üksteisele vahele rääkides hakkasid külalised mitu korda koostama läkitust kindral Hornile — talle „Pika nina“ ordeni annetamise puhul. Algas oli päris latus: „Sulle, Narvas kükitajale, kes oma püksid märjaks teinud, vanale tõlplasele, kohikassile, kes mõirgab otsekui lõukoer...“ Edasi tulid purjus virvarrist juba nii vänged sõnad, et sekretär Makarov enam ei teadnud, kuidas neid paberile panna.

Anikita Ivanovitš Repnin, olles juba küllalt naernud oma sokuhäälega, ütles viimaks:

„Peeter Aleksejevitš, kas aga maksabki vanameest mõnitada? Sest lugu pole ju veel lõpul...“

... tema peale pöörutati rusikatega, karjuti. Peeter Aleksejevitš võttis Makarovi käest pooliku kirja, kägardas — ja pistis tasku:

„... naernud, — aitab...“
... tõusis, vankus, haaras Makarovi õlast kinni, ta surus näo loidunud jooned võtsid vaevaga jälle elu, — keerutanud oma pikka kaela, sai enesest jälle ikka jagu:

„... pidul!“
... telgist välja. Koitis juba. Rohkest kastest pais-
... selle kohal hõljus laagri suitsuvine. Pee-
... hingas sügavalt sisse hommikust

... On juba aeg!“ Ja kohe nihkusid
... sõjaväelaste salgast Anikita Iva-
... ja polkovnik Rõnne tema juurde. „Veel
... teie mõlemale: ma ei vaja toredaid võidu-
... Ma ei oota neid. Ees on raske ülesanne. Teda
... et ta enam ei suudaks jõudu koguda.
... teie andeks peate südame kõvaks tegema...“

... Repnin ja polkovnik Rõnne tegid
... ja hakkasid telgi juurest läbi
... tohu sammuma tumeda metsa
... ümber riietunud, ootasid
... ja vankritele asetatud jala-
... lahingust osavõtjad. Täna
... korpus Rakvere
... ja hävitada.

... keda me
... on vene-
... Varsavi poole,“ ütles
... avades sõjaväelist

... riigiasjadest,
... kuni sinetuse ni
... sellepärast silmi,
... õukondlaste üles-

„Jumal ja püha neitsi näevad, et ma ei kippunud Pöola krooni endale pähe panema, — seesugune oli seimi tahe,“ rääkis kuningas Stanislaw silmi üles tõstmata, põlgliku aeglusega. Tema jalgade ees vaibal lamas kõige õilsamat verd valge emane hurdakoer, koon käppade vahel. „Peale raskuste ja ebameeldivuste pole ma oma kõrges ametis seni midagi muud tunda saanud. Ma olen valmis krooni

... ja kardinal priimas raskelt roots-
... nagu oleks
... Pulkovnik Horn nibu-
... ingevad jalad
... lehtikujulise saad-
... rootslased,
... kurku:
... sõja-
... Mina
... seisuqune on minu
... pime-
... väljub.
... — minul hak-

kavad ka argpüksid võitlema! Mind paneb naerma, — meil pole vähem sõjaväge kui Augustil! Paremini kui mina teab seda suurhetman vürst Lubomirski... Mind paneb naerma, — August piirab meid ümber! See tähendab ainult, et ta annab meile võimaluse teda jaoksõid lüüa: lõunas — tema joobnud šlahta-ratsaväge, Varssavist ida pool — ataman Danilo Apostolit, kelle kasakad on kergelt relvastatud ja ei pea vastu pantserhusaaride hoobile... Feldmarssal Schulenburg leiab oma haa enne Varssavini jõudmist, — tema järel kihutab kahtlemata minu kuningas. Ainus tähelepanu vääriv hädahoht — need on vürst Golitsõni üksteist Vene polku, kuid seni kui nad jalgsi Brestist ronivad, hävitame meie juba Augusti; need tuleb kas taganeda või surra. Ma teen vürst Lubomirskile ettepaneku juba täna öösel koguda Varssavisse kõik ratsapolgud. Ma panen teie kõrgusele ette otsekohe, enne kui need küünlad on lõpuni põlenud, välja kuulutada rahvaväkke mobiliseerimine. Pärgu mind pagan, kui me Augustil kõiki sulgi sabast välja ei tõmba..."

Puhudes oma heledaisse vurrudesse, puhkes Arved Horn naerma ja istus. Nüüd tõstis isegi kuningas oma silmad suurhetman Lubomirskile, kes juhatas kõiki Poola ja Leedu sõjavägesid. Kogu kõneluse aja istus ta kuninga vasakul käel kullatud tugitoolil, laup pihkudele lastud, nii et oli näha ainult ta tutti-pükatud, otsekui pipraga üleriputatud ümmargune pea ja pikad, rippuvad, loitud vurrud.

Kui saabus vaikus, ta otsekui ärkas, õhkas, ajas enese sirgu, — ta oli suur, kondine, laiaõlaline, — asetas käe aeglaselt teemantidega ilustatud valitsuskepile, mis oli pistetud kalli kootud vöö vahele. Ta kongisninaline, rõugearmiline, lohkus põskedega, sarnadel pingule tõmbunud lõkendava nahaga nägu oli nii inimpõlglikult ja kõrgilt sünge, et kuninga silmalaud löid vabisema ning ta hakkas kummardudes koera silitama. Suurhetman tõusis aeglaselt püsti. Talle oli saabunud kauaoodatud kättemaksuhetk.

Ta oli Poola suursugusemaid magnaate, oma tohutuis valdustes mõjurikkam kui ükski kuningas. Kui ta läks seimile või Czestochowasse palverännakule, siis sõitis tema tõlla ees ja taga ratsa, kalessides ja vankritel mitte vähem kui viis tuhat šlahtameest, rõivastatud kõik ühtemoodi vaarikavärvi poolkasukaisse taevassiniste käanis-

logosikäänatavail varrukail. Rahvaväkke — sõjakuulajad mässava Ukraina või tatarlaste vastu — tõi ta oma husaaripolku teraskürassides, tiivad selja taga. Tema vere poolest Piast¹, pidas ta end esimeseks pretendentiks Poola troonile pärast Augusti troonilt kukutamist. Tõukord — möödunud aastal — karjus juba kaks korda ümber seimi saadikuist, mürtsutades mõõkadega: "Ma tahan Lubomirskit!" Kuid seda ei tahtnud kuningas, kes ei vajas nukku. Polkovnik Horn piiras mässavaid musketäre ümber, — nad läitsid sütikud ümber ja pidulikkust trummipõrinaga. Horn läks, otsekui kandadega naelu sisse tagudes, tühjale troonikohale hädalt: "Ma panen ette Stanislaw Leszczyński!"

Suurhetman varjas oma vimma. Keegi ja mitte kunagi ei julgenud riivata tema au. Seda tegi kuningas Karl, kes oli kännimaad ja kuld-lauanõusid kahtlemata väheks pidanud Lubomirskit. Heltes sünge pilgu ümberringi, ta hakkas kõneldes valitsuskepi muna, hakkas ta äge-
¹ Piastid, kellest üks oli kuningas, ümbhäälikuid nagu siug:

"Ma tahan oma valdusi või viirastus mulle: mind, suurhetman, vürst Lubomirskit, julges käskida garantsid anda, et ta ei ole meid? Või jultumus?" Kuningas Karl, kes oli kännimaad ja kuld-lauanõusid väheks pidanud Lubomirskit, hakkas kõneldes valitsuskepi muna, hakkas ta äge-
¹ Piastid, kellest üks oli kuningas, ümbhäälikuid nagu siug:

"Ma tahan oma valdusi või viirastus mulle: mind, suurhetman, vürst Lubomirskit, julges käskida garantsid anda, et ta ei ole meid? Või jultumus?" Kuningas Karl, kes oli kännimaad ja kuld-lauanõusid väheks pidanud Lubomirskit, hakkas kõneldes valitsuskepi muna, hakkas ta äge-
¹ Piastid, kellest üks oli kuningas, ümbhäälikuid nagu siug:

"Ma tahan oma valdusi või viirastus mulle: mind, suurhetman, vürst Lubomirskit, julges käskida garantsid anda, et ta ei ole meid? Või jultumus?" Kuningas Karl, kes oli kännimaad ja kuld-lauanõusid väheks pidanud Lubomirskit, hakkas kõneldes valitsuskepi muna, hakkas ta äge-
¹ Piastid, kellest üks oli kuningas, ümbhäälikuid nagu siug:

¹ Poola riigi legendaarne rajaja, Tõlk.

Sõna „berserkier“ ehk vahkvihast haaratu pärineb kaugest minevikust, põhjamaade elanike kombest end karbseseenega joovastada. Hiljem, keskajal, nimetati normannide juures berserkierideks sõdureid, kes olid lahingus haaratud vahkvihast, — nad võitlesid ilma raudruu, kiivri ja kilbita, ainult lõuendsärgis, ja olid nii kohutavad, et näiteks legendi järgi kaksteist berserkieri, konung Kanuti poega, purjetasid eraldi laeval, sest et ka normannid ise neid kartsid.

Kuningas Karli tabanud vihasöösti võis nimetada üksnes berserkierlikuks, sel määral olid kõik õukondlased, kes viibisid sellal tema telgis, ehmunud ning rusutud, aga krahv Piper ei uskunud end isegi ellu jäävat... Tookord, saanud krahvinna Kozelskalt tuvi-depeši, jäi Karl — vastupidiselt Piperi, feldmarssal Rehnsköldi ja teiste kindralite arvamusele — kindlaks kattemaksuhimulises soovis sedamaid Augustit lõplikult hävitada, alistada kogu Poola Stanislaw Leszczynskile, anda sõjavägedele korralik puhkus ja siis järgmisel aastal, üheainsa suvise retke jooksul, lõpetada sõda idas kõigi Peetri sõjajõukude hiilgava purustamisega. Narva ja Tartu saatuse pärast ei tundnud ta rahutust, — seal olid usaldatavad garnisonid ja tugevad müürid, mille külge moskovitide hammas ei hakka, seal oli vapraim Schlippenbach. Peale kõige muu oleks aga kannatanud ka tema, Makeedoonia Aleksandri ja Caesari kuulsuse pärija uhkus, kui ta oleks segl ajanud oma suured plaanid mõne tuvi-depeši pärast, mis liiatigi lodeva kurtisaani poolt edasi antud...

Teate Vene abiväe saabumisest Sokalisse ja Augusti ootamatust marsist Varssavi peale otse Karli enese nina alt (kes nagu sõõnud lõukoer ei kiirustanud kihvade löömisega hukkamisele määratud Poola kuningasse) tõi seesama šlahtamees, kes pan Sobieszczanski peol raius saabliga puruks vorstiliua. Krahv Piper läks kõheldes kuningat äratama, — see oli koidu ajal. Karl magas vaikselt välivoodil, ristis käed rinnale pandud. Vasklambi nõrk tuluke valgustas ta suurt kühmuga nina, põse askeetlikku lohku, tihedalt kokkusurutud huuli, — isegi magades tahtis ta olla ebaharilik. Ta sarnanes rüütli kivi-kujuga sarkofaagi kaanel.

Kalatu pani Piper lootuse kuninglikule kukele, kellel
... täiest kõrist kirema hakata. Kuid kukk pidi
... kuningaga mungaelu, ta ainult soputas end
... laga puuris ja surus kurgust kahisevalt esile
... eh-hee!"-taolist.

...teie kõrgus, ärgake üles," lausus krahv Piper võima-
 tu põlvnõel, suurendades tuld lambis, „teie kõrgus,
 krahv teade..." Karl avas silmad, end liigutamata.
 ...on meie cest minema pääsenud..."

... ja kogu selle aja jooksul ei saanud Pipert
... ja kogu selle aja jooksul ei saanud Pipert
... ja kogu selle aja jooksul ei saanud Pipert

"Saapad, mu püksid!" lausus Karl aeglaselt, veelgi
hoolimata päralet ajades pilkumatuid silmi, — nad hak-
ki läigi kiirgama, või oli see suitsema hakkava lambi
tuhkane vastuhulk. Piper sööstis telgist välja ja tuli seda-
mööda ühes Björkonhjelmiga, kellel parukas kui-
vunud ja lõmmutatud. Teiki astusid kindralid. Karl
püüdis jalga, tõmbas äkki püsti hoides saapad jalga,
kõnni kiiresti, muides seajuures katki kaks küünt,
kõnni ta oma rasku valla.

Ma süga täpselt pöördedega, te olete ras-
keid ja raski inimesi" karjus ta haukuva häälega
(kõik need kühkud krompi ja hambad plaksusid)
"Kõik need rasked olvad kindral Rosoni peale. "Täna
on kindral Rosoni ja kindral Lewenhauptile, pöör-
dud ühtesugusele andmiseks, "taile oleks ko-
rgeks, kui teie armee vooris jõlkudel Kus on
teie sõjaväelastele mehed taljem kui keegi teinel...
Kus on teie sõjaväelastele mehed, millest sõltub
teie sõjaväe mehed ja sõjaväe ühikute käest! Ma
tõmban neid kaitseväelastel! Ma olen nooruväärnel Ma
mõistan veel, mis kaardid pole mind ühe pealt telgist
välja lohistanud ja, nõõr kaulas, Moskvasse viinud! Aga
teie, härra Pipor, soovitan krahvikrooni teie vapil asen-
dada! Ma soovitan teie, krahvide, nunnikanade ja muu
lõuulika õgija, joomar ning eesoli Ärge julgege haavu-
mist elendad! Ma tõmban teid mõnuga rattale ja lasen
neljaks ratudel Kus on teie salakuulajad, ma küsin? Kus
on teie kullerid, kes peavad mulle testama sündmustest
pärast varem kui need toimuvad? Käige kuradile! Ma jätan

armee sinnapaika, ma muutun eraisikuks! Mul on vastata
olla teie kuningas!"

Seepeale rebis Karl kõik nööbid oma kuue eest. Ta ratsasaapa hoobiga trummi lõhki. Kiskus räbalaiks puuruka, mille tõmbas parun Bjorkenhjelmi peast. Keegi ei rääkinud talle vastu, — ta märatses mööda telki laugnevate õukondlaste keskel. Kui berserkierluse hoog hakkas nõrkema, asetaski Karl käed selja taha, langetas pea ja lausus:

„Käsin silmapilk armee häire korras jalule ajada. Annan teile, härrased, kolm tundi aega ettevalmistusteks. Ma asun teele. Te saate kõik teada minu käskkirjast. Lahkuge minu telgist. Björkenhjelm, andke sulg, paberit ja tintil“

6

„See on talumatu ... Seisame, seisame terve igaviku ... Rohkem pealehakkamist, tubli rünnak, ja me oleksime võinud täna öösel Varssavis ööbida,“ rääkis torisevalt krahvinna Kozelska, vaadeldes tõlla-aknast loendamatuid lõkketulesid, mis laiusid kaarekujuliselt öises pimeduses nähtamatu linna ees. Krahvinna oli kuni meelemärkuse kaotuseni väsinud. Tema elegantne kuldse Cupidoga tõld purunes jõekese ületamisel ja tal tuli asuda pani Anna Sobieszczanska ebamugavasse, rappuvasse, näotusse sõidukisse. Krahvinna oli nii vihane, pani Anna paistis talle nii põlgusväärse olendina, et ta oli selle kolkast parit poolatari vastu isegi sõbralik.

„Kuninga tõld seisab meie ees, kuid teda ennast pole seal... Millele ta mõtleb, seda ei tea isegi jumal mitte... Ei mingeid ettevalmistusi õhtusöögiks ja puhkuseks...”

Krahvinna laskis vaevaga, rihmast sikutades, tõlla-akna alla. Tundus sooja hobusehigi lõhna ja sõdurikookide rammusat suitsu. Öö oli täis laagri kära, — huikasisid inimhääled, ragisesid üksteise külge takerdunud vankrid, — hüüded, sõim, naer, hobuste müdin, kauged paugud. Krahvinnat olid äärmiselt tüüdanud need sõjaretke lõbud, ta tõstis klaasi üles. Viskus tõllanurka. Teda segas kõik, — kortsunud rõivad ja burnusmantel ning laegaste nurgad; ta oleks mõnuga kellegi veriseks hammustanud...

„Ma kardan, et me leiame kuningalossi täielikus korra-
tuses, tühjaks röövituna... Leszczyńskite perekond on

...aluse poolest, ja ma tunnen liiga hästi Stanis-
...ilmakirjateener, kitsi ja väiklane... Ta ei põge-
...Vaissavist ainult palveraamat taskus. Ma soovitan
...on kallis, hoida tagavaraks mõni eramaja, muidugi
...on Vaissavis korralikke tuttavaid... Arge te
...Augustile liialt lootke... Mu jumal, missugune
...on!"

Pani Anna nautis vestlusi krahvinnaga, — see oli selts-
kondlik kasvatuse kõrgeim kool. Juba noore plikana,
ta tal vaevast hakkasid särki all tärkama veetlevad
mured, unistas pani Anna ebaharilikust elust. Selleks
ei olnud peeglisse vaadata: ilus, ja mitte lihtsalt ilus,
kontatunud, tark, vaimukas, elav, väsimatu. Vanemate-
ga oli vaenu. Isa, laostunud šlahtamees, tegutses laa-
ri ja rikaste panide kaardilaua taga. Ta oli harva
koos Apparevakunnes, väsinud, taltsas, roidunud näoga
istunud ta akna juures ja vaatles vaikset oma kehva
tütarlast. Anna — ta ainus ja armastatud tütar —
talle panti, et ta jutustaks oma seiklustest. Isa algas
alati rahumeelselt, kuid siis, hoogu sattudes, hakkas
ta rääkima kangelaulegude ja vägevate tutvustega.
Tõenäoliselt kuulus Anna tött ja valet
Petrovitšile, Potockitele, Lubomirskite, Czar-
ski järele. Kui isa, müünud
tööd, läks koju, siis sellega õnnel ja sõnitud viimse
ajaga, et ta ei ole enam pan Schlenzeranski ke lubas,
et annab talle vahepeal, et see abielu on vaid
teine tüdruk, kes tulevikku. Teda kurvasdas ainult
et mõne tunni se lüha hiljalt, mille oma ea koha-
raks. Tal oli hea mulde küll taltsa mõistusele alis-

Ja need said juba teinud ta korraga õnneredeli
... ja võrku. Pani Annal
... ta terav
... viijasalves;
Pan Sobiesz-
... ei näinud
... küla-
... olema:
Varssavis. Ärge
... mind."
Kõrvale oli teine asi: tassata krahvinna Kozelskat
ja teda hüümatult kõrvaldada, ning lõpuks kõige õrnem

punkt: mitte olla kuninga hetkelise tuju objektiks, vaid teda püsivalt siduda...

Selleks on vähe ainult naiselikust võlust, selleks on vaja kogemust. Kaotamata aega uuris pani Anna krahvinna võrgutamissaladusi.

„Oh ei, armas krahvinna, Varssavis olen ma valmis hurtsikus elama, ainult et teie lähedal olla nagu hall mesilane roosi ligidal,“ rääkis pani Anna, istudes talle teises nurgas, jalad enese alla tõmmatud, ja vaadates vilksamisi krahvinna suletud silmadega näole; see lõi kord roosatama lõkketulede vastuhelgist, kord vajus varju (just nagu kuu pilvedes). „Ma olen ju veel päris laps. Ma värisen seniajani, kui kuningas mind kõnetab, — ei taha vastata midagi rumalat või ebaviisakat.“

Krahvinna hakkas rääkima, otsekui vastates oma mõtetele — hapudele nagu ädikas:

„Kui kuningas on näljane, siis õgib ta ühesuguse mõnuga nii rukkileiba kui strassburgi pirukaid. Ühes teesäärses kõrtsis takerdus ta rõugearmilisse kasakatüdrusse, kes jooksis kruusidega nagu välg üle õue keldrisse ja siis jälle tagasi kõrtsi... See näis talle olevat naine... Ainult sellel on tema jaoks tähtsust... Oh peletisti! Krahvinna Königsmark vallutas tema sel teel, et näitas talle tantsu ajal sukapaelu: musti lehviseotud sametpaelakesi roosadel sukkadel...“

„Jeesus, Maarja, ja see mõjub nõnda?“ sosistas pani Anna.

„Ta armus nagu elajas vene bojaarinna Volkovasse; see vahetas balli jooksul mitu korda kleite ja särke; ta jooksis tuppa, haaras Volkova särgi ja pühkis oma higist nägu... Samasugune lugu juhtus möödunud sajandil Henri Teisega — Prantsuse kuningaga. Kuid seal lõppes see pikaaegse kiindumusega, bojaarinna Volkova lipsas tal aga üldiseks rahuloluks nina eest ära...“

„Ma olen hirmus rumal!“ hüüdis pani Anna. „Ma ei mõista, milleks on siis siin tolle isiku särk?“

„Mitte särk, tähtis on tolle isiku nahk, sellele omane lõhn... Naise nahk on sedasama mis lillale ta lõhn. Seda teavad kõik plikad naiskloostrite juures olevais koolides... Säärasel kõlvatul, nagu meie armastatud kuningas, määrab nina kõik ta sümpaatiad...“

„Oo, püha neitsi!“

„Kas olete vaadanud tema tohutu suurt nina, millega

...andab, leides, et see annab talle sarnasuse... Ta liigutab kogu aeg ninasõõr-... kes haistab nurmkana...“

...ent, et tahtsad on lõhnaõlid, lõhnavad puud-... võided? Sain ma õieti aru, armas krah-... lugenud „Odüsseiat“, siis peate mäletama,...

...Klike moondas mehi sigadeks... Ärge tehke... mu armas... Aga muide, see kõik on... igav ja alandav...“

...Pani Anna hakkas mõtisklema, —... õigupoolest sisse vedas? Akna taha... vahu tilgutav hobuse koon. ... sadulast, avas ukse, — ta... suur, clav nagu naeratas pimes-... hoidis ratsanik, oli ta oma... kullatud kiivris, toredalt... mantlis nii suurepärase, et... „Ei, ei mingeid rumalusi...“

...ta saate olema ajaloolise... lõppas kohe tõllast... teie kahjumata taotle-... ja jään alla tühja... teravalt

...ma saadan...“

...Tema pärani avanenud sil-... August taganes pisut. ... tõllast välja — ... väri- ... mitte ... — ja ... alla. Veel kord ... naise oskus... ... kus seisis ... valitud ... kinni- ... teine teisel ... olevalle ... kloppis: talle näis, nagu

oleksid neid ümbritsevad kõrged tiivulised ratsanikud tule vastuhelgid kürassidel ja kiivritel — jumala nimelid, kes on maa peale laskunud, et tagasi anda Augustile tema Varssavi lossi, kuulsust ning raha... Ta sulges silmad ja luges lühikese palve:

„Olgu kuningas mu käes nagu talleke...“

Kostis hobuste kabjaplagin. Eskadron taandus kahele poole. Pimedusest lähenes suurhetman Lubomirski oma valvesalgaga, kel samuti tiivad seljas, ainult mustade silgudest. Otse kuninga juurde sõitnud, tõmbas suurhetman järsult ratsmeid, hüppas mantlit kohevile ajades norskava hobuse seljast maha ja laskus Augusti ees valgel ühele põlvele:

„Kui võid, kuningas, andesta mulle mu reetmine...“

Tema põlevad tumedad silmad vaatasid kindlalt, õhetav nägu oli sünge, häälmurduv. Ta taltsutas oma kõrkust. Ta ei võtnud maha karusnahkset teemantpalmikuga mütsi, ainult ta kuivetatud käed vibisesid...

„Minu reetmine sinu suhtes — see oli mu meeleetus mõistuse pimenemine... Usu mind, — ma ei tunnistanud Stanislawi ometi hetkegi kuningana... Haavumine näris mu sisikonda. Ma ootasin aega... Ma viskasin oma valitsuskepi ta jalgade ette... Ma sülitasin ja lahkusin ta juurest... Kuninga õues ründasid mind komandandi sõdurid... Tänu jumalale, mu käsi hoiab veel tugevalt mõõka, — nende neetute verega kinnitasin ma oma loobumist Leszczyńskist... Annan oma elu su kätte.“

Teda kuulates kiskus August aeglaselt raudkindaid käest. Langetas need vaibale, ta nägu selgines. Ta tõusis, sirutas käed ette, raputas neid:

„Ma usun sind, suurhetman... Kogu südamest andestan ja sülelen sind...“

Ja ta surus tema näo kogu jõuga oma rinnale, taotud kentauride ja nümfide vastu, mis olid kujutatud tema Itaalia meistrite tehtud raudrüül. Hoidnud teda nõnda enese vastu surutuna pisut kauem kui tarvis, käskis August veel ühe tooli anda. Kuid tool oligi juba kohal. Kobades oma muljutud põske, hakkas suurhetman jutustama Varssavi sündmustest, mis olid aset leidnud pärast tema keeldumist Augusti ja venelaste vastu välja astuda.

Varssavis oli alanud segadus. Kardinal priimas Radziewski, kes möödunud aastal Lublini seimil avalikult, põlvitades ristikuju ees, vandus truudust Augustile ja

... loopollita vabadusele, kuu aega hiljem aga Varssavis kuningas Karlile ustavuse märgiks luteri kiriku ja nõudis, — isegi vahutava suuga — ... luteri kirikut ja esitas kandidaadiks troonile vürst ... ning siinsamas, Arved Horni nõudmisel, reetuse eest kolmekordne reetur põgenes esimesena ... osales seejuures ka mõned kirstutäied kiriku ... kanna villa.

Kuningas Stanislaw hulkus kolm päeva mööda tühja ... hommikul ilmus üha vähem õukondlasi ... audientsile. Arved Horn ei lasknud teda ... vandus säilitada talle Varssavi üksnes oma ... Kuna ta etiketi reeglite kohaselt ei võinud ... soomalaan, sus istus ta lõuna- ja õhtu ... naaberitoas ning kõhistas kannuseid. Et mitte ... kolistamist, luges Stanislaw roogade ... valjusti ette Apuleiuse värssse ladina keele ... lossist minema, — ühes ... ümberriietatuna külamehe ... kleebitud. Ta sõitis linnaväravast ... kokkuvõtte kogu kuningliku ... et kuningas Sta- ... peale Apuleiuse luge- ... mööda tühje ... Arved ... alla kuningliku voodi ees ... ning laskis ... ei võinud enam ... põgenemist Varssavist, kes ... Leszczyńskiaga.

... kuulates, tagus ... poold, pooldus daamide poole. ... üksnes külma ... hobekelluke ...

„Mis nõu sa mulle alla annad, suurhetman? Piiramine ja viivitamatu tormijooks?“

Atsult tormijooks, armuline kuningas. Arved Horni ... Varssav tuleb vallutada enne kunin- ...

„Viivitamatu tormijooks, kurat võtaks! Tark nõu- ... August ragistas sõjakalt raudsete õlakatetega. ... sõjaväele hästi süüa anda,

kas või keedetud haneliha... Tagasihoidliku arvustuse järgi viis tuhat hanel... Hm!" Ta krimpsutas nina.
 „Poleks paha ka palka maksta... Vurst Dmitri Mihhovitš Golitsõn sai mulle anda ainult kakskummendit jefimokit... Krossid! Mis puutub rahasse, siis pole Peeter avar vaim, ei — pole avari! Ma arvestasin haneli ja õue kassaga... Varastatud!" karjus ta punetades.
 „Ma ei või ju ometi kontributsiooni maksta omaenese pealinna peale!"

Vürst Lubomirski kuulas kõik selle ära, vaadates oma jalgade ette, ja lausus tasa:

„Minu väekassa pole veel tühi... Käsi ainult..."

„Täna, kasutan meeletult," vastas August pisut hõõskahku, kuid tõelise versailise graatsiaga. „Ma annan umbes sada tuhat jefimokit... Annan parast tormijooksu tagasi..." Sõrma lüües tõusis ta püsti ja süleles uue hetmanit, puudutades põsega selle põske. „Mine, vurst ja puhka. Ka meie tahame puhata."

Hetman hüppas hobuse selga ja ratsutas taha vaadates pimedusse. August pöördus daamide poole:

„Nõnda siis, mu daamid, teie väsitav reis saab tasutud. Oelge mulle ainult oma soovid... Esimene neist ja kõige tagasihoidlikum, — ma aian, — on õhtueine. Ärge arvake, et ma olen unustanud teie mugavused ja meelelahutused... Seesugune on kuninga kohus, — mitte kunagi ja mitte midagi unustada... Ma palun teid muuta tölda."

VIIES PEATÜKK

1

...kõik ilma puhkamata Moskva... kinnipidamisega, vahetustroikaga, lühikeses... vankris. Ta viis tsaari posti ja käsku vürst... kinnistada kõiksuguse rauakraami saatmise... temaga kaasa sõitis Andrei Golikov, mis viivitamist seal veel... sada sülda kolmikrakendi... ehk nagu nüüd... lootsis Gavriila, üleni... vastu ust... „sedamaid... kellel vaid... kuuma... pikas... joonisega..."

...Hambad... klammerdunud vankripeele külge, et... kukkuda, juuksed selja taha... nagu napp, nii avas ta otse... ja vaatas vastu ujuvaid metsi, rõõmsalt mõeldes roheline ümb... taevast ja... mustalt vee... parved, kui rattad... lõppematu teest kõlises... kihutas ja... selja taga meeletut...

...igivanad, väheste elanike... akende asemel kahe

dud, tugev, kerge. Tohikpärjaga tüdruk keerles kogu sepi-koja ümber. Lõpuks märkas Kondrati teda:

„Mašutka!“ Tüdruk heitis juuksepalniku tagasi ja seisma nagu maasse kasvanud. „Jookse, too hämmastav külma piima — teeleminekuks juua.“

Gavrila vaatas silmi pilutades, kuidas tüdruku kanna-
välkused, ja küsis:

„Õde või? Kadestamisväärt plika...“

„Ah tema nüüd,“ ütles sepp. „Mehele panna — nagu pisut kahju veel. Kodus pole talt millekski asja, ei kuu-
jat, ei lehmahipsjat, ei hanekarjajata. Ainult — sinu
savi mätstida ja vigurdada, teeb kassi ratsa koera selja
või vanamoori, sau käes, otsekui elava, see on tõsi.
Voolib linde, metsloomi, mihukeksi pole olemaski. Kambri
on seda rämpsü täis. Katsusime välja visata, — kisa, ulja-
mine. Lõime käega...“

„Mu jumal, mu jumal!“ lausus Golikov tasa. „Peab seda
otsekohe vaatama!“ Ja ajas justkui pühas hirmus silmad
pärani sepa poole. See laksas endale vastu kulgi, pistis
naerma. Vanjuša ja Stjopa naeratasid tagasihoidlikult
kuigi mõlemad oleksid tahtnud samuti naerma pahvatada.
Tohikpärjaga tüdruk tõi nõu ahjus kuumutatud piimaga.
Kondrati ütles talle:

„Maška, see mees tahab näha sinu puushikke, milleks
— ei tea. Näita...“

Tüdruk muutus surnukahvatuks, piimanõu hakkas ta
ees värisema.

„Oi, pole vaja, ei näita!“ — pani nõu murule, pöör-
dus ja läks ära nagu unes, kadus sepi-koja taha. Nüüd hak-
kasid juba kõik vennad külgedest kinni haarama, juuk-
seid raputama... Ei naernud ainult Golikov, — nina ette
sirutatud, vaatas ta sinna, kus tüdruk kadus sepi-koja
nurga taha. Gavrila ütles:

„Noh, Kondrati Stepanovitš, kuidas me siiski oma
arveid õiendame?“

„Kuidas õiendame?“ Sepp pühkis märqi silmi, õiendas
vurre ja silus juba mõtlikult habet. „Kui naed tsaar Peet-
rit, tervita teda minu poolt... Lisa juba omalt poolt
juurde, mis vaja. Ja ütle, et Kondrati Vorobjov palub tema
peale mitte vihane olla, ega Kondrati Vorobjov teistest
inimestest juhmim ole... Valitseja mõistab mu vas-
tust...“

...mulliste väljade taga, kasesalude taga, rukkipõllu-
de taga, kaugel sinise metsa taga seisis vikerkaar, üks
...kadus eemalduvasse vihmapiilve, aga seal, kus ta
haru maha toetas, sätendasid ja vilkused kuldsed
mullid.

...tad sa, Andrjuška?“

...on Moskva...“

...võit Ivanovitš, see on otsekui ilmutus... Viker-
...algustas seda meile...“

...ei mõista isegi, millest see Moskva nõnda säten-
...Aga sina oled vist küll rõõmus, et Moskvasse
...“

...mullid... Olen rõõmus ja tunnen hirmu...“
...lõunapool, — kohe sauna... Hommikul käin ära
...pool. Seejärel viin su tsaaritar Natalja
...mullid...“

...pöörab ajabki hirmu peale...“
...hirmus,“ lausus Gavrila seekord isegi libit-
...tagant, kullake, palun sind inimese
...“

...pöörab üli lühike. Hobusekapjadelt lendasid pori-
...läikis. Tuuleke oli lõhnav. Vastu
...võit võitlusest, müümata jäänud
...seotud lonkava hobusega.
...numbriga: Moskvan
...viletsad hurtsikud, mõni
...kalmistu hallide
...kuppel.

...pöörab palja launikuuga poi-
...hobune.
...pöörab talle pilt-
...algavad jalad,
...amult
...trokat.

...Vaatad paremale, kus läbi
...habemikud
...vikatitega. Vaatad vasa-
...lamab kari, ja karjapoiss
...aga tema järel

hüpleb tark koeraklutt, kõrvade välkudes rohust... Jõu-
võodiline versta post, — 31 versta... Gavriila halises

„Küüdimees, ainult kolm versta olemegi ära sõitnud.“

Postipoiss pööras tema poole oma lõbusa naomurega, l-
pusti ninaga, mis näis selleks olevatki punetavate põskede
vahel aset võtnud, et end viinaklaasist vaadelda:

„Ära sa, härra, verstasid postide järgi loe, loe neid kõ-
side järgi, poste pole uskuda... Vaat — nüüd lähedki
lahti...“

Ta huilgas äkki venivalt: „Oi-oi-oi, hobukesed!“ — kal-
lutas end seljakile, laskis ohjad käest, suurepäised ol-
värvi hobused pistsid kihutama tuhatnelja, käänasid ju-
sult kõrvale ja peatusid kõrtsi ees, — see oli vana pikk
maja, mille värava kohal tõrrutas kõrge tahis ja —
kirjaoskajate jaoks — oli ukse kohale helesinisele põh-
jale kinnaveriga maalitud: „Körtz“.

„Härra, tee mis tahad, hobused on omadega läbi,“ lau-
sus küüdimees lõbusalt ja võttis kõrge viltmütsi peast.
„Kui tahad, peksta või surnuks, parem aga käsi anda klaasi
kibedat...“

Körtsimees — vanaaegselt riides, jõhvikakarva kaftani
kaelus kiillaspeast kõrgem, — oli juba väljunud pehkinud
trepile, leebe ning värskeilmeline, ja hoidis kandmikul
kolme klaasi roheline napsiga ja kolme magunakringlit
peale haukamiseks... Polnud midagi parata, tuli vank-
rilt maha ronida, liikmeid sirutada...

Moskvale hakkasid lähenema röskes videvikus. Polnud
lõppu mõisatel, küladel, saludel, kirikul, taradel. Vahel
riivas look pärna oksa, ja sõitjaile varisesid vihmapiisad
kaela. Kõikjalt õhetas valgus labi põiest ruutude või
maaraklaasist akende; kirikuesistel istusid veel kerjused;
karjusid hakid kirikutornide tühemeis. Rattad hakkasid
puusillutisel ragisema... Gavriila, haaranud küüdimehel
õlast kinni, näitas — milliseisse kõveraisse põikuulit-
saisse käänata.

„Näe, seal, kus mees aia ääres pikali maas, otse selle
vastas — umbtänavas... Pea, pea, oleme parall...“ Ta
hüppas vankrilt maha ja pööras vastu väravat mis nagu
kirst raudribadega üle löödud. Vastuseks pistsid metsikult
haukuma ja kette ragistama kuulsad Brovkinid hundi-
koerad.

Mõnus on pärast kauast eemalolekut saabuda vane-
matekoju. Astud sisse — kõik on harjunud, kõik on uut

oli tuttav. Väliseeskojas põleb aknalaua küünal, siin
seente ääres nikerdatud pingid palujatele, et istuksid
... istuksid rahulikult, kuni kutsutakse peremehe juurde;
... tuhi talvine eeskoda kahe ahjuga, siin seisab
... istuolest õõtsutatav küünal põrandal, siit vasakul —
... kaetud uks elutamatuise hollandi kambritesse
... küllaliste jaoks, uks paremale — soojadesse
... tubadesse, aga kui otse edasi minna — hak-
... mööda vahekäike, järske treppe üles ja alla,
... sahvrid, keldrid, kambrikesed, sulendid, laoruu-
... Lõhnabki vanemate majas eriliselt, meeldivalt,
... Inimesed rõõmutsevad saabumise puhul, rää-
... vaatlavad armastusega, ootavad, et aga soove

... Ivan Artemiitš ei juhtunud kodus olema, oli ring-
... oma manulaktuure mööda. Gavrilat võtsid vastu
... lihav (nagu ta pidigi olema), väarikas,
... ja laulva häälega naisterahvas; vanem sell,
... Artemiitš ise ütles, et see on saatan; ning hil-
... pakatud majordoomus Karla, — tema
... keegi hääldada, — pikk ja
... jõudeolekust ja vene toidust
... etteulatuva laubaga, mis
... ainult üks viga oli
... kohase palga eest Moskvasse;
... sametsõrmikest ning rääkis

... ütles neile
... lihapirukas ja hani
... Pieterburgis oleme
... peal hoopis kõhnaks

... k'etrandmold,
... kui-
... masenda-
... sõnagi
... lame jalapöid
... kaet selja taha
... jaoks puhast
... ja pulstas laulva häälega:

„Saunas leilitame sind, jõudame, soodame ja paneme
... magama, kullakene, magus on uni vane-
... Meil on, jumal tänatud, kõik hästi, häda-

õnnetus pole maja puutunud... Hollandi lehmad on kõik poeginud, inglise sead tõid igaüks kuusteist põrsast, vurst-tseesar käis ise imetlemas... Marjad, kirsid on alles ennenägematud... Paradiis, paradiis on vanema maja... Ainult et tühi, — oh, oh... Su isa Ivan Artemjitš kõnnib, vaeseke, kõnnib mööda kambreid: „Mul on igav," ütleb, „Agapovna, kas mitte sõita jälle manutau turidesse..." Raha on isal juba nii palju, et enam hupadagi ei suudaks; kui Senkat poleks, — ta heitis palu vanemale sellile, — „eluilmaski ei loeks ta ära... Ainult selle mustaninalisega on meil häda... Muidugi, ega meie maja enam ilma seesuguse isikuta läbi saa; Mo k vas räägitakse — varsti võivat Ivan Artemjitš mõne tüt ligi saada... Noh, see siin pistab punaste sulgedega kübara pähe, koputab sauaga vastu põrandat, pörutab jalakolaskiga, — ega midagi öelda — suursugune... Oli teine enne Preisi kuninga juures majordoomuseks, kuni tal nina peast ära hammustati või kuidas... Esiotsa me kartsimet teda, on ju välismaalane, ega see pole naljaasi! Tallipoiss Ignaška õpetas teda balalaikat mängima... Sellest peale klimberdab päevad läbi, nii et on kõiki ära tüüdanud... Ja õgima on vahva... Kõnnib mu järel, „Emake, süüa..." Lollpea, missugust pole varem nähtud. Kuigi see vahest peab nii olemagi tema ametis. Oli meil jaanipäeval suur lõunasöök, suvatses saabuda tsaarinna Praskovja Fjodorovna, ja ilma Karlata oleks meil muidugi raske olnud. Pani ta, mu tuvike, selga kaftani, tresse ja narmastupse ta ümber kümme naela keerutatud, tõmbas kätte seemisnahksed sõrmkindad; võtab ta kuldliua, paneb sellele tuhanderublase vaagna ja ulatab — põlve painutades — tsaarinnale. Võtab siis teise liua, teise vaagna, mis eelmisest parem, ning ulatab tsaaritar Natalja Aleksejevnaale...

Seni kui majavalitsejanna jutustas, võttis toapoiss, keda majordoomuse majja ilmunisest peale oli hakatud kutsuma kammerteenriks, — Gavriila seljast tolmuse kaftani, kampsuni, päästis valla kaelasideme ja hakkas ähki-des ratsasaapaid jalast kiskuma. Gavriila siputas äkki jalgu, hüppas üles, hüüdis:

„Tsaaritar oli meie majas? Mis sa jamsid?"

„Oli, oli ta ilusakene, Ivan Artemjitši vasakul käel istus imeväärsekene... Kõik teda muudkui vahtisid, söömise-joomise unustasid... Käekesed täis sõrmuseid ja

õrnad, luigeõlakesed, otse rinna kohal sünnimärgike — see suurune, — kõik märkasid... Kleit ta seljas — kuldne õitseb, õhust kergem, kulgedel uhkelt üles löö-
all aares — aina siidroosid, peas aga — siurulinna

... ei kuulunud edasi... Tõmmanud õlgadele
... poolkasuka, tatari tuhkleid järel lohistades
... ta mooda vahekäike ning treppe sauna. Rõske
... toas tuli talle äkki meelde:
... povna, aga kus on mees, kes minuga kaasa sõi-

... et Andrjuška Golikovi põlnud majordoomus
... ja ta istus ikka veel õues lahtirakendatud
... Munde, tal oli sealgi oma mõtetega hea olla. Mus-
... kohal paistsid tähed, lõhnas köögi, heina-
... lauda järele, — üpris kodune, ja ikka nagu oleks
... andunud õitsva pärna magusamat hõngu. Andr-
... kunnarnukkidele toetudes tähtede poole.
... need on, mis nii tihedalt tumelillasse ava-
... nad, kas on nad väga kaugel ja milleks nad
... teadnud ega mõtelnud sellele. Kuid
... väike oli tema, And-
... Kuid — väiksena küll, aga mitte
... kord pühamees Nektari, —
... mitte armetu õlendina ei tund-
... ei suudaks taluda seda,
... Andrijuška oma lühikese elu jooksul, —
... peale, punati, vaevati nälja- ning külma-
... tema nagu kuningate kuningas, tõst-
... poole, kuulab eneses salajast
... julgust, ära pööra teelt
... mängema su ime-
... metust lood
... ta —
... nekkunnend
... salaja võides
... meenus, kui-
... kord Varvarkal läpa-
... mingid agulimehed,
... sõnnikusse lumme.
... ei suuda meelde tuletada. Oli see tol

sütikuid, kuule kotikestes, purustatud tulekive sekkides on saadetud Narva käsu kohaselt. Käsigranaate ei lüüdnud korda saata, sest laoulem Jeroška Maksimov on juba teinud päeva purjus, ei anna laovõtteid kellelegi; taheti võtta väevõimuga, kuid meeltesegaduses hakkas ta kõrgel rauaga inimeste peale vehkima... Mis teha? Ulevaast paljudest säärastest asjadest andis djakk Tšitšerin, lõpuks aga, astunud võlvi all aknale lähemale, võttis ta sala asjade protokollid (alamdjakkide märkmed ülekuulamisest ilma piinamiseta ja piinamisega) ning hakkas need ette lugema. Vürst-tseesar asetaskäe raskelt lauale, polnud arusaada, kas ta kuulas või tukkus, kuigi Tšitšerin hästi teadis, et vürst-tseesar asja olemust ilmtingimata kuuleb...

„Mahajäetud saunast, tsaaritaride Jekaterina Aleksandrovna ja Marja Aleksejevna õues, kus varjas end põlupapp Griška, on põranda alt leitud neljandik-kaustat vihik, poole sõrme paksune,“ luges djakk Tšitšerin protokollil nii ühetoonilise häälega, otsekui poetades kuivalt herneid pealaele. „Vihiku esimesele leheküljele on kirjutatud: „Kõige tarkuse ülevaatus.“ Ja esimesele leheküljele on allpool veel kirjutatud: „Isa, poja ja püha vaimu nimel... On olemas rohi nimega „zelezeka“, kasvab nõgudes ja sõõrumaal, välimuselt pisuke, ümber üheksa leheküljest, üleval kolm õit — helepunane, purpurpunane, sinine, on see rohi üpris kange, — katku teda noorekuu ajal, tõi peeneks, keeda ning joo kolm korda, — näed enese ümber vee ja õhu vaime... Lausu neile salasõna „nstsdtšndsi“ — ja su soov läheb täide...“

Vürst-tseesar ohkas sügavalt, kergitas pooleldi langevat silmalaugusid:

„Korda seda sõna selgesti.“

Tšitšerin sügas laupa, krimpsutas nägu ja hääldas vihase hädavaevu: „nstsdtšndsi...“ Heitis pilgu vürst-tseesarile, see noogutas. Djakk jätkas lugemist:

„Oo, vürstid, ülemused, oo, silmapisarad ja õhkamised! Mis on meie soov? Tahame talitseda nüüdset aega, tema raevu, et algaksid taas rahulikud ajad...“

„Näe, näe, näe!“ Vürst-tseesar liigutas end toolil, tema punkis silmis tekkis ja kadus naer, aimus. „On arusaadav see zelezeka-rohi. Noh — ja põlupapp Griška tunnistas vihiku omaks?“

„Griška tunnistas täna kella kolme paiku pärast piina-

...t vihiku omaks. Olevat ostnud selle Kislovkal tundmatu mehe käest nelja kopika eest. Aga miks peitis sauna ümbralauda alla? — ütles, et oma juhmuse pärast.“

Aga kas sa pärisid temalt — kuidas mõista seda: „Et peaksid taas rahulikud ajad?“

Pansin. Anti talle viis piitsahoopi, — vastas: ostnud paberipärast — et küpsetada sellel kirikuleiba, mis seal kirjutatud — pole lugenud, ei tea.“

Ah sa kelm, ah sa sulil!“ Vürst-tseesar niisutas aeglaselt oma pooras vihiku kulunud lehti. Luges üht-teist häälega: „Vaharia-rohi, õis punakaskollane, kui ohlikult üle söönud — ahna juua, varsti läheb ülevaalt ning alt...“ — „Kasulik rohi,“ lausus vürst-tseesar — edasi — tõmbas küünega mööda ridu: „...on olemas rohi nimega „zelezeka“, kasvab nõgudes ja sõõrumaal, välimuselt pisuke, ümber üheksa leheküljest, üleval kolm õit — helepunane, purpurpunane, sinine, on see rohi üpris kange, — katku teda noorekuu ajal, tõi peeneks, keeda ning joo kolm korda, — näed enese ümber vee ja õhu vaime...“ — „Noh, nii,“ vürst-tseesar ütles vihiku, „läki, djakk, pärimetalt järele, — tahavad talitseda nüüdset aega? Põlupapp on olemas vennas, sellest vihikust tean ma juba, et see on tõeline,“ lausus Tšitšerin muutunud häälega.

„...on olemas vennas, sellest vihikust tean ma juba, et see on tõeline,“ lausus Tšitšerin muutunud häälega.

„...on olemas vennas, sellest vihikust tean ma juba, et see on tõeline,“ lausus Tšitšerin muutunud häälega.

„...on olemas vennas, sellest vihikust tean ma juba, et see on tõeline,“ lausus Tšitšerin muutunud häälega.

„...on olemas vennas, sellest vihikust tean ma juba, et see on tõeline,“ lausus Tšitšerin muutunud häälega.

„...on olemas vennas, sellest vihikust tean ma juba, et see on tõeline,“ lausus Tšitšerin muutunud häälega.

enam oma jalgu tarvitada? Asetatuna rippuva nööri otu-
oleva konksu alla, vajus ta pehmelt kummuli, nagu hõn-
getu. Djakk ütles tasa:

„Kuulasin üle ilma luid-liikmeid vigastamata ja ta läks
oma jalgadel minema...”

Vürst-tseesar vaatas mõnda aega paljakule Griška sa-
sis juuste vahel.

„On teada,” hakkas ta unise häälega rääkima, „tuna-
mullu rebisid sa Zvenigorodis prohvet Eliase kirikus
hõberaami ikoonilt ja Ilmutamiskirikus murdsid lahti
kiriku rahakarbi ning sealsamas varastasid altari tagant
papi kasuka ja vildid. Asjad müüsid ära, raha jõid maha,
võeti vahi alla, kuid põgenesid vahtide käest Moskvasse,
kus varjasid end seniajani mitmetes bojaariõuedes, hili-
semal ajal aga tsaaritaride õues saunas... Kas tunnistad
õigeks? Tahad vastata? Ei... Noh, hüva. Neist asjadest
on sul alles pool häda...”

Vürst-tseesar vaigis hetkeks. Kiskjamoeliste meeste
taha ilmus kuulmatult piirits — timukas — vaarikas, kõhn,
vahakahvatu, suure suuga, mis punetas ligisurutud vur-
rude ja lokkis habeme vahel.

„On teada,” hakkas vürst-tseesar jälle rääkima, „et sa
käisid Saksa agulis nunna Uljana pool, andsid sellele edasi
kirju ja raha mõnede isikute poolt... Seesinane eit Uljana
viis kirjad Novodevitšjesse teatud isikule... Sellelt võt-
tis ta jälle kirju ja saadetisi ning sina viisid need eespool
mainitud isikutele... Oli see nõnda? Kas tunnistad
õigeks?”

Djakk kummardus üle laua, sosistas vürst-tseesarile,
osutades silmadega Griškale:

„Jai kuulatama, jumala eest, näen kõrvadest...”

„Ei tunnista? Nõndaks... Oled kangekaelne... Kuid
ilmaaegu... Meile ülearuseid sekeldusi sinuga ja sulle
— ülearuseid kehalisi piinu... Noh, hüva... Vaat, ütle
nüüd mulle järgmist... Kelle majades sa nimelt käisid?
Kellele nimelt sa lugesid sellest vihikust soovi üle prae-
gust aega, tema raevu talitseda ja soovist rahulikke aegu
tagasi tuua?”

Vürst-tseesar kergitas kulme, otsekui ärgates, ta nägu
läks puhevile. Timukas lähenes pehmelt kummuli lama-
vale Griškale, puudutas teda, kõigutas pead...

„Ei, vürst Fjodor Jurjevitš, täna ta rääkima ei hakka.

ilmaaegu teda tülitame. Piinavõllast ja viiest piitsahoobist
on ta tardunud... Peab homseni edasi lükkama.”

Vürst-tseesar trummeldas küüntega vastu lauda. Kuid
timukas Silanti oli kogenud mees, — kui inimene on tar-
dunud, siis rahu ta kas või pooleks — tõtt temalt kätte ei

Asi oli aga väga tähtis: põlupapp Griška tabamisega
vürst-tseesar sattunud kui just mitte otsese vandenõu,

ajalohes kurja nurisemise ja kangekaelsuse jälgedele
mööde Moskva isikute hulgas, kes ikka veel taga kahet-

bojaarivabadusi tsaaritar Sofja ajal, kes ise tänapäe-
vaevleb Novodevitšjes musta nunnamütsi all. Kuid

ta polnud midagi, — vürst-tseesar tõusis ja hakkas
pehkinud treppi üles minema. Djakk Tšitšerin jäi
seisva ümber ümardama.

4

Timukas oli niske, soe, udune. Umbtänavais lõhnas
kõrge laade ja korstnaist tõusva suitsuvina järele. Ho-
vade ja lompide. Gavriila ronis Preobraženski
kõrge hobuse seljast maha ja ei saanud kaua
seisva.

„Kas sa oled siin kadunud?” hüüdis ta vurrukale
kõrge varava juures. „Aga kes teda teab,

on kuhugi läinud...” — „Nii — jookse
või kuidagi lahkuda...” — „No

„Pole lubatud kedagi
läheneda sinu...” — „Pole lubatud kedagi

läheneda sinu...” Gavriila lükkas teda, et
ta läheneda, sõdat ütles: „Katsu aga vära-

„Katsu aga vära-

„Katsu aga vära-

„Katsu aga vära-

„Katsu aga vära-

„Katsu aga vära-

„Katsu aga vära-

„Katsu aga vära-

„Katsu aga vära-

„Katsu aga vära-

„Katsu aga vära-

„Katsu aga vära-

Äkki vingahtas värav hingedel, paiskus lahti ja hoogsalt lendas välja reasrakend — neli musta hobust türklaste siniste rakmetega. Gavriila suutis vaevalt kõrvale hüpata labi suure kullatud, luitunud, väikeste ratastega tõlla lobudiku akna vaatas temale Romodanovski oma vähise madega. Gavriila ronis kähku hobuse selga, et tõllale järele kihutada; valveohvitser haaras väljaist kinni, kurat teab, kas oli juba iseloomu poolest nii õel inimene, või ei tohtinud määruste kohaselt tõesti mitte vürst-tseesarile järele kihutada...

„Lase lahti!“ karjus Gavriila metsikult, haaras välja enda kätte, lõi kannustega, tõmbas hobuse püsti, — ohvitser jäi valjaste külge rippu ja kukkus maha... „Kara! Võtke varas kinni!“ — seda kuulis Gavriila juba kaugelt, kihutades Ljubjanski väljakule.

Tõllale ta järele ei jõudnud, sülitas pahameele pära ja pöördus Neglinnõi silla kaudu Kremli, Siberi prikaasi.

Pikk, madal, roostetanud katusega prikaasimaja, ehitatud juba Boriss Godunovi ajal, seisis mäekallakul, ülalpool kindluse müüri, tagaküljel Moskva jõe poole. Eeskojas ja vahikäikudes tunglesid inimesed, istusid ja lamasisid seinte ääres põrandal, kriiksuvaist udest jooksid välja prikaasikirjutajad pikkades paigatud küünarnukkidega kaftanites (pidevalt vastu lauda nühkimisest), hanesuled kõrva taga, — karjusid paberitega vehkides süngete siberlaste peale, kes sõitnud tuhandete verstade tagant saama õigust kas kelmi-alkäemaksuvõtja vojevoodi vastu, kellestarnast pole olnud maailmaloomisest saadik, või mitmesuguseid eesõigusi kaevanduste, kulla otsimise, karusnahkade, kalapüügi alal. Kogenud inimene kannatas ära selle sõimu, pilutas sõbralikult silma, ütles kirjutajale: „Toitjakene, heategijakene, kuidas oleks, kui saaksime kuskil omavahel kokku, et südame pealt ära rääkida, mõnes söögipoes või kus sa ise käisid...“ Vilumatu aga läkski minema, pea norgus, et homme ja veel paljude päevade jooksul, kandes asjata kulusid sissesõiduhoovis, siia tagasi tulla, oodata, peale käia...

Vürst-tseesar oli relvaasjade osakonnas. Gavriila ei hakanud küsima — kas võib tema juurde minna, trügis ukse manu, keegi sikutas teda kaftanist: „Kuhu, kuhu, ei saal...“ — ta tõrjus selle küünarpeaga eemale, astus sisse. Vürst-tseesar istus üksi umbses, madalas, luugiga

poolt suletud aknaga palatis, pühkis kirju rätikuga nähti. Rõuk pabereid, palve- ja kaebekirju lebas ta lähedal laual. Gavrilat nähes vangutas ta etteheitvalt pead: „Oled aga sina, Ivan Artemjitši pojukene, julgel Vaata, kuidas alatu sugu nüudsel ajal ise uksi avab!... Mis tahad?“

Gavriila andis posti edasi. Ütles, mis tal oli kästnud suunata teakida igasuguse rauakraami — eriti naelte rufu — Peterburgi saatmisest... Vürst-tseesar murdis depuutseri katki, rullis tsaari kirja oma jämedate sõrmedega lahti ning hakkas, seda silmadest kaugemale eemal, huuli lugutama... Peeter kirjutas:

„Teen teie kõrgusele teatavaks, et meil juhtus juhtumiseks, — kuidas lollid tarku tüssasid...“ Tõllade silmade ees seisis upsakusemägi, mis takistas talle meele peitust nagemast... Sellest maskeraadilahin-... kui meie poolt kolmandik Narva garnisonist maha... vangid võeti, kuulete selle pealtnägijalt, kaardi-... laquzinskilt, ta on varsti teie juures... Mis... tsohitud saatmisse apteegi jaoks Peterburgi... pole snamaale solotnikkugi tulnud... Millest... palju kordi kirjutanud Andrei Viniusele, kes... kord vastanud Moskva „sedamaid'iga“... savatsege temalt järele parada: miks aetakse see... lahakutsega saatma lahtsat asja, mis on kallim... tema pead...“

Tõllal kirja lahti, lahendas vürst-tseesar selle koha... kelle, kus oli allkiri. Ohkas raskelt:

„Kuumus, somp... Tööd on...“ ütles ta. „Kuumus, somp... Tööd on...“ Abilised, oh,... ei tee pooltki ära... Abilised, oh, Vahel on neid, kes tahavad vaeva näha, et... rohkem enesele kahmama... ehtinud, paruka pähe pan-... poolt sõidavad või? Ta pole lossis, ta on... Kui näed teda — ära unusta: kõrtsis... akna peal kallis kuldnokk, räägib nii... et kõik inimesed, kes mööda lähevad, kuulama ja kuulama. Ma ise hiljuti kuulasin tõl-... kui tsaaritar soovib. Mine... Utle... Nestorovile, et ta saadaks Andrei... minna sedamaid minu juurde... Säh,...

„Gavrila!“ lausus ta tasa. „Oled see sina? Tere, mu kullake... Tule siis ometi sisse, mis sa vihma kaes saad...“

Gavrila järel jõudis pärale kaarik, kutsari kõrval istus terava ninaga hirmunud mees, varjates end vihma eest kotiga. Ta võttis kohe kaabu peast, kuid ei roninud maha. Pooramata oma tumedaid silmi Natalja Aleksejevna astus Gavrila otse sireli juurde.

„Tervist paljudeks aastateks,” lausus ta nagu lämbudes. „Tulin tsaari ülesandel... Tõin sulle osava maalikunstniku, käsuga, et ta maaliks ühe armastusväärse isiku portree... Pärast seda tuleb see kunstnik saata välismaale — õppima... Ta istub kaarikus... Luba mul ühes temaga sisse astuda...”

6

Anisja Tolstaja saatis ühe teenri ratsa Kremli moonahoovi igasuguste õhtusöögiks vajalikkude ainete ja maiustiste järele, — „ning küünlaid — võimalikult rohkesti küünlaid! ...“ Teine kihutas Saksa agulisse moosekantide järele. Köögi korstnast tõusis paksu suitsu, — püगतud kokapoisid hakkasid nugadega klõbistama. Uleskääritud hamedega tudrukud jooksid mööda märga rohtu kanapoegade järel. Töötaolekust laiskunud lossikalurid läksid rüsade ja võrkudega tiikidele, et püüda mitte vähem laisku karpkalu, kes põõnutasid küüli mudas.

Rohtukasvanud tiikidelt hakkas pärast vihma kerkima udu, see varjas suure pehkinud silla, mida mooda enam keegi ei käinud, roomas puude vahelt murule lossi ees, ja vana loss kadus pikkamisi kuni katuseni udusse.

Vanad, juba tsaar Aleksei Mihhailovitši aegsed õue-
teenrid vaatasid kõogi ukse ees, teenijate maja ees istu-
des, kuidas udusse peitunud lossi aknais — kord siin,
kord seal — ilmub ja kaob laialivalguv küünlasära, kos-
tab jalgade müdin ja vali naer... Ei lasta vanal majal ra-
hulikult pehkida ja mädaneda, jättes palkseinad kurjade
ilmade, kehvad katused valangvihmade kätte... Ka siia
on pöörane noorus tunginud oma uute kommetega. Jook-
sevad mööda treppe poõninguid kuni keldriteni... Ei
sealt leia midagi, — üksnes ämblikud nurkades ja hiired
on ninad aukudest välja sirutanud...

Matatja Aleksejevnasse oli otsekui kurat asunud, —
 nukkul nukrutses, Gavriila saabumisest peale — lõi
 talama, muutus rõõmsaks, hakkas mõtlema välja iga-
 luseid lõbustusi, et keegi ei saaks hetkegi rahulikult
 elada. Anisja Tolstaja ei teadnud, kuidas hakkama
 anda. Tsaaritar ütles talle:

„Tuleb Pelsatsari pidu, õhtust sööme maskeeri-
luna.“

"Mu valguseke, jõuludeni on veel palju aega... Ja
ma ka näinud ega tea, kuidas kuningas Pelsatsar
pidutses..."

"Otsime lossi läbi, mida aga veidrat leiame, see tas-
 kõi kõik söögisaali... Ära mind täna vihasta, ära
 ku..."

Ilkikasid rägisema vanad trepid, oigama ammu avastada uste roostetanud hinged... Algas jookss läbi kogu linn, kes Natalja Aleksejevna, seeliku äär üles kergetud, tema taga Gavriila küünlaga, — ta silmad olid hirmust tardunud. Hirm algas juba siis, kui ta hobuse seljal nägi aknal nukrutsevat Natalja Aleksejevna. See nähtus tekitas muresjutust, mida Sanka lapsepõlves ahju ees nägi — tsaaritar Võrratust Ilust... Siis'ap tsaaritar Ivan kihutas hobusega kohava puu ülitse, müra ja palve all, otse püdalise akna alla ja haaras Võrratust. Ta vahetas käest sõrmuse...

... Andreev Golikovi pea käis ringi (temal kästi samuli
... Eilsest õhtust peale, kui ta nägi
... näis talle kõik olevat poo-
... Kuni lambumiseni panid teda
... Menšikovi tüh-
... et ei mingite riidevolti-
... nende kehachituse ahvat-
... vaadata nende
... pudli-padi,

...kõik selle
mängiti olse lae all varkest uksekest. Natalja võttis
kumula, tõusis varvastele, viskas pea selga:

„Aga mis siis, kui tema seal on?”
Anna ja Maria — üheaegselt — jubedusega:

*Tuli põletab mu sisikonda, ep ole, millega janu mul
kustutada*

*Ah, asjata ma õnnetu sõitlen armastuse vastu...
Paraku, isegi jumalaid tabab kuri Cupido, —
kellelt siis inimestel ta vastu abi otsida?
Eks ole ometi parem lõbutsedal jätkem mure,
ülhistagem nooli, mis mürgitatud magusa veiniga...*

Kui Natalja luges, kahvatas ta nagu tohutu suure tur-
bani all. Ta jõi lonksu veini ja läks Anisja Tolstajaga pol-
kat tantsima. Moosekandid mängisid tasa, kuid ometi
nõnda, et värises ja laulis iga sooneke kehas.

„Mine Katariinaga!“ hüüdis Natalja, valgutades silmi
Gavrila poole. Gavrila kargas püsti, viskas õlalt Pelsat-
sari kasuka, — tantsida võis ta kas või oopäeva läbi. Ka-
tariina selg oli kuum, käe all nõtkes, jalad kerged, poor-
lemise tõttu lendasid ta peast ja õlgadelt hernekaunad
kirsimarjad. Gavrila lisas hoogu, ja lisasid hoogu ka
moosekandid. Anna ja Marfagi hakkasid keerutama, ka-
test kinni hoides. Vaibale küünalde juurde jäi istuma üks-
nes Golikov. Juua ja süüa ta ninas oleva rõnga pärast ei
saanud, kuid see asjaolu ei seganud ta õnnist meeleolu,
ta kõrvus kõlasid flöödi vilistamise saatel ikka veel tsaar-
ritari värvid Olümpose jumalaist... Ja ujus, ujus silmade
ees alasti jumalanna delfiini seljas, kaes ääreni täis ah-
vatluste karikas...

Gavrila oli lihtsameelne, oli öeldud — tantsi polkat
Katariinaga, ja ta tantsis, säästmata saapakandu. Ja kuigi
talle mõnikord näis, nagu naerataks Natalja Aleksejevna
nagu isemoodi, nukralt, ilma endise särata silmis, siiski
ei mõistnud ta, et oleks juba ammugi aeg asetada Kata-
riina oma kohale kõrvitsate ning porgandite juurde...
Veel kord vilksatas tsaaritari nagu nagu valust kokku-
pigistatud hammastega... Äkki ta lõi vaaruma, peatus,
haaras Anisja Tolstajast kinni, ta peast vajus maha
kukesulgedega turban... Anisja karjatas ehmunult:

„Valitsejatori pea käib ringil!“ — ja hakkas vehkima
moosekantide poole, et need lakkaksid mängimast...

Natalja Aleksejevna tõmbas enese tema käest lahti,
väljus mantlit järel lohistades saalist. Sellega lõppeski
Pelsatsari pidu. Anna ja Marfa hakkas järsku häbi pal-
jais särkides, — vahetasid sosinal mõne sõna ja jooksid
välja. Katariina istus ehmunult oma kohale, hakkas ene-
selt aedvilju ära korjama. Gavrila süngestus, seisis, jalad

lakkis, liudadega kaetud vaiba kohal, kulmud kortsus —
peatus silmi küünlatulede poole. Anisja lendas tsaari-
-tari järel välja ning tuli ruttu tagasi, haaras küüntega
Gavrila käest kinni.

„Mine tema juurde,“ sosistas, „palu andeks, lollike...“
Natalja Aleksejevna seisis siinsamas, ainult väljuda
võimalust — vahekäigus, vahtis avatud aknast udu, mis hiil-
-nähmatu kuu valgusest. Gavrila lähenes talle. Oli
-küll, kuidas katuselt tilgad lehtedele langesid.

„Kas sa kauaks Moskvasse tulid?“ küsis Natalja ümber
-poornud. Gavrila ei suutnud vastata, ainult hing jäi
-kinni. „Moskvas pole sul midagi teha. Hommepäev
-ta tagasi sinna, kust tulid...“

„Mure, ja ta õlad kerkisid. Gavrila vastas:
-Millega olen sind vihastanud? Ah, issand, kui sa
-olead... Kui sa teaksid!“

„Kas poordus Natalja ning lähendas nõega värvitud
-tubandega nasa üsna ligi:

„Ma ei vaja sind, kuuled, mine, minel...“
-tõstis „Mme, mine“ — tõstis käed, et teda eemale
-tada, kuid nagu mõistes, et seesugust kolaskit ei jõua
-tada, ta aetab taudmed, millel kõiksatasid Semiramise
-tand, ta õlgadele ja hakkas kallutama pead — üha
-tandmed ja madalamale. Gavrila, samuti mõistmata,
-tand ta hõlpsalt vaevalt puudutades suudlema ta sooja
-tand ta kordas:

„... ja minel...“

KUUES PEATÜKK

1

Peeter Aleksejevitš viskas purjeriided kuue selja t, kääris varrukad üles, sidus pea ümber — portugali piraatide kombel, nagu talle kord õpetas kontradmiral Pamburg, — Izmailovskojest kingituseks saadud erepunase rätiku, mille ääred viinapuulehtedega välja õmmeldud. Varemil aastail oleks ta veel jaladki lahti võtnud, et tunda taldade all krobeda laevalae soojust. Kerge tuul paisutas purjesid, kahemastiline kuunar „Katariina“ libises otsekui õhku mööda, kuulekalt ja alistuvalt. Kiiluvee ta järel purjetas brigantiin „Ulrika“ ja vee ning taeva äärel — uduvinas — paistis täies purjes fregatt „Wachtmeister“.

Need laevad olid hiljuti vallutatud rootslastelt, — võit saabus ootamatult ja üpris toredana: venelaste kätte langes kaksteist brigantiini ja fregatti — kogu kommodoor Löscherni kaaperlaevastik, kes kahe aasta jooksul ei lasknud Peipsi järvele kõige väiksematki veesõidukit, riisus rannäärseid külasid ja mõisaid ning ähvardas selja tagant Šeremetjevit, kes piiras Tartut. Kommodoor oli vapper meremees. Kuid venelased tüssasid siiski teda. Pimedal ööl, äikeselilmaga, kas kartes tormi või mõnel muul põhjusel, viis ta oma laevastiku Emajõe suudmesse ja jõi enese lipujaht „Caroluse“ tekil muretult täis. Aga kui ta koidu ajal silmad lahti ajas — sõitsid sajad paadid, parved ja ühteseotud vaadid kallastelt väledalt tema laevade poole... „Mõlemalt pardalt tuld vene jalaväe pihta!“ karjus kommodoor. Rootslased ei jõudnud veel suurtukkide süüteaukudesse püssirohtu raputada, ei jõudnud ankrutrosse läbi raiuda, kui juba venelased laevu igast küljest ümbritsesid ja pildudes granaate ning lastes püstoleist oma paatidelt, parvedelt ja vaatidelt laevadele

oma hakkasid... See oli suur häbi, — jalavägi van-
eskaadril Kommodoor Löschern hüppas raevus
rohukeldrisse ja laskis jahi õhku, — leek prahvatas
kõigist pragudest ja luukidest, — mastid, raad,
inimesed ja kommodoor ise lendasid kohutava
ning suitsusambaga peaaegu pilvede alla...

Kui põletas selga, tuuleke paitas nägu, ummiklaine
taga sätendas pimestavalt. Peeter Aleksejevitš vi-
silmi. Enese jahutamiseks ajas jalad laialt harki,
tuuriratta taga. Taglas vilistas, laulis tasa, käh-
kavalt karjusid kajakad ahtri taga kiilvee kohal. Purjed
olid nagu valged rinnad täis jõudu.

Peeter Aleksejevitš sõitis Narva poole võiduga, viis
kaasa Rootsi lipud, mis olid kuhjatud grootmasti
tunaeile oli tormijooksuga vallutatud Tartu. Ku-
Karlil on veel üks sulg sabast välja tõmmatud.
Inglise ja Prantsuse kuningale on saade-
et „jumala abiga oleme taas tagasi võtnud
Tartu linnuse, mille seitsme-
Jaroslav Vladimirovitš

peelnud ilalgi mõttesse tul-
vennale kuningas Karlile, —
kõrvutada, ja ta pidas
arjaks, et see võitvate sõjake-
vabaduseks, kuid seekord
oma sõjalist andekust, jäi
kumne päevaga (saabu-
selle, mis feldmarssal
välismaalastest inseneridele,
paistis täitsa võima-

Ja veel oli lõbu: vaadates kaugale metsasele kaldale —
et see hiljuti Rootsile kuulunud rand on nüüd meie
et Peipsi järve kuulub jälle tervena meile. Kuid
on juba kord säärane: oled palju saanud —
näib, et ei või midagi mõnusamat
ilusal hommikul sõita kaunil kuu-
hoides kõrge ahtri kohal Karli kiuste suurt And-
rease lippu. Aga eil Just täna hakkas ta — kuumalt, väri-
mõtlemata oma südamekallimale... Ei
pole ta madam ega
— on südamekallike, Katariina-valguseke...

Liigutades särgi all abaluid, tõmbas ta sõõrmetega niisket õhku... Vesi ja laeva puu lõhnas supelmaja järele, viirastus, kuidas Katariina säärasel kuumal päeval supleb... Kas oli ta viinapuulehekestega ratikule sõnu peale lugenud, lõhnastanud seda naise hõnguga, — tuul ajas selja tagant selle nurki, ikka jälle kõditavad need nina ning huuli... Küllap ta juba teadis, mis tegi, see Livi maa nõiake, kahupäine, lõbus... Tartus olid surmanahirmunud kodanikunaised juba ükskord nägusad... aga ometi ei saa ühtki neist võrrelda Katariinaga, mitte ühelgi ei õitsu nii ahvatlevalt triibuline seelik pinevil külgedel... Mitte ühelgi ei tahtnud ta põskedest kinni võtta, silmade kaudu sisse vaadata, suruda hambaid hammaste vastu.

Peeter Aleksejevitš lõi tõmbininalise kinga kannaga kärsitult vastu laevatekki. Sedamaid huppas keegi ühiskajutist välja — vist kull une pealt, — paugutas uksega, — Aleksei Vassiljevitš Makarov jooksis trepist alla:

„Ma olen siin, armuline valitseja...”

Püüdes mitte vaadata tema siin pardal sobimatule kõhnaale punaste silmalaugudega pärgamentnäole, käskis Peeter Aleksejevitš läbi hammaste:

„Kirjutusvahendid...”

Makarov hakkas kiirustama, komistas trepil. Peeter Aleksejevitš turtsatas talle nagu kõuts järele. Makarov tuli kähku tagasi toolikese, paberi ja tindipotiga, kõrva taga tolknesid hanesuled.

Peeter Aleksejevitš võttis ühe:

„Seisa tüüri- ja juurde, hoia kõvasti, sa kuivamaamees, vaat sedasi. Paned purje klaperdama — kostitan trossiotsaga...”

Ta pilgutas Makarovile silma, istus kokkupandavale toolile, pani paberilehe põlvele ja vaatas kaela kõverdades pallikesele grootmasti tipus, kus lehvis pikk vimpel, ning hakkas kirjutama.

Lehe ühele küljele märkis: „Prouadele Anisja Tolstajale ja Katariina Vassiljevskajale...” Teisele küljele, — tinti pritsides ja tähti vahele jättes: „Sõitseke ja satsike, olgu teil tervist kauaks ajaks... Tahaksin kuulda teie tervisest... Aga meie elame töös ja puuduses... Ei ole kedagi, kes peseks, nõeluks, aga iseäranis on ilma teieta igav... Alles tunaeile lõime tublit tantsu rootslastega, millest kuningas Carolusel silme ees pimedaks läheb...”

...minna eest, sellest peale, kui hakkasin teenima, pole ma mil toredat mängu näinud... Lühemalt öeldes: jumala õnne vallutasime tormijooksul Tartu... Mis puutub teie viivikesse, siis issand hoidku teid sellest kirjutamast, saate suvatsege ise ruttu minu juurde saabuda. Et minul tuleb oleks... Sõidate Pihkvani — seal oodake juhatust, kuhu edasi minna, siin on vaenlane lähedal... Oodake...”

„Pane kokku, pitseeri kinni, ilma lugemata,” ütles ta Makarovile ja võttis temalt tüüri- ja juurde. „Saadad esimesel võimalusel ära.”

Hakkas nagu pisut kergem. Heledalt, kahekordse hooliga löid laevaklaasid. Kohe mürtsatas käilas suurtükk, mõned löid lipendama, tundus meeldivat püssirohulõhna. Komandosillale jooksis kuunari komandör kapten Nepljujev, noore, kondise, trotsliku näoga mees, hoides käega lühikest mõõka, — lõi kaks sõrme kolmnurkse kaabu hõlpsalt:

„Narva bombardöör, on admiralitund, suvatsege võtta kinnak...”

Nepljujevi järel ronis üles lala läikiva näoga lühike ja roheline koolud vest seljas. Pardal kandis ta kinnakus asemel kinnakus püüde kombel pähe seotud kinnakut. Ülatas ümardatud kandmiskul hõbepeekri ja kinnakut.

Peeter Aleksejevitš kaalus peekrit kaes, rüüpas madalalt hõlpsalt ära kõige kangema, puskatõhõngu- ja kinnakut. Ta ütles kringitükikesi kiiresti suhu loopides Nepljujeville:

„Kõige heidame Narva jõe juures ankrusse, õöbin...”

„Kas teie põhja oled loodinud?”

„Narva jõe haru parempoolse kalda juures on leetsel- ja vnaakul — üksteist jalga...”

„Noh, hüva... Võid minna...”

Peeter Aleksejevitš jäi uuesti üksi tulisele tekile tüüri- ja juurde. Joodud kärekest levis lõbusus üle keha, ja ta hakkas meenutama, kord nohisedes, kord muheldes, tunaeilset toredat lugu, millest kuningas Karlil peab pahameele pärast silmade ees pimedaks minema...

Feldmarssal Šeremetjev piiras Tartut loitult, — ei vanud eriti ei ennast ega sõjaväge, lootes rootslaste näljaga jagu saada. Tema paljusõnalised kirjad pigistas Peeter Aleksejevits kágarasse ja loopis laua alla. Kuid ise oli feldmarssali ümber vahetanud, — kaks aastat sõdis julgelt ja halastamatult, nüüd haliseb nagu vana naine Rootsi müüride ees. Kui Narva laagrisse saabus viimaks feldmarssal Ogilvy, kes oli Patkuli pealekäimisel Viinist Moskva teenistusse võetud tubli palga eest: pealtalpidamise ja igasuguse viina- ning muu varustuse kolm tuhat kuldjefimokit aastas, — siis andis Peeter Aleksejevits komando temale üle ning sõostis ise kannatatamatult Tartu alla.

Feldmarssal Šeremetjev ei oodanud teda, — norskas keskpäevases kuumuses pärast lõunasööki oma telgis, voori juures, kõrge valli taga, ja árkas, kui tsaar tõmbas ta näolt kárbeste varjuks pandud rätiku:

„Magad rahulikult karbiste tagal!“ hüüdis ta ja poõritas meeletuid silmi. „Tule, náita mulle piiramistöid!“

Selles hirmus ei saanud feldmarssal sõnagi suust, ei mäletanud, kuidas sai jalad püksisaártesse; lähedal ei leidunud parukat ega mõõka, nõnda katmata peaga roniski ta hobuse selga. Juurde jooksis sõjaväeinsener Kobert, kes samuti unisest peast oma prantsuse kuube viltu kinni nõõpis, — selle piiramise jooksul polnudki ta muud head teinud, kui et nuumas vene sooma peal oma náo põiki laiemaks, kui see oli pikuti. Peeter noogutas talle vihaselt hobuse seljast. Sõitsid kolmekesi positsioonidele.

Siin ei meeldinud miski Peeter Aleksejevitsile... Ida pool, kust Šeremetjevi sõjavägi linna piiras, olid müürid kõrged, madalad tornid uuesti kindlustatud, raveliinid ulatusid tabekujuliselt kaugele välja ja kraavid nende ees olid táis vett. Põhjast kaitses linna kindlalt veerohke Emajõgi, loodest — samblasoo. Šeremetjev ligines linna müüridele sügavate vallitiste ja kaevikute kaudu — úpris ettevaatlikult ja mitte väga lähedale, kartusest rootsi suurtükide ees. Tema patareid olid asetatud veelgi rumalamalt, — neist ta loopis linna kaks tuhat pommi ja süütas mõned majakesed, kuid müüre ei kriimustanudki.

„Kas teile, hárra feldmarssal, on teada, mitu áltõni

hub mulle iga pomm maksma?“ lausus Peeter Aleksejevits süngelt. „Me veame neid Uuralist. Või ehk tahad sa need kaks tuhat ilmaaegset pommi oma palgast kinni maksta!“ Ta haaras Šeremetjevi kaenla alt pikksilma ja vaatas sellega müüre vaatlema. „Loodepoolne müür on madal ja madal. Seda ma arvasingi...“ Ja heitis kiire pilgu insener Kobertile. „Siia peab pomme pilduma, siin müüre ja varavaid purustama. Siitkaudu tuleb linn vallutada. Mitte ida poolt. Mitte ses suhtes mugavust otsida, linnal on kuiv koht... Tuleb võitu taotleda, kas või kaenla soos...“

Šeremetjev ei sõandanud vastu vaielda, ainult pomises naise keelega: „Muidugi... Eks teie tea paremini, hárra bombardöör... Aga meie siin mõtlesime ega suutnud välja mõelda...“ Insener Kobert raputas aupaklikult, kahotseva muigega põski.

„Teie kõrgus, loodepoolne müür, samuti ka tornivärav, mida kutsutakse „Vene väravaks“, on küll kõdunenud, kuid sellest hoolimata on nad ligipääsematud, sest neile saab läheneda üksnes üle soo... Soo on läbipääsematu.“

„Kellele on soo läbipääsematu?“ hüüdis Peeter Aleksejevits, uksatas pika kaelaga, põtkis jalaga, kaotas jaluse. „Vene soldatile on kõik läbipääsetav... Ega me maletanud mingime suumamängu...“

„Lõpuks hobuse seljast maha, laotas rohule kaardi — ja plaani! Tõmba taskust sirkliliksti, võttis sellest välja joonlaua ja plaastr. Hakkas mõõtma ja märkima. Kobert kukitasid ta kõrvale.

„Tõmba välja kõik oma patareid!“ — ta osutas sooma. „Vene väravaks“... „Ja teisel pool jõge suurenda patarivõrkide arvu...“ Ta hakkas osavalt tõmbama joont, kuidas pildid lõdvana pommid patareidelt „Vene värava“ pihla mõõda järele sirkliga. Šeremetjev pomises. „Muidugi mõista... see vahema on ületatav...“ Kobert mulgas peenelt. „Positsioonide vahetamiseks annan kolm päeva... Sõjamehena alustan tulemängu.“ Peeter pani sirkli ja joonlaua karpi ning hakkas seda kaftani tasku toppima, kuid seal oli erepunane viinapuulehtedega ááristatud rätik, — ta tõmbas rätiku välja ja pistis selle pahaselt põue.

Kolm päeva ei andnud ta inimestele puhkust ega magamist. Päeval jätkas kogu sõjavägi rootslaste silma all

seniseid piiramistõid, kaevas kuulide ja pommide
valitisi, valmistas redeleid. Oosel rakendati salaja, il-
tulesid suutamata, harjad suurtukkide ja muusrite
ning veeti need uutele kohtadele, — soo aarde ja
ujuksilla teisele poole jõge, peites patareid haoste
vallide taha.

... ja suurendasid iga päevaga tuld. Linn peitus
... Läbi lendavate pussirohusuitsu pilvede põletas
... paike. ... lahkunud patareilt, oli püssi-

„Aga tubakat, teie kõrgus, temas ep olegi...”

Teised bombardöörid puhkesid naerma. Peeter Aleksejevits võttis tubakakoti välja, — aga ka seal polnud raasugi tubakat. Just sel hetkel saabuski feldmarssal Peeter Aleksejevits — rõõmustudes:

„Boriss Petrovitš, kas sul suitsupoolist kaasas on? Mul pole patareis ei viina ega tubakat... (Bombardöörid pistisid taas naerma.) Ole nii kena... (Šeremetjev ulatas talle viisakalt, kummardades, helmestega väljaõmmeldud kallid tubakakoti.) Oh, aituma... aga sina anna see kukkur õieti bombardöör Kurotškinile... Selle ma kingin sulle, Ignat, aga piip anna mulle tagasi, ära sa unusta...”

Ta saatis bombardöörid minema ja närts mõnda aega raginal kuivikut. Feldmarssal seisis, sau vastu külge toetatud, vaikides ta ees.

„Boriss Petrovitš, enam ei või oodata,” lausus Peeter muutunud häälel. „Mehed on vihased... Grenaderid lamavad juba nii mitmes päev soos... Raskel! Ma suutan tõrvatünnid, tulistan kogu öö läbi... Sina saada mulle viivitamata Samohvalovi polgust pataljon Moskva laskureid abiks — sünged, vaprad mehed... Ise taida jumala ees oma ülesannet, ära ainult asjata inimesi kaota... Koidikul lähen tormijooksule... (Šeremetjev langetas käe sauaga ja lõi risti ette.) Mine, kullake!”

Kui soo ääres ja teisel pool jõge tõrvavaadid lõõmama löid, algas kõigist patareidest seesugune kiirtuli, millist rootslased polnud veel kuulnudki. Värav langes müüri ümber. Vahevallist, taradest ja kurbistest lendasid pilpad. Rootslased ootasid sel ööl rünnakut, — läbi müürisse tekkinud avauste paistsid vilkuvas tõrvatule valguses kõiguv täägimets, klivrid, lipud... Kogu linnas löödi hädakella...

Peeter Aleksejevits vahtis, põlved löntis, läbi pikksilma, kraavist haoste tagant. Tema juures seisis noor polkovnik Ivan Židok — mustlase välimusega orjollane, — ta mustad silmad läikisid kuival, huuled võpatasid, ta kiristas vihasest ärevusest hambaid, ise seda märkamata. Oo oli lühike, metsa taga hakkas ida juba roheliseks lõõma ja tähed kadusid. Oli võimatu enam oodata. Kuid Peeter Aleksejevits viivitas ikka veel. Akki tungis Ivan Židoki sisemusest esile ahastav: „Oooh!” ja ta hakkas raputama longus pead. Peeter Aleksejevits haaras tal õlast kinni:

„Mine!”

Ivan Židok hüppas üle haoste ja pistis kummargil jooksmas mööda sood. Sedamaid lendas susiseses üles, õhkes, paiskus rohelistele tulukestena laiadele rakettidele, teine, kolmas. Suurtükid jäid vaik. Vaikus surus kõrvadesse. Puna-mustade soomätaste vahel hakkasid inimesed end püüti ajama, — mutta vajudes liikusid nad raskelt värava poole. Kogu soo hakkas liikuma, kihama soldatitest. Kaldalt ruttasid neile appi Moskva laskurite roodud, täägid torkevalmis... Peeter Aleksejevits langetas pikksilma, tõmbas õhku läbi hammaste, krimpsutas nägu. „Oh, mis ta, oh!” Purustatud vahevallist paiskasid viis terveks jäänud suurtükki Ivan Židoki ründavaile grenadeeridele tuld otse näkku. Üksik meeleheitlik hää karjus soo peal: „Hurraa!” Müüriõhkedest hüppasid välja rootslased, jooksid otsekui pöörases rõõmus venelastele vastu. Algas kasikahm, tõusis karjumine, ulgumine, ragin. Kuni neli tuhat meest kuhjus müüride ja väravate ette...

Peeter Aleksejevits ronis kraavist välja, hakkas raskete ratsasaabastega samblas lirtsutades sammuma ja kohas kogu aeg end, kas mahapoetatud pikksilma või tolva otsides... Talle jooksis järele lühike polkovnik Netšajev:

„Valitseja, sinna ei tohi...”

Ja mõlemad hakkasid sinna vahtima.

Peeter Aleksejevits — Netšajevile:

„Saada tortuse järele...”

„Valitseja, pole vaja...”

Ma ütlen sulle — saada...”

Meie omad vallutavad neilt juba kahu-

...

...

„Ma näen...”

Ja tõesti — juba nähtas üks suurtükk tuld värava poole, sinna teine... Tohutu võitlev inimhulk lõi kõikuma ja vajus alla müüriõhede kaudu linna...

Netšajev, nuttes punge silmadega:

„Valitseja, — näüd lahkeb lahti!”

Grenaderid ja Moskva laskurid, raeunud sellepärast, et neil oli nii raske ja et rootslane oli neli ilmaaegu nii palju hävitamist torkasid, rünnasid ning kihutasid vaenlast mööda kaisad lanavud linnavaljakule. Seal tapeti võitlusageduses neli tuumimeest, kes olid Tartu komandandi poolt saadetud alistumissignaali lõõma. Ja alles

pasunamees lossi tornis, katkestades kopsusid
käheda mõirgega, mis palus alistumist, tegi vaeva ja
mitte kohe lõpu veresaunale...

3

Langetatud purjedega ja raadel rippuvate madrustega
„Katarina“ libises mõnda aega piki kallast metsa rohu-
lises varjus. Parast kahurilasku hakkas ankrukett raga-
sema. Sedamaid lähenes sõudepaat. Selles seisis Menš-
kov pikas mantlis, kõrged suled kubaral. Uksnes selle
edviku kääniste peale oli kulunud vist küll vähemalt
kümme arssinat kirsspunast inglise kalevit. Peeter Alek-
sejevitš vaatas temale ülevalt, toetudes parraspuule.
Aleksandr Danilovitš kõverdas käe loogana parema kõrva
juurde, võttis peast kübara, ja vehkinud sellega kolm
korda, hüüdis:

„Vivat! Härra bombardööri! — vivat — suure võidu
puhul...“

„Oota, ma ronin kohe su juurde alla,“ vastas Peeter
Aleksejevitš vaikselt bassihäälel. „Aga missugused uudi-
sed on teil?“

„Ka meie pole ilma võiduta...“

„See on hea... Aga kas sa mulle valmistasid, mida ma
kirjas palusin? Meil polnud seal isegi mitte õllelaket...“

„Eile saime kolm ankrut reinveini!“ kärgatas Menš-
kov. „Meie laagris pole nii nagu Šeremetjevi juures, —
ei ole meil milleski takistust ega puudust...“

„Hoopele aga, hoopele.“ — Peeter Aleksejevitš kutsus
kapten Nepljujevi enese juurde ja käskis tal homme,
kohe kui laevadel on lipud heisatud, kahurilaskmise saa-
tel kummaltki pardalt üles tõmmata signaal: „Vahvusega
vallutatud“ ja tuua Rootsi lipud trummipõrinal kaldale
sõjaväe juurde. Noorele kaptenile oli seesugune käsk
auks, ta punastas. Peeter Aleksejevitš ütles veel, teda
üksisilmi otsavaatamisega kohmetama pannes:

„Purjetasime hästi, kommodoor.“

Nepljujev hakkas higistamiseni õhetama, ta torkivad
silmad niiskused pingutusest: tsaar määras ta kommodoo-
riks — laevastiku flagmaniks... Peeter Aleksejevitš ei
lisanud enam midagi, — sirutades pikki jalgu ja kriimus-
tades kingadega tõrvast parrast, hakkas ta sõudepaati

laskuma. Istus Menšikovi kõrvale, müksas teda küünar-
otsaga:

„Olen rõõmus, et tulid vastu, tänan... Tähendab,
tulekski võib võidu puhul õnnitleda: purustasite Schlippen-
bachit!“

Ja kuidas veel, myn Herz... Anikita Repnin ründas
meid Rakvere juures vankrite pealt, aga polkovnik Rönne
sõdis ratsavaega, nagu ma tookord soovitasin, tal tee-
tama... Rootslane pidi tahes või tahtmata lahingu lage-
dalt välja vastu võtma... Lõime Schlippenbachi nõnda,
et seesmine kangelane kümnekonna kūrassiriga häda-
vaevu Tallinna pääses...“

„Aga ikkagi pääses ta ka seekord minema... Ah teid
põrgulisil!“

On juba kord väga väle... Aga tühja kah, — ta on
nõud ilma suurtukkideta, ilma lippudeta, ilma sõja-
väeta... Anikita Ivanovitš kurtis pärast vintis päi: „Mitte
teist pole mul niipalju kahju,“ ütleb, „et ma Schlippen-
bachi kätte ei saanud, kahju on, et tema hobust ei saa-
nud; see on lindi!“ Ma noomisin teda seesuguste sõnade
ga: „Sina,“ ütlen ma, „Anikita Ivanovitš, pole Krimmi
tuleme, et linguu hobuseid puuda, sa oled vene kind-
ral, sul peab olema riiklik mõtlemisviis...“ Läksime
teinaga nõnda tülli, et hirmus... Ja veelgi uudis:
Vene keiser saab kuller, — kuningas August läkitab
sina juurde kumisaadiku... Oleks hea seda saadikut
vastu võtta juba Narvas, lossis... Või kuidas, myn
herz?...“

Peeter Aleksejevitš kuulas tema lobisemist, pilutas
silmi rahuliku vee poole, näris küünt:

„... kumisaadik on teatav?“

„Jah,“ ütleb tülli, kätt käskjalg vürst-iseesari
pöörates. See on terve pannud käju, ametlike pabe-
rile. Teine on meil olnud Peeteri mees Gavril Brov-
kov, ta on meil Izmajlovi loost kinnine.“ — Peeter Alek-
sejevitš heitis talle kätte pilgu. „See on mul kaasas, myn
Herz, ja veel neli melonit triifhoonest; ta vedas neid
kambakale...“ — kinnine, mässituna, õhtulauas proo-
vime. Jutustas, et sind Izmajlovskojes oh kuidas ooda-
takse, silmad on nad peast ära nutnud...“

„Noh, seda sa juba luiskad!“ Paat lähenes küljetsi
rannale. Peeter Aleksejevitš hüppas välja ning ronis
kaldale, kus vee lähedal seisis Menšikovi telk.

Õhtustama istusid telgis kahekesi Peeter Aleksejevitš küürus sadulapatjadel, sõi palju, — oli ära nälgunud Šeremetjevi sooma peal. Menš'kov vahis näppivalt-isutud taldrikuilt ja peamiselt jõi, surudes pihku vastu laia särpi, mis pingul üle kõhu seotud, — armastusväärne, puna-põskne, küünlatulede kavalad vastuhelgid sõbralike sinistes silmades. Ettevaatlikult, et mitte näha vähimatki rahulolematust Peeter Aleksejevitši lahjunud ning rahulikul näol, jutustas ta uuest feldmarssalist Ogilvyst:

„Mis nüüd rääkidagi, õpetatud mees. Tõi Viinist terve vankritäie vasikanahkses kõites raamatuid, on tal telgis hunnikus. Esimene asi, teatas meile kohe kangesti uhkelt, et mingit meie toitu sööma ei hakka... Talle vaja, kohe kui arkab — meie käraka ja suupiste asemel — šokolaadi ja kohvi ning valget nisuleiba, lõunaks aga värsket kala — ja ega mitte igasugust — nimelt lutsu vajab ta, ja linnu- ning vasikaliha. Meil häda käes, — feldmarssal käskis — tarvis muretseda... Saatsin ühe eestlasest luuraja Tallinna — kohvi ja šokolaadi järele, oma rahast andsin viis tšervoonetsit... Lehma sidusime vaia külge — ainult tema jaoks; leidsime puhta tudruku — lüpsma ja võid tegema... Lõime talle üles tarviliku putka telgi taha ja riputasime luku ette... Ja selle putka võtit ei anna ta kellelegi...“

Peeter Aleksejevitš neelas kähku toidupala alla, puhkes naerma:

„Aga mis eest ma talle siis kolm tuhat jefimokit maksan, näe, ta õpetabki teid, asiaate...“

„Jah, õpetab... Teisel päeval kutsus kõigi polkude polkovnikud enese juurde, ei küsinud ees- ega isanime, ei teretanudki kedagi kättpidi ja muudkui tähtsalt jutustama, kuidas keiser teda armastab ja missuguseid sõjavägesid ta on juhitanud, linnu piiranud, kuidas marssal Vauban talle ütelnud: „Sina oled minu parim õpilane“ ning tubakatoosi kinkinud... Näitas meile kõiki oma ordineid ja toda tubakatoosi, — selle kaanel süleleb plika kahurit, — ning laskis meid siis minema... Oleks viisakuse pärast kas või šokolaadi pakkunud, — aga ei... „Mina,“ ütleb, „koostan varsti dispositsiooni, ja siis mõistate te kõik, kuidas tuleb Narvat vallutada...“ Tänapäevani koostab...“

„No-noh...“ Peeter Aleksejevitš pühkis käed salvrätikuga puhtaks, võttis kookospähklist, kullatud juma-

magaga Magdeburgi peekri jalast kinni ja lausus, lõbusalt naerdes krimpsutades, — ta tumedad silmad naersid harva:

Nagu Kuku is ammumoodunud aegadel ülistagem, mu juba sõber, meie isa Bacchust ja meie väsimatut ema Veenust... Anna kiri siia...“

Isatilluke kirjake, vahaga pitseeritud ja niisama mar- ning naiseliku järele lõhnav nagu viinapuulehtede ratik, oli Katariina Vassiljefskajalt (kuigi Anisja talle taja käega kirjutatud, sest Katariina ei osanud kirjutada).

„Valitsejale, mu valgusele, rõõmule... Saadan teile, valitseja, mu valgus, rõõm, kosti — melonid, mis valmisid Lomonoskojes klaaside all, on nii magusad... Sööge, valitseja, mu valgus, rõõm, terviseks... Ja veelgi, mu valgus, ihaldan teid näha...“

„Vähe on kirjutatud... Aga küllap mõtles kaua, kort-kas kulmu, näppis põlde,“ lausus Peeter Aleksejevitš talle, muheldes. Jõi peekri tühjaks. Lõõnud enesele vastu polvi, tõusis ja väljus telgist. „Danilõtš, hüüa Makarov, sorteerib temaga Moskva post läbi, mina aga sirutan pöömeid.“

Õhtu oli lämmastav, musta metsa poolt kandus vaigu lõhna. Lai eha kustus süngelt, ilma valgustamata. Just enne aeg oolindudel üksikult karjuda ja nahkhiirtel häätelalt mõneme pea kohal lennelda. Näidul punasid veel ümber tal tõkkeluled ja kõlksutasid ratsmeid Menšikoviga kinni tõlnud statevalvurite hobused. Sukki kuni põlvini kinni marjaks tehes sammus Peeter Aleksejevitš piki pöömeti peatus vahel, et sügavamalt hinge tõmmata. Peeter Aleksejevitš peatus jälle, — sealt kandus peh- lakoos ja mee lõhna, tõusis ähmaselt suitsuvina ja kostis helgustit lühikähki, mis kuulus nähtavasti hobustehoidjale- kohdatile. Ohole nähtis lobasust, kes ei lase inimestel magada — et vaid kuulaksid tema tõe- ja luiskelugusid. Peeter Aleksejevitš tahtis juba tagasi pöörduda, kuid jälle kostis:

„...Tühj lora kõik, et nõid ja nõid! Ta oli lihtne teenijatüdruk, tahmanägu, kulunud särgiga... Seesugu- sena ta kinni ei võeti. Iga mees poleks temaga magamagi heitnud... Miška, kas räägin ma tõtt? Aga mina nägin teda, kui ta juba feldmarssali juures elas... Hüppab telgist välja, viskab solgivee maha, pühib end põllega ja — jälle telki, jalakestega ikka tip-tip... Sile, väle... Juba

siis ma mõtlesin ei seesugune nukuke hukka saa... Oh osav!"

Pisut napakas hää küsis:

"Onu, aga mis siis temast edasi sai?"

"Kas sa ei tea? Oieti öeldakse: lolle ei külvata, need kasvavad ise... Nüüd elab ta meie tsaariga sööb pirukaid, närib praanikuid, pool päeva magab, teine pool lukmeid sirutab..."

Napakas hää, imestades:

"Onu, kas tal siis mõni sisseseade on isemoodi või?"

"Kusi seda Miškalt, ta jutustab sulle tema sisseseadest."

Jäme unine hää vastas:

"Käige põrgu, ma ei mäletagi teda enam sugugi..."

Peeter Aleksejevitš hingas vaevalt... Häbi põletas nägu... Viha tumestas silmi... Seesuguste valitseja au pihta käivate jultude pärast taqus vürst-tseesar raudadesse... Kinni võtta nad! Habi, häh! Tuleb alles naerul. Ise on süüdi, et juba kogu sõjavägi naerab... "Võttis tüdruku Miška hõlmast!..."

Ja ta astus, pea longus, mõned sammud sinna poole, tolle laisa mehekolaski suunas, kes maitses Katariina esimest magusust. Kuid nagu mingi pehme jõud peatas teda, köitis ta jäsemeid. Hing tagasi tõmmates asetas käe märjale langetatud laubale. "Kergemeelne nukuke, Katariina..." Ja ta kerkis kombatavalt tema ette. Tõmmu, magus, kuum, hea, mitte milleski süüdi... "Kuradi kurat — ma ju teadsin kõik temast, kui ta võtsin... Ka soldatist teadsin..."

Märjas rohus jalgu kõrgele tõstes laskus ta tähtsalt alla nõkku. Sultsu taqant tõusid kolm meest püsti... "Kes tuleb?" hüüdis üks toorelt. Peeter Aleksejevitš urises: "Mina tulen..." Soldatid kokkusid küll pööraselt, kuid haarasid ometi silmapilkselt püssid kätte ja jäid liikumatult seisma: musketid enese ees, ninad lõbusalt püsti, silmad tsaari poole pungis, — valmis tulle ning surma minema.

Peeter Aleksejevitš pistis neile otsa vaatamata kinga kustunud tuleasemesse:

"Sütti!"

Keskmine soldat — jutustaja, tembumees — viskus põlvili, tõmbas tulepessa laiali, haaras soe pihi peale ja ootas seda veeretades, kuni härra bombardöör piibu täis topib. Piipu süüdates kõõritas Peeter Aleksejevitš alikulmu äär-

nise soldati poole. "See..." Pikk kolask, tugev, hea kehaehitusega... Ta nägu polnud võimalik näha...

"Mitu verssokit pikk? Miks mitte kaardiväes? Kuidas ouni?"

Soldat vastas täpselt määrustiku kohaselt, kuid moskva-pärase häälelodevusega, — sellest jultunud lodevusest läksid Peeter Aleksejevitšil vurrud turri...

"Miška Bludov, Nevski tragunipolgust, kuuenda roodu hobustehoidja, sõjaväkke võetud kuuesaja üheksakümne üheksandal aastal, ilma kolme verssokita kolm arssinat pikk, härra bombardöör..."

"Sõdid üheksakümne üheksandast peale ja pole aukraadiks tõusnud? Kas laisk? Või rumal?"

Soldat vastas elutul häälel:

"Just nii, härra bombardöör, — laisk ja rumal..."

"Lollpeal!"

Peeter Aleksejevitš puhus sõe süttinud piibu pealt. Ta leidis, et enne kui ta jõuab udu taha kaduda, vaatavad soldatid üksteisele arusaavalt otsa, naerma hakata ei julge, kuid pilke juba vahetavad... Asetanud kõhnad kehad selja taha, tõstnud kõrgele näo ühes piibuga, millest tuiskas sädemeid, hakkas ta nõost välja sammuma. Jõudnud telki, istus laua äärde, lükkas küünla, enesest kaugemale, — kurgus tundus kuiv, — rüüpas ahnelt veinist Lausus, varjates end piibusuitsuga:

"Dantidit... Nevski polgu kuuendas roodus on kaardiväe artikli kohane soldat... See pole kord..."

Menäikovi sinistes silmades polnud imetust ega kavalust, ainult puhtsüdamlik arusaamine...

"Bludov... Aga muidugi... Ma tean teda ammu... Autamastatud ühe rublaga Marienburgi vallutamise eest... Pakkumisel komandör ei taha teda ära lasta, — ta armastab hobuseid ja hobused armastavad teda, — seesugused lõbusad hobused kui kuuendas eskadronis pole meil kogu armees."

"Viid ta üle Preobraženski polku, esimese roodu patema ühe meheks."

4

Kindral Horn laskus tornist ja läks üle turuplatsi — pikk, kõhnad jalad lamedais kingades. Nagu ikka, oli rahvast poodide juures palju, kuid — paraku — iga

päevaga võis ikka vähem midagi soodavat osta, kimbu rediseid, nultud kassi küüliku asemel, pisut suitsutatud hobuselha. Vihased linnanaised ei teretanud enam kindralit lahke niksuga, mõned aga pöörasid talle selja. Na mõnigi kord kuulis ta nurinat: „Alistu venelastele, vana kurat, mis sa asjata inimesi näljutad...“ Kuid oli võimatu kindrali rahu segada.

Kui linna kellad löid üheksa, jõudis ta oma puhta maja keske juurde ja hakkas trepiastmel lebava mati vastu taldu pühkima. Puhastatud avas ukse, ja teinud sugava niksu, võttis temalt kiivri ning rihmast vabastatud raske mõõga. Kindral pesi käed puhtaks ja astus väärrika aeglusega söogituppa, kus madala, üle kogu seina ulatuva akna ümmargused mullilised klaasid lasksid nõrgalt läbi rohelist ning kollast valgust.

Laua juures seisis kindralit oodates: tema naine, sunnitud krahvinna Sperling — raske iseloomuga daam, kolm kühmakat hõredajuukselist plikat, pikaninalist nagu isagi, ja turtsakas poisike — ema lemmik.

Kindral istus, ja kõik istusid, lugesid käsi kokku pannes vaikselt palve. Kui tinakausi pealt kaas ära võeti, tõusis tihedat auru, kuid midagi ahvatlevat seal peale auru polnudki, — ikka seesama kaerapuder ilma piima ja soolata. Norgus tütarlapsed neelasid seda vaevaga, turtsakas poisike sosistas taldrikut eemale lukates emale: „Ei söö, mitte ei söö...“ Teiseks toiduks anti eilsed vanad oina kondid ja pisut herneid. Õlle asemel joodi vett. Kindral näris liha ilma pahameeleeta oma suurte kollaste hammas- tega.

Krahvinna Sperling hakkas ruttavalt rääkima, murendades taldriku kohal leivakoorukest:

„Kuidas ma olen püüdnudki oma abielusoleku nelja- teistkümmne aasta jooksul, kuid ma pole suutnud kunagi mõista teid, Karl... Kas on teis tükki elavat verd? Kas on teil mehe ja isa südant? Kuningas saadab teile Tallinnast laevakaravani sinkidega, suhkruga, kaladega, suitsutatud ja küpsetatud toiduainetega... Kuidas peaks toimima teie kohal nelja lapse isa? Mõõk käes, läbi raiuma laevade juurde ja tooma need linna... Teie aga eelistasite segamatult tornist vahtida, kuidas vene soldatid Tallinna sinki õgivad... Kuid minu lapsed peavad kaeraputru kugistama... Ma ei väsi kordamast: teil on kivi südame asemel! Te olete koletis! Ja siis see õnnetu

juhtum võitlahinguga! Nüüd ei tohi ma Euroopas nägu näidata... „Ah, te olete tollesama kindral Horni abikaasa, keda venelased ninapidi vedasid nagu narrikest laadal?“ — „Paraku, jah,“ vastas mina. Te isegi ei tea, et linnas iga turunaine teid vanaks toonekureks torni otsas kutsus... Lõpuks, meie ainus lootus — kindral Schlippenbach, tahtes meid aidata, hukkus Rakvere all, aga teie istute, nagu poleks midagi juhtunud, ja närite segamatult omakõõluseid, otsekui oleks täna teie elu terve õnnelikum päev... Ei — küllalt sellest! Te peate tulema mul uhes lastega ära minna Stockholmi, kuninga...“

„Hilja, armuline proua, liiga hilja,“ ütles Horn, ja tema silmad suunatud valkjad silmad naisid niisama vähe kui need mullilised klaasid. „Me peame Natva suletud kindlalt nagu rottilõksu.“

Krahvinna Sperling haaras mõlema käega pitsilisest kinnist ja tõmbas selle silmadele.

„Nüüd ma mõistan, mida te taotlete: et ma ühes oma õnnetu lastega sööksin rohtu ja rottel!“

Krahvinna poisike pistis ootamatult naerma ja vaatas krahvinna silmi langetasid nutuselt ninad taldrikute poole. Kindral Horn unestas pisut: see oli ülekohtune, — ta ei tahtnud teada, et tema lapsed sööksid rohtu ja rottel, kuid ta lõpetas rääkima rahulikult oma eine...

Krahvinna lapsed ei olnud midagi juhtunud. Horn võttis krahvinna käest kinnist, taitis selle, raius tuld, süütas tuld, paad plüü põlema ja lahkus alles siis.

Krahvinna mõõk ja kiivrit käes ning lõõ-
...

...alguks algas äkki liikumine.

...on vähemalt üks oluline ärevat

...l, mille soovideks ilma vaa-

...tada vanaks toonekureks.

...ja ta tundis lõppu.

...mõnikord kogu päramis-

...otsustada tihedalt linna,

...Hilja... tihedalt

...teie... tihedalt

...teie... tihedalt

tsaar Peeter ja Menšikov. Kollakas tolm, mida eskadron õhku tõstis, oli nii paks, et kindral Horn näo kibedalt kortsu tõmbas... Tsaari ja Menšikovi järel kihutasid soldatid hoides kõrgel kaheksatteistkümmend kollast allaslippu. Nende voltidel vingerdasid vihaselt käppi si rutades kaheksateist kuninglikku lõukoera...

Eskadronid, tsaar, Menšikov ja Rootsi lipud kihutasid kogu piiravast sõjaväest mööda, kes röökis kõigist oma barbaarsetest kõridest: „Hurraal Võit!”

5

Vene laagris pidutseti. Gloria bastionilt oli selgesti näha kuidas tsaari telgi ümber tulistasid suurtükid, nende kogupaukude jargi võis ära lugeda, mitu korda tervist jõodi. Tundes venelaste hooplemisindu, ootas kindral Horn sealt saadikut upsakate sõnadega. Nii ka oli. Tsaari telgist kargas akki välja umbes nelikümmend karikate ja kruusidega vehkivat meest, üks neist hüppas hobuse selga ja kihutas Gloria bastioni poole, tema järel pasunapuhuja. Põlgeldes hobusega kõrvale tulistamise eest, võttis see saadik välja ratiku, tõstis mõõga otsas üles ja peatus torni jalami juures; pasunamees laskus sadulas seljakile ja puhus kõigest jõust, hirmutades lendavaid vareseid.

„Parool, parool!” karjus saadik. „Räägib Preobraženski polgu alampolkovnik Karpov!” — Ta oli purjus, õhetav, tuulest säsitud lokkidega. Kindral Horn vastas, kummardudes üle torni ääre:

„Räägi ma kuulan. Sinu tapmisega on meil aega.”

„Teatan teile!” karjus alampolkovnik, lõbusat pead selga ajades. „Moõdunud reedel vallutas feldmarssal Šeremetjev tormijooksul jumala abiga Tartu. Vastu tulles komandandi pisarsilmisele palvele ja mehise vastupanu pärast jäeti ohvitseridele nende mõõgad ja kolmandikule soldatitest — püssid ilma laenguteta... Kuid lipud võeti ära ja muusikast jäeti ilma...”

Byström tõlkis valju häälega. Horni taga seisvad ohvitserid vahetasid põlglikke pilke, üks ei suutnud end talitseda, hüüdis: „Valetab, vene koer!” Alampolkovnik Karpov tegi laia liigutuse, osutades kaugele telgile, kus seisisid veel mehed kruusidega:

„Härrad rootslased, kas pole parem rahu kui Schlüsselsburgi, Nevanlinna ja Tartu õnnatud lahingud?... Ses mõttes paneb ulemjuhataja feldmarssal Ogilvy teile ette loovutada Narva auväärase kokkuleppe alusel... Saadikud labirääkimisteks saabugu viivitamata telgi juurde. Peekrid on täis kallatud ja suurtükid laetud tervituspaukudeks...”

Kindral Horn vastas tumeda häälega:

„Ei! Ma võitlen edasi!” Tema sisselangenud põskedega ja vanadusest vägeva ninaga näos polnud verepiiska, moonised käed vabisesid. „Minel Kolme minuti pärast käsin ma tulistada...”

Karpov saluteeris mõõgaga, hüüdis pasunapuhujale: „Tõnda minemal”, kuid ise, selle asemel et eemale kihutada, ratsutas tantsiskleval hobusel torni teisele poolele. Ohvitserid soõstsid tornihammaste vahele, ta karjus üles:

„Kes teist oli see kelm ja tola, kes haukus minu, vene ohvitseri peale, et mina valetavat? Tõlk, pane kähku!”

Noh, sõida välja, kui julged, lähme lahtisel laeval mehe vastu...”

Ohvitserid hakkasid karjuma. Üks paks läks tulipuna-
... kiskus end seltsimeeste käest
... Lamades hobuse kaelal,
... tagant järele pau-
... sammu kaukusel ta
... ning taltsutades
... Mitte just kohe hakkasid rahi-
... alla ja paks ohvitser ki-
... Ta oli kasvult pikem ja ta

... kahe verssoki võrra
... oli ta kurassi selga
... pitsid

... kokkumine-
... teine
... Mõlemad
... hobuseid ja
... Rootslane
... Karpov põikas tatar-
... teigi ringi ta
... plaksatas
... rae-

Kindral Horn sõitis sel hommikul ratsa vanalinna, bastion Honorile, mis ulatus jõe kaldale. Seal tõusis ta kõrgele telliskivist raveliinile, mida peeti vallutamatuks. Siit võis ta palja silmaga näha vaskkoletisi valatud ratastel, võis neid ära lugeda, ja mõistis ilma vaevata tsaar Peetri kavatsust ning oma eksitust. Venelased olid veel kord tüssanud teda, vana ja kogenut. Ta oli jätnud kaitsesilmade vahele kaks kõige nõrgemat kohta: vallutamatuks peetud Honori, mis lammutatakse venelaste uute muurilõhkumissuurtükkidega mõne päeva jooksul, ja bastion Victoria, mis kaitses linna jõe poolt, — samuti telliskivist, kõdunenud, Ivan Groznõi aegne. Kaks kuud juhitasid venelased tahelepanu kõrvale, nagu valmistuksid nad tormijooksule uuslinna tugevate kindlustuste vastu. Kuid tormijooksu kavatseti muidugi juba algusest peale siit. Kindral Horn vaatas, kuidas tuhanded vene soldatid suure kiiruga kaevasisid maad ja asetasid purustamispata-

"Näed, mis siis, pojuke, inimesel on tähtis täita oma
 ülesanded, keda on looda jumala armu peale."

kustutades tiirlema tohutu õõliblikas — poole varblase suurune (Peeter Aleksejevitsš võpatas, ta ei armastanud veidraid ja kasutuid olendeid, eriti tarakane), Makarov tõmbas enesel paruka peast, kihutas hüpeldes liblika telgist välja.

Peeter Aleksejevitši lähedal istus, lühikesed reied laiali aetud, Pjotr Pavlovitš Šafirov, kes oli saabunud koos feldmarssaliga Moskvast, — lühike, niiskete naeratavate silmadega, mis olid valmis kõike juba lennult mõistma. Peeter uuris teda juba ammu, — kas on küllalt tark, et olla usaldatav, suurel moel kaval, mitte liiga ahne? Viimase ajal oli Šafirov tõusnud Saadikute-prikaasis lihtsast tõlgist suureks meneks kuigi ilma aukraadita.

„Jälle on sassi jâ segamini ajanud!” ütles Peeter Aleksejevitsš kulmu kortsutades.

Safirov rapsas väikeste sõrmustes kätega, hüppas üles, kummardus ja tõlkis ruttu ning täpselt tumeda koha.

„Aal Sedap siis ainult olgi, aga mina arvasin — kes teab mis tarkus.“ Peeter torkas hanesule tindipotti ja kritseldas kas.kirja äärele mõned sõnad. „Meie keeli on lihtsam... Aga kuidas on, Pjotr Palõtš sina oled feldmars-
saliga kaua koos olnud, — ons ta midagi väärt mees?“

Šafirovi siniseks raseeritud nägu venis laiaks, kaval nagu kurakil. Ta ei vastanud midagi, isegi mitte ettevõtte pärast, vaid teades, et Peetri pilkumatud silmad ilma selletaigi ta mõtteid loevad.

„Meie omad kaebavad, et olevat liiga kõrk. Ei astu soldatile lähedale — põlgab halvaks... Ma ei tea, mida peaks vene soldati juures põlgama tõmba ükskõik mis-
suqusel särk üles, — ihu on puhas, valge... Ja täid —
vahest ainult voorivedajail... Ah, need keisri-mehed!
Astusin ta juurde täna hommikul sisse, — ta peseb end
pisikeses kausikeses, — samas vees pesi käed ja näo ning
rögastas sinnasamasse... Aga meid peab halvaks. Ja
saunas pole Viinist saabumisest saadik käinud.“

„Pole kainud, pole kainud...“ Šafirov vappus üleni — naeris, varjates suud sõrmeotstega. „Saksamaal, nii jutustas ta, kui isand tahab end pesta, tuuakse veetünn, milles ta siis vajadust mööda peseb ühtesid või teisi jäsemeid... Saunaskäimine on aga barbarite komme... Kuid kõige enam meelepaha teeb harra feldmarssalile see, et meil süüakse palju küüslauku, nii tambitud kui hakitud kujul ja ka lihtsalt, niisama, — ühteviisi nii orjad kui

hojaarid... Esimestel päevadel toppis ta nina rätikuga
kinni... "Härra, ütles Peeter, "Miks sa seda varem ei

"Kas tõesti?" imestas Peeter. „Miks sa seda varem ei teinud? See on tõsi, et me palju küüslauku sööme; kuid, muide, küüslauk on kasulik asi, las harjub ära..."

Ja viskas läbiloetud dispositiooni lauale, sirutas, rapostas luid-liikmeid ja — äkki — Makarovile:

Käsi tuua veini ja tool feldmarssali jaoks... Ja veel on sul, Makarov, harjumus: kuulates hingata küüslaugulõhna näkku... Hinga kõrvale pöörates..."

... Hinga kõrvale pöörates...

... astus feldmarssal Ogilvy, kollases parukas, val-
... kuldressiga valjaõmmeldud sõjaväekuues, allapoole
... pooratud pehmetes botfortides. Tõstes ühe käega
... teise, teise keppi, ta kummardas ja ajas enese siis
... kogu oma suures pikkuses sirgu. Peeter Alekseje-
... entas talle, ilma üles tõusmata, kõigi oma laiali-
... seltsimeedega tooli: „Istu. Kuidas tervis?“ Šafirov hüp-
... ja tõlkis magusalt naeratades. Feldmarssal,
... istus pisut läntsakile ja kõhtu ette ajades,
... kaugetele eemale. Ta nägu oli kollakas,
... pilk — pole midagi

... Ta kogu muu de poistagooni labi, ega midagi, aru-
... peeter Aleksejevitsi tõmbas laua alt
... sestamisi langesid sellele
... „Ma vaudlen ainult ühes asjas
... vallutada mitte kolme kuu, vaid kolme
... Ta noogutas, huuli kokku surudes.
... kollane nagu venis pikaks, nagu oleks

...Kõik see näeva nimetasin esimese hooga...

Noh, noht Kolme päeva numetasin esimese hooga...
Kaupleme pisut, lepime ühe nädala peale kokku... Kuid
rubriim aega ma sulle ei anna..." Peeter Aleksejevitsš
lakkas vihaste sõrmenipsutustega putukaid kaardilt
rubma peksma. "Kohad patareide jaoks oled targasti vali-
nud... Kuid — vabanda — ennist käskisin ma juba ise-
bastionide vastu, sest siin ongi kindral Horni ahhilleuse
kand..."

"Teie kõrgus," hüüdis Ogilvy suurimas ärevuses, "dis-

positsiooni järgi me algame Ivangorodi pommitamisega ja tormijooksuga selle peale..."

"Pole tarvis... kindral Horn panebki kogu lootuse just selle peale, et me kuni sügiseni Ivangorodiga jahime. Aga viimane ei sega meid, või siis vahest pommitab pisut meie ujuksildu... Edasi, — see on tark, üpris tark, et sa kuningas Karli appitulekut kardad... Seitsmesajandal aastal ma kaotasin tema appituleku tõttu oma armee just neilsamadel positsioonidel... Sa kavatsed sellele vastu liikumist, kuid see on kallid ning keeruline, ja ka aega kulutad sa selle peale liiga palju... Aga minu liikumine on see, et ruttu Narva vallutada. Kiiruses otsida võitu, aga mitte ettevaatlikkuses... Sinu dispositsioon on sõjateaduse ja Aristotelese loogika ülitark vill... Kuid mina vajan Narvat sedamaid, nagu näljane leivakannikat... Näljane ei oota..."

Ogilvy tõstis siidrätiku näole. Tal oli raske oma mõtetega selle noore barbari sullogismidele järele kihutada, kuid väarikus ei lubanud ilma vaidluseta järele anda. Rohke higi niisutas ta rätiku.

"Teie kõrgus, fortuuna on suvatsenud anda mulle õnne üheteistkümnene kindluse ja linna vallutamisel," ütles ta ja viskas rätiku vaibal lebavasse kübarasse. "Namuri ründamisel nimetas marssal Vauban mind kaisutades oma parimaks õpilaseks ja sealsamas lahinguväljal, keset oigavaid haavatuid, kinkis mulle oma tubakatoosi. Koostades seda dispositsiooni, ei jätanud ma arvestamata midagi oma sõjalisest kogemusest, selles on kõik ette nähtud ja järele kaalutud. Tagasihoidliku veendumusega kinnitan ma, et väiksemgi kõrvalekalldumine minu järeldustest toob kaasa hukatuslikke tagajärgi. Jah, teie kõrgus, ma pikendasin piiramise aega, kuid üksnes sel kaalutlusel, et vene soldat pole esialgu veel soldat, vaid püssiga maamees. Tal pole veel vähimatki aimu korrast ja distsipliinist. Tuleb veel palju keppe ta seljal puruks peksta, et sundida teda ilma targutamata sõna kuulma, nagu on soldati kohus. Siis võin ma olla veendunud, et ta minu saua märguandel võtab redeli ja asub kuulirahe all müürile ronima..."

Ogilvy kuulas mõnuga iseennast, kattes nagu lind silmi laugudega. Šafirov tõlkis arukasse vene keelde tema paljusõnalised didaktilised konstruktsioonid. Kui Ogilvy aga juttu lõpetades Peeter Aleksejevitšile otsa vaatas,

koristas ta oma väarikusega mitte tasakaalus oleva kiirusega jalad tooli alla, tõmbas kõhu sisse ja laskis käe kepiga alla. Peetri nägu oli kohutav; kael oli otsekui kaks korda pikemaks veninud, kahel pool kokkupigistatud suud paisusid raevukad kühmud, pärani silmist olid — hoidku jumal, hoidku jumal — valmis fuuriad välja hüppama... Ta hingas raskelt. Suur lühikese varrukaga soonine käsi, mis lebas kärvanud porikärbestes keskel, otsis midagi... leidis kobamisi hanesule, murdis katki...

"Või nii, või nii, vene soldat on maamees püssiga!" lausus ta kokkupigistatud kõriga. "Ma ei näe selles midagi halba... Vene külamees on tark, arukas, julge... Aga püssiga on ta vaenlasele kohutav... Selle kõige eest ei peksta keppiga! Ei tunne korda? Ta tunneb korda. Aga kui ei tunne, siis pole tema halb, vaid ohvitser on halb... Ja kui minu soldatit on vaja kepiga peksta, siis peksan teda mina, aga sina teda ei peksa..."

...Telki astusid kindral Chambers, kindral Repnin ja Aleksandr Danilovitš Menšikov. Võtnud igaüks Makarovi käest veinipeekri, istusid kuhu juhtus. Heites pilku feldmarssali käsikirjale ühes oma märkmetega, joonistades ja märkides kaardile pliiatsiga (seistes püsti küünalde ees ning putukaid eemale vehkides) — luges Peeter Aleksejevitš ette selle dispositsiooni, mis pani mõne tunni pärast liikvel kõik sõjaväed, patareid ja voorid.

7

Lahtiste juustega naised söötsid kindral Horni hobuse juurde. Haarasid väljaist, jalustest kinni, haakusid tema nahkse kuue siiludesse... Köhnad, tulekahjude nõest mustad, karjusid nad silmi pungi ajades: "Loovuta linn, loovuta linn!" Sünged kürassiirid — tema kaitsesalk, samuti kinni haaratud, ei suutnud tema juurde läbi rabelda... Vene suurtükkide möirgamine vapustas maju platsil, mis oli täis põlenud palke, purunenud telliskive. Oli seitsmes tulistamispäev. Eile lükkas kindral karmilt tagasi feldmarssal Ogilvy aruka ning viisaka ettepaneku — mitte alistada linna tormijooksu jubedustele ja sissetungivate sõjavägede raevule. Kindral virutas — vastuse asemel — feldmarssali kokkukärgardatud kirja parlamentäärile näkku. Sellest sai kogu linn teada.

Kindral vaatas tuhmide, nagu kaege kaetud silmadega kisendavatele naistele, — nende näod olid hirmust ja näljast moonutatud, — niisugune on sõja nagu! Kindral tõmbas mõõga tupest ja hakkas sellega lapiti vastu pädspeksma ning hobust tagant sundima. Karjuti: „Tapa ara, tapa ära! Talla surnuks!...“ Ta vaarus, — teda rebis sadulast... Siis kostis ennekuulmatu murin, võpatas ise kindrali raudne suda. Vanalinna telliskivikatuste taga paiskus üles suitsuse leegi must-kollane sammast: plahvatasid püssirohukeldrid. Vana raekoja kõrge torn kõikus. Pistid karjuma sudantlõhestavad haaled, inimesed soostsid kõrvaltänavaisse, plats tühjenes. Hoides mõõka põiki sadulal, kihutas kindral bastion Honori suunas. Jõe tagant lendasid järsus kaares kiiresti suurenevad pallid, langesid sisinal tänava kohal rippuvate fassaadidega majade katustele ja kõverale uuitsale, keerlesid ning lõhkesid... Kindral muudkui raius tohutu suurte kannustega hirmunult kõrvale kargava hobuse veriseid külgi...

Bastion Honor oli mattunud tolmu ja suitsu. Kindral silmas telliskivihunnikuid, kummulipaisatud suurtükke, hobuste õieli jalgu ja — tohutut muuriauku venelaste suunas. Muur oli kuni maapinnani kokku varisenud. Lähenedes näost haavatud, tolmust hall polgukomandor. Kindral ütles: „Käsin — vaenlast mitte läbi lasta.“ Komandör vaatas temale otsa justkui etteheitvalt või muutes... Kindral pöördus kõrvale, müksas hobuse liikvele ja ratsutas kitsaste kõrvaltänavate kaudu bastion Victoria poole. Mitu korda pidi ta nahkvarrukaga varjama oma nägu põlevate majade leegi eest. Parale jõudes kuulis ta pommide ulguvat lendu. Venelased tulistasid täpselt. Bastioni poolpurustatud muurid ajasid kummi, paiskusid üles ja varisesid. Kindral ronis hobuse seljast maha. Umaranäoline, punapõskne soldat, kes võttis temalt vastu ratsuti, hoidus jonnakalt silma vaatamast. Kindral lõi talle kin nastatud käega lõua alt üles ja ronis mööda varisenud telliskive säilinud müüriosale. Siit nägi ta, et tormijooks oli alanud...

Menšikov jooksis mööda ujuksilda lühikasvuliste laskurite-ingermanlandlaste keskel, karjus mõõka raputades täiest kõrist. Kõik soldatid karjusid täiest kõrist. Nende pihta mürtsusid malmsuurtükid Ivangorodi kõrgeilt müü-

ridelt, pommid plartsatasid jõkke, tekitades õhusurvet, lendasid sisinal üle peade. Menšikov jooksis üle, hüppas vasakule kaldale, trampis ümber pöördudes jalga, vehkis mantlisiiluga... „Edasi, edasi!“ Ranitsate all küürus laskurid jooksid tihedas salgas üle allavajunud silla, — kuid talle näis, nagu tammuksid nad paigal... „Rutem, rutem!“ — ja ta mõlrgas nagu joobnu siinsamas loodud sõimunõnu.

Siin, vasakul kaldal, kitsal maaribal jõe ja bastion Victoria röske kindlusemüüri vahel, oli vähe ruumi; ülejooksnu kuhjusid hunnikusse, trügisid, aeglustasid sammud, tundus kibeda higi lõhna. Menšikov jooksis põlvini vees, püüdes kolonnist mööda jõuda: „Trummilööjad — ettel Lipp — ettel“ Ivangorodi suurtükid tulistasid nüüd jõe kolonni pihta, pommid plartsatasid kalda lähedale, veega üle ujutades, purunesid vastu müüre, kõrvelasid kildudega, tabasid pehmelt, kleepuvalt inimesi... Palmesed read ronisid tagasi langedes ja kätega vehkides juba mooda murrukoha varisenud telliskive üles... Trummid hakkasid põrisema... Uha valjemini kajas kisa murruharjale ronivate laskurite kolonnis... Seal, murruharja taga, pistis ulguma kähisev hääl rootsi keeli... Raketas kogupauk... Suitsupilv varjas vaate... Laskurid tulvasid üle murruharja linna.

Tolmu ründav kolonn möödus kindral Chambers'ist. Ta istus kõrge hobuse seljas, kes vehkis trummide taktis peaga. Chambers'il oli seljas vaskne, telliskiviga puhastatud kütassa, mida ta kandis ainult eriti pidulikkudel puhkudel, rasket kiivrit hoidis ta käes, et soldatid võiksid hästi näha tema kongisninalist libavat nägu, mis sarnanes tuliseks aetud pommiga. Ta kordas kähedalt, tundetult: „Vaprad venelased — edasi... Vaprad venelased — edasi...“

Kolonni ees — üle niidu bastion Honori poole — läks jooksusammu preobražensklaste pataljon, — valitult pikakasvulised, vurrukad, söönud, väikeste kolmnurksete, kulmudele lükatud kaabudega, täagid püsside külge kruvitud, sest oli antud käsk — raiuda tulistamata. Pataljoni juhtis alampolkovnik Karpov. Ta teadis, et tema peale vaatavad nii omad kui ka rootslased, kes varjasid end müürimurrus. Ta läks, rind keigarlikult kummis nagu

tuvikesel, nina ette sirutatud, pataljoni poole pöördumata. Tema taga tagusid neli trummilööjat südantlõhestavalt trumme. Oli jäänud poolsada sammu kuni laa murrukohani paksus telliskivimüüris. Karpov ei kiirendanud sammu, ainult ta õlad hakkasid kerkima. Seda nähes hakkasid tagumised soldatid sammu segi ajades esimestele peale pressima. „Rrr-rata-ta, rrr-rata-ta,“ põrisesid trummid. Murrukohas tõusid aeglaselt raudkiivrid, püssirauad... Karpov karjus: „Visake relvad käest, kaabakad, andke alla!“ Ja pistis mõõga ning püstoliga kogu paugule vastu jooksmas... Välgatas, raksatas, paiskus näkku püssirohusuitsu... „Kas tõesti jäin ellu?“ rõõmutses... Ja sai võitu hirmust, mis tal õlad kerkima pani... Hing igatses heitlust... Kuid soldatid kihutasid tast mööda ja ta otsis asjatult, kelle kallale mõõgaga karata. Nägi vaid preobražensklaste laiu selgi, kes töötasid täakide nagu hangudega — maamehe moodi...

Kolmas — Anikita Ivanõtš Repnini — kolonn sööstis piiramisredelitega rünnakule poolpurustatud bastion Gloria vastu. Müüridelt vastati kiirtulega, pilluti kive ja palke, süüdati tünne tõrvaga, et seda piirajaile kaela valada. Anikita Ivanõtš tammus ärevuses oma madala hobusega väravatorni jalamil, tohutu suured käänised üles kääritud, — raputas väikesi rusikaid ja karjus peenikese häälega, fulgustas — kartes, et ta soldatid redelitel viimaks jänni jäävad. Üks, teine ja veel mõned, kes vigaseks löödud või läbi torgatud, prantsatasid otse redelitipust alla... Kuid — jumal halastas — soldatid kippusid tihedalt ja raevuselt redelitele. Rootslased ei jõudnud põlvaid tünne kummuli keerata, — meie omad olid juba müüridel...

Krahvinna Sperling haaras lastel kätest kinni, nagu oleks iga kord neid üle lugenud. Püsti karates jäi kuulatama, — üha lähemalt kostsid paugud ja võitlejate metsikud karjed... Ta sirutas väljapoole pööratud käsi, sosistas virildunud suuga ägedalt: „Sina tahtsid seda, koletis, sina, sina, kangekaelne, südametu inimene!“ Tütarlapsed kisendasid nuttes: „Mamma, ole vait, jäta järele!“ Poisike pistis rusika suhu, vaatas, kuidas õed nutavad...

Lähedal kostis rataste ragin, krahvinna sööstis akna juurde, — murtud jalaga komberdav hobune vedas iga-suguse koliga koormatud vankrit, selle taga jooksid naised pampudega... „Lossi, lossi! Päästke end!“ karjusid nad... Neli soldatit kandsid kandraami... Ja veel kandraame ja üha uuesti kandraame haavatute vahaste nägudega... Siis nägi ta küürus vanameest kotiga — tuntud rikast, kes laenas raha pantide vastu, — väledalt kot-tadega sahistades kandis ta kaenla all vinguvat põrsast... Äkki viskas nii põrsa kui ka koti maha ning pistis jooksmas... Hoopis lähedal klirises purunev klaas... „Oi-il!“ kostis piinatud hää... Platsi kaugemas otsas nägi ta kindral Horni... See vehkis käega ja osutas kuhugi... Temast mööda kihutasid raskelt kürassiirid... Horn lõi mõõgaga mitu korda vastu vaarava hobuse roideid, — tema mustunud näos olid näha kõik hambad nagu hundil, — ja hüpeldes tugevasti sadulas kadus ta kapates põiktänavasse... „Karl! Karl!“ — krahvinna jooksis eeskotta, avas ukse tänavale. „Karl! Karl!“ Ja siis nägi ta venelasi, — need hiilisid majade varjus üle lagedaks jäänud platsi ning vahtisid üles akende poole... Neil olid lalad näod, pikad juuksed, mütsidel — vaskkot-lad...

Krahvinna ohmuu nõnda, et seisis ja vaatas, kuidas nad lahnevad, seistes tema nina ning komandandi lipule ukse kohal. Soldatid kogunesid ta ümber, näitasid näpuga, — rääkisid ärevalt ja vihaselt... Üks neist — lamedanäoline pouslik — lükkas teda ja astus majja... Kui soldat teda nagu lihtsat eite turul lükkas, siis plahvatas kõik viha, mis oli nii kaua tema hinge matnud — nii oma vana mehe vastu, kes oli kogu ta elu nahka pannud, kui ka nende vene barbarite vastu, kes olid põhjustanud nii palju kannatusi ja hirmu... Ta haaras lamedanäolisest soldatist kinni, rebis selle eeskojast välja, sisistades ja lämbudes sõnakatkendeist, küünistas ta põski, silmi, hammustas teda, peksis põlvedega... Soldat püüdis juhmistunult end marru läinud naisest vabastada... Kukkus ühes temaga kividele... Imestades seesugust naise kiskjalikkust, hakkasid tema seltsimehed krahvinnat eemale rebima, vihas-tasid, vajusid hunnikus peale, lahutasid ära, aga kui nad eemaldusid, lamas krahvinna kummuli, pea kõrvale pöö-

ratud, vastiku, sinise näoga... Uks soldat tõmbas seeliku ta paljastunud jalgadele, teine pöördus vihaselt kolme tütarlapse ja poisikese poole, kes seisis uksele... Poisike tammus jalgadel ja karjus ilma hääleta, ilma pisarata... Soldat ütles:

„Käigu nad kuradile, rojud, läki siit minema, poisid!”

Kolmveerand tunniga oli kõik lõpetatud. Nagu rajuhoog tungisid venelased vana Narva platsidele ja tänavatele. Neid peatada, tagasi paisata polnud enam võimalik. Kindral Horn käskis sõjavägedel taganeda muldvallile, mis eraldas vanalinna uuslinnast. Vall oli kõrge ja lai, ta lootis, et siin tuleb tsaar Peetri polkudel järske kallakuid rikkalikult oma verega niisutada.

Kindral istus hobuse seljas, kelle pea oli kuni kapjadeni longus. Paisunud karge tuul plagistas kindrali isiklikku — mustkollast — lippu kõrge varda otsas. Pool-sada kūrassiiri seisis süngelt ning liikumatult poolringis tema selja taga. Kõrgelt vallilt nägi kindral mitut tänavat. Neid mööda pidid taganema sõjaväed, kuid tänavad jäid elutuks. Kindral vaatas ja ootas, mugides kortsus huuli. Siis hakkasid äkki ühe, seejärel ka teise uulitsa kaugemast otsast üle jooksmas inimesed. Ta ei suutnud mõista, mis inimesed need on ja miks nad üle uulitsa jooksevad. Kūrassiirid ta selja taga hakkasid tumedalt urisema. Ilmus meeletult kihutav ratsanik, ta hüppas valli jalamil hobuse seljast maha ja hakkas parema käega vasaku käe verist laba kinni hoides mööda järsku nõlvakut üles ronima. See oli adjutant Byström, ilma mõõgata, ilma püstolita, ilma kübarata, mundri hõlm ära rebitud...

„Kindral!” — ta tõstis meeletu näo tema poole. „Kindral! Oh, jumal, mu jumal!”

„Ma kuulan teid, leitnant Byström, rääkige rahulikult...”

„Kindral, meie väed on ümber piiratud. Venelased määratsevad! Ma pole seesugust veresauna veel näinud... Kindral, põgenege lossi...”

Kindral Horn sattus segadusse. Nüüd mõistis ta, mis inimkujukesed need olid, kes jooksid kaugel üle tänavate. Tema aeglased mõtted, mis tõid alati kindlale otsusele, segunesid... Ta ei suutnud midagi otsustada. Ta

jalad libisesid jalustest välja ning jäid rippu hobuse kõhust madalamale. Ta ei toibunud isegi mitte oma kūrassiiride luksuvaist, rahutuist hüüetest... Kahelt poolt mööda valli kihutasid nii kuidas hobused suutsid, ähvardavalt huilates, habemikud kasakad, peas kohutavalt kõrged, ühele kõrvale lükatud lambanahksed mütsid. Nad vehkisid kõverate saablitega ja sihtisid pikkade ränilukkpüssidega. Et mitte näha seda koledust, surus Byström näo vastu kindrali hobust. Kūrassiirid hakkasid üksteisele pilku heites mööku välja kiskuma, viskasid need maha ja ronisid hobuste seljast.

Esimesena kihutas juurde ägestunud polkovnik Rönne ja haaras kindrali hobuse valjastest kinni:

„Kindral Horn, te olete mu vang!”

Siis tõstis ta nagu unes käe möögaga, ja polkovnik Rönne pidi, et temalt mõõka ära võtta, jõuga lahti painutama kindrali sõrmed, mis olid klammerdunud mõõgapära ümber...

Kui poleks siin olnud feldmarssal Ogilvyt, oleks Peeter Aleksejevitš juba ammugi sõjavägede juurde kihutanud, — kolmveerand tunniga olid nad sooritanud selle, mille vastu ta valmis oli neli aastat, mis vaevas ja tegi talle muud nagu kinnikasvamatut haav... Kuid — pagan teda võtaks! — tuli käituda nii, nagu on sobiv tsaarile Euroopa kombe kohaselt. Peeter Aleksejevitš istus tähtsalt valgel hobusel, seljas preobraženski kaftan, särp üle õla, peas uus kahune kolmnurkne tärniga kübar, parem käsi ühes pikksilmaga oli toetatud puusa, — vaadata siit künkalt polnud enam midagi, — näoga väljendas ähvardavat majesteetlikkust... Olukord oli euroopalik: pole mitte naljaasi — vallutada tormijooksuga üks ligipääsmatuid kindlusi maailmas.

Juurde kihutasid ohvitserid, — Peeter Aleksejevitš osutas lõualiigutusega Ogilvyle, — ja raporteerisid feldmarssalile lahingu käigust... On võetud enese alla nii- ja niipalju uulitsaid ning platse... Meie omad muravad müürina edasi, vaenlane taganeb kõikjal korraldust... Viimaks hüppasid Gloria purustatud väravast välja kolm ohvitseri ja kihutasid tuhatnelja lähemale. Ogilvy tõstis sõrme püsti ja ütles:

„Oo! Ma aiman, head teated...”

Esimesena päralt jõudnud kasaka-lipnik lendas sõidu peal sadulast, ajas musta habeme tsaar Peetri poole püsti ja käratas:

„Narva komandant kindral Horn loovutas mõõga...”

„Suurepäranen!” hüüatas Ogilvy ja osutas valges seamisnähkses kindas käega gratsioosselt Peeter Aleksejevitšile: „Teie kõrgus, suvatsege sisse sõita, linn on teie oma...”

Peeter astus hoogsalt lossi võlvitud rüütlisaali... Ta näis kasvult pikem olevat, selg oli sirgu aetud, rind hingas häälekalt... Käes paljastatud mõõk... Heitis metsiku pilgu Aleksandr Danilovitšile, — sellel olid raudkürassil kuulilohud, kitsas nägu kõhnaks jäänud, juuksed higised, huuled paakunud; heitis pilgu väikesele Repnile, kes naeratas magusalt oma silmapiludega; heitis pilgu punetavale polkovnik Rõnnele, kes oli juba mahti saanud peekritäie veini ära juua; heitis pilgu kindral Chambers'ile, kes oli enesega rahul nagu nimepäevalaps.

„Ma tahan teada,” hüüdis neile Peeter Aleksejevitš, „miks pole vanalinnas taplusele siamaani lõppu tehtud? Miks toimub linnas röövimine?” Ta sirutas käe mõõgaga välja. „Ma löin meie soldatit... Oli purjus ja lohistas tüdrukut...” Ta virutas mõõga lauale. „Härra bombardöör leitnant Menšikov, ma määrän sind linna kuberneriks... Annan tund aega verevalamise ja röövimise lõpetamiseks... Vastutad mitte seljaga, vaid peaga...”

Menšikov kahvatas ja väljus otsekohe, katkikäristatud mantlit järel lohistades. Anikita Repnin lausus pehme häälega:

„Vaenlane palus armu liiga hilja, sellepärast on raske meie soldateid taltsutada, nii vihaseks on läinud, et otse häda... Minu poolt saadetud ohvitserid haaravad neid juustest, kisuvad eemale... Aga linnas röövivad omad elanikud...”

„Kinni võtta ja hirmutamiseks üles puual!”

Peeter Aleksejevitš istus laua juurde, kuid tõusis sedamaid üles. Sisse astus Ogilvy, tema järel tõid kaks soldatit ja ohvitser sisse kindral Horni. Muutus vaikseks, ainult Horni kannuste tärnikesed tilisesid aeglaselt. Ta lähenes tsaar Peetrile, tõstis pea, vaadates ähmaste silmadega mööda, ja ta huuled virildusid muigeks... Kõik

nägid, kuidas Peetri käsi kerkis laualt, punaselt kalevilt, pigistus rusikasse (Ogilvy astus hirmunult sammu tema poole), millise vastikusega tõmblesid ta õlad; ta vaikis nii kaua, et kõik väsisid hinge kinni pidamast...

„Ei ole minu poolt sulle lugupidamist!” lausus Peeter tasa. „Lollpea! Vana hunt! Kiskja põikpea...” ja välgatas silmadega polkovnik Rõnne poole. „Vii ta vanglasse, jalgsi, läbi kogu linna, et ta näeks oma kurba käetööd...”

JARELSÖNA

Romaani „Peeter I“ kolmandast raamatust, mille kallal A. N. Tolstoi töötas oma elu viimasel aastal, jäi enam kui pool kirjutamata. Jutustada sellest, kuidas Aleksei Nikolajevitš kavatses lõpetada romaani, on väga raske, sest ta ei teinud kunagi mingeid järgnevale peatükkide kõnspekte ega visandeid, ei märkinud üles üldplaani ega armastanud isegi sellest lähemalt rääkida, mida kavatses kirjutada. Kogu teose ideed, selle tervikluse tunnet ta kandis eneses ja ei asunud enne uue peatüki läbitöötamisele, kui eelmine oli täiesti viimistletud.

Tema vihikus leiduvad juba kirjutatud peatükkide mustandite keskel nimede loetelud, üksikud sõnad, kõnekäänud, ütlused ja järgmine märkus: „Kuuks peatükk. 1. Peeter Tartus. 2. Narva vallutamise. 3. Krahvinna Kozelska ja Menšikov. Seitsmes peatükk. Sanka Pariisis. Kaheksas peatükk. Jõuluaeg Moskvast. Ülnarrilisem kirikukogu, Golikov maalib portreed...“ (Viimane maha tõmmatud.)

Aleksei Nikolajevitš muutis tööprotsessi jooksul oma plaani. Ta lõpetas kuuenda peatüki Narva vallutamisega ja otsustas krahvinna Kozelska saabumise järgmisesse — seitsmendasse peatükki üle kanda. Krahvinna pidi kuningas Augusti saadikuna Peetri laagrisse ilmuma, — väga toreda saatjaskonnaga, meherõivaissse ümberriietatuna. Ta lootis võluda Peetrit ja saada tema armukeseks. Kuid Menšikov tüssas krahvinnat ja kasutas ise tema vastutulelikkust. Samas peatükis kavatses Aleksei Nikolajevitš kirjeldada Katariina saabumist Peetri juurde.

Sel kombel muutus peatükk „Sanka Pariisis“ kaheksandaks peatükiks. Selle üle mõtiskles Aleksei Nikolajevitš kui väga raske peatüki üle: autor pidi enese täitsa lahti lülitama vana Venemaa ja Peetri-aegse Venemaa juba sisseelatud harilikust atmosfäärast ning andma lühikeses katkendis omapärase, uue pildi prantsuse õuekombeist ja Pariisi oludest kaheksateistkümnenda sajandi algul. Kuigi Aleksei Nikolajevitš poleks nagu leidnudki veel selle peatüki süžee-

list telge, polnud veel kindlaks määranud selle tegelasi, kuid tema üksikuist märkustist tundus, kuidas ta sellega sisemiselt juba kohanes, millise lõbusa velpusega mõtiskles Sanka menust Prantsuse kuninga õues.

Järgmine peatükk — „Jõuluaeg Moskvast“. Siin kavatses Aleksei Nikolajevitš arendada tsaaritar Natalja romaani Gavriila Brovkiniga. Tsaaritar Natalja — tsaar Peetri armastatud õe — kuhu veelles väga Aleksei Nikolajevitši. Natalja suri võrdlemisi varakult, tema elust on säilinud vähe andmeid. On teada, et ta sarnanes iseloomult ja välisuselt Peetriga, oli haritud naisterahvas, oskas keeli ning tõlkis palju. Aleksei Nikolajevitš arvas, et just tema pani tõelise aluse vene teatrile. Tema romaan Gavriila Brovkiniga on muidugi välja mõeldud.

Tööd peatüki kallal jõululõhestustest Moskvast nautis Aleksei Nikolajevitš juba ette mõnuga. Tal oli lõbus mõelda vene elu täisverelisest, omapärasest, laiaast hoost, nii lähedast tema hingele.

Edasi olid mõeldud peatükid admiraliteedi asutamisest. Aleksei Nikolajevitš huvitas ka episood sellest, kuidas Tolbuhhin lõi tagasi rootslaste rünnaku Kronschioti vastu. Võis mõista, et Aleksei Nikolajevitš pidas Tolbuhhini käitumist väga iseloomulikuks vene inimesele üldse, selle mehisusele, trotslikkusele ja leidlikkusele. Aleksei Nikolajevitš kavatses romaanisse lülitada ka Bulavini ülestõusu. Lõpetada tahtis ta romaani Poltaava lahinguga või Pruti sõjakäiguga. Igatahes kordas Aleksei Nikolajevitš sageli, et ta ei taha, et tema tegelased romaanis vananeksid. „Mis me nendega, vanadega, peale hakkame?“ kirjutas ta ühes oma viimases kirjas.

L. TOLSTAJA

Толстой Алексей Николаевич
ПЕТР ПЕРВЫЙ

На эстонском языке

Перевод Ф. Тугласа

Оформление Х. Ларетей

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja E. Hiedel

Kunstiline toimetaja H. Vitsur

Tehniline toimetaja H. Veber

Korrektorid V. Antje ja A. Nurmoja

Ladumisele antud 14. VIII 1959. Trükkimisele antud 25. VIII 1959. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 60. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 41. Arvutuspoognaid 46,03. Trüklary 40 000. Tellimise nr. 1421. Trükkkoda „Punane Täht“, Tallinn, Pikk t. 54/58.

Hind rubl. 15.25